

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
1960

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1966

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
1960

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1966

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Εὐεργέται	ζ'
Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1960 - 1962 .	ζ'
Ἐπίτιμος πρόεδρος	η'
Ἐπίτιμοι ἀντιπρόεδροι	η'
Ἐπίτιμοι σύμβουλοι	η'
Ἐπίτιμοι ἑταῖροι	θ'
Ἀντεπιστέλλοντες ἑταῖροι	ι'
Τακτικοὶ ἑταῖροι	ια'-ιδ'
Ἐκθέσεις τοῦ Γ. Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1960	1-3

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. Ἀνασκαφὴ εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ σκέψεις τινὲς περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πανδήμου Ἀφρο- δίτης ὑπὸ Γεωργίου Σ. Δοντᾶ	4-9
2. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνῃ ὑπὸ Ἰωάννου Τραυλοῦ . . .	10-15
3. Ἀνασκαφὴ Μυκηναϊκῶν τάφων Περαιτῆς ὑπὸ Σπυρίδω- νος Ἰακωβίδῃ	16-21
4. Ἀνασκαφὴ Βραυρῶνος ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδημητρίου .	22
5. Ἀνασκαφὴ Μυρρινοῦντος ὑπὸ » »	22
6. Ἀνασκαφαὶ Ἀρνης (Γκλᾶ) τῆς Κωπαίδος ὑπὸ Ἰωάννου Θρεψιάδῃ	23-38
7. Ἀνασκαφαὶ Αὐλίδος ὑπὸ Ἰωάννου Θρεψιάδῃ	39-48
8. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἰωλκῷ ὑπὸ Δημητρίου Ρ. Θεοχάρη . . .	49-59
9. Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου ὑπὸ Παύλου Λαζαρίδῃ . .	60-66
10. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Λαζαρίδῃ	67-73

11. Ἀνασκαφή τύμβου Νικησιάνης ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Λαζαρίδη	74-75
12. Ἀνασκαφαὶ Ὀκταγώνου Φιλίππων ὑπὸ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη	76-94
13. Ἀνασκαφή νεκροταφείου Βεργίνης ὑπὸ Μαν. Ἀνδρονίκου	95-103
14. Ἀνασκαφή μεγάλου Μακεδονικοῦ τάφου παρὰ τὰ Λευκάδια Ναούσης ὑπὸ Φωτίου Μ. Πέτσα	104-106
15. Ἀνασκαφή ἀρχαίου νεκροταφείου Κοζάνης ὑπὸ Φωτίου Μ. Πέτσα	107-113
16. Ἀνασκαφή τοῦ νεκρομαντείου τοῦ Ἀχέροντος καὶ θολωτοῦ τάφου πλησίον τῆς Πάργας ὑπὸ Σωτηρίου Ἰ. Δάκαρη	114-127
17. Ἀνασκαφαὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ Βασιλείου Γ. Καλλιπολίτη	128-135
18. Ἀνασκαφή τοῦ Διόλκου ὑπὸ Νικολάου Μ. Βερδελῆ	136-143
19. Ἀνασκαφή ἐν Λεχαίῳ ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Πάλλα	144-170
20. Ἀνασκαφή Ἀρχαίας Ἡλίδος ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη	171-173
21. Ἀνασκαφή ναοῦ Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς, Μαζίου Σκιλλουντίας ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη	174-176
22. Ἀνασκαφή εἰς Φιλιατρὰ τῆς Τριφυλίας ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Πάλλα	177-194
23. Ἀνασκαφαὶ Πύλου ὑπὸ Σπυρίδωνος Μαρινάτου	195-209
24. Ἀνασκαφή Μεσσήνης ὑπὸ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου	210-227
25. Ἀνασκαφή Ἀμυκλῶν ὑπὸ Χρυσάνθου Χρήστου	228-231
26. Ἀνασκαφή Σπάρτης ὑπὸ » »	232
27. Ἀνασκαφή ἐν Κυπαρίσσῳ ὑπὸ Νικολάου Δρανδάκη	233-245
28. Ἀνασκαφή τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς «Τριῶν Ἐκκλησιῶν» Πάρου ὑπὸ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου	246-257
29. Ἀνασκαφαὶ Νάξου ὑπὸ Νικολάου Μ. Κοντολέοντος	258-262
30. Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι εἰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ὑπὸ Κων. Καλοκύρη	263-272
31. Ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου ὑπὸ Ἰωάννου Δ. Κοντῆ καὶ Γρηγορίου Κωνσταντινοπούλου	273-282
32. Ἀνασκαφή Χόνδρου Βιάννου ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος	283-293

33.	Ἀνασκαφαὶ περιοχῆς Πραιοῦ ὑπὸ Νικολάου Πλάτωνος	294-307
34.	Ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ὀλοῦντος ὑπὸ Ἀναστ. Κ. Ὀρλάνδου	308-316
35.	Περὶ συλλογὴ Ἀρχαιοτήτων εἰς περιφέρειαν Χανίων ὑπὸ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου	317
36.	Ἀνασκαφαὶ ἀρχαίας Ἀκαδημείας ὑπὸ Φοίβου Σταυρο- πούλλου	318-323
37.	Ἀνασκαφὴ Λίμνης Εὐβοίας ὑπὸ Μαν. Χατζηδάκη . .	324-328
38.	Ἀνασκαφαὶ Νάξου ὑπὸ Ν. Ζαφειροπούλου	329-340
Β'	Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων	341-351
Γ'	Ἀνέγερσις Μουσείων	351
Δ'	Ἀπαλλοτριώσεις	351-352
Ε'	Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις	352-353
Ζ'	Α'. Τακτικὴ συνέλευσις τῶν ἐταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1960	354-356
Η'	Β'. Συνέλευσις τῶν ἐταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1960 . . .	357-359
Θ'	Ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ ἔτους 1960	360-368
Ι'	Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1960 . . .	369-371
ΙΑ'	Κίνησις τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1960	372-382
ΙΒ'	Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1960	383-387
ΙΓ'	Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	388-394

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ	ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ	HEINRICH SCHLIEMANN
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ	ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ	ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ	ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES	ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ	ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ	ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ	ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ	ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ	BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ	ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ	ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ	ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ	GEORGES CLEMENCEAU
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ	A. E. H. GOEKOOP
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX	ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1960-1962

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ
Η Α. Μ. Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΠΑΥΛΟΣ Ο Α΄

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Sir John Davidson Beazley.— 100 Holywell, Oxford, England.

Carl William Blegen.— Πλουτάρχου 9, Ἀθήναι.

† **Ernst Buschor.**

Charles Picard.— 16 Av. de l'Observatoire, Paris VIe, France.

Louis Robert.— 31 Av. du Parc Montsouris, Paris XIVe, France.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῦος Ἀδόλφος.

Oscar Broneer.— Παλαιὰ Κόρινθος.

Ward M. Canaday.— 500 Security Bldg., Toledo 4, Ohio, U.S.A.

William Bell Dinsmoor.— Σουηδίας 54, Ἀθήναι.

Sam Eitrem.— Oslo, Norvège. Majorstuveien 32A.

† **Georg Karo.**

Pierre de la Coste - Messelière.— Les Ousches, par Melle, Deux - Sèvres.

Benjamin Dean Meritt.— Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey, U.S.A.

Alfred Merlin.— 5, rue de Villiers, Neuilly sur Seine, France.

Charles H. Morgan.— Amherst College, Amherst, Mass., U.S.A.

Martin P. Nilsson.— Bredgatan 25, Lund, Suède.

† **Gorham Phillips Stevens.**

Homer Thompson.— Institute for Advanced Study, Princeton, N. J., U.S.A.

Eugene Vanderpool.— Σουηδίας 54, Ἀθήναι.

Otto Walter.— Kreuzbergpromenade 9, Salzburg - Parsch, Österreich.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

Helmuth Berve.— Historisches Seminar der Universität, Erlangen, Deutschland.

Veselin Caikanovic.— Gledstonova 22, Belgrade, Yougoslavie.

Rhys Carpenter.— "Jerry Run", R. D. 2, Downington, Pa, U.S.A.

John Caskey.— University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio, U.S.A.

George W. Elderkin.— 11 Haslet Ave., Princeton, N. J., U.S.A.

Sir John Forsdyke.— 13 Sandringam Road, London, N. W. 11 England.

Stanislaw J. de Gasiorowski.— Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Cracovie, Pologne.

Henri Grégoire.— 45 rue des Bollandistes, Bruxelles, Belgique.

Hâmit Zübeyr Kosay.— T. C. Kültür Bakanlinği, Ancara, Turquie.

Scarlat Lambrino.— Università di Combra, Portogallo.

Ernst Meyer.— Universität, Zürich, Schweiz.

Kazimierz Michalowski.— Brzozowa 12, Varsovie, Pologne.

Kurt Müller.— Dahlmannstr. 10, I, Göttingen, Deutschland.

Jeanne Robert.— 31 Av. du Parc Montsouris, Paris, XIVe, France.

Otto Rubensohn.— St. Alban - Ring 166, Basel, Schweiz.

Henri-Arnold Seyrig.— Institut français, B.P. 1424 Beyrouth, Liban.

Hidenaka Tanaka.— Imperial University, Kyoto, Japan.

Lincoln Mac Veagh.— Casa das Laranjeiros, Estoril, Portugal.

Carl Weickert.— Devrientweg 6, Berlin - Lichterfelde, Deutschland.

Arthur Maurice Woodward.— 21 Byng Road, Tunbridge Wells; Sussex, England.

Walther Wrede.— Allmandweg 47, Nagold, Deutschland.

Gerard Mackworth-Young.— Burleigh Court, Stroud, Glos. England.

ANTETIΣTEΛΛONTEΣ ETAIPOI

Pierre Amandry.— Av. de la Marseillaise 6, Strasbourg, France.

Richard David Barnett.— British Museum London, W.C.I.

Henri Ducoux.— 37 avenue de Versailles, Paris, France.

Karl Kübler.— Linsenbergstrasse 25, Tübingen-Lustnau, Deutschland.

Paul Lemerle.— École des Hautes Études, Sorbonne, Paris, France.

Ibraim Noshy.— Egyptian University of Cairo, Egypt.

William Stuart Thompson.— 250 Park Ave., New York 17, N. Y.
U.S.A.

Iwan Velkoff.— Musée National, Sofia, Bulgarie.

**ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1960**

Σημ. - Οί δι' άστερίσκου σημειούμενοι έταίροι είναι ισόβιοι.

1. * Αγγελόπουλος Θεόδωρος 2. ' Αλεξανδρής Κωνσταντίνος 3. ' Αλεξανδρή Όλγα 4. ' Αλεξίου Στυλιανός 5. ' Αλεξόπουλος Θεοφάνης 6. * Αλεξόπουλος Νικόλαος Κ. 7. * Αλιβιζάτος ' Αμίλλας 8. * Αναγνωστόπουλος ' Ιωάννης 9. * Αναστασιάδης ' Αναστάσιος 10. ' Ανδρειωμένου ' Αγγελική 11. ' Ανδρόνικος ' Εμμανουήλ 12. ' Αντωνιάδης ' Ιωάννης 13. Βαβρίτσας ' Ανδρέας 14. * Βαλάσης Θωμάς 15. * Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου Είρ. 16. Βασσενχόβεν Λουδοβίκος 17. * Βελουδίου Μαρία 18. * Βέλτσος Γεώργιος Νικολ. 19. Βερδελής Νικόλαος 20. * Βερναρδάκης Κωνσταντίνος 21. * Γαλανός Σπυρίδων 22. * Γεωργακόπουλος Κωνσταντίνος 23. * Γεωργόπουλος Μελέτιος 24. Γεωργούλης Κωνσταντίνος Δ. 25. Γιαλούρης Νικόλαος 26. Γιαννακόπουλος Γεώργιος	27. * Γιαννόπουλος Δημήτριος 28. Γιαννουλάτου ' Αρτεμισία 29. Δάκαρης Σωτήριος 30. Δαλαμάγκας ' Εμμανουήλ 31. * Δηλιγιάννης ' Επαμεινώνδας 32. Δημαράς ' Ιωάννης 33. Δημητρακάκης Δημήτριος Κ. 34. * Διαμαντόπουλος ' Ανδρέας 35. * Διαμαντόπουλος Διονύσιος 36. * Διαμαντοπούλου ' Αγνή 37. Δοντάς Γεώργιος Σπ. 38. * Δουκάκη Εὐαθία 39. Δραβίλλας Γεώργιος Θ. 40. * Δραγούμης Φίλιππος Στεφ. 41. Δρανδάκης Νικόλαος 42. * Έξαρχος Νικόλαος 43. Ζαφειρόπουλος Νικόλαος 44. Ζέπος Παναγιώτης 45. Ζυγαδινός Νικόλαος Ε. 46. ' Ηλιόπουλος Γεώργιος 47. Θανασουλόπουλος ' Ιωάννης 48. Θανασουλοπούλου-Λεντάκη Α. 49. * Θεοφανείδης Βασίλειος 50. Θεοχάρης Δημήτριος 51. * Θρεψιάδης ' Ιωάννης 52. ' Ιακωβίδης Σπυρίδων

53. * Ἰγγλέσης Σωτήριος
54. * Ἰωαννίδης Ἰωάννης Γ.
55. Καζαμίας Θωμᾶς
56. * Καλιτσουνάκης Δημήτριος
57. * Καλιτσουνάκης Ἰωάννης
58. Καλλίας Κωνσταντῖνος
59. * Καλλιγᾶς Μαρῖνος
60. Καλλιπολίτης Βασίλειος
61. Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
62. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
63. * Καντᾶς Ἡλίας
64. * Καπρουλᾶς Γεώργιος
65. * Καραγιαννόπουλος Γεώργιος
66. * Καραθανάσης Δημήτριος
67. * Καρανδρέας Ἀπόστολος
68. Καρασσοῦ Χρῆστος
69. * Καροῦζος Χρῆστος
70. * Καρούζου-Παπασπυρίδη Σέμνη
71. * Κάτσανος Νικόλαος
72. Kent John
73. * Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος
74. Κεραμόπουλλος Δημήτριος Ἀ.
75. Κόλιας Γεώργιος
76. Κόλλας Περικλῆς
77. Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
78. Κονιδάρης Γεράσιμος
79. Κοντῆς Ἰωάννης
80. Κοντολέοντος Εὐρυδίκη
81. Κοντολέων Νικόλαος
82. Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος
83. Κορρές Στυλιανός
84. Κορωνάιος Δημήτριος
85. * Κοσμόπουλος Δημήτριος
86. * Κοτζιᾶς Νικόλαος
87. * Κουγέας Σωκράτης
88. * Κούζης Ἀριστοτέλης
89. Κουρμούλης Γεώργιος
90. Κούρνιας Κωνσταντῖνος
91. * Κρητικὸς Εὐάγγελος
92. * Κριεζῆς Ἀνδρέας
93. Κριεζῆς Ἀντώνιος
94. * Κριεζῆς Ἐμμανουὴλ
95. * Κριμπᾶς Ἀθανάσιος
96. * Κριμπᾶς Βασίλειος
97. * Κριμπᾶς Ἡλίας
98. Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος
99. * Κωνσταντῖνου Ἰωάννα
100. * Κωττάκης Λεωνίδα
101. Λαζαρίδης Δημήτριος
102. Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
103. * Λάππας Γεώργιος
104. * Λιβιεράτος Σπυρίδων
105. * Λογοθέτης Κωνσταντῖνος
106. * Μαγιάσης Σωτήριος
107. * Μακαρόνας Χαράλαμπος
108. Μακκᾶς Λέων
109. Μανούσακας Μανούσος
110. Μαντζούνης Παναγιώτης Δ.
111. * Μαντζούφας Γεώργιος
112. * Μαντούδης Μιχαήλ
113. * Μαριδάκης Γεώργιος
114. * Μαρινᾶτος Σπυρίδων
115. Μαρκεζίνης Σπυρίδων
116. Μαστροκώστας Εὐθύμιος
117. Μαυρομάτης Κ. Γ.
118. * Μαυρούλιας Ἰωάννης
119. * Μέγας Γεώργιος
120. * Μεσολωρᾶς Παναγιώτης
121. * Μηλιάδης Ἰωάννης
122. Μιράσγετζης Δημοσθένης
123. Μιτσὸς Μάρκελλος
124. Μιχελῆς Παναγιώτης

125. Μόστρας Βασίλειος
126. * Μπαβαβέας Ἀδαμάντιος
127. Μπακαλάκης Γεώργιος
128. Μπάργλα Χαρίκλεια
129. Μπενάκης Λουκάς Α.
130. Μπόμπορας Ἀθανάσιος
131. Μπόννης Κωνσταντῖνος
132. Μπότσαρης Δημήτριος Τ.Ν.
133. Μπουφίδης Νικόλαος
134. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
135. Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.
136. * Νομικὸς Μᾶρκος
137. Νταῆς Ἀστέριος
138. * Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
139. * Ὁρλάνδος Ἀναστάσιος Κ.
140. * Πάλλας Δημήτριος
141. * Παμπούκας Ἀπόστολος
142. Παναζόπουλος Νικόλαος
143. * Παντελίδης Ἐμμανουήλ
144. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιὸς Α.
145. * Παπαδάκης Κωνσταντῖνος Ν.
146. * Παπαδημητρίου Ἰωάννης
147. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
148. * Παπαθανασίου Πάνος
149. * Παπαῖωάννου Ἰωάννης
150. * Παπαῖωάννου Κωνσταντῖνος
151. * Παπαῖωάννου Πάνος
152. * Παπακωνσταντῖνου Κωνστ. Δ.
153. Παπαντωνίου Γεώργιος
154. Παπασταύρου Ἰωάννης
155. * Παπαστράτος Εὐάγγελος
156. * Παπαφλέσσας Γρηγόριος
157. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
158. Παρασκευόπουλος Περικλῆς
159. Πελεκανίδης Στυλιανὸς
160. Πελεκίδης Χρῦσης Εὐ.
161. * Πέππας Ἀριστοτέλης
162. * Πεσματζόγλου Γεώργιος
163. * Πετρακόπουλος Θεόδωρος
164. Πετράκος Βασίλειος
165. Πετρόπουλος Ἀγγελος
166. * Πετρόπουλος Γεώργιος
167. Πέτσας Φώτιος
168. * Πίστης Νικόλαος
169. Πλάτων Νικόλαος
170. * Πλυτᾶς Ἀμβρόσιος
171. * Πολίτης Λῆνος Ν.
172. Πολυγένης Ἰωάννης Κ.
173. * Πουλίτσας Παναγιώτης
174. * Πουλόπουλος Ἀπόστολος
175. * Πουρῆς Μιλτιάδης
176. * Πρινάρης Κίμων
177. Πρωτονοταρίου Εὐαγγ. Π.
178. * Ροζάκης Σταμάτιος
179. * Ρουμπάνης Γεώργιος
180. * Ρούνιος Κωνσταντῖνος
181. * Ρωμαΐδης Ἰωάννης
182. * Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος
183. Σακελλαρίου Ἀγνή
184. * Σακελλαρίου Γεώργιος
185. Σακελλαρίου Μ. Β.
186. * Σάρρου Αἰμιλία
187. Σεργόπουλος Γεώργιος
188. * Σεργόπουλος Ἰωάννης
189. * Σκάσσης Ἑρρῖκος
190. Σπυριδάκης Γεώργιος
191. * Σπυρόπουλος Παναγιώτης
192. * Σταθακόπουλος Παναγιώτης
193. * Σταθάτου Ἑλένη
194. Σταθάτου Χριστίνα
195. * Σταμούλης Μιλτιάδης
196. * Σταυρόπουλος Κωνστ. Ἀγγ.

197. * Σταυρόπουλος Φοῖβος	211. Τωμαδάκης Νικόλαος
198. * Στεργιόπουλος Δημήτριος	212. Φιλιππάκη Βαρβάρα
199. * Στίκας Εὐστάθιος	213. * Φουντούλης Δημήτριος
200. Συνοδινός Ἐλευθέριος	214. Φραγκιδάκης Ἰωάννης
201. * Σωτηρίου Γεώργιος Α.	215. * Χαβιαρᾶς Νικήτας
202. Σωτηρίου Μαρία	216. * Χαρίτος Ἰωάννης
203. * Τεγόπουλος Στυλιανός	217. Χαριτωνίδης Σεραφεῖμ
204. * Τεγοπούλου-Ἡλιοῦ Ἀλεξάνδρα	218. Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ
205. Τούλ Χάρης	219. Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ.
206. * Τραυλός Ἰωάννης Μ.	220. Χατζηνικολάου Ἄννα
207. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς	221. * Χόνδρος Δημήτριος
208. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης	222. Χρήστου Χρύσανθος
209. Τσάτσος Θεμιστοκλῆς	223. * Χριστόπουλος Μιχαήλ
210. Τσινριντάνης Ἀλέξανδρος	
-

Τυπογρ. Ν. ΕΣΤΙΑ-Β. Ν. Καργαδούρη Μαυρομιχάλη 134 - 'Αθήναι

Μεταλλογραφήματα : Κωνστ. Ε. Χαλκιοπούλου - 'Αγ Μάρκου 14

1 9 6 5

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1960

---

*Ἀγαπητοὶ Ἑταῖροι,
Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,*

Πρὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος, θὰ φέρωμεν καὶ ἐφέτος, κατ' ἐπικρατῆσαν ἀγαθὸν καὶ σεβαστὸν ἔθιμον - εὐλαβῇ τὴν ἀνάμνησιν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἐκλιπόντας κατὰ τὸ 1960 ἑταίρους.

Ἐκ τῶν ξένων ἐταίρων ἀπώλεσεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία τὸν Γάλλον ἐπίτιμον αὐτῆς ἐταῖρον Λεοπόλδον Dor, ἐνθουσιώδη φιλάρχαιον, ὅστις διὰ τῆς φωτογραφικῆς του δεξιτεχνίας παρέσχε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους.

Ζωηρὰν ἐπίσης ἡσθάνθη θλίψιν ἡ Ἑταιρεία καὶ διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιτίμου αὐτῆς Συμβούλου, ἐνθέρμου φιλαρχαίου καὶ γενναίου χορηγοῦ τῆς ἀναστηλώσεως τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου John Rockefeller.

Ἀφθονος δυστυχῶς ὑπῆρξε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὁ ἀμητὸς τοῦ θανάτου διὰ τοὺς Ἑλληνας ἐταίρους ἡμῶν. Οὕτως ἐθρήνησεν ἡ Ἑταιρεία τὴν ἀπώλειαν τοῦ ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου, μεγάλου ἐπιστήμονος καὶ ἀληθῶς ἐθνικοῦ ἀνδρός, σώφρονος καὶ

τιμίου Ἑλληνας, συγγραφέως δὲ πολυγραφωτάτου, περὶ τὴν Βυζαντινὴν ἰδίαν ἱστορίαν διατρίψαντος καὶ ἀξιόλογον ἐπιδείξαντος δημοσίαν καὶ κοινωνικὴν δρασίαν.

Ἐθρήνησεν ὡσαύτως ἡ Ἑταιρεία τὴν ἀπώλειαν τοῦ ὁμοτίμου Καθηγητοῦ, Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Συμβούλου αὐτῆς διατελέσαντος Νικολάου Ἐξαρχοπούλου. Ὁ Ἐξαρχόπουλος δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀπετέλεσε τὸ ἐπίκεντρον πάσης ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως, εἶναι δὲ ὁ πρῶτος εἰσαγαγὼν τὴν συστηματικὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα εἰς τὴν παρ' ἡμῖν Παιδαγωγικὴν. Συνέγραψε πλεῖστα ἐπιστημονικὰ παιδαγωγικὰ συγγράμματα καὶ μεγάλους ἐν γένει κατέβαλεν ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς καθόλου παιδείας καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς.

Δεινὸν ἐπίσης πλῆγμα ὑπέστη κατὰ τὸ 1960 ἡ Ἑταιρεία μας διὰ τοῦ θανάτου καὶ τρίτου ὁμοτίμου Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ, διατελέσαντος δ' ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν Συμβούλου τῆς Ἑταιρείας μας, ἐπιφανοῦς ἀρχαιολόγου Ἀντωνίου Κεραμόπουλου.

Διατελέσας ἔφορος ἀρχαιοτήτων εἰς πλείονας ἀρχαιολογικὰς περιφερείας, εἰργάσθη ὁ Κεραμόπουλλος λίαν εὐδοκίμως εἰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας, συνέγραψε δὲ καὶ πλείστας περισπουδάστους ἀρχαιολογικὰς διατριβὰς καὶ συγγράμματα, τινὰ τῶν ὁποίων, — ἐν οἷς καὶ τὰ Θηβαϊκὰ του —, ἐβραβεύθησαν ὑπὸ ἐγκρίτων ξένων ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐκαλλιέργησεν ὁ Κεραμόπουλλος καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ἐθνογραφικὴν ἐρευναν, ἣν ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πατρίδος. Μεγάλῃ πράγματι ὑπῆρξεν ἡ συμβολή του εἰς τὴν διαφώτισιν ἰθυνόντων κύκλων περὶ τῶν βαλκανικῶν θεμάτων Ἀπέριτος, εὐπροσῆγορος, πρόθυμος ὑποστηρικτὴς παντὸς προσφεύγοντος εἰς τὰ φῶτά του ἐπιστήμονος ἀλλὰ καὶ δεινὸς μαχητὴς καὶ θαρραλέος ὑποστηρικτὴς τῶν ἀπόψεών του, ἐκέρδησεν ὁ Κεραμόπουλλος πολλῶν τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν.

Ζωηρὰν ἐπίσης θλίψιν ἠσθάνθη ἡ Ἑταιρεία καὶ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐταίρων αὐτῆς Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου

Ἀθηνῶν Σπυρίδωνος Γαλανοῦ καὶ τῆς Θεσσαλονίκης Πέτρου Βάλληνδα, τοῦ δικηγόρου Στυλιανοῦ Τεγοπούλου καὶ τέλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Δέγλερη, πάντων μετὰ πολλῆς στοργῆς παρακολουθῶντων τὸ ἔργον ἡμῶν.

Εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ἐκλιπόντων ἐξέλεξε τὸ ἡμέτερον Συμβούλιον τοὺς ἐξῆς νέους τακτικοὺς ἐταίρους: τὸν Γ. Διευθυντὴν τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν κ. Θεόδωρον Μερτικόπουλον, τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου κ. Δημ. Κιουσόπουλον, τὸν φιλόστορα στρατηγὸν κ. Σέργιον Γυαλίστραν, τὸν ἔγκριτον πολιτευτὴν κ. Ἀλέξανδρον Μυλωνᾶν, τὸν Καθηγητὴν κ. Γεώργιον Τενεκίδην, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Βασιλείου καὶ τὴν ἐπιμελήτριαν ἀρχαιοτήτων Δδα Καραμανώλη.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, τὸ ὁποῖον ἐφέτος ὑπῆρξε γονιμώτατον.

.....

Ἔπεται ἡ έκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960.

.....

Τοιοῦτο ὑπῆρξε, Κυρίαι καὶ Κύριοι, τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960 ἀντάξιον τῆς ἰστορίας της καὶ εὐοίωνον διὰ τὴν συνέχειαν αὐτῆς.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Α. ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΝΟΤΙΟΥΣ ΠΡΟΠΟΔΑΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΙΝΕΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΟΥ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1960 διεξήχθη διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἐργασία εἰς τοὺς ΝΔ. πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως. Κατ' ἀρχὴν συνεχίσθη ἡ ἔρευνα πρὸς Α. τοῦ ἰσοπέδου χώρου τοῦ «ἡρώου τοῦ Αἰγέως», εἰς τὸ χαμηλὸν ἔδαφος ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ συγχρόνου κιγκλιδώματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ὅπου μικραὶ ἔρευναι εἶχον διεξαχθῇ καὶ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἀλλὰ διὰ χρημάτων τοῦ Δημοσίου.

Τὰ συνολικὰ ἀποτελέσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἐργασίας εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἔχουν ὡς ἑξῆς: Ἐξ ἀκινήτων μὲν λειψάνων εὐρέθησαν ἐλάχιστα, ἦτοι:

1) Εἰς τοῖχος ὑστερορωμαϊκός, φορᾶς Β.-Ν., μήκους 2 μ. καὶ πλάτους 0.65 μ., μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων πιθανῶς, ἐκτισμένος μὲ μικροῦς καὶ μεγάλους ἀκανονίστους λίθους Ἀκροπόλεως καὶ ἄσβεστον ὡς συνδετικὴν ὕλην, φέρων δὲ μόνον ἐπὶ τῆς Α. ὕψους κονίαμα. Ἡ Δ. ἐπιφάνεια αὐτοῦ δὲν παρουσίαζε πρόσωπον. Τὸ τοιχάριον αὐτὸ κατηδαφίσθη διὰ νὰ συνεχισθῇ ὑπ' αὐτὸ ἡ ἔρευνα.

2) Ἄλλος τοῖχος ἀνευρέθη βορειότερον, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον ὅμως, παρουσιάζων ἐπίσης φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἔχει μῆκος 2.05 μ. καὶ πλάτος 0.77 μ. Τὸ μέγιστον σωζόμενον ὕψος του εἶναι 1 μ. Εἶναι κτιστὸς διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων καὶ παρουσιάζει ἐπίσης πρόσωπον πρὸς Α., δὲν ἔχει ὅμως ἄσβεστον ὡς συνδετικὴν ὕλην, ἀλλὰ μόνον ἱλὺν, οὔτε φέρει κονίαμα ἐπὶ τινος τῶν ὀψων. Ἐξ αὐτοῦ ἐξήχθη τμῆμα ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία εἶναι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος, ἐνῶ καὶ ἡ τοιχοποιία δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ νεωτέρα. Τὸ τοιχάριον αὐτὸ διετηρήθη.

3) Δυτικῶς καὶ ἄνωθεν τοῦ πρώτου τοίχου, ἀμέσως ἐσωτερικῶς τοῦ κιγκλιδώματος, ἀνευρέθη τρίτον τμῆμα τοίχου, ἐκτισμένον διὰ παροπλινθῶν κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον. Τοῦτου ἐσώθησαν μόνον δύο παροπλινθοὶ κατὰ χώραν καὶ ἡ λάξευσις τοῦ κιμωλοβράχου εἰς τὴν πρὸς Ν. προέκτασιν τῆς γραμμῆς αὐτῶν πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἐτέρων. Ἡ πρὸς Α. ὀψις αὐτῶν φέρει παχὺ ὕδραυλικὸν κονίαμα. Σῶζεται ἐπίσης μικρὸν τμῆμα δαπέδου πρὸς Α. συγκειμένου ἐξ ὑποστρώματος ἐκ χαλίκων ἐπεστρωμένου διὰ κονιάματος. Φαίνεται ὅτι τὰ λείψανα ἀνήκουν εἰς δεξαμενὴν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως ἀποτέλεσμα τῆς εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν τὰ κινητὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ἐπέτρεψαν νὰ ἐξαχθοῦν μερικὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα τοπογραφικὰ συμπεράσματα. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ εὐρέθησαν εἰς μίαν περιοχὴν ἰδίως περὶ καὶ ὑπὸ τὸν τοῖχον Ι ἐντὸς κατολισθησάντων ἐξ ἀνωτέρου μέρους κιμιλοχωμάτων, ἀναμείκτων μὲ κιμιλοβράχους. Εὐρομεν ἐκεῖ ὅστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων καὶ ἄλλων κοινοτέρων, μελαμβαφῶν ἢ ἀχρώμων, τμήματα εἰδωλίων, πηλίνων προσωπείων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καθὼς καὶ ὀλίγας ἐπιγραφάς (πίν. 1 καὶ 2). Πρὶν ἢ γίνῃ ὅμως λόγος περὶ αὐτῶν ἐπιθυμῶ νὰ ἀναφέρω ὅτι κάτω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπίχωσιν ὑπῆρχεν εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἀνοιγμένος λάκκος ἀκανονίστου σχήματος καὶ μικροῦ βάθους, ἐξικνούμενος πρὸς Β. μέχρι τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ λάκκος αὐτὸς εἶναι ὅμοιος μὲ ἐκείνους τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀνεύρει τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ ἀκόμη ἀνατολικώτερον (ΠΑΕ 1876/7, σ. 30) καὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ ἦσαν ὀρύγματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνοίξει εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος οἱ πρόσφυγες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐντὸς τοῦ Πελαργικοῦ πρὸς λῆψιν γῆς καταλλήλου πρὸς ἐπάλειψιν ἐδαφῶν καὶ τοίχων τῶν οἰκιδῶν των (ΑΕ 1934/35, σ. 110-11). Ἐντὸς τοῦ νέου ὀρύγματος, τοῦ ὁποίου τὸ βαθύτερον μέρος ἦτο ἐντὸς στρώσεως ἐκ σκοτεινοχρώμων κιμιλοχωμάτων, ἀνευρέθησαν πράγματι πολλὰ ἀγγεῖα μελαμβαφῇ καὶ ἄλλα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἐπανέρχομαι τώρα εἰς τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ὑψηλότεραν ἐπίχωσιν, τὴν ἀποτελουμένην ἐξ ἀνοικτοχρώμων, ἐρυθρωπῶν κιμιλοχωμάτων: Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἔχουν μεγίστην σημασίαν διότι προέρχονται ἀναμφισβητήτως ἀπὸ ἱερὸν Ἀφροδίτης. Τὸ ἀποφασιστικώτερον εὑρημα εἶναι δύο ὅστρακα μελαμβαφοῦς πινακίου, ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη τὸ χάραγμα Ἀφροδίτη, ἀποτελοῦν μέρος ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος (πίν. 2α). Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὸ χάραγμα. Καὶ τὰ ἀνευρεθέντα προσωπεῖα παριστάνουν θεάν, ἡ ὁποία δυνατόν νὰ εἶναι ἡ Ἀφροδίτη. Ἐν ἐκ τῶν προσωπείων, ἀνῆκον εἰς τὰ τέλη ἀκόμη τοῦ 6ου αἰῶνος, εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης, ὑπενθυμίζει δὲ ζωηρῶς τὴν Κόρην 674 τῆς Ἀκροπόλεως. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ τμήματα εἰδωλίων Ἀφροδίτης καὶ Ἐρωτος, ὡς καὶ μία πολὺ ὠραία κεφαλὴ Ἀφροδίτης, προερχομένη ἐκ πλαστικοῦ ἀγγείου-ληκύθου τοῦ 4ου αἰῶνος (πίν. 1β). Εὐρέθη ἐπίσης πλῆθος ἐρυθρομόρφων ὀστράκων, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ λουτροφόρων καὶ εἰκονίζουσιν Ἀφροδίτας καὶ Ἐρωτας, γυναικας, Νίκας κλπ. (πίν. 1α).

Ἐκτὸς αὐτῶν εὐρέθησαν καὶ μερικὰ ὠραῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Ἐν ἐξ αὐτῶν εἶναι πῆλινος γραπτὸς ἀνθεματὸς καλυπτῆρ, παρόμοιος τοῦ ἐν BUSCHOR, Tondächer, πίν. 6 τῶν χρόνων ἀμέσως μετὰ τὰ 480, ἄλλο δέ, τμήμα πηλίνου γραπτοῦ στρωτῆρος μὲ λευκὸν διπλοῦν μαίανδρον καὶ ἐνδιαμέσως τετρά-

γωνα με ἀβακοειδὲς κόσμημα, τῶν ἀρχῶν ἴσως τοῦ 4ου αἰῶνος (πίν. 2δ).

Σημειῶναι τέλος καὶ δυὸ ἀποσπασματικὰς ἐπιγραφάς (πίν. 2γ), ἐξ ὧν ἡ μία (ὑπ' ἀριθ. ΒΠερ. 261) εἶναι τμήμα βαθριδίου ἀφιερωθέντος εἰς τὸν Φίλιον Δία ὑπὸ τοῦ Καλλίου τοῦ Θορικίου καὶ τινος ἄλλου, πιθανώτατα τοῦ υἱοῦ του Θουκριτίδου (πρβλ. KIRCHNER, Prosopographia Attica, 525), ἡ δὲ ἄλλη (ὑπ' ἀριθ. ΒΠερ. 260) εἶναι τμήμα ψηφίσματος πρὸς τιμὴν ἀγνώστου (πίν. 2β).

Ὅλα αὐτὰ τὰ τόσον ἐνδιαφέροντα εὐρέθησαν, ἐπαναλαμβάνω, ἐντὸς κιμιλοχωμάτων, πολλάκις κάτωθεν κιμιλοβράχων, παρεχομένης τῆς ἰσχυρᾶς ἐντυπώσεως ὅτι εἶχον κατολισθήσει ἀπὸ κάποιαν ὑπερθεῖν εὐρισκομένην περιοχὴν συνεπιεῖα διαβρώσεως ἢ ἄλλου φυσικοῦ φαινομένου. Ἀλλ' ἡ ὑπερθεῖν περιοχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸν ἐπίπεδον ἐκεῖνον χῶρον, ὁ ὁποῖος κεῖται ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸν Πύργον τῆς Νίκης. Ἐκεῖ λοιπὸν νομίζω ὅτι ἔκειτο τὸ ἱερὸν τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Πausanias (I 22.3).

Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μετὰ τὸ ἱερὸν αὐτὸ τοποθετοῦν τοῦτο δυτικώτερον, ἤτοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης Beulé ἢ τὴν ΝΔ. περιοχὴν γενικῶς τῆς Ἀκροπόλεως (ὅπως οἱ LOLLING, FOUCART, ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, MARTIN HILL, ὁ ΤΡΑΥΛΟΣ ἐσχάτως κλπ.) ἢ καὶ ἀκόμη χαμηλότερον εἰς τὴν δυτικὴν πλαγίαν, ὅπου εἶχον εὐρεθῇ παλαιότερον εἰδῶλια Ἀφροδίτης (ὅπως οἱ DÖRPFELD καὶ JUDEICH). Τὰ νέα εὐρήματα μαρτυροῦν, νομίζω, ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης εὐρίσκετο εἰς θέσιν ἐκ τῆς ὁποίας, εἰς ἐποχὰς καταστροφῆς, ἄλλα μὲν ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἀφιερωμάτων του ἠδύναντο νὰ κατολισθήσουν πρὸς Δ. καὶ ἄλλα πρὸς Α. Τοιαύτη δὲ θέσις εἶναι μόνον ὁ ἰσοπεδωμένος χῶρος ὑπὸ τὸν Πύργον τῆς Νίκης, ὅπου παρατηροῦνται ἀρκετὰ λαξεύματα εἰς τὸν βράχον.

Τὰ ἐν λόγῳ λαξεύματα εἶχον μέχρι σήμερον συνδεθῇ μετὰ τὸ ἡρῶον τοῦ Αἰγέως, διότι εὐρίσκονται εἰς σημεῖον, ὅπου κατὰ μίαν παράδοσιν εἶχεν αὐτοκτονήσει ὁ Αἰγέως, ριφθεὶς ἐκ τοῦ Πύργου τῆς Νίκης, ὅταν ἀντίκρυσεν εἰς τὴν θάλασσαν τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως ἐπιστρέφον ἀπὸ τὴν Κρητικὴν περιπέτειαν μετὰ ἀναπεπταμένα μέλανα ἀντὶ λευκῶν ἰστίων. Ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ Πausanίου ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἡρώου τοῦ Αἰγέως ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Πύργου τῆς Νίκης εἶναι ἐντελῶς ἀόριστος (I 22.5: *Καὶ οἱ παρὰ Ἀθηναίοις ἐστὶ καλούμενον ἡρώον Αἰγέως*), ἐξ ἴσου δὲ ἀόριστος εἶναι καὶ τοῦ Ἀρποκρατίωνος (μνημονεύοντος λόγους τοῦ Δεινάρχου, 4ου-3ου αἰῶνος π.Χ.) ἡ ἔκφρασις. Κανονικὸν λοιπὸν ἡρῶον τοῦ Αἰγέως συμπεραίνω ὅτι ὑπῆρχε κάπου εἰς τὴν κάτω πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅχι παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἴσως ἦτο παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἢ μᾶλλον πλησίον τῶν ἐξ αὐτοῦ κληθεῖσων Αἰγέως Πυλῶν.

Ἡ προσεκτικωτέρα ἐξέτασις τῶν ἐν λόγῳ λαξευμάτων μετὰ ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ὑποδηλοῦν τὴν ὑπαρξίν δύο μικρῶν σηκῶν. Τοῦ πρὸς Δ. ἢ λαξευτὴ κοίτη εἶναι γενικῶς σαφεστέρα καὶ εἶναι διαστάσεων 3.80×

2.90 βάθ. καὶ εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 0.50 ἀπὸ τῆς κατατομῆς τοῦ βράχου. Κάποτε ὅμως θὰ πρέπει τὸ ἱερὸν νὰ ἀκκουμβοῦσεν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν βράχον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὑψηλὰ εἰς τὴν κατατομὴν αὐτοῦ ὑπάρχει ἐλαφρῶς δικλινὲς λάξευμα (μέγ. ὕψ. 4.10 μ.) (δι' ἀετωματικὴν στέγην;) (ὑπ' αὐτὸ δύο ὀρθογώνια λαξεύματα εἰς ἀπόστασιν 2.47 μ. μεταξύ των διαστάσεων $0.36 \times 0.35 \times 0.28$ (βάθ.) τὸ ἐν καὶ $0.24 \times 0.35 \times 0.26$ (βάθ.) τὸ ἄλλο).

Εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. πρὸς Α. ὑπάρχουν τὰ λαξεύματα ἄλλου ναῖσκου. Εἶναι γενικῶς ἀσαφέστερα τοῦ ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ ζώνην παρὰ τὴν κατατομὴν, ὅπου ταῦτα εἶναι σαφέστατα καὶ ὑποδηλοῦν τοῖχον πρὸς τὴν πλευράν αὐτὴν, ὅπου ὁ βράχος ἢ θὰ ἔλλειπεν, ὅπως καὶ σήμερον, ἢ πάντως ἦτο σαθρός (ἦτο ἐκ μαλακωτέρας κιμιλιᾶς καὶ ὅχι ἐκ τοῦ σκληροτέρου ἀσβεστολίθου τῆς 'Ακροπόλεως). Διαστάσεις λαξευμάτων ναῖσκου πλ. $2.95 \times$ βάθ. 3.40 μ.

Πέραν τῶν λαξευμάτων, πρὸς Α. ὑπάρχουν εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ βράχου ἀρκετὰ μικρὰ κόγχαι διὰ τὴν ὑποδοχὴν ἀφιερωμάτων, οὐδέποτε, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρατηρηθεῖσαι εἰς τὸ παρελθόν. Αὗται παρατηρήθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Σπ. 'Ιακωβίδη καὶ ὑπεδείχθησαν εἰς ἐμέ. Τοιαῦται κόγχαι ἀπαντοῦν, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς ἄλλα ἱερὰ 'Αφροδίτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἱερὰ χθονίων γενικῶς θεοτήτων.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ ἐδῶ 'Αφροδίτη ἦτο γνωστὴ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα καὶ χαρακτηρισμοὺς. Ἐν λ.χ. ἐκ τῶν ἐπιθέτων ἦτο τὸ ἀνατολικῆς προσελύσεως ὄνομα Βλαύτη (βλ. HARRISON, *Primitive Athens*, 1906, σ. 109, σημ. 4.— ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 1929, σ. 73 κέξ.— ELDERKIN, *Hesp.* 1941, σ. 381 κέξ.). Οἱ ἀρχαῖοι τῆς ἔδιδον ἀκόμη τὸ ἐπίθετον Πάνδημος, κατὰ τὸν 'Απολλόδωρον (μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ 'Αρποκρατίωνος) ἐπειδὴ ἦτο περὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγοράν, ὅπου εἰς παλαιοὺς χρόνους (δηλαδὴ πρὸ τοῦ Σόλωνος) συνεκεντροῦτο ὁ λαὸς εἰς ἐκκλησίαις. Εἴτε τοποθετήσωμεν τὴν ἀρχαίαν ἀγοράν εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς 'Ακροπόλεως, ἀκολουθοῦντες τὴν συνήθη ἄποψιν, εἴτε δεχθῶμεν τὴν ἄποψιν (Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ εἰς Τὰ 'Αθηναϊκά, Τεύχος 16, Σεπτέμβριος 1960, σ. 1 κέξ.), καθ' ἣν ἡ ἀρχαία ἀγορὰ ἦτο πρὸς Ν. τῆς 'Ακροπόλεως, ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τὸν Πύργον τῆς Νίκης, ἐμπίπτει, ὅπως εἶναι φανερόν, εὐχερῶς εἰς ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων.

Συχνὰ ἐπίσης ἡ 'Αφροδίτη αὕτη ἐκαλεῖτο ἐφ' 'Ιππολύτῳ λόγῳ τῆς γειτνιασέως της καὶ τῆς στενῆς της σχέσεως πρὸς τὸ ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευόμενον μνῆμα τοῦ 'Ιππολύτου. Συνήθως τὸ ἱερὸν τῆς ἐφ' 'Ιππολύτῳ 'Αφροδίτης διακρίνεται ἀπὸ τὸ ἱερὸν τῆς Πανδήμου καὶ τοποθετεῖται ἀνατολικώτερον (βλ. λ.χ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 1929, σ. 73) παρὰ τὸν προϊστορικὸν τύμβον τὸν σκαφέντα ὑπὸ τοῦ Σκία (ΑΕ 1902, σ. 123 κέξ.). Νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν παλαιὰν ἄποψιν ὅτι μόνον ἐν ἱερὸν 'Αφροδίτης ὑπῆρχε κατ' αὐτὴν τὴν πλευράν, ὅχι μόνον διότι ὁ Πausanίας δὲν ἀνα-

φέρει δύο ἱερά, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ δεχθῶμεν καὶ δεύτερον ἱερὸν τῆς Πανδήμου ὀλίγον δυτικώτερον, πρὸς τὴν στενὴν πλαγίαν τῆς ἀνόδου, ἀφοῦ ὅπωςδήποτε εἰς τὸν ἐπίπεδον χῶρον ὑπὸ τὴν Νίκην ὑπῆρχεν ἤδη ἐν ἱερὸν Ἀφροδίτης, πιστοποιούμενον τόσον διὰ τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων, ὅσον καὶ διὰ τῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς προδίδουν σαφῶς ποῦ ἦτο τὸ ἱερὸν τῆς ἐφ' Ἰππολύτῳ Ἀφροδίτης. Ὁ Διόδωρος δηλαδὴ (IV 62) λέγει ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἦν καθορᾶν τὴν Τροιζῆνα καὶ ὁ Εὐριπίδης (Ἰππόλ. 30) τοποθετεῖ τὸν ναὸν τῆς πέτρῃ παρ' αὐτὴν Παλλάδος (βλ. καὶ σχόλ. Εὐριπ. 32 ἐν γὰρ τῇ ἀκροπόλει ἰδρύσατο Ἀφροδίτης ναὸν ἐπὶ αὐτῇ). Σχετικὴν τέλος ἔνδειξιν διὰ τὴν θέσιν τῆς ἐφ' Ἰππολύτῳ ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὅτι καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔχομεν, ὡς φαίνεται, τὴν ἰδίαν τοπογραφικὴν σχέσιν μνήματος Ἰππολύτου, χαμηλὰ — ναοῦ Ἀφροδίτης ὑψηλὰ, τὴν ὁποίαν ἔχομεν, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου, καὶ εἰς Τροιζῆνα (II 32.3).

Ἐὰν λοιπὸν ὑπῆρχεν ἤδη ἐν ἱερὸν Ἀφροδίτης εἰς τὸν ἐπίπεδον χῶρον ὑπὸ τὴν Νίκην, φαίνεται ὅπως ἀπίθανον νὰ ὑπῆρχε καὶ δεύτερον εἰς τὸν στενὸν χῶρον δυτικώτερον, ὅπως εἴπομεν, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Παυσανίας ἀναφέρει μόνον ἓν. Ἐν ἦτο ἄρα τὸ ἱερὸν τῆς Πανδήμου ἢ ἐφ' Ἰππολύτῳ Ἀφροδίτης ἢ Βλαύτης, εἰς τὸν ἐπίπεδον χῶρον ὑπὸ τὸν πύργον τῆς Νίκης.

Εἶδομεν ὅμως ὅτι τὰ λαξεύματα μαρτυροῦν δύο σηκοὺς. Νὰ δεχθῶμεν λοιπὸν ὅτι πράγματι ὁ εἷς ἦτο τῆς Ἀφροδίτης καὶ ὁ ἕτερος τοῦ Αἰγέως; Αἱ περὶ ἡρώων ὅμως τοῦ Αἰγέως μαρτυρίαι μᾶλλον πρὸς τὴν κάτω πόλιν μᾶς κατευθύνουν. Διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ μία τελευταία ὑπόθεσις. Μεταξὺ τῆς πύλης Beulé καὶ τοῦ πύργου τῆς Νίκης εἶχεν εὑρεθῇ παλαιότερον μία ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων (IG III 411), ἔχουσα οὕτω: *Εἵσοδος πρὸς σηκὸν Βλαύτης καὶ Κουροτρόφου ἀνειμένη τῷ δήμῳ*. Σχολιάζων αὐτὴν ὁ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ (ΑΔ 1929, σ. 76) ἔλεγεν ὅτι: «Κατ' αὐτὴν ὁ περίβολος τῶν θεοτήτων ἦτο κοινὸς καὶ εἶχεν εἵσοδον κοινὴν *réservée au peuple*, ἐν ᾧ ἄλλη τις θὰ ἦτο ἀνειμένη τοῖς ἱερεῦσιν ἢ ταῖς ἱερείαις». Νομίζω ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἐξήγησιν τοῦ διπλοῦ ἱεροῦ. Τὸ ἐν τμῆμα, τὸ ἀνατολικόν, αὐτὸ τὸ ὁποῖον συνήντησε πρῶτον ὁ Παυσανίας, ἦτο ἴσως τῆς Ἀφροδίτης, τὸ δυτικὸν δὲ τῆς Κουροτρόφου καὶ Χλόης. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν δὲν ἀντίκειται καὶ ἡ περιγραφή τοῦ Παυσανίου (I 22.3), ἐκ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι τὸ ἐν ἦτο πλησιέστατα τοῦ ἄλλου. Ἄλλωστε ἡ Ἀφροδίτη δὲν εἶναι παρὰ ἄλλη ὄψις τῆς αὐτῆς μεγάλης θεᾶς τῆς γονιμότητος. Μυκηναϊκὸν ἱερὸν αὐτῆς ἀπεδείχθη διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν τελευταίων προπολεμικῶν ἐτῶν ὅτι ὑπῆρχεν εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πύργον τῆς Νίκης (ΑΕ 1937, σ. 790-2). Τὰ ὀνόματα Γῆ καὶ Δημήτηρ ἀνήκουν εἰς παλαιότερον στάδιον ἐξελίξεως κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν. Ἡ Ἀφροδίτη εἰς νεώτερον. Ἦλθε δὲ ἐδῶ ἡ Ἀφροδίτη ἐκ τῆς Ἀνατολῆς στενωῶς συνδεδεμένη μετὰ τὴν λατρείαν τοῦ Αἰγέως, ὁ ὁποῖος,

ὅπως ἀπέδειξεν ὁ ELDERKIN (Hesperia 1941, σ. 381 κέξ.), δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀνθρωποποιήσις τοῦ τράγου τοῦ φέροντος τὴν θεὰν ἐπὶ τῆς ράχεώς του ὑπεράνω τῶν κυμάτων τοῦ ἐξ αὐτοῦ λαβόντος τὸ ὄνομα Αἰγαίου, ὅπως ὁ ταῦρος ἔφερε τὴν Εὐρώπην. Νομίσματα τῆς ἐν Καρίᾳ Ἀφροδισιάδος μᾶς ἀπεικονίζουν τὴν Ἐπιτραγίαν αὐτὴν Ἀφροδίτην ἐπέκεινα τοῦ Αἰγαίου. Ὑπάρχει ὁμοίως καὶ πλῆθος ἄλλων παραστάσεων αὐτῆς, ἡ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ τοῦ Σκόπα εἰς τὴν Ἡλιδά. Τέλος ἱερὸν τῆς Ἐπιτραγίας Ἀφροδίτης ὑπῆρχεν εἰς τὸ Φάληρον, ἰδρυθὲν κατὰ τὴν ἀφίξιν τῆς λατρείας εἰς τὴν Ἀττικὴν (RE VI, στ. 223).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. ΔΟΝΤΑΣ

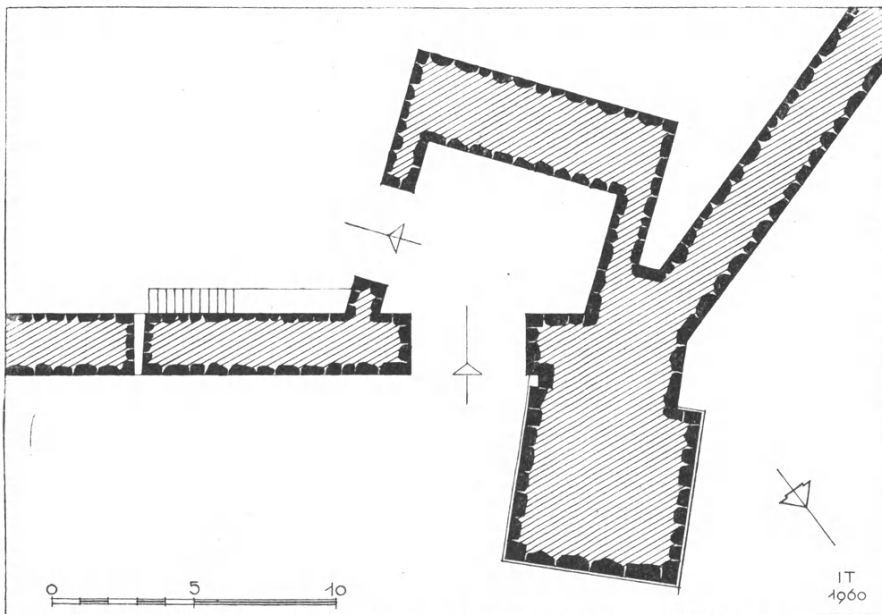
2. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙ

Κατόπιν τῆς νέας διαπιστώσεως ὅτι τὰ ὅρια τοῦ Ἱεροῦ πρὸς Δυσμᾶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν γραμμὴν τῆς ἐναντι τῆς πυλίδος ὑπαρχούσης ὁδοῦ, ἀλλὰ ὅτι τὸ Ἱερὸν πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην εἶχεν ἀκόμη μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἐκτεινόμενον μέχρι τῶν Ἀστυδε Πυλῶν καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, ἐκρίθη ἀπαραίτητον, ὅπως αἱ ἀνασκαφαὶ ἐπεκταθοῦν καὶ εἰς τὸ νέον τοῦτο τμήμα. Ὀλόκληρος ὅμως ἡ περιοχὴ αὕτη πλὴν μικρᾶς λωρίδος κατὰ μῆκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου τείχους καὶ τῶν Ἀστυδε Πυλῶν ἀπετέλει ξένην ἰδιοκτησίαν, τῆς ὁποίας κατόπιν σχετικῆς εἰσηγήσεώς μας προθύμως ἀνέλαβε τὴν ἀπαλλοτριώσιν καὶ τὴν ἀγοράν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Δεδομένου ὅτι αἱ σχετικαὶ διατυπώσεις διὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν ἀπῆτησαν ἀρκετὸν χρόνον, ἄλλος δὲ ἐλεύθερος χώρος πρὸς ἀνασκαφὴν δὲν ὑπῆρχεν, ἀπεφασίσαμεν τὴν προσωρινὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν. Οὕτω αἱ ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφαὶ διακοπεῖσθαι ἐπὶ μίαν διετίαν ἐσυνεχίσθησαν καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1960 ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου καὶ μετὰ τὴν συνεργασίαν τῆς ἀρχαιολόγου κ. Μαρίας Ἀναγνωστοπούλου.

Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ παρόντος ἔτους ἦτο ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῶν Ἀστυδε Πυλῶν ὡς καὶ τμήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου τείχους (εἰκ. 1 καὶ πίν. 3α). Συγχρόνως ἐγένετο καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ πλησίον χώρου τῶν μεγάλων ὄγκων χωμάτων, τὰ ὅποια εἶχον συσσωρευθῆ ἑνταῦθα κατὰ τὴν διάρκειαν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πολυδάπανον ἐργασίαν, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τῶν δύο ἀγρῶν, τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν Ἐλευσίνα γενναίως ἐνισχύθη διὰ χρημάτων ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας παρὰ τῇ Προεδρίᾳ τῆς Κυβερνήσεως. Οὕτω μετὰ τὴν σὺν τῷ χρόνῳ κατεδάφισιν καὶ τοῦ οἰκίσκου τοῦ φύλακος, ὅστις παρεμβάλλεται εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, θὰ προσφέρεται πλέον ἐντελῶς ἐλεύθερος ὁλόκληρος ὁ ἐκτεταμένος χώρος πρὸς Δυσμᾶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων συνολικῆς ἐκτάσεως 50 × 70 μ. πρὸς ἐκτέλεσιν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἀγνώστων μέχρι σήμερον οἰκοδομημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ θὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ κυρίως ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ συνέχειαν.

Ὀλόκληρον τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ Πεισιστρατείου τείχους πρὸς Δυσμᾶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων καὶ τὰς Ἀστυδε Πύλας ἀπεκάλυψεν ὁ Κοι-

ΡΟΥΝΙΩΤΗΣ τὸ 1934 καὶ ἐβεβαίωσε διὰ πρώτην φοράν τότε ὅτι τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος ἐξετείνεται μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ. Συγχρόνως ὁ ΚΟΥΡΥΝΙΩΤΗΣ ὑπέθεσεν ὅτι τὸ νέον ὑπ' αὐτοῦ ἀποκαλυφθὲν τεῖχος περιέκλειε τμήμα τῆς πόλεως τῆς Ἐλευσίνος, τὴν περαιτέρω ὅμως ἀνασκαφὴν αὐτοῦ δὲν ἐθεώρησε σκόπιμον ἐπιθυμῶν νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἐρεῦνας του ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκτοτε τόσον τὸ τεῖχος ὅσον καὶ ἡ πύλη ἐκαλύφθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ μεγάλης ἐπιχώσεως χωμάτων παρασυρθέντων ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐκ τοῦ λόφου, ὡς καὶ ἄλλων χωμάτων καὶ ἀπορριμμάτων ριπτομένων ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν περιοίκων. Τόση δὲ ἦτο ἡ σχηματισθεῖσα ἐπίχωση, ὥστε μόλις διεγράφετο ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῶν Ἀστυδε Πολῶν.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν νεωτέρων ἐπιχώσεων ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησεν ὄχι μόνον εἰς βάθος ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τῆς πύλης ὡς καὶ τμήματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους μήκους 15 μ. Τὸ τεῖχος ὁλόκληρον, πάχους 2.30 μ. μέχρις ὕψους 0.80 μ., εἶναι ἐκτισμένον δι' ἐλευσινιακῶν λίθων κατὰ πολυγωνικὸν τρόπον. Ὅπως δὲ καὶ τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος τοῦ Ἱεροῦ, ἐδράζεται ἐπὶ εὐθυνητρίας ἐκ προσεχόντων κατὰ 0.10 μ. λίθων, οἱ ὅποιοι συγχρόνως ἀποτελοῦν καὶ τὸ θεμέλιον αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς λιθίνης βάσεως τοῦ τείχους ἡδράζετο τὸ ἐξ ὠμῶν πλίνθων

τμήμα τῆς ἀνωδομῆς, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται μόνον εἰς μερικά σημεῖα, δεδομένου ὅτι πολὺ ἑνωρὶς ὁλόκληρον τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους ἀντικατεστάθη ὑπὸ λιθοδομῆς ἐκ μεγάλων λαξευτῶν παρολίθων καὶ ἐλευσινιακῶν λίθων. Τὸ σωζόμενον ὕψος τοῦ τελευταίου αὐτοῦ λιθίνου τμήματος τοῦ τείχους φθάνει τὰ 2.80 μ. δεικνύει δὲ ἐπαλλήλους ἐπισκευάς, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰς ἀπόστασιν 100 περίπου μέτρων ἀπὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων τὸ τεῖχος κάμπτεται πρὸς Νότον καὶ μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς Δυσμὰς προχωρεῖ περιβάλλον, ὡς φαίνεται, τὸν λόφον τῆς ἀκροπόλεως. Ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον ὅπου κάμπτεται τὸ τεῖχος ἀπεκαλύφθη μέγας τετράγωνος πύργος πλευρᾶς 6.20 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς καὶ εἰς τὸ τεῖχος, σώζονται προσθῆκαι ἐκ διαφόρων μεταγενεστέρων ἐπισκευῶν.

Πλησίον τοῦ γωνιαίου τούτου πύργου, ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τείχους ὑπάρχει πύλη πλάτους 4.14 μ. εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δὲ ταύτης ἀνεσκάφη μικρὰ αὐλὴ περιοριζομένη ὑπὸ παχυτάτων τοίχων καὶ ἔχουσα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς δευτέραν ἐσωτερικὴν πύλην, διὰ τῆς ὁποίας καὶ εἰσέρχοντο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ. Τῆς τελευταίας ταύτης πύλης, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος εἶναι 3.54 μ., ἐσώθησαν πλησίον τὸ κατώφλιον ὡς καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ αἱ ἐξ ἐλευσινιακοῦ λίθου βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζοντο αἱ ξύλιναι παραστάδες τῆς εἰσόδου.

Ἡ ἐσωτερικὴ πύλη ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ αὐλὴ φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθησαν κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα. Οἱ περιβάλλοντες ταύτην τοῖχοι κατηδαφίσθησαν οἱ δὲ λίθοι αὐτῶν ὡς καὶ ἄλλοι ὀρθογωνικοὶ κροκαλοπαγεῖς ἐστρώθησαν εἰς ὅλον τὸν χώρον τῆς αὐλῆς, ἀποτελέσαντες δάπεδον εἰς ὕψος 1.20 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἐτοποθετήθη τὸ νέον κατώφλιον τῆς ἐξωτερικῆς πύλης. Ταύτης ἐσώθησαν ἐντετοιχισμένα παραπλεύρως εἰς μεταγενεστέρους τοίχους τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος τὰ βάθρα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐξ ἀρχαιοτέρων ἐκ πεντελησίου μαρμάρου βάσεων διατηρουμένων καὶ τῶν κυματίων αὐτῶν.

Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς ἐσωτερικῆς πύλης, προσκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου, ἐσώθη κλίμαξ πλάτους 0.90 μ. καὶ μήκους 7.20 μ., διὰ τῆς ὁποίας ἀνέρχοντο ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων. Ἀναλόγους κλίμακας ἔχομεν πλησίον καὶ τῶν ἄλλων πυλῶν τοῦ Ἱεροῦ: Παρὰ τὴν πύλην τὴν καλυφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων μὲ πλάτος κλίμακος 1.38 μ. καὶ μῆκος 9 μ. καὶ παρὰ τὴν πύλην τὴν εὐρισκομένην πλησίον τῶν Περικλείων σιρῶν μὲ πλάτος κλίμακος 1.14 μ. καὶ μῆκος 9 μ. Τῆς τελευταίας ταύτης κλίμακος ἐσώθησαν αἱ τρεῖς πρῶται βαθμίδες πλάτους 0.34 μ. καὶ ὕψους 0.31 μ., ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ἡ κλίμαξ περιελάμβανεν 26 βαθμίδας τὸ δὲ ὕψος αὐτῆς, μέχρι τῆς βάσεως τῶν ἐπάλξεων, ἦτο περίπου 8 μ.

Τὸ ὕψος τῆς κλίμακος τῶν *Ἀστυδε Πυλῶν*, ἐφ' ὅσον βεβαίως αἱ διαστά-

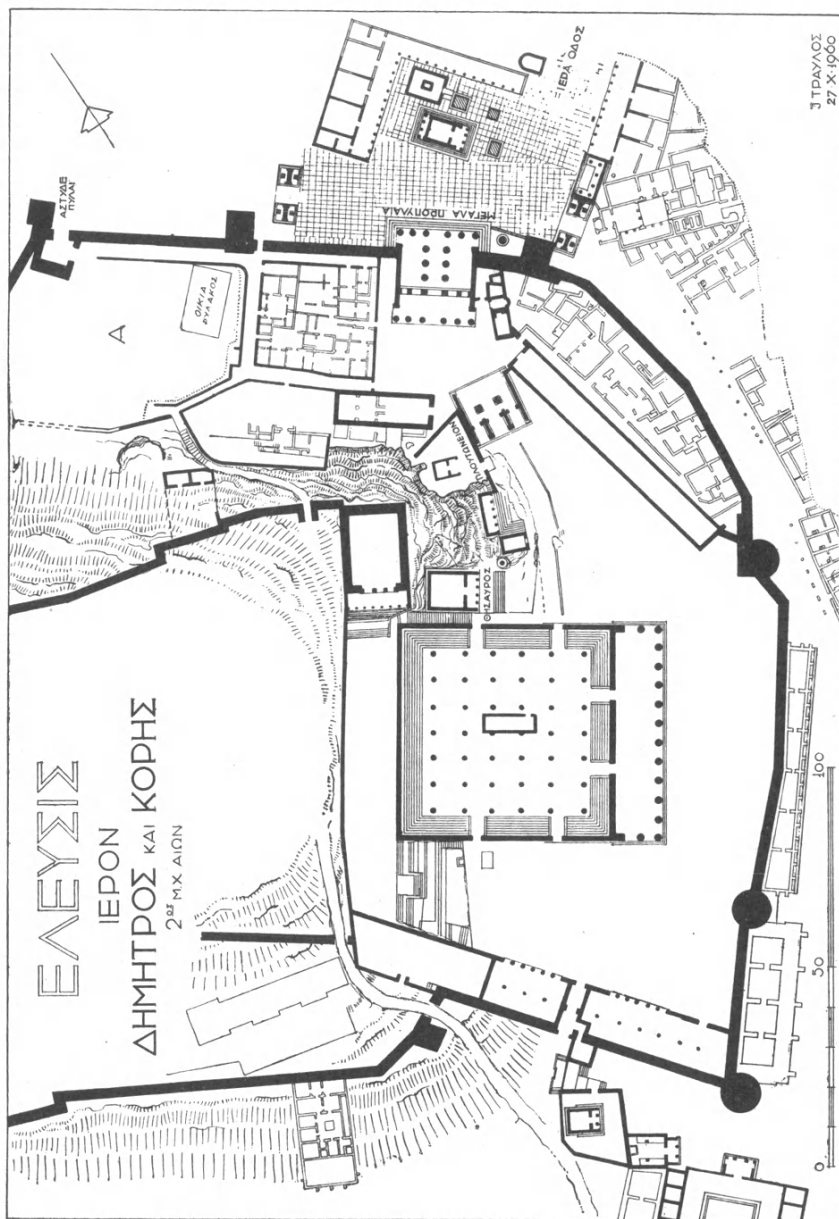
σεις τῶν βαθμίδων θὰ ἦσαν αἱ αὐταί, πρέπει νὰ ἦτο 6.50 μ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπισκευῶν τοῦ τείχους φαίνεται ὅτι ἐγένετο καὶ ριζικὴ ἀνακατασκευὴ τῆς κλίμακος μὲ διαστάσεις πλάτους 1.20 μ. καὶ μήκους 9.75 μ. Ταύτης ἐσώθησαν αἱ 3 πρῶται βαθμίδες πλάτους 0.29 μ. καὶ ὕψους 0.21 μ., ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν βαθμίδων ἦτο 33 καὶ τὸ ὕψος τῆς κλίμακος 7 μ. ἦτοι κατὰ 0.50 μ. ἀνώτερον τῆς προηγουμένης. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς νέας κλίμακος εὐρίσκεται ὑψηλότερον τῆς παλαιᾶς κατὰ 0.25 μ. ἐξάγεται ὅτι τὸ ὕψος τοῦ τείχους κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ηὐξήθη κατὰ 0.75 μ. Ἡ αὐξησις αὕτη πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους διὰ τῆς δημιουργηθείσης ἐπιχώσεως ἐκ τῶν παρασυρομένων ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τοῦ λόφου χωμάτων.

Σχετικῶς μὲ τὴν μελέτην τῶν διαφορῶν ἐπιχώσεων καὶ τὴν συνεχῆ ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους, ὥστε τελικῶς νὰ καλυφθῇ ὁλόκληρον τὸ τεῖχος, ἔχομεν ὀρισμένα χρονολογικὰ συμπεράσματα ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος νέου τμήματος πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ δυτικοῦ Πεισιστρατείου τείχους πλησίον τοῦ γωνιαίου πύργου.

Ἡ ἐπίχωσις ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς εὐθυντηρίας τοῦ πύργου ἦτο ἀκριβῶς 3 μ. Τὰ χρώματα μέχρι βάθους 0.30 μ. εἶχον ἀναταραχθῇ καὶ περιεῖχον ὀλίγα ὄστρακα τῶν ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων ἐπίσης δὲ καὶ σύγχρονα ἀντικείμενα. Εἰς τὸ βάθος περίπου αὐτὸ ἐφάνησαν οἱ ὑψηλότεροι λίθοι τοῦ τείχους. Καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον βάθος ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐξ ἁλλεπαλλήλων μικροῦ βάθους στρώσεων πολὺ σκληρῶν, δεδομένου ὅτι ἐνταῦθα διήρχετο ἡ ὁδός, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου καὶ βαίνουσα σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸ τεῖχος κατηυθύνετο πρὸς τὸν λόφον, ὅπου ἐπὶ τοῦ βράχου διακρίνονται σαφεῖς ἴχνη αὐτῆς.

Μόνον μικρὸν τμήμα τῆς ὁδοῦ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς μας πρὸ τοῦ τείχους καὶ συγκεκριμένως ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ αὐτῆς, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχομεν τεκμήρια διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἁλλεπαλλήλων στρώσεων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐπίχωσις μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τῆς ὁδοῦ πλάτους κατὰ μέσον ὅρον 4 μ. δὲν μᾶς ἔδωσε θετικὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα διότι, ὡς ἀπεδείχθη, αὕτη ἐπανειλημμένως εἶχεν ἀνασκαλευθῇ.

Πράγματι εἰς βάθος 0.45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους ἐφάνησαν τὰ στόμια τριῶν μεγάλων κτιστῶν πίθων, οἱ ὅποιοι ἐπροχώρουν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως μέχρι βάθους 1.35 μ. καὶ περιεῖχον ὄστρακα τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ μέχρι βάθους 2.45 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ διαλελυμένων ὀπτοπλίνθων, ἀλλὰ εἶχον ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπανειλημμένως ἀνασκαφῇ ὑπὸ τῶν τότε κατοίκων πρὸς λῆψιν τοῦ πολυτίμου τούτου ἀργιῶδους χρώματος οἱ δὲ λάκκοι ἐκάστου εἶχον πληρωθῇ διὰ χαλίκων, τεμαχίων ὀπτοπλίνθων καὶ κονιαμάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ πολλῶν θραυσμάτων χονδροειδῶν ἀγγείων τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Εἰκ. 2. Σχέδιον ἀναπαράστασως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνης κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα.

Μόνον ἀπὸ τοῦ βάθους 2.45 μέχρι τῆς εὐθυνηρίας τοῦ πύργου ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἀδιατάρακτος καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο στρώσεων· Ἡ μία, πάχους 0.45, ἀποτελουμένη ἐκ καθαρᾶς ἄμμου ἦτο συμπαγῆς καὶ πολὺ σκληρὰ ἐντὸς δὲ ταύτης καὶ συγκεκριμένως παρὰ τὴν γωνίαν, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ πύργος μὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους, ὑπῆρχον ἀρκετὰ ἀγγεῖα τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἄλλη, πάχους μόλις 0.10 μ., ἀπετελεῖτο ἐκ χωμάτων καὶ μεγάλης ποσότητος λατύπης ἐλευσινιακοῦ λίθου προερχομένης ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν λίθων τοῦ τείχους. Τὰ ἀνευρεθέντα ὀλίγα ὄστρακα χρονολογοῦνται εἰς τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Ἡ τελευταία αὕτη ἐπίχωσις ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους ἢ ὀλίγον μόνον ἀργότερον. Ἀντιθέτως βαθύτερον τῆς εὐθυνηρίας τοῦ πύργου, ἦτοι ἀπὸ βάθους 3 μ. μέχρι βάθους 6.50 μ., ἡ ἐπίχωσις προϋπῆρχε τοῦ τείχους καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δεκατεσσάρων στρώσεων ποικίλου πάχους ἀλλὰ τῆς αὐτῆς συστάσεως ἦτοι ἄμμου καὶ μεγάλων χαλίκων (πίν. 3β).

Ἐντὸς τῶν δύο τούτων πρώτων στρώσεων ἀνευρέθησαν ὀλίγα ἀγγεῖα τοῦ 6ου καὶ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος. Βαθύτερον δὲ ἐκ τῶν στρώσεων συνελέγησαν ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἐνῶ εἰς τὰς τελευταίας ἀνασκαφείσας στρώσεις ἀπὸ βάθους 6.20-6.50 μ. δὲν ἀνευρέθησαν πλέον ἀγγεῖα.

Πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀστυδὲ Πυλῶν καὶ γενικῶς πρὸς Δυσμὰς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἐγένοντο κατὰ τὸ παρὸν ἔτος καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος μικραὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι καὶ ἐμελετήθησαν τὰ διασωθέντα, πράγματι πολυτιμώτατα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν κατεστραμμένων οἰκοδομημάτων πρὸς σύνταξιν τοῦ νέου ἐνταῦθα παρουσιαζομένου σχεδίου (εἰκ. 2) ἀναπαραστάσεως τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα. Εἰς τὸ σχέδιον αὐτὸ διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1882 ἐμφανίζονται τὰ πραγματικὰ ὅρια τοῦ Ἱεροῦ καὶ δίδεται μία πλήρης εἰκὼν τῆς μορφῆς αὐτοῦ.

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΤΑΦΩΝ ΠΕΡΑΤΗΣ

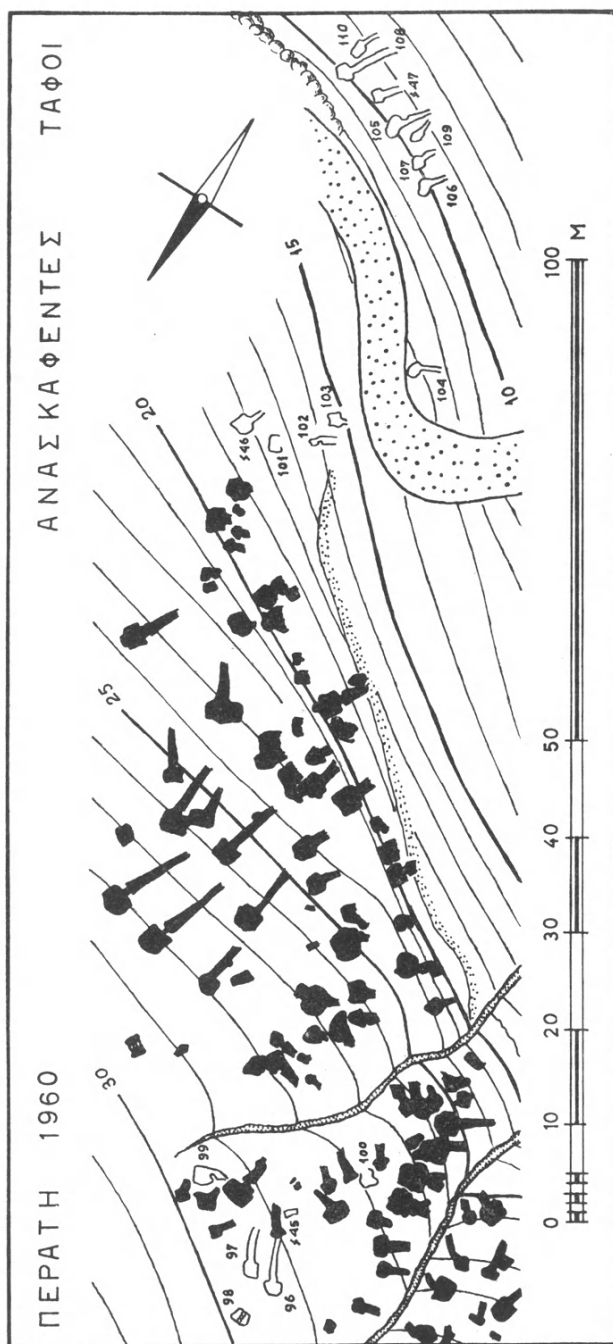
Ἡ ἐφετινὴ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Περαιτῆς¹ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεῦνης ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐξαγορασθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας χώρου καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς πρὸς Α., πρὸς τὴν παραλίαν δηλ. καὶ ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς εὐρισκομένης πρὸς Β. καὶ ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ «Ρέματος τῆς Ἐρωτοσπηλιάς». Οὕτω συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μικροῦ ὑψώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον εὑρεθῇ οἱ πρῶτοι τάφοι κατὰ τὸ 1953, ἐξεκαθαρίσθη μικρὰ περιοχὴ ἡ ὁποία εἶχεν ἀπομείνει ἀνερευνήτος πρὸς Α. τῶν τάφων 20, 21, 22 καὶ 25 καὶ ἤρχισεν ἡ ἐρευνα τοῦ ἀνωτέρω περιγραφομένου νέου τομέως (εἰκ. 1). Ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν 18 νέοι τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δεκαπέντε (ἀρ. 96-110) ἦσαν ἀσύλητοι, οἱ δὲ ὑπόλοιποι τρεῖς (Σ45 - Σ47) σεσυλημένοι. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν θαλαμοειδεῖς, μὲ τὴν ἐξαίρεσιν ἑνὸς κοινοῦ λακκοειδοῦς (τοῦ Σ45) καὶ ἑνὸς ἄλλου, τοῦ 98, ὁ ὁποῖος συνίστατο εἰς βαθὺν τετράγωνον λάκκον, διηρημένον εἰς δύο περίπου ἴσα μέρη διὰ ξηρολιθιδῶς καὶ περιέχοντα κακῶς διατηρημένην ταφὴν κατὰ χώραν εἰς τὸ δυτικόν του τμήμα κτερισμένην διὰ τριῶν ἀγγείων καὶ δύο ἀργυρῶν δακτυλίων. Ἦτο δηλαδή ὁ τάφος οὗτος καθ' ὅλα ὁμοιος πρὸς τὸν 63, ἀνασκαφέντα κατὰ τὸ 1957².

Καθὼς ἐμφαίνεται εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς (εἰκ. 1) καὶ ἔχει ἤδη ἐπανειλημμένως τονισθῇ, ἡ διάταξις τῶν τάφων εἶναι πυκνοτάτη εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἡ ποιότης τοῦ ἐδάφους ἡνύνει τὴν κατασκευὴν των. Ὅπου ὅμως τὸ ἔδαφος παρουσιάζει σχετικὴν σκληρότητα, τάφοι εἴτε δὲν ὑπάρχουν εἴτε τὸ σχῆμά των μετεβάλλετο πρὸς ἀποφυγὴν τῆς σκληρᾶς φλεβός. Τοῦτο φαίνεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν τάφων 106 καὶ 107, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κανονικοὺς ἐπιμήκεις δρόμους, τῶν ὁποίων ἡ διάνοιξις ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ σημείου ὅπου συνηντήθη ὁ σχετικῶς σκληρὸς βράχος. Ἐκεῖ ὅχι μόνον οἱ δρόμοι ἐσταμάτησαν ἀλλὰ καὶ οἱ θάλαμοι, ἀντὶ νὰ ἀνοιχθοῦν κανονικῶς εἰς τὸ ἄκρον τῶν δρόμων, ἐσκάφησαν εἰς τὸ πλευρόν των, δίκην μεγάλων κογχῶν.

Αἱ ἐντὸς τῶν θαλάμων ταφαί, ὅσαι εὑρέθησαν ἀδιατάρακτοι, δεικνύουν πᾶσαι

1 Βλ. ΠΑΕ 1953, σ. 88 - 102. 1954, σ. 89-103. 1955, σ. 100-108. 1956, σ. 63-72. 1957, σ. 35-41. 1958, σ. 18-26. 1959, σ. 12-17.

2 ΠΑΕ 1957, σ. 39-40.

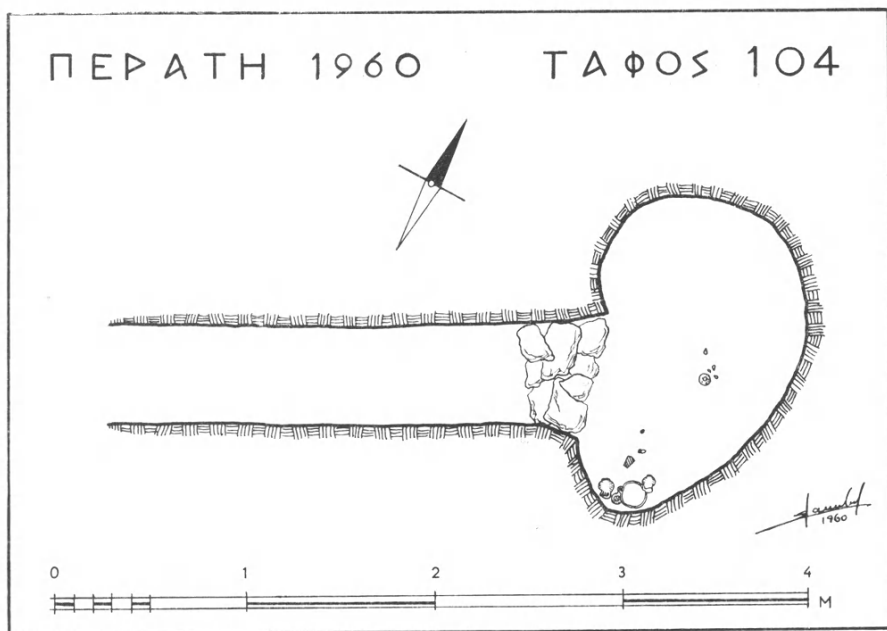

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς περιοχῆς τοῦ νεκροταφείου τῆς Περαιτῆς, ὅπου ἐνηργήθη ἡ ἐφετηνὴ ἀνασκαφή. Οἱ κατὰ τὰ παρελθόντα ἐτη ἀνασκαφέντες τάφοι ἔχουν σχεδιασθῇ ὡς συμπαγῆ σχήματα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐφετινοὺς, τῶν ὁποίων ἔχει δηλωθῇ μόνον τὸ περίγραμμά.

σχεδὸν τοὺς νεκροὺς εἰς ὑπτίαν στάσιν, μὲ τὰς χεῖρας διεσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους ἢ τοῦ ὑπογαστρίου καὶ μὲ τὰ γόνατα ὑψηλά. Τοῦτο παρατηρεῖται κατὰ κανόνα εἰς τὰς τελευταίας κατὰ σειρὰν ταφάς, διότι αἱ προηγούμεναι εἶχον ὅλαι ἀπωθηθῆ πρὸς τὰ πλάγια, μὲ τὰ ὀστέα καὶ τὰ κτερίσματα κείμενα φύρδην-μίγδην. Τοῦτο εἶχε βεβαίως τὸν σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ χῶρον διὰ τὴν νέαν ταφὴν καὶ ἔχει παρατηρηθῆ παντοῦ, ὑπάρχουν ὅμως λόγοι νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι δὲν συνέβαινε πάντοτε ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ταφῆς αὐτῆς. Διδακτικὸς ἐν προκειμένῳ ὑπῆρξεν ὁ τάφος 108, ὁ ὁποῖος εἶχε διατηρήσει τὴν θόλον του, ὁ δὲ θάλαμος του εἶχε μείνει κενὸς ἐπὶ πολὺν χρόνον. Τὰ κατὰ καιροὺς εἰσδύοντα ὕδατα (τῶν ὁποίων τὰ ἔχνη σαφῶς διεκρίνοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων του) εἶχον βαθμηδὸν μετακινήσει ἐντὸς αὐτοῦ τὰ πάντα, οὕτως ὥστε οὐδὲν ἐκ τῶν ὀστέων καὶ κτερισμάτων νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν. Εἶναι φανερόν ὅμως ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν μετακινήσεων αὐτῶν ὁ κεντρικὸς χῶρος τοῦ θαλάμου ἦτο ἀρχῇθεν κενός, ὀδηγοῦμεθα δὲ οὕτω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ θάλαμος εἶχε κάποτε ἐτοιμασθῆ νὰ δεχθῇ νέαν ταφὴν, τὴν τελευταίαν, ἢ ὁποία ὅμως οὐδέποτε ἀπετέθη ἐντὸς αὐτοῦ. Φαίνεται λοιπὸν ἐνισχυομένη ἡ ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τάφοι ἐκαθαρίζοντο κατὰ καιροὺς καὶ διηυθετοῦντο ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἐπέκειτο ἄμεσος χρησιμοποίησίς των, ἄποψις ἡ ὁποία στηρίζεται καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀναλόγων παρατηρήσεων κατὰ τὸ παρελθόν.

Τὸ μέγιστον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ἐφέτος ὁ τάφος 104. Μικρὸς θαλαμοειδής, μεμονωμένος καὶ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, εἶχε σκαφῇ ἐντὸς μαλακῆς ἀργιλώδους φλεβός, ἢ δὲ θόλος του εἶχε καταρρεῦσει. Στενὸς καὶ σχετικῶς βραχὺς δρόμος ὀδηγεῖ εἰς μικρὸν ὠσειδῆ θάλαμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποτεθῆ μία μόνον ταφὴ νηπίου (εἰκ. 2). Ἀπὸ τὰ ὀστέα εἶχον σωθῆ ἑλάχιστα καὶ δυσδιάκριτα ἔχνη, εἰς τρόπον ὥστε ἡ θέσις των ἐμαντεύετο ἀπὸ τὴν διάταξιν τῶν κτερισμάτων μᾶλλον. Ὅπισθεν τῆς κεφαλῆς καὶ ἐντὸς μικρᾶς ἀβαθοῦς κοιλότητος ἐντὸς τοῦ Ν. τοιχώματος (πίν. 4α) ἀμέσως δεξιᾷ τῆς εἰσόδου, ἔκειτο σύμπλεγμα 3 ἀγγείων (πίν. 4β, ἀρ. 757, 758, 759, 760), μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ θήλαστρον. Ὀλίγον περαιτέρω πρὸς Β. εὐρέθη μικρὸν χάλκινον ποτήριον (πίν. 5α) εἰς κακὴν κατάστασιν, πλησίον τοῦ χείλους τοῦ ὁποίου διατηρεῖται διακόσμησις ἀπὸ ἐγχάρακτα στρογγύλα σχήματα μὲ ἐγγεγραμμένους σταυρούς. Τὸ ποτήριον τοῦτο πρέπει νὰ εἶχε τοποθετηθῇ πρὸ τοῦ προσώπου τοῦ νηπίου. Πλησίον του, εἰς θέσιν ἀντίστοιχον πρὸς τὸν λαϊμόν, ἐπέχουσα προφανῶς θέσιν περιάπτου, εὐρέθη αἰγυπτιακὴ δέλτος ἐκ λευκῆς φαγεντιανῆς μὲ ἔχνη πρασίνης ὑαλώσεως, μὲ ἐνεπιγράφους ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις τῆς (πίν. 6δ). Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἢ πρὸς τὰ ἄνω, ἔχει καταστραφῇ εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐπιγραφή νὰ μαντεύεται μᾶλλον παρὰ νὰ φαίνεται, ἢ ἄλλη ὄψις ὅμως διετηρήθη ἀρκετὰ καλὰ. Ἡ δέλτος αὕτῃ εἶναι καθ' ὅλα ὁμοία πρὸς τὴν

εὗρεθεῖσαν τὸ 1953 εἰς τὸν τάφον 1¹, τόσον ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν. Ἐπὶ τῆς καλύτερον διατηρουμένης τῆς ὀψεως διακρίνεται εὐχερῶς ἡ φράσις $Wsr - m\dot{a}et - \dot{r} \dot{s}tp \dot{n}\dot{r}$ (ἰσχυρὰ εἶναι ἡ

Εἰκ. 2.

ἀλήθεια τοῦ Ρᾶ, ἐκλεκτὸς τοῦ Ρᾶ), ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ σώζονται ἀρκετὰ ἔχνη ὥστε, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὁμοίαν τοῦ τάφου 1, νὰ ἀναγινώσκεται με βεβαιότητα τὸ ὄνομα Ραμσῆ τοῦ Π. Ἡ δέλτος αὐτὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν παλαιοτέραν θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ πολὺ τιμὸν χρονολογικὸν τεκμήριον διὰ τὴν κεραμεικὴν τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν χρόνων, τὰ δὲ ἀγγεῖα τὰ ὅποια τὴν συνοδεύουν πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς πρώτους ΥΕ ΠΙΓ χρόνους, ἂν μὴ καὶ εἰς τοὺς τελευταίους ΥΕ ΠΙΒ. Πλησίον τῆς δέλτου εὗρέθη ἀμυγδαλόσχημος ἐξαεδρική ψῆφος ἐκ σαρδίου, εἰς τὴν θέσιν δὲ τῶν ποδῶν μικρὸν κατεστραμμένον ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον (πίν. 4β, 756) καὶ τέσσαρες ἀχιβάδες ἐξ αὐτῶν αἱ ὅποιαι συνοδεύουν στερεοτύπως τὰς παιδικὰς ταφὰς τῆς Περατῆς.

Παιδικὴν ταφὴν ἐπίσης, καλύτερα διατηρημένην, εὗρέθη περιέχων καὶ ὁ μικρὸς θαλαμοειδὲς 110. Ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν ἀγγείων του, κωδωνοσχῆμου

1 ΠΑΕ 1953, σ. 95 εἰκ. 7.

λοπάδος τοποθετημένης ὀρθίας πλησίον τῆς εἰσόδου, εὑρέθησαν τεμάχια ὁσῶν μικροῦ πτηνοῦ, πλησίον τῆς δὲ ἔκειτο καὶ μικρὸν εἰδώλιον σχήματος Ψ.

Τὰ μικρὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν σχετικῶς ὀλίγα καί, ἐξαιρέσει βεβαίως τῆς δέλτου, ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν προηγούμενων ἐτῶν. Μεταξὺ τῶν διαφόρων κομβίων ἐκ στεατίτου, ψήφων ἐξ ὑαλομάζης καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων, ἀχιβάδων ἐκ τῶν συνοδευουσῶν τὰς παιδικὰς ταφὰς καὶ ἄλλων διαφόρων ἀντικειμένων, κοσμημάτων ἰδίως, εὑρέθησαν καὶ τὰ ἐξῆς, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄξια ἰδιαίτερας μνείας:

α) Μικρὰ χαλκίνη τριχολαβίς τοῦ τάφου 101. Εὑρέθη ἀκεραία μεταξὺ τῶν παραμερισμένων ὁσῶν τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ τάφου. Εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ λεπτὸν ἔλασμα χαλκοῦ πεπλατυσμένου εἰς τὰ δύο ἄκρα, ἀδιακόσμητον. Μῆκος 66 χιλ. (πίν. 5β).

β) Ἐλεφάντινα δισκάρια, διάτρητα εἰς τὸ μέσον καὶ μὲ χαμηλὰ περιχειλώματα κατὰ μῆκος τῆς περιμέτρου των καὶ πέριξ τῆς κεντρικῆς ὀπῆς, τοῦ τάφου 108. Πιθανώτατα προέρχονται ἐκ τῆς ἐνθέτου διακοσμῆσεως σκεύους κατεσκευασμένου ἐκ ξύλου ἢ παρομοίας φθαρτῆς ὕλης. Διάμετροι 26-44 χιλ. πᾶσιν 4,5 - 6 χιλ. (πίν. 5γ, 1-3).

γ) Ψῆφος σφαιρική ἐκ λευκῆς ὑαλομάζης, διάτρητος εἰς τὸ μέσον. Ἐντὸς τῆς ὀπῆς σφίζεται ὑπόλειμμα λεπτοῦ σιδηροῦ στελέχους, ἐξέχον κάπως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς ὀπῆς. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῆς κεφαλῆς σιδηρᾶς περόνης, τῆς ὁποίας τὸ ὑπόλοιπον, ἴσως λόγῳ τῆς πολυτιμότητος τοῦ μετάλλου, ἀφῆρέθη ἤδη ἔκτοτε. Εἶναι τὸ τρίτον σιδηροῦν ἀντικείμενον τὸ εὑρεθὲν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, μετὰ τὰ μαχαιρίδια τῶν τάφων 28 καὶ 38¹. Διάμετρος ψήφου 14 χιλ., διάμετρος σιδηροῦ στελέχους 5 χιλ. (πίν. 5γ, 4).

Τὰ ἀγγεῖα, 75 ἐν συνόλῳ, παρουσιάζουν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Τὰ περισσότερα, ὅπως συνήθως, εἶναι ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (27 ἐν συνόλῳ), ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τοὺς μικροὺς πιθοσχήμους ἀμφορίσκους (12) καὶ τὰ προχοῖδια (7). Τὰ ἄλλα σχήματα (θήλαστρα, πρόχοι, σκύφοι, ἀλαβαστροειδῆ, πυξίδες κλπ.) ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ ὀλίγα δείγματα, ὑπάρχει ὅμως ἀρκετὴ ποικιλία.

Ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησιν οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς κατέχουν τὰ πρωτεῖα (πίν. 5δ). Ἐξ αὐτῶν ὁ ὑπ' ἀριθ. 746 τοῦ τάφου 100, ἀρκετὰ μέγας (διάμετρον 195 χιλ. καὶ ὕψους 215 χιλ.) καλύπτεται ὁλόκληρος, πλην τοῦ ὤμου του, ἀπὸ δύο σχηματοποιημένους συμμετρικοὺς ὀκτάποδας, τὰ ἄκρα τῶν πλοκάμων τῶν ὁποίων καμπυλοῦνται πρὸς τὰ ἄνω. Εἰς τὰ μεταξὺ τῶν πλοκάμων κενὰ ὑπάρχουν σπεῖραι καὶ ἰχθυεῖς. Οἱ ὑπόλοιποι παρουσιάζουν τὰ γνωστὰ διακοσμητικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς (ζῶνας ἐναλλασσομένου πάχους ἐπὶ τῆς κοιλίας, σχηματοποιημένα ἄνθη, ἡμιρόδακας καὶ γεωμετρικά

¹ ΠΑΕ 1954, σ. 98, εἰκ. 10 καὶ 1955, σ. 106 καὶ πίν. 31β.

σχήματα ἐπὶ τοῦ ὤμου), ὁ ὑπ' ἀριθ. 779 ὅμως τοῦ τάφου 108 φέρει ἐπὶ τοῦ μεταξὺ τῶν λαβῶν πεδίου τοῦ ὤμου ὁμάδα σχηματοποιημένων μὲν, ἀλλὰ πλήρων πρωτοτυπίας εἰς τὴν σύλληψιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν πτηνῶν (πίν. 6α).

Τὰ ὑπόλοιπα ἀγγεῖα ὑστεροῦν γενικῶς ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποιικιλίαν τῆς διακοσμήσεως (πίν. 6γ) τῇ ἐξαιρέσει τοῦ πώματος τῆς πυξίδος ὑπ' ἀρ. 761. Ἐπὶ τοῦ πώματος αὐτοῦ ὁ ἀγγειογράφος ἐζωγράφησε ἀπρόσεκτα μὲν ἀλλὰ μὲ ζωηρότητα καὶ συνθετικὴν πρωτοτυπίαν πλήρες σχεδὸν δειγματολόγιον τῶν συνήθων διακοσμητικῶν θεμάτων τῆς τέχνης του. Ὁμόκεντροι κύκλοι, σταυροί, τεθλασμένοι, κυματοειδεῖς γραμμαί, ἡμιρόδακες, ὁμάδες στιγμάτων συνωθοῦνται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πώματος (πίν. 6ε) ἄνευ ἐμφανοῦς προσπαθείας πρὸς ὑπαγωγὴν των εἰς ἐνιαῖον σύνολον, παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἀποτελοῦν σύμπλεγμα μὴ στεροῦμενον ἰσορροπίας. Τὸ καλύτερον ὅμως δεῖγμα διακοσμήσεως παρουσιάζει ὄστρακον μεγάλου ἀγγείου, ἴσως πιθοσχήμου ἀμφορέως, τοῦ τάφου 106 (πίν. 6β), εὐρεθέντος μεμονωμένου καὶ εἰς κακὴν γενικῶς κατάστασιν, τὸ ὅποιον, ἐπὶ ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος, φέρει ἀπόσπασμα ζωοφόρου ἐκ σχηματοποιημένων μὲν ἀλλὰ προσεκτικώτατα ζωγραφισμένων πτηνῶν.

Ἡ κεραμεικὴ δὲν εἶναι πάντοτε τῆς αὐτῆς ποιότητος. Τὰ καλύτερα καὶ πολυτελέστερα, οὕτως εἰπεῖν, ἀγγεῖα εἶναι κατεσκευασμένα ἀπὸ πηλὸν καθαρὸν, λεπτὸν καὶ καλῆς ὀπτήσεως. Ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται συνήθως διὰ ἐπιχρίσματος χρώματος ὑπολεύκου ἢ κιτρινωποῦ, πολὺ συχνὰ ὁμοίου πρὸς τὸν πηλὸν τοῦ ἀγγείου, ἡ δὲ βαφή, ἡ ὁποία τὰ καλύπτει παρουσιάζει ἀναλόγως πρὸς τὴν ὀπτησιν ἀλλὰ καὶ τὴν πυκνότητα, μὲ τὴν ὁποίαν ἀπετέθη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου, ποικιλίαν ἀποχρώσεων ἀπὸ τοῦ ὑπομέλανος μέχρι τοῦ ζωροῦ ἐρυθροῦ, κάποτε δὲ καὶ πορτοκαλλόχρου. Ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ χρώματος παρατηρεῖται συχνὰ ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀγγείου καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς, σκοτεινότερας ὅπου τὸ χρῶμα εἶναι πυκνότερον, ὅπως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πινελιάς, ἀνοικτοτέρας δὲ πρὸς τὸ τέλος της, ὅπου τὸ χρῶμα ἀραιώνει.

Τὰ σχήματα καὶ ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων τὰ κατατάσσουν γενικῶς εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΓ χρόνους, τοὺς ὁποίους καὶ καλύπτουν. Ὑπάρχουν μερικά, τὰ ὁποῖα ὑπάγονται μᾶλλον εἰς τὸ τέλος τῶν ΥΕ ΠΙΒ, ὅπως τὰ ἀγγεῖα τὰ συνοδεύοντα τὴν δέλτον (πίν. 4β), αὐτὰ ὅμως ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις καὶ σημαίνουν τὸ πολὺ ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἤρχισε λειτουργοῦν κατὰ τὸ μεταβατικὸν στάδιον ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην. Ἀφ' ἑτέρου, ἐντὸς τῶν ΥΕ ΠΙΓ ἀντιπροσωπεύονται ὅλαι αἱ γνωσταὶ τεχνοτροπίαι (ρυθμὸς τοῦ Σιτοβολῶνος, πυκνὸς ρυθμὸς καὶ ζωγραφικὸς ρυθμὸς) χωρὶς, ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν παρατηρήσεων τοῦ νεκροταφείου αὐτοῦ τοῦλάχιστον, νὰ παρατηρῇται οἰαδήποτε χρονικὴ διαφορὰ μεταξὺ των. Τούναντίον, οἱ ρυθμοὶ αὐτοὶ συνυπάρχουν ἀδιακρίτως καὶ ἀσφαλῶς ἦσαν σύγχρονοι.

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΡΑΥΡΩΝΟΣ

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΡΡΙΝΟΥΝΤΟΣ

Μή καταστάσης δυνατῆς μέχρι σήμερον τῆς τακτοποιήσεως τῶν καταλοίπων τοῦ ἀνασκαφέως ἡ Σύνταξις τῶν ΠΑΕ ἀναγκάζεται νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν προσωρινὴν ἔκθεσιν ἐν Ἔργῳ 1960, σ. 21 ἐξ. καὶ 30 ἐξ.

Η ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΠΑΕ.

6. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΡΝΗΣ (ΓΚΛΑ) ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΟΣ

Ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ 1960 αἱ εἰς τὴν προϊστορικὴν ἀκρόπολιν τῆς Κωπαΐδος, τὴν Ἀρρην, ἀνασκαφικαί μας ἔρευναι μετὰ τὴν πολύτιμον βοήθειαν τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ μας κ. Εὐαγγέλου Πεντάζου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ τὰ σχεδιογραφήματα τῶν πυλῶν, ἐνῶ τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς εἰκ. 2 καὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς εἰκ. 7 ὀφείλω εἰς τὸν φίλον Ἀρχιτέκτονα κ. Ἰ. Τραυλὸν ὅπως καὶ ὅλα τὰ σχεδιογραφήματα τῶν ἀνασκαφῶν μου ἀπὸ τριακονταετίας περίπου.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν εἰς τὰ ἐξῆς σημεῖα τῆς ἀκροπόλεως: α) εἰς τὰς πύλας, β) εἰς τὴν καλουμένην ἀγοράν, γ) εἰς τὸν προστατευτικὸν περίβολον τοῦ ἀνακτόρου καὶ τὴν αὐλὴν του καὶ δ) εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάκτορον.

α) Πύλαι

Ἐρευναι ἐγένοντο εἰς τὰς τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων πυλῶν, δηλαδὴ εἰς τὴν βόρειον, τὴν διπλὴν νοτιοανατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν, τὴν καὶ πύλην τῆς Συκῆς καλουμένην.

Εἰς τὴν βόρειον πύλην ἡρευνήθη ἡ διασωθεῖσα ἐπίχωσις τῆς διόδου αὐτῆς, καθὼς καὶ τοῦ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὑποστέγου της, διεπιστάθη δὲ ὅτι τὸ δάπεδον ἀμφοτέρων ἀπετελεῖτο ἐξ ἰσχυρῶς πατημένης γῆς μετὰ μικρῶν λιθαρίων καὶ ὅτι τὴν κατασκευὴν αὐτὴν εἶχε καὶ τὸ κατὰστρωμα τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἀρχίζων ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς θύρας τῆς πύλης κατηθύνετο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ δίοδος τῆς πύλης ταύτης σύγκειται ἐκ δύο διαφορετικοῦ ὑψομέτρου δαπέδων, τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τὰς γωνίας τῶν πυργοειδῶν ἀπολήξεων τοῦ τείχους μετὰ ἑλαφρὰν ἀνηφορικὴν κλίσιν καταλήγει εἰς τὸν ἐγκάρσιον τοῖχον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐστηρίζετο ἄλλοτε ἡ ἐξωτερικὴ δίφυλλος θύρα, ἀποτελεῖ δὲ τρόπον τινὰ τὴν συνέχειαν τοῦ ἐκ τῆς πεδιάδος ἀνερχομένου καὶ εἰς τὴν πύλην καταλήγοντος δρόμου, καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὑψηλότερον τοῦ πρώτου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τὰ δάπεδα τοῦ ὑποστέγου καὶ τοῦ θυρωρείου ὑψόμετρον κειμένου, μετὰ μικροτέραν δὲ τοῦ πρώτου κλίσιν καταλήγοντος εἰς τὸ κατώφλιον τῆς δευτέρας ἐσωτερικῆς θύρας. Εἰς τὸ ὑπόστεγον καὶ εἰς τὸ πρὸ τοῦ θυρωρείου τμήμα τῆς διόδου ἠνοίχθησαν δύο τάφροι, αἱ ὁποῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἀπετελεῖτο ἐκ μεγαλυτέρων λίθων καὶ ἀμμοχάλικος καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα παλαιότερα κατασκευή.

Τὰ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὐρεθέντα ὅστρακα ἦσαν ὀλίγα ἀλλὰ χαρακτη-

ριστικά τῶν τελευταίων ΥΕ III χρόνων, ιδίως βάσεις ὑψιπόδων κυλίκων, παρὰ δὲ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ὑποστέγου εὐρέθησαν ὄστρακα με ἐρυθρὰν βαφὴν (πίν. 7 γ) καὶ ἄλλα με γραπτὴν γραμμωτὴν διακόσμησιν ἢ ἐγχαρακτοὺς παραλλήλους γραμμάς, καθὼς καὶ τεμάχια μολυβδίνων ἐλασμάτων.

Αἱ εἰς τὴν διπλὴν νοτιοανατολικὴν πύλην ἔρυναι ἔγιναν εἰς ἀμφοτέρας τὰς διόδους μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅπου ἡ ὀλίγη ἐπίχωσις αὐτῶν ἦτο ἀνάμεικτος με αἰθάλην προσελθοῦσαν ἐξ ἰσχυρᾶς πυρκαϊᾶς. Τὸ πάχος τῆς αἰθάλης ἐφθάνεν εἰς πολλὰ σημεῖα τὰ 0.15 μ., εἰς τὴν μίαν δὲ τῶν εἰσόδων, τὴν δυτικὴν, ἐντὸς τοῦ στρώματος αὐτοῦ τῆς αἰθάλης εὐρέθησαν τμήματα περονῶν χαλκῶν καὶ λεπίς ὀψιανοῦ λίθου, καθὼς καὶ τεμάχιον ἀκατεργάστου ὀψιανοῦ.

Εἰς τὴν δυτικὴν εἴσοδον, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς καὶ ἔμπροσθεν τοῦ θυρωρείου, ἀπεκαλύφθη ἀβαθὴς ἀγωγὸς τῶν ὀμβρίων προφανῶς ὑδάτων, τῶν ἐκ τῆς στέγης κυρίως πιπτόντων, κατεσκευασμένος διὰ μικρῶν λίθων καὶ χαλίκων, διαστάσεων: βάθους 0.05-0.10 μ. καὶ πλάτους 0.15-0.23 μ. με ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς Νότον.

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου μεταξὺ τῶν δύο γωνιῶν τῶν πυργοειδῶν ἀπολήξεων τοῦ τείχους ἀπεκαλύφθη χαμηλὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὕψους 0.40 μ. περίπου, συνιστάμενος ἀπὸ ἐξ ἁδρῶς κατειργασμένους ὀγκολίθους, οἱ ὅποιοι ἐσχημάτιζον τρόπον τινὰ βαθμίδα, ἀπὸ ὅπου ἤρχιζεν ἡ ἐπικλινὴς διόδος. Πρὸς Νότον τῆς βαθμίδος αὐτῆς ὑπῆρχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἄλλη βαθμὶς, μὴ ἐρευνηθεῖσα ὅμως ἔνεκα τῶν ἐπ' αὐτῆς καταπεσόντων ἐκ τοῦ τείχους ὀγκωδῶν λίθων.

Εἰς τὴν δυτικὴν, τὴν καὶ πλατυτέραν εἴσοδον, δὲν διεπιστώσαμεν ὑπαρξιν βαθμίδων, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐδῶ, εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς διόδου, κατέληγεν ἐπικλινὲς ἐπίπεδον κατάλληλον διὰ τὴν εἴσοδον ἀμαξῶν.

Τέλος τὸ δάπεδον τῶν διόδων ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου καταλλήλως λαξευμένου καὶ συμπεπληρωμένου, ὅπου ἦτο ἀνάγκη, διὰ πλακοειδῶν λίθων.

Τὰ ἐκ τῆς διπλῆς νοτιοανατολικῆς πύλης κινήτὰ εὐρήματα, πλὴν τῶν ἤδη ἀναφερθέντων, ἦσαν ὄστρακα ἐπίσης ΥΕ III χρόνων, μονόχρωμα ἐρυθρὰ καὶ μέλανα, ἐν τρίχρωμον, τμήμα χαλκοῦ ἐλάσματος, προερχόμενον πιθανῶς καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐπένδυσιν τῆς ξυλίνης θύρας (βλ. ΠΑΕ 1957, σ. 51), βλῆμα σφενδόνης καὶ βελόνῃ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Παρὰ δὲ τὴν βόρειον ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ θυρωρείου τῆς δυτικῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθη στρώσις ἐξ ἀργῶν λίθων, τεμάχια κεράμων καὶ ὄστρακα διάφορα ἀγγείων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀβαφῶν, ἐν με γραμμωτὴν διακόσμησιν καὶ μελαμβαφὲς ληκύθιον, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει τὸ στόμιον, με διακόσμησιν ἀνθεμίου.

Τῆς δυτικῆς πύλης ἡ ἐρευνηθεῖσα διόδος ἀπεκάλυψε τὴν ἐκ πλακοειδῶν λίθων ἐλαφρῶς βαθμιδωτὴν στρώσιν τῆς, ἡ ὁποία ἐδράζεται ἐπὶ

τοῦ φυσικοῦ βράχου (βλ. ΠΑΕ 1955, πίν. 40β). Ἡ εἰς τὴν πύλην ταύτην ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη καὶ βορείως καὶ ἀνατολικῶς αὐτῆς, διεπιστώθη δὲ ὅτι εἰς ἀπόστασιν 10 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ θυρωρείου τῆς ἀρχίζει δρόμος ἀνηφορικὸς ἐξ ἀργῶν λίθων, πλάτους κυμαινόμενου μεταξὺ 2.30 καὶ 3.40 μ., ὁ ὁποῖος καμπτόμενος ἐλαφρῶς βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ θυρωρείου καταλήγων ὡς ἐπικλινῆς ἄνοδος εἰς τὴν ἑπαλξιν τοῦ τείχους, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατώπτειον τοὺς ἐκ τῶν Κωπῶν ἐρχομένους (βλ. σχεδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 8 καὶ 9). Παρομοίαν ἐπικλινῆ ἄνοδον ἔχομεν καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δεξιᾶ τῷ εἰσερχομένῳ θυρωρείου τῆς νοτίας πύλης (βλ. ΠΑΕ 1958 σχεδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 33β).

Δυστυχῶς ἐκτὸς τοῦ λιθοκτίστου τούτου ἀνηφορικοῦ δρόμου οὐδὲν ἔχνος τῆς ἐπάλξεως τοῦ τείχους ἐσώθη, διότι τοῦτο ἔχει ἀρκετὰ καταστραφῇ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

Οὕτω εἰς τὰς δύο ἐκ τῶν τεσσάρων πυλῶν, δηλαδὴ τὴν μνημειακὴν νοτίαν πύλην καὶ τὴν δυτικὴν, ἔχομεν εἰδικῶς κατεσκευασμένας ἀνόδους πρὸς τὰς ἐπάλξεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει τὴν σπουδαιότητα ἀμφοτέρων ἀπὸ ὀχυρωματικῆς ἀπόψεως.

Παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς ὡς ἄνω ἐπικλινοῦς ἀνόδου τῆς δυτικῆς πύλης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς ἐνὸς περίπου μέτρου ἀπεκαλύφθησαν ἔχνη ἀψιδωτοῦ κτίσματος ἐξ ἀργῶν λίθων (βλ. σχεδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 9).

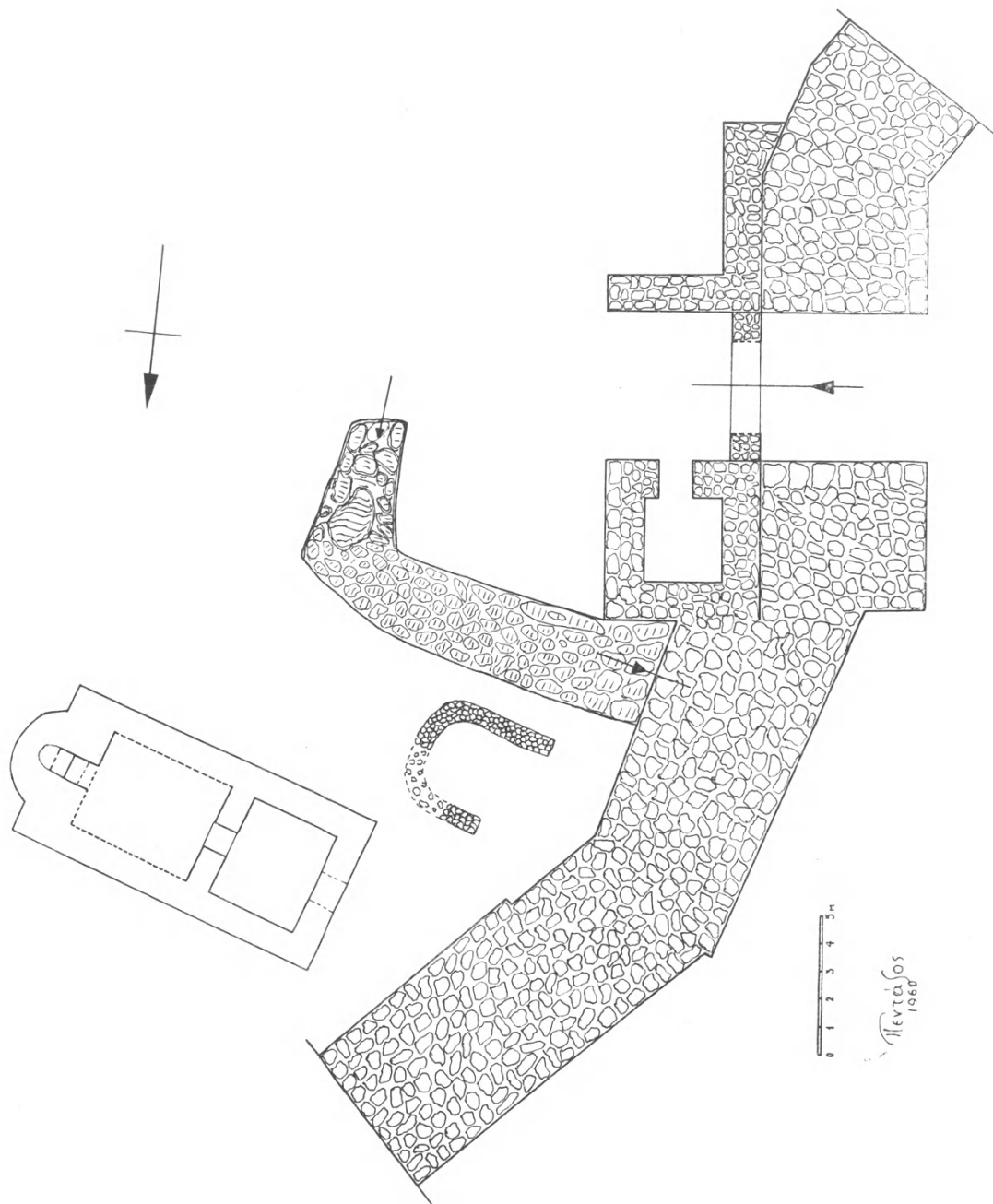
Ἐρευνα εἰς τὸν περὶ τὴν δυτικὴν πύλην ἐσωτερικὸν χώρον καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς — περὶ τὰ 10 μέτρα πρὸς Βορρᾶν — ἀπόστασιν ἀπεκάλυψε τὰ ἐρείπια μικροῦ μονοκλίτου ναοῦ, τῶν βυζαντινῶν πιθανῶς χρόνων, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 11.60×5.80 μ. (βλ. σχεδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 10α), τὸν ὁποῖον ὁ DE RIDDER ἀναφέρει ὡς παρατηρηθέντα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ ULRICHS¹. Πρόκειται ἴσως περὶ τῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καταφυγόντες περίοικοι².

Τέλος ἡ πρὸς Ἀνατολὰς τῆς πύλης ἐσωτερικὴ αὐτῆς αὐλὴ ἦτο ἐστρωμένη δι' ἀργῶν λίθων.

Τὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς δυτικῆς πύλης εὐρήματα ἦσαν, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων, ὅστρακα ΥΕ III ἐποχῆς, κυρίως βάσεις ἀβαφεῖς ὑψιπόδων κυλίκων, ὀλίγα μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, ἄλλα μελαμβαφῇ καὶ ἄφθονα βυζαντινά, ἀνάμεικτα μετὰ τῶν ἄλλων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐπίχρσις ἦτο τετραραγμένη καὶ ὅτι ἡ ἀκρόπολις ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

1. Βλ. DE RIDDER, Fouilles de Gha, σ. 276.

2. Βλ. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ, Μνηναί, σ. 223.

Εἰκ. 1. Ἡ δυτικὴ πύλη μετὰ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν εἰσερχομένων θυρωρείου καὶ τῆς καμπυλωμένης ἐπικλινοῦς αὐτῆς ἀνάδοι.
Πρὸς Β. τῆς ἀνάδοι τὰ ἔργα τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος καὶ τὰ ἔρμια τοῦ μικροῦ Χρυστιανικοῦ ναοῦ.

β) Ἀγορά

Αἱ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν παλαιότερων ἀρχαιολόγων καλουμένην ἀγορὰν ἔρευναί μας, ἐπ' εὐκαιρίᾳ καθαρισμοῦ τοῦ ὅλου χώρου, ἐφανερώσαν, ὅτι καὶ αὕτη, καθὼς καὶ ὁ μετ' αὐτῆς συνδεδεμένος προστατευτικὸς τοῦ ἀνακτόρου περίβολος ἀποτελοῦν ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀνακτόρου ἐνιαῖον συγκρότημα. Λεπτομερεστέρα ὅμως ἔρευνα τῆς ἀγορᾶς θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῶν ἐν αὐτῇ κτηρίων.

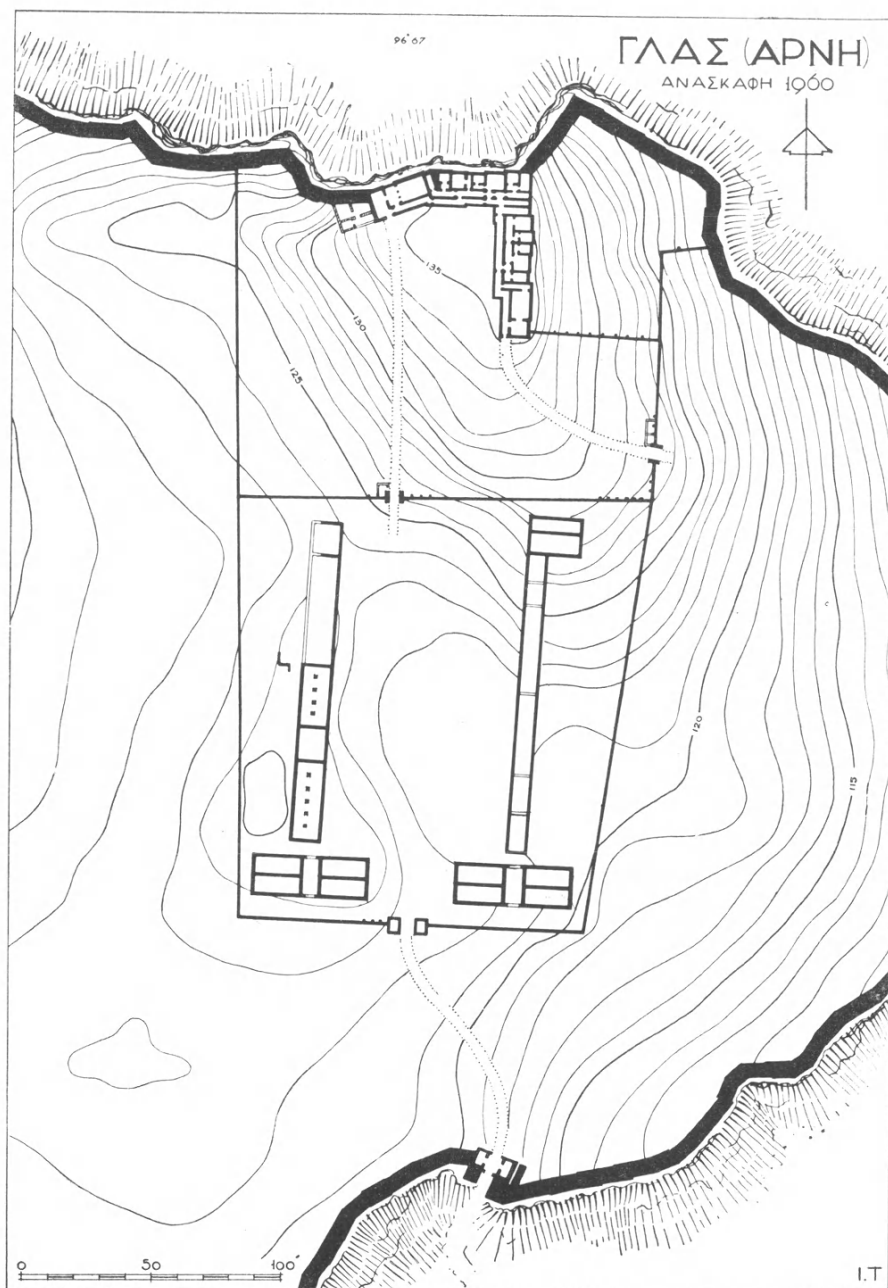
Ἡ ἀγορά (σχεδ. εἰκ. 2), ἡ ὁποία χωρίζεται ἀπὸ τῆς ὑπολοίπου περὶ τὸ ἀνάκτορον περιοχῆς διὰ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ προστατευτικοῦ τοῦ ἀνακτόρου περιβόλου, ἀποτελεῖ μέγα ὀρθογώνιον μὲ ἐλαφρῶς συγκλινούσας πρὸς Νότον τὰς μακρὰς αὐτοῦ πλευράς. Τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν εἶναι: τῆς βορείου 160 μ., τῆς ἀνατολικῆς 170 μ., τῆς δυτικῆς 168 μ. καὶ τῆς νοτίας 144 μ. περὶπου. Παρὰ τὰς δύο πλευράς της, τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν, ἐκτείνονται ἐπιμήκη οἰκοδομήματα περιλαμβάνοντα δωμάτια καὶ στοάς, ἐνῶ τὰ τέρματα τῶν κτηρίων αὐτῶν πρὸς Νότον καὶ πρὸς Βορρᾶν πλαισιώνουν ἄλλα συγκροτήματα οἰκοδομημάτων.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἄγνωστον ἀκόμη τί ὑπῆρχε. Πιθανώτατα ἦτο ὁ χώρος ἐλεύθερος οἰκοδομημάτων καὶ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος συγκεντρώσεων.

Τῶν δύο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀγορᾶς στοῶν ἡ ὑποστύλων αἰθουσῶν ἐξηκριβώθη τὸ διάγραμμα καὶ ἀπεκαλύφθησαν αἱ βάσεις τῶν κιόνων, ἐννέα ἐν ὅλῳ (εἰκ. 2). Ἐξηκριβώθη ἐπίσης ἐν μέρει τὸ διάγραμμα τοῦ παρὰ τὴν ἀπέναντι ἀνατολικὴν πλευρὰν μακροῦ οἰκοδομήματος καὶ τέλος τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς νοτίας πύλης τῆς ἀγορᾶς οἰκοδομημάτων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦνται ἐκ δύο πτερύγων ἕκαστον ἐκατέρωθεν διαδρόμου μὲ δύο εἰσόδους, ἐκάστης πάλιν πτέρυγος ἀποτελουμένης ἐκ δύο ἀπολύτως ἴσων ἐπιμήκων διαμερισμάτων. Ἀκόμη ἐξηκριβώθη τὸ διάγραμμα καὶ τοῦ παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ μακροῦ οἰκοδομήματος κτηρίου, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπιμήκη, διαφόρων ὅμως διαστάσεων, διαμερίσματα.

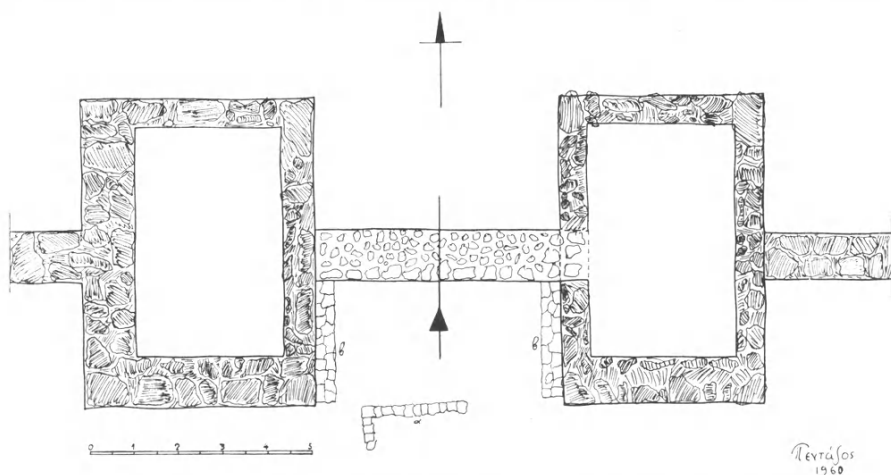
Εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἀγορᾶς, εὐρισκομένην εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου της (σχεδ. εἰκ. 3), καταλήγει δρόμος ἐκκινῶν ἀπὸ τῆς εἰς ἀπόστασιν 100 περίπου μέτρων καὶ πρὸς Νότον αὐτῆς εὐρισκομένης μνημειώδους νοτίας πύλης (εἰκ. 2). Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου εἶναι 5.60 μ., περὶ δὲ τὸ μέσον αὐτῆς ἐγκάρσιος τοῖχος, πλάτους 1.15 μ., ἐχρησίμευεν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς πύλας τοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως, ὡς κατώφλιον τῆς διφύλλου ξυλίνης θύρας (εἰκ. 3 καὶ πίν. 10β). Τὸ δάπεδον τῆς διόδου, καθὼς καὶ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς δύο δωματίων - θυρωρείων, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 5.20×3.30 μ., τὰ ὅποια σημειώνει εἰς τὸ σχέδιόν του καὶ ὁ ΝΟΑСК,

Είχ. 2. Γενικὸν διάγραμμα τῆς καλουμένης ἀγορᾶς καὶ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τοῦ περιβόλου αὐτῶν.

ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων καλῶς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους στερεωμένων. Εἰδικῶς τὸ νότιον τμήμα τῆς εἰσόδου ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλακῶν — σωζομένων ἐν μέρει κατὰ χώραν—, κάτωθεν τῶν ὁποίων εὗρέθη στρώσις κονιάματος, ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου, χρώματος ὑπολευκοῦ ἢ ὠχροκιτρίνου. Κατὰ τὸ νότιον ἐπίσης ἄκρον τῆς εἰσόδου σώζεται σειρά πλακῶν (α ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 3 καὶ πίν. 10β) ἀγνώστου προορισμοῦ, ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ αὐτοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου καὶ παρὰ τοὺς τοίχους τῶν δύο θυρωρείων διατηροῦνται δύο στρώσεις

Εἰκ. 3. Ἡ νοτία πύλη τοῦ περιβόλου τῆς καλουμένης ἀγορᾶς μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς θυρωρείων.

ἐκ πλακοειδῶν ἀργῶν λίθων, πλάτους 0.45 μ. καὶ με ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς Νότον (β ἐπὶ τοῦ σχεδ. εἰκ. 3 καὶ πίν. 10β). Ἴσως πρόκειται περὶ προστατευτικῆς τῶν δωματίων ζώνης ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἢ καὶ ἀπλῶς περὶ τοῦ κρασπέδου τῆς λιθοστρώτου διόδου.

Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τοίχων τῶν θυρωρείων—σωζομένων εἰς ὕψος περὶ τὰ 0.45 μ.— τοῦ περιβόλου τῆς ἀγορᾶς, τοῦ προστατευτικοῦ περιβόλου τοῦ ἀνακτόρου καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων εἶναι ὅμοιος· ἦτοι λίθοι ἀδρῶς πελεκημένοι, μετρίων ἢ καὶ μεγάλων διαστάσεων, ἄνευ τινὸς συνδετικῆς ὕλης καὶ μόνον διὰ μικροτέρων λίθων στερεούμενοι εἶναι τὸ ὕλικόν τῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸ ψευδοπολυγωνικὸν σύστημα, μόνον δὲ κατὰ τὰς γωνίας αὐτῶν καὶ παρὰ τὰς εἰσόδους ἔχει ἐφαρμοσθῇ ὁ ἰσοδομικὸς τρόπος.

Τὰ ἐκ τῆς περὶ τὴν πύλην ταύτην ἀνασκαφείσης ἐπιχώσεως ὕστρακα εἶναι τῶν αὐτῶν χρόνων με ὅλα σχεδὸν τὰ μέχρι σήμερον ἀνευρεθέντα εἰς τὰς ὕφ' ἡμῶν ἐρευνηθείσας θέσεις τῆς ἀκροπόλεως, ἦτοι τῶν τελευταίων ΥἼ III

χρόνων (πίν. 7α). Εἶναι ἐπομένως βέβαιον, ὅτι καὶ τῆς ἀγορᾶς ἡ κατασκευή, παρὰ τὴν ὁμολογουμένως κλασσικότητα τοῦ σχεδίου τῆς, εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν τοῦ ἀνακτόρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαιώνεται καὶ ἐκ τῆς ὀργανικῆς τῆς συνδέσεως πρὸς τὸν προστατευτικὸν τοῦ ἀνακτόρου περίβολον καὶ πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάκτορον, τὸ ὁποῖον πάλιν συνδέεται ὀργανικῶς πρὸς τὸν περίβολόν του (εἰκ. 2).

γ) Προστατευτικὸς περίβολος καὶ αὐλὴ τοῦ ἀνακτόρου

Ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ παρατιθεμένου σχεδιογραφήματος (εἰκ. 2), τὰ δύο σκέλη τοῦ περιβόλου, ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν, ἐκκινοῦν ἀπὸ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τεῖχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς ἱκανήν — 50 καὶ 70 μέτρων — ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ὁποία συμπίπτει ἐδῶ μὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ τεῖχος. Αἱ δύο αὐταὶ πλευραὶ τοῦ περιβόλου κατευθυνόμεναι πρὸς Νότον σχηματίζουν τὴν πρὸ τοῦ ἀνακτόρου αὐλήν. Συνέχειαν τῶν σκελῶν αὐτῶν πρὸς Νότον ἀποτελοῦν αἱ μακραὶ πλευραὶ τῆς ἀγορᾶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζει τὴν αὐλήν, ὡς εἵπομεν, τοῖχος μήκους 160 περίπου μέτρων.

Ἡ αὐλὴ τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἡ ἀγορὰ ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ των διὰ πύλης, τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύψαμεν ἐπίσης κατὰ τὰς ἐφετινάς μας ἀνασκαφάς.

Ὁ περίβολος κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ὄψιν καὶ κατὰ διαστήματα κυμαινόμενα μεταξὺ 3 καὶ 4 μέτρων ἔχει ἀντηρίδας διαστάσεων 1.20×0.50 μ., αἱ ὁποῖαι θὰ συνετέλουν εἰς τὴν μεγαλύτεραν στερεότητα αὐτοῦ καὶ θὰ ἐνίσχυον τὴν ἀντίστασίν του κατὰ τῆς πιέσεως τῆς ὑπερκειμένης ποτὲ ἐπιχώσεως. Πολὺ πιθανὸν ὅμως γεφυρούμεναι εἰς τὸ ἄνω μέρος των διὰ ξυλίνων δοκῶν ἠϋξανον τὸ πλάτος τοῦ τοίχου καὶ διηυκόλυνον τὴν κίνησιν τῶν φρουρῶν.

Τὸ μήκος τῶν δύο σκελῶν τοῦ περιβόλου εἶναι: τοῦ δυτικοῦ 126 περίπου μέτρα, τοῦ ἀνατολικοῦ 115 μ., παρομοίας δὲ κατασκευῆς τοῖχος, μήκους 50 μ., ἀρχόμενος παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου καὶ καταλήγων καθέτως εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ περιβόλου ἀπομονώνει τὸ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἀνακτόρου τμήμα τῆς αὐλῆς (εἰκ. 2).

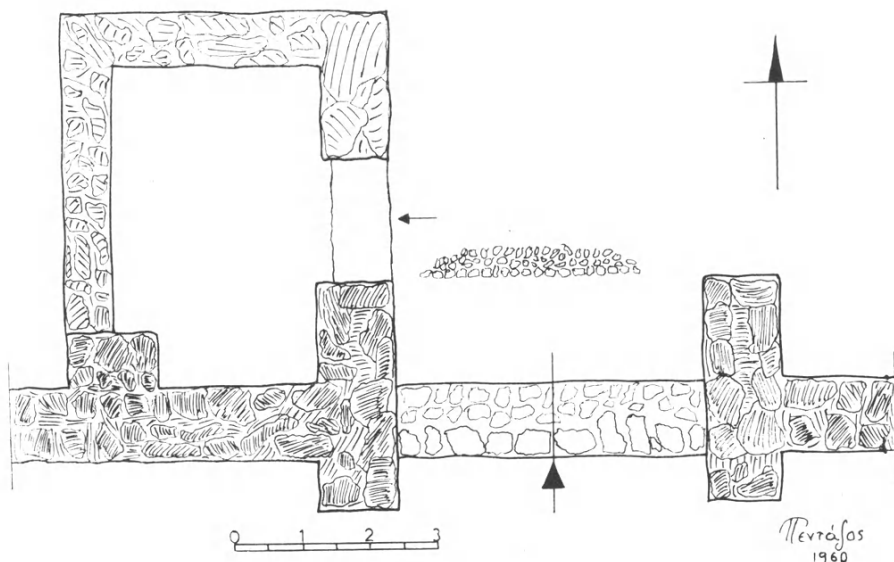
Εἰς τὴν μεγάλην αὐλήν τοῦ ἀνακτόρου εἰσερχόμεθα διὰ δύο πυλῶν, τῆς μιᾶς εὐρισκομένης παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, τῆς δὲ ἄλλης, ὡς εἵπομεν ἤδη, εἰς τὸν μεταξὺ τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς διαχωριστικὸν τοῖχον. Ἀμφοτέρων τῶν πυλῶν ἡ ὑπαρξίς ἦτο ἤδη γνωστή, ὁ δὲ ΝΟΑΣΚ τὰς ἐσημείωσεν εἰς τὸ σχέδιόν του διὰ τῶν γραμμάτων F καὶ G, χωρὶς ὅμως νὰ τὰς ἀνασκάψῃ.

Καὶ εἰς τὰς δύο κατέληγον δρόμοι, πλάτους περίπου 6.50 μ., ἐστρωμένοι διὰ πλακοειδῶν καὶ ἀργῶν λίθων.

Ἡ νοτία πύλη, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν α, ἀνοίγματος 4.60 μ., εὐρίσκει-

ται ἀπέναντι μὲν τῆς πύλης τῆς ἀγορᾶς ὅχι ὅμως καὶ εἰς τὸν ἄξονά της (σχεδ. εἰκ. 4). Ἐξ αὐτῆς ἀρχεται ὁδός, ἡ ὁποία κατ' εὐθεΐαν σχεδὸν βαίνουσα καταλήγει εἰς ἀνδερὸν σχηματιζόμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου, τῆς εὐρισκομένης παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος αὐτοῦ (εἰκ. 2 καὶ 7).

Ἡ πύλη α, ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ, σώζει μικρῶν διαστάσεων, $4.70 \times 2.85 \mu.$, θυρωρεῖον (εἰκ. 2 καὶ 4 καὶ πίν. 11α), τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἐσώθησαν εἰς χαμηλὸν ὕψος. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἦτο κατεσκευασμένον διὰ παχυτάτης στρώσεως πηλοῦ καὶ ἀσβέστου μετὰ λίθων καὶ πλακῶν. Ἐντὸς τοῦ θυρωρείου εὐρέθη τριπτῆρ ἑλλειψοειδοῦς σχήματος, διαστάσεων $0.29 \times 0.20 \mu.$

Εἰκ. 4. Ἡ νοτιὰ πύλη τοῦ περιβόλου τῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τοῦ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ θυρωρείου αὐτῆς.

Ἡ δίοδος τῆς εἰσόδου αὐτῆς, πλάτους $4.60 \mu.$, σώζει ἐγκάρσιον τοῖχον, πλάτους $1.15 \mu.$ καὶ ὕψους $0.35 \mu.$, ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευεν ὡς κατώφλιον τῆς θύρας. Τόσον ἡ δίοδος ὅσον καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐκκινῶν δρόμος εἶναι ἐστρωμένα διὰ λιθαρίων καὶ πεπατημένης γῆς.

Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς εἰσόδου καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν εὐθεΐαν τῶν δύο ἄκρων τῶν παραστάδων ἐσώθη στρώσις ἐκ λιθαρίων, πλάτους $0.50 \mu.$, χρησιμεύουσα πιθανῶς ὡς προστατευτικὴ κατασκευὴ κατὰ τῶν ὁμβρίων ὑδάτων

τῶν καταπιπτόντων ἐκ τῆς στέγης τοῦ ἐκατέρωθεν τῆς θύρας ὑπάρχοντος ὑποστέγου (εἰκ. 4 καὶ πίν. 11α).

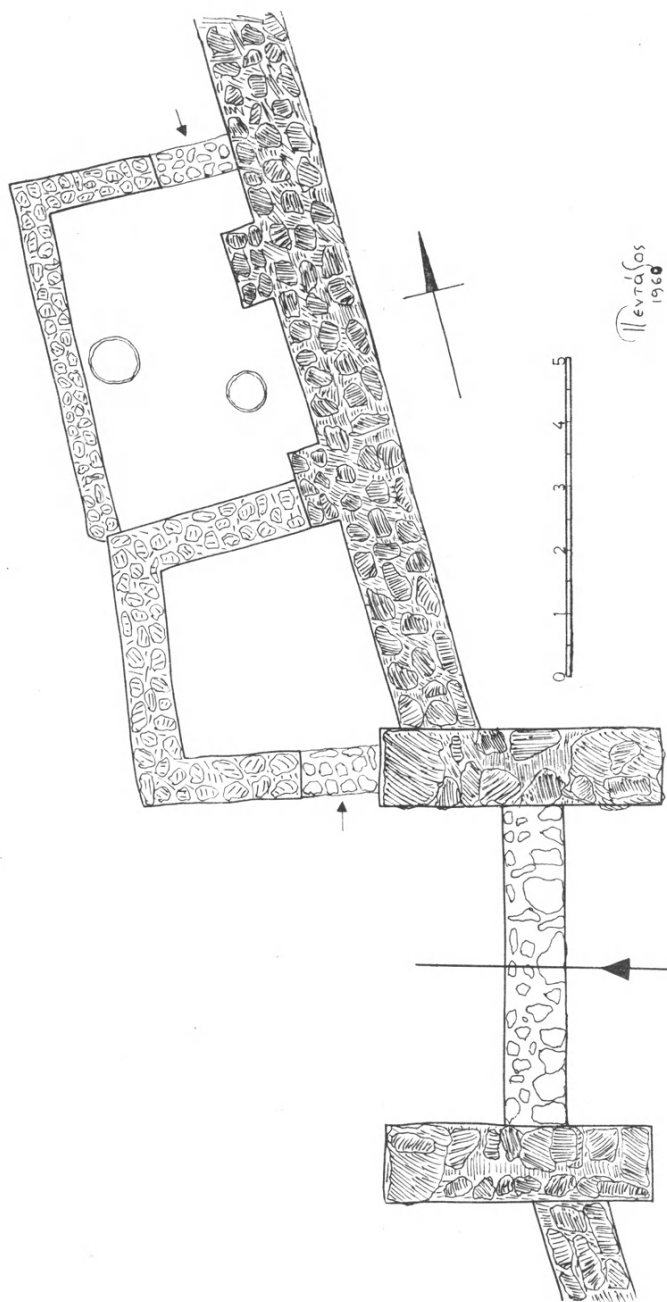
Ἡ ἀνατολικὴ πύλη, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν β, εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 15 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ ἔχει ἄνοιγμα 5 μ. (εἰκ. 5). Οἱ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐχρησίμευον ὡς παραστάδες τῆς πύλης, ἔχουν διαστάσεις: ὁ μὲν ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ μῆκος 4.20 μ. καὶ πλάτος περίπου 1.17 μ., ὁ δὲ δεξιὰ μῆκος 4.40 καὶ πλάτος 1.17 μ. Καὶ ὁ μὲν δεξιὸς τοῖχος συνάπτεται πρὸς τὸν περίβολον τῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὁ δὲ ἀριστερὸς κατὰ τὸ ἀνατολικόν, οὕτως ὥστε οἱ δύο τοῖχοι δὲν εἶναι κάθετοι πρὸς τὸν περίβολον ἀλλὰ σχηματίζουν μετ' αὐτοῦ ἀμβλείας γωνίας. Τοῦτο δὲ διὰ ν' ἀκολουθήσῃ ἡ εἴσοδος τὴν πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου κατεύθυνσιν τοῦ δρόμου.

Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων τῆς εἰσόδου ἐκτείνεται καὶ ἐδῶ ἐγκάρσιος τοῖχος, πλάτους 0.95 μ., ἐν εἵδει βαθμίδος, χρησιμεύων ὡς κατώφλιον τῆς ὑπαρχούσης ἄλλοτε ἐκεῖ θύρας. Ἡ δίοδος ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου ἦτο πλακόστρωτος καὶ ἀπετέλει κεκλιμένα ἐπίπεδα.

Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῆς εἰσόδου ἀπεκαλύφθησαν δύο συνεχόμενα δωμάτια (εἰκ. 5 καὶ πίν. 11β). Τὸ νότιον, τραπεζοειδοῦς σχήματος καὶ διαστάσεων περίπου 3.40×3.10 μ., εἶχε πιθανῶς εἴσοδον ἐπὶ τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς χρησιμεύον ὡς θυρωρεῖον. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν μεγάλα τμήματα λουτήρος — ὁλόκληρος ἢ μία μακρὰ πλευρὰ του — τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις θὰ ἦσαν, ὡς ὑπολογίζομεν 1.20×0.60 μ., καθὼς καὶ τμήματα πίθων. Τὸ βόρειον, ὀρθογωνίου σχήματος καὶ διαστάσεων 5×3.05 μ., εἶχεν εἴσοδον πιθανῶς ἀπὸ Βορρᾶ. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ τοίχου εὐρέθη στερεωμένον ἐντὸς τοῦ δαπέδου τὸ κάτω τμήμα πίθου, διαμέτρου 0.70 μ. καὶ ὕψους 0.25 μ., περιέχον ἄφθονα ὑπολείμματα ἀσβέστου. Μεταξὺ τῶν σωζομένων ἐντὸς τοῦ δωματίου ἀντηρίδων τοῦ περιβόλου εὗρομεν τμήμα κυκλικῆς μήτρας διαμέτρου 0.50 μ., ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προῆλθον πολλὰ τεμάχια πηλίνων τραπεζῶν προσφορᾶς. Ὅμοια τεμάχια, ποικίλων μεγεθῶν, εὐρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς ὁλόκληρον τὸ δωμάτιον (πίν. 12β). Δὲν ἀποκλείεται τὸ δεύτερον τοῦτο δωμάτιον νὰ ἦτο ἀγγειοπλαστεῖον.

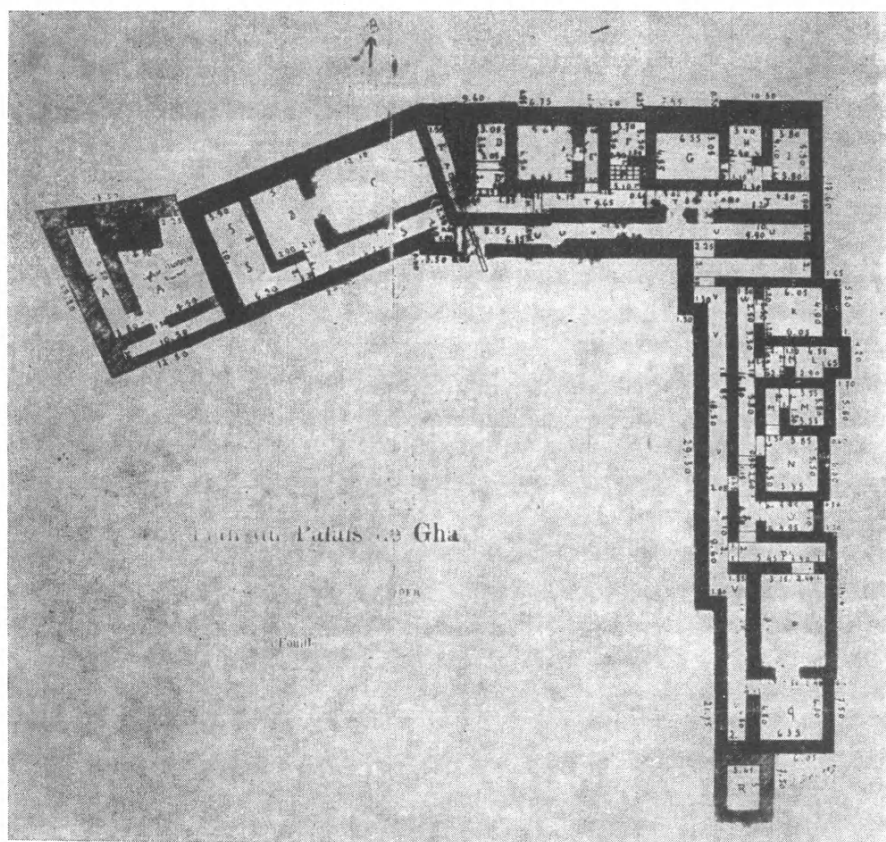
Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἐκτίσθησαν μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ περιβόλου — τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἐντὸς τῶν δωματίων ὑπαρξίς τῶν ἀντηρίδων — καθὼς καὶ τὸ δάπεδον αὐτῶν ἐσώθησαν εἰς καλὴν κατάστασιν. Εἰς καλὴν ἐπίσης κατάστασιν ἐσώθη καὶ τὸ δάπεδον τῆς διόδου τῆς πύλης.

Εἰς τὴν πύλην αὐτὴν ἔφερεν ὁδός, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς βορείου πύλης ἐκκινουῖσα, ἡ ὁποία συνεχιζομένη καὶ μετὰ τὴν δίοδον αὐτῆς καὶ διαγρά-

Εἰκ. 5. Ἡ ἀνατολική πύλη τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου μετὰ τοῦ δεξιᾶ τῷ εἰσερχομένῳ θυρωρείου καὶ τοῦ συνεχομένου ἀγγειοπλάστειου.

φουσα καμπύλην κατέληγεν εἰς τὴν πρὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου ἐπικλινῇ ἐκ μεγάλων λίθων ἄνοδον (rampe), τὴν ὁποίαν ὁ DE RIDDER ἐξέλαβεν ὡς πύργον (εἰκ. 2, 6, 7 καὶ πίν. 13).

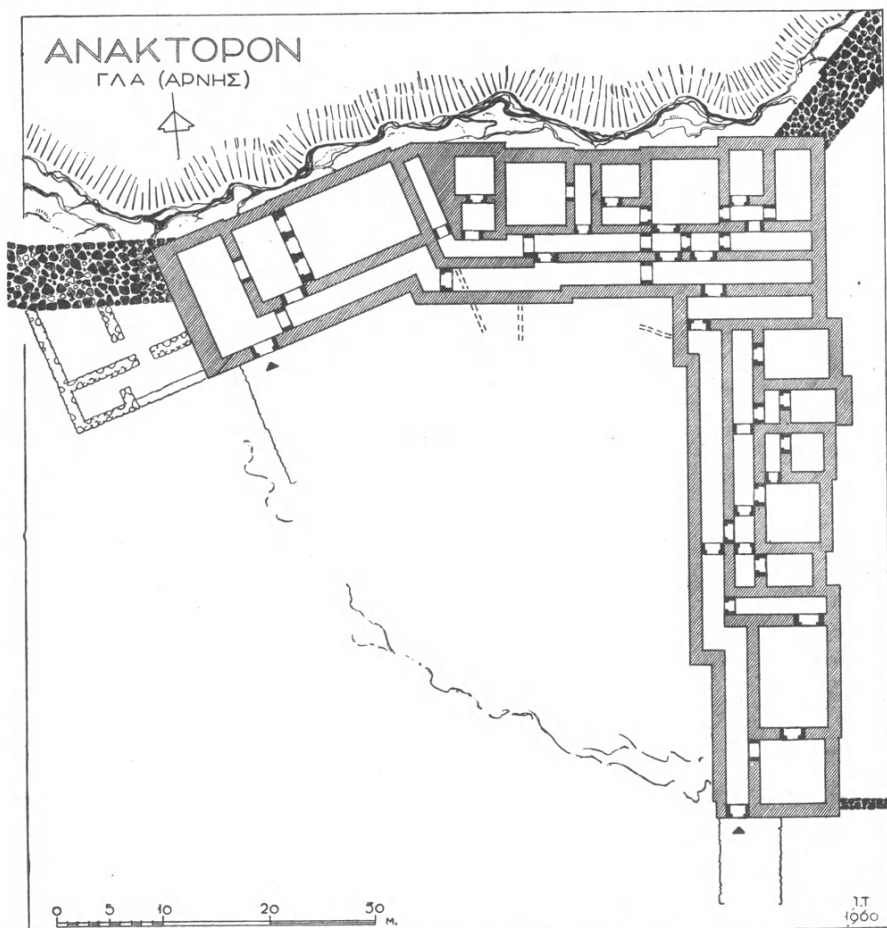
Εἰκ. 6. Διάγραμμα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀρνης κατὰ τὸν de Ridder. (Ἀνασκαφὴ 1893.)

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς πύλας, καθὼς καὶ εἰς μίαν τομήν, ἡ ὁποία ἔγινεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ περιβόλου καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 15 μέτρα πρὸς Βορρᾶν ἀπὸ τοῦ θυρωρείου τῆς ἀνατολικῆς πύλης, τὰ ἀνευρεθέντα ὅστρακα εἶναι ἐπίσης τῶν τελευταίων ΥἚ III χρόνων (πίν. 7 β).

δ) Τὸ ἀνάκτορον

Εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ λόφου καὶ ἡ μία, ἡ βόρειος αὐτοῦ πλευρὰ συμπίπτει, ὡς εἴπομεν ἤδη, πρὸς τὸν ὀχυρωματικὸν περίβολον

τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ. 2, 7 καὶ πίν. 14). Σύγκειται ἐκ δύο πτερύγων, αἱ ὁποῖαι συναπτόμεναι εἰς ὀρθὴν γωνίαν σχηματίζουν περίπου τὸ γράμμα Γ καὶ ἔχουν εἰς τὰ δύο ἄκρα των, τὸ δυτικὸν καὶ τὸ νότιον, ἀνὰ μίαν μεγάλην αἶθουσαν, μέγαρον (πίν. 15 καὶ 16). Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μεγάρων μεσο-
λαβεῖ πλῆθος δωματίων, τὰ ὅποια, ὅπως καὶ τὰ ἴδια τὰ μέγαρα, ἐπικοινωνοῦν

Εἰκ. 7. Διάγραμμα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἄρνης μετὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας τοῦ 1960, ὅπου συμπληροῦνται αἱ ἐλλείψεις τοῦ διαγράμματος τοῦ de Ridder.

διὰ διαδρόμων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διπλῶν (πίν. 17, 18 καὶ 19α.β). Οἱ διάδρομοι αὐτοὶ διατρέχουν τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ ἀνακτόρου, τὴν δυτικὴν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος καὶ τὴν νοτίαν τῆς βορείου.

Ἡ πρὸς τὸ ἀνάκτορον προσπέλασις γίνεται διὰ τῶν ἐκ τῶν πυλῶν α καὶ β ἐκκινούντων δύο δρόμων, ἡ δὲ εἰς αὐτὸ εἴσοδος διὰ δύο θυρῶν ἀνοιγομένων τῆς μιᾶς παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος, τῆς ἄλλης κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἀμφοτέρων δὲ εἰς τὸ ἄκρον τῶν πρὸ τῶν μεγάρων διαδρόμων.

Καὶ εἰς τὰ δύο μέγαρα ἡ εἴσοδος γίνεται διὰ θυρῶν ἀνοιγομένων εἰς προθαλάμους — προδόμους — οἱ ὅποιοι καὶ αὐτοὶ διὰ θυρῶν ἐπικοινωνοῦν μετὰ τῶν διαδρόμων.

Ὁ πλήρης καθαρισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ ἀνακτόρου μᾶς ἔδωσε τὸ ἀκριβὲς σχέδιον αὐτοῦ καὶ λεπτομερείας, τὰς ὁποίας δὲν εἶχε προσέξει ὁ DE RIDDER, ὅπως π.χ. τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ μεγάρου τῆς βορείου πτέρυγος, τοῦ καὶ σπουδαιότερου, καὶ τὴν ὑπαρξίν διαφόρων θυρῶν, ἰδίως δὲ τῶν κυρίων εἰσόδων αὐτοῦ, τῶν εὐρισκομένων, ὡς εἴπομεν, τῆς μιᾶς εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος, τῆς δὲ ἄλλης εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς (εἰκ. 6 καὶ 7).

Ἡ διὰ τῶν ἐρευνῶν μας διαπιστωθεῖσα μορφή τοῦ μεγάρου ἔχει ὡς ἑξῆς: διὰ τῆς πρώτης, τῆς δυτικῆς κυρίας εἰσόδου, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἄνδρον — σώζεται εἰς δύο δόμους καὶ εἰς μῆκος 12 μέτρων ὁ πρὸς Δυσμᾶς ἀναλημματικὸς αὐτοῦ τοῖχος — εἰσερχόμεθα εἰς εὐρὺν προθάλαμον καὶ διὰ θύρας ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ αὐτοῦ τοίχου εἰς δευτερον μικρότερον. Ἐξ αὐτοῦ διὰ τριῶν μεγαλοπρεπῶν θυρῶν, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν ὁλόκληρον τὴν πρὸς Ἀνατολὰς πλευρὰν αὐτοῦ στερεοῦμεναι ἐπὶ τετραγώνων παραστάδων καὶ ἐνθυμίζουσαι τοὺς λελυμένους τοίχους τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, εἰσερχόμεθα εἰς τὸ κυρίως μέγαρον (βλ. πίν. 15).

Διεπιστώθη ἐπίσης ἡ ὑπαρξίς τελείου ἀποχετευτικοῦ συστήματος τοῦ ἀνακτόρου, οἱ τρεῖς ἀγωγοὶ τοῦ ὁποίου, δύο τῆς βορείου πτέρυγος καὶ εἰς τῆς ἀνατολικῆς, ἔφερον τὰ ὕδατα ἐκ τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ἀνακτόρου, ὑπ' αὐτὸ τὸ ἀνάκτορον, ἔξω τῆς βορείου καὶ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς (εἰκ. 7 καὶ πίν. 20α). Στόμια ὅμως διαφυγῆς τῶν ὑδάτων τῶν ἀγωγῶν δὲν εὐρέθησαν, εἰμὴ μόνον τοῦ ἐνός, τοῦ δυτικοῦ τῆς βορείου πτέρυγος, ὅπου ἡ ἐκροὴ τῶν ὑδάτων ἐγένετο διὰ μέσου τῶν ὀγκολίθων τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐδῶ συνέπιπτεν, ὡς εἴπομεν, μετὰ τοῦ τοίχου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου. Οἱ ἀγωγοὶ ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων πλακοειδῶν λίθων ἦσαν ἐστρωμένοι δι' ὁμοίων λίθων καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν, τὰ δὲ τμήματα αὐτῶν τὰ κάτωθεν τῶν τοίχων τοῦ ἀνακτόρου ἐκαλύπτοντο χάριν ἀσφαλείας, ἔνεκα τοῦ ὑπερκειμένου βάρους, δι' ὀγκολίθων.

Τὰ δάπεδα ἐξ ἄλλου τῶν δωματίων καὶ τῶν δύο μεγάρων, καθὼς καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα τῶν ἀμμοκονιαμάτων τῶν τοίχων — τρεῖς παχύταται στρώσεις διακρίνονται ἀκόμη καὶ σήμερον — φανερώνουν, ὅτι ἡ διάρκεια τῆς

ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου δὲν ἦτο σύντομος, ὡς θέλει ὁ DE RIDDER, τὰ δὲ ἀνευρεθέντα ὅστρακα τῶν τελευταίων ΥἚ III χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὑψιπόδων κυλίκων, ὀρίζουν καὶ τὴν χρονολογίαν αὐτοῦ.

Ἡ κατασκευὴ τῶν δαπέδων, ἡ αὐτὴ περίπου παντοῦ, ἦτο ἡ ἐξῆς: ἐπὶ στρώσεως ἐκ πλαιοειδῶν λίθων διαφόρων διαστάσεων ὑπῆρχε στρώμα ἐκ καλῶς πεπατημένης γῆς πάχους 0.13 μ. καὶ ἐπ' αὐτοῦ δύο ἢ τρεῖς ἐπάλληλοι στρώσεις ἐκ κονιάματος ἐξ ἀσβέστου καὶ ἀμμοχαλίκων. Αἱ στρώσεις τῶν διαδρόμων, ἔνεκα τῆς μεγαλυτέρας χρήσεως, ἦσαν ἰσχυρότεραι τῶν στρώσεων τῶν αἰθουσῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἀνακτόρου σώζουν, ὡς εἰπομεν, εἰς πολλὰ σημεῖα δύο καὶ τρεῖς στρώσεις κονιάματος, εὐρέθησαν δὲ καὶ τεμάχια φέροντα ἐγχρωμον διακόσμησιν, κυρίως ἐρυθράν. Ἀξίον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν στρώσεων τοῦ ἀμμοκονιάματος παρετηρήθησαν ἰσχυρὰ ἔχνη πυρκαϊᾶς, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν κατωφλίων καὶ τῶν τοίχων, ὅπου πολλάκις οἱ λίθοι ἀσβεστοποιήθησαν. Ἐξ ὅλων τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ὑπέστη ζημίας ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ ἐπεσκευάσθη πρὸ τῆς τελικῆς καταστροφῆς του.

Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι καὶ ἡ ἐπιμελεημένη ἐπεξεργασία τῶν κατωφλίων τῶν θυρῶν τοῦ ἀνακτόρου, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων διατηροῦν ἀκόμη καὶ τὰς πρὸς ὑποδοχὴν τῶν στροφίγων τῆς θύρας ὁπὰς.

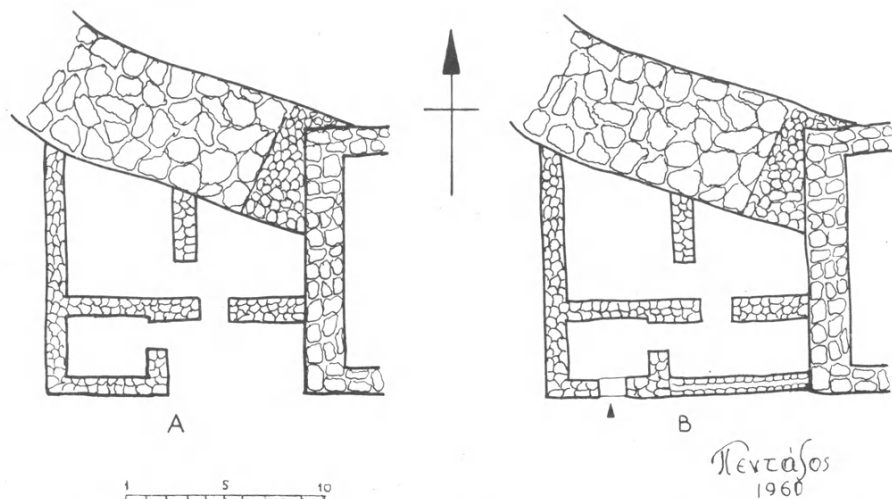
Ἡ ἀνεύρεσις τέλος μεγάλου τμήματος ὠραιότατα κατεργασμένου ἀμυγδαλίτου λίθου (πίν. 12γ) καὶ λεπτῶν φύλλων μολύβδου, ἐξ ἐπενδύσεων πιθανῶς, μᾶς δίδει μίαν ἀμυδράν ἰδέαν τῆς πολυτελείας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἀρνης.

Οἱ πλατεῖς ἐξ ἄλλου τοῖχοι τοῦ ὅλου συγκροτήματος, ἐξωτερικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ, ἡ καλὴ τούτων κατασκευὴ, καθὼς καὶ τὸ πλήρες ἀποχετευτικὸν σύστημα φανερόνουν, ὅτι τοῦτο ἦτο διώροφον καὶ ὅτι, ὅπως ἴσως καὶ τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου, πιθανῶς εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη του ἦτο ἐκτισμένον διὰ πλίνθων, τεμάχια τῶν ὁποίων διασωθέντα χάρις εἰς τὴν πυρκαϊάν εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν (πίν. 12δ), εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖά του, καθὼς καὶ εἰς τὰ βαθύτερον, παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πτέρυγος, εὐρισκόμενα διαμερίσματα τῶν φρουρῶν ἢ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ τοῦ ἀνακτόρου, τὰ ὅποια ὁ DE RIDDER εἶχεν ἐπίσης ἐκλάβει ὡς πύργον (εἰκ. 7, 8 καὶ πίν. 20β, 21).

Τὸ συγκρότημα τοῦτο, σύγχρονον πρὸς τὸ ἀνάκτορον, ἀπετελεῖτο κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἐκ τριῶν δωματίων καὶ μικρᾶς αὐλῆς (βλ. Α ἐπὶ τοῦ σχεδ. εἰκ. 8). Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ὅμως χρόνους, ὅτε φαίνεται ἐχρησιμοποιήθη τοῦτο ἐκ νέου, ἡ αὐλὴ ἐκλείσθη διὰ τοίχου καὶ ἠνοίχθη, πιθανῶς τότε, εἰσοδος εἰς τὴν νοτίαν πλευράν τοῦ γωνιαίου νοτιοδυτικοῦ δωματίου (Β τοῦ σχεδ. εἰκ. 8).

Ἡ ἔρευνα ἐδῶ δὲν συνεπληρώθη ἀκόμη, τὰ δὲ ἀνευρεθέντα ὅστρακα ἀνήκουν καὶ εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Ὅριστικά ἄλλωστε χρονολογικά συμπεράσματα διὰ τὴν προϊστορικὴν ἀκρόπολιν τῆς Κωπαΐδος καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς κτισμάτων δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς νὰ διατυπώσωμεν ἀκόμη μετὰ βεβαιότητος πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς μελέτης τῶν ὀστράκων. Διότι ἐκ τῆς προχείρου ἐξετάσεως αὐτῶν διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ὀστράκων πολὺ παλαιότερων ἀλλὰ καὶ νεωτέρων τῶν ἤδη παραδεδεγμένων χρονολογιῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πιθανὸν θὰ ἀποδείξῃ τὴν καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἀρχαιότητος χρησιμοποίησιν τοῦ φρουρίου.

Εἰκ. 8. Τὰ ὑπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἀνακτόρου βοηθητικά κτίσματα τὰ χρησιμεύοντα ὡς κατοικίαι τῶν φρουρῶν ἢ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ.

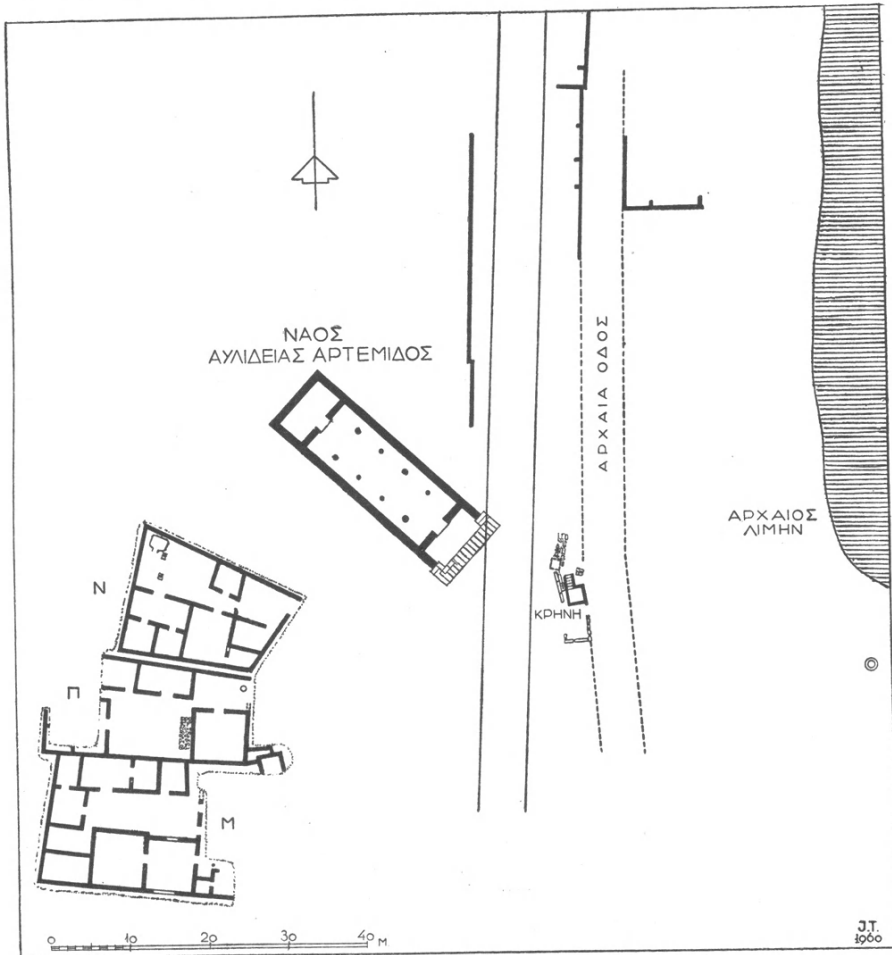
Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εὔρημα τῶν ἐφετινῶν ἀνασκαφῶν μας ὑπῆρξε τὸ ἡμισυ διπλοῦ κέρατος ἐκ πώρου λίθου (πίν. 12α) ὁμοίου πρὸς τὰ τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, διασωθὲν εἰς τρία ἀπολύτως συναρμύζοντα τεμάχια, τὸ ὁποῖον ἀνέυρομεν εἰς τὴν αὐλὴν πλησίον τῶν ἀγωγῶν καὶ παρὰ τὴν ὑπὸ τῶν δύο πτερύγων τοῦ ἀνακτόρου σχηματιζομένην γωνίαν. Τὸ κέρας, διαστάσεων: ὕψους 0.80 μ., πλάτους κατὰ τὴν βάσιν του 0.48 μ., καὶ πάχους 0.18 μ., εἶναι ἀδρῶς λελεασμένον, τὰ δὲ ἐπ' αὐτοῦ λαξεύματα μαρτυροῦν ἵσως ὅτι ἦτο ἐπιχειρισμένον διὰ κονιάματος καὶ, πολὺ πιθανῶς, ἐγχρωμον¹.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

1 Σῆμα ἐρον εὑρίσκεται ἐκτεθειμένον εἰς τὸ νέον Μουσεῖον Θηβῶν.

7. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΥΛΙΔΟΣ

Αί ἐφετιναὶ ἐν Αὐλίδι ἀνασκαφαὶ μας ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὴν ἀποκά-
λυψιν τῶν τριῶν μεγάλων πρὸς Νότον τοῦ ναοῦ κτηρίων (εἰκ. 1 καὶ πίν. 22α).

Εἰκ. 1. Γενικὴ κάτοψις τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Αὐλίδος.

Κατ' αὐτάς εἶχομεν πολύτιμον βοηθὸν τὸν ἀρχαιολόγον κ. Σωκράτην Συμεωνί-
δην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζομεν καὶ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μας.

Καὶ πρῶτον ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα τοῦ κτηρίου N (εἰκ. 2), κειμένου 17 περίπου μέτρα νοτίως τοῦ ναοῦ. Τοῦτο ἔχει σχῆμα ἀκανονίστου τραπεζίου, αἱ δὲ διαστάσεις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων του εἶναι: τοῦ βορείου μήκος 22.10 μ., πλάτος 0.60 - 0.70 μ., μέγιστον ὕψος 0.75 μ., τοῦ δυτικοῦ μήκος 17 μ., πλάτος 0.65 μ., μέγιστον ὕψος 1.15 μ., τοῦ νοτίου μήκος 16.90 μ., πλάτος 0.50 - 0.60 μ., μέγιστον ὕψος 0.80 μ. καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μήκος 8.80 μ., πλάτος 0.55 μ., μέγιστον ὕψος 0.60 μ.

Εἰς τина σημεῖα ἡ σωζομένη ὑψηλότερα ἄνω ἐπιφάνεια τῶν τοίχων, ἰδίως τοῦ βορείου, τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ νοτίου, ἔφθανε μέχρι τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Τὸ κτήριο N ἀποτελεῖται ἐξ ἐννέα διαμερισμάτων (εἰκ. 2 καὶ πίν. 22β), ἡ δὲ εἴσοδος αὐτοῦ, πλάτους 2.50 μ., εὐρίσκεται εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς του πλευρᾶς, ὅπως καὶ τῶν δύο ἄλλων. Δι' αὐτῆς εἰσερχόμεθα εἰς χῶρον, πιθανῶς ὑπαίθριον, διαστάσεων: βορείου πλευρᾶς 6.40 μ., δυτικῆς 5.20 μ., νοτίας 5 μ. καὶ ἀνατολικῆς 5 μ. Τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν του κλείει χαμηλὸς καμπύλος τοίχος ἐξ ἀργῶν λίθων σχηματίζων χῶρον ὅμοιον μὲ ἐκεῖνους τοὺς ὁποίους ἀπεκαλύψαμεν κατὰ τὴν περυσινήν ἀνασκαφὴν μας εἰς διάφορα διαμερίσματα τοῦ κτηρίου M., τὰ ὁποῖα ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς ἐρμάρια πρὸς ἀπόθεσιν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (βλ. ΠΑΕ 1959, σ. 30).

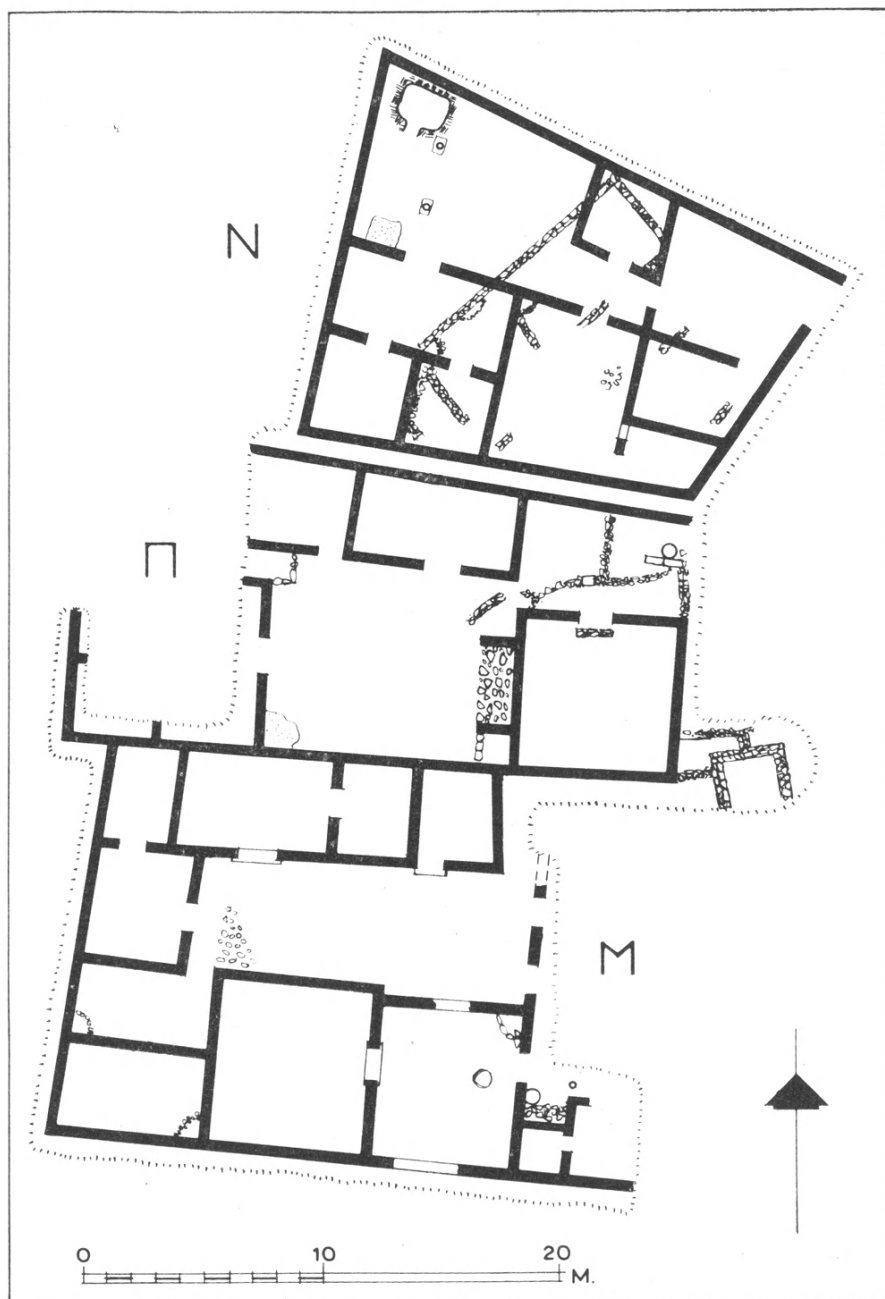
Νοτίως τοῦ ὑπαίθριου αὐτοῦ χώρου εἴσοδος πλάτους 1.10 μ. εἰσάγει εἰς μικρὸν διαμέρισμα, μεγίστων διαστάσεων 4.75×3.20 μ. Ἡ εἴσοδος εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ διαμερίσματος.

Πρὸς Νότον πάλιν τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ ὑπάρχει ἄλλο τοιοῦτον, τὰ δύο ὅμως διαμερίσματα δὲν ἐπικοινωνοῦν μεταξύ των. Εἰς τὸ δεύτερον εἰσερχόμεθα διὰ δύο εἰσόδων ἐκ τοῦ ἀμέσως πρὸς Δυσμᾶς αὐτοῦ κειμένου μεγάλου διαμερίσματος.

Ἀπὸ τὸ νότιον ἄκρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ χώρου, ὅπου εὐρίσκεται ἡ ἐξωτερικὴ εἴσοδος, ἀρχίζει διάδρομος μὲ κατεύθυνσιν ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς, μήκους 4.70 μ. καὶ πλάτους εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν του ἄκρον 1.90 μ., εἰς δὲ τὸ δυτικὸν 2.25 μ. Εἰς τὸν διάδρομον αὐτὸν εἰσερχόμεθα δι' εἰσόδου, τῆς ὁποίας σώζεται τὸ κατώφλιον, μήκους 0.80 μ. καὶ πλάτους 0.35 μ. Τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου εἶναι κατὰ 0.10 μ. μεγαλύτερον τοῦ μήκους τοῦ κατωφλίου, ὅσον πιθανῶς θὰ κατελάμβανον αἱ παραστάδες τῆς θύρας.

Ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ διαδρόμου κλείεται ἐπίσης διὰ καμπύλου τοίχου ἐξ ἀργῶν λίθων, σχηματίζουσα, ὡς εἵπομεν ἤδη, εἶδος ἐρμαρίου.

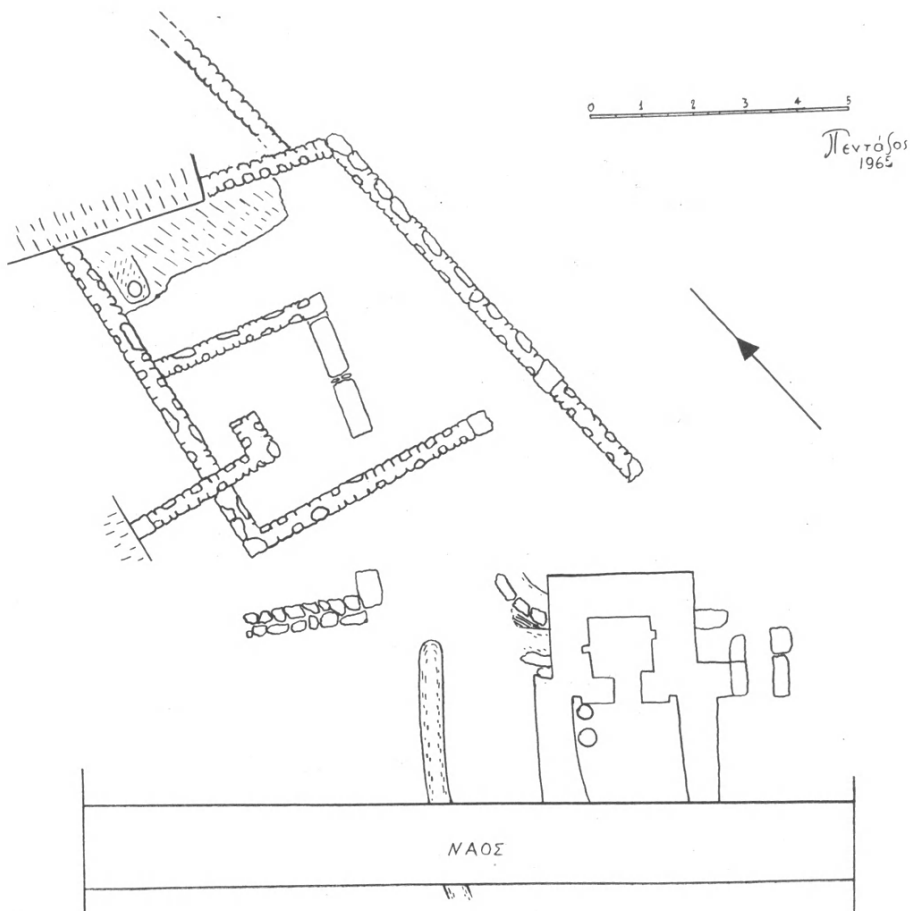
Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου εἴσοδος πλάτους 1.15 μ. εἰσάγει εἰς τὸ μεγαλύτερον διαμέρισμα τοῦ κτηρίου N, μεγίστων διαστάσεων 6.85×5.20 μ., τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸ πρὸς Ἀνατολὰς μικρὸν διαμέρισμα διὰ δύο εἰσόδων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ νοτιωτέρα ἔχει πλάτος 0.93 μ., ἡ

Εἰκ. 2. Τὰ τρία πρὸς Νότον τοῦ ναοῦ ἀνασκαφέντα κτήρια.

δὲ ἄλλη 0.55 μ. Εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διαμερίσματος ἔχουμεν πάλιν τὸ διὰ καμπύλου ἐξ ἀργῶν λίθων τοίχου σχηματιζόμενον ἐρμάριον.

Ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου εἴσοδος πλάτους 1 μ. εἰσάγει εἰς ἄλλο μικρὸν διαμέρισμα.

Εἰκ. 3. Τὰ πρὸς Βορρᾶν τοῦ ναοῦ διατηρηθέντα τμήματα τοῦ λουτροῦ τῶν ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων (πρβ. ΠΑΕ 1956, σ. 96, 97, σχεδ. εἰκ. 1, πίν. 30 καὶ ΠΑΕ 1958, σ. 45, σχεδ. εἰκ. 2 καὶ πίν. 39α).

Δυτικῶς τοῦ διαμερίσματος αὐτοῦ, προσιτὸς ἀπ' Ἀνατολῶν διὰ τοῦ διαδρόμου, ἐκτείνεται μεγάλος ὑπαίθριος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, χῶρος, διαστάσεων: βορείου πλευρᾶς 10.50 μ., δυτικῆς 8.05 μ., νοτίας 9.90 μ. καὶ ἀνατολικῆς 6.90 μ. Εἰς τὴν ΒΔ. αὐτοῦ γωνίαν εὐρίσκεται ὁ πέρυσιν ἀπο-

καλυφθεὶς κεραμικὸς κλίβανος καὶ εἰς 2 μέτρων νοτίως αὐτοῦ ἀπόστασιν δάπεδον ἐκ πηλοῦ ἐπικεχρισμένον διὰ κονιάματος, ὑψηλότερον τοῦ ὑπολοίπου δαπέδου κατὰ 0.50 μ. περίπου, διαστάσεων 2.20×1.80 μ., χρησιμεῖον πιθανῶς ὡς τράπεζα διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν πρὸς ὀπτησιν ἀγγείων.

Δύο ὀρθογώνιοι πώρινοι λίθοι, ἀπέχοντες μεταξύ των 2 μ., ἀπὸ δὲ τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὁ νοτιώτερος 2.60 μ., ὁ δὲ ἄλλος 2.50 μ., ἀμφότεροι δὲ ἀπὸ τὸν τοῖχον ὁ μὲν τῆς βορείου ὁ δὲ τῆς νοτίας πλευρᾶς 1.90 μ., ἀπετέλουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βάσεις κιόνων ὑποστέγου, καταλαμβάνοντος τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ὑπαιθρίου χώρου καὶ σκοπὸν ἔχοντος νὰ προστατεύῃ τὸν κλίβανον καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ τράπεζαν.

Τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ χώρου τούτου καθὼς καὶ τὰ πρὸς Νότον αὐτοῦ τρία διαμερίσματα, τὴν περιγραφὴν τῶν ὁποίων δίδομεν ἀμέσως κατωτέρω, εἴχομεν ἀποκαλύψει κατὰ τὴν περυσινὴν μας ἀνασκαφὴν (βλ. ΠΑΕ 1959, σ. 30-31).

Νοτίως τοῦ ὑπαιθρίου αὐτοῦ χώρου εἴσοδος πλάτους 1.70 μ. εἰσάγει εἰς ἐπίμηκες διαμέρισμα, σχεδὸν ὀρθογώνιον, διαστάσεων 7.40×3.30 μ. Ἐξ αὐτοῦ πάλιν εἰσερχόμεθα πρὸς Νότον εἰς δύο ἄλλα μικρότερα διαμερίσματα. Ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου τοῦ κατέχοντος τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος ἔχει πλάτος 0.98 μ., τοῦ δὲ πρὸς Νότον αὐτοῦ μικροτέρου διαμερίσματος πλάτος 0.95 μ.

Ἐπομένως τὸ κτήριον Ν ἔχει ἐπτὰ ἐστεγασμένα διαμερίσματα, δύο ὑπαιθρίους χώρους καὶ ἓνα διάδρομον. Τὰ μικρότερα διαμερίσματα τοῦ κτηρίου θὰ ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ βοηθητικοὶ χώροι τοῦ ἀγγειοπλαστείου, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις ὡς ἐργαστηρίου ἀγγειοπλαστικῆς εἶχε βεβαιωθῇ κατὰ τὰς περυσινὰς ἐρεῦνας μας.

Τὸ πάχος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ τοίχων κυμαίνεται ἀπὸ 0.45 μ. μέχρι 0.55 μ., ἡ δὲ σωζομένη ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν εὐρέθη εἰς βάθος μικρότερον τοῦ ἡμίσεος μέτρου. Εἷς τινα μάλιστα σημεῖα ἔφθανε καὶ αὕτη, ὅπως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ὡς λ.χ. τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μεγαλύτερου ἐστεγασμένου διαμερίσματος τοῦ κτηρίου. Ὅπου ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων διατηρεῖται καλῶς, ἀποτελεῖ ὁμαλὸν ὀριζόντιον ἐπίπεδον, διότι ὑπεράνω αὐτῆς ὁ τοῖχος θὰ συνεχίζετο διὰ πλίνθων. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων μετρίου μεγέθους μετὰ πηλοῦ ὡς συνδετικῆς ὕλης καὶ μόνον παρὰ τὰς εἰσόδους ἔχουν χρησιμοποιοῦντο μεγάλοι λίθοι.

Τὸ μέσον περίπου τοῦ κτηρίου Ν κατελάμβανε σχεδὸν διαγωνίως μὲ κατεῦθυνσιν διάφορον τοῦ κτηρίου Ν, ἀπὸ τὰ ΒΑ. πρὸς τὰ ΝΔ., προγενέστερον κτίσμα ὅχι πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ τελευταίου, ὡς δεικνύει ὁ αὐτὸς τρόπος τῆς τοιχοδομίας. Λεῖψανα τῶν τοίχων αὐτοῦ εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα (εἰκ. 2 καὶ πίν. 22β).

Τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ μεγαρικῶν σκύφων, εἶναι τὰ περισσότερα τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα νομίσματα.

Κτήριον II

Μεταξὺ τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτηρίου N καὶ τοῦ βορείου τοῦ κτηρίου II, τοῦ ὁποῖου ἡ χρῆσις θὰ ᾗτο παρομοία πρὸς τὴν τοῦ γειτονικοῦ N, μεσολαβεῖ στενὸς διάδρομος — περίστας — πλάτους 0.55 μ. καὶ μήκους 16.90 μ., ὅσον δηλαδὴ εἶναι τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτηρίου N (βλ. ΠΑΕ 1959, πίν. 28) χρησιμεύων διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ἐκ τῶν στεγῶν τῶν δύο κτηρίων καταπιπτόντων ὀμβρίων ὑδάτων.

Καὶ τοῦ κτηρίου II ἡ εἴσοδος θὰ ᾗτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπ' Ἀνατολῶν (εἰκ. 1, πίν. 22β καὶ 23α). Ἡ ἀνατολικὴ ὁμῶς πλευρὰ αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐξ ὀλοκλήρου ἐρευνηθῇ, καθὼς καὶ ἡ δυτικὴ. Τὰ ἀνασκαφέντα ὁμῶς μέχρι τοῦδε διαμερίσματα αὐτοῦ μᾶς δίδουν τὸ γενικὸν διάγραμμα τοῦ.

Τὸ σημερινὸν ΒΑ. ἄκρον τοῦ κτηρίου II κατέχει ὑπαίθριος χῶρος, αὐλὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν τμήματα τοίχων — τὰ δύο καμπύλα — παλαιότερου κτίσματος καὶ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ φρέαρ (εἰκ. 2 καὶ πίν. 23α) κτιστὸν διὰ ξηρολιθιδᾶς μέχρι βάθους 1.30 μ., με διάμετρον στομίου 0.80 μ. Τοῦτο ἐρευνηθὲν μέχρι βάθους 4.50 μ. ἀπέδωκεν ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων, μεγαρικῶν σκύφων ἐλληνιστικῶν χρόνων, νομίσματα καὶ τμῆμα μελαμβαφοῦς εἰδωλίου ἵππου.

Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ὑπαίθριου αὐτοῦ χώρου εἴσοδος πλάτους 1.35 μ. μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τετράγωνον σχεδὸν διαμέρισμα, διαστάσεων 6.25 × 6.00 μ. Παρὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς ὕψους τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ τοίχου εὐρέθη τὸ σημαντικώτερον ἴσως κινητὸν εὑρημα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς μας, πηλινὴ μήτρα εἰδωλίου, ἐν ἀρίστη καταστάσει, με παράστασιν τριῶν μορφῶν: μιᾶς γυναικείας εἰς τὸ μέσον, ἡ ὁποία ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει κύκλον καὶ ἐντὸς αὐτοῦ πιθανῶς μῶδιον, μιᾶς ἀνδρικῆς πωγωνοφόρου ἀριστερὰ καὶ μιᾶς ἄλλης κάπως δυσδιακρίτου, νεαρᾶς γυναικὸς ἢ ἐφήβου, δεξιὰ, ἐνῶ ὀπισθεν τῆς δεξιᾶς νεαρᾶς μορφῆς νομίζω ὅτι διακρίνω ἄνω τοῦ δεξιοῦ της ὤμου τὸ πῶμα φαρέτρας καὶ παρὰ τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν τῆς κεφαλῆς καὶ ἄνω τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, περισσότερον εὐδιάκριτον, τόξον, ὅποτε ὁ εἰκονιζόμενος θὰ πρέπη νὰ εἶναι κυνηγός (πίν. 24α).

Νὰ πρόκειται ἄρα γε περὶ συμπλέγματος Σελήνης, Ὠκεανοῦ καὶ Ἐνδυμίωνος; Διὰ τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Σελήνης κύκλον καὶ τὸ ἐντὸς αὐτοῦ διακρινόμενον μῶδιον παραβλητέον τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 1416 τὸ παριστῶν προφανῶς Ἑκάτην ἢ Ἀρτεμιν Φωσφόρον με τὸν κύκλον παρὰ πόδας καὶ χαμηλὸν μῶδιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

(πίν. 24β). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ δεξιὰ μορφή νὰ παριστάνῃ νεαράν κόρην, ὅποτε δυνατόν νὰ εἰκονίζεται ἡ κόρη τῆς Σελήνης Πάνδεια.

Διὰ διόδου ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς αὐλῆς εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μεγαλύτερον διαμέρισμα τοῦ κτηρίου Π, μεγίστων διαστάσεων 10.20×8.20 μ. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν οὗτος ᾔτο ἐξ ὀλοκλήρου ἐστεγασμένος, ὅποτε θὰ εἶχε κίονας εἰς τὸ μέσον, διὰ νὰ ὑποβαστάζουν τὴν στέγην ἢ ᾔτο καὶ αὐτὸς ὑπαίθριος ἔχων πέριξ ὑπόστεγα. Θραύσματα κεράμων εὐρέθησαν παρὰ τὴν δυτικὴν, τὴν νοτίαν καὶ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν.

Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του σώζεται λιθόστρωτος τράπεζα, διαστάσεων 4×1.55 μ., ἀπέχουσα ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ ἐνθυμίζουσα τὴν πρὸ τοῦ κλιβάνου τοῦ οἰκοδομήματος Ν ἀποκαλυφθεῖσαν (εἰκ. 2 καὶ πίν. 23α). Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν του ὑπάρχει συνεσωρευμένη μᾶζα κεραμικοῦ πηλοῦ χρώματος ὑποκιτρίνου ἐκ τοῦ χρησιμοποιοιμένου εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων, παρὰ δὲ τὴν ΒΔ., μεταξὺ πολλῶν τεμαχίων κεράμων στέγης εὐρέθησαν καὶ τρία ἐνεπίγραφα. Ἐξ αὐτῶν τὰ δύο συναρμύττοντα μᾶς δίδουν τὴν ἐπιγραφὴν [Κ]ΤΗΡΙΟΥ τὸ δὲ τρίτον τὸ τέλος ὀνόματος : . . ΠΙΑΔΟΥ, πιθανώτατα ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΟΥ (βλ. πίν. 25α).

Εἰς τὴν βόρειον πλευράν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ χώρου εἴσοδος πλάτους 1.50 μ. ὁδηγεῖ εἰς ἐπίμηκες δωμάτιον μεγίστων διαστάσεων 6.60×3.30 μ., ἐνῶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν του ἄλλη εἴσοδος, πλάτους 1.50 μ., εἰσάγει εἰς εὐρύχωρον διαμέρισμα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἀνασκαφὴ δὲν συνεπληρώθη ἀκόμῃ. Τέλος παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν του μικροτέρα εἴσοδος, πλάτους 1.10 μ., ὁδηγεῖ εἰς ἄλλο ἐπίμηκες δωμάτιον, τοῦ ὁποίου ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ δὲν συνεπληρώθη. Μεταξὺ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τελευταίου μεγάλου διαμερίσματος καὶ τῆς νοτίας τοῦ δευτέρου ἐπιμήκους δωματίου ἀρχίζει διάδρομος βαίνων πρὸς Δυσμᾶς.

Τὸ δυτικὸν αὐτὸ τμήμα τοῦ κτηρίου Π εἶχεν ἤδη ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὅπως καὶ οἱ δύο ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ τοῖχοι, ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν συνεχίσθη ἐφέτος δυτικώτερον.

Ὁ τρόπος τῆς τοιχοδομίας τοῦ κτηρίου Π εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν τοῦ κτηρίου Ν, τόσον εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς του τοίχους. Καὶ αὐτῶν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εὐρίσκετο συνήθως εἰς βάθος μικρότερον τοῦ ἡμίσεος μέτρου καὶ εἶναι, ὅπου διεσώθη εἰς καλὴν κατὰστασιν, ὁμαλὴ ὀριζόντιος, διότι ἐπ' αὐτῆς θὰ ἐβασίζετο ἡ ἐκ πλίνθων συνέχεια τοῦ τοίχου.

Τὰ εὐρεθέντα ὅστρακα ἀνήκουν καὶ αὐτὰ εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, καθὼς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν νομισμάτων.

Κτήριον Μ

Τὸ τρίτον τέλος ἀπὸ τοῦ ναοῦ κτήριον, τὸ Μ τοῦ σχεδιογραφήματος (εἰκ. 1, 2, πίν. 23β, 25β· πρβ. καὶ ΠΑΕ 1959 πίν. 25α,β καὶ 26), τὸ ἀποκαλούμενον Καταγώγιον, ἀνεσκάφη κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἐρεῦνας μας εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ βόρειον τμῆμά του, ἐνῶ τοῦ ἀνατολικοῦ παραμένει εἰσέτι ἀρκετὸν μέρος ἄσκαπτον. Τὸ κτήριον Μ ἔχει κτισθῇ μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν, τὸ δὲ σχῆμά του εἶναι σχεδὸν ὀρθογώνιον.

Ὁ βόρειος ἐξωτερικὸς τοῦ τοῖχος ἀποτελεῖ μεσότοιχον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κτηρίου Π, τὸ δὲ συνολικόν του μῆκος, συνεχιζομένου πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τοῦ κτηρίου Μ, εἶναι 26.30 μ. (πίν. 25β· πρβ. καὶ ΠΑΕ 1959, πίν. 27).

Ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος αὐτοῦ ἔχει μῆκος 16.75 μ., ὁ δὲ νότιος, ὅσος ἀνεσκάφη, 24.85 μ. Τὸ πλάτος αὐτῶν εἶναι 0.55 - 0.60 μ. Ὁ δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος εἰς τὸ κάτω μέρος του εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πωρολίθων, εἰς μῆκος 15.30 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νοτίου αὐτοῦ ἄκρου, ἐνῶ τὸ ὑψηλότερον μέρος ἔχει κτισθῇ δι' ἀργῶν λίθων (βλ. ΠΑΕ 1959, πίν. 26).

Καὶ ἡ εἰσόδος εἰς τὸ κτήριον Μ θὰ ᾔτο ἀσφαλῶς ἀπ' Ἀνατολῶν, ἐξ αὐτοῦ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐμπροσθεν καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν κτηρίων θὰ διήρχετο ἡ ὁδός.

Εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ ἀνασκαφέντος ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κτηρίου Μ, διὰ δύο εἰσόδων, καὶ τῶν δύο πλάτους 1.20 μ., εἰσερχόμεθα εἰς ἐπίμηκες κεντρικὸν διαμέρισμα — αὐλήν; — διαστάσεων βορείου πλευρᾶς 13.90 μ., δυτικῆς 4.70 μ., νοτίας 14.30 μ. καὶ ἀνατολικῆς 5.20 μ. Πέριξ αὐτοῦ τοῦ κεντρικοῦ ἐπιμήκους χώρου κεῖνται τὰ ὑπόλοιπα διαμερίσματα τοῦ κτηρίου, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν μέχρι σήμερον ἑνδεκα.

Καὶ πρῶτον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς εἰσόδος πλάτους 1.60 μ. ὁδηγεῖ εἰς τὸ κατὰ τὴν περυσινήν μας ἀνασκαφὴν ἀποκαλυφθὲν τρίτον δωμάτιον τῆς νοτίας πλευρᾶς, τοῦ ὁποίου καὶ αἱ τέσσαρες πλευραὶ ἔχουν εἰσόδους. Ἐξ αὐτῶν ἡ ἀνατολικὴ ἔχει πλάτος 1.15 μ., ἡ νοτία 2.85 μ., μεγαλοπρεπεστέρα ὅμως, καίτοι πλάτους μόνον 1.55 μ., εἶναι ἡ δυτικὴ μὲ τὸ πώρινον κατώφλιον, ἡ ὁποία εἰσάγει εἰς τὴν «ἐνδεκάκλινον», ὡς ἐχαρακτηρίσθη, αἰθουσαν τοῦ κτηρίου Μ (βλ. ΠΑΕ 1959, σ. 29-30) διαστάσεων 6.90 × 6.50 μ.

Πρὸς Δυσμὰς τῆς ἐνδεκάκλινου αἰθούσης ὑπάρχουν δύο μικρότερα ἐπιμήκη διαμερίσματα. Τούτων τὸ νοτιώτερον ἔχει εἰσόδον μόνον ἀπὸ τὸν νότιον ἐξωτερικὸν τοῖχον, πλάτους 1.25 μ., τὴν δὲ νοτιοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ κλείει, ὡς εἶδομεν καὶ ἀλλαχοῦ, καμπύλος τοῖχος ἐξ ἀργῶν λίθων. Τὸ ἄλλο, τὸ πρὸς Βορρᾶν, ἔχει εἰσόδον ἀπὸ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ

κεντρικοῦ ἐπιμήκους χώρου τοῦ κτηρίου, τὴν δὲ νοτιοδυτικὴν γωνίαν του κλείει ἐπίσης καμπύλος τοῖχος ἐξ ἀργῶν λίθων.

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ ἐπιμήκους διαμερίσματος εἴσοδος πλάτους 1.10 μ. εἰσάγει εἰς δωμάτιον μικροτέρων διαστάσεων, ἐπὶ δὲ τῆς βορείου πλευρᾶς αὐτοῦ τοῦ δωματίου εἴσοδος πλάτους 0.60 μ. ὁδηγεῖ εἰς ἄλλο ἐπίσης μικρὸν ἐπίμηκες διαμέρισμα.

Παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κεντρικοῦ ἐπιμήκους διαμερίσματος εἴσοδος πλάτους 1.50 μ. μετὰ παρίνου κατωφλίου, ὁμοίου πρὸς τὸ τῆς εἰσόδου τοῦ «ἐνδεκακλίνου», φέροντος ἐγκοπὰς πρὸς ὑποδοχὴν τῶν παραστάδων, ὁδηγεῖ εἰς εὐρύχωρον δωμάτιον, διαστάσεων 6.05×3.90 μ., τὸ ὅποῖον δι' εἰσόδου πλάτους 1.25 μ. ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς συγκοινωνεῖ πρὸς ἄλλο μικρότερον δωμάτιον.

Τοῦ εὐρυχώρου δωματίου ἡ εἴσοδος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς, ἀλλὰ πλησιέστερον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς ἄκρον. Φαίνεται ἐπομένως ὅτι καὶ αὐτοῦ ὁ προορισμὸς ἦτο ὁμοιος πρὸς τὸν τῆς ἐνδεκακλίνου τραπέζης, ἀλλὰ θὰ περιελάμβανεν ὀλιγωτέρας κλίνας, πιθανὸν ἐπτά. Παρὰ τὴν νότιον πλευρὰν τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν αὐτῆς παραστάδα εὐρέθῃ ἀκέραιος ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς.

Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ μικροτέρου δωματίου, τοῦ συγκοινωνοῦντος μόνον πρὸς τὸ ἐπτάκλινον, ὑπάρχει ἄλλο μικρὸν δωμάτιον, εἰς τὸ ὅποῖον εἰσερχόμεθα ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ἐπιμήκους χώρου δι' εἰσόδου εὐρισκομένης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου. Ἡ εἴσοδος, πλάτους 1.05 μ., ἔχει ἐπίσης κατωφλίον, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ μήκος, 1.20 μ., ὑπερβαίνει τὸ πλάτος τῆς εἰσόδου κατὰ 0.15 μ., ἐξέχει δὲ καὶ πρὸς Νότον τῆς εἰσόδου κατὰ 0.14 μ. Διὰ τὴν προσαρμοσθῆ δὲ εἰς τὴν εἴσοδον, ἔχουν ἀποκοπῇ αἱ δύο γωνίαι τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς. Τὸ πλάτος τοῦ κατωφλίου εἶναι 0.24 μ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖον ἀνασκαφὴν διαμέρισμα τοῦ κτηρίου Μ. Ἀνατολικώτερον, ὑπὸ τὸ ἄσκαπτον, πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ ἀκόμη ἐν δωματίον ἢ καὶ περισσότερα.

Καὶ τῶν ἐφετινῶν μας ἀνασκαφῶν τὰ εὐρήματα ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσίν μας ὅτι τὸ κτήριο Μ ἦτο κατάλυμα ξένων, καταγώγιον, με τοὺς κοιτῶνας, τὰς τραπέζας καὶ τὸ μαγειρεῖόν του, ἐνῶ τὰ κτήρια Π καὶ Ν ἦσαν μεγάλα καὶ καλῶς ὀργανωμένα ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κοροπλαστικῆς ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Παυσανίαν ἀπετέλουν τὸν σπουδαιότερον οἰκονομικὸν πόρον τῆς μικρᾶς ἀλλ' ἐνδόξου βοιωτικῆς πόλεως.

Ἐφέτος ἐκτὸς τῶν καθαρῶς ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν μας προέβημεν καὶ εἰς λεπτομερεστέραν τοπογραφικὴν μελέτην τῆς Αὐλίδος καὶ τῶν ἀκροπόλεων αὐτῆς, τὰ συμπεράσματα καὶ τὸν χάρτην τῆς ὁποίας θὰ δημοσιεύσωμεν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὅλης ἀνασκαφικῆς ἐργασίας. Σήμερον περιοριζόμεθα νὰ

δώσωμεν μερικὰς ἀπόψεις τοῦ τοπίου, ἰδίως ἀπὸ θαλάσσης, τῶν δύο λιμένων, Μικροῦ καὶ Μεγάλου Βαθέος, πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως (πίν. 27α καὶ 30α), αὐτὴν τὴν προϊστορικὴν ἀκρόπολιν μὲ τὴν ἐπίπεδον σχεδὸν κορυφὴν τῆς καὶ τὴν πρὸς Νότον βατὴν κλιτύν τῆς (πίν. 26 καὶ 30β), ἀπ' ὅπου καὶ σήμερον γίνεται ἡ ἀνάβασις καὶ ὅπου διεπιστώσαμεν τρία ἀλλεπάλληλα τμήματα τείχους (πίν. 33α), μίαν ἄποψιν ἀπὸ Δυσμῶν τῆς δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι ἀποκρήμνου ἀκτῆς τοῦ Μικροῦ Βαθέος, τὴν ὁποίαν κατέφαγε τὸ Ἐργοστάσιον Τσιμέντων (πίν. 27β) ἐξαφανίσαν τὸ ἐπ' αὐτῆς μυκηναϊκῶν χρόνων νεκροταφεῖον — ἐλάχιστα κτερίσματα κατωρθώσαμεν νὰ διασώσωμεν, τὰ ὁποῖα καὶ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα (πίν. 28α.β καὶ 29) — ἄποψιν ἀπ' Ἀνατολῶν τοῦ πρὸς Δυσμᾶς τῆς Αὐλίδος ὑψουμένου Μεγάλου Βουνοῦ, τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἐπιστέφει θαυμασίως διατηρούμενος ὁχυρωματικὸς περίβολος μετὰ τῶν πυλῶν του, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (πίν. 27α καὶ 33β), ἀνήκων προφανῶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Αὐλίδος τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ τέλος ἄποψιν τῆς πρὸς Δυσμᾶς τοῦ μυχοῦ τοῦ Μεγάλου Βαθέος συνδένδρου χαράδρας, ὅπου διακρίνεται τὸ βυζαντινῶν χρόνων ἐκκλησίδιον τοῦ Ἀγίου Νικολάου (πίν. 31). Ἡ πυκνὴ βλάστησις προδίδει τὴν παρουσίαν πηγῆς — ἀπ' ἐκεῖ ὑδρεύεται καὶ σήμερον τὸ Ἐργοστάσιον Τσιμέντων — καὶ ἐκεῖ οἱ παλαιότεροι περιηγεῖται καὶ ἀρχαιολόγοι ἐτοποθέτουν, ὡς εἴπομεν καὶ ἄλλοτε, τὸν περίφημον ναὸν τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

8. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΙΩΛΚΩ

Μετά διετῆ διακοπὴν ἐπανελήφθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐν Ἰωλκῷ¹, ὑπὸ συνθήκας ὅμως δυσμενεστέρας· καίτοι δηλαδὴ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐξηγόρασε δύο τῶν ὑπερκειμένων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου οἰκημάτων, δὲν ἐπεχειρήθη κατεδάφισις αὐτῶν, ἐπειδὴ, κατὰ τοὺς τεχνικούς, ἦτο ἀναγκαία προηγουμένως ἡ κατασκευὴ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὕψους 10 μ. περίπου διὰ τὴν προστασίαν τῶν ὀπισθεν τοῦ ἀνασκαπτέου χώρου οἰκιῶν καὶ ἡ κατεδάφισις τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους. Ἀλλὰ τὸ ὕψος τῆς δαπάνης τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἦτο πολλαπλασιῶς μεγαλύτερον τῶν διατεθέντων διὰ τὰς ἀνασκαφὰς μέσων, ἡ δὲ ἐλπίς ὅτι τὸ Μηχανικὸν τοῦ Στρατοῦ (τὸ ὁποῖον προέβη εἰς ἀναγνώρισιν καὶ σύνταξιν τοῦ σχετικοῦ προϋπολογισμοῦ) θ' ἀνελάμβανε τὰς κατεδάφισεις, δὲν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸ παρόν².

Περιορίσθημεν οὕτω καὶ ἐφέτος εἰς στρωματογραφικὴν κυρίως ἔρευναν, ἀφ' ἐνὸς εἰς τὸν τομέα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου³, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς εὐρεῖαν τομὴν πλησίον καὶ πρὸς Νότον αὐτοῦ, κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου τῶν «Παλιῶν». Εἰς ἕτερον σημεῖον τοῦ γηλόφου καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν αὐτοῦ, ἐπωφελήθημεν τυχαίου σκάμματος εἰς βάθος διὰ νὰ ἐλέγξωμεν τὰ βαθύτερα στρώματα τῶν ἐπιχώσεων⁴.

---

1 Εἰς τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν εὐρημάτων συνειργάσθη στενῶς μετὰ τοῦ γράφοντος ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία Θεοχάρη.

Φιλοτίμως εἰργάσθησαν ἐπίσης ὁ τεχνίτης Νικ. Ζώτης καὶ ὁ συγκολλητὴς Ἀργ. Μαρίνης.

2 Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὸν Νομάρχην Μαγνησίας κ. Γ. Παπαδάκον, τὸν Ὑποστράτηγον κ. Ἀχιλλ. Παυλίδην καὶ τὸν πρόεδρον τῆς «Φιλαρχαίου Ἑταιρείας Βόλου» Δρα Νικ. Μπρισίμην, διὰ τὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν προσπαθειῶν πρὸς παραμερισμὸν τῶν ἐμποδίων, ἅτινα παρεμβάλλονται εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐν Ἰωλκῷ ἀνασκαφῶν.

3 Πρβ. κάτωφιν εἰς τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1956, σ. 45, εἰκ. 44.

4 Καὶ κατὰ τὰς δοκιμὰς αὐτὰς τὸ βαθύτατον στῶμα τῶν ἐπιχώσεων τοῦ γηλόφου τῆς Ἰωλκοῦ ἀπέδωκε μόνον ὅστρακα τῆς Πρωίμου Χαλκοκρατίας, οὐδὲν δὲ Νεολιθικόν. Παραμένει ἄρα ἀνεπιβεβαίωτος ὅχι μόνον ἡ πληροφωρία τοῦ Α. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ περὶ «λιθικῶν» στρωμάτων ἐν Ἰωλκῷ, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν τῆς στρωματογραφίας παρὰ Ο. DAVIES, JHS 49, 1929, 89 ἐξ., σ. 95 ἐξ. καὶ εἰκ. 2.

1. Ἀνάκτορον

Εἰς τὸν τομέα τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου ἀνεσκάφη τὸ ὑπολειπόμενον τμῆμα τῶν ἐπιχώσεων ἀπὸ τῶν ὁρίων τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς τοῦ 1956 (πρβ. κάτωψιν εἰς τὸ Ἔργον 1956, εἰκ. 44) μέχρι τῶν θεμελίων τοῦ ἐπικρεμαμένου μεσαιωνικοῦ τείχους.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐμελετήθη μετὰ προσοχῆς τὸ «στρῶμα καταστροφῆς» τοῦ τελευταίου ἀνακτόρου, διαπιστωθέντος καὶ πάλιν ὅτι ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊά, ἡ ὁποία ἀπετέφρωσε τὸ κτήριο, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ χρονικῶς ἐντὸς τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ : 1 περιόδου καὶ δὴ περὶ τὸ 1200 π.Χ. Τὸ πῦρ ἦτο τόσον σφοδρόν, ὥστε εἰς τὰς αἰθούσας 1 καὶ 2 κατέστρεψεν ὅχι μόνον τὰ κονιάματα τῶν τοίχων ὁλοσχερῶς, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος καὶ τὴν ὑπ' αὐτὰ ἐπάλειψιν τῶν τοίχων διὰ πηλοῦ. Παρὰ ταῦτα, ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου ἀσβεστοκονιάματος τοίχου τῆς αἰθούσης 2 διεσώθη ὠραῖον κυανοῦν χρῶμα καὶ λεπτὴ ἐρυθρὰ ταινία.

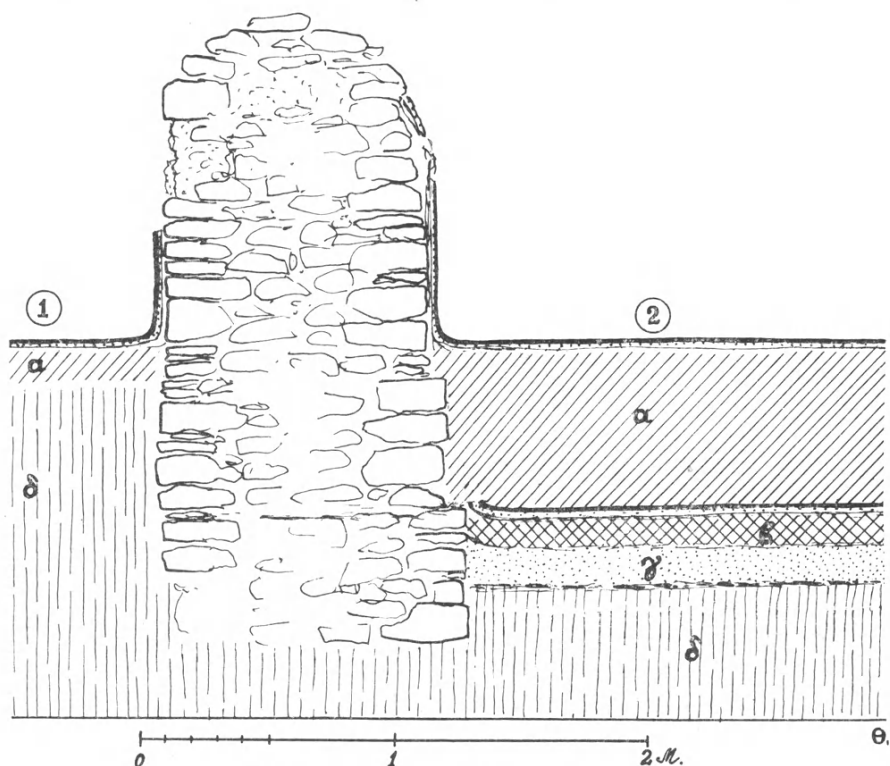
Ἡ ἀνασκαφὴ ἐχώρησεν εἰς τὴν ἔρευναν τρίτης μεγάλης αἰθούσης, περικλειομένης ἀπὸ Δυσμῶν ὑπὸ τοίχου μακροῦ, μήκους 11 μ. καὶ πλάτους 1.25 μ. Λόγῳ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πάχους εἰκάζομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ἀνακτόρου, περικλείοντος ἴσως ἐσωτερικὴν αὐλήν· δυστυχῶς ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀνατολικώτερον αὐτοῦ κειμένης αἰθούσης ἦτο ἀδύνατος πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους. Εἰς τὸ στενὸν τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάψαμεν, ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν κτιστὸν ἔδρανον, μήκους 2.05 μ. καὶ πλάτους 0.80 μ., τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἀρχικῶς ἐπάλειψιν δι' ἀσβεστοκονιάματος λευκοῦ (stucco). Ὁμοῖον κονίαμα παρατηρήθη καὶ εἰς τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης, ἀλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν περαιτέρω παρατηρήσεις, ἐπειδὴ «βόθρος» τῶν τελευταίων ἐλληνιστικῶν χρόνων, σκαφεὶς εἰς μέγα βάθος, εἶχε διατρήσει τὸ δάπεδον. Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κλειστοῦ(;) χώρου τοῦ ἀνακτόρου δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος σαφές· παρόμοια ἔδρανα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου, ἄξιον σημειώσεως δὲ εἶναι ὅμοιον περίπου κτίσμα, εὑρεθὲν κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1956 εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ γηλόφου τῆς Ἰωλκοῦ (Δοκιμ. Τάφρ. 1), χρονολογούμενον ἐπίσης εἰς τὴν περίοδον τοῦ τελευταίου ἀνακτόρου.

Κατὰ δεῦτερον λόγον ἐμελετήσαμεν τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνακτόρου ἐν τομῇ, καθ' ὅσον ἐπέτρεπεν ὁ χῶρος (εἰκ. 1). Διεπιστώσαμεν δὲ ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ παλαιότερου ἀνακτόρου περιορίζεται μόνον εἰς τὴν αἰθουσαν 2 καὶ δὲν ἐπεκτείνεται κάτω τῆς βορειώτερον κειμένης αἰθούσης 1. Τοῦτο μαρτυρεῖ κατ' ἀρχὴν ὅτι τὸ παλαιότερον κτήριο δὲν εἶχε τὸ αὐτὸ καὶ τὸ νεώτερον σχέδιον καὶ πιθανῶς ἦτο μικρότερον αὐτοῦ.

Ἐξηκριβώθη ἐπίσης ὅτι τὸ παλαιότερον κτήριο (τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τὸ

πρῶτον ἀνάκτορον ἐπὶ τοῦ λόφου) δὲ ν κατεστράφη διὰ πυρός, ἀλλὰ πιθανῶς ἐκ σεισμοῦ ἢ ἄλλης αἰτίας.

Εἰς τὰ ὑπεράνω τοῦ ἀνακτόρου στρώματα τῶν ἐπιχώσεων ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι δύο ἐπαλλήλων φάσεων τῆς Πρωτογεωμετρικῆς Περιόδου, λιθοκτίστων κατὰ τὴν κρηπίδα, δάπεδα ἐκ πηλοῦ, ἐστία καὶ πλακόστρωτον τμήμα αὐλῆς(;). Τὰ ὑψηλότερα στρώματα ἦσαν τετραγμένα καὶ δὲν περιεῖχον ἄξια

Εἰκ. 1. Τομὴ καὶ κάτοψις τοῦ ἀνακτόρου.

λόγου λείψανα. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἰωλκοῦ ἀπέδωκεν ἡ στρωματογραφικὴ τομὴ, νοτιώτερον τοῦ ἀνακτόρου.

2. Στρωματογραφικὴ τομὴ.

Ἡ τομὴ εἶναι εὐρεῖα τάφρος (μῆκους 18.00 μ. καὶ πλάτους 6.00 μ.) κατευθυνομένη ἀκριβῶς σχεδὸν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ κειμένη εἰς ἀπόστασιν ὀλί-

γων δεκάδων μέτρων νοτιώτερον τοῦ ἀνακτόρου. Κυρία ἐπιδιώξις μας ἐν αὐτῇ ὑπῆρξεν ἡ σπουδὴ τῶν πρωτογεωμετρικῶν ἐπιχώσεων καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῶν μυκηναϊκῶν, εἰς χῶρον ἐκτὸς τοῦ ἀνακτόρου καὶ πέραν τῶν μεγάλων κτισμάτων καὶ ἰσοπεδώσεων αὐτοῦ, ὥστε νὰ λάβωμεν σαφῇ ἰδέαν περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἐπαλλήλων φάσεων τῶν καιριῶν αὐτῶν περιόδων ἐν τῇ θέσει.

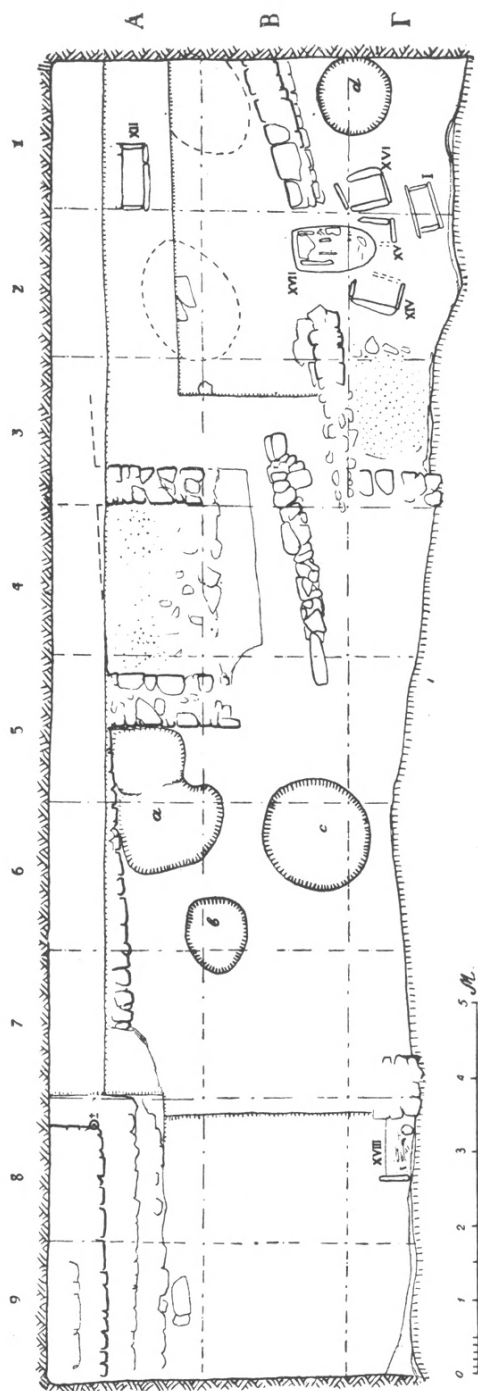
Ἡ τάφος (εἰκ. 2) διηρέθη εἰς τετράγωνα, πλευρᾶς 2.00 μ., ἡ δὲ σκαφὴ προϋφάει ἐκ τῶν ἄνω κατὰ τετράγωνα, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ συναγωγὴ καὶ στατιστικῶν στοιχείων.

Αἱ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιφανειακὴν ἐπίχωσιν στρώσεις ἀπέδωσαν μεταγενέστερα λείψανα, χωρὶς συναφῇ ἀρχιτεκτονικὰ ἔχνη, μόνον δὲ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τῆς τάφρου ἀπεκαλύφθη ἡ γωνία μεγάλου προφανῶς κτηρίου, βαθέως θεμελιωμένου καὶ ἐπιμελοῦς δομῆς, τὸ ὁποῖον, κρίνοντες ἐκ τεμαχίων ὑαλίνων ἀγγείων εὐρεθέντων εἰς τὴν τάφρον θεμελιώσεως, χρονολογοῦμεν εἰς τὸν 4ον-5ον μ.Χ. αἰῶνα. Μέρη τῶν τοίχων αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένα διὰ μαρμάρων, εἰλημμένων ἐξ ἀρχαιοτέρων κτισμάτων, μεταξὺ τῶν λίθων ὅμως χρησιμοποιεῖται ὡς συνδετικὴ ὕλη ἀσβεστοκονίαμα. Ὡς εἰκασίαν ἀπλῆν σημειοῦμεν, ὅτι τὸ κτίσμα δυνατὸν νὰ εἶναι παλαιοχριστιανικόν· παρατηροῦμεν δ' ἐπὶ πλεον, ὅτι παρ' αὐτὸ εὐρέθησαν πολλοὶ τάφοι, ἀσφαλῶς ἀναγόμενοι εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους¹. Πιθανὴ ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ ἐπέτρεπε νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ φύσις καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ κτηρίου.

Τὸ ἀμέσως ἐπόμενον στρώμα τῶν ἐπιχώσεων (εἰκ. 3) περιεῖχεν ἀνάμεικτα κεραμεϊκὰ λείψανα τῶν πρωίμων ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ κυρίως τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, σποραδικῶς δὲ καὶ τινὰ ἀρχαῖα ἢ γεωμετρικά. Ἐκ τῶν ὀστράκων αὐτῶν δύο μόνον ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν, ἀλλ' ἡ σπουδαιότης τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι πληροῦ κενόν τι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰωλκοῦ· ἀρχαιολογικῶς δηλ. δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε πιστοποιηθῇ ἡ παρουσία κλασσικῶν χρόνων λειψάνων ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἰωλκοῦ. Ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐφέτος ἔκτασις ἦτο ἐλαχίστη, ἐλπίζεται ὅμως ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἔρευνα εὐρυτέρας περιοχῆς καὶ ἡ λεπτομερὴς σπουδὴ τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν στρωμάτων².

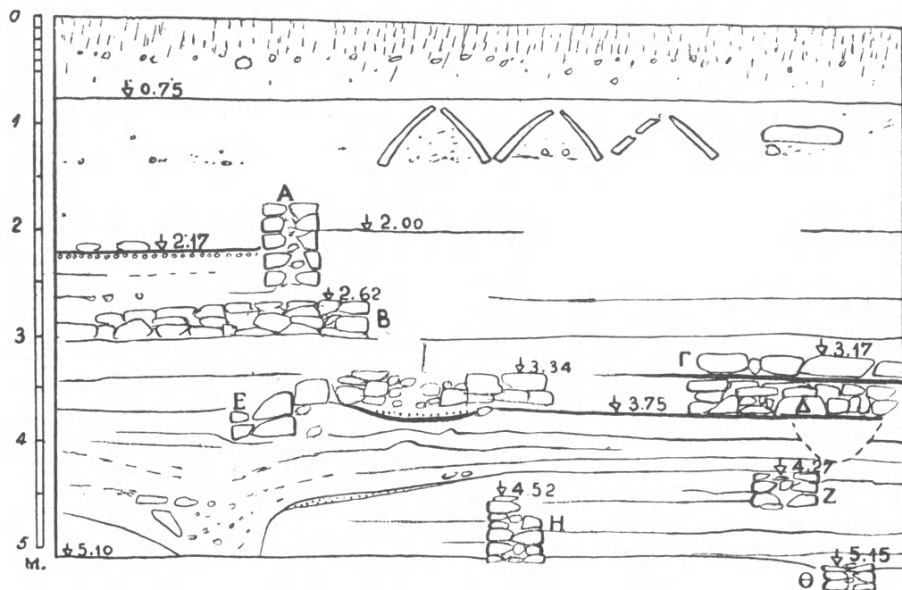
1 Πρβ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΝ, Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, 12, 1936, 406 ἐξ. Πλὴν τῶν τάφων φαίνεται λίαν πιθανόν, ὅτι καὶ κτήρια τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων κρύπτονται ἐν Ἰωλκῷ.

2 Παρὰ τὴν διαδοχικὴν ἀκμὴν ἄλλων γειτονικῶν κέντρων εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Παγασιτικοῦ (Παγασαί, Δημητριάς), ἡ Ἰωλκὸς οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ κατοικῇται, ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα, μέχρι σήμερον. Τοῦτο εἶναι ἀπολύτως βεβαιωμένον καὶ ἀνασκαφικῶς σήμερον. Προσωπικῶς δὲ φρονῶ, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς καὶ τοὺς κλασσικούς χρόνους ἡ πόλις εἶχε ἀκόμη σημασίαν, λόγῳ καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς φήμης αὐτῆς.

Εβλ. 2. Κάτοψις τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς.

Τὸ πρωτογεωμετρικὸν στρώμα ἄρχεται ἀπὸ βάθους 1.50 - 1.80 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἔχει πᾶχος μέγιστον 2.00 μ. περίπου. Διηρέθη εἰς 10 στρώσεις καὶ διεκρίθησαν τρεῖς καὶ πιθανῶς τέσσαρες ἀρχιτεκτονικαὶ φάσεις. Τὰ οἰκήματα εἶναι λιθόκτιστα κατὰ τὴν κρηπίδα καί, καθ' ὅσον παρατηρήσαμεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τάφρου, εὐθυγράμμου κατόψεως· ἡ ἀνωδομία ἦτο προφανῶς πλινθίνη. Λόγῳ τῆς πτώσεως τῆς κλιτύος, τὰς ἐπαλλήλους φάσεις τῶν πρωτογεωμετρικῶν κτισμάτων παρηκολουθήσαμεν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν τομῇ, ὥστε πολλὰ πράγματα περὶ τῶν οἰκημάτων αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρόν. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ μόνη ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως τεσσάρων οἰ-

Εἰκ. 3. Στρωματογραφία νοτίου ἡμίσεος τῆς τομῆς εἰκ. 2.

κοδομικῶν φάσεων τῆς περιόδου ταύτης ἐντὸς πλουσίας ἐπιχώσεως ἀποτελεῖ ἄξιον ἰδιαίτερας ἐξάρσεως, ἀφοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ σπάνις ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ μόνον οἶκημα τὸ ὁποῖον περέσχε ὀλίγα στοιχεῖα περὶ τῆς κατόψεως εὐρέθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς σκαφῆς (τετράγωνον Β-Α, 3-4-5-6-7)· τὸ σωζόμενον μῆκος αὐτοῦ εἶναι μ. 7.50, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἦτο ἀρχικῶς πολὺ μεγαλύτερον, διαιρεῖται δὲ εἰς δύο ἢ τρία δωμάτια καὶ φαίνεται μᾶλλον «μεγαροειδές». Ἀνήκει χρονικῶς εἰς τὴν ἐσχάτην φάσιν τῆς Πρωτογεωμετρικῆς Περιόδου. Εἰς παλαιότεραν φάσιν ἀνάγεται ἄλλο οἶκημα, τοῦ ὁποῖου μόνον εἰς τῶν τοίχων, κατευθυνόμενος ἀπὸ Ν. πρὸς Β., διετηρήθη εἰς μῆκος 3.50 μ. περί-

που· ἐπὶ λίθου τοῦ οἰκήματος αὐτοῦ παρατηρήθησαν δύο σήματα ἐν εἶδει $\sqcup$, σχηματισθέντα διὰ κυτμημάτων μᾶλλον ἢ δι' ἐγγαράξεως. Ποία ἡ ἔννοια τῶν σημάτων αὐτῶν δὲν δύναμαι νὰ εἶπω, καίτοι ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἐσχηματοποιημένων μορφῶν δεομένων (πίν. 35α).

Λεπταὶ στρώσεις ἀνθρακοῦχοι εὐρέθησαν εἰς διάφορα βάθη τοῦ στρώματος, ἀλλὰ δὲν διεπιστώθη καταστροφή τοῦ συνοικισμού διὰ πυρᾶς, πλὴν ἴσως τῆς κάπως βιαίας μεταβάσεως ἐκ τῆς παλαιότερας εἰς τὴν μέσσην φάσιν, ἡ ὁποία σημειοῦται διὰ κάπως παχυτέρας μελανῆς στρώσεως· ἡ σκαφή γενικῶς ὑπῆρξε περιωρισμένη καὶ ἐκ τοπικοῦ τινος φαινομένου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῶν ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου ἐν Ἰωλκῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Μέγα πλῆθος ὀστράκων ἀγγείων συνελέγη ἐξ ὅλων τῶν φάσεων τῆς περιόδου, ἀλλὰ σχετικῶς ὀλίγα εἶναι τὰ δυνάμενα ν' ἀναπαρασταθῶν καὶ συμπληρωθῶν ἀγγεῖα· συνηθέστερον σχῆμα φαίνεται τὸ τοῦ σκύφου, ἔπειτα δὲ συχνοὶ εἶναι διάφοροι τύποι πρόχων, ἀμφορέων κλπ. Τὸ ὕλικόν αὐτὸ πάντως θὰ δειχθῇ πολύτιμον εἰς τὸ μέλλον, ὅταν ἐπιχειρηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις καὶ τῆς γνωστῆς ἤδη ἐκ τάφων τῆς περιοχῆς τῆς Ἰωλκοῦ πρωτογεωμετρικῆς κεραμεικῆς.

Παρὰ τὰ οἰκήματα ἀνεσκάφησαν καὶ πέντε τάφοι τῆς Πρωτογεωμετρικῆς Περιόδου, ἐξ αὐτῶν ὅμως μόνον δύο εὐρέθησαν ἄθικτοι. Πάντες ἦσαν κιβωτίοσχημοι καὶ ἀπετελοῦντο ἐκ καθέτως ἐμπεπηγμένων πλακῶν, τεσσάρων — ἥτοι μία εἰς ἐκάστην πλευράν — εἰς τοὺς μικροτέρους καὶ πλειόνων διὰ τοὺς κάπως μεγαλυτέρους. Ἐκαλύπτοντο ἐπίσης διὰ πλακῶν καὶ ἐνίστε τὸ δάπεδον αὐτῶν ἀπετέλουν πάλιν μικραὶ πλάκες (πίν. 35α). Οἱ τάφοι εἶναι φυσικὰ παιδικοί, ἐπεὶδὴ οἱ ἐνήλικοι ἐθάπτοντο εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ συνοικισμού νεκροταφεῖα· ἀντιστοίχως καὶ τὰ ἐντὸς τῶν τάφων ὡς κτερίσματα ἀποτεθέντα ἀγγεῖα εἶναι μικροσκοπικά, μικρογραφίαι τρόπον τινὰ τῶν συνήθων.

Τάφος I (τετράγωνον Γ, 1-2): Μῆκος 0.63 μ., πλάτος 0.54 μ., βάθος 0.32 μ. Ἀγγεῖα τρία, ἐξ ὧν τὸ ἐν χειροποίητον, εἰς σχῆμα φιάλης, στηριζομένης ἐπὶ δύο ποδῶν, μιμουμένων ἀνθρωπίνους πόδας (πίν. 36α). Ὑψος 0.10 μ. Χειροποίητον εἶναι ἐπίσης «θήλαστρον» (fidding-bottle), ὕψ. 0.083 μ., ἐνῶ τροχήλατος εἶναι ἡ μικρά, κομψή καὶ γραπτὴ τριφυλλόσχημος οἶνοχόη τοῦ πίνακος 36β ὕψους 0.092 μ. Ἄλλα κτερίσματα: χαλκῆ πόρπη φυλλόσχημος, ἐλλιπὴς τὴν περόνην (μῆκ. 0.08 μ.) καὶ σιδηρὰ καρφίς (μῆκ. 0.035 μ.). Ἐλάχιστα ἔχνη ὀστέων βρέφους.

Τάφος XII (τετράγ. Α, I): Μῆκος 0.80 μ., πλάτ. 0.22-0.30 μ., βάθος 0.20 μ. Ἐσχηματίζετο διὰ τεσσάρων πλακῶν κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς καὶ δύο κατὰ τὰς στενάς. Δάπεδον ἐστρωμένον διὰ μικρῶν πλακιδίων. Σκελετὸς παιδὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ βόρειον τμήμα (πίν. 36γ). Ἀγγεῖα ἕξ: κάλαθος

μελαμβαφῆς (πίν. 37α) κοσμούμενος διὰ τριπλῆς σειρᾶς ἐμπιέστων τριγωνιδίων, ὕψ. 0.06 μ., ἄνω διαμέτρ. 0.142μ. Δύο προχοῖσται, ὧν ἡ μία (πίν. 38α, 1) κοσμεῖται κατὰ τὸν ὥμον διὰ γραπτῶν ἐπαλλήλων γωνιῶν (ὕψ. 0.112 καὶ 0.083 μ.). Μικρὰ ὑδρία, φέρουσα ὡς κόσμημα γραπτὴν τεθλασμένην γραμμὴν (πίν. 38α, 2). Κύπελλον μόνωτον (πίν. 38α, 3) βεβαμμένον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἄμαυροῦ καστανοῦ, μετὰ κωνικοῦ ποδός, ὕψους 0.077 μ. Ἔτερον κύπελλον κομποῦ σχήματος, ἐρυθροβαφές καὶ στιλπνόν, κοσμούμενον διὰ πυκνῶς θλωμένης γραμμῆς κατὰ τὸν λαιμόν· ὁ ποὺς τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι κωνικός, ἀλλὰ καμπυλοῦται ἐλαφρῶς, ὡς αἱ βάσεις τῶν μυκηναϊκῶν κυλίκων, ἀπὸ τὰς ὁποίας καταφανῶς ἀπορρέει τὸ σχῆμα, εἶχε δὲ θραυσθῇ κατὰ τὴν χρῆσιν καὶ συνεκρατήθη διὰ νήματος, ὡς δεικνύουν αἱ ὑπάρχουσαι ὀπαί (πίν. 37β). Ὑψος 0.091 μ., διάμ. χεῖλους 0.09 μ.

Ἄλλα κτερίσματα: Χαλκῇ φυλλόσχημος πόρπη, εὑρεθεῖσα παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ σκελετοῦ. Σιδηροῦς δακτύλιος, παρὰ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, καὶ χαλκοῦς δακτύλιος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν (πίν. 38β).

Οἱ λοιποὶ τρεῖς πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι (XIV, XV, XVI) εὑρέθησαν κενοί. Εἰς πρωτογεωμετρικὴν ταφὴν ἀνῆκον πιθανῶς καὶ τρία μικρὰ ἀγγεῖα, εὑρεθέντα παρὰ τινὰ τοῖχον εἰς τὸ τετράγ. Β, 2: Μικρὰ πρόχους τροχήλατος, γραπτῇ, ὕψ. 0.10 μ. Πρόχους χειροποίητος μετ' αὐλακωτῆς κοσμήσεως (πίν. 39). Κύπελλον χειροποίητον ὕψ. 0.08 μ. Δέκα τρεῖς ἄλλοι τάφοι εὑρέθησαν εἰς ἐπιφανειακὰς στρώσεις ἢ εἰς τὴν κλιτὸν ἐντὸς τῆς τάφρου, ἦσαν δὲ πάντες ἀκτέριστοι, οἱ πλεῖστοι κεραμοσκεπεῖς.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνάγονται εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους καὶ ἀνήκουν εἰς νεκροταφεῖον, ἐκτεινόμενον κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ λόφου, γνωστὸν δὲ καὶ ἐκ παλαιότερων ἐρευνῶν (Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ).

Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ βάθους αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κτερισμάτων, οἱ δύο ἀσύλητοι παιδικοὶ πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι (Τ. I καὶ XII) ἀνάγονται εἰς πρωίμους χρόνους τῆς περιόδου· αἱ φυλλόσχημοι μάλιστα πόρπαι (leaf-shaped) θεωροῦνται ὑπὸ τινων μυκηναϊκῆς καταγωγῆς, ἐνῶ τινὰ τῶν ἀγγείων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς μεταβατικὰ ὑπομυκηναϊκὰ-πρωτογεωμετρικά. Εἰς τὸ σύνολον ὅμως ἡ ἐκ τῶν τάφων κεραμεικὴ δεικνύει ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς καθαρῶς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ἐντόπια καί, πλην ἴσως μιᾶς ἐξαιρέσεως, δὲν φαίνονται ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰ ἀττικὰ ἀντίστοιχα· τεχνικῶς συνεχίζουν τὰ ἐντόπια μυκηναϊκὰ, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς ΥΕ ΠΙΒ ἤδη ἐν Ἰωλῶ φέρουν συχνὰ τὸ τυπικὸν «πρωτογεωμετρικὸν» ἄμαυρόν βερνίκιον.

Προσθέτω ἐν τέλει ὅτι διὰ τὴν τελευταίαν πρωτογεωμετρικὴν φάσιν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι σημειῶναι τὴν μετάβασιν πρὸς τὴν Γεωμετρικὴν καὶ ὅτι χρονικῶς ἴσως συμπίπτει πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Ἐχει ἄλλως τε παρατηρηθῇ ὑπὸ

τῶν ἐρευνητῶν κάποια ἐμμονὴ τῶν πρωτογεωμετρικῶν στοιχείων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ μετὰ τὴν γενίκευσιν τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ¹. Οὕτως ἐξηγεῖται πιθανῶς τὸ γεγονός ὅτι οὐδὲν ὄστρακον τοῦ «ρυθμοῦ τοῦ Διπύλου» (ὅστις δὲν εἶναι βεβαίως ἄγνωστος ἐν Θεσσαλίᾳ) εὑρέθη μέχρι τοῦδε ἐν Ἰωλκῷ².

Τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα ἡρευνήθησαν μόνον κατὰ τὸ νότιον τμήμα τῆς τάφρου (τετράγ. Γ, 1-2-3 καὶ Β, 1-2). Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἡ σκαφή δὲν προὐχώρησεν εἰς βάθος κάτω τῶν 3.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ ἐκαθαρίσθη καὶ ἐμελετήθη ἡ στρωματογραφία τῆς τομῆς μέχρι βάθους 5.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, κατὰ τὴν δυτικὴν παρεῖαν τῆς τάφρου (πρβ. εἰκ. 3). Παρὰ τὸ ἐξαιρετικῶς περιορισμένον τῆς ἐρέυνης, διεπιστώθη ἡ παρουσία τεσσάρων ἐπαλλήλων οἰκοδομικῶν φάσεων τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου. τὰ οἰκήματα εἶναι πάλιν λιθόκτιστα κατὰ τὴν κρηπίδα, φαίνονται δὲ εὐθύγραμμα κατὰ τὴν κάτοψιν. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς σκαφῆς, ἀλλὰ μετὰ τινων διακοπῶν, ἐξετείνετο λεπτὸν στρώμα καύσεως, χωρίζον τὸ μυκηναϊκὸν στρώμα ἀπὸ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ. Ὁμοίον ὅμως στρώμα παρετηρήθη, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, καὶ μετὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου ὥστε μετὰ δυσκολίας θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς «στρώμα καταστροφῆς», καίτοι εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἀνακτόρου, ἢ ὅποια εἶναι ἀπολύτως βεβαιωμένη. Ὅτι ὑπῆρξε πάντως αἰφνιδία ἢ πυρκαϊά, μαρτυρεῖ ἡ εὐρεσις ἐπὶ τοῦ πληοστρώτου δαπέδου ἐστίας οἰκήματος τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς φάσεως πλήθους ἀπηνθρακωμένων καρπῶν (σίτου καὶ ἰδίᾳ ὀσπρίων), ὁμοῦ μετὰ τῶν τεμαχίων μαγειρικοῦ σκεύους. Ὅπως καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, δὲν φαίνεται ὅτι ἡ καταστροφή εἰς τὸ συνοικισμὸν ἔλαβε τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν βιαιότητα, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν εἰς τὸ ἀνάκτορον.

Τὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἦσαν ἐπίσης πολλὰ, ὀλίγα ὅμως ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν καὶ ἐξ αὐτῶν πληρέστερον εἶναι ἡ λεκάνη τοῦ πίνακος 38γ, ὕψ. 0.145, διαμέτρου χειλ. 0.295 μ. Προέρχεται ἐκ τοῦ βαθυτέρου τμήματος τῆς παρεῖας τῆς τομῆς καὶ χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΒ περίοδον. Εὑρέθησαν ἐπίσης τεμάχια κυλίκων, ἀμφορέων καὶ πρόχων. Εἰς τὰ γραπτὰ ὄστρακα παρετηρήθη καὶ πάλιν, ὅτι κατὰ τὴν ΥΕ ΠΙΓ φάσιν τὸ μελανόν, καστανόν ἢ ἐρυθροκαστανὸν βερνίκιον τῶν μυκηναϊκῶν ἐντοπίων ἀγγείων εἶναι συνήθως ἀμαυρόν, ἐν-

1 Ὁ DESBOROUGH, *Protogeom. Pottery*, 1952, 291 ἐξ. κ.ἀ. καταβιβάζει τὴν ἐμμονὴν τῶν πρωτογεωμετρικῶν στοιχείων ἐν Θεσσαλίᾳ μέχρι τοῦ 725.

2 Γεωμετρικὴ κεραμεικὴ τῆς περιόδου τοῦ «ρυθμοῦ τοῦ Διπύλου» ἦλθεν εἰς φῶς κατόπιν προχείρου σκαφῆς καὶ εἰς τὸ κατὰ τὴν θέσιν «Μάρμαρα» ἢ «Γκαμήλα» γεωμετρικὸν ἱερὸν (τῆς Ἰωνίας Ἀθηνᾶς, πιθανώτατα), ἐπὶ τῆς Ὀφρους (πρβ. STÄHLIN, *Hellen. Thessal.*, 177). Σπουδαῖα ἐξ ἄλλων καὶ πλήρη δείγματα τῆς φάσεως αὐτῆς περιλαμβάνονται εἰς τὰ περιεχόμενα τοῦ μεγάλου θολωτοῦ τάφου τοῦ Καπακλί.

τελῶς ὅμοιον πρὸς τὸ βερνίκιον τῶν πρωτογεωμετρικῶν, συχνὰ δὲ εἶναι δυσχερὲς ἢ διάκρισις μικρῶν ὀστράκων, φερόντων ἀπλὴν κόσμησιν, καὶ ἡ ἀκριβὴς κατὰτάξις των. Τὰ ἐπείσакτα μυκηναϊκὰ εἶναι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐλάχιστα, ἐνῶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τὸ ποσοστὸν εἶναι μεγαλύτερον.

Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα δείγματα τῶν προϊόντων τοῦ ἐντοπίου ἐργαστηρίου τῆς Ἰωλκοῦ εἶναι τεμάχια μεγάλου κρατῆρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γραφῇ διὰ καστανοῦ χρώματος παράστασις ἀνθρωπίνων μορφῶν ἐν παρατάξει ἢ πομπῇ (εἰκ. 4). Τὸ ἀγγεῖον καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάταξιν τῆς κοσμήσεως πρέπει νὰ ᾔτο ὅμοιον πρὸς τὸ περίφημον «ἀγγεῖον τῶν πολεμιστῶν» τῶν Μυκηνῶν, πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι σύγχρονον (ΥΕ ΠΓ : 1) καὶ νομίζω ὅτι μαρτυ-

Εἰκ. 4. Τεμάχιον μυκηναϊκοῦ ἀγγείου μετὰ παραστάσεως ἀνθρωπίνων μορφῶν.

ρεῖ περὶ τοῦ ὑψηλοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐντοπίων κεραμικῶν ἐργαστηρίων.

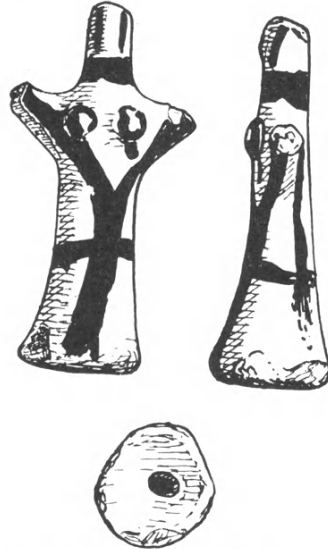
Ἐπὶ ἄλλου τεμαχίῳ ἀγγείου, ἀσφαλῶς ὅμως ἐπεισάκτου, ἐσώθη σπανία παράστασις τοξότου ἐπὶ ἄρματος (ἢ πλοίου;) (εἰκ. 5).

Οὐδὲν ὀστρακον τῆς λεγομένης «Ὑπομυκηναϊκῆς» Περιόδου (ΥΕ ΠΓ: 2) εὐρέθη καὶ ἐφέτος ἐν τῇ σκαφῇ. Δύο τινὰ δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν: Ἡ δὲν ἀντιπροσωπεύεται ἡ φάσις αὕτη καὶ ὑπάρχει κενόν τι μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐν Ἰωλκῷ ἢ τὴν θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνουν ἐνταῦθα π ρ ὠ ι μ α π ρ ω τ ο γ ε ω μ ε τ ρ ι κ ᾶ. Τὸ δεύτερον θεωρῶ πιθανώτερον, ἐπειδὴ εἰς τὴν κεραμικὴν δὲν φαίνεται διάσπασις τῆς συνεχείας μεταξὺ τῶν δύο περιόδων. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βασίζεται φυσικὰ εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα στοιχεῖα καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστικόν.

Ἀπὸ τὰ διάφορα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς παραλείπω μετὰλλινα ἀντικείμενα εὐρεθέντα ἐντὸς μεταγενεστέρων διαταραχῶν τῶν ἐπιχώσεων, μνημονεύω δὲ μόνον τεμάχια μυκηναϊκῶν εἰδωλίων καὶ ἓν πλήρες, τοῦ τύπου Ψ', τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς φάσεως (εἰκ. 6), ἀμελὲς καὶ ὑποτυπῶδες κατὰ τὴν κόσμησιν καὶ τὸ σχῆμα.

Εἰκ. 5. Τοῦζότης ἐπὶ μυκηναϊκοῦ ἀγγείου.

Εἰκ. 6. Ὑστερομυκηναϊκὸν εἰδῶλιον.

* * *

Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἐφέτος δὲν ἀπετολμήθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Ἰωλκοῦ, λόγῳ τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν τεχνικῶν μέσων μας. Παρὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα ὑπῆρξεν ἀποδοτικὴ καὶ προσωπικῶς φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ συνεχισθῇ, ἀνεξαρτήτως τῶν δυσχερειῶν. Διότι καὶ ἐκ τῶν προσφάτων ἀκόμη διαπιστώσεων ἐνισχύεται ἡ πίστις, ὅτι ἡ Ἰωλκὸς ἀποτελεῖ σπουδαιότατον πολιτιστικὸν κέντρον κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν καὶ τὴν πρωτοϊστορικὴν περίοδον. Ἀπὸ τὸ κέντρον αὐτὸ εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν εὐκολωτέραν τὴν ἀκτινοβολίαν πρὸς τὰ Μακεδονικὰ παράλια καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν Τροίαν ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον, ἀμεσώτεραν ἀλληλεπίδρασιν καὶ ἐπικοινωνίαν.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως τριῶν ἢ τεσσάρων οἰκοδομικῶν φάσεων τῆς Πρωτογεωμετρικῆς Περιόδου ἐν Ἰωλκῷ εἶναι στοιχεῖον πολῦτιμον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς σκοτεινῆς αὐτῆς περιόδου ἐν Ἑλλάδι καὶ εὐγλῶττως μαρτυρεῖ περὶ τῆς σημασίας τῆς προεχούσης αὐτῆς θεσσαλικῆς πόλεως κατὰ τὴν αὐγὴν τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

9. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

Αί ἀπό τοῦ 1956 διακοπεῖσαι ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας ἐπανελήφθησαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1960, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διὰ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, ἔχοντος ὡς συνεργάτην τὸν Ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Παῦλον Λαζαρίδην, εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλονται καὶ τὰ σχέδια καὶ αἱ φωτογραφίαι τῶν εὐρημάτων. Σκοπὸς τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐτέθη: α) ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς βασιλικῆς Β, εὕρισκομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν τέρμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Νέας Ἀγχιάλου (ΠΑΕ 1956, σ. 110, εἰκ. 1). Ἡ βασιλικὴ αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος προσδιωρίσθη διὰ δοκιμαστικῆς ἐρεύνης ἐν ἔτει 1926, ἀνεσκάφη βραδύτερον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1928 καὶ κατ' Αὐγούστον τοῦ 1929 (ΑΕ 1929, σ. 111-138. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας Ἀρχ. Ἐφ. 1929, σ. 111-138), παρέμενον ὅμως ἀνεξερευνήτοι οἱ βόρειος καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτίσματος, ἰδίως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν αὐτῶν.

Καὶ β) ἡ διερεύνησις τῶν θεμελίων κοσμικοῦ κτίσματος εἰς τὸν μεταξὺ τῶν βασιλικῶν Α καὶ Β ἐκτεταμένον ἀρχαιολογικὸν χώρον, κάτωθεν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Πυράσου, τοῦ ὁποίου ἡ κλῖμαξ καὶ μέρος τῶν πρὸς Δυσμὰς ταύτης τοίχων εἶχον ἐπισημανθῇ κατὰ τὰς σκαφικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἔτους 1956 (ΠΑΕ 1956, σ. 110 κ.ἐ. εἰκ. 1 καὶ 2).

α'. Ἀνασκαφὴ βασιλικῆς Β

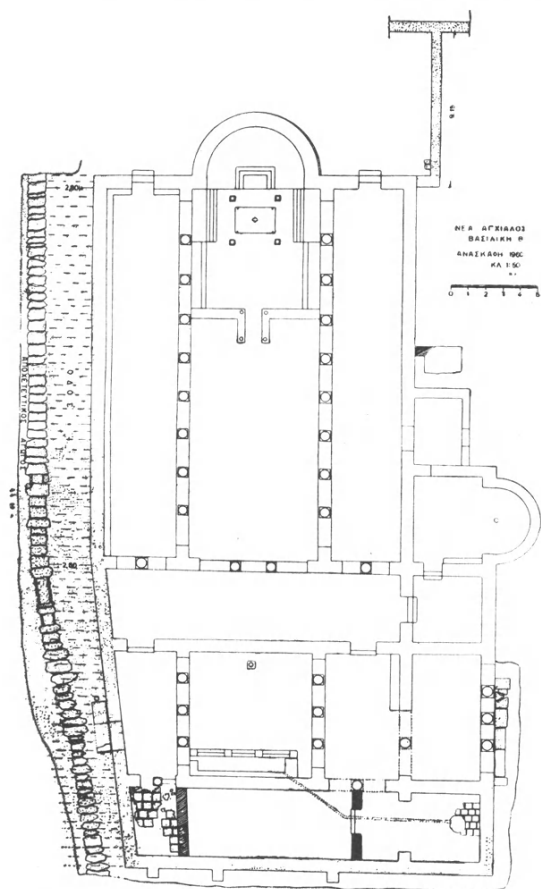
Τῆς ἀνασκαφῆς προηγήθη γενικὸς καθαρισμός, διότι ἐκ τῆς ἀγρίας καὶ πλουσίας βλαστήσεως τὰ ἐρείπια τοῦ κτίσματος εἶχον καταστῆ δυσδιάκριτα. Τὰ προϊόντα τοῦ καθαρισμοῦ μετεφέροντο μακρὰν τοῦ χώρου τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐκαίοντο.

Ἡ ἀνασκαφὴ σκοπὸν εἶχε νὰ ἀποκαλύψῃ τελείως τὸν βόρειον καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς βασιλικῆς, τοὺς ὁποίους ἐκάλυπτεν ἐπίχωςις ὕψους 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου ταύτης. Κατὰ μῆκος τῶν δύο τούτων τοίχων εἶχε κατασκευασθῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ «ξερολιθιάς», ὕψους 1.20 μ., διὰ νὰ προφυλάσῃ τὸ μνημεῖον ἀπὸ τῶν ὑδάτων, τῶν κατερχομένων ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς Πυράσου.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ τοίχου τούτου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν λίθων,

ὑπολογισθέντων εἰς $30\mu^3$, ἀνεσκάφη κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου λαορὶς πλάτους 3.50 μ. - 4.00 μ.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὐρέθη ἄφθονον οἰκοδομικὸν ὑλικόν, προελθὸν ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτίσματος, ἡ ὁποία, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολλῶν ἀνευρεθέντων ὑπολειμμάτων πυρκαϊᾶς, προῆλθεν ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης (ΑΕ 1929 σ. 113, 118. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι, σ. 113, 118).

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Β μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

Εἰς βάθος 1.50 μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.80 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς εὐρέθη ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ἔχων κατεύθυνσιν παράλληλον, περὶπου, πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα αὐτῆς μὲ ἀπόκλινσιν πρὸς Νότον ἀπὸ τοῦ νάρθηκος καὶ κάτω (εἰκ. 1 καὶ πίν. 40α). Ὁ ἀγωγὸς οὗτος προϋπῆρχε τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο βεβαιοῦν τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἀγγείων κοινῆς

χρήσεως, εὐτελῆ, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ ἡ στρωματολογικὴ ἔρευνα τῶν περὶ αὐτὸν χωμάτων, τὰ ὅποια ἦσαν συμπαγῆ, ἀδιατάρακτα περιέχοντα ὁμοίως ὀστρακα προχριστιανικά.* Ἦτο δὲ ἐν χρήσει ὁ ἀγωγὸς καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ἡ οἰκοδόμησις τῆς βασιλικῆς.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς πρὸς Νότον στροφῆς, τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον αὐτῆς ἀπὸ τοῦ νάρθηκος καὶ κάτω, ἵνα μὴ καταστρέψωσι τὸν ἀγωγὸν τοῦτον, τὸν ὅποιον ἀνεῦρον κατὰ τὴν διάνοιξιν τῶν θεμελίων (εἰκ. 1). Ὁ ἀγωγός, τετραγώνου διατομῆς, ὕψους 0.70 μ. καὶ πλάτους 0.60 μ., ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 44 μ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι κατήρχετο ἀπὸ τοῦ ἀνατολικῶς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Πυράσου χώρου, ἔβαινε, ὡς εἶδομεν, κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς, πρὸς Δυσμὰς, καὶ συνήντα ἕτερον ἀγωγόν, μέρος τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη δυτικῶς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κοσμηικοῦ κτίσματος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω (ΠΑΕ 1956, σ. 113 εἰκ. 2Υ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960, σ. 65 εἰκ. 77).

Ἡ κοίτη τοῦ ἐξεταζομένου ἀγωγοῦ εἶναι ἐστρωμένη διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0.35×0.28 μ., οἱ δὲ πλευρικοὶ τοῖχοι αὐτοῦ εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν ἀκατεργάστων σχιστολίθων μετὰ ἀσβέστου καὶ χονδρῆς ἄμμου. Πλάκες μέσου πάχους 0.15 μ. ἐκ σχιστολίθου καὶ γρανίτου, ἀκατέργαστοι καὶ ἀσύμμετροι, κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τοῦ ἀποκαλυφθέντος μήκους τοῦ ἀγωγοῦ, εἰργασμένοι καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον συμμετρικαί κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ, ἐκάλυπτον τὸν ἀγωγόν (πίν. 40α καὶ εἰκ. 1).

Τὸν μεταξὺ τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς χώρον καταλαμβάνει ὁδός, κατεσκευασμένη διὰ πεπατημένου λευκοῦ πηλοχώματος καὶ μικρῶν θραυσμάτων κεράμων.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐκάλυπτε τὸν ἀγωγὸν ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος καὶ κάτω (εἰκ. 1). Πρὸ τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ αἵθριου ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου (πίν. 40β).

Διεπιστώθη ὅτι ὁ μὲν βόρειος τοῖχος συνεχίζεται πρὸς Δυσμὰς ὁ δὲ δυτικὸς τοῦ βαπτιστηρίου συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν, εἰς τρόπον ὥστε οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι συναντῶμενοι ἀποτελοῦν εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κτίσματος χώρον, τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.52×0.52 μ. (εἰκ. 1 καὶ πίν. 41· πρβ. ΑΕ 1929, σ. 112, εἰκ. 155 ἢ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι, ἑ.ἀ. εἰκ. 155). Ὁ χώρος οὗτος ἀποτελεῖ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ κατηχομενείου τοῦ βαπτιστηρίου. Ἐὰν δὲ ἀφαιρεθοῦν οἱ δύο μικροὶ ἐγκάρσιοι τοῖχοι, οἱ σημειούμενοι διὰ παχείας διαγραμμήσεως ἐν τῇ παρατιθεμένῃ κατόψει (εἰκ. 1 πρβ. ΑΕ 1929, εἰκ. 155) καὶ οἱ ὅποιοι καταφανῶς ἔχουν προστεθῇ μεταγενεστέρως, ἀποκαθίσταται εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν τὸ βαπτιστήριον καταλαμβάνον ὅλον τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς βασιλικῆς.

Τοῦτο, διὰ τῶν δύο μικρῶν παραστάδων, τῶν σχηματιζομένων εἰς τὴν πρὸς Δυσμὰς προέκτασιν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δεξιοῦ κλίτους, διαιρεῖται εἰς δύο ἀνισομεγέθη μέρη: τὸ εὐρύχωρον κατηχομενεῖον πρὸς Βορρᾶν καὶ τὸ μικρὸν τετράγωνον φωτιστήριον μετὰ τῆς κολυμβήθρας πρὸς Νότον. Τὸ πρῶτον ἐπικοινωνεῖ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ αἰθρίου διὰ δύο διβήλων ἀνοιγμάτων (εἰκ. 1). Ἀποδεικνύεται οὕτως ὅτι καὶ τὸ βαπτιστήριον εἶναι σύγχρονον τῆς βασιλικῆς κτίσμα καὶ ὅχι μεταγενεστέρα προσθήκη (ΑΕ 1929, σ. 115 καὶ 128, Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι, σ. 115, 128 εἰκ. 155).

Ἐκ παραλλήλου ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ βαπτιστηρίου καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μῆκος. Οὗτος εἶναι συνεχῆς, ἐνισχύετο δὲ ἐξωτερικῶς διὰ τριῶν τετραγώνων ἀντηρίδων (εἰκ. 1).

Συγχρόνως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας ἐγένετο περισυλλογὴ τῶν πολυπληθῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν, τὰ ὅποια ἐταξινομήθησαν εἰς ὁμοειδεῖς ὁμάδας, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι εὐχερὲς ἡ μελέτη καὶ ἡ μελλοντικὴ συναρμογὴ καὶ ἀποκατάστασις αὐτῶν (πίν. 42α,β).

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων, τὰ ὅποια περισυνελέγησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἦσαν: α) εἰς τὸν τομέα τοῦ βορείου τοίχου καὶ τοῦ ἀγωγοῦ, πηλίνη ἀγνύς, νόμισμα τοῦ Καρακάλλα (211-217 μ.Χ.), νόμισμα τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαήλ Β' καὶ Θεοφίλου (820-829 μ.Χ.), θραύσματα ὀξυπυθμένων ἀμφορέων καὶ ἀγγείων ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ (terra sigillata), β) εἰς τὸν τομέα τοῦ δυτικοῦ τοίχου νόμισμα τοῦ 4ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ γ) εἰς τὸν πρὸ τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ χώρον δύο τεθραυσμένοι παλαιοχριστιανικοὶ λύχνοι.

Ἐπὶ τοῦ κοίλου δίσκου τοῦ ἐνὸς εἰκονίζεται εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον τὸ Κυριακὸν μονόγραμμα ΧΡ, ἐπὶ τοῦ δίσκου δὲ τοῦ δευτέρου εἰκονίζεται πτηνόν. Εἰς τὸ περιθώριον τοῦ πρώτου σχηματίζονται ἐναλλάξ ἀνάγλυφοι ρόδακες καὶ ρόμβοι, ἐνῶ εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἑτέρου εἰκονίζονται ἐναλλάξ δένδρα φοίνικος καὶ πτηνά (πίν. 44α).

Τέλος κατὰ μῆκος τῶν τοίχων καὶ καθ' ὠρισμένα διαστήματα εὐρέθησαν θραύσματα ὕλων εἰς μεγάλην ποσότητα, πρᾶγμα ὕπερ δηλοῦν τὴν ὑπαρξιν ὑαλοστασίων εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ κτίσματος.

β'. Ἀνασκαφὴ κοσμοικοῦ κτίσματος

Ὡς ἀφετηρία τῆς ἀνασκαφῆς ἐλήφθησαν τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἔτους 1956, ἧτοι ἡ μνημειώδης κλίμαξ, συγκειμένη ἀπὸ ἑξ μονολίθους βαθμίδας ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου (πίν. 43α), καὶ τὰ πρὸς Δυσμὰς ταύτης τμήματα τοιχοδομῆς (ΠΑΕ 1956, σ. 113, εἰκ. 2. Τὸ Ἔργον κατὰ τὸ 1960, σ. 64-67).

Καὶ πρὸς Ἀνατολὰς μὲν τῆς κλίμακος ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ κοινῆς τοι-

χοποιίας, ὅστις εἰς μῆκος 32.00 μ. κάμπτεται εἰς ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Βορρᾶν. Πρὸ τοῦ τοίχου τούτου ἐσχηματίζετο διαμέρισμα, μήκους 16.70 μ., τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος.

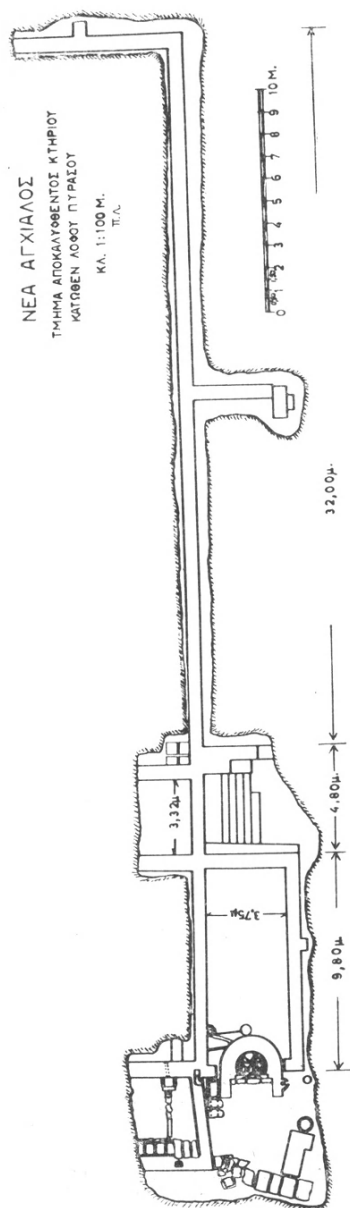
Ἀλλὰ καὶ πρὸς Δυσμὰς τῆς κλίμακος ἀπεκαλύφθη σύμπλεγμα τοίχων σχηματιζόντων διάφορα διαμερίσματα τοῦ ἰδίου προφανῶς οἰκοδομήματος. Ἐν τῶν διαμερισμάτων τούτων, ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ἀνατολικῶς τῆς κλίμακος ἀποκαλυφθέντος, διαστ. 9.80 μ. $\times$ 3.75 μ., συνέχεται πρὸς Δυσμὰς μὲ μικρὰν δεξαμενὴν, τῆς ὁποίας ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη εἰσδύει ἐντὸς αὐτοῦ (εἰκ. 2 καὶ Τὸ Ἔργον κατὰ τὸ 1960, σ. 64, εἰκ. 77).

Εἶναι προφανὲς ὅτι διὰ τῶν ἐφετινῶν ἐργασιῶν ἀπεκαλύφθη ἡ προσθία ὄψις μεγάλου κτηρίου, ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἐκτεινομένου εἰς μῆκος 51 περὶπου μέτρων, τὸ βάθος τοῦ ὁποίου, μὴ ἐξακριβωθὲν εἰσέτι, ἐκτείνεται πρὸς Βορρᾶν.

Ἡ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ πρὸς Δυσμὰς τῆς κλίμακος διαμερίσματος καταλαμβάνουσα δεξαμενὴ (πίν. 43β) εἶναι ἐπιμελῶς ἐκτισμένη δι' ὀπτῶν πλίνθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει, ἴσου πάχους, συνδετικὸν μεῖγμα. Ὁ πυθμὴν αὐτῆς εἶναι ἐστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστ. 0.55 $\times$ 0.55 μ., αἱ δὲ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς εἶναι ἐπικεχρισμέναι δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος (πίν. 44β). Βορείως ταύτης ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει δωμάτιον, εἰς βάθος 1.35 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου τούτου σχηματίζεται τετράπλευρον φρεάτιον (διαστάσεων 0.40 $\times$ 0.40 μ.) ἐξ ὀπτῶν πλίνθων (εἰκ. 2). Πήλινος σωλὴν διαπερῶν τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου ἐτροφοδοτεῖ δι' ὕδατος τὸ φρεάτιον. Μικρὸς κτιστὸς ἀγωγός, ἐκκινῶν ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ φρεατίου καὶ διασχίζων ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου, μετέφερε τὰ ὕδατα εἰς κεντρικὸν ἀποχετευτικὸν ἀγωγόν. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος, βαίνων ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου αὐτοῦ, διέρχεται ὑπὸ τὸν νότιον τοῖχον καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ ἀποχετευτικὸς οὗτος ἀγωγός, ὕψους 0.80 μ. καὶ πλάτους 0.60 μ., ἔχει τὴν κοίτην του ἐστρωμένην διὰ πηλίνων πλακῶν διαστ. 0.48 $\times$ 0.48 μ.

Αἰδλαξ κατεσκευασμένη διὰ μεγάλων στρωτῆρων κεράμων (διαστ.: μήκους 0.80 πλ. 0.40 μ.) μεταξὺ τοῦ ὥς ἄνω δωματίου καὶ τῆς ἡμικυκλικῆς δεξαμενῆς (εἰκ. 2), ἔφερεν εἰς τὸν ἀποχετευτικὸν ἀγωγὸν τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἐδέχετο ἀπὸ πηλίνου σωλῆνος, διερχομένου κατακορύφως διὰ τοῦ πάχους τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου.

Ἄλλοι πήλιννοι σωλῆνες ἐτροφοδότουν δι' ὕδατος τὴν δεξαμενὴν. Αἱ πολύπλοκοι αὗται ὕδραυλικαί ἐγκαταστάσεις ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς μάζας πηλοῦ καὶ τὸ μέγα πλῆθος πηλίνων ἀγγείων καὶ θραυσμάτων εὑρεθέντων ἐντὸς

Εἰκ. 2. Κάτοψις ἀποκαλυφθέντος μέρους τοῦ κοσμητικοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποίου ὁ κύριος ὄγκος ἐκτείνεται πρὸς Βορρᾶν. Τὸ ἀποκαλυφθέν, ἀποτελοῦν τὴν νοτίαν πρόσοψιν τοῦ κτηρίου, ἔχει μῆκος ὑπὲρ τὰ 46.00 μ. Εἰς τὸ μέσον, περίπου, ἡ κλιμαξ ἐκ μονολιθίων βαθυμίδων. Πρὸς Δυσμὰς ἡ μικρὰ ἡμικυκλικὴ δεξαμενὴ καὶ τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀγωγῶν καὶ ὀχετῶν, ἀνηκόντων, πιθανῶς, εἰς ἐργαστήριον κεραμεικῆς. Οἱ ὀχετοὶ ἔχουν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν θάλασσαν.

τοῦ δωματίου καὶ εἰς τὸν πρὸ τῆς δεξαμενῆς χώρον, ἄγουσιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου.

Ἐκ θραυσμάτων ἀγγείων, χρονολογουμένων ἐκ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, πολλῶν νομισμάτων τῶν Βανδάλων (3ος αἰ. μ.Χ.) καὶ ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῆς δεξαμενῆς, συμπεραίνομεν ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦτο ἦτο ἐν λειτουργίᾳ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνος μ.Χ. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν εὐρημάτων τὰ σημαντικώτερα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Μέγας ἀριθμὸς τεθραυσμένων πηλίνων λύχνων. Οἱ λύχνοι οὗτοι ἔχουν τὸ ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. διαμορφωθὲν ἐπίμηκες σχῆμα διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ μυκτῆρος ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ δίσκου, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται δι' αὐλακος ἐχούσης εὐθείας τὰς πλευράς.

Εἷς τινὰς ὑπάρχει μία ὁπῇ ἐγχύσεως ἐλαίου εἰς τὸ κέντρον τοῦ κοίλου δίσκου, εἷς τινὰς δὲ δύο ὁπαί (πίν. 46α). Τινὲς ἔχουν ἀδιακόσμητον τὸν κεντρικὸν δίσκον, ἄλλοι ὅμως φέρουν ἀνάγλυφον στεφάνην ἐκ λεπτῶν γραμμῶν προφανῶς φύλλων (πίν. 46α), παράστασιν πτηνῶν, ἐνίοτε δύο ὑπερκειμένων ἀλλήλων (πίν. 46α), ἢ παράστασιν σταυροῦ μὲ πεπλατυσμένας τὰς κεραίαις, διακοσμουμένας διὰ μικρῶν ἀναγλύφων στιγμῶν καὶ ὁμοκέντρων κύκλων (πίν. 45α).

Καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ περιθωρίου ποικίλλει. Εἷς τινὰς ἔχομεν ἀναγλύφους στιγμάς εἰς τέσσαρας σειράς (πίν. 46α). Εἰς ἄλλους δένδρον φοίνικος καὶ πτηνὰ ἐναλλάξ (πίν. 46α) καὶ εἰς ἄλλους κλάδους φοίνικος, πληροῦντας εἰς μῆκος ὅλον τὸ περιθώριον (πίν. 45α).

Αἱ λαβαὶ τῶν λύχνων τούτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς σχῆμα ράμφοις πτηνοῦ, ἄνευ ὁπῆς.

2) Λύχνος, πήλινος, μετὰ δύο ὁπῶν ἐγχύσεως ἐλαίου.

Ἐπὶ τοῦ κοίλου δίσκου εἰκονίζεται δένδρον φοίνικος εἰς δὲ τὸ περιθώριον ὁμόκεντροι κύκλοι. Φέρει ἐρυθρόχρουν γάνωμα (πίν. 46β).

3) Σιδηροῦς ἥλος, μὲ πολὺ πεπλατυσμένην κεφαλὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι ἐγχάρακτος σταυρός.

4) Πήλινος ἀφορεὺς ἐφωδιασμένος διὰ διυλιστηρίου.

5) Σιδηρᾶ σκαπάνη.

6) Δώδεκα βανδαλικά νομίσματα.

7) Θραύσματα ἀσβεστοκονιαμάτων (σουβάδων) μετ' ἐγχρώμου διακόσμου (πίν. 45β).

8) Θραύσματα πλίνθων μὲ τὴν συνήθη σφραγίδα ΕΚΚΛ (Η ΣΙΑ) Θ Η Β (Ω Ν) (πίν. 46γ).

ΙΟ. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΑΜΦΙΠΟΛΕΩΣ

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1960 ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων ΙΓ' Περιφερείας Δίδος Αἰκ. Ρωμιοπούλου, αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τῆς Ἀμφιπόλεως, αἵτινες ἤρξαντο τὴν 21ην Σεπτεμβρίου καὶ ἐτερματίσθησαν τὴν 26ην Ὀκτωβρίου. Ἐκτὸς τῆς πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων τοῦ Κράτους συνέβαλεν εἰς τὰς ἐργασίας αὐτὰς διὰ τοῦ ποσοῦ τῶν 5.000 δραχμῶν. Αἱ ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν εἰς τὰς κάτωθι θέσεις:

1. Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῆς μεγάλης ἑλληνιστικῆς νεκροπόλεως, ΒΔ. τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς ἀνασκαπτομένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἔρευναι ἐπεξετάθησαν ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἐπιμήκους λόφου τῆς νεκροπόλεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων τάφοι τινές. Ἐντὸς τοῦ νέου τομέως τῆς νεκροπόλεως (τομεὺς Β'), ἀνευρέθησαν καὶ ἠρευνήθησαν ἕτεροι δέκα ὀκτὼ λακκοειδεῖς τάφοι, λαξευτοὶ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, καὶ εἰς τοῦ τύπου τῶν «μακεδονικῶν», χρονολογούμενοι εἰς τὴν μέσσην καὶ τὴν ὑστάτην ἑλληνιστικὴν περίοδον. Τὰ εὐρήματα ἦσαν σχετικῶς ὀλίγα, ἦτοι μελαμβαφῇ ἢ χονδροειδῇ ἀγγεῖα, δακρυδόχοι, πυξίδες, σιδηραῖ σπλεγίδες, ἀπλᾶ κάτοπτρα ἐκ χαλκοῦ, λύχνου κ.ἄ. Πρὸς τούτοις ἐντὸς τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3 λακκοειδοῦς τάφου ἀνευρέθη μικρὸς χρυσοῦς στέφανος ἐκ φύλλων ἐλαίας (πίν. 47β). Ἐντὸς τοῦ λακκοειδοῦς τάφου ὑπ' ἀριθ. 16, ἀνήκοντος εἰς γυναῖκα, ἀνευρέθησαν δύο χρυσοὶ στέφανοι ἐλαίας, ἔχοντες εἰς τὸ μέσον σκληρὸν ἐρυθρὸν λίθον (πίν. 47α), περιδέραιον ἐκ λεπτῆς χρυσῆς ἀλύσεως, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα κοσμοῦνται ὑπὸ κεφαλῶν ζώων ἐκ σκληροῦ λίθου, βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος, ζεῦγος ἐνωτίων μὲ παράστασιν ἐρωτιδέων, ἐξηρτημένων ἐκ ροδάκων καὶ κρατούντων προσωπεῖον, ὡς καὶ δύο χρυσοὶ δακτύλιοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἔχει μορφὴν ὄφως (πίν. 48α.β). Ἐν τέλει ὁ μικρὸς λακκοειδὴς τάφος ἀρ. 10—διαστάσεων 0.80×0.42 μ. ἀνήκων προφανῶς εἰς κορασίδα, ἐκτὸς διαφόρων ἀγγείων, περιεῖχε καὶ τὰ χρυσᾶ κοσμήματα τοῦ πίνακος 48δ.

Ὁ ἀνευρεθεὶς κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἐργασίας, ἐντὸς τοῦ ἰδίου τομέως Β μακεδονικὸς τάφος Β1, ἀποτελεῖται ἐκ δρόμου μήκους 5.30 μ. καὶ πλάτους 1.58 μ. καὶ ἐξ ἐνὸς νεκρικοῦ θαλάμου διαστάσεων 2.90×3.08 μ. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἐφράσσετο διὰ προχείρου τοίχου ἐκ πλίνθων πωρολίθου (πίν. 49β), ἐντὸς τοῦ

ὁποῖοι εἶχον ἐντοιχισθῇ τρεῖς μικραὶ ἐπιτύμβιοι στῆλαι μὲ τὰς κάτωθι ἐπιγραφάς:

1. *Δήμητρα Τισαμενοῦ*

2. *Πολέμαρχος Ἀριστονίκου*

3. *Ἀμβροσία Ἡρακλείδου*

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου τοῦ τάφου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.15 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, ἀνεσκάφη κυκλικὴ κοιλότης, διαμ. 0.55 καὶ βάθους 0.40 μ., ἀγνώστου προορισμοῦ (πίν. 49γ). Ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου διεπιστώθησαν ἕξ ταφαί. Οἱ νεκροὶ κατέκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐκτὸς δύο, οἵτινες εἶχον τοποθετηθῇ ἐντὸς κογχῶν τοῦ τάφου. Ἡ μία κόγχη, δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, διηυθετήθη εἰς τάφον, ἔχοντα κτιστάς ἐν μέρει τὰς δύο πλευράς του (πίν. 49α). Πρὸ τῆς κόγχης τοῦ βάθους κατέκειτο σωρὸς χονδροειδῶν ἀγγείων (πίν. 50β). Ἐντὸς ἀγγείων τινῶν ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα ἐδεσμάτων — ἰχθυόκεθρα, ὄστρεα, ἴχνη τροφῶν; — ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ἡ παράθεσις νεκρικῶν γευμάτων. Τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου τούτου δὲν ἦσαν ἀξιόλογα: Ἐκτὸς τῶν χονδροειδῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν δύο σιδηραῖ στλεγγίδες, ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων ἐκ περιστραμμένου σύρματος, φερόντων, εἰς τὰ ἄκρα κεφαλὴν ζώου ἐκ σκληροῦ λίθου καὶ χρυσοῦς δακτύλιος (πίν. 51α), ἀγγεῖον ἐκ πολυχρώμου ὑάλου, χαλκοῦν κάτοπτρον κ.ἄ.

Ἐν τέλει ἐντὸς ἐτέρου λακκοειδοῦς τάφου, ἀνασκαφέντος παρὰ τὴν Κοινότητα Ἀμφιπόλεως, παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἀνευρέθη ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων ἐκ σύρματος, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα διακοσμοῦνται ὑπὸ κεφαλῶν αἰγῶν, ἐχουσῶν μεγάλα, καμπύλα πρὸς τὰ ὀπίσω κέρατα. Ἐπὶ τῆς μιᾶς κεφαλῆς διεσώθη μικρὸς ἑλλειψοειδὴς λίθος, ἐρυθροῦ χρώματος (πίν. 51α, κάτω).

2. Ἐκτεταμέναι ἔρουναι εἰς τὴν θέσιν «Καστάς», κειμένην εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν βορείως τῆς πόλεως, ἀπεκάλυψαν ἓνα τῶν ὠραιότερων τάφων τῆς Ἀμφιπόλεως, δυστυχῶς ὅμως συλημένον καὶ ἐν μέρει κατεστραμμένον. Ὁ τάφος οὗτος εἶναι λαξευμένος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, τὰ τοιχώματα τοῦ ὁποίου ἐκάλυπτε τοῖχος ἐκ μεγάλων πλίνθων παρολίθου. Τοῦ τοίχου διετηρήθησαν μόνον οἱ κατώτεροι δόμοι (πίν. 50α). Ὁ τοῖχος οὗτος καλύπτεται ὑπὸ κονιαμάτων, ἅτινα ἀπομιμοῦνται ὀρθομαρμαρώσεις.

Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς προθαλάμου καὶ ἐνὸς νεκρικοῦ θαλάμου, ὀλικοῦ μήκους 9 μ. καὶ πλάτους 3.07 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου φέρει ψηφιδωτὸν μὲ διακόσμησιν πολυχρώμων ρόμβων (πίν. 52α). Τὸ δάπεδον τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου χωρίζεται διὰ πλασιῶν ἀνοικτοῦ ροδίνου χρώματος, πλάτους 0.09 μ., εἰς τρεῖς ἐπιμήκεις ἐπιφανείας, βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὰ πλάγια καὶ κιτρίνου εἰς τὸ μέσον. Τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου κατεστράφη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς καὶ δευτέρου

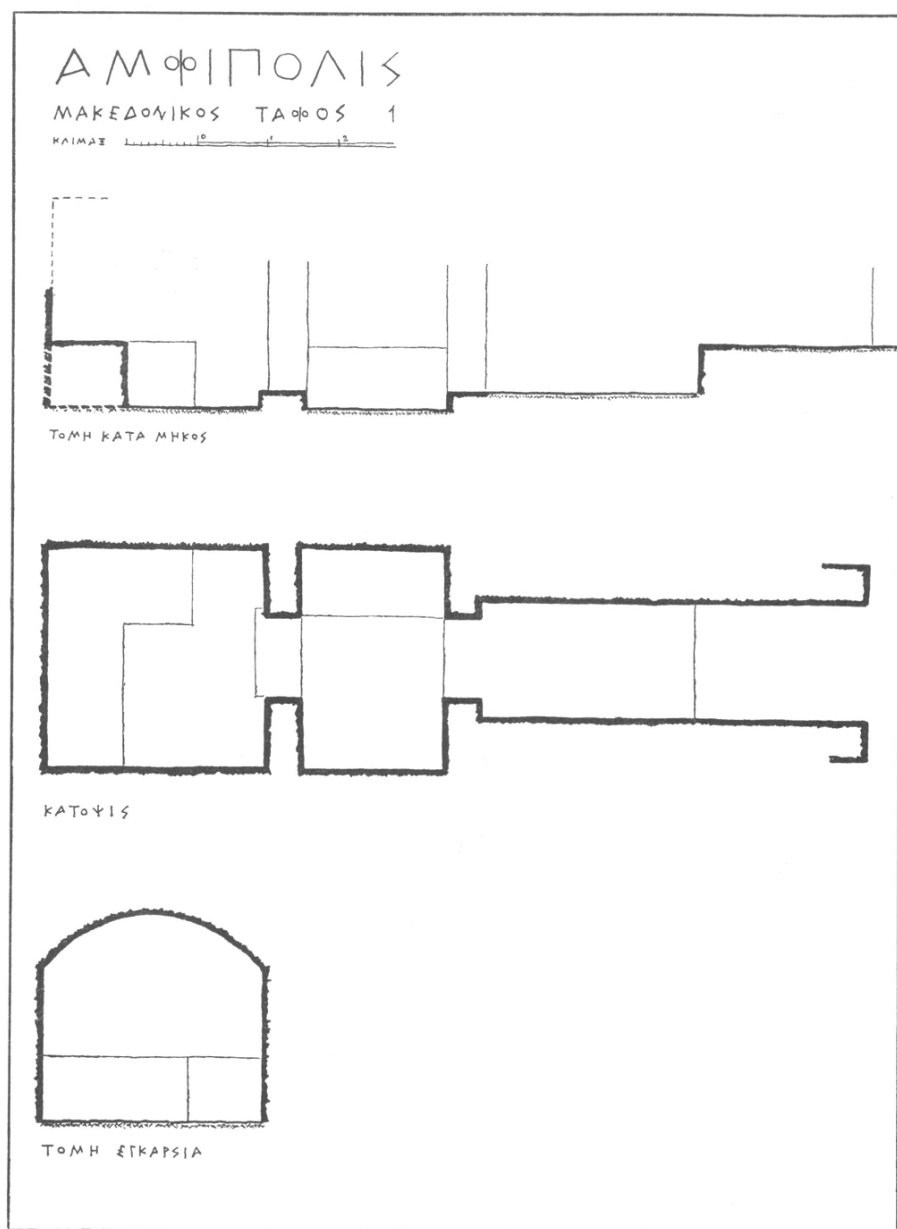
τάφου, ἐκτὸς τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ εὕρισκομένου εἰς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου. Οἱ δύο κιβωτιόσχημοι οὗτοι τάφοι, διηυθετημένοι ὑπὸ τὸ δάπεδον διὰ τῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου, εὐρέθησαν συλημένοι. Τὰ τοιχώματα ἀμφοτέρων καλύπτονται ὑπὸ κονιαμάτων ζωερῶν χρωμάτων (ἐρυθροῦ, κιτρίνου, μέλανος, φαιοῦ, λευκοῦ κ.λ.π.), ὁ εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν φέρει τοιχογραφίας μὲ διακόσμησιν βλαστῶν, ἀνθέων, πτηνῶν, ἀγγείων, κατόπτρου, κυματίου, πλοχμοῦ κλπ. (πίν. 52β).

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου, ἐγγὺς τῆς εἰσόδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, ἀνευρέθη μέγα μαρμαρίνον ἀνθέμιον ἐπιτυμβίας στήλης — ὕψους 1.08μ. — λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, φέρον παρὰ τὴν βάσιν του διπλὴν σειρὰν φύλλων ἀκάνθης, ἐξ ἧς ἐξέρχονται δύο ἐλισσόμενοι βλαστοὶ μὲ πλουσίαν διακόσμησιν (πίν. 53α). Τόσον αἱ τοιχογραφίαι, ὅσον καὶ τὰ ψηφιδωτὰ ἀπετοιχίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας.

Ἐγγὺς τοῦ τάφου τούτου ἀνευρέθησαν ἕτεροι τρεῖς τάφοι, λαξευτοὶ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, ἐξ ὧν οἱ δύο λακκοειδεῖς καὶ ὁ τρίτος μικρὸς τοῦ τύπου τῶν «μακεδονικῶν». Ἐντὸς τοῦ «μακεδονικοῦ» τούτου τάφου περισυνελέγησαν πολλὰι πυξίδες, δύο πῆλινα εἰδῶλια — γελοιογραφίαι γυναικῶν ὀκλαδιῶν — φέροντα ὁπὴν ἀναρτήσεως, διάφορα ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ ὕλου καὶ χρυσοῦς δακτύλιος, φέρων ἐπὶ τῆς σφενδόνης ἐλλειψοειδῇ λίθον βαθέως ἐρυθροῦ χρώματος (πίν. 48γ).

3. Ἐρευναι πρὸς ἀνεύρεσιν τάφων ἐγένοντο καὶ εἰς ἑτέραν θέσιν, ὕπερθεν καὶ ἐγγύτατα τῆς ἀνατολικῆς ὁχθῆς τοῦ Στρυμόνος, νοτίως τοῦ παρὰ τὸν ποταμὸν βυζαντινοῦ πύργου, ἔθθα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχε διαπιστωθῇ ἡ ὕπαρξις νεκροταφείου. Ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων χαμηλοῦ λόφου ἀνευρέθησαν τέσσαρες λακκοειδεῖς τάφοι. Ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν διεπιστώθησαν δύο ἐπάλλῃλοι ταφαί, περισυνελέγησαν δὲ τρία μελαμβραφῇ ἀγγεῖα, λύχνος, πολλὰὶ δακρυδόχοι, μήτρα εἰδωλίου γυναικὸς ἢ θεᾶς, καθημένης ἐπὶ πτηνοῦ, ἐν χαλκοῦν νόμισμα, φύλλα δρυὸς ἐκ λεπτοτάτου χρυσοῦ ἐλάσματος, στρογγύλον δισκίον ἀπομιμούμενον ὀβολὸν καὶ μικρὰ χρυσῇ ταινία (πίν. 51β).

4. Ὁ σημαντικώτερος ὅμως ἐξ ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων τάφων τῆς Ἀμφιπόλεως, ἀνευρέθη ἐντὸς μεγάλου τεχνητοῦ τύμβου, ὕψους ἐπὶ τῶν προπύλων τοῦ Παγγαίου, περὶ τὰ 1500 περίπου μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου καὶ ἀνεσκάφη, κατὰ μέγα μέρος, δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων. Ὁ τάφος οὗτος εἶναι τοῦ τύπου τῶν «μακεδονικῶν», ἐκτισμένος διὰ μεγάλων πλίνθων πωρολίθου καὶ ἀποτελούμενος ἐκ δρόμου, προθαλάμου καὶ κυρίως νεκρικοῦ θαλάμου, ὀλικοῦ μήκους 11.30 μ. (εἰκ. 1). Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν πλίνθων καλύπτεται ὑπὸ λευκῶν ἀσβεστοκονιαμάτων. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου, μήκους 5.30 μ. καὶ πλάτους 1.60 μ. καλυπτόμενος ὑπὸ καμάρας, διεσώθη ὁλόκληρος (πίν. 53β), ἐνῶ ἡ καμάρα τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον καταρρεύσει (πίν. 54α). Διεπιστώ-

Εικ. 1.

θησαν ἔξ ἐν ὄλῳ ταφαί. Ἐντὸς τοῦ προθαλάμου, δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, ὑπάρχει κλίνη ἐκτισμένη διὰ πωροπλίνθων μήκους 2μ. πλ. 0.97μ. καὶ ὕψους 0.85μ., δύο δὲ ἑτεραι ὅμοιαι κλῖναι, σχηματίζουσαι ὀρθὴν γωνίαν, ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου — διαστάσεων 3.03×3.03 μ. — Αἱ κλῖναι τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου — μήκους 2 μ., πλάτους 1.03 καὶ ὕψους 0.90 μ. — καλύπτονται ὑπὸ ἀσβεστοκονιαμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ζωγραφικὴ διακόσμησις διὰ ζωηρῶν χρωμάτων (ἐρυθροῦ, πρασίνου, κιτρίνου, μέλανος κλπ.). Τόσον εἰς τοὺς πόδας τῆς κλίνης, ὅσον καὶ ἐντὸς κοσμοφόρου ταινίας εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κλίνης, εἰκονίζονται κεφαλαί, διονυσιακαὶ μορφαὶ καθήμεναι ἐπὶ βράχων ἢ ἡμικλινεῖς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μετὰ θύρσων (πίν. 54β καὶ 60α), μικροὶ λέοντες (πίν. 55α), βωμοί, φύλλα κλπ.

Τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου τούτου ἦσαν πολλὰ καὶ πολύτιμα: χρυσοῦς στέφανος ἐκ φύλλων ἐλαίας, φέρων σκληρὸν λίθον ἐρυθροῦ χρώματος εἰς τὸ μέσον (πίν. 56α), ἄνθη ἐκ χρυσοῦ (πίν. 56β), μικρὸς χρυσοῦς ὀβολός, φέρων παράστασιν κεφαλῆς νεαροῦ Ἑρακλέους ἐν λεοντῇ, δύο ἐλάσματα ἀπομιμούμενα βότρυν σταφυλῶν καὶ φύλλα, ζευγὸς ἐνωτίων ἐκ χρυσοῦ μὲ διακόσμησιν λεοντοκεφαλῶν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (πίν. 57β), ἀργυροῦν κάτοπτρον ἀρίστης διατηρήσεως, ἀλάβαστρα, πυξίδες καὶ διάφορα ἀγγεῖα, ἰδίᾳ δὲ δύο χρυσοῦ δακτύλιοι ἐξαιρετικῶς μεγέθους καὶ βάρους. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν φέρει σκληρὸν λίθον πρασίνου χρώματος, ἐνῶ ὁ ἕτερος μέγαν δακτυλιόλιθον βαθείως ἐρυθροῦ χρώματος, φέροντα ὠραιότητα παρὰστασιν γυμνοῦ νέου πρὸ βωμοῦ αὐτοστεφανομένου, ἐξαιρετοῦ τέχνης (πίν. 57α). Ἡ στάσις μὲ τοὺς διασταυρουμένους χιαστί πόδας ἐνθυμίζει τὸν ἔφηβον τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἰλισοῦ, ἡ δὲ ὅλη ἐργασία καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν λεπτομερειῶν προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν προτύπου πλαστικοῦ ἔργου.

Αἱ τοιχογραφίαι τῶν κλινῶν τοῦ τάφου τούτου ἀντεγράφησαν ἐπὶ τόπου ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Κώστα Ἀλεξίου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπετοιχίσθησαν καὶ μετεφέρθησαν δαπάναις τοῦ Δημοσίου εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, ἔνθα καὶ ἐκτίθενται.

5. Λίαν ἀξιόλογα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα ἐτέρας σκαφικῆς ἐρεῦνης, ἥτις διενηργήθη ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐγγύτατα τῆς δημοσίας ὁδοῦ, παρὰ τὴν στάσιν τῶν λεωφορείων τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχεν ἀνευρεθῇ τυχαίως κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον καθήμενου λυρωδοῦ καὶ ὀρθίου ὀπλίτου. Αἱ γενόμεναι ἐνταῦθα ἔρευναι ἀπεκάλυψαν τρία ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ τρία ἀξιόλογα τμήματα ἐτέρων τριῶν ἀναγλύφων. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα εἶχον ἀφεθῇ ἢ μεταφερθῇ εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἄγνωστον πότε, εἶχον δὲ καλυφθῇ ὑπὸ ἐπιχώσεως ὕψους 1.50μ. περίπου. Ἄν καὶ ἡρευνήθῃ ὁ περίξ τούτων χώρος, οὐδεὶς τάφος ἀνευρέθῃ. Τὰ ἀνάγλυφα ἔχουν μεγίστην σημασίαν

διὰ τὴν μελέτην τῆς πλαστικῆς τῆς Ἀμφιπόλεως, δεικνύουν δὲ ἐπίδρασιν τῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου πλαστικῆς. Δύο ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἀρχαιότερα, χρονολογούμενα εἰς τὰ τελευταῖα 20 ἔτη, τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Τὸ ἐν εἰκονίζει γενειοφόρον ἡμίγυμον ἄνδρα, προτείνοντα τὴν ἀριστερὰν μὲ ἀνοικτὴν τὴν παλάμην (πίν. 55β) τὸ δὲ ἕτερον ὄρθιον ἔφηβον, ἐνδεδυμένον χιτῶνα καὶ χλαμύδα καὶ ἀνυψοῦντα τὴν δεξιάν (πίν. 58α). Τὸ ἀρτιώτερον ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀναγλύφων — ὕψους 0.79 μ. — ἐπαναλαμβάνει, μὲ τινὰς διαφοράς, τὸ θέμα τῆς περιφήμου Ἑγησοῦς μὲ ὄρθιον τὴν δούλην, ἐνδεδυμένην καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ προτείνουσαν πυξίδα πρὸς τὴν καθημένην νεκρὰν κυρίαν αὐτῆς, ἥτις τείνει τὴν δεξιάν χεῖρα πρὸς τὴν πυξίδα (πίν. 58β). Αἱ ἀναλογίαι τόσον τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὅσον καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς στήλης δὲν εἶναι ἀρμονικαί.

6. Ἐκτεταμέναι ἔρευναι διενηργήθησαν ἔξω τῆς πόλεως, ΒΑ. αὐτῆς, εἰς θέσιν περὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πληροφορίες, ὅτι πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ὑπῆρχε κτήριον ἐκτισμένον ἐκ μεγάλων παροπλίνθων ἐπιμελοῦς ἐργασίας, τὸ ὁποῖον κατεστράφη διὰ τὴν ἐν μέρει οἰκοδομήν τοῦ σχολείου τῆς Κοινότητος Παλαιοκώμης. Διὰ τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν διεπιστώθη πράγματι ἡ ὑπαρξίς δύο ἀναλημματικῶν τοίχων ἐκ παρολίθου, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, κατεστραμμένων ὅμως δυστυχῶς κατὰ μέγα μέρος. Ἐκ τούτων ὁ ἀνατολικὸς ἡρευνήθη ἐπὶ μήκους 35 μ. περίπου, ὁ δὲ νότιος ἐπὶ μήκους 31 μ. περίπου. Δοκιμαστικαὶ τάφροι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χώρου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 10.30 μ. ἀπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀπεκάλυψαν οἰκοδομήν, εὐτελοῦς κατασκευῆς, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι, παράλληλοι πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ἀναλήμματος, ἡρευνήθησαν ἐπὶ μήκους 8.40 μ. ὁ ἀνατολικὸς καὶ 11.30 μ. ὁ νότιος. Κατὰ τὰς ἐρεῖνας ταύτας δὲν ἀνευρέθησαν οὔτε ὀστρακὰ ἀγγείων οὔτε ἄλλα εὐρήματα, παραμένει δὲ ὡς ἐκ τούτου ἄγνωστος ὁ προορισμὸς τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς.

7. Πλεῖσται δοκιμαστικαὶ τάφροι καὶ ἔρευναι διενηργήθησαν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως, εἰς διάφορα δὲ σημεῖα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς οἰκιῶν, ἀνασκαφεισῶν ἐν μέρει μόνον, ὅπως καὶ τοῖχοι οἰκοδομῶν, ἀγνώστου φύσεως. Οἱ τοῖχοι μιᾶς οἰκίας, τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, φέρουν ἀσβεστοκονιάματα, ἀπομιμούμενα ὀρθομαρμαρώσεις. Ἐντὸς ἄλλης οἰκοδομῆς ἀνευρέθησαν σωλῆνες ἐκ μολύβδου, ὅπως καὶ πῆλινι ἀγωγοὶ ἀποχετεύσεως, περισυνελέγησαν δὲ τμήματα πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως, δωρικὸν κιονόκρανον καὶ σφόνδυλος κίονος. Ἀνευρέθη ἐπίσης εἰς ἄλλην θέσιν μαρμαρίνος στυλοβάτης μήκους 5.88 μ., διασώζων κατὰ χώραν δύο ἰωνικὰς βάσεις κίωνων (πίν. 59α).

8. Συνεχίσθη πρὸς τούτοις ἡ ἔρευνα ἀρχαίου φρέατος μέχρι τοῦ αὐτοφύου βράχου, ἐρευνηθέντος ἐν μέρει κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. Ἔργον 1959, σ. 40) καὶ περισυνελέγησαν ἐντὸς αὐτοῦ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα, ὅπως καὶ τμήματα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, ἰδίᾳ μικρῶν ἀσκῶν, μὲ παραστάσεις ζῶων.

9. Μεγάλη δοκιμαστική ἔρευνα, γενομένη παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, ὅπισθεν τῶν κτηρίων τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, ἀπεκάλυψεν ἰσχυρὸν τοῖχον ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἐκτισμένον διὰ μεγάλων πλίνθων πωρολίθου καὶ βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Ἡ παρουσία τοῦ τοίχου τούτου, ἔχοντος εἰς τινὰ σημεῖα ὕψος 2 μ. περίπου καὶ πᾶχος 1.90 μ., διεπιστώθη ἐπὶ μήκους 20 περίπου μέτρων. Εἰς τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου εἶναι διηυθετημένα μεγάλα ἀνοίγματα, ὕψους 1.20 μ. καὶ πλάτους 0.32 μ., τῶν ὁποίων ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι σαφής. Πιθανῶς ὁ τοῖχος οὗτος νὰ ἀποτελῇ τμήμα τῆς ὀχυρώσεως τῆς πόλεως πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ποταμοῦ, τὰ δὲ ἀποκαλυφθέντα ἐντὸς τοῦ τοίχου ἀνοίγματα νὰ ἔχρησιμευον διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, τὰ ὅποια κατέρχονται ἐκ τῆς ὀπισθεν τούτου χαράδρας.

10. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ τῆς Κλειοῦς ἐπανελήφθησαν αἱ ἔρευναι καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν ἀνεύρεσιν κτηρίων σχετιζομένων πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Στρυμόνος ἢ τοῦ Ρήσου. Περὶ τὰ 5 μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ ἱεροῦ ἀνευρέθη λατρευτικὴ πυρά, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχε παχὺ στρώμα τέφρας καὶ ὀστᾶ ζώων. Ἐντὸς τῆς πυρᾶς περισυνελέγησαν ὄστρακα μελαμβαρφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀργείων, ὅπως καὶ ὀλίγα τμήματα εἰδωλίων.

11. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ νάρθηκος τῆς ἀνευρεθείσης κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος βασιλικῆς Γ' (βλ. Ἔργον 1959, σ. 41) ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλοκλήρειαν διὰ νὰ φωτογραφηθῇ, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐκαλύφθη ἐκ νέου διὰ στρώματος ἄμμου.

12. Ἐν τέλει μεγάλης ἐκτάσεως ἔρευναι διενεργήθησαν ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων εἰς τὸ δυτικώτατον σημεῖον τῆς πόλεως, αἵτινες εἶχον ὡς ἀποτελέσμα τὴν ἀποκάλυψιν σημαντικοῦ τμήματος τοῦ τείχους τῆς Ἀμφιπόλεως (πίν. 59β). Τοῦτο ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 143.30 μ. Τὸ μέγιστον σωζόμενον ὕψος τοῦ εἶναι 0.95 μ. καὶ τὸ πλάτος τοῦ 1.80 μ. ἔχει δὲ οἰκοδομηθῇ διὰ μεγάλων ἀκανονίστων πλίνθων σκληροῦ τιτανολίθου ἀδρομερῶς εἰργασμένων, ἐδραζομένων ἐπὶ εὐθυντηρίας ἐξ ἀργῶν λίθων, προεξεχούσης κατὰ 0.10-0.15 μ. Τὸ μῆκος τῶν λιθοπλίνθων συχνάκις ὑπερβαίνει τὸ 1 μέτρον, τὰ δὲ μεταξὺ τούτων κενὰ συμπληροῦνται διὰ μικρῶν λίθων ἐπιμελῶς εἰργασμένων κατὰ τοὺς ἀρμούς, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐφαρμογὴ νὰ εἶναι τελεία. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐργασίας δίδει εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἐμφάνισιν πολυγωνικὴν (πίν. 60β). Εἰς τὸ δυτικώτερον τμήμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος τείχους ἀνευρέθησαν καὶ τὰ θεμέλια πύργου, διατηρηθέντος ἐπὶ μήκους 4.87 μ. καὶ ὕψους 0.34 μ. Τὸ πᾶχος τοῦ τείχους εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι 3.40 μ.

Πιστεύω, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχαιότερον τεῖχος τῆς πόλεως τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, τὸ ἀναφερόμενον κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου IV 102 κ.έ.

II. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΥΜΒΟΥ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ

Συνεχίσθη και κατά το 1960 ή ανασκαφή του μεγάλου τύμβου της Νικησιάνης και ή όλική απομάκρυνσις τῆς ἐπιχώσεως αὐτοῦ, ἐργασία, ἥτις λόγω τῆς μαλακότητος τῶν χωμάτων τοῦ τύμβου και τῶν κατολισθήσεων, ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος.

Αἱ κυρίως ἔρευναι ἐνετοπίσθησαν εἰς τρία σημεῖα, ἥτοι τὸ νοτιοδυτικόν, τὸ βόρειον και τὸ ἀνατολικόν, ἔνθα ἡρευνήθησαν μεγάλα τμήματα τοῦ τύμβου διὰ τάφρων ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον αὐτοῦ. Εἰς τὸ ΝΔ. τμήμα ἀνεσκάφη τάφος μήκους 13 και πλάτος 6 μ. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὸ βάθος τῆς τάφρου, ὑπερβαίνει τὰ 6 μέτρα. Ἡ ἔρευνα τοῦ τμήματος τούτου οὐδὲν ἀπέδωσε.

Τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τύμβου ἡρευνήθη διὰ τάφρου μήκους 11 και πλάτους 6.80 μ. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὸ βάθος τῆς τάφρου, ἀνήρχετο εἰς 9 μ. Κατὰ τὰς ἐργασίας αὐτάς ἀνευρέθησαν πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ τύμβου ὅστρακα χειροποιήτων χονδροειδῶν ἀγγείων, ἄνευ διακοσμήσεως, ὅπως και ὅστρακα με ἐγχάρακτον διακόσμησιν, προϊστορικῶν χρόνων, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν προφανῶς ἐξ ἄλλου σημείου διὰ τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ βάθος τῆς τάφρου, πρὸς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ τύμβου, ή ἔρευνα ἀπεκάλυψε μεγάλην στρώσιν λογάδων λίθων, τοποθετημένων τοῦ ἐνὸς ἐγγὺς τοῦ ἄλλου και ἀνυψομένων εἰς τὸ μέσον κατὰ τρόπον ὥστε ή τομὴ τῆς στρώσεως νὰ παρουσιάζῃ σχῆμα καμάρας. Ἐγγὺς τῶν λίθων ἀνευρέθησαν στρώσεις κεράμων και χαλίκων. Εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τοῦ τύμβου ὑπάρχει τάφος, πλὴν ὅμως αἱ ἐργασίαι δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθοῦν, λόγω ἐξαντλήσεως τῆς πιστώσεως.

Ἐκτεταμέναι ἔρευναι διενηργήθησαν εἰς τὸ ἀνατολικόν τμήμα τοῦ τύμβου. Ἐντὸς μιᾶς τάφρου, ἥτις ἀνεσκάφη ἐπὶ μήκους 13 μ. πρὸς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου ἀνευρέθη ὁ ἔκτος τάφος (πίν. 61α), ὅστις εἶναι ὁμοίως κιβωτιόσχημος, ἔχων στρώσιν ἐκ λεπτῶν πλακῶν ἀσβεστολίθου και ἐκτισμένος δι' ὁμοίων πλακῶν. Ὁ τάφος οὗτος, μήκους 1.95 μ., πλάτους 0.70 μ. και ὕψους 0.60 μ., ἦτο ὁ πτωχότερος εἰς κτερίσματα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ νεκροῦ, παρὰ τοὺς πόδας, ἀνευρέθη εἷς μελαμβαφῆς σκύφος — ὕψους 0.11 μ. — τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (πίν. 61β). Ἐντὸς τοῦ σκύφου ὑπῆρχον 64 ὅμοια χαλκᾶ νομίσματα τοῦ βασιλέως Μ. Ἀλεξάνδρου, φέροντα νεανικὴν κεφαλὴν μετὰ ταινίας ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως (πίν. 62) ἐλεύ-

θερον ἵππον ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἄνω δὲ αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, ὥς καὶ μία ἀργυρᾷ δραχμῇ (κεφαλὴ νεαροῦ Ἡρακλέους ἐν λεοντῇ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως, Ζεὺς καθήμενος ἐπὶ θρόνου καὶ ἐρειδόμενος ἐπὶ σκῆπτρου ἐπὶ τῆς ἄλλης. "Οπισθεν ἡ ἐπιγραφὴ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ).

Ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τύμβου ἐγένετο ἡ διάνοξις δύο νέων τάφρων πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, μήκους 5.50 μ. καὶ 12 μ. Ἡ πρώτη τάφος οὐδὲν ἀπέδωκεν. Ἡ δευτέρα εἰς τὸ βάθος τῶν 12 μ. ἀπεκάλυψε τὸ στόμιον ἀρχαίας καμίνου, ἀγνώστου ἐποχῆς. Τόσον πρὸ τοῦ στομίου, ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς καμίνου, παρατηρήθησαν καμινεύματα μεταλλευμάτων, ἄσβεστος, κέραμοι καὶ παχὺ στρώμα τέφρας. Τὸ στόμιον τῆς καμίνου ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων πλίνθων ἄσβεστολίθου, διασωζόντων τόρμους συνδέσμων. Αἱ πλίνθοι αὗται προέρχονται πιθανῶς ἐξ ἀρχαίων τάφων τοῦ τύμβου, οἵτινες ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν αὐτοῦ διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς καμίνου, χρησιμοποιοθεῖσαι ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ στόμιον αὐτῆς.

Τὸ μέγεθος τοῦ τύμβου καὶ τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως εἶναι δυσανάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνευρεθέντων μέχρι σήμερον ἐξ μικρῶν τάφων. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὴ ἡ ὑπόθεσις τῆς ὑπάρξεως καὶ ἄλλων ὁμοίων μικρῶν τάφων ἢ μιᾶς μεγαλυτέρας ὑπογείου νεκρικῆς οἰκοδομῆς. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ ἔρευνα ἐνταῦθα πρέπει νὰ συνεχισθῇ.

12. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΟΚΤΑΓΩΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΩΝ

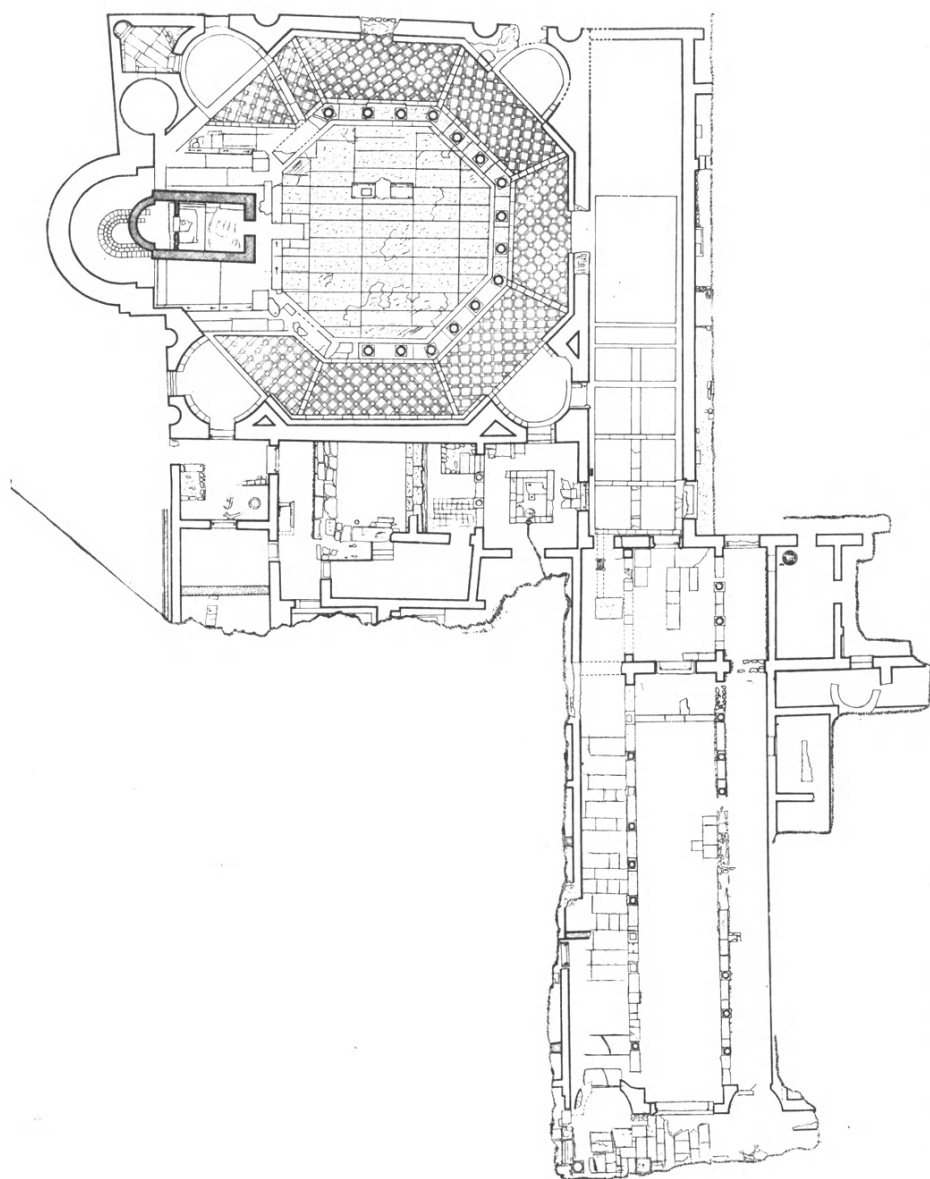
Μετά την διαπίστωση κατά την περυσινήν σκαφικήν έρευναν τῶν κυρίων κτισμάτων εἰς τὸν ἀνασκαφικὸν χώρον, ἤτοι τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας καὶ τοῦ νάρθηκος αὐτῆς, τῆς φιάλης, τοῦ προδόμου τοῦ ὀδηγοῦντος πρὸς τὸν νάρθηκα καὶ μερικῶς τῆς μακρᾶς τρικλίτου στοᾶς, ἥτις φέρει ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον, ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ σκοπὸν εἶχε: 1) τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῶν πολλῶν χωμάτων τοῦ κεντρικοῦ κτηρίου (Ὁκταγώνου) καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν συστηματικὴν ἔρευναν αὐτοῦ, 2) τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τῆς τρικλίτου στοᾶς καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σχέσεώς της ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὸ ΝΑ. ταύτης εὐρισκόμενον Ὁκτάγωνον ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν βορείως καὶ καθέτως αὐτῆς διερχομένην Ἑγνατίαν ὁδὸν καὶ 3) τὸν καθορισμὸν τοῦ προορισμοῦ τῶν ἀνατολικῶς τοῦ τριβήλου τῆς κρήνης καὶ ἐν μεσοτοιχίᾳ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Ὁκταγώνου συνεχομένων χώρων.

1. — Ὁκτάγωνον (εἰκ. 1).

Ἡ ἔρευνα εἰς τὸν χώρον τοῦτον συνεχίσθη ἐκ τῆς ΒΔ. κόγχης, ὅπου πέρυσι διεκόπη (βλ. ΠΑΕ 1959,55), πρὸς δύο κατευθύνσεις: τὴν μίαν πρὸς τὸ κέντρον τοῦ κτίσματος καὶ τὴν ἄλλην κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου.

Ἡ ἐκ τοῦ χρόνου ἐπίχωσις, οἱ τεράστιοι ὄγκοι τῶν κρημνισμάτων, τὰ ἐν συμφυρμῷ μετ' αὐτῶν ὀγκώδη ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ αἱ διεισδύσασαι καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον ἀκόμη τοῦ κτηρίου ἰσχυραὶ ρίζαι πρίνων καὶ δένδρων καθίστων τὴν ἀνασκαφὴν δυσχερεστάτην.

Ἡ πρόοδος τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀποχωματώσεως, ἥτις ἐγένετο κατὰ στρώματα, ἀπέδειξεν ὡς ὀρθὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ ὀκταγώνου ναοῦ. Ἐκτὸς τῶν δύο ἀποκαλυφθεισῶν πέρυσι κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς γωνίας τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου κτίσματος κογχῶν, ἀνεφάνησαν τώρα καὶ αἱ δύο ἄλλαι, ἡ ΒΑ. καὶ ἡ ΝΑ., εἰς τὰς ὁποίας ἀνοίγονται εἰσοδοί. Καὶ εἰς μὲν τὴν ΒΑ. δύο, ἤτοι μία φέρουσα εἰς τὴν κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ εἰς τὴν ἐν μεσοτοιχίᾳ πρὸς τὸ κτίσμα πρόθεσιν, καὶ ἑτέρα ἀνατολικῶς ὀδηγοῦσα ἔξω τοῦ ναοῦ. Μεταξὺ ἄλλων μικρῶν καὶ ἀσημάντων μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος εὐρέθησαν δύο τεμάχια μεγάλης παραστάδος, τομῆς πενταγώνου, ἥτις ἐπὶ τῆς κάτω ἀκατεργάστου ὀριζοντίας ἐπιφανείας φέρει χαρακτὸν τεκτονικὸν σῆμα Α. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν

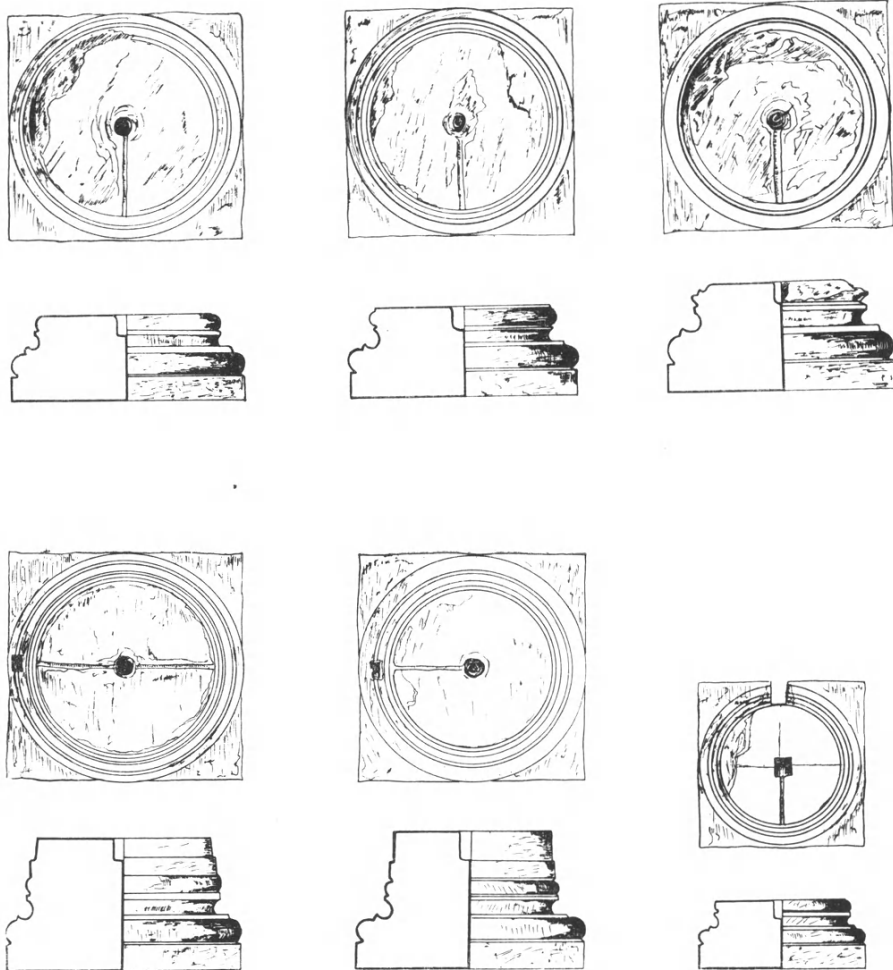
Εἰκ. 1. Κάτοψις τῶν ἀνασκαφέντων χώρων. Ὁκτάγωνον, νάρθηξ, φιάλη, πρόθεσις—διακονικόν, Στόα.

εὐρέθη καὶ τὸ ἐπίκρανον αὐτῆς ἀποκεκρουμένον καὶ σχεδὸν ἄμορφον. Εἰς τὴν ΝΑ. κόγχην ὑπάρχουν ἐπίσης δύο εἴσοδοι ὁδηγοῦσαι ἢ μὲν νοτία ἔξω τοῦ ναοῦ ἢ δὲ ἀνατολικὴ πρὸς παραλληλόγραμμον διαμέρισμα.

Τὴν μορφήν τοῦ ὀκταγώνου τονίζει ἔτι περισσότερον μαρμάρινος πολυγωνικός στυλοβάτης ἀκολουθῶν κατὰ τὴν διάταξιν τῶν πλευρῶν καὶ τῶν γωνιῶν τὴν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων. Οὕτω ἐντὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀκταγώνου καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπ' αὐτοῦ ἐγγράφεται ὁ ὀκταγωνικός στυλοβάτης ὕψους 0.25 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ. Οὗτος διετηρήθη σχεδὸν ἀκέραιος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 63α) ἐκτὸς ὀλίγων καταστροφῶν κυρίως εἰς τὴν ΝΑ. καὶ τὴν ΒΑ. πλευράν. Τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν τούτων εἶναι μικρότερον τῶν ἄλλων, ὥστε ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, ὅπου ἡ σολέα, εἶναι μεγαλυτέρα τῶν ὑπολοίπων. Ἦτοι ἐνῶ αἱ πλευраί: δυτικῇ, βορειοδυτικῇ, νοτιοδυτικῇ, βορεία καὶ νοτία ἔχουν ἐσωτερικῶς μῆκος 6.30 μ. καὶ ἐξωτερικῶς 7.40 μ.-7.50 μ. ἡ βορειοανατολικὴ πλευρὰ καὶ ἡ νοτιοανατολικὴ μετροῦν ἐσωτερικῶς 4.50 μ. καὶ ἐξωτερικῶς 5.00 μ., ἐπιτρέπεται ἕνεκα τούτου μεγαλύτερον ἀνοιγμα εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν.

Κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ στυλοβάτου ἐκ τῶν κρημνισμάτων ἀνευρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ εἶτε κατὰ χώραν εἶτε παρὰ τὴν ἀρχικὴν θέσιν αὐτῶν κείμεναι βάσεις κιόνων εἰλημμέναι πιθανῶς ἐξ ἀρχαιοτέρων κτισμάτων. Ὡς φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα 2 καὶ τοὺς πίνακας 63β καὶ 64α, αἱ βάσεις αὐταί, ἔχουσαι τὸ σχέδιον τῆς ἀττικῆς ἰωνικῆς βάσεως, διαφέρουν ἀλλήλων καὶ ὡς πρὸς τὴν γενικὴν μορφήν καὶ ὡς πρὸς τὰς γλυφάς. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται μία ὁμάς διὰ τὸ ὕψος τοῦ συνόλου (πίν. 64α), χωρὶς ταινίας μετὰ περισσοτέρων σπειρῶν ποικίλων τομῶν καὶ μιᾶς σκοτίας (εἰκ. 2). Αἱ βάσεις ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἦσαν διατεταγμέναι ἀνὰ δύο κατὰ τὸ κέντρον ἐκάστης πλευρᾶς καὶ ἀνὰ μία κατὰ τὰς γωνίας αὐτῶν (εἰκ. 1). Εἰς ὅλον τὸν ἀνασκαπτόμενον χώρον ἀναμειγμένα μετὰ τῶν κρημνισμάτων ἀνευρίσκοντο τεμάχια καὶ θραύσματα μονολίθων κιόνων ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου βάσεις καὶ κιονόκρανα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄμορφα ἐκ τῆς καταστροφῆς (πίν. 64β καὶ 65α). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν διεπιστώθη καὶ μέγας ἀριθμὸς μικροτέρων βάσεων (εἰκ. 2) καὶ πολλὰ θραύσματα κορμῶν κιόνων καὶ συνανηγόντων κιονοκράνων. Πάντα ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς δευτέρας ἄνω κιονοστοιχίας, ἥτις ἢ θὰ ἦτο ἐλευθέρα ἢ θὰ ἀνῆκεν εἰς ὑπερῶν ἢ γυναικωνίτην, ὁ ὁποῖος θὰ περιέτρεχε τὸν μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ τοῦ στυλοβάτου χώρον. Ἔτερα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἔχοντα ἐπίσης ὡς καὶ οἱ κίονες ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν κατασκευαστικὴν λειτουργίαν τοῦ κτηρίου, διεπιστώθησαν μεταξὺ τῶν χωμάτων, ὡς μαρμάρινοι πεσσοί, αἱ βάσεις αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιθήματα, ἅπαντα πενταγώνου τομῆς. Δυστυχῶς ὅλα τὰ ἀνωτέρω μέλη εἶναι κολοβωμένα ὥστε νὰ ἀποκλείεται, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ὁ καθο-

ρισμὸς καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς λειτουργίας των ἐν τῷ κτηρίῳ. Εἶναι ὅμως γεγονός, ὅτι ὅπως καὶ οἱ κίονες οὕτω καὶ οἱ ἐν λόγῳ πεσσοὶ καὶ αἱ βάσεις καὶ τὰ πεσσόκρανα αὐτῶν διακρίνονται εἰς δύο μεγέθη,

Εἰκ. 2. Βάσεις κίωνων τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας.

μεγαλύτερα καὶ μικρότερα, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι καὶ αὐτοὶ κατενέμοντο, κατὰ τὸ σύστημα τῶν κιονοστοιχιῶν, εἰς δύο ἐπαλλήλους θέσεις. Τῶν μαρμαρίνων τούτων πεσσῶν διεσώθησαν κυρίως αἱ βάσεις ὁμοίας τομῆς ὡς καὶ οἱ πεσσοί, ἀποκεκρουμένοι κατὰ τὰς γωνίας, καὶ ἓνα πεσσόκρανα. Ταῦτα φέ-

ρουν δύο ἐπαλλήλους κυρτὰς ταινίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἄνω κοσμεῖται διὰ σχηματοποιημένου ἰωνικοῦ κυματίου ἡ δὲ κάτω διὰ ραβδώσεων (πίν. 65β). Εἰς τὴν κάτω ὀριζοντίαν ἀκατέργαστον ἐπιφάνειαν, κατὰ τὸ κέντρον πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ γόμφου, ὑπάρχει τόρμος ἐνῶ κατὰ τὴν πλευρὰν τεκτονικὰ σήματα.

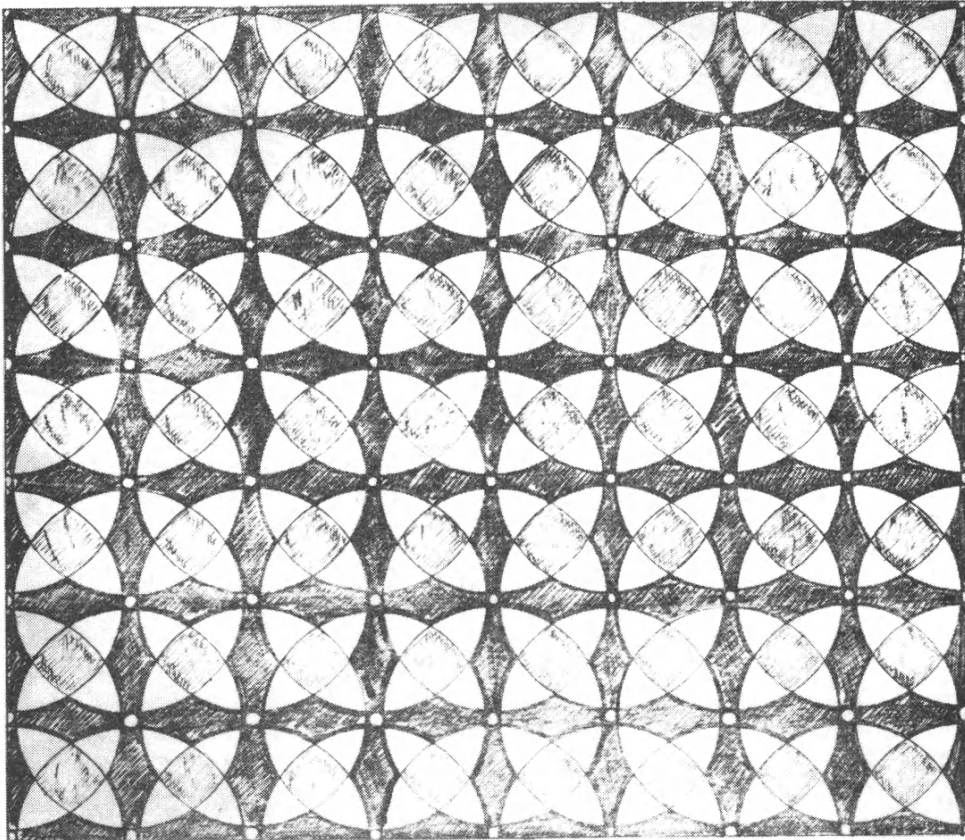
Εἰς ὅλον τὸν χώρον τοῦ Ὀκταγώνου παρετηρήθησαν μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων μικρὰ τμήματα ἐντοιχίου ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως (πίν. 66α) καὶ μέγα πλῆθος ψηφίδων χρυσῶν, πρασίνων, ἐρυθρῶν, λευκῶν κ.ἄ.

Κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν τοῦ Ὀκταγώνου, ἐξαιρέσει τῶν κογχῶν, ἐκεῖ ὅπου οἱ τοῖχοι διατηροῦνται εἰς ἀρκετὸν ὕψος, διεπιστώθη κτιστὸν ἐξ ἀργολιθοδομῆς συνεχὲς ἔδρανον, διαστ. 0.40 μ. × 0.45 μ., τὸ ὅποῖον ἦτο ἐπενδεδυμένον δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διατηρουμένης εἰσέτι εἰς ἱκανὰ σημεῖα (πίν. 66β καὶ 67α).

Τὸ δάπεδον τοῦ μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ τοῦ στυλοβάτου περιδρόμου, πλάτους 4.15 μ., ἀποτελεῖτο, ὡς ἐκ πολλῶν περισωθέντων τμημάτων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ κεραμεικοῦ κονιάματος ὑποστρώματος διατηρηθέντων ἰχνῶν ἐξάγεται, ἐκ συνεχομένων ὀρθογωνίων παραλληλογράμμων βαθυκυάνου σχιστολίθου καὶ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν διαγωνίως τεθειμένων καὶ διαχωριζομένων δι' ἐγκαρσίων στρώσεων ἐπίσης ἐκ λευκῶν πλακῶν εἰς ἑπτὰ τμήματα, παράλληλα πρὸς τὰς πλευρὰς τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 1)· ὅλα τὰ δάπεδα τῶν κογχῶν ἦσαν ἐστρωμένα διὰ πολυχρώμων πλακιδίων, ἅτινα σχηματίζουν τεμνομένους κύκλους, διαλυομένους εἰς σταυρούς, τῶν ὁποίων αἱ κεραῖαι ἔχουν τὸ σχῆμα κοίλων ρόμβων (εἰκ. 3). Τὸ δάπεδον τοῦ ὑπὸ τοῦ στυλοβάτου περικλειομένου χώρου ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλων ὀρθογωνίων μαρμαρίνων λευκῶν μετὰ κυανοφαίων φλεβῶν πλακῶν, μεγίστου μήκους 4.40 μ., ἐξ ὧν τινες εὐρέθησαν ἀκέρατοι. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.30 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας ὀριζοντίας πλευρᾶς τοῦ στυλοβάτου καὶ 4.60 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ διαφράγματος τοῦ πρεσβυτερίου, διεπιστώθησαν κατὰ χώραν δύο ὀρθογώνιαι βάσεις λοξότμητοι μετὰ γλυφῶν, τοποθετημέναι ἐν ἰσογραμμῇ καὶ ἀπέχουσαι ἀλλήλων 0.85 μ. (εἰκ. 1). Εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν ἐλεύθερον χώρον καὶ ὑπὸ τὸ περιγραφὲν δάπεδον ἀνεφάνη ἕτερον ἀποτελούμενον ἐκ μαρμαροθετήματος ὀκταγωνικοῦ ἀστεροειδοῦς σχεδίου. Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς δυτικῆς βάσεως ἦλθεν εἰς φῶς κιονίσκος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρουμένος κατὰ τὸ ἄνω τμήμα αὐτοῦ μετὰ συμφυοῦς βάσεως, φερούσης τόρμους κατὰ τὰ πλάγια. Ὁμοίους τόρμους φέρει κατὰ τὴν γωνίαν, ἐνθα ἀνευρέθη ὁ κιονίσκος καὶ ἡ περιγραφεῖσα βάση, πρᾶγμα, τὸ ὅποῖον μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἀμφοτέρω, ἡ βάση καὶ ὁ κιονίσκος, συνανήκουν. Γενομένης δοκιμῆς συναρμολογήσεως τοῦ κιονίσκου ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς βάσεως ἀπεδείχθη τὸ ὀρθὸν τῆς ὑποθέσεως. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς ἀνατολικῆς βάσεως διετηρήθη ὑπόλειμμα κτιστῆς κατασκευῆς ἐκ λίθων ἀργῶν καὶ ὀπτοπλίνθων,

καλυπτομένων ὑπὸ παχέος κεραμικοῦ κονιάματος. Ὁ προορισμὸς τοῦ κατασκευάσματος τούτου παραμένει εἰσέτι ἀδιάγνωστος. Ἐχω τὴν ὑπόνοιαν ὅτι εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Ὁκταγώνου. Μελλοντικὴ ἔρευνα ἴσως ἀποσαφήσῃ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς καὶ τὸν προορισμὸν του.

Ἡ ἀνασκαφὴ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ναοῦ ἀπεκάλυψε τὸν στυλοβά-

Εἰκ. 3. Μακροθετήματα τοῦ δαπέδου τῶν κογχῶν τοῦ Ὁκταγώνου.

την τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου. Οὗτος ἀντικαθιστῶν, ὡς ἐλέχθη, τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὀκταγωνικοῦ στυλοβάτου, διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιος. Εἶναι ἀπλοῦς, συνιστάμενος ἐξ ἐπιμήκων παραλληλογραμμίων τεμαχίων ἐξ ἐντοπίου χονδροκόκκου μαρμάρου πλάτους 0.70 μ. καὶ ὕψους 0.15 μ. Τὸ ὕψος τοῦτο τοῦ στυλοβάτου καθορίζει καὶ τὴν ἑξαρσιν τοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐν σχέσει πρὸς τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ (εἰκ. 1 καὶ πίν. 67β). Κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὁ στυλοβάτης φέρει τετράγωνον προχώρησιν μή-

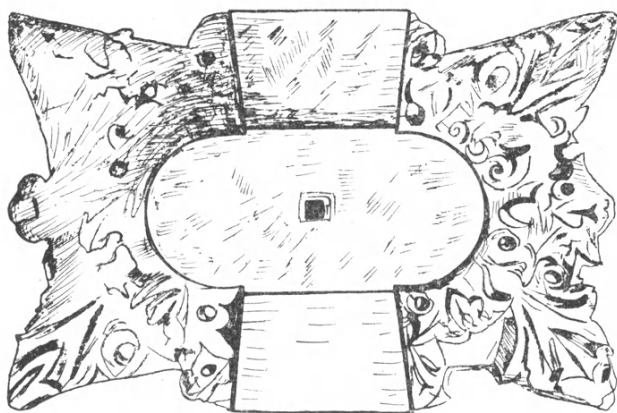
κους 2.00 μ. καὶ πλάτους 1.00 μ. Κατὰ τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν οἱ ὑπάρχοντες στυλοβάται ἀπέκλειον πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Τοῦτο εἰκάζω ἐκ τῶν θέσεων τῶν αὐλάκων τῆς μολυβδοχοῦτας, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν τὴν συνεχῆ ἀπόφραξιν τῶν πλευρῶν τούτων διὰ πεσσίσκων καὶ θωρακίων. Τοιοῦτοι πεσσίσκοι εὐρέθησαν μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εἰς τὴν ΝΑ. καὶ τὴν ΒΑ. κόγχην, φέροντες ἄνω ἡμισφαιρικὴν ἀπόληξιν, κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὁμολόγους γλυφὰς καὶ κατὰ τὰς ἐτέρας δύο βαθείας ἐγκοπὰς διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ἄκρων τῶν θωρακίων. Εἷς ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων πεσσίσκων φέρει μόνον εἰς μίαν πλευρὰν ἐγκοπὴν διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ θωρακίου, ἐνῶ ἡ ἐτέρα εἶναι λοξότμητος, ἐφαρμόζουσα ἀπολύτως πρὸς τὸν ὁμοίοσχημον ΝΑ. μέγαν πεσσὸν τὸν συνενούμενον μετὰ τῆς ΒΑ. ἀπολήξεως τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (πίν. 68α). Κατὰ ταῦτα τὸ φράγμα εἰς τὴν γενικὴν διάταξιν αὐτοῦ εἶχε τὸ σχῆμα $\square$. Ἀλλ' ἡ μὲν δυτικὴ αὐτοῦ πλευρὰ περιωρίζετο ὑπὸ τῶν δύο ἀνατολικῶν πεσσῶν, εἰς τοὺς ὁποίους κατέληγεν ἀνατολικῶς ὁ ὀκταγωνικὸς στυλοβάτης, αἱ δὲ ἄλλαι, βορεῖα καὶ νοτία, ὠρίζοντο ὑπὸ τῶν πεσσῶν τούτων καὶ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ Ὀκταγώνου (εἰκ. 1).

Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἦτο ἰδρυμένον μεταγενέστερον μονόχωρον ναῦδριον, τοῦ ὁποῦ οὗ δυτικὸς τοῖχος εὐρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 1.00 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος, ἡ δὲ κόγχη αὐτοῦ εἰσέδυνε εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ὀκταγώνου (εἰκ. 1). Οὐδὲν τὸ ἰδιαιτέρον παρουσίαζε τὸ πρόχειρον τοῦτο κατασκευάσμα. Κατεδαφισθὲν ὅμως ἔδωκεν ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἅτινα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Δύο μεγάλα ἀμφικιόνια ἀπετέλουν τὰς βάσεις τῶν μακρῶν αὐτοῦ τοίχων, εἰς τοὺς ὁποίους ἦσαν ἐντοιχισμένα καὶ τὰ συνανήκοντα ἐπίκρανα (εἰκ. 4).

Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ ἐκκλησιδίου ἀνεφάνη εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.55 μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς κόγχης συμπαγὲς χαμηλὸν κτίσμα, συγκείμενον ἐξ ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος, ὕψους 0.15 μ., μήκους 3.50 μ. καὶ πλάτους 2.45 μ. Τοῦτο κατὰ τὰς ἀκμὰς τῶν πλευρῶν φέρει πλαίσιον πλάτους 0.25 μ. καὶ ὕψους 0.03 μ., τὸ ὁποῖον περιτρέχει καὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς, καὶ τετραγώνους βαθύνσεις εἰς ἐκάστην τῶν τεσσάρων γωνιῶν. Εἰς τὸ κέντρον διεπιστῶθη σκάμμα διαμέτρου 0.44 μ. καὶ βάθους 0.35 μ., τοῦ ὁποῦ ἡ πρώτη μορφὴ πιθανώτατα ἦτο σταυρικὴ, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν περιβαλλόντων τοῦτο μεγάλων ὀπτοπλίνθων σταυροειδῶς διατεταγμένων (πίν. 68β). Ἐρευνα γενομένη ὑπὸ τὴν κρηπίδα πρὸς διαπίστωσιν ἐὰν κἀτωθι αὐτῆς ὑπῆρχε τάφος ἢ μαρτύριον οὐδὲν ἀπέφερεν. Ὡς γίνεται δῆλον, ἡ κρηπίς αὕτη ἐκτίσθη ὡς βάθρον τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς, ἦτο δὲ ἐπενδεδυμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ εἰς τὰς βαθύνσεις τῶν τεσσάρων γωνιῶν ἐστηρίζοντο κίονες ἐκ φρυγίου κιτρινερόυρου μαρμάρου. Ἀρ-

κετὰ τεμάχια κορμῶν τῶν κιονίσκων εὐρέθησαν εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἐπὶ τεσσάρων λοιπὸν κιονίσκων ἠδράζετο ἡ πλάξ τῆς Ἀγίας Τραπέζης, τῆς ὁποίας οὐδὲν ἔχνος διεσώθη, ὅπως δὲν διεσώθη καὶ τὸ εἰς τὴν κατάθεσιν ἐπὶ τῆς κρηπίδος λαρνακίδιον τῶν λειψάνων.

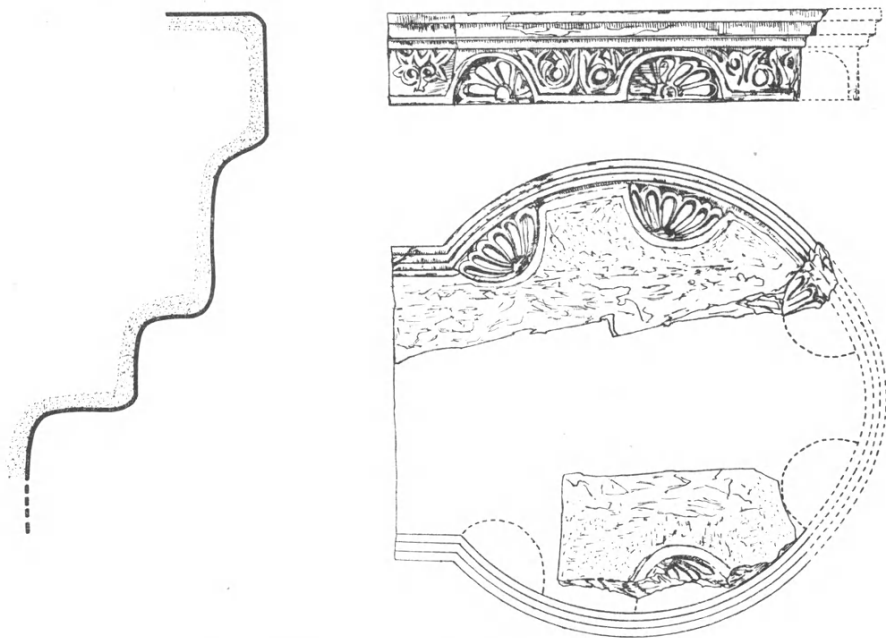

Εἰκ. 4. Ἐπίκρανον ἀμφικιονίου τῆς κόγχης τοῦ Ὁκταγώνου.

Ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος καὶ νοτίως τῆς ὥραιας πύλης, ἦτο ἰδρυμένος καὶ ὁ κτιστὸς ἄμβων. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν καθ' ὕψος τμημάτων: 1) τῆς βάσεως ὕψους 0.60 μ., ἥτις συνίσταται ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετ' ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος, φερούσης ἀβαθεῖς κόγχας ἐναλλασσομένας πρὸς καθέτους στενάς καὶ κυρτὰς ἐπιφανείας (πίν. 69α). Τὸ σύνολον τῆς βάσεως ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ μαρμαρίνων στενῶν πλακῶν καθέτως τοποθετημένων. Κατὰ τὴν νο-

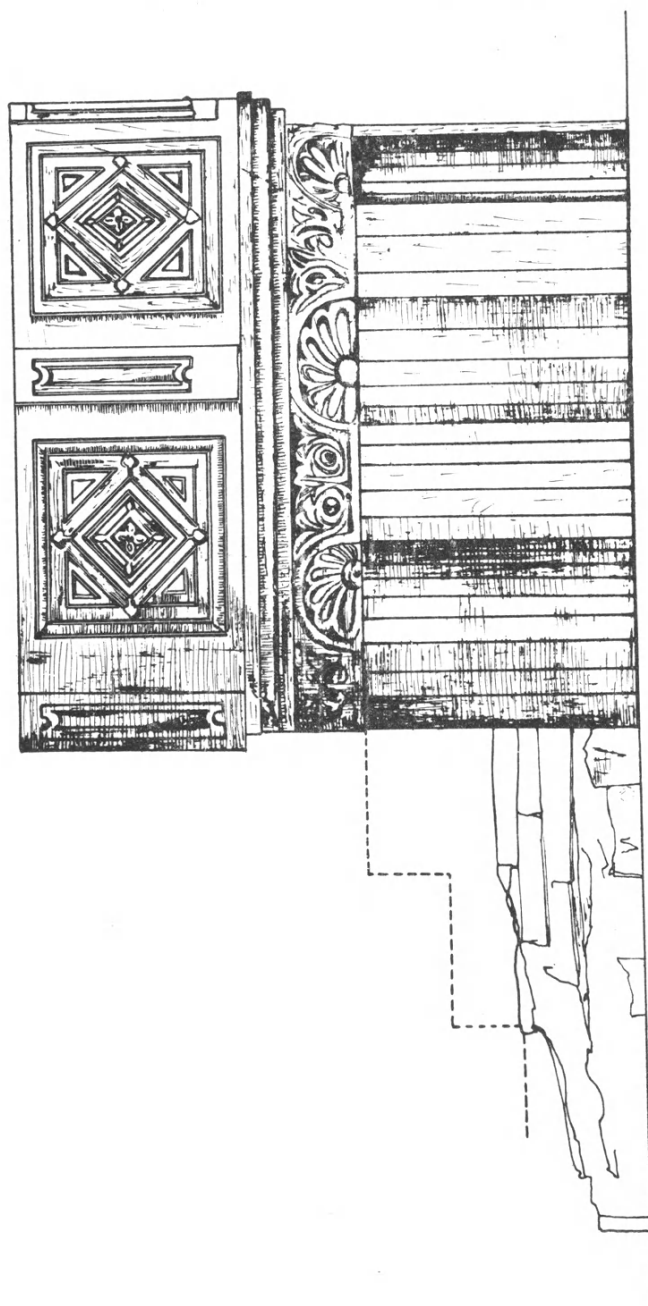
τίαν ὄψιν καὶ συνεχόμενον μετ' αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἐπίμηκες ἡμικατεστραμμένον κτίσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διεμορφοῦντο, ὡς τὰ ἔχνη μαρτυροῦσιν, αἱ εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ ἄμβωνος ὀδηγοῦσαι τρεῖς βαθμῖδες. Τὴν εὐθύγραμμον καὶ σχετικῶς στενὴν αὐτὴν κλίμακα ἐκάλυπτεν ὀρθομαρμάρωσις, 2) τοῦ μαρμαρίνου κυκλικοῦ ἐξώστου διαμ. 1.22 μ., τοῦ ὁποίου τρία μεγάλα τμήματα ἀπηλευθερώθησαν ἐκ τῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου (πίν. 69β καὶ εἰκ. 5). Οὗτος ἐπεκάθητο ἐπὶ τῆς κτιστῆς βάσεως ἐπιστέφων καὶ συμπληρῶν τὰς τε ἡμικυκλικὰς κόγχας διὰ κογχυλίων καὶ τὰς κυρτὰς πλευρὰς δι' ἀνθεμίων, 3) τῶν

Εἰκ. 5. Ὁ ἐξώστης τοῦ ἄμβωνος τοῦ Ὀκεανῶν.

κοίλων κεκοσμημένων θωρακίων συμφυῶν μετὰ τῶν ἐνδιαμέσων δι' ὁμολόγων γλυφῶν πεποικιλμένων πεσσίσκων (πίν. 69β). Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω δεδομένων στηριζόμενοι ἐπεχειρήσαμεν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἄμβωνος ὡς ἐν εἰκ. 6.

Παρὰ τὴν συστηματικὴν ἔρευναν τοῦ Ὀκεανῶν δύο σημεῖα μένουσι ἀκόμη σκοτεινά: 1) Αἱ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ βάσεις, ἀγνώστου προορισμοῦ καὶ χρονολογίας, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος καὶ 2) ὁ προορισμὸς τοῦ βορείως τῆς κόγχης κυκλικοῦ χώρου καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς ΒΑ. κόγχης τοῦ Ὀκεανῶν συνεχομένου διαμερίσματος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν αὐτοῦ ἀπολήγει εἰς μικρὰν ἡμικυκλικὴν κόγχην.

Εἰκ. 6. 'Αποκατάσσεις τοῦ ἀμβωνοῦ τοῦ 'Οκταγώνου.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ κυκλικὸς οὗτος χώρος ἐκαλύπτετο διὰ θόλου, ὡς πιστοποιεῖ τὸ ἐπὶ τόπου καταπεσὸν καὶ ἀνευρεθὲν τμήμα τῆς κορυφῆς αὐτῆς. Τοῦ ἐτέρου διαμερίσματος ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωσις μαρτυρεῖ τὸν εἰδικὸν προορισμὸν, λειτουργικὸν ἢ ἄλλον, μὲ ἐπίκεντρον τὴν κόγχην. Ἀποκλείεται ὅπωςδῆποτε ἡ χρῆσις τῶν διαμερισμάτων τούτων ὡς βαπτιστηρίου καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀλλὰ καὶ διότι οὐδεμία σχετικὴ πρὸς τὰ βαπτιστήρια κατασκευὴ (κολυμβήθρα, σωλῆνες παροχῆς ἢ ἀποχετεύσεως τοῦ ὕδατος) διεπιστώθη. Παρόμοιοι χώροι εἰς παλαιοχριστιανικὰ λατρευτικὰ κτήρια εἶναι σπανιώτατοι. Ἐξ ὧων γνωρίζω, μόνον εἰς τὴν Λευκὴν Μονὴν παρὰ τὸ Σοχάγκ τῆς Ἀνω Αἰγύπτου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὡς καὶ εἰς τὸ Ὁκτάγωνον τῶν Φιλίππων ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνασκάψαντες τὸ ὡς ἄνω μνημεῖον καὶ οἱ μετέπειτα ἐρευνῆται αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐρμηνείαν τῶν χώρων τούτων ἐπιχειροῦν. Εἶμαι υποχρεωμένος νὰ δηλώσω ὅτι, πρὸς τὸ παρόν, δὲν δύναμαι νὰ ἐκφέρω γνώμην διὰ τὸν προορισμὸν τῶν δύο τούτων συνεχομένων πρὸς τὸ Ἱερὸν Βῆμα χώρων.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐρευναν ἐσωτερικῶς τοῦ ναοῦ ἀπηλευθερώθησαν ὑπὸ ἐτέρου συνεργείου ἐκ τῶν χωμάτων καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ Ὁκταγώνου, οἵτινες καθ' ὅλην τὴν βορείαν καὶ τὴν ΒΑ. πλευρὰν σώζονται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, ἐνῶ κατὰ τὴν δυτικὴν, τὴν νοτίαν καὶ τὴν ΝΑ. κατεστράφησαν μέχρι τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου. Καὶ ἐφέτος διεπιστώθη εἰς τὸ Δ. τμήμα τοῦ καμπύλου ΒΔ. πεσσοῦ καὶ εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ΒΑ., ἀμφοτέρων συνδεομένων πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον, σύστημα ἀπορροῆς τῶν ἐκ τῆς στέγης ὀμβρίων ὑδάτων, ὅμοιον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐξηκριβώθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ΒΔ. πεσσοῦ τοῦ κτηρίου (ΠΑΕ 1959, 55 κ. ἐξ.). Ἡ τοιαύτη πρωτότυπος ἐσωτερικὴ ἀποχέτευσις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων παρατηρεῖται μόνον εἰς τὸν βόρειον καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον. Ἡ μόνη ἐρμηνεία τῆς ἰδιομόρφου ταύτης ἀποχετεύσεως εἶναι ὅτι οἱ δύο τοῖχοι, ὁ δυτικὸς καὶ ὁ βόρειος τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐχρησίμευον καὶ ὡς μεσότοιχοι: ὁ μὲν πρῶτος τοῦ πρὸς Δυσμὰς ἐκτεινομένου νάρθηκος ὁ δὲ δεύτερος συγκροτήματος κτηρίων ἐκτεινομένων καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου. Ἀντιθέτως οἱ ἄλλοι δύο τοῖχοι, ὁ Ν. καὶ ὁ Α., ᾗσαν ἐλεύθεροι ἀπὸ παντὸς κτίσματος, ὥστε ἡ ροὴ τῶν ἐκ τῆς βροχῆς ὑδάτων ἐγένετο ἐλευθέρως καὶ κατ' εὐθείαν ἐκ τῶν στεγῶν ἐπὶ παρερχομένης πιθανῶς παρὰ τὸν ναὸν ὁδοῦ.

Πρὸς διευκρίνησιν τοῦ ὅλου ἀποχετευτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι σοφῶς διατεταγμένον ἀλλὰ καὶ λίαν περίπλοκον καὶ πρὸς τὸ ὁποῖον συνδέονται πολλὰ προβλήματα, ἐπιβάλλεται εἰδικὴ ἐρευνα.

Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὕψιν τοῦ Ν. καὶ τοῦ ΒΑ. τοίχου καὶ εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου οὗτοι πλατύνονται αἰσθητῶς σχηματίζοντες ἐσωτερικῶς τοὺς καμπύλους τῶν κογχῶν πεσσούς καὶ ἐκατέρωθεν τῶν εἰσόδων, ἀνοίγονται ἡμικυκλικαὶ διακο-

σμητικαὶ κόγχαι, ἔχουσαι τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ μορφήν ὡς καὶ εἰς περίκεντρά τινα κτήρια τῆς 'Ανατολῆς (Ναὸν 'Αγ. Σεργίου, Βάγκου καὶ Λεοντίου εἰς τὴν Μπόστρα, J. W. CROWFOOT, Churches at Gerash, British School of Arch. in Jerusalem, Suppl. Paper No 3 καὶ Gerasa, City of the Decapolis, Neuhausen 1938, πίν. XXXVII). Μόνον εἰς τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ βορείου τοίχου πλαγίως τῆς εἰσόδου ὑπάρχει μία κόγχη, διότι τὸ πάχος τοῦ ἐτέρου τοίχου δὲν ἐπέτρεπε παρομοίαν διαμόρφωσιν (εἰκ. 1).

Αἱ διαστάσεις τοῦ ἀνασκαφέντος ὀκταγώνου ναοῦ εἶναι: Μῆκος μετὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς κόγχης μετρούμενον ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν παρεῶν τῶν τοίχων 41.30 μ. 'Ανευ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς κόγχης 28.30 μ. Κυρίως ναὸς μετὰ τῆς κόγχης 34 μ. Πλάτος 26.65 μ. 'Εμβαδὸν τοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς κόγχης 1100 μ.² περίπου.

2. — Διακονικὸν καὶ Πρόθεις (εἰκ. 1).

'Η σκαφή εἰς τὸν τομέα τῆς κρήνης συνεχίσθη ἀνατολικῶς τοῦ τριβήλου ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸν ὄριον αὐτῆς (ΠΑΕ 1959,49, εἰκ. 1-2). 'Απεκαλύφθη χῶρος τετράγωνος παραλληλόγραμμος, μήκους 3.45 μ. καὶ πλάτους 6.25 μ., ὀριζόμενος νοτίως ὑπὸ τοῦ μακροῦ βορείου τοίχου τοῦ 'Οκταγώνου, βορείως ὑπὸ τοίχου πάχους 0.75 μ., εἰς τὸν ὁποῖον ἀνοίγεται εἴσοδος πλάτους 1.35 μ., δυτικῶς ὑπὸ τοῦ τριβήλου τῆς κρήνης καὶ ἀνατολικῶς ὑπὸ μαρμαρίνης κρηπίδος μετὰ τριῶν στενῶν ἀναβαθμῶν. Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων διεπιστώθη πλῆθος κεράμων στρωτῆρων καὶ καλυπτῆρων, πολλὰι ψηφίδες ἐξ ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον (βόρειος τοῖχος) ἄγκιστρον ἀσφαλίσεως θύρας. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ μεγάλων ὀπτοπλίνθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πυκνὰ ἔχνη πυρὸς καὶ πολλὴ αἰθάλη. Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ διαμερίσματος ἀπεκαλύφθη κτιστὸν ὑψηλὸν βάθρον ἄνευ θεμελιώσεως καὶ ἀσύνδετον πρὸς τὸν νότιον τοῖχον, ἐφ' οὗ ἐπικολᾶται. Εἰς τοῦτο ἀνήρχετό τις ἐκ τοῦ νοτίου μετακιονίου τοῦ τριβήλου διὰ μαρμαρίνων βαθμίδων πλάτους 1.35 μ. καὶ ὕψους 0.35 μ. ἐκάστης. 'Αποκλίνω πρὸς τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ὡς μεταγενέστερον ἐκ πρώτης ὄψεως δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ κτίσμα τοῦτο προσετέθη ἅμα τῇ ἰδρύσει τοῦ ναοῦ εἴτε διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν προσπέλασιν πρὸς τὰ ἀνατολικῶς τοῦ περιγραφέντος χώρου διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ὑψηλοτέραν αὐτοῦ στάθμην, εἴτε διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κλιμαξ πρὸς τὸ ὑπερῶν, ἐὰν ὑπῆρχε, τοῦ 'Οκταγώνου.

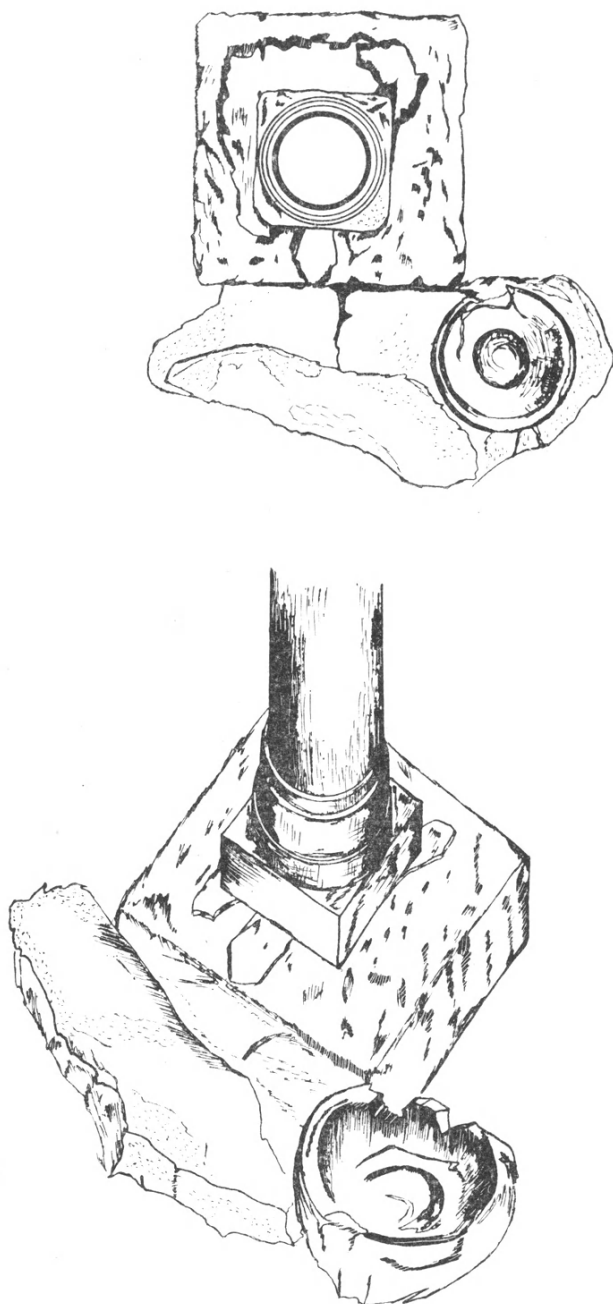
'Η ἀνατολικῶς τοῦ περιγραφέντος χώρου κρηπίς, ἡ ὁποία ἔχει πλάτος 1.12 μ., ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν στενῶν ἀναβαθμῶν μεθ' ὑποτομῶν εἰς τὰ μέτωπα αὐτῶν. 'Επὶ τῆς ὀριζοντίας ἐπιφανείας διακρίνονται εὐκρινῶς αἱ σημεῖαι καὶ τὰ σήματα ἐκ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Εἰς τὴν παράλληλον κατ' 'Ανατολὰς

θέσιν καὶ εἰς ἀπόστασιν 4.75 μ. ἐκ τῆς δυτικῆς ἀπεκαλύφθη ἐτέρα κρηπίς, διατηρουμένη εἰς πλάτος 1.19 μ. καὶ εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν καταντικρὺ ὕψος. Καὶ αὕτη εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν πρώτην. Ἀμφοτέρων αἱ ἀκμαὶ εἰσχωροῦν νοτίως εἰς τὸν μακρὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ Ὀκταγώνου, ἐνῶ ἡ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος. Οὕτω μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων τῆς κρηπίδος διαμορφοῦται ἕτερος χώρος μήκους 4.75 μ. καὶ πλάτους 6.00 μ., ἔχων μαρμαρίνην πλάκωσιν, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα τμήματα διεσώθησαν κατὰ χώραν. Τὸ ἥμισυ τοῦ τοίχου πρὸς Βορρᾶν ἀνεπλήρου ὀγκῶδες μάρμαρον, προσερχόμενον καὶ τοῦτο, εἰκάζω, ἐκ τῆς κρηπίδος. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου αὐτοῦ ἐκτίσθη τοῖχος περιορίζων οὕτω τὸν χώρον καὶ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τελευταίου πρὸς τὸ δάπεδον στρώματος τῶν κρημνισμάτων ἀνεφάνησαν πολλοὺ λόγου ἄξιοι κατασκευαί, ἔχουσαι, ὡς ὑποθέτω, λατρευτικὸν προορισμόν.

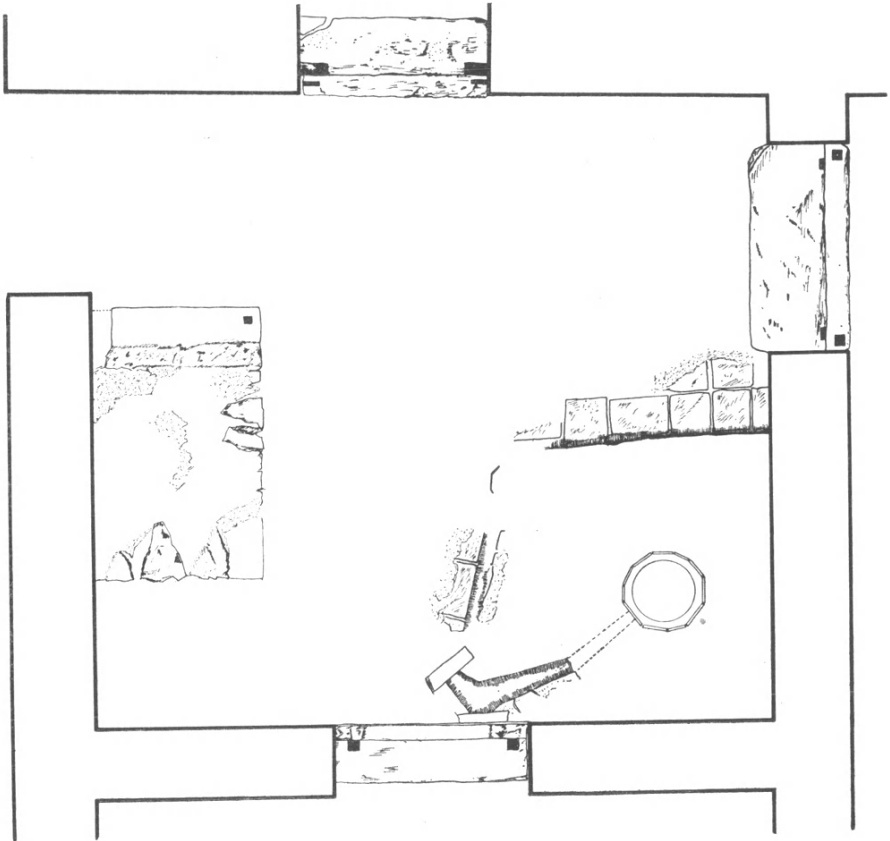
Ἐμπροσθεν τοῦ πρὸς Βορρᾶν μεγάλου μαρμάρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φέρει ἔντονα ἔχνη συχνῆς χρήσεως, ἀπεκαλύφθη, στερεωμένος ἐπὶ ἰσχυροῦ ὑποστρώματος ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος, κιονίσκος διαμέτρου 0.12 μ. μετὰ συμφυοῦς βάσεως καὶ πλίνθου κολοβωμένος κατὰ τὸ ἄνω τμήμα (εἰκ. 7 καὶ πίν. 70α). Περὶ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὑπάρχει κατασκευὴ ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος μετὰ κυκλικῶν ἐκβαθύνσεων, εἰς μίαν ἐκ τῶν ὁποίων διετηρήθη προσηρμοσμένος σκύφος. Πέριξ τοῦ κιονίσκου, ἐντὸς τῶν ἐκβαθύνσεων καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ δαπέδου τοῦ διαμερίσματος, εὑρέθησαν καὶ περισυνελέγησαν ἑκατοντάδες χαλκίνων νομισμάτων τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἐπίσης εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν εὑρέθησαν δύο ἄγκιστρα θυρῶν καὶ ἄλλυσις μήκους 0.40 μ.

Ὅλη ἡ διάταξις τοῦ χώρου τούτου, ἐπικοινωνοῦντος, ὡς θὰ ἴδωμεν, πρὸς τὸ διακονικὸν καὶ τὴν πρόθεσιν, μαρτυρεῖ διαμέρισμα ἰδιαιτέρας λατρευτικῆς σημασίας. Ἡ λατρεία αὕτη δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ σχετίζεται πρὸς τὸ πρόσωπον ἁγίου, εἰς οὗ τὸ ὄνομα ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναός. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν δύναμαι νὰ δώσω ἄλλην ἐρμηνείαν. Πολὺ ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει ἡ διατήρησις τῆς κρηπίδος. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ χώρος διεμορφώθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋπαρχούσης ταύτης κρηπίδος, ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς συνθέσεώς της καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, ἀνήκει εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Τὰ προβαλλόμενα ἐρωτήματα εἶναι: α) Διὰ ποῖον λόγον διετηρήθη κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ μοναδικὸν τοῦτο ὑπόλειμμα ἀρχαίου κτίσματος παρὰ τὴν ἀνωμαλίαν, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ εἰς τὴν διάρθρωσιν τῶν χώρων καὶ τίνα λόγον ἔχουν εἰς τὸν χώρον τοῦτον τὰ ἰδιότυπα λατρευτικὰ κατασκευάσματα, ἄγνωστα ἄλλοθεν, καὶ τὰ πολλὰ ἐπὶ τῷ αὐτῷ νομίσματι; Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα μόνον ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα τοῦ μνημείου καὶ ἡ μελέτη τῆς λατρείας ἐν Φιλίπποις δύνανται νὰ δώσουν ἱκανοποιητικὰς ἰσως ἀπαντήσεις.

Εἰκ. 7. Κάτοψις καὶ προοπτικὴ ἀπόδοσις τοῦ κιονίσκου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν κατασκευῶν.

Ἀνατολικῶς τῆς κρηπίδος ἀπεκαλύφθη στενόμηκες διαμέρισμα διαστάσεων 2.53 μ. × 10.80 μ. ἐπικοινωνοῦν διὰ τεσσάρων εἰσόδων, μιᾶς εἰς τὸν στενὸν βόρειον τοῖχον, τῆς δευτέρας εἰς τὸν νότιον καὶ τῶν δύο ἄλλων εἰς τὸν ἀνατολικὸν πρὸς τέσσαρας διαφορετικοὺς χώρους, ἐξ ὧν ἀνεσκάφη μόνον ὁ πρὸς Ἀνατολᾶς. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον τὸ διαμέρισμα τοῦτο δὲν παρουσιάζει ἐκτὸς

Εἰκ. 8. Ἡ πρόθεσις τοῦ Ὀκταγώνου μετὰ τῆς τραπέζης τῆς προθέσεως.

τοῦ ὅτι εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ προσκεκολλημένη κατὰ τὴν μακρὰν ὀπισθίαν πλευρὰν ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει κτιστὴ τράπεζα διαστάσεων 2.20 μ. × 1.00 μ.

Διὰ τῆς ΝΑ. εἰσόδου τοῦ διαμερίσματος τούτου ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησε ἀνατολικῶς ἀποκαλύψασα τετράγωνον χώρον μήκους 5.50 μ. καὶ πλάτους 5.80 (εἰκ. 1 καὶ 8). Ἐκτὸς τῆς ΝΑ. εἰσόδου ὁ χώρος φέρει καὶ ἑτέρας τρεῖς, ἐξ ὧν

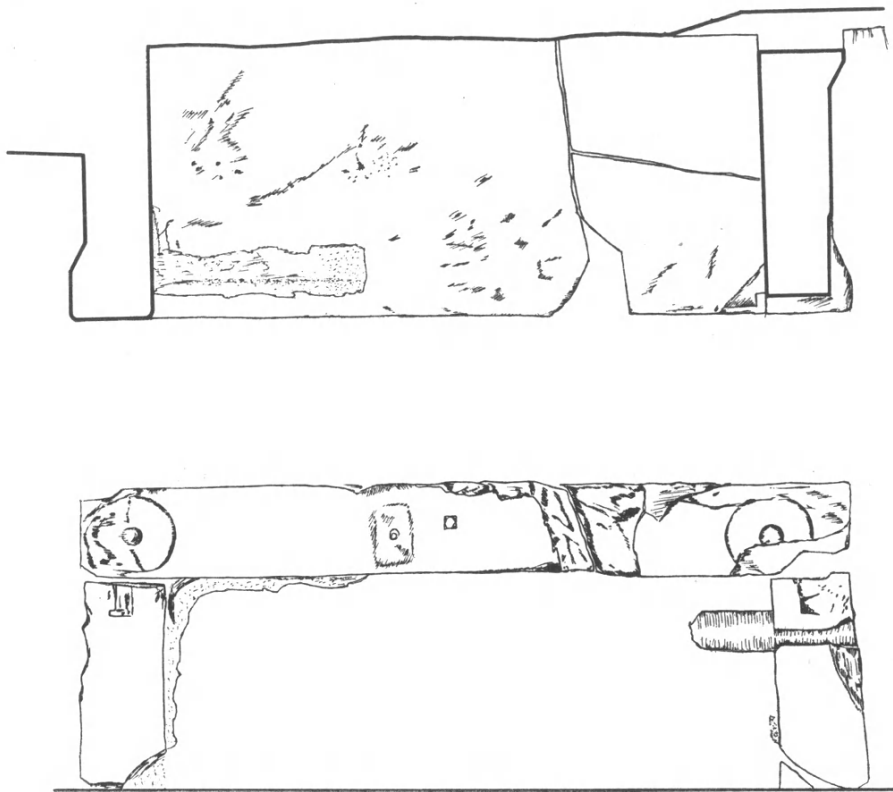
αὶ δύο τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου κατ' ἀντικρὺ εὐρισκόμεναι, διατηροῦν ἀκέραια τὰ μαρμάρινα αὐτῶν κατώφλια. Ἐκ τούτων ἡ νοτία ὀδηγεῖ εἰς τὴν ΒΑ. κόγχην τοῦ 'Οκταγώνου, ἥτοι ἐμμέσως εἰς τὸ "Ἄγιον Βῆμα" ἢ ἄλλη πρὸς ἄγνωστον εἰσέτι διαμέρισμα. Εἰς τὴν δυτικὴν εἴσοδον εὐρέθησαν κείμενα παρ' αὐτὴν τμήματα τῶν σταθμῶν τῶν θυρωμάτων, ὡς καὶ τὸ ὀριζόντιον μετὰ γλυφῶν καὶ ἀνάγλυφον σταυρὸν εἰς τὸ κέντρον ὑπέρθυρον. Κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἀπεκαλύφθη ἡ τράπεζα τῆς προθέσεως, τῆς ὁποίας ἡ νοτία στενὴ πλευρὰ ἀπέχει 0.10 μ. ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ τοίχου, ἔνθα ἀνοίγεται ἡ εἴσοδος. Ἡ τράπεζα συνίσταται ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων ὀγκων ἐπὶ τούτῳ ἐπεξεργασμένων, ἐξ ὧν τινες εὐρίσκονται εἰς τὴν θέσιν των. Ἄλλοι συμπεφυρμένοι μετὰ τῶν κρημνισμάτων καὶ ἀναγνώρισθέντες, συναρμολογηθέντες, ἐπανετοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν. Οὕτω ἀπετελέσθη ἡ ἀρχαία τράπεζα, ἥτις ἔχει μῆκος 2.58 μ., πλάτος 0.64 μ. καὶ ὕψος 0.85 μ. (πίν. 70β). Ἐσωτερικῶς διατηροῦνται ἐλάχιστα ἔχνη κεραμικοῦ κονιάματος, τὸ ὁποῖον ἦν ὡς τὰ χεῖλη τῆς τραπέζης μετὰ τῆς ὀριζοντίας πλακὸς αὐτῆς, ἥτις δὲν διεσώθη. Τὸ ἐναπομεῖναν κονίαμα εἰς τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν φέρει αὐλακὰ ἀποχετεύσεως, ἥτις συνεχιζομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὀριζοντίας καὶ καθέτου ἐπιφανείας τοῦ μαρμαρίου τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἀπολήγει εἰς στενὸν ὑπόνομον τομῆς ἡμικυκλικῆς ἔχοντα ΝΑ. κατεύθυνσιν. Εἰς τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ περιχειλίσματος τῆς ἐξωτερικῆς μακρᾶς πλευρᾶς διεπιστώθησαν κυκλικαὶ ἐκβαθύνσεις (ὑποδοχαὶ) διαμέτρου 0.26 μ., φέρουσαι εἰς τὸ κέντρον ἀνὰ ἓνα τόρμον (εἰκ. 9). Ἐνταῦθα πιστεύω ὅτι ἡδράζοντο κίονες, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα μικρὰ τεμάχια τῶν κορμῶν εὐρέθησαν μετὰ τῶν κρημνισμάτων. Οὗτοι ὑπεβάσταζον εἴτε ἐπίπεδον εἴτε θολωτὸν στέγασμα, τὸ ὁποῖον ὕπισθεν μὲν ἐστερεοῦτο ἐπὶ τοῦ τοίχου κατὰ τὰ πλάγια δὲ ἐπὶ κιλιδάντων, γεφυρούντων τὸ μετὰ τῶν ὀπισθίων τοίχου καὶ τῶν κίωνων κενόν. Οὕτω ἡ τράπεζα αὕτη τῶν προσφορῶν, ἐκφεύγουσα τῆς συνήθους μορφῆς παρομοίων τραπεζῶν, ἀπετέλει ἀρχιτεκτόνημα μνημειακοῦ χαρακτῆρος, σπανιώτατον εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς.

Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος ἀπεκαλύφθη σκάμμα ἐσωτερικῶς κυκλικὸν καὶ ἐξωτερικῶς ἐνδεκάπλευρον, διαμέτρου 0.64 μ., ἐπενδεδυμένον δι' ὀρθομαρμαρώσεως, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὸν πυθμένα ὁπὴν ἀπορροῆς, ὀδηγοῦσαν εἰς ἀποχετευτικὸν σύστημα προεκτεινόμενον κάτωθι τοῦ οὐδοῦ τῆς βορείας εἰσόδου (εἰκ. 8). Περὶ τὸ σκάμμα καὶ εἰς ἔκτασιν 1.00 μ. παρατηρήθη δάπεδον κακῆς διατηρήσεως ἐκ μεγάλων ὀπτοπλίνθων. Καὶ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ λάκκου τούτου εἶναι δύσκολον νὰ ἐκφέρῃ τις γνώμην. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὅλου τοῦ διαμερίσματος ὑπῆρχον πολλοὶ κέραμοι, στρωτήρες καὶ καλυπτῆρες, θραύσματα μικρὰ καὶ μεγάλα κροκεάτου λίθου καὶ τεμάχια διατρήτου φολιδωτοῦ θωρακίου.

Τὰ τρία ἀνατολικῶς τῆς κρήνης διαμερίσματα, ἐπικοινωνοῦντα μετ' ἀλλήλων καὶ μετ' ἄλλων πρὸς Βορρᾶν ἀγνώστων εἰσέτι χώρων καὶ μετὰ τοῦ Ὁκταγώνου, ἔχουν πάντα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τοὺς χώρους τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ πρῶτος ἀμέσως ἀνατολικῶς τῆς φιάλης χώρος, ἔνεκα τῆς ἰδιομορφίας του δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ χαρακτηρισθῇ. Πρόκειται περὶ τόπου λατρείας χριστιανοῦ ἥρωος ἢ περὶ χορβανᾶ ἢ γαζοφυλακίου;

Εἰκ. 9. Τομὴ καὶ κάτοψις τῆς τραπέζης τῆς προθέσεως.

Ὁ δεύτερος μετ' αὐτὸν χώρος φέρει κτιστὴν τράπεζαν καὶ ἐπικοινωνεῖ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ πρὸς ἐξωτερικὸν διάδρομον. Ἐχω τὴν γνώμην ὅτι τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἦτο τὸ διακονικὸν μὲ τὴν τράπεζαν εἰς ἣν κατετίθεντο αἱ προσφοραί.

Τέλος τὸ τρίτον πρὸς Ἀνατολὰς διαμέρισμα μεθ' ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ περιγραφέντων ταυτίζω πρὸς τὴν πρόθεσιν. Τὸ συγκρότημα λοιπὸν τῶν

τριῶν διαμερισμάτων, τὸ ἐπικοινωνοῦν ἀμέσως μὲν πρὸς τὴν φιάλην ἐμμέσως δὲ πρὸς τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ νάρθηκος καὶ κείμενον *supra ecclesiam e loco septemtrionali* ἔχει πάντα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν βασιλικὴν *extra muros* ἐν Φιλίπποις καὶ περὶ τῶν ὁποίων διεξοδικῶς ἐπραγματεύθημεν ἐν ΑΕ 1955 (1961), 132 κ. ἐξ. Εἰς τὸ Ὀκτάγωνον τὰ πράγματα εἶναι πλέον συγκεκριμένα, διότι διατηροῦνται αἱ μόνιμοι λειτουργικαὶ κατασκευαί, αἱ ὁποῖαι ἐρμηνεύουσι τὴν ὅλην λειτουργικὴν τάξιν, τὴν ὁποίαν προβλέπουν ἀλληλοσυμπληρούμεναι ἡ Διὰ θήκη τοῦ Κυρίου καὶ αἱ Ἀποστολικαὶ Διατάγαι.

3. — Ἡ Στοά (εἰκ. 1).

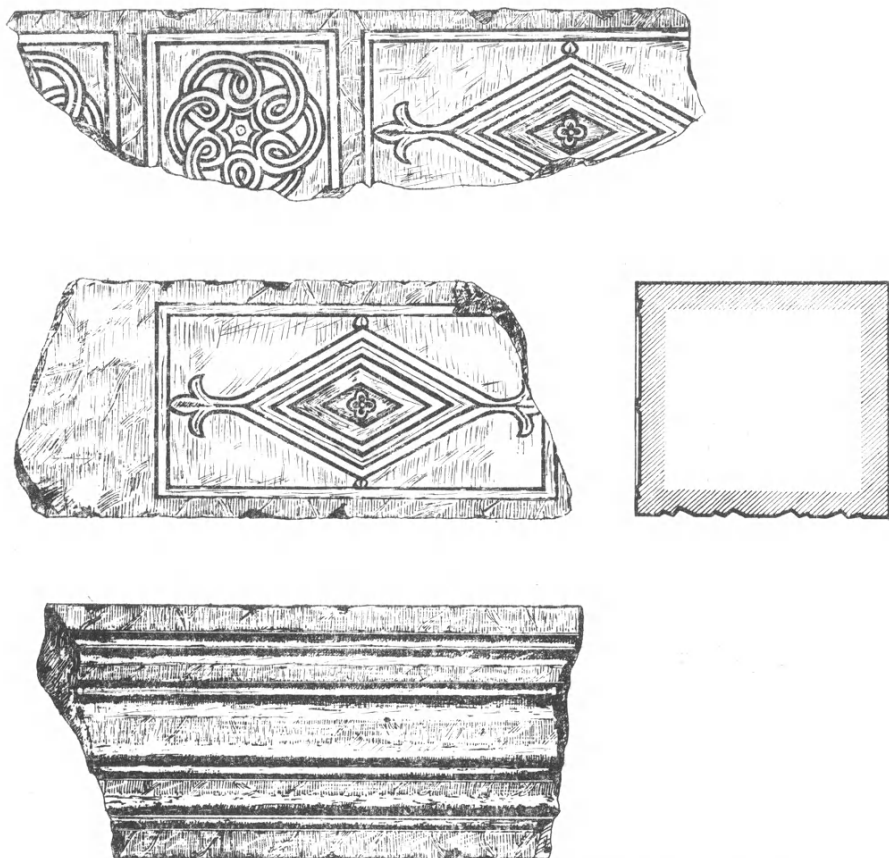
Παραλλήλως συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τῆς στοᾶς. Μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τοῦ ὁποῦ εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ τὸ δυτικὸν κλίτος ἐξηφανίσθη σχεδὸν ἡ πλάκωσις, ἐναπομείναντος κατὰ διαστήματα μόνον τοῦ ἐκ κεραμεικοῦ κονιάματος ὑποστρώματος αὐτῆς, ἀνευρίσκονται πολλοὶ κέραμοι στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες καὶ σιδηροὶ ἥλοι διαφόρων μεγεθῶν. Πυκνὰ ἔχνη πυρὸς καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ ἀνασκαπτομένου τμήματος δηλοῦν τὴν αἰτίαν τῆς καταστροφῆς. Εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ τὸ δυτικὸν κλίτος διεπιστῶθησαν ἐπίσης τεμάχια ὕαλου ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἐπὶ τοῦ ἀκραίου πρὸς Βορρᾶν τμήματος τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου μεταξὺ τῆς τελευταίας βάσεως κίονος καὶ τοῦ πεσσοῦ, εἰς ὃν ἀπολήγει οὗτος, ἀπεκαλύφθη χαρακτὴ δι' αἰχμηροῦ ὄργανου ἢ ἐπιγραφῆ (πίν. 73α):

ΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ
ΠΕΤΡΟΥ ΑΜΗΝ

Εἰς τὸ ὕψος τοῦτο καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς τρικλίτου στοᾶς ἀνευρέθη πλῆθος μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τεθραυσμένων: θριγκοὶ (εἰκ. 10), καμπύλα δίδυμα καὶ μονὰ θωράκια (πίν. 71α), ὑπέρθυρα, κιονόκρανα (πίν. 71β), φατνώματα (πίν. 72α) κ.ἄ.

Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς στοᾶς οἱ στυλοβάται ἀπολήγουν εἰς πεσσοὺς, οἷτινες διαμορφώνουν τὰς πύλας αὐτῆς. Ἐξ αὐτῶν ἡ κεντρικὴ, τῆς ὁποίας ὁ οὐδὸς διατηρεῖται κατὰ χώραν, ἔχει ἄνοιγμα 3.29 μ. Ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου πεσσοῦν ὁ δυτικὸς εἶναι κατεστραμμένος, ἐνῶ ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ ἐκ τοῦ ὑπέρθυρου κατακόρυφος σταθμὸς μετὰ κυματίου καὶ πολλῶν κλιμακῆδόν διατεταγμένων ταινιῶν, διατηροῦνται εἰς ὕψος 1.05 μ. (πίν. 72β). Παρὰ τὸν οὐδὸν εὐρέθη εἰς πολλὰ τεμάχια καὶ τὸ ὑπέρθυρον τῆς πύλης, ἔχον τὰς αὐτὰς πρὸς τοὺς κατακορύφους σταθμοὺς γλυφὰς καὶ εἰς τὸ κέντρον ἀνάγλυπτον σταυρόν (πίν. 73β). Τῶν πλαγίων εἰσόδων οἱ πεσσοὶ σχεδὸν δὲν ὑπάρχουν πλέον. Μόνον ἡ ἔρευνα τῶν θεμελίων αὐτῶν ἐπέτρεψε τὴν ἀκριβῆ ἀποτύπωσιν καὶ τὴν γνῶσιν τῆς μορφῆς αὐτῶν. Οὗτοι ἀποτελοῦν ἡμικύκλια, εἰς τὴν κο-

ρυφήν τῶν ὁποίων ἀνοίγονται αἱ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη εἴσοδοι. Πρὸ τῶν τριῶν πυλῶν ἐκτείνεται πλακόστρωτον εἰς ἀπόστασιν δὲ 30.5 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ

Εἰκ. 10. Τμήματα καὶ τομὴ θριγκῶν ἐκ τῆς στοᾶς τοῦ Ὀκταγώνου.

πεσσοῦ τῆς μεσαίας πύλης καὶ κατὰ τὸν ἄξονα αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη κατὰ χώ-
ραν μαρμαρίνη ἰωνικὴ τετράγωνος βάσις πεσσοῦ.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

13. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΒΕΡΓΙΝΗΣ *

Ἀπὸ ἐτῶν ὑπῆρχον πληροφορίες περὶ προσεχοῦς ἐκτελέσεως ἔργων δημοσίας ὠφελείας εἰς τὴν περιοχὴν Βεργίνης, τὰ ὅποια κατ' ἀνάγκην θὰ κατέστρεφον τύμβους τοῦ ἐρευνωμένου προϊστορικοῦ νεκροταφείου. Περί τούτου ἐγκαίρως ὁ ὑπογράφων εἰδοποίησε τόσον τὴν ἀρμοδίαν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, ὅσον καὶ τὸ Διοικ. Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἡ ἔρευνα ἐλάμβανε τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τὸν χαρακτῆρα σωστικῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ ἐκλογή τῶν ἀνασκαπτομένων τύμβων ἐγένετο πάντοτε μετὰ γνώμονα τὴν ὑπάρχουσαν ἀπειλὴν. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1960 ἤρχισε πρᾶγματι ἡ ἐκτέλεσις τῶν προβλεπομένων ἀρδευτικῶν ἔργων καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία διέρχεται διὰ τοῦ κέντρου σχεδὸν τοῦ νεκροταφείου. Ἡ χορηγία τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας ἀνασκαφῇ στόχον εἶχε καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τύμβους εὕρισκομένους ἐντὸς τῶν ὑπὸ ἀρδευσιν ἀγρῶν, οἱ ὅποιοι (τύμβοι) θάττον ἢ βράδιον θὰ κατεστρέφοντο. Ἐν τούτοις τὰ περιορισμένα οἰκονομικὰ μέσα ἐπέτρεψαν τὴν ἔρευναν 4 μόνον τύμβων, ἐνῶ ἄλλοι 40 τοῦλάχιστον κινδυνεύουν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἐφορον κ. Φ. Πέτσαν τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὑπὸ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ μελλόντων νὰ καταστραφοῦν 100 περίπου τύμβων. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἱκανοποίησε βεβαίως τὸν συντάκτην τῆς παρούσης ἐκθέσεως, ὁ ὁποῖος ἀπὸ δεκαετίας ἐρευνᾷ τὸ μοναδικὸν τοῦτο νεκροταφεῖον τύμβων, κατὰ τοῦτο, ὅτι οὕτω ἐξησφαλίσθῃ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν ὑπὸ καταστροφὴν ταφῶν. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ διάσπασις αὕτη τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπροσδοκῆτως γενομένη, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ προκαλέσῃ δυσκολίας εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὕλικου καὶ νὰ δυσχεράνῃ τὴν ὑπὸ ἄλλων ἐπιστημόνων ἐκτίμησιν τῶν ἐπιτευγμάτων καὶ τὴν

---

* Τὴν ἀνασκαφὴν παρηκολούθησαν ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ ἡ βοηθὸς τῆς Α' ἔδρας τῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δις Ἀλ. Δάφφα, ἡ πτυχιούχος τῆς αὐτῆς Σχολῆς δις Φρ. Κάλφα, αἱ τελειόφοιτοι φοιτήτριαι δις Δ. Χατζῆ, Χρ. Μαυροπούλου, Ἐρ. Λιάνη, Ἀρτ. Κουνάβου καὶ Χ. Κουκούλη ὡς καὶ ὁ φοιτητὴς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς κ. Ἰ. Παρθενίου. Ἡ βοήθειά των ὑπῆρξε πολὺτιμος καὶ ἡ ἐκφρασις τῶν θερμῶν εὐχαριστιῶν τοῦ ἀνασκαφέως ἀποτελεῖ εὐχάριστον ὅσον καὶ ἐπιβεβλημένον καθήκον. Εὐχαριστίαι θερμαὶ ὀφείλονται καὶ εἰς τὴν Φιλοσ. Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ ὁποία ἐνίσχυεν οἰκονομικῶς τοὺς φοιτητάς της διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἀνασκαφὴν.

συναγωγὴν πορισμάτων. Τὸ μόνον ἕως παρηγορητικὸν στοιχεῖον εἶναι ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Πέτσα ἀνασκαπτόμενοι ἐφέτος τύμβοι ἐχρησιμοποιεῖσθαι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ νέου εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἢ καὶ κατεσκευάσθησαν ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ταύτην περίοδον, ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς ἐκείνη, ἡ ὁποία προσφέρει τὸ ἀπαραίτητον ὕλικόν διὰ τὴν μελέτην τοῦ νεκροταφείου τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς καὶ μόνον συμπληρωματικὰ τινὰ στοιχεῖα δύναται νὰ προσφέρῃ ἢ δευτέρᾳ αὐτῇ ἀνασκαφῇ. Ὅπως δὲ ποτε διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτα καὶ χρήσιμα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκτεταμένης νέας ἀνασκαφῆς, ἐφ' ὅσον μάλιστα προωθήσουν τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς προσφορᾶς πλουσιωτέρου ὕλικου καὶ τῆς ἐπανορθώσεως ἐνδεχομένων σφαλμάτων καὶ ἀτελῶν παρατηρήσεων, γενομένων ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνασκάψαντος εἰς τὸ νεκροταφεῖον.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1960 ἀνεσκάφησαν τέσσαρες τύμβοι, οἱ ΑΒ, ΑΓ, ΑΔ καὶ ΑΕ. Ὁ ΑΒ ἔκειτο 50 μ. περίπου νοτίως τοῦ τύμβου Φ, ὁ ΑΕ 50 μ. περίπου βορείως τοῦ Ν καὶ οἱ ΑΓ καὶ ΑΔ, παρ' ἀλλήλους κείμενοι, 60 μ. περίπου βορείως τοῦ ΑΕ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τῆς Μ. Περτσαμίδου.

Ὁ τύμβος ΑΒ, ὕψους 0.60 μ. καὶ διαμέτρου 15 μ. περίπου, περιεῖχε περισσοτέρας τῶν 8 ταφῶν ἐντὸς λάκκων καὶ 4 ταφὰς πίθων, μὲ ἀσφάλειαν ὁμως δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὰ ὅρια μόνον 3 λάκκων. Οἱ 4 πίθοι εὐρίσκοντο κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς περιφερείας τοῦ τύμβου καὶ εἶχον ὑποστῇ σοβαρὰς ζημίας ἐκ τῆς καλλιεργείας. Ὀλόκληρον τὸ ἄνω ἥμισυ τούτων εἶχε παρασυρθῇ ὑπὸ τοῦ ὕνιου τοῦ ἀρότρου καὶ ἀπωλέσθῃ μετ' αὐτοῦ συμπαρεσύρθησαν, φαίνεται, καὶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἀγγεῖα, μόνον δὲ ὑπόλοιπὰ τινὰ τῶν κοσμημάτων ἀνευρέθησαν, ἥτοι εἰς τὸν πίθον 1 δύο μικρὰ καλκαῖ ὀκτώσχημοι πόρπαι καὶ δύο μικροὶ δακτύλιοι, εἰς τὸν πίθον 2 σιδηροῦν ἡλόμορφον ἀντικείμενον, εἰς τὸν πίθον 3 μικρὰ ὀκτώσχημος πόρπη, δύο τεμάχια ἡλομόρφου ἀντικειμένου (περόνης;), καὶ εἰς τὸν πίθον 4 δύο ψῆφοι.

Ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρος ὁ τύμβος φαίνεται ὅτι εἶχε βαθέως ταραχθῇ. Διότι καὶ τὸ κοκκινόχωμα, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχε κατασκευασθῇ, ὡς πάντες οἱ τύμβοι τῆς Βεργίνης, ἦτο ἀναμεμειγμένον μετ' ἀμμώδους χώματος καὶ χαλίκων, καὶ πλῆθος τεμαχίων πίθων, ὀστράκων καὶ χαλκῶν κοσμημάτων εὐρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς διάφορα σημεῖα ἐντὸς αὐτοῦ. Τοῦτο μᾶς ἠνάγκασε νὰ ἐρευνήσωμεν ἰδιαιτέρως τὸ κέντρον, ὅπου ἡ ταραχὴ ἦτο ἐμφανεστέρα, ἀλλὰ, μολονότι ἀνεσκάφη λάκκος βαθύτερος τῶν δύο μέτρων, δὲν ἀπεκαλύφθη ἐλληνιστικὴ ταφή, ἡ ὁποία θὰ ἐδικαιολόγει τὴν παρατηρηθεῖσαν ταραχὴν.

Ἐκ τῆς ταραχῆς ταύτης ἔμεινεν ἀνέπαφος (ἢ σχεδὸν ἀνέπαφος) ἡ ταφή ΑΒΙ (εἰς τὸ ΒΔ. τεταρτημόριον τοῦ τύμβου), γενομένη ἐντὸς λάκκου, τοῦ ὁποίου

ὁ πυθμὴν εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σχεδὸν τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους (πίν. 74β). Ἡ ταφή αὕτη περιεῖχε δύο ἀγγεῖα, ἀμφότερα ἀνοικτά, δίωτα, (AB 15, AB 16). Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀσυνήθη ἐξαίρεσιν εἰς τὸ ἐρευνώμενον νεκροταφεῖον, ὅπου κατὰ κανόνα τὸ ἕτερον τῶν ἀγγείων εἶναι στενοῦ λαίμου — συνηθέστατα πρόχους—. Πλούσιος ἦτο ὁ χαλκοῦς κόσμος τῆς κεφαλῆς τῆς νεκρᾶς. Ἐκτὸς τῶν συνήθων σπειροειδῶν ἐλασμάτων, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εὐρέθησαν ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς εἰς δύο ὁμάδας τῶν τριῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων συνήπτετο εἰς τὸ ἄνω μέρος δι' ἐνὸς χαλκοῦ κομβίου, ὑπῆρχον εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς 6 δακτύλιοι κόμης, ὧν ὁ εἷς μὲ ὀκτώσχημον σπειροειδῆ διαμόρφωσιν. Ἐκτὸς τούτων εὐρέθησαν ἡλέκτρινοι ψῆφοι περιδεραιού, μία χαλκῇ ὀκτώσχημος πόρπη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καὶ τέλος χαλκοῦν ψέλιον 6 σπειρῶν, τὸ ὁποῖον ἔφερε προφανῶς ἡ νεκρά εἰς τὴν ἀριστεράν της χεῖρα.

Ἡ ταφή ABII, περιέχουσα τὸ φιαλόσχημον ἀγγεῖον AB17 καὶ μικρὸν χάλκινον ψέλιον, δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ἡ ταφή ABIII, γενομένη ἐντὸς λάκκου βάθους 0.40 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, περιεῖχε κατὰ τὸ ἀνατολικὸν της ἄκρον τὰ ἀγγεῖα AB18 καὶ AB19 καὶ κατὰ τὸ μέσον σιδηροῦν ἔλασμα.

Ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων ταφῶν εὐρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς διαφόρους θέσεις ἕτερα 15 ἀγγεῖα καὶ διάφορα χαλκᾶ κοσμήματα (πόρπαι, περόναι, δακτύλιοι κλπ.). Τόσον ἡ θέσις, εἰς ἣν ἀνευρέθησαν, ὅσον καὶ ἡ κατάστασις τοῦ χώματος ἀποδεικνύουν τὴν προμνημονευθεῖσαν ταραχὴν τοῦ τύμβου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὀφείλεται εἰς τὰς καλλιεργητικὰς μηχανάς.

Ὁ τύμβος ΑΓ εἶχεν ὕψος 0.90 μ. καὶ διάμετρον 17 μ. περίπου. Τὸ χῶμα τοῦ ἦτο τὸ σύνθηδες κοκκινόχωμα, ἀδιατάρακτον ἀπὸ μεταγενεστέρους, μόνον δὲ ἐπιπολαίας ζημίας κατὰ τὴν περιφέρειαν φαίνεται ὅτι προσεκάλεσεν ἡ καλλιέργεια. Αἱ ἐν αὐτῷ γενόμεναι ταφαὶ πρέπει νὰ ἦσαν περισσότεραι τῶν 25, τρεῖς ἐντὸς πίθων, αἱ λοιπαὶ δὲ εἰς λάκκους, εἴτε ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν εἴτε ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν μὲ ἀσφάλειαν τὰ ὅρια μόνον 15, ἐτέρων δὲ 5 μὲ πιθανότητα ὀρίζομεν τὴν θέσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων. Διότι, ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν προγενεστέρων ἀνασκαφῶν, οἱ σκελετοὶ τῶν νεκρῶν ἔχουν τελείως ἀφανισθῇ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βεργίνης. Τοῦτο ὀφείλεται, ἴσως, εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀσβεστίου, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὸ κοκκινόχωμα τῶν τύμβων. Ἐν συνόλῳ ὁ τύμβος ΑΓ ἀπέδωκε 53 ἀγγεῖα, μερικὰ τῶν ὁποίων ἦσαν τελείως κατεστραμμένα καὶ ἔλλιπῃ. Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξαιρετικῶς πολλῶν ταφῶν τοῦ τύμβου τούτου οὐδεμία ἰδιαίτερος πλουσία ταφή γυναικὸς εὐρέθη.

Ἡ ταφή ΑΓ I περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα ΑΓ5 (πρόχους) καὶ ΑΓ4 (δίωτον ἀνοικτόν), μικρὸν σιδηροῦν μαχαίριδιον καὶ τρία χαλκᾶ κομβία. Εἰς τὴν ταφήν ΑΓII, ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ΑΓ1 καὶ ΑΓ3, εὐρέθη μόνον χαλκοῦς δακτύλιος.

Διὰ τὰ ὅρια τῆς ταφῆς ΑΓΙΙΙ δὲν ὑπάρχει βεβαιότης οὐδ' εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι ὁ σκύφος ΑΓ7 ἀνήκει εἰς μίαν ταφήν μετὰ τῆς πρόχου ΑΓ6. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ἀγγεῖον ΑΓ6 εὐρίσκετο παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς νεκρᾶς, ὡς δεικνύουν τὰ ὀλίγα σπειροειδῆ ἑλάσματα τὰ εὑρεθέντα παρὰ τοῦτο. Πλησίον τοῦ ἀγγείου καὶ τῶν ἐλασμάτων ὑπῆρχε σιδηρᾶ τοξωτὴ πόρπη (λίαν ὀξειδωμένη) καὶ περαιτέρω χαλκοῦς δακτύλιος. Τὸ μικρὸν δίωτον ἀγγεῖον ΑΓ10 καὶ ἡ πρόχους ΑΓ11, εὑρεθέντα εἰς ὕψος 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου, καὶ εἰς μικρὰν μεταξὺ των ἀπόστασιν (0.60 μ.), ἀνῆκον πιθανῶς εἰς ταφήν μικροῦ παιδίου, οὐδὲν ἕτερον ἔχον καταλιποῦσαν (ταφή ΑΓΙΥ). Εἰς τὴν ταφήν ΑΓΥ ἀνήκει τὸ ἀγγεῖον ΑΓ12 καὶ τὰ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. περιπυ χαλκᾷ κοσμήματα. Τὰ εἰς ἀπόστασιν 0.40 μ. ΝΔ. τῶν κοσμημάτων κείμενα ἀγγεῖα ΑΓ14 καὶ ΑΓ15 δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι συνανήκουν εἰς τὴν ἰδίαν ταφήν. Τὰ χαλκᾷ κοσμήματα εἶναι μᾶλλον πτωχά, ἀλλὰ ἡ σαφὴς διάταξις των δίδει καθαράν καὶ πειστικὴν εἰκόνα περὶ τῆς λειτουργίας των, ἰδίως τῶν σπειροειδῶν ἐλασμάτων τῆς κεφαλῆς (Τὸ Ἔργον τοῦ 1960, σ. 88, εἰκ. 101 καὶ πίν. 74α τῆς παρούσης ἐκδόσεως). Ταῦτα φαίνεται ὅτι ἀνὰ δύο ἐκρέμαντο ἑκατέρωθεν τῶν κροτάφων, προσηρτημένα ἄνω διὰ χαλκοῦ κομβίου, ἐνῶ τρίτον ζευγὸς ἐκρέματο εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς κεφαλῆς, περιβαλλόμενον κατὰ διαστήματα ὑπὸ χαλκῶν δακτυλίων, οἱ ὅποιοι βεβαίως ἐκόσμου καὶ συνεκράτουν πλόκαμον τῆς κόμης.

Ἡ ταφή ΑΓΥΙ περιεῖχε τὴν πρόχου ΑΓ9 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δίωτον ΑΓ8 καὶ ὀλίγα χαλκᾷ κοσμήματα. Ἴσως πρόκειται περὶ ταφῆς παιδίου. Εἶναι ἐνδεχόμενον εἰς μίαν ταφήν νὰ ἀνῆκον τὰ ἀγγεῖα ΑΓ19 καὶ ΑΓ20 (ταφή ΑΓΥΙΙ). Ἡ ταφή ΑΓΥΙΙΙ, ἀνήκουσα προφανῶς εἰς ἄνδρα, περιεῖχε τὴν πρόχου ΑΓ22, τὸ ἀνοικτὸν δίωτον ΑΓ23 καὶ τὸ κυάθιον ΑΓ21, ὡς ἐπίσης σιδηρᾶν μάχαιραν, σιδηροῦν μαχαίριδιον, σιδηρᾶν αἰχμὴν βέλους, δύο χαλκοῦς δακτυλίους, ἡλεκτρίνας ψήφους περιδεραίου καὶ ἕτερα δύο μικρὰ χαλκᾷ κοσμήματα (πίν. 75α). Ἡ ἀνδρική αὕτη ταφή εἶναι μοναδικὴ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βεργίνης διὰ τὰ χαλκᾷ καὶ ἄλλα κοσμηματά της. Εἰς τὴν ταφήν ΑΓΙΧ ἀνῆκεν ὁ πρωτογεωμετρικὸς σκύφος ΑΓ24 καὶ ἡ πρόχους ΑΓ16 καὶ ὀλίγα χαλκᾷ κοσμήματα. Ἡ ταφή ΑΓΧ ἐκτὸς τῆς «ὕδρας» ΑΓ13 περιεῖχε δύο μακρὰς χαλκᾶς περόνας, χρυσοῦν δακτύλιον κόμης καὶ δύο ἡλεκτρίνας ψήφους. Ἡ ταφή ΑΓΧΙ περιεῖχε τὸ δίωτον ἀνοικτὸν ἀγγεῖον ΑΓ25 καὶ μέγα σιδηροῦν ξίφος βαθέως ὀξειδωθὲν (πίν. 75γ).

Ταφὰς ΑΓΧΙΙ καὶ ΑΓΧΙΙΙ-ΙΥ χαρακτηρίζομεν δύο ομάδας ἀγγείων (6 εἰς τὴν πρώτην, 5 εἰς τὴν δευτέραν) καὶ κοσμημάτων εὑρεθέντων ὁμοῦ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ σχέσις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῇ μετ' ἀσφάλειαν. Ὡς ταφήν ΑΓΧΥ χαρακτηρίζομεν ὁμάδα ὀλίγων μικρῶν κοσμημάτων, ἀνευρεθέντων ἄνευ ἀγγείων.

Ἡ ταφὴ ΑΓ XVI περιεῖχε τὸν «ἀμφορέα» ΑΓ46 καὶ τὴν πρόχουν ΑΓ45, πλησίον δὲ ταύτης ἔκειτο σιδηρᾷ αἰχμὴ δόρατος. Εἰς τὴν ταφὴν ΑΓ XVII ἀνήκεν ἡ πρόχους ΑΓ36, τὸ «κανθαρόσχημον» ἀγγεῖον ΑΓ37, πῆλινος σφόνδυλος, χαλκοῦν κομβίον, μολυβδίνη ἀτρακτόσχημος ψῆφος καὶ μικρὰ ὀκτώσχημος πόρπη. Εἰς τὴν ταφὴν ΑΓ XIX εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα ΑΓ40 καὶ ΑΓ 41 καὶ μικρὸν τμήμα σιδηροῦ μαχαιριδίου, ἐνῶ εἰς τὴν ταφὴν ΑΓ XIX μόνον τὰ ἀγγεῖα ΑΓ42 καὶ ΑΓ43. Ἡ ταφὴ, τέλος, ΑΓ XX, κειμένη εἰς τὸ ἀνατολικὸν πέρας τοῦ τύμβου, περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα ΑΓ44 (δίωτον ἀνοικτόν), ΑΓ47, ΑΓ48 (πρόχοι) καὶ ΑΓ49 (φιαλόσχημον), χαλκᾷ κοσμήματα κεφαλῆς (σπειροειδῆ ἐλάσματα, μικρὰν τοξωτὴν πόρπην καὶ ἑτέρας δύο μικρὰς ὀκτωσχήμους) καὶ δύο ὀκτωσχήμους πόρπας εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων (πίν. 75β).

Ἐντὸς τοῦ τύμβου ΑΓ εὐρέθησαν καὶ 3 ταφικοὶ πίθοι. Τούτων οἱ δύο πρῶτοι εἶχον ὑποστῇ ζημίας καὶ εὐρέθησαν κενοί, ὁ τρίτος ὅμως περιεῖχε τὸ ἀγγεῖον ΑΓ52, δύο χρυσᾷ ἐνώτια καὶ σπειροειδὲς ἔλασμα μεγαλύτερας διαμέτρου τῶν συνήθως εὐρισκομένων (πίν. 76β).

Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τύμβος οὗτος περιεῖχεν ἐξαιρετικῶς πολλὰς, ἀλλὰ μᾶλλον πτωχὰς ταφάς. Παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀταξίαν εἰς τὴν θέσιν τῶν ταφῶν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν διάθεσιν πρὸς ἀκτινωτὴν περὶ τὸ κέντρον διάταξιν, μὲ προφανῇ ἐξαίρεσιν τῶν ταφῶν XVI καὶ XX. Ἐκ τῶν οὕτω διατεταγμένων ταφῶν, ὅσαι παρεῖχον ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὐρίσκετο πρὸς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου, οὐδεμιᾶς ἀντιθέτου περιπτώσεως παρατηρηθείσης. Καὶ εἰς τὸν τύμβον τοῦτον οἱ σκελετοὶ τῶν νεκρῶν ἔχουν παντελῶς ἀποσυντελῆ, μόνον δὲ ὀδόντες τινὲς διεσώθησαν.

Ὁ τύμβος ΑΔ ἔκειτο δυτικῶς τοῦ προηγουμένου, ἐφαπτόμενος ἐκείνου. Εἶχεν ὕψος 0.60 μ. καὶ διάμετρον 14 μ. περίπου. Δέον ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἐκ τῆς ἀρόσεως εἶχεν ἀπολέσει μέρος τοῦ ἀρχικοῦ του ὕψους. Ἀπετελεῖτο, ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἐκ κοκκινοχώματος, ἀλλὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον ἄφθονοι μικροὶ λίθοι καὶ ἀρκετὰ ὕστρακα, φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τοῦλάχι-στον τμήμα του εἶχε ποτε ταραχθῇ.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν προηγούμενον περιεῖχε πολὺ ὀλίγας ταφάς, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε μία, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πλουσιωτέρα τῶν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθεισῶν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς Βεργίνης γυναικείων ταφῶν (πίν. 76α τῆς παρούσης ἐκθέσεως καὶ τὸ Ἔργον τοῦ 1960, σ. 84, εἰκ. 102). Πρόκειται περὶ τῆς ταφῆς ΑΔ I, γενομένης ἐντὸς λάκκου, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εὐρίσκετο σχεδὸν ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους. Περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΔ12 καὶ τὸ ἀνοικτόν δίωτον ΑΔ13. Ἡ πρόχους πρέπει νὰ εἶχε τοποθετηθῇ δεξιὰ τῆς κεφαλῆς τῆς νεκρᾶς. Παρ' αὐτήν, ὑπὲρ τὸν δεξιὸν δηλ. ὤμον τῆς νεκρᾶς, ὑπῆρχε τρίδυμος διπλοῦς πέλεκυς, ἔτι δὲ ἀριστερώτερον τὰ

διάφορα κοσμήματα τῆς κεφαλῆς ἦτοι: τὰ συνήθη σπειροειδῆ ἐλάσματα εἰς δύο ομάδας τῶν τριῶν, συνημμένες κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον δι' ἐνὸς κομβίου. Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τούτων ὑπῆρχον ἡλέκτριναι ψῆφοι καθ' ομάδας, ὡς ἐὰν ἐκρέμαντο ἐκ τῶν κροτάφων. Δύο ὅμοιαι ψῆφοι, ἡ μία τῶν ὁποίων συνημμένη εἰς μικρότατον χρυσοῦν σφηκωτῆρα, εὐρέθησαν ὑπὸ τὴν πόρπην τοῦ δεξιοῦ ὤμου. Πολλοὶ μικροὶ tutuli ἦσαν διατεταγμένοι οὕτως, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἐκόσμουν ταινίαν, ἡ ὁποία περιέβαλλε τὰς παρειὰς καὶ τὴν σιαγόνα. Τρεῖς χρυσοὶ δακτύλιοι κόμης, εἰς σιδηροῦς, ἕτερος χαλκοῦς, δύο σπειροειδῆ κοσμήματα καὶ μικρὸν ἀγκιστροειδὲς σύρμα ἀνῆκον ἐπίσης εἰς τὸν κόσμον τῆς κεφαλῆς. Εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς κεφαλῆς ὑπῆρχεν ὀρθογώνιον σιδηροῦν ἔλασμα, ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ χῶμα ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς κανονικὰς σειρὰς μικροὶ tutuli (ἡλίσκοι). Εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων ὑπῆρχον δύο μεγάλοι ὀκτώσχημοι πόρπαι, μεταξὺ δὲ τούτων εὐρέθη περιέργον κόσμημα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ ἐνὸς ἄκρου του ἐπεκάθητο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πόρπης (πίν. 77α). Ἅλλοτερον μικρὸν σπειροειδὲς κόσμημα εὐρέθη πλησίον τούτου. Πολυάριθμοι ἡλέκτριναι ψῆφοι ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν πορπῶν, εἰς τὴν θέσιν, ἔνθα ἔπρεπε νὰ εὐρίσκεται τὸ περιδέραιον. Μεγάλῃ ὑαλίνῃ ψῆφος, τεθραυσμένη ἀτυχῶς, ὥριζε, φαίνεται, τὸ μέσον τοῦ περιδεραιού. Ἐν συνεχείᾳ ὑπῆρχον τρία ψέλια, ἐν — 6 σπειρῶν — εἰς τὴν θέσιν τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ δύο — ἐν 9 σπειρῶν καὶ τὸ ἕτερον ἀπλοῦν — εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀριστερᾶς. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ταφῆς, ὅπου ἡ μέση τῆς νεκρᾶς, εὐρέθησαν πολυάριθμα χαλκῆ κομβία ἀνεστραμμένα εἰς κανονικοὺς στίχους τῶν 6. Προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὸ ὀπισθεν τμήμα ζώνης. Ἀριστερὰ τούτων ὑπῆρχεν ἀμφικωνικὸς σφόνδυλος.

Ἡ ταφὴ ΑΔΠ περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΔ 14 καὶ τὸν ἀμφορέα ΑΔ 15. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς πρόχου ἀπόστασιν εὐρέθη σιδηροῦν ξίφος, μήκους 0.53 μ. (Τὸ Ἔργον τοῦ 1960, σ. 90, εἰκ. 103). Ἐπ' αὐτοῦ ἐσώζοντο σαφῆ ἔχνη ξυλίνου κολεοῦ ὡς καὶ λείψανα τῆς ξυλίνης λαβῆς. Περὶ τὸ μέσον τοῦ ξίφους ὑπῆρχον 3 σιδηραῖ αἰχμαὶ βελῶν, ἐνῶ παρὰ τὴν λαβὴν τοῦ μικροῦ σιδηροῦν μαχαϊρίδιον.

Εἰς τὴν ταφὴν ΑΔ III, κειμένην κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου, ἀνῆκον τὰ ἀγγεῖα ΑΔ 1 καὶ ΑΔ 2 καὶ μικρὸν μαχαϊρίδιον. Τέλος εἰς τὴν ταφὴν ΑΔ IV ἀνῆκον τὸ ἀγγεῖον ΑΔ 16 καὶ μικρὸν σιδηροῦν ἀντικείμενον, πιθανώτατα μαχαϊρίδιον.

Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων ταφῶν εὐρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ τύμβου ἀγγεῖα καὶ μεγάλα τεμάχια ἀγγείων (ἐν ὧν 9), προερχόμενα ἐκ ταφῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῇ προφανῶς ταραχὴν.

Ὁ τύμβος ΑΕ εὐρίσκετο περὶ τὰ 50 μ. νοτιῶς τοῦ προηγουμένου, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Ἡλία Πουρσανίδου. Εἶχε διάμετρον 15 μ. καὶ ὕψος 0.90 μ.

περίπου. Ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπετελεῖτο ἐκ κοκκινοχώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁμῶς ὑπῆρχον ἀρκετοὶ μικροὶ λίθοι καὶ χάλικες. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἀκόλουθοι ταφαί.

Ταφή ΑΕ Ι. Περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα ΑΕ 6 (πρόχους) καὶ ΑΕ 7 (ἀνοικτὸν δίσκον) καὶ μικρὸν χαλκοῦν ψέλιον, ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν 3 μικρὰ χαλκᾶ κομβία.

Ταφή ΑΕ ΙΙ. Περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΕ 3 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δίσκον ΑΕ 3, ὡς καὶ χαλκᾶ κοσμήματα κεφαλῆς, ἤλεκτρινας ψήφους περιδεραίου, οὐχὶ ὁμῶς πόρπας (πίν. 77β). Ἡ ταφή ΑΕ ΙΙΙ περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΕ 8, τὸν ἀμφορέα ΑΕ 9, σπειροειδῆ ἐλάσματα κεφαλῆς, δύο ὀκτώσχημους πόρπας καὶ ἤλεκτρινας ψήφους. Ἡ ταφή ΑΕ ΙV περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΕ 19, τὸ ἀνοικτὸν δίσκον ΑΕ 20 καὶ σιδηρᾶν αἰχμὴν δόρατος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εὐρίσκετο δεξιὰ τοῦ νεκροῦ (ἡ αἰχμὴ ἐφθάνεν ὑπὲρ τὸν δεξιὸν ὄμω). Εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου εὐρέθη σιδηρᾶ μάχαιρα καὶ ἕτερον μαχαίριδιον (πίν. 78α).

Ἡ ταφή ΑΕ V ἀνῆκεν εἰς πλουσίαν γυναῖκα, ὡς δεικνύουν τὰ εὐρεθέντα πολυάριθμα κοσμήματα (πίν. 78β). Πράγματι ἐκτὸς τῆς πρόχου ΑΕ 25 καὶ τοῦ ἀνοικτοῦ δίσκου ΑΕ 15, ὑπῆρχον, παρὰ τὴν πρόχουν, τρίδυμος χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς. Ἡ θέσις του εἶναι ὑπὲρ τὸν δεξιὸν ὄμω τῆς νεκρᾶς. Εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς τὰ συνήθη σπειροειδῆ ἐλάσματα, εἰς δύο ομάδας τῶν τριῶν, συνημμένα εἰς τὸ ἄνω πέρασ δι' εὐμεγέθους κομβίου, μεταξὺ δὲ τῶν κομβίων δακτύλιος ἐκ λεπτοῦ, πλατέος ἐλάσματος. Πέρα τούτων, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς, σιδηροῦν ὀρθογώνιον ἔλασμα, ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἦσαν προσηλωμένοι μικροὶ tutuli. Πολυάριθμοι tutuli εὐρέθησαν διατεταγμένοι περὶ τὴν κεφαλὴν, ὡς ἐὰν ἦσαν ποτε προσηλωμένοι ἐπὶ ταινίας δέρματος ἢ ὑφάσματος περιβαλλούσης τὰς παρειὰς καὶ τὴν σιαγόνα. Ἐν συνεχείᾳ εὐρέθησαν δύο χρυσοὶ δακτύλιοι κόμης, εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων δύο εὐμεγέθεις ὀκτώσχημοι πόρπαι καὶ μεταξὺ τούτων ἤλεκτριναι ψήφοι —μία τούτων ἀτρακτόσχημος, τοποθετημένη ἄλλοτε εἰς τὸ μέσον, προφανῶς, τοῦ περιδεραίου. Εἰς τὴν θέσιν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἣτις πρέπει νὰ ἐκάμπτετο εἰς ὀρθὴν γωνίαν, ὑπῆρχε ψέλιον, παρ' αὐτὸ δέ, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀντίστοιχον πλευρὰν τῆς νεκρᾶς, πολλοὶ μικροὶ tutuli, προσηρμοσμένοι βεβαίως ἄλλοτε εἰς τὸ ὕφασμα ἢ τὸ δέρμα τῆς ζώνης (πίν. 79β τῆς παρουσίης ἐκθέσεως καὶ Τὸ Ἔργον τοῦ 1960, σ. 91, εἰκ. 105).

Ἡ ταφή ΑΕ VI περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΕ 26 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δίσκον ΑΕ 27. Ἐκτὸς τούτων εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων εὐρέθησαν δύο μεγάλαι χαλκαῖ περόναι μήκους 0.34μ.

Ἡ ταφή ΑΕ VII περιεῖχε τὴν πρόχουν ΑΕ 28 καὶ τὸν ἀμφορίσκον ΑΕ 29 (πίν. 80α). Πλησίον τῆς πρόχου εὐρέθη ἀργὸς λίθος, ἐφ' οὗ εἶχεν ἐπικαθῆσει

ἐν μέρει ἡ ὀκτώσχημος πόρπη τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Παρὰ τὴν πρόχουν ἔκειντο δύο ὁμάδες ἐκ τριῶν σπειροειδῶν ἐλασμάτων ἐκάστη καὶ παρ' αὐτὰ δύο κομβία. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ δεξιοῦ ὤμου εὐρέθη ἡ ἑτέρα ὀκτώσχημος πόρπη, μεταξὺ δὲ τῶν πορπῶν 4 ἡλέκτρινοι ψῆφοι. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πόρπης ὑπῆρχε ψέλιον 11 σπειρῶν (πίν. 79α). Ἡ θέσις του δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ ἐφέρετο εἴτε εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα εἴτε εἰς τὸν δεξιὸν πῆχυν τῆς ἀντιστοίχου χειρὸς καμφοίσεως εἰς ὀξεῖαν γωνίαν καὶ ἀποτεθείσης λοξῶς ἐπὶ τοῦ στήθους.

Εἰς τὸ ΒΑ. τεταρτημόριον τοῦ τύμβου εὐρέθησαν ἡ πρόχους ΑΕ 11 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δῖωτον ΑΕ 10, περιβαλλόμενα ὑπὸ ἀργῶν λίθων. Εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. περίπου ἀπὸ τῶν λίθων τούτων ἕτεροι δύο λίθοι ὠρίζον προφανῶς τὸ δυτικὸν πέρας τῆς ταφῆς ταύτης (ΑΕ VIII). Εἰς τὴν ταφὴν ΑΕ IX ἀνῆκον τὸ φιαλόσχημον ἀγγεῖον ΑΕ 21 καὶ ἡ πρόχους ΑΕ 22, ὡς καὶ δύο μικρὰ ψέλια, μικρὰ ὀκτώσχημος πόρπη, ἀγκιστροειδὲς κόσμημα, δακτύλιοι καὶ ψῆφοι περὶ δερδαίου. Φαίνεται ὅτι μικρὰ ταραχὴ προεκλήθη εἰς τὴν ταφὴν ταύτην κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ πίθου 3. Εἰς τὴν ταφὴν ΑΕ X ἀνῆκον ἡ πρόχους ΑΕ 24, τὸ ἀνοικτὸν δῖωτον ΑΕ 23 καὶ ἡ πρόχους ΑΕ 31, ὡς καὶ μικρὰ τοξωτὴ πόρπη, μικρὸν κομβίον καὶ τεμάχιον σπειροειδοῦς ἐλάσματος. Τέλος εἰς τὴν ταφὴν ΑΕ XI ἀνῆκον ἡ πρόχους ΑΕ 32 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δῖωτον ΑΕ 33. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς πρόχου ἀπόστασιν εὐρέθη μέγα σιδηροῦν ξίφος μήκους 0.73 μ. καὶ πλησίον τούτου δακτύλιος μὲ ὀκτώσχημον σπειροειδῆ ἀπόληξιν (πίν. 80β).

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω 11 ταφῶν εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τύμβου ΑΕ καὶ 4 ταφικοὶ πίθοι. Ὁ πίθος 1 εἶχεν ἐκ τῆς καλλιεργείας καταστραφῆ καὶ μόνον μικρὸν τμήμα τούτου ἀπέμεινεν. Ὁ πίθος 2 εἶχεν ἐπίσης καταστραφῆ κατὰ τὸ ἄνω ἡμισὺ του καὶ εὐρέθη κενός. Ὁ πίθος 3 ἔκειτο εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους καὶ οὕτω διέφυγε τὴν καταστροφὴν (βλ. Τὸ Ἔργον τοῦ 1960, σ. 90, εἰκ. 104). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἡ πρόχους ΑΕ 37 καὶ τὸ ἀνοικτὸν δῖωτον ΑΕ 36, ἀμφοτέρω πρὸς τὸ χεῖλος, καὶ πλησίον τούτων ὀκτώσχημος πόρπη. Ὁ πίθος 4 μικρὰς μόνον ζημίας ἐκ τῆς ἀρόσεως ὑπέστη, ἀλλ' ἐντὸς τούτου εὐρέθησαν μόνον δύο χαλκοὶ «σφόνδυλοι» ἀμφικωνικοί.

Ἐκτὸς τῶν ταφῶν τούτων εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τύμβου, ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ὑψηλότερον ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, εἰς διάφορα σημεῖα ὀλίγα ἀκόμη ἀγγεῖα, τὰ ὅποια δὲν δύναμαι νὰ ἀποδώσω μὲ ἀσφάλειαν εἰς ὠρισμένας ταφάς.

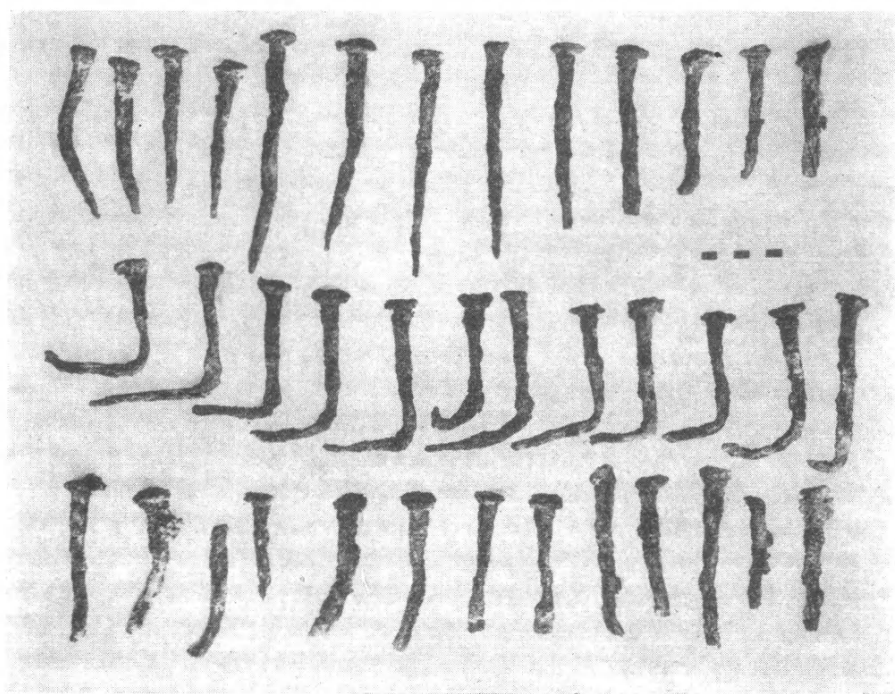
Συνοψίζοντες παρατηροῦμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ τύμβου ΑΕ ἐγένοντο 15 τοῦλάχιστον ταφαί, 11 ἐντὸς λάκκων, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον ἦτο κατὰ κανόνα τὸ ἀρχικὸν ἔδαφος, καὶ 4 ἐντὸς πίθων. Μολονότι οἱ λάκκοι στεροῦνται αὐστηρᾶς διατάξεως, διαφαίνεται διάθεσις ἀκτινωτῆς περὶ τὸ κέντρον τοποθετήσεώς των. Εἰς ὅσας περιπτώσεις ἔχομεν ἀσφαλῆ στοιχεῖα προκύπτει ὅτι ἡ

κεφαλή τοῦ νεκροῦ εὐρίσκετο πρὸς τὸ κέντρον, μὴ ὑπαρχούσης οὐδεμιᾶς ἀντιθέτου περιπτώσεως, πλὴν ἴσως τῆς προβληματικῆς ταφῆς ΑΕ IX.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους τούτου προσέθεσαν πλούσιον νέον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς εἰκόνας, τὴν ὁποίαν εἶχομεν μέχρι σήμερον σχηματίζει διὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βεργίνης. Δὲν ὑπάρχει πλέον οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ παλαιότεραι ταφαὶ τοῦ νεκροταφείου ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σιδηρᾶς ἐποχῆς καὶ ὅτι ὑπάρχουν σαφεῖς ἐπιβιώσεις ἐνὸς παλαιότερου πολιτισμοῦ χαλκῆς ἐποχῆς, ἔχοντος συγγένειαν πρὸς πολιτισμούς τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἐπίσης αἱ χαρακτηριστικῶς πλούσιαι γυναικεῖαι ταφαὶ δεικνύουν ὅτι οἱ νεκροὶ ἀνήκουν εἰς κοινωνίαν μὲ ἀκμαῖον οἰκονομικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτιστικὸν βίον, ἔχουσαν ἐπαφὴν τόσο πρὸς τὴν βορειοτέραν Εὐρώπην (ἤλεκτρον), ὅσον καὶ πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα (πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα). Ὁπωσδήποτε τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο, μοναδικὸς ἐν Ἑλλάδι ἐκπρόσωπος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς σιδηρᾶς ἐποχῆς, ὅφ' ἣν μορφήν γνωρίζομεν τοῦτον ἐκ τῆς βορειοτέρας Εὐρώπης, ἀποτελεῖ ἐξαιρετικῶς σπουδαῖον κρίκον μεταξὺ τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ τῆς ὑπολοίπου Εὐρώπης, παρέχον πολύτιμα στοιχεῖα διὰ τὴν διαφώτισιν πλήθους προβλημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς προϊστορίας, μάλιστα χρονολογικῶν, ὡς ἐπίσης καὶ καιρίων σημείων τῆς ἐλληνικῆς προϊστορίας. Διότι, ἂν πράγματι παρέχῃ ἐντυπωτικὴν εἰκόνα πολιτισμοῦ βορείας καταγωγῆς, τοῦτο σημαίνει ὅτι τὴν αὐτὴν εἰκόνα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἂν ἡλήθευεν ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐκ Βορρᾶ — ἐκτὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου — καθόδου τῶν Δωριέων, φορέων στοιχείων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς τελευταίας χαλκῆς περιόδου, ὡς δέχονται πολλοὶ προϊστορικοὶ τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοιούτων συγκεντρωμένων στοιχείων εἰς ἄλλας ἐλληνικὰς περιοχὰς σημαίνει, νομίζω, ὅτι ἄλλως πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ πρόβλημα τῆς «δωρικῆς εἰσβολῆς» καὶ τῆς ὑπάρξεως σποράδην ἀντικειμένων, ὧν ἡ καταγωγὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ εὐρωπαϊκὴ.

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΤΑΦΟΥ ΠΑΡΑ ΤΑ ΛΕΥΚΑΔΙΑ ΝΑΟΥΣΗΣ

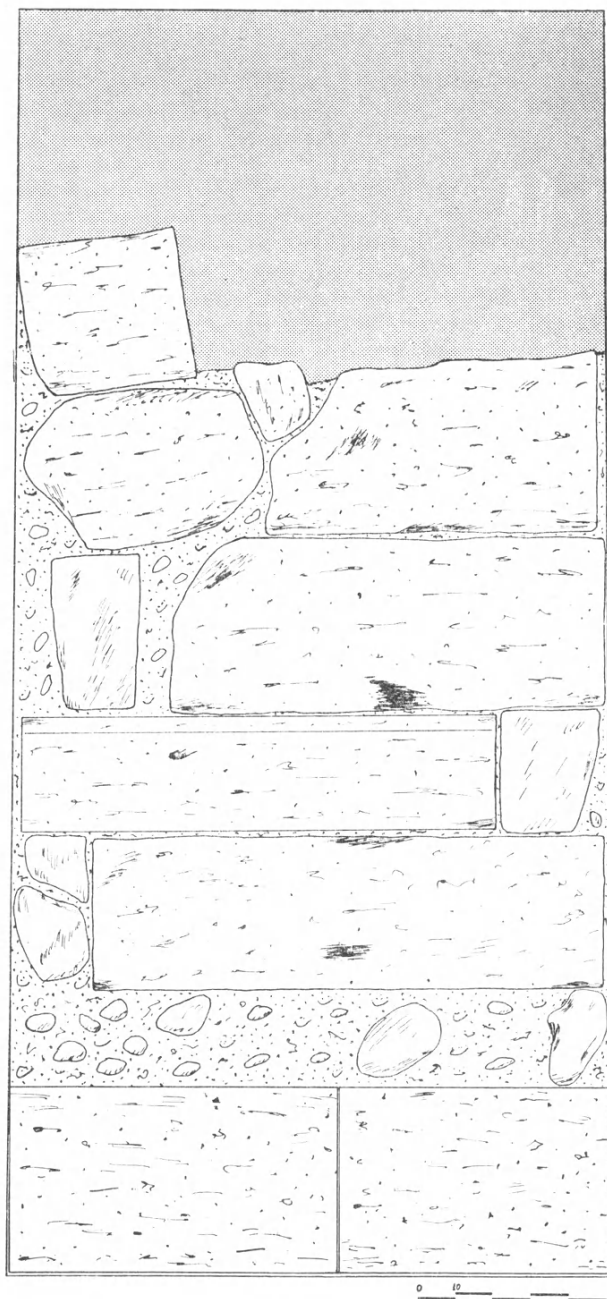
Κατὰ τὸ ἔτος 1960 τὸ κυρίως ἀνασκαφικὸν ἔργον κατὰ τὸν μέγαν, μετὰ διωρόφου προσόψεως, μακεδονικὸν τάφον περιωρίσθη εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ὄγκου χώματος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀφεθῇ πρὸ τῆς προσόψεως κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους, διὰ νὰ ἐρεῖδωνται τὰ κατὰ κατακόρυφον

Εἰκ. 1. Σιδηροὶ ἥλοι εὑρεθέντες ἔξω τοῦ τάφου.

καὶ κατὰ ὑποτείνουσιν ὑποστυλώματα καὶ ἀντιστηρίγματα τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως. Οὕτω ἀπεκαλύφθη καὶ κατέστη δυνατόν νὰ φωτογραφηθῇ¹ ὁλόκληρος ἡ πρόσοψις, μολονότι ἡ εἰκὼν μετὰ τῶν φθορῶν καὶ ὑποστυλωμάτων

1 Τὸ Ἔργον 1960, σ. 93, εἰκ. 106. Ἡ ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ὑποστύλωσις ἀντικατεστάθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ νέας, εὐπρεπεστέρας, ἡ ὁποία πάντως πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ τελικῶς, ἐξευρισκομένου ἄλλου τρόπου εὐσταθείας τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως.

Εἰκ. 2.

ἀδικεῖ τὸ μνημεῖον. Τὰ προβλήματα εὐσταθείας, στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ ὑπομιμνήσκει ὁ πίναξ 81, δεικνύων τὸ ἄνω μέρος τοῦ δεξιᾶ τῆς εἰσόδου ἡμικίονος τοῦ κάτω ὀρόφου. Ἐξ ἄλλου παρέχονται ἐνταῦθα τρεῖς εἰκόνες ἐνδεικτικαὶ τῆς καταστάσεως τοῦ μνημείου εἰς τὸν ἄνω ὄροφον. Ὁ πίν. 82α δεικνύει τὸ κάτω μέρος τοῦ τρίτου ἐξ ἀριστερῶν ἰωνικοῦ ἡμικίονος τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὀρόφου εἰκονίζονται ἐνταῦθα δύο χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἤτοι τὸ εὐρεθὲν τμήμα ἐπικράνου παραστάδος (πίν. 82β) καὶ τὸ εὐρεθὲν κιονόκρανον ἡμικίονος (πίν. 82γ).

Σπουδαιότερον, ὅσον καὶ δαπανηρὸν εἰς χρόνον καὶ εἰς χρῆμα, ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ μνημείου. Ἐδημοσιεύθησαν ἤδη εἰκόνες δεικνύουσαι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τοιοῦτου καθαρισμοῦ¹.

Παρέχεται ἐνταῦθα εἰκὼν ἤλων σιδηρῶν εὐρεθέντων πρὸ τῆς προσόψεως καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ στυλοβάτου, προφανῶς ἐκ τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὰ ἱκρίωματα κατὰ τὴν κατασκευὴν ἢ κατὰ τινα ἐπισκευὴν τοῦ τάφου (εἰκ. 1). Τέλος τὸ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον δεικνύει τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρέθησαν οἱ φράσσοντες τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου λίθοι (εἰκ. 2)².

Εἶναι σαφές ὅτι μόνον ἡ κάτω σειρὰ ἀποτελουμένη ἐκ δύο λίθων εἶναι ἀδιατάρακτος ἐξ ἀρχῆς. Οἱ ὑπερκείμενοι λίθοι προφανῶς ἐτέθησαν προχείρως ὑπὲρ ἀλλήλους μεταγενεστέρως.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

1 Τὸ Ἔργον 1960, σ. 95 κ.ε., εἰκ. 108-110. Πρβ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Τὰ ὕλικά δομῆς, τεῦχος 2, σ. 66, εἰκ. 25.

2 Πρβ. Τὸ Ἔργον 1960, σ. 93, εἰκ. 106.

15. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΡΧΑΙΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ

Τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον παρὰ τὴν ὁδὸν Φιλίππου ἐν Κοζάνῃ ἐγένετο γνωστὸν ἐκ τυχαίων εὐρημάτων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 1948-1949. Ἐπηκολούθησαν συστηματικαὶ κατὰ τὸ 1950 ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τότε Ἐφορεύοντος Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων τῆς Περιφέρειας κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπαυελήφθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ κατὰ τὸ 1958, ὅτε οὗτος προέστατο τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κερκύρας². Ἡ ἀπόστασις καὶ αἱ ἐν τῇ Περιφερείᾳ του ἀπασχολήσεις ἠνάγκασαν τὸν κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΝ νὰ παραιτηθῇ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ὁποίαν ἐξ ἄλλου ἐπέβαλλον αἱ οἰκοδομικαὶ καὶ ὁδοποιητικαὶ ἐργασίαι ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, διότι ἐκ τούτων προέκυπτον κίνδυνοι καταστροφῆς τάφων. Ἡ πόλις ἐπεκτείνεται μὲ ταχὺν ρυθμὸν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, ἐκατέρωθεν τῆς νέας - πρὸς Θεσσαλονίκην - ὁδοῦ Φιλίππου (εἰκ. 1 καὶ πίν. 83α).

Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1960 ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ, δαπάναις πάντοτε τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογράφοντος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1957 ἀνέλαβε τὴν IB' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν (Βεροίας), εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται καὶ ὁ Νομὸς Κοζάνης³.

Πρὸς διερεύνησιν τοῦ χώρου τῆς νεκροπόλεως, χάριν λήψεως μέτρων προστασίας, ἐσκάφησαν δοκιμαστικαὶ τάφροι πέριξ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ἀνασκαφέντων τάφων. Αἱ νέαι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἔφθασαν εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου. Διακρίνονται ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1 ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Δ, Ε καὶ Η.

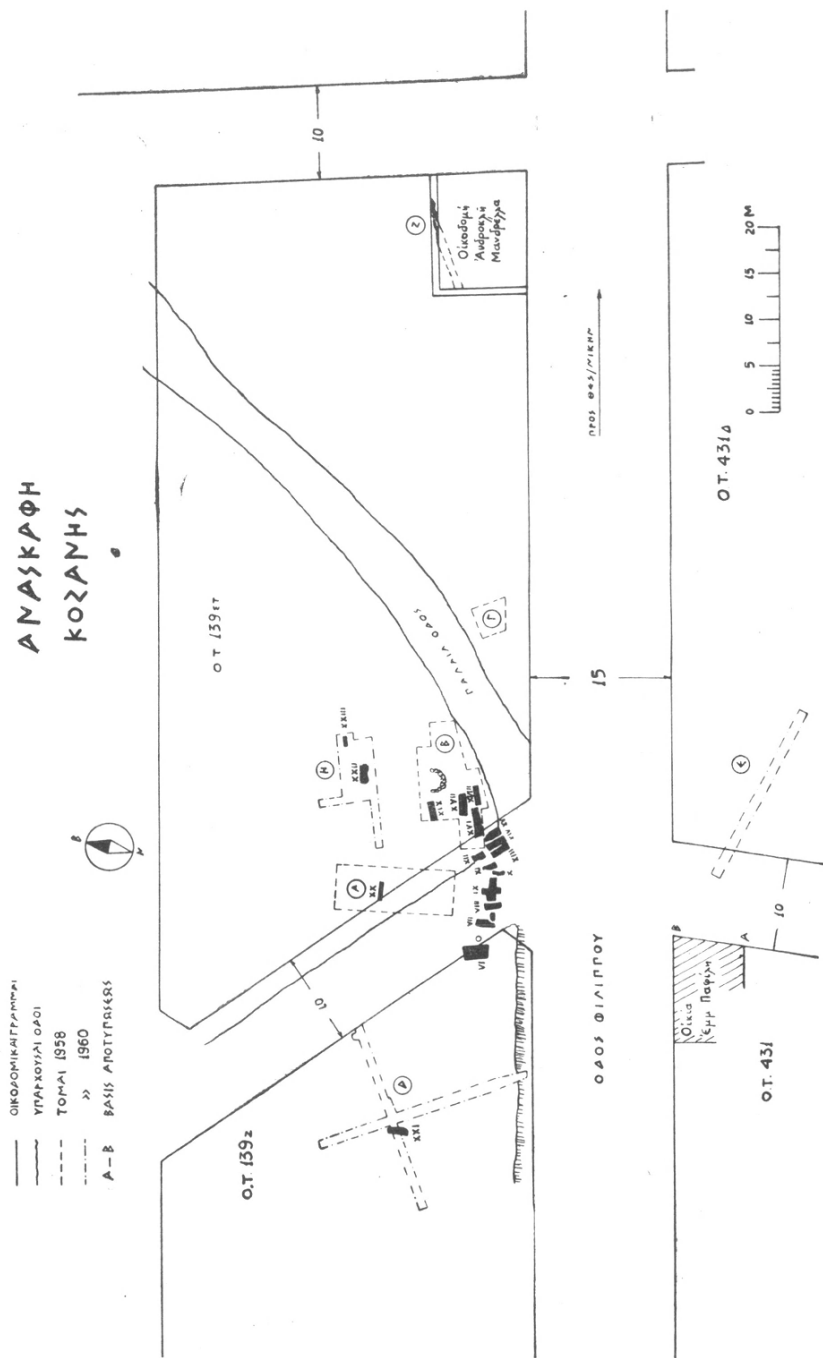
Ἡ τάφρος Δ ἐχαράχθη εἰς σχῆμα σταυροῦ μὲ πλάτος 1 μέτρου περίπου. Ἡ ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς τάφρος ἐξετάθη τελικῶς εἰς 20 μ., ἡ δὲ ἀπὸ

1 Ἰδὲ κυρίως ΠΑΕ 1950, σ. 281 κ.έ. ΑΕ 1948-49, σ. 85 (πρβ. ΑΕ 1950 - 51, σ. 184). Μυκηναϊκὰ ὕστρακα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1950 ἐν ΑΕ 1953-54, Β', σ. 113 κ.έ. (Φ. ΠΕΤΕΑΣ).

2 Τὸ Ἔργον 1958, σ. 85 κ.έ. ΠΑΕ 1958, σ. 96 κ.έ.

3 Ἐδημοσιεύθησαν ἤδη αἱ πρῶται ἐκθέσεις τῆς ἀνασκαφῆς εἰς Τὸ Ἔργον 1960, σ. 96 κ.έ. BCH Chron. 1960, σ. 777. ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικὰ, σ. 216, σχέδ. 6 ἐν σ. 217 καὶ πίν. 254 καὶ 255 α-δ. Ἐσφαλμένως ἀποδίδεται εἰς τὸν κ. Καλλιπολίτην ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1960 ἐν V. DESBOROUGH, The Last Mycenaeans κ.λ.π. Oxford 1964, σ. 139, σημ. 5.

Εἰκ. 1. Γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου Κοζάνης.

Βορρᾶ πρὸς Νότον εἰς συνολικὸν μῆκος 25 μ. Κατὰ τὸ βόρειον, τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ εὐρέθη εἰς ἐλάχιστον βάθος ὁ φυσικὸς βράχος («πεταλέτσ») κατὰ τὸ τοπικὸν ὄνομα). Κατὰ τὸ νότιον σκέλος ἡ ἐπίχωσις ἦτο μεγαλυτέρα, ἀλλ' οὐδὲν εὐρέθη ἐντὸς αὐτῆς. Τοῦναντίον κατὰ τὴν ἀβαθῆ ἐπίχωσιν παρὰ τὸ σημεῖον διασταυρώσεως τῶν δύο τάφων, ὀλίγον πρὸς Δυσμὰς αὐτοῦ, εὐρέθησαν ἐλάχιστα, ἀλλὰ βέβαια ὑπολείμματα ταφῆς. Ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων σκελετοῦ ἦτο δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ μόνον ἡ κατεύθυνσις τοῦ τάφου ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν, ἐβεβαιώθη δὲ καὶ λάκκος ἀβαθῆς ἐντὸς τοῦ στερεοῦ βράχου. Τοῦ λάκκου οὐδὲν ἔλχος περιβόλου διετηρεῖτο¹. Ἡ ταφή ὠνομάσθη «τάφος XXI» (σχέδιον εἰκ. 1) συνεκισθείσης τῆς ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ἀριθμήσεως τῶν τάφων μέχρι τοῦ XX. Ἡ παρουσία τῶν λειψάνων ταφῆς τοῦ τάφου XXI καὶ διάσπαρτα ὄστρακα ἐν τῇ ἐπιχώσει εἰς διάφορα σημεῖα τῆς σταυροειδοῦς τομῆς Δ ὡς καὶ ἐπιφανειακά ὄστρακα περὶ τὴν τομὴν ταύτην εἶναι ἱκανὰ νὰ βεβαιώσουν ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἐξετείνετο καὶ κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην. Ἀλλὰ ἐλάχιστα πιθανότητες ὑπάρχουν νὰ εὐρεθῶν τάφοι διατηρημένοι² ἐντὸς τῆς ἀβαθοῦς νῦν ἐπιχώσεως τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου 139 Z (O.T. 139, Z ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1, πρβ. δὲ καὶ πίν. 83β).

Ἡ τάφος E, πλάτους 1 μ. καὶ μήκους 20 μ., ὑπῆρξεν ὅλως ἄγονος, μολοντί ἐσκάφη ἐντὸς σημαντικῆς ἐπιχώσεως βάθους ὑπὲρ τὸ 1 μ. Τὰ χώματα ἦσαν καθαρὰ, οὐδὲ ἐν ὄστρακον εὐρέθη. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν φαίνεται τυχαῖον. Τὸ νεκροταφεῖον δὲν ἐξετείνετο πιθανῶς πρὸς τὴν ὁμαλὴν, χωματώδη καὶ ὡς ἐκ τούτου καλλιεργήσιμον ἔκτασιν νοτίως τῆς ὁδοῦ Φιλίππου. Περιορίζετο εἰς τὰ πρηνῆ βορείως τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ ἐκτείνεται κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις κατὰ μῆκος τῆς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1 «παλαιᾶς ὁδοῦ».

Εὐτυχεστέρα ὑπῆρξεν ἡ ἔρευνα πλησίον καὶ πρὸς Βορρᾶν τῆς ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ ἀνασκαφείσης συστάδος τάφων. Ἀρχικῶς ἐσκάφη τάφος εἰς σχῆμα T. Διηυρύνθη ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1, ὑπὸ στοιχεῖον H, κατόπιν τῆς διαπιστώσεως τοῦ τάφου XXII (περὶ τῆς τομῆς Z ἐν τῷ σχεδίῳ ἰδὲ κατωτέρω σ. 111). Ὁ τάφος XXII εὐρέθη τετραγυμνός καὶ ἐλλιπής ὡς ἐν πίν. 84α. Ἐκ τῶν ἀρχικῶς περιβαλλουσῶν τὸν τάφον πλακῶν εὐρέθη ἀκεραία κατὰ χώραν μόνον ἡ πλησίον τῆς κεφαλῆς πλάξ τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς καὶ τινὰ τμήματα ἄλλων πλακῶν ἢ ἔχνη τῆς θέσεως τοιούτων πλακῶν, ὥστε εἶναι σαφές ἡ ἔκτασις τοῦ τάφου. Ἐκ τῶν καλυπτουσῶν τὸν τάφον πλακῶν οὐδεμία εὐρέθη. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν πλακῶν διεσφύζοντο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μόνον ὀλίγα λείψανα σκελετοῦ τετραγυμνά (πίν. 84α). Αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου ἦσαν περίπου 2×0.70 μ.

1 Ἀπλοὶ λάκκοι ἦσαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Κοζάνης, ΑΕ 1948-1949, σ. 85. Τὸ Ἔργον 1958, σ. 86. Ὁ λάκκος τοῦ τάφου XXI εἶχε διαστάσεις περίπου $2.20 \mu. \times 0.60 \mu.$

2 Ἐγράφη, κατὰ λάθος, «διηρημένον» εἰς Τὸ Ἔργον 1960, σ. 98.

Πλησίον τοῦ περιγραφέντος ἤδη τάφου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.50 μ. περίπου βορειοανατολικῶς αὐτοῦ εὐρέθη ἕτερος τάφος ἄθικτος (διακρίνεται ἐν πίνακι 84α ἄνω ἀριστερά). Ὁ τάφος οὗτος (XXIII ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1) ἦτο μικροῦ σχετικῶς μήκους (περίπου 1.20 μ.), περιεβάλλετο διὰ πλακῶν ὀρθίων ἀκατεργάστων καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὁμοίων πλακῶν (πίν. 84β). Ἐξω τοῦ τάφου, παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν αὐτοῦ εὐρέθησαν ἀποτεθειμένα τρία πήλινα ἀγγεῖα, ὡς δεικνύει ὁ πίναξ 84β. Τὰ τρία ταῦτα ἀγγεῖα εἶναι πρόχους, θήλαστρον καὶ ἀρύταινα, ἅπαντα χειροποίητα, καὶ εἰκονίζονται ἐν πίνακι 85β. Ἀνήκουν εἰς τὴν πρῶτιμον ἐποχὴν τοῦ σιδήρου καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐποχῆς ταύτης.

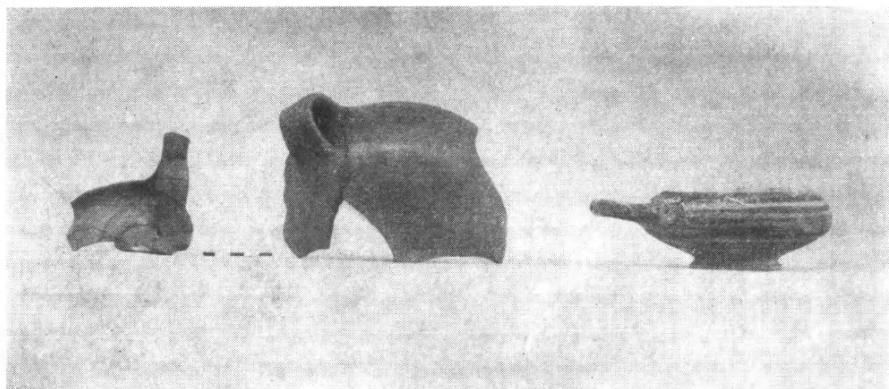
Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν καλυπτουσῶν πλακῶν καὶ τὸν καθαρισμόν τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου χωμάτων ἀπεκαλύφθησαν τὰ τρία πήλινα ἀγγεῖα τοῦ πίνακος 86β καὶ ἄλλα κτερίσματα ὡς καὶ δύο παιδικοὶ σκελετοί, πάντα ἀδιατάρακτα (πίν. 85α). Τὰ δύο παιδιά εἶχον ἀποτεθῆ τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τοῦ ἐνός ἡ κεφαλὴ ἐτέθη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, τοῦ δὲ ἐτέρου κατὰ τὴν δυτικὴν. Εἰς τὸν πίνακα 85α διακρίνονται καλῶς τὰ δύο κρανία κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν στενὰς πλευράς τοῦ τάφου. Ἐκ τῶν κτερισμάτων διακρίνονται τὰ τρία πήλινα ἀγγεῖα, δύο (πρόχους καὶ ἀρύταινα) κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς, καὶ τὸ τρίτον (ἀνοικτὸν ἀγγεῖον φιαλοειδές) κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν. Τὰ ἄλλα εὐρήματα ἦσαν πήλιναι ψῆφοι διάτρητοι, χαλκᾶ περιειλιγμένα σύρματα διὰ τὴν κόμμωσιν (πίν. 86α) ὡς καὶ τὸ ἐν πίνακι 87 α-γ ὅστουν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εὐρέθη κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τάφου. Εἶναι διακεκοσμημένον μὲ ἐγχάρακτα γεωμετρικὰ σχήματα καὶ φέρει ἀνά δύο ὁπὰς κατὰ διάμετρον περίπου καθ' ἑκάτερον τῶν ἄκρων (ιδεὲ ἀνάπτυξιν καὶ τομὰς ἐν ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, σ. 217, σχέδ. 6). Δὲν εἶναι σαφές, ἐὰν αἱ ὁπαὶ ἐχρησίμευσον πρὸς ἀνάρτησιν ἢ πρὸς καθήλωσιν τοῦ ὁστοῦ, ὅποτε τοῦτο θὰ ἐχρησίμευσεν ὡς λαβή. Δεδομένου ὅτι πρόκειται παιδικὸς τάφος εἶναι μᾶλλον πιθανὴ ἡ πρώτη ἐκδοχὴ καὶ ἐπομένως πιθανωτέρα ἡ χρῆσις τοῦ ὁστοῦ ὡς περιάπτου καὶ ἀθύρματος ταυτοχρόνως.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1960 εἶχε γίνει διάνοιξις νέας ὁδοῦ πλάτους 10 μ. βαινούσης ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Φιλίππου λοξῶς πρὸς Βορειοδυσμὰς διὰ τοῦ χώρου τῆς νεκροπόλεως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ἀνασκαφῇ ὑπὸ τοῦ κ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1960 ἡρευνήθησαν τὰ προηγουμένως ἀναμοχλευθέντα διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος χώματα. Μεταξὺ τῶν ταφῶν VI καὶ VII, εἰς σημεῖον ὀριζόμενον διὰ κύκλου ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1, εὐρέθησαν ὁ ἀκέραιος, γραπτῶς διακεκοσμημένος, κώθων καὶ τὰ τμήματα ἀγράφων ἀγγείων τῆς εἰκόνος 2. Ἀνήκον πιθανῶς εἰς τάφον ἢ τάφους καταστραφέντας ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ προωθητήρος.

Ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένοντο ἐκσκαφαὶ πρὸς θεμελίωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ιδιώτου Ἀνδρὸκλῆ Μανδρέλλα, τὰς ὁποίας εἰ-

χομεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθῶμεν καθημερινῶς. Κατὰ τὴν βορείαν τάφρον τῶν θεμελίων (Ζ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1) παρατηρήθησαν λείψανα τοίχου, τὸν ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν τάφρον τοῦ θεμελίου τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς οἰκοδομῆς. Τὰ δύο σημεῖα ἐνοῦνται διὰ διακεκομμένης γραμμῆς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 1. Οὕτε ἡ φύσις οὔτε ἡ χρονολόγησις τοῦ τοίχου τούτου κατέστη δυνατή. Ἀπαιτεῖται περαιτέρω ἔρευνα. Ὅπωςδὴποτε ὁ τοῖχος εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων (ξηρολιθιά), μὲ δύο ὀφεις καὶ «γεμίσματα» εἰς τὰ μεταξὺ κενά.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Κοζάνης ἔδωκε τὴν δυνατότητα ἐπιμόνου ἐπιφανειακῆς ἐρεύνης κατὰ τὴν πέριξ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου περιοχὴν ὡς καὶ τὰ πέριξ τῆς πόλεως ὑψώματα, καθ' ὅλας τὰς κατευθύνσεις, μὲ τὴν ἐλπίδα ἐντοπισμοῦ

Εἰκ. 2. Κώθων καὶ τμήματα ἀγγείων εὑρεθέντα τυχαίως ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Κοζάνης.

τοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ὃν ἀνήκουν οἱ τάφοι ἢ καὶ ἄλλων συνοικισμῶν ἔτι παλαιότερων. Τοιοῦτοι συνοικισμοὶ καθίστανται πιθανοὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν μυκηναϊκῶν καὶ ἔτι παλαιότερων ὀστράκων περισυλλεγόντων εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου¹. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης περὶ τὴν πόλιν τῆς Κοζάνης ὑπῆρξεν ἀρνητικόν, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἐπανάληψις τῆς προσπάθειας.

Τοῦναντίον πλουσία εἰς παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα ὑπῆρξεν ἐρευνητικὴ περιοδεία εἰς τὸν Νομὸν Κοζάνης, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὸ ἐπανεκδιδόμενον Ἀρχαιολ. Δελτίον². Εἶναι δίκαιον νὰ μνημονευθοῦν ἐνταῦθα, διότι καὶ ταῦτα εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἔργον τῆς Ἑταιρείας, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἡ δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφὴ ἐν Κοζά-

1 AE 1953-54, ἑ.ἀ.

2 Ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἐν ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 213 κ.έ.

νη κατέστησε δυνατὴν – μετὴν συνδρομὴν καὶ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν – καὶ τὴν περιοδείαν καὶ τὴν περισυλλογὴν ἐκατοντάδων ἀντικειμένων ἐκ διαφόρων τόπων τοῦ Νομοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κοζάνης, τοῦ ὁποῖου ἡ Συλλογὴ κατέστη ἤδη μία τῶν σπουδαιότερων τῆς Βορείου Ἑλλάδος.

Ὁ διπλοῦς Παιδικὸς Τάφος XXIII

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ἰδιαίτερος ἀξιοσπούδαστος εἶναι ὁ διπλοῦς παιδικὸς τάφος XXIII, ἄλλωστε ὁ μόνος θθικτος ἐκ τῶν τριῶν ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ ἔτους 1960.

Τὸ σχῆμα τοῦ τάφου δὲν εἶναι νέον διὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς Κοζάνης, ἀλλὰ, ἐξ ἄλλου, εἶναι κοινὸν εἰς πολλοὺς τόπους καὶ χρονικὰς περιόδους. Ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν καὶ βραδύτερον¹. Ἐκ τῶν κτερισμάτων ἐξ ἄλλου τὰ πλεῖστα εἶναι κοινὰ εἰς πολλοὺς τόπους τῆς πρώιμου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Συνήθεις εἶναι αἱ ψῆφοι ἐκ πηλοῦ, ἀμφικωνικά ἢ σφαιρικά, ὡς καὶ τὰ χαλκᾶ περιειλιγμένα σύρματα διὰ τὴν κόμμωσιν². Μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζω, καὶ ἰδιόρρυθμον εἶναι τὸ διακεκοσμημένον ὅστουν ἐν πίνακι 87α-γ. Ἀλλ' ἡ διακόσμησις τοῦλάχιστον δὲν εἶναι ἀσυνήθης. Εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῇ εἰς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους καὶ νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν διακόσμησιν δι' ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων πηλίνων ἀγγείων τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ τοιαύτη διακόσμησις ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἀντικείμενα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Hallstatt καὶ νεωτέρων χρόνων. Ὅπωςδὴποτε καὶ ἡ μορφή καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν χειροποιήτων ἀγγείων, τὰ ὅποια εὗρέθησαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ τάφου, χρονολογοῦν τὸν τάφον XXIII ὡς ἓνα τῶν ἀρχαιοτέρων, ἂν μὴ τὸν ἀρχαιότερον ἐξ ὅλων τῶν ἀνασκαφέντων μέχρι τοῦδε τάφων τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς Κοζάνης³.

1 «Platen - oder besser Kistengräber» π.χ. ἐν FIMMEN, Kretisch - Mykenische Kultur, 1924, σ. 57, εἰκ. 47 (Ὁρχομενός). Καλὴ εἰκὼν ἐν M. EBERT, Reall. d. Vorgesch. IV 2, 1926 ἐν λ. Grab, πίν. ἐνθετος 212, b. Ὁ τάφος χρονολογεῖται (αὐτόθι σ. 457) μετὰ τὴν πρωτομυκηναϊκὴν II καὶ μεσομυκηναϊκὴν I ἐποχῆς, θεωρεῖται δὲ ὅτι τοιοῦτοι τάφοι ἀποτελοῦν τὸν συνήθη τύπον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τὸν κανόνα μέχρι τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. Ὑπομυκηναϊκοὶ τάφοι ὅμοιοι ἐν G. KARO, An Attic Cemetery, 1943, πίν. 3-4. Πρωτογεωμετρικοὶ ἐκ τῆς Ἰωλκοῦ, μάλιστα παιδικοὶ ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος, ὅμοιοι τάφοι τελευταίως ἐν Ἐργῷ 1961, σ. 55 κ. ἐ. (Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ). Τελευταίως συζητεῖ τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου καὶ θεωρεῖ τοῦτον ὡς εἰσαχθέντα ἐκ Βορρᾶ κατὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ οὐχὶ ὡς ἐπιβίωσιν ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων ὁ DESBOROUGH, ἔ.δ. σ. 36 κ. ἐ.

2 Τελευταίως Φ. ΠΕΤΣΑΣ, Ἀνασκαφὴ Νεκροταφείου Βεργίνης 1960-61 ἐν ΑΔ 17, 1961/62, σ. 218 κ.ἐ., σποράδην.

3 Ὁ V. DESBOROUGH εἰς τὸ προαναφερθὲν σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον: The Last Mycenaeans and their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C.,

Ὁ Τάφος XXIII περιεῖχεν, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, δύο παιδικούς σκελετούς. Διπλοῖ παιδικοὶ τάφοι ἢ πληθώρα παιδικῶν τάφων ἐν ἐνὶ τόπῳ, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐρμηνεύονται συνήθως ὡς ὀφειλόμενοι εἰς ἐπιδημίαν ἢ ἠϋζημένην παιδικὴν θνησιμότητα. Οὕτω εἰς ὑστερογεωμετρικὸν περίβολον τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν¹, εἰς Ἐλευσῖνα², εἰς Μαραθῶνα³, Φάληρον καὶ ἄλλοι⁴.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Κοζάνης κατὰ τὸ 1960 δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ ἀπόψεως πλούτου εὐρημάτων. Οὐχ ἤττον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν πρὸς κατανόησιν μάλιστα τῶν σκοτεινῶν αἰώνων, ποὺ ἠκολούθησαν τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἡ ἔρευνα δέον νὰ ἐπαναληφθῇ ἐπιμόνως⁵ καὶ πᾶν εὖρημα δέον νὰ θεωρηθῇ εὐπρόσδεκτον φῶς εἰς τὸ σκότος.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

χρονολογεῖ τοὺς πρῶτους κιβωτισχῆμους τάφους τοῦ νεκροταφείου τῆς Κοζάνης εἰς τὸν 11ον αἰ. π.Χ. (πρβ. κυρίως σ. 259 πρὸς χάρτην ἐν τέλει). Εἰς τὸ χρησιμώτατον βιβλίον τοῦ ὁ κ. DESBOROUGH περιέργως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκ Κοζάνης (καὶ Παιονίας) ὅστρακα τὰ δημοσιευθέντα ἐν AE 1953-54, Β', σ. 113 κ.έ. καὶ τοποθετεῖ τὸ Patele (νῦν Ἅγιος Παντελεήμων) «In the valley of the Tserna river» (σ. 142). Ὁ Ἅγιος Παντελεήμων κεῖται, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν δυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης τῆς Ἀρνίσσης (Ὁστροβο), ἐντεῦθεν τοῦ ὅρους Βόρα (Γκορνίτσοβο), εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀρχαίας Ἑορδαίας. Ἐχει δὲ ἀντίστοιχον τόπον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τῆς λίμνης τὸ Φαράγγι, ὅθεν προῆλθον εὐρήματα ἐσχάτως (BCH Chron. 1960, σ. 775. AD 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 216) χρονολογούμενα εἰς τοὺς χρόνους τῆς πρῶτου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ἀλλὰ καὶ εἰς νεωτέρους ἤτοι κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς. Σπουδαῖοι παραλίμνιοι συνοικισμοὶ ἐξ ἄλλου ἐπεσημάνθησαν κατὰ τὴν νοτίαν ὄχθην τῆς λίμνης (BCH Chron. 1959, σ. 767 καὶ εἰκ. 5-8). Ἐξ ἄλλου πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα τῆς πρῶτου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου προῆλθον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκ διαφόρων τόπων τῆς περιοχῆς Κοζάνης ὡς ἐκ τοῦ χλμ. 53,5 τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἀμυνταίου-Κοζάνης (BCH Chron. 1954, σ. 274), ἐκ τῆς Σιατίστης, τοῦ Τσοτυλίου, τοῦ Ἀξιοκάστρου, τῆς Αἰανῆς (BCH Chron. 1960, σ. 773 κ.έ. Πρβ. εὐρήματα τῆς αὐτῆς πρῶτου ἐποχῆς τοῦ σιδήρου ἐκ τοῦ Ἄετοῦ Φλωρίνης, αὐτόθι σ. 773 κ.έ. Ἐπίσης πρβ. AD 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 214 κ.έ.).

1 R. S. YOUNG, Late Geometric Graves κ.λ.π., Ἀθῆναι 1939, σ. 16 καὶ σποράδην.

2 AE 1898, σ. 91.

3 ΠΑΕ 1934, σ. 37 κ.έ.

4 R. S. YOUNG, ἑ.ά. Τάφοι, 28 ἐν ὅλῳ, ἅπαντες παιδικοί, τελευταίως ἐν Ἰωλκῷ, Τὸ Ἔργον 1961, σ. 55 κ.έ., εἰκ. 56.

5 Τὴν ἀνάγκην νὰ ἐρευνηθῇ ἡ κυρίως Μακεδονία τονίζουσιν πολλοὶ π.χ. A. AYMARD, La monarchie hellénistique ἐν Relazioni del X Congresso Intern. di Scienze Storiche, τόμος II, σ. 227 καὶ, τελευταίως, V. DESBOROUGH, ἑ.ά. σποράδην.

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟΥ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ
ΚΑΙ ΘΩΛΩΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ

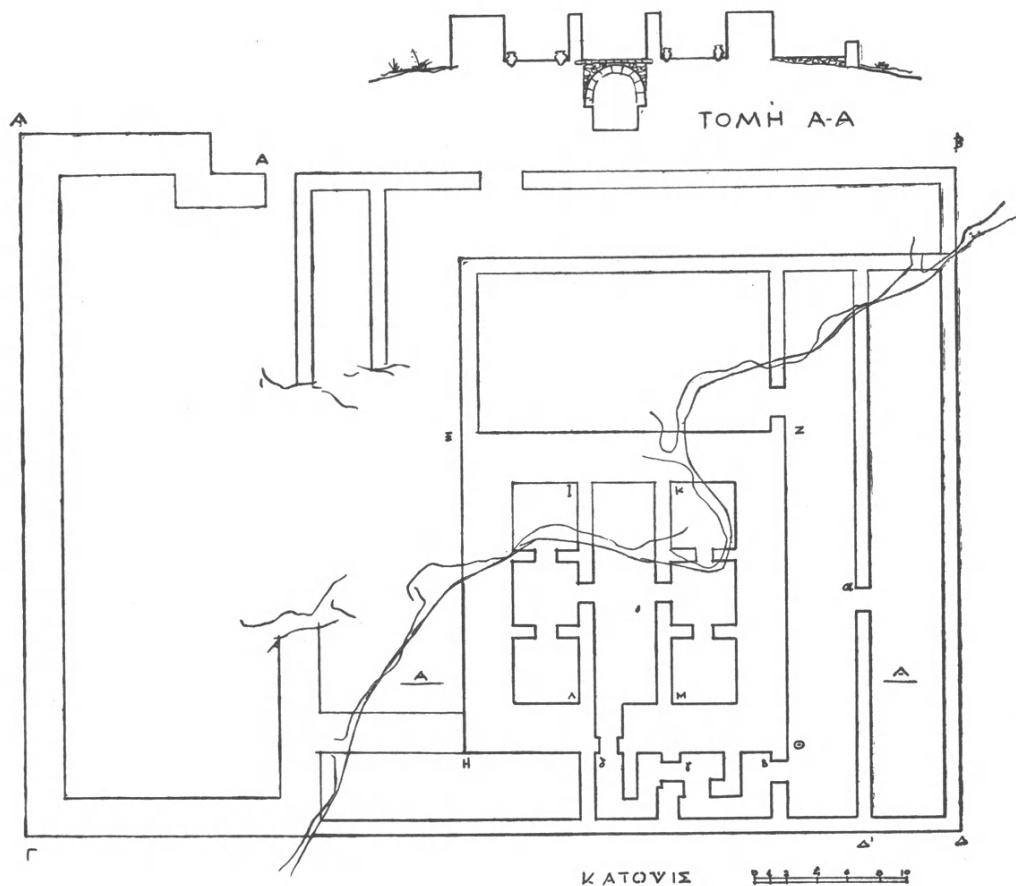
Ἡ κατὰ τὸ 1958 ἀρξαμένη ἔρευνα τοῦ παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Κωκυτοῦ εἰς τὸν Ἀχέροντα, πλησίον τῆς ὁμηρικῆς Ἐφύρας, ἀρχαίου νεκυομαντείου ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1960 διὰ χορηγίας 40.000 δραχμῶν παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴν πολύτιμον συνεργασίαν τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, κ. Σπύρ. Μουσελίμη, καὶ τὴν βοήθειαν ἐπὶ δύο ἐβδομάδας περίπου τοῦ ἐκτ. Ἐπιμελητοῦ Σουλίου, Λάγκας-Σουλίου, δημ./λου κ. Νικ. Παπαδοπούλου¹.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνεσκάφησαν κατὰ τὰ 2/3 περίπου τὸ κυρίως ἱερὸν ΕΖΗΘ (εἰκ. 1), τετράγωνον οἰκοδόμημα, διαστάσεων 21.80×21.65 μ., ὁ πρὸς Ἀνατολὰς διάδρομος ΖαΘ, πλάτους 4.90 μ., ὁδηγῶν διὰ τῆς τοξωτῆς πύλης β εἰς τὸν νότιον λαβύρινθον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῶν δύο λοιπῶν τοξωτῶν πυλῶν, γ καὶ δ, εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ ἱεροῦ ΙΚΑΜ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἡ ὑπόγειος κρύπτη (ιδὲ τομὴν σχεδίου εἰκ. 1), τὸ *εὐρῶεν Ἄιδος δῶμα*, καὶ τέλος τὸ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ τετραγωνικοῦ ἱεροῦ τμήμα, παρὰ τὴν τοξωτὴν πύλην Ζ, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον ΖαΘ.

Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο ἐπίσης καὶ ἐξωτερικῶς τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΒΔΔ', ἵνα ἐξακριβωθῇ ἡ ὑπαρξίς ἢ μὴ εἰσόδου. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἀρνητικόν. Τοῦ διαδρόμου ΒΔΔ' ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ΒΔ, βαίνων ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κατωφερείας τοῦ λόφου, ἔχει καταρρεύσει, συμπαρασύρας καὶ τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς του εἶναι βεβαία, διότι διατηροῦνται εἰσέτι ἡ θεμελίωσις τούτου καὶ ἐνίοτε ὁ πρῶτος δόμος. Τὸ ΝΑ. τμήμα τούτου (ΔΔ') ἔχει ἐπίσης ἐξαφανισθῇ ἐντελῶς, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐδραζομένης κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ ἀποκρήμνου βράχου (πίν. 88α), οὐδεμία εἰσόδος ὑπῆρχε.

1 Περὶ τοῦ νεκυομαντείου Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1958 καὶ Μεγ. Ἑλλήν. Ἐγκυκλ. (Συμπλήρωμα), Γ', σ. 807-809, ὡς καὶ Archaeology 15, 1962, σ. 85-93. ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον 1958, σ. 95-103, 1960, σ. 102-110, 1961, σ. 118-125. BCH 83, 1959, σ. 665-669. 85, 1961, σ. 737. JHS 1959 (Archaeology in Greece) 11-12, 1961 (Archaeology), σ. 15-16. AJA 63, 1959, σ. 282, 65, 1961, σ. 302. Ε. JANSSENS, Le Flambeau 44, 1961, σ. 525-529 καὶ L'Antiquité Classique 33, 1961, σ. 381 ἐξ. KIRSTEN-KRAIKER, Griechenland Kunde 1962, σ. 748-749.

Ἡ μεταξύ τῶν δύο διαδρόμων ἐπικοινωνία ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς πύλης α. Τὴν λειτουργικὴν ὅμως σχέσιν τῶν δύο τούτων διαδρόμων θὰ διευκρινήσῃ ἴσως ἡ μελλοντικὴ ἀποκάλυψις τοῦ πρὸς Βορρᾶν τῆς πύλης Ζ τμήματος. Πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κατολισθήσαντος ἐξωτερικοῦ διαδρόμου ΒΔΔ' κατασκευά-

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ μερικὴ τομὴ τοῦ Νεκυομαντείου τῆς Θεσπρωτίας.

σθη ἐπὶ τοῦ σωζομένου θεμελίου ΒΔ τοῖχος ξηρολιθιάς, δι' ἀποθέσεως δὲ χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκατεστάθη εἰς τὸ ἀρχικὸν ὕψος ὁ ἐξωτερικὸς διάδρομος.

Τοῦ κυρίως ἱεροῦ ΕΖΗΘ τὸ βόρειον τμήμα δὲν ἀνεσκάφη, ὡς εἴπομεν, διότι ἐπὶ τῶν ἐπιχώσεων τούτου καὶ εἰς ὕψος ὑπὲρ τὰ 3 μέτρα εἶχεν ἀνιδρυθῇ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς (πίν. 88 β-γ), μετὰ τὴν ὑποστύλω-

σιν τοῦ ὁποίου θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ διερεύνησις τοῦ τμήματος τούτου, ἀποτελοῦντος καὶ τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ἀνασκαφὴς χώρος, ὡς καὶ ὁ ἀνατολικὸς διάδρομος, κατεῖχοντο ὑπὸ τοῦ νεωτέρου νεκροταφείου τῆς Κοινότητος Μεσοποτάμου, τὸ ὁποῖον μὲ προθυμίαν ἐδέχθη ἡ Κοινότης διὰ τοῦ προέδρου τῆς, κ. Σπ. Νικολάου, νὰ μεταφέρῃ ἀλλαχοῦ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τούτου, διατηρούμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ των ὕψους (3.00-3.25 μ.), εἶναι κατεσκευασμένοι κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις μὲ πολυγωνικοὺς λίθους ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας καὶ αὐστηρᾶς συναρμογῆς (πίν. 88γ καὶ 89). Τὸ μεταξὺ τῶν δύο ὀψεων κενὸν ἔχει πληρωθῇ μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ ἄσβεστον. Ἐνεκα τοῦ ἀσυνήθους πάχους των (3.30 μ.) διετυπώθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ περικλείεται πιθανῶς σκοτεινὸς διάδρομος, προέκτασις ἴσως λαβυρίνθου τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἂποψις ἡ ὁποία δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπιβεβαιωθῇ. Ἐνδεχομένως ὅμως τὸ ὑπέρμετρον πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ὀφείλεται συγχρόνως εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς στηρίξεως ἐπ' αὐτῶν ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς τετρακλινοῦς (πυραμιδοειδοῦς) στέγης τοῦ τετραγωνικοῦ οἰκοδομήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἐπικλινοῦς στέγης τῶν περὶ τὴν διαδρόμων καὶ τῶν συνεχομένων προσκτισμάτων¹.

Ἡ ὑπεράνω τῆς λιθίνης κρηπίδος ἀνωδομία τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ, ὡς καὶ τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀποτελεῖτο ἐκ πλίνθων ὀπτῶν καὶ ὤμων, πλεῖστα δείγματα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν. Τῶν ὀπτοπλίνθων διακρίνονται δύο τύποι, αἱ τετραγωνικαί, μὲ πλευρὰς 45-45.5 × 46-46.5 ἐκ., πάχους 8-9 ἐκ., μὲ πέντε ὀπὰς (τέσσαρας κατὰ τὰς γωνίας καὶ μίαν εἰς τὸ κέντρον) ἢ καὶ ἄνευ ὀπῶν, καὶ αἱ ὀρθογώνιοι, διαστάσεων 22-22.5 × 46-46.5 ἐκ., μὲ τρεῖς ὀπὰς ἢ καὶ ἄνευ ὀπῶν. Πολλοὶ ἄλλοι πλίνθοι, τετράγωνοι (48-50 × 50 ἐκ.) καὶ ὀρθογώνιοι (50 × 24.5), ἄνευ ὀπῶν πάντοτε, παρουσιάζουν ἐνίοτε ἔχνη ἀτελοῦς ὀπτήσεως, προελθούσης πιθανῶς ἐκ τῆς πυρπολήσεως τοῦ κτηρίου. Ἀμιγεῖς ὀπτόπλινθοι εὐρέθησαν ἐξωτερικῶς μόνον τοῦ ἱεροῦ, ἐπὶ τῶν διαδρόμων καὶ εἰς ὅσα σημεῖα ἐγένετο ἡ ἀνασκαφή, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τετραγωνικοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχον ἐξ ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν. Ἐπειδὴ μάλιστα ἐνταῦθα τὸ ὑψηλότερον στρώμα ἀποτελεῖτο ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ἐκ τοῦ συνδετικοῦ ὠχροῦ πηλοῦ, κάτωθι δὲ ἐκ πλίνθων ἐν διαλύσει ἢ καὶ τεμάχια, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ λιθολογήματος λιθοδομία τοῦ κυρίως ἱεροῦ ἀποτελεῖτο κατὰ κανόνα ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἡ δὲ ἀνωτέρα ἐξ ὤμων πλίνθων. Χρῆσις τοιούτων ὤμων πλίνθων ἢ μόνον πηλοῦ ἐγένετο πιθανώτατα καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἐξ ὀπτοπλίνθων ἀνωδομίας τῶν ἐξωτερικῶν ἰσχυρῶν τοίχων, πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ὀψεων τῶν τοίχων μεγάλου κενοῦ. Διδακτικὴ ὡς πρὸς τὸν τρόπον

1 Τὸ Ἔργον 1960, σ. 109 καὶ ΠΑΕ 1961, σ. 110.

τῆς κατασκευῆς τῆς ἀνωδομίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφή ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου (πίν. 88δ), διότι μεταξὺ τῶν ἀφθόνων ὀπτοπλίνθων ἐνίοτε κατακειμένων καθέτως ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ὑπῆρχε καὶ παχὺ στρώμα συνδετικοῦ ὠχροῦ πηλοῦ ὡς καὶ τεμάχια πηλοῦ φέροντα εἰσέτι ἀποτυπώματα καλάμων, ὡς ἐκείνων τοῦ βορειοδυτικοῦ ἔλους. Προφανῶς αἱ μετὰ τμημάτων ὀπτοπλίνθοι ἐτοποθετοῦντο ἐν πηλῷ καὶ πρὸς μεγαλυτέραν σταθερότητα προσηλοῦντο τῇ βοηθείᾳ καλάμων διὰ μέσου τῶν ὀπῶν ἐπὶ τοῦ στρώματος τοῦ συνεκτικοῦ πηλοῦ.

Ἐξ ὀπτοπλίνθων μόνον φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ τοῖχος τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου, τοῦ ὁποίου ἡ ἰσοϋψῆς λιθίνη βάσις διατηρεῖται ἄθικτος (ὕψος 0.45 μ.).

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κεντρικοῦ ἱεροῦ ΕΖΗΘ (πίν. 89) διαιρεῖται διὰ παρκαλλήλων πολυγωνικῶν τοίχων, πάχους 1.00 μ., εἰς τρία ἰσοπλατῆ περίπου κλίτη. Τοῦ μεσαίου κλίτους, διαστάσεων 15×4.25 μ., οἱ μὲν τοῖχοι βαίνουν ἐπὶ τῆς ὀφρύος τῆς ὑπογείου κρύπτῃς, λαξευθείσης ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἀσβεστολιθικοῦ βράχου, τὸ δὲ λίθινον δάπεδον, ἥτοι ἡ ὀροφή τῆς ὑπογείου αἰθούσης, κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων λιθοδοκῶν ἐκ πόρου, πάχους 0.38 - 0.40 μ., φέρεται ὑπὸ τῶν 15 λιθίνων τόξων τῆς κρύπτῃς, ἡ ὁποία ἡρμηνεύθη ὡς τὸ «εὐρῶεν Ἰαῖδος δῶμα»¹.

Τὰ ἐκατέρωθεν δύο ἰσοπλατῆ κλίτη, πλάτους 4.40 μ., διαιροῦνται διὰ δύο ἐγκαρσίων πολυγωνικῶν τοίχων, πάχους 1.00 μ., εἰς τρία ἀκριβῶς τετραγωνικά δώματα, ἐπικοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ μεσαῖον κλιῖτος διὰ θυρῶν, πλάτους 1.25 - 1.30 μ. Διαπιστώνεται δηλαδὴ ἐνταῦθα πρόθεσις τριμεροῦς διαιρέσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ, μὲ τριμερεῖς ἐπίσης ὑποδιαιρέσεις τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ μὲ τρεῖς πύλας εἰς ἕκαστον κλιῖτος, ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιδίωξις, σχετιζομένη μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἱεροῦ, διότι τὴν τριμερῆ διαίρεσιν εὐρίσκομεν ἐπίσης εἰς τὸν λαβύρινθον μὲ τὰς τρεῖς πύλας, ὡς καὶ εἰς τὰς τρεῖς πύλας τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου.

Τὰ εὐρήματα. Πολὺ διαφωτιστικά ὡς πρὸς τὰ τελούμενα εἰς τοὺς διαδρόμους καὶ τὸ κυρίως ἱερὸν εἶναι τὰ πολυάριθμα εὐρήματα, ποικίλλοντα εἰς σχῆμα καὶ μέγεθος ἀγγεῖα, λίθινα καὶ σιδηρᾶ ἀντικείμενα, ὡς καὶ καρποί, κυρίως δὲ κριθή, σῖτος καὶ κύαμοι, ἀπανθρακωθέντες ὑπὸ τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον κατέστρεψεν ὀριστικῶς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄδου. Οἱ κύαμοι εἶναι μικρόσπερμοι, μήκους 4-8 χιλιοστῶν, ὑποστρόγγυλοι τὸ σχῆμα (πίν. 90α), ποικιλίας συγγενοῦς πρὸς τὰ σημερινὰ φούλια (*vicia faba equina*), ἀγνώστου σήμερον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ γνωστῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τὸ ὄνομα αἰγύπτιοι κύαμοι².

1 Τὸ Ἔργον 1958, σ. 99.

2 Τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ποικιλίας ὀφείλω εἰς τὸν ὁμ. καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, κ. ΔΗΜ. Σ. ΚΑΒΒΑΔΑΝ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ παράσχη τὰς κάτωθι

Ἐπὶ τοῦ λιθίνου δαπέδου τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ ἱεροῦ ΙΚΑΜ (πλν. 89) καὶ ὑπὸ τὸ παχὺ στρῶμα ὠχροῦ πηλοῦ, χρησιμεύσαντος ὡς συνδετικῆς ὕλης τῶν πλίνθων, ἀπεκαλύφθησαν μέγας σωρὸς λίθων μεγέθους μιᾶς ἕως δύο γρόνθων, περιοριζόμενος εἰς τὸ νότιον τμήμα τούτου, καὶ ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων. Ἐλλείπουν ἐντελῶς αἱ ἀνοικταὶ λεκάναι, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀπετέλει τὸ χαρακτηριστικώτερον εὑρημα εἰς τὸν νότιον λαβύρινθον. Ἐντὸς φυσικῆς ὁπῆς τοῦ λιθίνου δαπέδου, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, εἰσδυούσης εἰς τὸν βράχον τῆς ὑπογείου κρύπττης, εὐρέθησαν λείψανα τροφῶν, ἥτοι ὀκτὼ ὄστρεα θαλάσσια, ὅσπουν σηπίας καὶ δύο ὀστᾶ ζῴου.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν δύο δυτικῶν δωματίων εὐρέθησαν σωροὶ ἀπην-θρακωμένων καρπῶν, κυρίως δὲ κριθῆ, ὀλιγώτερος σίτος καὶ μικρόσπερμοι κύαμοι τῆς περιγραφείσης ποιικιλίας, προσφορὰ τῶν ζώντων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, τῶν ὁποίων ἐπιβιώσεις διετηρήθησαν μέχρι σήμερον εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν μὲ τὰς προσφορὰς (κόλλυβα) τῶν ζώντων εἰς τοὺς νεκρούς (ψυχοσάββατα). Εἰς τὸ πρῶτον δῶμα Α ἀπεκαλύφθησαν προσέτι αἱ βάσεις ἐξ ἡ ἑπτὰ μεγάλων πίθων, οἱ ὅποιοι περιεῖχόν ποτε καρπούς καὶ ὕγρὰς προσφορὰς διὰ τὰς νεκρικὰς χοάς. Ὁ πυθμὴν πίθου διετῆρει εἰσέτι μελανὴν ὕλην κονιορτοποιημένην, ἕτερος κόνιν, ὡσὰν λείψανα ἀλεύρου, τρίτος δὲ ἀπηνθρακωμένον σίτον. Ἄλλοι περιεῖχον, φαίνεται, μέλι, διότι τὸ πέριξ χῶμα τοῦ δαπέδου ἦτο κιτρινωπὸν καὶ σκληρόν, ὡς νὰ εἶχεν ἐμποτισθῇ διὰ τοῦ ὕγρου τούτου. Ἐνεκα τῆς συσσωρεύσεως εἰς τὸ δῶμα Α, ὡς καὶ εἰς τὸ παρακείμενον, ἀφθόνων καρπῶν οἱ τοῖχοι τούτων ὑπέστησαν κατὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ ἰσχυροτάτην ἀσβεστοποίησιν (πλν. 90β)¹.

πληροφορίας (ἐπιστολὴ του 28-7-1961): «Πρόκειται περὶ μικροσπέρμου παραλλαγῆς κουκιᾶς (*vicia faba*), ἡ ὁποία φαίνεται, ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ πάλαι πρὸς διατροφήν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κτηνῶν, ὅπως χρησιμοποιεῖται ἡ σήμερον μὲ τὸ ὄνομα *φ ο ὕ λ ι α* (*vicia faba equina*) καλλιεργουμένη παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ παραλλαγῇ, μὲ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ὁμοιάζουν καταπληκτικῶς τὰ ἀρχαιολογικὰ αὐτὰ εὑρήματα. Ὁμοια σπέρματα, κληθέντα ὑπὸ τοῦ *HEER* νανώδης κελτικὴ κύαμος (*faba keltica nana*), ἀνευρέθησαν εἰς προϊστορικοὺς λιμναίους συνοικισμοὺς τῆς Ἑλβετίας. Ὁμοια μὲ αὐτὰ φύονται σήμερον αὐτοφυῶς εἰς Ἀλγερίαν, τὰ ὁποῖα μάλιστα καὶ χρησιμοποιοῦν πρὸς διατροφήν αἱ πενέστεραι τάξεις τῶν ἰθαγενῶν». Σχετικῶς ἰδὲ καὶ Π. Γ. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, Λεξικὸν Φυτολογικόν, 1959, ἐν λ. *Κύαμος ὁ Κοινὸς* καὶ ἄρθρον εἰς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ. 15, 1931, σ. 317. Ὑπὸ τοῦ ΦΥΛΑΡΧΟΥ, ἱστορικοῦ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., ἀναφέρονται οὗτοι εἰς τὴν Ἑπείρον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κύαμοι Αἰγύπτιοι*, οἱ ὅποιοι ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου οὐδαμοῦ ἠδύναντο νὰ εὐδοκιμήσουν. Τυχαίως βλαστήσαντες εἰς ἐλῶδη περιοχὴν τοῦ Θυάμιδος ποταμοῦ, δηλαδὴ οὐχὶ μακρὰν τοῦ νεκρομαντείου, μετὰ διετίαν ἐξέλιπον μὲ τὴν ἀποξήρανσιν τοῦ ἔλους. Περὶ τούτων εἶχε τόσον ἐνδιαφερθῇ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Β', υἱὸς τοῦ Πύρρου, ὥστε ἐτοποθέτησε φρουράν, ἡ ὁποία ἀπηγόρευεν ὄχι μόνον τὴν χρῆσιν των ἀλλὰ καὶ τὴν προσέγγισιν τῶν ἀνθρώπων (FGH II A 65).

¹ Πρβλ. καὶ τὸ Ἔργον 1960, σ. 105, εἰκ. 120.

'Αριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸ πρῶτον δυτικὸν δῶμα εὐρέθησαν δύο εὐμεγέθη εἰδώλια ἐκ πηλοῦ, παριστῶντα τὴν θεὰν Περσεφόνην ἢ Φερσεφόφονην¹, δεξιᾷ δὲ ὁ πῆλινος πούς (ὕψος 6,8 ἐκ.) τριποδικοῦ σκεύους με ἀνάγλυφον παράστασιν μονοκεφάλου Κερβέρου, τοῦ ἀγρύπνου φρουροῦ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν "Αἶδην (πίν. 90γ).

Τὸ καλῦτερον διατηρούμενον εἰδῶλιον (πίν. 90δ), ὕψους 0.227 μ.², παριστᾷ τὴν θεὰν με τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς ἀνάσσης τοῦ Κάτω Κόσμου, φέρουσαν τὰ σύμβολα τῆς χθονίας φύσεώς της, τὸν πόλον καὶ τὴν καλύπτραν, τὴν ὁποίαν συγκρατεῖ με τὴν δεξιὰν χεῖρα. 'Η ἐλληνιστικὴ θεά (3^{ος} π.Χ. αἰών), μακρινὴ ἀπόγονος τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν εἰδωλίων τοῦ ἀποθέτου παρὰ τοὺς νοτιοδυτικούς πρόποδας τοῦ λόφου (Τὸ "Εργον 1958, σ. 97), δὲν παριστάνεται ὡς ἡ φοβερὰ καὶ ἀμείλικτος θεότης τῶν Νεκρῶν. 'Η γλυκεῖα ἔκφρασις καὶ ἡ εὐγένεια τοῦ προσώπου της τονίζουν περισσότερον τὴν εὐεργετικὴν χορηγὸν τῆς εὐφορίας καὶ τῆς γονιμότητος, ιδιότητα, τὴν ὁποίαν συμβολίζει καὶ ἡ παγκαρπία (γκιρλάντες) εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ πόλου. Παρὰ τὴν μεσόθυραν τοῦ δευτέρου δώματος καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὰ εἰδώλια τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Κερβέρου κατέκειντο στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων τῆς εἰσόδου δύο εὐμεγέθεις ποτάμιοι λίθοι, χρησιμεύοντες πιθανῶς ὡς ἀκόναι πρὸς ἀκόνησιν ἐργαλείων, διότι διακρίνονται ἐπ' αὐτῶν σαφεῖ ἵχνη ἀκονήσεως.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου ὑπῆρχεν ἄλλος σωρὸς ἀπηθρακωμένων καρπῶν κριθῆς καὶ μικροσπέρμων κυάμων. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν εὐρέθησαν συσσωρευμένα πέντε ζεύγη ὀρθογωνίων μυλῶν ἐκ λίθου Μήλου καὶ κωδωνόσχημοι μύλοι ἐκ τραχέος λευκοῦ λίθου (πίν. 90β), ἀποτελούμενοι ἐκ πέντε τεμαχίων ἐκάστη, ἀφιερῶματτα, προοριζόμενα πρὸς ἄλεσιν τῶν καρπῶν³.

'Εντεῦθεν προέρχονται μερικὰ μικρὰ κυρίως ἀγγεῖα καὶ πῆλινοι λύχνοι τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἰδίως δὲ σιδηρᾷ ἐργαλεῖα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰς ἀγροτικὰς ἀσχολίας, ἥτοι ἐπτὰ αἰχμαὶ ἀρότρων, πτύα, τριποδικὰ σκεύη, δρέπανα, αἰχμαὶ δοράτων καὶ βελῶν, χαλινοὶ ἵππων, κλεῖδες καὶ τρεῖς διακοσμητικοὶ ἥλοι, ἔχοντες ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἄκρου ἔλασμα ὀρθο-

1 Εἰς τὴν νέκυιαν ἀναφέρεται με τὸ ὄνομα *Περσεφόνη*, ὑπὸ δὲ τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ (Θησεύς 31) *Φερσεφόνη*· εἶναι δὲ αὕτη ἡ σύζυγος τοῦ 'Αἰδωνέως, βασιλέως τῶν Μολοσσῶν (ἀντὶ ὁρθότερον Θεσπρωτῶν), τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἐπεχείρησαν νὰ ἀπαγάγουν ὁ Θησεύς καὶ ὁ Πειρίβους, τελικῶς αἰχμαλωτιθέντες ὑπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸν ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ ὁμοίως, I 17. 4, οἱ δύο ἥρωες ἀπεπειράθησαν νὰ ἀρπάσουν τὴν σύζυγον τοῦ 'Αἰδωνέως.

2 Ὑψος τοῦ ἑτέρου εἰδωλίου 0.33 μ.

3 Πρβλ. παρομοίους μυλολίθους ἐκ Πομπηίας, P. GUSMANN, Pompei, Paris 1906, σ. 260-61. A. MAIURI, Pompeii, 1929, σ. 91.

γωνίον διὰ τὰ συγκρατῆ τὸν ἥλον. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σπάνις τοῦ χαλκοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σίδηρον, πιθανῶς διότι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἀντίληψιν ὁ σίδηρος εἶχεν ἰσχυρὰν ἀποτρόπαιον ἐνέργειαν.

Πλησίον τῶν τοίχων τοῦ πρώτου πρὸς Ἀνατολὰς δώματος Μ ἀπεκαλύφθησαν ὁκτὼ μεγάλοι πίθοι, ἐδραζόμενοι ἐντὸς τεχνητῶν κοιλοτήτων ἐπὶ τοῦ βραχώδους δαπέδου, ὡς καὶ μικρότερα ἀγγεῖα, ἰδίως ἀμφορεῖς, περιέχοντά ποτε ὑγρὰς προσφοράς, καὶ σιδηροῦν τριποδικὸν πύραυρον κ.ἄ. (πίν. 91α).

Οἱ πίθοι μετὰ τὴν πλήρωσίν των δι' ὑγρῶν εἶχον σφραγισθῆ διὰ κορασανίου, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ μολυβδίνου ἐλάσματος, διότι ἐπὶ τοῦ κορασανίου ἐνὸς τοιούτου πίθου διεκρίνοντο τὰ ἀποτυπώματα τοῦ ἐλάσματος ὑπὸ μορφὴν γεισιπόδων. Τὰ τοιχώματα τῶν πίθων φέρουν καταφανῆ ἔχνη διαρρήξεως, ἐνεκα τῆς πίεσεως τῶν ἀερίων, δημιουργηθέντων ἐκ τῆς ὑπερθερμάνσεως τοῦ ὑγροῦ περιεχομένου των κατὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ἱεροῦ, ὅτε ἀνελύθησαν καὶ τὰ ἐκ μολύβδου ἐπικαλύμματα.

Δὲν εἶναι διάφορος ἡ εἰκὼν τοῦ δευτέρου πρὸς Ἀνατολὰς δώματος, τοῦ ὁποίου τὸ βορειότερον τμήμα δὲν ἀνεσκάφη, διὰ τὰ μὴ ἐξασθενήσῃ ἡ συνοχὴ τῶν ἐπιχώσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζεται ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ ναυδρίου.

Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δώματος ὑπῆρχε μέγας πίθος καὶ παρ' αὐτὸν μεγάλη μαρμαρίνη λεκάνη (πίν. 91β). Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἶχον στοιβαχθῆ πῆλιναι λεκάναι (πίν. 91γ) καὶ μία χαλκῇ πλήρης ἀπανθρακωθέντος σίτου, οἶνοχόαι, λάγνηοι καὶ ἀμφορεῖς, ἀνατετραμμένοι (πίν. 92α), σιδηρὰ ἀντικείμενα. Αἱ οἶνοχόαι καὶ λάγνηοι τοῦ πίνακος 92β φαίνονται ὡς ἔξῃθλον μόλις ἐκ τοῦ κεραμουργείου, μὲ τὸ καθαρὸν λευκοκίτρινον ἐπίχρυσμα καὶ τὰ ζεύγη ταινιῶν ἐκ καστανερύθρου χρώματος (β' ἡμισυ 3ου π.Χ. αἰ.).

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΖαΘ, ἰσοπεδωθέντος ἐν μέρει διὰ λίθων, οἱ ὁποῖοι προήρχοντο ἐκ τῆς λατομίας τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἐλληνιστικοῦ νεκρομαντείου, διεπιστώθησαν εἰς πέντε σημεῖα σαφῆ ἔχνη πέντε ἐμπύρων θυσιῶν, διότι ἐντὸς μικρῶν ἐνίοτε κοιλοτήτων τοῦ δαπέδου ὑπῆρχον τέφρα, ἄνθρακες καὶ καμμένα ὅστ' αὖ ζώων (βοῶν, χοίρων καὶ προβάτων). Συνελέγησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους διεσκορπισμένα ὅστρεα θαλάσσης καὶ θαλάσσιοι ἢ ποτάμιοι ψῆφοι (βότσαλα). Ἡ παρουσία των δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τυχαία· διότι τὰ μὲν ὅστρεα, ἀπαντῶντα συνήθως εἰς τάφους, ἐρμηνεύονται ὡς λείψανα νεκρικῶν δειπνῶν¹, αἱ δὲ ψῆφοι, αἱ θριὰς πιθα-

1 Θαλάσσια ὅστρεα εὐρίσκονται συχνά εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς τάφους, ὑπόλοιπα νεκρικῶν δειπνῶν ἐπὶ τοῦ τάφου.

νώτατα, ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὰς μαντείας¹. Τέλος ἤλθον εἰς φῶς αἱ βάσεις δύο μεγάλων πίθων, ἀπέναντι περίπου τῆς εἰσόδου Ζ, καὶ νοτιώτερον ταύτης ζευγὸς μυλῶν ἐκ λίθου Μήλου καὶ λιθίνῃ λεκάνῃ ὀρθογωνίου σχήματος.

Πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον, δεξιᾷ μὲν τῆς πύλης Ζ ἀπεκαλύφθησαν μέρος μεγάλου λιθοσωροῦ, παρομοίου πρὸς τὸν τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, ἀριστερᾷ δὲ μέγας πήλινος λέβης, πιθανῶς τὸ λ ο υ τ ῆ ρ ι ο ν. Ἐκατέρωθεν τῆς πύλης ταύτης ἀνευρέθησαν μερικοὶ σιδηροὶ ἀμφικέφαλοι ἤλαιοι πρὸς στερέωσιν τῶν σιδηρῶν ἐλασμάτων τοῦ θυρώματος, τὸ ὅποιον ἔκλειε τὴν θύραν.

Ἄν καὶ κατὰ πέντε αἰῶνας ἀρχαιοτέρα ἢ ὁμηρικὴ παράδοσις, ἢ ἀρχαιότερα καὶ πλέον δραματικὴ περιγραφή τῶν τελευμένων εἰς τὸ νεκυομαντεῖον τοῦ 'Αχέροντος ('Οδυσσ. κ 516 ἐξ. λ 24 ἐξ.), ὅμως ρίπτει ζωηρὸν φῶς εἰς τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς δεδομένα πρὸς ἐρμηνείαν των.

Ἡ Κίρκη συμβουλευεὶ τὸν 'Οδυσσεά (κ 490 ἐξ.) νὰ μεταβῇ εἰς 'Αἶδεω δόμον εὐρώεντα, εὐρισκόμενον ἐπὶ βράχου, παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν ποταμῶν Πυριφλεγέθοντος καὶ Κωκυτοῦ εἰς τὸν 'Αχέροντα, οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης. Ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς θέσεως πρὸς τὴν ὁμηρικὴν περιγραφὴν (κ 513 ἐξ.), τὴν ὁποίαν εἶχε παρατηρήσει ἡδὴ ὁ Πausanias (I 17.5)· διότι τὸ ἀποκαλυφθὲν ἱερὸν τοῦ Ἄδου εὐρίσκεται ὄντως ἐπὶ βράχου, οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης, πλησίον τῆς συμβολῆς τοῦ Κωκυτοῦ ποταμοῦ εἰς τὸν 'Αχέροντα, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου θάλλουν αὐτοφυεῖς ἱτέαι: ἱτέαι ὠλεσίσκαρποι. Ἡ ὁμοιότης τῆς ὁμηρικῆς περιγραφῆς (κ 508 ἐξ.) μὲ τὴν τοπιογραφίαν τῆς πεδιάδος τοῦ 'Αχέροντος καθίσταται ἄμεσος, ἐὰν τὸν ὁμηρικὸν στίχον λ 14: *ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμὸς τε πόλις τε, ἀναγνώσωμεν*· *ἔνθα δὲ Χειμερίων ἀνδρῶν δῆμὸς τε πόλις τε* ὡς διεσώθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου γραμματικοῦ Πρωτέου Ζευγματίου ('Ετυμ. Μέγα 513, 49) καὶ ὑπεστηρίχθη ἐσχάτως², διότι τὸ Χειμέριον ἀκρωτήριον ταυτίζεται ἀσφαλῶς πρὸς τὸν βόρειον βραχίονα τοῦ κόλπου τοῦ Γλυκέως, ἐπομένως δὲ καὶ οἱ Χ ε ι μ ε ρ ι ο ι ἢ Χ ε ι μ ε ρ ι ε ῖς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄδου περιοχὴν³.

1 Κατὰ μίαν παράδοσιν οἱ χρῆσιμοι τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν ἐδίδοντο διὰ τοιούτων θριῶν, τοποθετημένων ἐντὸς τοῦ ἐπὶ τοῦ τρίποδος λέβητος, ΣΟΠΔ. ἐν λ. Πυθῶ, ΗΕΥΧ. ἐν λ. Θριαί. ΑΠΟΛΛΟΔ. III.10.2 καὶ M. NILSSON, G. Gr. Rel. 1², σ. 170-171.

2 G. L. HUXLEY, La Parola del Passato, 1958, σ. 245-248.

3 ΣΤΕΦ. ΒΥΖ. ἐν λ. Χειμέριον ἄκρα Θεσπρωτίας· τὸ ἐθνικὸν Χειμεριεύς. Ὅτι πρόκειται περὶ περιοχῆς Ν. L. HAMMOND, JHS 65, 1947, σ. 28-30, ὅστις ταυτίζει τὸ μὲν Χειμέριον μὲ τὸ ἀκρωτήριον Βαρλαάμ, τὸν δὲ λιμένα μὲ τὸν ὄρμον τοῦ Δυμοκάστρου. Περὶ τῆς ταυτίσεως τῆς Ἀκρας Χειμερίου μὲ τὸ βόρειον ἀκρωτήριον τῆς Ἀμμουδιάς, τοῦ ἀρχαίου κόλπου τοῦ Γλυκέως, Σ. I. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Χρονικά, σ. 205 καὶ ΠΑΕ 1958, σ. 107 ἐξ. Δεδομένου, ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς ἐπισκέπτεται ἐκ νέου τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄδου, διὰ νὰ ἀγοράσῃ

Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀνοίγει διὰ τοῦ ξίφους του μικρὸν βόθρον, διαμέτρου πῆχews περίπου, καταχέει ἐντὸς αὐτοῦ *μελίκρητον* (ὕδρὸμελι), γλυκὺν οἶνον καὶ πάλιν ὕδωρ, ἐπιχέει ἄλευρον, *λευκὰ ἄλφιστα*, ὑπόσχεται δὲ νὰ θυσιάσῃ στεῖραν ἀγελάδα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν καὶ χωριστὰ εἰς τὸν Τειρεσίαν τὸ ἄριστον μέλαν πρόβατον, θυσιάζει δὲ ἐντὸς τοῦ βόθρου τὰ θύματα, ἐστραμμένα πρὸς τὸ *Ἑρεβος*, ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν του πρὸς τὴν ροὴν τοῦ ποταμοῦ. Τέλος οἱ σύντροφοι ἐκδέρουν καὶ κατακαίουν τὰ θύματα.

Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν δεδομένα δίδουν παρομοίαν εἰκόνα, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ χοαί, τὰ ἄλφιστα καὶ αἱ θυσίαι τῶν ζῶων ἐτελοῦντο, ὡς φαίνεται, εἰς διαφορετικὰς θέσεις· διότι εἰς μὲν τὸν σκοτεινὸν ἀνατολικὸν διάδρομον ΖαΘ διεπιστώθησαν ἀσφαλῆ λείψανα ἐμπύρων θυσιῶν, εἰς τὸν νότιον λαβύρινθον προσεφέροντο ἐντὸς λεκανῶν τὰ ἄλφιστα, ἐνδεχομένως δὲ καὶ αἱ χοαί, εἰς δὲ τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ ἱεροῦ, ἐνθα στρώμα τεθραυσμένων ἀγγείων, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ στενὸν λαιμὸν καὶ στόμιον δι' ὕγρὰς προσφοράς, ἐτελοῦντο πιθανώτατα αἱ χοαί¹.

Οὐχὶ σπανίως οἱ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν προσφερόμενοι δημητριακοὶ καρποὶ συνεσώρευοντο εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου τῶν παρακειμένων δωματίων, τὰ δὲ ἄλφιστα ἐναποθηκεύοντο ἐντὸς τῶν μεγάλων πίθων, ἐνίοτε μάλιστα προσεφέροντο καὶ οἱ πρὸς ἄλλεσιν μυλόλιθοι. Αἱ ὕγραὶ προσφοραὶ ἀπετίθεντο ἐντὸς καινουργῶν στενολαίμων ἀγγείων (λαγῆνων καὶ ἀμφορέων, πίν. 91α, 92α.β) ἢ διετηροῦντο ἐντὸς μεγάλων πίθων. Ὀκτὼ τοιοῦτοι πίθοι, περιέχοντες ὕγρὰς προσφοράς, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ δωμάτιον Μ ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς αἰθούσης (πίν. 91α, πρβ. καὶ Τὸ Ἔργον 1960, σ. 106-107).

Πρὸ τῆς πύλης Ζ, ὁδηγοῦσης εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον, ὁ ἐπισκέπτης προέβαινε πιθανῶς εἰς συμβολικὴν πρᾶξιν καθαρμοῦ, διότι ἀριστερᾷ ἀπεκαλύφθη μέγας πῆλινος λέβης, δυνάμενος νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς λουτήριον², ἀκολούθως

εἰς τὴν Ἐφύραν *φάρμακον ἀνδροφόνον* (Ὀδυσσ. α 259 ἐξ.), χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας ὅτι ὁ ἥρωες εὐρίσκεται εἰς τὴν χώραν τῶν νεκρῶν, συνάγεται ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει ἄμεσον ἀντίληψιν τῆς χώρας τῶν νεκρῶν, ἀλλ' ἡρύσθη τὰ τοπιογραφικὰ στοιχεῖα ἐκ παλαιοτέρου ἔπους ἡπειρωτικοῦ, ἴσως τῆς Θεσπρωτίδος, ὡς ὑπέθεσεν ὁ HUXLEY.

1 Ὁμοίως εἰς τάφους τῆς Βεργίνας ἐτοποθετοῦντο δύο ἀγγεῖα, ἐν στενολαίμον καὶ μικρόστομον ἀγγεῖον παρὰ τὴν κεφαλὴν, περιέχον ὕγρὸν, τὸ δὲ ἕτερον εὐρύστομον παρὰ τοὺς πόδας μὲ τροφήν, εἰς τάφους τῆς Γκούμανης (σχετικῶς Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Χρονικά, σ. 207), ἐντὸς τῆς λεκάνης, ὑπῆρχον ἐκτὸς τῶν δακρυδόχων, ἴσως καὶ ἄλφιστα πιθανῶς, Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Balkan Studies* 2, 1961, σ. 92. Περὶ τῶν τελουμένων ὑπὲρ τῶν νεκρῶν χοῶν καὶ θυσιῶν, βλ. συντόμως Μ. NILSSON, *G. Gr. Rel.* I², σ. 179-180.

2 Λουτήρια ἐπίσης ἀνευρέθησαν εἰς τὸν διάδρομον τοῦ μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Μενιδίου (λέβης), ἐνθα ἡ λατρεία ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος (WOLTERS,

δὲ ἔρριπτον πρὸς δεξιὰ λίθον ἀποτρόπαιον ἐπὶ τοῦ σωροῦ, ὁ ὁποῖος εὐρέθη ἐκεῖ. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον ἐνδεχομένως προέβαιναν εἰς θυσίαν ζῶων, ἀκολούθως δὲ διήρχετο τὰς τρεῖς σιδηροφράκτους πύλας τοῦ λαβυρίνθου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου προσέφεραν ἄλφια. Τὰ ἀνευρεθέντα πολυάριθμα θραύσματα λεκανῶν μαρτυροῦν, ὅτι μετὰ τὴν προσφορὰν τῶν ἀλφίτων αἱ λεκάναι ἐθραύοντο. Τέλος εἰσήρχετο εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ ἱεροῦ (ΙΚΑΜ), ἔνθα προσέφερε τὰς χοὰς ἐντὸς στενολαίμων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἔθραυον ἐπίσης. Ὁ ἐπισκέπτης εἰσερχόμενος ἢ ἐξερχόμενος ἔρριπτε δεύτερον λίθον ἀποτρόπαιον, διὰ νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπηρεάας τῶν ἐπιφανέντων εἰδώλων ἢ ἐνδεχομένως ἀπὸ τὴν *Γοργεῖην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου* (λ. 634), διότι τὸ μέρος τοῦτο ἀπετέλει τὸ τέρμα τῆς περιπλανήσεώς του εἰς τὸ Ἑρεβος τοῦ Κάτω Κόσμου καὶ ἐπομένως ἐνταῦθα θὰ ἐνεφανίζοντο πρὸς χρησιμοδόγησιν αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν, τῶν νεκρῶν ἀμενηνὰ κάρηνα. Ἡ διὰ τῶν σκοτεινῶν διαδρόμων καὶ τοῦ λαβυρίνθου περιπλάνησις, κλειομένων πάντοτε διὰ τριῶν σιδηροφράκτων θυρῶν, καὶ τὸ ζοφερὸν σκότος ὑπέβαλλον δραστηκῶς εἰς τὸν ἐπισκέπτην τὴν ἐντύπωσιν τῆς περιπλάνησεως εἰς τὸν σκολιὸν δρόμον τοῦ Ἄδου καὶ προητοιμάζον ψυχικῶς τοῦτον διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὰς σκιάς τῶν νεκρῶν, τῆς ὁποίας συγκλονιστικὴν περιγραφὴν παρέχει ἡ νέκυια τῆς Ὀδυσσεΐας.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ¹

Εἰς τὴν θέσιν ὠδηγήθη ἕκ πληροφορίας τοῦ ἱερέως τῆς Κοινότητος Ἀγ. Κυριακῆς (παλαιότερον Σεντιέλλας) κ. Παλαβίτσιου, καθ' ἣν εἰς τὸ κτῆμα Σταύρου Σουτῖδα ὑπῆρχε κυκλικὸν κτίσμα. Ὁ πρό τινας ἀποθανόντων ἰδιοκτῆτης τοῦ κτήματος τούτου μοῦ παρέδωσε προθύμως τὴν εἰκονιζομένην χαλκὴν αἰχμὴν δόρατος, σχήματος φυλλομόρφου (πίν. 92γ)² σὺν τῇ πληροφορίᾳ ὅτι τὸ εὑρημα προήρχετο ἐκ τοῦ τάφου τούτου, ἀποκαλυφθέντος τυχαίως ὑπὸ ἐργατῶν ἀσχολουμένων εἰς τὸ κτῆμα τὸ ἔτος 1937. Ἡ ἐπὶ τόπου ἔρευνα ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν περὶ μυκηναϊκοῦ τάφου, τοῦ βορειοτέρου θολωτοῦ τάφου εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα³.

JdI 14, 1899, σ. 128 ἐξ. M. NILSSON, MMR 1950, σ. 603 καὶ G. Gr. Rel. I², σ. 187 καὶ 380), καὶ εἰς τὸ Ἀγαμεμνόνειον ΝΑ. τῶν Μυκηνῶν (J. M. COOK, BSA 48, σ. 43 καὶ Γέρας Κεραμοπούλλου, 1953, σ. 112). Εἰς δύο ἑλληνιστικούς τάφους τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπῆρχον ἐπίσης δύο ὕδροδοχοι (M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 180 καὶ ὑποσ. 5).

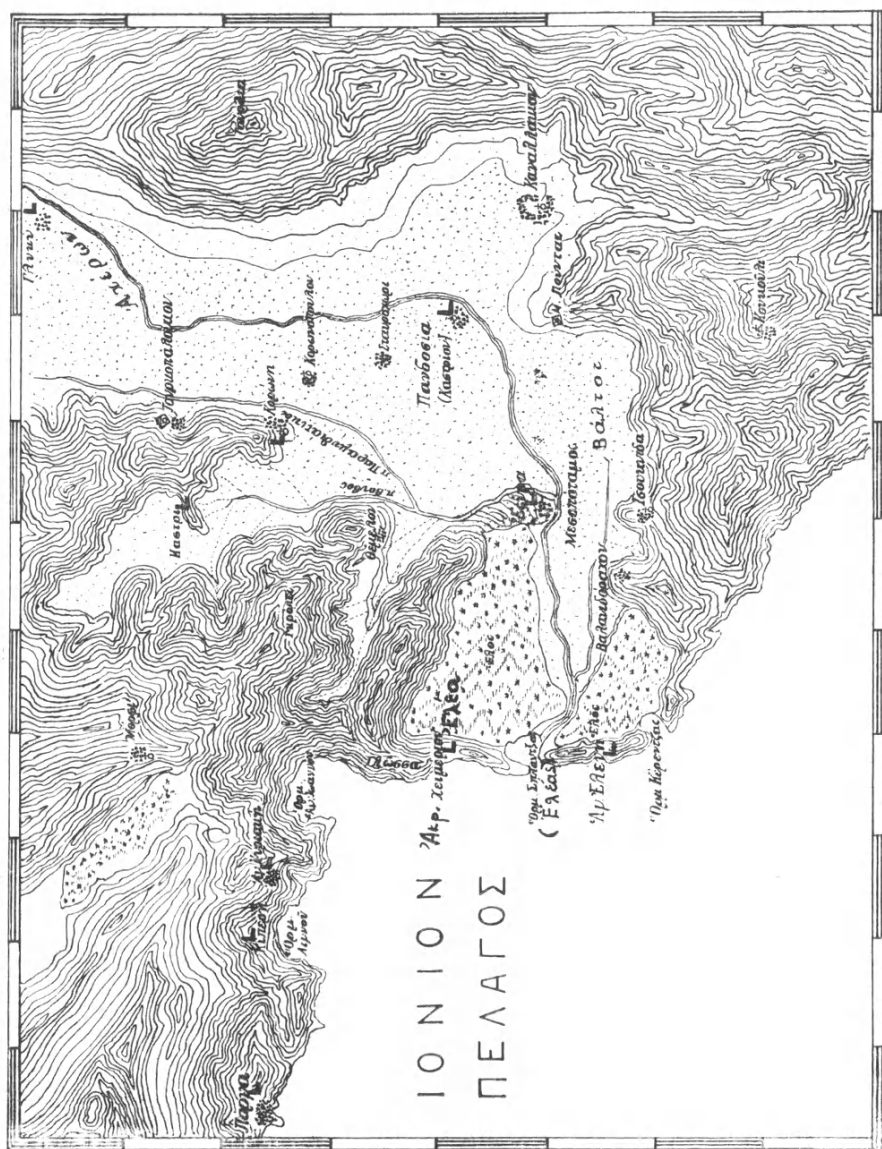
1 Τὸ Ἔργον 1960, σ. 110-111.

2 Ὑψος μετὰ τοῦ καυλοῦ 10,7 ἐκ.

3 Μοναδικὰ λείψανα δύο μικρῶν μυκηναϊκῶν θολωτῶν τάφων μὲ ἐλάχιστα ὄστρακα μυκηναϊκὰ ἀνέσκαψεν ὁ Καθηγ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, εἰς τὰ ἀρχαῖα Κόροντα τῆς Ἀκαρνανίας, μεταξὺ τῶν χωρίων Πρόδρομος καὶ Χρυσοβίτσα (ΠΑΕ 1908, σ. 100). Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν Δ/ντὴν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς, κ. M. S. F. HOOD.

ΧΑΡΤΗΣ ΑΧΕΡΟΥΣΙΑΣ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ex. 2.

Τὸ κτῆμα κεῖται εἰς θέσιν Κίπερη, ἀπέναντι τῶν Παξῶν, τρία χιλιόμετρα περίπου ἀνατολικῶς τῆς Πάργας, ὑπεράνω τοῦ ἀσφαλοῦς ὄρμου τοῦ Λιγνοῦ, δεξιᾷ καὶ εἰς ἀπόστασιν 5' ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς Πάργαν (εἰκ. 2). Εὐρίσκεται ἐπὶ ὁμαλῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς βουνοσειρᾶς, 150 μέτρα περίπου ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, κάτωθι βραχώδους κορυφῆς, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀκρόπολις (συνέλεξα ὅστρακα κλασσικὰ καὶ ἐλληνιστικά). Ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ τάφου διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους λείψανα πιθανοῦ τείχους μυκηναϊκοῦ. Ὀλίγον χαμηλότερον ρεεῖ φυσικὴ πηγὴ ὕδατος. Ἡ θέσις, ἀπέχουσα περὶ τὰ 15' ἀπὸ τοῦ ὄρμου τοῦ Λιγνοῦ, 30' δὲ ἀπὸ τοῦ ὄρμου τῆς Πάργας, φέρει τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τῶν μυκηναϊκῶν ἀκροπόλεων.

Ὁ τάφος (εἰκ. 3, πίν. 93), ἐπιμελῶς κτισμένος κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον διὰ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων μαρμαροειδῶν (ὑψους 8-10 ἐκ.), ἀλαξεύτων ἀλλὰ κανονικῶν, μεταφερθέντων ἐξ ἀγνώστου περιοχῆς, διατηρεῖται μέχρις ὑψους 2 μέτρων καὶ τι πλεόν, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τῆς θόλου (διαμ. βάσεως 3.90-4.05 μ.) καὶ τοῦ πρὸς Δυσμᾶς δρόμου, μήκους σφωζομένου σχεδὸν 5 μ. (πλάτος τοῦ δρόμου παρὰ τὴν θόλον 0.76 μ., περαιτέρω εἰς ἀπόστασιν 4 μ., 1.02 μ.). Τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μικρῶν χαλίκων θαλασσίων. Καθ' ὅμοιον τρόπον εἶχεν ἐπιστρωθῆ καὶ τὸ ἀναμοχλευθὲν δάπεδον τῆς θόλου, ὡς προέκυψεν ἐκ τῶν πολλῶν ψηφίδων ποὺ εὐρέθησαν κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ τάφου. Ἐντὸς τῆς θόλου συνελέγησαν ἱκανὰ ὅστρακα τῆς ἐγχωρίας κεραμεικῆς ΙΙΙ (μονόχρωμα μελανὰ ἢ καστανομέλινα) καὶ ὅστρακα μυκηναϊκὰ ΙΙΒ, ἀνήκοντα εἰς κύλικας, κύπελλα, ἀλάβαστρα, ψευδοστόμους ἀμφορεῖς (πίν. 92δ)¹, ἐπαρχιωτικῶ ἐργαστηρίου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν μεταξὺ Δυτικῆς Πελοποννήσου καὶ Κεφαλληνίας περιοχὴν. Εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ πρέπει ἐπομένως νὰ χρονολογηθῇ καὶ ἡ χαλκῇ αἰχμὴ τοῦ δόρατος, θεωρουμένη βορείου προελεύσεως (πίν. 92γ)².

Ἡ ἐπισήμανσις τοῦ μυκηναϊκοῦ θολωτοῦ τάφου ὑποθέτει ἀναμφιβόλως μυκηναϊκὴν ἐγκατάστασιν ἀποικίας, τῆς ὁποίας πιθανὰ ἔχγη ἀποτελοῦν τὰ εἰς τὸ κτῆμα Σουῖδα ὁρατὰ λείψανα τείχους. Τοιαύτη ἀποικία ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ παρὰ τὸν Ἀχέροντα ἀκρόπολις τοῦ Ξυλοκάστρου Ἐφύρα³, ὀφειλομένη πιθανώτατα εἰς Ἡλείους ἀποίκους τοῦ 14ου-13ου αἰῶνος. Τοιοῦτοτρόπως στηρίζεται ἐπαρκῶς ἡ πρό τινας διατυπωθεῖσα ἄποψις περὶ τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ

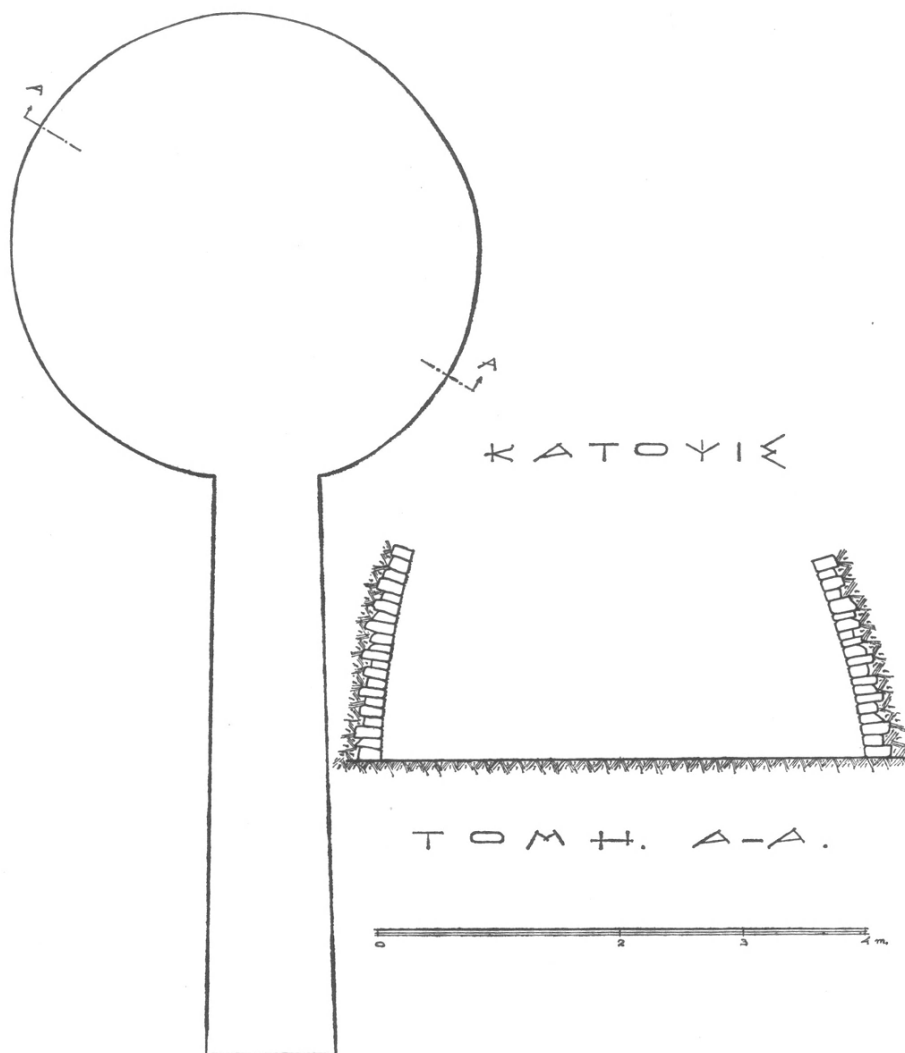
1 Πρβλ. καὶ Fr. SCHACHERMEYR, AA 1962, στ. 295.

2 St. FOLTINY, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpathenbeckens, 1955, πίν. 50, 2. Vl. MILOJČIĆ, AA 63/64, 1948/49, σ. 18 εἰκ. 1, 16. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΕ 1956, σ. 131 εἰκ. 5. Fr. SCHACHERMEYR, ἔ.δ.

3 Τὸ Ἔργον 1958, σ. 95 ἐξ. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1958, σ. 107 ἐξ.

τὴν ΥἚ ΙΙΒ περίοδον τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Ἡπείρου καὶ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν¹.

Μὲ τὴν μυκηναϊκὴν ἐγκατάστασιν τῆς περιοχῆς Πάργας - Ἀγ. Κυριακῆς

Εἰκ. 3. Μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος πλησίον τῆς Πάργας.

πρέπει ἐπίσης νὰ συνδεθῇ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Τορύνης ἢ Τορώνης,

¹ Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΕ 1956, σ. 120 ἐξ. καὶ 152-153.

ταυτιζομένης εἴτε μὲ τὰ ἐλληνιστικὰ ἐρείπια τῆς Πάργας εἴτε πιθανώτερον μὲ τὰ ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων λείψανα οἰκοδομημάτων καὶ εὐρήματα τῆς 'Αγ. Κυριακῆς¹, διότι ἡ Τορύνη θεωρεῖται σήμερον γλωσσικὸν σύμπτωμα τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων².

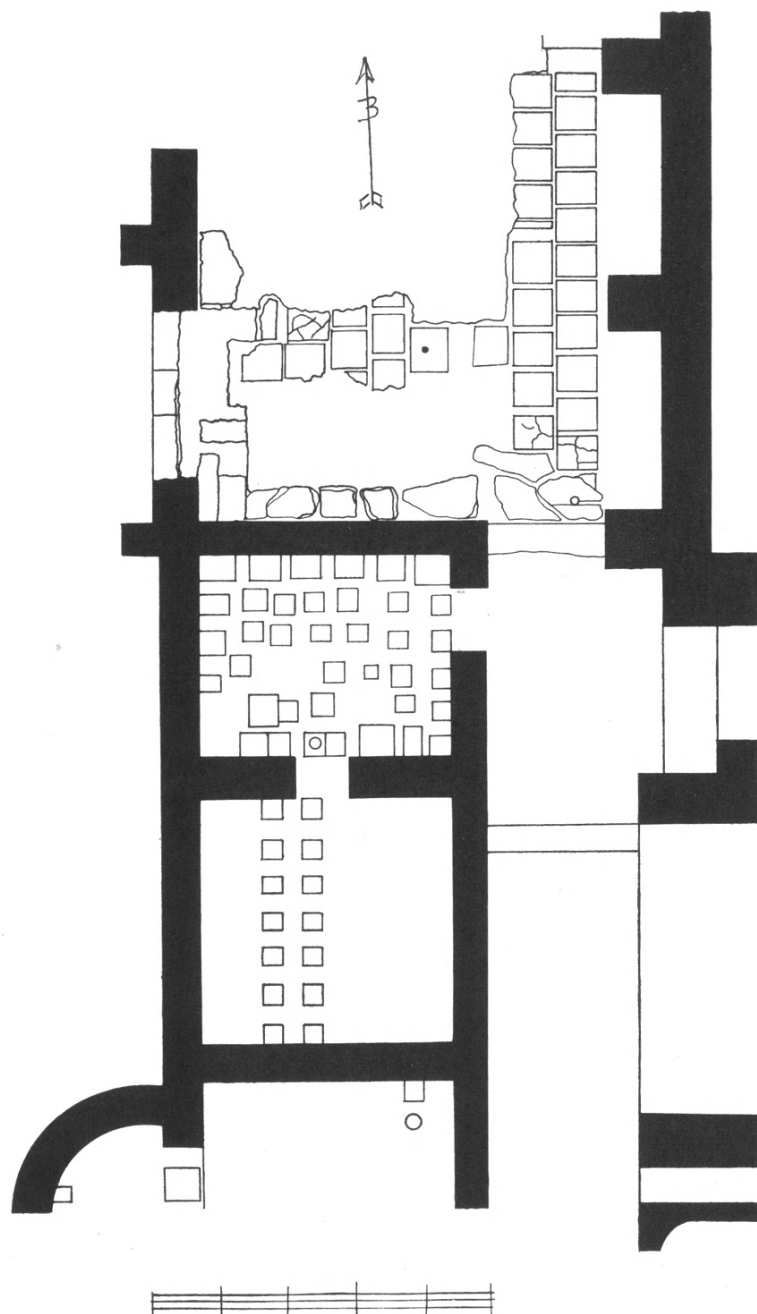
ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

1 Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Χρονικά, σ. 95.

2 E. LEPORE, Ricerche sull' Antico Epiro (Collana di Studi Greci 38, 1962), σ. 98 καὶ ὑποσ. 162.

Α. Ρωμαϊκὸν βαλανεῖον Σάμης. Ὡς κύριος σκοπὸς τῶν ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι διενεργήθησαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1960, ἐτέθη ἡ συνέχισις τῆς ἀποχωματώσεως καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου τῆς Σάμης. Τὸ κτήριο, ὅπως ἔχει ἤδη σημειωθῇ εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν (ΠΑΕ 1959), σφίζεται ἐν μέρει καθ' ὕψος 4 μ. καὶ πλέον ὑπὲρ τὸ δάπεδόν του καὶ ἔχει γενικῶς μέγα ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῶν κατασκευῶν τῆς ἐσωτερικῆς του θερμάνσεως. Ἡ ἐργασία περιορίσθη, ἐν τούτοις, κατ' ἔκτασιν διὰ δύο λόγους, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι τὸ κτήριο ἐπεκτείνεται πέραν τοῦ ἀπαλλοτριωθέντος χώρου πρὸς τὴν Ν. καὶ τὴν ΝΔ. πλευράν, ἐντὸς τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων, τῶν ὁποίων ἡ ἀπαραίτητος ἐξαγορὰ δὲν ἔγινε δυνατόν νὰ συντελεσθῇ, ἀν καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτέθη ἀπὸ τοῦ 1959, ἀφ' ἑτέρου, δεύτερος λόγος τοῦ περιορισμοῦ κατ' ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀνάγκη διεξαγωγῆς, συγχρόνως, ἐργασιῶν στερεώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοίχων τοῦ βαλανείου, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἐπικίνδυνα ρήγματα. Καί, ἐφ' ὅσον μὲν οὗτοι καλύπτονται ὑπὸ τὴν βαθεῖαν ἐπίχωσιν, διατηροῦνται καλῶς, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς κατάρρευσιν ἀν ἀποκαλυφθοῦν τελείως χωρὶς νὰ ληφθοῦν συγχρόνως μέτρα στερεώσεως. Ἐπειδὴ πάλιν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν στερεώσεως, ἐπεβλήθη ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀποχωματώσεως εἰς τὴν ΝΑ. πλευράν, ἔνθα ἡ ἐπίχωσις ἔχει ὕψος 4 μ. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη κυρίως εἰς τὸν χώρον τὸν ἐκτεινόμενον πρὸς Δ. τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἤδη τμήματος τοῦ κτηρίου μέχρι τῆς παραλλήλως πρὸς αὐτὸ χωρὸς κοινοτικῆς ὁδοῦ.

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ πρώτου ἀπὸ Β. θαλάμου, διατηρουμένου καλῶς πλην τῆς ΒΔ. γωνίας του, εὑρέθη τρίτος πεσσὸς ἐξ ὀπτοπλίνθων διὰ τὴν ἀντιστήριξιν τῆς θολωτῆς, προφανῶς, στέγης. Εἰς τὰ μετὰ τῶν τριῶν πεσσῶν (εἰκ. 1, κάτωφης) διαστήματα, ὑπάρχουν ἑδρανα ἐκτισμένα δι' ὀπτοπλίνθων, ὕψ. 0.65 ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπαιθρίου χώρου. Ὁ ὑπαιθριος οὗτος χώρος ἔχει ἐμβαδὸν 8×6.80 μ. Δυτικῶς τὸ οἰκοδόμημα ἐκτείνεται ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ, νοτίως δὲ αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἀκόμη συνεχόμενοι θάλαμοι μὲ ὑπόκαυστα, σφζόμενοι μόνον ἐλάχιστα ὑπὲρ τὸ δάπεδόν των. Εἰς τὸ Ν. ἄκρον τοῦ ὑπαιθρίου χώρου εὑρέθη ὀρεχτὸς διήκων κατὰ μῆκος καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ πρώτου ἀποκαλυφθέντος θαλάμου (εἰκ. 1 καὶ πίν. 94 καὶ 96α). Ὁ ὀρεχτὸς κεῖται ὑπὸ τὸν διάδρομον, τὸν

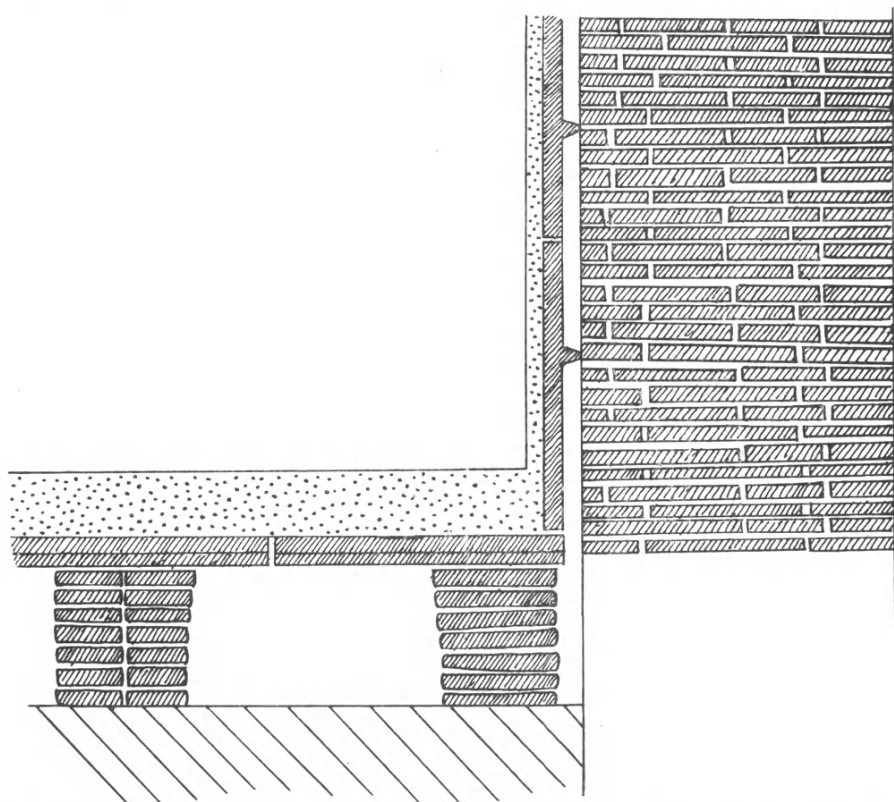
Εἰκ. 1. Σχεδιογράφημα κατόψεως τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης.

χωρίζοντα τοὺς τρεῖς ἀποκαλυφθέντας ἐφέτος θαλάμους ἀπὸ τὸ διαμέρισμα τοῦ ψυχροῦ λουτροῦ, ὅπου τὸ καλῶς διατηρούμενον ψηφιδωτὸν δάπεδον (πρβλ. Τὸ Ἔργον κατὰ τὸ 1959, σ. 83, εἰκ. 88), ἔπειτα διέρχεται ὑπὸ τὴν ὑπαίθριον αὐλὴν συνεχιζόμενος πρὸς τὰ δυτικὰ διαμερίσματα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἀνασκαφῇ. Εἶναι τετραγώνου τομῆς, ἀποτελούμενος ἐξ ὀπτοπλίνθων κατὰ τὰς καθέτους πλευρὰς καὶ τὸ δάπεδόν του, καλύπτεται δὲ διὰ λιθίνων πλακῶν πάχ. 0.20 μ. Ἐπάνω ἀπὸ τὰς πλάκας τοῦ καλύμματος τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς διαμορφοῦται διὰ στρώματος κονιάματος πάχ. 0.25 μ., ἐγκλείοντος ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ τεμάχια κεράμων. Ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου εἶχον τεθῆ αἱ ὀρθογώνιοι ὀπτόπλινθοι τοῦ δαπέδου (αἱ μεγαλύτεραι τῶν ὁποίων ἔχουν διαστάσεις 0.55×0.60 μ.). Ἐξ αὐτῶν σφύζονται κατὰ χώραν δύο σειραὶ παραλλήλως πρὸς τὸ ἄκρον τῆς Α. πλευρᾶς, ὡς καὶ τινες ὀπτόπλινθοι κατὰ τὸ πλάτος τῆς αὐλῆς. Πολλοὶ φέρουν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐλακοειδὲς κόσμημα ἐκ τεσσάρων διασταυρουμένων σπειρῶν, χαραχθὲν πρὸ τῆς ὀπτήσεως. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ διάφορα σχήματα τοιούτων κοσμημάτων προσιδιάζουν εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἐργαστήρια.

Ὁ πρῶτος ἐκ Β. θάλαμος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 95) ἐμβαδοῦ 3×3.75 μ., ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς τὸν διάδρομον καὶ δι' ἄλλης πρὸς τὸν συνεχόμενον δεύτερον θάλαμον ἐμβαδοῦ 3.60×3.75 μ. Ἀμφοτέρων τὸ δάπεδον στηριζόμενον ἐπὶ πηλίνων στυλίσκων τῶν ὑποκαύστων ἔχει καταρρεῦσει. Τοῦ δευτέρου θαλάμου οἱ στυλίσκοι διατηροῦνται πληρέστερον, δι' ὃ πρὸς συντήρησίν των ἀπεφυγόμεν τὴν ἐντελῇ ἀποχωμάτωσιν. Παρὰ τοὺς τοίχους τοῦ θαλάμου τούτου διατηρεῖται, ἐν μέρει, ἡ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν θέρμανσιν κατασκευή, ἡ προβλεφθεῖσα δηλ. διὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ θερμοῦ ἀέρος ἐκ τῶν ὑποκαύστων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων. Τὸ σύστημα τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἐκ κονιάματος ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου δεικνύει τὸ σχεδιογράφημα τῆς εἰκ. 2. Ἐπὶ μεγάλων ὀπτοπλίνθων, αἱ ὅποια γεφυρώνουν τοὺς στυλίσκους, τίθεται τὸ παχὺ κονίαμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στερεοῦνται αἱ ὀπτόπλινθοι τοῦ δαπέδου. Τούτων ὀλίγα τεμάχια εὐρέθησαν κατὰ χώραν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἐπεκαλύπτετο δι' ὀπτοπλίνθων καθέτως τοποθετημένων καὶ ἀντιστηριζομένων διὰ κωνικῶν προεξοχῶν τοῦ κέντρου αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργεῖτο κενὸν 0.10 μ., ἐντὸς τοῦ τοίχου, διὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ θερμοῦ ἀέρος ἐρχομένου ἐκ τοῦ χώρου τῶν ὑποκαύστων, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπικοινωνεῖ τὸ κενὸν διάστημα, τὸ ἐπικαλυπτόμενον διὰ τῶν καθέτως τοποθετημένων ὀπτοπλίνθων. Φέρουν δὲ αὗται ἐπὶ τῆς καθέτου ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας στρῶμα κονιάματος λεπτότερον τοῦ στρώματος τοῦ δαπέδου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τρίτου πρὸς Ν. θαλάμου περιωρίσθη εἰς τὸ ἥμισυ περιπίπτει τῆς ἐκτάσεώς του εἰς βάθος, διότι τὸ ἄλλο τμήμα κεῖται ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ παρακειμένου ἰδιωτικοῦ οἰκοπέδου. Ὁ θάλαμος ἀπολήγει κατὰ τὴν Δ.

πλευρὰν εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην, διαμ. 2.50 μ., ἡ ὁποία θὰ ἔκειτο εἰς τὸ κέντρον τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ οἰκοδομήματος, ὥστε εἶναι δυνατὴ ἡ κατὰ προσέγγισιν συμπλήρωσις τοῦ σχεδίου τῆς κατόψεως αὐτοῦ. Ὁ θάλαμος μετὰ τοῦ χώρου τῆς κόγχης ἐθερμαίνετο δι' ὑποκαύστου, τοῦ ὁποίου στύλίσκοι πῆλιννοι διετηρήθησαν κατὰ χώραν, ἀλλὰ τὸ ὑπ' αὐτῶν στηριζόμενον δάπεδον ἔχει καταρρεύσει.

Εἰκ. 2. Σχεδιογράφημα τομῆς ὑποκαύστου καὶ διπλοῦ τοιχώματος τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης.

Ἡ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προηγουμένου ἔτους ἀποχωμάτωσις εἶχεν ἐκτελεσθῇ κυρίως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν διαμερισμάτων. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων, ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἔμεινε κεκαλυμμένη ὑπὸ τῶν χωμάτων. Ταῦτα ἀφηρέθησαν εἰς βάθος 1.50 - 2 μ., εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐφέτος, ἐν μέρει, ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ κτηρίου ἀπὸ Ἀνατολῶν. Οἱ τοῖχοι λόγῳ παλαιῶν σεισμικῶν δονήσεων καὶ λόγῳ πιέσεως τῶν χωμάτων ἔχουν ὑποστῇ ρωγμὰς καὶ ἀποκλίσεις ἐκ τῆς κατακορύφου. Ὅγκώδη τμήματα

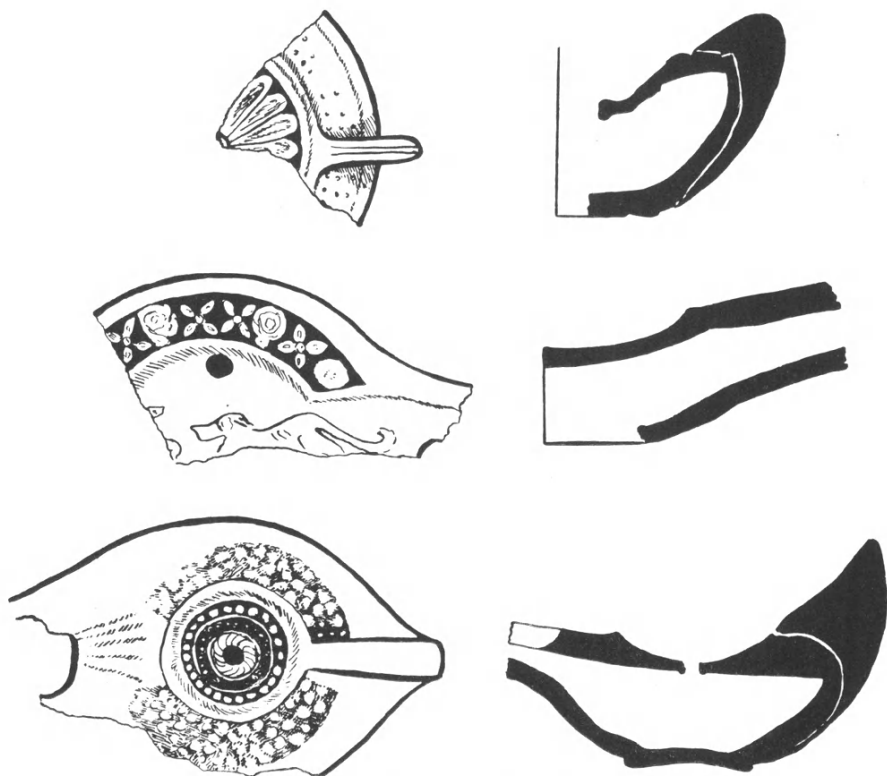
τοιχοδομίας ἐξ ὀπτοπλίνθων ἀποσπασθέντα εὑρέθησαν ὡς εἶχον καταπέσει κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ οἰκοδομήματος (πίν. 96β). Εἶναι βέβαιον ὅπως δὴ ποτε ὅτι πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην δὲν ἐξετείνετο περαιτέρω τὸ οἰκοδόμημα, ἀφοῦ μάλιστα τὸ ἔδαφος εἶναι ἀποτόμως ἀνηφορικὸν καὶ ἡ ἀκρόπολις, ἐπὶ τῆς ὁποίας σήμερον κεῖται ἡ μονὴ τῶν Ἀγ. Φανέντων (ἐγκαταλελειμμένη ἀπὸ τοῦ 1953, ἔτους τῶν σεισμῶν), ὑπέρκειται ἀμέσως τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνηθέντων διαμερισμάτων τοῦ βαλανείου συνάγεται τὸ γενικὸν διάγραμμα τοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τῆς θέσεώς του ἐπὶ τοῦ χώρου. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐφέτος αὐλή, ἐπικοινωνοῦσα μετὰ τοῦ διαδρόμου τοῦ διαχωρίζοντος τὰ ἀνατολικά ἀπὸ τῶν δυτικῶν διαμερίσματα, ἀπετέλει τὴν εἴσοδον, ἡ προσπέλασις δηλ. τοῦ κτηρίου ἐγίνετο ἀπὸ τῆς Β. πλευρᾶς.

Ἡ ἐρευνα τῆς ἐπιχώσεως τῶν θαλάμων ἀπέδωκεν ἄφθονα ὕστρακα ἀγγείων, ἰδίως κυλίκων καὶ πινακίων *terra-sigillata*, τὰ ὅποια φυλάσσονται εἰς τὸ ἀνοικοδομηθέν, συνδρομῇ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μετὰ τὴν ἐκ σεισμῶν καταστροφὴν, μουσεῖον τοῦ Ἀργοστολίου. Ἀνήκουν κυρίως εἰς ἀγγεῖα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅπως καὶ οἱ λύχνοι τοῦ πίν. 99α καὶ εἰκ. 3. Εὑρέθησαν βεβαίως ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς καὶ ἀγγεῖα μεταγενέστερα, τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. Τεμάχιον πινακίου προερχόμενον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης φέρει ἐμπέστον σταυρὸν καὶ εἶναι τὸ μόνον παλαιοχριστιανικὸν τεκμήριον ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ ἐκ σειсмоῦ καταστροφὴ τοῦ οἰκοδομήματος ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος, εἰς ἣν ἐποχὴν πιθανολογεῖται καὶ ἡ καταστροφὴ ἄλλων κτηρίων, ἐπὶ παραδείγματι ἐν Κερκύρα. Πλὴν τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ τινα μεταλλικά, ἥτοι σιδηροῦ ὀβελίσκοι ἀγκυλωτοὶ καὶ ἥλοι ἀποτελοῦντες ἐξαρτήματα θυρῶν ὡς καὶ ἀποτμήματα ὀρθομαρμαρώσεως φέροντα πρόστυπον ἀνάγλυφον κόσμημα φύλλων ἀκάνθης.

Β. Ἐρευνα ἀνδρήρου κλασσικῶν χρόνων. Ὁ Ο. O. RIEMANN περιέγραψε συντόμως τὰ σφζόμενα ἐρείπια τῶν ἀρχαίων τειχῶν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σάμης (*Recherches Archéologiques sur les Iles Ioniennes. II. Céphalonie*, Paris 1879, σ. 39-43), ἀφοῦ πρῶτον ἔδωκε περίληψιν τῶν ἐν πολλοῖς ἀνακριβῶν περιγραφῶν τῶν GOODISSON, LEAKE καὶ ἄλλων παλαιότερων ἀρχαιολόγων. Πολυάριθμοι εἶναι οἱ διατηρούμενοι ἐπὶ τῆς κλιτύος τῶν δύο λόφων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξετείνετο ἡ ἀρχαία πόλις, ἀνακλημματικοὶ τοῖχοι, σχηματίζοντες ἄνδρα. Εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιμελοῦς κατασκευῆς δι' ὀρθογωνίων πλίνθων. Ἐνίοτε οὗτοι παρουσιάζουν πολυγωνικὴν τοιχοδομίαν. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἀνδρῶν τῆς Σάμης δὲν εἶναι γνωστὴ. Ἐκρίθη ἐπομένως σκόπιμος ἡ δοκιμαστικὴ ἐρευνα τῆς ἐπιχώσεως ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, κειμένου ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ΒΑ. λόφου, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Θεοχ. Ρασιᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε τὴν διενέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπὶ τοῦ πίν. 97α εἰκονίζεται ἡ ΝΑ. ὄψις

τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ λιθοπλίνθων εἰς κανονικῶς διατεταγμένους δόμους ἀνίσου ὕψους ἀπὸ 0.30 μέχρις 1 μ. Γωνιακὴ λιθόπλινθος κατὰ χώραν ἔχει διαστάσεις 1.50×0.80 (τὸ πάχος της δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μετρήσωμεν). Τὸ ἀνάλημμα διατηρεῖται ἐπὶ τῆς ΝΑ. πλευρᾶς κατὰ διαστήματα ὑπὲρ τὸ ἑδάφος εἰς μῆκος 18 μ. περίπου, ἐπὶ δὲ τῆς ΝΔ. πλευρᾶς εἰς μῆκος 10 μ. Ἐντὸς τοῦ ἀνδῆρου, παραλλήλως πρὸς τοὺς δύο συνεχόμενους

Εἰκ. 3. Πήλινοι λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης.

ἀναλημματικούς τοίχους, διηνοίχθη δοκιμαστικὴ τάφρος σχήματος Γ, πλάτους 1.50 καὶ βάθους 2 μ. μέχρι τοῦ στερεοῦ ἑδάφους. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἀνδῆρου εἶναι σημαντικὰ τὰ εὑρεθέντα ὕστρακα εἰς τὸ κατώτατον ἐπίπεδον: 1) Ἀπότμημα ἐρυθρομόρφου ἀττικοῦ ἀμοφορέως (ἢ οἰνοχόης), διαστ. 0.07×0.03 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται μέρος παραστάσεως μορφῆς ἐνδεδυμένης μακρὸν χιτῶνα, ἀπὸ τῆς ὁσφύος καὶ κάτω, βαινοῦσης πρὸς ἀριστερά. Τὸ λαμπρὸν μέλαν γάνωμα καὶ ἡ τεχνοτροπία τῆς παραστάσεως χρονολο-

γούν τὸ ὄστρακον εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. 2) Ἀπότμημα σκύφου τῆς ὀψίμου Κορινθιακῆς II περιόδου. 3) Ἀπότμημα χείλους σκύφου ἀττικοῦ μελαμβαφοῦς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. 4) Ἀπότμημα κυαθίου φέροντος καστανέρυθρον γάνωμα. Πηλὸς κιτρινωπός. Ἐγχώριον ἀγγεῖον, κατὰ μίμησιν ἀττικοῦ, τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. 5) Ἀποτμήματα ἐκ τοῦ χείλους ἀμφορέων μετὰ γανώματος, ἡ διατομή τῶν ὁποίων εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Εὐρέθησαν πρὸς τοῦτοις πολλὰ ὄστρακα τοπικῶν καὶ ἄλλων, πελοποννησιακῶν πιθανόν, ἐργαστηρίων, τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθῶν μετ' ἀκριβείας, ἀλλὰ πιθανώτατα ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῆς παντελοῦς ἀπουσίας ὀστράκων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος προκύπτει ἀσφαλῶς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐρευνηθὲν ἄνδρον ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Τὸ κέρδος εἶναι θετικὸν ἐπειδὴ, ὡς ἐλέχθη, ἡ χρονολόγησις γενικῶς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων τῆς Σάμης ἦτο μέχρι τοῦδε ἀβεβία, διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπιστημονικῶν τεκμηρίων.

Γ. Ἀνασκαφὴ Ἑλληνιστικοῦ τάφου Κομποθεκράτων. Διαρκούσης τῆς ἐν Σάμῃ ἐκτελουμένης ἀνασκαφῆς, κατηγγέλθη ὅτι ἠνοίχθησαν λαθραίως ἀρχαῖοι τάφοι παρὰ τὸ χωρίον Κομποθεκράτα. Ἐπενέβημεν ἀμέσως πρὸς διερεύνησιν τῶν τάφων καὶ διάσωσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων καὶ τῶν εὐρημάτων. Κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν ἐρευναν ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι ἀποτελούμενοι ἕκαστος ἐκ τεσσάρων πλακῶν ἀββεστολίθου καλῶς ἐξεργασμένων καὶ συνηρμοσμένων δι' ἐγκοπῶν εἰς τὰ πέρατα. Οἱ τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἦσαν συλημένοι, ἔχουν προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., κείμενοι παραλλήλως κατὰ σειρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀλλήλων εἰς τὸ βάθος ὀρθογωνίου σκάμματος ὀρυχθέντος ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βραχώδους ἐδάφους ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ σκάμματος, κειμένου εἰς βάθος 1.80 μ. ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἠνοίχθησαν κατὰ διαστήματα οἱ λάκκοι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν κιβωτιόσχημων τάφων. Ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τοῦ σαγματοειδοῦς καλύμματος τοῦ μόνου ἀδιαταράκτου τάφου εἶχον τοποθετηθῇ ἀργοὶ λίθοι σχηματίζοντες περίβολον, ὅμοιον πρὸς διαπιστωθέντα ὑφ' ἡμῶν πρό τινων ἐτῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀρχαίου νεκροταφείου ἐν Σάμῃ. Ὁ ἀνέπαφος τάφος, κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τοῦ περιβόλου (πίν. 97β καὶ 98α.β) ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 1.80×0.75 μ., βάθος 0.80 μ. Τὸ σαμαρωτὸν κάλυμμα (μέγ. ὕψ. 0.22) ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἴσων τμημάτων, συνηρμοσμένων κατὰ τὸ πλάτος. Αἱ πλάκες, ἐκ τῶν ὁποίων συνίστανται αἱ πλευραὶ τῆς θήκης, πάχους 0.20 μ., συγκλίνουν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω. Ὑπεράνω τοῦ καλύμματος καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸς Α. πέρατος αὐτοῦ εὐρέθησαν τοποθετημένα πέντε ἀγγεῖα (πίν. 98α. 1) Ἀμφορεύς, ὕψ. 0.375 μ., ἐπιμελοῦς διαπλάσεως, με ὑψηλὸν λαιμὸν καὶ εὐρεῖαν γάστραν, ταινιώδεις λαβὰς καὶ δακτυλιοειδῆ πόδα. Πηλὸς ροδόχρους, ἐπιφάνεια ἀγάνωτος. 2) Ἀμφορεύς μελαμβαφῆς ὁμοίου περίπου σχή-

ματος πρὸς τὸν προηγούμενον, φέρων καθέτως ραβδώσεις καὶ πλαστικὴν κόσμησιν κεφαλῶν γυναικείων κατὰ τὰς προσαρμογὰς τῶν λαβῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου. Ὁ ἀμφορεὺς εἶχεν ὡς κάλυμμα κυάθιον εὑρεθὲν εἰς τεμάχια μαζὺ μὲ ἀποτμήματα τοῦ θραυσθέντος χείλους. 3) Ἀμφορεὺς ὀξυπύθμενος, ὕψ. 0.59 μ., ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη ὁ λύχνος τοῦ πίν. 99δ. 4) Κάνθαρος ὕψ. 0.125 (πίν. 99β). Εὑρέθη στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ χείλους μεταξὺ τῶν δύο ὀξυπυθμένων ἀμφορέων. 5) Ἀμφορεὺς ὀξυπύθμενος, ὕψ. 0.61 μ., ἐκ πηλοῦ ροδόχρου.

Ἡ θήκη περιεῖχε δύο σκελετούς, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, μὲ τὰ κρανία αὐτῶν πρὸς τὸ Α. ἄκρον. Πρῶτον εἶχεν ἐνταφιασθῇ ὁ ἀνὴρ, ἔπειτα ἔγινεν ἡ ταφὴ τῆς γυναικός, τῆς ὁποίας ὁ σκελετὸς ἐκάλυπτεν, ἐν μέρει τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνδρός (τούτου ἡ κάτω σιαγὼν ἀποσπασθεῖσα ἔκειτο κάτωθεν τοῦ κρανίου τῆς γυναικός). Τὰ ἐντὸς τῆς θήκης εὑρεθέντα κτερίσματα ἦσαν πτωχά: Παρὰ τὸ ὅστουν τῆς λεκάνης τῆς γυναικός, χαλκῇ περόνῃ μὲ κυρτὸν ἄκρον, παρεμφερὲς πρὸς ἀγκυλωτὴν βελόνην διὰ τὸ πλέξιμον, ἀπολήγουσα δὲ κάτω εἰς κυλινδρικὸν αὐλὸν πρὸς ἐνσφήνωσιν ξυλίνου στελέχους. Παρὰ τὸ Β. τοίχωμα τῆς θήκης, ληκύθιον ἀρυβαλλοειδές (πίν. 99γ), ὕψ. 0.05 μ., καὶ σιδηρᾷ λεπίς μαχαίριου.

Οἱ ἄλλοι δύο τάφοι ἦσαν συλημένοι. Τὰ ὅστ᾽ αὐτῶν σκελετῶν εἶχον διασκορπισθῇ. Ἐκ τῶν κτερισμάτων μόνον ἀπότμημα μελαμβανοῦς πινακίου προέρχεται ἐκ τῆς μιᾶς τῶν δύο θηκῶν, εὑρεθὲν μετὰ τῶν διεσκορπισμένων ὁστέων ἔξω τῶν θηκῶν.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοποθέτησις ὑπεράνω τοῦ καλύμματος καὶ μετὰ τὸν δεύτερον ἐνταφιασμόν, τῶν ἀγγείων. Ἡ χρονολόγησις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἔνεκα τοῦ σχήματος τοῦ κανθάρου καὶ τοῦ τύπου τοῦ ἀμφορέως μὲ τὰς πλαστικὰς κεφαλὰς εἰς τὴν προσαρμογὴν τῶν λαβῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ διὰ τὸν τύπον τοῦ λύχνου, εἶναι ἀσφαλής. Καὶ οἱ ὀξυπύθμενοι κοινοὶ ἀμφορεῖς εἶναι ἐνδεικτικοὶ τῆς πρωίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὥστε ὁ χρονολογικὸς καθορισμὸς τοῦ περιβάλλου καὶ τῶν τριῶν τάφων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος εἶναι βεβαιωμένος.

18. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΔΙΟΛΚΟΥ

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Διόλκου ἀρξαμένη κατὰ τὸ 1956 συνεχίσθη μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους (1959) μετ' ἐξοδα τοῦ Κράτους¹. Ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εὐηρεστήθη νὰ περιλάβῃ καὶ αὐτὴν μεταξύ τῶν ὑπ' αὐτῆς χρηματοδοτουμένων ἀνασκαφῶν, διαθέσασα διὰ τὴν συνέχισίν της κατὰ τὸ τρέχον ἔτος δρχ. 30.000. Παραλλήλως καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Κράτους ἐχορήγησε καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 25.000 δρχ. διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν διαμόρφωσιν ἐν γένει τοῦ χώρου. Ὅπως δὲ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος πολύτιμος ἡ συνδρομὴ τῆς Διοικήσεως τῆς ἐν Ποσειδωνίᾳ Στρατιωτικῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ, ἥτις διὰ τῆς διαθέσεως τῶν ἀπαραιτήτων ἐκσκαφικῶν μηχανημάτων συνέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν σημαντικὴν μείωσιν τῶν ἐξόδων τῆς ἀνασκαφῆς. Δὲν δύναμαι ὡσαύτως νὰ παρασιωπήσω τὴν θερμὴν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συμπαράστασιν τοῦ Γεν. Διευθυντοῦ τῆς Ἑταιρείας τῆς Διόρυγος Καθηγητοῦ κ. Δημοσθ. Πίππα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν. Πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀνωτέρω ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν θερμὰς εὐχαριστίας.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε τὴν 1ην Αὐγούστου καὶ ἐξηκολούθησε μέχρι καὶ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ ἐπομένου μηνός. Κατ' αὐτὴν ἀπεκαλύφθη ἡ δυτικὴ ἀφειτηρία τοῦ Διόλκου καὶ συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς Πελοποννήσου ἐκτεινομένου τμήματος αὐτοῦ· συγχρόνως ἐγένοντο καὶ τινες συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν χώρον τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ.

1. Ἡ δυτικὴ ἀφειτηρία τοῦ Διόλκου

Εἰς ἐνεργηθεῖσαν τομὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος περὶ τὰ 70 μ. ἀνατολικῶς τοῦ σηματοῦρου εἰς τὸ δυτικὸν στόμιον τῆς διόρυγος ἐνεφανίσθη ὠραῖος τοῖχος ἐκ παρολίθου, βαίνων κατὰ μῆκος τῆς βορείας γραμμῆς τοῦ Διόλκου. Δὲν ἦτο ὅμως δυνατόν νὰ ὀρισθῇ τότε μετὰ βεβαιότητος ἡ σχέσις τοῦ πρὸς τὸν Διόλκον καὶ ἡ πρακτικὴ σημασία αὐτοῦ.

1. Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διεξαχθείσης κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἀνασκαφῆς βλ. AM 71, 1956, 51 κέ. καὶ Illustr. London News, 19. 10. 1957, 649 κέ. AE 1956 (1959), Χρον. 1 κέ. AM 73, 1958, 140 κέ.

Πρωτίστη ἐπομένως ἐπιδίωξις τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ τοίχου τούτου καὶ ἡ διευκρίνησις τῶν ἀνωτέρω ζητημάτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀνελήφθη συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου εἰς τὸ ἀνωτέρω σημεῖον, καθ' ἣν ἦλθεν εἰς φῶς καὶ δεύτερος ὅμοιος τοῦχος, βαίνων κατὰ μῆκος τῆς νοτίας γραμμῆς τοῦ Διόλκου, παραλλήλως δηλαδὴ πρὸς τὸν προηγούμενον. Ἀμφότεροι συνδέονται πρὸς Δ. δι' ἐνὸς ἄλλου ἐγκαρσίου ἀποτελοῦντος τὸ δυτικώτατον ὄριον τοῦ Διόλκου (πίν. 100). Ὁ μεταξὺ τῶν τριῶν τοίχων περιλαμβανόμενος χώρος εἶναι ἐστρωμένος διὰ πωρίνων πλακῶν.

Καὶ οἱ τρεῖς τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι μὲ μεγάλους ὀρθογώνιους κυβολίθους ἐξ εὐθρύπτου ἐρυθρωποῦ ἢ σκληροτέρου λευκοῦ πώρου. Ἐνεκα τῶν ὑπερκειμένων σωρῶν ἄμμου ὁ καθαρισμὸς αὐτῶν περιορίσθη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μόνον πλευράν. Δὲν δύναμαι ἐπομένως νὰ γνωρίζω ἐὰν καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τούτων ἔχει τύχει τῆς αὐτῆς ἐπιμεμελημένης ἐργασίας, οἷαν ἐμφανίζει ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ ἀντίθετον.

Ὁ βόρειος τοῖχος (πίν. 101-103) ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς σειρὰς δόμων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ χαμηλότερα προχωρεῖ κάτωθεν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου. Ἀνωθεν τῆς σωζομένης κορυφῆς ἡκολούθει καὶ τετάρτη σειρὰ, τμήμα τῆς ὁποίας διετηρήθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου. Οἱ λίθοι ἔχουν τὴν ὁρατὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν εἰργασμένην διὰ κανονικοῦ βελονίου. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἔχουν σχῆμα ὀρθογώνιον, δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε ἰσοῦψεῖς οὔτε σχηματίζουν πανταχοῦ τὰς ὀριζοντίους καὶ κατακορύφους αὐτῶν πλευρὰς παραλλήλους. Εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἡ συναρμογὴ των γίνεται δι' ὀδοντώσεως, ἔνεκα δὲ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὕψους παρεμβάλλονται ἐνιαχοῦ μεταξὺ των πλακοειδῆ "βύσματα" (πίν. 102, ἀριστερὸν ἄκρον καὶ πίν. 101, εἰς τὸ μέσον περιήπου). Ἀνῆκει δηλαδὴ ὁ παρὼν τοῖχος κατὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς του εἰς τὸ λεγόμενον ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον ἢ ἀκανόνιστον τραπεζίον σχῆμον σύστημα, ἅτινα συνδέονται τόσον στενῶς, ὥστε νὰ καθίσταται συχνὰ δύσκολος ὁ μεταξὺ τούτων διαχωρισμὸς (βλ. R. L. SCRANTON, *The Greek Walls*, σ. 79-80· ἈΝΑΣΤ. ΟΡΑΝΔΟΥ, Τὰ Ὑλικά δομῆς II, σ. 217-19 καὶ σ. 222-23).

Τὸ μῆκος τοῦ τοίχου εἶναι 24.30 μ. Τὸ ὕψος αὐτοῦ φθάνει ἕως 1.15 μ., ἀλλ' εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὅπου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, διατηρεῖται καὶ ἡ κορυφὴ (πίν. 103, δεξιὸν ἄκρον), τὸ ὕψος ἀνέρχεται εἰς 1.25 μ. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τοίχου καὶ εἰς σημεῖον ἀπέχον ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου αὐτοῦ 22.07 μ. καὶ 0.64 μ. ἀπὸ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου ὑπάρχει μικρὰ ὀρθογώνιος ἐγκοπὴ (πίν. 102, κάτωθεν τοῦ σταυροῦ), διαστάσεων 0.17×0.10 μ. καὶ βάθους 0.06 μ. Ὅμοιαι ἐγκοπαι παρατηροῦνται καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ νοτίου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου (πίν. 101 καὶ 103)· εἰς δύο ἐπίσης σημεῖα τῆς κορυφῆς τοῦ βορείου τοίχου οἱ λίθοι ἔχουν κοπὴ εἰς σχῆμα γωνίας, ὥστε νὰ σχηματίζονται

μεταξὺ αὐτῶν μεγάλοι ὀρθογώνιοι κοιλότητες (πίν. 104, κάτω ἀριστερὸν ἄκρον). Αἱ ἐγκοπαὶ αὐταὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευον πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ὑπερκειμένων λίθων, ἐπιτυγχανομένης οὕτω στερεωτέρας συναρμογῆς τῶν δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ προωρίζοντο καὶ διὰ τὴν στερέωσιν κατακορύφων δοκῶν ἢ ἄλλων ὁμοίων ἐξαρτημάτων ἀποτελούντων μέρος μηχανικῆς ἐνταῦθα ἐγκαταστάσεως, ἥτις θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὴν εὐχερεστέραν μεταβίβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸν Διόλκον. Πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπόθεσιν ὁδηγεῖ πρὸ πάντων ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ἐγκοπή εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βορείου τοίχου.

Ὁ νότιος τοῖχος (πίν. 104-105) ἔχει μῆκος 24.40 μ. σώζεται δὲ μέχρις ὕψους 0.97 μ. Εἰς ἀπόστασιν 8.50 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου παρουσιάζει οὗτος μικρὰν διακοπὴν ἐπὶ μήκους 2.90 μ. Εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ προηγούμενος σύστημα. Διατηροῦνται ἐξ αὐτοῦ δύο σειραὶ δόμων, ἐξ ὧν ἡ χαμηλοτέρα ἐξέχει ὀλίγον εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα, ὥστε νὰ σχηματίζεται εἶδος εὐθυντηρίας (βλ. πίν. 105).

Διάφορος τῶν προηγούμενων εἶναι ἡ κατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου (βλ. πίν. 100-102). Ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροτέρους κανονικοῦς, ὀρθογωνίους δόμους, ἐκτισμένους ἰσοδομικῶς. Ἀνήκει ἐπομένως οὗτος εἰς τὸ ἰσόδομον ὀρθογώνιον σύστημα καὶ μάλιστα τῆς πρώτης κατηγορίας κατὰ τὸν γενόμενον ὑπὸ τῶν SCRANTON καὶ ΟΡΑΝΑΘΟΥ διαχωρισμόν (βλ. SCRANTON, ἔ.ἀ. σ. 112 κέ. καὶ ΟΡΑΝΑΘΟΝ, ἔ.ἀ. σ. 226). Διατηρεῖ τρεῖς σειρὰς δόμων, συνολικοῦ ὕψους 0.52 μ., φαίνεται δὲ ἀμφίβολον νὰ ἦτο μεγαλύτερον τὸ ἀρχικὸν ὕψος του. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον αὐτοῦ ὑπάρχει μικρὰ διακοπή, μήκους 2.30 μ.

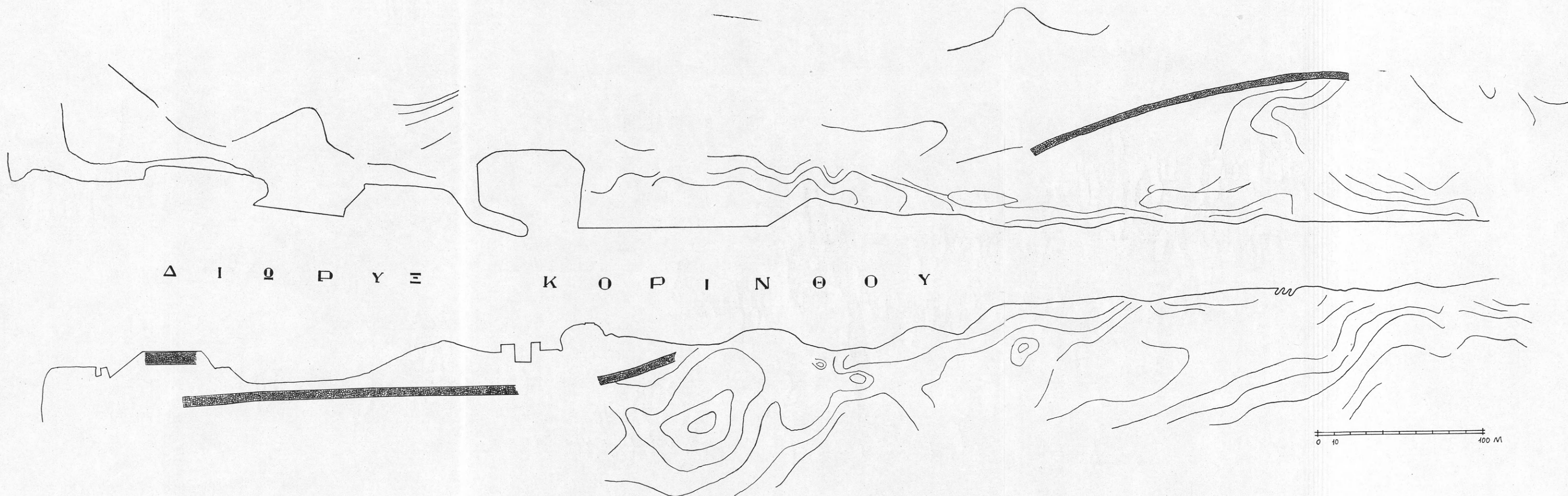
Τὸ μεταξὺ τῶν τριῶν τοίχων δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ χονδρῶν πωρίνων πλακῶν, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἐπεκάθητο στρώμα σκληρῶς πεπατημένης ἐν εἴδει σιμέντου ἄμμου, πάχους 0.37 μ. Τινὲς τῶν πλακῶν τούτων ἔχουν κανονικὸν ὀρθογώνιον σχῆμα, αἱ περισσότεραι ὅμως εἶναι ἀκανόνιστοι. Ὁ τρόπος ἐν γένει τῆς κατασκευῆς τοῦ πλακοστρώτου δεικνύει προχειρότητα ἐργασίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν λοιπὴν ἐπιμελετημένην πλακόστρωσιν τοῦ Διόλκου, φαίνεται δὲ ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν τούτου ἐχρησιμοποιήθη παλαιότερον ὕλικόν. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς μίαν τῶν πλακῶν αὐτοῦ κειμένην εἰς ἀπόστασιν 14 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ 1.90 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου ἔχει χαραχθῇ τὸ γράμμα +, τὸ ὅποιον εἰς ἦν θέσιν εὐρίσκεται δὲν φαίνεται ὅτι ἐξυπηρετεῖ κανένα σκοπὸν· πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ φέρον τὸ γράμμα τοῦτο τεμάχιον ἀπεκόπη ἐκ μεγαλύτερας πλακῆς, ἥτις εἶχεν ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῆς θέσεως, διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν πλακόστρωσιν τοῦ παρόντος δαπέδου.

Τὸ πλακόστρωτον ἔχει μῆκος 18.70 μ. καὶ πλάτος 6.10 μ. Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου αὐτοῦ καὶ μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὅποιον καταλήγουν οἱ δύο ἐκα-

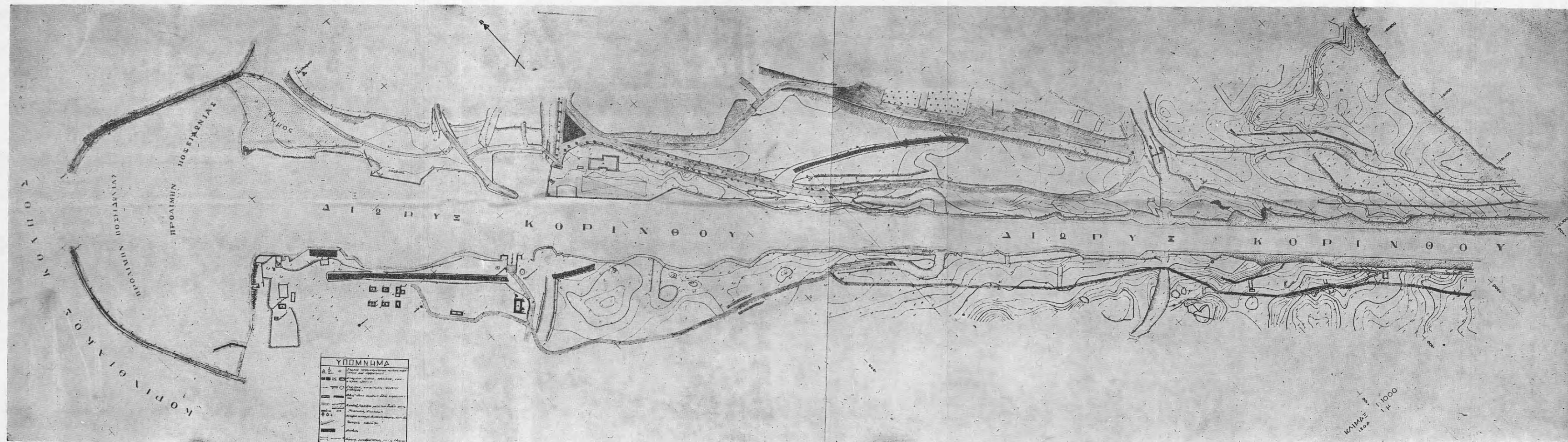

ΠΑΕ 1960

ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ ΠΙΝΑΞ Β'.

τέρωθεν μακροὶ τοῖχοι, ὁ μήκος 5 μ. χώρος εἶναι ἐστρωμένος διὰ σκληρῶς πεπατημένης ἄμμου (πίν. 103-104).

Ἡ προχειρότης τῆς ἐργασίας τοῦ πλακοστρώτου ἐκίνησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἀπετέλει τοῦτο μεταγενεστέραν προσθήκην καὶ ὁλόκληρος ἡ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένη κατασκευή. Ἐπρεπεν ἐπομένως νὰ ἐξακριβωθῇ πρῶτον μὲν ἐὰν οἱ τοῖχοι ᾗσαν ὀργανικῶς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, δεύτερον δὲ ἐὰν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐξετείνετο κάτωθεν τῆς ὅλης κατασκευῆς ἡ ἀρχικὴ πλακόστρωση τοῦ Διόλκου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνήργησα τρεῖς περιορισμένας τομὰς παραπλευρῶς τοῦ βορείου τοίχου: τὴν μίαν εἰς ἀπόστασιν 1 μ. δυτικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου αὐτοῦ· τὴν δευτέραν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν κατάληξιν τοῦ πλακοστρώτου· καὶ τὴν τρίτην εἰς ἀπόστασιν 3 μ. δυτικῶς τῆς προηγούμενης. Ἐνεκα τῆς κατακλύσεως τῶν λάκκων ὑπὸ τῶν ὕδατων εὐθὺς ὡς ἡ τομὴ ἔφθανεν εἰς ἐλάχιστον βάθος, καθόσον ἡ παραπλευρῶς θάλασσα εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐπιφάνειαν μετὰ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον (μίαν ιδέαν λαμβάνει ὁ ἀναγνώστης καὶ ἀπὸ τὸν πίν. 103), ἡ ἔρευνα εἰς τὰς ἐνεργηθείσας τομὰς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ γίνῃ μετὰ τῆς δεούσης ἀνέσεως, ὥστε νὰ ἐξαχθοῦν ἐξ αὐτῆς τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα. Παρὰ ταῦτα ἡδυνήθην νὰ κάμω τὰς κάτωθι παρατηρήσεις:

1. Εἰς τὴν ἐνεργηθεῖσαν πρώτην τομὴν καὶ εἰς βάθος 0.47 μ. εὐρέθη ἡ συνέχεια τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως τοῦ Διόλκου. Ἡ θεμελιώσις τοῦ βορείου τοίχου εὐρίσκετο 0.28 μ. ὑψηλότερον τῆς πλακοστρώσεως ταύτης καὶ 0.23 μ. βορειότερον. Ἐπομένως ἐκ τῆς τομῆς ταύτης ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι κάτωθεν τοῦ στρώματος τῆς πεπατημένης ἄμμου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῶν δύο μακρῶν τοίχων ἐξηκολούθει ἡ πλακόστρωση τοῦ Διόλκου, μετὰ τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν συνεδέετο ὁ ὑπερκείμενος βόρειος τοῖχος. 2. Εἰς τὴν δευτέραν τομὴν ἐξηκριβώθη ὡσαύτως εἰς βάθος 0.45 μ. ἡ συνέχεια τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὴν προηγούμενην ὁ βόρειος τοῖχος ἐδῶ ἐπεκάθητο ἐπὶ ταύτης. 3. Τέλος, εἰς τὴν τρίτην τομὴν εὐρέθη ὁμοίως ἡ συνέχεια τῆς παλαιᾶς πλακοστρώσεως εἰς βάθος 0.70 μ. (πίν. 106), δὲν κατέστη ὅμως δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν καὶ ἐδῶ ὁ τοῖχος ἐπεκάθητο ἐπ' αὐτῆς.

Τοιοιτοτρόπως, ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔρευναν ἀπεδείχθη μὲν ὅτι κάτωθεν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου ἐκτείνεται ἡ ἀρχικὴ στρώσις τοῦ Διόλκου¹, δὲν ἐξηκριβώθη ὅμως κατὰ τρόπον σαφῆ καὶ ἀναντίρρητον ἐὰν οἱ ὑπερκείμενοι τοῖχοι συνδέονται ὀργανικῶς μετὰ τὴν ἀρχικὴν ταύτην στρώσιν ἢ μετὰ τὸ ἄνωθεν

1. Ὅπως ἤδη ἐσημειώθη, εὐθὺς μόλις ἡ τομὴ ἔφθανεν εἰς ἐλάχιστον βάθος, κατεκλύζετο ὑπὸ τοῦ ὕδατος, ὥστε νὰ καθίσταται δύσκολος ἡ μελέτη τῶν ὑποκειμένων στρωμάτων. Δὲν ἀποκλείεται ἐπομένως ἀντὶ τῆς ὑποτιθεμένης πλακοστρώσεως νὰ πρόκειται περὶ φυσικοῦ ἀπλῶς βράχου μετὰ ἐπίπεδον τὴν ἂνω ἐπιφάνειαν (πίν. 106), ὅπως συμβαίνει καὶ ὀλίγον

πλακοστρωτον. Ὁ χρονικὸς καθορισμὸς τῆς κατασκευῆς τῶν τοίχων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς των καὶ ἡ χρονολογία τῶν συγκεντρωθέντων πλησίον ἀντικειμένων θὰ ἡδύναντο νὰ δώσουν τὴν λύσιν εἰς τὸ τιθέμενον πρόβλημα.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι οἱ δύο μακροὶ τοῖχοι ἀνήκουν εἰς τὸ ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον σύστημα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ ΟΡΛΑΝΔΟΥ (ἐ.ἀ. σ. 223) "δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐντοπίσωμεν ἐντὸς μιᾶς συγκεκριμένης περιόδου"· διότι, ὅπως προσθέτει ὁ ἴδιος, ὑπάρχουν παραδείγματα τοῦ συστήματος τούτου λίαν ἐπιμελοῦς ἐκτελέσεως, χρονολογούμενα εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἄλλα δ' ὅμως πάλιν, ἀμελεστέρας κατασκευῆς, ἀνήκουν εἰς τὸν 4ον καὶ τὸν 3ον π.Χ. αἰ. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀκριβῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ SCRANTON (ἐ.ἀ. σ. 108), προσθέτων ὅτι ἡ μεγαλύτερα δημοτικότης τοῦ συστήματος συμπίπτει πρὸς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ.

Θὰ ἡδυνάμεθα συνεπῶς νὰ δεχθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τρόπου τοιχοδομίας ὡς χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Διόλκου τὰ μέσα περίπου τοῦ 5ου αἰ. καὶ νὰ συνδυάσωμεν αὐτὴν μὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁπότε, ὡς ἦτο φυσικόν, ὁ Διόλκος ἔπαιξε σημαντικώτατον μέρος εἰς τὴν ἐν γένει δραστηριότητα τοῦ στόλου τῶν Κορινθίων (πρβλ. Θουκ. III 15· VIII 7 κέ.). Τὸ διατηρηθὲν ὅμως τμῆμα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς πόλεως τῆς Κορίνθου παραπλεύρως τῆς ΝΑ. πύλης (βλ. Corinth III, 2, σ. 53, εἰκ. 43), τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (αὐτόθι σ. 54-5 : CARPENTER), παρουσιάζει καταφανῇ ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἰδικὸν μας νότιον τοῖχον (πίν. 105).

Τὰ συγκεντρωθέντα ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸν καθαρισμὸν τοῦ πλακοστρώτου κεραμεικὰ καὶ ἄλλα εὐρήματα (πίν. 107-109α καὶ 110α) θὰ ἡδύναντο νὰ ἀποτελέσουν τὸ *terminus ante quem* ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τοῦ δαπέδου καὶ τῶν περιοριζόντων αὐτὸ τοίχων. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. καὶ ἐξῆς, τινὰ ὅμως ἀνέρχονται καὶ ὑψηλότερον¹, ἐνῶ τὰ τεμάχια τῶν κεραμίδων τοῦ πίν. 110α ὀδηγοῦν πρὸς παλαιότεραν ἔτι χρονολογίαν².

δουτικώτερον, εἰς ὃ σημεῖον ὑπάρχει ὁ σηματορὸς. Προτίθεται διὰ τοῦτο νὰ ἐπιχειρήσω κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον μίαν ἀκόμη τομὴν ὀπισθεν τοῦ νοτίου τοίχου καὶ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὑδάτων μὲ ὑδραντλίαν νὰ καταστήσω δυνατὴν τὴν ἀκριβεστέραν μελέτην τῶν σχετικῶν ζητημάτων.

1. Βλ. π.χ. εἰς τὸν πίν. 107γ τὰ τεμάχια σκύφων μὲ τὸ κόσμημα κλάδων κισσοῦ, πρὸς ἃ πρβ. S. WEINBERG, *Corinthian Relief Ware: Pre-Hellenistic Period ἐν Hesperia* 23, 1954, 128 κέ., εἰκ. 2-3, πίν. 31β καὶ τὰ ὑπὸ τὰ στοιχεῖα α, β τοῦ πίν. 107α τῆς παρούσης μελέτης.

2. Βλ. W. DINSMOOR, *The Architecture of Ancient Greece*, σ. 43-4 καὶ A. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, *Τὰ ὑλικά δομῆς I*, σ. 93 κέ.

Μολονότι ἡ μαρτυρία αὕτη τῶν ὁστράκων δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλής, λόγω τῆς ἀνευρέσεώς των ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου, ὅπου θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν μεταφερθῇ καὶ ἀλλαχόθεν εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, μέχρι τῆς συμπληρώσεως ὅμως τῆς ἐρεῦνης εἰς τὸ προκείμενον σημεῖον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Διόλκου ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., συνδυαζομένης οὕτω τῆς κατασκευῆς του μὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου (395-386).

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ ἐρώτημα, ποία ἡ χρησιμότης τοῦ κατασκευάσματος τούτου εἰς τὴν δυτικὴν ἀφετηρίαν τοῦ Διόλκου. Ἀπὸ ὠρισμένας ἐνδείξεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπως π.χ. τὴν ἐπικαθήμενην ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ πλακοστρώτου μελανίζουσαν ἐπίστρωσιν προερχομένην ἐκ τῆς σήψεως ὀργανικῆς τιнос ὕλης, ἀπὸ τοὺς συγκεντρωθέντας ἔπειτα ἐπὶ τοῦ δαπέδου πολυαριθμούς χαλκοῦς καὶ σιδηροῦς ἥλους (πίν. 109β), ἀπὸ τὰ διατηρηθέντα εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ πλακοστρώτου ἔχνη στερεώσεως σιδηροῦ πασσάλου καὶ τὰς ἀνευρεθείσας εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτοῦ ἀμόρφους μάζας σιδηρᾶς σκωρίας, καὶ τέλος ἀπὸ τὰς σημειωθείσας ἀνωτέρω ἐντομὰς εἰς τοὺς τοίχους, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ Διόλκου εἶχεν ἐγκατασταθῇ ξύλινός τις σκελετός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἶχον τοποθετηθῇ δύο κατὰ μῆκος δοκοί, τὰ ὑπὸ τῶν ναυτικῶν λεγόμενα "βάζα". ἐπὶ τῶν τελευταίων συρόμενα τὰ πλοῖα ἠδύναντο νὰ λάβουν τὴν κατάλληλον ἰσορροπίαν διὰ τὴν ὁμαλωτέραν τοποθέτησιν των ἐπὶ τοῦ παραπλεύρως καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον ἱσταμένου τροχοφόρου ὀχήματος.

Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀνωτέρω κατασκευῆς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ παραπλεύρως τμήμα τῆς πλακοστρώσεως, τὸ ὁποῖον ἐνόμισα ἄλλοτε ὅτι ἀπετέλει τὴν δυτικὴν ἀφετηρίαν τοῦ Διόλκου (βλ. AM 71, 1956, σ. 52, παρ. 90. πίν. 34 καὶ AE 1956 (1959), Χρον. σ. 3, εἰκ. 5), οὐδένα ὀργανικὸν σύνδεσμον εἶχε μὲ αὐτόν, ἀλλ' ἀπετέλει ἀπλῶς παράρτημα τούτου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀποβάθραν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐσύροντο τὰ πλοῖα ἐκ τῆς θαλάσσης, διὰ νὰ τοποθετηθοῦν ἔπειτα διὰ τιнос μηχανήματος ἐπὶ τοῦ Διόλκου.

2. Ὀλοκληρωτικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου ἐκτεινομένου τμήματος τοῦ Διόλκου.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἤδη ἔτους τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ 1956 εἶχον ἐπισημάνει κατόπιν ἐνεργηθεισῶν τομῶν τὴν διαδρομὴν τοῦ Διόλκου ἀπὸ τοῦ δυτικωτέρου σημείου αὐτοῦ μέχρι τῆς ὑπὸ τῆς διώρυγος διακοπῆς του ὀλίγα μέτρα ἀνατολικῶς τῆς πρὸς τὸ πορθμεῖον Κορίνθου-Λουτρακίου ἀγούσης ὁδοῦ. Κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἐγένετο καθαρισμὸς ὠρισμένων τμημάτων αὐτοῦ μὲ πρόθεσιν τὴν βαθμιαίαν ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου τῆς ἐκτάσεως ταύτης. Ἀλλὰ

τὸ πρόγραμμα τοῦτο θὰ ἔμενεν ἐπὶ μακρὸν ἀνεκπλήρωτον, λόγῳ τῆς ἀπαιτούμενης μεγάλης δαπάνης, ἐὰν δὲν συνέτρεχεν εἰς τὴν προσπάθειαν ἡ Σχολὴ τοῦ Μηχανικοῦ διὰ τῆς διαθέσεως μηχανικοῦ προωθητῆρος (μπουλντόζας). Οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὁλόκληρος ἡ προκειμένη ἔκτασις τοῦ Διόλκου, μήκους ἐν συνόλῳ 255 μ., μὲ μίαν διακοπὴν ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς τὸ πορθμεῖον ὁδοῦ, μήκους 53.40 μ. (πίν. 103 καὶ 111).

Τὸ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμείου ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἔχει μῆκος 144 μ. τὸ πλάτος δὲ τούτου κυμαίνεται μεταξὺ 4.20 καὶ 5.80 μ. Ὅπως ἡ λοιπὴ ἔκτασις τοῦ Διόλκου, διασχίζεται καὶ τὸ τμήμα τοῦτο ὑπὸ τῶν δύο γνωστῶν αὐλακώσεων. Αἱ αὐλακώσεις εἶναι ἐδῶ εὐρεῖαι καὶ ἀβαθεῖς, φαίνεται δὲ ὅτι ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς μακροχρονίου χρήσεως τῶν τροχῶν καὶ οὐχὶ σκοπίμως, ὅπως εἰς τὸ τμήμα τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ. Εἰς ἀπόστασιν 32.50 μ. δυτικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμείου ἐκτὸς τῶν κυρίων αὐλακώσεων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι δευτερεύουσαι ὅμοιαι ἐν εἴδει διακλαδώσεων. Συνεχίζονται αὗται ἐπὶ μήκους 20 μ., εἶναι ἐντελῶς ἐπιπόλαιαι καὶ ὀφείλονται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἐπανειλημμένας ἐκτροπὰς τοῦ ὀχήματος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀνωτέρω τμήματος ὑπῆρχον κατὰ διαστήματα ἐγγράμματα γράμματα καὶ διάφορα ἄλλα σημεῖα ἐπὶ τῶν πλακῶν, ἅτινα ἐπυκνοῦντο καθ' ὅσον ὁ Διόλκος ἔβαινε πρὸς τὸ δυτικὸν τέρμα του (πίν. 110β). Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτά, τῶν ὁποίων κατάλογον παρθέτομεν διὰ τοῦ πίνακος 112, ἀνῆκουν κατὰ τὸ σχῆμά των εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., ἐπιβεβαιοῦνται δὲ τοιοῦτοτρόπως καὶ δι' αὐτῶν ἡ ὀρισθεῖσα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἤδη τῆς ἀνασκαφῆς χρονολογία τῆς κατασκευῆς τοῦ τεχνικοῦ τούτου ἔργου εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς τυραννίας ἐν Κορίνθῳ τοῦ Περιάνδρου. Ἀπὸ τὰ συγκεντρωθέντα ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ τμήματος ὀλιγοστά εὐρήματα παρυσιάζομεν τὰ κυριώτερα εἰς τὸν πίνακα 109γ.

Ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμείου ὁ Διόλκος συνεχίζεται εἰς μῆκος 42.20 μ. (πίν. 113), ἐκεῖθεν δὲ διακοπτόμενος ἐπὶ μήκους 15 μ. ἐπανευρίσκεται πρὸς Α. παρὰ τὸ χεῖλος τῆς διώρυγος. Ἡ διάνοιξις τῆς τελευταίας κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν παρέσυρεν ἐκ τῆς πλακοστρώσεως τούτου τοὺς κυβολίθους τῆς βορείας παρυφῆς, ἀρκετοὶ τῶν ὁποίων κατάκεινται ἀκόμη εἰς τὸν κάτωθεν αἰγιαλόν. Τὸ πλάτος τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Διόλκου εἶναι 3.40 - 4.00 μ. Ἄν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν μορφήν τῶν πλακῶν εἰς ὠρισμένα σημεῖα, φαίνεται ὅτι τόσον εἰς τὸ προκείμενον τμήμα ὅσον καὶ εἰς τὸ προηγούμενον δυτικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμείου ἐγένοντο κατὰ καιροὺς διάφοροι ἐπισκευαί· τὸ αὐτὸ θὰ συνέβῃ βεβαίως καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ Διόλκου, ἦτο δὲ πολὺ φυσικόν τοῦτο, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας λειτουργία αὐτοῦ.

3. Συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ.

Ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Διόλκου πρὸς Α. ἐπὶ 20 μ. ἀκόμη, ἤτοι μέχρι τῶν προπόδων τῆς πρὸς Β. μεγάλης ἐπιχώσεως τῆς σχηματισθείσης ἐκ τῶν ἀποθέσεων κατὰ τὴν διανοίξιν τῆς διώρυγος. Ἡ προκειμένη ἀνασκαφὴ ἔγινε διὰ νὰ συνδεθῇ καλύτερον εἰς τὸ σχέδιον τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ Διόλκου μὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν ὀλίγον ἀνατολικώτερον ἕτερον παρὰ τὴν λεγομένην Ἰταλικὴν γέφυραν ἀπέναντι τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Νέρωνος (βλ. σχέδιον, παρὲνθ. πίν. Α καὶ Β). Κατόπιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ τεμαχίου τὸ συνολικὸν τμήμα τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ Διόλκου ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ ἀνῆλθεν εἰς 204 μ. (πίν. 114-116). Τὸ πλάτος αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος κυμαίνεται μεταξὺ 5.50 - 6.00 μ. καὶ εἶναι τὸ καλύτερον διατηρημένον ἐξ ὅλου τοῦ ἀποκαλυφθέντος μέχρι τοῦδε τμήματος.

Συγχρόνως πρὸς τὴν τελευταίαν ἀνασκαφὴν ἐπεχειρήθη ἐντὸς τῆς ἰδίας περιοχῆς ἡ ἀποκατάστασις ὑπὸ τῶν ἐργατῶν μικρῶν ἐλλειπόντων τμημάτων εἰς ὠρισμένα σημεῖα διὰ τοῦ ὕλικου, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀποσπασθῇ κατὰ καιροῦς ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τοῦ θέσεως ὑπὸ τῶν ἐκσκαφικῶν μηχανημάτων.

Τοιοιτοτρόπως, διὰ τῶν γενομένων ὡς ἄνω ἐργασιῶν συνεπληρώθη ἡ ἔρευνα εἰς τὴν θέσιν τῆς Ποσειδωνίας. Ὁλόκληρος ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἔκτασις τοῦ Διόλκου κατὰ τὴν θέσιν ταύτην παρίσταται σαφῶς εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον, παρὲνθ. πίν. Α., τὸ ὅποιον συνετάχθη ὑπὸ τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Στρατοῦ¹. Ὑπολείπεται ἤδη διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρεῦνης ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου καὶ πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Σαρωνικοῦ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἐπιδίωξιν ἡμῶν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

1 Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἐδῶ θερμῶς πάντας τοὺς ἀρμόδιους τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, οἵτινες συνέβαλον εἰς τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ ἀρχαίου, μάλιστα δὲ τὸν ἐκτελέσαντα τὴν ὅλην ἐργασίαν φίλον λοχαγὸν κ. Ἦλ. Κόνδην.

19. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΛΕΧΑΙΩ¹

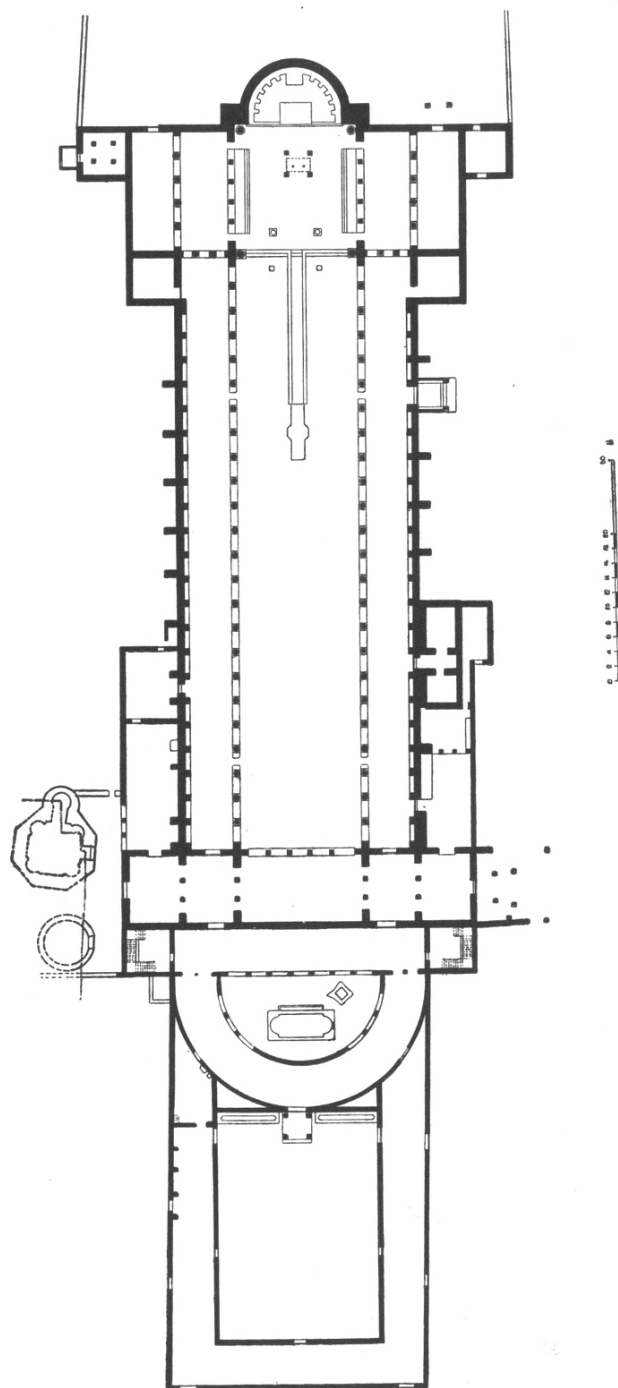
Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον τοῦ θέρους τοῦ 1960 αἱ ἔρευναι εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τοῦ Λεχαίου¹ προεχώρησαν ἄρκετά, χάρις ἐπίσης εἰς γενναίαν οἰκονομικὴν συμβολὴν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν ἀφ' ἑνὸς ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ μετὰ τῶν προσκτισμάτων της καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀνεσκάφη ἐν ἀκόμῃ συγκρότημα κατοικιῶν.

1. Ἡ Βασιλική

α'. Ἀρχιτεκτονική: Ἐφέτος ὑπελείπετο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1) ν' ἀποχωματωθῶν τὸ μεταξὺ τῆς αὐλῆς καὶ τῶν δυτικῶν μερῶν τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τῶν προσκτισμάτων του ἀπομείναν πέρυσιν ἄσκαφον τμήμα (ΠΑΕ 1959, 126 κέ.) καὶ ἡ περιοχὴ κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ἀπομείναντος ἀσκάφου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1958 (ΠΑΕ 1958, 121)· διεξήχθησαν δ' αἱ ἐργασίαι μὲ κατεύθυνσιν εἰς μὲν τὸν δυτικὸν τομέα ἀπὸ Ν. πρὸς Β., εἰς δὲ τὸν ἀνατολικὸν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Εἰς τὸν δυτικὸν τομέα ἐπεβεβαιώθη ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ πρὸς Α. τῆς αὐλῆς ἡμικυκλικὸς χώρος ἀποτελεῖ ἐν ἐσωτερικὸν αἶθριον (ΠΑΕ 1959, 129), εὐρέθη δὲ ὅτι μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ παρεμβάλλεται νάρθηξ. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τομέα ἀπεκαλύφθη ὅτι τὸ βόρειον πτερόν εἶναι ὁμοίας διατάξεως καὶ ἀκριβῶς συμμετρικὸν πρὸς τὸ νότιον.

Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐφετινῆς ἐρέυνης ἀπεκαλύφθη ἡ ὑπαρξίς προθύρων πρὸς Ν. τοῦ νάρθηκος. Ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ πλάτος του, ἐπικοινωνοῦν μετὰ τούτου διὰ θύρας (πίν. 117α), ἐκτεινόμενα δὲ πρὸς τὰ ἔξω κατὰ ± 10.00 μ., διαγράφουν ἐν κατόψει ἐλαφρῶς ἀκανόνιστον τετράγωνον, τὸ ὅποιον πρὸς Ν. κατὰ τὰς γωνίας περατοῦται εἰς δύο πεσσούς. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῶν προθύρων κλείεται διὰ τοίχου μήκους 7.95 μ., ἀφηνομένης οὕτω μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἀντιστοίχου νοτίου πεσσοῦ διόδου πλάτους 1.95 μ. Ἡ βορείᾳ πλευρὰ κλείεται ἀντιθέτως διὰ τοίχου ἐκτεινομένου εἰς μῆκος μόνον 1.90 μ., ἀφηνομένου ἐλευθέρου ἀνοίγματος πλάτους 8.10 μ. μέχρι τοῦ βορείου πεσσοῦ. Τὸ πρὸς Ν.—μεταξὺ τῶν δύο πεσσῶν—ἀνοίγμα ματρεῖ 8.45 μ. Ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν προθύρων διεπιστώθη ὅτι ὑψοῦντο τέσσαρα

1 Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν συνειργάσθησαν ὡς βοηθοὶ οἱ τελειόφοιτοι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Δημήτριος Χατζηκώστας, Ἀναστάσιος Παπαδόπουλος καὶ Δις Μαργαρίτα Κουμουτζέλη.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἐν ἀναπαράστασει.

ἑσωτερικὰ στηρίγματα, διατεταγμένα συμμετρικῶς ἐκατέρωθεν τοῦ διὰ τῆς θύρας διερχομένου ἄξονος, ἀλλ' ἀνίσως ἀπὸ τούτου ἀνὰ ζεύγη—ἢ μεταξὺ τῶν νοτίων πεσσῶν ἀπόστασις μετρεῖ 4.05 μ., ἢ μεταξὺ τῶν βορείων 3.30 μ. Οὕτω δέ, ἀντὶ νὰ εἶναι διευθετημένη ἡ ἑσωτερικὴ διάταξις τοῦ προπύλου κανονικῶς κατὰ παράλληλα κλίτη, διεμορφοῦτο εἰς τὸ μέσον τούτου χώρος χοανοειδῆς, μὲ κορυφὴν πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας, διὰ νὰ διευκολύνῃ πιθανώτατα τὴν κυκλοφορίαν τοῦ πρὸ αὐτῆς συνωθουμένου πλήθους προσκυνητῶν, ὅχι δὲ τόσον κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅσον κατὰ τὴν ἔξοδον ἐξ αὐτῆς, ὡς ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν ἡ διάταξις τοῦ προπύλου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μετὰ προστώου θύραν τὴν ἀνοιγομένην παρὰ τὸ νότιον πτερόν (ΠΑΕ 1959, 128 πίν. 110β)· διότι φαίνεται σαφῶς ὅτι τὰ ἀνοίγματα τοῦ προπύλου ἦσαν διευθετημένα κατὰ τὴν ἑννοίαν τοῦ νὰ στρέφουν τὰ πλήθη πρὸς τὰ ΝΑ., διὰ νὰ παρατείνουν τὴν παραμονὴν των ἐκεῖ εἰς τὴν ὑπήμενον ἔκτασιν, τὴν προστατευομένην ὑπὸ τοῦ ὄγκου τοῦ κτηρίου. Τὸ πρόπυλον ἐστεγάζετο προφανῶς διὰ ξυλίνης στέγης.

Ἐντὸς τοῦ προπύλου παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.55 μ. ἀπὸ τῆς βορείας γωνίας ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τετράπλευρος κατασκευὴ (0.25×0.25 μ.), τῆς ὁποίας αἱ δύο πλευραὶ εὐρέθησαν ἐπενδεδυμέναι διὰ πλίνθων. Ὁμοία κατασκευὴ, διαστάσεων 0.28×0.34 μ. ἀλλ' ὀλιγώτερον ἐπιμελοῦς ἐργασίας—μὲ πλευρὰς ἐπενδεδυμένας διὰ τεμαχίων πλίνθων—πιθανώτατα δὲ μεταγενεστέρα τῆς πρώτης, ἀπεκαλύφθη καὶ παρὰ τὴν νοτίαν διόδον πρὸς τὸ πρόπυλον εἰς ἀπόστασιν 6.35 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας, μεταξὺ δὲ τούτων, εἰς ἀπόστασιν 3.95 μ. ἀπὸ τῆς γωνίας, εὐρέθη ἰωνικὴ βάσις κατὰ χώραν (διάμ. 0.27 μ.) μετὰ γόμφου καὶ αὐλακος διὰ τὴν μολυβδέγχυσιν. Πιθανῶς αὕτη ἐχρησίμευεν ὡς βάσις ὑποστάτου λεκάνης τινὸς τελετουργικῶν ραντισμῶν· περὶ τῶν δύο ἄλλων κατασκευῶν ὑποθέτω ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς ἔμπηξιν ξυλίνων ὑποστατῶν κιβωτιδίων εἰσφορῶν χάριν τῶν λογίων (ἐλεημοσυνῶν).

Ὁ νάρθηξ, πλάτους 9.20 μ., ἐκτείνεται πέρα τῶν πλαγίων τοίχων τῆς βασιλικῆς, εἶναι δὲ ὡς καὶ τὸ ἐγκάρσιον κλίτος πενταμερῆς. Τὰ μέρη του χωρίζονται διὰ τριβήλων σχηματιζομένων ἐκ ζευγῶν κιόνων ἐν μέσῳ παραστάδων τοποθετημένων κατὰ τὴν πρὸς Δ. προέκτασιν τῶν κατὰ μῆκος συνθετικῶν γραμμῶν τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς (πίν. 118). Ἀπὸ Δ. ὁ νάρθηξ εἶναι προσιτὸς ἐκ τοῦ ἡμικυκλικοῦ αἵθριου διὰ δύο θυρῶν, ἀνοιγομένων ἀνὰ μίαν ἀμέσως ἐκατέρωθεν τοῦ μεσαίου ἐκ τῶν χώρων του.

Τὸ αἶθριον εἶναι συνθετιμένον ἐκ τοῦ ἡμικυκλικοῦ περιδρόμου, τοῦ ἐπισημανθέντος κατὰ τὴν περυσινὴν ἔρευναν (ΠΑΕ 1959, 129) καὶ μιᾶς στοᾶς ἐκτεινομένης κατὰ τὴν ἑννοίαν τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νάρθηκα (πλάτος στοᾶς 6.20 μ.) (πίν. 117β). Παραστάδες, ἀνὰ μίαν εἰς τὰ πέρατα τοῦ περιδρόμου, ἐπεβεβαίωσαν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος διεμορφοῦτο ἐκατέρωθεν εἰς στοάς. Ἐκ τῶν καμπύλων τούτων στοῶν οὐδὲν ἄλλο λείψανον

διεσώθη κατὰ χώραν, οὔτε δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, τῆς κατὰ μῆκος τῆς χορδῆς. Ὑπολογίζω ὅτι ἑκατέρα τῶν καμπύλων στοῶν διεμορφοῦτο ὡς τρίλοβον ἄνοιγμα ἐκ δύο κίωνων μὲ μεταξόνιον ἀπόστασιν 2.80 μ. Τὸ μεταξόνιον τοῦτο συμπίπτει καὶ πρὸς τὸ ὑπολογιζόμενον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς, τῆς κατὰ τὴν χορδὴν δηλαδὴ τοῦ αἵθριου. Τὰ δύο ἀνοίγματα ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ καμπύλου περιδρόμου καὶ τῆς κατὰ τὴν χορδὴν στοᾶς φαίνεται νὰ μὴ ἐκλείντο· ἔνεκα δὲ τοῦ μεγάλου πλάτους των (3.55 μ.) ὑποθέτω ὅτι διεμορφοῦντο ὡς δίβηλα, συμφώνως ἄλλως καὶ πρὸς τὸν χαρακτηριστικὸν πλοῦτον ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Ἐντὸς τοῦ αἵθριου περικλείεται ἡ πέρυσιν ἀνασκαφεῖσα φιάλη (ΠΑΕ 1959, 129) καὶ παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς τὸ ἐπίσης πέρυσιν ἐρευνηθὲν φρέαρ (αὐτ. σ. 129), τοῦ ὁποίου ἐφέτος ἀπεκαλύφθη ἡ ὅλη περίμετρος τοῦ τετραπλευροῦ κτιστοῦ στομίου του. Δύο συνεχόμεναι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ φρεατοστομίου διαμορφοῦνται ἀπροσδοκῆτως ἐν εἰσοχῇ — ἡ μία καμπύλη καὶ ἡ ἑτέρα γωνιώδης —, ἡ μία ὁμορρόπως καὶ ἡ ἑτέρα ἀντιρρόπως πρὸς τὴν καμπύλην τῆς στοᾶς· φαίνεται νὰ ἐπιδιώχθησαν διὰ τῆς διαμορφώσεως ταύτης αἰσθητικαὶ ἐντυπώσεις.

Ἀπὸ τῆς αὐλῆς ἦτο προσιτὸν τὸ αἶθριον διὰ τριῶν ἀνοιγμάτων: τῆς γνωστῆς μνημειώδους — μετὰ προστώου — εἰσόδου ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς αὐλῆς (ΠΑΕ 1959, 129 πίν. 112β), καὶ δύο — ἀνὰ μίαν — κατὰ τὸ πρὸς Α. πέρας τῶν πλαγίων στοῶν τῆς αὐλῆς. Τῆς νοτίας ἐκ τῶν θυρῶν τούτων διεσώθη τὸ μαρμάρινον κατώφλιον κατὰ χώραν, ὅθεν συμπεραίνεται ὅτι τὸ αἶθριον ἀπεκλείετο ἀπὸ τῆς αὐλῆς διὰ θυροφύλλων.

Ἐκατέρωθεν τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ αἵθριου ὑπάρχουν ἀνὰ ἓν, σχεδὸν τετράγωνον διαμέρισμα ($\pm 5.60 \times \pm 5.50$ μ.), προσιτὸν ἐκ τῆς στοᾶς φαίνεται νὰ ἐχρησίμευον ὡς κλιμακοστάσια ἀνόδου πρὸς τὸ ὑπερῶον τοῦ νάρθηκος. Λείψανα τοιχαρίου ἐκ μιᾶς σειρᾶς πλίνθων εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ βορείου ἐκ τῶν ἐν λόγῳ διαμερισμάτων (πίν. 118) ὑποδηλοῦν ὅτι αἱ κλίμακες ἦσαν πιθανώτατα ξύλιναι. Τῆς θύρας τοῦ νοτίου ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων διεσώθη τὸ μαρμάρινον κατώφλιον κατὰ χώραν (πίν. 119).

Ὁ νάρθηξ ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὰ κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ τριῶν ἀνοιγμάτων. Τὰ ἀνοίγματα τὰ ὀδηγοῦντα πρὸς τὰ πλάγια κλίτη ἔχουν τὴν μορφὴν ἀπλῆς θύρας. Τὸ ἄνοιγμα τὸ ὀδηγοῦν πρὸς τὸ μεσαῖον κλίτος περιλαμβάνεται μεταξὺ δύο παραστάδων. Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν παραστάδων τούτων ἄνοιγμα — πλάτους 14.55 μ. — παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀφ' ἑνός — πρὸς τὰ ἄκρα καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰς παραστάδας — ὑπολείμματα τοιχείων κατεσκευασμένων δι' ἐλαφρῶν ὑλικῶν καὶ διατηρούντων λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου — εἰς τὴν μεταξὺ τῶν τοιχείων ἀπομένουςαν λωρίδα — τύποι ἀφαιρεθείσης σειρᾶς

παχειῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξεχουσῶν τοῦ δαπέδου δίκην στυλοβάτου (δισώθη κατὰ χώραν μόνον μικρὸν ἀπότμημα) (πίν. 120). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τούτων συνάγεται ὅτι μεταξὺ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ μεσαίου κλίτους ἐξετείνετο κιονοστοιχία, ἔχουσα μεταξόνιον 2.80 μ., ὅτι δηλαδὴ ἐσχηματίζετο πεντάβηλον, τοῦ ὁποίου ὅμως τὰ ἀκραῖα ἀνοίγματα ἐφράσσοντο διὰ κτιστῶν θωρακίων.

Τοῦ κυρίως ναοῦ ἀπεκαλύφθη ἐφέτος ὁλόκληρον τὸ μῆκος. Μετρεῖ — ἐντεῦθεν τῆς γραμμῆς τοῦ συστήματος τῶν δυτικῶν στηριγμάτων τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους μέχρι τοῦ πενταβήλου — 80.15 μ. Οἱ πλάγιοι τοῖχοί του διαμορφοῦνται μέχρι τοῦ πέρατός των κατὰ τὴν ἤδη γνωστὴν τάξιν, ἐφωδιασμένοι δηλαδὴ ἐσωτερικῶς διὰ τυφλῶν τόξων· ὁμοίως συνεχίζονται καὶ οἱ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν, ἑκατέρα τῶν ὁποίων, ὡς διαπιστοῦται ἤδη, ἀπετελεῖτο ἐξ εἰκοσι τριῶν (23) κιόνων. Πρὸς Δ. αἱ κιονοστοιχίαι ἀπέληγον εἰς παραστάδα. Ἐκ τῶν βάσεων κιόνων τῶν ἐφέτος ἀποκαλυφθέντων δυτικῶν μερῶν τῶν κιονοστοιχιῶν εὐρέθη διασωζομένη κατὰ χώραν μόνον μία. Μετὰ τὸν ἀπὸ Δ. τρίτον κίονα ἀμφότεροι οἱ στυλοβάται διακόπτονται, σχηματιζομένων ἀνὰ μίαν δίδων ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν κλιτῶν.

Τὸ βόρειον τμῆμα τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους εἶναι, κατὰ τὴν κάτοψιν, ἀπολύτως ἀντίστοιχον πρὸς τὸ νότιον, ἐξαιρέσει διαφορῶν τινων ὡς πρὸς τὴν στάθμην τῶν δαπέδων καὶ τὰ ἀνοίγματα τῶν ἑκατέρωθεν προσκτισμάτων (πίν. 121α). Ὁ τετράγωνος βορειοδυτικὸς τοῦ χώρου, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ἐκ τοῦ βορείου κλίτους καὶ τὸ κατὰ 0.19 μ. ὑψηλότερον δάπεδον εἶχον ἐπισημανθῇ ἀπὸ τοῦ 1958 (ΠΑΕ 1958, 121 πίν. 92α), εὐρέθη ἀπολύτως κενός (πίν. 122). Εἰς τὸ καθ' αὐτὸ πτερὸν διεσώθησαν κατὰ χώραν τρεῖς ἐκ τῶν βάσεων τῆς κιονοστοιχίας του (πίν. 121α), ὡς πρὸς τὴν στάθμην δὲ τῶν δαπέδων τῶν δύο τμημάτων του ἀπεκαλύφθη ὅτι τοῦ ἔξω τμήματος τὸ δάπεδον κεῖται κατὰ 0.08 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τοῦ πρὸς τὰ ἔσω — ἀντιθέτως πρὸς τὴν διάταξιν τῶν δαπέδων τοῦ νοτίου πτεροῦ¹. Τοῦ ἔσω τμήματος τοῦ βορείου πτεροῦ τὸ δάπεδον κεῖται κατὰ 0.20 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ βήματος. Εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πτεροῦ παρατηρεῖται κυκλοτερὴς ὀπή, διαμέτρου 0.14 μ., πλαισιουμένη ὑπὸ περιτενείας («πατούρας») πρὸς στήριξιν πώματος εἰς πλάκα τοῦ δαπέδου (πίν. 121β). ὑπὸ τὴν ὀπὴν ἄρχεται ὀχετὸς ἐκτεινόμενος πρὸς Ν. ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν. Προφανῶς πρόκειται περὶ τοῦ χωνευτηρίου. Ὁ ἴδιος χώρος κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν τοῦ γωνίαν εἶναι ἐφωδιασμένος καὶ διὰ κτιστοῦ ἐδράνου («πεζουλίου») (μῆχ. 0.52, πλάτ. 0.32 καὶ ὕψους 0.30 μ.), ἐπενδεδυμένου διὰ πλακῶν καὶ χρησιμεύοντος, πι-

¹ Εἰς τὸ νότιον πτερὸν τὸ δάπεδον τοῦ ἔξω τμήματος εἶναι κατὰ 0.26 μ. ὑψηλότερον τοῦ ἔσω (ΠΑΕ 1956, 166, πίν. 66α).

θανῶς, ὡς βάθρου κιβωτιδίου. Ἀργότερον ἐντὸς τοῦ πρὸς τὰ ἔσω τμήματος τοῦ πτεροῦ, εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ 1.23 μ. ἀπὸ τῆς κατ' Α. θύρας ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ βῆμα, ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου τοῖχος μήκους 1.87 καὶ πάχους 0.63 μ. δι' ἀργολιθοδομῆς μετ' ἀσβέστου, κατευθυνόμενος ἀπὸ Ν. πρὸς Β. Σώζεται εἰς ὕψος ± 0.50 μ., φαίνεται ὡς μεμονωμένον πεζούλιον, πιθανῶς δ' ἐχρησίμευεν ὡς ἐπιμήκης τράπεζα, τῆς ὁποίας ἡ ἄνω πλάξ δὲν διεσώθη. Ἡ λειτουργικὴ αὕτη προσθήκη εἶναι, πιθανώτατα, σύγχρονος πρὸς τὸ παστοφόριον τὸ διαμορφωθὲν ἐντὸς τοῦ ἀντιστοιχοῦ τμήματος τοῦ νοτίου πτεροῦ (ΠΑΕ 1956, 169). Ἐπικοινωνεῖ δὲ καὶ τὸ βόρειον πτερόν, ὡς τὸ νότιον, διὰ θύρας πρὸς τὰ ἔξω ἀντιστοιχῶς, ἀλλ' ἡ θύρα τοῦ βορείου πτεροῦ εἶναι ἄνευ προστώου, ἄρα δευτερευούσης σημασίας· ἔξω αὐτῆς τὸ ἔδαφος εἶχε παραμείνει ἀνώμαλον.

Τὸ βόρειον πτερόν εἶχεν ἀρχικῶς καὶ θύραν ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, ἥτις ὅμως ἐνετειχίσθη, τροποποιηθέντος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ἀλλ' ὅτε πλέον εἶχεν ὑψωθῇ ὁ τοῖχος, ἀκριβῶς ὡς παρατηρήθη καὶ εἰς τὸ νότιον πτερόν· προσετέθη τότε καὶ πρὸς Β. εἰς τετράγωνος ἐξωτερικὸς χώρος (5.70×5.70 μ.), ἀντιστοιχῶς πρὸς τὸν συγχρόνως τότε προστεθέντα ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ νότιον πτερόν (ΠΑΕ 1956, 166).

Ἡ μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου πτεροῦ διαφορὰ στάθμης δαπέδων (βλ. ἀνωτ. σ. 148) ὡς ἐπίσης ἡ διαφορὰ σημασίας τῶν πρὸς τὰ ἔξω θυρῶν τῶν χώρων τούτων, ἐν συναρτήσῃ μάλιστα πρὸς τὴν παρουσίαν λειτουργικῶν κατασκευῶν μόνον εἰς τὸ βόρειον πτερόν, ὑποσημαίνουν διάφορον λειτουργικὴν χρησιμότητα τοῦ βορείου πτεροῦ ἀπὸ ἐκείνης τοῦ νοτίου. Τὸ προστώον τοῦ νοτίου πτεροῦ προσδίδει ἐπισημότητα, ἡ δὲ ὑψηλότερα στάθμη δαπέδου τοῦ πρὸς τὰ ἔξω τμήματός του προσδίδει εἰς τοῦτο τὸν χαρακτῆρα ἐξέδρας. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ βορείου πτεροῦ, ἐφωδιασμένου διὰ κατασκευῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖτο ἡ τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας, ἦτο διάφορος τοῦ λειτουργικοῦ προορισμοῦ τοῦ νοτίου πτεροῦ.

Τὸ βορειοανατολικὸν ἐξωτερικὸν πρόσκτισμα ἔχει, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ νοτιοανατολικόν, μίαν μόνον εἴσοδον, ἀπὸ Β., τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου τῆς διασωθέντος κατὰ χώραν. Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου εὐρίσκεται εἰς βάθος ± 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ κατωφλίου (πίν. 123), ἡ καθοδὸς δὲ μέχρις αὐτοῦ ἐγένετο διὰ συστήματος ξυλίνων πλατυβάθμων φερομένων ἐπὶ ὀριζοντιῶν δοκῶν ἐμπηγνυμένων κατὰ τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων ἐντὸς τῶν τοίχων, ἐν συνεχείᾳ δὲ διὰ ξυλίνου κεκλιμένου ἐπιπέδου εὐρισκομένου ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ κατερχομένου μέχρι τοῦ δαπέδου (πίν. 124α). Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου εὐρέθη μία ἰωνικὴ βάσις (διάμ. 0.255 μ.) κατὰ χώραν, τὰ ὑπόβαθρα τριῶν ἄλλων βάσεων μὴ διασωθεισῶν καὶ εἰς κίων ἀκέραιος ἐξ ὠραίου τεφροῦ μαρμάρου (ὕψ. 1.78, διάμ. κάτω βάσεως 0.21 μ.). Αἱ βάσεις τοποθετημέναι εἰς τὰς

γωνίας νοητοῦ τετραγώνου καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.25 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τὸν κίονα, σημαίνουν ὅτι ἐντὸς τοῦ περιγραφομένου προσκτίσματος περιεκλείετο κιβώριον, τὸ ὁποῖον ἐστέγαζε πιθανώτατα σαρκοφάγον, συμφώνως πρὸς τύπον παραδεδομένον μέσῳ βυζαντινῶν μικρογραφίων¹. Πρόκειται, συνεπῶς, περὶ μαυσωλείου ἐπισήμου τινὸς προσώπου². Τὸ δάπεδον εὐρέθη ἀκατασκευάστον καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐπερατώθη τὸ κιβώριον καὶ ἂν ἐσκέπασέ ποτε σαρκοφάγον. Ὅπως δὲ ποτε εἶχε χρησιμοποιοθῇ ὁ χώρος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν λύχνοι — περὶ τοὺς δεκαπέντε — καὶ νόμισμα τοῦ Θεοδοσίου Β' (;)³.

Πρὸ τῆς θύρας τοῦ μαυσωλείου προσεκτίσθη μικρὸς νεκρικός θάλαμος (ἐσωτερικαὶ διαστάσεις: μῆκος ± 2.95 , πλάτος ± 2.00 μ.), ὁ ὁποῖος ἔχει εἴσοδον ὁμοίως ἀπὸ Β., περικλείει δ' ἓνα τάφον κτιστὸν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (πίν. 123). Ὁ τάφος εὐρέθη ἐν μέρει ἀνοικτός καὶ διατεταραγμένος, περιεῖχε δὲ κτέρισμα μίαν λάγηνον. Ἐπὶ τοῦ καλύμματός του, ἐξ ἀκατεργάστων ψαμμιτικῶν πλακῶν, ἐπέκειτο ἄλλοτε καὶ πλάξ μαρμαρίνη, σχηματιζομένου σήματος ὑπὲρ τὸ ἔδαφος⁴. Ἡ πλάξ ἐκείνη ἐκοσμεῖτο διὰ πλαισίου καὶ μεγάλου χρίσματος, εἶχε τοποθετηθῇ ἀνεστραμμένη, συληθεῖσα δὲ εἰς παλαιούς χρόνους εἶχεν ἀφήσει τὸ ἀποτύπωμα τοῦ γλυπτοῦ αὐτῆς διακόσμου ἐπὶ τῆς ὑπολειφθείσης στρώσεως ἀμμοκονίας. Τεμάχιον θωρακίου ὁμοίου τύπου, διασφῶζον ἐπὶ τῆς ὀψέως του λείψανα ἀμμοκονίας, ἔτυχε νὰ περισυλλεγῇ ὅχι πρὸ πολλοῦ ἐν μέσῳ κρημνισμάτων παλαιοχριστιανικοῦ συνοικισμοῦ ἐπισημανθέντος εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ

1 Προχείρως πρβλ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ Ἰβήρ. Κώδ. 463 φ. 120^α AE 1931, 80, εἰκ. 16 (Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ).

2 Τὰ ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων (πίν. 124^α) προϋποθέτουν μόνιμον ξύλινον σύστημα προσπελάσεως εἰς τοῦτο.

3 Ἡ διαφορὰ εἰς τὴν διάταξιν τῶν θυρῶν τῶν κατ' Α. προσκτισμάτων ὑποδηλοῖ καὶ διαφορὰν ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τῶν χώρων τούτων. Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νοτιοανατολικοῦ προσκτίσματος εἶχε παραμείνει ἀσαφὴς ὁ προορισμὸς του (ΙΑΕ 1956, 166). Ἡ διάταξις ὅμως τῶν θυρῶν του, ἀνοιγομένων πρὸς Α. καὶ Δ. καὶ σχεδὸν ἀπέναντι ἀλλήλων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀνοίγματος τοῦ βορειοανατολικοῦ προσκτίσματος, τοῦ ὁποῖου ὁ νεκρικός προορισμὸς εἶναι, ὡς εἶδομεν, σαφής, ὑποβάλλει τὴν ἔννοιαν τῆς διελεύσεως. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸν χώρον ἐκεῖνον πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν χώρον παραμονῆς ἢ ἀναπαύσεως τῶν κληρικῶν πρὸ καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν, ἴσως τὸν «ἀσπαστικὸν οἶκον», ὅπου ὁ ἐπίσκοπος ἐδέχετο τὰς προσήσεις. Ἡ μνημειώδης δὲ — μετὰ προστώου — ἀνατολικὴ εἴσοδος εἰς τὸ νότιον πτερόν καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ πρὸς τὰ ἔξω — πρὸς Ν. — τμήματός του ὡς ἐξέδρας ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς θέσις εἰδικῆς κατηγορίας προσώπων, ἐκείνων, ἴσως, τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος, ἀπομονούμενος ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν, ἐδέχετο τὰς προσήσεις.

4 Πρβλ. τὸν πρῶτον τῆς συστάδος τάφων νοτίως τῆς ἀψίδος (ΙΑΕ 1956, 172) καὶ τὸν τάφον νοτίως τῆς αὐλῆς (ΙΑΕ 1959, 134).

‘Αγίου Γερασίμου’. Ἡ σύμπτωσις αὕτη δὲν ὀδηγεῖ ἀπαραιτήτως εἰς τὴν διατύπωσιν σκέψεως περὶ ταυτίσεως τῆς ὡς ἀνωτέρω ἐπιταφίου πλακὸς πρὸς τὸ ἐν λόγῳ τεμάχιον θωρακίου· προσφέρει ὅμως ἐνδειξιν περὶ τοῦ ὅτι τουλάχιστον μέρος τοῦ μαρμαρίνου ὕλικου τοῦ ἀνασυρθέντος ἐκ τοῦ ἐρειπιῶνος τῆς περιοχῆς τοῦ ‘Αγίου Γερασίμου προέρχεται ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου.

Ἐκατέρωθεν τῶν δυτικῶν μερῶν τοῦ κυρίως ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν πλήρως τὰ πέρυσιν ἐπισημανθέντα προσκτίσματα. Ἐκ τούτων τὸ νοτιοδυτικὸν (πίν. 125) — ἐντεῦθεν τῆς πέρυσιν ἀποκαλυφθείσης ἐνότητος ἐκ δύο χώρων ἐκατέρωθεν διαδρόμου, τῆς χαρακτηρισθείσης ὡς «πύργου» (ΠΑΕ 1959, 128) — σύγκειται ἐκ δύο μερῶν, δὲν εἶναι ὅμως σαφὲς ὁ τρόπος τοῦ ἀρχικοῦ διαχωρισμοῦ τούτων, διότι εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀντικατεστάθη ἡ ἀρχικὴ διάταξις των. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς διατάξεως διακρίνονται σαφῶς δύο ἀπέναντι ἀλλήλων παραστάδες ἀνίσου μήκους καὶ πάχους¹ καὶ μεταξύ τούτων, εἰς ἀπόστασιν 1.25 μ. ἀπὸ τῆς βορείας παραστάδος, μόλις ἰχνεύμενον λείψανον τοῖχου διαστάσεων 0.56×0.54 μ. Ἐπειδὴ ἡ ἀπόστασις 1.25 μ. ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τρίτον τῆς μεταξύ τῶν δύο παραστάδων ἀποστάσεως (4.75 μ.), ὅταν ἀφαιρεθῇ προηγουμένως τὸ διπλάσιον τοῦ μήκους τοῦ διαμέσου τοῖχου (0.54×2), συνάγεται μετὰ πολλῆς πιθανότητος ὅτι ἀρχικῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβάλλετο τρίβηλον. Τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ἐν λόγῳ προσκτίσματος εἶναι ἐστρωμένον λίαν ἐπιμελῶς διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐπικοινωνεῖ ἀφ’ ἐνὸς πρὸς τὸν νάρθηκα καὶ ἀφ’ ἐτέρου πρὸς τὸ νότιον κλίτος. Τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν μετ’ ἴσης ἐπιμελείας, ἐπικοινωνεῖ δὲ διὰ τοῦ στενοῦ διαδρόμου, τοῦ πέρυσιν ἀποκαλυφθέντος, πρὸς τὸν πέρυσιν ἐπίσης ὁμοῦ μετὰ τοῦ διαδρόμου ἀποκαλυφθέντα χώρον, τὸν προσεκτισμένον νοτίως τοῦ «πύργου» (ΠΑΕ 1959, 128) καὶ ἀκολουθῶς διὰ τοῦ χώρου τούτου ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐντὸς τοῦ πρώτου ἐκ τῶν περιγραφομένων χώρων παρατηρεῖται μεταξύ τῶν πλακῶν τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου σειρὰ ἐκ πλακῶν πλινθίνων, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀνατολικῶς τῆς θύρας ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ νότιον κλίτος, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν τοῖχον μέχρι τῆς βορείας παραστάδος· πιθανῶς τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπῆρχε κατασκευὴ τις ἐπιμήκης, ἐκτεινομένη μεταξύ τῆς θύρας καὶ τῆς παραστάδος, πιθανῶς τράπεζα κτιστὴ, συμπαγὴς ἢ καὶ με ξυλίνην ἄνω πλάκα (πρβλ. ἀνάλογον διάταξιν κατωτ. σ. 164). Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἐργασιῶν προσετέθη καὶ διαχωριστικὸν τοιχάριον πάχους 0.35 μ., τοῦτο βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸν νότιον τοῖχον καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.00 μ. ἀπὸ ἐκείνου. Τὸ τοιχάριον διεσώθη μέχρις ὅτου μόνον

1 Βλ. ΠΑΕ 1956, 165, πίν. 65α. Περὶ τοῦ συνοικισμοῦ πρβλ. ΠΑΕ 1959, 139.

2 Ἡ βορεία παραστάς ἀπετέλεσεν ἐν σώμα μετὰ ἐξωτερικῆς ἀντηρίδος.

± 3.30 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χώρου, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐξετείνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τούτου¹, ἀφηνομένης, ἴσως, μικρᾶς διόδου κατὰ τὰ ἀνατολικά του μέρη· τὸ ὕψος του φαίνεται ὅτι δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0.80 - 1.00 μ. Ἀπεχωρίζετο οὕτω ἐντὸς τοῦ προκειμένου χώρου λωρὶς πλάτους 1.00 μ., ἐν εἴδει «παστοφορίου», κατὰ τὸν τύπον τοῦ παστοφορίου τοῦ διευθετηθέντος ἐντὸς τοῦ νοτίου πτεροῦ παρὰ τὸ βῆμα (ΠΑΕ 1956, 169).

Ὁ δεῦτερος ἐκ τῶν περιγραφομένων χώρων ἦτο ἐφωδιασμένος ἀφ' ἐνὸς δι' ἐδράνων, ὑπὸ μορφὴν πεζουλίου ἐκτεινομένου κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου του, καὶ ἀφ' ἐτέρου δι' ἀποχετευτικοῦ συστήματος, ὑπὸ μορφὴν, ὡς πιστεύω, «νεροχύτου» ὑψηλοῦ, τοποθετημένου μετὰ τὸ πεζούλιον, πρὸ τοῦ διαδρόμου. Τὸ σύστημα τοῦτο ἀφηρέθη ἀργότερον — πιθανῶς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς — διεσώθη ὅμως ὁ ὀχετός του, διατρυπῶν τὸν τοῖχον εἰς ὕψος 0.55 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου καὶ ἐκβάλλων ἔξω (πρὸς Ν.), ἀρχόμενος βεβαίως ἀπὸ μὴ διασωθείσης λεκάνης. Μετὰ τὸ ὑδραυλικὸν τοῦτο σύστημα ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ διαδρόμου ἕτερον, τοῦ ὁποῦ διεσώθη μόνον πῆλινος σωλὴν χαμηλὰ διαπερῶν τὸν τοῖχον καὶ ἐκβάλλων πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὅλης διατάξεως τοῦ νοτιοδυτικοῦ προσκτίσματος ὡς καὶ τῶν ὡς ἀνωτέρω λειτουργικῶν κατασκευῶν του εἶναι εὐλογον νὰ ἐξηγηθῇ τοῦτο ὡς διακονικόν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι εἰς τὸ διακονικὸν τοῦτο ἡ παρουσία τοῦ «παστοφορίου», προωρισμένου πιθανῶς ὡς τόπου ἀποθέσεως τῶν μὴ εὐχαριστιακῶν προσφορῶν (καρπῶν κλπ.)· ἐπίσης χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ ἐφοδιασμός τοῦ διακονικοῦ δι' ἀποθήκης.

Τὸ βορειοδυτικὸν πρόσκτισμα ἀποτελεῖται ἐκ δύο χώρων: τοῦ πέρυσιν ἀποκαλυφθέντος (μῆκ. 9.10 καὶ πλ. 6.20 μ.), προστιτοῦ ἐκ τοῦ βορείου κλίτους, καὶ ἐνὸς μεγαλυτέρου (μῆκ. 17.20 καὶ πλ. 6.20 μ.), ἐκτεινομένου ἐν συνεχείᾳ πρὸς Δ. τοῦ προηγουμένου. Τὸ δεῦτερον συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ θύρας καὶ εἶναι ἐστρωμένον ἐπιμελῶς διὰ πλινθίνων πλακῶν (πίν. 124β καὶ 127 ἀριστερά). Τῆς θύρας του εὑρέθη τὸ κατώφλιον κατὰ χώραν. Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ χώρου τούτου, κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον του, παρατηρεῖται εἰς ὕψος ± 0.50 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνοιγμα πλάτους 6.00 μ., ἀλλ' ἐντετειχισμένον δι' εὐτελοῦς τοιχοποιίας κατὰ μεταγενεστέραν περίοδον τοῦ μνημείου. Ἀρχικῶς τὸ ἄνοιγμα φαίνεται νὰ εἶχε τὴν μορφὴν τριβήλου. Εἰς ἀπόστασιν 2.30 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ἰδίου χώρου, ὑπὸ μεταγενέστερον τοῖχον κτισθέντα ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νότιον τοῖχόν του, παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ δαπέδου λείψανον κτιστῆς κατασκευῆς, πλάτους 1.45 μ., μόλις δὲ προσεχούσης ὑπὸ τὸν μεταγενέστερον τοῖχον, ἀλλ' ἐκτεινομένης πρὸς τὰ ἔξω ἀπὸ τοῦ καθ' αὐτό

1 Ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 1 δὲν σημειοῦται.

νοτίου τοίχου εἰς μῆκος 1.40 μ. Ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ὑψοῦτο ἡ κατασκευὴ αὐτὴ πλέον τῶν 0.20 μ. — ὅσον τουλάχιστον μέρος αὐτῆς φαίνεται ὑπὸ τὸν μεταγενέστερον τοῖχον.

Ἐντὸς τοῦ πέρυσιν ἀποκαλυφθέντος ἀνατολικοῦ χώρου τοῦ ἐν λόγῳ προσκτίσματος, περίπου εἰς τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου του — ἀπέναντι τῆς θύρας ἐπικοινωνίας του πρὸς τὸ βόρειον κλίτος τῆς βασιλικῆς—ὄχετός εἰς ὕψος 0.35 μ. δηλοῖ ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπῆρχεν ἀποχετευτικὸν σύστημα ὑπὸ μορφήν νεροχύτου. Δι' ὑδραυλικοῦ συστήματος ἦτο ἐφωδιασμένη καὶ ἡ μικρὰ κατασκευὴ ἡ ἔξω τῆς ἀνατολικῆς θύρας τοῦ χώρου τούτου (ΠΑΕ 1959, 128). Εἰς τὰ κάτω μέρη τῆς ἐπιχώσεώς του ἐκτεταμένα λείψανα πυρᾶς (παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον), ὄστρακα χονδρῶν ἀγγείων, θραύσματα ὑαλίνων κανδηλῶν καὶ μολύβδινα ἐξαρθήματά των, πῆλινοι λύχνοι, δυνάμενα νὰ θεωρηθῶν ὅλα — ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ὑδραυλικὰς κατασκευὰς — ὡς λείψανα κατοικήσεως, ὑποδηλοῦν ὅτι τὸ βορειοδυτικὸν πρόσκτισμα δὲν ἦτο ἰδιαζούσης ἱερότητος. Πιθανῶς ἐξηγεῖται ὡς ἐγκοιμητήριον (incubatorium), ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὰ σημειωθέντα λείψανα ἀνάγονται εἰς τὴν πεντηκονταετίαν τῆς συντόμου ζωῆς τοῦ μνημείου καὶ ὄχι εἰς τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν του ἐποχὴν, ὅτε χῶροί του μετετράπησαν εἰς κατοικίας¹. Νομίσματα ἐκ τῶν λεγομένων ἐποχῆς τῶν Βαυδάλων, εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς ὡς ἀνωτέρω ἐπιχώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ἐκ τῶν χώρων τοῦ ἐν λόγῳ προσκτίσματος, δὲν προσφέρονται εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὡς τεκμήρια ἀκριβοῦς χρονολογήσεως². Πρὸ τῆς ἀποδόσεως τῆς βασιλικῆς εἰς τὴν λατρείαν εἶχεν ἐγκατασταθῇ ἐντὸς τοῦ προσκτίσματος τούτου συνεργεῖον κατασκευῆς ψηφίδων³.

Πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος θύρα ὁδηγεῖ εἰς περίβολον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπεσημάνθησαν ἅφ' ἐνὸς μέρος κυκλοτεροῦς κτίσματος, προσитоῦ ἐκ τοῦ περιβόλου διὰ θύρας, τῆς ὁποίας τὸ κατώφλιον διεσώθη κατὰ χώραν (πίν. 126) καὶ

1 Βλ. ΠΑΕ 1959, 135 (οἰκίαι : 1, 2 καὶ 3).

2 Εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τοῦ ἐν λόγῳ χώρου εὑρέθησαν ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν χαρακτηριστικὴν ἐπίχωσιν κρημνίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μικρὰ τεμάχια ἐκ ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφῶν, κατακεῖμενα ἐπὶ τοῦ ἀμμόδους ἐδάφους. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἀνασκαπτομένης βασιλικῆς — ὅποτε ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπίχωσις δέον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς χρόνους — καὶ ὄχι ἐξ οἰκοδομήματος προγενεστέρου (πρβλ. τὰ κρημνίσματα τὰ χρησιμοποιηθέντα κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς, ΠΑΕ 1959, 131 κέ.).

3 Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου ἐκ τῶν χώρων του εὑρέθη ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ἐκ πλυνθίων πλακῶν δαπέδου μεγάλης ποσότης ἀπερριμμένων ὑαλίνων ψηφίδων, ἐπιχρυσωμένων κατὰ τὴν κυρίαν αὐτῶν ὕψιν, ἀναμῖξ μετὰ ἀποκομμάτων ὑαλίνων ἐπιχρυσωμένων πλακῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκόπτοντο αἱ ψηφίδες.

ἀφ' ἑτέρου μέρος ὀκταγωνικοῦ κτίσματος (πίν. 127) διαμορφουμένου ἐσωτερικῶς εἰς κογχωτόν. Τὸ ὀκτάγωνον ἀπολήγει πρὸς Α. εἰς προέχουσαν ἀψίδα, ἔχει ὁμοίως θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν περίβολον, ἀλλ' αὕτη φαίνεται νὰ ἡνοίχθη κατὰ μεταγενεστέραν περίοδον τοῦ μνημείου. Ἡ ἀψὶς τοῦ ὀκταγώνου εἴχεν ἐπισημανθῆ κατὰ δοκιμαστικὴν τομὴν προπέρυσιν, ὅτε ἀπεκαλύφθη ὁμοῦ καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου. Ὡς ἤδη παρατηρήθη, ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι παρέμβλητος, προστεθεὶς μεταξὺ τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ ὀκταγώνου μετὰ τὴν οἰκοδομήσιν των ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἐπὶ τούτου θύρα ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ ἔξω — πρὸς Α. — ἡ ὁποία ὅμως ἐνετειχίσθη ἀργότερον (ΠΑΕ 1958, 125 πίν. 99α). Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου ἀνήκει εἰς δύο οἰκοδομικὰς περιόδους: Τὸ νότιον τμήμα του, συνδεδεμένον δομικῶς μετὰ τοῦ τοίχου τοῦ βορείου κλιμακωσταςίου (βλ. ἀνωτ. σ. 147), διακόπτεται κανονικῶς εἰς ἀπόστασιν 0.96 μ. ἀπὸ τῆς νοτίας γωνίας του ἀκουμβῶ ὅμως ἐπὶ συνεχείας τοῦ τοίχου, ἀλλ' ἡ ὁποία σαφῶς ἀνήκει εἰς προηγουμένην δομικὴν περίοδον. Καὶ ἡ ὑψὺ τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν δύο τμημάτων τοῦ τοίχου τούτου εἶναι διάφορος. Ὁ περίβολος εἴχεν ἀρχικῶς δάπεδον ἐστρωμένον, μὴ διασωθὲν ὅμως. Ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου του εὐρέθησαν δύο ὀχετοὶ συγκείμενοι ἐκ πηλίνων σωλῆνων καὶ συγκλίνοντες εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος καὶ τοῦ ὀκταγώνου χῶρον (πίν. 126-127), ἀλλὰ χωρὶς νὰ κεῖνται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου. Ἐκ τούτων ὁ εἷς, εὐρισκόμενος εἰς χαμηλοτέραν στάθμην, ἔρχεται ἐκ τῆς βορείας δεξαμενῆς τῆς αὐλῆς· ὁ ἕτερος, εἰς ὀλίγον ὑψηλοτέραν στάθμην, ἔρχεται ἐκ τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου.

Δὲν εἶναι ἀπὸ τοῦδε σαφὲς ὁ λειτουργικὸς προορισμὸς τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐπισημανθέντων περικεντρῶν κτισμάτων, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα πρὸς τὰς ὡς ἀνωτέρω ὑδραυλικὰς κατασκευάς· ἂν δηλονότι πρόκειται μαρτύριον μεθ' ἁγιάσματος ἢ βαπτιστήριον πιθανῶς εἰς τὸ ὀκτάγωνον δέον νὰ ἀναζητηθῇ τὸ βαπτιστήριον.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου παρατηρήθη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τομὴ κατευθυνομένη ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (πίν. 126). Ἡρευνήθη ἡ ἐπίχωσις αὐτῆς δυτικῶς τῶν ὀχετῶν, δὲν εὐρέθη ἀξιόλογόν τι, διεπιστώθη δὲ μόνον ὅτι αὕτη εἴχε πληρωθῇ διὰ κρημνισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιείχοντο θραύσματα μαρμαρίνων μελῶν καὶ κεραμίδων. Ἡ τομὴ φαίνεται ὡς σκάμμα θεμελίου, ἀλλ' ἀκανόνιστον, εὐρυνόμενον πρὸς Δ., χρονικῶς δὲ προηγεῖται τῶν ὀχετῶν (πίν. 126 καὶ 127).

Ἀνατολικῶς τῆς βασιλικῆς ἐπεσημάνθη διὰ συστήματος τομῶν ἕτερος περίβολος· οὗτος περικλείει αὐτὴν ἐξ Α. καθ' ὅλον τὸ πλάτος, εἶναι δὲ κατόψεως τραπεζιοειδοῦς, ἐκτεινόμενος ὅμως εἰς μῆκος 44.70 (βορεία πλευρὰ) καὶ ± 33.00 μ. (νοτία πλευρὰ). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μετρεῖ ± 56.10 μ. (ἅπασαι ἐξωτερικαὶ αἱ διαστάσεις). Ὁ περίβολος φαίνεται νὰ μὴ ἑπερατώθῃ, ἀφθεντῶν τῶν τοίχων του ἡμιτελῶν. Κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν εἴχεν ἀνοιγμα πλάτους 1.30 μ., εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν περιωρίσθη τοῦτο κατὰ 0.80 μ.

β'. Δάπεδα - μαρμαρίνα μέλη : 'Αξιοσημείωτος εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῶν δαπέδων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου. 'Εντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἀπεκαλύφθη ὅτι συνερίζεται, βέβαια, καὶ κατὰ τὰ δυτικά μέρη ἡ διάταξις τῶν δαπέδων τοῦ κατὰ τὸ γνωστὸν σύστημα: νὰ εἶναι δηλαδὴ τοῦ μεσαίου μὲν κλίτους τὸ δάπεδον χαμηλότερον τῶν δαπέδων τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ ἐστρωμένον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων λευκῶν ἢ λευκῶν μετὰ κυανοτέφρων φλεβῶν πλακῶν — ἡ πλακίστρωσις τοῦ ἔχει διατηρηθῇ ὀλιγώτερον καλῶς —, τῶν πλαγίων κλιτῶν δὲ τὰ δάπεδα νὰ εἶναι ἐστρωμένα διὰ πλακῶν πολυχρώμων (ΠΑΕ 1959, 133). 'Αλλ' ἐνῷ πρὸ τοῦ τέμπλου τὸ δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους εὐρίσκεται κατὰ ± 0.16 μ. χαμηλότερον τῆς στάθμης τῶν δαπέδων τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐκτεινόμενον τοῦτο πρὸς Δ. βαθμὴδὸν ταπεινοῦται περισσότερο, λαμβάνον ἐλαφροτάτην κλίσιν συνεχιζομένην μέχρις ἀποστάσεως περίπου 17 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ πέρατός του· κατόπιν λαμβάνει κλίσιν ἀντίθετον, πρὸς τὰ ἄνω, ὥσπιν ἀμφιθεατρικῶς. Εἰς τὴν θέσιν συναντήσεως τῶν δύο ἀντιθέτως ἐπικλινῶν ἐπιπέδων κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, παρὰ τοὺς ἐκατέρωθεν στυλοβάτας, ἀνὰ ἓν φρεάτιον¹, ἀπὸ τούτων δ' ἄρχονται δύο ὀχετοί, κατευθυνόμενοι πρὸς Δ. ἀνὰ ἓνα. 'Εκάτερος τούτων διακόπτεται ὑπὸ ἄλλου, διαμέσου, φρεατίου. Εἰς τὸ πέρας τοῦ κλίτους ὑπῆρχεν ἀνὰ ἓν ἀκόμη φρεάτιον, παρὰ τὰς παραστάδας τοῦ πενταβήλου· ἐκεῖθεν οἱ ὀχετοὶ συνερίζονται πρὸς τὸν νάρθηκα. "Ομοιον φρεάτιον εὐρέθη καὶ κατὰ τὸ πρὸς Δ. πέρας τοῦ νοτίου κλίτους, ἐν συνδυασμῷ ἐπίσης πρὸς ὀχετόν, ἡ συνέχεια τοῦ ὁποίου ἐπεσημάνθη ἀκολούθως εἰς τὸν νάρθηκα μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Β. Αἱ κατασκευαὶ αὗται ἐχρησίμευον προφανῶς πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς πλύσεως τῶν δαπέδων· ἴσως δ' ἐξυπηρετοῦν καὶ τὴν ἀκουστικὴν τῆς — ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας — ἐξαιρετικῶς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας, ἀπορροφῶντες κάπως τοὺς ἀντανακλωμένους ἤχους. 'Αναμφιβόλως ὅμως ἡ θλάσις τοῦ δαπέδου εἰς δύο — κάπως ἀμφιθεατρικῶς διατεταγμένα — ἐπίπεδα ἐξυπηρετεῖ τὴν θέαν, διευκολυνομένης ὁμοῦ καὶ τῆς προσλήψεως τῶν ἡχῶν.

Τὸ δάπεδον τοῦ βορείου κλίτους ἐξακολουθεῖ νὰ εὐρίσκεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος του εἰς στάθμην ὑψηλοτέραν τῶν ἐπιπέδων τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους. Τὸ δάπεδον τοῦ νοτίου κλίτους, ἀντιθέτως, διετάχθη κατὰ τρόπον, ὥστε ἡ κατὰ τὸ δυτικὸν πέρας στάθμη του νὰ συμπίπτῃ πρὸς ἐκείνην τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους κατὰ τὸ πρὸς Δ. πέρας τούτου.

Ὁ νάρθηξ ἦτο ἐστρωμένος διὰ λευκῶν πλακῶν, ὡς τὸ δάπεδον τοῦ μεσαίου κλίτους, εἶχε ὅμως συληθῇ τὸ πλεῖστον τούτων, διατηρηθέντων μόνον τῶν τύπων των ἐπὶ τῆς καλῆς δι' ἀσβεστοκονιάματος ὑποστρώσεως (πίν. 118).

1 Δὲν εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας· τὸ πρὸς Β. φρεάτιον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρὸς Δ. πέρατος τοῦ κλίτους 16.50 μ., τὸ πρὸς Ν. ἀπέχει 17.25 μ.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος, ἐλαφρῶς κυρτοῦ, ὑψομένου πρὸς τὸ μέσον, πρὸς Β. δὲ καὶ πρὸς Ν. ταπεινουμένου. Ὁμοίως κυρτὸν εἶναι τὸ δάπεδον τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου ὡς καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ἡμικυκλίου τοῦ αἰθρίου (πίν. 118). Ἀλλ' ἂν, προκειμένου περὶ τῆς κυρτώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος, δύναται τις πρὸς ἐξήγησιν τῆς νὰ ἐπικαλεσθῇ ὡς λόγον τὴν ἐπίτευξιν τάχα ἀντιστοιχίας πρὸς τὴν ἐκεῖθεν τοῦ πενταβήλου στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους, εἶναι ὅμως προφανές ὅτι τοῦ δαπέδου τοῦ αἰθρίου ἡ κύρτωσις ὀφείλεται εἰς λόγους καθαρῶς αἰσθητικούς, ὡς ἀκριβῶς αἱ καμπύλαι τοῦ στομίου τοῦ παρὰ τὴν φιάλην φρέατος (βλ. ἀνωτ. σ. 147). Τοιούτου εἶδους αἰσθητικαὶ προθέσεις, μὴ σημειωθεῖσαι μέχρι τοῦδε εἰς ἄλλα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα, καθόσον τοῦλάχιστον προχείρως γνωρίζω, ὑποσημαίνουν ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἐπέδιωξε συνειδητῶς αἰσθητικὰς ἐντυπώσεις. Ἡ ἐν γένει δ' ἐπιμέλεια εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς κατόψεως καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς, ὁ πλοῦτος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἀναδεικνύεται ἡ σύνθεσις, ἡ χρησιμοποίησις τοῦ φωτὸς ὡς στοιχείου διαπλάσεως καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ὡς καὶ αἱ ὡς ἀνωτέρω ὀπτικά ἐκλεπτύνσεις¹, ἀναβιβάζουν τὴν βασιλικὴν τοῦ Λεχαίου εἰς τὸ ἐπίπεδον καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ ἀναδεικνύουν αὐτὴν ἀντιπροσωπευτικὸν ἔργον καλλιτεχνικοῦ κέντρου λίαν ἀξιολόγου. Πρὸς τὸ παρὸν δ' ἔχομεν πάντα λόγον νὰ ἐντοπίσωμεν τὸ κέντρον τοῦτο εἰς τὴν Κόρινθον.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε πολλὰ ἐκ τῶν μαρμαρίνων μελῶν τοῦ μνημείου: βάσεις κιόνων (μὴ κατὰ χώραν), κίονας ἀκεραίους καὶ εἰς τεμάχια, ὡς καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἄλλων μελῶν.² Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν μελῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι τεμάχια μεγάλου ἀμφικίονος παραθύρου καὶ ἀμφικιονόκρανον — εἰς δύο τεμάχια (πίν. 128β) — ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ἀμφικίονος. Ἐκ τῆς θέσεως εὐρέσεώς των, ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ αἰθρίου, δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι προέρχονται ἐκ μεγάλου πολυλόβου παραθύρου ἀνοιγομένου ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος ὑπεράνω τῆς στοᾶς.

Εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ νάρθηκος δύο ὑπόβαθρα (postamenta) — ἐν ἀκέραιον καὶ ἐν εἰς τεμάχια — μετὰ πλευρὰς ἀναγλύφους κοσμουμένας διὰ ρόμβου, συμφυῇ δὲ μετὰ βάσεων κιόνων³ (0.60 × 0.60, ὀλικὸν ὕψος 0.59 μ.) ἀλλὰ μὴ εὐρεθέντα κατὰ χώραν, προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τοῦ πενταβήλου (βλ. ἀνωτ. σ. 148). Ἐν δ' ἐπίθημα (πίν. 128α), διαστάσεων μικροτέρων τῶν διαστάσεων

¹ Τοιαύτη ἐκλεπτύνσις εἶναι ἐπίσης ἡ ὕψωσις τοίχου, ὡς αἰσθητικοῦ βάθους, ὅπσθεν τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου.

² Τὰ κυμάτια τῶν βάσεων ἀπεκρούσθησαν κατὰ μεταγενεστέραν νέαν ἐπεξεργασίαν τῶν μαρμάρων τούτων, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς.

τῶν ἐπιθημάτων τῶν μακρῶν τοξοστοιχιῶν (βλ. ΠΑΕ 1959, 131), εὐρεθὲν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος τοποθετημένον ἐκεῖ μετὰ προσχῆς κατὰ τὴν πρώτην σύλησιν τοῦ μνημείου, προέρχεται πιθανῶς ὁμοίως ἐκ τοῦ πενταβήλου (κάτω βάσις 0.47×0.58 , ἄνω βάσις 0.62×0.87 , ὕψος $0.33 \mu.$).

Ἐντὸς τοῦ βορείου πτεροῦ, ἐκ τοῦ μαρμαρίνου ὕλικου τοῦ ὁποίου ἐσυλήθη μικρότερον μέρος ἢ ἀλλαχοῦ τοῦ μνημείου (πίν. 121α), δύνανται νὰ ταυτισθοῦν κορμοὶ κίωνων, ἄλλοι—συνήθεις—ὡς προερχόμενοι ἐκ τῆς κιονοστοιχίας τοῦ πτεροῦ καὶ ἄλλοι—πολύχρωμοι (τεφροὶ καὶ κοκκινωποὶ)—ὡς προερχόμενοι ἐκ τῆς κιονοστοιχίας τῆς κατεχομένης ὑπὸ τὸ μέγα βόρειον τόξον (πρβλ. τοὺς ὁμοίους τῆς ὑπὸ τὸ μέγα νότιον τόξον κιονοστοιχίας ΠΑΕ 1956, 170). ὁμοίως ἐν θεοδοσιανὸν κιονόκρανον (διάμ. 0.48 , ὕψ. $0.56 \mu.$) (πίν. 129α) καὶ ἐν ἐπίθημα ἀνῆκον εἰς κοινὸν μετὰ τοῦ κιονοκράνου σύστημα (κάτω βάσις 0.54×0.54 , ἄνω βάσις $1.00 \times [1.00]$, ὕψ. $0.36 \mu.$) καὶ σύνθετα ἰωνικά κιονόκρανα (πίν. 129β), τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἀξιοσημειώτως καλῆς ἐκτελέσεως.

Διὰ τὴν ἔνταξιν τῶν γλυπτῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου εἰς χρονολογικὴν σειρὰν χαρακτηριστικῶς χρήσιμα, ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τῆς μελῶν, εἶναι τὰ ἐπίκρανα παραστάδων καὶ τὰ γεῖσα (πίν. 130α). εἶναι τὰ πρωϊμώτερα τῶν ἄλλων μαρμαρίνων μελῶν, ἐπεὶδὴ ἀποτελοῦν ὀργανικὰ στοιχεῖα τῶν τοίχων καὶ συνεπῶς εὐρίσκονται πλησιέστερον πρὸς τοὺς χρόνους τῆς θεμελιώσεως τοῦ μνημείου. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὁμοιότης ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς τῶν μορφῆς πρὸς ἐκείνην τοῦ κυλλιβαντοειδοῦς ἐπιθήματος, ΠΑΕ 1959, πίν. 113β, ὁμοίως ἐκ τῶν πρωιμωτέρων μαρμαρίνων μελῶν τοῦ μνημείου.

Ἐκ τῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν μακρὰν τῶν θέσεων τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ των, τοποθετημένα ἐπιμελῶς κατὰ τὴν συστηματικὴν πρώτην ἀπογύμνωσιν τοῦ μνημείου ἐκ τοῦ μαρμαρίνου ὕλικου του, ἄλλα τῶν ὁποίων ἡ ταῦτις εἶναι πρόωρος ἀκόμη, ἀξιοσημείωτα διὰ τὴν ἄκρως λεπτὴν ἐπεξεργασίαν των εἶναι δύο θεοδοσιανὰ κιονόκρανα (πίν. 130β), εὐρεθέντα μετὰ προσχῆς ἀποτεθειμένα ἐντὸς τοῦ νοτίου κλιμακοστασίου.

Ἐντὸς τοῦ βορείου περιβόλου εὐρέθησαν ἀρκετὰ μαρμαρίνα μέλη ἀκέραια καὶ εἰς τεμάχια, ἄλλα τοποθετημένα εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ ὀκταγώνου καὶ ἄλλα ἐρριμμένα παρὰ τὸν νότιον τοῖχον (τεμάχια κίωνων, κιονόκρανα, βάσεις, ἐπίκρανα κλπ.), ἡ διατύπωσις ὅμως γνώμης περὶ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των εἶναι πρόωρος ἀκόμη. Πιθανῶς ἄλλα προέρχονται ἐκ τοῦ τριλόβου ἀνοίγματος, τοῦ ὑπάρχοντος ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου (βλ. ἄνωτ. σ. 152), καὶ ἄλλα ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων προσκτισμάτων.

Εὐρέθησαν καὶ ἐφέτος γλυπτὰ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐκείνης ομάδος, τῆς

ὁποίας ἀρκετὰ τεμάχια εἶχον ἔλθει εἰς φῶς πέρυσι, κατακεχωσμένα ἐντὸς τῆς αὐλῆς ὁμοῦ μετὰ κρημνισμάτων (ΠΑΕ 1959, 131 κέ.). Τὰ νέα παραδείγματα — τεμάχια ἐκ περιθύρων, ὑπερθύρων (πίν. 131α), γείσων, θωρακίων καὶ ἐπικράνων — εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς κάλυμμα καὶ ὡς ἄνω μέρη τῶν τοιχωμάτων βόθρου, ὅστις εἶχεν ἀνοιγῇ ἐσωτερικῶς τῆς νοτίας στοᾶς τῆς αὐλῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, ὅπου ἡ θύρα πρὸς τὸν κυκλικὸν περίδρομον τοῦ αἰθρίου, ἀλλὰ πλησίον τοῦ νοτίου τοίχου (πίν. 131β). Εἰς τὸν βόθρον ἐκβάλλει ὀχετός, ὅστις ἐρχόμενος ἀπὸ Ν., ἀπὸ χώρου κατοικίας διατρυπᾷ τὸν νότιον τοῖχον τῆς στοᾶς. Ἡ κατοικία κεῖται ἀνατολικῶς τῆς πέρυσιν ἀνασκαφείσης οἰκίας 5 καὶ χρονολογεῖται, ὡς ἐκείνη, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς (βλ. κατωτ. σ. 163). Ἡ διάλυσις τῶν ἄνω μερῶν τοῦ βόθρου πρὸς ἐξαγωγήν τῶν μαρμάρων δὲν ἀπέδωκεν ἀτυχῶς τεκμήρια πρὸς συναγωγὴν χρονολογικῶν συμπερασμάτων¹. Ἄν, δηλαδή, ὁ βόθρος εἶναι προγενέστερος τῆς οἰκίας ἢ σύγχρονος πρὸς αὐτήν, ὡς ἐκ πρώτης ὕψεως φαίνεται. Ἄν εἶναι προγενέστερος — ἂν εἶναι δηλαδή σύγχρονος πρὸς τὸν βόθρον τὸν ἀποκαλυφθέντα ἐντὸς τῆς αὐλῆς (ΠΑΕ 1959, 132) καὶ πρὸς τὴν ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἀπόθεσιν κρημνισμάτων (αὐτ. σ. 131 κέ.), μὲ ἄλλους λόγους ἂν χρονολογῇται εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστίνου Α' (βλ. κατωτ. σ. 160 καὶ ΠΑΕ 1959, 132-33) — δὲν ἐξηγεῖται, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἡ χρησιμότης του εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἐνὸς ἀκόμη ἡ ἐκκλησία ἐλειτουργεῖτο². Ἄν εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν οἰκίαν — ἂν δηλαδή χρονολογῇται μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας — συνάγεται ὅτι τὰ ἐνταῦθα χρησιμοποιηθέντα γλυπτὰ προέρχονται ἐκ τῆς βασιλικῆς, προχείρως περισυλλεγένητα μετὰ τῶν ἐρειπίων τῆς καὶ ὅτι, συνεπῶς, καὶ ἡ ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἀπόθεσις κρημνισμάτων καὶ γλυπτῶν προέρχεται ἐκ τῶν αὐτῶν ἐρειπίων. Μὲ ἄλλους λόγους συνάγεται ὅτι ἡ προταθεῖσα χρονολόγησις τῆς ὡς ἄνωτέρω ἀποθέσεως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστίνου Α' δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Πιστεύω ὅτι ὁ βόθρος εἶναι ἀρχαιότερος τῆς οἰκίας καὶ ὅτι ἡ ὁπὴ ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὡς ἀπόληξις τοῦ σημειωθέντος ὀχετοῦ, τυχαίως συνέπεσε πρὸς τὴν θέσιν τοῦ βόθρου, διότι εὐρίσκεται κάπως ὑψηλότερον τῆς στάθμης τῶν γλυπτῶν (πίν. 133). Ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω, δηλαδή, ὅτι τὰ γλυπτὰ τῆς προκειμένης ομάδος προέρχονται ἐκ κτηρίου ἀρχαιοτέρου τῆς ἀνασκαπτομένης βασιλικῆς.

γ'. Θεμελίωσις - Ἐπιχώσεις: Διὰ βαθείας τομῆς, ἐπενεχθείσης ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, ἐξωτερικῶς, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ἐγκαρσίου

1 Μεταξὺ τῶν μαρμάρων εὐρέθησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα: ἐν τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐν πολὺ ἐφθαρμένον, διαλυθὲν κατὰ τὸν καθαρισμὸν του.

2 Ἀπομένει ὡς ἐξήγησις τῆς παρουσίας τοῦ βόθρου εἰς τὴν θέσιν αὐτήν ἡ λειτουργία του πρὸς χώνευσιν τῶν ὑδάτων πλύσεως τῆς στοᾶς ἢ ἡ ὑπόθεσις ὅτι εἶναι παλαιότερος τῆς αὐλῆς (πρβλ. κατωτ. σ. 163).

κλίτους καὶ δι' ἐτέρας, ἐπενεχθείσης εἰς τὴν γωνίαν τὴν μεταξὺ τοῦ βορείου ὤμου τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βορείου πτεροῦ, διεπιστώθη καὶ πάλιν ὅτι τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη ἡ βασιλική, εἶναι ἀμμῶδες (πρβλ. ΠΑΕ 1956, 174) ¹. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐργασιῶν δομῆς τοῦ κτηρίου ἐκοιλάνθη ἐν πρώτοις τὸ ἔδαφος ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἰσοπεδωθὲν κατὰ τὸ σχῆμα τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τοῦ σκαρίφου, καὶ ὅτι ἐντὸς τοῦ σκάμματος τούτου διηνοίχθησαν κατόπιν αἱ τομαὶ τῶν θεμελίων. Ἡ γραμμὴ τοῦ θεμελίου τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἐχαράχθη περίπου 1.50 μ. ἐντεῦθεν τοῦ χείλους τοῦ σκάμματος (εἰκ. 2. Πρβλ. πίν. 132β). Μετὰ τὴν ὑψωσιν τοῦ τοίχου ἡ ἀπομένουσα πρὸς τὰ ἔξω τάφος ἐκαλύφθη ἐκ νέου, ἀφειθείσης παρὰ τὸν τοῖχον ἀκαλύπτου στενῆς μόνον λωρίδος, πλάτους ± 0.75 μ. καὶ βάθους τὸ πολὺ μέχρι ± 0.75 μ., πιθανῶς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ὑδάτων τῶν ρεόντων ἐκ τῶν κεραμίδων τῆς στέγης. Τὸ θεμέλιον κατασκευάζεται πάντοτε μέχρις ὕψους 1.20 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης ἐδράσεώς του, συνίσταται δ' ἐξ ἀπλοῦ ἀκανονίστου γεμίματος, φθάνοντος συνήθως μέχρις ὕψους 0.70 μ., γίνεται δὲ κατόπιν, πρὸς τὰ ἄνω μέχρι τῆς εὐθυνηρίας, ἡ τοιχοδομία του κανονικότερα. Ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας καὶ ἄνω ἡ τοιχοδομία ἀποβαίνει ἀπολύτως κανονικὴ (πίν. 132α)· ἡ ἐξωτερικὴ δὲ ὄψις τῶν τοίχων ἐπεδιώχθη νὰ εἶναι πάντοτε ἐπιμελημένη, φέρουσα διακοσμητικὰ ἀρμολογήματα (πίν. 134α), ἀκόμη καὶ εἰς τὰ μέρη, τὰ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ μὴ φαίνωνται, κρυπτόμενα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους μετὰ τὴν ἐκ νέου κάλυψιν τῆς τάφρου.

Κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν τομῶν ἐξωτερικῶς τῶν βορείων τοίχων τῆς βασιλικῆς εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς σχηματισθείσης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑψώσεως τῶν τοίχων νομίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ ὀψιμώτερα, κοπέντα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ (450-457 μ.Χ.), χρονολογοῦν τὴν θεμελίωσιν τοῦ μνημείου εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἢ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ διαδόχου του Λέοντος Α' (457 - 474 μ.Χ.), ἥτοι — κατὰ συνθήκην — περὶ τὸ ἔτος 460 μ.Χ. Τὰ δυτικῶς τοῦ νάρθηκος μέρη, ὡς καὶ τὰ πρόθυρά του, μὴ συνδεόμενα ὀργανικῶς μετὰ τοῦ σώματος τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς, προσετέθησαν μετὰ τὴν ὑψωσιν τῶν τοίχων τῆς. Σχετικὴ διαφορὰ παρουσιάζεται καὶ εἰς τὴν ὕψην τῶν μειγμάτων τῶν ἀσβεστοκονιαμάτων, μεταξὺ δηλαδὴ τοῦ κονιάματος τοῦ χρησιμοποιηθέντος εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τοῦ νάρθηκος καὶ ἐκείνου τῶν δυτικῶν μερῶν μετὰ τῶν προθύρων. Ἀδυναμία δέ τινες εἰς τὴν χάραξιν τῶν καθέτων, συγκεκριμένως δ' αἱ ἐλαφραὶ ἀποκλίσεις τῶν μακρῶν τοίχων τῆς αὐλῆς ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ μνημείου ὡς καὶ ἡ μὴ αὐστηρῶς καθέτως πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρ-

1 Περὶ τῆς ὕψους τοῦ ἐδάφους βλ. καὶ κατωτ. σ. 165 κέ.

θηκος τοποθέτησις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν προθύρων του, ὀφείλονται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι τὰ μέρη ταῦτα δὲν ἐχαράχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συγχρόνως μετὰ τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἀφοῦ εἶχε περατωθῇ τοῦτο, ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως, ὡς πιστεύω, σκαρίφου ἐνιαίου, τοῦ ἀρχικοῦ δηλαδή. Αἱ ἐν λόγῳ προσθῆκαι χρονολογοῦνται πιθανώτατα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστίνου Α' (518-527) (βλ. ΠΑΕ 1959, 132 κέ.).

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ ἐπίχωσις εἶχε κατὰ τόπους ὡς ἐξῆς: Εἰς τὸ πτερόν, μετὰ τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους, ὑπῆρχε στρώμα ἀποτελούμενον ἐκ κρημνισμάτων ἡλλοιωμένων ἐκ πυρᾶς· ἐφθανεν εἰς βάθος ± 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ σωζομένου ὕψους τῶν τοίχων. Εἰς βάθος ± 0.90 μ. τὸ στρώμα τοῦτο διεκόπτετο διὰ παρεμβλήτου στρώματος τέφρας, κάτω τοῦ ὁποίου ἐπανήρχετο ἡ ἐπίχωσις ἐκ κρημνισμάτων. Μέχρι βάθους ± 0.90 μ. παρουσιάζεται καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ὕψις τῶν τοίχων ἐφθαρμένη ἐξ ἀλλοιώσεων ἕνεκα πυρᾶς. Μετὰ τὸ στρώμα κρημνισμάτων ἐξετείνετο στρώμα πάχους ± 0.30 μ. ἐκ κεραμίδων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον καὶ σιδηροὶ ἥλοι προερχόμενοι ἐκ τῶν ζευκτῶν τῆς στέγης. Τοῦ στρώματος κεραμίδων τὸ κάτω μέρος, πάχους ± 0.10 μ., ἦτο πατημένον καὶ σκληρόν. Χαμηλὰ παρατηρήθησαν μία πυρὰ καὶ ὑπολείμματα ἄφθονα τριμμένων κεραμίδων, ὑλικὸν προωρισμένον διὰ τὴν κατασκευὴν κορασανίου. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη εὐρέθη κατὰ μέρη ἀλλαχοῦ ἀδιατάρακτος καὶ ἀλλαχοῦ διατεταραγμένη.

Τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας παρουσίασεν ἡ ἐπίχωσις καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ μνημείου· εὐρέθησαν δὲ ὁμοίως, χαμηλὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, μεγάλαι ἀλλὰ μεμονωμέναι πυραί, εἰς τὸν νάρθηκα παρατηρήθησαν πάλιν ὑπολείμματα τριμμένων κεραμίδων, εἰς ἄλλα δὲ μέρη τοῦ μνημείου ἐσημειώθησαν, ἰδίως ἐντὸς τοῦ πτεροῦ, γλυπτὰ μέλη του τοποθετημένα μετ' ἐπιμελείας παρὰ τοὺς τοίχους. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ εὐρέθησαν σὺν τοῖς ἄλλοις δύο σωροὶ ἀχρησιμοποίητου φυράματος ἀσβεστοκονιάματος («χορήγι»), ὁ ἕτερος τῶν ὁποίων εἶχε παραμείνει τελείως ἄθικτος. Ὑπολείμματα ἀσβέστου εἶχον παρατηρηθῇ καὶ κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ νοτίου πτεροῦ, εἶχε δὲ τότε ἐξηγηθῇ ἡ παρουσία των ὡς ἐνδείξεις ἐπισκευῆς τινος τῆς βασιλικῆς μετὰ σοβαρὰν βλάβην ἢ καὶ ὀλικὴν καταστροφὴν καὶ εἶχεν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ ἐργασίαι ἐκεῖναι ἐσχετίζοντο πρὸς τὰς ἐργασίας οἰκοδομήσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐπομένης περιόδου (ΠΑΕ 1956, 172). Μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ μικρὰ ἐκείνη ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς ἤρχισαν νὰ κτίζουν ἐντὸς τοῦ βήματός της, δὲν ἤχθη εἰς πέρας διακοπεισῶν τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν εὐθὺς μετὰ τὴν ἑναρξίν των (ΠΑΕ 1958, 127), ἀντιλαμβάνομεθα τώρα ὅτι αἱ ὡς ἂν ἄνωτέρω μᾶζαι φυράματος, αἱ ἐγκαταλειφθεῖσαι ἀχρησιμοποίητοι, προσέρχονται ἐκ τοῦ ὑλικοῦ δομῆς τῆς μικρᾶς ἐκείνης ἐκκλησίας· καὶ διαβλέπομεν ὅτι ἔκτακτος ἀπειλῇ — κίνδυνος ἐξ ἐτοιμορρόπων τοίχων κατὰ νέαν τινὰ σεισμικὴν δόνησιν(;) —

— ἡνάγκασε τοὺς λάτρεις τοῦ μάρτυρος Λεωνίδα νὰ διακόψουν ἀποτόμως τὰς ἐργασίας καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν εὐλαβῇ των προσπάθειαν συνεχίσεως τῆς λατρείας του εἰς τὸν τόπον, ὅπου αὕτη εἶχεν ἀναπτυχθῇ καὶ ἀκμάσει.

Ἡ ἱστορία, λοιπόν, τοῦ μνημείου μετὰ τὸ πλῆγμα ἐκ τῶν σφοδρῶν σεισμῶν τοῦ ἔτους 550/1 παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς: Τὸ κτήριο ἐξηκολούθει ἐν μέρει νὰ ἴσταται, ὅταν ἐγκαταλείφθῃ ἡ ἐν αὐτῷ λατεία, ἥτο δὲ ἕως τότε ἄπως προσιτόν. Πρώτῃ ἤρχισε νὰ φθείρεται ἡ στέγη, νὰ πίπτουν κεραμίδες τῆς, ἐλάμβανον δ' ἐξ αὐτῶν καὶ ἔτριβον ἐπὶ τόπου, προμηθευόμενοι ὑλικὸν πρὸς κατασκευὴν κορασανίου. Κατόπιν, ὡς ἥδη παρετηρήθη, ἤρχισαν νὰ «ξηλώνουν» μαρμάρινον ὑλικόν, νὰ τοποθετοῦν τοῦτο μὲ τάξιν εἰς κενοὺς χώρους τῆς βασιλικῆς καὶ βαθμηδὸν νὰ τὸ ἀποκομίζουσιν (ΠΑΕ 1956, 172, 1958, 125). Τότε διὰ τεμαχίων τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ τοῦ μνημείου ἔφραξαν τὴν θύραν ἐπικοινωνίας τοῦ βορείου πτεροῦ πρὸς τὰ ἔξω (πρὸς Α.). Ἀργότερον κατέπεσαν ἡ στέγη ὅλη, κίονες ἱστάμενοι εἰσέτι καὶ τελευταῖοι οἱ τοῖχοι. Πρὶν ὅμως καταρρεύσουν οὗτοι τελείως καὶ ἐνῶ ἡ ἐντὸς τοῦ μνημείου ἐπίχωσις μόλις ἔφθανεν εἰς ὕψος τὰ ± 0.70 μ. τὸ ἐρείπιον ἐπυρπολήθη. Ἀργότερον ἀνεμοχλεύθη κατὰ μέρος ἡ ἐπίχωσις πρὸς ἐξόρυξιν μαρμαρίνου ὑλικοῦ κατὰ τὰς νέας συλήσεις τοῦ μνημείου.

2. Οἰκίαι

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη ἐν ἀκόμῃ συγκρότημα κατοικιῶν. Τοῦτο κεῖται ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ αἱθρίου καὶ τῆς αὐλῆς καὶ ἐκτείνεται πρὸς Α. μετὰξὺ ἀφ' ἐνὸς τῆς κατοικίας 5 τῆς πέρυσιν ἀνασκαφείσης (ΠΑΕ 1959, 136) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν προθύρων τοῦ νάρθηκος· ἀποτελεῖται δ' ἐκ τεσσάρων συνεχόμενων οἰκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τρεῖς φαίνεται νὰ ἐκτίσθησαν ὁμοῦ. Ἐκ τῶν οἰκιῶν τούτων ἡ πρώτη (οἰκία 7) ἐκτίσθη εἰς τὸν δίδρον χῶρον τὸν ὀριζόμενον ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν προθύρων τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κλιμακοστασίου. Κατὰ τὴν κτίσιν τῆς οἰκίας ἴσταντο οἱ τοῖχοι ἐκεῖνοι καὶ τοὺς ἐπωφελήθησαν. Διὰ δύο διασταυρουμένων ἐσωτερικῶν τοίχων διαιρεῖται ἡ οἰκία αὕτη εἰς τέσσαρας χώρους ἀντιστοίχους ἀνὰ δύο· ἥτοι δύο συνεχόμενους ἀνίσους μικροὺς καὶ ἀβαθεῖς ἐξωτερικοὺς χώρους, πρὸς Ν., καὶ δύο ἐσωτερικοὺς, ἐκτενομένους εἰς βάθος (μῆκ. ± 4.80 μ.) ὀπίσω τῶν πρώτων. Ὁ μεγαλύτερος ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν χώρων, προσιτὸς ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου του προσθίου χώρου, ἥτο ἐφωδιασμένος κατὰ τὴν δυτικὴν τῶν μακρῶν πλευρῶν του διὰ κτιστῶν ἐδράνων (πεζουλίου). Πρὸς τὸν σύστοιχόν του χῶρον φαίνεται νὰ ἐπεκοινῶναι διὰ θύρας.

Ἡ ἐπομένη — πρὸς Δ. — οἰκία (οἰκία 8) ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν χώρων διατεταγμένων εἰς βάθος, ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τῆς

προηγούμενης οἰκίας μέχρι τοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου (πίν. 119). Οἱ χώροι τῆς εἶναι προσιτοὶ διὰ διαδοχικῶν ἀνοιγμάτων ἀπὸ Ν. Οἱ δύο πρῶτοι ἐκ τούτων, χωριζόμενοι ἀπ' ἀλλήλων διὰ μεσοτοίχου, εἶναι ἐφωδιασμένοι δι' ἐδράνων. Ὁ τρίτος, ὁ ἐσώτατος καὶ μεγαλύτερος (μῆκ. ± 5.60 , πλάτ. ± 4.90 μ.), ὀριζόμενος ὑπὸ τῆς διέδρου γωνίας τῆς μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κλιμακωστασίου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ αἰθρίου, ἦτο ἐφωδιασμένος κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν του δι' ἐστίας.

Ἡ τρίτη ἐκ τοῦ συγκροτήματος τούτου οἰκιῶν — οἰκία 9 —, ἐκτεινομένη πρὸς Δ. τῆς προηγούμενης, ἴσου δὲ μήκους ἀλλ' εὐρυτέρα αὐτῆς, συντίθεται ἐκ χώρων μὴ συνεχομένων, διατεταγμένων δὲ αὐτοτελῶς κατὰ τὰς δύο πλευρὰς μικρᾶς αὐλῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀρχικῶς ἦτο προσιτὴ ἀπὸ Δ. Ἡ οἰκία 9 ἀποτελεῖται ἐκ δύο διαμερισμάτων, διατεταγμένων τοῦ ἐνὸς κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ ἐτέρου κατὰ τὸ νοτιοδυτικόν, χωριζομένων δὲ ἀπ' ἀλλήλων διὰ στενοῦ διαδρόμου πλάτους ± 1.05 μ. Οὐσιαστικῶς πρόκεινται δύο κατοικίαι. Ὁ διάδρομος, ἀρχόμενος ἄλλοτε ἀπὸ Δ., ὠδῆγει εἰς τραπεζιοειδῆ αὐλήν (πλάτους $3.25/4.20$ μ.), ἡ ὁποία κατελάμβανε τὴν νοτιοδυτικῶς ἀπομένουσαν ἐλευθέραν ἔκτασιν τῆς οἰκίας. Μετὰ ὅμως τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπομένης οἰκίας (οἰκίας 10), δυτικώτερον, ὁ διάδρομος μετετράπη εἰς ἀντιθέτως γαμματοειδῆ (L) κλειστὸν χώρον βοηθητικὸν τῆς αὐλῆς. Καὶ τὰ δύο διαμερίσματα τῆς οἰκίας 9 εἶναι προσιτὰ ἐκ τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία πρὸς Ν. φθάνει μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ φαίνεται ἀρχικῶς νὰ μὴ εἶχεν ἀνοιγμα πρὸς Ν. Ἡ εἴσοδος ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς αὐλῆς φαίνεται νὰ ἠνοιχθῇ ἀργότερον, ὅτε, προστεθείσης, ὡς εἴπομεν, τῆς οἰκίας 10, ἀπεκλείσθη ὁ διάδρομος.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν διαμερισμάτων τῆς οἰκίας 9 ἀποτελεῖται ἐκ δύο χώρων: ἐνὸς σχετικῶς εὐρέος, κυρίου χώρου (4.50×4.60 μ.), μὲ θύραν ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου (πρὸς τὴν αὐλήν), καὶ ἐτέρου (πλ. $0.95/0.97$ μ.) στενοῦ, δευτερεύοντος, προσιτοῦ δ' ἐκ τοῦ πρώτου. Ὁ πρῶτος ἦτο ἐφωδιασμένος διὰ δύο ἀκινήτων ἐπίπλων: μιᾶς στρογγύλης μαρμαρίνης τραπεζῆς ἰδρυμένης δεξιὰ τῆς εἰσόδου — εὐρέθησαν ἐμπεπηγμένος κατὰ χώραν ὁ ὑποστάτης αὐτῆς (ἄνω τμήμα κίονος) καὶ παρ' αὐτὸν τεμάχιον στρογγύλης πλακὸς — καὶ μιᾶς κτιστῆς κατασκευῆς, πιθανῶς κτιστοῦ ὑποστάτου τραπεζῆς ἐπίσης, ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Ἐγχοπαί, ἀνὰ μίαν, ἐπὶ τοίχων ἀμφοτέρων τῶν χώρων δηλοῦν πιθανῶς θέσεις ἀκινήτων ἐρμαρίων. Ὁ δεύτερος ἐκ τῶν ἐν λόγῳ χώρων εὐρέθη νὰ ἔχῃ δάπεδον ἐστρωμένον διὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ μαρμάρων (πίν. 133).

Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν διαμερισμάτων τῆς οἰκίας 9 (πίν. 133), τραπεζιοειδοῦς κατόψεως, ἦτο προσιτὸν διὰ θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς — πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς — μακρᾶς πλευρᾶς του· ἦτο δ' ὑπόστυλον καὶ ἐφωδιασμένον ἀφ' ἐνὸς δι' ἀκκουβίτου, καταλαμβάνοντος τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν,

σχεδὸν ἀπέναντι τῆς θύρας καὶ ἀφ' ἐτέρου διὰ κτιστοῦ δώματος («κεφαλάρν», «μεντέρν») μετὰ ἐδράνων καὶ μονίμου τραπέζης.

Εἰς τὸ μέσον τῆς αὐλῆς καὶ περίπου κατὰ τὸν ἄξονά της ἀπαντᾷ κτιστὴ κατασκευὴ μήκους 2.40 καὶ πλάτους 1.10 μ., εἰς ἑκατέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας διευθετεῖται ἀνὰ μίαν ἐγκοπὴ, ὡς αἱ τῶν κτιστῶν ἐρμαρίων. Ὁ προορισμὸς τῆς κατασκευῆς ταύτης παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀνεξήγητος· πιθανῶς σημαίνει μεγάλην συμπαγῇ ὑπαιθρον τράπεζαν¹. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ γαμματοειδοῦς διαδρόμου τῆς αὐλῆς εὐρέθῃ ὑπαιθρος ἐστὶν, εἰς ἀπόστασιν δὲ ± 1.20 μ. βορείως αὐτῆς καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς παρακειμένης οἰκίας—οἰκίας 10—εὐρέθῃ ἢ ἀρχὴ ὀχετοῦ κατευθυνομένου πρὸς Β. μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς νοτίας στοᾶς τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς, τὸν ὅποιον καὶ διατρύψα, διὰ τὴν ἐκβάλην (;) εἰς τὸν βόθρον, πρὸς κάλυψιν τοῦ ὁποίου εἶχον χρησιμοποιηθῇ μαρμάρινα μέλη (πίν. 133) (βλ. ἀνωτ. σ. 158). Ὁ ὀχετὸς οὗτος, εἰς τὴν ἀρχὴν του ἀκάλυπτος (πίν. 134β), φαίνεται κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ ἐκαλύπτετο καὶ νὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἀπόπατος τῆς οἰκίας. Ἐτερος ὀχετός, ἀκάλυπτος, ἐρχόμενος ἐκ τῆς αὐλῆς, ἀπὸ μικρᾶς τετραπλεύρου λεκανοειδοῦς κατασκευῆς ἐνθυμιζούσης τὸ impluvium τῶν ρωμαϊκῶν οἰκιῶν καὶ βαίνων ἐν μέρει παραλλήλως πρὸς τὸν πρῶτον, ἀλλὰ εἰς στάθμην χαμηλοτέραν ἐκείνου, δὲν ἐκβάλλει οὐδαμοῦ. Φαίνεται ἀρχαιότερος τοῦ νοτίου τοίχου τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς, ἄσχετος δὲ καὶ πρὸς τὴν οἰκίαν· πιθανῶς ἀπετέλει μίαν ἐνότητα μετὰ τοῦ βόθρου, τοῦ καλυπτομένου διὰ μαρμαρίνων μελῶν, ἀναγομένου καὶ τούτου εἰς χρόνους, πιθανώτατα, ἀρχαιότερους τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς (πρβλ. ἀνωτ. σ. 158). Ὁ δεῦτερος οὗτος ὀχετὸς ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς.

Καὶ ἡ ἐπομένη οἰκία—οἰκία 10 (πίν. 133)—εἶναι κάπως περίπλοκος. Δομικῶς ἔπεται τῆς οἰκίας 9, τῆς ὁποίας χρησιμοποιοῖ καὶ ἓνα τῶν τοίχων (τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ νοτιοδυτικοῦ διαμερίσματος). Εἶναι προσειτὴ ἐκ Ν. καὶ διαθροῦται εἰς βάθος. Ἡ ἔλλειψις δὲ οἰουδήποτε ἀνοίγματος πρὸς Δ. σημαίνει ὅτι πρὸς τὰ ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχεν ἐλεύθερος χώρος, ὅτι δηλαδὴ ἡ οἰκία 5 ἦτο ἤδη ἐκτισμένη.

Ἡ οἰκία 10 σύγκειται ἐξ ἐνὸς διαβατικοῦ, μιᾶς στοᾶς ἐκτεινομένης ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ διαβατικὸν καὶ ἀνοίγομένης πρὸς αὐλὴν, ἐνὸς προθαλάμου διευθετημένου εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς στοᾶς καὶ ἀκολούθως ἐκ δύο ἐσωτερικῶν χώρων, τοῦ ἐνὸς ὀρθογωνίου καὶ τοῦ ἐτέρου ἀντιθέτως γαμματοειδοῦς (L). Ἡ αὐλὴ καταλαμβάνει τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τῆς οἰκίας· οἱ ἐσωτερικοὶ χώροι καταλαμβάνουν τὸ βόρειον.

1 Ἐνθυμίζει τὰς μοναστηριακὰς τραπέζας (παραδείγματα ἐν Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική,² Ἀθῆναι 1958, 54. Πρβλ. καὶ τὴν κατασκευὴν ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς οἰκίας 10 βλ. κατωτ. σ. 165).

Ἡ εἴσοδος πρὸς τὴν ὅλην οἰκίαν ἐγίνετο διὰ τοῦ διαβατικοῦ, σχεδὸν ὀρθογωνίου κατόψεως ($2.90/3.00 \times 3.05$ μ.) καὶ πιθανῶς ὑψομένου ὡς διωρόφου πύργου. Πιθανώτατα διώροφος ἦτο καὶ ἡ στοά, σχηματιζομένου ἄνω ἐξώστου (ἡλιακόν, «χαγκιάτι»). Ἐντὸς τῆς στοᾶς καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχόν της ἐκτείνονται κτιστὰ ἑδράνα (μῆκ. ± 3.20 μ.) με' ὄψιν πρὸς τὴν αὐλήν. Ὁ προθάλαμος παρεῖχεν εἴσοδον ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὸ ὀρθογώνιον δωμάτιον (διαστ. 3.80×3.50 μ.) καὶ ἀφ' ἐτέρου πρὸς τὸ γαμματοειδές. Ἐντὸς τοῦ πρώτου δὲν εὐρέθη τι τὸ χαρακτηριστικόν. Τὸ δεύτερον ἦτο ἐφωδιασμένον εἰς τὰς τρεῖς ἐκ τῶν πλευρῶν του διὰ κτιστῶν ἐδράνων καὶ δι' ἐνὸς ἐλευθέρως ἱσταμένου τοίχου (μῆκ. 1.15, πλάτ. 0.46 μ.), προφανῶς κτιστῆς τραπέζης, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τεμαχίου μαρμαρίνης πλακός, προερχομένης ἐξ ὀρθομαρμαρώσεως τῆς βασιλικῆς, εὐρεθείσης δὲ παρὰ τὸν ἐν λόγῳ τοῖχον. Κατὰ τὸ βόρειον μέρος εὐρέθη κατασκευὴ τις ὡς ἐστία καὶ παρ' αὐτὴν ὀχετὸς διαπερῶν χαμηλὰ τὸν νότιον ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς νοτίας στοᾶς τῆς αὐλῆς τῆς βασιλικῆς. Ὁ τοῖχος τῆς βασιλικῆς εἶχε χρησιμεύσει ὡς βόρειος τοῖχος τῆς οἰκίας. Ἡ αὐλὴ ἦτο προσιτὴ μόνον ἐκ τῆς στοᾶς τῆς οἰκίας, περιέκλειε δὲ αὐτοτελῶς ἱστάμενον τοῖχον (μῆκ. 1.05, πλ. 0.62 μ.) τοποθετημένον ἐγκαρσίως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς αὐλῆς — προφανῶς κτιστὴν τράπεζαν¹. Εἰς ἀπόστασιν δὲ 1.10 μ. ἀπὸ τῆς κατασκευῆς ταύτης ἀπεκαλύφθη λάκκος (διαστ. 1.15×0.80 καὶ βάθους σχεδὸν 1.00 μ.) ἔχων τοιχώματα ἐκτισμένα διὰ πλίνθων· ὁ προορισμὸς του δὲν εἶναι σαφές².

Χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦ συμπλέγματος τούτου οἰκιῶν εἶναι ἡ προχειρότης κατασκευῆς, ἡ εὐτέλεια τῶν ὑλικῶν δομῆς (ἀργολιθοδομή διὰ πηλοῦ), ἐπίσης δὲ τὸ ἀκανόνιστον αὐτῶν. Φαίνονται σαφῶς ὡς κατασκευαὶ ἀνάγκης. Ἀξιοπαρατήρητος ἐν τούτοις εἶναι ἡ ποικιλία τῶν διατάξεων των, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία κοινῶν χαρακτήρων: Προθάλαμοι, χῶροι μετὰ ἐδράνων καὶ χῶροι ἄνευ ἐδράνων, τράπεζαι κτισταί, τράπεζαι εἰς αὐλὰς κλπ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τούτων μόνον μία κατοικία ἦτο ἐφωδιασμένη δι' ἀκουβίτου, κατὰ τὸν τύπον οἰκιῶν, αἵτινες ἤλθον εἰς φῶς πέρυσιν (οἰκίαι 1, 4 καὶ 5. Βλ. ΠΑΕ 1959, 135 κέ.). Τόσον τὰς ὁμοιότητας ὅσον καὶ τὰς διαφορὰς διατάξεως καὶ χαρακτήρων τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφεισῶν οἰκιῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου θὰ ἡρέσκετό τις ν' ἀποδώσῃ ἀφ' ἐνὸς εἰς κοινότητα καὶ ἀφ' ἐτέρου εἰς διαφορισμὸν κοινωνικῆς προελεύσεως τῶν ἐνοίκων. Παραλλήλως ὅμως διαφαίνεται καὶ ἐνιαία βούλησις δι' ἀπὸ κοινοῦ,

1 Πρβλ. τὴν κατασκευὴν τῆς οἰκίας 9 (ἀν. σ. 164).

2 Εἰς τὸ ἐπάνω στρώμα τῆς ἐπιχώσεώς του εὐρέθη ἐν ἀγγεῖον· εἰς βάθος 0.18 μ. συνηντήθη λεπτὸν στρώμα τέφρας καὶ κατόπιν μέχρι βάθους 0.34 μ. στρώμα ἀσβέστου· κατωτέρω μέχρι τοῦ πυθμένος εὐρέθη ἄμμος.

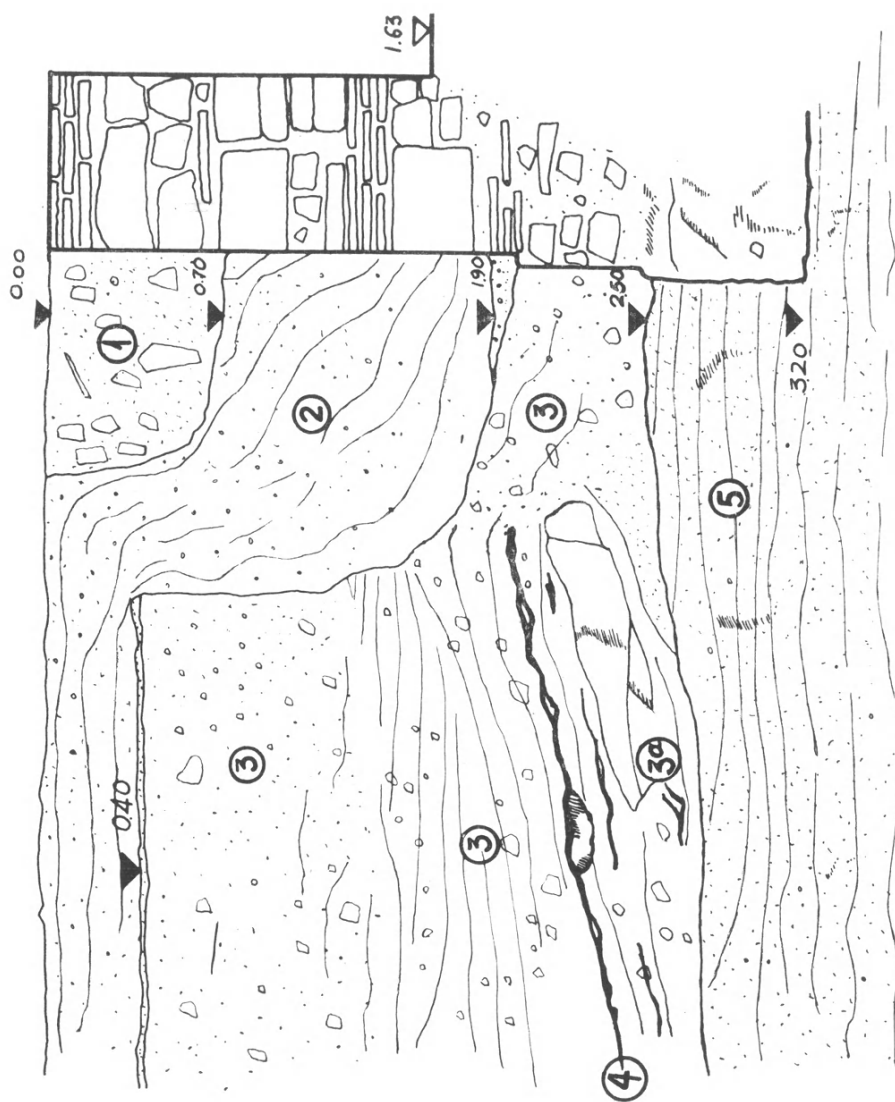
κατὰ συστάδας, πλήρῳσιν ἀνάγκης πρὸς ἐσπευσμένην κατοίκησιν. Ἡ χρησιμοποίησις — καὶ εἰς τὴν προκειμένην συστάδα οἰκιῶν — ἀκεραίων ἢ εἰς τεμάχια μαρμάρων, εἰλημμένων ἐκ τῆς βασιλικῆς, χρονολογεῖ τὴν οἰκοδόμησίν των μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐκείνης. Νομίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εὑρεθέντα εἰς χώρους τῶν ἐν λόγῳ οἰκιῶν χρονολογούμενα δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 541/2 καὶ 554/5, σχεδὸν νεόκοπα, προσφέρουν διὰ τὰς ἐν λόγῳ οἰκίας χρονολογικὸν ὄριον συμπίπτον πρὸς τὸν χρόνον τῆς καταστροφῆς τοῦ μνημείου ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ 550/1 — καταστροφῆς γενικῶς τῆς Κορίνθου καὶ μερικῆς μετοικεσίας τῶν κατοίκων της (ΠΑΕ 1959, 138 κέ.). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἱκανὸν ἀριθμὸν νομισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μετιουστινιάνειον εὑρέθη μόνον ἓν, τῶν Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας (578-602)· σημαίνει δὲ τοῦτο ὅτι ὁ βίος ἐντὸς τῶν ὡς ἀνωτέρω οἰκιῶν ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ κυρίως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος εἶχεν ὅλως ἀτονήσει ἢ ἐνταῦθα ζωὴ, μὴ παραταθεῖσα περαιτέρω. Τὰ χρονολογικὰ δὲ ταῦτα συμπεράσματα εἶναι πολλαχῶς χρήσιμα.

3. Ὁ ἀρχαῖος λιμὴν

Αἱ ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀρχαίου λιμένος τοῦ Λεχαίου προῆλθον ἐφέτος ἐκ παρατηρήσεων περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀμμόδους ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ἡ ἀνασκαπτομένη βασιλική. Αἱ περυσιναι ἐρευναι εἶχον ὀδηγήσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πρῶτα τεχνικὰ ἔργα — ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ βραχίονος τοῦ ἀρχαίου λιμένος — συνίσταντο ἐκ σωρεύσεως μεγάλων ἀκανονίστων λίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατόπιν ἐπεσωρεύθη ἄμμος καὶ ὅτι ἡ σώρευσις ἐκείνη λίθων ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῶν Κυψελιδῶν (ΠΑΕ 1959, 139-140). Ἡ ἐφετινὴ διαπίστωσις, γενομένη κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν τομῶν πρὸς μελέτην τῆς θεμελιώσεως τῆς βασιλικῆς (βλ. ἀνωτ. σ. 158 κέ.), εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἐπισώρευσις τῆς ἄμμου εἶναι τεχνητή, τοῦλάχιστον μέχρι ὠρισμένου βάθους ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Αἱ παρατηρήσεις περιωρίσθησαν μέχρι βάθους ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὴν στάθμην ἐδράσεως τῶν θεμελίων τῆς βασιλικῆς. Ἡ βαθυτέρα τομὴ — ἐξωτερικῶς τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ βορείου πτεροῦ — ἐφθασεν εἰς βάθος ± 3.20 μ. (πίν. 135α). Ἡ μετ' ἐκείνην, ὀλιγώτερον βαθεῖα — εἰς τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τὴν μετὰ τὸ τοῦ ὤμου τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βορείου πτεροῦ — ἐφθασεν εἰς βάθος ± 2.10 μ. Τὰ ἐπίπεδα ἐδράσεως ὅμως τῶν τοίχων εὐρίσκονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην, τῆς διαφορᾶς ὕψους ὀφειλομένης εἰς τὴν ὑψομετρικὴν διαφορὰν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους.

Αἱ παρατηρήσεις εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν ὡς ἄνω τομῶν ἀπεκάλυψαν ὅτι τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ἡ βασιλική, συνίσταται ἐκ τῶν ἐξῆς στρωμάτων μέχρι τῆς στάθμης ἐδράσεως τοῦ θεμελίου (εἰκ. 2): Πρῶτον ἐξ ἐνὸς στρώματος

Εἰκ. 2. Σχέδιον στρωματογραφικῆς συνθέσεως τοῦ ἐδαφους ἐξωτερικῶς τοῦ βορείου περσίου.

ἐκ χαλίκων καὶ ἄμμου κιτρινωπῆς ἀποχρώσεως (ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 σημειοῦται ὑπ' ἀριθμ. 2) ¹. Τοῦτο εἰς ἀπόστασιν πέρα τῶν ± 1.50 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ μνημείου φαίνεται νὰ εἶναι πάχους 0.35 - 0.40 μ., ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ τοίχου τὸ πάχος αὐξάνει εἰς ± 1.05 μ. Φαίνεται ὡς γέμισμα τεχνητῆς κοιλότητος (βλ. ἀνωτ. σ. 159). Ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ στρώματος εἰς βάθος ± 0.75 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὐρέθησαν ἐν νόμισμα τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Γ' (425-455)² καὶ ἐν τοῦ Μαρκιανοῦ (450-475)³. Ἀκολουθεῖ στρῶμα (ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 ὑπ' ἀριθμ. 3) συνιστάμενον ἐκ χαλίκων καὶ ἄμμου ἀποχρώσεως καστανῆς· τὸ στρῶμα τοῦτο παρὰ τὸν τοῖχον ἔχει πάχος ± 0.70 μ. ἀλλὰ ἡ κάτω στάθμη του ταπεινοῦται λοξῶς καθόσον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοῦ τοίχου. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθησαν εἰς βάθος ± 1.50 μ. μέχρι ± 1.65 μ. χαλκοὶ ἥλοι· εἰς βάθος ± 2.20 καὶ εἰς ἀπόστασιν ± 0.40 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου εὐρέθη ἥλος χαλκοῦς διαπερῶν σπάραγμα πλακὸς μολύβδου πάχους 0.01 μ. Εὐρέθησαν ἐπίσης εἰς διάφορα βάθη —μέχρι βάθους 1.75 καὶ 2.00 μ.— ὅστρακα καὶ μεγαλύτερα τεμάχια ἐλληνιστικῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓν, διατηροῦν κελύφη θαλασσίων ζώων, μαρτυρεῖ ὅτι τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τῆς θαλάσσης. Εἰς βάθος ± 2.00 μ. παρεμβάλλεται ἐντὸς τοῦ ἐν λόγῳ στρώματος λεπτὸν ἀκανόνιστον στρῶμα, συνιστάμενον ἐξ ὑπολειμμάτων πυρᾶς (ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 ὑπ' ἀριθμ. 4). Συγκεκριμένως παρατηρήθησαν ἐντὸς τούτου τέφρα, ἀπληθρακωμένα τεμάχια ξύλων, ὅστρακα ἀγγείων καὶ τεμάχιον μολύβδου. Τεμάχιον ἀγγείου ὀλίγον κεκαυμένον, διατηροῦν δ' ἐπικολλημένα μικρὰ βήσαλα καὶ ἄμμον, μαρτυρεῖ πυρὰν ἐπισυμβᾶσαν ἐντελῶς εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὥσάν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν θάλασσαν. Κατόπιν ἔπεται στρῶμα, πάχους ± 0.45 μ. παρὰ τὸν τοῖχον ἀλλὰ πέρα τούτου βαθμηδὸν λεπυνόμενον καὶ ἔχον τὸ κάτω ἐπίπεδόν του ἐκτεινόμενον σχεδὸν ὀριζοντίως· κατὰ τὴν ὑφὴν ὁμοιάζει πρὸς τὸ στρῶμα 3, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 2 σημειοῦται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 3α. Τέλος ἀπὸ τοῦ βάθους ± 2.50 μ. ἄρχεται στρῶμα (ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 2 ὑπ' ἀριθμ. 5) συνιστάμενον ἐκ λεπτοκόκκου ἄμμου κιτρινωπῆς. Τὸ πάχος του δὲν ἐξηκριβώθη — ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου εἰς βάθος ± 0.75 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ ἄνω ἐπιπέδου του φθάνει ὁ πυθμὴν τοῦ θεμελίου τοῦ πτεροῦ—, εἶναι ὅμως χαρακτη-

1 Τὸ ἐπιφανειακὸν στρῶμα ἐξ ἄμμου φορητῆς δὲν ἐσημειώθη, μὴ ληφθὲν ὑπ' ὄψιν. Τὸ στρῶμα 1 ἀποτελεῖται ἐκ κρημνισμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπληρώθη ἡ τάφρος ἢ ἀφεθεῖσα πιθανῶς διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς (βλ. ἀνωτ. σ. 159).

2 Πρβλ. WROTH, Coins of the Vandals, 18 κέ. ἀριθμ. 12 κέ.

3 HOWARD L. ADELSON—GEORGE L. KUSTAS, A Bronze Hord of the Period of Leo I, Museum Notes IX, 1960, 181, πίν. IX, ἀριθμ. 370. Ἡ ταύτισις τῶν νομισμάτων ἔγινε μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Διευθυντρίας τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Κας Εἰρήνης Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου.

ριστικὸν ὅτι εἰς βάθος 3.05 μ. εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου δύο χαλκᾶ νομίσματα τῆς Κορίνθου ἀναγόμενα εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ., σπάραγμα μολύβδου φέρον τύπον καρφωμένου ἡλου καὶ ὄστρακα ἀγγείων.

Εἰς τὴν δευτέραν τομὴν, τὴν ἐξω τοῦ βορείου ὤμου, παρατηροῦνται : ἐν —πρῶτον στρῶμα—ἐκ κιτρινωπῆς ἄμμου μετὰ βησάλων, ἀκολούθως στρῶμα σφιγκτὸν ὡς ξηρὸς πηλὸς ἐξ ἄμμου κιτρινωπῆς, ἔπειτα στρῶμα πάχους ± 0.35 μ., χαρakterιζόμενον ἐντόνως διὰ τῆς παρουσίας λειψάνων πυρᾶς (ἄμμος μαύρη), τέταρτον στρῶμα ἐκ χονδροκόκκου ἄμμου ὁμοῦ μετὰ καστανῆς ἄμμου περιεχούσης βήσαλα καὶ τέλος —τὸ κάτω— στρῶμα ἐκ λεπτοκόκκου καστανῆς ἄμμου. Καὶ ἐδῶ τοῦ κάτω στρώματος ἡ ἄνω στάθμη ἐκτείνεται σχεδὸν ὀριζοντίως. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου ἐπεσωρεύθη καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς περιοχῆς —ἐννοῶ καὶ τὴν περιοχὴν τῆς πρώτης τομῆς— ὕλικὸν λοφοειδῶς.

Τὸ κατὰ τ' ἀνωτέρω ἐπισωρευθὲν ὕλικὸν φαίνεται νὰ ἐλήφθη ἀφ' ἑνὸς ἐκ τοῦ ἐκεῖθεν τοῦ βραχίονος αἰγιαλοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκ τῆς θαλάσσης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐργασίας ἐκβαθύνσεώς της¹ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ βραχίονος λεκάνης τοῦ λιμένος, ὁμοίως ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἐργασίας ἐκβαθύνσεώς της². Περὶ τῆς ἐκ τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ τῆς θαλάσσης προελεύσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὕλικου ἔνδειξιν προσφέρει ἡ ἐντὸς τούτου εὑρεσις τεμαχίων ἀγγείων μὲ προσκεκολλημένα κελύφη θαλασσίων ζώων, ὡς καὶ ἡ εὑρεσις χαλκῶν ἡλων καὶ σπαραγμάτων μολυβδίνων φύλλων προερχομένων προφανῶς ἐξ ἐπενδύσεων τῶν ὑφάλων μερῶν τῶν πλοίων³.

Ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω στρωμάτων τὸ πρῶτον—τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2—χρονολογούμενον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐγέρσεως τοῦ μνημείου (νομίσματα Βαλεντινιανοῦ Γ' καὶ Μαρκιανοῦ), φαίνεται νὰ προῆλθεν ἐξ ἀποθέσεως ὕλικου ἐξαχθέντος κατὰ τὰς ἐργασίας ἰσοπεδώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς μετὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων της⁴. Πίθος ἀκέραιος, περιέχων λείψανα καύσεως νεκροῦ, εὑρεθεὶς δ' ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς βάθος ± 1.50 μ.

1 Μέρος τοῦ ὕλικου τούτου προῆλθε προφανῶς καὶ ἐκ τῆς ἐκβαθύνσεως τῆς γενομένης κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ λιμένος (βλ. κάτωψιν προχείρως παρὰ G. Roux, Pausanias en Corinthie, Paris 1958, 103 εἰκ. 25)· ὁ κύριος ὅμως ὄγκος τοῦ ὕλικου, τοῦ προελθόντος ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων εἰς τὸν ἐξωτερικὸν λιμένα, ἐσωρεύθη ἐκατέρωθεν τοῦ στομίου τοῦ ἐσωτερικοῦ λιμένος, σχηματισθέντων τότε τῶν δύο μέχρι σήμερον σωζομένων τεχνητῶν λοφίσκων.

2 Ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς λεκάνης φαίνεται νὰ προέρχεται τὸ σφιγκτὸν—ἐνεκα προσμειξέως μὲ ἄργιλον—στρῶμα ἄμμου.

3 Ἐπὶ τεμαχίου μολύβδου μετὰ ἡλου ἔτυχε νὰ διασωθοῦν καὶ ἐλάχιστα λείψανα ξύλου.

4 Ἐντεῦθεν ἡ χαμήλωσις αὐτοῦ παρὰ τὸν τοῖχον (πρβλ. ἀνωτ. σ. 159).

καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ βορείου πτεροῦ (πίν. 132β) ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῆς πρώτης ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω τομῶν, φαίνεται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ στρώματος τοῦ ἀπομακρυνθέντος τότε ὑλικοῦ· νὰ εὑρέθῃ δηλαδὴ τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω ἐργασίας ἰσοπεδώσεως καὶ νὰ ἐτοποιηθῇ μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας παρὰ τὸν τοῖχον. Τὰ δύο Κορινθιακὰ νομίσματα τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ στρώματος 5, παρέχουν χρονολογικὸν ὄριον *ante quem non* περὶ τῶν στρωμάτων 2, 3 καὶ 4, τῶν ὑπερκειμένων τοῦ 5. Τὸ ὑλικὸν τοῦ στρώματος 4 εἶναι σαφές ὅτι προῆλθεν ἐκ περιοχῆς τοῦ αἰγιαλοῦ, ὅπου εἶχεν ἐπισυμβῇ ἐκτεταμένη πυρκαϊά, πιθανῶς ἐκ πυρπολήσεως τοῦ λιμένος κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ἐπὶ Μομμίου (146 π.Χ.). Συνεπῶς δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ τελικὴ μορφή τοῦ ἀρχαίου λιμένος¹ προῆλθε κατόπιν ἐκτεταμένων χωματουργικῶν ἐργασιῶν, γενομένων κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ στρώματος 5 δὲν ἀπεκτῆθησαν πρὸς τὸ παρὸν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις· πρέπει νὰ διανοιχθοῦν ἐπὶ τούτῳ τομαὶ μέχρι τῆς στάθμης τοῦ φυσικοῦ στρώματος, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ νομίσματα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. προσφέρουν περὶ τοῦ στρώματος τούτου χρονολογικὸν ὄριον *post quem*.

Κατὰ ταῦτα δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ὡς ἐξῆς ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου λιμένος: Ἀρχικῶς ὑπῆρχε μικρὸν τέναγος, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο μεταξὺ τῆς θάλασσης καὶ τῆς ξηρᾶς, ἀποτελεσθὲν, ὡς φαίνεται, ἐξ ὑπογείων ὑδάτων, ἀφθόως τότε ρεόντων καὶ ἐκβαλλόντων παρὰ τὴν θάλασσαν². ἀπὸ τῆς θάλασσης φαίνεται νὰ ἐχωρίζετο τοῦτο διὰ βραχίονος ἀμμώδους, φυσικῶς σχηματισθέντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κυψελιδῶν ἐγίναν αἱ πρῶται ἐκτεταμέναι ἐργασίαι πρὸς μετατροπὴν τοῦ τενάγους εἰς ἐπίγειον τῆς Κορίνθου· συνίσταντο δὲ ἀφ' ἑνὸς εἰς καθαρισμόν καὶ ἐκβάθυσιν τοῦ τενάγους καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ βραχίονος διὰ σωρεύσεως λίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεσωρεύθη ἄμμος (πρβλ. ἀνωτ. σ. 165). Πῶς ἀκριβῶς ἦτο ὁ λιμὴν κατὰ τοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους δὲν εἶναι γνωστόν· πιθανῶς εἶχεν εὐρυνθῇ ἡ χωρητικότης του καὶ εἶχεν ἐνισχυθῇ τὸ κρηπίδωμα τοῦ βραχίονός του δι' ἐπισωρεύσεων ἄμμου. Τὴν μεγίστην ἀκμὴν ἐπέτυχε καὶ τὴν τελικὴν διαμόρφωσίν του εἰς λιμένα προσέλαβε τὸ Λέχαιον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Φαίνεται νὰ διηρύνθη τότε ὁ ἐσωτερικὸς λιμὴν περισσότερον, ἐν συνδυασμῷ πρὸς χωματουργικὰς ἐργασίας, τῶν ὁποίων ὁ ὄγκος καὶ σήμερον — ἐποχὴν τεχνικῶν μέσων — προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν³.

1 Βλ. προχείρως τὸ σχέδιον παρὰ Roux, ἔ.ἀ.

2 Σήμερον παρατηροῦνται δύο θέσεις ἐκβολῆς ὑπογείων ὑδάτων: εἰς τὸν μυχὸν τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τοῦ λιμένος καὶ εἰς τὸν μυχὸν τῆς δυτικῆς. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἀνέβλυζον περισσότερα ὕδατα.

3 Παλαιότερας γνώμας περὶ τοῦ λιμένος τοῦ Λεχαίου βλ. παρὰ KARL LEHMANN - HARTLEBEN, *Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres*, Leipzig 1923, 53-54.

4. Κινητὰ εὐρήματα

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε καὶ ἐφέτος τεμάχια γυψίνων γείσων, θραύσματα ὑαλοπινάκων καὶ ὑαλίνων σκευῶν, τεμάχια ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν, μεγάλην ποσότητα ὀστράκων ἀγγείων, καὶ ἀγγεῖά τινα ἀκέραια (πρβλ. τὸν πίθον πίν. 132β), δεκάδας λύχνων, μικρὰ μετάλλινα ἀντικείμενα καὶ ὑπὲρ τὰ 170 χαλκᾶ νομίσματα. Μεγάλῃ ποσότης ὀστράκων συνελέγη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν οἰκιῶν (βλ. ἀνωτ. σ. 161 κέ.), προῆλθον δὲ κατὰ τὴν συγκόλλησίν των ἀγγεῖα, τινὰ τῶν ὁποίων παρουσιάζουν ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον· ὑπῆρξεν ὅμως ἀτύχημα τὸ ὅτι ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ τούτου δὲν ἔγινεν ὑπὸ τοῦ συγκολλητοῦ δι' ὅλας τὰς κατηγορίας ἀγγείων, μετ' ἴσης, ὡς ἄλλοτε, ἐπιμελείας, ἔνεκα κοπώσεώς του καὶ δὲν ἀπεκτήθησαν τεμάχια ὁλόκληρα, ὅσα ἀνεμένετο, κυρίως χονδρῶν οἰκιακῶν σκευῶν. Μεταξὺ τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτα εἶναι ἐν μολύβδινον κόσμημα, πιθανῶς πρεπενδοῦλιον (πίν. 135β)¹, εὐρεθὲν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας 10 (βλ. ἀνωτ. σ. 163 κέ.) καὶ εἰς χαλκοῦς πιθανῶς θηλυκωτῆρ ὑπὸ μορφὴν χηνός (μῆκος 0.04, ὕψος 0.05, πάχος 0.008 μ.) (πίν. 135γ). Τὸ τελευταῖον τοῦτο εὔρημα, λίαν ἀξιόλογον διὰ τὴν εἰς αὐστηρὸν ρυθμὸν ἐξαίρετον ἀπόδοσιν τῆς καλλιτεχνικῆς του μορφῆς, εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀβεβαίου χρονολογίας· (εὐρέθη μετὰξὺ τοῦ ἐπιπολαίου στρώματος φορητῆς ἄμμου καὶ τῆς στάθμης τοῦ ἐπιπέδου τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ἐδάφους).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

¹ Ἀποτελεῖται ἐκ στεφάνης μετὰ συμφοῦς κρίκου, περατουμένης δὲ εἰς δισκάρια καὶ κάτω εἰς ὀρθογώνιον ἀπόφυσιν (ὀλικὸν μῆκος 0.065, πλάτος 0.055 μ.). Ἐπὶ τῆς κυρίως ὕψεως διακοσμητικὰ σφαιρίδια. Ἡ στεφάνη παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἀναρτήσεώς της ἐκ τοῦ κρίκου.

Μετά μικράν διακοπήν τῶν ἐρευνῶν εἰς ἀρχαίαν Ἡλίδαν, αὐταὶ ἐπανήρχισαν ὑπὸ τὴν μορφήν Ἑλληνοαυστριακῶν ἀνασκαφῶν. Πρώτῃ φροντίς ὑπῆρξεν ἡ μελέτη τῶν ἤδη ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἀνασκαφέντων κατὰ τὰ ἔτη 1910 - 1914 τμημάτων τῆς πόλεως (κυρίως τῆς Ἀγορᾶς) καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς καταστάσεως διατηρήσεως τῶν τότε ἀποκαλυφθέντων κτηρίων. Ταυτοχρόνως ἤρχισεν ἡ συντήρησις, μελέτη καὶ τακτοποίησις τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐκεῖνων προκυψάντων κινητῶν εὐρημάτων.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος περιωρίσθη εἰς τὸ θέατρον καὶ εἰς τὰ κτήρια D καὶ G2 (ÖJ 27, 1932, σ. 69, σχ. 87).

Ἐπίσης ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς ἄλλα τμήματα τῆς πόλεως ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐξετάσεως τῆς καταστάσεως διατηρήσεως μερικῶν ἄλλων τμημάτων τῆς πόλεως.

Θέατρον : Εἰς τὸ θέατρον ἀπεκαλύφθησαν ἐκ νέου ἡ BA. πάροδος μετὰ τοῦ BA. παρασκηνίου, τὸ κυρίως κτήριο τῆς σκηνῆς, τμήμα τῆς ὀρχήστρας μετὰ τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τοῦ «Orchesterkanal», ὡς καὶ τμήμα τοῦ κοίλου.

Εἰς τὴν BA. πάροδον ἀπεκαλύφθησαν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ κατὰ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγαν αὐτῆς ἀνάλημμα τοῦ κοίλου, σωζόμενον εἰς πολλοὺς ἐπαλλήλους δόμους (πίν. 136β), κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς παρόδου ἀνεσκάφησαν δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι σαμαρωτοὶ ἐκ κεράμων. Ἐξ ἄλλου ἦλθον εἰς φῶς τὰ θεμέλια τῶν τοίχων τῆς σκηνῆς μετὰ τοῦ BA. παρασκηνίου μόνον, ὡς καὶ αἱ βάσεις τῶν μετὰ ἡμικιόνων πεσίσκων τοῦ προσκηνίου (πίν. 136α, 137α καὶ 138). αὗται συνδέονται διὰ τοιχείου ἐπικεχρισμένου δι' ἀσβεστοκονιάματος λήγοντος κάτω εἰς κυμάτιον.

Ἐπίσης κατὰ τὸ BA. ἄκρον τοῦ κυρίως κτηρίου τῆς σκηνῆς ἀπεκαλύφθη δάπεδον ἐκ μικρῶν ψηφίδων, συνδεομένων διὰ κονιάματος (πίν. 137β), εἰς τὸ ἀντίστοιχον δὲ ΝΔ. χαλικοστρωτον δάπεδον (πίν. 138β) πολλοὶ τῶν δόμων τῆς σκηνῆς φέρουν ἐγκοπὰς εἰς σχῆμα διπλοῦ Τ μὴ ἀντιστοιχοῦσας πολλάκις ἐπὶ συνεχομένων δόμων, ληφθέντων ἐκ παλαιότερου κτηρίου.

Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα τῆς ὀρχήστρας ἀπεκαλύφθη ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὡς οὗτος μετεσκευάσθη κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ἐκτισμένος δι' ὀπτῶν πλίνθων, ἐπίσης τὰ θεμέλια τοῦ ἀγωγοῦ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων κἀτωθεν τοῦ BA. τμήματος τοῦ κυρίως κτηρίου τῆς σκηνῆς (πίν. 138α) ὡς καὶ ὁ τοῦ ρωμαϊκοῦ ὀπισθεν αὐτῆς.

Ἡ τάφος, τὴν ὁποίαν εἶχε διανοίξει ὁ O. WALTER εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κοίλου, διηρῦνθη καὶ ἐπεξετάθη μέχρι τῆς περιφερείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἀνευρέθησαν ἔχνη κερκίδων· ἀπεκαλύφθη ὅμως στρῶμα κεραμόχρουν, παρουσιάζον κεκλιμένην ἐπιφάνειαν· τοῦτο, εὐρισκόμενον ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν κλίσιν τοῦ κοίλου.

Φαίνεται ὅθεν ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα τοῦ WALTER ὅτι τὸ θέατρον αὐτὸ δὲν εἶχε λιθίνας βαθμίδας καὶ ὅτι οἱ θεαταὶ ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ πρανοῦς τοῦ κοίλου, ὡς εἰς τὸ Στάδιον τῆς Ὀλυμπίας.

Ὅπισθεν τῆς σκηνῆς ἡνοίχθησαν ἕτεροι τάφοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν ρωμαϊκοὶ τάφοι κτιστοί, σαμαρωτοὶ ἐκ κεράμων (πίν. 139β), πιθοειδεῖς, ὡς καὶ τοιχία κτηρίων ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄπαντες οἱ τάφοι ἦσαν πτωχότατοι εἰς κτερίσματα.

Εὐρέθη ἐπίσης καὶ φρέαρ· τοῦτο ἐρευνηθὲν ἀπέδωκεν ὄστρακα κυρίως ἐλληνικῆς ἐποχῆς, ἐξ ὧν πολλὰ ἀρχαῖκά.

Κτήριον D : Ἐκαθαρίσθη ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς ἐπιχωματώσεως τὸ κτήριο D, κείμενον ΝΑ. τῆς στοᾶς τῶν Ἑλλανοδικῶν, κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ ἐπαρχιακοῦ δρόμου, τὸ ὁποῖον ὁμοίως εἶχεν ἀνασκαφῇ ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου. Σώζονται μόνον τὰ θεμέλια αὐτοῦ σχηματίζοντα ὀρθογώνιον ναόσχημον οἰκοδόμημα μετὰ διαχωριστικὸν ἐγκάρσιον τοῖχον. Κατὰ τὴν Δ. στενὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη τμήμα ἀγωγοῦ ἐκ κεράμων (Ziegelkanal).

Κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ αὐτοῦ κτηρίου εὐρέθησαν κτίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ εἰσοδος, παρ' αὐτὴν δὲ βάσις κίονος καὶ ἑτέρα πεσσοῦ, κεκοσμημένα διὰ κυματίου (πίν. 139α).

Ἐκαθαρίσθη ἐπίσης ἐκ τῆς ἐπιχωματώσεως τὸ οἰκοδόμημα G2 καὶ ἀπεκαλύφθη τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῶν θεμελίων του, ἀποτελουμένων ἐξ ἀργῶν λίθων.

Ἐτεροι τάφοι ἡνοίχθησαν ὁμοίως κατὰ τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ ἐπαρχιακοῦ δρόμου, εἰς τινὰς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τάφοι, σχήματος ὀρθογωνίου, ἐκτισμένοι δι' ὀπτῶν πλίνθων καὶ κεκαλυμμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν μεγάλων διαστάσεων, προερχομένων ἐκ παλαιότερων κτηρίων (πίν. 140). Μία τῶν ὡς ἄνω πλακῶν φέρει τρίγλυφα καὶ μετόπας. Σημαντικὸν ἐξ ἄλλου εὑρημα εἰς μίαν τῶν τάφων, ἀνοιγεῖσαν παραλλήλως πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς Νοτίας Στοᾶς, ἦτο θεμέλιον ἐκ μεγάλων λιθίνων δόμων. Τούτου ἡ ἐρευνα δὲν ἐπερατώθη.

Ἐτεροι τάφοι ἡνοίχθησαν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ρωμαϊκῶν θερμῶν (R), ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀπεκαλύφθησαν μόνον ρωμαϊκὰ τοιχία.

Τὰ κτίσματα τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ θεάτρου φαίνεται ὅτι ὑπέστησαν κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν οὐσιαστικὰς μεταβολὰς καὶ μετασκευάς, ὡς φανερώνουν

τὰ πολλὰ ρωμαϊκὰ κτίσματα καὶ αἱ ρωμαϊκαὶ ἐπὶ παλαιότερων κτηρίων προσ-
θήκαι.

Ἐξ ἄλλου ἐντὸς ἀγροῦ ΝΔ. τῆς 'Αγορᾶς καὶ ἔξωθι τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καλύβια εὐρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη : δωρικὸν ἀρχαϊκὸν κιονόκρανον ἐκ πωρολίθου, σπόνδυλος φέρων κατακορύφους ραβδώσεις μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς κυρτῆς αὐτοῦ ἐπιφανείας καὶ πήλινον τεμάχιον φέρον κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν αὐτοῦ παραλλήλους αὐλακώσεις καὶ ἔχον τὴν ἐτέραν ἐπίπεδον. Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο τελευταίων πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς Παλαίστρας τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς γειτνιασέως τῆς θέσεως εἰς ἣν τοῦτο εὐρέθη, πρὸς τὴν ἐκεῖ μετὰ πολλῆς πιθανότητος τοποθετουμένην περιοχὴν τοῦ Γυμνασίου, ἴσως εἶναι ὀρθόν, νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν τῶν Γυμνασίων τῆς 'Ηλιδος εἰς τὸν χῶρον τοῦτον.

Ἔτερα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, ἐπιγραφαί, τεμάχια ἀναγλύφων κ.ἄ., διασκορπισμένα εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς περιοχῆς ἢ ἐντετοιχισμένα εἰς τὰς οἰκίας τῶν πέριξ χωρίων, ἀνεζητήθησαν συστηματικῶς καὶ συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν ἐν Μπουχιώτῃ 'Αρχαιολογικῇ Συλλογῇ.

Περὶ τοὺς δέκα προϊστορικοὺς τύμβους ἐπεσημάνθησαν εἰς τὴν μεταξὺ Μπουχιώτῃ καὶ Ἀμαλιάδος περιοχὴν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς συνδεούσης αὐτὰ ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ.

Τέλος, εἰς τὴν θέσιν «Λαγκάδι», εὐρέθη κτίσμα περιέχον ψηφιδωτὸν ἐκ μικρῶν λίθων ποταμίων ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ('Εργον 1960, εἰκ. 134).

Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἄξια μνείας εἶναι :

α) Τεμάχιον πήλινου ἀνδρικοῦ ἀγάλματος μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους παριστῶντος ἴσως Σάτυρον ἢ Πᾶνα.

β) Ἀρχαϊκὰ καὶ κλασσικὰ ὄστρακα μετὰ μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων διακοσμήσεων.

γ) Τεμάχια πήλινων ἀγαλματίων Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

δ) Λύχνοι ἐλληνικοὶ καὶ ρωμαϊκοί.

ε) Θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων.

ς) Μεγαρικοὶ σκύφοι.

ζ) Ἡλειακὰ ἀγγεῖα.

η) Πήλιναι σίμαι γραπταὶ 5ου αἰῶνος.

θ) Νομίσματα.

ι) Χαλκᾶ δισκάρια «Tesserae».

21. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΟΥ ΣΚΙΛΛΟΥΝΤΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ, ΜΑΖΙΟΥ ΣΚΙΛΛΟΥΝΤΙΑΣ

Μετά την πρώτην συστηματικὴν ἀνασκαφὴν, γενομένην κατὰ τὸ 1938 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (BCH 64 - 65, 1940 - 1941, 245 - 246, AA 1940, 235 κ.έ. Περὶ τῆς πρώτης ἀνακαλύψεως τοῦ ναοῦ βλ. Olympia Textb. I, σ. 12 καὶ Ε. ΜΕΥΕΡ, Neue Pelopon. Wanderungen 6.96) καὶ κατόπιν τῆς μικρᾶς ἐρεύνης διενεργηθείσης μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ (BCH 76, 1952, 223), ἐπανελήφθη ἡ ἔρευνα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1960 καὶ ἀπεκαλύφθη πλήρως ὁ πρόναος μετὰ μέρους τοῦ σηκοῦ, ὡς καὶ ὁ περίξ αὐτῶν χώρος μέχρι τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους (πίν. 141-142). Ἐπίσης ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὀπισθοδόμου, ἣτις ὅμως δὲν ἐπερατώθη. Ὀλόκληρον τὸ κρητίδωμα τοῦ ναοῦ ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν βαθμίδων εἶναι ἐκ τοῦ παρολίθου τῆς περιοχῆς (πίν. 143α) διὰ δὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑπολοίπου αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη ὁ γνωστὸς καὶ ἐκ τῶν κτηρίων τῆς Ὀλυμπίας καταλληλότερος τοῦ ἐντοπίου παρολίθου διὰ λεπτοτέραν κατεργασίαν κογχυλιάτης λίθος, ὅστις εἶναι ἐκ τῆς καλυτέρας ποιότητος ὡς πρὸς τὴν συνεκτικότητά καὶ λεπτότητα τῶν ἀπολιθωμένων κογχυλίων. Ἐξάίρεσιν ἀποτελοῦν οἱ κέραμοι τοῦ ναοῦ, στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες, οἵτινες εἶναι ἐκ μαρμάρου.

Εἰς τὸν πρὸ τοῦ προνάου χώρον καὶ πρὸς τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν ἦλθον εἰς φῶς τοιχία κατεσκευασμένα ἐξ ἀργῶν λίθων ἀκανονίστου μεγέθους, σχηματίζοντα μικρὸν κακῶς διατηρούμενον ὀρθογώνιον κτίσμα ἀγνώστου χρήσεως (πίν. 143β).

Κατὰ μῆκος τοῦ ἀποτόμως καταπίπτοντος βορείου πρανοῦς ἦτο κατεσκευασμένος ἀναλημματικὸς τοῖχος σωζόμενος εἰς πολλὰ τμήματα καὶ ἱκανὸν ὕψος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωκεν ἱκανὸν ἀριθμὸν ὀστράκων ὡς καὶ χαλκᾶ ἐλάσματα· μερικὰ τῶν τελευταίων φέρουν σφυρήλατον ἢ ἐγχάρακτον διακόσμησιν. Ἐτερα χαλκᾶ ἐλάσματα, ἀνήκοντα εἰς τὴν περιφέρειαν ἀσπίδος, εἶναι διακεκοσμημένα διὰ πλοχμοῦ. Πρὸς τούτοις εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς ἥλων σιδηρῶν καὶ χαλκῶν, χαλκῶν ἐφηλίδων καὶ συνδέσμων σχήματος διπλοῦ Τ· οἱ σύνδεσμοι οὗτοι εἶναι σιδηροῖ καὶ ἐπενδεδυμένοι διὰ μολύβδου. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι θραύσματα χαλκοῦ ἐλάσματος φέροντα σφυρήλατον ἐπιγραφὴν.

Πολλὰ τῶν ὀστράκων, ἀνήκοντα εἰς ψιάλας, κύλικας καὶ κρατῆρας, συνεκολλήθησαν.

Τέλος πλούσια εἰς ἀριθμὸν ἦσαν τὰ θραύσματα μαρμαρίνων ἀγαλμάτων

μικροτέρων τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, τὰ σημαντικώτερα τῶν ὁποίων εἶναι : α) Πούς γυναικείας πιθανότατα μορφῆς μετὰ ὑπολειμμάτων τοῦ ἐνδύματος. β) Ἀκραὶ χεῖρες, ἐξ ὧν δύο κρατοῦσαι χαλκοῦν ξίφος, διατηρούμενον μόνον κατὰ τὸ κατώτατον αὐτοῦ τμήμα. γ) Δύο τεμάχια πήχεως ἀνδρικής μορφῆς, ἐφ' ὧν δηλοῦται πλαστικῶς τὸ ὄργανον τῆς ἀσπίδος. δ) Ὡμος γυναικείου ἀγάλματος μετὰ τμήματος τοῦ βραχίονος καλυπτομένου ὑπὸ ἐνδύματος. ε) Τεμάχιον ἀνδρικοῦ βραχίονος. στ) Δύο μηροὶ γυμνῆς μορφῆς σωζόμενοι μέχρι τοῦ γόνατος. ζ) Ἰκανὸς ἀριθμὸς θραυσμάτων, ἐφ' ὧν σώζονται πτυχαὶ ἐνδύματος. Πάντα τὰ ὡς ἄνω θραύσματα γλυπτῶν εὐρέθησαν ἐξῶτι καὶ πέραν τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, ἀνήκουν δὲ ἀσφαλῶς εἰς τὰ ἐναέτια γλυπτὰ τοῦ ναοῦ.

Ταῦτα δὲν κατέστη δυνατόν μέχρι τῆς στιγμῆς νὰ συσχετισθῶσι μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ εὐρεθέντων μαρμαρίνων ἐναετίων γλυπτῶν τοῦ αὐτοῦ ναοῦ τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσεῖον Πατρῶν.

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω γλυπτῶν εὐρέθη ἐντὸς τοῦ χωρίου Μαζίου κατώτερον τμήμα ἀγάλματος ὀκλαζούσης γυναικείας μορφῆς ἀναμφιβόλως προερχόμενον ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ ἀνήκον εἰς γωνιαίαν μορφήν τοῦ ἐνὸς τῶν δύο ἀετωμάτων.

Ὁ ναὸς οὗτος ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ δαπάναις τοῦ Ξενοφῶντος κατασκευασθεὶς πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος· πιθανώτατα εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (343) ἀναφερόμενος ναὸς τῆς Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους¹:

α) Ἡ θέσις τοῦ ναοῦ τούτου συμβιβάζεται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερομένην τοποθεσίαν.

β) Ἡ παραδιδόμενη ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος (Κύρου Ἀνάβ. V 3. 11) ἀπόστασις τῶν 20 σταδίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ξενοφῶντος ἀπὸ τῆς Ὀλυμπίας δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἀνασκαφέντος ναοῦ, ἀπέχοντος πολὺ περισσότερον τοῦ ἐν λόγῳ Ἱεροῦ.

1. Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ G. DAUX (BCH 86, 1962, σ. 629) ἐπὶ τῆς προτεινομένης ταυτίσεως τοῦ ναοῦ τούτου πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποδοθῶν εἰς ἐσπευμένην ἀνάγνωσιν, τόσον τῆς συντόμου σχετικῆς ἐκθεσεώς μου, Ἔργον 1960, σ. 136, Δελτίον 1960, σ. 135 καὶ BCH 1961, σ. 719, ὅσον καὶ τῶν οἰκείων σελίδων τοῦ E. MEYER, Neue Pelop. Wand., σ. 46-63-68, ὅστις μετ' ἐπιφυλάξεως—Wahrscheinlich γράφει—ἀποδίδει τὸν ναὸν εἰς τὴν Ἀρτεμιν Δαιδαλείαν. Ἀλλωστε καὶ τοῦ Αἰπίου ἡ θέσις ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀβεβαία. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς πόλεως Σκιλλοῦς τέλος, μοῦ ἀποδίδει ὁ DAUX γνώμην, τὴν ὁποίαν δὲν διετύπωσα, διότι μόνον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σκιλλουντίας Ἀθηνᾶς γράφω καὶ οὐχὶ περὶ τῆς πόλεως Σκιλλοῦς, ἥτις, ὡς ὀρθῶς ἔχει προταθῆ, πρέπει νὰ ἔκειτο εἰς ἀρκετῶν χιλιομέτρων ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ εἰρημένου ναοῦ, ὡς ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος ἀπὸ τῆς πόλεως Φιγαλείας.

γ) Ὁ ναὸς τοῦ Ξενοφῶντος ἀπομιμούμενος πιθανώτατα, ἐν σμικρογραφίᾳ βεβαίως, τὸν ναὸν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος (Παυσ. V 6. 5) πρέπει νὰ ᾔτο ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἐνῶ ὁ ἀνασκαφεὶς εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ.

δ) Ὁ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἀνατεθεὶς ναὸς πρέπει νὰ ᾔτο μικρῶν διαστάσεων καὶ οὐχὶ τόσο μνημειώδης καὶ πολυδάπανος ὥς περὶ ὁ οὗ λόγος.

ε) Τὸ ἐν τῶν θεμάτων, ἅτινα παρίσταντο ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀετωμάτων, πρέπει νὰ ᾔτο Γιγαντομαχία, εἰς ἣν, ὥς γνωστόν, ἡρίστευσεν ἡ Ἀθηνᾶ. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν σωζομένων τεμαχίων ἐναετίων γλυπτῶν, τόσο τῶν προσφάτως εὑρεθέντων, ὅσον καὶ τῶν ἐκ τῆς παλαιότερας ἀνασκαφῆς προερχομένων, παριστάντων θεοὺς καὶ γίγαντας ὥς καὶ πιθανώτατα Ἡρακλέα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

Κατὰ τὸ 1959 ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν κ. Π. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, ἀσχολούμενος ἐρασιτεχνικῶς μὲ τοπογραφικὰ ζητήματα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Φιλιατρῶν καὶ διενεργήσας αὐθαιρέτως ἀνασκαφὴν ἐντὸς κτήματος τοῦ Χαρ. Ψαράιου εἰς τὴν παραθαλασσίαν περιοχὴν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς — εἰς ἀπόστασιν περίπου 2.500 μ. ΝΔ. τῶν Φιλιατρῶν—, εἰς τὴν θέσιν ἐρειπίων ναυδρίου φερομένου κατὰ τὴν παράδοσιν ὡς Ἀγίου Γεωργίου, ἐνέτυχεν εἰς παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν, τῆς ὁποίας ἀπεκάλυψεν ἐν μέρει τὸ βῆμα ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ. Ὑπὸ τὰ ἐρείπια ἤλπιζεν οὗτος, ἀκολουθῶν κάποιαν ιδέαν τοῦ R. QUEVILLÉ, νὰ ἀνεύρῃ κρήνην ἢ ἱερὸν τῶν Ναϊάδων (!), διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο ἡ Τριφυλικὴ πόλιν ἢ Ἐρανα, κειμένη κατὰ τὸν Στράβωνα, μεταξὺ Πύλου καὶ Κυπαρισσίας¹. Κατὰ τὴν ἔρευναν ἐκείνην κατεστράφη μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ διὰ νὰ ἀνευρεθῇ ὑπὸ τοῦτο τὸ ὑποτιθέμενον ἀρχαῖον ἱερὸν (!). Ἡ ἀνάγκη λήψεως μέτρων προστασίας τοῦ μνημείου ἀλλὰ καὶ πληρεστέρου καθορισμοῦ τοῦ εἵδους του ὠδήγησεν εἰς συμπληρωματικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ πρὸ ἐνὸς ἔτους γενομένη πρόχειρος ἀνασκαφὴ εἶχε καλυφθῇ ἐκ νέου, ἐξεῖχον δὲ τοῦ ἐδάφους μόνον λείψανα τῶν δυτικῶν μερῶν τῆς μεταγενεστέρας ἐκκλησίας· τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς τελευταίας εἶχον καταστραφῇ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν, θεωρηθέντα ὡς μετεπαναστατικῶν χρόνων ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, κτισθέντες τάχα πρὸς συγκράτησιν συσσωρευμένων λίθων².

1. Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική

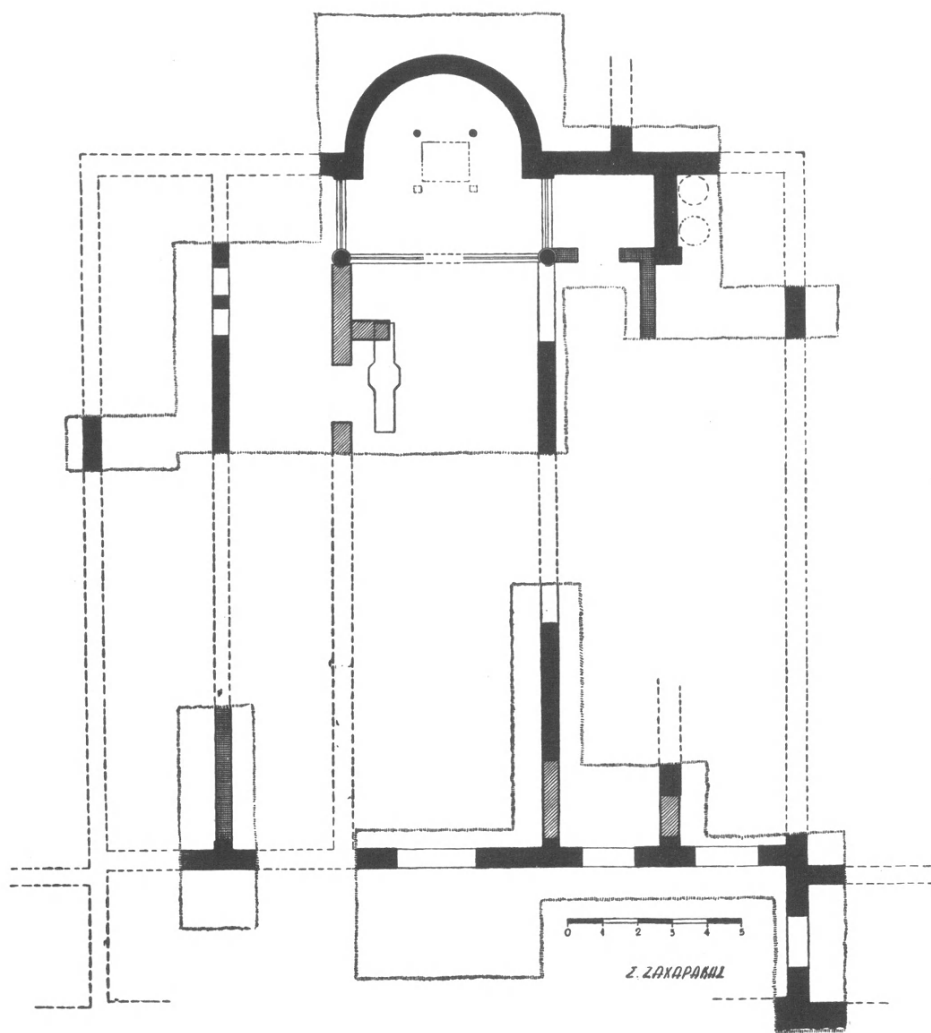
α'. Ἀρχιτεκτονικὴ Διάταξις: Ἐν πρώτοις ἐπεδιώχθη διὰ συστήματος τομῶν νὰ προσδιορισθῇ ὁ τύπος τοῦ κτηρίου. Ἀπεκαλύφθη οὕτως ἡ διάταξις πεντακλίτου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1 κάτωφης). Πρὸς Δ. καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κυρίου σώματός της ἐκτείνεται χώρος πλάτους ± 3.40 μ., τοῦ ὁποίου τὸ πρὸς Δ. πέρας ἐπεσημάνθη μόνον κατὰ τὸ νότιον ἄκρον, δὲν

1 Βλ. Περιοδ. «Φιλιατρά», ἔτος 3ον τευχ. 13, Ὀκτώβρ. 1959, 7. Περὶ τῆς Ἐράνης ΣΤΡΑΒ. Γεωγραφ. VIII 3. 23 καὶ VIII 4. 6. Ὁ F.C.H.L. R. QUEVILLÉ, Voyage de Grèce VI, ² Paris 1827, 18 δὲν ἐννοεῖ τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας.

2 «Φιλιατρά» αὐτόθι σ. 8.

κατέστη δὲ δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἂν ὁ χώρος οὗτος εἶχε τὴν μορφήν κλειστοῦ νάρθηκος ἢ ἴσως στοᾶς ἀνοικτῆς πρὸς Δ. Τρεῖς ἀκέραιοι, μεταξύ των ὅμοιοι κίονες (διαμ. βάσεως 0.255 καὶ ὕψους 1.82 μ.), ἐλθόντες εἰς φῶς εἰς τὴν

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς παρὰ τὰ Φιλιατρά.

περιοχὴν τοῦ ἐν λόγῳ χώρου (πίν. 144α), δὲν εἶναι βέβαιον ἂν προέρχωνται ἐκ κιονοστοιχίας, ἀνηκούσης εἰς τὸν χώρον τοῦτον ἢ ἂν προέρχωνται ἐκ τοῦ κιβωρίου τῆς Ἀγίας Τραπέζης (βλ. κατωτ. σ. 184).

Ἐκ τοῦ νάρθηκος ἡ στοᾶς ἀνοιγμα πλάτους ± 2.30 μ. ὁδηγεῖ εἰς τὸ μεσαῖον κλίτος τῆς βασιλικῆς, ἀνὰ ἓν δὲ στενότερον ἀνοιγμα — πλάτους τὸ ἐν 1.48 καὶ τὸ ἕτερον 1.82 μ. — ὁδηγοῦν εἰς ἐκάτερον τῶν πρὸς Ν. πλαγίων κλιτῶν. Ἀντίστοιχος πιθανώτατα ἦτο καὶ ἡ διάταξις πρὸς Β.

Τὸ μεσαῖον κλίτος μετρεῖ εἰς πλάτος ± 5.10 μ. Τὰ ἐκατέρωθεν κλίτη δὲν εἶναι ἀπολύτως συμμετρικὰ μεταξὺ τῶν. Τὰ πρὸς τὰ ἔσω εἶναι πλάτους ± 2.90 (τὸ πρὸς Β.) καὶ 2.80 (τὸ πρὸς Ν.)· τὰ πρὸς τὰ ἔξω εἶναι πλάτους ± 3.40 (τὸ πρὸς Β.) καὶ ± 3.10 (τὸ πρὸς Ν.). Ἡ κακὴ κατάστασις τῶν ὑπολειμμάτων τῶν διαχωριστικῶν συστημάτων τῶν ὑψομένων ἄλλοτε μεταξὺ τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τῶν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ συνεχομένων πλαγίων κλιτῶν δὲν ἀφήνει νὰ γίνη ἀντιληπτὴ ἔξ ἀρχῆς ἡ διάταξις τῶν.

Ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ βορείου χωρίσματος εὐρέθη νὰ ἔχη κτισθῇ μεταγενέστερος τοῖχος. Προσεκτικὴ μελέτη τῶν λειψάνων τοῦ νοτίου χωρίσματος πείθει ὅτι τοῦτο συνίστατο ἐκ τοίχου (πάχ. ± 0.60), διατρυπωμένου ὑπὸ τοξωτῶν ἀνοιγμάτων, ὡς ἀφήνει νὰ συμπεράνωμεν μέρος καταπεσόντος τόξου εὐρεθὲν παρὰ τὴν θέσιν τοῦ ἐκ Δ. πρώτου ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἀνοιγμάτων (πίν. 144β). Τὸ ἀνοιγμα τοῦτο εἶναι πλάτους ± 2.30 μ. Ἀκολουθοῦν διαδοχικῶς τοῖχος μήκους ± 4.00 μ., κατόπιν ἄλλο ἀνοιγμα πλάτους πιθανώτατα ἴσου πρὸς τὸ μῆκος τοῦ τοίχου καὶ πάλιν τοῖχος τοῦ αὐτοῦ πιθανώτατα μήκους· τέλος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον ἀκολουθεῖ δίλοβον ἀνοιγμα πλάτους 4.85 μ., σχηματιζόμενον διὰ παρενθέσεως κίονος, τοῦ ὁποίου ἡ βάσις διεσώθη κατὰ χώραν (πίν. 144γ). Ὅμοιαν διάταξιν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ περὶ τοῦ πρὸς Β. διαχωρίσματος, ὡς ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν ἀντίστοιχος βάσις κίονος εὐρεθεῖσα ὁμοίως κατὰ χώραν. Πρὸς Α. καὶ Δ. τὰ ἐν λόγῳ διαχωρίσματα λήγουν εἰς παχύτερας τῶν τοίχων παραστάδας (πάχους ± 0.75 αἱ δυτικαὶ¹ καὶ ± 0.95 μ. αἱ ἀνατολικαὶ μέχρι τῆς κόγχης)· αὗται εὐρύνονται πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ μεσαίου κλίτους.

Ἐκ τοίχων, διατρυπωμένων ὁμοίως ὑπὸ τοξωτῶν ἀνοιγμάτων, ἀπετελοῦντο καὶ τὰ διαχωρίσματα τὰ μεταξὺ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ με ἀκρίβειαν ἡ διάταξις τῶν. Πιθανώτατα δὲν διέπονται ὑπὸ συμμετρίας. Τὸ βόρειον διαχώρισμα φαίνεται νὰ ἔχη πρὸς Δ. μέγα ἀνοιγμα, μετὰ τοῦτο δὲ νὰ ἀκολουθῇ συμπαγῆς τοῖχος καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά μέρη τούτου διὰ διαμέσου πεσσοῦ νὰ διαμορφοῦται δίλοβον ἀνοιγμα ὀλικοῦ πλάτους ± 2.25 μ. Τὸ νότιον διαχώρισμα ἔχει πρὸς Δ. στενὸν ἀνοιγμα (πλάτους ± 1.20 μ.), κατὰ τὰ ἀνατολικά του δὲ μέρη μέγα ἀνοιγμα, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ

1 Ἀπεκαλύφθη μόνον ἡ παραστάς τοῦ πρὸς Ν. διαχωρίσματος (ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 1 ἡ παραστάς ἔχει σχεδιασθῇ με μικρὰν ἀνακρίβειαν).

πλάτος δὲν προσδιωρίσθη. Μετὰ τὸ τελευταῖον ἀνοιγμα ὁ διαχωριστικὸς τοίχος κάμπτεται ἐλαφρῶς πρὸς Ν., διαμορφουμένης παραστάδος προεχούσης κατὰ ± 0.10 μ. Οὕτω εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ νοτίου ἀκραίου κλίτους διηυθετεῖτο πιθανώτατα μικρὸν διαμέρισμα μήκους 2.05 μ., ὡς εἶδος παστοφορίου. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου εὐρέθησαν κατὰ χώραν δύο πίθοι (πίν. 146α), δὲν δύναται ὅμως νὰ βεβαιωθῇ ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ μνημείου. Ἐξωτερικῶς τῆς ἀψίδος ἐπεσημάνθη πρὸς Ν. τοίχος (πάχ. 0.60 μ.) κάθετος πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοίχον τῆς βασιλικῆς καὶ ἀνήκων, πιθανῶς, εἰς πρόσκτισμα σχετιζόμενον πρὸς τὸ ὑποτιθέμενον τοῦτο παστοφόριον. Τέλος κατὰ τὴν πρὸς Ν. προέκτασιν τοῦ νάρθηκος ἐπεσημάνθη πρόσκτισμα πλάτους 3.50 μ., ἐστρωμένον διὰ πλινθίνων πλακῶν ἀλλ' εἰς στάθμην κάπως ὑψηλοτέραν τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐπικοινωνεῖ δι' ἀνοιγματος πλάτους 1.55 μ. Τὸ πρόσκτισμα τοῦτο σχετίζεται πιθανῶς πρὸς ἓνα τῶν συνήθων παρὰ τὸν νάρθηκα χώρων, τὸ διακονικὸν δηλαδὴ ἢ τὸ βαπτιστήριον.

Ἡ βασιλικὴ ἐξωτερικῶς μετρεῖ εἰς μῆκος μετὰ τῆς κόγχης ± 28.70 (ἄνευ τῆς κόγχης ± 25.70 μ.) καὶ πλάτος ± 20.80 (ἄνευ τῶν πλαγίων προσκτισμάτων). Ὁ κυρίως ναὸς ἐσωτερικῶς εἶναι ἐν κατόψει τετράγωνος (μήκους ± 19.70 πλάτους ± 19.80 μ.). Ἐκ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς ἔχουν πάχος ὁ τῆς κόγχης 0.53/0.55, ὁ ἀνατολικὸς ± 0.52 μ. καὶ ὁ δυτικὸς — ὁ μεταξὺ τοῦ νάρθηκος ἢ στοᾶς καὶ κυρίως ναοῦ — ± 0.60 μ. Ἐκ τῶν ἐπιμήκων τοίχων τῆς ἔχουν πάχος οἱ ἀκραῖοι ± 0.50 μ., οἱ μεταξὺ τῶν πλαγίων κλιτῶν διαχωριστικοὶ εἰς μὲν τὰς παραστάδας ἔχουν πάχος ± 0.67 — ± 0.70 μ. καὶ γίνονται κατόπιν λεπτότεροι, τέλος δ' οἱ μεταξὺ τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τῶν παρ' ἑκάτερα πλαγίων κλιτῶν ἔχουν εἰς τὰς παραστάδας πάχος ± 0.75 μ.¹, γίνονται δὲ κατόπιν ὁμοίως λεπτότεροι (βλ. ἀνωτ. σ. 179). Ἡ διαφορὰ αὕτη πάχους εἰς τοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους σημαίνει ὅτι οὗτοι παρενεβλήθησαν μετὰ τὴν ὑψώσιν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ τῶν ὀργανικῶς μετὰ τούτων συνδεομένων παραστάδων — ὡς βεβαίως κατὰ κανόνα συμβαίνει ὅταν τὰ μεταξὺ τῶν κλιτῶν διαχωρίσματα σύγκεινται ἐκ κιονοστοιχιῶν. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων εἶχε συλλάβει καὶ εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζῃ σχέδιον βασιλικῆς χωριζομένης ἐσωτερικῶς διὰ κιονοστοιχιῶν ἄνευ στυλοβατῶν καὶ ὅτι ὑπεχρεώθη νὰ τροποποιήσῃ, ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν διαχωρισμάτων, τὸ ἀρχικὸν σχέδιόν του, ἴσως διότι ἐν τῷ μεταξὺ δὲν τοῦ ἐπρομήθευσαν κίονας. Τὸ οἰκόδομμα ἦτο ξυλόστεγον.

Πρὸ τῆς ἀψίδος ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μεσαίου κλίτους ὁ χώρος τοῦ βήματος εἰς σχῆμα ἀνέστραμμένου πεῖ (□). Φθάνει μέχρι τοῦ ζεύ-

1 Πρβλ. σ. 179.

γους τῶν κίωνων τῶν ἐκατέρωθεν διαχωρισμάτων (πίν. 145α). Ὑψηλότερον κατὰ ± 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους τὸ βῆμα περιεκλείετο κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ φράγματος, τοῦ ὁποῖου ὁ στυλοβάτης, ἀποτελούμενος ἐκ παρίων δόμων, εὐρέθη κατὰ χώραν. Οἱ δόμοι του, πλάτους 0.28 μ., ἐδράζονται ἐπὶ ἰσχυροῦ θεμελίου ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου, εἰλημμένου ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, συνδέονται δὲ μεταξὺ των διὰ σιδηρῶν συνδετήρων, συγκρατούμενων διὰ μολυβδεγχύσεως. Ὑψοῦται τὸ βῆμα κατὰ 0.31 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ κατὰ 0.10 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ βήματος, κατὰ μῆκος δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του ἔχει ἐγκοπὴν πλάτους 0.06 μ. πρὸς ἑνθεσιν τοῦ κάτω μέρους θωρακίων (πίν. 144γ, 145α καὶ 146β). Ἄλλοτε ἦτο ἐξωτερικῶς ἐπενδεδυμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὸ βῆμα ἦτο προσιτὸν μόνον ἀπὸ Δ., διὰ πυλίδος ἀνοιγομένης κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ φράγματος του, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ στυλοβάτης εὐρέθη εἰς ἔκτασιν ± 1.20 μ. κατεστραμμένος ἀνηλεῶς· κατεστράφη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν μετ' ἰδεοληψίας ἀναζήτησιν τοῦ «ἱεροῦ τῶν Ναῶδων» (!). Πάντως ἀριστερὰ διεσώθη μέρος τετραπλεύρου ἐγκοπῆς πλάτους ± 0.15 μ., ἐντὸς τῆς ὁποίας ἄλλοτε ἦτο ἐμπεπηγμένος ὁ βόρειος πεσίσκος τῆς πυλίδος (ὥραιας πύλης).

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀψίδος εὐρέθη διασωζομένη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κρηπιδώματος τῆς ἀγίας τραπέζης¹, ἀνατολικῶς δὲ αὐτοῦ καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ ἄξονος τοῦ χώρου ἦλθον εἰς φῶς κατὰ χώραν αἱ δύο ἀνατολικαί, ἀνίσων δὲ διαστάσεων βάσεις τοῦ κιβωρίου της (τῆς βορείας βάσεως ἡ πλίνθος 0.27×0.27 ἢ διάμ. ± 0.21 μ., τῆς νοτίας βάσεως ἡ διάμ. ± 0.19 μ., ἡ πλίνθος δὲν φαίνεται)· μόλις προέχουν τῆς ἐπιφανείας τῶν ψηφιδωτῶν, βυθισμέναι ἐντὸς τοῦ κονιάματος τῆς στρώσεως (πίν. 146β). Αἱ δυτικαὶ βάσεις εἶχον ἀφαιρεθῆ· ἐπεσημάνθησαν μόνον αἱ θέσεις των.

Δυτικῶς τοῦ βήματος, εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. ἀπὸ τοῦ φράγματος του, ἀπεκαλύφθη παρὰ τὸν βόρειον διαχωριστικὸν τοῖχον ὁ ἄμβων. Ἐχει τὸ κύριον σῶμα ὀκταγωνικὸν καὶ ἀνὰ μίαν κλίμακα πρὸς Α. καὶ Δ. (πίν. 145γ), εἶναι δὲ ὀλόκληρος κτιστός, ἐπὶ τοῦ ὀκταγωνικοῦ του δὲ σώματος ἔφερε πώρινον ὀκταγωνικὸν ἐξώστην (πάτωμα)—εὐρέθη ἀνεστραμμένος ἐκεῖ που πλησίον· ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἔβαιναν ἀρχικῶς κατὰ τὴν πρὸς Ν. καὶ Β. περίμετρον ἀνὰ ἓν ἐσωτερικῶς καμπύλον καὶ ἐξωτερικῶς τρίπλευρον θωράκιον, τὰ κτιστὰ δὲ μέρη του ἔφερον ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν. Τοῦ ὀκταγωνικοῦ σώματος τοῦ ἄμβωνος τὸ πλάτος μετρεῖ ± 0.85 μ., τὸ ὅλικόν του² δὲ μῆκος φθάνει τὰ ± 3.50 μ.

1 Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κρηπιδώματος κατεστράφη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν τοῦ χώρου.

Ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλιατρῶν ἦτο, ὡς ἐλέχθη, ξυλόστεγος, ἀκολουθοῦσα εἰς τοῦτο τὴν παράδοσιν τῶν βασιλικῶν ἐλληνιστικοῦ τύπου· ἀπομακρύνεται ὅμως ἀπὸ τούτων ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, διότι ἀπὸ χώρου «ἀνοικτοῦ», ἐνιαίου, ὡς ὁ χῶρος τῶν βασιλικῶν, τῶν ὁποίων τὰ χωρίσματα ἀποτελοῦνται ἐκ τοξοστοιχιῶν ἐπὶ κιόνων, ἔχει μετατραπῇ, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοίχων ὡς χωρισμάτων, εἰς χῶρον περικλειστον (cloisonné), πολλαπλοῦν. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον μετατροπὴ τῆς ποιότητος τῆς μορφῆς ὀφείλεται εἰς ἀλλαγὴν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθητηρίου ἢ εἰς ἔλλειψιν ἐπαρκοῦς μαρμαρίνου ὑλικοῦ. Πάντως δὲν συνετελέσθη χωρὶς αἰσθητικὴν ἐπεξεργασίαν. Εἰς τὴν βασικὴν σύνθεσιν τῶν χώρων τῆς βασιλικῆς διαφαίνεται διάθεσις πρὸς ἐπιδίωξιν συμμετρίας, καθὼς ἐν πρώτοις τὰ πλάγια κλίτη, ἀνίσου πλάτους μεταξὺ των, συντίθενται συμμετρικῶς ἀνὰ δύο κατ' ἀντίστοιχα ζεύγη — τὰ πρὸς τὰ ἔσω πλάτους ± 2.90 , τὰ πρὸς τὰ ἔξω πλάτους ± 3.50 (τὸ ἀκραῖον βόρειον) καὶ ± 3.20 μ. (τὸ ἀκραῖον νότιον) — ἐκατέρωθεν τοῦ μεσαίου κλίτους. Παρατηροῦμεν περαιτέρω ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν ὁρίων τῶν ἐπὶ μέρους χώρων διαπνέεται ὑπὸ κινήσεως καὶ ρυθμοῦ. Αἰσθητὸς εἶναι οὗτος εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ μεσαίου κλίτους διαχωρίσματα, ὅπου ἡ ἐναλλαγὴ τῶν κενῶν τμημάτων πρὸς τὰ πλήρη δύναται, κατὰ τὴν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. φορὰν, νὰ διατυπωθῇ εἰς σχέσεις ἀπολύτων ἀριθμῶν ὑπὸ τὸν τύπον: $[(-1) + (-1)] + 2 + (-2) + 2 + (-1)$ ¹. Ἡ ἀριθμητικὴ αὕτη σχέσις ἢ διέπουσα τὴν ἐν λόγῳ κατὰ παράταξιν «δομὴν» ὀπτικῶν ἀξιῶν πιστεύω ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπεξεργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀντιστοίχου πρὸς τὴν βούλησιν τὴν διέπουσαν τὴν ρυθμικὴν δομὴν τῶν ἀκουστικῶν ἀξιῶν τῶν οἰκῶν π.χ. τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου (ὑπὸ τὸν τύπον: $\alpha + \beta + \alpha + \beta + \alpha + \beta$ κλπ.), ἀλλὰ καὶ τῶν ὕμνων ἐκείνων εἰδικώτερον, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦνται ἐκ προοιμίου (τοῦ κοντακίου), τροπαρίων (τῶν οἰκῶν) καὶ ἐπιλόγου². Πλησιεστέρα ἀκόμη ἀντιστοιχία παρατηρεῖται πρὸς τὴν ρυθμικὴν δομὴν συντόμων τινῶν ᾠδῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων—τοῦ Τριψδίου—ἀποτελουμένων συνήθως ἐκ προοιμίου (τοῦ εἰρμοῦ), δύο μέχρι τεσσάρων ἢ καὶ περισσοτέρων τροπαρίων καὶ ἐπιλόγου (τοῦ Θεοτοκίου)³, ὡς ἐὰν νὰ προαγγέλλεται ἡ τελευ-

1 Τὰ ἀπομένοντα κλάσματα τῶν ἀριθμῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται αἱ τιμαὶ τῶν μεγεθῶν τῶν ἀποτελούντων τὰς ὀπτικὰς ἀξίας τῶν συνθετικῶν στοιχείων τῶν διαχωρισμάτων—τῶν πλήρων καὶ τῶν κενῶν ἐναλλάξ,—εἶναι ἀσήμαντα· τὸ μεγαλύτερον φθάνει τὰ 16/100 τῆς μονάδος. Ἐπομένως δὲν ἀλλοιώνουν τὸν βασικὸν χαρακτῆρα τῶν σχέσεων, ὡς αὐτὰ ἐκφράζονται διὰ τῶν ἀπεστρογγυλευμένων ἀριθμῶν.

2 Πρβλ. π.χ. κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ: Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Ὑμνοι, Α' Ἀθῆναι 1952 κ.έ. Ρ. ΜΑΑΣ-Γ. Α. ΤΡΥΠΑΝΙΣ, Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica genuina, Oxford 1963.

3 Πρβλ. προχέριως ᾠδὰς Κυριακῆς Ἀσώτου (Τριψδίου, Βενετία 1891, σ. 8 κ.έ.), Ἀπόκρεω (αὐτ. 23 κ.έ.), Τυρινῆς (αὐτ. 59 κ.έ.), Ἀκαθίστου (σ. 283 κ.έ.) κ.ά.

ταία αὕτη ποιητικὴ καὶ μελωδικὴ μορφή εἰς τὴν ρυθμικὴν σύνθεσιν τῶν ὁρίων τῶν χώρων τῆς ἀνασκαπτομένης βασιλικῆς. 'Αλλ' ἡ σύμπτωσις αὕτη ρυθμικῶν διαθέσεων ἐκ τῶν ἐπισημαινομένων τόσον εἰς τὰς βλεπομένας (ἀρχιτεκτονικάς) ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀκουομένας (μελωδικὰς) καλλιτεχνικάς μορφὰς δὲν πρέπει βέβαια νὰ νοηθῇ ὅτι σημαίνει ἀναγκαίως χρονικὴν ἢ ἄλλην συνάρτησιν των· εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴ διὰ τὴν ἐπαίσθησιν τῆς παρουσίας ρυθμοῦ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν σύνθεσιν τῆς βασιλικῆς τῶν Φιλιατρῶν, ἐνδεικτικὴ ἐκφράσεων ρυθμικῆς διαθέσεως διαχύτου. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ἀκόμη ὅτι ἡ προκειμένη κατὰ παράταξιν σύνθεσις συνυφαίνεται — διὰ τῆς συνθέσεως τῶν πλαγίων κλιτῶν κατὰ ζεύγη ἀντίρροπα ἐκατέρωθεν τοῦ μεσαίου (βλ. ἀνωτ. σ. 182) — πρὸς σύνθεσιν καθ' ὑπόταξιν.

Οἱ χαρακτῆρες τοῦ χώρου τῆς βασιλικῆς τῶν Φιλιατρῶν — σύνθεσις ἀντιθέσεων — ἀντανακλοῦν ἐσωτερικὸν κόσμον μεταβατικῆς ψυχικῆς συνθέσεως. Τὸ κρίσιμον δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς μορφῆς τοῦ ἀσυνήθους, χρονολογικῶς δὲ ἀναμφισβητήτως παλαιοχριστιανικοῦ εἰσέτι χώρου τούτου — καὶ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον — εἶναι τὸ περικλειστον, ἐπειδὴ διὰ τούτου ἀποκαθίσταται μορφολογικὴ συγγένεια πρὸς τύπους τῆς μεσαιωνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς¹. 'Η βασιλικὴ τῶν Φιλιατρῶν προσφέρει οὕτω χρήσιμον παράδειγμα διὰ νὰ τεθῇ ἐπὶ ὀρθῆς βάσεως τὸ ζήτημα περὶ τῆς προελεύσεως τῶν περικλείστων μορφῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς τὸ μνημεῖον τοῦτο παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, εἶναι δὲ χρήσιμον ν' ἀνασκαφῇ συστηματικῶς καὶ νὰ μελετηθῇ πληρέστερον.

β'. Τοιχοδομία - δάπεδα - μαρμάρινα μέλη : Οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς — τὰ διασωθέντα μέρη — εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐδῶ ὅτι ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς οἱ ἄρμοι των κρύπτονται ὑπὸ ἄφθονον κονίαμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρατηροῦνται πυκνὰ διακοσμητικὰ μυστρίσματα ἐκ διπλῶν γραμμῶν, τριγωνικῶν τύπων καὶ μικρῶν κύκλων (πίν. 145β).

Τὸ μεσαῖον κλίτος ἦτο ἐστρωμένον διὰ πλακῶν σχιστολιθικῶν μαύρων καὶ ὑπολεύκων πρὸς τὸ ὑποπράσινον, ἀλλὰ μικρῶν καὶ εὐτελοῦς ποιότητος· μεταξὺ τούτων παρεντίθενται καὶ ἐλάχισται πορφυραῖ. 'Ολίγαι μόνον διεσώθησαν κατὰ χώραν. 'Η ἐκ τοῦ δαπέδου ἐν γένει ἐντύπωσις εἶναι ἐντύπωσις πενιχρότης, συγκρινομένη πρὸς ἐκείνην ἐκ τῶν πολυτελῶν καὶ πολυδαπάνων μαρμαροστρώτων δαπέδων ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Τὰ πλάγια κλίτη φαίνεται ὅτι παρέμειναν ἄστρωτα.

1 Διεπραγματεύθη τελευταίως τὸ θέμα ὁ I. BALTRUSAITIS, L'église cloisonnée en Orient et en Occident, Paris 1941, ἀλλ' εἰς τὴν ἐρμηνείαν του ἠκολούθησεν οὗτος μέθοδον μορφοκρατικὴν.

Τὸ βῆμα ἔφερεν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ψηφιδωτὸν δάπεδον. Τοῦτο εἶναι συντεθειμένον κυρίως ἐκ τριῶν διαχώρων: ἐνὸς ἐπιμήκους, διατεταγμένου κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ χώρου, καὶ ἄλλων δύο εἰς σχῆμα τμημάτων κύκλου, διατεταγμένων ἐκατέρωθεν τοῦ πρώτου καὶ ἐκτεινομένων μέχρι τῆς περιφερείας τῆς ἀψίδος. Τὰ διάχωρα πλαισιοῦνται ὑπὸ ταινίας συνισταμένης ἐκ σειρᾶς ρόμβων, οἱ ὅποιοι ἀναλύονται εἰς τρίγωνα ἐναλλάξ λευκὰ καὶ ἐρυθρά. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν διαχώρων κατεστράφη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνέυθυνον ἔρευναν, διεσώθησαν δὲ μόνον κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν πλευράς του ἀνὰ μίαν ἑλικες κισσοῦ ἐκ μαύρων ψηφίδων ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους· μετὰξὺ τῶν φύλλων παρεντίθενται τρίρραγες βότρυες διὰ μαύρων καὶ ἐρυθρῶν ψηφίδων (πίν. 150α, ἀριστερά).

Τὰ ἄλλα δύο διάχωρα συνίστανται ἐκ γεωμετρικῶν σχεδίων κατὰ ἐνότητας μὴ διαχωριζομένας: ἕκ τετραγώνων ἀναλυομένων εἰς τρίγωνα ἢ συντιθεμένων εἰς σταυρούς, ἐκ κύκλων περιελκιδόντων ἀντιρόπους πέλτας καὶ ἐκ συμπλεκόμενων ὀκταγώνων ἀναλυομένων εἰς ἐξάγωνα καὶ τετράγωνα πληρούμενα διὰ σταυρῶν. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατασπείρονται ἐνίοτε μικροὶ ἀστερίσκοι καὶ σταυροὶ ἐκ μιᾶς καὶ δύο σειρῶν ψηφίδων. Τὸ ἔδαφος εἶναι πάντοτε λευκόν. Εἰς τὰ σχέδια χρησιμοποιοῦνται ψηφίδες μαῦραι (πρὸς δῆλωσιν γραμμῶν) καὶ ἐρυθραὶ (πρὸς πλήρωσιν ἐπιφανειῶν). Διὰ γραμμῶν — μαύρων ψηφίδων — ὑποσημαίνεται ἰδίως ἡ παρουσία καὶ δευτέρου διακοσμητικοῦ ἱκρίου, συμπλεκόμενου εἰς ἐνιαίαν σύνθεσιν μετὰ τοῦ κυρίου. Ἐνίοτε συμπλέκεται καὶ τρίτον ἱκρίον, συνιστάμενον ἐκ ρυθμικῶς διατεταγμένων — π.χ. εἰς τὸ κέντρον ἀνὰ δεύτερον σταυρὸν — ἐπιφανειῶν ποικιλοχρόων (ἐκ λευκῶν ψηφίδων μετὰ παρενθέτων ψηφίδων ἄλλων χρωμάτων). Πάντως κυριαρχοῦσα χρωματικὴ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι ἡ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ ἐρυθροῦ. Αἱ ψηφίδες εἶναι μαρμάριναι (αἱ λευκαὶ καὶ αἱ μαῦραι), ἐκ πηλοῦ λεπτοκόκκου (αἱ ἐρυθραὶ) καὶ ὕαλιναι (αἱ παρένθετοι εἰς τὰς ποικιλοχρόους ἐπιφανείας).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε κίονάς τινες καὶ τεμάχια κίωνων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σχετικῶς παχέα (ἐνὸς ἢ διάμετρος μετρεῖ ± 0.365 μ.) δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν δύο παρὰ τὸ βῆμα διλόβων ἀνοιγμάτων (βλ. ἀνωτ. σ. 179). Τρεῖς ὀλόκληροι κίονες, εὐρεθέντες εἰς τὸν χώρον τοῦ ὑποτιθεμένου νάρθηκος, δὲν δύνανται πρὸς τὸ παρὸν — ὡς ἤδη παρατηρήθη — νὰ ταυτισθοῦν μετ' ἀσφαλείας (βλ. ἀνωτ. σ. 178). Δύο τεμάχια κίονος ἐκ μαρμαρίου πιθανῶς φρυγίου — λευκοῦ μετὰ φλεβῶν κρεατοχρόων — (διάμ. 0.135 - 0.149 μ.) φαίνεται νὰ προέρχωνται εἴτε ἐκ τῶν κίωνων τοῦ κιβωρίου τῆς ἁγίας τραπέζης εἴτε ἐκ τῶν κίωνων τῆς ὥραιας πύλης. Ἐκ τῶν πεσσίσκων τοῦ τέμπλου ἦλθεν εἰς φῶς μόνον ἓν «μῆλον» (λαβή).

Κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν τοῦ μνημείου εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς μαρμάρινος τοιχοβάτης παραστάδος (μήκ. 0.62, πλ. 0.35, πάχ. 0.17) εἰλημμένος ἐξ ἀρχαίου οἰκοδομήματος ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 147β)· φαίνεται νὰ εἶχε χρησι-

μοποιηθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ὡς ἐπὶ κρανον παραστάδος. Ὁμοίως ἐξ ἀρχαίου κτηρίου — πιθανῶς ὁψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων — προέρχεται τεμάχιον μαρμάρου (ἐπικράνου;) (μῆκ. 0.26 μ. πλ. 0.23, πᾶχ. 0.07 μ., κάτω ἐλλιπές), κοσμουμένου κατὰ τὴν μίαν τῶν στενῶν ὀψέων διὰ κυματίου μετ' ὧν καὶ λογχῶν· εὐρέθη δυτικῶς τοῦ βήματος, λόγῳ ὅμως τῶν μικρῶν διαστάσεών του δὲν φαίνεται νὰ ἤσκει ἀρχιτεκτονικὴν λειτουργίαν εἰς τὴν ἀνασκαπτομένην βασιλικήν.

Ἐκ τῶν ἄλλων μαρμαρίνων μελῶν τῆς βασιλικῆς ἐνδιαφέροντα εἶναι τεμάχια διατρήτων θωρακίων, ὁ τύπος τῶν ὁποίων δύναται ν' ἀποκατασταθῇ ἐν μέρει: Ἐκ διπλῆς δηλαδὴ ταινίας ἐσχηματίζοντο συμπλεκόμενοι κύκλοι — σφηρικοὶ τροχοὶ —, ἐκ τῶν ὁποίων δύο, μεγάλοι, ἦσαν διατεταγμένοι, ὁμοκέντρως, ὡς νὰ ἀπετέλουν τὰ ἐκατέρωθεν πλαίσια εὐρείας στεφάνης, ἐν ᾧ τέσσαρες μικρότεροι ἦσαν διατεταγμένοι ἐντὸς τῆς στεφάνης διαγωνίως κατὰ τὸν τύπον τοῦ θέματος τῶν «πέντε ἄρτων», τὸ ὅλον δ' ἐνεγράφετο σύμπλεγμα ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου (πίν. 147α.γ). Ὁ μεσαῖος κύκλος ἐπληροῦτο, ὡς φαίνεται, διὰ διατρήτου ρόδακος (πίν. 147γ, κάτω εἰς τὸ μέσον). οἱ διαγώνιοι κύκλοι ἐπληροῦντο ἕκαστος διὰ διατρήτου σταυροῦ, τὰ μεταξὺ δὲ τῶν κύκλων τούτων ἀπομένοντα πλήρη ἐδάφη κατελαμβάνοντο ἕκαστον εἴτε ὑπὸ πολυπετάλου ἄνθους, ἀπλουμένου ἐλευθέρως εἰς ὅλην τὴν διαθέσιμον ἐπιφάνειαν εἴτε ὑπὸ δέσμης ἐκ τριῶν ἀνθεμίων (πίν. 147γ, ἄνω δεξιὰ). Εἰς τὰς γωνίας παρενετίθετο διάτρητον κόσμημα. Τὸ πλαίσιον τέλος ἐκοσμεῖτο ἄλλοτε διὰ κυματοειδοῦς ἑλικος (πίν. 147δ, ἄνω) καὶ ἄλλοτε διὰ πλέγματος ἐκ διπλῶν ταινιῶν (πίν. 147δ, κάτω) ἀναγλύφων. Ὁμοίου τύπου ἦσαν καὶ τὰ θωράκια τοῦ ἄμβωνος, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως μόνον μικρὰ τεμάχια ἤλθον εἰς φῶς. Ἡ τέχνη τῶν θωρακίων τούτων ἐνθυμίζει ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ τὴν τέχνην γλυπτῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Κηρύκου τῆς Δήλου¹, φαίνεται δὲ νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἀνασκαπτομένην βασιλικὴν κομισθέντα ἔτοιμα — πλήρως ἐπεξεργασμένα — ἐξ ἐργαστηρίου μὴ τοπικοῦ, πιθανῶς ἀττικοῦ².

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μορφή τῆς ἑλικος — βλαστὸς βαθείως κολπούμενος μετὰ βαθέως ἐπίσης κυρτουμένων ἀντιρόπων σαρκωδῶν ἡμιφύλλων ἀνθεμιοειδοῦς ἀκάνθου (πίν. 147δ, ἄνω), ὅπου τὸ θέμα διαγράφεται διὰ βαθειῶν διεδρικῶν χαρχῶν ἀπλουμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ ἔδαφος ἐπιπέδου· ἔδαφος καὶ θέμα φαίνονται ἐδῶ ὡς παραπληρωματικὰ στοιχεῖα ἐνιαίας συνθε-

1 BCH 60, 1936, 79 κ.ε. εἰκ. 9 - 12, A. ORLANDOS· πρβλ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ξυλόστ. παλαιοχρ. βασιλική, Β', εἰκ. 520. Ὁ κυματοειδὴς βλαστὸς, πίν. 147δ ἄνω, ἐνθυμίζει παρόμοιον θέμα ἐπὶ ἄμβωνος τῆς βασιλικῆς τῆς Μεσαριᾶς τῆς Κῶ (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Βασιλική, Β', εἰκ. 509).

[2 Πρβλ. παραδείγματα γλυπτῶν ἐν Μάνη κλπ. προερχόμενα πιθανώτατα ἐξ ἀττικοῦ· ἐργαστηρίου (Ἀρχ. Δελτ. 16, 1960, Χρονικά 98-99 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ). Πρβλ. καὶ κατωτ. σ. 186.]

τωτέρας μορφῆς. Προαναγγέλλεται οὕτω ὁ μεσαίων. Ὁμοία ἐντύπωσις προκαλεῖται καὶ ἐκ τοῦ πλέγματος (πίν. 147δ, κάτω) μετὰ τὸ γωνιῶδες σχέδιον καὶ τὸ χαλαρὸν εἰς ἐπιπεδὸ γλυφον τεχνικὴν ὕφος τοῦ ἐνθυμίζονται πλέγματα βαρβαρικῆς τέχνης, προῆλθεν ὅμως τοῦτο ἐκ μετατροπῆς τοῦ θέματος τῶν συμπλεκόμενων κύκλων εἰς συμπλεκόμενα ἀτρακτοειδῆ σχήματα κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὸ ἀλυσοειδὲς ἔλιγμα.

Ἐκ τῶν στέψεων θωρακίων ἦλθον εἰς φῶς ἀποτμήματα ἀφ' ἐνὸς ἐνεπίγραφα (πίν. 148α, ἀριστερά)¹ καὶ ἀφ' ἐτέρου φέροντα λέσβιον κυμάτιον (πίν. 148α, δεξιὰ)². Τέλος ἦλθον εἰς φῶς τεμάχια τῆς ἄνω (πίν. 148β) καὶ τῆς κάτω πλακὸς τῆς ἀγίας τραπέζης.

γ'. Χρονολόγησις - σημασία τοῦ μνημείου: Παρετηρήθη ἡδὴ ὅτι αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Φιλιατρῶν προδίδουν τεχνοτροπίαν μεταβατικῆς διαθέσεως (βλ. ἀνωτ. σ. 183), ὑποσημαίνουσιν βέβαια καὶ ἐποχὴν μεταβατικὴν. Ἐνδειξίην τινὰ πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐποχῆς τῆς οἰκοδομήσεως τῆς βασιλικῆς, ἐντὸς χρονικῶν ὁρίων συγκεκριμένων, προσφέρει, ὡς νομίζω, ἡ μορφή τῶν διακοσμητικῶν μυστρισμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεδιώχθη νὰ «ἐμψυχωθῇ» τὸ δαψιλὲς κονίαμα τὸ ἀπλούμενον ὡς ἀρμολόγημα ἐπὶ τῶν τοίχων, ἦτοι: Πυκνὰ ἀκανόνιστα σχέδια ἐκ διπλῶν γραμμῶν, γύρω τούτων πυκνὰ φολιδωτὰ σχήματα (τύποι διὰ τῆς κορυφῆς ἢ γωνίας μυστρίου), πληροῦντα τὸ ἔδαφος καὶ παρένθετοι κατ' ἀραιὰ διαστήματα μικροὶ κύκλοι (τύποι διὰ στομίου ἢ πυθμένος ἀγγείου) (πίν. 145β): ἐνίοτε τὰ ζεύγη τῶν παραλλήλων γραμμῶν συνοδεύονται ὑπὸ μικρῶν χαραγῶν κατὰ τὸν τύπον τοῦ θέματος τοῦ ψαροκοκκάλου³.

1 Ἀπότμημα ἐκ τεσσάρων τεμαχίων (τὸ πρῶτον εὐρέθη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν). Ἡ ἐπίγραφη: ΕΠΙ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟ [που..... καλανδῶν;] ΙΑΝ[ουαρίων;] (ὕψ. γραμμ. 0.03 K).

2 Στέψεις θωρακίων κοσμούμεναι δι' ὧν καὶ λογχῶν εἰς Καταπολιανήν (H. H. JEWELL - F.W. HASLUCK, *The Church of our Lady of the Hundred Gates* (Panagia Hekatontapyliani) in Paros, London 1920, 38 εἰκ. 30 (σχέδιον). Πρβλ. εἰς πλαίσια θωρακίων βασιλικῆς εἰς Τρεῖς Ἐκκλησίαις ἢ Σταυρὸς Πάρου (Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961, 190 εἰκ. 194), βασιλικῆς Δ Νικοπόλεως (θωράκιον διάτρητον) (αὐτ. 110 - 111 εἰκ. 110) καὶ τοῦ ἄμβωνος τῆς βασιλικῆς τῆς Μεσαριᾶς τῆς Κῶ (βλ. ἀνωτ. σ. 185). Χαρακτηριστικὴ — διὰ τὴν ἀπόδοσιν των εἰς κοινὸν ἔσως ἐργαστήριον — εἶναι ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων ἡ ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ σύμπτωσης τὸς τῶν θεμάτων ὅσον καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς.

3 Σαφέστερον ἐπαναλαμβάνεται τὸ θέμα τοῦ ψαροκοκκάλου ἐπὶ τῶν κονιαμάτων τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῆς κόγχης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀπαντῶνται καὶ σχέδια ἰχθύων (πρβλ. σχέδια ἰχθύων μετὰ τῶν διακοσμητικῶν μυστρισμάτων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχίου, ΠΑΕ 1956, 169 πίν. 69β, 1960 σ. 144 ἐξ.).

Κατ' ἀρχὴν εἶναι κάπως παρακεινδυνευμένη ἡ χρησιμοποίησις τῶν διακοσμητικῶν μυστρισμάτων τῶν ἀπαντωμένων ἐπὶ τῶν ἀρμολογημάτων, ὡς χρονολογικῆς ἐνδείξεως, ἐπειδὴ ἡ ἐν γένει μορφή των ἐξαρτᾶται πολὺ ἐκ τῆς ἀτομικῆς κλίσεως καὶ διαθέσεως τοῦ τεχνίτου· διότι μέσῳ τῶν μυστρισμάτων τούτων εὐρίσκει ὁ τεχνίτης εὐκαιρίαν νὰ «παίξῃ», ἀπηλλαγμένος πρὸς καιρὸν τῆς εὐθύνης τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου καθήκοντός του. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι προσφέρουν τὰ διακοσμητικὰ ταῦτα μυστρίσματα χρονολογικὰς ἐνδείξεις, ἴσως δὲ ἀκριβῶς ἐπειδὴ, ὡς «παιγνίδια», ἀντανακλῶν παραλλήλως πρὸς τὰς ἀτομικὰς κλίσεις γενικώτερον καὶ τάσεις τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Λερχίου, ἐπὶ παραδείγματι, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι ὑψώθησαν περὶ τὸ 460, τὰ σχήματα ἐκ διπλῶν γραμμῶν παρουσιάζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κανονικότητα¹. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς 'Αλίκας τοῦ 'Αργους τὰ σχήματα ἐκ διπλῶν γραμμῶν εἶναι ὀλιγώτερον κανονικὰ καὶ συνδυάζονται πρὸς τὸ θέμα τοῦ ψαροκοκκάλου². Περισσότεραν ὁμοιότητα παρουσιάζουν τὰ μυστρίσματα τῆς βασιλικῆς τῶν Φιλιατρῶν πρὸς τὰ μυστρίσματα τοῦ ἰουστινιανείου τείχους τοῦ 'Ισθμοῦ, χρονολογουμένου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 543 καὶ 550/1, εἰς τὰ ὁποῖα μάλιστα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρουσία ὁμοίως πυκνῶν φοριδωτῶν τύπων³.

Πρὸς τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. ὁδηγεῖ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ μνημείου, ὡς αὕτη συνάγεται ἐκ τῶν τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα προσεπόρισεν ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνά του. Ἡ ἐκτίμησις τῶν τεκμηρίων τούτων γίνεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλικῆς τῆς 'Ολυμπίας, διὰ τὸν λόγον ὅτι φάσεις τινὲς τῆς ἱστορίας τῶν δύο μνημείων συμπίπτουν.

Ἡ βασιλικὴ τῆς 'Ολυμπίας θεωρεῖται ὅτι κατεστράφη ἐκ τῶν σεισμῶν εἴτε τοῦ ἔτους 522 εἴτε τοῦ ἔτους 551 καὶ ὅτι ἀνεκαινίσθη κατὰ τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου αἰ.⁴ Παραλλήλως θεωρεῖται ὅτι οἱ σεισμοὶ τῶν ἐτῶν 522 καὶ 550/1 ὀφείλονται εἰς τὸ τεκτονικὸν ρῆγμα τὸ ἀρχόμενον ἐκ Πατρῶν καὶ διῆκον διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου πρὸς τὰ Νοτιανατολικά· δὲν εἶναι ὅμως ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ 'Ολυμπία κατεστράφη ἐκ τῶν σεισμῶν τῶν προκαλουμένων ὑπὸ

1 ΠΑΕ 1956, 169 πίν. 69β, 1960, σ. 144 ἐξ. Διὰ τὴν χρονολόγησίν της ΠΑΕ 1960, σ. 144 ἐξ. Πρβλ. τὰ τῆς βασιλικῆς τῆς Σικυῶνος ἐν ΟΡΑΝΔΟΥ, Ξυλόστεγος παλαιοχρ. βασιλική, Β', 244 εἰκ. 198.

2 ΑΔ 16, 1960: Χρονικά 99, πίν. 79γ (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

3 Αὐτ. 17, 1961/62: Χρονικά 79, πίν. 93β (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

4 Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνακαινίσεως της συνάγεται ἐκ δύο νομισμάτων τῶν ἐτῶν 565 καὶ 575, εὐρεθέντων μεταξὺ τῶν ἐρειπίων οἰκισμοῦ, συμπηχθέντος εἰς τὸν χώρον τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς μετὰ τὴν ἐκ σεισμῶν καταστροφὴν του (βλ. E. N. GARDINER, Olympia. Its History and Remains, Oxford 1925, 3 - 5).

τοῦ ρήγματος τούτου, διότι αἱ δυτικαὶ ἀκταὶ τῆς Πελοποννήσου πλήττονται ἐκ τῶν σεισμῶν τῶν προκαλουμένων ὑπὸ τοῦ τεκτονικοῦ ρήγματος τοῦ διήκοντος διὰ τοῦ Ἰονίου Πελάγους παρὰ τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου· θεωρεῖται δὲ ὅτι αἱ δύο αὗται σεισμογόνοι αἰτίαι δροῦν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ Ὀλυμπία κατεστράφη κατὰ τὸ ἔτος 550/1, ὅτε κατεστράφησαν αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος καὶ ὅλοι οἱ παράλιοι οἰκισμοὶ τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου², χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι αἱ Πάτραι κατεστράφησαν ἐκ τῶν σεισμῶν τοῦ τεκτονικοῦ ρήγματος τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ ὅτι δὲν προεκλήθησαν τότε σεισμοὶ καὶ ἐκ τοῦ ρήγματος τοῦ Ἰονίου.

Ὁμοίως ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλιατρῶν κατεστράφη καὶ ἀνεκαινίσθη. Ἡ ἀνακαινισίς της χρονολογεῖται πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7^{ου} αἰ. (βλ. κατωτ. σ. 191), τὸ πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτη κατεστράφη κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 550/1. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία αὕτη δὲν εἶχε χρησιμοποιηθῇ, ὡς φαίνεται, ἐπὶ πολὺ πρὸ τῆς καταστροφῆς της—τὰ πλάγια κλίτη δὲν εἶχον ἀκόμη δεχθῇ καὶ δάπεδα (βλ. ἀνωτ. σ. 183)—συνάγεται ὅτι ἐκτίσθη ὄχι πολὺ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰ. Ἴσως, λοιπόν, δὲν ἀπέχει πολὺ τῶν πραγμάτων ἡ χρονολόγησις αὐτῆς κατὰ συνθήκην ἐντὸς τῆς δεκαετίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 540 καὶ 550. Νόμισμα ἐκ τῶν λεγομένων τῆς ἐποχῆς τῶν Βανδάλων, εὐρεθὲν ἔξω τῆς ἀψίδος, ἐντὸς στρώματος ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὴν στάθμην τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐγέρσεως τῆς βασιλικῆς, δὲν ἀντιβαίνει πρὸς τὴν προκειμένην χρονολόγησιν. Τὸ χρονολογικὸν τοῦτο ὄριον εἶναι χρήσιμον βέβαια καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ τὴν—κατ' ἐπέκτασιν—χρονολόγησιν καὶ ἄλλων μνημείων ἢ τὴν χρονολόγησιν προϋόντων κοινοῦ ἐργαστηρίου, τῶν τελευταίων μάλιστα κατὰ προσέγγισιν ἴσως μεγαλύτεραν τῆς μέχρι τοῦδε³.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλιατρῶν εἶναι ἔργον ἐπαρχιακόν, δημιουργηθὲν ἐξ ὅσων προσεφέρετο ὑπὸ τῶν ἐντοπίων—μεσσηνιακῶν—δυνατοτήτων, ἀνευ ἀμέσων ἐξαρτήσεων ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καλλιτεχνικῶν κέντρων, ἐξαίρεσις τῶν γλυπτῶν, τὰ ὅποια, ὡς ἐσημειώθη, ἤλθον ἔτοιμα πιθανῶς ἐξ Ἀττικῆς. Ἔργον λαϊκόν, αὐτόχθονος τεχνίτου, φαίνεται καὶ τὸ ψηφιδωτόν· εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ ἀπὸ ἀπόψεως καλλιτεχνικῆς μορφῆς συγγένεια τῆς φυτικῆς ἑλικός του (πίν. 150α) πρὸς τὸ ὅμοιον θέμα ἐπὶ πεσσίσκου τέμπλου βασιλικῆς ἐν

1 A. PHILIPPSON, Peloponnes, Berlin 1891-92, 438 κ.ε.

2 Πληροφορίαι ἐκ τῶν πηγῶν παρὰ A. HERMANN ἐν Reallex. f. Ant. u. Christ. 5, 1962, 1109 - 1111 (ἄρθρ. *Erdbeben*).

3 Οὕτω δύναται π.χ. νὰ γίνῃ χρονολογικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀγίου Κηρύκου τῆς Δήλου (βλ. ἀνωτ. σ. 185), τὴν Καταπολιανὴν καὶ τὴν βασιλικὴν εἰς τὴν θέσιν Τρεῖς Ἐκκλησίαις ἢ Σταυρὸς Πάρου (βλ. ἀνωτ. σ. 186₂).

Μάνη, ἔργου τεχνίτου ὁμοίως ἐντοπίου ¹. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. ὑπάρχει ἀκόμη εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς Πελοποννήσου, μακρὰν τῶν κέντρων, πυκνὴ ζωή, ἐκδηλουμένη δι' ἐντόνου οἰκοδομικῆς δραστηριότητος, ἀλλ' εἶναι ἐστερημένη πλέον τοῦ πολιτιστικοῦ ἐποικοδομήματος τῆς παλαιότερας ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ἐπιζῇ μόνον εἰς τὰ κέντρα ἢ ὑπαιθρος ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ «ἐκβαρβαρίζεται» ἐκ τῶν ἔσω, ὡς ἀλλαγὴ τῆς καλλιτεχνικῆς βουλήσεως ἐν συναρτήσει πρὸς τεχνικὴν ἀδεξιότητα. Σύμπτωμα πολιτιστικοῦ διχασμοῦ.

δ'. Μεταγενέστεραι περίοδοι: Μετὰ τὴν ἐρειπίωσίν της ἡ βασιλικὴ ἀνφωκοδομήθη τρίκλιτος, περιορισθεῖσα εἰς μόνον τὰ ἐσωτερικὰ κλίτη. Τὰ παρ' ἐκάτερα τοῦ μεσαίου κλίτους διαχωρίσματα, βλαβέντα, ὡς φαίνεται, ἀνεπανορθώτως, κατερρίφθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος των διὰ νέων τοίχων ², χωρὶς ὅμως νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ὁ ρυθμὸς τῶν ἀνοιγμάτων ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ πλάγια κλίτη· ὁ ἀριθμὸς των περιορίσθη ³. Τὰ μεταξὺ τῶν πλαγίων κλιτῶν διαχωρίσματα, ἀποδειχθέντα ἀνθεκτικώτερα, διετηρήθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἐξωτερικοὶ πλάγιοι τοῖχοι τῆς νέας ἐκκλησίας, ἀφ' οὗ ἐφράχθησαν τὰ ἄλλοτε ἀνοίγματα τῶν. Παραλλήλως ἀπεχωρίσθη τότε κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ νοτίου κλίτους δι' ἐγκαρσίου τοίχου, παρεμβληθέντος εἰς ἀπόστασιν ± 2.00 μ. ἀπὸ τοῦ πρὸς Α. πέρατος τοῦ κλίτους, χῶρος ἐν εἶδει παστοφορίου, ὁ ὁποῖος συγκοινωνεῖ ἀφ' ἐνὸς μετὰ τοῦ βήματος δι' ἀνοίγματος πλάτους 0.90 μ. — ἀργότερον τὸ ἀνοῖγμα τοῦτο ἐφράχθη (πίν. 149α) — καὶ ἀφ' ἐτέρου μετὰ τοῦ ὑπολοίπου κλίτους δι' ἀνοίγματος πλάτους ± 1.10 μ. Συγχρόνως τὸ πρὸς Δ. τοῦ χώρου τούτου μέρος τοῦ κλίτους ἀπεκλείσθη ἀπὸ Ν. διὰ νέου τοίχου — συνεχείας τοῦ προηγούμενου τοίχου, καμπτομένου τώρα πρὸς Δ. Ὁ τοῖχος οὗτος ὑψώθη ἐντεῦθεν τοῦ ἀρχαιότερου διαχωρίσματος, δὲν ἐξηκριβώθη ὅμως πῶς ἐπερατοῦτο πρὸς Δ.

Οἱ τοῖχοι τῆς ἐκκλησίας τῆς δευτέρας περιόδου εἶναι ἐκτισμένοι ἀμελῶς, δι' ἀργολιθοδομῆς καὶ κοινοῦ πηλοῦ μετὰ παρενθέτων τεμαχίων κορμοῦ κίονος — πιθανῶς προερχομένου ἐκ τοῦ κίονος τοῦ διλόβου ἀνοίγματος — καὶ τεμαχίων μαζῶν ἐκ τῆς τοιχοποιίας τῆς πρώτης περιόδου. Τότε ἐφράχθη καὶ τὸ

1 Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ ἐν Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1958, 161 εἰκ. 170 (πρβλ. Riv. Arch. Crist. 35, 1959, 218 - 219 εἰκ. 33b D. PALLAS). Περὶ τῆς ἐπαρχιακότητος ὠρισμένων ἐκ τῶν γλυπτῶν τῆς Μάνης — ὧσων δὲν φαίνεται νὰ εἰσῆχθησαν ἐξ Ἀττικῆς — πρβλ. Ἀρχ. Δελτ. 16, 1960 : Χρονικά 98 - 99 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

2 Τὰ ἀνατολικά παρ' ἐκάτερα τοῦ βήματος μέρη τῶν νέων τοίχων, ἀφαιρεθέντα πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ στυλοβάτου τοῦ τέμπλου, παρελείφθη νὰ σημειωθοῦν ἐπὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 1.

3 Ἀπεκαλύφθη μόνον ἓν, πλάτους 1.65 μ., ἐπὶ τοῦ βορείου διαχωρίσματος, παρὰ τὸν ἄμβωνα.

δίλοβον ἄνοιγμα τὸ ὑπάρχον ἄλλοτε εἰς τὸ μεταξὺ τῶν πρὸς Β. πλαγίων κλιτῶν διαχώρισμα, τοῦ τελευταίου μετατραπέντος τώρα εἰς ἐξωτερικὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἤδη τρικλίτου, ὡς εἴπομεν, ἐκκλησίας. Παραλλήλως διεμορφώθη ἄλλως ὁ ἄμβων, διὰ παρεμβολῆς δηλαδὴ βραχέος τοίχου (μῆκ. ± 1.00 , πᾶχ. ± 0.60 μ.) καθέτου πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ νέου βορείου διαχωρίσματος καὶ πατοῦντος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλίμακος τοῦ ἄμβωνος, τὴν ὁποίαν οὕτως ὁ πρόσθετος τοῖχος ἡχρήστευσε. Δὲν εἶναι σαφές ἂν διὰ τῆς προκειμένης διαρρυθμίσεως ἀντικατεστάθῃ ὁ ἄμβων ἢ ἂν συνεδυάσθῃ οὗτος μετὰ θρόνου τινός, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις δέον νὰ ᾗτο ἔξω τοῦ βήματος ¹.

Τὴν ἐκκλησίαν τῆς δευτέρας περιόδου διεδέχθη τρίτη, μικρῶν διαστάσεων, ἐκτισμένη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ βήματος τῆς βασιλικῆς (πίν. 149β). Αὕτη ἦτο ἀπλοῦ μονοκλίτου τύπου, ἐσωτερικοῦ πλάτους ± 2.30 μ., μετὰ θύρας εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Πῶς ἦτο διαμορφωμένη πρὸς Α. δὲν εἶναι γνωστόν, διότι κατεστράφη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν (βλ. ἀνωτ. σ. 177 καὶ 181). Ἡ τοιχοδομία τῆς συνίστατο ἐκ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς μετὰ παρενθέτων μεγάλων παρίνων δόμων εἰλημμένων ἐξ ἀρχαιοτέρου κτηρίου (πίν. 149γ). Διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἡλικίας τοῦ ναυδρίου τούτου δὲν προσφέρει ἐπαρκεῖς ἐνδείξεις ἡ τοιχοδομία μόνη. Τὸ ἐσωτερικόν του εἶχεν ἀνασκαφῇ τελείως κατὰ τὴν εἰς βάθος προηγηθεῖσαν ἀνεύθυνον ἔρευναν, διαταραχθεῖσης τότε ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τῆς γύρω ἐπιχώσεως. Περὶ τὰ δέκα ἐνετικά τορνήσια τοῦ 14^{ου} αἰ., εὐρεθέντα μεταξὺ τῶν χωμάτων ἐκεῖ, μαρτυροῦν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου ἄλλοτε ὑψοῦτο ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἡσκεῖτο πιθανῶς λατρεία. Πάντως τὸ ναῦδριον τοῦτο ἐκτίσθη πολὺ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς τῆς δευτέρας περιόδου καὶ ἀφοῦ ἡ ἐπὶ τῶν ἐρείπων τῆς ἐπίχωσης εἶχε φθάσει εἰς ἀρκετὸν πᾶχος, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς στάθμης τοῦ κατωφλίου τοῦ ἐν λόγῳ ναυδρίου, εὐρισκομένου εἰς ἀρκετὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς. Νοτιοδυτικῶς τοῦ ναυδρίου εὐρέθη εὐτελὴς ταφή. Τὰ ἐρείπια τῆς μεταγενεστέρας ταύτης ἐκκλησίας, φωτογραφηθέντα καὶ σχεδιασθέντα, ἀπεμακρύνθησαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ βήματος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς.

ε'. Ἡ ἐπίχωσις: Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἡ ἐπίχωσις εὐρέθη ἀδιατάρακτος — πλὴν βεβαίως τῶν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν διαταραχθέντων μερῶν τῆς —, ἀλλ' ἦτο ἄνευ ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν. Ἐντὸς τοῦ πρὸς Β. πρώτου ἐκ τῶν πλαγίων κλιτῶν διεπιστώθησαν λείψανα πυρᾶς ἐξ ἐστίας τινός μεταγενεστέρας, ὅτε πιθανῶς δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ χώρος οὗτος διὰ λειτουργικὸς σκοπούς. Ἐντὸς τοῦ ἐπομένου, τοῦ πρὸς Β. ἀκραίου κλίτους, εὐρέθησαν ἀρκε-

¹ Περὶ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἔξω τοῦ βήματος πρβλ. Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. Κ, 1950, 290 κέ. (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

τὰ ὄστρακα χονδρῶν ἀγγείων καὶ στρώμα ἐκ θραυσμάτων κεραμίδων τῆς στέγης· ὅμοιον στρώμα εὗρέθη καὶ εἰς τὸ νότιον κλίτος¹, ὡς καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ ὑποτεθέντος νάρθηκος ἢ ἀνοικτῆς στοᾶς, ὑποσημαίνει δὲ ἡ ὑπαρξίς του ὅτι πιθανῶς οἱ χώροι οὗτοι δὲν εἶχον χρησιμοποιοηθῆ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ μνημείου. Ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ταύτης συμπεραίνεται ἐκ θησαυροῦ τριακοσίων τεσσαράκοντα ἑξ(346) χαλκῶν νομισμάτων, σχηματισθέντος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου (582 - 602 μ.Χ.)². Ὁ θησαυρὸς εὗρέθη ἐντὸς τοῦ ἀκραίου νοτίου κλίτους, παρὰ τὸν μεταγενέστερον τοῖχον, ὅστις ὑψώθη πρὸς ἐντειχισμόν τοῦ δυτικοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἄλλοτε δευτέρου πρὸς Ν. διαχωρίσματος (πίν. 150β) (πρβλ. ἀνωτ. σ. 189). Τὰ νομίσματα εἶχον περιτυλιχθῆ ἐντὸς ὑφάσματος, πλησίον δ' εὗρέθησαν τὰ τεμάχια ὑαλίνης κανδήλας, τοποθετηθείσης ἐκεῖ πιθανῶς διὰ τὴν χρησιμεύσῃ ὡς σημεῖον ἀναγνώρισεως τῆς θέσεως τοῦ θησαυροῦ, πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἐδόθη ἔκτοτε εὐκαιρία. Ὁ θησαυρὸς, χρονολογούμενος περὶ τὸ 600 — τὸ ἀργότερον ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος 602 μ.Χ. —, ἀφ' ἑνὸς χρονολογεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς δευτέρας περιόδου πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. καὶ ἀφ' ἑτέρου μαρτυρεῖ ἐγκατάλειψιν τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ἢ τὸ ἀργότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος³.

Ἡ βασιλικὴ ἐκτίσθη ἐπὶ καθαροῦ ἐδάφους, μὴ παρέχοντος δηλαδὴ ἐνδείξιν περὶ ὑπάρξεως ἀρχαιότερου κτίσματος ἢ γενικῶς προγενεστέρου τινὸς βίου εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Ἐν νόμισμα ἐκ τῶν λεγομένων τῆς ἐποχῆς τῶν Βανδάλων, εὗρεθέν, ὡς εἵπομεν, ἔξω τῆς ἀψίδος, ἐντὸς στρώματος ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὴν στάθμην τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ἡ βασιλικὴ (πρβλ. ἀνωτ. σ. 188), εἶναι ἀπλῶς σύγχρονον πρὸς αὐτήν. Δοκιμαστικὴ τομὴ (2.00 × 2.00 μ.), ἐνεργηθεῖσα πρὸς Ν. τῆς βασιλικῆς, εἰς τὸ ὄριον μεταξὺ τῶν ἀγρῶν Χ. Ψαραίου καὶ Δ. Σουρέτη, δὲν ἀπέδωσε θετικόν τι· εἰς αὐτὴν παρατηρήθησαν μόνον κρημνίσματα προερχόμενα πιθανώτατα ἐκ τῆς βασιλικῆς.

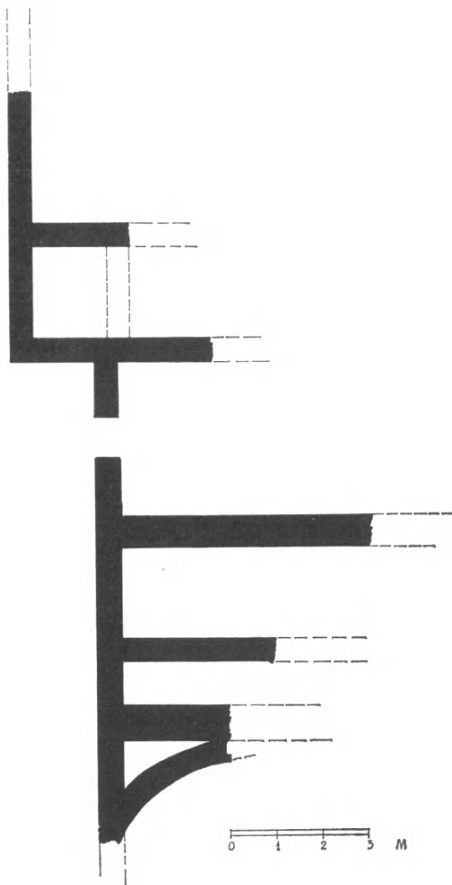
Ξ' Κινητὰ εὐρήματα: Κινητὰ εὐρήματα, ἐκτὸς τῶν μαρμαρίνων μελῶν, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Φιλιατρῶν ἀπέδωκεν ἐλάχιστα καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας.

1 Ἀπρητίσθη κεραμὶς μῆκ. 0.69, πλάτ. 0.375 - 0.42 μ. Πηλὸς καστανοκίτρινος.

2 Ὁ θησαυρὸς εἶχεν ἀποτελεσθῆ ἐκ δύο ἐλληνικῶν νομισμάτων (Ἀρκαδίας καὶ Ἐρυθρῶν), τριῶν ὑστερορωμαϊκῶν, εἴκοσι δύο τεσσαρακοντανουμίων (ἑπτὰ Ἰουστινιανοῦ Α', δεκατεσσάρων Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας καὶ ἑνὸς Μαυρικίου), τριῶν εἰκοσανουμίων (Ἰουστίνου Β' καὶ Σοφίας) καὶ — τῶν ὑπολοίπων — ἐκ τῶν λεγομένων βανδαλικῶν. Ἐκ τῶν τελευταίων ἐφθάρησαν κατὰ τὸν καθαρισμὸν εἴκοσι ἑξ. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν νομισμάτων ἔγινε παρὰ τῆς Διευθυντρίας τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Κας ΕἰΡΗΝΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ.

3 Πρὸς συναγωγὴν ἱστορικῶν συμπερασμάτων περὶ τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς περιοχῆς πρβλ. ὁμοίους θησαυροὺς εὗρεθέντας ἐν Πελοποννήσῳ (πληροφορίαι καὶ βιβλιογραφία Ἑλληνικά 14, 1955 - 1956, 92, Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

Εἶναι τεμάχια ὑαλοπινάκων — εὐρέθησαν ἔξω τῆς ἀψίδος, προέρχονται δὲ πιθανῶς ἐκ τοῦ παραθύρου τῆς — καὶ ὑαλίνων σκευῶν, πηλίνῃ ἀγνύς, ὄστρακα ἐκ διαφόρων ἀγγείων — μεταξύ τούτων τεμάχιον λεκάνης μὲ χεῖλη κοσμούμενα διὰ σειρᾶς μικρῶν κοιλοτήτων, — τεμάχια λύχνων, πλίνθοι κιβωτιόσχημοι προερχόμενοι ἐξ ἀρχαιοτέρου ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος καὶ 357 χαλκᾶ νομίσματα (βλ. ἄνωτ. σ. 191). Τὰ κινητὰ εὐρήματα, πλὴν τῶν νομισμάτων, διεφυλάχθησαν ἐντὸς ἀποθήκης τοῦ δημαρχιακοῦ καταστήματος Φιλιατρῶν. Τὰ νομίσματα παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἑθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Εἰκ. 2. Κάτοψις ἐπισημανθέντων μερῶν βαλανείου παρὰ τὰ Φιλιατρά.

2. Βαλανεῖον

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς διενεργήθη ἀναγνωριστικὴ ἔρευνα, ἐπιπολαία, εἰς ἀπόστασιν ± 100 μ. νοτίως τῆς βασιλικῆς, ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Δ. Σουρέτη, εἰς τὴν θέσιν μόλις διακρινομένων ἐρειπίων ὑπὸ γραφικὴν συστάδα μεγάλων πρίνων καὶ σχίνων. Κατόπιν προχείρου καθαρισμοῦ τῶν ὁρατῶν μερῶν τῶν τοίχων προσδιωρίσθη ἐδῶ ἡ ὑπαρξίς βαλανείου (εἰκ. 2). Οἱ χώροι τοῦ συντίθενται ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Κατὰ τὴν προκειμένην πρόχειρον ἔρευναν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπισημανθῇ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου μῆκος 15.00 μ. καὶ νὰ ἀναγνωρισθοῦν ἐκ τῶν χώρων τοῦ μία δεξαμενὴ πλάτους 2.00 μ. καὶ πιθανῶς τὸ ἀποδυτήριον ἢ frigidarium, ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀψιδωτοῦ θαλάμου, ὅστις ὅμως φαίνεται νὰ

εἶναι κατεστραμμένος κατὰ τὸ μέγιστον — τὸ πρὸς Ν. — μέρος του. Καλύτερον διατηροῦνται τὰ πρὸς Β. μέρη τοῦ ὅλου συγκροτήματος.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ βαλανείου συνίσταται ἐκ λίαν ἐπιμελοῦς ἀργολιθοδομῆς, διακοσμουμένης κατὰ τὰ ἀρμολογήματα διὰ μυστρισματῶν ἐκ παραλλήλων χα-

ραγῶν κατὰ ζεύγη. Αὗται ἀκολουθοῦν δύο διακοσμητικὰ συστήματα: Εἴτε δηλαδὴ μιμοῦνται κανονικὴν ἰσοδομικὴν τοιχοδομίαν εἴτε συντίθενται κατὰ διακοσμητικώτερον τρόπον, διὰ παρενθέσεως δηλαδὴ γραμμῶν χιαστί, οἷον εἰ δὲ μιμουμένων κεραμοπλαστικὴν τοιχοδομίαν. Ἐπὶ τῶν ἀρμῶν τοῦ «ἰσοδομικοῦ» διακοσμητικοῦ συστήματος, δηλουμένων διὰ δύο παραλλήλων γραμμῶν, τυποῦνται μικροὶ διακοσμητικοὶ κύκλοι (διὰ στομίου ἢ πυθμένος ἀγγείου). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διακοσμητικῶν τούτων μυστρισμάτων δύναται, ὡς νομίζω, νὰ χρονολογηθῇ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος τὸ ἀργότερον.

3. Τοπογραφικὰ πορίσματα

Τὰ ὡς ἀνωτέρω ἐρευνηθέντα ἐρείπια, θεωρηθέντα ἤδη ὑπὸ τοῦ M. VALMIN ὡς λείψανα χριστιανικῶν χρόνων¹, γνωστὰ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς περιηγήσεως τοῦ ROUQUEVILLE², χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τινων ὡς τεκμήριον πρὸς λύσιν τοῦ τοπογραφικοῦ προβλήματος περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου μεσσηνιακοῦ πολίσματος τῆς Ἑράνης, μνημονευομένης ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὡς κειμένης μεταξὺ Κυπαρισσίας καὶ Πύλου³. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρειπίων τούτων τοποθετεῖται ἡ Ἑρانا εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς⁴. Ὑπὸ ἄλλων τὸ πόλισμα τοῦτο τοποθετεῖται νοτιώτερον, πλησίον τῶν Γαργαλιάνων, εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς νήσου Πρώτης ξηράν, ἀποδίδοντες εἰς τὴν Ἑρναν τὰ εἰς τὴν θέσιν Λαγγούβαρδο παρατηρούμενα ἐρείπια⁵. Ὁ VALMIN, ὅστις διέτρεξεν ὅλην τὴν περιοχὴν πρὸ περίπου τριάκοντα ἐτῶν, πληροφορεῖ ὅτι τὰ εἰς τὴν θέσιν Λαγγούβαρδο ἐρείπια εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλείψει, ἐπεσήμανεν ὅμως ἐρείπια πόλεως ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων — μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ψηφιδωτὰ δάπεδα — εἰς ἀπόστασιν δύο χιλιομέτρων νοτίως τοῦ Μαράθου, μάλιστα δὲ εἰς τὴν θέσιν Διαλισκάρι, ὡς καὶ εἰς τὴν θέσιν Βρωμονέρι, τοποθεσιῶν παρὰ τοῦς Γαργαλιάνους. Εἰς τὸ Βρωμονέρι εἰδικώτερον τοποθετεῖ ὁ VALMIN πόλιν «βυζαντινῶν» χρόνων⁶. Δημοσιευομένη ὑπὸ τοῦ VALMIN εἰκὼν τῶν εἰς Διαλισκάρι

1 M. N. VALMIN, *Études topographiques sur la Messénie Ancienne*, Lund 1930, 136.

2 Πρβλ. ἀνωτ. σ. 177.

3 Πρβλ. ἀνωτ. σ. 177.

4 W. M. LEAKE, *Travels in the Morea*, I, London 1830, 426 - 427, H. LOLLING ἐν I. MÜLLER, *Handb. der klass. Altertumswiss.* III, 1889, σ. 189. Ὁ F. ALDENHOVEN, *Itinéraire descriptif de l'Attique et de Peloponnèse*, Athènes 1841, 143 τοποθετεῖ τὴν Ἑρναν εἰς τὴν θέσιν τῶν σημερινῶν Φιλιατρῶν.

5 ERNST CURTIUS, *Peloponnesos*, II, Gotha 1852, 183.

6 VALMIN, 136 κ.έ. Ἐδῶ ἔχουν σημειωθῇ ἐρείπια μεγάλης ἐκκλησίας μὲ ψηφιδωτὸν δάπεδον—πιθανῶς βασιλικῆς—ἀφιερωμένης εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον (AM 23, 1898, 163-164).

ἀρχαίων λειψάνων ¹ δεικνύει μέλη προσερχόμενα ἐκ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ὁ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς εὐρέθησαν πολλοὶ ἐλληνιστικοὶ τάφοι ²· ἀλλ' αἱ πληροφορίες του δὲν ἐμπνέουν πολλὴν ἐμπιστοσύνην, ἀλλ' οὔτε καὶ σημαίνει περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἰδιαίτερόν τι ἢ εὗρεσις τάφων. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν στοιχείων εἶναι δύσκολον νὰ συναχθῇ τοπογραφικὸν συμπέρασμα μετ' ἀσφαλείας· εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπλοῦνται καὶ σημαντικώτερα εἶναι τὰ ἀρχαῖα εἱρεῖπια παρὰ τοὺς Γαργαλιάνους. Πιθανῶς ἡ Ἑρὰνα πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐκεῖ συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ VALMIN, εἰς δὲ τὴν περιοχὴν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς νὰ τοποθετηθῇ οἰκισμὸς τῆς μεταξὺ Ἑράνης καὶ Κυπαρισσίας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

---

¹ Αὐτ. 137 εἰκ. 25.

² Περιοδ. Φιλιατρά, τόμ. Ι τεῦχ. 1, Δεκέμβρ. 1956, σ. 9 - 10.

23. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΥΛΟΥ*

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς περιόδου 1960 διεξήχθησαν κατ' Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον. Κύριος σκοπὸς τῆς ἐρεῦνης, ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ἦτο ἡ διακρίβωσις τοῦ περιπλόκου τοπογραφικοῦ προβλήματος τῆς περιοχῆς τοῦ Νέστορος. Πρὸς τοῦτο πολλὰ μέρη ἐξετάσθησαν, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέδωκαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ταυτοχρόνως, διὰ τοῦ συγκολλητοῦ κ. 'Αργ. Μαρίνη, ἤρχισεν ἡ συγκόλλησις τῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς Κουκουναράς τοῦ ἔτους 1959 ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Πύλου. Δυστυχῶς παρενεβλήθησαν ἀδικαιολόγητοι δυσκολαὶ εἰς τὸ ἔργον μας, περὶ ὧν πρὸς τὸ παρὸν ἀποφεύγομεν εὐρύτερον λόγον. Πάντως τὰ τῶν ἀνασκαφῶν Κουκουναράς καὶ τῶν ἐφετειῶν θὰ ἐκτεθῶσι καὶ πάλιν ἀτελῶς εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν Κουκουναράς ἀνεσκάφησαν πλήρως οἱ δύο θολωτοὶ τάφοι Γουβαλάρη 1 καὶ 2, ὡς δίδυμοι ἀδελφοὶ πλησίον ἀλλήλων εὐρεθέντες. Ἀμφότεροι εὐρέθησαν εἰς κατὰστασιν πλήρους ἀναμοχλεύσεως, ἀκέραιον δὲ ἀγγεῖον οὐδὲ ἐν ἐξήχθη. Τὰ περισυλλεγένητα ὅστρακα, εὐτυχῶς, ἀποδίδουν, ἔστω καὶ ἐλλιπῇ, πολὺ περισσότερα ἀγγεῖα ἀπὸ ὅσα εἴχομεν ἐλπίζει. Ἀμφότεροι οἱ τάφοι χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ I ἐποχὴν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν μέχρι τῆς ΥΕ ΙΙΒ. Ὁ τάφος Α, ὁ μεγαλύτερος καὶ ἴσως ἐλαφρῶς νεώτερος, ὑπῆρξεν ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν θέατρον ἐντατικῆς λατρείας τῶν νεκρῶν, ὁποῖαν εἰς οὐδένα ἕτερον τάφον μέχρι τοῦδε ἐξηκριβώσαμεν. Τὰ κατ' αὐτὸν περιεγράφησαν ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα αὐτολεξεὶ ἡ ἀκόλουθος παράγραφος τοῦ ἡμερολογίου τῆς Τετάρτης 19 Αὐγούστου 1959: «Εὗρομεν ἐπιμήκη πυράν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εἶναι ἐκπληκτικὸς ἀριθμὸς ὁστῶν ἀπὸ

---

* Εὐχαρίστως καὶ εὐγνωμόνως ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ὅτι τὰς ἐν Πύλῳ ἀνασκαφὰς παρηκολούθησε σχεδὸν μέχρι τέλους ἡ καθηγήτρια Κυρία Emily Townsend Vermeule, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς κ. Cornelius Vermeule (Harward University, Boston, U.S.A.). Ὅμας καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας κ. Marcel Beck, ἐπεσκέφθη τὰς ἀνασκαφὰς Παλαιπύλου, παραμείνασα ὁλόκληρον τὴν 24ην Αὐγούστου. Ὁ καθηγητὴς κ. F. Schachermeyr (Βιέννη) μετὰ ὁμάδος φοιτητῶν μᾶς ἐπεσκέφθησαν ὡσαύτως τὴν 19ην καὶ 20ην Σεπτεμβρίου εἰς τὴν ἀνασκαφὴν Μύρου - Περιστεριάς. Ἡ πτυχιούχος δ. Χαρὰ Τζαβέλλα παρέμεινε μέχρι μικρὸν πρὸ τοῦ πέρατος τῶν ἀνασκαφῶν, παρασχοῦσα πρόθυμον καὶ πολύτιμον συμβολήν, ὡς καὶ ἡ δ. Christine Verzar (Πανεπιστήμιον τοῦ Basel).

πελωρίων διαστάσεων μηραίων ὀστέων (ἀγρίου βοός;) μέχρι σιαγόνων καὶ ὀστέων μόσχων, χοίρων, ὀπλῶν ἵπποειδῶν, ὀσταρίων μικροτάτων ζώων, πτηνῶν καὶ παγούρων. Ἡ πυρὰ ἔχει μῆκος 2μ...» κλπ.

Ἡ περιγραφή αὕτη, γενομένη εἰς ἀνύποπτον ἐποχὴν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν παρὰ Παυσανίᾳ IV 31.7 περιγραφὴν θυσίας ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ προσφερομένης ἔτι ἐν Μεσσήνῃ εἰς τὸ μέγαρον τῶν Κουρήτων: *Κουρήτων μέγαρον, ἔνθα ζῶα τὰ πάντα ὁμοίως καθαγίζουσιν· ἀρξάμενοι γὰρ ἀπὸ βοῶν τε καὶ αἰγῶν καταβαίνουσιν εἰς τοὺς ὀρνίθας ἀφιέντες εἰς τὴν φλόγα*. Κυροῦνται οὕτως οἱ λόγοι τοῦ Παυσανίου ἀνασκαφικῶς καὶ συγχρόνως ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θυσίας ἦτο Μεσσηνιακὸς τρόπος ἐναγισμοῦ οὐχὶ ἀποκλειστικοῦ εἰς τὴν λατρείαν τῶν Κουρήτων.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἱκανοποιητικῶς ἀνασυσταθέντων ἀγγείων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν τάφων ἐν εἶναι πρόχους ἀμαυρόχρωμος καὶ μετὰ λοξοτμήτου λαίμοῦ, καθαρῶς ME παραδόσεως (πίν. 151α₁). Ὑπάρχουν μερικὰ ἀγγεῖα ΓΕ I ἐποχῆς, ἄλλα φαινόμενα εἰσηγμένα καὶ ἄλλα ὄντα ἐντόπια ἀπομιμήσεις. Ἐν ἐκ τῶν τελευταίων ἀγγείων τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὁ ὠραῖος πίθος (πίν. 151α₂) μετὰ στροβιλοροδάκων. Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος τῆς θόλου τοῦ τάφου Α ἐντὸς πυρᾶς, ἣτις περιεῖχε καὶ δύο Ἑλληνικά ὄστρακα. Πολυάριθμα φυλλάρια χρυσοῦ, λίθινα βέλη, χαλυβοὶ ἐκ κράνους καὶ μικρὰ διάφορα κοσμήματα, ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς πάντα, εὐρέθησαν ὁμοῦ.

Ἡ ἀνασυγκροτηθεῖσα ἤδη κεραμικὴ ἀντιπροσωπεύει πάσας τὰς ὑπολοίπους Μυκηναϊκὰς περιόδους. Ἐκ τῆς πρώιμου περιόδου τοῦ Ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ, περὶ τὸ 1500, προέρχονται ἀξιόλογοι τρίωτοι πίθοι (πίν. 151β) φέροντες ὡς κύριον θέμα τὸ κισσοειδὲς μετὰ τοῦ WAZ, τοὺς διπλοῦς μακροὺς μίσχους καὶ τὴν κυματοειδῆ γραμμὴν. Ἐξειλιγμένου ἀναλόγου ρυθμοῦ, ἀνήκοντος ἤδη εἰς τὴν πρώιμον IIIA περίοδον, εἶναι μία ἄλλη σειρὰ ἀγγείων, ὧν παραδείγματα εἶναι ἡ ἀβαθὴς φιάλη καὶ ὁ πιθοκρατῆρ τοῦ πίν. 152α. Εἰς περισσότερον προχωρημένην φάσιν τῆς περιόδου ταύτης καὶ τῆς ἐπομένης (IIIB) ἀνήκουν τὰ περισσότερα τῶν συγκροτηθέντων ἀγγείων. Ὁ πίν. 152β₁ παρουσιάζει δύο κωνικά ρυτὰ (τὸ μεγαλύτερον μετρεῖ ὕψος 0.37 ἄνευ λαβῆς) καὶ ραμφόστομον πρόχουν (πίν. 152β₂) μετὰ πτηνῶν ἀσυνήθους πρωτοτυπίας. Εἰς τὸν ζωγραφικὸν ρυθμὸν ἀνήκουν καὶ ὁλόκληρος σειρὰ ἄλλων ἀγγείων, κυρίως κρατῆρων, οἱ ὅποιοι δυστυχῶς εἶναι πολὺ ἑλλειπεῖς. Ὁ πίν. 153α παρουσιάζει ἕνα ἐξ αὐτῶν. Φέρει πτηνὰ ζωγραφούμενα εἰς τὸν πατροπαράδοτον Μεσοελλαδικὸν ρυθμὸν τὸν ἐνθυμίζοντα ἀγγεῖα τῆς Μήλου ἢ τῶν βασιλικῶν λάκκων τῶν Μυκηνῶν εἰς τὴν μίαν πλευράν. Ἡ ἄλλη εἰκονίζε πάλιν πτηνὰ κομίζοντα εἰς τὰ ράμφη ἀντικείμενα, ἅτινα δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ ὡς ρίζαι καὶ ὡς ἔρια, ἵσως δ' ἔχουν καὶ βαθυτέραν ἔννοιαν. Τὰ ὄστρακα τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς (ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν) δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μελετηθοῦν ἐπαρκῶς. Συνεκροτήθη ἐν τούτοις

ἐξ ὁλοκλήρου ἡ μεγάλη κυλινδρική πυξίς, ἥς τεμάχια ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν περυσινὴν ἔκθεσιν (Τὸ Ἔργον κλπ. 1959, 121, εἰκ. 127). Τὰ ἀγγεῖα δὲν ἦσαν δύο, ὡς ἐκεῖ ἀναφέρεται, ἀλλ' εὐτυχῶς ἐν μόνον, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπετεύχθη πλήρης ἀνασυγκρότησις (πίν. 153β). Τὸ ἀγγεῖον φαίνεται ἀνατολικῆς προελεύσεως, ἂν καὶ ἀκριβῆ παραλλήλα δὲν εὗρομεν μέχρι τοῦδε. Ὁμοίᾳ τὸ σχῆμα πυξίς ὑπάρχει ἐξ Εὐβοίας, τινὰ ὅμως ἐκ τῶν κοσμημάτων τοῦ ἀγγείου ἔχουν τὰ παραλλήλα τῶν ἐπὶ Ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1960 ἐνηργήθησαν κυρίως εἰς τρία μέρη, ἥτοι εἰς τὴν ἐκτεταμένην νεκρόπολιν Βολιμίδια τῆς Παλαιπύλου (κατὰ τὸ Β. ἄκρον τῆς κωμοπόλεως Χώρας Τριφυλίας), εἰς θέσιν Ἑλληνικό, πλησίον τοῦ χωρίου Μουριατάδα, περὶ τὰ 10 χλμ. πρὸς Α. τῆς Κυπαρισσίας καὶ τέλος εἰς τὴν θέσιν Περιστεριά, παρὰ τὸ χωρίον Μύρον, περὶ τὰ 10 χλμ. πρὸς ΒΑ. τῆς Κυπαρισσίας.

Μόνον ὀλίγων ἡμερῶν δοκιμαὶ ἐγένοντο εἰς δύο ἄλλας τοποθεσίας, αἱ ὁποῖαι ἀπεδείχθη ὅτι δὲν κρύπτουν σημαντικὰ ἐρείπια. Ἡ πρώτη τοποθεσία καλεῖται Μπεϊλέρμπετη, ὀλίγον πρὸς Ν. τοῦ σημερινοῦ χωρίου Κορυφασίου, ὑπέρκειται δὲ τῆς θέσεως Μουριές, ἔνθα ὁ ὑπὸ ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΟΥ ἄλλοτε ἀνασκαφεὶς θολωτὸς τάφος, οὗ τὰ ΜΕ ἀγγεῖα τελευταίως ἐδημοσίευσεν ὁ BLEGEN (ΠΑΕ 1925 - 26, 141 καὶ Hesperia 23, 1954, 158). Πρόκειται περὶ κορυφογραμμῆς συγκεκριμένης ἐκ γηλόφων, ἐντὸς τοῦ χώματος τῶν ὁποίων ὑπάρχουν αὐτοφυῶς λεπταὶ στρώσεις μαλακοῦ πωρολίθου. Τὸ ἄροτρον κατὰ καιροὺς ἀποσπᾷ τμήματα καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ ἄγροὶ εἶναι πλήρεις λίθων. Ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχει καὶ σχετικῶς ἄφθονος Ὑστερομυκηναϊκὴ κεραμεικὴ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, παρέχεται ἡ ψευδὴς ἐντύπωσις ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίων Μυκηναϊκῶν κτισμάτων, ἡ δὲ παράδοσις ἀναφέρει καὶ χρυσοῦν κύπελλον αὐτόθι εὑρεθέν.

Αἱ δοκιμαὶ ἡμῶν ἐντὸς τῶν ἀγρῶν Γεωρ. Μακρῇ ἀπέδειξαν τὴν πενίαν τῶν ὀστράκων καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν κτισμάτων. Εἰς τὸν ἀνατολικῶς συναπτόμενον ἀγρὸν Διον. Πουλοπούλου εὗρέθη τμήμα Μυκηναϊκοῦ τοίχου 0.50 - 0.60 μῆκους, πιθανῶς ἐκ μονήρους οἰκίας ἢ ἀποθήκης τινός. Τὰ ὀστρακα (πάντα ὑστερώτερα Μυκηναϊκά) παντοῦ ἔπαυον εὐθὺς ὡς ἐφθάνομεν εἰς μικρὸν βάθος, ὡς ἐκ τούτου αἱ δοκιμαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πρόκειται περὶ μικροῦ καὶ ἀσημάντου συνοικισμοῦ.

Ἡ θέσις Ἀραπόστρατα εὐρίσκεται κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἰκλαίνης πρὸς Πλάτανον καὶ παρουσιάζει σημαντικώτερα ἔχνη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ὑψωμά τι, ἐφ' οὗ σήμερον κεῖται τὸ ἐρείπιον ὀρθογωνίου οἰκίσκου, φαίνεται τεχνητόν. Ὀλίγον ἀνατολικώτερον, ἐντὸς σταφιδαμπέλου, φαίνονται λίθοι ἄφθονοι, τινὲς ἐνεκτισμένοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἐνῶ ὁ γειτονικὸς ἀγρὸς παρουσιάζει ἔτι μεγαλύτεραν ἀφθονίαν λίθων. Αἱ δοκιμαὶ ἡμῶν δὲν ἀπέδωκάν τι ἰδιαζόντως ἐνθαρ-

ρυντικόν, πλὴν ὀλίγων ὀστράκων ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἐν τούτοις πρόκειται περὶ μικροῦ συνοικισμοῦ, ὅστις ἴσως κρύπτει καὶ σπουδαιότερα εἰρήπια.

1. ΠΑΛΑΙΠΤΑΟΣ (ΒΟΛΙΜΙΔΙΑ)

Εἰς τὴν νεκρόπολιν τῶν Βολιμιδίων, μίαν τῶν μεγίστων καὶ σπουδαιοτέρων μέχρι τοῦδε γνωστῶν, ἐπανήλθομεν λόγῳ ἐπειγούσης ἀνάγκης, ὅπως ἀνασκαφῶσι τρεῖς τάφοι ἐκ τῶν πολλῶν εἰσέτι, οἱ ὅποιοι παραμένουν ἄσκαφοι. Ἐξ αὐτῶν οἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα Ἀγγελοπούλου, λαβόντες τοὺς ἀριθμοὺς Α10 καὶ Α11. Ἀμφότεροι εἶναι τοῦ τυπικοῦ διὰ τὰ Βολιμιδία σχήματος, μετὰ δρόμων βραχέων ἐχόντων κάθετα τοιχώματα καὶ μετὰ στρογγύλων, κορυφουμένων θαλάμων, ὡς εἶναι οἱ θολωτοὶ τάφοι. Δυστυχῶς ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ χώρου Γ. Στασινόπουλος ἔκτισε καὶ ἐφύτευσε τόσον ἐπιμελῶς περὶ τοὺς τάφους, ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ των ἀπέβη δυσκολωτάτη καὶ ἐν μέρει ἀνέφικτος. Ὄντως, ὁ οἰκίσκος αὐτοῦ κεῖται ὑπεράνω τοῦ τάφου Α10, οὕτινος διὰ τοῦτο μικρὸν μόνον τμήμα τοῦ δρόμου καὶ τῆς θόλου ἀνεσκάφη. Πρὸ τῆς θύρας, ἐν μέρει τετειχισμένης, εὗρέθησαν οἱ πόδες τοῦλάχιστον δέκα κυλίκων. Ἐκ τοῦ θαλάμου μόνον τεμάχιον τριῶν περίπου τ.μ. δεξιὰ τῆς θύρας κατέστη δυνατόν νὰ σκαφῇ καὶ παρέσχε τὴν ἐξῆς εἰκόνα :

Τὸ ἄνω μέρος τῆς θόλου εἶναι κατεστραμμένον καὶ ὁ τάφος εἶναι πλήρης ἐπιχώσεως. Μέχρι βάθους 1.80μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τὰ χώματα εἶναι μελανὰ, περιέχοντα λείψανα ζωικῶν ὀστέων (βοῶν, προβάτων, χοίρων), ἐνίοτε ἐπὶ τεμαχίων κεράμων, ὅπερ ἐν Πύλῳ εἶναι τυπικὸν φαινόμενον τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν κυρίως περίοδον. Πολλὰ ὅστ᾽ εἶναι κεκαυμένα, τέφρα καὶ ἄνθρακες ἐμφανίζονται λίαν συχνῶς, ὁμοῦ μετὰ κεραμεικῆς, ἥτις, ἂν καὶ ἀκαθόριστος εἰσέτι, φαίνεται ἀντιπροσωπεύουσα τὴν Ἀρχαϊκὴν μέχρι καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως περιέχονται καὶ τεμάχια Μυκηναϊκῶν ἀγγείων καὶ ἀνθρωπίνων ὀστέων ἐκ τῆς ἀναμοχλεύσεως τοῦ τάφου. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ εὑρεσις κάτω σιαγόνος ἀνθρώπου μὲ ἓνα κυνόδοντα καὶ χαίνουσιν τὴν ὀπὴν τοῦ ἐτέρου, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπος σιαγὼν στερεῖται τελείως φατνωμάτων καὶ τὸ ὅστον εἶναι λεῖον. Τοῦτο σημαίνει κατὰ τοὺς ἱατροὺς ἄτομον πρὸ μακροῦ χρόνου νωδόν, ὅποτε ἡ συνουσία τῶν φατνωμάτων καθιστᾷ τὴν σιαγὼνα ἐνιαίαν πλάκα. Προφανῶς τοῦτο τὸ φαινόμενον παρατηρήθη, μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σαρκῶν, εἰς νεκρὸν τῶν Πλαταιῶν. Ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περιγράφεται : *γνάθος... ἔχονσα ὀδόντας μονοφυέας, ἐξ ἑνὸς ὀστέου πάντας, τοὺς τε ὀδόντας καὶ τοὺς γομφίους* (IX 83). Ἐντεῦθεν δὲ βραδύτερον ἐβρυλεῖτο, ὅτι καὶ ὁ Πύρρος εἶχεν ἐνιαίους τοὺς ὀδόντας τῆς ἄνω σιαγόνος, ὡς καὶ εἷς υἱὸς τοῦ Προυνσίου, βασιλέως τῆς Βιθυνίας.

Τὸ μικρὸν τμῆμα τοῦ δαπέδου, ὅπερ κατέστη δυνατόν νὰ καθαρισθῇ, παρ-
οίασε τρεῖς σκελετοὺς ἐκτεταμένους παρ' ἀλλήλους, ὡς εἰ εἶχον ταφῇ συγ-
χρόνως. Αἱ κεφαλαὶ ἦσαν πρὸς Ν. Τρίωτον προχοῦδιον καὶ μικρὰ τινα ἀντι-
κείμενα Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εὐρέθησαν ὁμοῦ, ὡς καὶ κεκαυμένα ὀστᾶ ζώων.
Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔχει πλάτος 1.55 πρὸ τῆς θύρας, ἐκαθαρίσθη δὲ μέχρι
3μ. εἰς μῆκος, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρω. Τὸ καθαρισθὲν τμῆμα τοῦ κύκλου
τοῦ δαπέδου ἔχει μῆκος χορδῆς 4.50μ., ἐπομένως ὁ τάφος εἶναι ἀρκούντως
εὐρύχωρος, παρὰ τὴν στενότητα τοῦ δρόμου. Μέγιστον διατηρούμενον ὕψος
τῆς θόλου 2.35μ. Ἡ θύρα εἶναι τετειχισμένη (ὕψ. 1.70, πλ. 1.30 κάτω,
1.10 ἄνω, ἀκριβῆς ὅμως μέτρησις ἦτο ἀνέφικτος). Ὁ τάφος ἐπεχώσθη ἐκ νέου.

Εἰς ἀπόστασιν 5 - 6μ. Ἀνατολικώτερον εὐρέθη ὁ τάφος Α11. Ὁ δρόμος
δὲν ἐσκάφη ὁλόκληρος, διότι ἀποτελεῖ σήμερον τὴν αὐλὴν καὶ περιλαμβάνει
τὴν συκὴν τοῦ ιδιοκτήτου. Ἡ θόλος ὅμως ἐσκάφη ὁλόκληρος καὶ ἐπεχώσθη
ἐκ νέου μετὰ τὴν φωτογράφησιν καὶ σχεδιάσιν. Τὰ τοῦ τάφου ἔχουν ὡς
ἐξῆς : Ὁ δρόμος ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 2.50μ. Ἐχει κάθετα τοιχώματα
(ὡς καὶ ὁ Α10), μετρεῖ δὲ πλάτος 1.95 πρὸ τῆς θύρας, ἀν καὶ ἡ διάμετρος
τῆς θόλου εἶναι 4.60μ. μόνον. Μέγιστον διατηρούμενον ὕψος τῆς θόλου 2.40μ.
Τὰ δύο τρίτα τῆς θύρας εὐρέθησαν τετειχισμένα, ἔχει δ' αὕτη ὕψος 1.80 καὶ
πλάτος 0.95 κάτω καὶ 0.80 εἰς τὸ ἄνω μέρος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου εὐ-
ρέθη περιέχον τόσους λίθους, ὥστε κλίνω νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν παλαιὰν γνώ-
μην, ὅτι τινὲς τῶν τάφων συνεπληροῦντο κτιστῶς εἰς τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς
θόλου αὐτῶν. (Σήμερον ἡ διάμετρος τῆς ὁπῆς τῆς θόλου εἶναι ἀκριβῶς 4
μέτρα.) Πρὸ τῆς τειχίσεως τῆς θύρας καὶ εἰς διάφορα βάθη εὐρέθησαν τεμά-
χια κυλίκων καὶ μία μόνωτος ἀκεραία, εἰς δὲ τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου παρου-
σιάσθη ἀβαθὴς λάκκος πλήρης θρυμματισμένων ὀστῶν καὶ ὀλίγων μυκηναϊ-
κῶν ὀστράκων.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου εἶχε πολλάκις ἀναμοχλευθῇ μέχρι τοῦ πυθμένος.
Ἄνω τῶν 47 κρανίων ὑπελογίσθησαν εἰς διάφορα ὕψη τῆς ἐπιχώσεως. Αὕτη,
εὐθὺς μετὰ τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα, παρουσίασε σταθερῶς μελανὰ χρώματα,
ἐντὸς τῶν ὁποίων, ὁμοῦ μετὰ τῶν λίθων καὶ τῶν κρανίων, εὐρίσκοντο διαρκῶς
ἀγγεῖα διαφόρων Ἑλληνικῶν περιόδων, ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κατόπιν, ὀλίγα
Μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ μικρὰ ἀντικείμενα ἐξ ἄλλων ὑλικῶν, πλῆθος ζωικῶν
ὀστῶν καὶ τεμάχια χονδρῶν πίθων ἀκαθορίστου εἰσέτι ἐποχῆς. Ἐπ' αὐτοῦ
τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν τεμάχια λεπτοῦ κονιάματος (τὰ ὅποια πολλάκις ἐση-
μειώθησαν ἐντὸς ὁμοίων τάφων), κομβία στεατίτου καὶ μέγας ἐπίχρυσος
δακτύλιος, ἴσως ἐκ σκεύους, τέλος ὀλίγα μικρὰ ὑστερομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα.

Τὸ δάπεδον παρουσίασε δέκα μικρὰς κόγχας, αἵτινες περιεῖχον θρύμματα
ὀστῶν, ἀσήμαντα ὄστρακα καὶ ἐνίοτε ἀνὰ ἓν ἢ δύο κρανία. Εἰς τὸ μέσον τοῦ
δαπέδου παρουσιάσθη λάκκος περιέχων καλῶς διατηρούμενον σκελετὸν ἄνευ

κτερίσματός τινος. (Μῆκος 1.75, πλάτος 0.65, βάθος 0.28.) Ἐκ τῆς στάσεως καὶ τῆς διατηρήσεως εἶναι πιθανόν, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον (πίν. 154α).

Περὶ τὰ 100 μ. πρὸς Α. τῆς ομάδος Ἀγγελοπούλου ὑπάρχει ἡ ομάδα τῶν τάφων Βοριᾶ. Πέντε τάφοι ἔχουν ἤδη ἀνασκαφῇ, ὧν ὁ εἷς εἶχεν εὐρεθῆ ἄθικτος (ΠΑΕ 1952, 487 ἐξ.). Ἄλλος, ἄθικτος ὡσαύτως, εὐρέθη κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον. Κεῖται ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰω. Βοριᾶ, ὅστις παρέσχεν ἡμῖν καὶ αἰθίς πᾶσαν εὐκολίαν ἀνασκαφῆς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐλευθεριότητος. Ὁ τάφος ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐργάτου τῶν ἀνασκαφῶν μας κ. Τάση Καλογεροπούλου κατὰ τὴν διάνοξιν μικροῦ ὁχετοῦ ὑδρεύσεως. Εἷς τι κτύπημα, ἡ αἰχμὴ τῆς σκαπάνης ἐβυθίσθη εἰς τὸ κενόν. Λόγω κεκτημένης πείρας ὁ Καλογερόπουλος ἀντελήφθη τὴν ὑπαρξίν ταφικοῦ θαλάμου, εἰσαγαγὼν δὲ κάλαμον εἰς τὴν ὀπήν, ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχε 2.50 μέτρων κενὸν περίπου, ἐπομένως ὁ θάλαμος ἦτο κοῖλος.

Ἵνα σκάψωμεν τὸν τάφον, παρέστη ἀνάγκη νὰ θυσιάσωμεν τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο συκῶν τοῦ κ. Βοριᾶ, αἵτινες «ἐβοσκον» ἐντὸς τοῦ δρόμου. Οὗτος ἔχει τὸ σύνθηδες σχῆμα, μετὰ καθέτων τοιχωμάτων, εἰς τὸ βάθος δ' εὐρέθη ἄθικτος ἡ θύρα καὶ τετειχισμένη ἕως ἄνω (πίν. 154β). Εἰς τὴν ἐπιχώσιν εὐρέθησαν ὅστρακα χονδρῶν ἀγγείων, ἐν ᾗ δύο σχεδὸν πλήρη μικρὰ ἀγγεῖα, τεμάχια τῶν συνήθων κυλίκων καὶ δύο ἢ τρία μόνον ὅστρακα πρωίμου ΥΕΠ ἐποχῆς.

Ἀφαιρεθείσης τῆς στερεᾶς τειχίσεως τῆς θύρας οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἀντίκρυσαν τὸ θέαμα ἀθίκτου ταφικοῦ θαλάμου, ὡς ἀπῆκταν τοῦτον οἱ τελευταῖοι χρησιμοποίησαντες Μυκηναῖοι. Τὰ τοιχώματα τῆς θόλου διετηροῦντο καλῶς, ὅπου δὲ ἦσαν ἄνευ διαβρώσεως φαίνονται λεῖα, σχεδὸν λειοτριβηθέντα. Τὸ κέντρον τῆς θόλου φέρει ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τὴν συνήθη κοιλότητα, ἐνταῦθα οὐχὶ μαστοειδῆ, ἀλλὰ σχήματος ἀβαθοῦς τρυβλίου, λείαν ἐκ τῆς τριβῆς τοῦ ξύλου. Τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐπιχώσεως 0.15 - 0.20 πάχους, ἐφ' ἧς εὐρίσκοντο, ἐλαφρῶς βυθισμένοι, δύο πρακτικῶς ἄθικτοι σκελετοί (πίν. 155α), κρανία καὶ ὅστ' ἄ σωρευθέντα εἰς τὴν ἑναντι τῆς θύρας πλευρὰν τῆς θόλου, καὶ ὀλίγα τινὰ ἀγγεῖα (πίν. 155β). Κρημνίσεις ἀγγείων καὶ ἐλαφραὶ μετακινήσεις κρανίων ἴσως ὀφείλονται εἰς ἰσχυροὺς σεισμούς, διότι καὶ ἐξ ἄλλων ἀθίκτων τάφων ὑπάρχουν ἀνάλογα δεδομένα. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν κρανία ἐλαφρῶς ἔξω τῆς φυσικῆς αὐτῶν θέσεως, μετὰ τὸ κάτω μέρος πρὸς τὰ ἄνω, ἐνῶ ἡ κάτω σιαγὼν ἦτο εἰς τὴν θέσιν τῆς. Τέσσαρες σκελετοί, ὧν οἱ δύο σχεδὸν ἄθικτοι, ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ὁ καλῦτερον διατηρούμενος (πίν. 155α) εἶχε μῆκος περίπου 1.65 μ. ὑπολογιζομένων καὶ τῶν διαλυθέντων ἄκρων ποδῶν.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιχώσεως ἐδείχθη, ὅτι ἡ θόλος περιέκλειε καὶ δύο ἀβαθεῖς λάκκους, Βόρειον καὶ Νότιον, ἀμφοτέρους κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ δρόμου. Ὁ Βόρειος περιεῖχε δύο κρανία καὶ ἀσήμαντα τεμάχια κεραμεικῆς

(ΓΕ IIIA). Ὁ Νότιος περιεῖχε δύο κρανία, ὅσῳ ἐν ἀταξίᾳ καὶ παρέσχε τρία μικρὰ ἀγγεῖα (IIIA-B) καὶ χαλκοῦν ἐγχειρίδιον μήκους 0.22μ. καλῶς διατηρούμενον. Εἰς τὸν πυθμένα τοῦ λάκκου ἀνεφάνη εἷς ἔτι σκελετός, ἐν ἀπολιθώσει ἐντὸς τοῦ πετρώματος, ἄνευ κτερίσματος, ὅστις ἀφέθη ἐπὶ τόπου. Γενικῶς ὁ τάφος ἀπεδείχθη πενιχρὸς καὶ τὸ σύνολον τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων (ἀκαθαρίστων εἰσέτι) θὰ εἶναι πιθανῶς ὀλιγώτερα τῶν δέκα. Ὁ τάφος εἶναι ἐλαφρῶς ὠσειδής (μερίζων διάμ. 3.74μ.).

2. ΜΟΥΡΙΑΤΑΔΑ

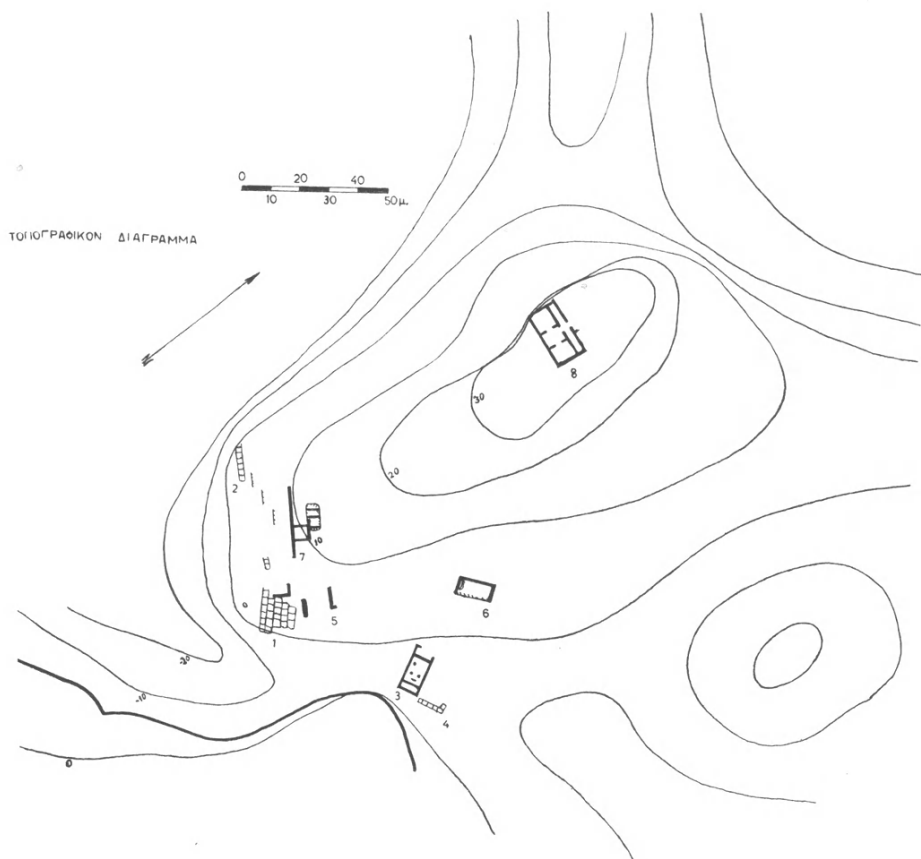
Τὸ χωρίον Μουριατάδα κεῖται πρὸς ΒΔ. τῆς Χώρας καὶ εἰς ἀπόστασιν νοητῆς εὐθείας οὐχὶ μερίζονος τῶν 20 - 25 χλμ. Ἐπειδὴ ὅμως μεταξὺ ἀμφοτέρων ἀπλοῦται ὁ ὄγκος τοῦ Αἰγαλέου, ἡ περιοχὴ εἶναι εὐκολώτερον προσιτῇ ἐκ Κυπαρισσίας, ἥς ἀπέχει περὶ τὰ 8 - 9 χλμ. πρὸς Ἀνατολάς. Ἡ φύσις εἶναι ὀρεινὴ καὶ ὑδατοβριθής· τὰ ὑψώματα ὅμως, ἂν καὶ λιθοβριθῇ, εἶναι χωματόβουνα κυρίως. Ἡ βλάστησις ὑλομανεῖ διὰ τὴν ὑγρασίαν τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς Δυτ. Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὰ πάλαι πυκνὰ δάση διατηροῦνται ἀκόμη συστάδες δρυῶν καὶ μεγαλοπρεπεῖς πρῖνοι, σφένδαμνοι καὶ ἀριαί, ἐνῶ ὁ τερέβινθος καὶ ὁ σχῖνος προσλαμβάνουν διαστάσεις μεγάλων δένδρων. Οἱ λίθοι εἶναι σκληροὶ ἀσβεστόλιθοι κατὰ εὐκόλως ἀποσπώμενας στρώσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφθονοῦν οἱ ὀρθογώνιοι λίθοι εἰς τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα κτίσματα. Εἰς βαθύτερον μέρος, περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν πρὸς Ἀνατολάς, ὑπάρχει μαλακὸς πῶρος λίθος.

Περὶ τὰ 1500 μ. πρὸς Α. τοῦ χωρίου ὑπάρχει μικρὸς λόφος, ὅστις χαρακτηριστικῶς καλεῖται Ἑλληνικό. Ἀνέκαθεν ἦσαν ὁρατὰ ἐκεῖ λείψανα κτισμάτων, ἐνῶ οἱ λιθοσσωροὶ (ἔρμακες, σήμερον ἄρμακάδες λεγόμενοι) ἐντὸς τῶν ἀγρῶν δεικνύουν τὴν καταστροφὴν, ἣν ὑπέστησαν τὰ ἀρχαῖα κτίσματα ὑπὸ τῆς καλλιεργείας. Τὰ φαινόμενα λείψανα, ἐξ ὀχυρώσεων ἢ ἀναλημματικῶν τοίχων, εἶναι Κυκλωπείου κατασκευῆς, ἡ ὁποία ὑπάγεται οὐχὶ εἰς τὴν Ἀργολικὴν, ἀλλ' εἰς τὴν Βοιωτικὴν τεχνικὴν, παρουσιάζουσα μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Ἀρνης (Γλᾶ) τῆς Κωπαίδος. (Τοπογραφικὸν σκαρίφημα εἰκ. 1.) Ἡδὲ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγρῶν οὐ μόνον ἡ κεραμευικὴ ἔργο ἀποκλειστικῶς Ὑστερομυκηναϊκῇ, ἀλλὰ καὶ τεμάχια δαπέδων καὶ κονιαμάτων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς συνελέγησαν. Ἡ ἐντοπία παράδοσις ἀρέσκεται νὰ ἀποδίδῃ τὰ ἐρείπια εἰς τὴν Ὀμηρικὴν Ἀμφιγένειαν, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα καὶ ἀμφισβητοῦν ζωηρῶς τὰ δύο γειτονικά χωρία Βρύσες καὶ Μουριατάδα. Τὸ πρᾶγμα, φυσικὰ, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον ἡ σημερινὴ Κυπαρισσία δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Κυπαρισσήεντα τοῦ Ὀμήρου, ὅστις ἀναφέρεται ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀμφιγενείας (Ἰλ. Β 593). Ὁ Στράβων ὅμως ρητῶς βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Κυ-

παρισσῆεις οὗτος ἔκειτο (καὶ ὁμοῦ ἡ Ἀμφιγένεια) κατὰ τὴν Μακιστίαν, πρὸς Ν. τῆς Νέδας, καὶ ὅτι ἄλλη ἦτο ἡ Μεσσηνιακὴ Κυπαρισσία (Στράβ. Η, 3.25 = 349).

Αἱ προκαταρκτικαὶ ἡμῶν ἀνασκαφαὶ ἐνταῦθα διήρκεσαν ἀπὸ 25ης Αὐγού-

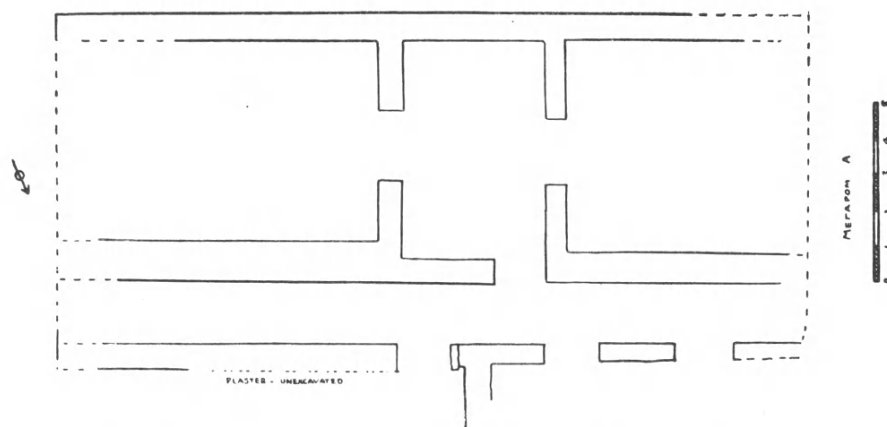

Εἰκ. 1. Προκαταρκτικὸν τοπογραφικὸν σκαρίφημα Ἑλληνικοῦ Μουριατάδας.

στου μέχρις 7ης Σεπτεμβρίου, τὰ δ' ἀποτελέσματα ἐν ἐπιγραμματικῇ συντομίᾳ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ὅρατὰ ἐρείπια φαίνονται ἀρκετά, κυρίως ἐπὶ τῆς Ν. κλιτύος τοῦ Ἑλληνικοῦ. Μέγας προμαχὼν ἢ πύργος (πίν. 156α) συνήπτετο πρὸς Δ. μετὰ τειχῶν ἢ τοίχων ἀναλημματικῶν, ὧν διατηροῦνται εἰσέτι σημαντικὰ τμήματα (πίν. 156β). Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνεκαλύφθη μέγα κτίσμα, πιθανῶς τὸ ἀνάκτορον τοῦ τοπικοῦ Μυκηναίου δυνάστου (σχέδιον εἰκ. 2). Ὁ κυρίως πυ-

ρήν, ἔχων προσανατολισμὸν ἐκ Δ. πρὸς Α., ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τριῶν τυπικῶν χώρων (αἰθούσης, προδόμου καὶ μεγάρου) καὶ ἔχει μῆκος 18.50, πλάτος δὲ 7.50μ. Πρὸς Β. ἐκτείνεται καθ' ἅπαν τὸ μῆκος τοῦ κτίσματος εὐρύχωρος διάδρομος (πίν. 157α), πάντες δ' οἱ χώροι (ἄριστα πάντων ὁ διάδρομος) διατηροῦν δάπεδον ἐκ κονιάματος ἐπὶ ὑποστρώματος μικρῶν χαλίκων (τὸ τυκτὸν δάπεδον τοῦ 'Ομήρου), τὸ ὁποῖον ἀναρριχᾶται καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων εἰς ὕψος 5 - 8 ἐκ. Οἱ τοῖχοι ἔφερον ἐπίχρσμα γραπτοῦ κονιάματος (χρώματα κυανᾶ, ἐρυθρωπά, κιτρινωπά ἀραιὰ καὶ κακῆς ποιότητος). Εἰς τὸ κυρίως μέγαρον δὲν ὑπάρχουν ἵχνη ἐστίας οὔτε καὶ κιόνων. Θύρα ἐκ τοῦ προδόμου ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Βόρειον διάδρομον. Δὲν εὐρέθησαν ἵχνη θύρας ἢ στοᾶς εἰς τὴν αἴθουσαν, λόγῳ κακῆς διατηρήσεως τοῦ τοίχου. Πρὸς Β. καὶ Ν. ὑπάρχουν

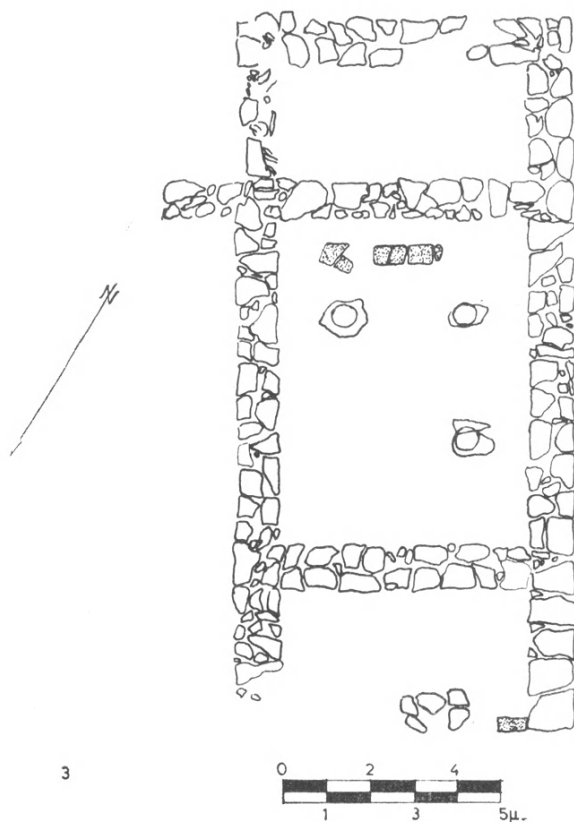

Εἰκ. 2. Σχέδιον τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ μεγάρου 'Ελληνικοῦ.

λείψανα κτισμάτων, ἅτινα θὰ ἐρευνηθοῦν εἰς ἐπομένην περίοδον. Δυστυχῶς τὸ πᾶν καλύπτεται ὑπὸ ἐπιχώσεως οὐδαμοῦ ὑπερβαίνουσας τὰ 0.20μ. διὰ τοῦτο ἡ καταστροφή εἶναι σχεδὸν πλήρης. Ἐλάχιστα δείγματα κεραμεικῆς εὐρέθησαν ἐπὶ τῶν δαπέδων, βεβαιοῦντα τὴν χρονολόγησιν τῆς καταστροφῆς κατὰ τὴν ὑστάτην (IIIB-C) Μυκηναϊκὴν περίοδον. Εὐρέθη ὡσαύτως μικρὸν τεμάχιον ἀγγείου ἐκ Κροκεάτου λίθου καὶ ἀρκετὰ τεμάχια συντετηγμένου μολύβδου, προσκεκολλημένου εἰσέτι ἐπὶ λίθων ἐντὸς τοῦ προδόμου. Ἰχνη πυρκαϊᾶς ὅμως δὲν δεικνύει τὸ παρὸν μέγαρον.

Εἰς ὅλας τὰς κλιτύς τοῦ 'Ελληνικοῦ, πλην τῆς Βορείας, ὑπάρχουν ἀφθονα ἵχνη οἰκημάτων, κυρίως εἰς τὸ Ν. καὶ Α. πλευρόν. Εἶναι ἐν μέρει διὰ κοινῶν, ἐν μέρει διὰ μεγάλων λίθων Κυκλωπείως ἐκτισμένα. Πυργοειδῆς γωνία περὶ τὰ 50μ. πρὸς Α. τοῦ μνημονευθέντος προμαχώνος εἶναι ἐπιμελῶς ἐκτισμένη,

ἀλλὰ διατηρεῖται κακῶς ἐντὸς τῶν πρίνων. Παρ' αὐτὴν ἀνεσκάφη ἕτερον σημαντικὸν κτίσμα (τοπογρ. σχέδιον εἰκ. 1, ἀρ. 3). Ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλου μεγάρου μετὰ τεσσάρων ὀγκωδῶν λιθίνων βάσεων διὰ τοὺς κίονας, ὧν αἱ τρεῖς διατηροῦνται κατὰ χώραν. Δὲν ὑπάρχει ἔχνος ἐστίας, ὑπάρχουν ὅμως μία σειρὰ πωρίνων πλακῶν πρὸς τὸ Ν. μέρος τοῦ μεγάρου (τὸ ὑπόλοιπον κτίσμα σύγκει-

Εἰκ. 3. Σχέδιον τοῦ ναοῦ (;) τοῦ Ἑλληνικοῦ.

ται ἐξ ἀσβεστολίθου). Δύο μικρότερα δωμάτια, ἐν εἵδει προδόμου καὶ ὀπισθοδόμου, συμπληρῶνουν τὸ κτίσμα, τὸ ὅποῖον εἰς τὸν πρόδομον (πρὸς Β.) διατηρεῖ εἰσέτι πωρίνην πλάκα κατὰ χώραν (εἰκ. 3). Δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον, νὰ σκεφθῶμεν περὶ ναοῦ. Δυστυχῶς καὶ πάλιν τὸ ἄροτρον κατέστρεψε τὸ πᾶν, διότι τὸ κτίσμα ἦτο σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ὁ πίναξ 157β δεικνύει

τοῦτο ἐκ Νότου. Συνολικὸν μῆκος 16.80μ. Πλάτος 7.95. Τοῦ κυρίως μεγάρου διαστάσεις ἐσωτερικαὶ 7.70×5.90 .

Παραλειπομένων ἄλλων κτισμάτων, ὧν δύο (5 καὶ 6) διὰ πελωρίων λίθων, περιγράφομεν τελευταῖον τὸν θολωτὸν τάφον, ὅστις κεῖται περὶ τὰ 200 μ. πρὸς ΒΑ. ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου. Διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν. Μικρὸν μέρος τῆς κορυφῆς τῆς θόλου ἔχει καταρρεύσει, ἡ δὲ σχηματισθεῖσα ὀπή ἦτο εἰς πάντας γνωστὴ ὡς «τρύπα τοῦ βασιλεῶς», ἔχουσα διάμ. 2.65. Ὁ τάφος εἶναι μικρὸς ἀλλ' ἀρχιτεκτονικῶς ἐνδιαφέρων. Ἐνῶ ἡ διάμετρος τῆς θόλου εἶναι 4.80, ὁ τάφος προσπίπτει λίαν ὑψηλός, διότι διατηρεῖται σήμερον εἰς ὕψος 4.60, ἐπομένως θὰ ἔφθανε τοῦλάχιστον 6μ. ὕψους. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ἀπὸ σκοποῦ κατεσκεύασε τὰ τοιχώματα τῆς θόλου σχεδὸν κάθετα μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ ἀνωφλίου, ἐκεῖθεν δὲ μόνον ἤρχιζεν ἡ θόλωσις. Αἱ παραστάδες τῆς εἰσόδου ἐσωτερικῶς (τὸ εὐπαθέστερον μέρος παντὸς θολωτοῦ τάφου) εἶναι ἐνταῦθα σχεδὸν κάθετοι. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ καλὴ διατήρησις τοῦ τάφου. Τὸ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὸν συναντῶμεν καὶ εἰς τινὰς τῶν θαλαμωτῶν τάφων Βολιμιδίων, οἵτινες ἴσως θὰ ἀποδειχθοῦν σπουδαῖοι, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν θολωτῶν τάφων.

Ὁ τάφος Μουριατάδας εἶχε τμήμα τοῦ δρόμου (μῆκος 3.10μ.) ἐπενδεδυμένον δι' ἀργῶν λίθων. Ἡ θύρα ἔχει ὕψος 1.80, πλ. 1.05 κάτω καὶ 0.85 ἄνω, τὸ δὲ ἐπικαθήμενον ἀνώφλιον ἔχει μῆκος μόνον 1.25 (πίν. 158α, ἔνθα εἶναι ὁραταὶ καὶ περαιτέρω λεπτομέρειαι ἐξοικονομοῦσαι μακροτέρας περιγραφάς). Ἡ θύρα ἔφερε κανονικὴν τείχισιν ὕψους 0.60, ὑπὲρ αὐτὴν ἀκανονίστως λίθους εἰς ὕψος 0.80, τὰ δὲ τελευταῖα 0.35 ἦσαν κενά. Μεταξὺ τῶν ἀκανονίστων λίθων καὶ ἐπὶ τῆς παρυφῆς τῆς κανονικῆς τειχίσεως εὐρέθησαν τὰ λείψανα οὐχὶ ὀλιγωτέρων τῶν ὀκτὼ ζώων, θυσιασθέντων εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου. Συνήθως οἱ σκελετοὶ ἦσαν ὀλόκληροι, ἅπαξ ἴσως μικροῦ μόσχου, ἅπαξ κυνός, οἱ δὲ λοιποὶ χοιριδίων. Αἱ θυσίαι δὲν εἶναι σύγχρονοι καὶ δὲν εἶναι χρονολογήσιμοι. Ἐσωτερικῶς εὐρέθησαν εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ ἀνώφλιον, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν συμπεσόντων λίθων τῆς θόλου, τὰ λείψανα ἐξ ἄλλων θυσίων, ἔνθα ἐκάθισαν τμήματα ζώων μόνον. Μέχρι τοῦ δαπέδου τῆς θόλου ἡ ἐπίχωσις συνίστατο ἐκ χώματος καὶ ἀραιῶν λίθων. Ἐλάχιστα λείψανα εὐτελῶν ἀγγείων εὐρέθησαν, Μυκηναϊκῶν καὶ Πρωτοχριστιανικῶν. Ὁ τάφος εἶχε καθαριστῇ πολλάκις καὶ τελείως. Ἀνθρακες καὶ ζωικὰ ὅστ' ἤπῃρχον ἀρκετά, ὡς καὶ πολλὰ κελύφη χελωνῶν (ἐξ τοῦλάχιστον), ἀλλ' ἴσως αὗται ἀπεσύρθησαν ἐκεῖ ἐκουσίως. Τρεῖς ἦσαν πλησίον ἀλλήλων, ἡ μίᾳ ἀνάστροφος, ὅπερ ὑπὸ τῶν σοφωτέρων θεατῶν ἡρμηνεύθη ὡς μονομαχία μεταξὺ ἀρρένων.

Ὅτε ἡ κένωσις τῆς ἐπιχώσεως τῆς θόλου ἔφθανε πρὸς τὸ δάπεδον, τὸ ἐναντι τῆς εἰσόδου τμήμα παρουσίασε τόσα ἀναρίθμητα ὅστ' ἄζωων, ὥστε νὰ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔκειντο ἐκεῖ ὡς ἀπορρίμματα. Περίπου εἰς τὸ κέντρον

τοῦ δαπέδου τὰ μαλακὰ χρώματα ὑπεδείκνυνον ὑπαρξιν λάκκου. Πράγματι, εἰς βάθος 1 μ. εὐρέθη μικρὸς τάφος κιβωτόσχημος μετὰ κτιστῶν τοιχωμάτων καὶ λεπτῶν πλακῶν καλυπτῆρων. Εἶχε διαστάσεις 1.05×0.57 μ. καὶ περιεῖχε μόνον ἐλάχιστα λείψανα ὀστῶν παιδίου. Λείψανά τινα κτιστὰ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος παρατηρηθέντα ἀφέθησαν πρὸς ἔρευναν διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος.

3. ΜΥΡΟΝ

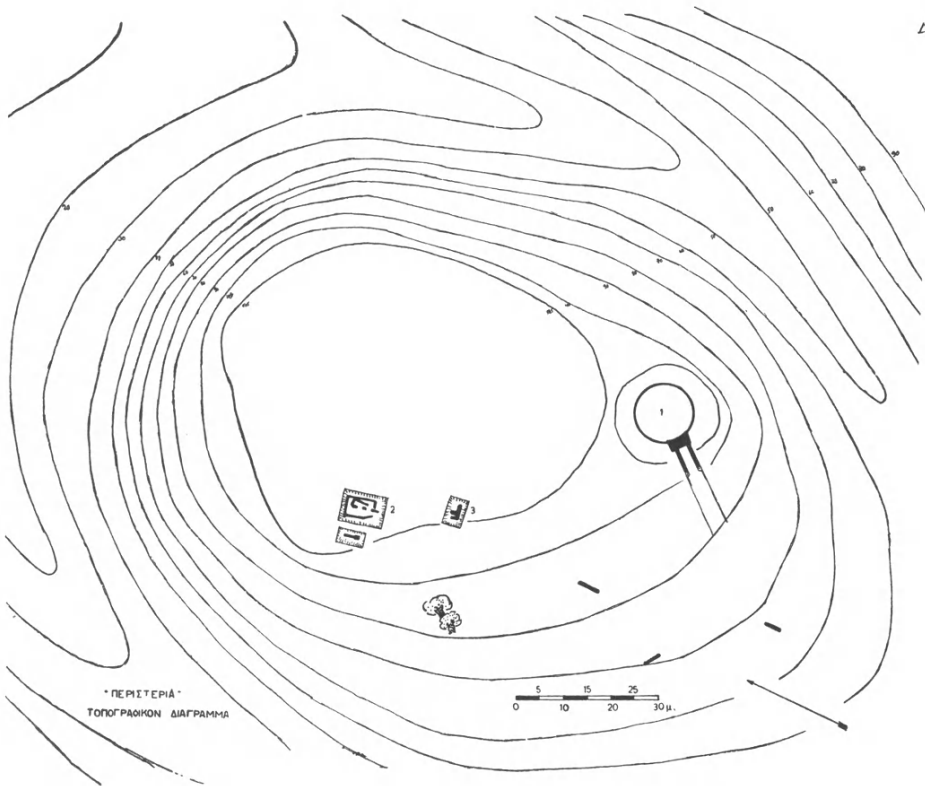
Τὴν 8ην Σεπτεμβρίου ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ εἰς θέσιν Περιστεριά, περὶ τὸ χιλιόμετρον πρὸς Β. τοῦ χωρίου. Πρόκειται περὶ λόφου ὑπερκειμένου τοῦ Μεσσηνιακοῦ αὐλῶνος, τὸν ὁποῖον διαρρέει ὁ Κυπαρισσῆϊς ποταμός. Πρὸς Δ. τοῦ λόφου τούτου, χωριζόμενον ὑπὸ βαθείας χαράδρας, ἔνθα ἀναβλύζει ἀένας πηγὴ, ὑπάρχει ἕτερον ὕψωμα, Κουκιρίκου καλούμενον, ἀμφότερα δὲ διακρίνονται μακρόθεν διὰ τοὺς ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῶν δύο τεχνητοὺς τύμβους. Ὁ Δυτικώτερος κρύπτει ταφάς ἐντὸς πίθων ΠΕ/ΜΕ ἐποχῆς, ἥτοι εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν τύμβον Ἀγίου Ἰωάννου Παπουλίων (ΠΑΕ 1954, 313 καὶ 1955, 254). Ὁ τύμβος ὅμως τῆς Περιστεριάς ἔκρυπτεν ἓνα τῶν σπουδαιοτέρων καὶ ἀρχαιοτέρων μέχρι τοῦδε γνωστῶν θολωτῶν τάφων. Οἱ χωρικοὶ διηγοῦντο, ὅτι ἐχρησίμευσεν ὡς λατομεῖον ἐξαγωγῆς πωρολίθων πελεκητῶν πρὸς κατασκευὴν γεφύρας, τεμαχισθέντος μάλιστα ἐνὸς πελωρίου πωρολίθου διὰ δυναμίτιδος. (Τοπογρ. σκαρίφημα εἰκ. 4.)

Εἰς βάθος 0.60 ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀμβλέος τύμβου ἐφάνη ταχέως πελώριον ἀνώφλιον ἐξ ἀμυγδαλίτου, φέρον ἄνω γλυφὴν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς, πρὸς καλυτέραν ὑποδοχὴν τοῦ ὑπερκειμένου τοίχου. Ἦτο τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον, ἐσώτατον ἀνώφλιον τοῦ ὑπερμεγέθους τάφου. Τὸ μεσαῖον, ἐξ ἀμυγδαλίτου ὡσαύτως, κατὰκειται εἰς δύο τεμάχια πέραν τοῦ τάφου πρὸς Ν., ἐνῶ τὸ ἐξώτατον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκ πάρου, ἀπεκομίσθη τεμαχισθὲν ὑπὸ τῶν φουρνέλλων, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀνωτάτων δόμων τῆς προσόψεως τοῦ τάφου, ἀποτελουμένης ὡσαύτως ἐκ πελεκητῶν πῶρων.

Ἦρκεσαν μόνον δύο ἡμέραι, ὅπως ἀναφανῇ τὸ ἄνω μέρος τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης προσόψεως, τῆς ὁποίας δύο λίθοι τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος φέρουν βαθέως καὶ ἐπιμελῶς κεχαραγμένα δύο γνωστὰ λατομικὰ σημεῖα τῆς Κνωσοῦ, τὸν κλάδον καὶ τὸν διπλοῦν πέλεκυν (πίν. 159α). Προχωροῦσης τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ ἀπομένον ἀνώφλιον εἶχε διαρραγῇ, εἶχε διαρραγῇ δὲ καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸ τοῖχος ἀμφοτέρων τῶν παραστάδων τοῦ στομίου, αἱ ὁποῖαι οὕτω ἐκρέμαντο πρὸς τὰ ἔσω. Ἀφαίσεις τῶν χωμάτων ὑπὸ τὸ ἀνώφλιον συνεπήγετο κίνδυνον ἄμεσον, δι' ὃ καὶ ἐζήτηθη ταχίστη ἀποστολὴ ἐνὸς μηχανικοῦ τῆς Διευθύνσεως Ἀνασθηλώσεως, ἵνα ὑποδείξῃ ἡμῖν τὸν τρόπον περαιτέρω ἀνασκαφῆς, ἄνευ φόβου δυστυχημάτων. Δυστυχῶς ὁ μηχανικὸς δὲν ἀπεστάλη.

Κατόπιν τούτου μετεβάλομεν σχεδὸν ἀνασκαφῆς, σκάψαντες μόνον τὸν

δρόμον καὶ μικρὸν τμήμα τῆς 'Ανατ. πλευρᾶς τῆς θόλου, ἔνθα ἡδυνήθημεν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ δαπέδου. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἀνοίγεται πρὸς Ν. καὶ εἶχε μῆκος 28μ. πλάτος δὲ 3.30μ. Φέρει ἐπένδυσιν τοίχου ἐξ ἀπλῶν λίθων λογάδων μέχρις ἀποστάσεως 1.90μ. ἀπὸ τῆς θύρας, τὸ δὲ δάπεδόν του, μέχρι μήκους 12μ. ἀπὸ τῆς θύρας, εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μικρῶν χαλίκων ἄγνωστον ἔτι ἂν ἄλλοθεν κομισθέντων, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ Κορυφασίου. Ἡ θύρα εὐρέθη τετειχισμένη δι' ἐπιμελεστάτου τοίχου πλακωτῶν

Εἰκ. 4. Προκαταρκτικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα Περιστεριᾶς.

λίθων μέχρις ὕψους 2.80 μ. διατηρουμένου. Ὑπεράνω τούτου ὑπάρχει στρῶμα χώματος, 0.20 - 0.30 πάχους, εἷτα διατηροῦνται, ὀλίγον ἐσώτερον, δύο σειραὶ λίθων ἄλλης, μεταγενεστέρας καὶ ἀμελεστέρας τειχίσεως τῆς θύρας. Τὸ υπόλοιπον μέρος, μέχρι τοῦ ἀνωφλίου, εὐρέθη πλήρες χωμάτων καὶ λίθων ἀναμειξ(πίν. 158β). Τὸ συνολικὸν ὕψος τῆς θύρας ἦτο 5.10μ., τὸ δὲ πλάτος 2.33 κάτω καὶ περίπου 2.20 ἄνω. Τὸ συνολικὸν βάθος τοῦ στομίου εἶναι 6 μ.

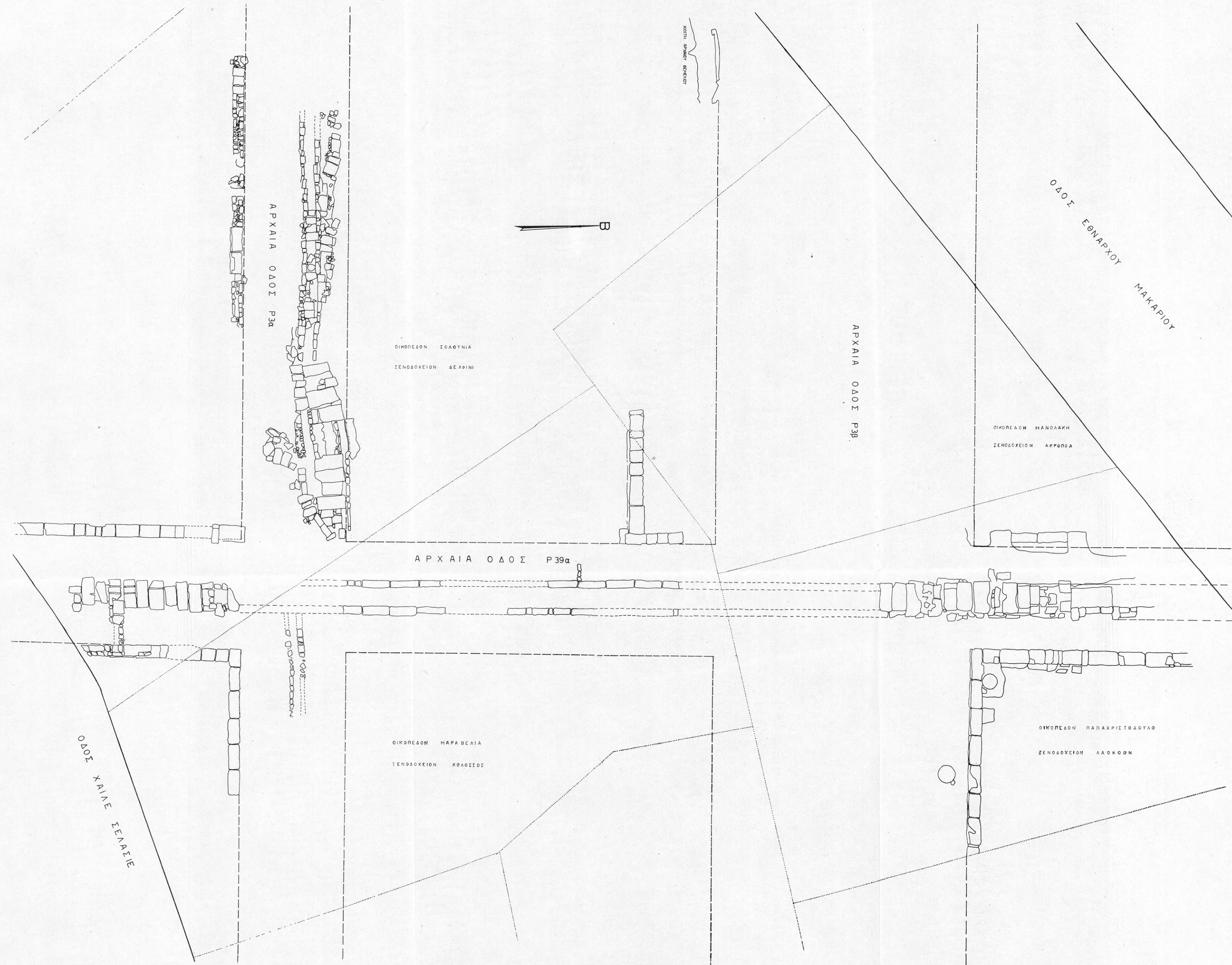
(ὑπὸ τὸ ἀνώφλιον), ἀλλὰ ἔχει μετακινήθῃ τὸ ἐσωτερικὸν μέρος τῶν τοίχων ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ἀνωφλίου.

Ὁλόκληρος αὕτη ἡ ἀνωτάτη ἐπίχωσις, ἀπὸ τοῦ ἀνωφλίου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου μέρους τῆς ἀρχικῆς τειχίσεως, περιεῖχε Μυκηναϊκά τινα ὄστρακα ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων ὠραίων μελαμβαφῶν ἀγγείων κλασσικῆς ἐποχῆς καὶ θραυσμάτων μεγάλων κεράμων. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως, ὁπόθεν ἀρχίζει ἡ διατηρουμένη ὠραία τείχισις τῆς θύρας, τὰ ὄστρακα ἦσαν μόνον Μυκηναϊκὰ μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ δρόμου, μετὰ δ' αὐτῶν, ἡδὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας, ἦσαν καὶ ΥἼΕ I/II ὄστρακα, ὡς καὶ τινα ἀμαυρόχρωμα. Ἡ εἰκὼν διετηρήθη ἡ αὕτη μέχρι τέλους, ἐπομένως τὸ μέρος τοῦτο τοῦ δρόμου παρέμεινεν ἀδιατάρακτον ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐσωτερικῶς εἰς τὴν θόλον ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἀνοίξωμεν μίαν τάφρον ἐγκαρσίως πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ δρόμου (ἐπομένως ἀπὸ Δ. πρὸς Α.), πρὸς σπουδὴν τῆς στρωματογραφίας. Ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ πελωρία θόλος εἶχε συμπίσει, καταρρευσαντος πρὸς τὰ ἔσω πρῶτον τοῦ δεξιοῦ τῷ εἰσερχομένῳ (Ἀνατολικοῦ) τοιχώματος. Ἐπ' αὐτοῦ ἔπεσε τὸ Δυτικὸν (ἀριστερὸν πίν. 159β) καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρα ἔκειτο ἀνεστραμμένος κῶνος χρώματος λευκάζοντος εἰς τὰ ἄκρα καὶ μελανοῦ περὶ τὸ μέσον, ἥτοι ὁ ἄλλοτε ὑπὲρ τὴν θόλον τύμβος. Τὴν τάφρον ἠλάσαμεν εἰς βάθος μέχρι 3μ. περίπου, ὁπότε ἤρχισαν νὰ κρημνίζονται οἱ λίθοι ἐκ τῶν τοιχωμάτων καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ σταματήσωμεν. Εἰς τὸ ἀνατολικώτατον ὅμως μέρος τῆς τάφρου, κατόπιν καταλλήλου στερεώσεως τῶν τοιχωμάτων, κατωρθώσαμεν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ πυθμένος, οὗτινος ἐκαθαρίσαμεν τμήμα δύο περίπου τ.μ. Αἱ ἐπιτευχθεῖσαι παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ μικροῦ τούτου τμήματος εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Ὁλόκληρος ἡ ἐπίχωσις τῆς θόλου παρουσιάζει πλῆθος ὀστράκων. Ὅσα εἶναι γραπτὰ, εἶναι ἀμαυρόχρωμα (πίν. 160α) καὶ ΥἼΕ I/II (πίν. 160β). Ὑπάρχουν ὡσάυτως τεμάχια χειροποιήτου, ἐνίοτε ἐγχαράκτου χονδροειδοῦς κεραμεικῆς (τὸ ἀποκλήθην «Ἀδριατικὸν» στοιχεῖον (πίν. 160α, κάτω ἀριστερά). Τὰ ὄστρακα ταῦτα προφανῶς ἀνήκον εἰς τὰ χρώματα, τὰ ὁποῖα ἐσωρεύθησαν ὑπὲρ τὴν θόλον.

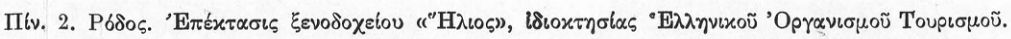
Ἀπεδείχθη, ὅτι εἰς τὸ Α. μέρος ὁ τοῖχος τῆς θόλου διατηρεῖται εἰς ὕψος μόνον 1.20, ἀποτελούμενος ἀπὸ ἑξ σειρὰς ἰσοῦψῶν, ψευδοῖσοδόμως ἐκτισμένων λίθων. Μέχρις ὕψους 0.80 περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὑπῆρχον οἱ τελευταῖοι λίθοι τῆς καταπεσούσης θόλου, ἅρα ὁ τάφος εἶχεν ἡδὴ τὴν ἐπίχωσιν ταύτην, καθ' ἣν ἐποχὴν κατέρρευσεν. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἐπιχώσεως ταύτης εὗρομεν ἄνθρακα, ἄφθονον τέφραν, ὀστᾶ ζώων καὶ τεμάχια Ἑλληνιστικῶν χυτρῶν καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων. Ἀκολούθως τὸ χῶμα ἦτο σχεδὸν καθαρὸν, περιέχον μόνον ἀραιοὺς λίθους. Τὰ κατώτατα 0.15 - 0.20 συνέκειντο ἐκ λευκῆς καθαρᾶς ἀργίλλου, ἥτις προφανῶς εἶναι ἀποτέλεσμα διηθήσεως ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Εἴτα ἐφάνη τὸ δάπεδον τῆς θόλου, συγχείμενον ἐκ μεζόνων ἢ

Πίν. 1. Ρόδος. Ξενοδοχείον Δελφίνι, ιδιοκτησίας Έπ. Σολούνηα.

μικρῶν χαλίκων, ὡς καὶ τὸ τοῦ δρόμου. Ψήγματα χρυσοῦ ἀνεφάνησαν ἀμέσως, ἀλλὰ καὶ τέσσαρα θραύσματα μελαμβαφοῦς Ἑλληνιστικοῦ ἀγγείου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δαπέδου τῆς θόλου. Ὁ τάφος, ὡς καὶ πάντες οἱ ὅμοιοι ἀδελφοὶ του, ἔχει πρὸ πολλοῦ ὑποστῇ γενικὴν ἀναμόχλευσιν καὶ σύλησιν.

Πάντως ἡ σπουδαιότης τοῦ μνημείου τούτου εἶναι σημαντική. Ἄν καὶ κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν Β (μεσαίαν) τοῦ WACE, ἐν τούτοις φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν 16^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Παρουσιάζει ἐπὶ πλεόν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν Κρῆτην διὰ τῶν ἐν τῇ προσόψει λατομικῶν σημείων, καὶ δὴ πρὸς τὴν Κνωσὸν εἰδικώτερον. Εἶναι ἐνωρὶς νὰ ἀποπειραθῶμεν ἐρμηνεῖαν τοῦ φαινομένου τούτου, πάντως αἱ σχέσεις αἱ εἰδικώτεραι μεταξὺ Κνωσοῦ καὶ Πύλου εἶναι ἀκόμη ζωηραὶ διὰ τὸν ποιητὴν τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀπόλλωνα, ὅστις ποιεῖ Κρῆτας ἀπὸ Κνωσοῦ Μινωίου πλέοντας ἐπὶ πρῆξιν καὶ χρήματα ἐς Πύλον ἡμαθόεντα Πυλοιγενέας τ' ἀνθρώπους (393 ἐξ. ALLEN).

Ὁ λόφος τῆς Περιστεριᾶς διατηρεῖ ἀκόμη ἔχνη κατοικιῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ὅλαι τῆς παλαιότερας Μυκηναϊκῆς περιόδου. Μία οἰκία ἀνεσκάφη ὁλόκληρος (πίν. 161α). Εἶναι ΥΕ I ἐποχῆς καὶ δεικνύει ἔχνη καὶ δευτέρας, κατὰ τι μεταγενεστέρας διασκευῆς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν δύο παιδικαὶ ταφαὶ (ὁραταὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνης παρὰ τὴν κάτω ἀριστ. γωνίαν τῆς οἰκίας). Εὐρήματα ἐπιφανείας ἐπὶ τοῦ λόφου ἦσαν λίθιναι σφῦραι, λειαντῆρ δονάκων τῶν βελῶν καὶ μικραὶ λεπίδες ἐκ πυρίτου. Δὲν ὑπάρχουσιν ἔχνη ἐκ τῆς μεταγενεστέρας Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ τόπος οὗτος φαίνεται νὰ ἐγκαταλείφθῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ τοῦτο καθιστᾷ ἔτι δυσκολωτέραν τὴν ταύτισιν πρὸς οἵανδήποτε πόλιν τῆς παραδόσεως. Ἡ φύσις τῆς τοποθεσίας, ἐνθα καὶ σήμερον ἀργοκυλοῦν τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς τοῦ λόφου καὶ τῆς κοίτης τοῦ Κυπαρισσήεντος (πίν. 161β), θὰ ἐπέτρεπεν ὅπως σκεφθῶμεν τὴν Ὀμηρικὴν Ἀμφιγένειαν, ἥτις ἐν τῷ Καταλόγῳ συνεκφέρεται μετὰ τοῦ Κυπαρισσήεντος. Τὸ ζήτημα εἶναι, τί ἐννοεῖ ὁ Ποιητὴς διὰ τοῦ τελευταίου τούτου ὀνόματος : Πόλιν (ὅποτε θὰ ἔπρεπε νὰ λέγεται μᾶλλον Κυπαρισσήεσσα ἢ Κυπαρισσιὰς) ἢ αὐτὸν τοῦτον τὸν ποταμὸν μετὰ τῆς περιοχῆς του ; Τὸ ζήτημα εἶναι οὐχὶ ἀπλοῦν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ Περιστεριὰ κατεστράφη ἐνωρίτατα καὶ ἴσως ἦτο ἄγνωστος πλεόν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνθέσεως τοῦ Καταλόγου.

24. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

Ἡ κατὰ τὸ 1960 ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ πτυχίουχου τῆς Ἀρχαιολογίας Γεωργίου Δεσποίνης, γενομένη ἀνασκαφή ἐστράφη περὶ τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν α) τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς¹ β) τῶν εἰς τὸ βάθος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς κατασκευῶν καὶ γ) τῶν ἐπὶ τοῦ βορείως τῆς ἀγορᾶς κειμένου ἀνδῆρου κτισμάτων.

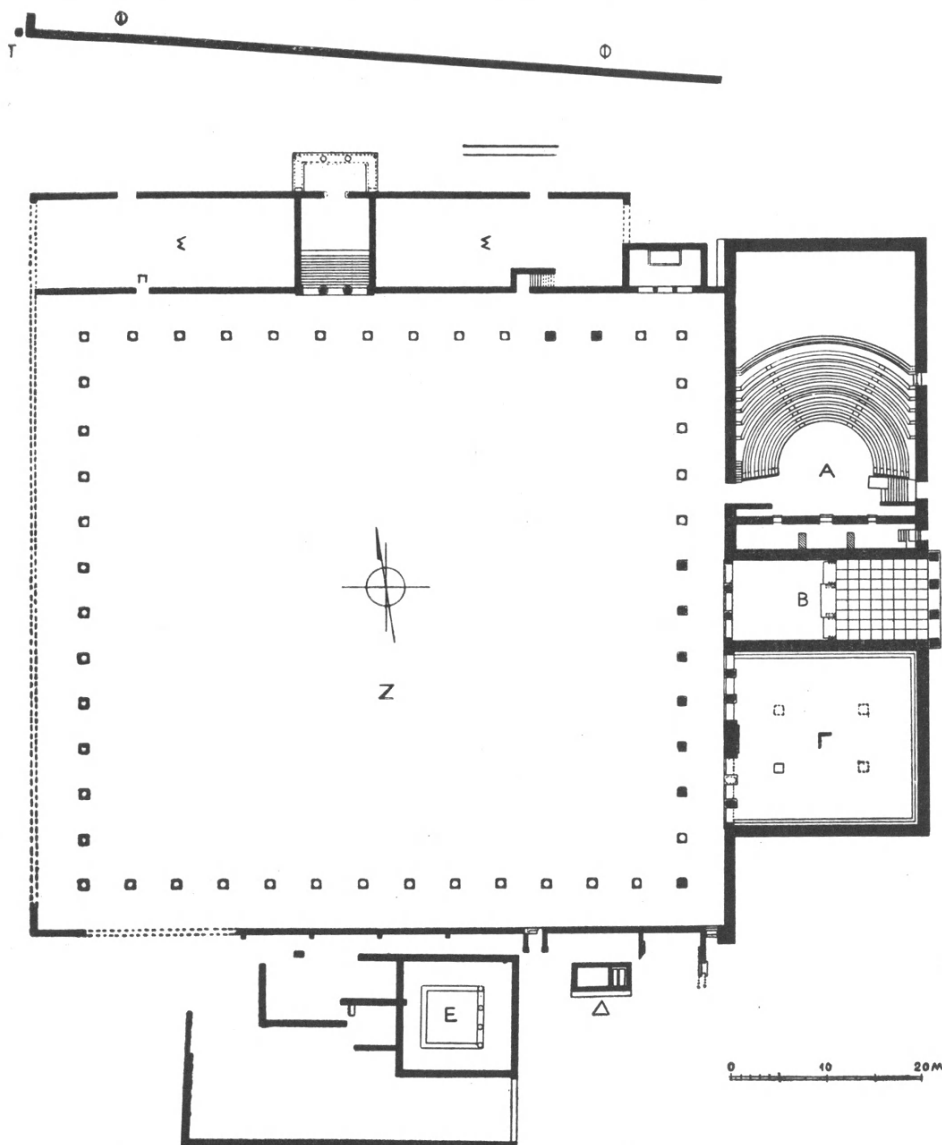
α) **Ἀνατολικὴ Στοά.** Ταύτης ἀπεκαλύφθησαν ἐφέτος τέσσαρες περαιτέρω βάσεις κίωνων μετὰ τὸ πῶρινον ὀρθογώνιον θεμέλιον αὐτῶν καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐδραζόμενον λίθινον κυλινδρικὸν ὑπόβαθρον. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι νέαι βάσεις εἶναι ἡ 9η, 10η, 11η καὶ 12η ἀπὸ Νότου, ἥτοι αἱ τῶν πρὸ τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ θεάτρου κίωνων (βλ. κάτοψιν εἰκ. 1 καὶ πίν. 162α). Κατὰ τὴν σχετικὴν ἐκσκαφὴν ἀπεκαλύφθη σφόνδυλος πωρίνου δωρικοῦ κίονος καὶ τεμάχιον πωρίνου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, ἀμφοτέρω ὅμως ταῦτα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν στοάν, ἥτις ἦτο κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Εἰς ταύτην ἀνήκουν περαιτέρω εὑρεθέντα πώρινα τεμάχια: ἐν ραβδωτοῦ ἰωνικοῦ κίονος καὶ ἐν κορινθιακὸν κιονόκρανον φέρον εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ ἀναγλύφους πτερωτὰς νίκας.

Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιον πρὸς τὸ πέρυσιν εὑρεθέν (ΠΑΕ 1959, σ. 162), ἀλλὰ καλυτέρας ἐκείνου διατηρήσεως, ἀφ' οὗ διασώζει καὶ τὰς δύο γωνιαίας του ἑλικας.

β) **Κατασκευαὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς.** Συνεπληρώθη ἐφέτος ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀμέσως παρὰ τὸ Δ. ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου οἴκου (πίν. 162β· πρβλ. ΠΑΕ 1959, σ. 165, εἰκ. 4) ἀποχωματωθέντος καὶ τοῦ ὑπολειπομένου ὑψηλοτέρου δυτικοῦ αὐτοῦ τμήματος καὶ ἐκκενωθέντος τοῦ ὅλου χώρου αὐτοῦ ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν του καταπεσόντων ξένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Κατὰ τὰς σχετικὰς ἐργασίας ἀνευρέθη καὶ ὁ ἕτερος τῶν καλῆς ἐλληνιστικῆς ἐργασίας βραχιόνων τοῦ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀνδριάντος, ὅστις ἦτο

1 Ἄν καὶ δὲν εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε καταστήματα εἰς τὰς τρεῖς ἀποκαλυφθείσας πλευρὰς τῆς ἀνασκαπτομένης μεγάλης περιστύλου αὐλῆς, ὅμως ἐξακολουθῶ νὰ χαρακτηρίζω τὸ ὅλον συγκρότημα αὐτῆς ὡς «ἀγοράν» νοῶν ταύτην ὡς δημόσιον τόπον συγκεντρώσεως τῶν πολιτῶν. Οὐδὲ δύναιμι ἀκόμη νὰ ταυτίσω τὸ ὅλον συγκρότημα πρὸς «Ἀσκληπιεῖον» συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν IG V, 1 1462, ἥτις ἀναφέρει *Καίσαρ ἦγον* ὑπερθεῖν τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ Ἀσκληπιείου, ἐλλείψει σαφῶν ἐνδείξεων καὶ σχετικῶν οἰκοδομημάτων, ἐκτὸς ἐὰν τὸ Καίσαρειον αὐτὸ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ Σεβάστειον τῆς ἐν ΠΑΕ 1959, 171 δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς.

πιθανώτατα ἰδρυμένος ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῦ οἴκου ἀνιδρυμένου βάθρου, τὸ κάλυμμα τοῦ ὁποίου ὅμως δυστυχῶς δὲν ἀνευρέθη.

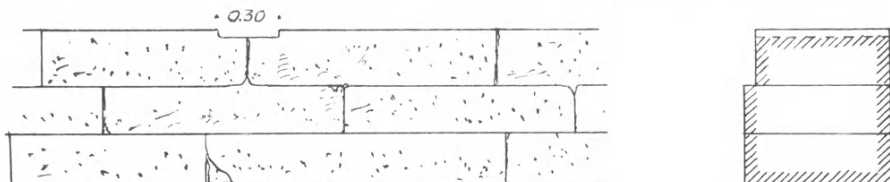
Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς «ἀγορᾶς» τῆς Μεσσήνης μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1960.

Ἀμφότεραι αἱ χεῖρες μετεφέρθησαν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Μαυροματίου, ἐφωτογραφήθησαν (πίν. 163α) καὶ κατεμετρήθησαν. Εὐρέθησαν δὲ

μετροῦσαι ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τοῦ καρποῦ τῆς χειρὸς 0.38 μ. Ἐκ τῶν χειρῶν ἡ μὲν δεξιὰ ἦτο ὑψωμένη καὶ ἐκράτει πιθανῶς δόρυ, ἡ δὲ ἀριστερὰ ἦτο ἀνοικτὴ πρὸς τὰ κάτω. Τῆς τελευταίας ταύτης εὐρέθησαν τεθραυσμένοι οἱ δύο ἄκροι δάκτυλοι. Σημειοῦμεν τέλος ὅτι εἰς τὸ ἄνω των μέρος ἀμφότεραι αἱ χεῖρες φέρουσι τόρμους προσηλώσεώς των ἐπὶ τοῦ κορμοῦ.

Μετὰ τὴν ὀλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τοῦ οἴκου, ὁ πέρυσιν εὑρεθεὶς πώρινος σφόνδυλος τοῦ ἐνὸς τῶν ἡμικιόνων τῆς προστάσεως (ΠΑΕ 1959, σ. 165, εἰκ. 4α) ἐτοποθετήθη ὑπεράνω τοῦ ἐτέρου τῶν ἡμικιόνων (πίν. 162β). Ἐτοποθετήθη ἐπίσης ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν Δ. παραστάδα τῆς προστάσεως τοίχου πώρινον ἐπιστύλιον μετὰ ζωφόρου, εὑρεθὲν πέρυσι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἴκου.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ οἴκου θεωροῦμεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὑπὸ ἀρχαιολόγων ἐπισκεπτῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἐξεφράσθη ἡ ὑπόνοια μήπως πρόκειται περὶ κρήνης καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς κατὰ τὸν ἀνώτατον δόμον τοῦ ὀπισθίου τοῦ τοίχου ὑπάρξεως μικρῶν τινων βαθύνσεων, πλάτους 0.30 μ., ἐν εἵδει αὐλάκων ἀγωγῆς ὕδατος (εἰκ. 2 καὶ σχέδιον εἰς ΠΑΕ 1959, σ. 166, εἰκ. 6). Κατόπιν ἐν τούτοις ἐπισταμένης ἐξετάσεως ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀπεδείχθη ἀσύστατος διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: 1ον διότι αἱ ἐν λόγῳ βαθύνσεις εὐρίσκονται πάντοτε ὑπεράνω κατακορύφων ἀρμῶν τοῦ κάτωθεν δόμου (εἰκ. 2). 2ον διότι,

Εἰκ. 2. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὀπισθίου τοίχου τοῦ οἴκου. Ὁψὶς καὶ τομή.

γενομένου καθαρισμοῦ, δὲν εὐρέθη ὀπισθεν τοῦ τοίχου συνέχεια αὐτῶν πέραν τοῦ πάχους τοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου ἄλλως τε ἡ ἐξωτερικὴ (βόρειος) παρειὰ εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμένη, φέρει δ' ὑπὸ τὸν δόμον τοῦτον καὶ ἐξοχὴν 0.05 μ. (εἰκ. 2) καὶ 3ον καὶ σπουδαιότερον διότι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου σῶζεται ἀκόμη κατὰ χώραν, ἐσφηνωμένος ἐντὸς ὁμοίας βαθύνσεως, ὄρθιος διάττονος λίθος, ὅστις ἐξηγεῖ καὶ τὸν προορισμὸν τῶν ὑπολοίπων βαθύνσεων ἥτοι δι' ἐνσφίνωσιν ὁμοίων διατόνων λίθων (βλ. ΠΑΕ 1959 σ. 166 εἰκ. 6).

Κατὰ ταῦτα τὸ ἐξετασθὲν διαμέρισμα δὲν ἦτο κρήνη ἀλλὰ οἶκος, ὡς ὀνομάζονται εἰς ἐπιγραφὰς καὶ εἰς χωρία συγγραφέων τὰ ὀπισθεν τῶν κιόνων μιᾶς στοᾶς δωμάτια¹.

1 Βλ. τὰ σχετικὰ χωρία παρὰ Μ. LAUNAY, BCH 1937, σ. 402.

Ἄλλο συνεργεῖον ἡσυχολήθη μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τῆς ἐν σχήματι γάμμα μικρᾶς κλίμακος (ΠΑΕ 1959, σ. 167, εἰκ. 7), ἥτις, εὐρισκομένη μεταξὺ τοῦ οἴκου καὶ τῆς μνημειώδους κλίμακος, ὠδήγει διὰ 10 βαθμίδων (πίν. 163β) ὑπεράνω τοῦ πλατυσκάλου τῆς εἰς τὸ ὑπερθεῖν τῆς στοᾶς ἀνδρῶν.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ταύτην συνελέχθη α) θραῦσμα ἐπιγραφῆς (πίν. 164α) ἐπὶ σκληροῦ τιτανολίθου (ἀσπρόπετρας) πανταχόθεν κολοβῆς, πᾶχ. 0.128 μ. σωζ. ὕψ. 0.235 καὶ πλ. 0.185, τῆς ὁποίας τὸ κείμενον ἔχει οὕτω:

ΑΜΙΝΤΟ Ι	αμιντο ι
ΑΔΟΜΕΝΥΠΟΜΝΑ	α δόμεν ὑπόμναμ[α
ΟΥΝΤΟΣΚΑΘΟΤΙΣΔΥΝ	οὔντος καθ' ὅ τις δύν[αται
Υ ΤΩΝΩΝΜΕΝΑΒΕΥΡΙΟΝ	υ των ὠνμενα Βεύριον(;)
ΕΙΝΕΠΑΝΓΕΙΛΑΜΕΝΩΝ	εἰν ἐπανγείλαμένων
κενὸν 0.025	Ar]ιστομένεος τὸν προ(ῶτον) τῶν[Συνέδρων]
ΙΣΓΟΜΕΝΕΟΣΤΟΝ Π ΤΩΝ	(ὁέδρον)
ΩΣΚΑΙΠΡΟΝΟΕΙΝΑΕΙΤΩΝΤΑ	ὡς καὶ προνοεῖν αἰετῶν τα
ΤΟΥΣΤΟΥΣΕΠΑΝΓΕΙΛΑΜ	τοὺς τοὺς ἐπανγείλαμ[ένους]
ΕΥΕΣ.².ΦΟ	ευεσ...φο

β) θραῦσμα ἐπιγραφῆς ἐπὶ σκληροῦ τιτανολίθου (πίν. 169α). Διάστ. μ.σ.μ. 0.19 πλ. 0.115 καὶ πᾶχ. 0.185. Σώζονται ἐπὶ ταύτης κάτω ἀριστερὰ μόνον τὰ ἀρχικὰ τρία γράμματα : ΛΕΟΝ . . . . Ὁ λίθος ἄνω εἶναι τραχεῶς εἰργασμένος, σώζει δὲ ἀριστερᾷ τὴν ἀκμὴν τῆς γωνίας του. Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ μετεκομίσθησαν εἰς τὴν ἀρχ. συλλογὴν Μαυροματίου.

Προέβημεν ἀκολούθως εἰς τὴν ὁλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τῆς πέρυσιν εὐρεθείσης (ΠΑΕ 1959, σ. 168 καὶ 169 εἰκ. 10) μνημειώδους κλίμακος προσπελάσεως τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ Βορρᾶ. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀπῆτησε πολὺν κόπον διότι ὑπεράνω ἀκριβῶς τοῦ ἄξονος τῆς κλίμακος διήρχετο τὸ ἀπὸ τοῦ χωρίου Μαυρομάτι πρὸς τὰ κάτω ἐρχόμενον ρεῦμα, τῆς ἐκτροπῆς τοῦ ὁποίου ἐπελήφθημεν μετακινήσαντες αὐτὸ πρὸς Δυσμὰς κατὰ τινα μέτρα διὰ μεταφορᾶς μεγάλου ὄγκου χωμάτων¹.

Ἀπομακρυνθέντος οὕτω τοῦ ρεύματος ἤρχισεν ἡ ἀποκάλυψις τῆς κλίμακος ἀπὸ τοῦ ἄνω μέρους τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς, ἥτις ὑπερέβαινε τὰ 2 μέτρα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εὐρέθησαν ἀκανονίστου σχήματος πλάκες τινὲς στρώσεως, πιθανῶς θεμελίου τοῦ πλατυσκάλου αὐτῆς (εἰκ. 5). Ἀπὸ τὴν σχετικὴν δ' ἐπίχωσιν ἐξήχθησαν τὰ ἐξῆς γλυπτὰ τεμάχια:

α) μικρὰ γυναικεία μαρμαρίνη κεφαλὴ προερχομένη ἐξ ἀναγλύφου ρωμαϊκῶν χρόνων β) μικρὸν πώρινον τεμάχιον ἐνδύματος μετὰ πτυχῶν γ) θραῦσμα

1 Ἡ ἐν λόγῳ ἀπομάκρυνσις τοῦ ρεύματος εἶναι προσωρινή· διότι τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκχύνεται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀγορᾶς καὶ νὰ πλημμυρίζῃ αὐτήν. Ἀνάγκη νὰ γίνη μελέτη ὁριστικῆς ἐκτροπῆς αὐτοῦ ἔξω τοῦ χώρου τῆς ἀγορᾶς.

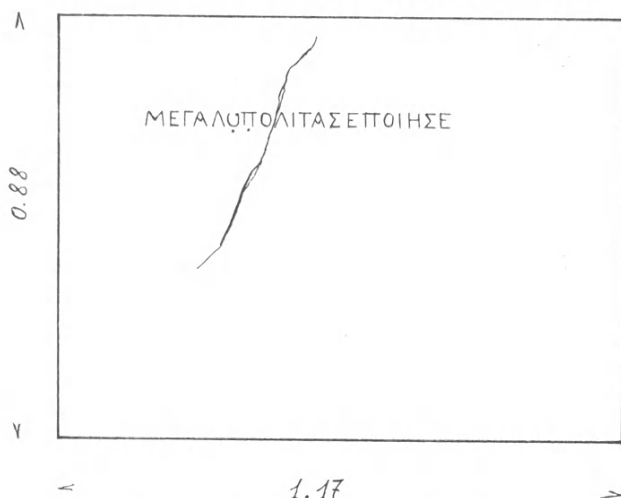
ἐκ μεγάλου λιθίνου ἀγάλματος καὶ δ) ἀκέφαλον πώρινον, ἀρχαῖστικὸν γυναικεῖον ἄγαλμα, ὕψους 1.14 μ., σωζόμενον ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους μέχρι τῶν σφυρῶν φέρον δ' ἄνω καὶ κάτω τόρμους χάριν συνδέσεως αὐτοῦ πρὸς ἄλλα τεμάχια τοῦ ἀγάλματος (πίν. 165β).

Εἰς ἀκόμη βαθύτερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως τῆς κλίμακος ἐγένοντο τὰ ἐξῆς ἐπιγραφικὰ εὐρήματα:

1) Εἰς πλάκα τῆς ἀνωτάτης πρὸς Βορρᾶν στρώσεως, διαστάσεων 0.88×1.17 μ., ὑπάρχει χαραγμένη ἢ μόλις διαφανομένη ἐπιγραφή (εἰκ. 3).

.....ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕ (ὕψ. γραμμ. 0.03)

Ἡ εἰς δευτέραν ἐνταῦθα χρῆσιν τεθεῖσα πλάξ αὕτη θὰ ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς βάθρον ἀγάλματος, εἶναι δὲ λυπηρόν, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ φιλοτεχνήσαντος τὸ

Εἰκ. 3. Πλάξ τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω μέρους τῆς κλίμακος.

ἄγαλμα αὐτὸ καλλιτέχνου εἶναι τελείως ἀποτετριμμένον, σωζομένου μόνον τοῦ τόπου καταγωγῆς του, τῆς Μεγάλης πόλεως.

2) Ἐπιγραφή ἐπὶ κυματιοφόρου τετραγώνου στέψεως ἐρυθρωποῦ λιθίνου βάθρου στηρίζοντός ποτε χαλκοῦν ἀνδριάντα, ὡς δηλοῦσιν αἱ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτῆς κοιλότητες προσηλώσεως τῶν δύο ποδῶν αὐτοῦ (εἰκ. 4). Ἡ στέψις φέρει κάτωθεν κυμάτια (εἰκ. 4) ἐπὶ μιᾷς δὲ τῶν κατακορύφων παρειῶν αὐτῆς εἶναι χαραγμένη ἢ ἐξῆς ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιγραφή (πίν. 165α) :

ΔΗΜΗΤΡΙΑ ΖΩΠΥΡΟΥ ΑΜΜΩΝΙΩΝ
ΤΟΝ ΥΙΟΝ ΘΕΟΙΣ

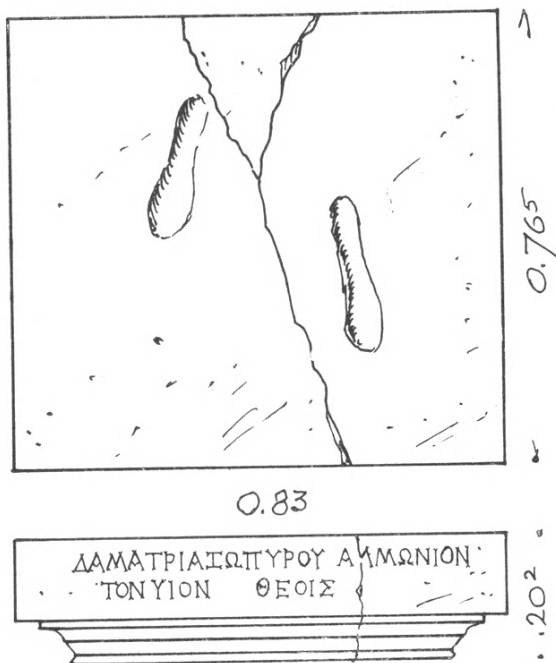
Ὑψ. γραμμ. 0.02 μ.: τὰ γράμματα φέρουσιν ἀκρέμονας (apices).

3) Θραῦσμα κολοβῆς στήλης ἐκ τιτανολίθου (διαστ. $0.21 \times 0.23 \times 0.115$) φερούσης τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν (πίν. 164β):

. . . . . ΓΡΑΜ(ματεως . . .
 . . σ]ΣΤΡΑΤΗΓΟΙΣ ΑΠΟΡ . . . . . (σ. 31)
 μ]ΕΤΑΠΕΜΨΑΣΘΑ[ι . . . . .
 κατ] Α ΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ . . . . .
 ΕΩΝ ΠΛΕΙΟΝΩ[ν . . . . .
 πρ]ΕΣΒΕΥΤΩΝ . . . . .
 ΦΡΟΝΙΔΟ . . . . .
 πα]ΡΑΚΑ[λ . . . . .

Πρόκειται πιθανῶς περὶ τμήματος ψηφίσματος τῶν Συνέδρων τῆς Μεσ-

Εἰκ. 4. Στέψις βάθρου ἀνδριάντος τοῦ Ἀμμωνίου.

σήνης. Πρεσβευταὶ εἶναι πιθανώτατα οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Καίσαρος (legati).

4) Τὸ ἄνω μέρος ἐνεπιγράφου στήλης ἐκ σκληροῦ τιτανολίθου πλ. 0.50, πᾶχ. 0.125 καὶ σωζ. ὑψ. 0.505, περιέχον δόγμα τῶν Συνέδρων τῆς Μεσσήνης σχετικὸν πρὸς τὸν Πόπλιον Κορνήλιον Σκειπίωνα. Ἴδου πῶς ἔχει τὸ σχετικὸν κείμενον, περὶ τοῦ ὁποίου ἐκτενῆ σχόλια μετὰ τῆς χρονολογήσεως εἰς τὸ ἔτος 2 ἢ 3 μ.Χ. θέλουσι δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνασκάπτοντος εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα (ὑψ. γραμμ. 0.014, διάστ. 0.01).

Ἡ ἀποχωμάτωσις τῆς κλίμακος ἐπροχώρησε κατόπιν πρὸς τὰ κάτω ἀποκαλυφθεισῶν καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῶν 7 μ. αὐτῆς τῶν πέντε ἀνωτάτων σει-

ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΣΥΝΕΔΡΩΝ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΘΕΟΔΩ[ρου;]
ΔΟΓΜΑ

ΕΠΕΙ ΠΟ ΠΛΙΟΣ ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΣΚΕΠΙΩΝ ΟΤΑΜΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΑΓΟΣ ΑΝΥ
ΠΕΡ ΒΑΗΤΩΙ ΧΡΩΜΕΝΟΣ ΕΥΝΟΙΑΙΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΟΙΚΟΝ ΑΥ
5 ΤΟΥ ΠΑΝΤΑΜΙΑΝΤΕΜΕΓΙΣΤΑΝ ΚΑΙ ΤΙΜΙΩΤΑΤΑΝ ΕΥΧΑΝ ΠΕΠΟΙΗΜΕΝΟΣ
ΕΙΣ ΑΠΑΝΑΒΛΑΒΗ ΤΟΥ ΤΟΝ ΦΥΛΑΣΣΕΣ ΘΑΙΩΣΑ ΠΟΤΩΝ ΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ
ΕΠΙΔΕΙΚΝΥΤΑΙ ΕΡΓΩΝ. ΕΤΕΛΕΣ ΕΜΕΝΤΑ ΚΑΙ ΣΑΡΕΙΑ ΜΗΔΕΝ ΜΗΤΕ ΔΑΠΑΝΑΣ
ΜΗΤΕ ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ ΕΝΔΕΙΠΩΝ ΜΗΔΕΤΑΣΥΠΕΡ ΤΑΝΔΙΑ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΥΣΙΑΝ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ ΠΟΤΙΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ ΑΜΑ ΚΑΙ ΤΑΣ ΠΛΕΙΣΤΑΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΝ ΕΠΑΡΧΕΙΑΝ ΠΟ
10 ΔΕΩΝ ΣΥΝΕΑΥΤΩ ΤΟ ΑΥΤΟ ΤΟΥΤΟ ΠΟΙΕΙΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΑΜΕΝΟΣ. ΕΠΙΓΝΟΥΣ ΔΕ ΚΑΙ ΓΑΙΟΝ
ΤΟΝ ΥΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΤΟΝ ΥΠΕΡ ΤΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΤΟΙΣ ΒΑΡΒΑΡΟΙΣ ΜΑ
ΧΟΜΕΝΟΝ ΥΨΙΑΙΝΕΙΝ ΤΕ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΥΣ ΕΚΦΥΓΟΝΤΑ ΑΝΤΙΤΕΤΙΜΩΡΗΣΘΑΙ ΤΟΥΣ ΠΟΛΕ
ΜΙΟΥΣ ΥΠΕΡ ΧΑΡΗΣ ΩΝ ΕΠΙΤΑΙΣ ΑΡΙΣΤΑΙΣ ΑΝΤΕΛΙΑΙΣ ΣΤΕΦΑΝΟΦΟΡΕΙΝ ΤΕ ΠΑΝΤΟΙΣ ΔΙ
ΕΤΑΣ ΕΚΑΙ ΘΕΙΝΑ ΠΡΑΓΜΟΝΑΣ ΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΑΤΑΡΑΧΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ ΤΕ ΒΟΥΘΥΤΩΝ ΠΕΡΙ
15 ΤΑΣ ΓΑΙΟΥΣ ΩΤΗΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΑΙΣ ΕΠΕΔΑΨΙΑ ΕΥΣΑΤΟ ΠΟΙΚΙΛΑΙΩΣ ΕΡΙΝ ΜΕΝ ΓΕΙΝΕ
ΣΘΑΙ ΤΑ ΓΕΝΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΟ ΔΕ ΕΞ ΕΜΝΟΝΑΥΤΟΥ ΔΗΨΟΥ ΦΥΛΑΧΘΗΜΕΝΕ ΦΙΛΟ
ΤΙΜΗΘΗ ΔΕ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΠΩΝΑ ΠΟΤΑΝ ΚΑΙ ΣΑΡΟΣ ΑΜΕΡΑΝ ΑΜΕΡΑΣ ΔΥΟ ΤΑΝ ΑΡΧΑΝΤΑΝ
ΥΠΕΡ ΓΑΙΟΥ ΘΥΣΙΑΝ ΠΟΙΗΣΑΣ ΘΑΙΑ ΠΟΤΑΣ ΑΜΕΡΑΣ ΕΝΑΙΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΥΠΑΤΟΣ ΑΠΕΔΕΙ
ΧΘΗ ΔΙΕΤΑΣ ΕΑΤΟ ΔΕ ΑΜΙΝ ΚΑΙ ΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝ ΕΝΙΑΥΤΟΝ ΤΑΝ ΑΜΕΡΑΝ ΤΑΥΤΑΝ ΜΕΤΑ
20 ΘΥΣΙΑΝ ΚΑΙ ΣΤΕΦΑΝΑ ΦΟΡΙΑΣ ΔΙΑΓΕΙΝΟΣ ΟΙΣ ΔΥΝΑΜΕΘΑΙ ΛΑΡΩΤΑ ΚΑΙ 4-5.) ΤΑΤΑ
ΕΔΟΞΕ ΤΟΙΣ ΣΥΝΕΔΡΟΙΣ ΠΡΟΔΕΚΑ ΠΕΝΤΕ ΚΑΛΑΝ ΔΩΝ.

Γραμματέως Συνέδρων Φιλοξενίδα τοῦ ἐπὶ Θεοδώ[ρου];
Δόγμα

Ἐπεὶ Πόπλιος Κορνήλιος Σκειπίων ὁ ταμίας καὶ στραταγὸς ἄν
περβλήτω χρώμενος εὐνοίᾳ τῇ εἰς τὸν Σεβαστὸν καὶ τὸν οἶκον αὐ
5 τοῦ πάντα μίαν τε μεγίσταν καὶ τιμιωτάταν εὐχὰν πεποιημένος,
εἰς ἅπαν ἀβλαβῇ τοῦτον φυλάσσεσθαι, ὥς ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἑαυτοῦ
ἐπιδείκνυνται ἔργων, ἐτέλεσε μὲν τὰ Καισάρεια μηδὲν μῆτε δαπάνας
μῆτε φιλοτιμίας ἐνλείπων μηδὲ τῆς ὑπὲρ τῶν διὰ τοῦ Σεβαστοῦ θυσῶν
εὐχαριστίας ποτὶ τοὺς θεοὺς ἅμα καὶ τὰς πλείστας τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν πό
10 λεων σὺν ἑαυτῷ τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν κατασκευασάμενος. ἐπιγνοὺς δὲ καὶ Γάϊον
τὸν υἱὸν τοῦ Σεβαστοῦ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων πάντων σωτηρίας τοῖς βαρβάροις μα
χόμενον ὑγιαίνειν τε καὶ κινδύνους ἐκφυγόντα ἀντιτετιμωρῆσθαι τοὺς πολε
μίους, ὑπερχαρῆς ὢν ἐπὶ ταῖς ἀρίσταις ἀγγελίαις, στεφαναφορεῖν τε πάντοις δι
έταξε καὶ θύειν, ἀπράγμονας ὄντας καὶ ἀταράχους, αὐτὸς τε βουθυτῶν περὶ
15 τῆς Γαίον σωτηρίας καὶ θέαις ἐπεδαφιλεύσατο ποικίλαις ὥς ἔριν μὲν γείνε
σθαι τὰ γενόμενα τῶν γεγονότων τὸ δὲ σεμνὸν αὐτοῦ δι' ἴσον φυλαχθῆμεν, ἐφίλο
τιμήθη δὲ καὶ διαλιπὼν ἀπὸ τῶν Καίσαρος ἡμερῶν ἡμέρας δύο τὰν ἀρχῶν τῶν
ὑπὲρ Γαίον θυσίαν ποιήσασθαι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἕπατος ἀπεδεί
χθη, διετάξατο δὲ ἅμιν καὶ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τὰν ἡμέραν ταύταν μετὰ
20 θυσιῶν καὶ στεφαναφορίας διάγειν ὅσοις δυνάμεθα ἡλαρώτατα καὶ 4·5· τατα
ἔδοξε τοῖς συνέδροις πρὸ δέκα πέντε καλανδῶν.

ρῶν βαθμίδων, ἐπροχώρησε δ' ἔπειτα ἡ ἐκσκαφή πρὸς τὰ κάτω μέχρι τῶν μεταγενεστέρων κατωφλίων (περὶ ὧν βλ. ΠΑΕ 1959, 169), ἅτινα σχεδιασθέντα καὶ φωτογραφηθέντα (εἰκ. 6 καὶ πίν. 166α), ἐξήχθησαν τῶν θέσεων αὐτῶν μετὰ τῶν ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ὑποδομῶν των, ἵνα ἐλευθερωθῇ ἡ δικιόνιος πρόστασις, διὰ τῆς ὁποίας ἐξέβαλλε πρὸς τὴν στοὰν ἡ κλῖμαξ (πίν. 166β). Τὸ κατώφλιον τῆς μεσαίας θύρας ἦτο τεθραυσμένον εἰς δύο, μετὰ δὲ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτοῦ εὐρέθησαν κάτωθεν ἐντειχισμένοι δύο ἐνεπίγραφοι στήλαι. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἔχει πλάτος 0.37 μ. κάτω καὶ 0.31 μ. ἄνω, ὕψος δὲ 1.69 μ. καὶ πάχος 0.18 μ. Ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφὴ (πίν. 167) χαραγμένη εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης λέγει:

Ἐπὶ ἱερέος Ἀρισθάρχου
κιστιόκοσμοι καὶ προσ-
τάται Ἀθάνᾳ Κυπαρισ-
σία + Νανκλείδας
5 Κλέων—Κλεαίνετος
Ἀρίσταρχος—Χαρμῖνος
Εὐκράτης—Δαμαίνετος
Εὐδαίμων—Δαμοκράτης
Ἀμφιθάλης—Δᾶμις

10 Ἰσόδαμος—Τιμολέων

ὕψ. γραμμ. 0.01—0.012 μεταγρ. 0.006 διάστ. 0.01.

Ἡ δὲ δευτέρα τεθραυσμένη ἄνω ἔχει πλάτος κάτω μὲν 0.335 ἄνω δὲ 0.305 ὕψος 1.515 καὶ πάχος 0.155. Τὸ κείμενον ἔχει οὕτω

[Ἐπὶ ἱερέος...
κιστιόκοσμοι]
καὶ προστάτ[αι Ἀθηνᾶ
Κυπαρισσία]

5 Λωίνος
Νεάρετος
Χαρτίων
Πρατόνικος
Ἀκρωνί|||ας

10 Λάκων
Ἰσχ|||ανω
Φιλῖνος
Ν||| |||α|||
Θεοτέλης

15 Διόμαχος

Αἰσχύλος—Σοιξιτέλης

Λύκων—Ζωίλος

Χαρμῖνος—Πείθαρχος

Μέλων—Ἰππαρχίδας

15 Δαμιππίδας—Φιλόξενος

Ἴπποκράτης—Ἰσομέλης

Καλλικράτης—Τελεσίας

Στρατόνικος

ὑπηρέτας Φιλιστίων

20 πρόσπολος Θύρσος

Φιλόστρατος

Σό|||αρχος

Νίκανδρος

||| ||| ||| ||| λείνος

20 Θίων

||| ||| ||| ||| ισ ||| ||| |||

Δαμόστρατος

Δα||| |||φισος

Φιλότας

25 Διόμαχο|||

Διόμαχος

||| μιχάρης

Ξερόστρατος

||| ||| ε |||στρατος

30 Ξενοκράτης

Ἀρίστιχος

Λυσαρχίλλας

ὕψος γραμμ. 0.012, διάστιχον 0.008, μεταγράμμάτιον 0.005. Γράμματα :

Α Δ Ε Ι Η Θ Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ

Ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν τάσσει αὐτάς εἰς τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα προσεπιμαρτυρεῖ δὲ τὴν πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως χάραξιν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ παντελής ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ καταλόγου ἀπουσία ρωμαϊκῶν ὀνομάτων καὶ ἡ ἔλλειψις ἀκρεμόνων ἀπὸ τῶν γραμμάτων.

Πρόκειται εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς περὶ ἀναγραφῆς τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ ἄλλου προσωπικοῦ ἱεροῦ τινος τῆς Κυπαρισσίας Ἀθηνᾶς, ὅπερ δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοθεν ἐν Μεσσήνῃ. Λατρεία τῆς Κυπαρισσίας Ἀθηνᾶς ἀναφέρεται ἐν ταῖς γειτονικαῖς Κυπαρισσιαῖς¹ (Παυσ. IV 36.7) καὶ τῇ λακωνικῇ Κυπαρισσίᾳ (Ἀσωπῶ) (Παυσ. III 22.9) εἰς νομίσματα τῆς ὁποίας καὶ εἰκονίζεται ἡ θεὰ (Imhoof-Blumer-Gardner, Ancient coins, πίν. Ρ, 18).

Τὸ προσωπικὸν τοῦ ἱεροῦ ἀπετέλουν. ἐπὶ ἱερέως Ἀριστάρχου, 28 κιστιόκοσμοι καὶ προστάται, εἰς ὑπηρέτης καὶ εἰς πρόσπολος (βοηθός). Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν [κιστιοκόσμων] καὶ προστατῶν ἀναγράφει καὶ ἡ δευτέρα κολοβὴ κατὰ τὸ ἄνω μέρος ἐπιγραφῆς.

Κιστιόκοσμοι τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντῶνται². Ὅθι πρόκειται βεβαίως περὶ τῶν ἐπιμελουμένων τῆς κίστης, ἥτοι τοῦ καλάρου ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ ἱερά, κίσται δὲ συνήθως ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς μυστικὰς λατρείας³ (Ἐλευσίνος, Ἀνδανίας⁴ κ.λ.π.). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς προστάτας, ἥτοι τοὺς προϊστάμενους, οὗτοι θ' ἀντιστοιχοῦν βεβαίως πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους ἐπιστάτας τῶν ἱερῶν⁵, ὥς ἄρχοντες δὲ ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς⁶ τόσον οἱ προστάται ὅσον καὶ οἱ ἐπιστάται τῶν ἱερῶν⁷.

Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν εἶναι τὰ ἐξῆς: Ἀρίσταρχος, Κλέων, Κλεαίνετος, Εὐκράτης, Δαμαίνετος, Εὐδαίμων,

1 Ἦτοι τὴν ἀρχαίαν Κυπάρισσον κατὰ ΣΚΥΛΛΑΚΑ (Περὶ ἡγ. 45): πόλιν ἐν τῷ ἔθνει τῆς Μεσσήνης ἀπέχουσαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ στάδια.

2 Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Θράκης (I. Gr. Bulg. 1517) μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν ἀξιωματῶν ἀναφέρεται καὶ κισταφόρος βλ. σχετικῶς καὶ ЛОВЕЦК, Aglaophamus, σ. 647. Ἀφ' ἐτέρου εἰς Ἰτανὸν τῆς Κρήτης ἀναφέρονται κοσμητῆρες (I Gr IV, 6).

3 BEKKER, Anecdota Graeca A', 105: «Κίστας ἀξιοῦσι λέγειν τὰς μυστικὰς». Πβλ. καὶ ΠΑΥΣΑΝ. VIII 25.7 καὶ 37.4.

4 IG V, 1, 1390, 30: κίστας ἐχούσας τὰ μυστικὰ ἱερά.

5 IG I, 2, 372, 1. IG I, 2, 88,9: ἐπιστάτης τοῦ νεῶ τῆς Ἀθηναίας τῆς Νίκης.

6 Ὡς π.χ. ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Βιθυνίας τοῦ 3ου αἰ. (DITTENBERGER, Orientis Graeci Inscript. Selectae, 531, 3.) Ἡπείρου (SGDI 1337 MICHEL, Rec. 314) - Καλύμνου, (MICHEL, R. 417).

7 Ἐπιγραφαὶ Γερωνθῶν καὶ Γυθείου IG V, 1, 1144, 31 καὶ 1114, 6.

Ἀμφιθάλης (Ἡλιδ. I 22), Ἰσόδαμος, Τιμολέων, Αἰσχόλος, Λύκων, Ζωῖλος, Μέλων (Πλούτ. Πελοπ. 12. Ἀγῆσ. 24), Ἰππαρχίδας (Ἰάμβλ. Πυθ. 267), Φιλόξενος, Ἱπποκράτης, Καλλικράτης, Τελεσίας, Στρατόνικος, Φιλιστίων καὶ Θύρσος.

Καθαρῶς λακωνικὰ εἶναι τὰ : Σοιξιτέλης (=Σωσιτέλης· πρβλ. IG V, 1, 99, 137, 488), Ναυκλείδας (Ξενοφ. Ἑλλην. II 4, 36. Αἴλιαν. Ποικ. Ἱστορία XIV 7), Χαρμῖνος (Ξενοφ. Ἀνάβ. VII, 6 καὶ 39), Δαμοκράτης (Πλούτ. Κλεομ. 4. IG. V, 1, 64, 79, 93, 97, 141, 159, 209, 210, 211, 212, 270, 293, 336, 443, 660, 1318), Δάμις : Μεσσήνιος (Παυσ. IV 10.5 καὶ 13.5) Σπαρτιάτης (Πλούτ. ἀποφθ. λακ. ἐν. λ.), Ἀρκάς (Διόδ. Σικ. XVIII 71 καὶ XIX, 64).

Ἄγνωστα, τέλος : τὸ Πείθαρχος (γνωστὸν μόνον παρὰ Pape - Benseler τὸ Πύθαρχος) καὶ τὸ Δαμπίδας (γνωστὸν μόνον τὸ Δάμιππος).

Ἐκ δὲ τῶν ὀνομάτων τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς συνήθη ἢ ἀπλῶς γνωστὰ εἶναι τὰ ἐξῆς : Λύκων, Φιλῖνος, Θεοτέλης, Φιλόστρατος, Νικάνδρος, Θίων, Δαμόστρατος, Φιλώτας, Ξερόστρατος, Ξενοκράτης.

Ἄγνωστα δὲ τὰ : Λωίνος, Νεάρετος, Χαρτίων, Ἀρίστιχος, Διόμαχος, Σόταρχος, Ἀκρανί[δ]ας (ὑπάρχει μόνον Ἀκρων), Λυσσαρχίδας (γνωστὴ μόνον ἡ Σπαρτιᾶτις Λυσσαρχίς IG V, 1, 1353).

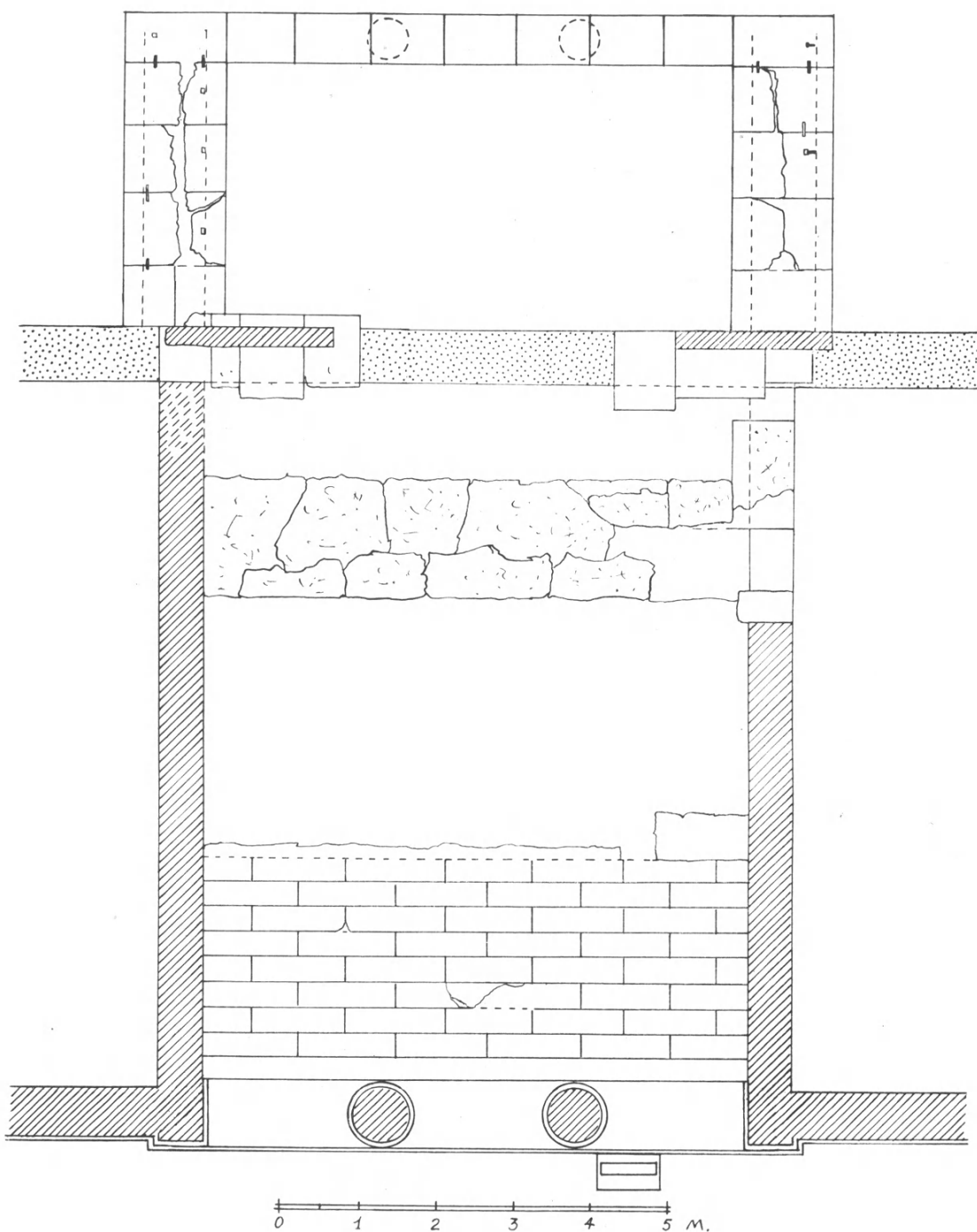
Τέλος τὸ ὄνομα Πρατόνικος ἔφερον πλείονες Σπαρτιᾶται (IG V, 1 20, 40, 42, 43, 60, 66, 93, 94, 123, 128, 133, 142, 153, 201, 206, 209, 211, 212, 298, 328, 478, 676, 750, 1107, 1131, 1331. Ἀναφέρονται καὶ δύο Μεσσήνιοι Πρατόνικοι IG V, 1 1358, 1386).

Καθαρισθεῖσης ὁλοσχερῶς τῆς κλίμακος καὶ ἀπομακρυνθέντων τῶν μεταγενεστέρων πλινθίνων φραγμάτων αὐτῆς καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν λιθίνων κατωφλίων κατέστη δυνατὴ ἡ φωτογράφησις καὶ καταμέτρησις τῆς πρὸς τὴν στοᾶν τῆς ἀγορᾶς προστάσεως αὐτῆς καὶ ὁλοκλήρου τοῦ κτηρίου τῆς κλίμακος (εἰκ. 5). Καὶ ἡ μὲν πρόστασις ἀποτελεῖται ἐκ δύο κίωνων μεταξὺ παραστάδων στηριζομένων ἐπὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὅστις ἐσχημάτιζε τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τῆς βορείου στοᾶς τῆς ἀγορᾶς, βαίνει δ' ἐπὶ λιθίνου στυλοβάτου πλ. 0.89 καὶ ὕψ. 0.22. Οἱ κίονες εἶναι πώρινοι, σώζονται δὲ μέχρις ὕψους 1.75 μ. συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἰωνικῆς αὐτῶν βάσεως, ἥτις ἔχει ὕψος 0.22 μ. (πίν. 166, β).

Ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κορμοῦ τῶν κίωνων μετρεῖ 0.694, εἴκοσι δὲ κυρταὶ ραβδώσεις ἐκ κονιάματος, χωριζόμεναι διὰ ταινιῶν πλάτους 0.02, περιβάλλουν τὸν κορμὸν τῶν κίωνων. Αἱ ἀντίστοιχοι ὀρθογώνιοι παραστάδες εἶναι καὶ αὐταὶ πώρινοι καὶ βαίνουνσιν ἐπὶ κυματιοφόρου βάσεως (πίν. 166, β).

Τῶν κιονοκράνων καὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς προστάσεως δὲν εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε λείψανα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς κλίμακος συνεχισθεῖσα πρὸς Βορρᾶν ἀπεκάλυψεν ὅτι αὕτη ἐπερατοῦτο εἰς τὸ ἄνω ἄνδρον διὰ προστάσεως (εἰκ. 5). Εὑρέθησαν ὄντως ἐκεῖ,

Εικ. 5. Κάτοψις τῆς μνημειώδους κλίμακος εισόδου μετὰ τὸν ὀλοσχερῇ καθαρισμὸν τῆς.

πέραν τῆς πλακός, ἥτις φέρει τὴν ἀποτετριμμένην ὑπογραφὴν τοῦ μεγαλοπολίτου καλλιτέχνου (βλ. ἄνωτ. σ. 214) τὰ ἐδάφη κατασκευῆς λιθίνης ὀρθογωνίου προστάσεως (εἰκ. 5), πλάτους 8.97 καὶ ἐξοχῆς 4.06 μ. (εἰκ. 5). Αἱ πλάγναι στεναὶ πλευραὶ τῆς ἔχουν πλάτος 1.285 μ., ἐν ᾧ ἡ μακρὰ βόρειος πλευρὰ 0.645, ἥτοι ἀκριβῶς τὸ ἥμισυ. Καὶ οἱ μὲν ἀποτελοῦντες τὰς στενάς πλευράς λίθοι συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος πεῖ, οἷτινες μάλιστα διατηροῦσιν ἀκόμη καὶ τὴν μολυβδοχόησιν αὐτῶν, ἐν ᾧ οἱ τῆς μακρᾶς βορείου πλευρᾶς δὲν παρουσιάζουν συνδέσμους. Τοῦτο ὅμως μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι εἰς μὲν τὰς στενάς πλευράς ὑπῆρχον τοῖχοι, καλύπτοντες τοὺς συνδέσμους, εἰς δὲ τὴν μακρὰν βόρειον πλευρὰν 2 κίονες μεταξύ παραστάδων. "Οτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα εἰσέτι κατὰ τὰς στενάς πλευράς μοχλοβόθρια (Stemmlöcher) καὶ ἀπὸ τὰ ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου σαφῇ ἔχνη τῶν ἐξωτερικῶν παρειῶν τῶν τοίχων, ἅτινα σχηματίζουν λίαν ὀρατὴν γραμμὴν παρὰλληλον πρὸς τὴν ἔξω ἀκμὴν τοῦ τοιχοβάτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.25 μ. ἀπ' αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στενοὶ τοῖχοι τῆς προστάσεως ἐκτείνονται ἕως ἔξω, ἀφ' οὗ αἱ γωνίαι αὐτῆς δὲν εἶναι ἀπληλαγμέναι γόμφων, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὴν πρόσοψιν κατὰ μὲν τὰς γωνίας παραστάδες μεταξύ των δὲ δύο κίονες βαίνοντες ἐπὶ τοῦ 0.645 πλατέος στυλοβάτου. Τῶν κίωνων ὅμως τούτων δὲν εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε κατὰ χώραν λείψανα.

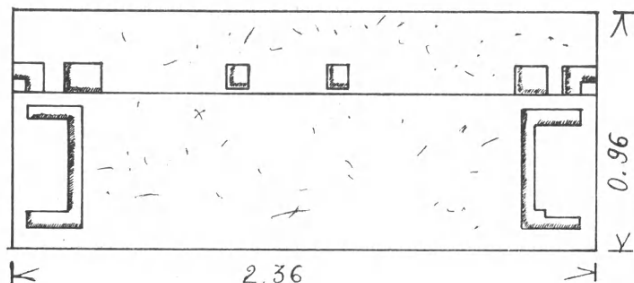
Ὑπῆρχε κατὰ ταῦτα καὶ ἐνταῦθα, ὅπως κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς, πρόπυλον προσπελάσεως αὐτῆς ἀπὸ Βορρᾶ. Ὡς δὲ τὸ ἀνατολικὸν οὕτω καὶ τοῦτο τὸ πρόπυλον θὰ ἔφερεν ἐνδιαμέσως ἐγκάρσιον θυραῖον τοῖχον, εἰς τὸν ὁποῖον προφανῶς ἀνήκουν τὰ ἐπὶ τῶν πλινθίνων φραγμάτων τῆς νοτίας προστάσεως τεθέντα μεταγενεστέρως λίθινα κατώφλια (πίν. 166α), ἡ θέσις τῶν ὁποίων θὰ ἦτο βεβαίως ἐπὶ τῶν ἀποκαλυφθεῖσων εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κλίμακος ἀκανονίστων πλακῶν (βλ. εἰκ. 5).

Ἡ κλίμαξ καθαρισθεῖσα ἐντελῶς εὐρέθη ἔχουσα πλάτος 7.03 μ. Ἀπετελεῖτο δ' ἐκ 14 ἢ 15 βαθμίδων μέσου πλάτους 0.305 καὶ ὕψους 0.19 καὶ περιεκλείετο ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο τοίχων ἐκτισμένων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα (βλ. πίν. 166β).

Λόγῳ τῆς μεταγενεστέρως φράξεως τῶν μετακιονίων τῆς προστάσεως καὶ τῆς εἰς αὐτὰ τοποθετήσεως θυρῶν παρέστη ἀνάγκη χαλάσεως τῆς 4ης ἐκ τῶν κάτω βαθμίδος, ἵνα καταστῇ δυνατόν τὸ ἀνοιγμα τῶν θυροφύλλων τῶν θυρῶν (εἰκ. 5).

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν βαθμίδων ἐσχηματίζετο πλατύσκαλον βαῖνον ἐπὶ τῆς ἐξ ἀκανονίστων πλακῶν στρώσεως, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα εἰς τὸ πλατύσκαλον τοῦτο θὰ ὑπῆρχε θυραῖος τοῖχος, εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀνήκον τὰ μεταγενεστέρως μεταξύ τῶν κίωνων τῆς προστάσεως τοποθετηθέντα κατώφλια (εἰκ. 6 καὶ πίν. 166α).

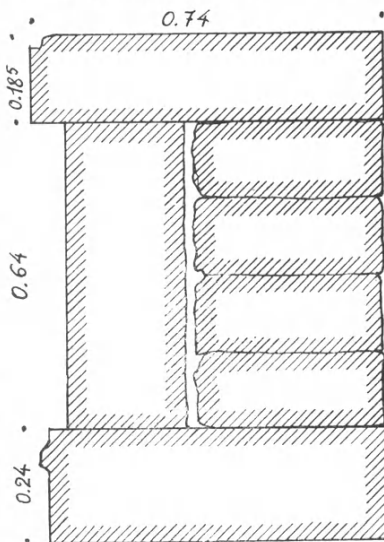
Περαιτωθείσης τῆς ἀποκαλύψεως τῆς κλίμακος καὶ τῆς βορείου προστάσεως αὐτῆς ἡ σκαφή ἐστράφη πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τ' ἀριστερὰ τῆς προστάσεως ἦτοι

Εἰκ. 6. Κάτοψις τοῦ κεντρικοῦ κατωφλίου τῶν μετακινίων τῆς κλίμακος.

ἐπὶ τοῦ ἄνω ἀνδρήρου, ἀπεκάλυψε δὲ δύο μακροὺς τοίχους (εἰκ. 1, κάτοψις Σ, Σ) ἐκκινούντας ἀπὸ τῆς ρίζης τῆς προστάσεως καὶ βαίνοντας ὁ μὲν πρὸς Ἀνατολὰς ὁ δὲ πρὸς Δυσμὰς παραλλήλως πρὸς τὸν ὀπίσθιον τοῖχον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς. Καὶ ὁ μὲν πρὸς Ἀνατολὰς βαίνων τοῖχος προχωρεῖ μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ Οἴκου ἦτοι εἰς μῆκος 27.60 περίπου μέτρων, κάμπτεται δ' ἔπειτα πρὸς Νότον ἵνα φθάσῃ ἐν θεμελίῳ μέχρι τοῦ Οἴκου (εἰκ. 1). Ὁ δὲ πρὸς Δυσμὰς βαίνων τοῖχος προχωρεῖ συμμετρικῶς μέχρι τῆς γραμμῆς καθ' ἣν ἠνοίγοντο τὰ πρὸς Δυσμὰς διαμερίσματα τῆς ἀγορᾶς. Οἱ εἰρημένοι τοῖχοι εἶχον τὰ κάτω των μέρη λίθινα, ἀποτελούμενα ἐξ εὐθυνηρίας ὕψ. 0.24 φερούσης τεκτονικοὺς ἀγκῶνας (εἰκ. 7), κορμοῦ ὕψ. 0.64 καὶ στέψεως ὕψ. 0.185. Ἡ τελευταία δ' αὕτη δὲν σώζεται εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ σύστημα δομῆς τῶν τοίχων, οἵτινες ἀποτελοῦνται ἐναλλάξ ἐξ ἐνὸς δρομικοῦ (παρὰ μῆκος) λίθου φέροντος ὀπισθεν ἀντιθήματα ἐκ τριῶν καθ' ὕψος μικροτέρων λίθων καὶ ἐνὸς ὀρθίου διατόνου (βλ. πίν. 168α).

Κυρία ὄψις τῶν τοίχων ἦτο ἡ πρὸς Βορρᾶν, ἥτις εἶναι καὶ ἐπιμελῶς λαξευμένη διὰ ξοῖδος. Ἐκάτερος τῶν τοίχων τούτων ἔφερον εἰς συμμετρικὴν ἀπὸ τοῦ προπύλου ἀπόστασιν θύραν ἀνοίγματος δύο περίπου μέτρων (εἰκ. 1). Ἐσχηματίζοντο

Εἰκ. 7. Τομὴ τοῦ κάτω μέρους τοῦ τοίχου τοῦ Σεβαστείου.

κατὰ ταῦτα ἐκατέρωθεν τῆς κλίμακος δύο μεγάλοι ὀρθογώνιοι αἵθουσαι Σ, Σ — ἢ μᾶλλον μία μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς κλίμακος καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς προστάσεως, ἀφ' οὗ ὁ βόρειος τοῖχος τῆς συνεχίζεται καὶ ὑπὲρ τὴν κλίμακα δημιουργομένης ἐκεῖ θύρας.

Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην αἵθουσαν, ἥτις μετὰ τὴν εὐρεθεῖσαν κατὰ τὴν κάτω πρόστασιν τῆς κλίμακος ἐπιγραφὴν (ΠΑΕ 1959, σ. 170) δύναται πιθανώτατα νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ Σεβάστειον, ἦτοι τὸν χώρον λατρείας τοῦ Σεβαστοῦ (Αὐγούστου) ἀνήρχετό τις ἐκ τῆς βορείου στοᾶς τῆς ἀγορᾶς διὰ τῆς ἐπικαμποῦς μικρᾶς κλίμακος παρὰ τὸν Οἶκον καὶ διὰ τῆς μνημειώδους κλίμακος, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ κάτω πρόστασις εἶχε πλέον κλεισθῇ διὰ θυρῶν, τεθεισῶν εἰς ὕψος 1 περίπου μέτρου ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς.

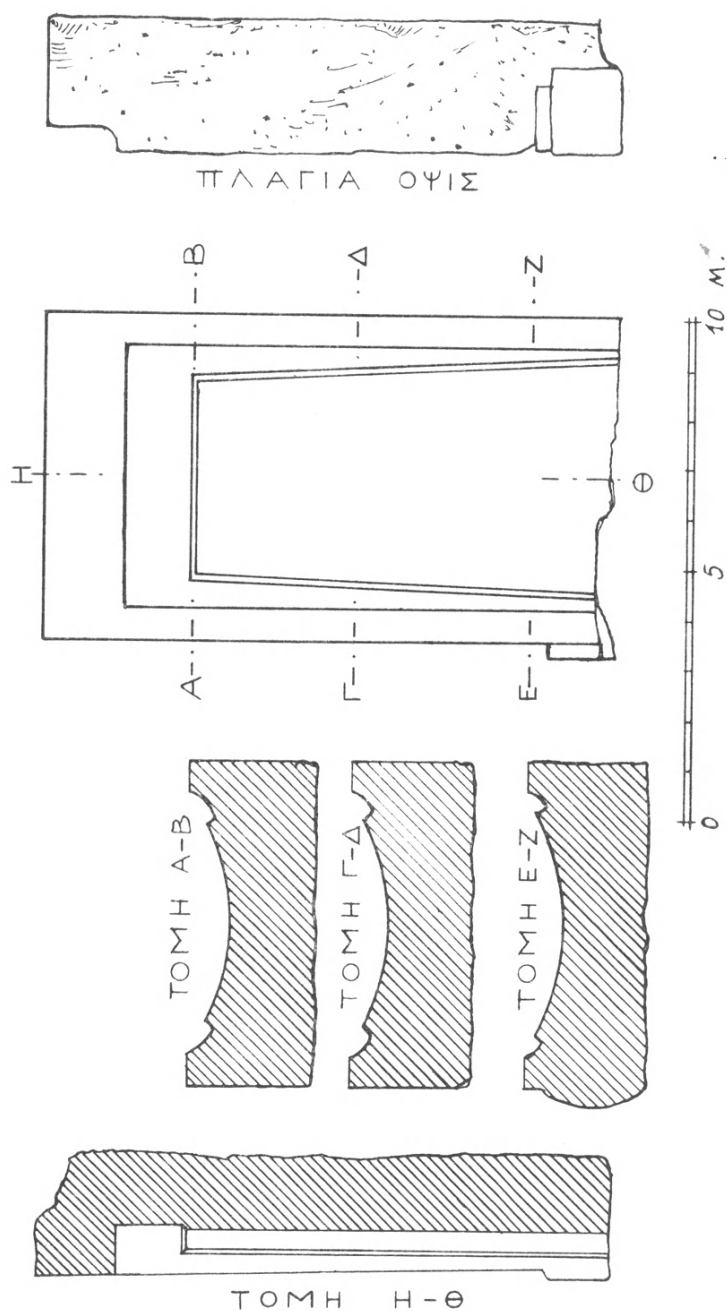
Παραλλήλως περίπου πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ Σεβαστείου ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 15 περίπου μέτρων πρὸς Βορρᾶν τὸ κάτω μέρος ἄλλου ἐπιμελῶς ἐκτισμένου τοίχου μακροῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 1, ΦΦ) ἔχοντος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρὸς Νότον (πίν. 168β). Τὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου τούτου ἀποτελεῖται ὁμοίως ἐκ βάσεως, ὀρθοστατῶν καὶ στέψεως ὕψ. 0.25 (πίν. 168β). Τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη καὶ τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν δὲ γωνίαν αὐτοῦ εὐρέθη κατὰ χώραν λιθίνη βάσις ὀρθογώνιος, (εἰκ. 1Τ) φέρουσα ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῆς ἐπιφανείας ἐγκοπὴν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐπακτοῦτο ὄρθιον λίθινον, φυσικοῦ μεγέθους *παράδειγμα* (standard) στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων λακωνικοῦ τύπου κεράμων (μ.σ. ὕψ. 1.13 καὶ πλάτους 0.65 μ. (εἰκ. 8) εὕρημα πολύτιμον, διότι δύο μόνον μέχρι τοῦδε ἔχομεν γνωστὰ τοιαῦτα: τὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηναίων¹ καὶ τὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀσσοῦ². Ὅθεν καὶ τὸ κατὰ χώραν ἐν τῇ ἄνω ἀνδρῶν εὐρεθὲν παράδειγμα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀγορὰ τῆς Μεσσήνης ἐξετείνετο καὶ εἰς τὸ ἄνω ἄνδρῶν ἢ τοῦλάχιστον μέρος αὐτῆς ἀπετέλει καὶ τὸ ἄνω ἄνδρῶν. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τελευταίου τούτου τοίχου ἀνευρέθησαν πλείονα τεμάχια πηλίνων, λακωνικοῦ τύπου κεράμων, φέροντα ἔκτυπον τὴν ἐπιγραφὴν ΔΑΜΟΣΙΟΣ (ἐνν. κέραμος) (εἰκ. 8 καὶ πίν. 165γ).

Ἀνοιχθείσης τάφρου καθέτως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ Σεβαστείου εὐρέθη εἰς ὑψηλοτέραν κατὰ 0.70 μ. στάθμην καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.86 μ. τὸ θεμέλιον τμήματος τοῦ στυλοβάτου μεταγενεστέρως στοᾶς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθησαν λίθοι παλαιότερων οἰκοδομημάτων, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουσι καὶ ἐπιγραφάς, μία τῶν ὁποίων λέγει:

ΧΥΛΙΣ ΔΑΜΑΤΡΙΟΥ ΑΥΣΑΥΤΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΥΙΟΝ
ΕΥΦΟΡΒΟΝ ΝΙΚΩΝΟΣ ΘΕΟΙΣ

1 G. PH. STEVENS, *Hesperia* 19, 1950, σ. 177, εἰκ. 2. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ὑλ. δομ., σ. 113, εἰκ. 64.

2 BACON, *Investigations at Assos*, 1902, σ. 71 εἰκ. 2. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Α', σ. 112 εἰκ. 63.

Εἰκ. 8. Τομαί, πρόσψεις καὶ πλαγία ὄψις τοῦ παραδείγματος τῶν κεράμων.

Ἡ πλάξ ἔχει διαστάσεις 1.06×0.77 , ὕψ. γραμμ. 0.033 διάστιχον 0.064 μ. (εἰκ. 9). Ὡσαύτως κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Σεβαστείου

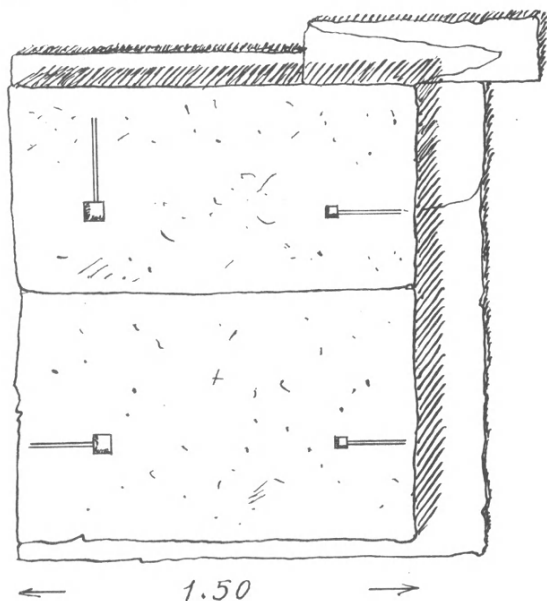
Χ·ΥΛΙΣ ΔΑΜΑΤΡΙΟΥ ΑΥΣΑΥΤΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΥΙΟΝ
ΕΥΦΟΡΒΟΝ ΝΙΚΩΝΟΣ ΘΕΟΙΣ

Εἰκ. 9. Ἡ εἰς τὸν στυλοβάτην τῆς μεταγενεστέρας στοᾶς ἐντοιχισμένη ἐπιγραφή.

εὑρέθη ἐπιγραφή (πίν. 169β) τεθραυσμένη δεξιᾷ καὶ κάτω, χαραγμένη δ' ἐπὶ σκληροῦ τιτανολίθου. Διαστάσεις: μ.σ. ὕψ. 0.245 μ.σ. πλ. 0.295 καὶ πάχος 0.215. Τὸ κείμενον αὐτῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἄ πόλις	ὕψ. γραμμ. 0.025 μ.
Δεξιόμορον	διάστ. 0.01 — 0.015 μ.
τὸν αὐτὰς εὐεργέτην	μεταγρ. 0.01 μ.
ἀρετᾶς ἐνεκεν	
. . . ἴων διάτ . . .	

Γράμματα μετ' ἀκρεμόνων τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπιγραφή θὰ προ-

Εἰκ. 10. Κάτοψις τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς περιστύλου αὐλῆς εὑρεθέντος θεμελίου.

έρχεται βεβαίως ἐκ βάθρου ἀνδριάντος, τὸν ὁποῖον ἡ πόλις τῆς Μεσσήνης

ἀνέθεσεν εἰς τὸν εὐεργέτην αὐτῆς Δεξίνομον «ἀρετῆς ἔνεκεν». Παραπλεύρως τοῦ στυλοβάτου εὐρέθησαν ἐρριμμένοι καὶ πλείονες κορμοὶ κίωνων ἔχοντες πολυγωνικὸν τὸ κάτω αὐτῶν μέρος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ αὐσαντὰν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦτο ἀποτελεῖ ἄλλον — δωρικὸν — τύπον τοῦ *εἰατάν*, ἀπαντᾶται δὲ καὶ εἰς πολλάς ἄλλας ἐπιγραφάς, ὡς π.χ. ἐν IG V, 2 265,16 (Μαντινείας), IG IV 840,3 (Καλαυρίας), COLLITZ, Sammlung der gr. Dialekt - Inscr. ἀρ. 1696 (Δελφῶν). 4959 (Ἐλευθέρνης), DITTENBERGER, Syll.⁸ 534,5, 631,10, 703,10 κ.λ.π.

Τελευταία σκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τὸ κέντρον τῆς αὐλῆς τῆς ἀγορᾶς. Ἐνταῦθα εἰς βάθος 1.50 μ. περίπου εὐρέθη βάσις ἐκ σκληροῦ λευκοῦ ἀσβεστολίθου, πᾶχους 0.195 μ. ἀποτελουμένη ἐκ δύο μεγάλων λίθων συνολικοῦ μήκους 1.73 μ. καὶ πλάτους 1.53, βαίνουσα ἐπὶ ἀνίσως ἐξέχοντος καθ' ὅλας τὰς πλευράς θεμελίου (εἰκ. 10).

Οἱ λίθοι τῆς βάσεως φέρουσιν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας των τόρμους τετραγώνων γόμφων (0.04×0.04) καὶ αὐλακας μολυβδοχοήσεως, θὰ ἐστήριζον λοιπὸν βάθρον τι, τὸ ὅποιον ὁμῶς δὲν εὐρέθη.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἐνηργήθη καὶ ὁ εὐτρεπισμὸς τοῦ χώρου τῆς ἀγορᾶς, συγκεντρωθέντων τῶν πολλῶν ἀχρήστων λίθων μακρὰν τῶν κτηρίων, ὥστε νὰ μὴ διαταράσσεται ἡ εἰκὼν του.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ Εἰς ΠΑΕ 1959, σ. 170. Ἐν στ. 14 τῆς ἐπιγραφῆς τὸ Ταύρου γραπτέον διὰ μικροῦ ταῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ στίχου ἔχει οὕτω : (*Εἰς Κράτωνα*) τὰ γινόμενα εἰς ἐναγισμὸν ταύρου Ἀριστομένει δηλ. τὰ ἔξοδα τὰ ὅποια ἔκαμε (ὁ Κράτων) διὰ τὴν θυσίαν ταύρου εἰς τὸν Ἀριστομένη (τὸν γνωστὸν Μεσσήνιον ἥρωα τῆς ἀρχαίικῆς ἐποχῆς).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

25. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΜΥΚΛΩΝ

Κατά τὰς διεξαχθείσας τὸ 1960 ἀνασκαφικὰς ἐργασίας εἰς τὸν χώρον, ἔνθα πρὸ τριετίας εἶχεν ἐρευνηθῇ τμῆμα ἀποθέτου ἱεροῦ ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὡλοκληρώθη σχεδὸν ἡ ἔρευνα τῆς θέσεως τοῦ ἀποθέτου.

Καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἡ ἐργασία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν δυσκολίαν τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀποθέτου πορτοκαλεοδένδρων, τὰ ὅποια ἡ ἰδιοκτήτρια δὲν ἐδέχετο οὐδὲ ἀποζημιουμένη νὰ ἐκριζώσῃ. Ἐπετεύχθη πάντως ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου εἰς μῆκος 6 μ. καὶ πλάτος κυμαινόμενον μεταξὺ 2.50 καὶ 5 μ., ἐνῶ παραλλήλως ἐνηργήθησαν πρὸς ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ χώρου τοῦ ἀποθέτου τομαὶ μήκους ἀπὸ 3 ἕως 6 μ. καὶ πλάτους ἀπὸ 0.80 μέχρι 1.50 μ., αἱ ὅποια ἐδείξαν ὅτι πρὸς οὐδεμίαν κατεύθυνσιν ὑπάρχει τι σχετιζόμενον πρὸς τὸν ἀποθέτην ἢ τὸ ἱερόν, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἦτο ὁ ἀποθέτης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνεργηθειῶν περὶ τὸν ἀποθέτην τομῶν ἀνῆλθεν εἰς 10 μὲ μόνον ἀποτέλεσμα τὴν βεβαιότητα ὅτι τὸ ἱερόν δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ πολὺ πλησίον τῆς θέσεως τοῦ ἀποθέτου καὶ πιθανώτατα εὐρίσκεται ὑπὸ ἡ πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ὡς ὑπεστηρίχθη καὶ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀποθέτου ἦσαν καὶ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν σημαντικὰ τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν εὐρημάτων ὅσον καὶ διότι ἐπιστῶθη καὶ ἐπιγραφικῶς, ὅτι πρὸ τριετίας μόνον ὑποθετικῶς εἶχε παρατηρηθῇ περὶ τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ ἱεροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ ἀποθέτης. Οὕτω δι' ἐπιγραφῶν ἀσφαλῶς ἀναθηματικῶν ἐπὶ διαφόρων κατηγοριῶν ἀγγείων ἀπεδείχθη ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἀποθέτου καὶ μάλιστα τῆς πρὸ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων περιόδου τοῦ ἱεροῦ, τοῦ Διὸς - Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας - Κασάνδρας (ΠΑΥΣ. ΙΙΙ 19.6). Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν ἐφέτος μέχρι τοῦ παρθένου ἐδάφους.

Ἦδη εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα καὶ εἰς βάθος 0.70 μ. εὐρέθη μικρὸν τοιχάριον μήκους 2.10 καὶ ὕψους 0.60 μ., βαῖνον ἀπὸ Βορειοανατολικῆς πρὸς Νοτιοδυτικὴν κατεύθυνσιν ἐλλειψοειδῶς πῶς καὶ μὴ συνεχιζόμενον πέραν τοῦ εὐρεθέντος τμήματος. Τὸ τοιχάριον τοῦτο, τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ὁποίου πιθανώτατα εἶχον καταστραφῇ κατὰ τὴν διάνοξιν λάκκων πρὸς φύτευσιν τῶν πορτοκαλεοδένδρων, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τμῆμα μικροῦ περιβόλου κατασκευασθέντος περὶ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα διὰ νὰ προφυλάξῃ ἢ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν διασκορπισμὸν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἀποθέτου, ὅτε ταῦτα ἠϋξήθησαν ὑπερβολικῶς. Ἡ χρο-

νολόγησις εἶναι δυνατὴ· διότι καὶ κάτωθεν τοῦ τοιχαρίου εὐρέθησαν ὅστρακα παλαιότερα τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ ἐντὸς τοῦ τοιχαρίου εἶχον συμπεριληφθῇ ἀκόμη καὶ τεμάχια πινακίδων τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐκτὸς τοῦ τοιχαρίου ἐλάχιστα ἀντικείμενα εὐρέθησαν, ἐνῶ ἀμέσως μετὰ τοῦτο παρουσιάσθησαν πυκνότερα τὰ διάφορα ἀρχαῖα, κυρίως τὰ μικρὰ ἀγγεῖα. Τὸ τοιχάριον ἐδράζεται εἰς τὸ βάθος τῶν 1.25-1.35 μ. καὶ φαίνεται ὅτι τὸ μέγιστον ὕψος του δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0.60 μ.· διότι δὲν εὐρέθησαν λίθοι πλησίον του ἀποδεικνύοντες ὅτι τμήματά του ὑψηλότερα εἶχον ἀποσυντεθῇ. Δὲν παρουσιάζει συνδυαστικὴν ὕλην καὶ γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἦτο ἀπλούστατον τὴν κατασκευὴν διὰ ποταμίων μετρίου μεγέθους λίθων κατεσκευασμένον. Ἡ πιθανότης τὰ πρὸς τὰς ἄλλας πλευρὰς τμήματά του νὰ ἔχουν καταστραφῇ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι μεγάλη· διότι καὶ ὁ ἑκατοντούτης πατήρ τῆς ἰδιοκτητηρίας μὲ ἐπιηροφόρησεν ὅτι ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ἔχουν ἐξαχθῇ πολλοὶ λίθοι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ κτήματος περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας.

Ἐνταῦθα καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.40 μ. δυτικῶς τοῦ τοιχαρίου καὶ εἰς βάθος 1.25 μ., εἰς τὸ βάθος δηλαδὴ εἰς τὸ ὅποιον καὶ ἐδράζεται τὸ τοιχάριον, εὐρέθη μέγα πηλινον ἀνάγλυφον, ἀνάλογον τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν δώσει ἡ πρὸ τριετίας ἔρευνα. Πρόκειται περὶ ἀναγλύφου ὑπερβαίνοντος τὰ 0.45μ. ὕψος καὶ τὰ 0.40μ. πλάτος, φέροντος δὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐνθρόνου θεοῦ στρεφομένου πρὸς τὸν θεατὴν, ἀκριβῶς ὡς γίνεται καὶ εἰς τὰ λίθινα ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης, τὰ ὁποῖα, σημειωθῆτω, ἔχουν τὸ αὐτὸ περίπου μέγεθος. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀτυχῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τεθραυσμένον εὐρέθη ἐλλιπές (πίν. 170β) ἀλλὰ τὰ κύρια στοιχεῖά του εὐτυχῶς διεσώθησαν. Ἀνήκει εἰς τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους καὶ θέτει ἐπὶ οὐσιαστικῆς βάσεως τὸ θέμα τῆς μορφῆς τῶν λιθίνων ἀναγλύφων τοῦ Μουσείου· διότι ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ θεῶν καὶ οὐχὶ περὶ ἡρώων ἢ θεοποιηθέντων ἢ ἀφηρωισθέντων θνητῶν, ἐπιβεβαιώνει δὲ τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ἐκ τῶν ὑστέρων. Τὸ ἀνάγλυφον εὐρέθη μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Νότον καὶ τὴν φέρουσαν τὸ ἀνάγλυφον πλευρὰν πρὸς τὰ κάτω, τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν παρατήρησιν τῆς ἀναλόγου θέσεως καὶ τῶν μετ' ἀναγλύφων πηλίνων πινακίδων. Πλησίον τοῦ ἀναγλύφου εὐρέθησαν τρεῖς μικροὶ μολύβδινοι στέφανοι τοῦ τύπου τῶν στεφάνων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, τεμάχιον ἐλάσματος ἐπίσης μολυβδίνου καὶ τεμάχιον σιδηροῦ ἀντικειμένου πλήρως κατεστραμμένον. Εἰς τὸν πέριξ τοῦ ἀναγλύφου χώρον ἦλθον εἰς φῶς πλέον τῶν δύο χιλιάδων βάσεων λακωνικῶν κυλίκων καὶ μέγας ἀριθμὸς λαβῶν. Φαίνεται δὲ τώρα σαφῶς ὅτι τὰ ἀντικείμενα ἔχουν ἐναποτεθῇ κατὰ μίαν ὀρισμένην τάξιν· διότι εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ἐπικρατοῦν τὰ τεμάχια καὶ τὰ ὅστρακα τῶν κυλίκων, ἐνῶ εἰς τὸ δυτικὸν κυριαρχοῦν οἱ ἀρύβαλλοι καὶ εἰς τὸ νότιον τμήμα αἱ λάκαιναι, μὴ συγκρινόμεναι

εἰς ἀριθμὸν μὲ τὰ δύο πρῶτα εἶδη, καὶ εἰς τὸ βόρειον οἱ κύαθοι. Τὸ κέντρον τοῦ χώρου κατεῖχον αἱ πῆλιναι μετ' ἀναγλύφων πινακίδες καὶ τοῦτο παρατηρεῖται εἰς ὅλα τὰ βᾶθη τοῦ ἀποθέτου. Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. βορειοδυτικῶς τοῦ τοιχαρίου ἦλθεν εἰς φῶς καὶ τὸ μόνον σημαντικὸν ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον τὸ ὁποῖον ἀπέδωκεν ἡ ἀνασκαφή. Πρόκειται περὶ μεγάλου πηλίνου ἀκρωτηρίου ἐξαχθέντος εἰς τεμάχια ἀλλὰ σωζομένου σχεδὸν πλήρους (πίν. 171α) καὶ πλησίον αὐτοῦ ὀλίγα τεμάχια ἀκροκεράμων.

Μετὰ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ παρ' αὐτὸ εὐρέθη περιεργον σωληνοειδὲς πῆλινον ἀντικείμενον φέρον παράστασιν ἐξηπλωμένου Διονύσου καὶ παρ' αὐτὸν χορεύοντα σάτυρον, παράστασιν ἐπαναλαμβανομένην (πίν. 170γ). Μικρὸς σωρὸς λίθων, ἴσως τμῆμα κατεστραμμένου τοιχαρίου, εὐρέθη καὶ 3.80 μ. δυτικώτερον τοῦ πρώτου χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμέν τι περὶ τούτου. Πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου, εἰς ἀπόστασιν 0.15 μ., βάθος 1.15 μ., εὐρέθη καὶ στόμιον μεγάλου ἀγγείου, ὑδρίας ἢ λέβητος, φέροντος τέλος ἐπιγραφῆς ΝΟΝΙ, συμπληρουμένην ἀσφαλῶς (ΑΓΑΜΕΜ)ΝΟΝΙ. Εἰς τὸν γειτνιάζοντα τὸ εὕρημα τοῦτο χῶρον εὐρέθη καὶ τεμάχιον μελαμβανοῦς ἀγγείου, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει πάλιν τέλος ἐπιγραφῆς ΝΔΡΑ, ἀσφαλῶς (ΑΛΕΞΑ)ΝΔΡΑ ἢ (ΚΑΣΑ)ΝΔΡΑ (πίν. 171β). Διὰ τῶν δύο αὐτῶν ὀστράκων πιστοῦται καὶ ἐπιγραφικῶς ἡ σχέσις τοῦ ἀποθέτου μὲ τὸ περίφημον ἱερὸν τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκτὸς τῶν ἄνω ἐπιγραφῶν ἔχομεν ἀκόμη καὶ τμήματα ἄλλων ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἀποθέτου μὲ τὰ ἐξῆς σωζόμενα λείψανα α) Α Γ (πίν. 171γ) β) Ν Ο γ) Α Γ Ε Μ καὶ δ) Α Λ Ε Χ (πίν. 171β), ἐκτὸς ἄλλων τεμαχίων. Μιὰ σειρά βάσεων κυλίκων δίδει εἰς τὸ κέντρον πάλιν τὴν παράστασιν μορφῆς ἀνδρικήs ἐνθρόνου κρατούσης ἐνίοτε κἀνθαρον, ὡς καὶ εἰς τὰς πινακίδας, ἐνῶ ἐπὶ πολλῶν ὀστράκων ἔχομεν παραστάσεις ὄψεων καὶ τοῦ κανθάρου. Ἡ εὐρισκόμενη μάλιστα ἐπὶ ὀστράκου μεγάλου ἀγγείου, ἴσως κρατῆρος, ἐπιγραφὴ ἢ μᾶλλον τὰ γράμματα Ν Ο ἦτο ἐντοιχισμένη ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχαρίου. Εἰς ἄλλην θέσιν ἐκτὸς τῶν συνήθων ὀστράκων διαφόρων ἀγγείων εὐρέθη καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς κεράμων φερόντων μελανὴν γάνωσιν ἐσωτερικῶς καὶ ἐνίοτε ἐρυθρὰν ἐξωτερικῶς. Οὗτοι ὅμως δὲν φέρουν τὰς σφραγίδας, τὰς ὁποίας φέρουν οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὰ σπαρτιατικὰ ἱερά. Εἰς ὀλίγους ἐξ αὐτῶν ἔχομεν ἐπιγραφὰς ἀναφερομένας μᾶλλον εἰς τοὺς ἀναθέτας, ὡς δεικνύει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς ΤΙΜΑΝ (ΤΙΜΑΝΘΗΣ). Χιλιάδας ὀστράκων καὶ ἀκόμη ἑκατοντάδας ἐκ τῶν γνωστῶν μικροσκοπικῶν ἀγγείων καὶ πινακίδων ἔδωκεν ἡ ἀνασκαφή χωρὶς νὰ δίδῃ νέους τύπους παραστάσεων. Μόνον εἰς τὸ κέντρον σχεδὸν τοῦ ἀποθέτου ὑπάρχει εἰς βάθος 1.20 μ. καὶ δευτέρον, καλύτερον σωζόμενον, μέγα πῆλινον ἀνάγλυφον εἰκονίζον καθήμενον ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦντα καρπὸν, πιθανώτατα ρόαν (ρόδι) τὸν μέγαν Θεόν. Ἔχει καὶ τοῦτο, ἂν καὶ ἑλλιπὲς εἰς τὸ κάτω μέρος ὕψ. 0.40 μ. καὶ εἰς τὰ πλάγια, ὅπου ἐπίσης ἐλλείπει, 0.27 μ. (πίν. 170α).

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἀποθέτου οὐσιαστικῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἔληξε περισυλλεγέντων ἀρκετῶν καλῶν ὀστράκων κυλίκων ὡς καὶ ἑκατοντάδων βάσεων, πλέον τῶν χιλίων ἄλλων μικρῶν ἀγγείων καὶ ἑκατοντάδων πινακίδων μετ' ἀναγλύφων τῶν γνωστῶν ἐκ τῆς προηγουμένης ἀνασκαφῆς τύπων. Ὁ ὅλος χῶρος τῆς ἀνασκαφῆς ἐκαλύφθη ἐκ νέου διὰ τῶν χωμάτων του, ἐνῶ τὰ ἄνευ σημασίας ὀστρακα, χιλιάδες βάσεων κυλίκων, κέραμοι καὶ πλίνθοι ἐτάφησαν εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς καὶ πλησίον τοῦ περιβόλου τοῦ κτήματος Ἀντωνάκου. Ἐρευνητικαί τινες τομαὶ ἐνηργήθησαν καὶ εἰς τὸν πέριξ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς χῶρον ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐπαναληφθῇ διὰ τὴν πιθανότητα εὐρέσεως λειψάνων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

26. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΝ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1960 διεξαχθεῖσα μικρὰ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σπαρτιατικῆς ἀκροπόλεως δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶχεν ἐντελῶς προκαταρκτικὸν χαρακτῆρα.

Ἐνηργήθησαν τομαὶ ἀνατολικῶς τῆς σχηματιζομένης ὑπὸ τῶν ἀντερεισμάτων τοῦ Θεάτρου ἐξοχῆς τοῦ ἐδάφους ὡς καὶ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλκιοῖκου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Ἐναρξίς ἐργασίας ἐγένετο καὶ εἰς τὴν δυτικῶς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλκιοῖκου θέσιν, ἥ ὁποία ὀλίγον ἐπροχώρησε.

Γενικῶς δύναται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι καὶ μὲ τὸ ἐλάχιστον τῆς γενομένης ἐργασίας ἐκερδήθη μία πρώτη εἰκὼν τῶν διαφόρων στρωμάτων καὶ ἐνετοπίσθησαν κυρίως νεώτεραι κατασκευαὶ ὑπὸ καὶ παρὰ τὰς ὁποίας πρέπει κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον νὰ ἀναμένωνται πρῶιμα λείψανα. Εἰς τὰ περισσότερα πάντως στρώματα παρατηρεῖται μία περίεργος ἀνάμειξις στοιχείων καὶ ὁστράκων διαφόρων περιόδων, προερχομένη πιθανώτατα ἐκ καθαρισμῶν τοῦ χώρου κατὰ τοὺς ὑστεροβυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ χώρου συνηντήσαμεν τὰ θεμέλια τοῦ θεάτρου καὶ τάφον τῶν πρῶιμων χριστιανικῶν χρόνων ἀκτέριστον.

Πάντως εἶναι γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν ἀκρόπολιν μόνον κατόπιν μακρᾶς ἐργασίας πολλῶν ἐτῶν ἴσως καταστῇ δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ χώρου ὡς ἦτο κατὰ τοὺς μεγάλους χρόνους τῆς Σπάρτης.

Περὶ εὐρημάτων δὲν δύναται νὰ γίνη λόγος, διότι ἀσήμαντα ὅστρακα τῶν ὀψίμων χρόνων ἤλθον εἰς φῶς, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔφθασεν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν στάθμην τῶν πρῶιμων περιόδων.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Α. ΧΡΗΣΤΟΥ

27. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΚΥΠΑΡΙΣΣΩ¹

Κατὰ τὸ 1960 ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη εἰς μικρὸν μόνον τμῆμα μιᾶς τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Καινηπόλει (Κυπαρίσσω Μάνης) βασιλικῶν, τῆς κειμένης εἰς τὴν θέσιν "Ἅγιος Πέτρος".

Νεώτερος ναῖσκος. Ἐν πρώτοις ἐσυνεχίσθη ἡ καθαίρεσις τῶν τοίχων τοῦ μεταγενεστέρου ναυδρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτισθῇ μετὰ τὴν κατερείπωσιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ μέσον κλιτὸς αὐτῆς (εἰκ. 1) καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ της ὑλικοῦ. Καθῆρθέησαν ὡσαύτως οἱ κίονες ὅσοι εἶχον ἐμφυτευθῇ παρὰ τὴν χορδὴν τῆς ἀρχικῆς ἀψίδος (πίν. 172α) καὶ ἐχρησίμευον ὡς τέμπλον τοῦ ναῖσκου, οὗ τὸ μῆκος ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀνῆρχετο εἰς 7.30μ. Εἰς τὸν νάρθηκα ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀνεσκάφη τάφος πλήρης τεταραγμένων ὀστέων, ἔχων τὰ τοιχώματα ἐξ ἀργῶν λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης καὶ κεκαλυμμένος δι' ἀκατεργάστων σχιστολιθικῶν πλακῶν². Ἄνευ συνδετικῆς ὕλης εἶχον οἰκοδομηθῇ καὶ οἱ κατακόρυφοι τοῖχοι τοῦ ναῖσκου³, οἱ ἔχοντες πᾶχος ὑπερβαῖνον κατὰ πολὺ τὸ μέτρον, ἐνῶ ἡ στέγη του, προφανῶς ἡμικυλινδρική, ἀπετελεῖτο, φαίνεται, ἐκ πωρολίθων συνδεδεμένων δι' ἀσβεστοκονιάματος⁴, ὅπως ἐδείκνυν ἡ ἐπίχωσις, συνισταμένη ἐκ χώμα-

1 Βλ. ΠΑΕ 1958, σ. 206-216.

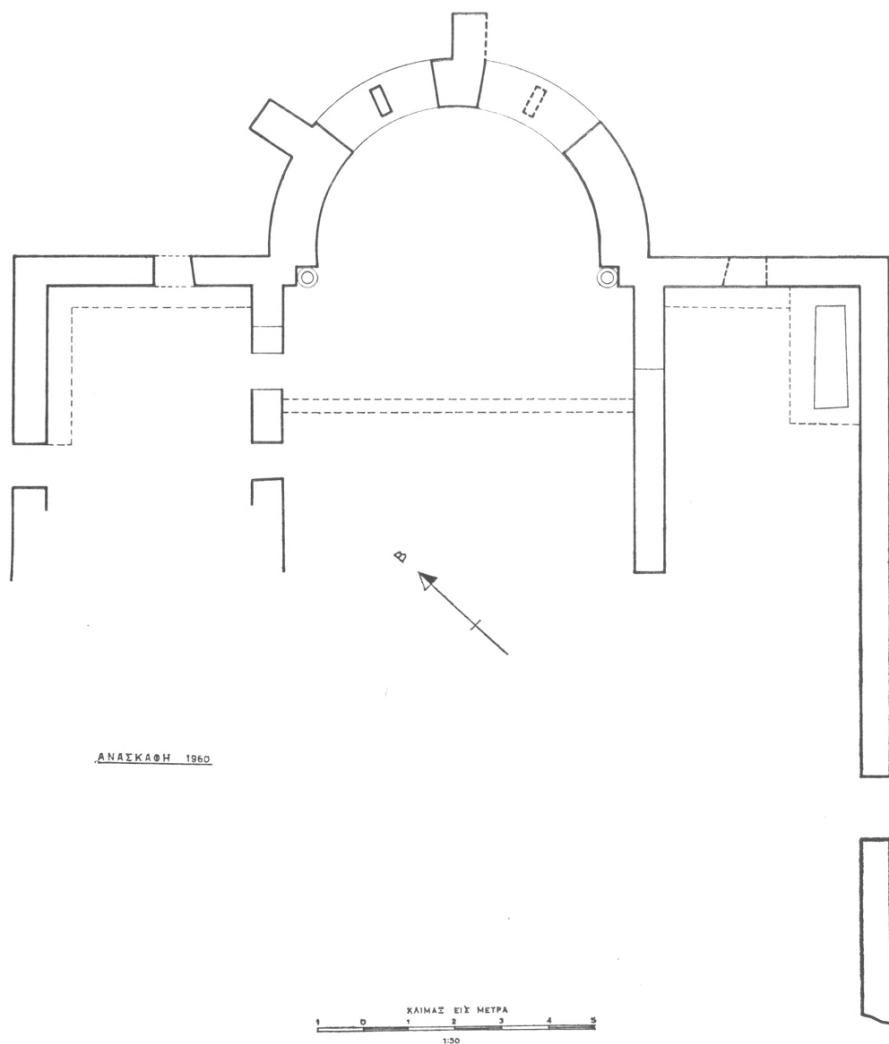
2 Ὁμοίας μορφῆς ἦσαν καὶ ἄλλοι τρεῖς τάφοι, ἀνασκαφέντες ἐντὸς τῆς βασιλικῆς, περὶ ὧν ὁ λόγος κατωτέρω.

3 Ὁμοιοὶ τὴν κατασκευὴν εἶναι οἱ τοῖχοι (πᾶχους 1μ.) ναῖσκου, ἄλλοτε καταγράφου, ἀνασκαφέντος ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1957 παρὰ τὸ χωρίον Θεολόγος τῆς Λακεδαίμονος. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἦλθον εἰς φῶς μικρὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν καλῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰ. παριστώντα κεφαλὰς ἀγίων. Ἐκ τούτων τὰ ἀρτιώτερα εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον Μυστρά.

4 Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου τῆς Μάνης Κοτράφι, ἐγγὺς τῆς Κυπαρίσσου, ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος σώζονται τὰ ἐρείπια καμαροσκεποῦς ναυδρίου διατηρουμένων ἀμυδρὰ λείψανα τοιχογραφιῶν λαϊκῆς τέχνης. Οἱ κατακόρυφοι τοῖχοί του ἔχουν οἰκοδομηθῇ ἄνευ ἀσβέστου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καμάραν, ἥς οἱ λίθοι συνδέονται μετὰ τῶν δι' ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς τὸ μέσον τῆς καμάρας διακρίνεται ὡς ἐνισχυτικὴ ζώνη τόξον ἐκ λαξευτῶν πωρολίθων, οὔτινες ὅμως δὲν ἐξέχουν τῆς ἄλλης καμάρας. Ἡ ταπεινὴ θύρα ἀνοίγεται εἰς τὸν Δ. τοῖχον ἔχουσα ὕψος μόνον 1.04 μ. Οἱ τοῖχοι ἔχουν πᾶχος 1.15μ.

Καὶ οἱ παλαιότεροι πύργοι εἰς τὴν Μέσσα Μάνην εἶναι κτισμένοι χωρὶς ἀσβέστιν, ΔΙΚΑΙΟΣ ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, Οἱ πύργοι τῆς Μάνης, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά τόμ. 3, 1959, σ. 71.

τος ἀναμείκτου μετ' ἀσβέστου καὶ παρολίθων. Τυφλὸν τόξον ἐκόσμει ἐσωτερικῶς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ναῦσκου, οὕτινος οἱ τοῖχοι εἰς τὴν ἐσωτερικὴν των ἐπιφάνειαν πιθανῶς ἔφερον τοιχογραφίας, ὧν ἐλάχιστα λείψανα διεκρίνοντο

Εἰκ. 1. Βασιλικὴ εἰς Ἅγιον Πέτρον Κυπαρίσσου. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος.

εἴτε κατὰ χώραν εἴτε τεθρυμματισμένα ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος. Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ Β. σταθμοῦ τῆς θύρας, δι' ἧς

εἰσηρχόμεθα ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν εὐρέθη μέγα χαλκοῦν βυζαντινὸν νόμισμα διαμέτρου 0.04, κοπὲν τῷ 540/1 ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπίθانون ὅμως νομίζω τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἢ τοὺς ἀμέσως μετ' αὐτὸν ἐκτίσθη τὸ ναῦδριον καὶ ὅτι ἐνῶ τοῦτο ὠκοδομεῖτο κατωλίσθησε τὸ νόμισμα ἐκ τῶν ἐνδυμάτων τινὸς τῶν οἰκοδόμων. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νάρθηκος εἰς βάθος 0.90μ. ἀπὸ τοῦ ἀνωφλίου τῆς Δ. θύρας τοῦ εὐρέθη καὶ ἄλλο χαλκοῦν βυζαντινὸν νόμισμα, ἱκανῶς ἐφθαρμένον, κοπὲν κατὰ φιλόφρονα ἀνακοίνωσιν τῆς κ. ΕἰΡΗΝΗΣ ΒΑΡΟΥΧΑ-ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ ἴσως ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Β'. Διὰ τὴν προέλευσιν ἀμφοτέρων τῶν νομισμάτων εὐρίσκω πιθανωτέραν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι καὶ τὰ δύο θὰ ἐξέπεσον τῶν χειρῶν συλητοῦ εὐρόντος νομίσματα ἐκεῖ που ἐν τῇ περιοχῇ τῆς βασιλικῆς.

Οἱ κίονες οἱ ἐπέχοντες θέσιν τέμπλου τοῦ ναῦσκου, προερχόμενοι, ὡς εἶναι πιθανόν, ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας ἦσαν διάφοροι τὸ χρῶμα καὶ τὰς διαστάσεις : ὁ πρῶτος, λευκὸς μὲ διαβεβρωμένην τὴν ἐπιδερμίδα, ἔχει μῆκος 2.67 μ. καὶ διάμετρον κάτω 0.36μ., ὁ δεύτερος μὲ φλέβας ἰώδεις καὶ λευκοπρασίνοὺς (μῆκος 2.15μ., ἄνω διάμετρον 0.345μ.), ὁ τρίτος τεφρόλευκος (μῆκος 2.64 μ., διάμετρον ἄνω 0.41μ.) καὶ ὁ τέταρτος, ὁ καθαίρεθεις τῷ 1958, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἔχει μῆκος 2.65 μ. καὶ κάτω διάμετρον 0.355 μ.

Τὸ ναῦδριον εἶχε θύραν ὕψους ¹ μόλις 1.42 μ. ἀνοιγομένην εἰς τὸν δυτικὸν τοῦ τοῖχον. Ὡς ἀνώφλιον αὐτῆς ἐχρησίμευεν ὀγκόλιθος σχήματος ἀνεστραμμένου τραπεζίου καὶ ἀρράβδωτος κίων. Ἀντὶ σταθμῶν εἶχον τοποθετηθῇ δύο στῆλαι ψηφισμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ δὴ οὕτως, ὥστε τὰ γράμματα νὰ εὐρίσκωνται κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν ἐκατέρου σταθμοῦ. Δι' αὐτὸ δὲ μόνον τὸ ἐπὶ τῆς Β. παραστάδος ψήφισμα τὸ χαραχθὲν πρὸς τιμὴν τοῦ Ταυναρίου πολίτου Λυσικράτους ἦτο ὁρατὸν καί, καθὼς τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας δὲν εἶχε

1 Καὶ ἄλλα παλαιὰ ναῦδρια τῆς Μάνης, χρονολογούμενα αὐθαιρέτως ὑπὸ τοῦ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ - ΜΕΣΣΙΑΚΗ, Οἱ Νυκλιάνοι, τόμ. Α, Ἀθήναι 1949, σ. 119, ἀπὸ τοῦ 800 μ.Χ. μέχρι τοῦ 1300 μ.Χ. «ἔχουν μιὰ πορτίτσα δυτικά... Εἶναι ὅλο ξερολιθιά, ὅπως τὰ σπίτια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, φαίνεται δὲ πὼς ἦταν σκεπασμένα μὲ μάρμαρα». Καὶ περαιτέρω : «κουφώματα δὲν ἔχουν πουθενὰ τὰ σπίτια αὐτά. Ἐχουν μόνον μιὰ χαμηλὴ πόρτα, ἀπὸ ὅπου μπορεῖ νὰ μπῇ κανεὶς συρτά. Αὐτὴν τὴν πόρτα, τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὴν ἔκλειναν ἀπὸ μέσα μὲ ὀγκόλιθους».

Χθαμαλὴ εἶναι ἡ θύρα, ὕψους 1.20 μ., καὶ τοῦ εἰς Κοτράφι ναοῦ τοῦ Ἀγίου Παντελεῖμονος διασώζοντος τοιχογραφίας.

πολὺ ἐπιχωσθῇ, ἀντεγράφη ἤδη πρὸ πολλοῦ καὶ ἐδημοσιεύθη¹. Ἡ πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας ἐξέχουσα στέψις τῆς στήλης εἶχεν ἀποκρουσθῇ, ὅταν αὕτη ἐχρησιμοποιήθη ὡς σταθμός, ἵνα μὴ παρεμποδίξῃ τοὺς εἰσερχομένους. Τοῦναντίον παρέμεινεν ἄθικτος ἡ πρὸς Ν. ὡσαύτως βλέπουσα στήλη τοῦ νοτίου σταθμοῦ. Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν πλευρὰ ἀπεφράσσετο ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος. Τὸ ψήφισμα χαραχθὲν πρὸς τιμὴν τῆς Ἰουλίας Δόμνας, συζύγου τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Σευήρου, μεταγράφω ὡς ἀκολούθως διατηρῶν τὴν ὀρθογραφίαν :

Ἡ πόλις
 Ἰουλίαν Δόμναν σε-
 βαστὴν γυναῖκα αὐτο-
 5 κράτορος Καίσαρος Λου-
 κίου Σεπτιμίου Σεουήρου
 εὐσεβοῦς Περτίνακος σε-
 βαστοῦ, ἀραβικοῦ, ἀδιαβηγι-
 κοῦ, παρθικοῦ², μεγίστου, ἀ-
 νεικῆτον μητέρα δὲ αὐτο-
 10 κράτορος Καίσαρος Μάρκου
 Αὔρηλιου Ἀντωνείνου σε-
 βαστοῦ κ. ....
 .....

1 Βλ. IG V, σ. 234 ἀρ. 1244. Τὸ ψήφισμα ἔχει ὡς ἐξῆς :

Ἄ πόλις
 τῶν Ταυναρίων
 Λυσικράτη
 Λαμαρμένον
 5 τὸν ἴδιον πολίταν.
 ἐμπευρότατον
 τῶν νόμων ἄριστα
 πολειτευόμενον
 Ψη(φίσματι) Β(ουλᾷς).

¹ Ἀξιοπρόσεκτος ἡ ἔ. ἀ. ἀναγραφομένη παρατήρησις : Basis, nunc in ecclesia S. Petri in vico Cyparisso inaedificata. Exeripsit Cyriacus fol. 105 verso. "Ὡστε τὸ ψήφισμα εἶναι γνωστὸν παλαιότερον.

Τὸ πλάτος τῆς στήλης εἶναι 0.62μ. τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων 0.035 μ. καὶ τῶν διαστιχῶν 0.03μ.

² Τὰ ἐπίθετα τοῦ Σεπτιμίου βλ. ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 448 ἐκ Λακωνίας ὡσαύτως ἐπιγραφῇ IG V, σ. 100. Τὸ ἐπώνυμον Parthicus Maximus ἔλαβεν ὁ Σεπτίμιος Σευήρος τῷ 199 μ.Χ. (αὐτόθε).

Δι' Ἐφόρων

- 15   *Λυσίππου τοῦ Καλλιδαμίδα*
               Κλανδίου Καλλικράτους
               Καλλικράτους τοῦ Νεικάδα
               Γαῖον Ἰουλίον Σκωθεινοῦ
               Τιβ(ερίου) Κλανδίου Γαλαΐσου
 20   *καὶ ταμίου*

Ρούφου τοῦ Ῥούφου (πίν. 172β).

Ὁ μνημονευόμενος ἐν τῷ ψηφίσματι αὐτοκράτωρ Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος εἶναι ὁ λεγόμενος Καρκαλάλας.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ναυδρίου ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ εὐρέθη ἄλλος τάφος, διαστ. $2.24 \times 0.90 \times 0.75\mu.$, κεκαλυμμένος ὑπὸ 7 μεγάλων, ἀκατεργάστων, σχιστολιθικῶν πλακῶν, προφανῶς διανοιγείς μετὰ τὴν κατερείπωσιν τῆς βασιλικῆς καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ μεταγενεστέρου ναυδρίου.

Περὶ τὸν τάφον οὐδεμία πλᾶξ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς σώζεται. Εἶναι φανερόν ὅτι οὗτος ἐχρησίμευσεν ὡς ὀστεοφυλάκιον. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐμετρήθησαν περὶ τὰ 10 κρανία. Μεταξὺ τῶν ἐρευνηθέντων χωμάτων ὑπῆρχον μικρὰ τεμάχια ὑαλίνων κανδηλῶν, ὧν ἐν διασώζει λαβήν.

Εἰς τὸν χώρον τοῦ μέσου κλίτους καὶ ὑπὸ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναῦσκου μετὰ τὴν κατεδάφισίν του ἀνεσκάφησαν δύο τάφοι, ἀναμφιβόλως διανοιγέντες καὶ αὐτοὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναυδρίου. Ὁ δυτικώτερος ἐξ αὐτῶν ἐχωρίζετο εἰς δύο. Τὸ πρὸς Δ. τμήμα του περιεῖχεν ὅσῳ πιθανώτατα 14 νεκρῶν. Ἐντὸς τοῦ ἄλλου οὐδὲν ὑπῆρχεν. Ὁ πρὸς Α. τάφος μικρῶν διαστάσεων ($1.30 \times 0.35 \times 0.26\mu.$), εἶχεν ὡς δάπεδον πλάκα ἐπικεχρισμένην δι' ἀσβέστου καὶ ὡς Β. πλευρὰν ἄλλην πλάκα κτιστήν, κατακορύφως ἰδρυμένην. Νοτιανατολικώτερον, εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, εὐρέθη ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως πῆλινος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος (πίν. 173), διαστάσεων $0.11 \times 0.06 \times$

1 Ἡ στήλη ἔχει πλάτος 0.54 μ. Τὸ ὕψος αὐτῆς εἶναι 1.398μ., τῶν γραμμάτων 0.025μ. καὶ τῶν διαστήχων εἰς μὲν τὸ ἄνω τμήμα τῆς στήλης 0.012μ. καὶ εἰς τὸ κάτω 0.015μ. Ὁ 12ος στίχος κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του καὶ ὅλος ὁ 13ος ἔχουν ἔκπαλαι ἀποξεσθῇ. Τὰ γράμματα, καλῶς διατηρούμενα, διαφέρουν πῶς τῶν ἀπὸ τοῦ 14ου στίχου κ.ἐξ. Οὕτως αἱ κεφαλαὶ τοῦ μῦ, ἐνθὲ μέχρι τοῦ στίχου τούτου εἶναι γραμμαὶ εὐθεῖαι, κατωτέρω γίνονται καμπύλαι. Τὸ ὄνομα τοῦ ταμίου ἔχει χαραχθῇ διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων. Δὲν νομίζω ὅτι τοῦτο ἐγένετο διὰ τὴν πληρωθῇ ὁ χώρος, ἐφ' ὅσον καὶ οὕτω παραμένει ἰκανὸν τμήμα του κενόν. Δύο λοιπὸν τινα πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν : ἢ ὅτι ὁ Ροῦφος ἦτο κενόδοξος ἄνθρωπος ἀπαιτήσας νὰ γραφῇ διαφερόντως τὸ ὄνομά του, ἢ ὅτι ὁ χαράκτης ἐσχεδιάσεν οὕτως αὐτὸ θέλων νὰ κολακεύσῃ τὸν ταμίαν.

0.025 μ. (ἄνευ τῆς λαβῆς), σχετιζόμενος, ὡς εἶναι πιθανόν, πρὸς τοὺς ἐγγύς τάφους. Ὁ λύχνος φέρει ἐπὶ τῆς ἄνω πλευρᾶς κατὰ τὸν ὀριζόντιόν του ἄξονα δύο ὀπὰς ἐκτὸς τῆς μεγάλης ἀκράϊας, τῆς προοριζομένης διὰ τὴν θρυαλλίδα, καὶ κατὰ τὸ ἐν τῶν ἄκρων τὸ ἔπαρμα τῆς λαβῆς.

Ὁ ἔντυπος διάκοσμός του¹ συνίσταται ἐκ στεφάνης, ἣν διαμορφοῖ κλάδος δάφνης ἢ φοίνικος, λίαν σχηματικός, ὁμοιάζων πρὸς ψαροκόκκαλον. Ἡ στεφάνη περιβάλλει μορφὴν ἀνθρωπίνην ὑψοῦσαν εἰς δέησιν τὰς χεῖρας. Ἐὰν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου, ὅπερ ἔχει ἀνθερεῶνα μακρὸν καὶ δξύληκτον, ὡς γενειῶντα, θὰ ὑπολάβῃ ἀνδρικὴν τὴν μορφήν. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς σταυρός², οὗ τὰς κεραίας κοσμεῖ ἀνὰ εἰς τριπλοῦς κύκλος. Ἀξιο-

1 Συνήθως εἰς τοὺς λύχνους τοῦ 4ου - 5ου αἰ. ἐξέχει τοῦ βάθους (Flachrelief) ὀλόκληρος ἡ παράστασις ἡ κοσμοῦσα τὸ σκεῦος (O. WULFF, *Altchristliche und Mittelalterliche... Bildwerke*, I, Berlin 1909, πίν. LXI, ἀρ. 1252, 1249, 1257, 1255, 1254, πίν. LX). Τὸ πτηνὸν τὸ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 1483 λύχνῳ παρὰ O. BRONEER, *Corinth*, τόμ. IV, μέρος II, Cambridge, Massachusetts 1930, πίν. XXII δηλοῦται, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, μόνον διὰ προσχόντων περιγραμμάτων, ὡς ἡ δεομένη μορφή παρ' ἡμῖν. Ἐκεῖ ὅμως αἱ γραμμαὶ εἶναι τεχνικώτεραι, οὐχὶ γωνιώδεις, αἱ δὲ καμπύλαι ἀπαλαί. Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἔχει ἐκτελεσθῇ ὁ διάκοσμος τοῦ λύχνου τῆς Μάνης ὑπενθυμίζει τὰ παρὰ O. WULFF, ὑπ' ἀρ. 1410, 1414, 1415 παραδείγματα (Koptische Tonstempel) τοῦ πίν. LXX ἀναγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν 7ον αἰ. Εὐρίσκω ὅμως τὰ παραδείγματα ταῦτα πολὺ χονδροειδέστερα καὶ ἀτεχνότερα παρὰ τὴν σχηματοποίησιν ἣν ἐμφανίζει ὁ ἡμέτερος λύχνος. Ἐπὶ πλέον αἱ παραστάσεις, ἀκριβέστερον τὰ περιγράμματα, ἐκεῖ εἶναι περισσότερον ἐπιτεδόγλυφα.

Οἱ κατὰ O. WULFF λύχνοι τοῦ 4ου - 5ου αἰῶνος ἔχουν τὸ σῶμα κυκλικώτερον (ἔ. ἀ. πίν. LX καὶ LXI). Ἐὰν ληθῇ ὑπ' ὅψιν τὸ σχῆμα, ὁ λύχνος τῆς Μάνης δύναται, νομίζω, νὰ ταχθῇ εἰς τὸν κατὰ OSKAR BRONEER (*Corinth*, ἔ. ἀ.) τύπον XXXI, περὶ οὗ ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ: «How long the type continued in use is difficult to determine, but it is unlikely that any examples from Corinth are later than the sixth century» (σ. 119). Κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἐξ Ἀγίου Πέτρου εὗρημα ὁμοιάζει καὶ πρὸς λύχνους προερχομένους ἐκ Καρχηδόνας (F. CABROL - H. LECLERCQ, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, VIII¹, πίν. 6672 - 6692 ἀρ. 5, πίν. 6693 - 6713 ἀρ. 10, 11).

Μορφὴ δεομένη, οἷα ἡ παρ' ἡμῖν, δὲν ἀποτελεῖ συνήθη διάκοσμον λύχνου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σταυρὸν μὲ τὰς πεπλατυσμένας εἰς τὰ ἄκρα κεραίας, ὃν συναντᾷ τις καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 5582 λύχνον τοῦ Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ὁ λύχνος τῆς Μάνης, ὡς οἱ αἰγυπτιακοὶ καὶ οἱ ἀφρικανικοὶ, δὲν φέρει ὑπογραφὴν τοῦ ἀγγισιοπλάστου (F. CABROL - H. LECLERCQ, ἔ. ἀ. VIII¹ στήλ. 1089).

2 Ἡ μία τῶν πλευρῶν τῆς κάτω κεραίας του λείπει τὴν ὅπην τῆς θρυαλλίδος. Ἴσως δὲ ἡ τοποθέτησις τοῦ ὅλου σταυροῦ παρὰ τὴν θρυαλλίδα δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς παραβολῆς τοῦ σταυροῦ μὲ τὸ φῶς, ἣν ἐκφράζει καὶ χειρονομία τοῦ ἱερέως κατὰ τὴν Λειτουργίαν τῶν Προηγασμένων καθ' ἣν «λαβὼν τὸν θυμιατὸν εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα, εἰς δὲ τὴν εὐώνυμον τὸ μανουάλιον μετὰ τοῦ κηροῦ... καὶ φωτίζων σταυροειδῶς λέγει· Σοφία, ὁρθοί· Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι» (Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοὺς

πρόσεκτος ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐνδύματος τῆς ἄγαν σχηματικῆς μορφῆς εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ γράμμα χῖ. Ἐνῷ δὲ συνήθως ἡ κεφαλὴ τῶν ἐπὶ λύχνων ἀνθρώπων ἢ ζώων εὐρίσκεται πρὸς τὸ μέρος τῆς λαβῆς, ἐνταῦθα εἰκονίζεται ἀντιστρόφως πρὸς τὴν ὀπὴν τῆς θρυαλλίδος. Δυσπαράδεκτος φαίνεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ μορφή παριστᾷ τὸν ἅγιον Πέτρον, ὁ ὁποῖος «σταυρωθεὶς κατὰ κεφαλῆς, ὡς αὐτὸς ἐξηγήσατο, ἐτελειώθη»¹. Ὁ λύχνος, ἔργον μᾶλλον τοῦ θου αἰῶνος², εὐρέθη ἀνεστραμμένος εἰς θέσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ καθαιρεθὲν κατὰ τὸ 1958 Α. ἄκρον τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ ναύσκου, οὐτινος ἡ οἰκοδομὴ προφανῶς πρέπει νὰ τεθῇ εἰς χρόνους ἱκανῶς μεταγενεστέρους τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν κατεσκευάσθη ὁ λύχνος.

Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὅσα εἶχον ἐντειχισθῇ εἰς τὰς καθαιρεθείσας πλευρὰς τοῦ ναυδρίου, μνημονευτέα τὰ κάτωθι :

1. Τέσσαρα μαρμάρινα ἐπιθήματα³ ὕψους 0.14 (πίν. 174α). Ὁ γλυπτός των

ἐν Ἀθήναις κώδικας, Ἀθήναι 1935, σ. 206). Τὴν παρομοίωσιν πρὸς τὸ φῶς συναντᾷ τις καὶ εἰς ἄσματα τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς 14ης Σεπτεμβρίου φάλλεται : «Τίμιε Σταυρέ... ὅτι φῶς ἡμῖν δεδώρησαι...» (Μηναῖον τοῦ Σεπτεμβρίου, ἔκδ. τῆς Ἀποστολ. Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1959, σ. 96β, ἑβδομον σιχηρόν), «οὐτος γὰρ (ὁ Σταυρὸς)... φῶς τοῖς πίστει κράζουσιν... (αὐτόθι σ. 100β), «παγκλή-ρως ἡμᾶς πάλιν ἀνώρθωσε, τὸ φῶς τὸ τοῦ Σταυροῦ σου».

1 H. DELEHAYE, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxellis 1902, στήλ. 778.

2 Ὡς παρατηρεῖται καὶ παρὰ F. CABROL — H. LECLERCQ, *Dictionnaire*, VIII⁴, ἐν ἄρθρῳ *Lampes*, στήλ. 1114 : «à partir du VI siècle, on peut dire d'une manière générale que la rudesse prévaut et que l'art disparaît, à plus forte raison dans la suite».

3 Αἱ διαστάσεις τῆς ἄνω πλευρᾶς των ποικίλλουν ἀπὸ $0.56 \times 0.315\mu$. ἕως 0.615×0.33 (ἢ 0.345μ). Αἱ κάτω πλευραὶ τῶν δύο εἶναι τετράγωνοι ($0.28 \times 0.28\mu$. καὶ $0.31 \times 0.31\mu$.) τῶν δ' ἄλλων παραλληλόγραμμοι ($0.37 \times 0.265\mu$. καὶ $0.19 \times 0.285\mu$). Τὰ ἐπιθήματα ἐν λεπτομερεῖα φέρουν τὸν ἐξῆς διάκοσμον.

Ἐπιθήμα 1. Ἐπὶ τῆς μιᾶς λοξοτμήτου πλευρᾶς τέσσαρες ἑλικες σχήματος λατινικοῦ S (πίν. 174α₁) καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης (πίν. 174α₄) ἑλλειψίς περιβάλλουσα ρόμβον, ὅστις ἐγκλείει φυλλόμορφον σταυρόν. Ἐλικες ὅμοιαι κοσμοῦν καὶ ἄλλο ἐπιθήμα ἐκ τῆς αὐτῆς βασιλικῆς. Βλ. ΠΑΕ 1958, πίν. 166α.

Εἰς τὰ ἐκεῖ γραφέντα προσθετόν ὅτι ἑλικες ἀπαντοῦν καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὸν λύχνον (Corinth, ἔ. ἀ. σ. 67, εἰκ. 29, ἀρ. 44). Διὰ τὸν φυλλόμορφον σταυρόν ἢ τετράφυλλον ρόδακα βλ. ΠΑΕ 1958, σ. 214 ὑποσ. 3. Παρεμφερὲς ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν (β' ἡμίσεος τοῦ θου αἰ.) Ὑψηλομετώπου τῆς Λέσβου (ΑΔ 12, 1929, σ. 22 εἰκ. 24).

Ἐπιθήμα 2. Κοσμεῖται ὑπὸ ἐλλείψεως, ἥτις ἐγκλείει ἐναλλήλους ρόμβους, ἐν οἷς χαρακτὸς σταυρὸς (πίν. 174α₂) καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης λοξοτμήτου πλευρᾶς ὑπὸ δύο συγκλινόντων ἡμιφύλλων ἀκάνθης, ἅτινα πλαισιοῦν ἑλικοφόροι βλαστοί. Ὑπὲρ τὰ ἡμιφύλλα μικρὰ ἑλλειψίς (πίν. 174α₃).

Τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς δευτέρας πλευρᾶς εἶναι ἀπεσπασμένον ἐκ τοῦ διακόσμου κοριν-

διάκοσμος ἐμφανίζει τεχνικὴν οἴαν καὶ ὁ διάκοσμός τινων ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς τῷ 1958. Τὰ ἐξέχοντα τοῦ γεγλυμμένου βάθους κοσμήματα, γεωμετρικά, γεωμετρικά καὶ φυτικά, ἢ γεωμετρικά καὶ ζωικά ἔχουν τὸ πλεῖστον τομὴν διαγράφουσιν καμπύλην. Ὅ,τι προσπίπτει ἀμέσως εἰς τὸν θεατὴν εἶναι ὁ ἔντονος ἐπαρχιακὸς χαρακτήρ τῶν γλυφῶν, αἵτινες εἶναι χονδροειδεῖς καὶ ἄτεχνοι.

2. Ἦττον ἐξεργος εἶναι ὁ διάκοσμος ἄλλου ἐπιθήματος, ἔχοντος ὕψος 0.19 μ. Ἡ κάτω πλευρά τοῦ ἔχει μῆκος 0.41 μ. καὶ ἡ ἄνω διαστάσεις 0.69×0.19 μ. Τῶν λοξῶν πλευρῶν, ὧν ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κοιλόκυρτος, μόνον ἡ μία φέρει κόσμημα: λογχοειδὲς φύλλον ἐν μέσῳ δύο ἡμιφύλλων. Παρεμφερὲς εἶναι ὁ διάκοσμος καὶ ἄλλου ἐπιθήματος, οὗτινος εὐρέθη τὸ ἥμισυ.

3. Διπλῇ σειρᾷ σπειρομαϊάνδρου συγκλίνουσα κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα καὶ ἀπαρτίζουσα ἐνιαῖον διακοσμητικὸν θέμα ἀποτελεῖ τὸν ἰδιότυπον διάκο-

θιζόντων κιονοκράνων, οἷον τὸ τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων (βλ. προχείρως παρὰ Α. ΟΡΑΝΔΩ, Ἡ Ξυλόστεγος βασιλική, Β', εἰκ. 233). Τὰ ἀνωτὰ ἡμιφύλλα τῆς ἀνάθης, ἔχοντα ἀπομονωθῆ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, ἀπολέσαντα ἕκαστον τὴν αὐτοτέλειάν του, συνάπτονται εἰς σχῆμα τόξου. Αἱ ὀξυλήκτοι γλωσσίδες τοῦ ἐνὸς ἀπτόμεναι τῶν γλωσσίδων τοῦ ἄλλου διαμορφοῦν κακότεχνα ἀρνητικὰ γεωμετρικά σχήματα, ἴσως ἀποτελοῦντα ἐκβαρβαρωθεῖσαν ἀνάμνησιν σχήματος οἴου τὸ εἰς τὸ μέσον τῶν κιονοκράνων τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων (PAUL LEMERLE, *Philippe et la Macédoine orientale*, Album, Paris 1945, πίν. XI). Παρὰ ταῦτα τὸ ἐξ ἀκανθοφύλλων τόξον καὶ τὰ ἄλλα κοσμήματα διατηροῦν αὐτοτέλειαν, ὅπως εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ 7ου αἰ., παρ' οἷς ὅμως παρατηρεῖται καὶ ἀσυμμετρία, ἐνῶ παρ' ἡμῖν ἡ διάταξις εἶναι σύμμετρος. Ὁ καθόλου διάκοσμος δὲν εἶναι ἐστερημένος πλαστικότητος. Ἡ ὑπὲρ τὰ συγκλίνοντα ἡμιφύλλα μικρὰ ἔλλειψις, μᾶλλον σχηματικὴ ἀπόδοσις φυλλάρου, ὑπενθυμίζει φύλλον κάτω δεξιὰ στεφάνου περιβάλλοντος τὸ χρῆσμα ἐν τῷ διακόσμῳ τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων (P. LEMERLE, ἔ. ἀ. πίν. VIIIc).

Ἐπίθημα 3. Τὴν μίαν πλευράν τοῦ κοσμοῦν τέσσαρες ἐλικες καὶ τὴν ἄλλην παραλληλόγραμμον, ἐφ' οὗ ἔχει ἐπιτεθῆ ρόμβος ἐγκλείων ἄλλο παραλληλόγραμμον (πίν. 174α₃). Ρόμβος ἔχων ἐπιτεθειμένον τετράγωνον, ἐν ᾧ ἔνσταυρος κύκλος, διακοσμεῖ ἔνδυμα μιᾶς τῶν κυριῶν τῆς ἀκολουθίας τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας ἐν τῷ ψηφιδωτῷ τοῦ Ἀγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννας (FR. WILHELM DEICHMANN, *Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna*, Baden - Baden 1958, εἰκ. 366).

Ἐπίθημα 4. Ὁ διάκοσμός τοῦ συνίσταται ἐκ πέντε ὀρθίων ἐλίκων καὶ ἐκ γεωμετρικοῦ σχήματος ἐν μέσῳ τεσσάρων χονδροειδῶν δελφίνων (πίν. 174α₄).

Οἱ δελφῖνες ἀποτελοῦν κόσμημα οὐχὶ ἀσύνθετος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Βλ. π.χ. πλάκα ἐκ Θεσσαλικῶν Θηβῶν (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἐν ΑΕ 1937, 1, σ. 173, εἰκ. 2), ἀγίαν τράπεζαν τῆς βασιλικῆς τοῦ Παρεντίου (Α. ΟΡΑΝΔΩΣ, Ἡ Ξυλόστεγος βασιλική, Β', εἰκ. 415) καὶ ἐρεισίχειρα τοῦ θρόνου (6ου αἰ.) τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (Α. ΟΡΑΝΔΩΣ, ἔ. ἀ. εἰκ. 462), ὀρθομαρμάρωσιν ὑπὲρ τὴν βασιλικὴν πύλην τῆς Ἀγίας Σοφίας Κων/πόλεως (ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, Ἐκφρασις, Β', εἰκ. 201 καὶ σχέδ. 300 ἐν σ. 217). Οἱ δελφῖνες τῆς Ἀγίας Σοφίας ἔχουν θαυμαστὴν εὐλυγισίαν.

σμον τῆς λοξοτομήτου πλευρᾶς μεγάλου ἐπιθήματος, οὗτινος ὁ λίθος δὲν ἔχει κοπήν πολὺ κανονικῶς (πίν. 174β), Σπειρομαϊάνδρον παρεμφερῆ εἰς μίαν σειρὰν ἀπαντᾷ τις ἐπὶ θωρακίου τῆς βασιλικῆς τῆς 'Ολυμπίας¹, περὶ τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ Ποιμένος ἐν τῷ Μουσωλείῳ τῆς Galla Placidia², εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Κλαυσίου³, εἰς τὸ πλαίσιον κόγχης τοῦ 6ου - 7ου αἰ. κατὰ τὸν O. WULFF⁴ καὶ εἴ που ἀλλαχοῦ.

3. Μικρὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα, ἐκ τῶν ὁποίων τρία εἶναι ἀκέραια ἔχοντα ὕψος περίπου 0.14 μ. καὶ λοιπὰς διαστάσεις $0.32 \times 0.32\mu.$, $0.29 \times 0.29\mu.$ καὶ $0.29 \times 0.29\mu.$ 'Ο ἔχυνος τοῦ ἐνὸς εἶναι ὅλως ἀκόσμητος, τῶν δ' ἄλλων δύο φέρει ἐν μέσῳ χαραγῶν ὦν, διὰ χαραγῶν καὶ τοῦτο δηλούμενον.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς τὰ κιονόκρανα ταῦτα εἶχον ἐπιτεθῆ τὰ ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιθήματα.

4. 'Επιθήμα (πίν. 175α) ἀμφικιονίσκου, οὗτινος ἡ ἐλλειπτικὴ βάσις ἔχει διαστ. $0.43 \times 0.245\mu.$ Τὸ ὕψος του εἶναι 0.22μ. καὶ ἡ ἄνω πλευρὰ ἔχει μῆκος 0.63 μ. 'Ο κορμὸς τοῦ ἐπιθήματος κοσμεῖται ὑπὸ αὐλακώσεων⁵, εἰς δὲ τὰ πλάγια φέρει ἀνάγλυπτα δύο ζεύγη ἀντωπῶν ἡμιφύλλων πλατείας ἀκάνθης⁶ καὶ τριλόβους μακρομήσχους ἀλυσκας (πίν. 175β). 'Ο πλευρικοὺς διάκοσμος, οὗ ἡ ἐργασία εἶναι διάφορος καὶ ἡ ποιότης πολὺ ἀνωτέρα τῆς

1 CURTIUS - ADLER, Olympia I, εἰκ. LXX⁵.

2 B. ΛΑΖΑΡΕΦ, Ἱστορία τῆς βυζ. ζωγραφικῆς (ρωσ.), Λεύκωμα, Μόσχα 1948, πίν. 3.

3 A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1958, Ἀθῆναι 1959, σ. 66 εἰκ. 68 καὶ εὐκρινέστερον ἐν ἀνατύπῳ τοῦ BCH 83, 1959, G. DAUX, Chroniques des Fouilles... en 1958, σ. 662 εἰκ. 2 καὶ εἰκ. 1.

4 O. WULFF, Altchristliche... Bildwerke I, σ. 76 ἀρ. 235.

5 Αὐλακώσεις, καθὼς φαίνεται, ἦττον βαθείας, φέρει ἐπιθήμα τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου (AE 1929, εἰκ. 31, 71, 82). Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἄλλων διαφορῶν, ἐνῶ παρ' ἡμῖν εἰς τὰς βάσεις τῶν αὐλακώσεων διαμορφοῦνται μικραὶ κοιλότητες δίκην κογχῶν, ἐκεῖ σχηματίζονται μικραὶ πλήρεις γλῶσσαι. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει παρὰ τὴν βάσιν τῶν ὠσαύτως ἀβαθεστέρων αὐλακώσεων περσίσκου τῆς ἰδίας εἰς Ἅγιον Πέτρον βασιλικῆς (A. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1958, σ. 161, εἰκ. 170). Ἀβαθεῖς, ἐστερημένα πλαστικότητος, δηλούμεναι διὰ διπλῶν κατακορύφων γραμμῶν εἶναι αἱ τέσσαρες αὐλακώσεις αἱ κοσμοῦσαι τὸ μέσον ἐπιθήματος (6ος αἰ.) ἰωνικοῦ κιονοκράνου (R. KAUTZSCH, Kapitellstudien, Berlin - Leipzig 1936, πίν. 36, ἀρ. 568 καὶ σ. 179).

6 Αἱ γλωσσίδες τῆς ἀκάνθης εἶναι ἐπίπεδοι, ὡς εἰς ἐπιθήμα Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης (ΓΕΩΡΓ. καὶ ΜΑΡΙΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Λεύκωμα, ἐν Ἀθῆναις 1952, πίν. 39γ), ὅπερ ὁ καθηγῆτης ΣΩΤΗΡΙΟΥ χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 5ου αἰ. (ἐ.ἄ. κείμενον, σ. 164). Πλατεῖα ἀκάνθα μὲ πέντε λοβούς βραχυτέρους κοσμεῖ κιονόκρανον τοῦ 5ου αἰ. κατὰ τὸν καθηγῆτην ΣΤΕΓΟΠΟΥΛΟΝ (Χριστιανικὸν Ἀσκληπιεῖον, AE 1915, εἰκ. 3 ἐν σ. 55 καὶ σ. 56). Τὰ φύλλα τῆς ἀκάνθης ὅμως παρ' ἡμῖν φαίνονται οὐχὶ ἐστερημένα πλαστικότητος.

τῶν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιθημάτων, μαρτυρῶν ὅτι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέλος δὲν ἐπέστεφεν ἀμφικιονίσκον παραθύρου¹ ἀλλὰ διβήλου ἢ τριβήλου ἀνοίγματος, χρονολογεῖ αὐτὸ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος.

5. Τεκτονικὸν κολοβὸν καὶ ἀποκεκρουμένον κιονόκρανον (πίν. 176β), μείζωνος ὕψους 0.20 μ., φέρον ἐπὶ ἐκάστης πλευρᾶς ἐλαφρῶς ἔκτυπον σταυρὸν μετ' ὀρθήκων ἐν μέσῳ ἐλίκων καὶ εἰς τὰς γωνίας ἴσως καρπούς πίτυος. Ὁμοιον, ἀλλὰ καλυτέρας ἐργασίας, εἶχε περισυλλεγῇ ἐκ τοῦ χώρου τῆς εἰς Ἀγίον Ἀνδρέαν Ἀλύκων βασιλικῆς².

6. Ἐπιθήμα ὕψους 0.15 μ. ἔχον διαστάσεις κατὰ μὲν τὴν ἄνω πλευρὰν $0.62 \times 0.57 \mu.$ καὶ κατὰ τὴν κάτω $0.59 \times 0.54 \mu.$ Τούτου ἔχει ἀποκοπῇ μᾶλλον ἀρχῇθεν περίπου τὸ $1/4$ ἴσως διὰ νὰ προσαρμόζεται τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἰς προέχουσαν γωνίαν (πίν. 177α). Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπέκειτο ἐνὸς τῶν κιόνων τῶν ἀνεχόντων τὸ θριαμβευτικὸν τόξον. Ἡ μία τῶν ἀποκεκομμένων πλευρῶν, μόλις λοξότμητος, φέρει διάκοσμον ἐκ συστρεφομένου φύλλου ἀκάνθης³ (πίν. 178α) καὶ ἡ πλήρης, ἡ τέμνουσα τὴν ἀποκεκομμένην, λοξότμητος καὶ αὐτῇ, ἀποκεκρουμένη τὰ ἄνω κοσμεῖται διὰ σειρᾶς συνεχομένων ὀριζοντίων ἐλίκων. Ὑπὲρ αὐτὰς ἴσως ἔφερε μαίανδρον, οὗ σώζονται μόνον ἔχνη (πίν. 178β).

7. Τεμάχιον μαρμάρου (διαστ. $0.68 \times 0.19 \times 0.26 \mu.$) κοσμούμενον δι' ἀπλῶν χαραγῶν, αἵτινες ἐπὶ μὲν τῆς λοξοτμήτου πλευρᾶς σχηματίζουν τρία λειριοειδῆ ἀνάστροφα ἄνθη καὶ ἄνω τούτων δύο σειρὰς γωνιωδῶν γραμμῶν (πίν. 177β).

8. Τεμάχια μαρμαρίνης πλακόος, πάχους 0.05 — ἐν ἐξ αὐτῶν διαγράφει ὀρθὴν γωνίαν — ἐχούσης πλαίσιον ὕψους 0.02 μ. καὶ πλάτους 0.05. Ἴσως τὰ θραύσματα ἀνήκον εἰς τὴν πλάκα τῆς ἀγίας Τραπεζῆς τῆς βασιλικῆς.

9. Μαρμαρίναι πλάκες (ἦλθον εἰς φῶς 5 τεμάχια) πάχους 0.16 - 0.18 μ. πλάτους περὶ τὰ 0.60 μ. καὶ μήκους ἕως 1.27 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς των εἶναι κοιλόκυρτος. Ἴσως ἐχρησίμευον ὡς γεῖσον ὑπὲρ τὰς κιονοστοιχίας τῆς βασιλικῆς. Εἰς τὴν ἀψίδα πάντως, σωζομένην εἰς ὕψος

1 Ἐὰν ἐπέστεφεν ἀμφικιονίσκον παραθύρου, τότε εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀντωπῶν ἡμιφύλλων θὰ εἶχεν ἄνευ γλυφῶν ζώνην πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ ὕαλοστασίου. Βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ἐν ΑΕ 1929, σ. 67 καὶ ὑποσ. 1.

2 Βλ. ΠΑΕ 1958, σ. 202.

3 Ὅμοια κοσμοῦν τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐπιθημάτων τῆς βασιλικῆς Α τῆς Νέας Ἀγχιόλου (Θεσσαλικῶν Θηβῶν) (βλ. ΑΕ 1929, σ. 64, εἰκ. 69). Ἐκεῖ ὅμως τὰ φύλλα φύονται ἐκ τοῦ ἄκρου κυματοειδοῦς βλαστοῦ. Παρ' ἡμῶν ὁ βλαστὸς ἐλλείπει. Ἐπειτα ἡ σχηματοποίησις καὶ ἡ ἐκβαρβάρωσις τοῦ θέματος εἶναι τόση, ὥστε δυσκολεύεται τις ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ εἰκονιζόμενον. Συστρεφόμενα φύλλα ἀκάνθου ἄνευ ἑλικος κοσμοῦν γεῖσα καὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Θηβῶν (αὐτόθι εἰκ. 86 ἐν. σ. 75). Καὶ εἰς αὐτὰ αἱ γλωσσίδες εἶναι ὀξυλήκτοι.

ὑπερβαῖνον τὴν γραμμὴν τῆς γενέσεως τοῦ τεταρτοσφαιρίου, δὲν φαίνεται νὰ ἐσυνεχίζετο ὁ τοιοῦτος κοσμήτης.

10. Τεμάχιον ἀρραβδώτου κιονίσκου ὕψους 0.22μ., διαμέτρου 0.16 μ., φέρον ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ἔγκοilon σταυρὸν καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς κάτω πλευρᾶς του γόμφον ἐξέχοντα κατὰ 0.35μ¹.

11. Δύο μαρμάρινοι μονόλιθοι, ὧν ἕκαστος ἦτο ἐντετειχισμένος εἰς ἐκάτεραν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναῖσκου παρὰ τὸ δάπεδον. Ἐκ τούτων ὁ εἰς τὸν Β. τοῖχον ἔχει διαστάσεις $2.48 \times 0.29 \times 0.295$ μ. Ἀμφότεροι κατὰ τὴν ἄνω μακρὰν πλευρὰν φέρουν αὐλακα προφανῶς διὰ τὴν ὑποδοχὴν θωρακίων καὶ πεσσίσκων. Δὲν γεννᾶται, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι οἱ μονόλιθοι ἀπετέλουν τοὺς βατῆρας τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς.

Παλαιοχριστιανικὸς ναός. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ μέσου κλίτους τῆς βασιλικῆς ἦλθεν εἰς φῶς πρὸς Δ. τῆς ἀψίδος καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.40μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς στενὸς τοιχίσκος, ἐλαχίστου ὕψους καὶ πλάτους 0.28 - 0.30μ., διατέμνων τὸ κλῖτος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ τοιχίσκος ἐχρησίμευεν ἀφ' ἑνὸς ὡς βάσις πρὸς ἐδραίωσιν τῶν βατῆρων καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ἀνάλημμα τοῦ δαπέδου τοῦ πρεσβυτερίου, ὅπερ ὑψοῦτο ὑπὲρ τὰ 10 ἐκ. τοῦ δαπέδου τοῦ ἄλλου κλίτους. Τὸ πρᾶγμα βεβαίον ὀλίγαι πλάκες τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως, χρώματος τεφροῦ καὶ ἀνοικτοῦ πρασίνου, ἐλαχίστου πάχους, ἐπικεκολλημέναι δι' ὕδραυλικοῦ ἀσβεστοκονιάματος, σωζόμεναι κατὰ χώραν παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξεν ὅτι ἦσαν ἐπεστρωμένα δι' ὁμοίων πλακῶν τεφροῦ χρώματος τὰ δάπεδα τοῦ Ν. καὶ τοῦ Β. κλίτους, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκαθαρίσθη τὸ μὲν Β. εἰς μῆκος 4.80μ. ἀπὸ τοῦ Α. τοίχου τὸ δὲ Ν. εἰς μῆκος 6.30 μ. Ὁ Β. τοῖχος τῆς βασιλικῆς εἰς ἀπόστασιν 4.10μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας διατρυπᾶται ὑπὸ θύρας, πλάτους 0.92μ. Τὸ ἀνασκαφὴν τμήμα τοῦ Β. κλίτους ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ παρ' αὐτὴν πρὸς τὸν μέσον δρόμον δι' ἄλλης ἰσοπλατοῦς θύρας, ἥς ὅμως τὸ κατώφλιον εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.12μ. χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου τῆς πρώτης, ἔχον διαφορὰν περίπου ἴσην πρὸς τὴν διαφορὰν ὕψους τῶν δαπέδων τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τοῦ λοιποῦ μέσου κλίτους². Ἡ διαφορὰ ἐπίπεδου τῶν κατωφλίων, ἡ παρ' ἀλλήλας διάνοιξις τῶν δύο θυρῶν καὶ ἡ μεταξὺ των παρουσία τοῦ διατέμνοντος τὸν μέσον δρόμον τοιχίσκου μαρτυροῦν ὅτι ἡ μία τῶν θυρῶν θὰ ὠδήγει πρὸς τὸ ἱερὸν, ἡ

1 Τὸ τεμάχιον εὐρέθη ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ Ν. κλίτους.

2 Κατὰ μίαν χθαμαλὴν βαθμίδα εἶναι ὑψηλότερον τὸ βῆμα εἰς τὰς βασιλικὰς Νικοπόλεως, Ἰλισοῦ, Στόβων (ΑΕ 1929, σ. 220). Καθόλου ὅμως πρὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος ὁλόκληρος ὁ χώρος τοῦ ἱερατείου ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ ἐτοποθετήθη κατὰ 0.25 - 0.40 μ. ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ ναοῦ (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος βασιλική, σσ. 525, 527).

δ' ἄλλη πρὸς τὸ μέσον κλιῖτος, γεγονὸς στηρίζον τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου ὄντως εὐρίσκετο μεταξὺ τῶν δύο ἀνοιγμάτων¹.

Ἐντὸς τοῦ ἀνοιγματος τῆς πρὸς τὸ ἱερὸν θύρας εὐρέθη τετραυσιμένος, ἄνευ πυθμένος ἀκόσμητος λύχνος ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ (διαστ. $0.09 \times 0.055 \times 0.022 \mu$). Ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀμφοτέρων τῶν πλαγίων κλιτῶν, παρὰ τὸ δάπεδον, ὑπῆρχον πολλὰ τεμάχια κεράμων, μαρτυροῦντα ὅτι πράγματι ἡ βασιλικὴ ἦτο ξυλόστεγος. Οἱ κέραμοι, πάχους ἀπὸ 0.013 ἕως 0.03 μ ., φέρουν ἐνίοτε ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν χαραγὰς δι' αἰχμηροῦ ὄργανου καὶ ἐπὶ τῆς κάτω πλευρᾶς ταινίας τὸ πλεῖστον παραλλήλους ἢ πεταλομόρφους, ἐγγεγλυμμένας διὰ τοῦ δακτύλου τοῦ πηλοπλάστου πρὸ τῆς ὀπτήσεως (πίν. 176γ). Ὁ Α. τοῖχος τοῦ Β. κλιῖτους εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 1.63 μ . διατρυπᾶται ὑπὸ παραθύρου πλ. 0.79 μ . Ὁμοιον παράθυρον πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχεν ἀντιστοίχως καὶ εἰς τὸ Ν. κλιῖτος. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Β. κλιῖτους ἀνεσκάφη τάφος (διαστ. $1.67 \times 0.45 \times 0.40 \mu$.), οὗ αἱ μακραὶ πλευραὶ εἶναι οἶαι καὶ εἰς τοὺς μνημονεθέντας ἀνωτέρω, ἐνῷ ἡ Α. καὶ ἡ Δ. ἔχουν ὡς τοιχώματα ἀνὰ μίαν σχιστολιθικὴν πλάκα. Ὁ τάφος περιεῖχεν ἓνα νεκρὸν μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὸ διατελειμένον κρανίον πρὸς Δ., ὅφ' ὃ εἶχον τοποθετησὶ τεμάχια κεράμων. Ὁ τάφος, ἀρχόμενος μόλις 0.05 μ . βαθύτερον τοῦ ἐκ πλακῶν δαπέδου τοῦ κλιῖτους, εἶναι προφανῶς μεταγενέστερος τῆς πλακοστρώσεως. Αἱ καλύπτουσαι αὐτὸν πλάκες δὲν εἶχον ἐπιμελῶς συναρμολογηθῇ. Τὸ ἀνασκαφὲν Α. ἔκρον τοῦ Ν. κλιῖτους δὲν ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ μέσου διὰ θύρας. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος εἰς μῆκος ἀπὸ τοῦ Α. 1.80 μ . ταπεινοῦται, διαμορφούμενος προφανῶς εἰς στυλοβάτην ὕψους 0.56 μ . συνεχιζόμενον πρὸς Δ. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὀριζοντίου ἐπιπέδου εὐρίσκεται ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἄνω πλευρᾶς καὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ διαχωρίζοντος τὸ Β. ἀπὸ τοῦ μέσου κλιῖτους. Ὁ τάφος ὁ εὐρεθεὶς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1958 εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ Ν. κλιῖτους ἦτο ἐπενδεδυμένος ἐξωτερικῶς διὰ πλακῶν, ὧν τὰ ἀποτυπώματα διαγράφουν ἐπὶ τοῦ ἀσβεστοκονιάματος ταινίας κατακορύφους. Παρὰ τὸν Α. καὶ τὸν Β. τοῖχον τῆς βασιλικῆς διεμορφουτο ἐσωτερικῶς ταπεινόν,

1 Εἶναι κατὰ ταῦτα προφανὲς ὅτι τοῦλάχιστον τμήμα τῆς ἀγίας τραπέζης θὰ ἐνέπιπτεν ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος. Τὸ αὐτὸ φαίνεται συνέβαινεν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ὀλυμπίας (E. CURTIUS - FR. ADLER, Olympia, I, Berlin, 1892, πίν. LXVIII) καὶ τῆς Γλυφάδας (A. ORLANDOS, La basilique paléochrétienne de Glyphada, ΠΑΑ 5, 1930, σ. 259 σχ. 1, σ. 263 σχ. 4. Βλ. καὶ παρατήρησιν τοῦ καθηγ. ΟΡΑΝΔΟΥ (σ. 262), καθ' ἣν l' autel se trouvait dans l' hémicycle. Καὶ εἰς τὰς δύο πάντως περιπτώσεις ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς χορδῆς τοῦ ἡμικυκλίου μέχρι τοῦ φράγματος ἦτο μεγαλυτέρα ἢ παρ' ἡμῖν. Καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Χαλινάδου Δέσβου ἡ ἀπόστασις εἶναι 3.50 μ . (A. ΟΡΑΝΔΟΣ, ABME Γ', 1937, σ. 117 εἰκ. 2).

κτιστὸν θρανίον¹. Ἡ διάνοιξις τάφρου ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Β. τοῖχος τοῦ ναοῦ ἐξετείνετο εἰς μῆκος τοῦλάχιστον 26 μ. Ἐξω τῆς ἀψίδος καὶ μάλιστα κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις καὶ ἄλλης ἀντηρίδος. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀψὶς εἶχε τρεῖς ἀντηρίδας καὶ τὸ πιθανώτατον ἀκτινηδὸν διατεταγμένας².

Ἐκ τῶν ἀντικειμένων μικροτεχνίας, ἅτινα ἤλθον εἰς φῶς, μνημονευτέα: α) τεθραυσμένον πῆλινον ἀγγεῖον, ἔχον κοιλίαν κωδωνόσχημον, ὕψους 0.065, καὶ φέρον ἐξωτερικῶς στυλπνὸν γάνωμα. Ὁ στενὸς λαιμὸς καὶ αἱ λαβαὶ του εἶναι ἀποκεκρουμένοι. Διάμετρον ἔχει ἡ βάσις 0.05 μ. β) Ὀστρακον ἀβάφου λεπτοῦ ἀγγείου ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ ὕψους 0.05 μετὰ μεγάλου ὠτὸς καὶ χειλέων, ὧν ἡ γραμμὴ ἐξωτερικῶς κυματοῦται. γ) Τεμάχιον (διαστ. 0.055 × 0.05 μ.) τῆς ἄνω πλευρᾶς πηλίνου παλαιοχριστιανικοῦ λύχνου, κοσμουμένης ὑπὸ στεφάνου ἐκ σειρᾶς ἐναλλήλων κύκλων. Ὁ στέφανος ἐγκλείει πτηνόν³ (πίν. 176α).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

1 Καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν Β τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν ὑπάρχει κατὰ μῆκος τοῦ Β. τοῖχου κτιστὸν βάθρον, συνεχιζόμενον καὶ εἰς τμήμα τοῦ Α. Ὁμοίον θὰ ὑπῆρχεν ἀντιστοίχως παρὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Τὸ συνεχὲς τοῦτο βάθρον κατὰ τὸν καθηγγητὴν ΣΩΤΗΡΙΟΥ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἢ ὡς τὰ μέρη ἑνθα ἐκάθηντο οἱ πιστοὶ (ΑΕ 1929, σ. 119).

2 Τρεῖς ἀντηρίδας ἀκτινηδὸν διατεταγμένας ἔχουν καὶ αἱ βασιλικαὶ τῆς Νικοπόλεως Β καὶ Δ (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος βασιλικὴ εἰκ. 133, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1956, σ. 61 εἰκ. 58) καὶ ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῶν Φιλίππων (Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ ἐν ΑΕ 1955, σ. 117 εἰκ. 2).

3 Τὸ πτηνὸν (ταῶς) εἶναι κόσμημα ἀπαντῶν εἰς παλαιοχριστιανικοὺς λύχνους, ὅπως καὶ οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι. Τὸ ἀσύνηθες ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ὁ στέφανος ὁ ἐγκλείων τὸ πτηνὸν διαγράφει πλήρη κύκλον.

28. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ
«ΤΡΙΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ» ΠΑΡΟΥ

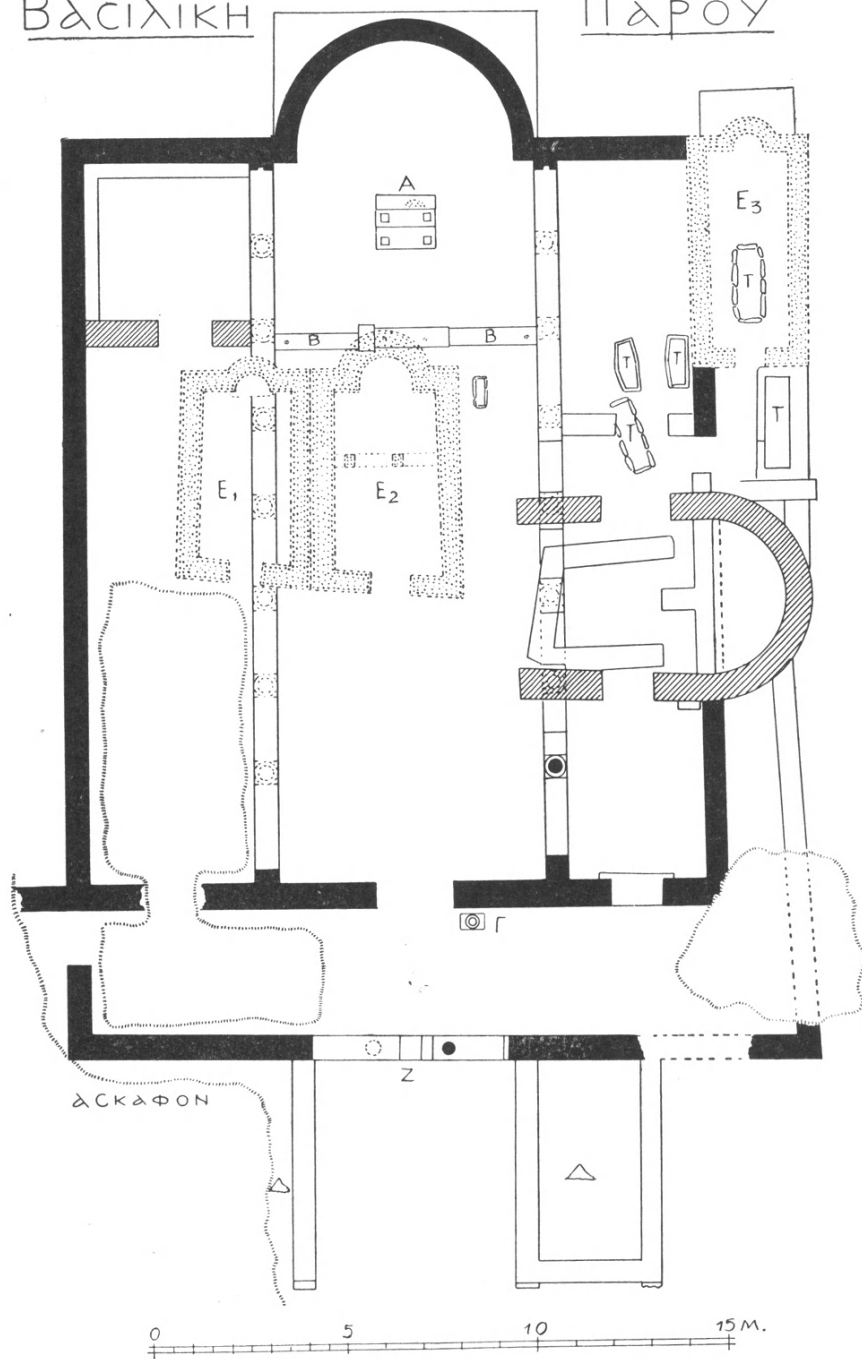
Ἡ ἐφετινὴ ἐν Πάρῳ ἀνασκαφὴ γενομένη ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, βοη-
θουμένου ὑπὸ τῆς δρος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθη-
νῶν Δδος Χαρικλείας Μπάρλα, ἐστράφη περὶ τὴν ἀποκάλυψιν παλαιοχρι-
στιανικῆς βασιλικῆς κειμένης εἰς θέσιν Τρεῖς Ἐκκλησιές, 1200 μέτρα ἀνα-
τολικῶς τῆς Καταπολιανῆς, παρὰ τὸν δημόσιον δρόμον, ὅστις φέρει ἀπὸ τῆς
Παροικιᾶς εἰς τὴν Νάουσαν. Εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἀνωτέρω Τριῶν Ἐκκλησιῶν
εἶχον πρὸ πολλοῦ παρατηρηθῇ τετειχισμένα ἀρχαῖα καὶ χριστιανικὰ γλυπτὰ
(πίν. 179α) καὶ ἐπιγραφαί, πρὸς Ἀνατολὰς δ' αὐτῶν διεκρίνοντο τὰ λείψανα
μεγάλης ἡμικυκλικῆς ἀψίδος ἱεροῦ (πίν. 179β). Ἀπὸ τούτου δ' ἀκριβῶς τοῦ
σημείου ὀρμηθεῖσα ἤρξατο καὶ ἡ ἀνασκαφὴ, χάριν τῆς ὁποίας ἐδέησε νὰ κατε-
δαφισθοῦν αἱ τρεῖς ἡρειπωμέναι καὶ μὴ λειτουργοῦσαι πλέον ἐκκλησίαι (εἰκ.
1, Ε1, ἀφιερωμένη εἰς ἄγνωστον ἅγιον, τελείως ἡρειπωμένη, Ε2 εἰς Ἀγ. Ἐλευ-
θέριον, Ε3 εἰς Ἀγ. Βασίλειον), καλυπτόμεναι δὲ διὰ ψευδοθόλου¹ (εἰκ. 2 καὶ
πίν. 180α καὶ β). Πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῶν αἱ ἐκκλησιῶν αὗται ἐσχεδιά-
σθησαν ἐπιμελῶς καὶ ἐφωτογραφήθησαν.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τρίκλιτον βασιλικὴν μετὰ νάρθηκος (εἰκ. 1,
κάτοψις). Ὁ ἄξων τῆς ἔχει 12 μοιρῶν ἀπόκλινιν πρὸς Βορρᾶν. Ἡ εἴσοδος εἰς
τὸν νάρθηκα ἐγένετο διὰ τριβήλου ἀνοίγματος, εἷς τῶν κιόνων τοῦ ὁποίου εὗρέθη
κατὰ χώραν. Ἀργότερον φαίνεται ὅτι προσετέθησαν ἐκατέρωθεν τοῦ τριβήλου
δύο ἐξέχοντα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὀρθογώνια διαμερίσματα, ἐν εἴδει προστατευτικῶν
τῆς εἰσόδου πύργων. Ἐσωτερικῶς ὁ νάρθηξ ἐπεκoinώνει μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ
διὰ τριῶν θυρῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀντεστοίχει πρὸς ἓν κλιῖτος. Ἐκ τούτων ἡ
μὲν μέση ἔχει πλάτος 2.00μ. σώζεται δ' αὐτῆς καὶ τὸ λίθινον κατώφλιον πλάτους
0.49 μ., φέρον μικρὰν βαθμίδα πλάτους 0.18 καὶ ὕψους 0.18. Λίθινον κατώφλιον
σώζεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἀνοιγμα τῆς πρὸς τὸ νότιον κλιῖτος ἀγούσης θύρας,
ἣτις εἶχε πλάτος 1.30. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν κατωφλίων σώζονται καὶ αἱ στρογ-
γύλαι ὁπαὶ περιστροφῆς τῶν στροφίγγων τῶν θυροφύλλων, ἅτινα ἐκλείον
ἔσωθεν. Ἐνδιαφέρον εὑρημα ἐγένετο δεξιᾷ τῆς μεσαίας πύλης, εὐθὺς πρὸ
τοῦ κατωφλίου αὐτῆς (πίν. 181α). Εἶναι δὲ τοῦτο μαρμαρίνη λεκάνη ἀγία-

1 Βλ. σχετικῶς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν θόλων ABME τ. Θ', 1961, σ. 133 κ.ε.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ

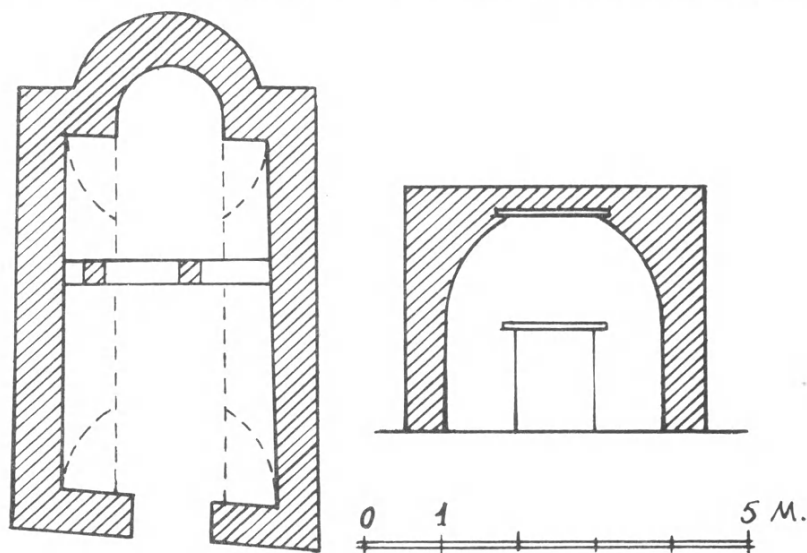
ΠΑΡΟΥ

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Τριῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Πάρου.

σμοῦ (ὑψ. 0.90 μ.), λαξευθεῖσα ἐπὶ τεμαχίου ἀρχαικοῦ κίονος ἀναστραφέντος, φέροντος δὲ συμφυῆς αἰολικοῦ τύπου κιονόκρανον (πίν. 181α)¹.

Ὁ κυρίως ναὸς ἐχωρίζετο διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη· ἐν μέσον εὐρύτερον πλάτους 6.72 καὶ δύο πλάγια στενότερα. Τῶν κιονοστοιχιῶν τούτων εὐρέθησαν κατὰ χώραν οἱ στυλοβάται, ὕψους $\pm 0.27\mu.$, ἀποτελεσθέντες ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων ἀρχαίου τινὸς γειτονικοῦ κτίσματος. Ἐφ' ἐκάστου στυλοβάτου ὑπελογίσθη ὅτι ἔβαινον ἀνὰ ἑπτὰ κίονες, εἷς τῶν ὁποίων — ὁ πρὸς Δυσμᾶς τελευταῖος τῆς νοτίας κιονοστοιχίας—εὐρέθη κατὰ χώραν, ἔχων ὡς βάσιν ἀνεστραμμένον δωρικὸν κιονόκρανον πλευρᾶς ἄβακος 0.575 καὶ ὕψους 0.208, ἐπὶ τοῦ ὑποτραχηλίου τοῦ ὁποίου εἶναι λαξευμένα 20 ραβδώσεις.

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομή τοῦ ναοῦ Ἀγ. Ἐλευθερίου (εἰκ. 1, Ε₂).

Πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. τὸ κιονόκρανον - βάσις τοῦτο φέρει δύο ὀρθογωνίους ἐγκοπὰς πλάτους 0.07μ. καὶ βάθους 0.03 (πίν. 181 γ), προοριζομένας προφανῶς δι' ἐνθεσιν θωρακίων κλειόντων τὰ μετακίονια. Τὸ κιονόκρανον διασώζει ἀκόμη ἐν τῇ κέντρῳ τῆς κάτω ἐπιφανείας του καὶ τὸν τόρμον διὰ τὸ ξύλινον ἐμπόλιον αὐτοῦ. Ὑπεράνω τῆς βάσεως εὐρέθη τὸ πρῶτον τεμάχιον τοῦ ἀρραβδῶτου κορμοῦ (πίν. 181 γ), ὕψους 0.688μ. καὶ κάτω διαμέτρου 0.435μ. φέροντος εἰς τὸ κάτω μέρος του ταινίαν ἐν εἵδει βάσεως. Τοῦ αὐτοῦ κίονος εὐρέθη καὶ ὁ ἀνώτερος ἀρράβδωτος κορμός, ὕψους 1.765μ., φέρων ἐπ' αὐτοῦ λαξευμέ-

¹ Ὁμοία βάσις λεκάνης ἀγιασμοῦ, ἀλλὰ ἡμιτελῶς λαξευμένη, εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Καταπολιανῆς.

νον μέγαν «λατινικόν» σταυρὸν ὕψ. 0.90 μ. (πίν. 181β). Ἡ ἀνασκαφή ἔφερεν ἐπίσης εἰς φῶς καὶ ἑπτὰ κιονόκρανα τῶν ἐσωτερικῶν κιόνων (πίν. 182, 183, 184). Εἶναι δὲ πάντα ταῦτα τοῦ λεγομένου τεκτονικοῦ τύπου, ὅστις συνηθίζεται ἰδίᾳ κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν. Τὸ ὕψος των εἶναι 0.28 ἢ δὲ πλευρὰ τοῦ ἄβρακος 0.56 μ. Τὰ κιονόκρανα ταῦτα κοσμοῦνται διὰ μεγάλων, ἐσχηματοποιημένων, μετρίως ἐξέργων φύλλων ἀκάνθης, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται εἰς ἄλλα μὲν σταυρὸς (πίν. 182 α) εἰς ἄλλα δὲ ἀγγεῖον (πίν. 182 γ) ἢ ποτήριον μεταλήψεως (πίν. 183 β καὶ 184 β) ἢ ποικίλα γεωμετρικὰ σχήματα, ρόμβοι κλπ. (πίν. 183α, 184α). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπὶ μέρος δεδομένων στοιχείων τοῦ κίονος ὑπολογίζεται, ὅτι τὸ ὀλικὸν αὐτοῦ ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους ἀνήρχετο εἰς 3.21 μ. (στυλοβάτης 0.27 + βάσις 0.208 + κορμὸς 0.688 + 1.764 + κιονόκρανον 0.28).

Πλὴν δὲ τῶν κιονοκράνων ἀνευρέθησαν καὶ ἐπίκρανα παραστάδων (πίν. 185 α.β), ἄλλα χαμηλὰ κοσμούμενα δι' ἐκφυλισμένων ὠσειδῶν φύλλων (πίν. 185 α) ἢ φύλλων καλάμου καὶ ἄλλα ὑψηλότερα κολουροπυραμιδοειδῆ, κοσμούμενα διὰ κληματίδων, ποτηρίου μεταλήψεως καὶ παγωνίων (πίν. 185β). Εὐρέθησαν ἀκόμη καὶ ὀρθογώνια ἐπιστύλια (πίν. 186 α.γ), ἀνήκοντα πιθανώτατα εἰς τὸ τέμπλον, μὲ διακόσμησιν ἐκ παγωνίων τεταγμένων συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν ποτηρίου μεταλήψεως (πίν. 186α). Ἡλθον ἐπίσης εἰς φῶς καὶ πολλοὶ ἀμφικιονίσκοι ἐκ μεσοχωρισμάτων παραθύρων (εἰκ. 3 καὶ πίν. 186β) τοῦ αὐτοῦ πάντες τύπου ἁλλὰ διαφόρων μεγεθῶν, προερχόμενοι ἄλλοι ἐκ παραθύρων τῶν πλαγίων πλευρῶν καὶ ἄλλοι, οἱ καὶ μεγαλύτεροι, ἐκ τοῦ μεγάλου παραθύρου τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ.

Οἱ ἀμφικιονίσκοι οὗτοι βαίνουσι πάντες ἐπὶ βάσεως ἀποτελουμένης ἐκ πλίνθου καὶ μιᾶς ἢ πλειόνων γλυφῶν (σκοτίας, σπείρας κλπ.) (εἰκ. 3) στέφονται δ' ἄνω ὑπὸ ἀπλουστευμένου κορινθιακοῦ κιονοκράνου φέροντος κατὰ μὲν τὰς γωνίας ἀνακεκαμμένα, ἀσκάλιστα δ' ὅμως, φύλλα ἀκάνθης, κατὰ δὲ τὸν ἄξονα λογχοειδῆς φύλλον¹. Εἰς τὸ μέσον τῆς μακρᾶς των πλευρᾶς ὑπάρχει πάντοτε στενὴ ἐπίπεδος ταινία διήκουσα καθ' ὅλον τὸ ὕψος των, χάριν διευκολύνσεως τῆς τοποθετήσεως τοῦ χωριστοῦ, ξυλίνου ἢ ἐξ ἄλλης ὕλης, φεγγίτου. Ὑπεράνω τῶν περιγραφέντων κιονίσκων ἐτίθεντο χωριστὰ κολουροπυραμιδοειδῆ ἐπιθήματα, τῶν ὁποίων αἱ στεναὶ κεκλιμέναι πλευραὶ ἐκοσμοῦντο διὰ κύκλων περιβαλλόντων ἄλλοτε ἰσοσκελῆ σταυρὸν (εἰκ. 4) καὶ ἄλλοτε ἐξάκτινον ρόδακα (εἰκ. 4) καὶ δι' ἄλλων ἀκόμη μικροτέρων ὁμοιοσχημῶν κοσμημάτων.

Τὸ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ἐπιθημάτων 0.70 μ. εἶναι, ὡς πρέπει, κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ πάχους τῶν πλαγίων ἐξωτερικῶν τοίχων (0.65), ἐφ' ὧν ἠνοίγοντο τὰ παράθυρα. Προϊούσης τῆς ἀνασκαφῆς ἀνεφάνη

1 Ὁμοίου ἀκριβῶς τύπου κιονόκρανα εἶναι συνηθέστατα εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς ὡς π.χ. τὰς ἐν Ρόδῳ (ABME τ. ζ', 1948, σ. 14, εἰκ. 8).

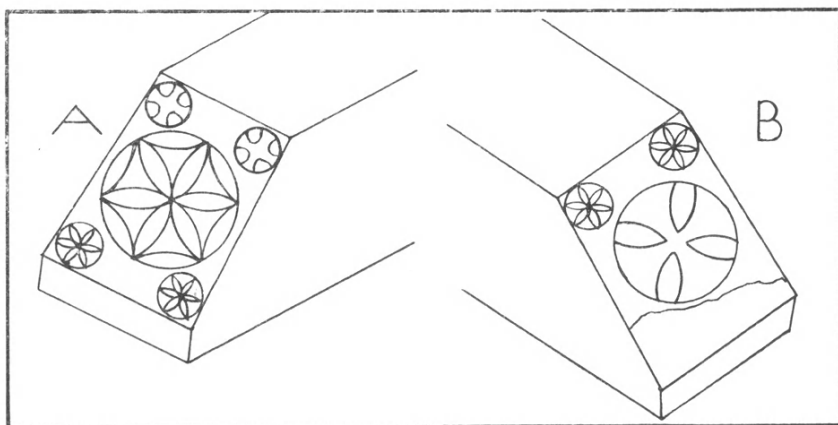

καὶ ὁ στυλοβάτης τοῦ τέμπλου (εἰκ. 1,Β), διὰ τὸν ὅποιον ἐχρησιμοποιήθησαν μικρά, ἀρχαῖα δωρικά ἐπιστύλια. Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τούτου, ὅστις εὑρίσκε-

Εἰκ. 3. Διαχωριστικοὶ ἀμφικιονίσκοι παραθύρων.

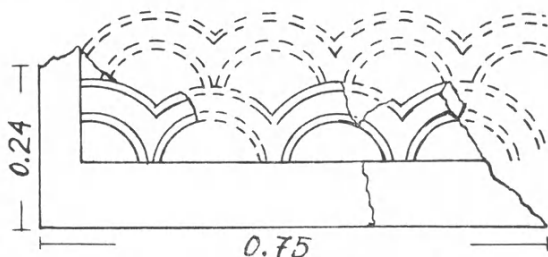
ται εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὸ μαρμαρινὸν δάπεδον τοῦ ἱεροῦ στάθμην, ἔβαινον ὀρθογώνιοι πεσσίσκοι, ὧν εὑρέθησαν αἱ ὀπαὶ προσηλώσεως, μεταξύ τῶν ὁποίων

Εἰκ. 4. Κολουροπυραμιδοειδῆ ἐπιθήματα ἀμφικιονίσκων ὁρώμενα ἀντιστρόφως.

παρενεβάλλοντο, ἀρχικῶς μὲν διάτρητα, μαρμάρινα θωράκια μεθ' ἡμικυκλικῶν σχεδίων (φολιδωτῶν), ὧν εὐρέθησαν ἀρκετὰ τεμάχια (εἰκ. 5), ἀργότερον δὲ καὶ πῶρινα, φέροντα διακόσμησιν ἐκ σταυρῶν, ροδάκων, ρόμβων κλπ. (πίν. 187α.β) καὶ προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τινος μετασκευῆς τοῦ τέμπλου.

Ὀλίγον δυτικώτερον τῆς χορδῆς τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ εὐρέθησαν, λαξευμένοι ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους, τέσσαρες τετράγωνοι,

Εἰκ. 5. Τεμάχια διατρήτων θωρακίων τοῦ τέμπλου.

νοι, ἀβαθεῖς ἐγκοπαὶ διατεταγμέναι ἐν τετραγώνῳ (εἰκ. 6 καὶ πίν. 188α) καὶ χρησιμεύσασαι πρὸς στερέωσιν τῶν ποδῶν τῆς Ἀγ. Τραπέζης, ἥς ὅμως δὲν εὐρέθησαν τεμάχια, πλὴν κιονίσκου μεθ' ἐλικοειδῶν ραβδώσεων χρησιμεύσαντος ὡς στηρίγματος (εἰκ. 7). Δὲν εὐρέθη ἐπίσης ἀναζητηθὲν καὶ τὸ ἐγκαίνιον τῆς Ἀγ. Τραπέζης. Τοῦναντίον ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς πολλὰ, τεθραυσμένα δυστυχῶς, τεμάχια τοῦ μαρμαρίνου ἁμβωνος τοῦ ναοῦ (πίν. 189, 190, 191), κοσμούμενα διὰ πλεγμάτων, σταυρῶν καὶ παγωνίων, ραμφιζόντων βότρυς ἀμπέλου (πίν. 190β). Ποῦ ἀκριβῶς ἦτο ἰδρυμένος ὁ ἁμβων δὲν γνωρίζομεν, ἐκ τῆς μελέτης ὅμως τῶν πολλῶν διασωθέντων τεμαχίων του συνάγομεν, ὅτι ἦτο τοῦ τύπου τῶν μετὰ δύο συμμετρικῶν ἐκατέρωθεν κλιμάκων ἀναγουσῶν εἰς κυκλικὸν ἐξώστην, τοῦ ὁποίου καὶ ἀνευρέθησαν οὐ μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ μετὰ γλυφῶν δαπέδου ἀλλὰ καὶ πολλὰ τεμάχια τῶν καμπύλων θωρακίων του, κοσμουμένων διὰ κύκλων περιβαλλόντων τὸ χρῆσμα ἢ ἰσοσκελεῖς σταυρούς (πίν. 191β.γ), ἐνῶ τὰ μετὰ παγωνίων καὶ σταυρῶν ἀνάγλυφα τεμάχια προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν περυγίων τῶν δύο κλιμάκων ἀνόδου, ὡς ἡ προσεχῶς δημοσιευθεσομένη ἀναπαράστασις αὐτοῦ θέλει σαφῶς καταδείξει. Διὰ πάντων τῶν ἀνωτέρω γλυπτῶν κατηγορίσθη πρόχειρον μουσεῖον καταλαβὼν τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ βορείου κλίτους (πίν. 188β).

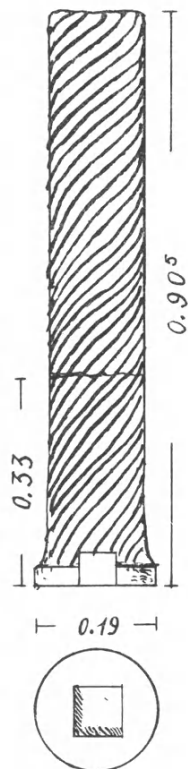
Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: α) Ὅτι θεμελιῶται ἐπὶ ὀρθογωνίου βάθρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται (εἰκ. 1). β) Ὅτι εἶναι ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ἡμικυκλική, χορδῆς 5.62 μ. με ἐλαφρὰν μόνον (0.40) ὑπερύψωσιν (βέλος 2.81). γ) Ὅτι τὸ σωζόμενον κάτω μέρος τοῦ τοίχου τῆς, ὕψους ± 1.00 μ., ἔχει πάχος 0.65 μ., εἶναι δ' ἐκτισμένον

Εικ. 6. Τμήμα τοῦ δαπέδου δεικνύον τὰς τέσσαρας ἐγκοπὰς διὰ τοὺς πόδας τῆς Ἀγ. Τραπέζης καὶ τὴν θέσιν τῶν δύο ρωμαϊκῶν ἐπιτομῶν ἐπιγραφῶν.

δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀκανονίστων σχιστολιθικῶν πετρῶν μετὰ κονιάματος, μεταξὺ δὲ τῶν λίθων παρεμβάλλονται καὶ ἐλάχιστα τεμάχια ὀπτοπλίνθων. δ) "Ὅτι ἐσωτερικῶς τοῦ τοίχου παρατηρήθησαν λείψανα ἀσβεστοκονιάματος. ε) "Ὅτι ἐπὶ τοῦ ΝΑ. τμήματος τῆς κόγχης εὑρέθη ἐρριμμένον μέγα συμπαγὲς τεμάχιον λιθοδομῆς, καταπεσὸν προφανῶς ἐκ τοῦ καλύπτοντός ποτε τὴν κόγχην κτιστοῦ τεταρτοσφαιρίου. Εἰς τὸ τεμάχιον αὐτὸ διακρίνεται σαφῶς τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα τοιχοποιίας συνιστάμενον ἐξ ἐναλλασσομένων ζωνῶν ἀργολιθοδομῆς καὶ πλίνθων. Καὶ αἱ μὲν ζῶναι τῆς λιθοδομῆς ἔχουν πᾶχος 0.40 καὶ 0.43 αἱ δὲ τῶν πλίνθων 0.10 ἀποτελούμεναι ἐκ δύο σειρῶν ὀπτοπλίνθων πᾶχους 0.035 καὶ 0.045 μ. μετὰ παρεμβαλλομένου κονιάματος. ς') "Ὅτι ἐσωτερικῶς τῆς κόγχης ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν, μαρμάρου Σκύρου, πᾶχ. 0.02 μ., προερχομένων προφανῶς ἐκ τῆς καλυπτούσης τοὺς τοίχους τοῦ ἱεροῦ ὀρθομαρμάρωσης. "Ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εὑρέθησαν ζ) τεμάχια κιτρίνου χρώματος ὑάλου ἐκ τῶν φεγγιτῶν τῶν παραθύρων τοῦ ἱεροῦ, πᾶχ. 0.005 μ. η) τεμάχιον μαρμαρίνου τοιχοβάτου μετὰ γλυφῶν. θ) πῆλινος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος (εἰκ. 8), μήκους 0.089, πλάτους 0.050 καὶ ὕψους 0.025, τοῦ συνήθους ἐλλειψοειδοῦς παλαιοχριστιανικοῦ σχήματος, κοσμοῦμενος κατὰ μὲν τὸ μέσον τοῦ κοιλώματος διὰ δεκαφύλλου ρόδακος, κατὰ δὲ τὴν παρυφὴν διὰ σειρᾶς κλαδίσκων μὲ βελονοειδῆ φύλλα ἐναλλασσόμενα πρὸς καθέτους γραμμὰς ἐκ στιγμῶν καὶ ι) θραύσματα μαρμαρίνης λεκανῆς ἀγιασμοῦ φερούσης ἐπὶ καὶ περὶ τὸ ἄνω χεῖλος ἐπιγραφὴν (εἰκ. 9). Δυστυχῶς σῶζονται τόσον ὀλίγα μόνον γράμματα ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν ἐξ αὐτῶν νὰ συναχθῇ τὸ ὅλον κείμενον.

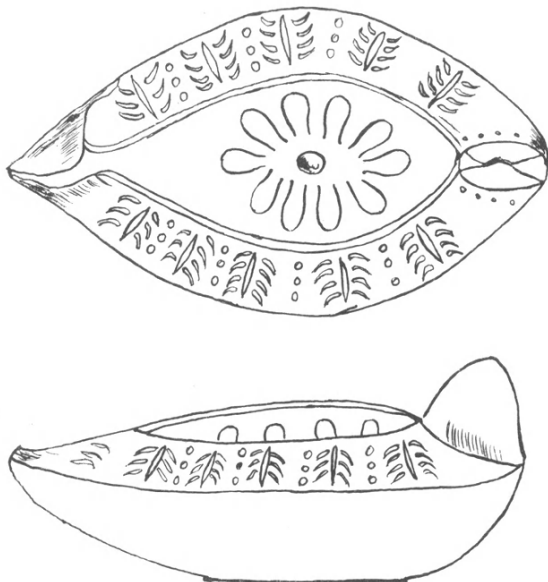
Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθη πολὺ ὕλικὸν ληφθὲν ἐκ γειτονικοῦ ἀρχαίου μνημείου ἢ ἱεροῦ, τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁποίου συμπεραίνομεν καὶ ἐκ τῆς εὑρέσεως ποικίλων γλυπτῶν, ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐκ τῶν γλυπτῶν τούτων ἀναφέρω μικρόν, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀνάγλυφον, διαστ. 0.255 × 0.125 καὶ πᾶχ. 0.045, εἰκονίζον πλαγίως τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ ζώου (βοός;) (εἰκ. 10) καὶ φέρον κάτωθεν τὴν ἐπιγραφὴν ΕΡΜΕΙ ΑΜΑΞΕΙΤΗ ΕΥΧΗΝ. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο τοῦ Ἑρμοῦ τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντᾷται¹, καθόσον τοῦλάχιστον

Εἰκ. 7. Κιονίσκος μεθ' ἐλλεικσιδῶν ραβδώσεων ποδὸς τῆς Ἀγ. Τραπέζης.

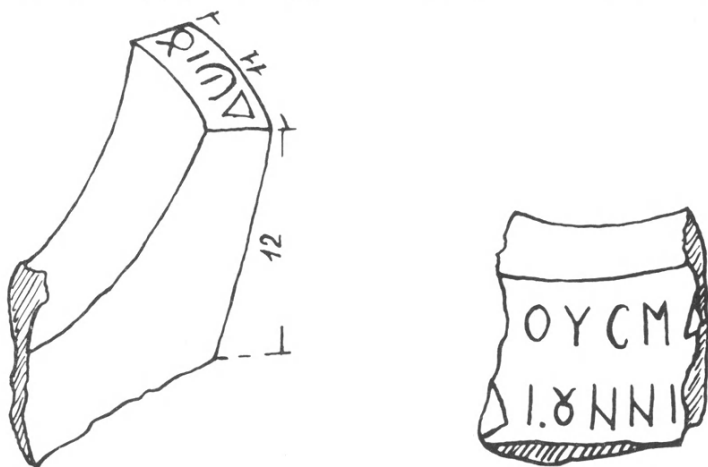
1 Ὁ BRUCHMANN τοῦλάχιστον δὲν τὸ ἀναφέρει μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐπιθέτων τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰ Epitheta deorum του, Λιψία 1893, σ. 104-111.

χιστον γνωρίζω. Πάντως τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων Ε, Μ, Ζ καὶ ἡ ἄτεχνος ἐργασία μαρτυροῦσι ὑστέρους ρωμαϊκούς χρόνους λαξεύσεως τοῦ ἀναγλύφου.

Εἰκ. 8. Πήλινος παλαιοχριστιανικὸς λύχνος.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρω δύο ἐμμέτρους ἐπιτυμβίους¹, χρησιμο-

Εἰκ. 9. Θραύσματα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης λεκάνης ἀγιασμοῦ.

¹ Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ ἐδημοσιεύθησαν πρὸ διετίας εἰς τὸ Ἀρχ. Δελτ. 18, 1963, Χρονικὰ σ. 300 μέ τινας παραναγνώσεις, ἥδη δὲ δημοσιεύονται ἐκ νέου ὁρθότερον.

ποιηθείσας εἰς τὴν πλακόστρωσιν τοῦ μέσου κλίτους, εὐθὺς πρὸ τῆς Ἀγ. Τραπέζης (εἰκ. 6 Α, Β καὶ πίν. 192 α.β). Τὸ κείμενον αὐτῶν ἔχει ὡς ἑξῆς :

Α

- Τίς τίνος ἔσσι γύναι καὶ πῶς θάνες; Ἐν γὰρ ἀμοιβαῖ[ς]
 μύθων κουφοτέρῃ τὰ αὐτὰ παθούσῃ τύχῃ
 Τιμῶ Φίλτωνος, Μιμνῶ δὲ μ' ἐγένετο μάτηρ
 ἄ<ι> πένθος λίπω<ι> νούσῳ ἀποφθιμένα<ι>
 5 Ἀλικίας δ' ἔλαχες ποῖον μέτρον; Ἐνδεκάδος τρεῖ[ς].
 Ἀστὴ δ' ἦ ξείνῃ; Νάξος ἐμοὶ γε πάτρα<ι>
 τίς δὲ τεὸς πόσις ἦν; Δημήτριος. Ἔσσι δ' ἄπαις; Οἱ
 τρισσὰ γὰρ ἐν ζωῇ τέκνα λέλοιπα πόσει.
 Ὀλβιε μὲν τέκνοισιν, ἀνόλβιε δ' ἀμφὶ συνει[νῳ]
 10 ματρὶ τε σῶ, Τιμῶ, χαῖρε καὶ ἐμ φθιμένοις.

Β

- Ἄρτι με τὰν τρισσοῖσιν ἀγαλλομένην ἐπὶ τέκνοι[ς]
 καὶ θυγατρὸς τέκνω κουριδίῳ τε πόσει
 ἀπροϋδῆς ἄρ[π]αξε βιοφθόρος ἄλγεσιν Ἄδας
 Ἐνδεκάδ[α]ς τρισσὰς πλησαμένων ἐτέων.
 τιμῶ τὰν Φίλτωνος ἐμῶ δ' ἐπὶ δάκρυα τύμβῳ
 5 ἀνδρὸς καὶ ματρὸς καὶ τεκέων κέχνται.
 Ἀλλὰ, Τύχα, τέκ[ν]οις μὲν αἰεὶ θάλος, ἀνδρὶ δὲ βουλὰν
 σῶφρονα, ματρὶ δ' ἐμᾶ κοῦφα πόροις δάκρυα.

Τέλος ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν σπουδαιότατον εἶναι τὸ εἰς βάθος 2μ. ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν Ε, (Ἀγ. Βασιλείου) εὐρεθέν, ἄριστα δὲ διατηρούμενον, μέγα μαρμάρινον ἀρχαῖκόν ἰωνικὸν κιονόκρανον (πίν. 193 α.β καὶ παρένθετος πίναξ Α'), ὅμοιον σχεδὸν πρὸς τὸ τῆς ἐν Δελφοῦς ἀναθηματικῆς Σφιγγὸς τῶν Ναξίων. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο μετὰ τοῦ οἰκείου καὶ μὴ σωζομένου σήμερον κορμοῦ ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερον — περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος — ὡς βάθρον ἀναγλύφου πλακὸς ἐμπηχθείσης εἰς ὑπάρχουσαν ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτοῦ ἐπιφανείας ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν (παρένθ. πίν. Α'), τὸ σύνολον δὲ ἐχρησίμευσεν ὡς ἐπιτύμβιον μνημεῖον τοῦ μεγάλου Παρίου ποιητοῦ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος Ἀρχιλόχου, κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Δοκίμου, υἱοῦ τοῦ Νεοκρέωντος, πολὺ μετὰ τὸν ἀφηρωισμόν του, καθὰ διδάσκει ἑμμετρος ἐπιγραφὴ χαραχθεῖσα

Εἰκ. 10. Θραῦσμα ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου.

κάτωθεν τοῦ ἄβρακος τοῦ κιονοκράνου, μεταξὺ τῶν ἐλίκων (πίν. 193 γ καὶ παρῆνθ. πίν. Α'), καὶ λέγουσα :

*Ἀρχιλόχος Πάριος Τελεσικλέος ἐνθάδε κεῖται
τ' Δόκιμος μνημῖον ὁ Νεοκρέωντος τόδ' ἔθηκεν.*

Ἡ εὗρεσις τοῦ ἀνωτέρω μνημείου διεγείρει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐκεῖ πλησίον θὰ εὕρισκετο καὶ τὸ ἡρῶν τοῦ Ἀρχιλόχου.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ νοτίου τμήματος τῆς βασιλικῆς εὐρέθη εἰς ὑψηλὴν στάθμην καὶ ὀλίγα ἑκατοστὰ (0.50-0.60) κάτωθεν τοῦ ἐδάφους, ὀλίγον πρὸς Δυσμὰς τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ὀρθογώνιον κτίσμα καταλήγον πρὸς Νότον εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, ἔχον δὲ τὸν κύριον ἄξονά του κάθετον πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1). Τὸ πάχος τῶν τοίχων του εἶναι 0.70, ἡ δὲ διάμετρος τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος 4 μ. Τὸ ἀγνώστου προορισμοῦ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι προφανῶς μεταγενέστερον τῆς βασιλικῆς· διότι δὲν ἔχει οὐδεμίαν μετ' αὐτῆς ὀργανικὴν σχέσιν. Οἱ μακροί, ἄλλως τε, τοῖχοί του, διακοπτόμενοι ἀπὸ δύο συμμετρικῶς διατεταγμένα ἀνοίγματα, προχωροῦσι πρὸς Β. καὶ πέραν τοῦ νοτίου στυλοβάτου τῆς βασιλικῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἐπικάθηνται. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ ἀψιδωτοῦ διαμερίσματος εὐρέθη κατὰ τὴν χορδὴν τοῦ ἡμικυκλίου τοῖχος πάχους 0.50 μ., περαιτέρω δὲ πειόσχημον κατασκευάσμα, παράγωνον, ἀγνώστου καὶ αὐτὸ προορισμοῦ, εἰς δὲ τὴν ἐπίχωσιν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τεμάχια τινὰ τοῦ μαρμαρίνου ἁμβωνος.

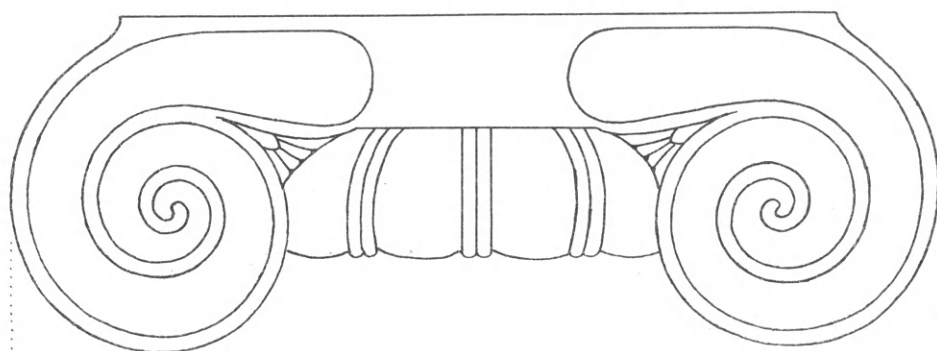
Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος ὡς καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον καὶ ἐντὸς τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου ἀπεκαλύφθησαν ὀρθογώνιοι τάφοι βαίνοντες ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς, ὧν τινες παιδικοί (εἰκ. 1). Ἄλλος δὲ πάλιν παιδικὸς τάφος εὐρέθη παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἀγ. Ἐλευθερίου καὶ δύο ἐντὸς τοῦ παρακειμένου ἀνωνύμου ναῖσκου. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας ὅλη ἡ ἑκτασις τῆς βασιλικῆς ἐχρησιμοποιήθη ὡς νεκροταφεῖον. Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι εἶχον σχῆμα ὀρθογώνιον καὶ διευθύνονται ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς, ἦσαν δὲ ἐκτισμένοι διὰ κοινῶν σχιστολίθων καὶ ἔφερον ἐκ σχιστολίθου ἐπίσης καλυπτῆριον πλάκα. Συνήθως περιεῖχον μόνον τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ, ἐνίοτε δὲ μόνον καὶ πῆλινον θραῦσμα φέρον ἐγγράρακτον σταυρὸν καὶ τὴν γνωστὴν ἀποτρό-

παιον τῶν κακῶν δαιμόνων φράσιν $\frac{IC}{NI} \frac{XC}{KA}$. Εἰς τῶν σκελετῶν εὐρέθη ἔ-

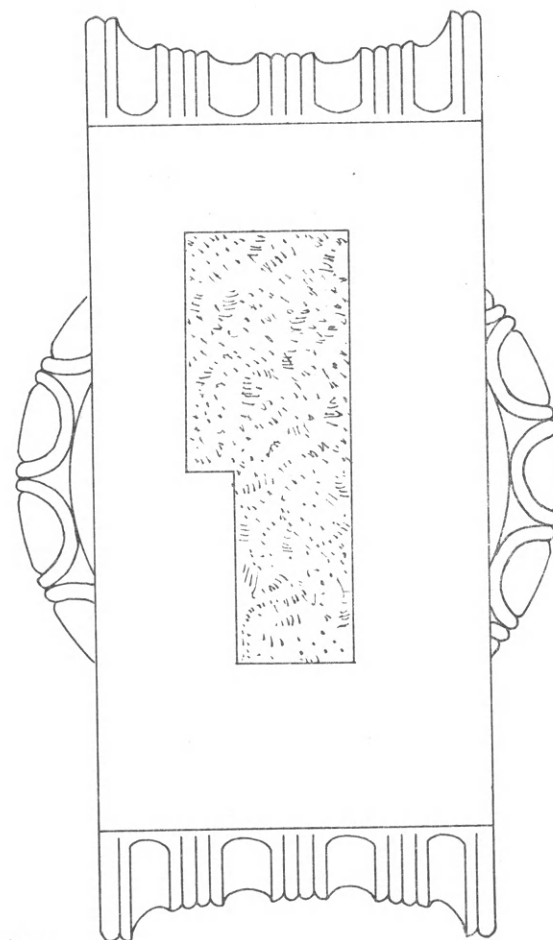
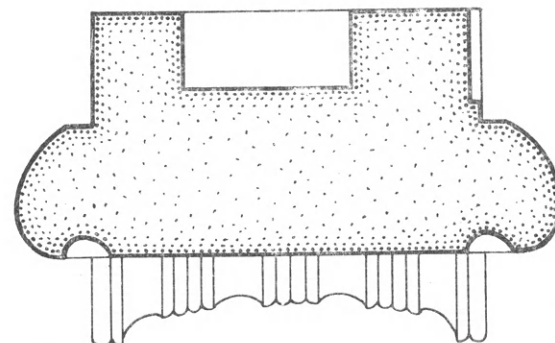
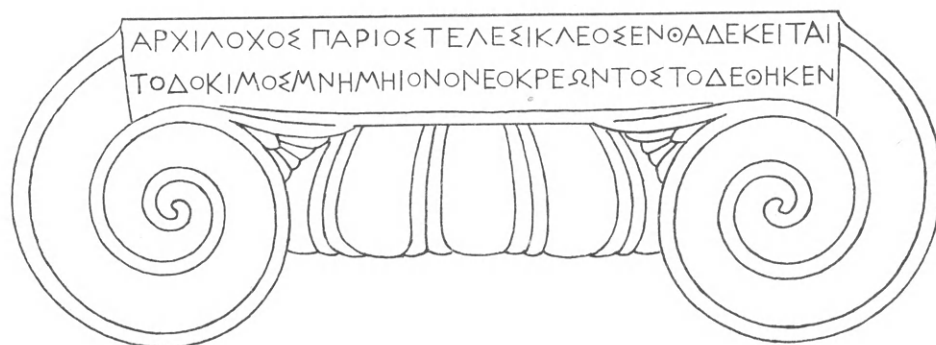
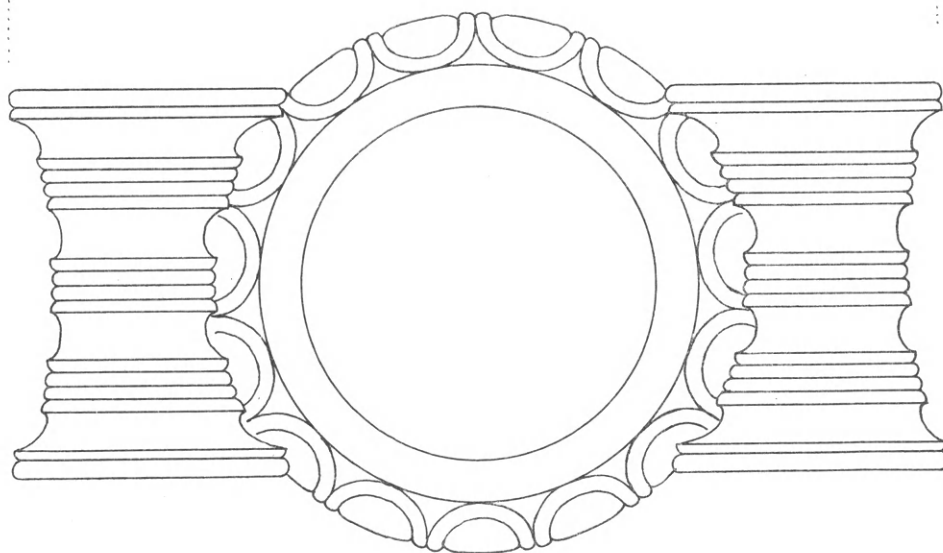
χων τὴν δεξιὰν κεκαμμένην πρὸ τοῦ στήθους καὶ κρατοῦσαν θραῦσμα ἀγγείου μὲ ὁμοίαν ἐπιγραφὴν.

Οἱ τάφοι πάντες σχεδιασθέντες καὶ φωτογραφηθέντες διελύθησαν, ἵνα προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ μέχρι τοῦ ἀρχαίου δαπέδου τῆς βασιλικῆς.

0,92

Α. Όρλ.

Ἀρχαιότερα τῆς βασιλικῆς κινητὰ εὐρήματα ἐγένοντο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἱκανά. Ἀναφέρω τὰ κυριώτερα:

α) Μάρμαρον ὀρθογωνίου σχήματος (0.95×0.205) μὲ τὴν ἤδη δημοσιευμένην (IG XII 5, 327,) ἐπιγραφὴν ΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΥ

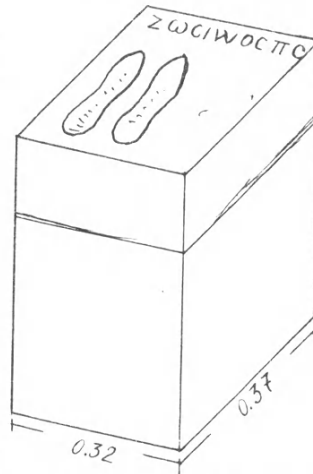
ΗΡΩΟΣ

β) Μαρμαρίνη βάσις στήλης μὲ ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν πρὸς ὑποδοχὴν τῆς στήλης.

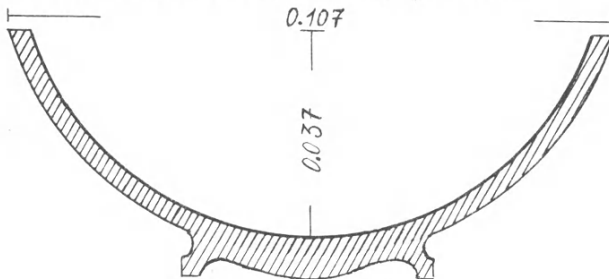
γ) Μάρμαρον σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, διαστάσεων 0.32×0.37 καὶ ὕψους 0.52. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίας ἐπιφανείας του φέρει δύο ἐγχάρακτα πέλματα ποδῶν ἢ σανδαλίων καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΖΩΣΙΩΟΣ ΠΣ (εἰκ. 11)¹.

δ) Βάσις σκύφου μὲ κυανῇ γάνωσιν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἐσωτερικῆς διαμέτρου 0.107 καὶ βάθους 0.037 (εἰκ. 12).

ε) Τεμάχιον μικροῦ σκύφου φέροντος ἐσωτερικῶς μὲν σιτόχρουν, ἐξωτερικῶς δὲ λευκὴν γάνωσιν.

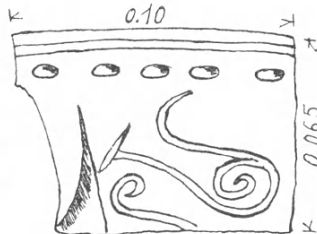
Εἰκ. 11. Τὸ φέρον τὰ ἐγχάρακτα πέλματα καὶ ἐπιγραφὴν μάρμαρον.

Εἰκ. 12. Τομὴ σκύφου.

ς) Τεμάχιον χεῖλους πηλίνου πίθου μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον ἐκ ταινίας, σειρᾶς κόμβων καὶ ἐλίκων (εἰκ. 13).

Τέλος εὐρέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα μάρμαρα φέροντα τεκτονικοὺς ἀγκῶνας καὶ προσερχόμενα ἐξ ἀρχαίων κτισμάτων.

Εἰκ. 13. Τεμάχιον χεῖλους πηλίνου πίθου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Βλ. σχετικῶς πρὸς τὴν παράστασιν ἰχνῶν πελμάτων ἢ σανδαλίων W. AMELUNG, Arch. f. Religionsw. VIII, 1905, 158 ἔ. CAGNAT, Bull. arch. 1916, σ. 167 ἔ. VINCENT - ABEL, Jérusalem II, 3 σ. 508.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον τῶν ἐν Νάξῳ ἀνασκαφῶν ἡρευνήθη τμῆμα τοῦ κρασπέδου τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων, ἐνεκα τῆς ἐπικειμένης ἐν αὐτῷ οἰκοδομήσεως. Τὸ τμῆμα τοῦτο εὐρίσκεται ἀκριβῶς ὑπερθεν καὶ ἐν ἀμέσῳ συνεχεῖα τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ τῆς διερχομένης ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ χειμάρρου τοῦ χωρίζοντος τὴν πόλιν τῆς Νάξου ἀπὸ τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς καμπῆς τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς Ἀνατολάς.

Ἡ περιοχή αὕτη πλήρης θάμνων καὶ ἐντελῶς ἀκατοίκητος μέχρι πρό τινας διεκρίνετο διὰ τὴν συχνὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν προεξεχόντων ἀρχαίων λίθων ἢ καὶ τεμαχίων τοίχων, τῶν ὁποίων ἡ μεταγενεστέρας χρονολογίας ὄψις ἐπέτρεπε μέχρι τοῦδε τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐρεῦνης. Εὐτυχῶς παρείχετο ἡ δυνατότης ἐρεῦνης πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως.

Οἱ λίθοι καὶ οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀπεδείχθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ὅτι ἀνῆκον κατὰ κύριον λόγον εἰς τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας καὶ ὅτι ἀπετέλουν συνέχειαν τῶν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα — γνωστὰ ἕως τώρα μόνον ἐκ κιονοστοιχιῶν, πρβ. ΠΑΕ 1951, 221, αὐτ. 1959, 186 κ.ά. — κατὰ τοὺς ὑστέρους Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἤρχισαν νὰ ἰδρύνωνται ἐπὶ τῆς βορείας παραλίας τῆς πόλεως, ἥτις ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων καὶ ἐξῆς εἶχε παραμείνει ἀκατοίκητος.

Ἡ ἐφέτος ἐρευνηθεῖσα ἔκτασις κατείχετο, ὡς ἐδείχθη, ἐκ κτισμάτων, οἰκῶν προφανῶς, μὲ λίθους γρανίτου ἢ ψαμμίτου· οἱ ἀνευρεθέντες τοῖχοι ἦσαν λίαν κατεστραμμένοι. Σημαντικώτερος ἦτο ὁ τοῖχος ὁ ἀποτελῶν τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος, τοῦ ὁποίου τὸ νότιον ἄκρον κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ἀνατολάς, ἥτοι πρὸς τὴν ὑψηλότερον κειμένην ἔκτασιν, ἥτις δὲν ἐπρόκειτο νὰ οἰκοδομηθῇ· τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς καὶ ἡ μεγάλη ἐπίχωσις, προφανῶς μεταγενεστέρα, δὲν ἐπέβαλλε καὶ τὴν κατὰ τὴν κατευθύνσιν ταύτην προέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τοίχου τούτου, μὲ σχετικὴν ἐπιμέλειαν ἐκτισμένου — τοίχου Γ ἐν τοῖς ἐξῆς — εὐρίσκετο θύρα. Εἰς ἄλλος τοῖχος, ὀλίγον βορειότερον τοῦ Γ ἀλλὰ μὴ ἐνούμενος πρὸς αὐτόν, ἀνατολικοδυσμικῆς κατευθύνσεως, ἀνῆκε προφανῶς εἰς ἄλλο οἰκοδόμημα. Μικρότεροι ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἤρχιζον ἀπὸ τούτου κατευθυνόμενοι πρὸς Βορρᾶν· κατὰ περιοχὰς ἐνεφανίζοντο καὶ ἄλλα ἄθλια τοιχάρια. Γενικῶς ἡ οἰκοδομικὴ συνάφεια μεταξὺ πάντων τούτων τῶν τοίχων ἦτο δυσχερὲς νὰ ἀποκατασταθῇ. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα παραμείναντα σχεδὸν ἀκάλυπτα ὑπὸ ἐπιχώσεως λόγῳ τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἦσαν διαρκῶς ἐκτεθειμένα εἰς τὴν καταστροφὴν

ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἀξιομνημόνευτος ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ οἰκοδομικὸν τοῦτο σύνολον εἶναι ἡ ἀνευρεθεῖσα δεξαμενὴ μὲ ἀμφικλινῇ τὴν στέγην, ἐπιμήκης σχεδόν, ἐγκαρσίως δὲ βαίνουσα ὑπὸ τὸν τοῖχον Γ καὶ ἔχουσα δύο στόμια· τὸ ἐν δυτικῶς τοῦ τοίχου τούτου, ἐκληφθὲν ἅμα τῇ ἀνακαλύψει του ὡς σιρὸς λόγῳ τῆς πρὸς τὰ κάτω εὐρύνσεως, τὸ ἕτερον ἀνατολικῶς. Εἰς τὰς οἰκίας ἀνῆκον προφανῶς καὶ δύο φρεάτια μὲ κτιστὰ τὰ τοιχώματα αὐτῶν.

Τὸ κύριον ὅμως διαφέρων τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ὅτι αἱ οἰκίαι αὗται ἦσαν ἐκτισμέναι ἐπὶ μικρᾷ μὲν ἐπιχώσεως, ἀλλ' ἥτις περιεῖχεν ἀφθονίαν παλαιότερων ὁστράκων κυρίως τῆς γεωμετρικῆς καὶ τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς, τὰ ὅποια, ὡς ἀπεδείχθη, προήρχοντο ἐκ τῶν ταφῶν αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν καὶ αἵτινες προφανῶς κατεστράφησαν κυρίως μὲ τὴν καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐπέκτασιν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἀνευρέθησαν ἢ διεπιστάθησαν τοῦλάχιστον δώδεκα τάφοι (πίν. 194) λαξευτοὶ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὀρθογώνιοι, μικρῶν δὲ διαστάσεων, καθ' ὅσον ἐσφίζοντο. Ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἀνευρέθησαν κενοί. Ἐξ ἐνὸς μόνον, προφανῶς παιδικοῦ, ἀνευρέθησαν τὰ ἐν πίνακι 195α εἰκονιζόμενα πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα (τάφος 12). Δύο ἄλλοι (ἀριθ. 7 καὶ ἀριθ. 9) διέσφζον ἀνὰ ἐν ἀγγεῖον (πίν. 195β, ἐκ τοῦ τάφου 7). Εἰς ἄλλον εὐρέθησαν μόνον ὅστᾱ. Ἑλληνιστικὴ δακρυδόχος εὐρέθη πλησίον ἄλλου τάφου (ἀριθ. 10), εἶναι ὅμως ἀπίθανον ὅτι προσέρχεται ἐξ αὐτοῦ. Ἀκεραία ταφὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ κατὰ τὴν Βορειοανατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως λάξευμα τοῦ βράχου ἐν τῷ ὁποίῳ περιείχετο μέγας ἀκόσμητος ἀρχαϊκὸς πίθος (πίν. 195γ) ὅστις ὅμως οὐδὲν περιεῖχε — πιθανώτατα λόγῳ διαλύσεως τῶν ὀστῶν τοῦ ἐν αὐτῷ παιδός· τὰ κτερίσματα θὰ ἐκείντο ἴσως ὑπὲρ τὸν πίθον.

Ὁστρακα, ὅπως ἐλέχθη, ἦσαν διεσκορπισμένα καθ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν. Τὰ σημαντικώτατα ὅμως προέρχονται ἐξ ἐνὸς στρογγύλου «βόθρου» — ὡς τὸν ἀπεκαλοῦμεν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν — διαμέτρου 2 σχεδὸν μ. καὶ βάθους περ. 4 μ. Εὐρίσκετο πλησίον τοῦ βορείου πέρατος τῆς ἀνασκαφῆς. Νοτίως τοῦ χείλους αὐτοῦ ὑπῆρχε μικρὸς λάκκος, παρ' αὐτὸν ἕτερος ἀκόμη μικρότερος εἰς τὸν ὁποῖον κατέλγε λαξευτὴ αὔλαξ. Ἡ τοιαύτη διάταξις δεικνύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ δεξαμενῆς ὕδατος.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀλίγων μικρῶν ἀγγείων καὶ πολλῶν ὁστράκων θὰ σημειωθῶσιν ἐνταῦθα κυρίως τὰ ἀποτελοῦντα μίαν ἐνδιαφέρουσαν συμβολὴν εἰς τὴν Κυκλαδικὴν ἀγγειογραφίαν τοῦ 7ου αἰῶνος. Τὸ ὠραιότερον εἶναι τὸ θραῦσμα κρατῆρος μὲ τὴν παράστασιν Ἀρματοδρομίας καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἀγγειογράφου ἐξ ἧς σφίζεται μόνον ἡ λέξις [...ἔγρ]αφσεν» ἐν Ναξιακῷ ἀλφαβήτῳ (πίν. 196α). Ὁ κρατὴρ εἶναι γεγραμμένος ἐν τῇ πολυχρῶμῳ τεχνικῇ· τὸ σχῆμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ τοῦ κρατῆρος μὲ ἀνυψούμενον χεῖλος καὶ χαμηλὸν πόδα, ὡς π.χ. Ath. Mitt. 1903, σ.188, ἀρ. 26, Beil. XXXI 6 (J 26), σχῆμα πλου-

σίως ἀντιπροσωπευόμενον μεταξύ τῶν εὐρημάτων ἡμῶν, ὡς δεικνύει τὸ θραῦσμα τοῦ πίνακος 196β μετὰ τὴν μετοπικὴν διάταξιν τῆς διακοσμήσεως χαρακτηριζομένην διὰ τοῦ πλήθους τῶν γραμμῶν αἱ ὁποῖαι πλαισιώνουν τὰς μετόπας καὶ τῶν ὁμοκέντρων κύκλων τῶν κοσμοῦντων ἐκάστην μετόπην. Πιθανώτατα ὁμοία γραμμικὴ διακόσμησις διεκόσμηε τὸ ὀπίσθιον μέρος καὶ τοῦ κρατῆρος τῆς Ἀρματοδρομίας. Ταύτης σφύζονται δύο συνωρίδες· τῆς δευτέρας λείπει ὁ δίφρος μετὰ τοῦ ἡνιόχου, τῆς πρώτης σφύζεται ὁ ἡνιόχος κάμπτων ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔμπρὸς τὸ σῶμα ἐν τῇ σφοδρότητι τῆς ἀμίλλης· καλύτερον διακρίνεται ὁ δεξιὸς βραχίον μετὰ τοῦ ἀγκῶνος καὶ τοῦ πήχεως καὶ ὁ λαιμὸς ἄνευ τῆς κεφαλῆς· κάτωθι τοῦ λαιμοῦ διακρίνεται ἡ κόμη ὡς ἐνιαία μᾶζα. Ὁ χιτὼν εἶναι μέλας, ἐνῶ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ σώματος διακρίνεται τμήμα τῶν κνημῶν, διότι αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων προβάλλονται ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἡνιόχου.

Ἐκ τῶν δύο τεμαχίων μετὰ τὴν παράστασιν τοῦ ὀπισθίου τμήματος τῶν ἵππων, τὸ δεικνύον τοὺς ἵππους ἐν καλπασμῷ (πίν. 197δ) ἀνήκει ἴσως εἰς τὸν κρατῆρα τῆς Ἀρματοδρομίας. Ἀρμα ἐν καλπασμῷ δεικνύει ἤδη ὁ ἀμφορεύς τῆς Μυκόνου, Délos XVII, Bb ἀρ. 2, πίν. 9,2 ἐκ τοῦ δευτέρου τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. Ἦδη ὁ CH. DUGAS, αὐτ. σ. 8, ἐσημείωσε τὴν συγγένειαν τῆς κατηγορίας Bb (Ναξιακῆς) πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων C εἰς τὴν ὁποίαν τάσσονται ὁ κρατῆρ καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτὸν εὐρήματα τὰ γινωσκόμενα τῶρα τὸ πρῶτον ἐκ Νάξου. Τὸ θραῦσμα τοῦ πίνακος 196β μετὰ τὰς γραμμικὰς μετόπας συνδέει τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρὸς τὴν ἐκ Θήρας κυρίως γνωστὴν κατηγορίαν τῶν Εὐβοϊκῶν ἢ Βοιωτικῶν ἢ Παριακῶν κληθέντων ἀγγείων, ἐνῶ αἱ παραστάσεις τῆς Ἀρματοδρομίας ὡς καὶ αἱ τῶν ἄλλων θραυσμάτων ἀνήκουσιν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν κατηγορίαν C. Οὕτω τὸ μικρὸν θραῦσμα μετὰ τὸ ἀνδρικὸν πρόσωπον (πίν. 197γ) εἶναι σχεδὸν ἐπανάληψις τοῦ ἐν Délos, αὐτ. πίν. 19, ἀρ. 6α, ὁ δὲ λέων (πίν. 197α) δύναται ἀσφαλῶς νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν λέοντα τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λούβρου, προχείρως MATZ, *Gesch. d. gr. Kunst* I, πίν. 182. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει καὶ ὁ ἐξ ὁμοίου κρατῆρος προερχόμενος ἵππος (πίν. 197β), εἰκονιζόμενος δὲ ἐν μετόπῃ πλαισιουμένη ὡς αἱ τῆς κατηγορίας Ba (μετὰ τὸ δικτυωτὸν πλέγμα).

Ἡ κατηγορία C εἶναι γνωστὴ κυρίως ἐκ τῆς Δήλου, ἡ κατηγορία τῶν παλαιῶν Εὐβοϊκῶν ἢ Βοιωτικῶν ἢ Παριακῶν — τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ H. PAYNE εἶναι ὀρθότερον νὰ ὀνομάζωμεν γραμμικὸν νησιωτικὸν ρυθμὸν — ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἐκ Θήρας. Τὰ ἀγγεῖα C — Délos XVII, σ. 21 κ.έ., πίν. 15 κ.έ. — ἀμφισβητεῖται ἂν ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν Ναξιακῶν (κατηγορία B) ἢ τοῦ γραμμικοῦ τούτου (Παριακοῦ) ρυθμοῦ. Νομίζω ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἡμῶν βοηθεῖ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τοῦλάχιστον εἰς τὰς γενικὰς τοῦ γραμμῆς: Ὁ γραμμικὸς ρυθμὸς καὶ ἡ ἀσφαλῶς εἰς αὐτὸν ἀνήκουσα νεωτέρα φάσις C πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὅτι ἀποτελοῦν ἐν δεύτερον ἐργαστήριον ἐπὶ τῆς Νάξου — ὅθεν καὶ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὰ γνωστὰ Ναξιακὰ ἀγγεῖα. Τὸ δεύτερον τοῦτο ἐργαστήριον ἀποτελεῖ

σαφῶς ἐν «ἀνατολικώτερον» ρεῦμα τῆς Ναξιακῆς κεραμεικῆς, ἐνῶ τὸ γνωστὸν Ναξιακὸν ὀδηγεῖ μᾶλλον πρὸς τὴν Δύσιν (πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα). Ἐλπίζω ὅτι ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ διαλευκάνῃ περαιτέρω τὸ πρόβλημα.

Ἡ δελεαστικὴ ὑπόθεσις ὅτι εἰς τὸν νέον κρατῆρα τῆς Νάξου ἔχομεν παράστασιν τῶν ἐπὶ Πατρόκλῳ ἄθλων δεικνύει τὴν πηγὴν τοῦ τόσον προσφιλοῦς εἰς τὴν πρώιμον ἀττικὴν ἀγγειογραφίαν θέματος. Ἡ ἐποχὴ τοῦ κρατῆρος δύναται νὰ τεθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸ 630 χρόνους.

Ἐκτὸς τῶν πρωτογεωμετρικῶν (πίν. 195) ἀνευρέθησαν ἐπίσης καὶ γεωμετρικὰ καὶ ἀνατολίζοντα ὄστρακα (πίν. 198α). Ἐκ τῶν θραυσμάτων ἄλλων ρυθμῶν ἀπεικονίζεται Ροδιακὴ κύλιξ (πίν. 197ε) καὶ πρωτοκορινθιακὴ κοτύλη (πίν. 198β). Εἰς μελαμβραφῇ ἰωνικὴν κύλικα ἀνήκει τὸ θραῦσμα μὲ τὴν ἐγγράρακτον ἐπιγραφὴν τοῦ πίνακος 197ζ : *ἦος καί*. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ *ἦος* ὡς γενικῆς ὀνόματος (=έο(υ)ς) φαίνεται πιθανωτάτη.

Σημαντικὸν εὑρημα εἶναι ἐπίσης ὁ ἀνάγλυφος κοῦρος τοῦ πίνακος 199α.β εἰς σχεδὸν φυσικὸν μέγεθος. Τὸ ἔργον δὲν εἶχεν ὑποστῇ τὴν τελικὴν αὐτοῦ λείανσιν. Πρόκειται περὶ παραστάδος, παραλληλεπιδέδου πεσσοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐτέρα εὐρεῖα πλευρὰ παρουσιάζει ἀναγεγλυμμένον κοῦρον προβάλλοντα τὸ ἀριστερὸν σκέλος καὶ ἔχοντα καθειμένους τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πλαγίων, ἐπιπέδων ἄλλως, πλευρῶν τῆς παραστάδος. Ἀγνοῶ ἄλλην ἐντελῶς ὁμοίαν παράστασιν. Τὸ προσεχέστερον παράδειγμα ἀπομένει ἡ στήλη τοῦ *Κιτύλου καὶ Δέρμνος*, ὅπου ὅμως στήλη καὶ ἀνάγλυφον εἶναι σαφῶς διακεκριμένα ἀλλήλων, μόνον δὲ ἡ κατ' ἐνώπιον παράστασις τῶν δύο ἀδελφῶν διακρίνει τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀπὸ τῆς συνήθους ἐννοίας τῶν ἀναγλύφων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ παράστασις νοεῖται κυρίως κατὰ κρόταφον· πλησιέστερον ἴσως εὐρίσκεται τὸ ἀνάγλυφον ἐκ Σάρδεων (COLLIGNON, *St. fun.* σ. 47, εἰκ. 20) ἐνῶ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν στήλην τῆς Κιμῶλου (N. M. KONTOLEON, *Θεωρία, Festschrift für W. - H. Schuchhardt*, 129 κ.ε. εἰκ. 1 - 2), ἥτις θὰ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προδρομικὴ μορφή τοῦ «ἀναγλύφου κούρου» τῆς Νάξου, εἶναι ἤδη διαμεμορφωμένη ἢ ἐννοια τῆς ἀναγλύφου στήλης. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅπως σὴν ποτε ὅτι εἰς τὴν Νάξον δὲν λείπουν αἱ ἀήθεις γλυπτικαὶ διαμορφώσεις, ὅπως π.χ. ὁ κιονίσκος ὁ λήγων εἰς ἀρχαϊκὴν κεφαλὴν, BCH 1947/48, σ. 440, εἰκ. 16. Ἡ δυνατότης ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται ἢ ἀρχικὴ ἰδέα τῆς Ἑρμαϊκῆς στήλης εἶναι πάντοτε συζητήσιμος.

Τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ ἔργου μαρτυρεῖ ἡ κοιλιακὴ χώρα, ἐμφανίζουσα μᾶλλον πεπιεσμένην μορφήν καὶ εἰς σχῆμα λύρας τὰς βουβωνικὰς γραμμάς, τῶν ὁποίων ἐντόνως μὲν εἶναι ἐσχηματισμένη ἡ δεξιὰ, χαλαρὰ δὲ ἡ ἀριστερὰ ἔνεκα τῆς προβολῆς τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ. Τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου αἰ., πιθανῶς δὲ ἐκόσμει μετὰ παρίσου πρὸς αὐτὸ προβάλλοντος τὸ δεξιὸν σκέλος ἐν ταφικὸν κατασκευάσμα.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εὐρημάτων σημαντικά εἶναι τὰ ἐκ τῆς μνημονευθείσης δεξαμενῆς προερχόμενα τρία γυναικεῖα ἀγάλματα (πίν. 199γ-ε).

2. Μίαν μικρὰν δοκιμὴν ἐπεχείρησα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Γκρόττας, ἀλλ' ἐσωτερικώτερον τοῦ ἀνασκαπτομένου τμήματος καὶ δὴ καὶ ἔμπροσθεν τῆς Παναγίας τῆς Ἑλεούσης· ἡ διαπιστωθεῖσα κατάστασις εἶναι ἐντελῶς ὁμοία ὡς καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης. Κάτωθι τῆς ἐπιχώσεως βάθους 2 καὶ πλέον μέτρων ἀρχίζουν τὰ καθαρώτερα γεωμετρικὰ καὶ μυκηναϊκὰ βαθύτερον εὐρήματα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

30. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΝΗΣΟΥΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ γράφοντος καὶ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα εἰς τὰς νήσους Νάξον καὶ Ἀμοργὸν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1960 σκοπὸν εἶχε πρωτίστως τὴν περισυλλογὴν ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου τῶν χριστιανικῶν χρόνων, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν μὴ εἰσέτι μελετηθέντων χριστιανικῶν μνημείων τῶν νήσων τούτων. Βεβαίως δὲν ἐξηντλήθη ἡ ἔρευνα λόγῳ τοῦ δι' αὐτὴν περιορισμένου χρόνου. Ἡ ἐργασία ἡμῶν ἀπετέλεσε μόνον ἀπαρχὴν μιᾶς γενικωτέρας ἐν τῷ μέλλοντι ἐρεύνης τῶν ἐν ταῖς νήσοις ταύταις σπουδαίων χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων. Εἰς τὴν Νάξον ἐνδιεφέρθημεν ἰδίᾳ διὰ τὰ μνημεῖα τῆς περὶ τὴν πόλιν (Χώραν) περιοχῆς ὡς καὶ τῶν περιφερειῶν Τραγαίας, Φιλοτίου, Σαγκρίου καὶ Ἀπυράθου (νῦν Ἀπειράνθου). Εἰς Ἀμοργὸν ἐξητάσαμεν τὰς εἰκόνας τῶν ναῶν τῆς Χώρας, τὸν Ἀγ. Γεώργιον Βαλσαμίτην καὶ τὰς περιοχὰς Καταπόλων, Μινώας καὶ Ἀρκεσίνης. Τὰ μνημεῖα τῶν δύο τελευταίων περιοχῶν, κυρίως προχριστιανικά, κείμενα εἰς ἐρείπια καὶ καθημερινῶς λεηλατούμενα, δέον ὅπως ἀπασχολήσουν τοὺς ἀρμοδίους τῆς κλασσικῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν ὄφελος θὰ εἶναι μέγιστον.

Ι. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΝΑΕΟΝ

Α. Χώρα Νάξου

α) Ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος ναοῦ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἐρείπιων περισυνελέξαμεν τὰ πλεῖστα τμήματα ἀξιολόγου ξυλογλύπτου τέμπλου τοῦ ναοῦ, ἀναγομένου εἰς τὸν 18ον αἰῶνα. Ἐξ αὐτῶν τὸ μεγαλύτερον καὶ σπουδαιότερον, ἐπιστέφον τὸν ὅλον θριγκόν (διαστ. 4.5×0.20 μ.), ἔχει τὴν παράστασιν ἐλισσομένης κληματίδος μετὰ σταφυλῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται, ἐν ὀλογλύφῳ, στηθαῖος ὁ Χριστὸς ἐκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ καὶ εἰς ὕσιν ἀπόστασιν ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Πρόδρομος. Πρόκειται δηλ. περὶ τοῦ γνωστοῦ θέματος τῆς Δεήσεως. Ἡ ἐργασία τῶν προσώπων τεχνικῶς καὶ τεχνοτροπικῶς ἀνάγει εἰς ἀνάλογα ἔργα τῆς Δύσεως. Ὁ Χριστὸς ἰδίᾳ ὑπενθυμίζει τὸν τύπον τὸν καθιερωθέντα ἐκεῖ ἐκ τοῦ τύπου τῆς Majesta Domini, ὃν συναντῶμεν κυρίως εἰς τὰ ἄνω τῆς εἰσόδου τύμπανα τῶν γοθικῶν καθεδρικῶν ναῶν (Chartres, Amiens κλπ.). Καὶ ἡ ἄμπελος δὲν εἶναι ἡ ἐπιπεδὸς γλυφὸς καὶ ἐσχηματοποιημένη τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐκεί-

νη, ἣν γνωρίζομεν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἥτις διὰ τῆς πλαστικότητος ἀποδίδει τὰ φύλλα καὶ τὰς σταφυλὰς τῆς. Ἐὰν τὸ ξυλόγλυπτον δὲν κατεσκευάσθῃ ἐν τῇ Δύσει (γνωρίζομεν δὲ ὅτι τοιαῦτα κατεσκευάζοντο ἐκεῖ, ὡς π.χ. τὸ τῆς μονῆς Τουρλανῆς ἐν Ἀνω Μερᾷ Μυκόνου), τότε ὁ κατασκευάσας τεχνίτης ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἰσχυράν ἐπίδρασιν τῆς δυτικῆς τέχνης.

β) Εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Χρυσοπολίτισσαν ἀπόκεινται δύο ἀνάγλυφοι εἰκόνες τοῦ 1843, ἥτοι ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα. Ἀμφότεραι, ἔργα τοῦ ἀρχιμανδρίτου Κυρίλλου, ἔχουν ἐκτελεσθῇ ἐν ἐπιπεδογλύφῳ τεχνικῇ, χρωματισθῇ δὲ δι' ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρίνου. Ἡ Γέννησις, διαστάς. $0.38 \times 0.24 \mu.$ (πίν. 200α), φέρει κάτωθεν τὴν ἐπιγραφήν: *Κυρίλλου ἀρχιμανδρίτου πνευματικοῦ Διασίου Ἰωάννου Νικολάου 1843.* Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (διαστ. $0.57 \times 0.50 \mu.$, πίν. 200β) ἔχει ὁμοίως τὸ ἔτος 1843. Ἀμφότεραι εἶναι μέτρια ἔργα ἀντιγράφοντα καὶ ἀπλοποιούντα γνωστοὺς τύπους ἐξωγραφημένων εἰκόνων.

γ) Εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει ναοὺς, ὡς τῆς «Ἐλεούσης» τῆς «Παναγίας τοῦ Χριστοῦ» κ.ἄ., διασώζονται φορητὰ εἰκόνες τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, αἱ ὁποῖαι ἐπαναλαμβάνουν τὸν αὐτὸν εἰκονογραφικὸν τύπον. Πρόκειται περὶ ἔργων τοῦ τέλους μᾶλλον τοῦ 17ου αἰῶνος. Ὁ Θεολόγος ἐστραμμένος κατὰ $3/4$ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ Εὐαγγέλιον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὴν γραφίδα (πίν. 201α). Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ, κύπτουσα ὀλίγον, εἶναι ἐξόχου ἐκφράσεως. Τὰ ὀλίγα φῶτα εἰς τὸ μέτωπον, τὴν ρῖνα, τὰς παρειάς, τὸ οὖς, τονίζουν καὶ παρέχουν ἱκανὴν πλαστικότητα (πίν. 201β). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἀναγομένη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατοῦσης (πίν. 202α), ἐν τῇ ὡς ἄνω ναῷ «Παναγίας τοῦ Χριστοῦ», περισσότερον δὲ αὐτῇ «Ἐπιτάφιος Θρῆνος» (διαστ. $0.67 \times 0.27 \mu.$), ἔργα τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ Χριστὸς καταβιβάζεται εἰς λαρνακοειδῆ τάφον ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Νικοδήμου, γυναικες δὲ συνυπουργοῦσιν εἰς τὴν ταφήν. Τεχνοτροπικῶς ἡ δυτικὴ ἐπίδρασις εἶναι καταφανής (πίν. 202β καὶ 203α).

δ) Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Στεφάνου, κειμένη εἰς τὴν περιφέρειαν Φαρρὸ λίαν ἐγγὺς τῆς πόλεως, διασώζει κατὰ χώραν 7 κίονας, ἐξ ὧν οἱ 6 μετὰ ραβδώσεων (πίν. 204α), προερχομένους ἀναμφιβόλως ἐξ ἑλληνορωμαϊκῶν κτηρίων. Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε βάσιν κίονος ἰωνίζουσας καὶ τμημα μαρμαρίνου θωρακίου εἰκονίζοντος σταυρὸν ἐν κύκλῳ, ἕτερον ἐν ρόμβῳ καὶ ἐξάφυλλον ρόδακα.

Β. Περιοχὴ Τραγαίας

α) Παναγία ἡ Δροσανή. Νὰς μετὰ πολλῶν ἐπισκευῶν χρήζων ἰδίως μελέτης πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀρχικοῦ του σχεδίου. Εἰς κόγχην μορφου-

μένην βορείως τοῦ κυρίως ναοῦ διασώζονται δύο στρώματα τοιχογραφιῶν ἀλλ' εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Χρειάζεται καθαρισμός καὶ στερέωσις.

β) Δ α μ ι ώ τ ι σ σ α. Ναὸς σταυροειδῆς τρουλλαῖος 12ου-13ου αἰῶνος (πίν. 204β). Διασώζει γλυπτὰ καὶ τοιχογραφίας εἰς τρία στρώματα. Σπουδαιότεραι τοιχογραφίαι εἶναι ἡ Σταύρωσις, ἡ Βαΐφόρος, ἡ Ὑπαπαντή. Αὗται ἀνήκουν εἰς τὸ ἀρχαιότερον στρῶμα, χαρακτηρίζει δὲ αὐτὰς ἡ μονοχρωμία, ἡ γραμμικὴ τεχνικὴ καὶ τὰ ἔντονα περιγράμματα, ἥτοι ἡ ἀνατολικὴ παράδοσις. Τὸ νεώτερον στρῶμα εἰκονίζει τὸν Ἀγ. Νικόλαον μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου (πίν. 203β).

γ) Ρ α χ ι δ ι ώ τ ι σ σ α. Μονόκλιτος τρουλλαῖος ναὸς πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, ἀνακαινισθεὶς τὸ 1672. Διασώζει τὴν Πλατυτέραν καὶ τὴν Κοίμησιν πιθανῶς τοῦ 14ου - 15ου αἰῶνος.

δ) Μ ο ν ί τ σ ι α. Ναὸς δίκλιτος—ἀρχικῶς μονόκλιτος—ἀφιερωμένος εἰς τὴν Θεοτόκον. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ σώζεται τοιχογραφία τοῦ 18ου αἰ., παριστάνουσα Ἱεράρχη, πιθανώτατα τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον. Ἐπιγραφή μὲ χρονολογίαν ΑΨΛΣ (=1736) μνημονεύει τὸν ζωγράφον *Ἰσπανὸν ἱερέα σκευοφύλακα*.

ε) Ἀ γ. Γ ε ώ ρ γ ι ο ς ὁ Δ ι α σ ο ρ ί τ η ς. Τετράστυλος τρουλλαῖος ναὸς μετὰ νάρθηκος, ἀρχικῶς δὲ καὶ ἐξωνάρθηκος (πίν. 204γ). Ὁ τρουῖλος τοῦ χαρακτηριστικῶς ἐλλειψοειδῆς ὡς καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς Νάξου. Διασώζει δύο στρώματα τοιχογραφιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Ἀνάληψις, ἡ Ὑπαπαντὴ καὶ ἡ εἰς Ἀδου Κάθοδος, οἱ ἄγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἐλένη, ἡ Δευτέρα Παρουσία. Τὰ χρώματα εἶναι σκοτεινὰ καὶ γενικῶς ἡ ποιότης τῶν τοιχογραφιῶν ἀξιοπρόσεκτος.

στ) Ἀ γ. Ἀ π ό σ τ ο λ ο ι εἰς Χαλκί (πίν. 205α). Ἐξάιρετος τετράστυλος τρουλλαῖος ναὸς πιθανώτατα τοῦ 14ου αἰῶνος ἔχων πλαστικὸν τὸ ἐξωτερικὸν διὰ διπλῶν ἀψιδωμάτων καὶ ἐλλειψοειδῆ τὸν τρουῖλλον, ἐφωτισμένος δὲ μετὰ νάρθηκος ἔχοντος εἰς τὸ μέσον τρουῖλλον. Ἐκατέρωθεν τοῦ νάρθηκος μορφοῦνται παρεκκλήσια.

ζ) Ἀ γ. Ἰ ω ά ν ν η ς εἰς Κεραμί. Μονόκλιτος ναὸς 13ου - 14ου αἰῶνος μὲ βαρὺ τὸ ἐξωτερικόν (πίν. 205β). Εἰς τὸν τρουῖλλον ἔχνη Παντοκράτορος ἐν στρογγύλῃ δόξῃ φερομένη ὑπὸ ἀγγέλων (πιθανῶς Ἀνάληψις). Εἰς τὰ λοφία οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταί. Εἰς τὴν κόγχην, «ὁ μελισμός». Ὁ ναὸς ἔπαθε σημαντικῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

Γ. Περιοχὴ Φιλοτίου

α) Ἀ γ. Ἰ ω ά ν ν η ς εἰς Καλόξυλον. Μονόκλιτος τρουλλαῖος ναῖσκος λεηλατηθεὶς παρὰ τῶν ἱεροσύλων ἀρχαιοκαπήλων. Διασώζει τὴν Δευτέραν Παρουσίαν καὶ ἄλλας τοιχογραφίας οὐχὶ εἰς καλὴν κατάστασιν.

Δ. Περιοχὴ Σαγκρίου

α) Ἀ γ. Νικόλαος. Ναὸς τοῦ 13ου αἰ. μετὰ τρούλλου (πίν. 205γ), ἀπλουστάτου ἐξωτερικοῦ. Αἱ τοιχογραφίαι του ὅμως, αἵτινες εἰς τινὰ τμήματα διασώζονται εἰς τρία στρώματα, καθιστοῦν σπουδαιότατον τὸ μνημεῖον. Εἰς τὸ Ἱερὸν ἔχομεν τὴν Πλατυτέραν καὶ Ἱεράρχας (πίν. 207β). Ἡ ἐνταῦθα ἐπιγραφή $\overline{\zeta}\Psi\text{OH}$ (=1270) παρέχει τὸ ἔτος ἱστορήσεως τοῦ ναοῦ. Εἰς τὴν καμάραν ἀκολουθοῦν αἱ σκηναὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, τῆς Βαπτίσεως (πίν. 207α), τῆς Σταυρώσεως (πίν. 206α), τῆς Καθόδου εἰς τὸν Ἀδην κλπ. Εἰς τὰ λοφία ἀντὶ Εὐαγγελιστῶν εἰκονίζεται τὸ Τετράμορφον (πίν. 206β). Αἱ παραστάσεις αὗται ἀνήκουν εἰς τὸ πρῶτον στρῶμα, χαρακτηρίζει δὲ αὐτὰς μονοχρωμία, γραμμικὴ σχεδιάσις, ἐν γένει δὲ ἐκλαϊκισμοὶς τῆς μνημειώδους τέχνης τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἡ Σταύρωσις ὅμως εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ νέον ρεῦμα τῆς ἐποχῆς (παλαιολόγειος), ὅπως δεικνύει ἡ ἰσχυρὰ κάμψις τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (μακεδονικὴ τεχνοτροπία). Τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα εἰκονογραφίσεως φαίνονται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον. Ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸν 14ον καὶ τὸν 15ον αἰῶνα (πίν. 207γ).

β) Ἀ γ. Ἀκίνδυνος. Δίκλιτος μεσαιωνικὸς ναὸς ἄνευ τοιχογραφιῶν ἀγρίως λεηλατηθεὶς παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

γ) Παναγία ἡ «Ἀρκουλοῦ» (ἀπὸ τὸν κτήτορα). Τὸ ναῦδριον καὶ οἱ περίξ τάφοι ἐβεβηλώθησαν παρὰ τῶν ὡς ἄνω ἱεροσύλων. Ἐν τῷ ναῷ σώζονται γλυπτὰ βυζαντινῶν χρόνων, ὡς λοξόμτητον ἐπιστύλιον τέμπλου μετὰ σειρᾶς ἀνθεμίων καὶ ἐξέργων κομβίων (cabochons), τεμάχια θωρακίων μετὰ πυροστροβίλων καὶ σταυρῶν, πεσσίσκοι κ.ἄ. Εἰς τὸ Ἱερὸν ὑπάρχουσι τοιχογραφίαι, ὡς τῆς Πλατυτέρας, κατωτέρω δὲ Ἱεραρχῶν.

Ε. Περιοχὴ Ἀπειράνθου (κ. Ἀπυράθου, Ἀπεράθου).

Ναὸς τῆς Θεοτόκου. Οὗτος ἀπέχων περὶ τὰ 45' τοῦ χωρίου Ἀπύραθος κεῖται σήμερον εἰς ἐρείπια. Τὸ μνημεῖον ἀπετελεῖτο ἐκ μονοκλίτου καμαροσκεποῦς χώρου μετὰ προσηρτημένου νοτίως μικροτέρου παρεκκλησίου ἐρειπωθέντος παλαιότερον. Πεσούσης τῆς στέγης τοῦ κυρίως ναοῦ, οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἀφῆρσαν ὅσα ἠδυνήθησαν πρόσωπα ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν, διακρίνονται δὲ αἱ διὰ νύσσοντος ὀργάνου προσπαθεῖαι αὐτῶν ἀποσπάσεως καὶ ἐτέρων. Ἐπὶ τῶν τμημάτων τῶν πλαγίων τοίχων καὶ ἐπὶ τῆς καταπεσούσης καμάρας διεσώθησαν ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι ἀναγόμεναι εἰς τὸν 13ον αἰῶνα συμφώνως πρὸς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐν πολλοῖς παράτριβον καὶ ἐξίτηλον. Παρὰ τὴν διατηρηθεῖσαν εὐτυχῶς χρονολογίαν $\overline{\zeta}\Psi\text{Π}\Theta$ (=1281) διακρίνεται ὁ παῖς τοῦ κτήτορος φορῶν λευκὸν χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν ἀχειρίδωτον ἐξωτερικὸν ἔνδυμα καὶ ἔχων

ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους. Αἱ εἰς τμήματα πλέον τοιχογραφίαι ἀνήκουσιν εἰς τὴν Γέννησιν, τὴν Βαΐφόρον (πίν. 208β), τὴν Ἀνάληψιν, εἰς στρατιωτικούς Ἀγίους, εἰς Μάρτυρας καὶ εἰς Ἀγίας γυναῖκας (πίν. 208α).

Αἱ τοιχογραφίαι αὗται σύγχρονοι σχεδὸν πρὸς τὰς τοῦ Ἀγ. Νικολάου εἰς Σαγκρὶ ἔχουν ζωηρότερον ἐπηρεασθῇ ἀπὸ παλαιολόγειον ρεῦμα, ὅπως δεικνύουν αἱ φυσικώτεροι καὶ ἀληθέστεραι κινήσεις καὶ χειρονομίαι καὶ ἐν γένει ὁ χαρακτηρίζων αὐτὰς ρεαλιστικώτερος τόνος (πίν. 208γ). Ἐν σπάραγμα, εἰκονίζον κεφαλὴν νέου Ἀγίου, ἀποσπασθὲν παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων καὶ καταλειφθὲν κατὰ χώραν, περισυλλεγὲν δὲ ὑφ' ἡμῶν καὶ παραδοθὲν εἰς τὸ Μουσεῖον Νάξου εἶναι χαρακτηρηστικὸν τῆς τέχνης τοῦ μνημείου, τὸ ὅποιον πλέον, διὰ τῆς πτώσεώς του καὶ τῆς λεηλασίας, κατεδικάσθη εἰς ἀφανισμόν.

ΣΤ. Ἀλλὰ εὐρήματα ἐκ Νάξου

Μετὰ τὴν ἔρευναν ἡμῶν εἰς τὰ μνημεῖα (πίν. 214α) περισυνελέξαμεν καὶ τὰ κάτωθι, ἅτινα διὰ σχετικῶν πρωτοκόλλων παρεδώσαμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Νάξου.

α) Ξυλόγλυπτα

1) Τμήμα κοσμήτου τέμπλου μετ' ἀχρηβαδωτὴν διακόσμησιν, διαστ. 4×0.15 μ.

2) Ἔτερον ὅμοιον τμήμα, διαστ. 4.20×0.13 μ.

3) Ἔτερον τμήμα μετὰ σειρᾶς ἐρυθρῶν ὀλογλύφων ρόδων, διαστ. 2×0.06 μ.

4) Δύο παραστάδας κατακόσμου Ὠραίας Πύλης, διαστ. 2.40×0.10 μ.

5) Τεμάχια στέψεως γείσου τέμπλου μετὰ σχοινίου, διαστ. 4.10×0.11 μ.

6) Δεκατέσσαρα τεμάχια γλυπτῶν κιονίσκων τοῦ θριγκοῦ τέμπλου, ὕψους ἑκάστου 0.35, πλ. 0.04 μ.

7) Δέκα ἕξ τεμάχια γεισιπόδων τέμπλου, διαστ. ἑκάστου 0.17×0.07 μ.

8) Σταυρὸς μετὰ σώματος Ἐσταυρωμένου, ἔργον τέλους 17ου αἰ., διαστ. 1.16×0.60 μ.

9) Εἰκὼν Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, 1×0.50 , ἄλλοτε μετὰ ξυλογλύπτου πλαισίου, 1×0.50 μ.

β) Γλυπτά

1) Τμήμα βυζαντινῆς ἐπιτυμβίου πλακὸς ἐκ μαρμάρου μετ' ἐγχράκτου

σταυροῦ καὶ γραμμάτων $\frac{\text{HC}}{\text{KA}} \frac{\text{XC}}{\text{NH}}$ (= Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾷ) ἐκν/μύ-

(θη..... [ὁ δοῦλο]ς τοῦ Θεοῦ Κ.) — Διαστ. 0.30×0.20 μ. (πίν. 209β)

2) Θωράκιον ἐκ μαρμάρου εἰκονίζον σταυρόν, ἐκ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐκφύονται φύλλα. Διαστ. 0.78×0.50 μ. (πίν. 209γ).

3) Πλάκα ἡμικυκλικήν, ἐφ' ἧς ἐγγράφατος σταυρὸς μετὰ φύλλων φυομένων ἐκ τῆς βάσεως αὐτοῦ. Γράμματα IC-XC-N.K. Διαστ. 0.23×0.22 μ.

4) Τμήμα ἐπιστυλίου εἰκονίζον ἔξεργον πυροστρόβιλον καὶ ἀνθέμιον, διαστ. 0.36×0.17 μ. (πίν. 209α).

II. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΙΣ ΑΜΟΡΓΟΝ

A. Χώρα Ἀμοργοῦ

α) Ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγ. Πάντων ἀπόκεινται τέσσαρες ἀξιόλογοι μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες:

1) Ἡ Βαῖφόρος, διαστ. 0.90×0.67 μ., καίτοι ἐπαναλαμβάνει τυπικῶς γνωστὰ πρότυπα (πίν. 210), ὅμως ἡ ὅλη τέχνη τῆς εἶναι καλὴ καὶ ὀδηγεῖ εἰς ἔργα τοῦ τέλους τοῦ 17ου μὲ ἀρχὰς 18ου αἰ. Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, ἡ πτυχολογία τῶν ἐνδυμάτων του καὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν μαθητῶν εἶναι γενικῶς ἐπιτυχῇ (πίν. 211α). Ὑπογράφει ὁ ζωγράφος Ἰακώβος ἱερομόναχος.

2) Ἡ Ἀνάστασις, διαστ. 0.65×0.63 μ., παριστᾷ τὸν Χριστὸν ἔξερχόμενον τοῦ τάφου ἐκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἀνὰ δύο μυροφόροι. Ἡ εἰκὼν τεχνικῶς ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν, τεχνοτροπικῶς ὅμως τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς τέχνης τῆς Δύσεως. Καὶ αὕτῃ ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὴν αὐτὴν ὥς καὶ ἡ Βαῖφόρος ἐποχὴν.

3) Οἱ Ἀγ. Πάντες, διαστ. 0.87×0.07 , εἶναι τῆς ἰδίας περιόδου. Ἐπαναλαμβάνει τυπικῶς ἀνάλογα πρότυπα μὲ τὴν Δέησιν, τὴν Ἐτοιμασίαν καὶ τὸν χορὸν τῶν Δικαίων, ὁσίων κλπ. ἐν τῷ Παραδείσῳ.

4) Ἡ Πάντων Χαρά, εἰκὼν τοῦ μνημονευθέντος ζωγράφου Ἰακώβου, διαστ. 0.65×0.50 , εἶναι τοῦ γνωστοῦ τύπου τῆς Γλυκοφιλοῦσης.

β) Ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τοῦ Ἀγ. Στεφάνου εὑρῆνται αἱ εἰκόνες: 1) Ἡ Παναγία τοῦ Πάθους (μὲ δυτικὴν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς ἀγγέλους καὶ τὰ νέφη), διαστ. 1×0.90 μ., τοῦ 18ου αἰ. (πίν. 211β). 2) Ὁ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς, διαστ. 1×0.70 μ., μὲ χρονολογίαν ΑΧΚΘ (=1629) καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Ἰωάννου Ἀναγνώστου. 3) Ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, διαστ. 1×0.96 μ., τοῦ 18ου αἰ. κ.ξ.

B. Περιοχὴ Βαλσαμίτη

Ἀγιος Γεώργιος

Τρίκλιτος καμαροσκέπαστος βασιλικὴ τοῦ 17ου αἰ. ἐκτισμένη ἐπὶ ἀρχαιοτέρου ναοῦ (πίν. 212β). Διαστάσεις 13.40×6.60 μ. Ὁ ναὸς εἶναι ἐφωδιασμέ-

νος διὰ νάρθηκος, νοτίως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει πηγὴ ἀγιάσματος ὅπερ συλλέγεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ νοτίου κλίτους εἰς δεξαμενὴν ἐξαιρομένην διὰ κιβωρίου. Ἐνταῦθα ἀσκεῖται παλαιόθεν ἡ ὑδρομαντεία, πιθανῶς δὲ ὑπῆρχεν ἐκ τῶν προχριστιανικῶν χρόνων ἀνάλογον ἱερὸν ἢ Ἀσκληπιεῖον, οὗτινος τὴν παράδοσιν ἐσυνέχισε καὶ ὁ χριστιανικὸς ναὸς (πίν. 212β).

Ὁ ναὸς εἶναι ἐκτισμένος ἐπὶ τῶν θεμελίων προγενεστέρου, οὗτος δὲ ἐπὶ ἄλλου παλαιότερου πιθανώτατα ἐπὶ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς εἰς τὰ ἐπάλληλα θεμέλια τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἐξ ἄλλου καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐπιγραφαὶ ὁμιλοῦσι περὶ διαδοχικῶν ἀνακαινίσεων. Εἰς τὸν ναὸν σώζονται ἐλάχισται τοιχογραφαὶ τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπηρεασμέναι ἐκ τῆς «κρητικῆς» τεχνοτροπίας καὶ τινες νεώτεραι.

Γ. Κατάπολα Ἀμοργοῦ

Ἡ «Καταπολιανή» βασιλική.

Εἰς τὸν λιμένα τῶν Καταπόλων καὶ ὑπὸ τὸν σημερινὸν κακότεχνον ναὸν τῆς Θεοτόκου (ἣν, κατὰ παράδοσιν, ὀνομάζουν «Καταπολιανήν») διεπιστώσαμεν παλαιὰν βασιλικὴν ἣτις, πιστεύομεν, ἀπετέλει ὄντως τὴν Καταπολιανὴν τῆς Ἀμοργοῦ. Ἀνιχνεύσαμεν τὴν ἀψίδα αὐτῆς, τμήμα τοῦ βορείου τοίχου, ἀνεύρομεν δὲ δέκα τέσσαρας (14) κίονας τῶν κιονοστοιχιῶν αὐτῆς τῇδε κακεῖσε διεσπαρμένους. Τινὲς εὐρίσκονται τοποθετημένοι εἰς τὴν προκυμαίαν (πίν. 213α) καὶ ἄλλοι ὅλως ἀνοργάνως καὶ ἀσκόπως ἐνσωματωθῆι πρὸς τὸν σημερινὸν ναόν.

Ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἔφερεν εἰς φῶς ἐπίσης κιονόκρανα κίωνων (πίν. 213β) καὶ ἀμφικιόνων τῆς βασιλικῆς (βλ. πίν. 212α) μετ' ἀναγλύφων σταυρῶν ἢ ἀνθεμίων, τμήματα θωρακίων, κιονίσκου ἀγίας Τραπέζης καὶ ἐπιγραφάς (βλ. κατωτέρω).

Ἡ βασιλικὴ τῶν Καταπόλων, ἣτις κατὰ τὴν παράδοσιν μεγάλων βασιλικῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐκτισμένη παραθαλασσίως καὶ ἣτις ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κίωνων, τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ λοιπῶν ἐνδείξεων φαίνεται ὅτι ἦτο ἀρκούντως μεγάλη, παρέχει τὴν βάσιμον ἐλπίδα ὅτι διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς θὰ ἀποκαλυφθῇ ὡς τὸ σημαντικώτερον παλαιοχριστιανικὸν μνημεῖον τῆς Ἀμοργοῦ καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρον τῆς ἐν αὐτῇ χριστιανικῆς λατρείας.

Δ. Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀμοργοῦ

α) Ἐκ Χώρας Ἀμοργοῦ

1) Ἐπιγραφὴ ἐγχάρακτος ἐπὶ τάφου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς:

Ἐν ἔτει 1683 μηνὶ Μαρτίῳ 12

ἐγγράφει ὁ τύμβος οὗτος

σὺν τῷ ἐδάφει ἀναλώμα-

σι τοῦ π(α)π(ᾱ) κὺρ Λουκᾶ Οἰκονόμου.

- 2) Ἐπιγραφή ἐγγράρακτος ἐπὶ ὑπερθύρου τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων:
1689 Νοεμβρίου 24

Ἀνεκαινίσθη ὁ να(ός) οὗτος ὑπὸ ἐξόδου Δημητρίου Ἀναγνώστου Θεολο-
γῆτη.

- β) Ἐξ Ἀγ. Γεωργίου Βαλαμίου

- 1) Ἐγγάρακτος ἐπιγραφή εἰς τὸ ὑπερθύρον τῆς εἰσόδου:
1688 Μαρτίου 23

Ἀνακαινισθ(εῖ)σα τάταρον ὑπὸ ἐξόδου Ἀνατολίου ἱερομ(ο)νάχου
τοῦ Βλάχου.

- 2) Καὶ κατωτέρω ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὑπερθύρου ἀναγινώσκομεν:
1796 ἂν

ἐκαινίσθη

τὸ τρίτον ὑπὸ ἐξό-

δου Θεονόμφης

Μοναχῆς

ἐκ Σικίνου

- 3) Ἐπὶ πλακὸς πεζουλίου τῆς βορείας τοῦ ναοῦ αὐλῆς εὑρηται ἡ ἐπιγραφή:
1799

ὑπὸ ἐξόδου Θεονόμφης

μοναχῆς

- 4) Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἐπὶ πλακὸς καλυπτούσης τάφον ἀναγινώσκομεν:

Φυλαρέτη μοναχή

ἐν ἔτει 1757 Σεπτεμ-

βρίου 13 ἐγγράφει ὁ

τύμβος οὗτος σὺν τῷ

ἐδάφει ἀναλώμασι...

- γ) Ἐκ Καταπόλων

- 1) Ἐκ τῆς περιοχῆς «θολαρίων» Καταπόλων προέρχεται ἡ κατωτέρω, παρά-
τριβος κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα, ἐπιγραφή. Διαστ. $0.29 \times 0.25 \times 0.06$ μ.

Χα.... τιν Ηρα...

καὶ οἱ ἀπελεύ(θε)

ροι αὐτῶν

:+: ζῶσιν .

- 2) Ἐν τῇ ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ Συλλογῇ καὶ ὑπ' ἀριθ. 11 ἡ ἐξῆς ἐπι-

γραφῇ, πιθανῶς τοῦ 4ου αἰ. Διαστ. $0.36 \times 0.19 \times 0.09$ μ. (πίν. 214β):

*Κλεάν(ε)
τος Εὐφρ-
οσύνου
ἐτῶν Ο'
Χρηστὲ χαῖ
ρε*

3) Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου αἰ. διαστ. $0.31 \times 0.15 \times 0.05$:

*Ν(Ι;)κη Θε-
ογένους
θυγάτηρ ἐ-
τῶν ΛΓ'
ἐνθάδε
κεῖμαι*

4) Ἐπιγραφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ φρέατος οἰκίας Ν. Νομικοῦ. Ἀπετέλει ἀναμνηστικὴν στήλην διὰ τὸν ναυτικὸν Καλλέαν στηθεῖσαν ὑπὸ τῶν φίλων του. Διαστ. $0.37 \times 0.32 \times 0.12$:

*Καλλέαν Ἰάσονος
ναυτικὸν ἄνδρα τεσ-
σάρακοντα ἐτῶν βί-
ον ἐκτελέσαντα Ἰά-
σων καὶ συν....
φιλάδελφοι ἔστη-
σαν στήλην ἀείμνη-
τον, κασιγνήτω φί(λ)ωτε*

5) Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνήκει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ:

Παρδαλᾶς Θεοῖς. Διαστ. $0.30 \times 0.14 \times 0.10$ μ.

Ε. Ἄλλα εὐρήματα ἐξ Ἀμοργοῦ

α) Ἐκ Χώρας Ἀμοργοῦ

Ἐκ Χώρας Ἀμοργοῦ περισυνελέξαμεν τὰ κατωτέρω γλυπτὰ, τὰ ὅποια καὶ κατεθέσαμεν εἰς τὴν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Συλλογὴν.

1) Γλυπτὸν ἐκ μαρμάρου, διαστ. 0.66×0.19 μ., μὲ παράστασιν κληματίδος μετὰ σταφυλῶν καὶ πτηνῶν, ἐν τεχνικῇ ἐπιπεδογλύφῳ.

2) Κιονίσκον μετ' ἐγχαράκτων ράβδων, 0.20×0.09 μ.

3) Βάσιν ἰωνικὴν, διαστ. 0.46×0.40 μ.

4) Κιονόκρανον κορινθιάζον (εἰς δύο τεμάχια), διαστ. 0.45×0.45 μ.

5) Κιονόκρανον τεκτονικόν, βυζαντινῶν χρόνων, διαστ. 0.35×0.29 , μετ'

ἐσχηματοποιημένων κατὰ τὰς γωνίας δένδρων, ἐγχαράκτου ἀλλ' ἐξιτήλου ἐπιγραφῆς καὶ ἀναγλύφου ἐν κύκλῳ σταυροῦ (πίν. 214γ).

6) Ἐπιτύμβιον πλάκα ρωμαϊκῶν χρόνων, διαστ. 0.39×0.18 , μετ' ἀποτριβείσης ἀναγλύφου παραστάσεως ἀνδρὸς ἐνδεδυμένου χιτῶνα καὶ φέροντος ράβδον.

7) Δύο τεμάχια ἐκ δύο βραχιόνων μαρμαρίνου ἀγάλματος ρωμαϊκῶν χρόνων, 0.23×0.20 καὶ 0.24×0.20 μ.

8) Δύο ἄκρας χεῖρας παρομοίων ἀγαλμάτων, 0.13×0.06 μ.

9) Τεμάχιον ἄκρου ποδὸς ἀγάλματος ρωμαϊκοῦ, 0.13×0.9 μ.

β) Ἐκ Καταπόλων

Ἐκ τῆς ἐρεῦνης εἰς Κατάπολα ἤλθον εἰς φῶς καὶ τὰ ἐξῆς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ, ἅτινα καὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολεῖῳ Καταπόλων Συλλογὴν.

1) Μέγα ἐπίμηκες κιονόκρανον ἀμφικίονος μετὰ πλίνθου, ἔχον ἐν ἐπιπεδογλύφῳ Σταυρὸν ἐν κύκλῳ κατὰ τὴν μίαν πλαγίαν πλευράν. Διαστ. $0.58 \times 0.30 \times 0.18$. Τοῦτο ὑπέστη ρῆγμα κατὰ τὴν πτωσὶν του.

2) Κιονόκρανον ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ ἀλλ' ἁκέραιον.

3) Τμῆμα κιονίσκου μετὰ συμφυοῦς βάσεως, ὀλικοῦ ὕψους 0.42 καὶ πλάτους (πλίνθου) 0.30×0.30 .

4) Ἐπίκρανον μετ' ἐγχαράκτου κατὰ τὴν πλαγίαν ὄψιν σταυροῦ ἐντὸς κλάδων, διαστ. 0.70×0.30 . Ἀπόκειται εἰς ὃν τόπον εὗρέθη (Νοτιοανατολικὸν ἄκρον σημερινοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου).

5) Μέγα κιονόκρανον μετ' αὐλακώσεων (πίν. 213β), πιθανῶς ρωμαϊκῶν χρόνων, χρησιμοποιοῦν ὅμως εἰς τὴν βασιλικήν, διαστ. $0.56 \times 0.56 \times 0.38$.

6) Πλάξ μετὰ γλυπτοῦ ἐπιμήκους σταυροῦ, διαστ. $1.50 \times 0.37 \times 0.18$. Εὗρέθη τοποθετημένος εἰς βαθμίδα μικρᾶς κλίμακος δυτικῶς τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ.

7) Τέλος, μνημονεύομεν ἐπίκρανον παραστάδος, ρωμαϊκῶν χρόνων, χρησιμοποιοῦν εἰς τὴν βασιλικήν, εἰκονίζον κυμάτιον ἀναλυόμενον εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς ἀστραγάλων, ὧν, ἀνθεμίων καὶ σταυρομαϊάνδρου (πίν. 212α), διαστ. δὲ $0.38 \times 0.38 \times 0.22$ μ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

31. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1960 τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου ἐξετέλεσεν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος ἐποπτευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου τῆς Β' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας καὶ ἐν συνεχείᾳ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Δ. Κοντῆ.

Τὰ διατεθέντα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας χρηματικὰ ποσὰ ἦσαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεπαρκῆ, ἐχρειάσθη δὲ πλὴν τῆς συμβολῆς τοῦ τοπικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Νομαρχίας Δωδεκανήσου νὰ καταβληθῇ τὸ ποσὸν τῶν 400.000 δραχμῶν ἐκ μέρους τοῦ Ε.Ο.Τ., διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου, ὅπου ἀνηγέρθη ἡ προέκτασις τοῦ ξενοδοχείου «Ἥλιος». Τὸ ἀνωτέρω ποσὸν μαρτυρεῖ ποίας ἐκτάσεως ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ τοῦ ποσοῦ τῶν 58.000 δραχμῶν, τὰ ὅποια συνολικῶς διέθεσεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι σεβαστὸν ποσὸν διὰ τὴν περάτωσιν τῆς ἐν τῷ οἰκοπέδῳ του ἀνασκαφῆς διέθεσε καὶ ὁ κ. Ἐπαμ. Σολούνας.

Α'. NOTION ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Αἱ ἀρχαῖαι ὁδοὶ Ρ31 καὶ Ρ17

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, ἰδιοκτησίας Γ. Πλατῆ, ὅπου ἀνηγέρθη ὁ κινηματογράφος «Παλλὰς», παρὰ τὴν λεωφόρον Βασιλίσσης Φρειδερίκης ἀνεσκάφη ἔκτασις 45.00 × 18.00 μ. περίπου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην ἀνεφάνησαν λείψανα τῶν ὁδῶν Ρ31 καὶ Ρ17, παρὰ τὴν διασταύρωσιν αὐτῶν καὶ τοῖχος ἀνήκων εἰς πρόσοψιν ἀρχαίου κτηρίου.

Ἡ ὁδὸς Ρ31¹, τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ὁποίας εἶχεν ἀνασκαφῇ ἐπὶ ἰταλοκρατίας εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ κήπου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Δωδεκανήσου χώρον, νοτίως τοῦ λιμένος τοῦ Μανδραχίου², ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὴν διεδέχθησαν ἐντὸς τῆς Μεσαιωνικῆς πόλεως

1 Ἰ. Δ. ΚΟΝΤΗΣ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς Ρυμοτομίας τῆς Ρόδου, σ. 24.

2 Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἰδὲ Ἰ. ΚΟΝΤΗΝ, ἔ.ἀ. σ. 10, 2, Γγ καὶ σ. 24 ὡς καὶ ἐν ΑΜ 73, 1938, σ. 146, 152. L. MORRIGONE ἐν As Athene 27-29, 1949-51, 359, 2. P. CARRATELLI ἐν Studi Giaceri 1940, σ. 256 σημ. 13. Εἰκόνα ἰδὲ ἐν ΑΜ ἔ.ἀ. παρ. πίν. 119.

μικρὰ ἀνώνυμος ὁδὸς νοτιώτερον ταύτης ἢ ὁδὸς Λάχνητος καὶ ἐν μέρει ἡ ὁδὸς Ἀγίου Φανουρίου, ὡς ἀπεδείχθη εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν¹.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Πλατῆ ὑπὸ τὸ ἐκ τοίχου κατευθύνσεως ἐπίσης ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ὄριον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας², ἀπεκαλύφθησαν ἔγχνη τῶν συνήθων εἰς Ρόδον ὁδοστρωμάτων βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰς πῆλινος ἀγωγὸς κατευθυνόμενος ὀφιοειδῶς ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ καμπτόμενος πρὸς Α. (πίν. 215α).

Ὁ ἀγωγὸς οὗτος καὶ τὰ ἐλάχιστα ἔγχνη ὁδοστρωμάτων ἦσαν τὰ τελευταῖα εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐναπομείναντα λείψανα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ31. Περαιτέρω ἔρευνα, καθ' ἅπαν τὸ βάθος τοῦ οἰκοπέδου Πλατῆ, δὲν ἀπεκάλυψεν ἔγχνη ὁδοστρωμάτων. Ταῦτα προφανῶς εἶχον καταστραφῇ ἐκ τῆς ἀρσεως τοῦ ἀγροῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, ὅτε ὑπῆρχεν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην μεγάλος κῆπος ἐκ πορτοκαλλεῶν καὶ λοιπῶν ἐσπεριδοειδῶν. Λόγῳ τῶν ὑπερκειμένων τοίχων καὶ λοιπῶν κατασκευῶν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ εὑρεθῇ καὶ καταμετρηθῇ εἰς τὴν θέσιν ταύτην τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ31, ἡ ὁποία ἐκ τοῦ παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Μανδρακίου τμήματός της κατατάσσεται μεταξὺ τῶν πλατειῶν ὁδῶν τῆς ἀρχαίας Ρόδου.

Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ17³, ἡ ὁποία ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ σχεδίου ἐπὶ τῇ βάσει ἀγροτικῆς ὁδοῦ ὑπαρχούσης παρὰ τὸ ἀρχαῖον στάδιον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀπεκαλύφθησαν διάσπαρτα ἔγχνη ὁδοστρωμάτων, κατὰ μῆκος τοῦ οἰκοπέδου Πλατῆ. Ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων τούτων ὑπῆρχον τεμάχια πηλίνων ἀγωγῶν, τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῶν ὁποίων διεσώζετο καλύτερον ὑπὸ τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας (πίν. 215α).

Ἡ κλίσις τῆς ὁδοῦ Ρ17 ἦτο ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἥτοι ἀπὸ τῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὸν λιμένα τῆς Ἀκανδιᾶς, ὡς δεικνύει καὶ ἡ πρὸς Α. κάμψις τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ τῆς ὁδοῦ Ρ31.

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου Πλατῆ καὶ ὑπὸ τὰ ἀνεγερθέντα ἀνατολικά καταστήματα ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ κινήματογράφου «Παλλὰς», εἰς ἀπόστασιν 7.00 μ. νοτίως τοῦ νοτίου ρείθρου τοῦ πεζοδρομίου τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Φρειδερίκης, ἀπεκαλύφθη τμήμα τοίχου (πίν. 215β) ἐξαιρετικῶς ἐπιμελελημένης τοιχοποιίας, ἀποτελοῦν τὸ βόρειον ὄριον τῆς ὁδοῦ Ρ17. Ὁ τοίχος οὗτος ἀποτελεῖτο ἐκ κανονικῶν λιθοπλίνθων, ἀπολύτου ἀρμογῆς. Διὰ πρώτην φοράν εἰς Ρόδον, τὸ ἔξεργον τῶν λιθοπλίνθων δὲν διεκόπτετο ἐμφανῶς

1 I. KONTES, Ρυμοτομία, πίναξ V.

2 AM ἔ.ἀ. πίναξ IV.

3 I. KONTES, Ρυμοτομία, σ. 18, πίναξ I καὶ II. AM 73, 1938, πίναξ III, IV. ΠΑΕ 1952, σ. 565, εἰκ. 10.

ὑπὸ περιτενείας, ἀλλ' ἔφθανε σχεδὸν μέχρι τῶν ἀρμῶν τῶν λίθων. Τὸ μῆκος τοῦ ἀναφανέντος τοίχου ἦτο ἐν συνόλῳ 11.00 μ.. Τὸ καλῶς σωζόμενον μῆκος τοῦ ἔφθανε περίπου τὰ 6.00 μ. καὶ τὸ μέγιστον ὕψος αὐτοῦ περίπου τὰ 2.00 μ., ἐπάτει δὲ ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως ἐκ μικρῶν ἀκατεργάστων λίθων.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι τὴν ἀνωτέρω σημειωθεῖσαν πρὸς Α. κλίσιν τῆς ὁδοῦ φαίνεται, ὅτι παρηκολούθει λίαν διακριτικῶς καὶ τὸ ἀρχαῖον κτήριον, ὡς δεικνύει ἡ κατὰ τοὺς δύο κατωτάτους δόμους κατιοῦσα κλιμακωτὴ διάθροσσις τῶν ὀριζοντίων ἀρμῶν τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν ἀνωδομὴν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου.

Καὶ τῆς ὁδοῦ P17 δὲν κατέστη δυνατόν νὰ εὑρεθῇ τὸ ἀκριβὲς πλάτος. Οἱ πῆλιννοι ὅμως κατὰ μῆκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀγωγοὶ εὑρέθησαν εἰς μεγίστην ἀπόστασιν 4.00 μ. τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς νοτίας ἐπιφανείας τοῦ ἀρχαίου τοίχου.

Τεμάχια μολυβδίνων ἀγωγῶν, προσερχομένων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ ὕδραγωγείου τῆς ἀρχαίας πόλεως, εὑρέθησαν εἰς τὰ κατώτερα στρώματα (πίν. 216α) τῆς ὁδοῦ P17, δὲν προήρχοντο ὅμως ἐκ τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν νεωτέρων, ὡς ἔδειξε τμῆμα μολυβδίνου ἀγωγοῦ εὑρεθὲν πρὸ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος ἀρχαίου τοίχου καὶ εἰς τὸ ὕψος τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν κάτω δόμου.

Β'. ΒΟΡΕΙΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Οἶκ. Σολούνια, Παπαχριστοδούλου (παρένθ. πίν. Α'). Ἡ πρὸς Ν. συνέχεια τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1958 ἀνασκαφείσης καὶ μελετηθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ P39α¹ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Ἀ. Μαραβέλια, ἀνεσκάφη καὶ ἐμελετήθη κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐντὸς τοῦ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ἐθνάρχου Μακαρίου καὶ Χαϊλὲ Σελασιὲ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ἐπ. Σολούνια, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ ξενοδοχεῖον «Δελφίνι» καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαχριστοδούλου, ὅπου ἐκτίσθη τὸ ξενοδοχεῖον «Λαοκόων». Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σολούνια ἐπίσης ἀνεσκάφησαν καὶ ἐμελετήθησαν ἡ πρὸς Δ. συνέχισις τῆς ἐπίσης ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μαραβέλια μελετηθείσης ὁδοῦ P3α, ἡ νέα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὁδὸς P3β καὶ διάφοροι θεμελιώσεις μεταγενεστέρων οἰκήσεων μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ὁδῶν, ὡς καὶ σύστημα ὑπογείου δεξαμενῆς.

Ἐκ τῆς ὁδοῦ P39α ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοῦ ὑπονόμου τῶν παροδίων ἀρχαίων κτηρίων κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου Σολούνια.

Ὁ ὑπόνομος εὑρίσκετο κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ ἦτο ἐστεγασμένος δι' ὀριζοντίων πλακῶν ἐκ πωρολίθου (πίν. 216β).

Ἐκ τοῦ δυτικοῦ παροδίου κτηρίου διεσώζετο τμῆμα τῆς ἀνωδομῆς ἀποτελούμενον ἐξ ἐνὸς δόμου, στενῶν πωρολίθων κατὰ πλάτος τεθειμένων εὐ-

1 Ἰδὲ ἐν ΠΑΕ 1958, σ. 233.

ρισκομένου περίπου εἰς τὸ ὕψος τῶν πλακῶν στεγάσεως τοῦ ὑπονόμου. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτου δόμου ἔβαινεν ἕτερος δόμος μεγαλυτέρων πωρολίθων καθ' ὕψος τεθειμένων, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ διεσώζοντο λείψανα τοῦ τρίτου δόμου ἐκ πλακῶν ὁμοίου ὕψους ὡς ὁ πρῶτος δόμος. Οὕτω παρουσιάσθη ἐνταῦθα δεῖγμα ψευδισοδόμου τοιχοποιίας (πίν. 217α).

Πρὸ τοῦ τοίχου τούτου ὑπῆρχε σειρὰ κατὰ μῆκος τεθειμένων πλακῶν ἐκ πωρολίθου, αἵτινες ἀπετέλουν ἐν εἶδος πεζοδρομίου. Μεταξὺ τῆς σειρᾶς τῶν πλακῶν καὶ τοῦ κτηρίου ὑπῆρχεν ἀπόστασις 0.35 ἕως 0.40 μ. περίπου, ἣτις δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ, ἐὰν ἀπετέλει κατὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐλακα ἢ ἤτο ἔκτοτε πλήρης χώματος.

Τὸ διασωζόμενον ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ὁδοῦ ἀπετέλει τοῖχος ἐξ ἀκανονίστων λίθων προερχόμενος ἐκ μεταγενεστέρας ἐποχῆς.

Τὸ διαπιστωθὲν πλάτος τῆς ὁδοῦ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο 5.29 μ.¹

Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τῆς παρούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Νικ. Παπαχριστοδούλου, ὅπου ἀνηγέρθη τὸ ξενοδοχεῖον «Λαοκῶν» παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθνάρχου Μακαρίου, ἀμέσως ἀνατολικῶς τοῦ ξενοδοχείου «Ἀχροπόλ» καὶ βορειοανατολικῶς τοῦ ξενοδοχείου «Κολοσσός» ἰδιοκτησίας Μαραβέλια (ιδεὶ ΠΑΕ 1958, σ. 233 κ.ἐ.). Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐπερατώθη κατὰ τὸ ἔτος 1961², ἀλλὰ τὰ συμπεράσματά της παρέχονται εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, ὡς ἀποτελοῦντα συνέχειαν τῆς ἀνασκαφῆς Σολούνια.

Ἡ βορειότερα συνέχισις τῆς ὁδοῦ P39α ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Παπαχριστοδούλου, ἔνθα ἀνεσκάφη γωνία ἀρχαίου κτηρίου ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, εἰς πρώτην χρῆσιν. Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τῆς ὁδοῦ P39α εὐρέθη εἰς μέγιστον ὕψος τεσσάρων δόμων.

Αἱ λιθοπλίνθοι τῶν δύο ἀνωτέρων δόμων τοῦ τοίχου τούτου ἔφερον ἔξεργον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς περιτένειαν (πίν. 217β).

Τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ὁδοῦ P39α ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Παπαχριστοδούλου εὐρέθη ἐν μέρει, σημειούμενον εἰς τὸν παρένθ. πίν. Α', εἰς ἀπόστασιν 5.10 μ. ἕως 5.20 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ δύο παρ' ἀλλήλας λιθοπλίνθων.

Ὁ εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένος ὑπόνομος, σημειούμενος εἰς τὸ σχέδιον, κατὰ μὲν τὸ νότιον μέρος τῆς ἀνασκαφῆς ἐκαλύπτετο δι' ὀριζοντίων πλακῶν,

1 Ἐν ΠΑΕ 1958, σ. 233 κ.ἐξ., ἀνασκαφαὶ Ρόδου, τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ P39α εἶχε μετρηθῇ μεταξὺ τῶν δύο παροδίων τοίχων, οἵτινες εὐρέθησαν ὁ μὲν ἀνατολικὸς κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ δαπέδου, ὁ δὲ δυτικὸς κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν 20.00 μ. περίπου καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐρέθη τὸ ἐκεῖ σημειούμενον πλάτος τῆς ὁδοῦ 5.15 μ. Ἀκριβὲς εἶναι τὸ μετρηθὲν εἰς τὴν θέσιν ταύτην.

2 ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 302β, πίν. 364.

κατὰ δὲ τὸ βορειότερον διὰ κεκλιμένων ἐκατέρωθεν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ μέσον συνεπληροῦντο δι' ὀριζοντίας, ἐν εἵδει κλειδίου, πλακός (πίν. 218α)¹.

Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ3α. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ταύτης κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1958 εἶχε προσδιορισθῇ εἰς 5.10 μ. περίπου ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μαραβέλια καὶ εὐρέθη τὸ αὐτὸ περίπου καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφήν, ἃν καὶ τὰ ὅρια τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν ἦσαν ἐντελῶς σαφῆ. Τῶν ὁδοστρωμάτων εὐρέθησαν λείψανα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ, διατραχθέντα προφανῶς ἐκ τῶν πολλῶν ἀλλεπαλλήλων προχείρου κατασκευῆς κτιστῶν ὀχετῶν. Ὑπὸ τοὺς ὀχετοὺς τούτους ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένος ὑπόνομος καλυπτόμενος δι' ὀριζοντίων πλακῶν καὶ μὴ διερχόμενος καθ' ἅπαν τὸ μῆκος ἐκ τοῦ μέσου τῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ παρεκκλίνων κυρίως κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ὁδοῦ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ὑπονόμου τούτου συνελέγησαν ὀστρακα ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ τεμάχια μεγαρικῶν σκύφων (πίν. 219).

Ὁ ὑπόνομος οὗτος εἶχε βάθος 1.25 μ. καὶ πλάτος 0.55 μ.

Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ3β. Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου Σολοῦνια διεκόπτοντο οἱ ἀπὸ Ν. πρὸς Β. τοῖχοι τῶν ἐσωτερικῶν διαμερισμάτων τοῦ βορείως τῆς ὁδοῦ Ρ3α ἀρχαίου κτηριακοῦ συγκροτήματος; χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ συνέχισις αὐτῶν πρὸς τὸ πέρας τοῦ οἰκοπέδου. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, προΐοσης τῆς ἀνασκαφῆς, ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένη κοίτη ὑποδοχῆς τῶν λιθοπλίνθων τοῦ θεμελίου τῆς προσόψεως τοῦ ἀρχαίου κτηρίου κατευθύνσεως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Αἱ λιθόπλινθοι εἶχον ἀφαιρεθῇ ὁλοσχερῶς ἐκ τῆς κοίτης, ἥτις ἀπετέλει τὸ νότιον ὄριον τῆς ἐνταῦθα διὰ πρώτην φοράν ἀποκαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ3β (παρένθ. πίν. Α').

Ἡ ὑπαρξίς ἐνταῦθα τῆς ὁδοῦ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀπουσίας βορείως τῆς κοίτης ταύτης οἰκοδομικῶν λειψάνων (πλὴν ἐνὸς μικροῦ ἀνήκοντος πιθανῶς εἰς μεταγενέστερον κτήριο) καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως παρ' αὐτὴν φρεατίου τῆς συνήθους εἰς τὰς ἀρχαίας ροδιακὰς ὁδοὺς ἀπαντώσης μορφῆς.

Τὸ βόρειον ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ3β ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ ἀνατολικώτερον κείμενον οἰκόπεδον Ν. Παπαχριστοδοῦλου (παρένθ. πίν. Α'). Τὸ ἐσχημάτιζεν ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ἀρχαίου γωνιαίου οἰκοδομήματος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω ἐν σελίδι 276 (πίν. 218β).

Ὁ τοῖχος οὗτος ἀποτελεῖτο ἐκ τεσσάρων δόμων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν μέρει οἱ τρεῖς καὶ καθ' ἅπαν τὸ μῆκος οἱ δύο ἀνώτεροι ἔφερον ἔξεργον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς περιτένειαν.

Τὸ βόρειον τοῦτο ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ3α, ὡς συνάγεται ἐκ μετρήσεων ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ἀπέχει ἀπὸ τῆς κοίτης τοῦ νοτίου ὁρίου τῆς αὐτῆς ὁδοῦ περίπου 12.50μ. Ἄρα ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ3β ἦτο πλατεῖα.

¹ ΠΑΕ 1958, σ. 234, πίν. 176β καὶ 177α.

Σ η μ ε ί ω σ ι ς. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Παπαχριστοδοῦλου ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ὑπὸ λίαν δυσμενεῖς συνθήκας ἀφ' ἐνὸς μὲν λόγῳ τῆς θέσεως τοῦ οἰκοπέδου εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως καὶ τῶν παρακειμένων ὑψηλῶν οἰκοδομῶν ἀφ' ἑτέρου δὲ λόγῳ τῆς συσσωρεύσεως εἰς τὸ βάθος τοῦ οἰκοπέδου ὑλικῶν καὶ κυρίως λόγῳ τῆς δυσκολίας ἀναπετάσεως καὶ μεταφορᾶς τῶν χωμάτων. Ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὸ βάθος τοῦ οἰκοπέδου κατὰ τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ μετ' ἀκριβείας, ποῖος ἐκ τριῶν παραλλήλων ἀνασκαφέντων τοίχων ἀπετέλει ἐνταῦθα τὸ νότιον ὄριον τῆς ὁδοῦ Ρ3β. Ἐκτὸς τούτου, ἡ ὁδὸς εἶχε καταπατηθῇ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὡς συνήχθη ἐκ δαπέδων εὑρεθέντων ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν τὰ ἐν πίν. 220 α.β ἀνάγλυφα.

Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Σολούνια καὶ μεταξὺ τῶν ὁδῶν Ρ3α καὶ Ρ3β ἦλθεν εἰς φῶς μέγα πλῆθος τοίχων προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μεταγενεστέρων οἰκοδομήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον κατὰ μέγα μέρος ἀλλοιώσει τὴν μορφήν τοῦ ἀρχαιοτέρου κτηρίου. Παρ' ὅλα ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τὸν πίνακα 221α διακρίνεται, παρὰ τὰς ὁδοὺς ὑπῆρχον τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς μικρότερα διαμερίσματα ἐνῶ τὸ βάθος κατεῖχε μέγας τετράγωνος χώρος διαστάσεων 6.80×6.00 μ. περίπου, ἀνήκων προφανῶς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν τοῦ πρώτου, ἀρχαιότερου, κτηρίου. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη αὐλὴ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἶχε καταπατηθῇ, ὡς κατέστη φανερόν ἐκ δαπέδου εὑρεθέντος κατὰ μέρος εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἀνασκαφῆς (πίν. 221α).

Ἐπίσης διεπιστώθη θεμελίωσις μικρᾶς διόδου ἀποτελούσης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ρ3α εἰσοδὸν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον αὐτῆς.

Παρομοία διαμόρφωσις ἐσωτερικῆς αὐλῆς καὶ στενῆς διόδου διεφάνη καὶ μεταξὺ τῶν πολυαριθμῶν τοίχων τοῦ νοτίως τῆς ὁδοῦ Ρ3α ἀρχαίου κτηρίου.

Λόγῳ τοῦ περιορισμένου τῶν διατεθέντων κονδυλίων καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ, δὲν κατέστη δυνατόν, νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ συστηματικῶς εἰς βάθος πρὸς πλήρη διαλεύκανσιν τῶν ἀπείρων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προέκυψαν.

Σημειοῦται ἐν τέλει, ὅτι ἐξεκαθαρίσθη ὑπόγειος, εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένη, δεξαμενὴ ὕδατος, τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα ἐκαλύπτοντο δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Ἡ σχέσις τῆς δεξαμενῆς ταύτης πρὸς τὰ ὑπερκείμενα κτήρια δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ. Ἐκ τῆς δεξαμενῆς ταύτης προέρχονται τὰ ἐν πίν. 222 τεμάχια κονιαμάτων.

Γ'. ΔΥΤΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΕΩΣ

Ἐντὸς τοῦ χώρου, ὅστις ὀρίζεται ὑπὸ τῶν ὁδῶν Ρῆγα Φεραίου, Ἐλευθ. Βενιζέλου καὶ Βασιλίσσης Φρειδερίκης καὶ κατὰ τὸ Α. μέρος αὐτοῦ, ἦτοι παρὰ

τὴν λεωφόρον Βασιλίσσης Φρειδερίκης, ἐγένετο μεγάλης ἐκτάσεως δοκιμαστική ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἢ μὴ ἀρχαίων καὶ εἰς τὸν ἐντοπισμὸν αὐτῶν προκειμένου νὰ χορηγηθῇ ἄδεια ἐπεκτάσεως τοῦ ξενοδοχείου «Ἡλῖος». Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐγένετο ἐξόδοις τοῦ Ε.Ο.Τ. καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένας ἀνασκαφάς ¹.

Ἐπειδὴ ὁ χαρακτήρ τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ἐξερευνητικός, αἱ ἐργασίαι ἔφθασαν εἰς τὰς διαφόρους θέσεις μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ἀρκετὸν διὰ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ σχετικοῦ συμπεράσματος.

Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ 29β. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀπεκαλύφθη δυτικῶς τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Φρειδερίκης καὶ εἰς βάθος 3.00 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς λεωφόρου ταύτης (πίν. 221β καὶ παρένθ. πίν. Β').

Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον αὐτῆς ἀπετέλει εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένος τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 33.00 μ. περίπου, ἥτοι καθ' ὅλον τὸ πρὸς τὴν λεωφόρον Βασιλίσσης Φρειδερίκης πλάτος τοῦ οἰκοπέδου.

Ὁ τοῖχος οὗτος, ὡς καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς του φαίνεται, ἀπετέλει τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀρχαίου κτηρίου. Ἐκ τῆς ἀνωδομῆς οὐδὲν ἔχνος περιεσώθη.

Τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀποτελεῖτο κατὰ μέρος ἐκ βράχου καὶ κατὰ μέρος ἐκ πωροπλίνθων. Τοῦτο ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ νότιον μέρος τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς μῆκος 13.00μ.

Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων ἐκυμαίνετο μεταξὺ 5.20μ. καὶ 5.60μ., μὴ καταστάσης δυνατῆς ἀκριβεστέρας μετρήσεως, ἐπεὶ δὲν διεσώθησαν στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀνωδομῶν.

Ἐντὸς τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ ἀνεσκάφησαν νεώτεροι προχείρου κατασκευῆς κτιστοὶ ἀγωγοί.

Δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ ἀνεσκάφη εἰς μεγάλην ἔκτασιν σύμπλεγμα ὑπογείων κατασκευῶν ἐσκαμμένων κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἐκ τῶν ὁποίων δύο συγκροτήματα ἐχρησιμοποιοῦν τὸν αὐτὸν βράχον ὡς στέγην, ἐνῶ τὸ ἐν φαίνεται, ὅτι θὰ εἶχε προσθέτους ἐπιπέδους ἢ θολωτάς καλύψεις.

Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου συγκροτήματος (πίν. 223 καὶ παρένθ. πίν. Β, Α καὶ Β) ἤλθον εἰς φῶς κυρίως δύο εὐρεῖς χώροι, ὁ βορειότερος (παρένθ. πίν. Β', Α) ἐκ τῶν ὁποίων εἶχε διαστάσεις 4.50 × 9.50μ. περίπου, ἐνῶ ὁ νοτιώτερος (παρένθ. πίν. Β', Β), ὅστις δὲν ἀνεσκάφη καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ ἦτο μεγαλύτερος.

Ἐντὸς μέρους τοῦ βορειότερου χώρου ὑπῆρχον ἐναποθηκευμένοι 137 ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς (πίν. 226β) χρονολογούμενοι πιθανῶς εἰς τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ. καὶ μάλιστα εἰς τὴν πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 227/6 περίοδον ².

1 ΠΑΕ 1959, σ. 189.

2 Τούτους μελετᾷ ἡ Δεσποίνις V. GRACE μετὰ τῶν ἄλλων ροδιακῶν ἀμφορέων.

Εἰς τὸν παραπλευρώς νοτιώτερον χώρον ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προὐχώρησεν εἰς βάθος, ἀλλὰ πῆλιν αἰδομένη κατασκευῆς τεμάχια προερχόμενα ἐκ μεγάλων ἀγγείων, τὰ ὅποια μόνον δι' ἐργαστηριακὴν χρῆσιν δικαιολογοῦνται, ἤγαγον εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἐργαστήριον.

Ἡ εἰς τὸ μέλλον περαιτέρω ἀνασκαφὴ θὰ ἀποκαλύψῃ ἀσφαλῶς πλείονα στοιχεῖα περὶ τοῦ χώρου τούτου.

Οἱ δύο οὗτοι χώροι ἐπεκονιώνουν δι' ἀνοίγματος ἐσκαμμένου εἰς τὸν βράχον. Ἰδιαιτέρως σημειοῦται ὅτι ἐν τμήμα τοῦ βορειότερου χώρου διέσωζε κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος τῶν πλαγίων τοίχων αὐτοῦ τὴν εἰς τὸν βράχον ἐσκαμμένην κοίτην ἐνάρξεως τῆς θολωτῆς στεγάσεως αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν δυτικώτερον κατὰ μέρη ἀνασκαφέντων χώρων οὐδὲν κατέστη δυνατόν μετὰ βεβαιότητος νὰ διαπιστωθῇ, ἡ δὲ ἐν αὐτοῖς περαιτέρω ἀνασκαφὴ διεκόπη κατόπιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ε.Ο.Τ. νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ξενοδοχείου μόνον εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου. Μέρη τῶν χώρων τούτων ἦσαν σχεδὸν πλήρη ἐκ πλήθους παντοίων ὀστράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ συγκολληθὲν (πίν. 224) τμήμα ἐλληνιστικοῦ προφανῶς ροδιακοῦ κρατῆρος¹. Καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ πλήθους τούτου τῶν ὀστράκων συνηγορεῖ περὶ τῆς πλησίον ὑπάρξεως ἐργαστηρίου.

Κατὰ τὸ βορειότερον μέρος τοῦ σκάμματος, πέραν τῆς ἀποθήκης τῶν ἀμφορέων καὶ ἀμέσως νοτίως τῆς λεωφόρου Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἐσκάφη τὸ πρῶτον συγκρότημα ὑπογείων ἐστεγασμένων χώρων (πίν. 225α).

Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ στενοῦ διαδρόμου μήκους 20.00μ. περίπου, ἐκαστέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν δωμάτια. Τὸ δυτικὸν μέρος τῆς κατασκευῆς ταύτης εἶναι λίαν κατεστραμμένον, ἀπολήγει δὲ πρὸς Δ. εἰς τὸ ἀνοίγμα (πίν. 225β), τὸ ὅποιον ἀνήκει πιθανῶς εἰς ἀρχαίαν κρήνην². Εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος ἡ εἴσοδος ἐγένετο διὰ κατεστραμμένης ἤδη κλίμακος (πίν. 225α καὶ παρ. πίν. Β', Γ').

Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς εἰσόδου ταύτης προέρχονται τὰ εἰς τὴν πρώιμον χριστιανικὴν ἐποχὴν χρονολογούμενα ληκύθια καὶ λοιπὰ ἀγγεῖα τοῦ πίν. 227, φέροντα μονογράμματα καὶ τὴν ἐν πίν. 228α σφραγῖδα μετ' ἀντιστρόφου ἐπιγραφῆς *CEVHPHIANΟΥ ΕΠΙΣΚΟ* .....

Ὑπεράνω τῶν ὑπογείων τούτων χώρων ὑπῆρχον ἀνοίγματα ἀερισμοῦ. Τὰ ἀξιολογώτερα δὲ ἐκ τῶν εὐρημάτων ἦσαν κυρίως τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν κονιαμάτων (πίν. 226α).

¹ Τὰ ὀστρακα ταῦτα αποτελοῦν πλὴν τῶν μεγαρικῶν σκύφων τὴν πρώτην μαρτυρίαν τῆς ροδιακῆς ἐλληνιστικῆς ἀγγειοπλαστικῆς.

² Ἰδὲ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ἔργον 1960, σ. 200.

Τὸ τρίτον ὑπόγειον συγκρότημα ἀποτελεῖτο ἐκ δύο κυρίως μεγάλων δεξαμενῶν διαμέτρου περίπου 4.00μ. συγκοινωνουσῶν μεταξύ των. Τὸ ἐσωτερικὸν φέρει ὑδραυλικὸν κονίαμα. Ἡ κάθοδος εἰς τὴν δεξαμενὴν ἐγένετο διὰ τῆς κλίμακος (πίν. 229 καὶ παρ. πίν. Β', 4). Εἰς τὸ κέντρον τῆς πρώτης, δυτικῆς, δεξαμενῆς ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος κίων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης (πίν. 228γ).

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων κατὰ τὰ ἀνώτερα στρώματα κατασκευῶν τὸ καλύτερον σωζόμενον ἦτο ἐπίμηκες κτήριο, ἀπολήγον πρὸς Δ. εἰς ἀψίδα (πίν. 229). Τὸ δάπεδον τοῦ κτηρίου τούτου, διαστάσεων 8.50×2.40 μ., ἀποτελεῖται ἐκ μαρμαροθετημάτων.

Δ'. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΖΩΝΗΣ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη ἐγένετο ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ ἰδιοκτησίας Εὐαγγελίας Γερρονικόλα-Δουλγάρου, ΒΔ. τοῦ τέρατος τῆς ὁδοῦ Χειμάρρας κατόπιν εἰδικῆς διαταγῆς τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἢ μὴ ἀρχαίων εἰς τὸ δεσμευμένον ἀρχαιολογικῶς τοῦτο κτῆμα. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνασκαφὴ διεκόπη ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀρχαίων.

Ἐντὸς τῶν διανοίγεισων τάφρων ἀπεκαλύφθησαν ἀσφαεῖς τοῖχοι ἐκ λίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν, περισυνελέγησαν διεσπαρμένα τεμάχια μαρμάρων προερχομένων ἐξ ὀρθομαρμαρώσεων καὶ τελικῶς ἀνεσκάφη εἰς χώρος ἀνθίκων προφανῶς εἰς μεγαλύτερον παλαιοχριστιανικὸν συγκρότημα.

Ὁ χώρος οὗτος ἔχει σχῆμα σταυροειδές, κατὰ τὴν βορείαν δὲ αὐτοῦ πλευρὰν ἀπολήγει εἰς ἀψίδα (πίν. 230).

Τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τούτου ἀποτελεῖται ἐκ ψηφιδωτοῦ διακεκοσμημένου διὰ διαφορετικῶν καθ' ἕναστον τμήμα γεωμετρικῶν διακοσμήσεων.

Τὸ κέντρον τοῦ χώρου κατέχει ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου μήκους 2.63μ. περίπου πλέγμα σταυροειδῶν πλοχμοσχημῶν κοσμημάτων ἐγγεγραμμένων ἐντὸς ὀκταγώνων μετὰ ποικίλων ἐνδιαμέσων κοσμημάτων. Πέριξ τοῦ τετραγώνου τούτου ὑπάρχει κόσμημα ρομβοειδὲς σταυρόσχημον, πλαισιούμενον ὑπὸ πλοχμοῦ, εἰς τοὺς ἄλλους δὲ χώρους ὑπάρχουν ἐπίσης μαιανδροειδεῖς καὶ ποικίλων ἄλλων σχημάτων διακοσμήσεις.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν ἐμφάνισιν παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, ἐκ τῆς ὁποίας μέχρι σήμερον μόνον διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, συγκεντρωθέντα ἤδη εἰς τὸ ὑπὸ τακτοποίησιν παλαιοχριστιανικὸν καὶ βυζαντινὸν Μουσεῖον Ρόδου, ἦσαν γνωστά¹.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνεφάνησαν διάσπαρτα ἀνθρώπινα ὀστᾶ, οὐδαμοῦ ὅμως ὀλόκληρος σκελετὸς ἢ κανονικὸς τάφος, συνελέγησαν δὲ τεμάχια ὑαλί-

¹ Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τ. ΣΤ', 1948, I, σ. 12 κ. ἐξ.

νων σκευῶν ἐλάχιστα βυζαντινὰ ὕστρακα καὶ μικρὰ τεμάχια κονιαμάτων, ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον γράμματα ἐκ βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ὡς καὶ τὸ ἐν πίν. 228β χρυσοῦν ἐνώτιον.

Κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνωτέρω σταυροειδοῦς κτίσματος (πίν. 230) κάτω ἀριστερὰ ἀνεσκάφη μικρόν, ἐντελῶς προχείρου κατασκευῆς κτίσμα, φέρον ἐσωτερικῶς κονίαμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγχάρακτον σταυρόν.

Ἡ ὑπαρξίς λειψάνων χριστιανικοῦ ναοῦ ἦτο, φαίνεται, γνωστὴ εἰς τὸν παλαιότερον ὀθωμανὸν ἰδιοκτήτην, ὅστις εἶχε διαδώσει, ὅτι καθ' ὕπνου (τὸν ἐπαίδευεν ὁ ἅγιος).

Ε' ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΝΑ. ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΡΟΔΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΚΑΝΔΙΑΝ

Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη σκοπὸν εἶχε τὴν διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἀρχαίων ἐντὸς τῆς δεσμευμένης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰταλοκρατίας ἀγροτικῆς περιοχῆς, ἰδιοκτησίας Καζούλλη, πρὸς ἀποδέσμευσιν τμήματος ταύτης.

Τὰ ἐκτεταμένα νεκροταφεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως νοτίως τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου ἄρχονται, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τυχαίων εὐρημάτων, γενομένων κατὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδροσωλήνων κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, ἀμέσως μετὰ σωζομένην ἀρχαίαν γέφυραν¹, δι' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἡ ὀδηγοῦσα πρὸς Ν. εἰς Κοσκινοῦ καὶ Καλλιθέαν.

Αἱ ἰταλικαὶ ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς ἀδημοσίευτα εἰσέτι συμπλέγματα ἀρχαίων τάφων κυρίως κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ὁδοῦ.

Ἡ παροῦσα ἀνασκαφὴ ἐνετοπίσθη κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης χῶρον. Ἐνταῦθα ἀνεσκάφη περιοχὴ ἐκτάσεως 30.00 × 45.00 μ. περίπου.

Τὸ δυτικώτερον μέρος τοῦ χώρου κατελαμβάνετο ὑπὸ ἰσοπεδωμένου βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον λίαν ἀσαφεῖς κοῦται παλαιοτέρων τοίχων καὶ ὀπαί, ἐνῶ κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος εὐρέθησαν προχείρου κατασκευῆς τοῖχος καὶ κατὰ μέρη πρόχειροι κτιστοὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοί. Μεταξὺ τῶν τοίχων ὑπῆρχον τεμάχια ἐνεπιγράφων ἐπιτυμβίων στηλῶν καὶ βωμῶν.

Αἱ ἐν γένει κατασκευαὶ ἦσαν λίαν εὐτελεῖς καὶ προήρχοντο ἐκ μεταγενεστέρων ἐποχῶν. Ἀναμφιβόλως καὶ ἡ περιοχὴ αὕτη περιλαμβάνετο εἰς τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα ἦσαν λίαν κατεστραμμένα δὲν ἐκρίθη σκόπιμον νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀρχαιολογικὴ δέσμευσις τοῦ ὡς ἄνω ἀγροῦ.

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΝΤΗΣ - ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

¹ AM 73, 1958, σ. 156.

32. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΧΟΝΔΡΟΥ ΒΙΑΝΝΟΥ

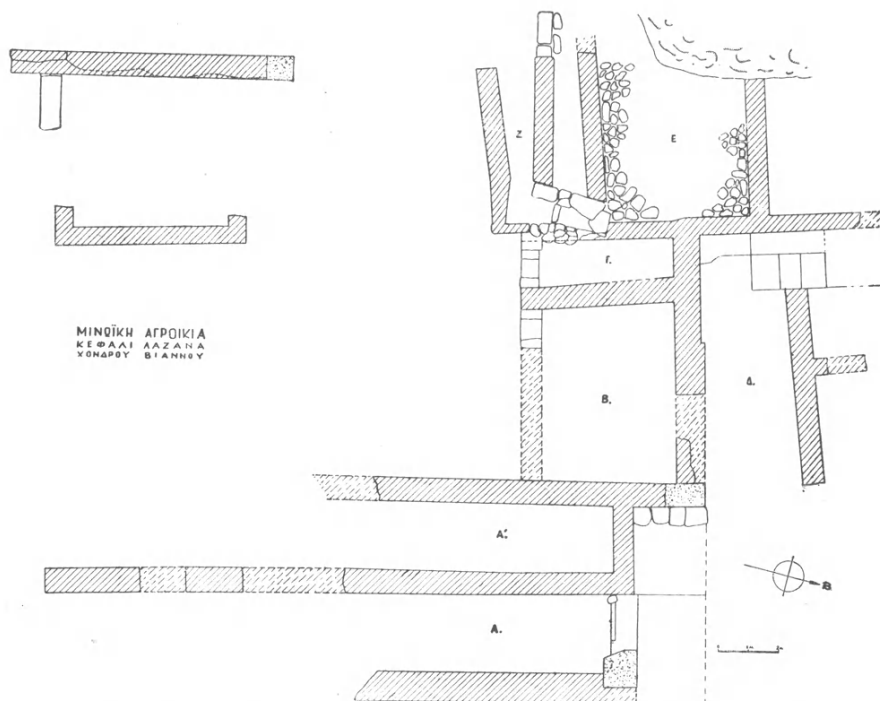
Α'. ΜΜ ΙΙΒ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΕΦΑΛΙ ΛΑΖΑΝΑ

Ἐπὶ τοῦ ἀμέσως κατέναντι καὶ πρὸς ΒΔ. τοῦ λόφου Κεφάλαι, ἔνθα ἀνεσκάφη ὁ ΥΜ ΙΙΙ συνοικισμός, ὑψώματος, τοῦ ἀποκαλουμένου Κεφάλαι Λαζανᾶ, εἶχον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρατηρηθῇ σημαντικὰ λείψανα τοίχων ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, μαρτυροῦντα σημαντικὴν μινωικὴν ἐγκατάστασιν. Ἡ ἀνασκαφή, μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς ἐπὶ τοῦ διασέλλου τῆς Κεφάλαι ἐκτεταμένης ΥΜ ΙΙΙ ἐγκαταστάσεως (πίν. 231α), ἐστράφη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ προφανῶς ἐκτεταμένου κτηρίου ἐπὶ τοῦ λόφου Κεφάλαι Λαζανᾶ, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι ἀνῆκεν εἰς περίοδον ἱκανῶς παλαιότεραν, δηλαδὴ εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀπὸ τῆς ΜΜ ΙΙΒ εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ, καὶ ὅτι εἶχεν ὑποστῇ λίαν σημαντικὰς βλάβας ἐξ ἀφαιρέσεως τῶν μεγάλων τοῦ πελεκητῶν λίθων, τόσον ὑπὸ τῶν οἰκιστῶν τῆς Κεφάλαι ὅσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν πέριξ μετοχίων. Πολλοὶ τοῖχοι διελύθησαν τελείως καὶ ἡ παρακολούθησις των ἦτο δυνατὴ μόνον ἀπὸ τὰ λαξεύματα ἐγκοιτάσεώς των. Ἐκ τῶν σωζομένων ὅμως καὶ νῦν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀποκαλυφθέντων λειψάνων κατέστη ἐμφανὲς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μεγάλου ἐνιαίου κτηρίου, χαρακτηρὸς πιθανῶς ἀγροικίας (εἰκ. 1), στερεῶς ὀκοδομημένου διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων κατὰ τοὺς κυρίους αὐτοῦ τοίχους καὶ διὰ μικροτέρων λογάδων λίθων κατὰ τοὺς πλείστους διαχωριστικούς, κατὰ διαδοχικὰ ἐπίπεδα κατερχόμενα ἀπὸ τῆς ἰσοπεδωθείσης διὰ λαξεύσεως τοῦ βράχου κορυφῆς πρὸς τὰ ΒΔ. καὶ μὲ κύριον ἄξονα ἐκ ΝΑ. πρὸς τὰ ΒΔ. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν λίθων ἐγένετο κυρίως εἰς τὸ νοτιανατολικώτερον τμήμα, ἐνῶ ἀντιθέτως διεσφίζετο μᾶλλον καλῶς ἡ ΒΔ. τούτου πλευρά. Ἐντὸς τῶν δωματίων τῆς κλιτύος εἶχον καταπέσει εἰς μεγάλους σωροὺς οἱ λίθοι τῶν τοίχων, τοῦτο δὲ κατέστησε λίαν δυσχερῆ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας, δοθέντος ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν τοίχων εἶχον διασεισθῇ καὶ διασπασθῇ ἀπὸ τῶν θεμελίων των. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι ἡ μινωικὴ ἀγροικία κατεστράφη ὑπὸ σεισμῶν ἰσχυροτάτης ἐντάσεως κατὰ τὸ τέρμα τῆς πρώτης νεοανακτορικῆς φάσεως.

Ἡ κατὰ κατερχόμενα ἀνδхра ὀργάνωσις τοῦ κτηρίου ἐβασίσθη εἰς σειρὰν ἐπιμήκων παραλλήλων τοίχων, τῶν ὁποίων ὁ χαρακτηρ ἦτο ἐν μέρει ἀντρευματικός. Μεταξὺ τούτων διὰ καθέτων τοίχων διεμορφώθησαν πολλὰ δωμάτια, τῶν ὁποίων ὀλίγα μόνον διεσώθησαν ἱκανοποιητικῶς πως. Τὰ ἐπὶ τῆς

κορυφῆς κείμενα δωμάτια, πρὸς τὴν ΒΔ. γωνίαν, ἔχουν προχειρότερον οἰκοδομηθῆ, στηριζόμενα κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν εἰς τὸν βράχον, καὶ ὑπέστησαν, ὡς φαίνεται, μετασκευάς. Τῶν ΝΑ. διαμερισμάτων διεσώθησαν μόνον δύο σχεδὸν παράλληλοι ἰσχυροὶ τοῖχοι, παρὰ τὸν ἓνα τῶν ὁποίων, τὸν νοτιανατολικόν, ἀνεκαλύφθη μέγα κατώφλιον μονόλιθον. Φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ὑπῆρχεν εἴσοδος εἰς τὴν ἀγροικίαν. Ἀλλ' ἡ κυρία εἴσοδος ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, μεταξὺ τῶν δύο πρώτων παραλλήλων τοίχων. Ἐπὶ

Εἰκ. 1. Κάτοψις Μινωικῆς ἀγροικίας εἰς Κεφάλι Λαζανᾶ Χόνδρου Βιάννου.

τόπου διεσώθη μέγα κατώφλιον με ἀναθύρῳσιν πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐξωθύρας καὶ με κυλινδρικὴν κοιλότητα διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ ἄξονος περιστροφῆς τῆς (πίν. 231β). Ἡ προσπέλασις ἐγένετο διὰ κλιμακωτῶν κεκλιμένων ἐπιπέδων, τῶν ὁποίων δύο ἐμφαίνονται ἀπὸ τῆς Β. γωνίας τοῦ οἰκήματος μέχρι τῆς ἐξεχούσης, κατὰ τὸν συνήθη εἰς τὴν μινωικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τρόπον, περαιτέρω γωνίας, ὅπου εἶχε τοποθετηθῇ χαμηλὸν θρανίον πρὸς ἀνάπαυσιν. Ἴσως τὴν κεκλιμένην ὁδὸν προσβάσεως ἐστήριξε κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν τοῖχος βαίνων παραλλήλως, ἀλλ' ἡ προσπέλασις ἐγένετο βεβαίως ἐν ὑπαίθρῳ. Ὑπαιθρος ἦτο καὶ ὁ

χωρος Δ, διαμορφωθείς μεταξύ τῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου καὶ ἐνὸς σχεδὸν παραλλήλως βαίνοντος τοίχου· ἐκεῖ ἀνευρέθη ἀπερριμμένη μεγάλη ποσότης ὀστράκων καὶ τμημάτων ἀγγείων, ἀποτελοῦσα πραγματικὸν ἀποθέτην, ἐξ ἐκείνων οἷτινες συνήθως εὐρίσκονται ἔξω τῶν μινωικῶν κτηρίων. Ἰδίως παμπληθέστατα ἦσαν τὰ τεμαχισμένα κύπελλα καὶ κύαθοι, πολλὰ τούτων μὲ σκοτεινὸν γάνωμα καὶ ἐνίοτε λευκὴν ἐπὶ τούτων διακόσμησιν, μαρτυροῦντα χρόνους ΜΜ III. Κατὰ τὸ ΒΔ, ἄκρον τοῦ χώρου τούτου διὰ πλακῶν ἐμορφουτο διάβασις πρὸς βορειότερα δωμάτια, νῦν καταστραφέντα.

Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον εἰσῆρχετο τις εἰς εἶδος ἐπιμήκους διαδρόμου (Α), σχεδὸν ἰσοπλατοῦς πρὸς ἕτερον παράλληλον χωρὸν, διαμορφούμενον εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον πέραν τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ὅστις παρηκολούθηθη ἐπὶ 15 περίπου μέτρα μετὰ διακοπῶν. Ἄν οἱ ἐπιμήκεις οὗτοι χώροι διηροῦντο διὰ καθέτου διαχωριστικοῦ τοίχου εἰς πλείονα διαμερίσματα δὲν εἶναι βέβαιοι, φαίνεται ὅμως τοῦτο πιθανὸν ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἶχον καταπέσει εἰς σωροὺς οἱ λίθοι εἰς γραμμὴν, προεκτεινομένην καὶ δυτικώτερον. Πάντως δὲν κατωρθώθη νὰ διασαφηθῇ ὁ τελείως διαλυθεὶς ὑποθετικὸς οὗτος τοῖχος. Κατὰ ποῖον τρόπον ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλήλους οἱ χώροι Α καὶ Α' δὲν εἶναι ἐπίσης σαφές, ἀλλ' ἡ ἐπικοινωνία δέον νὰ θεωρηθῇ βεβαία, ἀφοῦ μόνον οὕτω θὰ ἐγίνοντο προσιτὰ τὰ κατ' ἀνδρα ἀλλεπάλληλα διαμερίσματα τῆς ἀγροικίας.

Εἰς τὴν μέσσην ζώνην τὸ κεντρικὸν διαμέρισμα, νοτίως τῶν δωματίων Β καὶ Γ, ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας καὶ ὁ τοῖχος ὁ κλείων αὐτὸ πρὸς Ν. διεσώθη μόνον εἰς σωροὺς μεγάλων καταπεσόντων κυβολίθων. Ἀντιθέτως τὰ βορειότερα διαμερίσματα Β καὶ Γ, παρὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μερικὴν καταστροφὴν τοῦ νοτίου τοίχου των, διατηροῦνται ἱκανοποιητικῶς, ἀναγνωριζομένων ἀρκετὰ σαφῶς τῶν εἰσόδων μετὰ παραστάδων καὶ κατωφλίου. Καὶ τὰ δωμάτια ταῦτα ἦσαν πλήρη μεγάλων λίθων. Τὸ Β εἶναι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ Γ καὶ ἐνῶ εἰς τὸ δυτικώτερον τούτου τμήμα ὁ βράχος ἐπιπολάζει, ἀντιθέτως εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τὸ δάπεδον ἐσχηματίσθη δι' ἐπιχώσεως ἐκ λίθων καὶ χωμάτων. Ὁ Β. τοῖχος του, ἀποτελῶν τὴν πρόσοψιν τοῦ κτηρίου, ἦτο ὀγκοδομημένος διὰ μεγάλων παραλληλεπιδῶν πελεκητῶν λίθων, ἀλλ' οἱ πλείστοι τούτων ἀφῆρέθησαν. Ὁ διαχωριστικὸς τοῖχος μεταξύ τῶν δωματίων Α καὶ Γ, τοῦ ὁποῦ το Ν. ἄκρον εὐρίσκετο μεταξύ τῶν δύο θυρῶν τῶν δωματίων, ἐξέκλινε τῆς θέσεώς του, ἥτις ὅμως κατέστη ἐμφανὴς ἐκ τῶν θεμελίων του.

Τέλος οἱ δυτικώτερον καὶ πρὸς τὴν κορυφὴν δύο χώροι Ε καὶ Ζ, ἴσως ἐκ Ν. προσβατοὶ ἐκ τῆς ΝΔ. τούτων γωνίας, ἦσαν πιθανῶς ὑπαιθροί, ἂν κρίνη τις ἐκ τοῦ ἀτάκτως ἐστρωμένου λιθοστρώτου τοῦ πρώτου καὶ τὴν στήριξίν των πρὸς τὰ ΒΔ. εἰς τὸν βράχον. Ἐγκάρσιος τοῖχος, εἰς τὸ δωμάτιον Ζ καταλήγων πρὸς Δ. εἰς κατώφλιον, κατεσκευάσθη, φαίνεται, ἐκ τῶν ὑστέρων, δη-

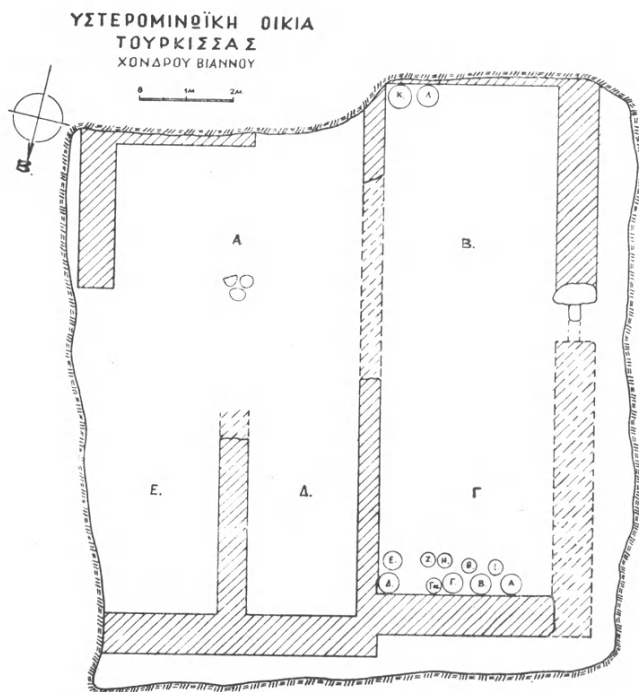
μιουργήσας στενήν διάβασιν. Τὸ πρὸς τὸ δωμάτιον Γ τμήμα διεταράχθη ἐκ τῆς κατασκευῆς διὰ μεγάλων πλακῶν θηκοειδοῦς ἐπιμήκους μετὰ καλυπτῆρων πλακῶν τάφου (πίν. 232α), προφανῶς χριστιανικοῦ, παρὰ τὸν ἀσυνήθην διὰ τοιούτους τάφους προσανατολισμὸν ἐκ Β. πρὸς Ν., διατηροῦντος τὴν μίαν τῶν καλυπτῆριων πλακῶν εἰς τὴν θέσιν των ἐνῶ ἄλλη μεγάλη ἔκειτο ἐγγύς. Ὁ σκελετὸς εἶχε διαταραχθῆ, ἀλλὰ σχεδὸν ἅπαντα τὰ ὅστ' ἀπαρέμειναν ἐντὸς τῆς θήκης.

Τὰ περισυλλεγένητα ἐκ τοῦ χώρου τῆς ἀγροικίας ἀντικείμενα δὲν ἦσαν πολλά καὶ οὐδὲν ἐκ τούτων ἦτο ὄντως πολύτιμον. Ἦτο φανερόν ὅτι εἰς τὴν καταστροφὴν ἐπηκολούθησεν ἀφαίρεσις τῶν ἀντικειμένων τῶν ἐχόντων μεγαλυτέραν ἀξίαν. Ἡ κεραμεικὴ ὅμως εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ τῆς μεταβατικῆς περιόδου ἀπὸ τῆς ΜΜ ΙΙΒ εἰς τὴν ΥΜ ΙΑ. Τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀποθέτου, ὡς εὐμέγεθες κυλινδρικὸν σκεῦος, τμήμα λεκανοειδοῦς ἀγγείου με ὀριζοντίας καὶ καθέτους τοξοειδεῖς λαβὰς, τμήμα γεφυροστόμου ἀγγείου, λοπάδια καὶ κύπελλα, χύτραι, πρόχοι ραμφιδόστομοι καὶ τμήματα ἀμφορέων με ἐλλειπτικὸν στόμιον, χαρακτηριστικὸς πῆλινος λύχνος. Λαιμὸς εὐρυστόμου ἀγγείου φέρει δύο σειρὰς περιθεόντων κορδονίων με πυκνὰς ἐντομάς. Εἰς τὸ δωμάτιον Β περισυνελέγη τμήμα πίθου, διακοσμούμενον με σχοινίην με πυκνὰς ἐντομάς διακόσμησιν, πιθίσκος με ἐπιπεδούμενον χεῖλος καὶ τριποδικὴ χύτρα. Ὑφαντικὰ βάρη, λίθινοι τριπτῆρες καὶ λίθοι τριβείων ἤλθον εἰς φῶς εἰς διάφορα σημεῖα τῆς ἀγροικίας. Χαρακτηριστικὸς ἦτο εἷς λίθινος κορυνοειδὴς τριπτῆρ μετὰ τοῦ λίθου τριβῆς ἀνευρεθεῖς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ χώρου Δ. Ἡ κεραμεικὴ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καταστροφή δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρονολογηθῇ πολὺ μετὰ τὸ 1600 π.Χ. (ἴσως ὅμως συμπίπτει με τὴν τοῦ τέρματος τῆς 1ης νεοανακτορικῆς περιόδου).

Β'. ΥΜ Ι ΟΙΚΙΑ ΚΛΙΤΥΟΣ ΥΨΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥΡΚΙΣΣΑ

Ἐξ ἀρχῆς ἦτο γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἐξ ἐπανειλημμένων αὐτοψιῶν καὶ παλαιῶν τυχαίων εὐρημάτων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων μεγάλος καὶ ὑψηλὸς λίθινος ἐπὶ ποδὸς λύχνος, ὅτι ὁ κύριος μινωικὸς συνοικισμὸς τῆς περιόδου τῆς μεγάλης ἀκμῆς κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον ἦτο κατὰ τὴν κλιτὸν τοῦ δυτικῶς τοῦ χωρίου Χόνδρου λόφου, τοῦ ἀποκαλουμένου Τούρκισσα. Ἀκριβῶς κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τούτου εἶχε τὸ ἔτος 1957 ἀνασκαφῇ τὸ μικρὸν ἀγροτικὸν ἱερόν εἰς θέσιν Ρουσσές (ΠΑΕ 1957, σ. 145 ἐξ.). Ἐκρίθη νῦν σκόπιμον νὰ γίνῃ μία δοκιμαστικὴ διερεύνησις μιᾶς τῶν οἰκιῶν, ἀκριβῶς εἰς τὴν περιοχὴν εἰς ἣν ἐλέγετο ὅτι εὐρέθη ὁ λίθινος λύχνος. Ἡ ἀνασκαφὴ, παρὰ τὴν διὰ τῆς συστηματικῆς καλλιέργειας καὶ ἀφαιρέσεως λίθων ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, ἔδωκε θετικὰ ἀποτελέσματα ἀποκαλύψασα ἄξιον λόγου οἶκημα, τοῦ ὁποίου

ἤδη ἀνεφάνησαν πέντε τοῦλάχιστον διαμερίσματα με σκευὴν πίθων καὶ ἀγγείων, ἅτινα παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, σχεδὸν ἀδιαταράκτως. Τὸ σχέδιον κατόψεως τῆς εἰκ. 2 δίδει τὸ ἀποκαλυφθὲν σύνολον, με παχεῖς τοὺς ἐξωτερικοὺς πρὸς Β. καὶ Δ. τοίχους καὶ με σχετικὰ λεπτὰ διαχωρίσματα, τὰ ὅποια ἀτυχῶς οὔτε καθ' ὅλον τὸ μῆκος των διετηρήθησαν οὔτε εἰς τὸ σύνολόν των. Αἱ ὑπάρχουσαι ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ἕτερον δια-

Εἰκ. 2. Κάτοψις Μινωικῆς οἰκίας οἰκισμοῦ Τούρκισσας Χόνδρου Βιάννου.

χώρισμα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐξηφανίσθη ἐξ ὁλοκλήρου, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ ἔχνη, κατὰ τρόπον ὥστε ὁ διαχωρισμὸς τῶν δωματίων νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος. Ὁ βόρειος τοῖχος φθάνει εἰς πᾶχος 0.90μ., ἀλλὰ δυστυχῶς μόνον τὰ κατώτατον μέρος τούτου διεσώθη. Ἐμφανίζει μικρὰν ἐσοχὴν τμήματός του κατὰ τὸν συνήθη τρόπον εἰς τὰς προσόψεις μινωικῶν οἰκοδομημάτων. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ οἰκία, τῆς ὁποίας ἀνευρέθη ἡ ἐξωτερικὴ ἀπὸ Δυσμῶν θύρα, διασώζουσα τὴν μίαν τῶν παραστάδων καὶ μέρος τοῦ στενοῦ σχετικῶς κατωφλίου, ἐξετείνετο ἔτι περαιτέρω πρὸς Νότον καὶ Ἀνατολὰς, ἀφοῦ ὑπάρχει ἀνοιγμα κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ Α, ὁ δὲ Β. τοῖχος τοῦ Ε προεκτείνεται

καὶ πέραν τοῦ Α. τοίχου τοῦ Α. Τρεῖς σχετικῶς ἀκανόνιστοι καὶ μᾶλλον ὠοειδεῖς τὸ σχῆμα βάσεις κατὰ τὸ μέσον τοῦ δωματίου Α, ἐφαπτόμεναι ἀλλήλων, εἶναι ἀμφίβολον ἂν εὐρίσκωνται εἰς τὴν θέσιν των καὶ ἂν ὁ ρόλος των ᾗτο ὁ τῆς στηρίξεως διὰ ξυλίνων δοκῶν - κιόνων. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ βάσεων στηρίξεως μεγάλων ἀγγείων.

Κατὰ τὸν Β. τοῖχον τοῦ Γ καὶ τὸν Ν. τοῦ Β ἀνευρέθησαν εἰς σειρὰν ἀγγεῖα εὐμεγέθη, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν πίθων, τριώτου ἀμφορέως, ἀμφορέων μὲ ἑλλειπτικά στόμια καὶ πρόχων παρατεταγμένων κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου εἰς δύο σειράς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν δύο μεγάλων πίθων καὶ εὐρέος λεκανοειδοῦς σκεύους, πάντων κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν (πίν. 232β). Οἱ πίθοι εἶχον κατὰ τὸ πλεῖστον στρογγυλούμενον χεῖλος, δακτύλιον περὶ τὴν βάσιν τοῦ βραχέος κυλινδρικοῦ λαιμοῦ, σχοινίην ἐμπέστον ἢ μὲ ἐντομάς διακοσμήσιν κατὰ τοὺς ὤμους καὶ εἰς ζώνας κατὰ τὴν κοιλίαν καὶ προέχουσιν κύκλῳ βάσιν. Ἀλλὰ μικροτέρου μεγέθους πιθίδια ᾗσαν ἀκόσμητα ἢ ἐκοσμοῦντο διὰ καταλιβάδων. Μετὰ τῶν πολλῶν πίθων περισυνελέγη καὶ κεραμευτικὸς τροχὸς πήλινος, μὲ γυριστὸν μὲ στολιδῶσεις κοσμούμενον περιχεῖλωμα. Πανταχοῦ, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὴν ὁμάδα τῶν δύο πίθων τοῦ δωματίου Β, ᾗσαν ἐμφανῆ τὰ λείψανα πυρός, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεστράφη ἡ οἰκία. Ἡ πτώσις τῶν μεγάλων πελεκητῶν λίθων τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων θὰ ᾗτο ἀνεξήγητος, ἂν δὲν ἐγίνετο παραδεκτὸν ὅτι ἡ καταστροφή εἶχεν αἷτια σεισμικὰ· εἶναι γνωστὸν ὅτι πυρκαϊαὶ συχνὰ συνοδεύουν νυκτερινὰς σεισμικὰς καταστροφάς.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι θύρα εἰσόδου εἰς τὸ δωμάτιον Α ἐμορφοῦτο εἰς τὸ σημεῖον ἐνθα διακόπτεται ὁ ἐκ πολὺ μεγάλων πελεκητῶν λίθων Α. τοῖχος. Καὶ εἰς τὸ Ν. μέρος τοῦ δωματίου τούτου τὸ κεκαυμένον στῶμα, πυρρὸν κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος λόγῳ τῆς διαλύσεως τῶν καέντων πλινθίνων διαχωρισμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ ἐντελῶς μέλαν κατὰ τὸ κατώτατον ἐπὶ τοῦ δαπέδου τμήμα, ἀπεδείκνυε τὴν ἑκτασιν τῆς πυρκαϊᾶς. Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν περισυνελέγησαν μικρά τινα ἀγγεῖα.

Εἰς τὸ δωμάτιον Ε διατηρεῖται καλύτερον ὁ παχὺς ἐξωτερικὸς τοῖχος, ἐνῶ δυτικώτερον ὑπέστη ἰσχυρὰν διατάραξιν. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἔδωκε πλῆθος μικρῶν ἀγγείων, ἰδίᾳ κυathίων, κυπέλλων, πρόχων καὶ ἀμφορίσκων. Φαίνεται ὅτι ἐπὶ τόπου θὰ ὑπῆρχε σκευοφυλακεῖον διὰ τὴν διαφύλαξιν τοιούτων μικρῶν σκευῶν. Ἀλλὰ μικρὰ εὐρήματα ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ ἀνασκαφέν τμήμα τῆς οἰκίας εἶναι ἐλάχιστα, πῆλιναι ἀγνῦθες, μολύβδινον δισκίον, ἴσως χρησιμοποιηθὲν ὡς βάρος, καὶ ἐπιπεδόκυρτον σφονδύλιον διακοσμούμενον διὰ ρόδακος. Ἐκ τῆς κεραμεικῆς, τοῦ κεραμευτικοῦ τροχοῦ καὶ τοῦ παλαιότερον ἀνευρεθέντος λύχνου ἐξάγεται ὅτι ἡ χρονολογία ἐγκατοικήσεως τῆς οἰκίας δέον νὰ εἶναι ἡ τῆς 2ας νεοανακτορικῆς φάσεως (ΥΜ ΙΑ).

Καθ' ὅλην τὴν Β. κλιτὺν τοῦ ὑψώματος Τούρκισσα διακρίνονται ἐκτετα-

μένα λείψανα τοῦ συνοικισμού, ὅστις, ἂν ἀπεκαλύπτετο, θὰ παρεῖχεν εἰκόνα ἐνὸς πυκνῶς κατφικημένου ἀγροτικοῦ οἰκισμού τῆς καὶ σήμερον εὐφόρου κοιλάδος, δι' ἧς κατῆρχετο τις μέσῳ μακρᾷς φάραγγος πρὸς τὴν πεδινὴν νοτίαν παραλιακὴν ζώνην, γνωστὴν σήμερον ὡς Κερατόκαμπος, καὶ ἀνατολικώτερον πρὸς τὴν μικρὰν πεδιάδα τῆς Ἀρβῆς.

Γ'. ΠΙΜ ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΩΝ ΥΨΩΜΑΤΩΝ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙ ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΣ

Ἀφορμὴν εἰς μικρὰν ἔρευναν ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κλιτύος τοῦ ὑψηλοῦ ὑψώματος Μπουμποῦλι, μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ΝΑ. τοῦ χωρίου Χόνδρος, ἔδωσεν ἡ ὑπὸ χωρικοῦ ἀνεύρεσις καὶ παράδοσις ἐνδιαφερόντων ΠΙΜ εὐρημάτων, ὡς τμήματος ἀσκοειδοῦς πλαστικοῦ σκεύους μὲ λαβὴν, τμήματος λιθίνου λοπαδίου καὶ ἰδιοτύπου σκεύους λοπαδοειδοῦς ἐπὶ ποδὸς μὲ λογχωτὴν ἐν τῷ μέσῳ προεξοχὴν, ὡς πρὸς στερέωσιν δαδός. Ἡ δοκιμὴ ἐγένετο ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἀνευρέθησαν τὰ ἀντικείμενα, ἔχι πολὺ κάτω τῆς κορυφῆς Μπουμποῦλι καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ταύτης, ἐνθα διεκρίνοντο λείψανα τοίχου καὶ ἄφθονα ὄστρακα μεγάλων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγγείων, διατραχθέντων ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ εὕρῃ τὸν καλλιεργήσιμον χῶρον. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε τμήματα δωματίων εἰς σειρὰν μὲ κοινὸν δυτικὸν τοῖχον, ἀντιστηρίζοντα τὰς ὑψηλότερον κειμένας ἐπιχώσεις. Ἡ καταστροφή καὶ διατάραξις ἦτο τοιαύτης κλίμακος, ὥστε δὲν ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφὴ πέραν τῆς περισυλλογῆς ὠρισμένων ἀγγείων εἰς τεμάχια, ὡς καὶ τινων μικρῶν ἀντικειμένων, ὡς λιθίνων σφαιρικῶν τριπτήρων καὶ λίθων τριβῆς καὶ λιθίνου ἀμφικωνικοῦ σφονδυλίου. Πάντα ἀνῆκον εἰς προκεχωρημένην φάσιν τῆς προανακτορικῆς μινωικῆς ἐποχῆς, ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὴν ΠΙΜ ΙΙΙ - ΜΜ ΙΑ (2200 - 2000 π.Χ.).

Μικρὰ δοκιμὴ ἐγένετο ἐπίσης εἰς τὸ περιορισμένης ἐκτάσεως ὑψίπεδον κατὰ τὴν ΝΑ. πλευρὰν τῆς κορυφῆς Μπουμποῦλι, γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα Ἀμυγδάλοι, ἐνθα χαμηλὸς χωμάτινος γήλοφος εἶχε σχηματισθῇ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως κτηρίων, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ μεγαλύτερον μέρος ἐφαίνετο κατεστραμμένον. Δύο διασταυρούμενοι τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν μὲ μικρὰν σκαφήν, τὰ δὲ περισυλλεγένητα ὄστρακα ἀπεδείκνυν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ κτηρίων τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω περιόδου.

Ἐτι δυτικώτερον τοῦ ὑψώματος Μπουμποῦλι, ἀλλ' εἰς τὴν αὐτὴν δειράδα, ἐξητάσθησαν τὰ προϊστορικὰ λείψανα εἰς τὸ ἀσφαλὲς καὶ ὡς κρησφύγετον διαμορφούμενον βραχῶδες ὕψωμα, γνωστὸν σήμερον μὲ τὸ ὄνομα Κάστελλος. Ὁρισμένα μεγαλιθικὰ διατείχισματα ἀπετέλουν φραγμοὺς τῶν προσπελάσεων κατὰ τρόπον ἀυξάνοντα τὴν φυσικὴν ἀσφάλειαν τοῦ μέρους, τοῦ ὁποίου ἡ κυρία πρόσβασις ἦτο ἐκ Νότου. Εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν βράχων διαμορφουμένους εὐρυτέρους χώρους διακρίνονται πολλὰ λείψανα προχειρῶν οἰκήσεων,

προφανῶς προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων, ὡς ἐκ τῶν ὀστράκων ἐπιφανείας θὰ ἡδύνατό τις εὐκόλως νὰ συναγάγῃ. Ἡ κορυφή τοῦ βράχου περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, τὸ ὁποῖον διασφύζεται ἱκανοποιητικῶς ἐπὶ δύο πλευρῶν. Ὁ χαρρακτήρ τοῦ συνόλου εἶναι ὁ τοῦ ἀσφαλοῦς καταφυγίου.

Δ'. ΠΥΡΓΟΣ ΦΡΥΚΤΩΡΙΑΣ ΡΟΥΚΟΤΝΗ ΚΟΡΦΗ

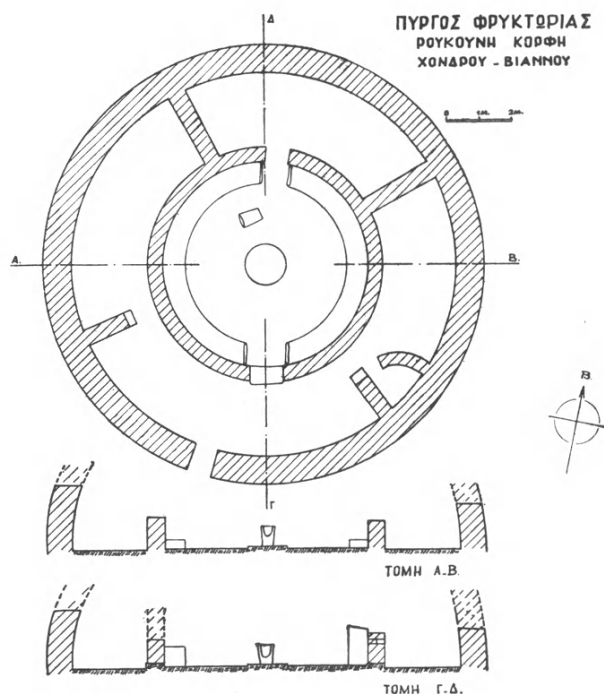
Εἰς ἀπόστασιν 20 λεπτῶν ἀπὸ τὸν Κάστελλον ὑψοῦται ἄλλη κορυφή τοῦ αὐτοῦ ὄρειοῦ συγκροτήματος, ἐξ ἧς παρέχεται ἔξοχος θέα τόσον πρὸς τὸ Α. ἄκρον τῆς ὀροσειρᾶς τῶν Ἀστερουσίων ὅσον καὶ πρὸς τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς καὶ πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος πρὸς Ν. Ἡ κορυφή αὕτη, γνωστὴ ὡς Ρουκούνη Κορφή, εἶναι πανταχόθεν περίοπτος καὶ διὰ τοῦτο ἐξαιρετικῶς κατάλληλος διὰ τὴν τοποθέτησιν πύργου φρυκτωρίας, οἷος ὁ ὑφ' ἡμῶν ἐρευνηθείς, ἴσως ἀποτελῶν ἐν σημεῖον εἰς ὁλόκληρον ἄλυσον συστήματος φρυκτωρεύσεως. Ὁ χῶρος ὑπεδείχθη ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων, οἵτινες ἐχρησιμοποιοῦν τὸ ἄφθονον ὑλικὸν τῶν κατὰ χώραν λίθων διὰ τὴν οἰκοδόμησιν μανδρῶν καὶ καταφυγίων εἰς βραχεῖαν ἀπὸ τοῦ κτηρίου ἀπόστασιν. Πρὸ τῆς ἐρεῦνης ὁ χῶρος παρεῖχεν εἰκόνα πελωρίου κυκλικοῦ λιθοσωροῦ περικλειομένου ὑπὸ λιθίνου δακτυλίου, ὅστις διεφαίνετο εἰς πολλὰ σημεῖα. Ἡ πρώτη σκέψις ἦτο ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ γιγαντιαίου ΠΜ θολωτοῦ τάφου, ὁμοίου πρὸς ἐκεῖνους τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς, οἱ ὅποιοι οὐχὶ σπανίως εὐρίσκονται ἐπὶ ὑψομάτων. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ἦτο ἡ γειτονία πρωτομινωικῶν συνοικισμῶν ἐγκατοικήσεων (Μπουμποῦλι, Ἀμυγδάλοι, Κάστελλος), ἡ οἰκοδόμησις τοῦ δακτυλίου διὰ λίθων μὲ ἀπλοῦν πηλὸν ὡς συνδετικὴν ὕλην καὶ ἡ εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς διαπιστωθεῖσα καμπύλωσις πρὸς τὰ ἔσω τῶν τοιχωμάτων τοῦ δακτυλίου. Ἡ ἀνεύρεσις μεταξὺ τῶν πληροούντων τὸν χῶρον λίθων, εἰς σχετικῶς ὑψηλὸν στρῶμα, λιθίνου ταύρου συμπαγοῦς μορφῆς μὲ ἠνωμένους τοὺς προσθίους καὶ ὀπισθίους πόδας, μὲ ἀδράν ἐπεξεργασίαν ἐνθυμίζουσαν ΠΜ γλυπτικὰ ἔργα (πίν. 233α), ἐφαίνετο ἐπιβεβαιοῦσα τὴν ἀρχικὴν ὑπόθεσιν. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἄλλης φύσεως καὶ διαφόρου χρονολογίας κτηρίου, ὅλως ἰδιορρύθμου ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν καὶ μοναδικοῦ ὄντως εἰς τὸ εἶδός του, καίτοι εἶναι γνωστοὶ ἄλλοι κυκλικοὶ πύργοι, ἰδίᾳ εἰς τὰς νήσους Κυκλάδας.

Τὸ οἰκοδόμημα (εἰκ. 3) εἶναι ἀκριβῶς κυκλικόν, συνολικῆς διαμ. 13 μ. καὶ ἐσωτερικῆς 11.30 μ., μὲ πάχος τοιχωμάτων 0.80 μ., καὶ ἔχει εἴσοδον πρὸς Νότον πλάτους 0.80 μ. Τὰ τοιχώματα εἶναι ῥυτιδιωμένα διὰ μᾶλλον μικρῶν λίθων μὲ πηλὸν ὡς συνεκτικὴν ὕλην. Οἱ πληροῦντες τὸ ἐσωτερικὸν λίθοι ἦσαν εἰς τεραστίαν ποσότητα, ἀποτελοῦντες παχὺ στρῶμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη ἄλλο στρῶμα σχεδὸν καθαροῦ χρώματος, προφανῶς ἀποτελεσθέντος πρὸ τῆς πτώσεως τῶν ἐξωτερικῶν τοιχωμάτων, τὰ ὁποῖα νῦν σφύζονται εἰς

ἱκανοποιητικὸν ὕψος, εἰς τина σημεῖα 2μ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦτο ἡ κύρτωσις πρὸς τὰ ἔσω τοῦ τοιχώματος εἶναι περίπου 0.40μ. Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ ἄνω στρώματος, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν μεγαλύτερου μεγέθους τῶν λίθων τῶν τοιχωμάτων, ὑπῆρχον πολλοὶ κυρταὶ κέραμοι, προερχόμενοι ἴσως ἐκ καλύψεως τμήματος τοῦ κτηρίου διὰ κεράμων.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἱκανῆς ποσότητος τῶν λίθων τῆς ἐπιχώσεως ἀνεφάνη δεύτερος δακτύλιος μὲ τοιχώματα μικροτέρου πλάτους (0.55μ.), διασφζό-

Εἰκ. 3. Κάτοψις καὶ κατακόρυφοι τομαὶ πύργου φρυκτωρίας Ρουκούνη Χόνδρου Βιάννου.

μενος εἰς χαμηλότερον ὕψος (μέχρις 1 μ.), καὶ εἰς τὸν ὁποῖον οὐδεμία παρατηρεῖται κύρτωσις τῶν τοιχωμάτων. Δύο ἀνοίγματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα ἀλλ' οὔτε ἀκριβῶς συμπίπτοντα μὲ τὸν ἄξονα τοῦ κτηρίου οὔτε εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν ἀπὸ τῆς εἰσόδου, συνδέουν τὸν κεντρικὸν χῶρον, διαμ. 6.10μ., μὲ τὴν ἔξω ζώνην. Τὸ νότιον ἔχει πλάτος 1 μ., ἐνῶ τὸ βόρειον 0.70. Ἐσω τοῦ κατωφλίου ὄρθιαι πλάκες, περίπου 1.40μ. ὕψους, ἀπεδείχθη τελικῶς ὅτι ἀπετέλουν τὰ πρὸς τὰς θύρας πέρατα συνεχοῦς θρανίου πλάτους 0.65 βαίνοντος κατὰ μῆκος τῆς ἔσω πλευρᾶς τοῦ δακτυλίου τούτου. Εὐθὺς κατόπιν ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἔξω ζώνη ὑποδιηρεῖτο διὰ 4 διαχωρισμάτων εἰς τέσσαρα διαμερί-

σματα, τὸ μὲν βόρειον προσιτὸν μόνον διὰ τῆς θύρας τοῦ κεντρικοῦ θαλάμου, τὰ δὲ ἑκατέρωθεν τούτου διὰ θυρῶν - ἀνοιγμάτων κατὰ τὰ διαχωρίσματα, διασφύζοντων καὶ τὰς παραστάδας· τὸ νότιον διαχώρισμα ἦτο προσιτὸν διὰ τῆς ἐξωθύρας τοῦ κτηρίου καὶ συνδεδέτο μὲ τὸν κεντρικὸν χώρον διὰ τῆς Ν. θύρας. Κατὰ τὸ πρῶτον πρὸς τὰ δεξιὰ διαχώρισμα καὶ ἐσωτερικῶς τούτου διὰ κυρτοῦ τοιχείου ἐδημιουργεῖτο εἶδος μικροῦ δωματίου, ἴσως προοριζομένου ὡς φυλακείου. Ἀμέσως ἔξω τούτου ἐπὶ βοθρίου πλήρους τέφρας, προφανῶς χρησιμοποιοιθέντος ὡς ἐστίας, ἀνευρέθη χύτρα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κεντρικοῦ κυκλικοῦ χώρου ἀπέδειξε καὶ τὴν φύσιν τοῦ κτηρίου ὡς πύργου φρυκτωρίας (πίν. 233β). Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ καθαροῦ στρώματος χώματος λίθοι καὶ κυρτοὶ κέραμοι ἀπεκαλύφθησαν εἰς μεγάλην ποσότητα καὶ μετ' αὐτῶν πλεῖστοι ὅσοι πλακοειδεῖς μεγάλοι λίθοι, προερχόμενοι προφανῶς ἐκ πλακοστρώσεως. Κατὰ τὸ κέντρον δισκοειδῆς πλακόστρωτος χώρος, διαμ. 1.15μ., προωρίζετο ἵνα ἀνάπτεται ἐπ' αὐτοῦ μεγάλη πυρά, ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀφθονωτάτης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τέφρας καὶ τεμαχίων ἀπηνθρακωμένων ξύλων, ὑπὸ στῶμα βαθῶς πυρρόχρουν. Εἶδος μεγάλου καδοειδοῦς πυράνου (φουβοῦ) μὲ διακοσμητικὰς χαραγὰς περὶ τὴν βάσιν του, ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀναρρίπισιν τοῦ πυρός. Πέριξ ἐστηρίζετο διὰ λίθων, σχεδὸν ἀποτελούντων τοιχίον. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ δαπέδου μεταξὺ τοῦ θρανίου καὶ τοῦ δισκοειδοῦς πλακοστρώτου ἀπέδειξε ὅτι ὁλόκληρον τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακοστρώτου, τοῦ ὁποίου μέγα μέρος ἐσφύζετο κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα, πρὸς δὲ τὸ ἀνατολικὸν θρανίον, εἰς στενὴν ζώνην, ἐκληφθεῖσαν ἀρχικῶς ὡς ἀναβαθμὸν. Τὸ κεντρικὸν πλακόστρωτον μόνις ὑπερψοῦτο τοῦ λοιποῦ πλακοστρώτου. Τὸ ἐκ φυσικοῦ βράχου δάπεδον τοῦ ἔξω κύκλου δὲν ἐκαλύφθη διὰ πλακοστρώτου.

Πότε ἐγένετο ἡ ἀναμόχλευσις τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ, μικρὰ ὅμως ποσότης ἐφυσωμένων βυζαντινῶν ὀστράκων, ἀνευρεθεῖσα εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ θρανίον, καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Αἱ πλεῖστοι τῶν πλακῶν ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ δακτυλίου, ἐπιστρωθεῖσαι δὲ ἐκ νέου ἐκάλυψαν ἀκριβῶς τὸ ἀναμοχλευθὲν τμήμα.

Τὰ περισυλλεγέντα σκευὴ καὶ ὄστρακα ἐπιβεβαιοῦν τὴν κατασκευὴν τοῦ πύργου τῆς φρυκτωρίας κατὰ τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς ἢ πρωίμους ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους. Μία πρόχους διεκοσμεῖτο ὑπὸ παχείας ταινίας καὶ ἄλλων λεπτῶν περιθεουσῶν γραμμῶν. Εἶδος κρατῆρος μὲ λαβὰς μορφουμένας μὲ κιονίσκους ἐφαίνετο ἔτι παλαιότερου τύπου. Δύο λίθινα σκευή, ἐν μέγα βαθθὶ ἰγδίων τροχαλιοειδοῦς σχήματος καὶ ἐν μικρότερον πολυγωνικὸν γουρνίδιον, ἔκειντο παρὰ τὴν Β. θύραν τοῦ ἐσωτερικοῦ δακτυλίου, ἴσως ὅμως ἀρχικῶς περὶ τὸ κέντρον, ἐξυπηρετοῦντα τὴν ἐναυσιν τῆς πυρᾶς.

Ἡ ὅλη διευθέτησις τοῦ χώρου, ἡ ἐστία τοῦ κέντρου, ἡ θέσις τοῦ κτηρίου οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ χαρακτῆρός του ὡς πύργου φρυκτωρίας (πίν. 234). Ὁ κεντρικὸς χώρος θὰ ἦτο ἐν μέρει ἀκάλυπτος, διὰ δὲ τῆς θολωτῆς κατασκευῆς τοῦ ἔξω τοίχου μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ δακτυλίου ἐσχηματίζετο εἶδος περιφερικῆς σήραγγος μετέσσαρα διαμερίσματα χρησιμοποιούμενα ὡς ἐνδιατήματα τῶν φρουρῶν καὶ συντηρητῶν τοῦ πυρός. Πολὺ πιθανὸν ἡ στέγη τῆς σήραγγος ταύτης ἐκαλύπτετο διὰ κυρτῶν μεγάλων κεράμων, τῶν ὁποίων μέγας ἀριθμὸς ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς ἔξω ζώνης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ἔσω κύκλου· ἐκ τούτου δύναται νὰ συναχθῇ ὅτι ἡ στέγη αὕτη προεξετείνετο πρὸς τὰ ἔσω, ἀφήνουσα ἀκάλυπτον μόνον τὸ μεσαῖον τμήμα· διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἐπροστατεύοντο καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ περιφερικοῦ θρανίου καθήμενοι συντηρηταὶ τοῦ πυρός. Τὴν ἡμέραν ἡ καὶ σὺν χλωρῶν φυτῶν θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐκπέμπεται πυκνὸς καπνός, ἐνῶ τὴν νύκτα ἡ λάμψις τῆς ἀναριπιζομένης φλογός, τροφοδοτουμένης διὰ τῶν ἀφθόνων ἐπὶ τῶν πέριξ ὑψωμάτων φρυγάνων, θὰ ἦτο ὁρατὴ ἐκ λίαν σημαντικῆς ἀποστάσεως.

Ε'. ΠΕΡΙΣΤΑΛΟΓΗ Ἡ ΑΓΟΡΑ ΜΙΚΡῶΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝῶΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΧΟΝΔΡΟΥ ΚΑΙ ΚΕΡΑΤΟΚΑΜΠΙΟΥ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς ἀγρόται προσεκόμεισαν διάφορα μικρὰ ἀντικείμενα, τὰ πλεῖστα προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς Καστρὶ τοῦ Κερατοκάμπου, ὅπου ἀρχαία ἐλληνικὴ ἀκρόπολις. Αὐτοψία γενομένη ἐπὶ τόπου ἀπέδειξε τὴν παρουσίαν πλήθους λευφάνων κτηρίων, μάλιστα κατὰ τὴν ἐκ Β. πρόσβασιν πρὸς τὸ ἀπόκρημνον καὶ λίαν ὄχυρὸν ὑψωμα, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται, ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον ἐν ὥρᾳ κινδύνου. Τὰ πλεῖστα τῶν ὀστράκων ἦσαν σαφῶς τῶν ἐλληνικῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου πρὸ ἐτῶν προῆλθε σημαντικὴ εὐμεγέθης πηλινὴ προτομὴ γυναικὸς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Νῦν ἡγοράσθησαν διὰ τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου στενὴ αἰχμὴ χαλκοῦ δόρατος με ἐλλιπῇ τὸν αὐλόν, καλῶς διατηρουμένη αἰχμὴ ἐλληνικοῦ βέλους με ὄγκους ἐκατέρωθεν καὶ μακρὸν στέλεχος, πηλινὴ δισκοειδὴς ἀγνὺς με τύπωσιν κοσμήματος λύρας, πήλινος δίσκος με δύο τρήματα κατὰ τὴν περιφέρειαν πρὸς ἀνάρτησιν με ἐπ' αὐτοῦ τύπωσιν κοσμήματος ὁμοίου πρὸς πεντάλφα, πήλινος δίσκος με ἐσωτερικὸν ὑπ' αὐτὸν τροχαλιοειδὲς περιχέλωμα, προφανῶς κάλυμμα πίθου, με ἐπιγραφὴν ἐμπέστον διὰ τοῦ δακτύλου *ΩΩΙΚΛΕΙΟΣ*, δακτυλιόλιθος ἐξ ὑαλομάζης με παράστασιν κεφαλῆς νήσσης, τέλος πολλὰ νομίσματα ἐλληνικῶν (Γόρτυνος, Ἱεραπύτνης) καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (*solidi* Κομμόδου καὶ Ἰουλίαν Δόμνας).

33. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΠΡΑΙΣΟΥ

Α'. ΜΙΝΩΙΚΗ ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΑ ΤΟΥΤΡΟΥΛΩΝ

Εἰς τὴν Πραϊσιακὴν περιοχὴν, ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Προφήτης Ἡλίας, κειμένου κατὰ τὴν ὀδικὴν ἀρτηρίαν τὴν ἄγουσαν πρὸς Πραϊσὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν περίπου 45' ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως, 20' δὲ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Τουρτουῖλοι, εἶχον παρατηρηθῇ σημαντικὰ λείψανα κτηρίων, καταλαμβάνοντα τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κορυφῆς του καὶ ἐν τμήμα τῆς μᾶλλον ἀποκρήμνου βορείας ὀφρῦος, ὅπου ἐσχηματίζετο διὰ λίαν ὀγκωδῶν λίθων εἶδος τειχίσματος. Κατὰ καιροὺς ἐγένετο ἀφαίρεσις λίθων ἐκ τοῦ ὑψώματος δι' οἰκοδομικοὺς σκοποὺς, μάλιστα πρὸς κατασκευὴν παλαιότερον τῆς γειτονικῆς γεφύρας («στοῦ Φυγέτη τὸ μῦλο»), μᾶλλον δὲ προσφάτως διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς μεγάλης γεφύρας τοῦ Μπαρίτη καὶ ὀδικῶν ἀντρεϊσμάτων. Οὕτω εἰς πολλὰ σημεῖα τὰ ἐρείπια διελύθησαν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν. Ἐκ τῶν ὀστράκων ἐπιφανείας καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν κτηρίων ἐβεβαιώτο ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μινωικῆς ἐγκαταστάσεως, τῆς ὁποίας τὴν ἔκτασιν ἡδύνατό τις περίπου νὰ προσδιορίσῃ. Ἡ γενικὴ διάταξις ἦτο κατὰ κλιμακωτὰ ἀνδηρα, ἀκολουθοῦντα τὴν ἡπίως κατερχομένην ἐκ Β. πρὸς Ν. κλιτὺν τοῦ λόφου.

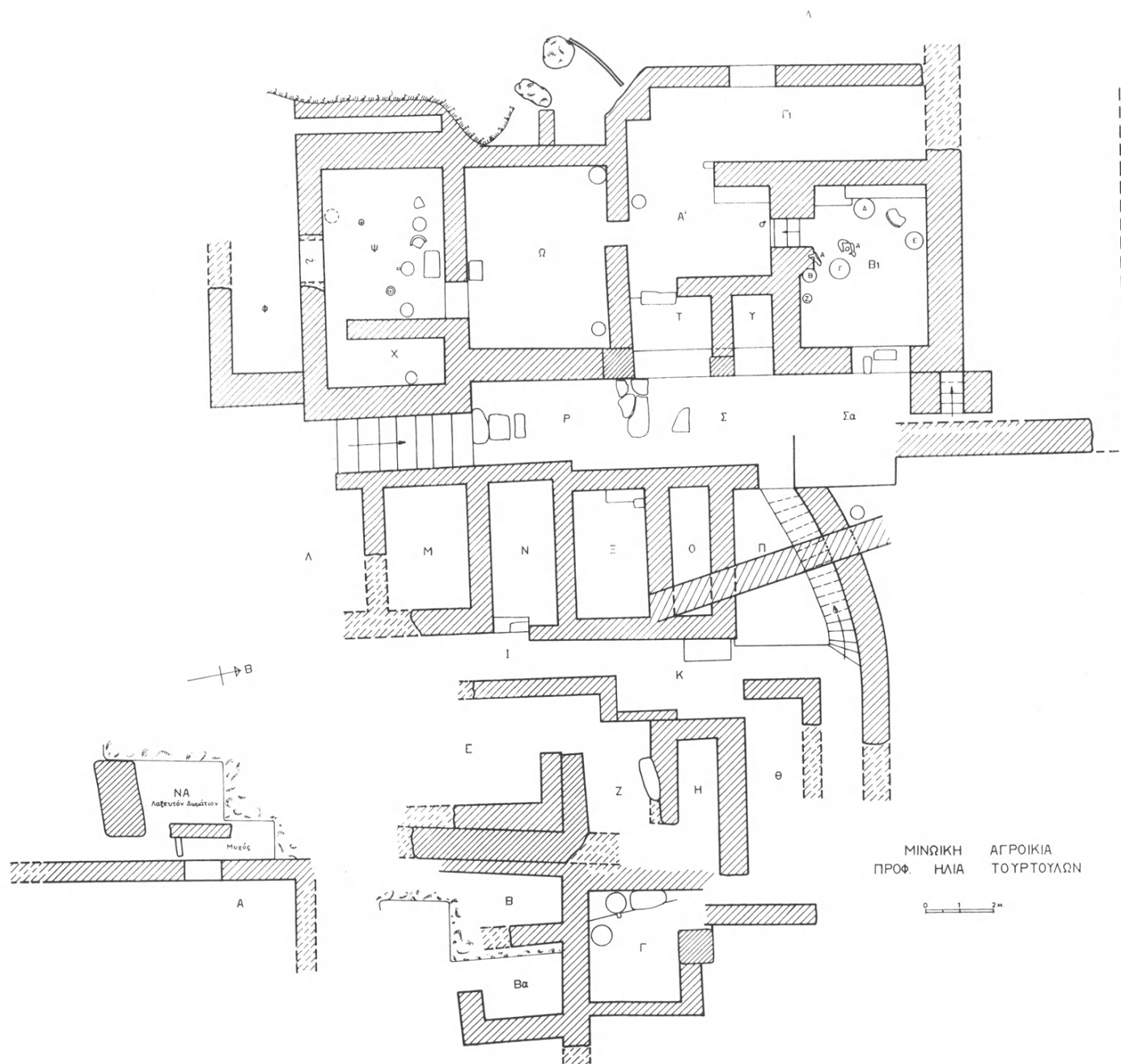
Σκοπὸς τῆς ὀλιγοήμερου ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κυριωτέρου καὶ καλύτερον διατηρουμένου τμήματος τῆς ἀγροικίας καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν πληρεστέρα διασάφησις τοῦ χαρακτῆρός της, ἐπραγματοποιήθη δὲ οὗτος εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν μὲ σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Οὕτω ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὰ 30 διαμερίσματα διατεταγμένα εἰς τέσσαρας διαδοχικὰς ζώνας, ἐπικοινωνούσας πρὸς ἀλλήλας διὰ κλιμάκων ἢ κλιμακίδων (παρένθετος πίν. Α). Ἐνδείξεις σαφεῖς ὑπάρξεως ἄνω ὀρόφου δὲν προέκυψαν. Παρὰ ταῦτα, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα εἶναι περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ συνόλου, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον θὰ ἡδύνατο τοῦτο νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν λειψάνων ἐπιφανείας, θὰ ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς λίαν σημαντικῆς ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως, ἥτις ἤχμασε, κατὰ τὰ προκύψαντα ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ἀπὸ τῆς ΜΜ ΙΙΙ περιόδου μέχρι καὶ τῆς ΥΜ ΙΑ, περὶ τὸ τέλος τῆς ὁποίας, φαίνεται, κατεστράφη ἐκ βιαιᾶς αἰτίας, ἴσως σεισμικῆς. Ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων (πίν. 238 καὶ 239) καὶ ἡ ἀπουσία ἀντικειμένων σημαντικῆς ὕλικῆς ἀξίας ἴσως ὑπεμφαίνουν ὅτι τὴν καταστροφὴν ἐπηκολούθησε συστηματικὴ ἀφαίρεσις τῆς σκευῆς τοῦ οἴκου, ἃν καὶ παραμένει ἄδηλον ἂν αὕτη δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σύλησις.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν ἐκ τῶν δωματίων τῆς κατωτέρας ζώνης Α-Δ (παρένθ. πίν. Α, πίν. 235α) προϋχώρησεν εἰς τὰ διαμερίσματα τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων δύο ζωνῶν (δωμάτια Ε-Π), ἐνῶ παραλλήλως ἀνεσκάπτετο τὸ ΝΑ. ὑπόγειον λαξευτὸν δωμάτιον, τέλος δὲ ἠρευνήθη ἡ ζώνη τῆς κορυφῆς (δωμάτια Χ-Ω καὶ Α'-Δ'), προσιτὴ διὰ τριῶν κλιμάκων καὶ μιᾶς μεταβατικῆς ζώνης (δωμάτια Ρ-Υ). Τὸ ἀπομένον πρὸς ἀνασκαφὴν τμήμα εἰς τὴν κατωτέραν ἰσόπεδον, ἱκανῶς ἐκτεταμένην ζώνην εἶναι, κατὰ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις, τὸ μᾶλλον κατεστραμμένον. Νεώτερα προσκτίσματα, πάντοτε ὅμως τῶν μινωικῶν χρόνων, παρετηρήθησαν εἰς ὠρισμένα μόνον σημεῖα τῶν δύο μέσων ζωνῶν, οἰοῖται ἐπικαθήμενα, ὅχι ὅμως ἀκριβῶς, ἐπὶ τῶν παλαιότερων τοίχων, ἰδίως ἄνω τοῦ δωματίου Β καὶ κατὰ τὸ δωμάτιον Ζ, ἐνῶ ἄλλος τοῖχος, λοξὸς αὐτός, διέσχιζε τὰ δωμάτια Ξ, Ο καὶ Π ἐκ Ν. πρὸς Β., ἔχων χαρακτῆρα περιβόλου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἀναλυτικώτερον ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Τοῦ δωματίου Α, κειμένου κατὰ τὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, ἐσφῆζετο κυρίως μόνον ὁ τοῖχος τοῦ βάθους, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ βόρειος, θεμελιωθεὶς ἐπὶ λαξευθέντος τμήματος τοῦ βράχου. Μία θύρα κατὰ τὸν Δ. τοῖχον ἔθετε τὸ δωμάτιον τοῦτο κατὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ λαξευθὲν βαθέως ἐντὸς τοῦ βράχου διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐπακολουθήσαντα περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς ἀγροικίας (ΥΜ ΙΑ) εἶχε, φαίνεται, ἐπιχωσθῆ εἰς στάθμην κατὰ πολὺ ὑψηλότεραν τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Α. Τὸ λαξευτὸν τοῦτο δωμάτιον (πίν. 235β) εἰς τὴν παλαιότεραν αὐτοῦ μορφήν ἦτο ἀνοικτὸν πρὸς Νότον καὶ ἐπεξετείνετο πρὸς Β. εἰς ὀρθογώνιον μυχὸν ἀποτελοῦντα ἐν ὅλῳ μετὰ τούτου, ὡς ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς ἐνείας ἐπεκτάσεως τοῦ κατωτέρου στρώματος ὑπὸ τοὺς ἐκ τῶν ὑστέρων κατασκευασθέντας διαχωριστικούς τοίχους, τὸν νότιον, λίαν παχύ, ἀφήνοντα στενὴν εἴσοδον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου, καὶ ἐν λεπτὸν ἀνατολικὸν διαχώρισμα, σχηματίζον στενὴν δίοδον, ἴσως κλωβὸν κλίμακος πρὸς τὸ ὑψηλότερον πρὸς Β. ἐπίπεδον. Ἡ στρωματογραφία τοῦ δωματίου τούτου, χρησιμοποιηθέντος, ὡς φαίνεται, κατὰ τὰς δύο διαδοχικὰς περιόδους ΜΜ ΙΙΒ καὶ ΥΜ ΙΑ ὡς μαγειρείου ἦτο λίαν σαφές. Εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα ἡ κεραμεικὴ ἦτο ΥΜ ΙΑ, περιλαμβάνουσα μέγαν ἀριθμὸν ὀστέων κωνικῶν κυπέλλων, ἀριθμὸν τινα χυτῶν καὶ πυραύνων, ὡς καὶ ἄλλων κοινῆς χρήσεως σκευῶν, πιθίσκων καὶ πρόχων. Ὀλίγα μόνον διακόσμητα ὄστρακα ἀνευρέθησαν. Πολλὰ τῶν μεγάλων σκευῶν διεκοσμοῦντο μετὰ ἐμπέστον σχοινίην διακόσμησιν. Ἀμέσως ἔξω τοῦ παχέος Ν. τοίχου ὑπῆρχεν ἀνωφερὴς προσπέλασις καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀγγεῖον μετὰ τροχαλιοειδῆ λαίμον, χαρακτηριστικὸς ΥΜ ΙΑ πιθίσκος - ἀμφορεὺς καὶ τὸ κάτω μέρος ἀναλόγου ἀγγείου μετὰ προέχοντα κύκλον δίσκον βάσεως. Ὅσα ζῶνα καὶ χαυλιόδους κάπρου ἦσαν συναντάμικτα μετὰ τῶν ὀστράκων. Κατὰ τὴν Ν. θύραν, ἐσωτερικῶς, περισυνελέγη σημαντικὸν ἀντικείμενον, εἶδος τριφύλλου κιονοκρά-

νου ἡμικιονίσκου ἐξ ὑποπρασίνου λίθου, με τὸρμον ἄνω πρὸς στερέωσιν καὶ γόμφωσιν γεισώματος ἢ ἐπιστυλίου. Δύο ἀνάλογα ἀντικείμενα εἶχον εὑρεθῇ ὑπὸ τοῦ EVANS εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Ἐπίσης ἀπὸ βαθύτερον στρώμα τοῦ δωματίου προῆλθεν εὐμεγέθους πυρὴν ὀψιανοῦ λίθου. Ἡ στενὴ διάβασις πρὸς τὸ δωμάτιον Α ἦτο πλήρης μεγάλων λίθων, ὑπὸ τὸ στρώμα δὲ τούτων, κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ὀρθογωνίου μυχοῦ, ἔκειτο μέγα ἀγγεῖον, εἶδος βαθέος κάδου μὲ διακόσμησιν ἐμπιέστου σχοινίου περὶ τὸ χεῖλος καὶ μὲ δύο καθέτους λαβάς (πίν. 236α). Ὑπὸ τὸ συμπαγέστατον παχὺ στρώμα, τὸ ὅποιον ἀπετέλεσε τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου καὶ τὸ ὅποιον κατ' ἀρχὰς λόγῳ τῆς σκληρότητός του ἐξελήφθη ὡς μαλακὸς φυσικὸς βράχος, ἡρευνήθη τὸ κατώτατον στρώμα, προφανῶς MM IIIA χρόνων, περιέχον πολλά ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων, τὰ πλεῖστα μὲ σκοτεινὸν ἐπίχρισμα καὶ ἐνίοτε ἀνοικτὴν ἐπὶ σκοτεινοῦ διακόσμησιν, ἱκανὰ τεμάχια μαγειρικῶν σκευῶν, μάλιστα χυτρῶν, περισυνελέγη δὲ καὶ εὐμέγεθες εὐρὺ κυλινδρικὸν δοχεῖον μὲ διακόσμησιν ἐμπιέστων σχοινίων. Ἐν τῶν ἀγγείων μὲ διακόσμησιν ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ ἦτο γεφυρόστομον. Τινὰ τῶν ἀγγείων, ὧν περισυνελέγησαν τὰ τεμάχια, ἦσαν μεγάλου μεγέθους, ἴσως πίθοι ἢ μεγάλοι τρίωτοι ἢ τετράωτοι ἀμφορεῖς. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο ἄφθονα ἦσαν τὰ ὅστ' αὖ ζῶων — μία σιαγὼν μὲ παχεῖς ὀδόντας —, ἱκανὰ δὲ ἦσαν καὶ τὰ λείψανα ἀπτηνθρακωμένων ξύλων. Περιγενελέγησαν ἐπίσης λίθινά τινα ἀντικείμενα, ὡς πωμάτιον ἀγγείου, πυθμὴν ἄλλου, πλακοειδὲς τριπτῆρ κ.ἄ. Τὸ ἐκ τοῦ λαξευθέντος φυσικοῦ βράχου ἀποτελούμενον δάπεδον τοῦ δωματίου ἦτο ἀκριβῶς εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Α, πρὸς τὸ ὅποιον, ὡς ἐλέχθη, ἀρχικῶς ἐπεκοινώνει. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο πολὺ ὀλίγα ἀντικείμενα περισυνελέγησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄξιον σημειώσεως τμῆμα ἐκ τοῦ μυκτῆρος πηλίνου πλαστικοῦ ρυτοῦ μορφῆς κεφαλῆς ταύρου.

Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τοῦ δωματίου Α ὁ βράχος ἔβαινεν ἐπικλινῶς καὶ ἡ καταστροφή δὲν ἐπιτρέπει νὰ διαγνώσῃ τις τὸν τρόπον συνδέσεως πρὸς τὰ δωμάτια Β καὶ Βα. Τὰ τελευταῖα εἶναι δύο μικρὰ δωμάτια, μὲ εἰσόδους προφανῶς ἐκ Ν., τὰ ὅποια ἀπέδωσαν, πλὴν τμήματος λιθίνης τραπέζης προσφορῶν καὶ λιθίνου ἀγγείου μὲ φλεβώσεις, κοινὰ τινα ἀγγεῖα, ὧν χαρακτηριστικὴ γεφυρόστομος πρόχους μὲ λίαν ἐπίμηκες ράμφος, ἀμφορεὺς μὲ ἑλλειπτικὸν στόμιον, εὐρύστομον ἀγγεῖον μὲ ὠσειδῆ κοιλίαν καὶ ὀριζοντίους λαβάς, τριποδικὴ χύτρα καὶ κύαθοι, ὡς καὶ ἄφθονα ὅστ' αὖ ζῶων. Καὶ ἐνταῦθα ἀνευρέθη βαθύτερον συμπαγὲς στρώμα MM IIIA βαθέως εἰσχωροῦν εἰς τὸν ὀρθογωνίως λαξευθέντα βράχον, ἀναλόγου χαρακτῆρος μὲ τὸ ἀνευρεθὲν εἰς τὸ ΝΔ. λαξευτὸν δωμάτιον. Ἀπροσδόκητος ὅσον καὶ δυσεξήγητος ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις μετὰ τῶν λοιπῶν ὁστῶν κρανίου ἀνθρωπίου, ἀτυχῶς ὄχι καλῶς διατηρουμένου: Καὶ ἐνταῦθα τὰ κεραμικὰ λείψανα ἦσαν MM IIIA χρόνων. Ἀξία ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἡ παρουσία τεμαχίων διακοσμητικῶν τοιχογραφημάτων. Περιγενελέγη ἐπίσης μι-

Κάτοψις τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίου Τουρτούλων.

κρὸν γλωσσοειδὲς ἐργαλεῖον ἐξ ἐρυθροῦ σχιστολίθου μὲ ἐγκοπάς. Ἀξιόλογον διὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐγκατάστασιν ληνοῦ ἀπεδείχθη τὸ ἀμέσως πρὸς Β. κείμενον, ἀλλὰ μὴ ἐπικοινωνοῦν πρὸς τοῦτο, δωμάτιον Γ. Ἡ εἴσοδος ἦτο ἐκ Β., ἃν κρίνη τις ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν ὥσει τετραγώνου παραστάδος κατὰ τὸ μέσον τοῦ Β. τοίχου. Ἀλλὰ καὶ τὸ δωμάτιον τοῦτο διῆλθε δύο διαδοχικὰς περιόδους, σαφῶς διακρινομένας. Κατὰ τὴν παλαιότεραν ἡ εἴσοδος ἦτο ὀλίγον δυτικώτερον καὶ δὲν εἶχε γίνοι εἰσέτι ἐγκατάστασις ληνοῦ. Εἰς τὸ κατώτερον φαῖον στρῶμα, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται καὶ ὑπὸ τοὺς λίθους τῆς λοξῆς πῶς κρηπίδος, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη ὁ ληνός, ἀνευρέθησαν ἀνάλογα ὄστρακα, ἐνίοτε μὲ διακοσμήσιν ἀνοικτοῦ ἐπὶ σκοτεινοῦ — ἐν ἐκ πολυχρωμικῆς καμαραϊκῆς κυάθου —, παρόμοια ὅσῃ καὶ τεμάχια τοιχογραφικῆς διακοσμῆσεως. Περισυνελέγη καὶ ἐν μόνοντον μέγα κωνικὸν κύπελλον καὶ δύο χαρακτηριστικοὶ λύχνοι. Τὸ κατώτερον τοῦτο στρῶμα διεχωρίζετο ὑπὸ στρώματος λίθων καὶ ἄλλου συμπαγοῦς ἀργιλοχώματος ἀπὸ τὸ ἄνω στρῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ληνοῦ. Ἡ τελευταία ἦτο ἀρκετὰ παρεμφερὴς μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς μινωικῆς ἀγροικίας τοῦ Βαθυπέτρου. Ὁ καδοειδὴς ληνός μὲ τὸν πεπλατυσμένον, ἔχοντα ἑκατέρωθεν ἐνισχυτικὰς λαβάς, κρουνοὺς ἀνευρέθη εἰς τὴν θέσιν του ἐπὶ τῆς λοξῆς κρηπίδος· τὸ δοχεῖον τοῦ γλεύκους, βαθύ καὶ χοανοειδές, εἶχεν ὀλίγον παραμερισθῆ παρὰ τὸν Δ. τοῖχον. Εἰς σφαιρικὸς πιθίσκος μὲ κυλινδρικὸν λαιμὸν καὶ ἕτερον εὐμέγεθες χυτροειδὲς σκεῦος μὲ γυριστὸν χεῖλος εὐρίσκοντο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Πολὺ ὀλίγα δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ ἀμέσως πρὸς Β. συνορεύοντος δωματίου Δ, τοῦ ὁποῖου ὁ δυτικὸς τοῖχος δὲν ἀποτελεῖ προέκτασιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Γ, ἀλλὰ κεῖται ἀνατολικώτερον, ἀνήκων προφανῶς εἰς τὴν β' περίοδον. Ἐντὸς αὐτοῦ περισυνελέγη σχετικῶς μέγα χυτροειδὲς μὲ κυλινδρικὸν σῶμα δοχεῖον μὲ ὀριζοντίας λαβάς.

Ἡ ἀμέσως ὑπερκείμενη ζώνη τῶν δωματίων Ε, Ζ, Η καὶ Θ ἀπεδείχθη ἰσχυρῶς διατεταραγμένη τόσο ἀπὸ τὸ ἐπικαθίσαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων κτήριον ὅσον καὶ ἐκ ταφῶν γενομένων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Εἰς θηκοειδὴς διὰ τεσσάρων πλακῶν καλυπτόμενος τάφος, μήκους 1.30 καὶ πλάτους 0.40 μ. περιεῖχε σκελετὸν ἐκτάδην κείμενον μὲ τὸ κρανίον πρὸς Ἀνατολὰς· ἄλλος παρόμοιος ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν διατηρῶν ἀδιαταράκτους τὰς καλυπτηρίους πλάκας. Παρὰ τοῦτον περισυνελέγη χαλκοῦν ἐγγχειρίδιον μὲ τρεῖς εἰς σειρὰν ἤλους κατὰ τὴν πτέρναν, ὕμ I τύπου. Ἡ προσπέλασις πρὸς τὰ δωμάτια τῆς ζώνης ταύτης πιθανῶς ἐγένετο ἐξ Ἀνατολῶν, μεταξὺ τῶν δωματίων Α καὶ Β, μέσῳ ἐνὸς στενοῦ διαδρόμου ἐπικαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου κτηρίου. Ἄλλος ὑπερκείμενος διάδρομος ἀνίσου πλάτους (I - K) συνδέει μὲ τὴν ὀλίγον ὑπερέχουσαν δευτέραν μέσσην ζώνην τῶν δωματίων Λ - Ο. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων τούτων ἦσαν προχείρως λιθόστρωτα δι' ἀκανονίστων πλακοειδῶν λίθων. Τοῦ Ν διεσώζετο τὸ κατώφλιον, ἐνῶ αἱ εἵσοδοι τῶν λοιπῶν

δωματίων δὲν ἦσαν ἐμφανεῖς. Τοῦ νοτιωτέρου Λ ἐλάχιστον τμήμα διεσώζετο· ἐκ τούτου ὅμως ὑπῆρχε προσπέλασις διὰ κλίμακος εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος. Τὸ δωμάτιον Ξ εἶχε γωνιακὸν θρανίον κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν αὐτοῦ. Εἰς τὸ δωμάτιον Ο ἀνευρέθη περίεργον τρητὸν φυσικὸν συσσωμάτωμα, ἴσως λατρευτικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ σκευὴ τῶν δωματίων τούτων δὲν ἦτο πλουσία· ἀπέδωσαν κυρίως λιθίνους τριπτῆρας καὶ ἄφθονα ὑφαντικὰ βάρη κατὰ τὸ πλεῖστον κυβικὰ ἢ παραλληλεπίπεδα, ἀποδεικνύοντα τὴν ὑπαρξίν ὑφαντικῶν ἱστῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ὅπου δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν τὰ διαμερίσματα τῶν γυναικῶν. Εἰς τὸν διάδρομον Ι ἀνευρέθη λιθίνη σκάφη. Διὰ τοῦ χώρου ΙΙ, πιθανώτατα ὑπαίθρου, διήρχετο στενὴ καμπύλη κλιμακίς (πίν. 236β), ἥτις διασφίξει τὰς 5 κατωτέρας πρὸς τὸν διάδρομον Κ στρεφόμενας βαθμίδας, ὡς καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ στηρίζοντος αὐτὴν πρὸς Β. ἀντερεισματικοῦ τοίχου. Ὁ τελευταῖος οὗτος προεξετείνετο καὶ εἰς τὴν κάτω μέσσην ζώνην, σχηματίζων διαδρομίσκον μετὰ τὸν Β. τοῖχον τοῦ δωματίου Θ. Ἡ κλιμακίς ἐφθάνεν ἀνερχομένη διὰ στενῆς εἰσόδου τὸ πλατύ, προφανῶς ὑπαίθρον, ἄνδρην Σ - Σα. Κατὰ τὴν ἄνω ἐξωτερικὴν γωνίαν τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου ἀνευρέθη πίθος. Ἡ κυρία κλίμαξ (πίν. 237α) προσόδου πρὸς τὰ διαμερίσματα τῆς κορυφῆς ἦτο ἡ ἡδη μνημονευθεῖσα ὡς προσιτὴ ἐκ τοῦ δωματίου Λ, διερχομένη μεταξὺ τοῦ δωματίου Μ καὶ τοῦ δεσπόζοντος εἰς τὸ ὕψωμα συγκροτήματος τῶν δωματίων Χ καὶ Ψ. Δι' ὅκτῳ καλῶς διασωζομένων κατὰ τὸ πλεῖστον, καίτοι ἐν μέρει καθιζήσασαν, βαθμίδων πλάτους 1.60 μ. καὶ βάθους 0.50 - 0.65 μ. ἐφθάνε τις εἰς τὸ πρῶτον τμήμα Ρ τοῦ πλακοστρώτου ὑπαίθρου ἀνδρήρου, τοῦ ὁποίου συνέχειαν ἀπετέλουν τὰ τμήματα Σ καὶ Σα, εἰς τὰ ὅποια κατέληγεν, ὡς εἶδομεν, ἡ ἐτέρα κλίμαξ. Ἀπὸ τὸ ἄνδρην Σ ἦσαν προσιτὰ τὰ διαμερίσματα τῆς κορυφῆς Χ - Ω καὶ Α' - Γ' μέσῳ μικροῦ, σχεδὸν τετραγωνικοῦ προθαλάμου Τ καὶ θύρας ἐχούσης κατώφλιον μετὰ ὑψηλὸν ἀναβαθμόν. Στενὸν δωμάτιον (Υ) ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ προθαλάμου ἴσως ἐχρησίμευε διὰ τὸν φύλακα τῆς εἰσόδου ταύτης. Ἀμφότερα ἦσαν πλακοστρώτα. Ἡ πρὸς τὸ ἄνδρην πρόσοψις τῶν δωματίων τῆς ζώνης τῆς κορυφῆς εἶναι στερεῶς κατεσκευασμένη, ὡς ἐπίσης ἡ πρὸς τὴν κλίμακα προέχουσα πλευρὰ τοῦ δωματίου Χ. Τὸ ἄνδρην ἐπεξετείνετο διὰ στενωτέρου περάσματος κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου Β' πρὸς ἄλλο βόρειον ἄνδρην, πλατύτερον, ὡς φαίνεται, τοῦτο, τοῦ ὁποίου κατεστράφη ὁ Β. τοῖχος. Ἐκ τοῦ ἀνδρήρου τούτου ὥραία παρείχετο θέα πρὸς τὴν περιβάλλουσαν τὸν λόφον περιοχὴν. Κατὰ τὴν ρίζαν τοῦ Β. τοίχου τοῦ δωματίου Β', πρὸς τὸ ἄνδρην, ἀνευρέθησαν τὸ κάτω μέρος πίθου καὶ τρία χαλκᾶ ἀντικείμενα: πτέρνα ἐργαλείου μετὰ δύο ὅπας διὰ τὴν στερέωσιν τῆς ξυλίνης λαβῆς, ἴσως πρίονος, τοξοειδῆς ὀριζοντία λαβὴ καὶ χαλκοῦς ὀπεύς. Παραμένει ἀκατανόητον διατὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ στενὸν μέρος τῆς διαβάσεως πρὸς τὸ εὐρὺ Β. ἄνδρην κατεσκευάσθη, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου Β', μία τετράβαθμος κλιμακίς, τῆς ὁποίας

σφύζονται τρεῖς βαθμίδες μεταξύ τῶν ἐκατέρωθεν παχέων ἀντερεισμάτων της με κατεύθυνσιν ἐξ Α. πρὸς Δ., ἀποφράσσουσα τὸ πλεῖστον τῆς διόδου καὶ συναντῶσα τὸν τοῖχον τῆς γωνίας. Μόνη πιθανὴ λύσις εἶναι ἡ διαμόρφωσις κατὰ τὴν Β. πρόσοψιν τοῦ δωματίου Β' ὑψηλοτέρου πως ἀνδῆρου, πρὸς τὸ ὅποιον θὰ ἡνοίγετο τὸ δωμάτιον τοῦτο. Τὸ θέμα χρήζει περαιτέρω ἐρεύνης. Ὑπάρχει ἡ ὑπόνοια ὅτι ἀνοικτὸν ἀνδρῶν (Δ') ἐσχηματίζετο καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἐξω τοῦ δωματίου Γ', στενωτέρου τοῦτο, διότι πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην κατέρχεται ἀποτόμως ὁ λόφος, ἐπικοινωνοῦν δὲ ἀμέσως πρὸς τὸ Β. ἀνδρῶν. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι θύρα κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ Δ. τοίχου τοῦ δωματίου Γ' ἡνοίγετο πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην καὶ ὅτι ἐξυπηρετικαὶ τῆς οἰκίας ἐγκαταστάσεις ἀπεκαλύφθησαν ἐτι νοτιώτερον τῆς ἐξεχούσης ΝΔ. γωνίας τοῦ δωματίου τούτου, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διήρχετο καὶ πῆλινος ἀγωγὸς ἀποχετεύσεως. Ἄν καὶ ὁ στενεπιμήκης, ἐν μέρει μόνον διασφζόμενος, χῶρος νοτίως τοῦ δωματίου Ψ, μετὰ τοῦ ὁποίου ἴσως ἐπεκοινωνεὶ διὰ θύρας, ἦτο ἀνάλογον ἀνδρῶν, βλέπον πρὸς Νότον, δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ, ἂν καὶ τοῦτο ἐμφανίζεται πολὺ πιθανόν.

Ὡς ἡ μέση ζώνη οὕτω καὶ ἡ ἀνωτέρα διαταράχθη, εὐτυχῶς μόνον ἐπιφανειακῶς, ὑπὸ ταφῶν χριστιανικῶν εἰς δύο τούτων τὰ ὅστ' ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν κρανίων των διατεταραγμένα, ἐνὸς ἐνήλικος καὶ ἐνὸς παιδίου· ἄλλη καλύτερον διατηρουμένη ταφὴ ὠρίμου ἀνθρώπου ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ Δ. κράσπεδον. Ἀπὸ τοῦ μικροῦ προθαλάμου Γ εἰσῆρχετο τις εἰς σχετικῶς εὐρύχωρον δωμάτιον (Α'), διαχωριζόμενον διὰ ἡμιτοίχιου κατὰ τὸ βάθος ἀπὸ τοῦ εὐρύχωρου στενεπίμηκες διαμέρισμα Γ'. Ἐκατέρωθεν ἡνοίγοντο αἱ εἰσοδοὶ τῶν λοιπῶν δωματίων. Θρανίον κατὰ τὸ ἡμιτοίχιον ἐξυπηρετεῖ τὴν χρῆσιν τοῦ δωματίου ὡς κυρίως προθαλάμου καὶ ἀναπαυτηρίου. Τινὲς πίθαι ἡμικατεστραμμένοι ἔκειντο πρὸς τὸν Α. τοῖχον· παρὰ τὸν καλύτερον διατηρούμενον περισυνελέγη χαλκοῦς κοπεύς. Πάντα τὰ δωμάτια κορυφῆς ἦσαν ὑπερπλήρη ἐκ τῶν καταπεσόντων λίθων τῶν τοίχων των, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ καταστῇ λίαν δυσχερὴς ἡ ἐκκαθάρισις τῶν τελευταίων.

Τὸ ἐπόμενον ἐπ' ἀριστερὰ δωμάτιον Ω ἦτο πολὺ εὐρυχωρότερον καὶ κατὰ τὸν Β. τοῖχόν του, πρὸς τὰς γωνίας, ἀνευρέθησαν δύο πίθαι, ἐν μέρει μόνον διασφζόμενοι, με διακόσμησιν ἐμπιέστων σχοινίων. Ἐκεῖθεν ἐφθάνε τις τὸ ἀκραῖον διαμέρισμα ἐκ δύο συνεχομένων δωματίων Ψ καὶ Χ, διαχωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ λεπτοτέρου τοίχου με θύραν κατὰ τὸ Ν. ἄκρον του. Ἡ ἐργαστηριακὴ χρῆσις τῶν δωματίων τούτων βεβαιοῦται ἀπὸ τὸ ἄφθονον ὑλικὸν ἐργαστηριακοῦ χαρακτῆρος, ἀποκείμενον μάλιστα πρὸς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ μεγαλυτέρου δωματίου Ψ. Τρεῖς πίθαι, διακοσμούμενοι με σχοινίην ἔχουσαν ἐντομὰς διακόσμησιν, εἰς τὸ μεγαλύτερον δωμάτιον, καὶ εἰς εἰσέτι εἰς τὸ μικρότερον, διεσφύζοντο ὅχι εἰς ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν ὥστε νὰ περισυλλεγοῦν. Εἶδος θρανίου εὐρέθη παρὰ τὸν Β. τοῖχον τοῦ Ψ καὶ παρ' αὐτὸν ἔκειτο τμήμα λιθι-

νης δισκοειδοῦς τραπέζης μὲ πλαγίας ἐντομάς, ἐνῶ ἐνώπιον αὐτοῦ εὐρίσκειτο στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πῆλινος ληνὸς τοῦ γνωστοῦ μετὰ κρουνοῦ τύπου. Ὅχι μακρὰν ἐπίπεδος πλάξ ἐχρησίμευσεν ὡς τριβεῖον, ὡς ἀπέδειξεν ὁ ἐπ' αὐτῆς ἀνευρεθεὶς ἀετωματώδους σχήματος τριπτῆρ. Ἐργαστηριακῆς χρήσεως ἦτο ἐπίσης εἷς στρογγύλος τετρημένος λίθος, παραλληλεπίπεδος τριπτῆρ καὶ λιθίνη στάθμη. Ἐπίσης ἀνευρέθη εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον τὸ μεγαλύτερον μέρος κεραμειτικοῦ τροχοῦ μὲ ἐξέχον κύκλῳ περιθώριον. Ἀγνωστον εἰς τί ἐχρησιμοποιήθη εἷς φυσικὸς τρίτων, ἀνευρεθεὶς μετὰ τῶν ἄλλων σκευῶν. Εἰς τὸ δωμάτιον Χ περισυνελέγη χαλκῇ αἰχμῇ ἀκοντίου. Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, εἶναι πιθανὸν τὸ δωμάτιον Ψ νὰ ἐπεκρινώμεται μετὰ τοῦ ἀμέσως πρὸς Νότον ἀνδῆρου διὰ θύρας εὐρισκομένης κατὰ τὸ καταστραφέν μέσον τμήμα τοῦ νοτίου τοῖχου. Ἀμέσως πρὸς Δ. ἐσχηματίζετο διὰ τοῖχου στενὴ δίοδος, πλάτους μόλις 0.50μ., ἰσομήκης πρὸς τὸ πλάτος τῶν δωματίων Ψ καὶ Χ, ἀγνωστον εἰς τί χρησιμοποιηθεῖσα, ἀφοῦ ἦτο ἀδιέξοδος.

Τὸ τελευταῖον δωμάτιον Β' τῆς ζώνης τῆς κορυφῆς, προσιτὸν ἐπὶ δεξιὰ διὰ θύρας μὲ δύο κατερχομένας βαθμίδας ἐκ τοῦ ὡς προθαλάμου - ἀναπαυτηρίου χρησιμοποιουμένου δωματίου Α', εἶχεν ἐπίσης χαρακτηριστικὰ ἐργαστηριακὰ. Ἐν ἐπίμυκας θρανίον κατὰ τὸν Δ. τοῖχον καὶ παρὰ τοῦτο εἶδος πεζουλίου ἴσως ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ συναφεῖς σκοπούς. Τὸ δωμάτιον εἶχεν εἴσοδον καὶ ἐξ Ἀνατολῶν, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἀνδῆρου Σα, καὶ ἡ θύρα διετῆρει τὸ κατώφλιόν της. Τέσσαρες πίθοι, τρεῖς πρὸς τὸν Ν. τοῖχον (πίν. 237β) καὶ εἷς παρὰ τὸ ἐπίμυκας θρανίον, διακοσμούμενοι μὲ σχοινίνην ἐμπέστον διακόσμησιν, σχοίνα στεφάνια, ζώνας ἐκ χαρακτῶν δικτυωτῶν ἢ ἐναλλήλων γωνιῶν (chevrons), ἐν λεκανοειδὲς σκεῦος μὲ στενὸν ἐπίπεδον χεῖλος, ἐπίσης κατὰ τὸν Ν. τοῖχον καὶ εἷς πῆλινος ληνὸς μετὰ κρουνοῦ, τοῦ συνήθους τύπου, τοποθετημένος πρὸς τὸν Β. τοῖχον, ἀπετέλουν μετὰ τινων λιθίνων ἐργαλείων, ὡς κυρτοῦ λίθου τριβεῖος, κορυνοειδοῦς τριπτῆρος, στρογγύλου λίθου μὲ ὀπὴν κατὰ τὸ μέσον, τὴν σκευὴν τοῦ δωματίου, τὸ ὅποιον, ὡς ἦτο βαθύτερον τῶν ἄλλων, ἦτο καλύτερον διατετηρημένον. Ἡ ὅλη ἐγκατάστασις παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ περιορισμένον σημεῖον εἰς ὃ ἀνεσκάφη, ὅτι ἀπετέλει μίαν τῶν πλέον ἀξιολόγων καὶ χαρακτηριστικῶν ἀγροικιῶν τῆς ἀκμῆς τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν νεοανακτορικὴν περίοδον. Μετὰ τὰς ἤδη ἀνασκαφείσας ὑπ' ἐμοῦ μινωικὰς ἀγροικίας εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας, Ἀχλαδίων καὶ Ζοῦ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Προφήτου Ἠλίας περιοχῆς Τουρτούλων προσθέτει ἐν ἐπὶ πλέον χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἑδρας τοπάρχου ἢ φεουδάρχου, ἐλέγχοντος εὐρεῖαν ζώνην τῆς κύκλῳ περιοχῆς. Πάντα τὰ κέντρα ταῦτα φαίνονται καταστραφέντα κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, περὶ τὸ τέλος τῶν ὙΜ ΙΑ χρόνων, δηλ. περὶ τὸ 1500 π.Χ. Χωρὶς ἀμφιβολίαν ὑπῆρχον πολλὰ ἄλλα παρόμοια εἰς ζωτικὰς περιοχὰς τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, τινῶν τῶν ὁποίων δι' αὐτοψίας ἐπεσήμενα τὰ λείψανα.

Β'. ΜΙΚΡΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΠΡΑΙΣΟΥ

Μόλις 100 μ. ανατολικῶς τοῦ ὑψώματος τῆς κορυφῆς τοῦ Προφήτου Ἑλίας, ἔνθα ἡ μινωικὴ ἀγροικία, περισυνελέγη ἐνδιαφέρον κραττηροειδὲς ἀγγεῖον με κυλινδρικὸν λαιμὸν ἐκ πυρρόχρου πηλοῦ με διακόσμησιν διὰ καστανοῦ χρώματος ἐπὶ ἐξιτλήλου λευκάζοντος ἐπιχρίσματος ταινιῶν καὶ συστημάτων τριγώνων, ἴσως ἀνήκον εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΑ, περίοδον (πίν. 241α).

Ἐπὶ τοῦ διὰ πυκνῆς βλαστήσεως καλυπτομένου λοφίσκου Φονιάς, παρὰ τὸν χεῖμαρρον τῆς Ριχτάρας, εἰς ἀπόστασιν 1/2 ὥρας ΒΑ. τοῦ χωρίου Νέα Πραισός, ἐγένετο ἐπιμελὴς ἔρευνα πρὸς ἀνακάλυψιν ἐρειπίων ὑποτιθεμένου μινωικοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς, διότι ἐπὶ τῆς κλιτύος ἐλέγετο ὅτι ἀνευρέθη σημαντικὸν διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν χαλκοῦν εἰδῶλιον ταύρου, ἀγορασθὲν παρὰ κατοίκου τοῦ χωρίου. Ἀτυχῶς ἡ ἔρευνα δὲν ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν ὑπάρξεως ἱεροῦ εἰς τὴν ἐξόχως γραφικὴν ταύτην θέσιν.

Εἰς τὴν θέσιν Τρυπητὸ παρὰ τὸν χεῖμαρρον Παντέλη, περὶ τὸ 1 χλμ. Ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Πάνω Πισκοπή, ἐγένετο αὐτοψία σημαντικοῦ κτηρίου, διασώζοντος μέγαν ψευδοῖσοδομικὸν τοῖχον εἰς μῆκος 17-18 μ. καὶ εἰς ὕψος 2 μ. Οἱ λίθοι τοῦ εἶναι μεγάλοι παραλληλεπίπεδοι ὄγκοι καὶ οἱ μεταξύ των ἄρμοι ἔκλεισαν διὰ μικροτέρων λίθων. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον φαίνεται κλασσικῶν ἐλληνικῶν χρόνων, διασφύζεται καλῶς, διακρίνεται ὁμως, ἀνευ συνοχῆς, τῶν ἐνδιαμέσων τοίχων καταστραφέντων, καὶ ἄλλη γωνία ἐπιχεχασμένη. Ὁ χαρακτήρ τοῦ κτηρίου φαίνεται ὀχυρωματικὸς καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ὀστράκων. 80 περίπου μ. δυτικώτερον ἀπόκειται τμήματα εὐρείας λεκάνης με κυλινδρικὴν βάσιν, ὁμοιαζούσης πρὸς κιονόκρανον· φαίνεται ὅτι μετεκομίσθη ἐκεῖ ἐκ τοῦ χώρου τοῦ κτηρίου, ἵνα χρησιμοποιοθῇ εἰς μάνδραν.

Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Κάψαλος, ΝΑ. τοῦ χωρίου Νέα Πραισός, καὶ κατὰ τὴν Ν. κλιτὸν αὐτοῦ, ἐγένετο αὐτοψία λαξευτοῦ, με ἀκανόνιστον θάλαμον τάφου καὶ δρόμον μόλις διακρινόμενον. Μέρος τοῦ περιεχομένου του, κιβωτιόσχημος σαρκοφάγος καὶ τινα μικρὰ ἀγγεῖα συνήθων τύπων τῶν ΥΜ ΙΙΒ χρόνων, περιῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἑρακλείου. Προφανῶς ἀνήκεν εἰς συστάδα τάφων, τῶν ὁποίων ἡ θέσις δύναται νὰ ἀνιχνευθῇ ἐκ τῶν ἀποκειμένων σωρῶν μεγάλων λίθων. Ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος ἐπεσκέφθημεν ἐνδιαφέροντα ὀρθογώνιον λαξευτὸν τάφον, συληθέντα πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Τούρκου ἰδιοκτήτου, με θάλαμον ἐξωτερικῶν διαστάσεων 3.20 × 1.20 μ., ἐσωτερικῶν 2.70 × 1.40 μ., τοῦ ὁποίου διατηρεῖται σχετικῶς καλῶς ὁλόκληρον τὸ κάτω μέρος μέχρι τῆς ἀρχομένης θολώσεως κατὰ τὰς γωνίας. Τὸ δάπεδόν του εἶναι αὐτὸς ὁ σκληρὸς ἀσβεστολιθικὸς βράχος. Ὁ καθορισμὸς τοῦ θαλάμου ἀπέδω-

σε τμήματα κοινῆς κιβωτισχῆμου λάρνακος καὶ μικρῶν ἀγγείων. Εἰς μικρότερος, ἀναλόγου κατασκευῆς, ἀνεσκάφη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ χωρικοῦ ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ ὑψώματος Κάτω Κεφάλι Σπετσώτη, ἀποδώσας πλὴν τῶν ἄλλων καὶ μικρὸν σιδηροῦν μαχαίριον. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ τὴν χαμηλὴν χρονολογίαν εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙΓ τῶν θολωτῶν τούτων τάφων. Τόσον ἐπὶ τοῦ τελευταίου ὑψώματος ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν Κάτω Κεφάλι Σπετσώτη καὶ Εὐγκη Μάνδρα παρετηρήθησαν ἔχνη ἐπιβεβαιοῦντα τὴν ὑπαρξίν συστάδων ἄλλων τάφων, μάλιστα λαξευτῶν. Δὲν ἐξηκριβώθη ὅμως ἡ θέσις τοῦ συνοικισμού, εἰς ὃν ἀνῆκον τὰ νεκροταφεῖα ταῦτα.

Εἰς θέσιν Ἀγ. Κωνσταντῖνος παρὰ τὸ Τζανῆ Μετόχι, ὅπου καὶ παλαιότερον εἶχε διενεργήσει ἐρευναν ἡ Ἀγγλικὴ Ἀρχαιολ. Σχολή, ἐξητάσθησαν τὰ λείψανα λίαν ἐκτεταμένου μινωικοῦ κτηρίου, ἐν μέρει ὑπὸ τὰ κτίσματα τοῦ ἡρειπωμένου σήμερον Μετοχίου. Ἡ χρονολογία τοῦ κτηρίου εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ τῆς μεταβατικῆς περιόδου ΜΜ ΙΙΒ-ΥΜ ΙΑ. Τὸ νότιον τμήμα παρηκολουθῆθη πρὸς δύο κατευθύνσεις ἐπὶ 26 καὶ 14 μ. Δυτικῶς τῆς ἐκκλησίας περὶ τὰ 40 μ. ἐγένετο δοκιμὴ εἰς ὃν χώρον εὐμέγεθες καθοσιδὲς ἀγγεῖον μὲ ἀναθύρωσιν κατὰ τὸ χεῖλος πρὸς ὑποδοχὴν καλύμματος καὶ μὲ διακόσμησιν ζωνῶν ἐγχάρακτον (πίν. 242α). Ἡ δοκιμὴ ἀπεκάλυψε καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, ὡς τὸ κάτω μέρος πίθου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπέκειτο ἄλλο κυλινδρικὸν ἀγγεῖον μὲ ὀριζοντίας λαβάς. Δύο τοῖχοι συγκλίνοντες ἐλαφρῶς, εὐρισκόμενοι εἰς ἀπόστασιν 2 - 2 1/2 μ. ἀπ' ἀλλήλων, ἀποτελοῦν μέρος μᾶλλον ἐκτεταμένου κτηρίου, τοῦ ὁποίου λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ παρακολούθησις. Ὁ εἰς τῶν τοίχων ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 4 περίπου μέτρων. Τόσον τὰ κτήρια ὅσον καὶ ἡ κεραμεικὴ φαίνονται ἀνήκοντα εἰς παλαιοανακτορικοὺς μινωικοὺς χρόνους. Ὅχι μακράν, παρετηρήθησαν τὰ λείψανα τάφων ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ ψαμμολίθου λαξευθέντος, ἐπὶ τόπου δὲ περισυνελέγησαν τεμάχια λαρνάκων καὶ δύο ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι καὶ πρόχους. Εἰς τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος, εἰς θέσιν Μέσα Φλέγα, ὅχι πολὺ ἀπέχουσιν τοῦ ἐκτεταμένου μινωικοῦ κτηρίου, διακρίνονται τὰ ἐρείπια ἄλλου κτηρίου, μινωικοῦ καὶ τούτου.

Ἄλλου ΥΜ ΙΙΒ νεκροταφείου ἀποτελουμένου ἐκ συστάδος λαξευτῶν τάφων ἐσημειώθη ἡ ὑπαρξίς ἐπὶ τῆς κλιτύος χαμηλοῦ γηλόφου παρὰ τὸ χωρίον Κανένη κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀγ. Νικολάου. Ἐξ ἐνὸς τῶν τάφων τούτων προέρχεται σφαιρικός ψευδόστομος ἀμφορίσκος μὲ σχεδὸν γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ΥΜ ΙΙΙΓ χρόνων.

Τέλος ἐγένετο αὐτοψία, συνοδευθεῖσα ὑπὸ μικρᾶς ἐρεύνης, ἐτέρου μινωικοῦ κτηρίου (πίν. 240α) εἰς θέσιν Φλέγα Τουρτούλων, 15' ΝΔ. τοῦ χωρίου καὶ παρὰ τὴν ἐκεῖθεν διερχομένην ἀμαξιτὴν ὁδόν. Ἰσχυρὸς τοῖχος, ἄριστα ὠκοδομημένος, διασφίζεται εἰς μῆκος 10 περίπου μέτρων· πρόκειται περὶ τῆς ΒΔ. γωνίας οἰκοδομήματος περιβάλλοντος τὸν βράχον, ἐφ' οὗ εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἴσως κτή-

ριον ὀδικοῦ ἐλέγχου, ἂν κρίνη τις ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συνόλου, ἐλέγχοντος κυρίαν πρὸς Νότον κατευθυνομένην ὀδικὴν ἀρτηρίαν.

Ἦγοράσθησαν παρὰ χωρικῶν ἀνευρόντων εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Πραισοῦ ὀλίγα χαλκᾶ νομίσματα τῆς Πραισοῦ, ἐν ἀρχαϊκὸν ἀργυροῦν Ἄργους, χαλκοῦν ὠσειδοῦς σχήματος εὐρύστομον ἀγγεῖον μὲ γλωσσοειδεῖς κύκλῳ προεξοχὰς ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, τρίμυξος λύχνος γλυφεῖς ἐπὶ ποταμίῳ χάλικος, πρωτόγονον εἶδωλον οἰονεὶ ὀκλαζούσης μορφῆς, ἀδρῶς ἀποδοθείσης διὰ γλυφῆς ἐπὶ ποταμίῳ χάλικος.

Γ'. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΥΜ ΠΙΓ ΘΟΛΩΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΦΩΤΟΥΛΑΣ ΠΡΑΙΣΟΥ

Χωρικός ἐνεθυμεῖτο ὅτι ὁ πατήρ του πρὸ πολλῶν ἐτῶν κατὰ τὴν φύτευσιν ἐλαίας εἰς τὸν ἀγρόν του κατὰ τὴν περιοχὴν Φωτούλα, 15' ΒΑ. τοῦ χωρίου Βαβέλοι (Ν. Πραισός) συνήνητσε σωρὸν μεγάλων λίθων, τῶν ὁποίων μέρος ἐξήγαγε, χωρὶς ὅμως νὰ προβῇ εἰς περαιτέρω σκαφήν· ἡ ἐλαία ἐφυτεύθη ἀκριβῶς εἰς χάσμα δημιουργούμενον μεταξὺ τῶν λίθων καὶ μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν ηὔξήθη εἰς μέγα καὶ λίαν καρποφόρον δένδρον. Ὑπὸ τῶν πληροφοριῶν τοῦ χωρικοῦ ὀδηγηθέντες ἀνεύρομεν ἀξιόλογον θολωτὸν τάφον (εἰκ. 1), κατεσκευασμένον μὲ πολὺ μεγάλους λίθους εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου ἐλαφρῶς τραπεζοειδοῦς θαλάμου ἐξωτερικῶν διαστάσεων 7×4.50 μ., ἐσωτερικῶν δὲ 4.50×3 μ., μὲ παχύτερον τὸ πρόσθιον καὶ τὸ ὀπίσθιον τοίχωμα καὶ εἴσοδον πλάτους 1.10 καὶ βάθους 1.15 μ. Μεγάλοι πλακοειδεῖς λίθοι ἐσχημάτιζον κατ' ἐκφορικὸν τρόπον τὴν θόλωσιν ἀπὸ σχετικῶς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου (1.30-1.50 μ.) (πίν. 240β). Ἡ εἴσοδος ἀνευρέθη τετειχισμένη διὰ μέσου μεγέθους λίθων μέχρι τοῦ ἐκ μεγάλων πλακῶν ὑπερθύρου, ἅλλαι δὲ πλάκες εἶχον τεθῇ ἐπικλινῶς πρὸ τῆς εἰσόδου πρὸς μερίζονα ἐξασφάλισιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχεν εἰσδύσει ἡ σκαφή τοῦ χωρικοῦ.

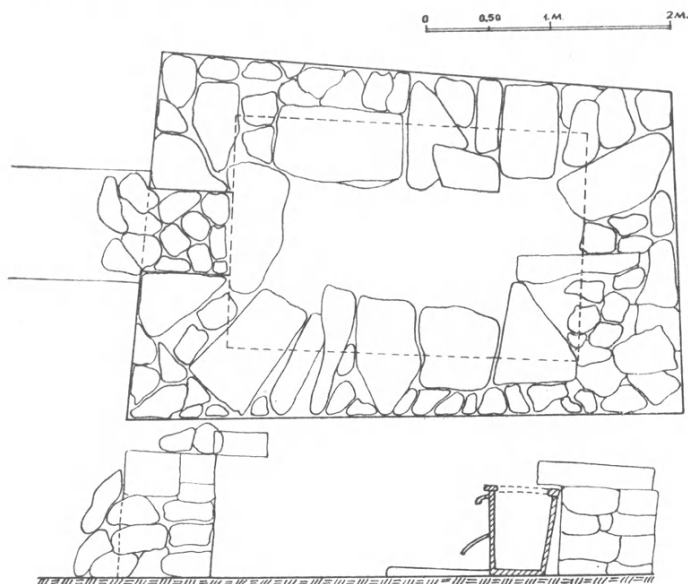
Ὁ τάφος ἐφαίνετο ἄθικτος καὶ πρὸς διεῖδυσιν ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἠναγκάσθημεν νὰ ἐκριζώσωμεν τὴν ἐλαίαν καὶ νὰ μετακινήσωμεν τρεῖς τῶν πλακοειδῶν μεγάλων λίθων, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον. Ὁ δρόμος ἀπεδείχθη ἄνευ λιθεπενδύσεως. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ὁ τάφος ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν εἰς ἣν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς τάφος τοῦ Καψάλου, ὡς καὶ ὁ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων ἀνασκαφεὶς εἰς θέσιν Βορνό, ὅστις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐκαθαρίσθη καὶ ἐσχεδιάσθη. Ἐκ τοῦ σχήματος καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ὁ θολωτὸς τάφος τῆς Φωτούλας ἦτο φανερόν ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὴν ΥΜ ΠΙΓ περίοδον καὶ ἡ χρονολογία αὕτη ἐπεβεβαιώθη ἐκ τοῦ περιεχομένου του.

Λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς θύρας, εὐρισκομένης πρὸς τὰ ΝΔ., εἶναι ζήτημα ἂν αἱ ταφαὶ ἐγένοντο διὰ μέσου ταύτης καὶ ὅχι κατόπιν ἀφαιρέσεως ὀρισμένων λίθων τῆς θόλου. Τοῦτο ἐφάνη σχεδὸν βέβαιον διὰ τὴν δευτέραν

τῶν ταφῶν κατὰ τὸ ΒΔ. πλευρὸν καὶ πρὸς τὴν Δ. μᾶλλον γωνίαν, διότι αὕτη ἐγένετο ὅτε τὸ κάτω μέρος τοῦ ἄλλως πολὺ χαμηλοῦ θαλάμου εἶχεν ἐν μέρει ἐπιχωσθῇ, οὕτως ὥστε ὁ νεκρὸς νὰ τοποθετηθῇ ἀμέσως ὑπὸ τὰς πλάκας τῆς θόλου μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ΒΑ., εἰς συνεσταλμένην στάσιν. Ὡς μοναδικὸν κτέρισμα ὁ νεκρὸς οὗτος εἶχε μικρὸν ψευδόστομον σφαιρικοῦ σχήματος ἀμφορέα ἐξ ἐρυθρωποῦ πηλοῦ. Εἰς τοῦτον ὅμως ἴσως ἀνῆκε καὶ ὁ εὐθεὶς μετὰ τὴν εἴσοδον εἰς σχετικῶς ὑψηλὸν στρώμα ἀνευρεθεὶς εὐμεγέθους σφαιρικοῦ ψευδόστομος ἀμφορέας. Ἡ δευτέρα τῶν ταφῶν ἐγένετο ἐντὸς λουτροειδοῦς λάρνακος

**ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ
ΦΩΤΟΥΛΑΣ ΠΡΑΙΣΟΥ**

Εἰκ. 1. Κάτοψις τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

(πίν. 243α) τοποθετημένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τοῦ βάθους, κατὰ τρόπον ὥστε τὸ χεῖλος τῆς ἔφθανε σχεδὸν τὰς πλάκας τῆς θολωτῆς ὀροφῆς (πίν. 244α). Πρὸ τῆς λάρνακος μεγάλη πλάξ ἐκ σχιστολίθου, χρώματος βαθέως ἰόχρου, ἐχρησίμευσε διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἀπόθεσιν κτερισμάτων. Κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς πλακὸς ταύτης περισυνελέγησαν εὐμεγέθους αἰχμὴ δόρατος, μικρὰ σφαιρική προχοῖσκη μὲ στρογγύλον στόμιον, χαλκῇ καρφίς καὶ λίαν ἐνδιαφέρον σκεῦος, προφανῶς ξύλινον, εἰς σχῆμα κυλινδρικοῦ κάδου, ἐπενδεδυμένου μὲ χαλκᾷ σειρίτια εἰς τέσσαρας διαδοχικὰς ζώνας, διαχωριζομένας ὑπὸ ἀπλῶν σειρῶν καψιδίων (πίν. 241β). Τὸ σκεῦος τοῦτο, ὡς εἶχε διανοιγῇ καὶ ἐκυρτοῦτο, ἐξε-

λήφθη ὡς ζώνη, μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐργαστηριακὴν ἀποκατάστασιν ἀπεκαλύφθη ὁ πραγματικὸς χαρακτήρ του. Ἐπ' ἀριστερὰ τῆς λάρνακος, κατὰ τὴν Β. γωνίαν, εἶχε τοποθετηθῇ εἰς λοξὴν θέσιν μέγας ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ σφαιρικὴν κοιλίαν καὶ δισκοειδὲς στόμιον, ἐξαχθεὶς ὁλόκληρος, ἐνῶ ἄλλος μικρότερος πρὸ αὐτοῦ ἐξήχθη εἰς τεμάχια (πίν. 242β).

Ἐντὸς τῆς λάρνακος ἀνευρέθη ἀδιατάρακτος σκελετὸς νεαροῦ, ὡς φαίνεται, προσώπου, μὲ συνεσταλμένους τοὺς πόδας καὶ ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ΝΑ. Κατὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἔκειτο μέσου μεγέθους κυλινδρική πυξὶς μὲ τοξοειδεῖς πρὸς τὰ ἄνω κεκλιμένας λαβὰς (πίν. 243β), τοποθετημένη εἰς πλαγίαν θέσιν, οὕτως ὥστε μέρος τοῦ περιεχομένου ἐκ κεκαυμένων ὀστέων καὶ τέφρας, προφανῶς νηπίου, εἶχεν ἐκχυθῇ πρὸς τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ (πίν. 244α). Οὕτω ἔχομεν ἐν ἐπὶ πλέον παράδειγμα καύσεως νεκροῦ κατὰ τὸ τέλος τῶν ὙΜ ΙΙΙΓ χρόνων, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ τῶν Μουλιανῶν καὶ Μυρσίνης Σητείας. Κατὰ τὸ δεξιὸν πλευρὸν τοῦ νεκροῦ τῆς λάρνακος, ἴσως φερόμενον ὑπὸ τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην διασταυρουμένης χειρός, ἀνευρέθη χρυσοῦς δακτύλιος μὲ μεγάλην ἐλλειψοειδῇ σφενδόνην μὲ ἐλίσσομένην κατὰ δίσπειρα κοκκιδωτὴν διακόσμησιν, θαυμασιῶς διατετηρημένην καὶ λίαν λεπτῆς ἐπεξεργασίας, καὶ μὲ κρίκον ἐπίσης διακόσμητον (πίν. 244β). Πρὸς τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν περισυνελέγη λαβὴ ἀγνώστου ἀντικειμένου, ἴσως ριπιδίου μὲ ἐκατέρωθεν ἐπένδυσιν ἐλεφαντοστοῦ στερεομένου διὰ 4 χρυσῶν ἡλων, καταληγόντων εἰς ρομβοειδῇ κοσμήματα (πίν. 244γ). Κατὰ τὴν σιαγὸνα τοῦ νεκροῦ περισυνελέγησαν τεμάχια φύλλων χρυσοῦ, τὰ ὅποια συναρμοσθέντα καὶ ἐκταθέντα ἀπεκάλυψαν ὥραιότατην διακόσμησιν μέρους ναυτίλου μὲ τοὺς πλοκάμους του, προβαλλομένου ἐπὶ βάθους πλήρους πυκνῶν ἐναλλήλων τόξων (εἰκ. 2). Ἀτυχῶς τὸ φύλλον χρυσοῦ εἶναι ἰσχυρῶς ἐλλιπὲς καὶ εἰς τοιαύτην, φαίνεται, κατάστασιν ἀπετέθη εἰς τὸν τάφον κατὰ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ. Τὰ κοσμήματα ταῦτα εἶναι τὰ καλύτερα μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθέντα τῆς ὙΜ ΙΙΙΓ περιόδου ἐν Κρήτῃ. Ἡ χρονολογία τοῦ τάφου ἀσφαλῶς δὲν ἀπέχει αἰσθητῶς τῶν περὶ τὸ 1200 π.Χ. χρόνων.

Δ'. ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΚΔΡΟΜΗ ΕΙΣ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗΝ ΖΩΝΗΝ ΑΚΡΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Εἰς προπαρασκευὴν προσεχοῦς ἐξερευνήσεως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μινωικοῦ λιμένος ἐν Κάτῳ Ζάκρῳ καὶ πρὸς διαπίστωσιν γενομένων ζημιῶν δι' ἐκσκαφῆς ἐγένετο ἐπίσκεψις καθ' ὁλόκληρον τὴν ἑκτασιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Αἱ ζημίαι ἐβεβαιώθησαν ὅτι ἐπῆλθον κατὰ τὸ Α. ἄκρον τοῦ ὑψώματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνεσκάφη ὑπὸ HOGARTH ὁλόκληρος σειρὰ μινωικῶν οἰκιῶν. Διεσπάσθη εἰς ἰσχυρὸς τοῖχος, τμήμα δὲ ἄλλου κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν ἀποκαλυφθέντος

κατεστράφη θραυσθέντων τῶν λίθων. Εὐτυχῶς ἡ ζημία περιορίσθη εἰς ὀρισμένον τμήμα τοῦ μὴ ἀνέσκαμμένου εἰσέτι οἰκήματος. Αἱ κατὰ τὸ 1901 ἀνασκαφεῖσαι οἰκίαι διατηροῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῶν περιγράμματα, μόνον δὲ τῶν Οἰκιῶν Α καὶ Β ἡ κατὰστασις διατηρήσεως εἶναι σχετικῶς ἱκανοποιητικὴ. Εἰς τὴν ἰσόπεδον μεταξὺ τῶν δύο ὑψωμάτων κοιλάδα, κατεχομένην ὑπὸ ὀπωροκήπων καὶ βανανέωνων, ἀνιχνεύθη ἡ ὑπαρξίς

Εἰκ. 2. Σχέδιον τῆς ἐπὶ χρυσοῦ φύλλου παραστάσεως ναυτίλου ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτοῦλας Πραισοῦ.

σημαντικοῦ κτηρίου, ἐλάχιστα ὅμως διακρινομένου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν καὶ ἀπέκειντο ἐπὶ τῶν λιθοσωρῶν πολὺ μεγάλοι ἄριστα λαξευθέντες πελεκητοὶ λίθοι. Ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης περισυνελέγη τμήμα μακροῦ ξίφους μὲ ἰσχυρὰν ράχιν, ἀτυχῶς ἰσχυρῶς βλαβέντος κατὰ τὰς ἀκμὰς· τοῦτο συνεπληρώθη δι' ἄλλου τεμαχίου βραδύτερον ἀποκτηθέντος. Ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου παρατηρήθησαν λείψανα ἰσχυρῶν καὶ ἐκτεταμένων κτηρίων, μὴ σημειωθέντων εἰς τὸν χάρτην τῆς περιοχῆς παρὰ HOGARTH

(BSA 1901). Μία γωνία ἐκ πελωρίων πελεκητῶν λίθων ἀνήκει εἰς σημαντικὸν οἰκοδόμημα, ἐκ τοῦ ὁποίου προφανῶς προέρχεται ἡ πλησίον ἐπὶ λιθοσωροῦ ἀποκειμένη ὑψηλὴ κυλινδρική βάσις με συμφυᾶ πλίνθον κίονος ἐξ ὑπομέλανος λίθου. Ἐξητάσθησαν ἐπίσης ὠρισμένα εὐρήματα, περισυλλεγένητα ὑπὸ τοῦ μόνου μονίμου κατοίκου τῆς περιοχῆς, διατηροῦντος κατὰ τὴν παραλίαν μικρὸν καφενεῖον, ἥτοι τμήματα τριῶν λιθίνων λύχνων, ἐνὸς μεθ' ὑψηλοῦ ποδός, τμήμα ὀρθογωνίας τραπέζης προσφορῶν ἐπὶ χαμηλῶν ποδῶν, τὸ κάτω μέρος ἀγγείου με κωνικὴν βάσιν ἔχουσας ἡθμὸν καὶ πολλὰ ὑφαντικὰ βάρη, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου σχήματος.

Εἰς τὸ χωρίον Κλησίδι ἐσημειώθη κατὰ τὴν κρήνην τοῦ χωρίου μεγάλη καὶ εὐρύχωρος λεκάνη ἐκ τραχίτου λίθου, ἴσως προερχομένη ἐκ μύλου ἑλληνικῶν κλασσικῶν χρόνων.

Παρὰ τὸ χωρίον Παλαίκαστρο καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐξωκκλησίου τοῦ 'Αγ. Ἀντωνίου ἐγένετο αὐτοψία λαξευτοῦ ἡμικατεστραμμένου ὙΜ ΙΙΙ τάφου, ἐκ τοῦ ὁποίου περισυνελέγη πρό τινος χρόνου κιβωτιόσχημος λάρναξ εἰς τεμάχια. Εἰς τὸν καὶ ἐκ τῶν ἐρευνῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς γνωστὸν ὀρμίσκον τοῦ Κουρεμένου, Β. τοῦ Παλαικάστρου, ἐγένετο αὐτοψία τῶν λειψάνων ὙΜ ΙΙΑ οἰκοδομήματος ὅχι μακρὰν τῆς παραλίας, ἐνθα ἀνευρέθησαν πολλὰ ἀξιόλογα ἀγγεῖα, μάλιστα ἐκ τριῶν ἀμφορέων με λίαν χαρακτηριστικὴν τῆς ὡς ἄνω περιόδου διακόσμησιν, ἀνάλογον ἄλλων ἀνακαλυφθέντων ὑπὸ τῶν Ἀγγλων. Οἱ μεγάλοι διακόσμητοι ἀμφορεῖς εἶναι τοῦλάχιστον τρεῖς, ὧν εἷς με σχεδὸν γεωμετρικὴν κατὰ μετόπας διακόσμησιν, ἕτερος με σπείρας, τῶν ὁποίων μικροὶ ρόδακες ἀποτελοῦν τοὺς ὀφθαλμούς· οἱ λαίμοι τῶν ἀγγείων τούτων κοσμοῦνται διὰ κυματιστοῦ γλωσσοειδοῦς κοσμήματος. Ἐσωτέρω, κατὰ τὴν πρὸς τὰ ΝΔ. κατευθυνομένην ἀτραπὸν, παρατηρήθησαν ἐπὶ χαμηλοῦ ὑψώματος λείψανα ἐκτεταμένου κτηρίου με χαρακτηριστικὰ ὀστρακα τῆς ΜΜ ΙΙΒ-ὙΜ ΙΑ περιόδου (λαίμὸς πίθου με ἐμπέστον σχοινίην διακόσμησιν). Διακρίνονται κυρίως ὁ Β. καὶ ὁ Δ. τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος με τὴν ἰσχυράν ΒΔ. γωνίαν. Ἡ ἐπίχωσις εἶναι μικρὰ καὶ πρὸς Ν. ὁ βράχος ἐπιπολάζει.

Τέλος κατὰ τὸν ὀρμίσκον Ἀνάλουκας κατὰ τὴν ΝΔ. ρίζαν τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ 'Αγ. Ἰσιδώρου (Κάβο Σίδερο, ἀρχ. Σαμμωνίου), εἰς θέσιν Κῆποι Γρηγορίου, ἐγένετο αὐτοψία λειψάνων μινωικοῦ κτηρίου ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, τοῦ ὁποίου ἓνα ἐπιμήκη τοῖχον κατέστρεψε σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεύς. Ἐν προχοῖδιον περισυλλεγὲν εἰς τὴν περιοχὴν φαίνεται πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.

Τὰς ἐξερευνήσεις τῆς περιοχῆς Πραισοῦ καὶ ἄκρας Ἀνατολικῆς Κρήτης ὑπεβοήθησε σημαντικῶς ὁ ἐκ Σητείας Ἑμμαν. Φυγετάκης.

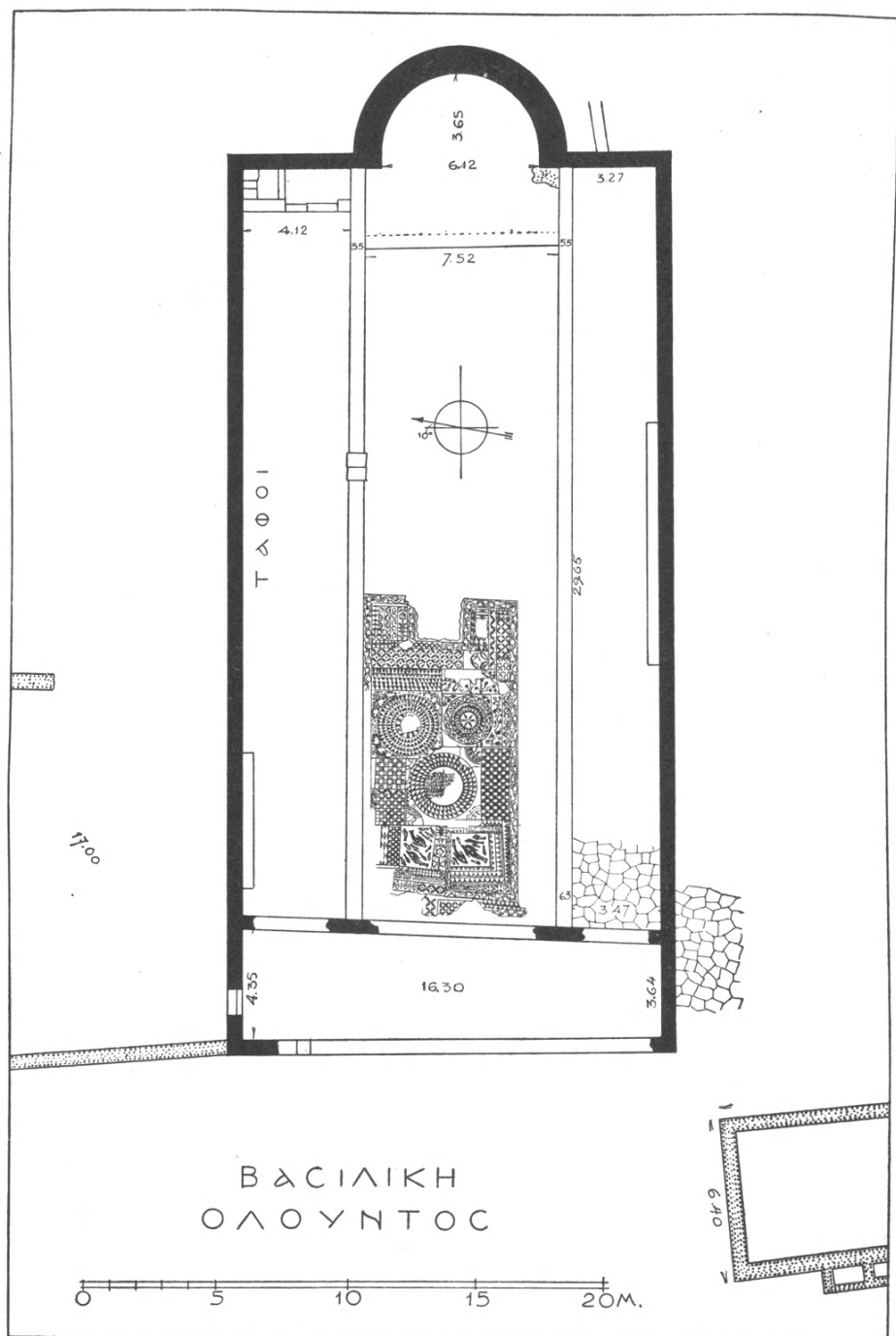
34. ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΟΛΟΥΝΤΟΣ

Εἰς τὸν ἀρχαῖον Ὀλοῦντα καὶ κατὰ τὴν θέσιν Πόρος (πίν. 245), καθ' ἣν ἡ νησίς τῆς Σπιναλόγκας συνάπτεται πρὸς τὸν κορμὸν τῆς μεγαλονήσου (εἰκ. 1), συνέχισεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διὰ τοῦ ὑπογράφοντος τὰς ἐρεῦνας πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχεδίου τῆς βασιλικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον τὰ δημοσιευ-

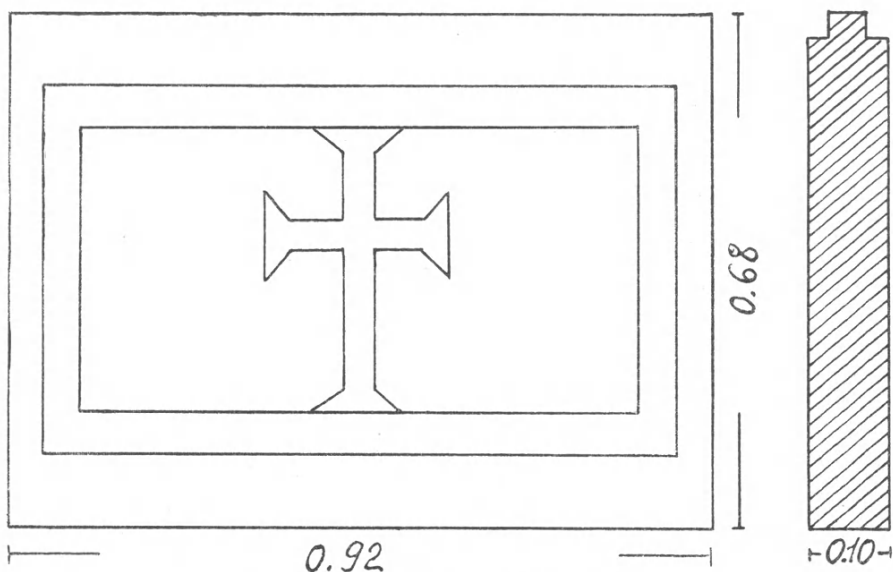
Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης.

θέντα ἤδη (ΠΑΕ 1955) ψηφιδωτὰ τοῦ μέσου κλίτους αὐτῆς, μίαν νέαν συνολικὴν ἀποψιν τῶν ὁποίων παρέχονεν καὶ ἐνταῦθα (εἰκ. 10 καὶ πίν. 249α). Ἡ ἀνασκαφή, γενομένη τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἐπιμελητοῦ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Κρήτης κ. Μύρωνος Μιχαηλίδη, ἀπεκάλυψε τρίκλιτον βασιλικὴν ὀλικοῦ πλάτους 17.10 μ. παρὰ τὸ ἱερόν καὶ 17.50 κατὰ τὸν νάρθηκα, καὶ μήκους 34.90 μ. καταλήγουσαν πρὸς Ἀνατολὰς εἰς ὑπερυψωμένην κατὰ 0.59 μ. ἡμικυκλικὴν ἀψίδα ἱεροῦ (εἰκ. 2 καὶ πίν. 246α), διαμέτρου 6.12 μ. Ἐσωτερικῶς ἡ βασιλικὴ ἐχωρίζετο διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη καὶ δι' ἐγκαρσίου τοίχου εἰς κυρίως ναὸν καὶ νάρθηκα (εἰκ. 2). Ἐκ τῶν κλιτῶν τὸ μὲν μέσον εἶχε πλάτος 7.52 μ. τὰ δὲ ἄκρα 4.12 μ. (τὸ βόρειον) καὶ 3.27 μ. ἕως 3.47 μ. (τὸ νότιον).

Εικ. 2. Κάτοψις τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ὀλυμπος.

Ὁ περίπου ἰσοπλατῆς πρὸς τὸν κυρίως ναὸν καὶ ἐλαφρῶς τραπεζιόσχημος νάρθηξ εἶχε πλάτος 3.64 μ. πρὸς Ν. καὶ 4.35 μ. πρὸς Β. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀνασκάπτοντος, ὅτι τὸ πάλαι εὑρεθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον — πέρα τοῦ ὁποίου δυστυχῶς οὐδὲν ἄλλο διεσώθη — ἀνῆκεν εἰς τὸ μέσον κλίτος καὶ δὴ εἰς τὸ δυτικώτατον αὐτοῦ τμήμα, ἥτοι τὸ ἀμέσως μετὰ τὸν νάρθηκα. Ἀξίον ἐν τούτοις σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ διασωθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον εἶναι οὐ μόνον κάπως λοξῶς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στυλοβάτας τῶν ἐκατέρωθεν κιονοστοιχιῶν τοποθετημένον, ἀλλὰ καὶ δὲν καλύπτει ὁλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ μέσου κλίτους (εἰκ. 2), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δίδει λαβὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι θὰ ἀνῆκεν εἰς προγενέστερον ναόν, τοῦ ὁποίου τὸ μέσον κλίτος θὰ ἦτο στενό-

Εἰκ. 3. Πῶρινον θαράκιον. Ὅψις καὶ τομὴ.

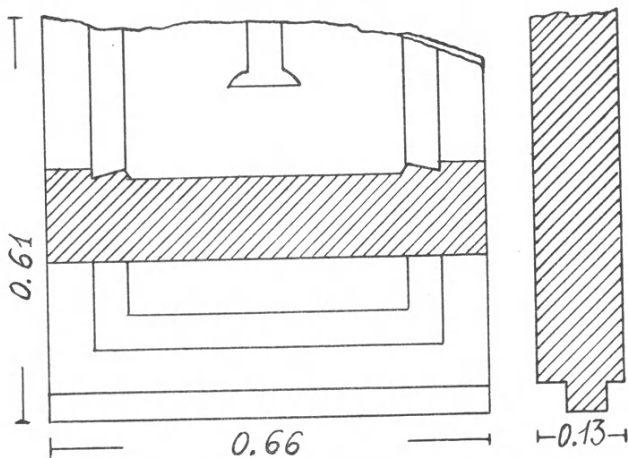
τερον. Ὅτι ὅμως ὁλόκληρον τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους θὰ ἐκαλύπτετο διὰ ψηφιδωτῶν, ἀπέδειξεν ἡ εὑρεσις τμημάτων αὐτοῦ παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ εἰς ὀλίγον ὑψηλότεραν στάθμην. Τὸνναντίον τὰ ἄκρα κλίτη ἦσαν ἐστρωμένα διὰ λιθίνων πλακῶν, ἀκανονίστου σχήματος (εἰκ. 2). Ἐσημειώθη ἐπίσης καὶ ἡ παρουσία πεζουλίων κατὰ τε τὴν νοτίαν καὶ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ.

Πρὸς τὰ ΝΔ. τοῦ νάρθηκος ἀπεκαλύφθησαν καὶ τὰ θεμέλια ὀρθογωνίων τινῶν προσκτισμάτων, ἀγνώστου προορισμοῦ (εἰκ. 2). Πρὸς Βορρᾶν ἐπίσης ἀπεκαλύφθη τοῖχος βαίνων παραλλήλως πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς βασιλικῆς.

Κινητὰ εὐρήματα ἐγένοντο τὰ ἐξῆς ὀλίγα: α) 2 θαράκια λίθινα, ὀρθο-

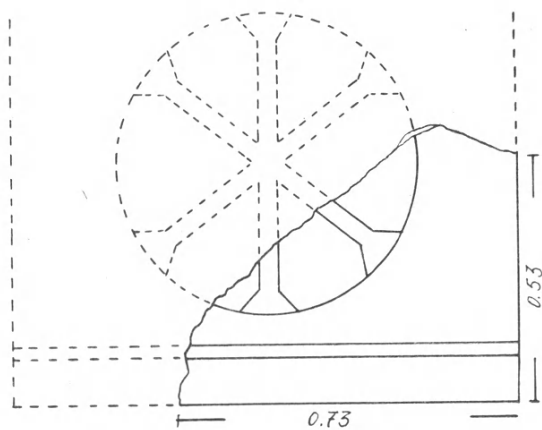

γωνίου σχήματος κοσμούμενα δι' ἀναγλύφου σταυροῦ (εἰκ. 3, 4 καὶ πίν. 247α,β)
β) θραῦσμα μαρμαρίνου θωρακίου φέροντος ἀνάγλυφον τὸ χρῖσμα ἐντὸς κύκλου

Εἰκ. 4. Πώρινον θωράκιον. Ὅψις καὶ τομαί.

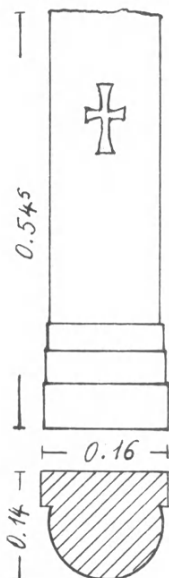
(εἰκ. 5) γ) θραῦσμα μαρμαρίνου θωρακίου φέροντος ἀναγλύφους ὁμολόγους
ρόμβους μετὰ κισσοφύλλων (πίν. 248α) δ) μαρμάρινος ἡμικιονίσκος, μετὰ

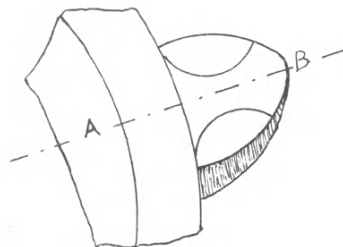
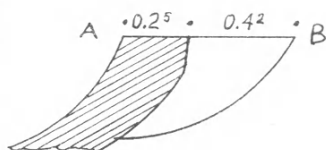
Εἰκ. 5. Θωράκιον μετὰ διακόσμησιν χρίσματος.

τριμεροῦς βάσεως μ. σ. ὕψους 0.545 μ. καὶ διαμέτρου 0.16 μ. φέρων ἐγγά-
ρακτον σταυρὸν (εἰκ. 6 καὶ πίν. 248γ) προερχόμενος δὲ πιθανῶς ἐκ μεσο-
χωρίσματος παραθύρου ε) μαρμάρινος λοξότμητος κοσμήτης, μ. σ. μ. 0.58
καὶ πάχους 0.14 μ. φέρων ἐπὶ τῆς λοξῆς αὐτοῦ παρειᾶς κόσμημα ἐκ

σειρᾶς ἐγχαράκτων φύλλων ἐσχηματοποιημένης ἀκάνθης (πίν. 248ζ) 5') τεμάχια κορινθιακοῦ κιονοκράνου, κάτωθεν τοῦ ἄβακος τοῦ ὁποίου διατηροῦνται φύλλα πριονωτῆς ἀκάνθης (πίν. 248β) ζ) τεμάχιον κορμοῦ μαρμαρίνου κίονος μ.σ.μ. 0.98 μ. καὶ διαμέτρου περίπου 0.40 μ. η) μαρμαρίνη ραβδωτὴ βάσις λεκάνης περιρραντηρίου, ὕψ. 0.605 μ. (πίν. 248δ), φέρουσα ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῆς ἐπιφανείας ὀρθογώνιον τόρμον πρὸς στερέωσιν λεκάνης ἁγιασμοῦ θ) λεκάνη ἁγιασμοῦ, τῆς ὁποίας εὐρέθησαν τεμάχια μετὰ λαβῶν ἐν εἴδει ὧτων (εἰκ. 7) ι) θραῦσματα μαρμαρίνης τραπέζης μαρτύρων ἢ ἀγαπῶν (εἰκ. 8) καὶ τέλος ια) θραῦσμα κυματοφόρου χεῖλους Ἀγ. Τραπεζῆς. Εὐρέθησαν ἐπίσης κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν καὶ τεμάχια πηλίνων καλυπτῆρων κεράμων τῆς στέγης ἄλλα τοῦ τριγωνικοῦ κορινθιακοῦ τύπου (εἰκ. 9, α) καὶ ἄλλα σωληνωτὰ ἥτοι λακωνικοῦ τύπου (εἰκ. 9, β). Σημαντικὸν τέλος εὑρημα ἐγένετο ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο ἐπιγραφή ἑλληνιστικῶν χρόνων (δια-

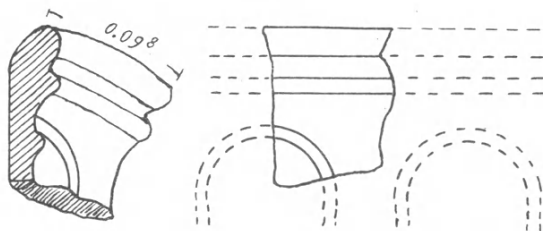

Εἰκ. 6. Ἡμικονίσκος μετ' ἐγχάραιον σταυροῦ.

Εἰκ. 7. Θραῦσμα μαρμαρίνης λεκάνης ἁγιασμοῦ.

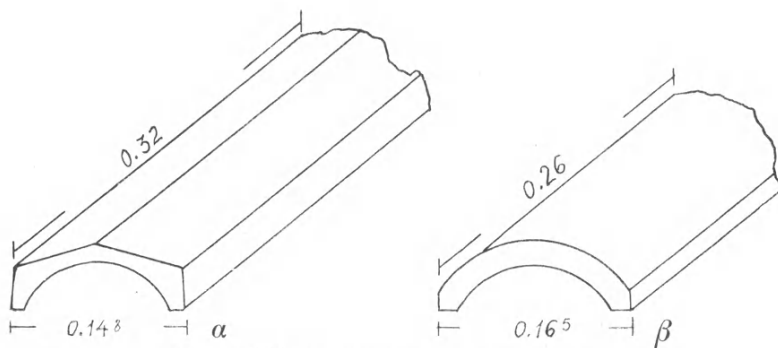
στάσεων $0.485 \times 0.51 \times 0.135$), ἐφ' ἧς ἐχαράχθη συνθήκη συμμαχίας τῶν

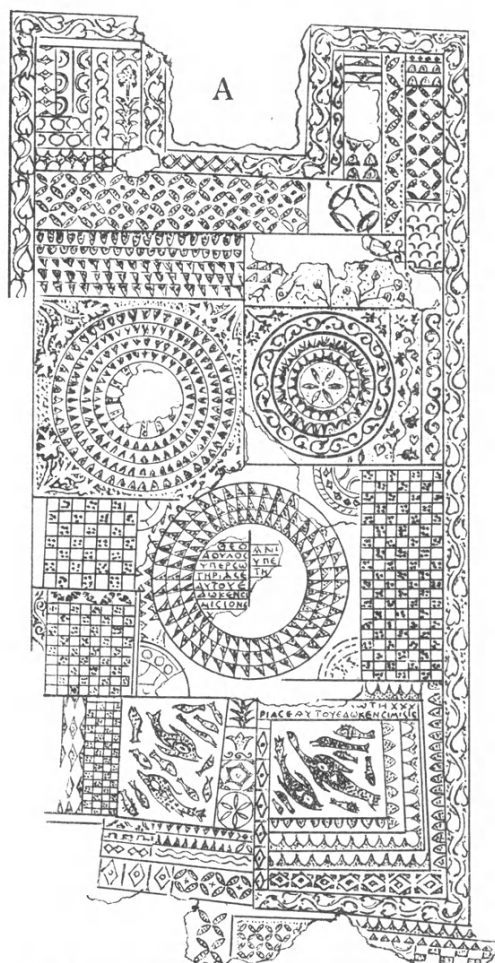
Εἰκ. 8. Τεμάχιον τραπέζης ἀγαπῶν ἢ μαρτύρων.

Ὀλουντίων πρὸς τοὺς Ροδίους¹. Εὐρέθη ὡσαύτως καὶ θραῦσμα ἐπιγραφῆς

¹ Ἡ ἐπιγραφή αὕτη δημοσιευθήσεται προσεχῶς λεπτομερῶς εἰς τὰ Κρητικά Χρονικά.

Εἰκ. 9. Πήλιναι κεραμίδες ἐκ τῆς στέγης.

Εἰκ. 10. Σχέδιον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλίτους.

ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 248ε), ἥς τὸ κείμενον ἔχει οὕτω:

..... εα .....
 .. γραφή .....
 αὐτον .....
 ανουστ
 ὦν ὄλον
 ας αποδ
 ρασιεμει
 γραμμ]ατεὺς μη
 ε]νεργέταν
 ἐαυτῶ

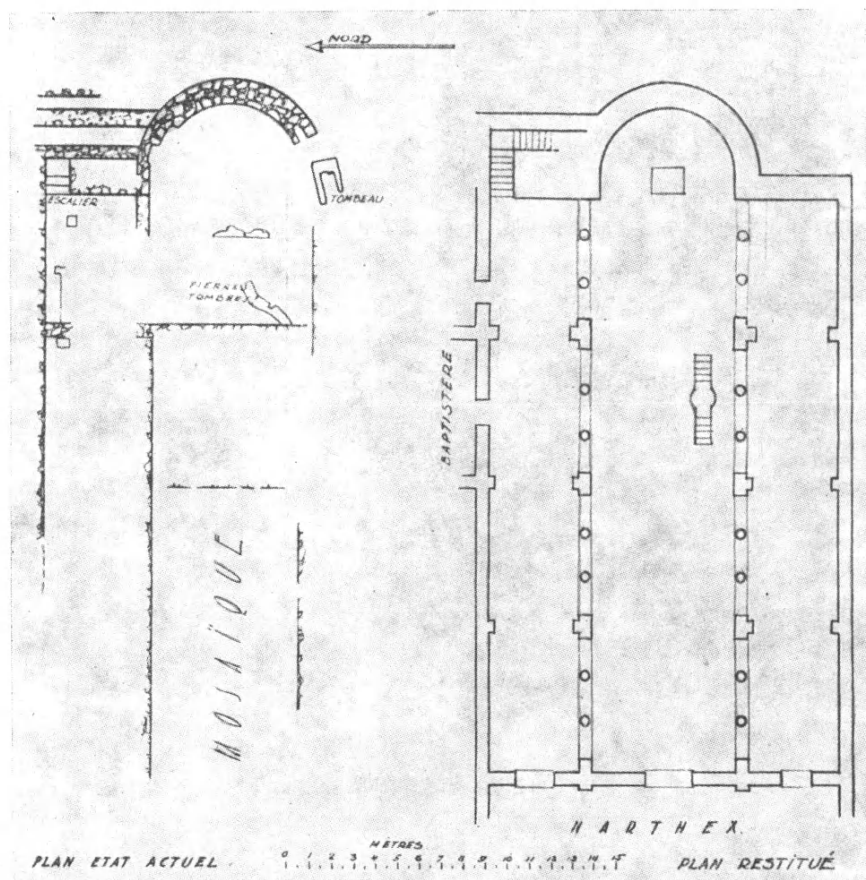
Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ μετὰ τῶν μικροτέρων ἀρχιτεκτονικῶν διακοσμητικῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς μετεφέρθησαν χάριν ἀσφαλείας εἰς τὸ νεότευκτον μουσεῖον, ὅπερ ἐγκατεστάθη, διὰ φροντίδων τοῦ φιλαρχαίου δημάρχου Ἀγ. Νικολάου Σητείας κ. Καπετανάκη, εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ δημαρχείου τῆς εἰρημένης κωμοπόλεως. Τέλος τὸ παλαιότερον εὑρεθὲν ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐσχεδιάσθη ἐπιμελῶς (εἰκ. 10), ἐκαθαρίσθη δὲ καὶ ἐστερεώθη.

Λεπτομερείας περὶ τῶν σχεδίων τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ δάπεδον διαχώρων ἀνέγραψα ἤδη εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ 1955, σ. 336, ἐνθα παρέθεσα καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ τὸ πρῶτον δημοσιευθείσας ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ τοῦ 1918 παρ., σ. 12 καὶ εἴτα ὑπὸ τῆς MARG. GUARDUCCI ἐν Inst. Cret. I, σ. 266-267 ἐπιγραφάς. Προσθέτω ἐνταῦθα ἐπίσης καὶ τινὰς νέας λεπτομερειακὰς εἰκόνας τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ δάπεδον ψηφιδωτῶν (πίν. 249 καὶ 250).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Μετὰ τὰς δύο ἀνασκαφικὰς ἐξερευνήσεις μου τῆς βασιλικῆς τοῦ Ὀλοῦντος τῶν ἐτῶν 1955 καὶ 1960 ἐπληροφορήθην ὅτι τὴν ἐν λόγῳ βασιλικὴν εἶχε προχείρως ἀνασκάψει, ἤδη τὸ 1937, καὶ ὁ καθηγ. κ. H. VAN EFFENTERRE, ὅστις μάλιστα καὶ ἐδημοσίευσεν περὶ αὐτῆς συντομώτατον ἄρθρον ἐν τῇ μὴ ὑπάρχοντι ἐν Ἀθήναις περιοδικῇ L' Architecture Française τοῦ ἔτους 1941 (σ. 31-34), ἀνάτυπον τοῦ ὁποίου εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἐσχάτως, εἰς ἀναπλήρωσιν ἀπολεσθέντος κατὰ τὴν Κατοχὴν παλαιότερου. Τὸ δημοσίευμα τοῦ κ. VAN EFFENTERRE περιλαμβάνει, πλὴν ὠραίου σχεδίου τοῦ ψηφιδωτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρητὸς καλλιτέχνου κ. Κ. Λογαριαστιάκη (ξ. ἀ. σ. 31), καὶ κάτοψιν τῆς τότε ὑπαρχούσης καταστάσεως τῆς βασιλικῆς ὡς καὶ ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως αὐτῆς ἐκπονηθείσας ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. H. DUCOUX, ἃς ἀναπαράγομεν καὶ ἐνταῦθα (εἰκ. 11). Ὡς δὲ εὐκόλως θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, παραβάλλων τὴν ἡμετέραν κάτοψιν πρὸς τὴν τῆς

εἰκ. 11, ἡ ὑπὸ τοῦ κ. VAN. EFFENTERRE γενομένη ἀνασκαφή παρέσχε τόσον ὀλίγα στοιχεῖα κατόψεως πρὸς ἀναπαράστασιν, ὥστε ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. DUCOUX νὰ ἀφίσταται κατὰ πολὺ τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ περιέχῃ πολλὰ φανταστικά στοιχεῖα. Οὕτω α) ὁ νότιος τοῖχος καὶ ὁ νάρθηξ οὐδόλως σημειοῦνται, ἐν ᾧ ὅχι μόνον σώζονται ὁλόκληροι, ἀλλὰ καὶ εἶναι ὁ νάρθηξ ἐφω-

Εἰκ. 11. Σχέδιον τῆς ὑπὸ Van. Effenterre ἀνασκαφείσης βασιλικῆς τοῦ Ὁλοῦντος μετ' ἀναπαράστάσεως αὐτῆς ὑπὸ Ducoux.

διασμένος διὰ θύρας κατὰ τὴν βόρειον στενὴν πλευράν του, ἥς διατηρεῖται καὶ τὸ κατώφλιον (βλ. εἰκ. 2) β) παραστάδες ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ δὲν ὑφίστανται γ) οὐδαμῶθεν δικαιολογεῖται ἡ ἀναπαρισταμένη ἐναλλαγὴ κιόνων πρὸς ταυσχήμους πεσσούς εἰς τὰς κιονοστοιχίας τοῦ μέσου κλίτους

δ) οὐδαμῶθεν δικαιολογεῖται ἡ κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοποθέτησις βαπτιστηρίου ε) οὐδαμῶθεν δικαιολογεῖται ἡ κατὰ τὸ βόρειον μέρος τοῦ μέσου κλίτους θέσις, ὡς καὶ τὸ σχέδιον τοῦ μετὰ δύο κλιμάκων ἄμβωνος. Οὗτος πιθανώτερον εἶναι νὰ εὐρίσκετο κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ μέσου κλίτους ἀρχόμενος ἀπὸ ἐκεῖ, ὅπου τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ψηφιδωτοῦ ἀφίνει κενὸν ὀρθογώνιον χώρον (εἰκ. 10, Α), ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ θέσις τῶν κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ θὰ πρέπει νὰ εὐρίσκετο ἐκεῖ ὅπου ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου (εἰκ. 2) σημειοῦται ὁ ἀριθμὸς 7.52. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κ. VAN. EFFENTERRE ἔφερεν εἰς φῶς μόνον μικρὸν κιονόκρανον ἀνῆκον μᾶλλον εἰς ὑστερορρωμαϊκοὺς ἢ καὶ τῆς ὑστέρας ἀναγεννήσεως χρόνους.

Σημειῶνω ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι φωτογραφία τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχεν ἤδη δημοσιευθῇ τὸ 1908, ὑπὸ τοῦ G. GEROLA ἐν Monumenti Veneti dell' isola di Creta τ. II, σ. 299 εἰκ. 369.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

35. Δ. ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΕΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΝ ΧΑΝΙΩΝ

Διὰ τῆς ἐπ' ὀνόματί μου ἐκδοθείσης μικρᾶς πιστώσεως (δρχ. 5.000) ἐξετελέσθησαν ἐργασίαι περισυλλογῆς διαφόρων τυχαίως ἀνακαλυφθέντων ἀντικειμένων τῆς περιφερείας Χανίων. Ἡ ἐργασία ἐγένετο διὰ συνεργείου μετακληθέντος ἐξ Ἑρακλείου. Συγκεκριμένως ἐγένοντο τὰ ἀκόλουθα:

Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων μία ἐπιτυμβία στήλη ἐξ Ἀπτεράς. Ἡ στήλη εἶναι τεθραυσμένη εἰς δύο καὶ ἐν μέρει ἐλλιπής, φέρει δὲ παράστασιν «δεξιώσεως» καὶ ἀνήκει εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ἑλληνορρωμαϊκὸν ἄγαλμα τοῦ Πανὸς ἐξ Ὑρτακίνας, τέως ἀποκείμενον εἰς τὸ σχολεῖον Τεμενίων. Τὸ ἄγαλμα δὲν σώζει τὴν κεφαλὴν, ἦτο ἰθυφαλλικὸν καὶ φέρει βακτηρίαν καὶ μανδύαν. Εἶχεν εὑρεθῇ τυχαίως τὸ 1939.

Περισυνελέγη ἐκ τοῦ χωρίου Σκλαβοπούλας καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον ὁμὰς ἀξιολόγων ὑελίνων ρωμαϊκῶν ἀγγείων, ὧν τινὰ λίαν σπάνια (ἐν πολυχρωμον καὶ ἕτερον μετὰ καμπύλου λαιμοῦ). Ὁμοῦ ἀνευρέθησαν καὶ τινὰ πήλινα ἀγγεῖα περισυλλεγένητα ἐπίσης. Πάντα προέρχονται ἐκ τριῶν θηκοειδῶν τάφων.

Περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων δύο ταφικοὶ πίθοι ἀνακαλυφθέντες εἰς Φαλάσαρναν παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Πλάτανος. Οὗτοι φέρουν ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐκ ζωνῶν καὶ ἀνήκουν εἰς ἑλληνικοὺς χρόνους.

Περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων δύο κιονόκρανα καὶ εἷς κορμὸς ἀγάλματος προερχόμενος ἐκ Βουκολιῶν καὶ ἀποκείμενα εἰς τὸ Χημεῖον Χανίων.

Περισυνελέγησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸν χώρον τοῦ νέου Μουσείου (Ἀγ. Φραγκίσκου) εἷς μέγας μαρμάρινος ἐνετικὸς λέων καὶ μία παρίνη λεκάνη κρήνης μετ' ἀναγλύφων οἰκοσήμεων καὶ λεοντοκεφαλῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Ταῦτα ἐκείντο εἰς τὸν περίβολον τῶν Δικαστηρίων.

Διὰ τοῦ ἰδίου συνεργείου μεταφερθέντος εἰς Ρέθυμνον ἐγένετο ἡ μεταφορά 5 σαρκοφάγων τοῦ διὰ δαπάνης τοῦ Δήμου Ρεθύμνης ἀνασκαφέντος ὑπ' ἐμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1960 ΥΜ ΠΙΒ τάφου τοῦ Σταυρωμένου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη ἐφέτος—Αὐγούστον καὶ Σεπτέμβριον 1960—ἡ ἀνασκαφή τοῦ παρὰ τὴν Ἀκαδήμειαν ἀγροκλήματος τοῦ Δημοσίου.

Αἱ ἐργασίαι ἐνετοπίσθησαν κυρίως εἰς τὸ ἡμιεξηρευνημένον ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῆς ὑστερογεωμετρικῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἣτις σημειωτέον μετὰ τῆς παρακειμένης ΠΕ «Οἰκίας τοῦ Ἀκαδήμου» ἐξησφαλίσθησαν πλήρως διὰ τῆς κατασκευῆς ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως εὐπρεποῦς περιβόλου καὶ ἐλαφροῦ μεταλλικοῦ στεγάστρου (πίν. 251 καὶ 252α).

Ἀνατολικὸν τμήμα ἀγροκλήματος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 252β). Ἐν πρώτοις ἀφῆρέθη ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ ἐπίχωσις ἐκ τοῦ χώρου τούτου (παρέμεινεν ἄσκαφον τὸ διὰ τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὴν μέρος) καὶ οὕτω ἀπεκαλύφθη τὸ ἐντὸς τοῦ «Ἰππάρχου Τειχίου» ἀρχαῖον στῶμα, ἐφ' οὗ σώζονται τὰ δύο ἱερὰ τοῦ 5ου-4ου π.Χ. αἰ. (κάτοψις εἰκ. 1, II καὶ IV). Ἐν συνεχείᾳ ἡρενήθη εἰς βάθος ὅλη ἡ ἑκτασις διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων (πίν. 252β), δι' ὧν ἐβεβαιώθη ὅτι ἐνταῦθα οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει πλὴν ταφῶν, κειμένων εἰς σειρὰν παρὰ τὸ τεῖχον καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν.

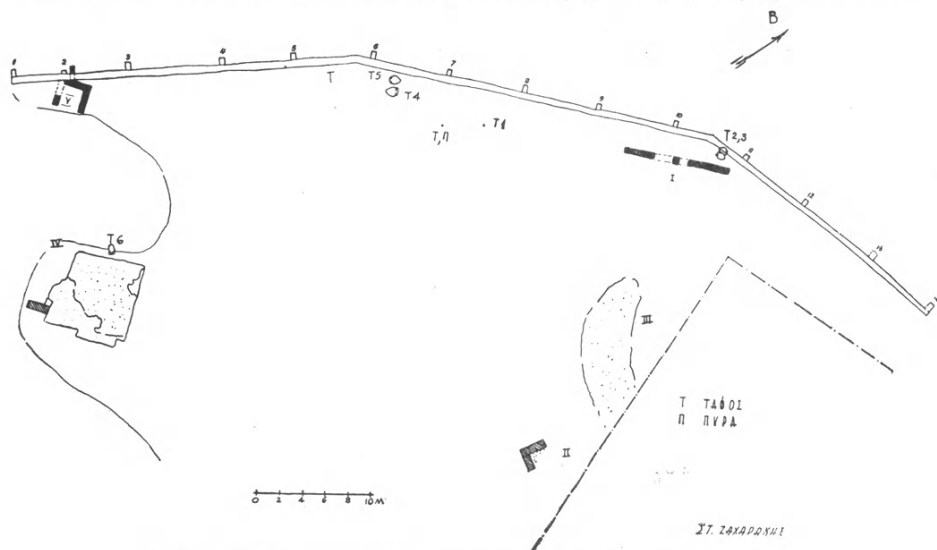
Αἱ ταφαὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀλίγαι τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐκτὸς δηλαδὴ τῶν κατὰ τὸ 1959 ἐξερευνηθέντων ἢ καὶ ἀπλῶς ἐπισημανθέντων τάφων, ἀπεκαλύφθησαν ἐφέτος καὶ ἄλλοι, μὲ τὰς παρ' αὐτοὺς συνήθεις πυράς, ἐφ' ὧν εἶχε συντελεσθῇ ἡ τῶν νεκρῶν καῦσις.

Ἐχομεν ἐπίσης καὶ ἀνοικτὰς ταφάς, ὡς καὶ ὀστεοδόχα ἢ τεφροδόχα ἀγγεῖα (ἀμφορεῖς καὶ πίθους), τούτων δὲ αἱ μὲν πρῶται, ὡς καὶ αἱ πυραί, εὐρέθησαν γενικῶς ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ τὰ ταφικὰ ἀγγεῖα ἐντὸς προχείρων καὶ ἀκανονίστου σχήματος ὀρυγμάτων.

Τῶν κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐρευνηθέντων τάφων ἰδιαίτερας μνείας ἄξιος εἶναι ὁ μελανόμορφος ἀμφορεύς (πίν. 253α)¹, ἀνήκων εἰς παιδικὴν ταφήν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον καὶ τὰ ἐν πίν. 253γ τέσσαρα ἀκέραια σχεδὸν κτερισματικὰ ἀγγεῖα ἥτοι σκυφάριον δίωτον, μὲ ταινίαν ἰώδους χρώματος περὶ τὸ μέσον τῆς κοιλίας καὶ καθέτους μελανὰς γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὠμων

1 Πρόκειται περὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10 τάφου, σημειουμένου ἐν εἰκ. 1, ΠΑΕ 1961, σ. 6, ὅστις ἡρευνήθη ἐφέτος, μετὰ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν διὰ λόγους ἀσφαλείας.

(ψ 0.05), οίνοχοῦσκη μετὸν αὐτὸν ὡς ἄνω διάκοσμον (ψ 0.075), βομβυλῖος ἄνωτος καὶ ἄχρους (ψ 0.023) καὶ μικρὸν κυλινδρικὸν ἀγγεῖον, χειροποίητον, ἄνωτον ἐπίσης καὶ ἄχρουν (ψ 0.023). Ὁ περιέχων ταῦτα ἀμφορεὺς εὐρέθῃ ἀποτεθειμένος ὀρίζοντιως, ἀπὸ N. πρὸς B., ἔνθα καὶ τὸ στόμιόν του, ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς κοιλότητος, διαστάσεων $1 \times 0.80 \mu$. καὶ εἰς βάθος 1.38 μ., ὡς ταφικὸν δὲ ἀγγεῖον ἐχρησιμοποιήθη οὐχὶ ἀκέραιος, ἀλλὰ τεθραυσμένος καὶ διὰ πολλῶν μολυβδίνων συρραμμάτων ἐνισχυμένος. Εἶναι διὰ μέλανος χρώματος βεβαμμένος καὶ φέρει ἑκατέρωθεν κατὰ τὸ ἄνω τῆς κοιλίας μέρος ἐντὸς τετραγώνου πλα-

Εἰκ. 1. Τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς
τῆς Ἀκαδημείας Πλάτωνος.

σίῳ προτομὴν ἵππου βλέπουσαν δεξιᾷ. Εἶναι ἔργον τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ., ὅμοιος δὲ κατὰ τὸ σχῆμα, μέγεθος καὶ διακόσμεισιν πρὸς τοὺς τοῦ Ἑθν. Ἀρχ. Μουσείου καὶ δὴ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1.003.

Ἡδὴ οἱ ἀμφορεῖς τοῦ τύπου τούτου, τόσοι οἱ γνωστοὶ ἐκ παλαιότερων δημοσιεύσεων (βλ. BEAZLEY, *Attic Black-Figure Vase Painters*, σ. 16-17 A. D. TRENDALL, *Handbook to the Nicholson Museum*², 1948, σ. 273 εἰκ. 58b) ὅσον καὶ οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη προστεθέντες ἦτοι α) ὁ μεταξὺ τῶν τελευταίων ἀποκτημάτων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, ὡς ἐκ τοῦ ἡμερησίου τύπου γνωρίζομεν («Καθημερινή» 17 Ἀπριλίου 1964) β) θραύσματα δύο ἄλλων ἀμφορέων (βλ. ΑΔ 1964, σ. 43-44, πίν. 29 α.γ) γ) ὁ εἰς τὴν Μουσειακὴν Συλλογὴν τῆς Γ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ὑπ' ἀριθ. 1144 (βλ. ΑΔ 1963, Χρονικά, πίν. 47α) καὶ δ) ὁ ὑφ' ἡμῶν ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀρχαίας Ἀκαδημείας, ἀποτελοῦν ἀξιόλογον ὁμάδα, ἥτις ἀσφαλῶς χρήζει ἰδι-

αιτέρας μελέτης· ἥδη ἔχει γίνει πολὺς λόγος, τόσον περὶ τοῦ ἀγγειογράφου αὐτῶν (ὁ BEAZLEY εἰκάζει ὅτι πιθανὸν ἀποτελοῦν ἔργον τοῦ ἀγγειογράφου τῶν Γοργόνων), ὅσον καὶ περὶ τοῦ καθαρῶς νεκρικοῦ ἢ μὴ χαρακτῆρος αὐτῶν (βλ. JdI 29, 1914, 256, εἰκ. 42).

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπλῶς σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἔχομεν ἐξ Ἀθηνῶν πάλιν καὶ τὴν ἐν πίν. 253β μοναδικὴν κατὰ τὴν γνώμην μας, ἀλλὰ μικρὰν καὶ δυστυχῶς μερικῶς σφζομένην, πρῶμιον λήκυθον (μέγ. σφζόμενον ὕψ. 0.015 μ.), με διακοσμητικὸν θέμα προτομὴν ἵππου. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, ὅπερ σημειωτέον, ὡς σχῆμα, ἐμελλε νὰ καθιερωθῇ ὡς κατ' ἐξοχὴν νεκρικὸν ἀγγεῖον ἀπόκειται εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Γ' Ἐφορείας ὑπ' ἀριθ. 1449 καὶ προέρχεται ἐκ τάφου τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, θὰ πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν βασικὸν στοιχεῖον διὰ τὸν τελικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ὅλης ομάδος, με ἐν ἀμφιβόλου εἰσέτι δι' ἡμᾶς συμβολισμοῦ θέμα, διὰ νὰ χρησιμεύσουν εἴτε ὡς ταφικὰ ἀγγεῖα (ὀστεοδόχα-τεφροδόχα), εἴτε ὡς κτερίσματα τάφων διακεκριμένων νεκρῶν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παρούσης προχείρου δημοσιεύσεως, κρίνομεν σκόπιμον νὰ παρουσιάσωμεν ἐνταῦθα καὶ τινὰ τῶν ἤδη συγκολληθέντων καὶ συμπληρωθέντων κτερισματικῶν ἀγγείων, προερχόμενα ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 7 τάφων τῆς Ἀκαδημείας.

Ὡς πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 4 τάφον γενικώτερον γίνεται λόγος εἰς ΠΑΕ 1959, σ. 9 καὶ 10, εἰκ. 1. Τὰ κτερισματικὰ αὐτοῦ ἀγγεῖα βλέπομεν ἤδη ἐν πίν. 255α.

Τὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 τάφου, εὐρεθέντος μεταξὺ 6ης καὶ 7ης ἀντηρίδος τοῦ τειχίου (βλ. ΠΑΕ 1961, σ. 6, εἰκ. 1), ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ ἐν πίν. 254α καὶ 255β, ἦτοι :

α) κύλιξ μελανόμορφος (ὕψ. 0.08 καὶ διάμ. χειλέων 0.24), με ἐξηρημένην ἀνοικτόχρωμον ζώνην κατὰ τὰ χεῖλη, ἐφ' ἧς καὶ κατὰ τὸ κέντρον τῶν δύο κυρίων ὀψεων τοῦ ἀγγείου παρίσταται ἐν μικρογραφίᾳ σκηνὴ πάλης ἀνδρῶν.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος καλύπτεται ἐπίσης διὰ στίλβοντος, ἀρίστης ποιότητος, βερνικίου, πλὴν λεπτῆς ζώνης κατὰ τὰ χεῖλη καὶ μικροῦ κατὰ τὸν πυθμὲνα ἀνοικτοχρώμου κύκλου (πίν. 254β).

β) λήκυθος πρῶιμου σχετικῶς σχήματος (ὕψ. 0.132), φέρουσα ἐπὶ τῆς κοιλίας μελανόμορφον παράστασιν μαχομένων ἐν πανοπλίᾳ ὀπλιτῶν, ἐκατέρωθεν τῶν ὁποίων ἀνὰ μία ἵσταμένη μορφή. Περὶ τὸν ὥμον φέρει τὸ ὅλως ἀσύνηθες διακοσμητικὸν θέμα ἐναλλασσομένων δακρυοσχῆμων φύλλων καὶ κυκλικῶν κηλίδων.

γ) οἶνοχοῦσκη μελαμβαφῆς (ὕψ. 0.072).

δ) δύο σκυφάρια ἰσομεγέθη (ὕψ. 0.038 καὶ διάμ. χεῖλ. 0.06).

ε) σκυφάριον μόνωτον μελαμβαφές (ὕψ. 0.032, διάμ. χεῖλ. 0.065).

Πλείονας πληροφορίας περὶ τῶν ἐν γένει ἐρευνθηθειῶν ταφῶν καὶ θυσιῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην πιστεύομεν ὅτι θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ παράσχωμεν

μελλοντικῶς, μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν καὶ μελέτην τῶν εὐρημάτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρομεν καὶ πάλιν, ὡς πρὸς τὴν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐρευνηθεῖσαν συστάδα, ὅτι ἅπαντες οἱ τάφοι—πλὴν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5—ἔκειντο παρὰ τὸ «Ἰππάρχου Τειχίον» καὶ εἰς τὸ τμήμα αὐτοῦ τὸ μεταξὺ τῆς 5ης καὶ τῆς 11ης ἀντηρίδος καὶ ὅτι πλὴν τῶν γεωμετρικῶν βεβαίως, οἵτινες ἀσφαλῶς προϋπήρχον τοῦ τειχίου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3, οἵτινες ἔκειντο ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ—, οἱ λοιποὶ εἶναι ἀρχαϊκῶν χρόνων ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἐξικινούμενοι τάφοι.—Ὡς πρὸς τὰ παρὰ τὸ τειχίον ἐπίσης ἀποκαλυφθέντα καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τῶν ἀντηρίδων 9 καὶ 11 τμήματος αὐτοῦ κείμενα κατεστραμμένα ἐν πολλοῖς θεμέλια τοίχων, διὰ τὰ ὁποῖα, λόγῳ τῶν πέριξ αὐτῶν περισυλλεγεῖσθαι πολυαριθμοτάτων ἐνεπιγράφων καὶ μὴ σχολικῶν πινακίδων ἐκ μαρμαρυγιακοῦ σχιστολίθου (βλ. ΠΑΕ 1958, σ. 12-13, 1959, σ. 8, καὶ 1961, σ. 1), ἐλέχθη ὅτι πιθανῶς ἀνῆκον εἰς κτήριον τοῦ Διδασκαλείου, οὐδὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν. Τοῦτο δὲ διότι πᾶσαι αἱ ὑφ' ἡμῶν καταβληθεῖσαι προσπάθειαι διὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῆς πρὸς Ἀνατολὰς συνεχείας τῶν διὰ πλείστων διανοιγεῖσθαι ἐνταῦθα δοκιμαστικῶν τομῶν εἰς οὐδὲν κατέληξαν. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀποκλείεται τὸ ἀναζητούμενον κτίσμα νὰ ἀνευρεθῇ ὑπὸ τὴν ἐλάχιστα ἀπέχουσαν τοῦ σημείου τούτου κατφικημένην περιοχὴν ἢ ἀκόμη καὶ ἐντὸς τοῦ ἔτι βορειότερον κειμένου ἐτέρου μεγάλου ἀκινήτου τοῦ Δημοσίου, ἐνθα νῦν ἡ ἀφετηρία τῶν αὐτοκινήτων τῆς Ἀκαδημείας, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν θὰ ζητήσωμεν ἐκ νέου κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Τῶν ἐνεπιγράφων πάντως πινακίδων, ὧν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως σχήματος καὶ ὕλικου, ὅσον καὶ περιεχομένου καὶ χρησιμοποιομένου ἀλφαβήτου, ἔχομεν δημοσιεύσει εἰς τὰ ΠΑΕ 1958 ἔ.δ. παρουσιάζομεν ἐνταῦθα πάλιν (βλ. ΠΑΕ 1958, πίν. 14α) τὴν ἐν πίν. 255γ μεγαλύτεραν ἐξ αὐτῶν—διάμ. 0.555×0.23 —καὶ ἄνευ ὁπῆς ἀναρτήσεως, ἥτις εὐρέθῃ ἀνεστραμμένη κατὰ τὸ πρὸς Βορρᾶν ἄκρον τῶν προειρημένων τοίχων. Ἐπ' αὐτῆς εὐκρινῶς ἀναγιγνώσκεται δίστιχος ἐπιγραφή, προχείρως καὶ λανθασμένως κεχαραγμένη καὶ περιλαμβάνουσα εἰς μὲν τὸν πρῶτον στίχον τὰ ὀνόματα ἑνὸς θεοῦ καὶ δύο θεαινῶν — ΑΘΙΝΑΑΡΙΣΑΡΤΕΜΙΣ — εἰς δὲ τὸν δεύτερον τὸ ὄνομα τοῦ καθ' ἡμᾶς διδασκομένου γραφὴν μαθητοῦ ΔΙΜΟΣΟΓΕΝΙΣ.

Τέλος ἀναφέρομεν ὅτι μικρὰ συμπληρωματικὴ ἐρευνα ἐγένετο καὶ εἰς τὸ παρὰ τὴν 2αν ἀντηρίδα κτίσμα IV (εἰκ. 1) τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἄνευ ὅμως ἀξιολόγου τινὸς ἀποτελέσματος. Πρόκειται περὶ τοῦ μοναδικοῦ καὶ εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἐκεῖ γηλόφου διασωθέντος δωματίου μεγαλυτέρου καὶ ἀγνώστου χρήσεως κτηρίου, οὗτινος οἱ τοῖχοι διατηροῦνται εἰς ἀρκετὸν ὕψος (1 μ.), τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται ὑπὸ τὸ «Ἰππάρχου Τειχίον» καὶ χωρεῖ ἐνθεν κάκειθεν αὐτοῦ.

Ἱερὰ Οἰκία. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐνεργηθεῖσαν ἐφέτος ἐν τῷ κτίσματι τούτῳ

ἔρευναν ἔδωσαν τὰ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μνημονευθέντος περιβόλου ἀποκαλυφθέντα παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας λείψανα πλινθίνων τοίχων μετὰ θεμελιώσεως ἐκ λιθαρίων. Ταῦτα (πίν. 256α) εὐρέθησαν δυτικῶς τοῦ δωματίου δ καὶ εἰς βάθος 1-1.10 μ. ἀπὸ τοῦ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1958 διαμορφωθέντος δ α π έ δ ο υ τῆς Οἰκίας ταύτης.

Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην διεπιστώθησαν τὰ κάτωθι:

α) παρὰ τὰ λείψανα ταῦτα καὶ δὴ ἐσωτερικῶς συνελέξαμεν πλεῖστα ὅσα ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ ἐλάχιστα πρωτοελλαδικά, ὡς καὶ ὀψιανούς, ὧν τὰ τελευταῖα προέρχονται προφανῶς ἀπὸ διαλυθεῖσαν πλίνθον.

β) εἰς ἀπόστασιν μέτρου ἀπ' αὐτῶν καὶ κάτωθεν μὴ ἀνασκαφέντος μέρους ὑπάρχουν ὅμοια λείψανα, ἅτινα συνεχίζονται πρὸς Ἀνατολὰς ἤτοι πρὸς τὸ δωματίον δ.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω φρονοῦμεν ὅτι οἱ εἰρημένοι τοῖχοι δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀποτελοῦντες τμῆμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐνὸς ἄλλου δωματίου (τοῦ ἐβδόμου) τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, τὸ ὁποῖον καὶ ὠνομάσαμεν ἡδὴ δ', γενικώτερον δ' ὅτι μέχρις αὐτοῦ τοῦ βάθους δεόν νὰ ἐρευνηθῇ συστηματικῶς τὸ κτίσμα τοῦτο, ὅπερ καὶ εἵχομεν ὑπ' ὄψιν νὰ γίνη, ἀφ' ἧς ἐβεβαιώθη ὅτι καὶ ἄλλα πλὴν τῶν τεσσάρων στρώματα θυσιῶν ὑπάρχουν ἐντὸς αὐτοῦ (βλ. ΠΑΕ 1958, σ., 7).

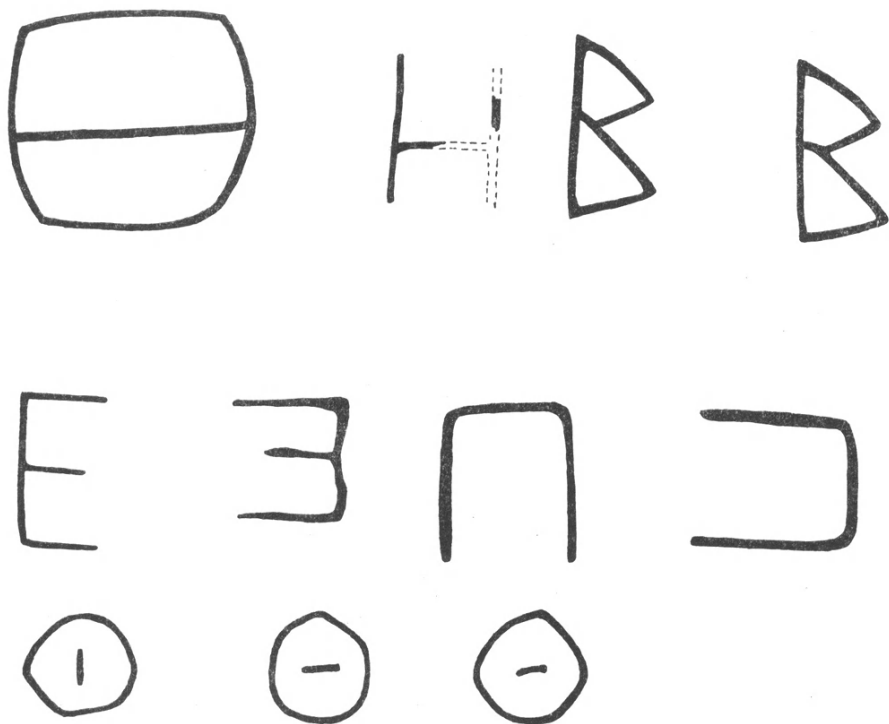
Διὰ δοκιμαστικῆς τάφρου ἀνοιχθείσης εἰς τὸν διὰδρομον ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν μέχρι ποῦ φθάνει καὶ κυρίως πῶς καταλήγει ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου δ (πίν. 256β). Μολονότι ἡ σκαφὴ ἔφθασε μέχρι βάθους 1.50 μ., λιθίνην θεμελίωσιν τοῦ τοίχου τούτου δὲν συννητήσαμεν. Τοῦτο ὅμως στερεῖται σημασίας, ἀν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἐκ λιθαρίων θεμελίωσις τοῦ δωματίου β ὑπάρχει εἰς τοὺς δύο μόνον τοίχους καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι αὕτη εἶναι στενοτέρα τοῦ πλάτους τῶν τοίχων καὶ δὲν εἶναι ὁρατὴ εἰ μὴ μόνον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν πλευράν.

Ἡ γενομένη ἐνταῦθα δοκιμὴ ἔδειξεν ὅτι τὸ ἀνώτερον στρώμα τῆς τάφρου ἦτο κατάμεστον ἀπὸ ὑστερογεωμετρικὰ θραύσματα, ἅτινα προφανῶς προέρχονται ἐκ θυσιῶν, καὶ εὐρίσκονται μέχρι βάθους 1μ. Ἀλλὰ εἰς τὸ βάθος τοῦτο εὐρίσκονται καὶ οἱ τοῦ δωματίου δ' ὑπὸ ἐξέτασιν τοῖχοι, τῶν ὁποίων πάλιν ἡ θεμελίωσις δὲν φθάνει τὸ πλάτος τῆς ἐπ' αὐτῶν διατηρουμένης πλινθοδομῆς.

Τῶν ἐφετινῶν ἐργασιῶν αἱ δύο πρῶται ἐβδομάδες ἀφιερώθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περὶ τὸ ἐν λόγῳ σ τέ γ α σ τ ρ ο ν χώρου, ΝΑ. καὶ οὐχὶ μακρὰν τοῦ ὁποίου ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δ/σεως Ἀναστηλώσεως ἡ ἀνασύστασις τοῦ γνωστοῦ μὲ πηλίνην ἐπένδυσιν, μοναδικοῦ δὲ ὡς διαμέτρου 2.30μ., φρέατος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, τοῦ εὐρεθέντος τυχαίως ἐντὸς τοῦ βορείως τῆς ἀνασκαφῆς μας κειμένου οἰκοπέδου Π. Μπουτζέγια. Ὡς πρὸς τοὺς 4 πηλίνους δακτυλίους τοῦ φρέατος τούτου, δι' ὧν συνεχίζεται εἰς ὕψος ἡ ἐκ

λιθοδομῆς ἐπένδυσίς του (πίν. 257), σημειοῦμεν συμπληρωματικῶς ὅτι :

- 1) Τὰ 7 τεμάχια ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἕκαστος δακτύλιος δὲν εἶναι ἰσομήκη.
- 2) Πάντα φέρουσιν ἐπὶ τοῦ χεῖλους ὀριζοντίως κατὰ τὰ ἄκρα τὰ πρὸ τῆς ὀπτή-

Εἰκ. 2. Γράμματα ἀπὸ τοῦ χεῖλος τῆς πηλίνης ἐπενδύσεως εἰς τὸ φυσικὸν μέγεθος (0.03×0.03).

σεως καὶ πρὸς καθοδήγησιν τῆς τοποθετήσεώς των χαραχθέντα γράμματα (εἰκ. 2). 3) Ἐκαστος δακτύλιος εἰς τὸ μέσον τοῦ χεῖλους φέρει ἐπὶ πλέον ἰδιαίτερα διακριτικά (ὡς ΕΡ ὁ πρῶτος, Α ὁ δεύτερος, ΕΟ ὁ τρίτος καὶ Β ὁ τέταρτος).

Ἐντὸς τῆς πόλεως Λίμνης, κειμένης εἰς γραφικὸν μυχὸν τῆς ΒΔ. Εὐβοίας, εἶχεν ἀπὸ μακροῦ ἐπισημανθῇ ἡ ὑπαρξίς παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε κτισθῇ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα προσκυνητᾶρι μᾶλλον ἢ ναυδριον, διαστ. 4.23×4.27 μ. (εἰκ. 1 καὶ πίν. 258β), τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καλούμενον σήμερον Παναγίτσα. Τοῦτο εἶναι τετράγωνον, στερεῖται κόγχης ἱεροῦ, ἔχει δὲ τὸ ἀρχαῖον ψηφιδωτὸν ὡς δάπεδον, διατηρούμενον εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ συνεχιζόμενον ἐντὸς τοῦ συνεχομένου διὰ χαμηλῆς τοξωτῆς πυλίδος πρὸς Βορρᾶν ἀψιδωτοῦ χώρου Α (πίν. 258α), ὅστις ἔχει καλυφθῇ προσφάτως μὲ πολὺ χαμηλὴν στέγην (πίν. 259α) ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ ἡ παραμονὴ ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ σκάπτων ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ σεβασθῇ τὸ ταπεινὸν αὐτὸ προσκύνημα, χαρακτηριστικὸν δεῖγμα ἀδιακόπου συνεχείας ἐπὶ αἰῶνας λαϊκῆς λατρείας, ἐφ' ὅσον δὲν παρεκώλυεν οὐσιωδῶς τὴν ἔρευναν.

Σκοπὸς τῆς πρώτης αὐτῆς σκαφικῆς ἐρέυνης ὑπῆρξεν ἡ διευκρίνησις τῆς πιθανῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτηρίου, διότι, μετὰ πρόχειρον καθαρισμόν τῶν χωμάτων εἰς τὸν χώρον Γ κατὰ ὑπηρεσιακὴν ἐπιθεώρησιν τῆς περιοχῆς γενομένην τὸ 1957, εἶχεν ἀποκαλυφθῇ μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ εἶχε γίνει φανερόν ὅτι ἡ φαινομένη ἀψὶς δὲν ἀπετέλει τὸ ἱερὸν βασιλικῆς, ὡς εἶχεν ὑποτεθῇ παλαιότερον (ΑΕ 1929, σ. 165) ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι ὁ ἀψιδωτὸς χώρος εἶχε προσανατολισμὸν πρὸς Βορρᾶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι αἱ διαστάσεις αὐτοῦ ἦσαν πολὺ περιορισμέναι ἐν σχέσει μὲ τὴν διαφαινομένην ἐκ διαφόρων ἐνδείξεων μεγάλην ἔκτασιν τοῦ κτηρίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη ἀναγκαστικῶς μόνον πρὸς Δυσμᾶς καὶ πρὸς Νότον τοῦ ναυδρίου, διότι πρὸς Βορρᾶν μὲν ἔχει κτισθῇ προσφάτως ὑψηλὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος διερχομένης ὁδοῦ, πρὸς Ἀνατολὰς δὲ ὑπάρχει μικρὰ ἀνωφερικὴ ὁδὸς προστατευομένη καὶ αὐτὴ ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου (πίν. 258β). Ἀμφότεροι οἱ τοῖχοι βαίνουν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου κτηρίου (πίν. 259α).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1960 δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα:

Α'. Τὰ κτίσματα

Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς, ἥτις ἀπετέλει μετὰ τοῦ χώρου Β ἐνιαῖον ἀψιδωτὸν δωματίον, συνολικῶν διαστ. 6.55×4.30 μ., ἐνισχύεται ἐξωτερικῶς ὑπὸ δύο

ώμων, οἱ ὅποιοι σχηματίζονται ἐν θεμελίῳ διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ δωματίου (πίν. 259β) πάχους 55 ἑκατοστῶν (εἰκ. 1). Ἡ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐνίσχυσις τῶν σχετικῶς στενῶν αὐτῶν τοίχων ἤμπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ ἀψὶς ἐστεγάζετο διὰ τεταρτοσφαιρίου. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι ὅτι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου Β ἔχει πάχος 95 ἐκ. Ἐντὸς τοῦ δωματίου Β τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον περιορίζεται πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πρὸς Δυσμὰς ὑπὸ χαμηλοῦ ἀναβαθμοῦ (πίν. 258α) ὕψους περίπου 20 ἐκ. βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοίχους. Τῶν ἀναβαθμῶν τούτων, ὁ δυτικὸς ἔχει πλάτος 1.43 μ., ἀνάλογον ἦτο καὶ τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ, ἴσον δὲ πρὸς αὐτὸ παραμένει τὸ πλάτος τοῦ διὰ ψηφιδωτοῦ ἐστρωμένου δαπέδου (1.43 - 1.46 μ.). Πρὸς Νότον συνέχεται τὸ ἀψιδωτὸν δωμάτιον (Β) πρὸς ἕτερον μικρότερον (τὸ Ι, διαστ. 4.10×3.86 μ.) εὐρισκόμενον εἰς στάθμην χαμηλοτέραν κατὰ 30 ἐκ. Καὶ ὁ χῶρος αὐτὸς εἶναι ἐστρωμένος διὰ μονοχρώμου ψηφιδωτοῦ διατηρουμένου κακῶς. Διεπιστώθη οὕτως ἡ ὑπαρξίς, ὑπὸ τὸ δάπεδον, νῦν ἀκαλύπτου ἀγωγοῦ ἀποχετευτικοῦ, ὀρθογωνίου διατομῆς, ἐκ πλίνθων ἐπιμελῶς ἡρμοσμένων, βαίνοντος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, πλάτους 15 ἐκ. καὶ διευρυνομένου περὶ τὸ μέσον τοῦ δωματίου ὥστε νὰ σχηματίζῃ εἶδος φρεατίου (45×45 ἐκ.) (πίν. 260α). Δὲν ἡρευνήθη ἀκόμη πόθεν ἐξεκίνουν τὰ διοχετεύμενα ὕδατα καὶ ποῦ ἀπῆγοντο.

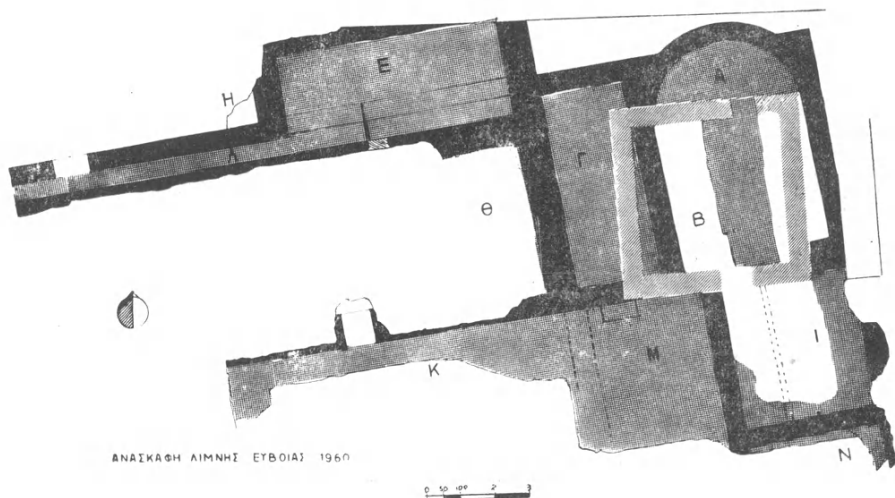
Τὸ δωμάτιον Ι συνείχετο πρὸς Νότον πρὸς ἕτερον δωμάτιον (Ν), τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου (πίν. 263β), πρὸς Δυσμὰς δὲ πρὸς μεγάλην αἶθουσαν (Κ καὶ Μ) ἔχουσιν τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου κατὰ 20 ἐκ. χαμηλοτέραν καὶ ἐκτεινομένην πρὸς Δυσμὰς εἰς μῆκος πέραν τῶν 12.20 μ., ὅσον δηλ. ἀνεσκάφη χωρὶς νὰ εὑρεθῇ ἀκόμη τοῖχος ὀρίζων αὐτήν. Πρὸς Νότον ἡ ἀνασκαφή δὲν ἐπροχώρησε πέραν τῶν 3.25 μ., μέχρι δηλ. μεταγενεστεροῦ τοίχου ἐπικαθημένου τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, ἀναλόγου πρὸς τὸν χωρίζοντα (εἰκ. 1) τὸν χῶρον Μ ἀπὸ τοῦ χώρου Κ.

Ἡ μεγάλη αἶθουσα Μ ἐπεκoinώνει πρὸς Βορρᾶν διὰ μικρᾶς κλίμακος, τῆς ὁποίας διατηρεῖται ἡ κάτω βαθμὶς (πίν. 262α), μετὰ τὸ δωμάτιον Γ, στενόμακρον (5.70×2.50), ἐστρωμένον μετὰ ψηφιδωτὸν δάπεδον, εὐρισκόμενον κατὰ 60 ἐκ. ὑψηλότερον τῆς στάθμης τῆς αἰθούσης Μ καὶ κατὰ 20 ἐκ. τῆς τοῦ παρακειμένου πρὸς αὐτὸ ἀψιδωτοῦ δωματίου Β. Δυτικώτερον ἡ μεγάλη αἶθουσα ἐπεκoinώνει διὰ θύρας μετὰ κατώφλιον πρὸς τὸν χῶρον Θ, πλάτους 4.40 μ. καὶ ἀγνώστου ἀκόμης μήκους. Χαρακτηριστικὸν τοῦ χώρου Θ εἶναι ὅτι περιβάλλεται ἀπὸ τοὺς παχυτέρους τοίχους, 92 ἐκ. πρὸς Βορρᾶν καὶ 86 ἐκ. πρὸς Ἀνατολὰς. Ὁ χῶρος Θ ἡρευνήθη δοκιμαστικῶς μόνον παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον, ὅπου παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἔρευνα ἐφθασεν εἰς ἱκανὸν βάθος, δηλ. μέχρι τῶν θεμελίων, δὲν εὑρέθη κανενὸς εἵδους δάπεδον.

Ὁ χῶρος Θ συνορεύει πρὸς Βορρᾶν μετὰ στενόμακρον δωμάτιον (Ε) ($6.55 \times$

2.85μ.), τὸ ὁποῖον ὅμως ἔχει τὸ δάπεδον κλιμακωμένον κατὰ τὸ πλάτος αὐτοῦ εἰς τρία στενὰ ἐπίπεδα: τὸ νοτιώτερον καὶ ὑψηλότερον (πλ. 55 ἐκ.) ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, τὸ μεσαῖον τοῦ αὐτοῦ πλάτους, κατὰ ὀλίγα ἑκατοστὰ χαμηλότερον, καλυπτόμενον μὲ παχὺ κονίαμα, ἄνευ ψηφιδωτοῦ καὶ τέλος τὸ κύριον δάπεδον (πλ. 1.75 μ.) κατὰ 5 - 6 ἑκατ. χαμηλότερον (πίν. 261β). Τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ ἀψιδωτοῦ δωματίου Β καὶ ὀλίγον χαμηλότερον ἐκείνης τοῦ παρακειμένου πρὸς Ἀνατολὰς δωματίου Γ. Περιέργως, πρὸς τὸ παρόν, εἶναι ἡ πρὸς Δυσμὰς προέκτασις τῆς ὑψηλοτέρας λαωρίδος ψηφιδωτοῦ πρὸς στενὸν διάδρομον (Λ) πλάτους 45 ἐκ. καὶ μήκους 8.25 μ.,

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφῆς.

μεταξὺ δύο παχέων τοίχων: τῶν ὀριζόντων τὸν χώρον Θ καὶ τὸν χώρον Η, δυτικῶς τοῦ δωματίου Ε (πίν. 261α). Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο δάπεδον περατοῦται ἀποτόμως ἐκεῖ ὅπου ὁ πρὸς Βορρᾶν τοῖχος ἔχει, εἰς στάθμην κάτω τοῦ δαπέδου, τοξωτὸν ἀνοιγμα πρὸς τὸν χώρον Η, πλάτους 55 ἐκ. σχηματίζον τὸ τόξον διὰ πλίνθων μήκους 27 - 30 ἐκ. καὶ πάχους 4 ἐκ., μὲ ἐνδιάμεσον κορασάνι πάχους ἀνίσου (πίν. 260β). Εἰς τὸν χώρον Η ἐγένετο μόνον δοκιμαστικὴ τομὴ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον χωρὶς νὰ εὐρεθῇ δάπεδον.

Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι μὲ ἀργοὺς λίθους, συνδεομένους μὲ παχὺ κονίαμα χωρὶς πολλὴν προσπάθειαν ὅπως δι' ἀρμολογήματος προσλάβῃ ἡ ἐπιφάνεια ὀργανικώτερον χαρακτῆρα, χρησιμοποιοῦνται δὲ σπανίως πλίνθοι παρεμβλλόμενοι ἄνευ τάξεως. Ἡ ἀμέλεια αὕτῃ περὶ τὴν κατασκευὴν δὲν πρέπει νὰ ὀφείλεται μόνον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότεροι τοῖχοι ἐκαλύπτοντο δι'

ὀρθομαρμαρώσεως, τῆς ὁποίας θραύσματα πλακῶν καὶ ζευκτῶν εὐρέθησαν εἰς τὰ δωμάτια Ε καὶ Ι. Ἡ θεμελίωσις δὲν εἶναι βαθεῖα, διότι ὅπου ἐγένετο δοκιμὴ δὲν ὑπερέβη τὰ 50 ἑκατοστά.

Β'. Τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα

Οἱ ἐρευνηθέντες χώροι Α,Β,Γ,Ε,Ι,Κ,Λ,Μ καὶ Ν ἔχουν τὰ δάπεδα ἐστρωμένα διὰ ψηφιδωτῶν, διαφέροντα κατὰ τὸν διακοσμητικὸν πλοῦτον, ἐκ τῆς σημασίας τοῦ καλυπτομένου χώρου. Οὕτω εἰς τὴν ἀψίδα Α περίξ κεντρικοῦ θέματος ἀδιαγνώστου ἀκόμη, πλαισιουμένου ὑπὸ τετραγώνου πλαισίου πληρουμένου ἐκ κυματοειδῶς ἀναδιπλουμένης ταινίας μετὰ φωτοσκιάσεων, παρίστανται ἰχθύες ἐλευθέρως νηχόμενοι ἐντὸς ὕδατος (πίν. 262β).

Τὸ αὐτὸ θέμα τῆς ταινίας πλαισιώνει καὶ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ δωματίου Γ (πίν. 263α) ὡς καὶ τῆς αἰθούσης Μ (πίν. 262α). Εἰς τὸ δωμάτιον Γ ἀπλώνεται πλέγμα ὀκταγώνων περικλειόντων ἐντὸς διπλοῦ κύκλου τὸ γνωστὸν θέμα τοῦ ὀκταφύλλου ρόδου. Τὸν διάκοσμον συμπληρῶνουν οἱ μεταξὺ τῶν ὀκταγώνων ἀπομένοντες ρόμβοι καθὼς καὶ δίσκοι τεμνόμενοι κατὰ τὴν διάμετρον ὑπὸ τῶν πλευρῶν τῶν ὀκταγώνων (πίν. 263α). Εἰς τὴν μεγάλην αἶθουσαν Μ ἀπεκαλύφθη τμήμα μόνον τοῦ δαπέδου καὶ κυρίως εὐρεῖα ζώνη (πλ. 1.125 μ.) περιθέουσα τὸ κεντρικὸν διακοσμητικὸν πεδῖον, ὁ τρόπος διακοσμήσεως τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστός, διότι τὸ ἀποκαλυφθὲν μικρὸν τμήμα αὐτοῦ (1.72×1.27 μ.) εἶναι κατεστραμμένον. Ἡ περιθέουσα ὅμως αὐτὸ ζώνη διατηρεῖται καλῶς, πληρουμένη διὰ τοῦ γνωστοῦ θέματος τοῦ τετραφύλλου τοῦ σχηματιζομένου ἐκ διατεμνομένων κύκλων διαμέτρου 30 ἐκ. Τὰ μεταξὺ τῶν τετραφύλλων καταλειπόμενα ρομβοειδῆ κοσμοῦνται ὑπὸ σταυροειδοῦς θέματος (πίν. 262α).

Εἰς τὸν χῶρον Ν ἀπεκαλύφθη μόνον ἡ παρυφὴ κοσμουμένη ὑπὸ ἐλικοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ ἀπολήγοντος εἰς φύλλον κισσοῦ (πίν. 263β).

Εἰς τὰ δωμάτια Β — πλὴν τῆς ἀψίδος — Ι καὶ Ε τὸ ψηφιδωτὸν εἶναι μονόχρωμον, ἀποχρώσεως ὠχρας, κοσμεῖται δὲ μόνον διὰ ταινίας βαθυτέρου χρώματος, ἐν εἶδει παρυφῆς.

Ἡ ποιότης τῆς ἐκτελέσεως εἶναι ἡ συνήθης ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος, συνιστωμένη εἰς ποικιλίαν καὶ εὐρυθμίαν τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, σχεδιαζομένων μὲ ἀφέλειαν ἀλλὰ καὶ μὲ χαρακτηριστικὴν χαλαρότητα, ἰδίᾳ τῶν γεωμετρικῆς φύσεως κοσμημάτων. Αἱ ψηφίδες εἶναι ἀπὸ φυσικοὺς λίθους εἰς ὀλίγα χρώματα χωρὶς συχνὴν χρῆσιν ὑαλίνων ψηφίδων. Ἐδῶ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ ἀσυνήθης ποιότης τῆς παραστάσεως τῶν ἰχθύων εἰς τὴν ἀψίδα Α (πίν. 262β), διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀποδόσεως τῆς φυσικῆς μορφῆς καὶ τὴν χρωματικὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν

ὅποιαν ἀποδίδονται οἱ ἱριδισμοὶ τῆς λεπιδωτῆς ἐπιδερμίδος καὶ τοῦ ὕδατος. Παρὰ τὰς διαφορὰς αὐτάς, τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα δάπεδα πρέπει νὰ ἔχουν ἐνιαίαν τὴν χρονικὴν καὶ τεχνικὴν κατασκευὴν.

Γ'. Κινητὰ εὐρήματα

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν: κίων καὶ τμήματα κίωνων, διαχωριστικὸς ἀμφικιονίσκος παραθύρου, μικρὰ τμήματα θωρακίων (πίν. 264,4-5), ἰωνικοῦ τύπου κιονόκρανον, ἐπίθημα παραστάδος (πίν. 264₂), θραύσματα κιονίσκων, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ ἀνήκουν εἰς τέμπλον ἢ κιβώριον (πίν. 264,1.3). Δυστυχῶς τὰ μέλη αὐτὰ δὲν εὐρέθησαν κατὰ χώραν, διότι ἡ περιοχὴ τῆς ἀνασκαφῆς, εὐρισκομένη ἐντὸς τοῦ κατωκημένου τμήματος τῆς πόλεως ἔχει πολλάκις ἀναταραχθῆ, ἡ δὲ σχετικῶς πρόσφατος ἐπίχωσις δὲν φθάνει τὸ 1 μέτρον. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μικρὰ κινητὰ εὐρήματα εὐρέθησαν ἐλάχιστα καὶ πτωχότατα.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐργασιῶν συνάγεται μετ' ἀσφαλείας ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ κτηρίου ἀποτελεῖ μικρὸν καὶ ὄχι σημαντικὸν μέρος αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερον μέρος παραμένει ἀκόμη ἀφανές. Πρόκειται περὶ εὐμεγέθους παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου, στολισμένου με κάποιαν πολυτέλειαν — ψηφιδωτά, ὀρθομαρμαρώσεις, γλυπτὰ — τὴν ἀκριβῆ μορφήν καὶ χρῆσιν τοῦ ὁποίου θὰ δείξῃ ἡ περαιτέρω ἀνασκαφή.

MAN. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχεν ἡ δις Αἰκ. Σγουρδαίου, ἀρχαιολόγος. Τὰς φωτογραφίας ἐξετέλεσεν ὁ κ. Μ. Σκιαδαρέσης.

Αἱ ἀνασκαφαί, τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτελῇ ἡ 'Αρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη ἐν Νάξῳ, κατέδειξαν ὅτι εἰς τὴν νῆσον εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἐν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα κέντρα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν αἰγαιακὸν χῶρον, ἰδίως κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς περιόδου¹. Ἐπειτα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς προϊστορικῆς πόλεως εἰς τὴν παραλίαν τῆς Γκρόττας καὶ τῶν δύο λαξευτῶν τάφων εἰς τὰ ὑψώματα τῶν Ἀπλωμάτων, τὸ Μουσεῖον τῆς Νάξου ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν εὐρημάτων μιᾶς ὁμάδος μυκηναϊκῶν τάφων, οἵτινες ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἓνα τυμβοειδῆ γήλοφον περισσότερον πρὸς Β., γνωστὸν εἰς τοὺς παλαιότερους ἐκ τῶν ἐντοπίων ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Καμίνι».

Ὁ γήλοφος οὗτος ὑψοῦται εὐδιάκριτος ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, ἥτις ὀδηγεῖ εἰς τὴν μικρὰν καὶ κατάφυτον πεδιάδα τῶν Ἐγγαρῶν, 1 χιλιόμετρον περίπου ΒΑ. τῆς πόλεως τῆς Νάξου. Τὴν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν τοῦ χώρου εἶχεν ἐπισημάνει μὲ τὴν γνωστὴν ἐρευνητικὴν ἔφειν καὶ πείραν ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γαβαλᾶς, ὅστις κατὰ διαφόρους ἐποχὰς περισυνέλεξε μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σχεδὸν τοῦ ἐδάφους². Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεχειρήθη εἰς δύο περιόδους, ἀπὸ 10 ἕως 25 Νοεμβρίου 1959 καὶ ἀπὸ 1 ἕως 23 Δεκεμβρίου 1960. Αἱ πιστώσεις ἐχορηγήθησαν κατὰ τὸ πρῶτον μὲν ἔτος παρὰ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον παρὰ τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος αἱ πτυχιούχοι ἀρχαιολογίας δ. Α. Λεμπέση καὶ Φ. Παπαδοπούλου, τὰ σχέδια συνέταξεν ἡ σπουδάστρια ἀρχιτεκτονικῆς δ. Ε. Μπουρνιά. Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ καὶ ἡ διευκλυνσις, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς ἐκτάσεως φιλόρχαιος καὶ φιλόπολις δικηγόρος κ. Γ. Γκίλλης, παραχωρήσας προθύμως τὰύτην εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης. Ἡ κατωτέρω ἐκθεσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, διὰ νὰ δοθῇ σαφὴς καὶ συνολικὴ εἰκὼν, περιλαμβάνει καὶ τὰς δύο περιόδους.

Εἰς τὰ πρὸς Δ. καὶ Β. πρηνῇ τοῦ ὑψώματος ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς ἐν ὅλῳ λαξευτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι καὶ πιθανῶς τέταρτος κατεστραμμένος. Τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖ εὐθυρρεπὸς κιμιλιά καὶ δι' αὐτὸ ἡ ὁροφὴ τῶν θαλάμων εἶχε καταρρεῦσει. Δύο τάφων ἡ εἴσοδος βλέπει πρὸς Δ., τοῦ τρίτου πρὸς ΒΔ. καὶ τοῦ τετάρτου πρέπει νὰ ἔβλεπε πρὸς Β.

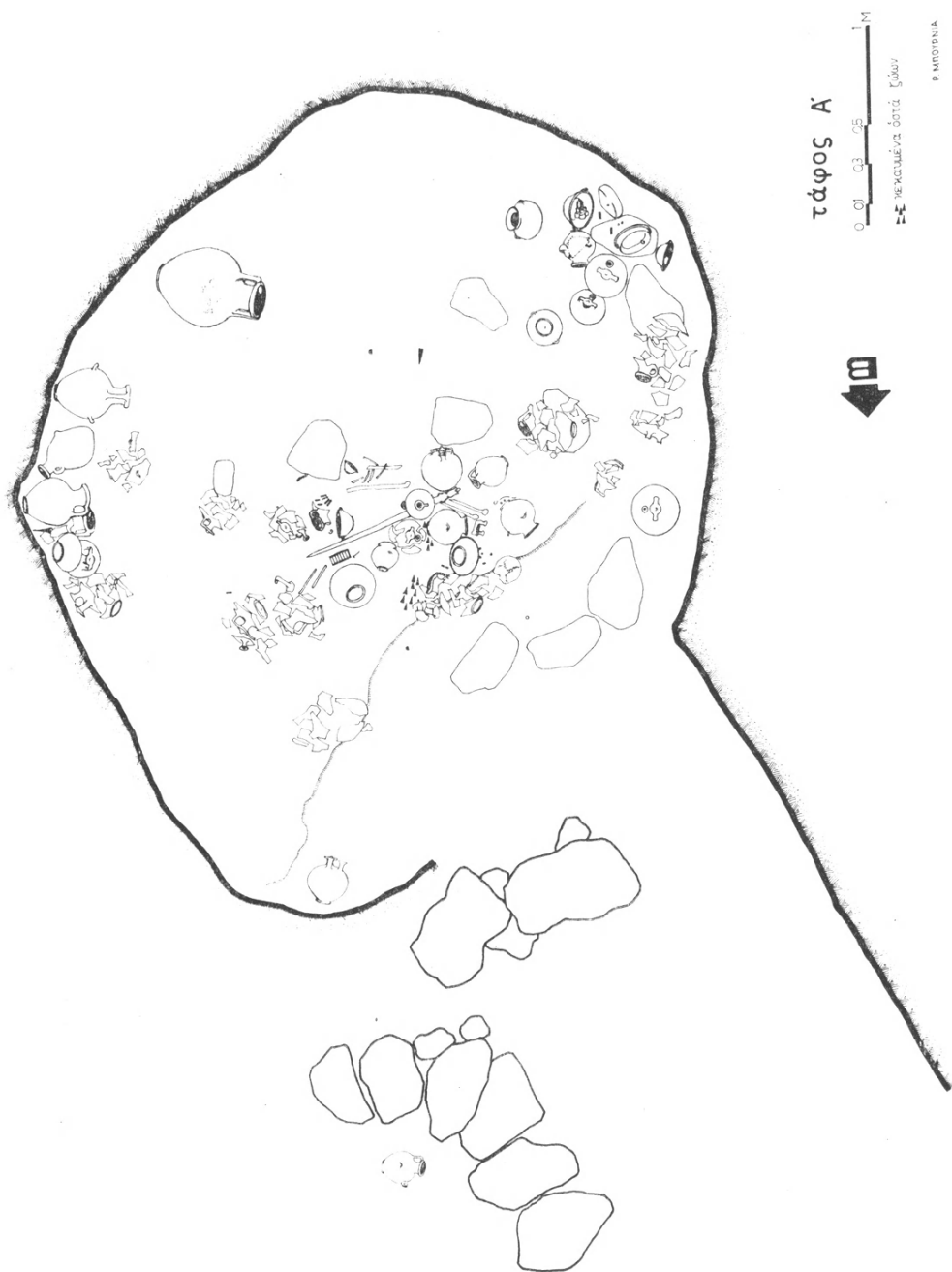
1. DESBOROUGH, *The Last Mycenaean*, 149 κ.έ.

2. Ἡ ὑπαρξὶς τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων θὰ ἔδωκε καὶ τὴν ὀνομασίαν εἰς τὸ ὕψωμα.

Τάφος Α (εἰκ. 1). Κεῖται κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν πρὸς τὴν ρίζαν τοῦ ὑψώματος. Εἶναι ἀκανονίστου ἑλλειψοειδοῦς σχήματος καὶ ἔχει διάμετρον κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου 3.65 μ. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 2.50, τὸ πλάτος 1.10 μ. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ τοιχαρίου ἐξ ἀργῶν λίθων, τὸ ὅποιον ἐσώζετο εἰς ὕψος 1.05 μ. Ἄλλο τοιχάριον ἔβαινε καθέτως πρὸς αὐτὸ κατὰ τὴν ἀριστερὰν παρεῖαν τοῦ δρόμου εἰς μῆκος 1.35 μ. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου κεῖται 0.70 μ. χαμηλότερον τῆς εἰσόδου, πρὸς τὴν ὁποίαν σχηματίζονται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου δύο ἐπίπεδα ἐν εἴδει βαθμίδων.

Ἐντὸς τοῦ τάφου διεπιστώθησαν δύο στρώματα ταφῆς. Εἰς τὸ κατώτερον τὰ ὅστ᾽ αὐτοῦ νεκροῦ καὶ τὰ ὅστρακα τῶν ἀγγείων, ἅτινα εἶχον συνθλιβῆ, εὐρίσκοντο ἐντὸς σκληρῶν χωμάτων μετ' ἀφθόνων λίθων, τὰ ὅποια ἔκαμνον τὴν ἐντύπωσιν φυσικοῦ ἐδάφους (πίν. 265α). Παρόμοιοι λίθοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα εἰς ὕψος 1.20 μ. καὶ φαίνεται ὅτι σημειώνουν τὴν θέσιν τῆς ὀροφῆς τοῦ θαλάμου, ἥτις κατέρρευσεν. Ἐὰν προστεθῇ τὸ πάχος τοῦ στρώματος, τὸ ὅποιον ἐσχηματίζετο, τὸ ὕψος τοῦ θαλάμου θὰ ᾔτο 1.60 μ. περίπου. Τῆς πρώτης ταφῆς τὰ σωζόμενα λείψανα ὁστῶν ἐδείκνυνον ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Ἐν μακρὸν — 0.81 μ. — ξίφος¹ καὶ ἐν ἀντικείμενον ἐξ ἐπτὰ χαλκῶν πλακῶν, προφανῶς ψήκτρα ἱπποκομίας, εἶναι χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ιδιότητα καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν τοῦ ἱπποτροφοῦντος πολεμιστοῦ. Εἰς τὸ δεύτερον στρώμα ὑψηλότερα τὰ ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς καλὴν κατὰστασιν καὶ ἀρκετὰ ἐσώζοντο ἀκέραια. Μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἔφθανεν ὁμοιογενὲς μαλακὸν χῶμα, ὁ ἐνταφιασμὸς λοιπὸν ἔλαβε χώραν ἐκ τῶν ἄνω, μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς ὀροφῆς, ἐντὸς ἀνοιγέντος λάκκου. Ὑπεράνω τοῦ πρώτου στρώματος διεπιστώθησαν μετ' ἀσφαλείας ἔχνη πυρᾶς καὶ ἀνθράκων, τὰ ὅποια προήρχοντο πιθανῶς ἐξ ἐνεργηθέντος καθαρμοῦ. Περὶ τὰ 20 ἀγγεῖα ἦσαν τοποθετημένα εἰς δύο ομάδας περιβαλλομένας ὑπὸ ποταμίων λίθων εἰς ἀραιὰν διάταξιν, μίαν εἰς τὸ μέσον καὶ ἄλλην εἰς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου (πίν. 265β καὶ 266). Εἰς τὸ ἴδιον βάθος εὐρίσκετο καὶ μία σειρὰ ἀγγείων κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Ὑπὸ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐπροχωροῦσαν τὰ μελανὰ χρώματα τῆς πυρᾶς, ἀλλὰ μερικὰ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τὰ ὅποια εἶχον θραυσθῇ πρὸ τῆς τοποθετήσεως, φαίνεται ὅτι εἶχον παραμερισθῇ ἐκ τῆς πρώτης ταφῆς. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο ἴσως ἔγιναν δύο ταφαί, ἀλλὰ βεβαιότης ὑπάρχει μόνον περὶ τῆς μιᾶς, εἰς τὸ μέσον, τῆς ὁποίας ἐσώζοντο ὀλίγα λείψανα διαλυμένων ὁστῶν. Εἰς τὴν ταφὴν ταύτην, ἥτις, ὡς δύναται νὰ συναχθῇ, ᾔτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γυναικίος, ἀνήκουν, πλὴν τῶν ἀγγείων, καὶ τινὰ κοσμήματα : μία χρυσῇ ταινίᾳ, εἷς σφραγιδόλιθος, τρεῖς χρυσαῖ χάνδραι, εἷς

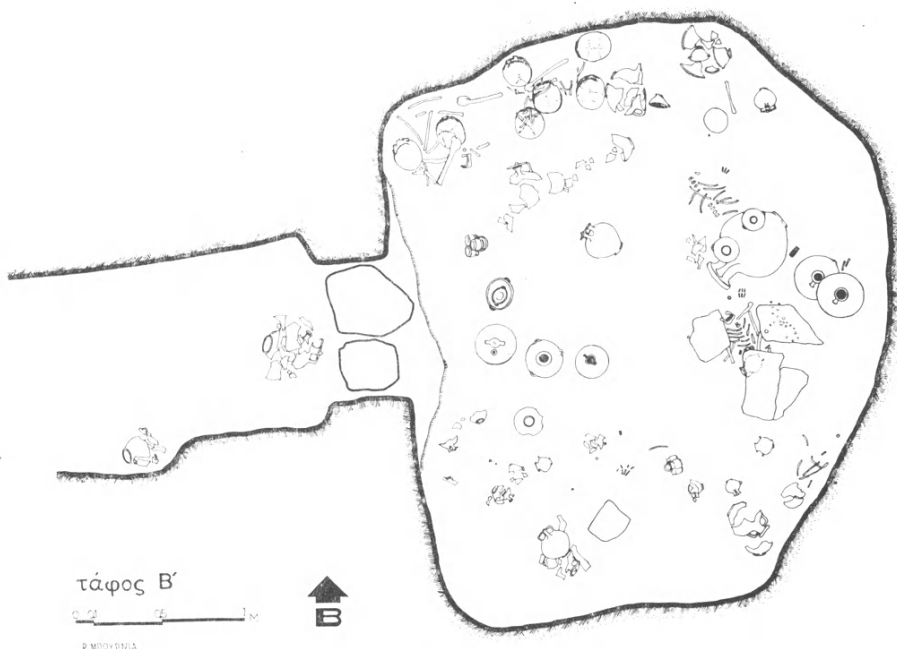
1. Ὁ τύπος ἀνήκει εἰς τὴν ομάδα III τοῦ CUTLING, *Antiquity* 1961, 119.

Ελκ. 1.

ἀργυροῦς δακτύλιος, ἐν περιάπτῳ κλπ. Εὐρέθη ἐπίσης μία χαλκῇ πόρπη καὶ ἐν σιδηροῦν ἐγχειρίδιον μετὰ χαλκῶν ἤλων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου ἀνέρχεται εἰς 38.

Τάφος Β (εἰκ. 2). Ὁ τάφος οὗτος ἀπεκαλύφθη πρὸς Β. τοῦ προηγουμένου. Ἔχει σχῆμα ἀκανονίστου τετραπλεύρου καὶ διαστάσεις κατὰ τοὺς δύο ἄξονας 3.45 μ. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 3.75, τὸ πλάτος 1.16 μ. (εἰς τὸ τέλος, πρὸς τὴν ἀρχὴν εἶναι στενότερος). Τὰ τοιχώματα συγκλίνουν κατὰ 0.10 μ.

Εἰκ. 2.

εἰς ὕψος 0.95 μ., εἰς τὸ ὅποῖον σώζονται. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ δρόμου, εἰς μῆκος 1.52 μ., ὑπῆρχε πρόχειρον τοιχάριον ἀναλημματικοῦ πιθανῶς χαρακτῆρος. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ δρόμου μέχρι 1.40 μ. ἀπὸ τὴν θύραν ἐκαλύπτετο διὰ μεγάλων λίθων. Ἐντὸς τῶν χωμάτων εὐρέθησαν ἀρκετὰ ὕστρακα ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων συνεκολλήθη μέγας ψευδόστομος ἀμφορεύς. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἐκλείετο διὰ μιᾶς μεγάλης πλακὸς διαστάσεων 0.98 πρὸς 0.70 μ. (πίν. 267β). Δύο μικραὶ πλάκες ἐσχημάτιζον τὸ κατώφλιον, ἐνῶ τὸ δάπεδον ἐκεῖτο 0.35 μ. χαμηλότερον. Τὸ ὕψος τοῦ θαλάμου θά ᾔητο 1.50 μ. περίπου.

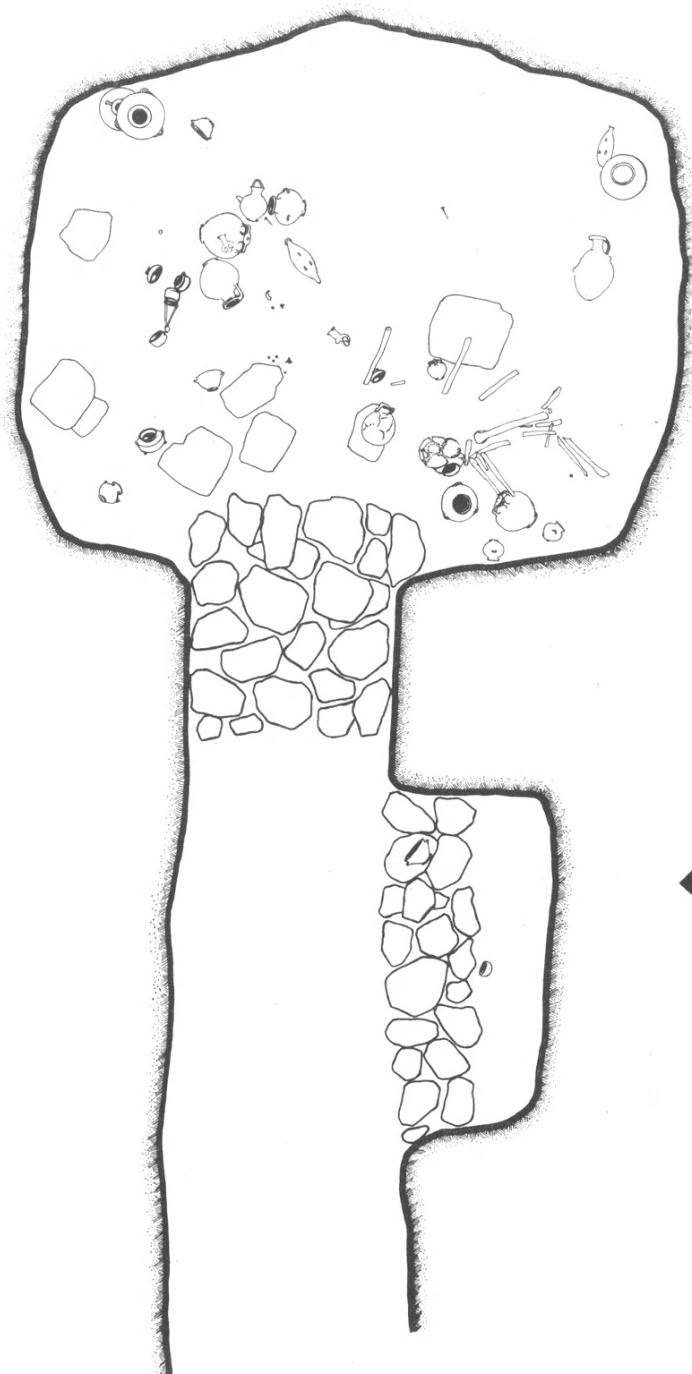
1. Πρβλ. BLEGEN, *Prosymna*, 231.

Ὁ τάφος Β εἶχε χρησιμοποιοῦν δι' ἑπτὰ ἐν ὅλῳ ταφάς. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθησαν συγκεντρωμένα κατὰ μῆκος τοῦ τοιχώματος τοῦ θαλάμου τὰ κρανία καὶ τὰ ὀστέα ἐξ σκελετῶν (πίν. 267α). Εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἑκτασιν τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν διεσκορπισμένα περὶ τὰ 10 ἀγγεῖα, ἐνῶ ἄλλα 5 φαίνεται ὅτι ἦσαν κανονικὰ τοποθετημένα, ἐνὸς μάλιστα ψευδοστόμου ἀμφορέως ἡ βάσις ἦτο στερεωμένη ἐξωτερικῶς διὰ μικρῶν λίθων. Εὐρέθησαν ἐπίσης εἰς χαλκοῦς δακτύλιος καὶ ὀλίγαι χάνδραι ἐκ λίθου. Τὸ στρώμα τοῦτο τῶν ὀστέων καὶ τῶν ἀγγείων ἔφθανεν εἰς ὕψος 0.35 μ. Ὑψηλότερον, 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες πλάκες σχηματίζουσαι μικρὸν τετράπλευρον μῆκους 0.70 καὶ πλάτους 0.55 μ. Ἀριστερὰ τούτων ἴστατο μέγας ἀσκός, τοποθετημένος ὀρθίως, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ὑπερεῖχε κατὰ 0.25 μ. Ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τὰς πλάκας στρώματος εἰς βάθος 0.20-0.30 μ. εὐρέθησαν 16 διαφόρων σχημάτων ἀγγεῖα καὶ ὀλίγα λειψάνα διεσκορπισμένων ὀστέων, ἐκ τῶν ὁποίων πάντως κατεφαίνεται ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. (πίν. 268). Τὰ ὀστέα τοῦ σκελετοῦ εὐρίσκοντο κυρίως κάτω ἀπὸ τὰς πλάκας. Ἐν λεπτὸν στρώμα καστανοῦ χρώματος εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν φαίνεται ὅτι προήρχετο ἐκ διαλύσεως ὀργανικῆς οὐσίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρῶτον στρώμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔλειπον πολυτιμα εὐρήματα, εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ταφὴν εὐρέθησαν δύο χρυσοὶ δακτύλιοι καὶ δύο ἀργυροὶ, εἰς σφραγιδόλιθος, καθὼς καὶ 14 χρυσαῖ χάνδραι καὶ ἄλλαι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων. Ἡ ταφὴ αὕτη μὲ τὰς πλάκας, αἵτινες ἐκάλυπτον τὸν νεκρὸν καὶ τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἴστατο ἐν εἰδὶ σήματος, φέρει εἰς τὴν σκέψιν ταφάς τῆς πρωτογεωμετρικῆς πλέον περιόδου.

Τάφος Γ (εἰκ. 3). Ὁ τρίτος λαξευτὸς τάφος ἀπεκαλύφθη ὑψηλότερον κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ γηλόφου καὶ ἔχει σχῆμα κανονικοῦ σχεδὸν τετραπλεύρου. Αἱ διαστάσεις τοῦ θαλάμου μετροῦν κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου 2.40 καὶ κατὰ τὸν ἐγκάρσιον 3 μ. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 3.70 καὶ πλάτος 0.85 μ., τὸ ὁποῖον εἰς ὕψος 1.15 ἐλαττώνεται εἰς 0.68 μ. Ἡ εἴσοδος ἐκλείετο διὰ τοιχαρίου ἐξ ἀργῶν λίθων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν μέρει καταπέσει πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου. Κατὰ τὴν δεξιὰν παρεῖαν ὑπῆρχε πάλιν τοιχάριον μῆκους 1.50 μ., ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἐκλείε σκάμμα πλάτους 0.35 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη μία διάτρητος φιάλη καὶ εἰς σκύφος—πιθανῶς πρόκειται κόγχη διὰ ταφὴν βρέφους κατὰ τὴν γνωστὴν καὶ ἄλλοθεν συνήθειαν¹. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου ἔκειτο 0.25 μ. χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δρόμου. Κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐντὸς συμπαγοῦς στρώματος περιέχοντος λίθους, προφανῶς ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ὀροφῆς, τὸ ὁποῖον ἔφθανεν 0.20 μ. ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δρόμου, ἀπεκαλύφθησαν συντετριμμένα κατὰ

1. MYLONAS, Studies Robinson I, 84 κ.ε..

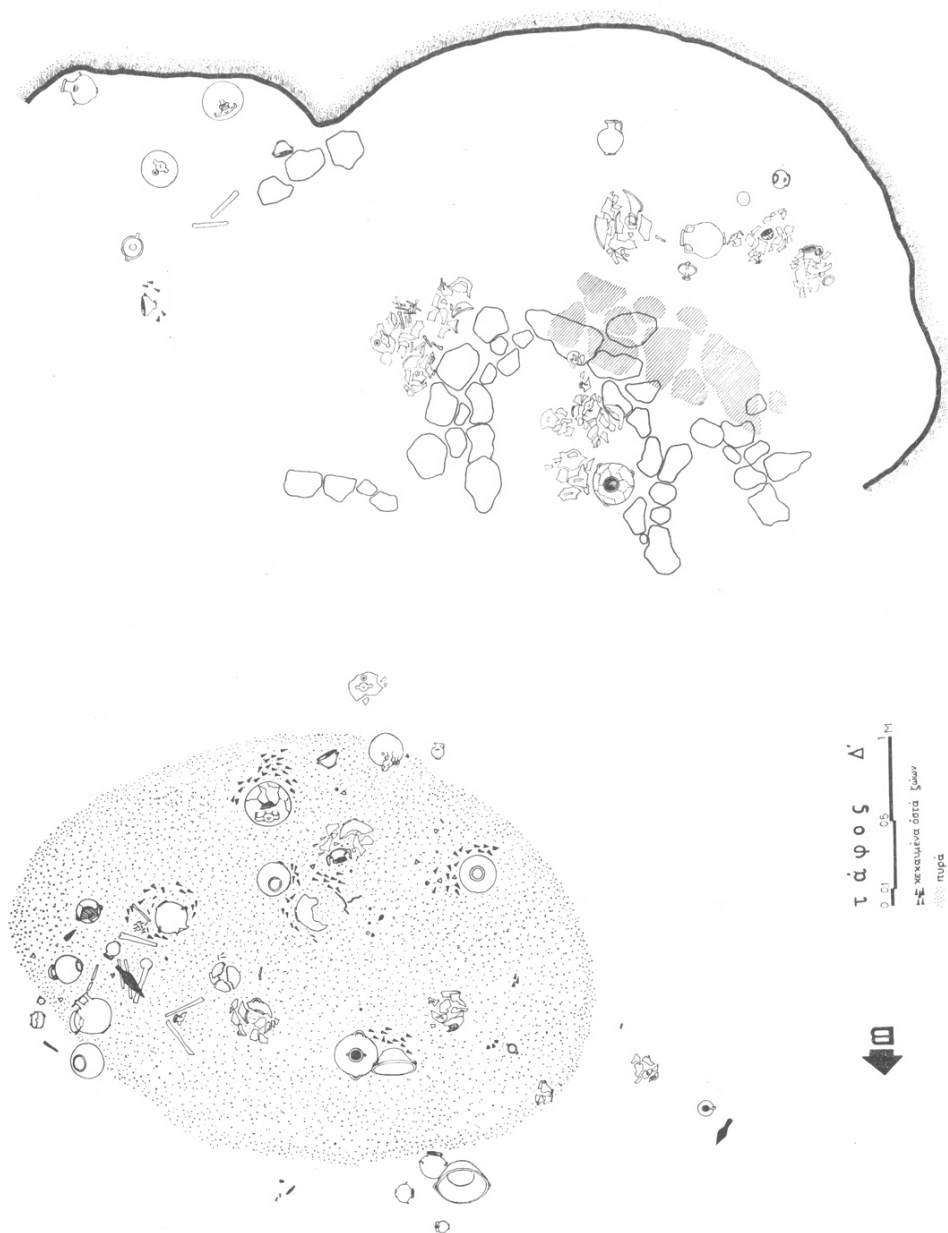
Ex. 3.

χώραν περὶ τὰ 15 ἀγγεῖα. Σειρὰ πλακῶν ἀραιὰ τοποθετημένων ἀπεχώριζε τὸν χώρον ἀπὸ τὴν εἴσοδον. Ὅστ᾽ σκελετοῦ μετὰ τμήματος τοῦ κρανίου εὐρέθησαν δεξιὰ τῆς εἰσόδου, 0.10-0.20 μ. χαμηλότερον, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ κρανίου καὶ ἄλλα ὅστ᾽ ἔκειντο κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ τάφου εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀγγείων. Παρὰ τὴν διαταραχὴν φαίνεται ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ εἰς στάσιν συνεσταλμένην. Τὰ περισσότερα τῶν ἀγγείων ἦσαν συγκεντρωμένα εἰς τὸ ἀριστερὸν τμήμα τοῦ θαλάμου (πίν. 269α). Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο εὐρέθησαν καὶ δύο πήλινα εἰδώλια τοῦ τύπου τῶν θρηνηδῶν καὶ ἄφθονα κογχύλια (πίν. 269β). Καθὼς μεταξὺ τῶν ἀγγείων ὑπῆρχε καὶ ἐν θήλαστρον, πρόκειται παιδικὴ ταφὴ¹. Ἡ ταφὴ αὕτη ὑψηλότερον ἀπὸ τὸν δρόμον δὲν ἦτο φυσικὰ ἡ πρώτη ἐντὸς τοῦ τάφου. Δεξιὰ τῆς εἰσόδου εἰς τὸ βάθος τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν 4 ἀγγεῖα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἄλλα, ἐντελῶς ἄθικτα καὶ φαίνεται ὅτι ἡ τοιαύτη διατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶχον καλυφθῇ διὰ χώματος πρὸ τῆς πτώσεως τῆς ὀροφῆς² (πίν. 270α). Μὲ τὴν δευτέραν ταφὴν συνδέεται πιθανῶς καὶ ἡ διαταραχὴ τῶν ὀστέων τοῦ δεξιὰ τῆς εἰσόδου σκελετοῦ. Ἄλλα εὐρήματα ἦσαν ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς παιδικῆς ταφῆς: μία μικρὰ λιθίνη κεφαλὴ ταύρου ἐνθετος εἰς χρυσοῦν ἔλασμα, ὡς καὶ 5 χρυσαῖ χάνδραι καὶ μία περόνη ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς πρώτης ταφῆς εἰς σφραγιδόλιθος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων ἀνέρχεται εἰς 24.

Τάφος Δ (εἰκ. 4). Περισσότερον πολὺπλοκα ἐμφανίζονται τὰ πράγματα κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὑψώματος. Ἐνταῦθα εἰς τὸ ὕψος τοῦ δρόμου τοῦ προηγουμένου τάφου εὐρέθη νὰ ἔχῃ ἰσοπεδωθῇ μία ἑκτασις περίπου τετράπλευρος, τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς ὁποίας κατελάμβανε στρῶμα πυρᾶς ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, μήκους 3.40 καὶ πλάτους 2.60 μ. Τὰ χώματα τοῦ στρώματος ἦσαν κάτω μελανὰ καὶ μέχρις ὕψους 0.30 μ. ἐρυθρὰ ἐκ τῆς πυρακτώσεως. Ἐντὸς τῶν μελάνων χωμάτων εὐρίσκοντο εἰς πολλὰ σημεία ὅστ᾽ καὶ κρανία μικρῶν ζώων κεκαυμένα. Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν παρυφὴν τῆς πυρᾶς πρὸς Α. ἀπεκαλύφθησαν τὰ ὅστ᾽ ἀνθρωπίνου σκελετοῦ εἰς καλὴν σχετικῶς κατὰστασιν δεικνύουσιν ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχεν ἐνταφιασθῇ, χωρὶς νὰ ὑποστῇ καῦσιν. Ἐκείτο εἰς στάσιν συνεσταλμένην καὶ εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Ἐπὶ τοῦ νεκροῦ εἶχον ἀποτεθῇ χαλκῇ αἰχμῇ καὶ σαυρωτῇ λόγχῃς (ἡ ἀμοιβαία τῶν θέσεως ἐδείκνυνεν ὅτι ἡ λόγχη εἶχε θραυσθῇ κατὰ τὴν τοποθέτησιν), ἐπίσης δύο μικραὶ κεφαλαὶ ταύρων ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος (πίν. 270β). Καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς πυρᾶς ὑπῆρχε πλῆθος ἀγγείων πυκνῶς τοποθετημένων (πίν. 271).

1. Τὰ κογχύλια εἶναι τυπικὰ διὰ παιδικὰς ταφὰς εἰς Περαιτὴν (ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ΠΑΕ 1957, 37). — Εἰς τὸν τάφον Γ κογχύλια περιεῖχε καὶ εἰς τῶν εὐρεθέντων σκύφων, εἰς ἄλλος στάμνος ἦτο πλήρης ἄμμου. Ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ σχήματος περιέχοντα ἄμμου καὶ βότσαλα εὐρέθησαν καὶ εἰς ἄλλους τάφους.

2. Κατὰ τὴν δευτέραν ταφὴν βλ. WACE, Tombs, 141.

Εἰκ. 4.

Μολονότι εὐρίσκοντο ἐντὸς τοῦ στρώματος τῶν ἐρυθρῶν χωμάτων, πλὴν δύο ἢ τριῶν ἐξαιρέσεων, δὲν ἔφερον ἵχνη πυρᾶς. Τὸ ἴδιον στρώμα, κατὰ τὸ μέσον καὶ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς πυρᾶς, ἔδωκεν ἱκανὸν ἀριθμὸν χρυσῶν ἀντικειμένων, 7 κεφαλὰς ταύρων, 3 κογχύλια, 2 δακτυλίους, 4 χάνδρας, 1 κομβίον. Εὐρέθησαν ἐπίσης εἰς σφραγιδόλιθος, ἐν περιάπτῳ, εἰς ἀργυροῦς δακτύλιος. Ἄλλα εὐρήματα ἦσαν τεμάχια ὀστεῖνης περόνης, μία χαλκῇ ἄλυσις καὶ δευτέρα αἰχμὴ λόγχης. Ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ σκελετοῦ καὶ τὰ περίξ χώματα περι-συνελέγησαν εἰς μέγαν ἀριθμὸν βαρύδια ἐκ μολύβδου. Ὀλίγα ὅστ᾽ διεσκορπισμένα εἰς μεγάλην ἀπὸ τοῦ σκελετοῦ ἀπόστασιν, ἡ ἀφθονία καὶ διασπορά τῶν ὀστέων, ἐδείκνυν ὅτι τὰ χώματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐκαλύφθη ἡ πυρά, προήρχοντο ἀπὸ χώρον, ἐνθα εἶχε προηγηθῇ ἄλλη ταφή.

Ἐσωτερικώτερον τῆς πυρᾶς, πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ γηλόφου, ἀπεκαλύφθη μία τετράπλευρος κατασκευὴ ἐξ ἀκανονίστων λίθων μήκους 1.25 καὶ πλάτους 0.70 μ. Ὅπισθεν ταύτης ὑπῆρχον συντετριμμένα κατὰ χώραν περὶ τὰ 10 ἀγγεῖα (πίν. 272) καὶ πλησίον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δύο ἄλλαι μικρότεραι ὁμάδες. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ ἡ ἐκ λίθων κατασκευὴ, ἔκειντο εἰς τὸ ἴδιον βάθος ἐντὸς στρώματος ἐκ σαθρῶν λίθων, τὸ ὅποιον ἀντεστοίχει πρὸς τὸ ἐπίπεδον τῆς πυρᾶς ἢ εὐρίσκετο τὸ πολὺ 0.10 μ. χαμηλότερον. Ἐνεκα ὅμως τῆς μεγάλης ἀποστάσεως φαίνεται πιθανώτερον ὅτι δὲν πρόκειται ἐνιαία ἰσοπέδωσις καὶ ἡ ἐναπόθεσις τῶν ἀγγείων εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ταφὴν τῆς πυρᾶς. Ὀλίγα ὅμως διεσπαρμένα ὅστ᾽ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ταφικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου.

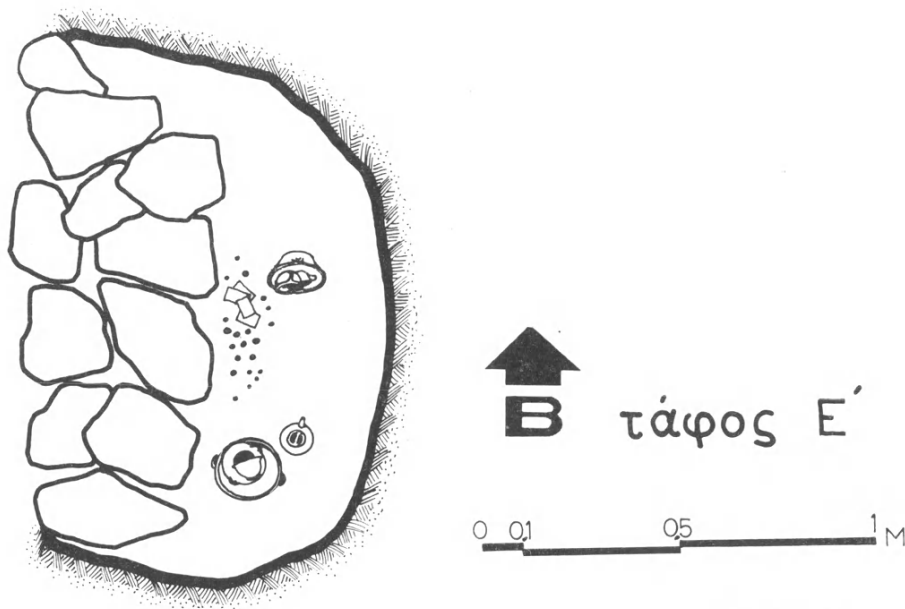
Δεξιὰ τέλος τῆς πυρᾶς ἀνεφάνη σειρά ἀργῶν λίθων, ἥτις διέγραφε καμπύλην τόξου. Ἡ κάτω γωνία τῶν λίθων ἔκειτο 0.20 μ. ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς πυρᾶς. Ὅστρακα ἀγγείων ὑπῆρχον ἐντὸς τοῦ τόξου καὶ ἔξω ἢ ἐπὶ τῶν λίθων εὐρέθησαν πάλιν τρία ἀγγεῖα εἰς τεμάχια.

Ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς πυρᾶς συνεκολλήθησαν ἐν ὅλῳ 29 ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ἄλλων θέσεων 21.

Ἡ πιθανώτερα ἐρμηνεία τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων νομίζω ὅτι εἶναι ἡ ἐξῆς : εἰς τὸν χώρον ὅπισθεν τῆς πυρᾶς ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς λαξευτὸς τάφος, εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκουν τὰ ἀγγεῖα ὅπισθεν τῆς τετραπλεύρου κατασκευῆς· τοῦ λαξευτοῦ τούτου τάφου ὁ δρόμος καὶ μέρος τοῦ θαλάμου, φυσικὰ μᾶλλον ἀφοῦ κατέρρευσε παρὰ προηγουμένως, ἀπεκόπη, διὰ τὴν ἰσοπεδωθῇ ἡ ἑκτασις τῆς πυρᾶς καὶ ἡ ταφή τῆς πυρᾶς ἐκαλύφθη κατόπιν διὰ χωμάτων ἐκ τοῦ τάφου, τὰ ὅποια περιεῖχον ἤδη ὅστ᾽ καὶ ἀγγεῖα. Καθὼς τὸ στρώμα τοῦ ἐρυθροῦ χώματος ἦτο ἐνιαῖον, ἡ ταφή τῆς πυρᾶς πρέπει νὰ παρέμεινεν ἀδιατάρακτος καὶ ἡ τυχὸν ἀταξία τῶν εὐρημάτων συνδέεται μὲ τὴν πρώτην ἐπιχωμάτωσιν.

Τάφος Ε (εἰκ. 5). Ἐνδιαφέροντα εὐρήματα ἔδωκε μία παιδικὴ προφανῶς ταφή πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψώματος. Ἡ ταφή ἔλαβε χώραν ἐντὸς λάκκου πλά-

τους 0.80 μ., τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου συνεκράτει τοιχάριον ἐξ ἀργῶν λίθων μήκους 1.12 μ. Ἐντὸς τοῦ λάκκου εὐρέθησαν 7 μικρὰ ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἦτο θήλαστρον, 15 χρυσαῖ χάνδραι καὶ ἄλλαι ἐξ ἡμιπολυτίμων λίθων, ἐν ἐξάρτημα περιδεραίου ἐκ κυανοῦ λίθου (πίν. 273α). Ἀλλ' ἡ ἐκπληξίς, τὴν ὁποίαν παρέσχεν ὁ καθαρισμὸς τοῦ τάφου, ἦσαν τέσσαρα χρυσαῖ ἐλάσματα, ἅτινα ἔφερον ἔκτυπον παρὰστασιν παιδικῆς μορφῆς κατ' ἐνώπιον (πίν. 273β).

Ρ. ΜΠΟΥΡΝΙΑ

Εἰκ. 5.

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα συνεκολλήθησαν ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Καμινιοῦ, ἀνέρχονται εἰς 177. Τὴν μεγαλυτέραν ἀναλογίαν ἀποτελοῦν οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (εὐρέθησαν ἐν ὅλῳ 40), κατόπιν ἔρχονται οἱ στάμνοι (33). Ὁ ἀριθμὸς τῶν κυλίκων εἶναι ἀντιθέτως μικρὸς, εὐρέθησαν μόνον 2 μετὰ ποδὸς καὶ 5 ἄνευ ποδός.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι βέβαια ἐγχωρίου κατασκευῆς. Ὁ πηλὸς εἶναι γενικῶς ἀνοικτοῦ χρώματος, συνήθως ὑποκιτρίνου καὶ σπανιώτερον καστανοῦ. Συχνὰ φέρουν ὑπόλευκον ἐπίχρισμα. Ἡ διακόσμησις εἶναι ἀπλῆ καὶ χρονολογικῶς ἀνάγεται εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν ὑπομυκηναϊκὴν¹, ἰδίως τῶν ἀγγείων τῶν τάφων Γ καὶ Ε

1. Διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἀγγείων μετ' ὀκτάποδας βλ. STUBBINGS, BSA 1947, 23 κ.ε.

(πίν. 274γ, 275 α.γ). 'Ιδιαίτεράν ομάδα αποτελοῦν οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ πλουσίας διακοσμήσεως κατὰ τὸν πυκνὸν ρυθμὸν. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα περιλαμβάνουν συνήθως πτηνὰ καὶ μορφὰς τοῦ θαλασσίου κόσμου, ἰχθῦς, ὀκτάποδας, ἀστέρας¹ (πίν. 276, 277α.β). Χαρακτηριστικὸν σχῆμα εἶναι αἱ ὑδρίαι μετὰ ἡθμοειδοῦς προχοῆς (πίν. 277γ). 'Η λατρευτικὴ σημασία τῶν τοιούτων ἀγγείων ἔχει ἤδη σημειωθῇ. 'Εκ τῶν ὀκτῶ ἀνευρεθεισῶν ὑδριῶν τέσσαρες μὲν προήρχοντο ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τάφων, ἐκ τῶν ἄλλων ἡ μία εὐρέθη ὀπισθεν τοῦ τοιχαρίου εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου Α καὶ αἱ ὑπόλοιποι ἔξω τῶν τάφων, ἐντὸς μικρῶν λάκκων (πίν. 278). 'Αποτελοῦν κτερίσματα παιδικῶν ταφῶν ἢ, ὅπως φαίνεται πιθανώτερον, συνδέονται πρὸς σπονδάς, αἵτινες ἐγίνοντο εἰς τὸν χώρον τῶν ταφῶν; 'Υπὲρ τῆς τελευταίας ἐκδοχῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀρκετὰ ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν νοτίαν κλιτύν, ὅπου δὲν ὑπῆρχον τάφοι, εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Καθὼς τὰ περισσότερα ἦσαν ἀκέραια, θὰ ἦτο παράδοξον νὰ προέρχωνται ἐξ ἀπορρίψεων ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων εἰς περιπτωσιν τακτοποιήσεως διὰ νέαν ταφὴν. Τρία μάλιστα ἀγγεῖα — μία πρόχους, εἷς ἀμφορεὺς καὶ εἷς ψευδόστομος ἀμφορίσκος — εἶχον καλυφθῇ διὰ λίθων.

'Η συγγένεια τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς κεραμικῆς τῆς Νάξου μετὰ τῶν ἀγγείων τῆς Ρόδου ἔχει ἤδη τονισθῇ. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῶν ἀναστατώσεων καὶ καταστροφῶν διὰ τὴν ἡπειρωτικὴν 'Ελλάδα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κέντρον τῆς βαρύντητος φαίνεται νὰ μεταφέρεται πρὸς τὰς ὁδοὺς τοῦ ἰωνικοῦ ἀποικισμού, εἰς τὰς νήσους ἀναπτύσσονται κοινὰ πολιτιστικαὶ σχέσεις, αἵτινες ἀντανάκλουν εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου (Περατὴ, Μονεμβασία). Τὰ ἰδιόρρυθμα σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς Νάξου εὐρίσκουν ἀντίστοιχα παραδείγματα ἐν Ρόδῳ (ὕδρια μετὰ ἡθμοειδοῦς προχοῆς: *Annuario* 1923/4, 136 εἰκ. 58, 137 εἰκ. 59, μεγάλοι ἀσκοί, ὡς ὁ πίν. 275β: *CV. Copenhagen* πίν. 48, 1). Τὰ ἐκ χρυσοῦ ἐλάσματος βουκράνια ἀπαντοῦν εἰς τάφους τῆς Ρόδου (*Clara Rhodos* I, 64) καὶ Περατῆς (ΠΑΕ 1956, πίν. 15β). 'Απὸ τὰ δύο αὐτὰ μέρη εἶναι γνωστὰ εἰδῶλια τοῦ τύπου τῶν θρηνωδῶν (πίν. 279α.β), βλ. *Annuario* ἔ.ἀ. 172 εἰκ. 99, 174 εἰκ. 101. ΠΑΕ 1953, 99 εἰκ. 11. 'Ο νέος αὐτὸς τύπος ὑποδηλώνει μεταβολὴν τοῦ νοήματος, τοῦ ὁποίου εἶναι φορεὺς, διότι δὲν παριστᾷ πλέον μορφὴν θεᾶς οὔτε φυσικὰ εἶναι παιδικὸν ἄθλημα. Θυσίαι ζώων, ὅπως εἰς τὸν τάφον Δ, διὰ τὸν μυκηναϊκὸν κόσμον αποτελοῦν σπάνιον, ἀν ὅχι ἐντελῶς

1. DESBOROUGH, ἔ.ἀ. 13.

2. 'Η διακόσμησις τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως τῆς Μονεμβασίας, ΠΑΕ 1956, πίν. 103β (ἀριστερά), τῆς ὁποίας τὰ ἀγγεῖα ἐθεωρήθησαν παράδειγμα τοπικῆς ἰδιορρυθμίας, ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸν ἀμφορέα 1748 ἐκ τοῦ τάφου Α (πίν. 274β).

ἄγνωστον φαινόμενον¹, ἀπαντοῦν ὅμως εἰς Περαιτὴν². Πρὸς τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς Περαιτῆς συνδέει καὶ ἡ ἐμφάνισις τῶν σιδηρῶν ἐγχειριδίων³, ἡ ὁποία προαναγγέλλει τὴν νέαν ἐποχὴν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

---

1. NILSSON, GGR I, 375 κ.έ. MYLONAS, AJA 1948, 59.

2. ΠΑΕ 1953, 98 καὶ 1955, 102.

3. ΠΑΕ 1954, 98.

Β'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Α'. ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

1. **Ἀμφιάρειον Ὠρωποῦ.** Ἐν Ἀμφιαρείῳ τοῦ Ὠρωποῦ προέβη ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία, ἐποπτεία τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐσταθίου Στίκα, εἰς ἀναστήλωσιν τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου, τοῦ ὁποίου πλεῖστα ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐσώζοντο, κατακείμενα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐλάχισται συμπληρώσεις ἐλλειπόντων τεμαχίων ἐγένοντο. Μόνον τὰ δωρικὰ κιονόκρανα τῶν ἡμικιόνων κατεσκευάσθησαν νέα, ἐπεὶ δὴ ἐκ τούτων μικρὸν μόνον τεμάχιον διεσώζετο. Ἡδὴ ἀναστηλώθησαν ὅχι μόνον οἱ κίονες ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιστυλίων, ὡς καὶ τμήματα τοῦ γείσου. Οἱ παρατιθέμενοι πίνακες 280α καὶ 280β δεικνύουσι τὸ μνημεῖον πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.

2. **Ναὸς Ἀφαίας Αἰγίνης.** Εἰς τὸν ἐν Αἰγίνῃ ναὸν τῆς Ἀφαίας συνεχίσθησαν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, ἐπιβλέψει τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα. Κατὰ ταύτας συνεπληρώθη ἡ ΝΔ. παραστάς τοῦ σηκοῦ (πίν. 281β), τοποθετηθέντος εἰς τὴν θέσιν του τοῦ ἀρχαίου ἐπικράνου αὐτῆς, ὅπερ ὁμῶς δὲν φαίνεται εἰς τὸν πίν. 281β, διότι ἡ φωτογραφία ἐλήφθη πρὸ τῆς τοποθετήσεώς του. Ἐτοποθετήθησαν ὡσαύτως καὶ ἐπιστύλια τινὰ τοῦ δευτέρου ὀρόφου τῆς βορείου ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ σηκοῦ (πίν. 281α).

3. **Λεῦκινα.** Εἰς τὰ Λεῦκτρα συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀναστήλωσις τοῦ Τροπαίου ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου. Μετὰ τὴν πλήρη καὶ ἰσχυροτάτην (λόγῳ τοῦ μαλακοῦ ὑπεδάφους) γενομένην θεμελίωσιν διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, ἠκολούθησεν ἡ κατασκευὴ τοῦ στρογγύλου βάθρου τοῦ μνημείου δι' ἐγχωρίων ἀσβεστολίθων ἐκ τοῦ ἀρχαίου λατομείου τῆς Δομβραίνης. Ἐπὶ τοῦ βάθρου τούτου ἐτοποθετήθησαν ἤδη τρίγλυφοί τινες καὶ μετόπαι. Πρὸς περάτωςιν τοῦ ἔργου ὑπολείπεται νὰ συμπληρωθῶν αἱ τρίγλυφοι, νὰ κατασκευασθῇ τὸ ἐπ' αὐτῶν ἐλαφρὸν γεῖσον καὶ νὰ τοποθετηθῶν αἱ ἐννέα ἀνάγλυφοι ἀσπίδες, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ὠρθοῦτο τὸ τρόπαιον. Ὁ παρατιθέμενος πίναξ 282 δεικνύει ἄνω μὲν τὸ κυλινδρικὸν βάθρον πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν τριγλύφων, κάτω δὲ πρόχειρον συναρμολόγησιν τῶν 8 τεμαχίων ἀσπίδων, τοῦ ἐλλείποντος ἐνάτου κατασκευασθησομένου ἐξ ὁλοκλήρου νέου, ὡς ἐγένετο καὶ διὰ τὰς ἐλλειπούσας τριγλύφους καὶ μετόπας. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἐργασία θὰ ὁλοκληρωθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

4. **Ἐπίδαυρος.** Χορηγία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ 1960 αἱ ἐργασίαι συμπληρώσεως καὶ στερεώσεως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου (πίν. 283). Ἐφέτος ἐπερατώθη ἡ πέρυσιν ἀρξαμένη ἀναστήλωσις τοῦ βορείου ἀναλήμματος καὶ τοῦ βορείου θυρώματος (πίν. 285α). Νέα ἐδῶλια ἐτοποθετήθησαν εἰς ἀντικατάστασιν καταστραφέντων εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν κερκίδα κατὰ τε τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον διάζωμα, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν εἰς τὸ πρῶτον διάζωμα. Ἦρχισαν ἐπίσης καὶ αἱ ἐργασίαι συμπληρώσεως τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου μέγα μέρος εἶχε καταστραφῇ. Τέλος συνεπληρώθη ἐφέτος καὶ ἡ κατασκευὴ παρίνων τινῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν ἡμικιόνων τοῦ δοκιμαστικῶς ἀναστηλωθέντος προσκηνίου (πίν. 284α) μετὰ τινων ἐπιστυλίων αὐτοῦ.

5. **Πέλλα.** Εἰς Πέλλαν ἀναστηλώθη εἰς τῶν κιόνων τοῦ ἱωνικοῦ περιστυλίου τῆς πρό τινων ἐτῶν ἀποκαλυφθείσης οἰκίας (πίν. 284β) τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἐφόρου κ. Χ. Μακαρόνα μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα.

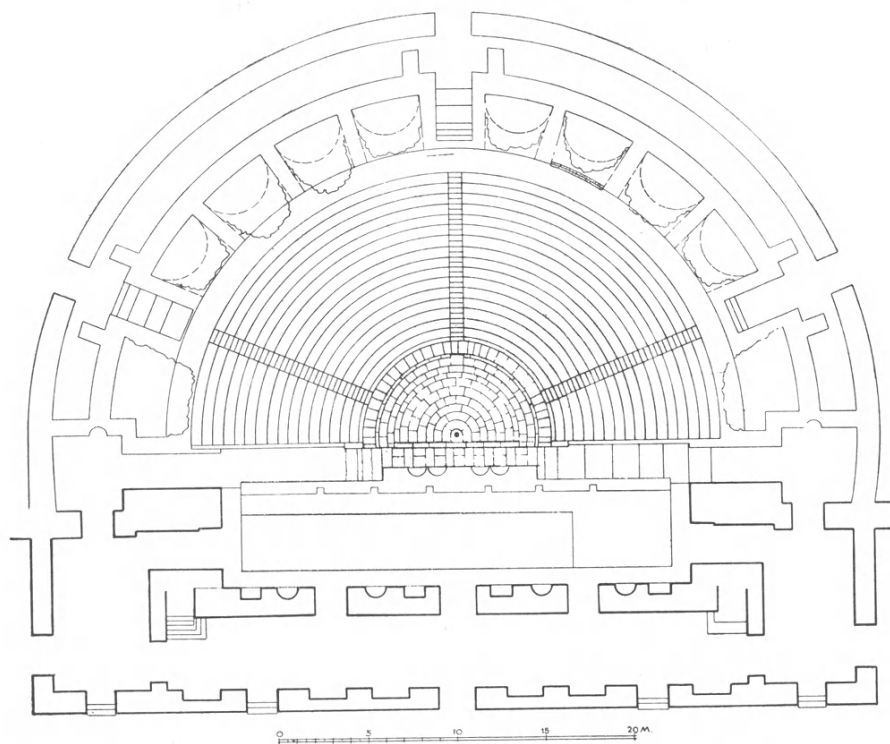
6. **Λευκάδια Ναούσης.** Συμπληρωματικαί τινες ἐργασίαι διαμορφώσεως ἐγένοντο ἐφέτος ἐν συνεργασίᾳ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως μετὰ τοῦ ἐφόρου κ. Φ. Πέτσα εἰς τὸ στέγαστρον τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων. Πρὸ τῆς προσόψεως κατασκευάσθη τοῖχος ἀντιστηρίξεως καὶ πλευρικαὶ κλίμακες καθόδου εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου.

Κατασκευάσθη ὡσαύτως καὶ ἐτοποθετήθη μεγάλη συρτὴ τετράφυλλος μεταλλικὴ θύρα προστατεύουσα πλήρως τὸ μνημεῖον, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐπιτρέπουσα τὴν θέαν καὶ φωτογράφησιν αὐτοῦ.

7. **Πάτραι.** Εἰς τὰς Πάτρας ἐξηκολούθησαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ ἀναμαρμαρώσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ Ὁδείου ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα, τῇ συμπράξει καὶ τοῦ ἐκ Πατρῶν ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Βασιλείου, εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται καὶ ἡ ὅλη ἀναστήλωσις τοῦ Ὁδείου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἄνωθεν τοῦ διαζώματος τμήματος τοῦ κοίλου ἀνευρέθησαν ἐν συνεχείᾳ τῶν κλιμάκων τῶν κερκίδων ἄλλαι κατερχόμεναι κλίμακες, αἵτινες διὰ δημιουργουμένων ὑπὸ τὰς κερκίδας στοῶν ὀδηγοῦν εἰς ἐξόδους καὶ περιφερειακὸν κάτωθεν τοῦ κοίλου διάδρομον (εἰκ. 1). Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ὑποβασταζόντων τὰς κερκίδας θόλων ἐδημιουργήθησαν ἄνωθεν τοῦ διαζώματος ἐξ ἀκόμῃ σειραὶ ἐδωλίων, χωριζόμεναι διὰ κλιμάκων εἰς ἐπτὰ κερκίδας. Συνεπληρώθησαν ὡσαύτως καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ προσκηνίου καὶ αἱ πρὸ αὐτῶν ἡμικυκλικαὶ κόγχαι. Ἐλπίζεται ὅτι κατὰ τὸ τρέχον ἔτος θὰ ἀξιοποιηθῇ ἔτι περισσότερο ὁ ἀρχαιολογικὸς οὗτος χώρος ἀπαλλοτριωθέντων ἤδη οἰκίσκων τινῶν

πέριξ τοῦ Ὁδείου, ἡ κατεδάφισις τῶν ὁποίων θὰ ἐλευθερώσῃ τὸ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα ἀπὸ τὰ περισφίγγοντα αὐτὸ νεώτερα κτίσματα. Ἡ παρατιθεμένη κάτοψις (εἰκ. 1) καὶ ἄποψις (πίν. 287) παρέχουσι τὴν ὀριστικὴν διάταξιν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ὁδείου μετὰ τὰς γενομένας ἐργασίας.

Ω Δ Ε Ι Ο Ν Π Α Τ Ρ Ω Ν

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ Ὁδείου τῶν Πατρῶν πρὸ τῆς τοποθετήσεως τοῦ ἄνω διαζώματος.

Β'. BYZANTINA MNHMEIA

1. **Ἀθῆναι.** Ἁγιοὶ Ἀσώματοι. Διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως, ἀρχιτέκτονος κ. Εὐστ. Στίκα, ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις τοῦ σημαντικοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων «Θησείου», ὅστις διὰ τῶν διαφορῶν κατὰ καιροὺς γενομένων προσθηκῶν εἶχε τελείως παραμορφωθῇ, ὡς δεικνύει ὁ πλῆμαξ 285β.

Πῶς ἦτο ἀρχικῶς ὁ ναὸς οὗτος δεικνύει εἰκὼν τοῦ 1842 φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Couchaud. Πρόκειται περὶ ναοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ

τρούλλου στηριζομένου ἐσωτερικῶς ἐπὶ 4 κίονων. Ἡ παραμόρφωσίς του ἐπήρ-
χετο βαθμιαίως ἀπὸ τοῦ 1880 λόγῳ διαδοχικῶν καθ' ὅλας τὰς πλευράς ἐπεκ-
τάσεων, τὰς ὁποίας ἐπεχέιρουν οἱ ἐκάστοτε ἐπίτροποι πρὸς αὐξήσιν τοῦ ἐσωτε-
ρικοῦ χώρου. Μετὰ ἐπανειλημμένας πολυετεῖς ἀποπείρας κατωρθώθη ἐπὶ τέλους
νὰ υπερνικηθῇ ἡ πείσμων ἀντίστασις τῶν ἐπιτρόπων καὶ νὰ ἀπομακρυνθῶσι τὰ
νεώτερα ἀκαλαίσθητα προσκτίσματα, τὰ ὅποια περιέβαλλον τὸν ναόν. Μετὰ
τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ἐπεκταθῇ παλαιότερον
καὶ πρὸς Ἀνατολὰς κατὰ 5.50 μ., γενομένης δ' ἀνασκαφῆς εὐρέθη τὸ παλαιὸν
τριμερὲς ἱερὸν σωζόμενον εἰς ὕψος 0.70 μ. ἄνωθεν τῶν θεμελίων καὶ πολὺ
πλησίον τῶν δύο ἀνατολικῶν κίονων. Ὁ τρούλλος, ἡ νοτία καὶ ἡ βόρειος
πλευρὰ τοῦ μνημείου ἐσώζοντο σχεδὸν ἀκέραια. Εὐρέθησαν ἔπειτα δι' ἀνασκα-
φῶν καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ τοίχου. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἀπεκα-
λύφθησαν ἐπίσης, δι' ἀφαιρέσεως τῶν νεωτέρων κονιαμάτων, λείψανα τῶν ἀρ-
χικῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου τούτου (πίν. 286) ἐξετε-
λέσθη συμφώνως πρὸς τὸ παλαιὸν σχέδιον, τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα καὶ πρὸς
τὰ δι' ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντα, ὑπῆρξε δ' ἐπιτυχεστάτη, ἀποδώσασα εἰς
τὰς Ἀθήνας ἐν εἰσέτι βυζαντινὸν μνημεῖον, ἀληθὲς κόσμημα τῆς περιοχῆς
τοῦ «Θησείου».

2. **Δαφνί.** Εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου ἐγένετο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ
Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα λίαν σημαντικὴ ἐργασία: ἡ τῆς
στερεώσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ καθολικοῦ εἰς
τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν.

Ὁ ἐξωνάρθηξ εἶναι κτίσμα ὀλίγον μεταγενέστερον τοῦ κυρίως ναοῦ μετα-
σκευασθὲν τὸν 13ον αἰ. ὑπὸ τῶν Φράγκων (Κιστερικιανῶν) μοναχῶν, οἵτινες
ἐγκατεστάθησαν εἰς Δαφνί μετὰ τὸ 1204. Εἰς ἔτι μεταγενεστέραν ἐποχὴν
κατέρρευσαν οἱ θόλοι, οἵτινες τὸν ἐστέγαζον καὶ ἐφράχθησαν τὰ ἀνοίγματα
του διὰ λιθοδομῆς, ἀλλοιωθείσης οὕτω πλήρως τῆς μορφῆς του (πίν. 288α).
Προσέτι λόγῳ καθιζήσεως καὶ σεισμῶν οἱ τοῖχοι τοῦ ἐξωνάρθηκος ὑπέστησαν
ρῆγματα καὶ ἀπέκλιναν σημαντικῶς τῆς κατακορύφου, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ΒΔ.
γωνίαν, ἔνθα ἡ ἀπόκλισις ἐφθασε τὰ 0.35 μ. Αἱ ἀποκλίσεις αὗται εἶχον ἀντιμε-
τωπισθῇ ἄλλοτε διὰ τῆς κατασκευῆς ἀντηρίδων κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ
τε ναοῦ καὶ τοῦ ἐξωνάρθηκος (πίν. 288α).

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας, ἀφοῦ ἔγινε προσεκτικὴ καταμέτρησις καὶ φω-
τογράφησις τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως (πίν. 288α καὶ 289α), ἤρξατο ἡ κα-
τεδάφισις τῶν μεταγενεστέρων λιθοδομῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφρασσον τὰ ἀνοίγματα.
Πρῶτον ἠνοίχθη τὸ νότιον δίλοβον ἄνοιγμα καὶ ἀπεκαλύφθη πλήρως ὁ ἄλλοτε
ἐλάχιστος ἐμφανὴς ὑψηλὸς ἰωνικὸς κίων (πίν. 289β καὶ 290), συνεπληρώθη
δὲ καταλλήλως καὶ τὸ ἐν τῶν τόξων του, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡμικατεστραμμένον.

Κατόπιν ἡνοίχθησαν τὰ τόξα τῆς δυτικῆς ὀψεως, ἀφοῦ προηγήθησαν δύο σημαντικώταται ἐργασίαι: ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν κατεσκευάσθησαν ἐσωτερικαὶ δοκοὶ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος, τελείως ἀφανεῖς, διὰ τῶν ὁποίων ἐστερεώθη πλήρως ὁλόκληρος ἡ κατασκευή, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποκατεστάθη σχεδὸν πλήρως, δι' εἰδικῆς διατάξεως ἀντιβάρων, ἡ κατακορυφότης τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων, χωρὶς νὰ καταβιβασθῇ οὐδὲ εἰς λίθος ἐκ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς του. Ὁ πίναξ 288β δεικνύει τὴν ὄψιν ἣν ἀπέκτησεν ὁ ἐξωνάρθηξ μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας.

3. **Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ.** Ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ 1960 ἡ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκα καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα στερέωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ.

Εἰς τὸν νάρθηκα ἐστερεώθησαν αἱ παραστάσεις τοῦ Νικητῆρος, τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ, ὡς καὶ ὅλαι ἐν γένει αἱ παραστάσεις ἀγίων εἰς τὰ σταυροθόλια. Ἄλλα τμήματα ἐξ αὐτῶν ἀφηρέθησαν καὶ ἐπανετοποθετήθησαν καὶ ἄλλα ἐκαθαρίσθησαν ἐπὶ τόπου διὰ τοῦ εἰδικοῦ ψηφωτοῦ Δ. Σκόρδου.

Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐστερεώθησαν τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ψηφιδωτὰ τῶν δύο σταυροθολίων, εἰκονίζοντα ἀσκητὰς καὶ μοναχοὺς, καθὼς καὶ ἡ μεγάλη εἰκὼν τοῦ Ὁσίου Νικωνος τοῦ Μετανοεῖτε (πίν. 292) εἰς τὸ βόρειον σταυροθόλιον. Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς, ἐπὶ τόπου, τῆς παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἄνωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις κατ' ἃς ἀφηρέθησαν τὰ ψηφιδωτὰ καὶ ἐπανετοποθετήθησαν, ἐγένετο προσεκτικὴ ἀποκατάστασις τῶν ὀπισθεν τῶν ψηφιδωτῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι ἔφερον ρωγμὰς καὶ χάσματα.

Ἐξηκολούθησεν ἐπίσης ἐφέτος καὶ ἡ στερέωσις τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τοῦ καθολικοῦ καὶ μάλιστα εἰς τὸν νάρθηκα αὐτοῦ. Σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ τοίχου καὶ τμήμα τοῦ βορείου ἐστερεώθη ἐκ νέου, ἀφοῦ ἀφηρέθησαν παλαιὰ σιδηρᾶ στηρίγματα καὶ συμπληρώματα ἐξ ἀμμοκονιαμάτων. Εἰς ὠρισμένα μόνον σημεῖα ἐγένοντο συμπληρώσεις διὰ νέων μαρμάρων Μαχαθῶνος καὶ Ἐρετρίας, ὁμοίων πρὸς τὰ παλαιά. Ἐγένοντο ἐπίσης στερέωσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς τὸ τόξον τοῦ ἀρκοσολίου τοῦ νάρθηκος.

Εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐστερεώθησαν τὰ μάρμαρα τῆς ἐπενδύσεως τοῦ βορείου σταυροθολίου, κάτωθεν τῆς παραστάσεως τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἐγένετο ἐπίσης ἀποκατάστασις τῶν μαρμαρίνων δαπέδων, κυρίως εἰς τὸν νάρθηκα καὶ τὸ πρὸς Νότον παρεκκλήσιον, καὶ ἐστρώθη διὰ παλαιῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἡ πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στοά, ἀφαιρεθέντων τῶν ἀντισιστητικωτάτων πλακιδίων. Κατὰ τὰς ἐργασίας τοποθετήσεως τῆς νέας στρώσεως ἀπεκαλύ-

φθησαν δύο υπόγειοι χώροι, κενοί, θολοσκεπεῖς, διαστάσεων 1.24×1.85 μ. καὶ 1.18×1.98 μ. Ὅμοιοι κενὸς θολοσκεπὴς θάλαμος, διαστάσεων 2.28×1.75 μ., ἀνευρέθη καὶ κάτωθεν τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ νάρθηκος τοῦ καθολικοῦ. Οἱ υπόγειοι οὗτοι χώροι, ἀφοῦ ἀπετυπώθησαν καὶ ἐφωτογραφήθησαν, ἐκλείσθησαν ἐκ νέου, τῆς εἰσόδου των καλυφθείσης διὰ πλακῶν.

Εἰς τὸ καθολικὸν ἐπίσης διηνοίχθη ἐν ἀκόμῃ ἐκ τῶν ἐντοιχισμένων παραθύρων: τὸ μέγα δίλοβον παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς παρὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ κτηρίου (πίν. 291α). Μετὰ τὴν φωτογράφησιν καθηρέθη ἡ μεταγενεστέρα τοιχοποιία, ἀνευρέθησαν σαφέστατα ἔχνη τῶν θωρακίων, τῶν μαρμαρίνων πλαισίων τῶν ὑαλοστασίων, ὡς καὶ τῶν γυψίνων φεγγιτῶν του, οὕτω δὲ μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν τὰ νέα. Νέοι ἐπίσης φεγγῖται ἐκ λευκοῦ σιμέντου, κατ' ἀπομίμησιν τῶν παλαιῶν γυψίνων, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ μέγα τρίλοβον ἄνοιγμα πρὸς Βορρᾶν. Ἐγένετο ἐπίσης ἐργασία συναρμολογήσεως καὶ συγκολλήσεως τμημάτων ἀνευρεθέντος γυψίνου φεγγίτου, διὰ νὰ τοποθετηθῇ οὗτος μελλοντικῶς εἰς τὸ μουσεῖον, ἀποκλειομένης τῆς ἐπανατοποθετήσεώς του εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν, λόγῳ τῆς κακῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐτοποθετήθησαν ἀκόμῃ δύο νέα δρύϊνα θύραι, τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας ἐξόδου τοῦ καθολικοῦ, εἰς ἀντικατάστασιν παλαιωτέρων ἀντιαισθητικῶν. Αἱ θύραι κατεσκευάσθησαν τελείως ἀπλαῖ, ἥτοι ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμήσεως.

Εἰς τὸ θύρωμα τῆς κυρίας εἰσόδου ἐκ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν ναόν, ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, τμήμα τοῦ ὀρθοστάτου εἶχεν ἀντικατασταθῇ παλαιότερον διὰ μαρμάρου σκοτεινοῦ πρασίνου χρώματος φέροντος κυμάτια. Τὸ μάρμαρον τοῦτο ἀφηρέθη, συνεπληρώθη δὲ τὸ θύρωμα διὰ νέου τεμαχίου.

Ἐξηκολούθησε καὶ ἐφέτος ἡ συγκόλλησις καὶ συναρμογὴ θραυσμάτων γλυπτῶν (πίν. 291β), τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ μουσεῖον. Ἀποκατεστάθησαν ὁμοίως θωράκια, τμήματα κοσμητῶν, τράπεζαι καὶ ἄλλα γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν τράπεζαν κατεσκευάσθη ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος τὸ πάτωμα, στεγασθέντος οὕτω τοῦ υπογείου χώρου. Ἡ κατασκευὴ ἐγένετο δοκιδωτὴ κατὰ τρόπον ὥστε ἐκ τῶν κάτω νὰ φαίνεται ὅτι τὸ πάτωμα ἦτο ξύλινον. Πρὸς τοῦτο οἱ ξυλότυποι κατεσκευάσθησαν ἐκ νέας ξυλείας μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ἐπετεύχθη δὲ ἡ ἀποτύπωσις τῶν ἰνῶν τοῦ ξύλου ἐπὶ τῶν ἐκ σκυροδέματος δοκίδων. Τὸ πάτωμα θὰ ἐπιστρωθῇ διὰ ξυλίνου δαπέδου μετὰ τὴν στέγασιν τῆς Τραπεζῆς.

Εἰς τὸν υπόγειον τοῦ κτηρίου κατεσκευάσθη δάπεδον ἐκ σιμεντοκονίας κατ' ἀπομίμησιν κορασανίου.

Δύο νεώτερα κελλία τῆς Μονῆς κατηδαφίσθησαν ὡς ἐτοιμόρροπα καὶ

ἐπικίνδυνα. Ἐν ἐξ αὐτῶν εὐρίσκετο πρὸς Βορρᾶν τοῦ κωδωνοστασίου καὶ ἀπέκρυπτε τμήμα τῆς βάσεώς του, ἦτο δὲ κατεσκευασμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ ξυλίνων πήχεων καὶ ἀσβεστοκονίας (μπαγδατί). Τὸ ἕτερον εὐρίσκετο πρὸς Νότον τῆς πλατείας ἀνατολικῶς τῶν ναῶν, ἔφερε δὲ μεγάλα ρήγματα. Τοῦτου κατηδαφίσθη μόνον ὁ ὄροφος.

Εἰς τὰ ἀναστηλούμενα κελία τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος κατεσκευάσθησαν τὰ σταυροθόλια καὶ τὸ πάτωμα τοῦ πρώτου ὀρόφου ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος. Διεμορφώθη ὡσαύτως καὶ ἀποκατεστάθη ὁ παλαιὸς πυλὼν τῆς Μονῆς.

Τέλος δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁργανισμοῦ Τουρισμοῦ ἔγινεν ἡ πλακόστρωσις καὶ ἡ δενδροφύτευσις τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς καὶ διηνοίχθη νέα πρόσβασις πρὸς τὴν παλαιὰν εἴσοδον, ἄνευ βαθμίδων, διὰ τὴν καλυτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐπισκεπτῶν. Κατεσκευάσθη ἀκόμη καὶ νέος ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς Νότον τῆς ἐξωτερικῆς πλατείας τῆς Μονῆς.

4. **“Ἅγιος Νικόλαος «στὰ Καμπιά».** Ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ἐγένοντο ὡσαύτως εἰς τὸν βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. Νικολάου «στὰ Καμπιά», μνημεῖον ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ πρώτη ἐκτελεσθεῖσα ἐργασία ἦτο ἡ ἀνκεράμωσις τοῦ ναοῦ. Αἱ παλαιὰ κέραμοι τῶν στεγῶν εἶχον καταστραφῆ ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ τοῦ παγετοῦ καὶ τοῦ ἀνέμου. Ἐπὶ τῆς στέγης εἶχον ἀναπτυχθῆ φυτὰ (πίν. 293α) καὶ τὰ ὄμβρια ὕδατα προσεκάλουν διάβρωσιν τῶν θόλων καὶ τῶν τοίχων.

Αἱ παλαιὰ κέραμοι ἀφηρέθησαν, ἀντ’ αὐτῶν δ’ ἐτοποθετήθησαν δι’ ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας νέαι, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξησφαλίσθη ἡ στεγανότης τῶν θόλων καὶ ἀφηρέθησαν τὰ ἐπ’ αὐτῶν χρώματα.

Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν κεράμων συνεπληρώθη καὶ τὸ γεῖσον τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖον εἰς ὀλίγα μόνον σημεῖα ἐσώζετο. Τὸ λοξόμητον αὐτὸ γεῖσον ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ πωρολίθου, εἰς τὰ παλαιότερα δὲ σχέδια τῶν Schultz καὶ Barnsley σημειοῦται ὡς ὑπάρχον.

Μετὰ τὰς ἐργασίας τῆς στέγης ἐτοποθετήθησαν νέα διαφράγματα τῶν παραθύρων, ἐκ λευκοῦ σιμέντου, κατ’ ἀπομίμησιν τῶν παλαιῶν σωζομένων γυψίνων. Εἶναι προφανές ὅτι ταῦτα δὲν ἦσαν τὰ ἀρχικῶς κατασκευασθέντα εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ μεταγενέστερα, πιθανῶς τῆς Τουρκοκρατίας (πίν. 293β).

Τὰ πρὸς Β. καὶ Ν. μεγάλα τρίλοβα ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ ἦσαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῶν φραγμένα διὰ λιθοδομῆς προφανῶς μεταγενεστέρας. Ἀφοῦ ἔγινε προσεκτικὴ καταμέτρησις καὶ φωτογράφησις αὐτῶν κατηδαφίσθη ἡ λιθοδομή.

Κατὰ χώραν ἐσώζετο ἀκόμη μία βάσις θωρακίου εἰς τὸ βόρειον ἄνοιγμα. Εἰς τοὺς κιονίσκους ἐξ ἄλλου καὶ τὰς παραστάδας τῶν τοίχων ἦσαν σαφῆ τὰ

ἴχνη τῶν θωρακίων καὶ τῶν ἐπιστέψεων των. Κατόπιν προσεκτικῆς ἐρεύνης ἀνευρέθη μετὰ τῶν λίθων ποὺ ἀπετέλουν τὴν νεωτέραν στρῶσιν τοῦ ἱεροῦ μέγα τμήμα τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων θωρακίων. Τὸ πλάτος του (0.597 μ.) καὶ τὸ πάχος του (0.11 μ.) συνέπιπτον ἀπολύτως μετὰ τὰ ἀνευρεθέντα ἴχνη. Τὸ θωράκιον ἦτο χρώματος φαιοκυάνου ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ τοῦ μαρμάρου Μαρθῶνος, ἡ δὲ ἐπίστεψίς του ἦτο συμφυῆς πρὸς αὐτό. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνευρεθέντος, τὸ ὁποῖον συμπληρωθὲν ἐτοποθετήθη, ἐγένετο ἡ κατασκευὴ καὶ τῶν ὑπολοίπων τριῶν.

Συνεπληρώθη κατόπιν τὸ ἄνω μέρος τοῦ θυρώματος τοῦ νοτίου ἀνοίγματος. Τοῦτο, ὡς καὶ τὸ σωζόμενον βόρειον, ἦτο ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἔφερε κυμάτια. Τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ γείσωμα ἦτο ἀπλοῦν λοξότμητον καὶ ἔφερε κόσμημα. Τὸ νέον κατασκευασθὲν ἔμεινεν ἀκόσμητον, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα ἔγινεν ὅμοιον μετὰ τὸ βόρειον.

Τέλος εἰς τὰ ἀποκατασταθέντα τρίλοβα ἀνοίγματα ἐτοποθετήθησαν δρύϊναι θύραι ἀπλουστάτου σχεδίου ἡτοὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοσμῆσεως.

Διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ μνημείου ἀπαιτοῦνται εἰσέτι πολλαὶ ἐργασίαι.

Μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν ὁλοκλήρου τοῦ κτίσματος ἐγένετο κατὰ τόπους συμπληρώσεις διὰ παλαιῶν κυρίως τεμαχίων εὐρεθέντων εἰς διάφορα σημεῖα κατὰ τὰς κατεδαφίσεις.

Οὕτω ἀποκατεστάθησαν τὰ ὀξυκόρυφα φραγμικὰ τόξα τῆς δυτικῆς ὀψευς, συνεπληρώθη ἡ λοξότμητος μαρμαρίνη κορνίζα κλπ. Τὰ ἐλλείποντα κατακόρυφα στηρίγματα τῶν διλόβων ἀνοιγμάτων ἀποκατεστάθησαν διὰ λεπτῶν πεσσῶν ὀρθογωνίου διατομῆς ὅλως οὐδετέρων καὶ ἀκοσμητῶν.

Ἀφηρεύθησαν ἐπίσης αἱ ἀντηρίδες τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ διὰ καταλλήλου ἀποχωματώσεως ἀνεδείχθη τὸ ὅλον κτίσμα.

Ἐπηκολούθησε στερέωσις τοῦ φέροντος μεγάλᾳ, παρὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον, ρήγματα κωδωνοστασίου τῆς βορείου πλευρᾶς, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνήρχετό τις εἰς τὸν ὄροφον.

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν μεταγενεστέρων τοίχων, οὔτινες ἔφρασσον τὰ ἀνοίγματα τοῦ ἐξωνάρθηκος, καὶ τῆς μεταγενεστερᾶς ἐντὸς αὐτοῦ κλίμακος ἀνευρέθησαν πλεῖστα μαρμαρίνα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βυζαντινῆς ἐποχῆς, εἰς δὲ τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ μεσαίου ἀνοίγματος ἀπεκαλύφθησαν γραπτὰ κοσμήματα, κουφικὰ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Τὰ κοσμήματα ταῦτα, καθὼς καὶ λεῖψανά τινα τοιχογραφιῶν, ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν διὰ εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν καλλιτέχνην Φ. Ζαχαρίου.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν τοίχων τοῦ ἐξωνάρθηκος ἐγένετο νέα στρῶσις τοῦ δαπέδου του διὰ πηλίνων τετραγώνων πλακιδίων, διαστάσεων 0.30 × 0.30 μ., ὡς ἀκριβῶς τὰ διασωθέντα εἰς τὴν πρὸς Νότον πλευρὰν του παλαιά.

5. **Ἄρτα.** Ἐν Ἄρτῃ συνετελέσθη ἐφέτος ἡ στρωσὶς τοῦ καθολικοῦ τῆς Παρηγορητίσσης διὰ λιθίνων πλακῶν, ἐτοποθετήθησαν δὲ εἰς τὰς οἰκείας θέσεις οἱ δύο νεωστὶ εὑρεθέντες θολῆται τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις εὐρίσκετο ὑπεράνω τῆς βασιλείου πύλης. Ἐτοποθετήθη ὡσαύτως εἰς τὴν θέσιν του (δεξιᾷ τοῦ τόξου τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς) καὶ τὸ ὠραῖον ἐπιπεδόγλυφον, τὸ εἰκονίζον λέοντα σπαράσσοντα μόσχον. Τῆς βυζαντινῆς Τραπέζης συνεπληρώθη ἡ πλινθοπερίκλειστος τοιχοποιία τῆς Ν. καὶ τῆς Δ. πλευρᾶς μέχρι τοῦ ὕψους τῶν γεννήσεων τοῦ θόλου, δι' οὗ θὰ καλυφθῇ (πίν. 294α). Συνεπληρώθη ἐπίσης ἡ τοιχοποιία καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς (πίν. 294β), ἥτις εἶχε κατὰ καιροὺς ἀπογυμνωθῇ τῶν λίθων αὐτῆς· τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ διὰ τὴν κυλινδρικὴν κόγχην τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὡς ὁ πίναξ 295 δεικνύει. Πᾶσαι αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὰς ἐπὶ τόπου δοθείσας ὁδηγίας τοῦ καθηγητοῦ Ἄν. Ὁρλάνδου καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Ἄρτης κ. Κ. Κονταξῆ.

6. **Χώνικα Ἀργολίδος.** Παλαιὸν τοξωτὸν θυραῖον ἄνοιγμα (πίν. 296α) τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅπερ εἶχεν ἐντοιχισθῇ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἠνοίχθη καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν, κατασκευασθέντων ἔπειτα ἀντὶ τῆς λιθοδομῆς ἀπλῶν ξυλίνων θυροφύλλων (πίν. 296β). Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἐγένετο ἐποπτεία τοῦ κ. Εὐστ. Στίχα.

7. **Μονὴ Φιλοσόφου Γορτυνίας.** Διὰ τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Γορτυνίας κ. Τ. Γριτσοπούλου ἐγένοντο δαπάναις τῆς Ἐταιρείας στερεωτικαὶ τινες καὶ εὐτρεπιστικαὶ ἐργασίαι εἰς τε τὸ νεώτερον καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου καὶ εἰς τὸ ἀντικρὺ αὐτοῦ συγκρότημα κελλίων. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν συνεπληρώθησαν αἱ πλέον ἐπείγουσαι στερεώσεις τοῦ χιλιετοῦς μνημείου.

8. **Μυστραῶς.** Εἰς Μυστρᾶν ἐστερεώθησαν ἐφέτος δαπάναις τῆς Ἐταιρείας καὶ ἐποπτεία τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Ν. Δρανδάκη τὰ ἐρείπια 25 οἰκιῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ οἰκία Γ εὐρισκομένη δυτικῶς τῶν ἀνακτόρων, ὡς καὶ ἄλλη κειμένη παρὰ τὴν Ἀγ. Σοφίαν. Ἐστερεώθη ἐπίσης καὶ ὁ καμαροσκέπαστος διάδρομος προσπελάσεως πρὸς τὴν Ἀγ. Παρασκευὴν καὶ τέλος μικρὰ τμήματα τοῦ τείχους καὶ τῆς Πύλης τοῦ Ναυπλίου.

9. **Γεράκι.** Ἐποπτεία τοῦ αὐτοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Ν. Δρανδάκη ἐγένετο διὰ μεγάλων παλαιῶν κεράμων ἡ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Σώζοντος, ἀντικατασταθείσης τῆς ὑπ' αὐτὴν ἐφθαρμένης ὁδοντωτῆς ταινίας. Ἀποκατεστάθη ἐπίσης καὶ ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν δι' ἀποξέσεως τῶν προσθέτων κονιαμάτων. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ διὰ

τὴν δυτικὴν καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου, ὅστις ἐφω-
διάσθη καὶ διὰ καινουργῶν ξυλίνων θυρῶν.

10. **Καταπολιανὴ Πάρου.** Ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος, διὰ γενναίας συνδρομῆς καὶ τοῦ Κράτους, αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν τοῦ ἐν Πάρῳ μεγάλου σταυρικοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς. Κατ' ἀρχὰς κατεσκευάσθη νέος ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος ὁ κυλινδρικός θόλος τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ καὶ ἐστερεώθησαν οἱ βαστάζοντες τὸν τροῦλλον τέσσαρες μεγάλοι κεντρικοὶ πεσσοί, μεθ' ὃ ἤρχισεν ἡ ἀφαίρεσις τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν ἥτοι ἀφ' ἐνὸς τῶν τριῶν ἐσωτερικῶν ἀψίδων τοῦ τροῦλλου καὶ ἀφ' ἐτέρου τοῦ θόλου καὶ τῶν τόξων, ἅτινα ἐπενέδουν τὰς πλευρικὰς τοξοστοιχίας τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ. Ἐξωτερικῶς ἀποκατεστάθη ὁ τροῦλλος δι' ἀφαιρέσεως τῆς μεταγενεστέρως κωνικῆς καλύπτρας αὐτοῦ καὶ συμπληρώσεως τῆς τοιχοποιίας τοῦ τυμπάνου του (πίν. 297α).

Ἀπετοιχίσθη ἐπίσης καὶ τὸ μέγα τρίλοβον παράθυρον τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου θὰ ἀνακατασκευασθῇ καὶ τὸ τοῦ δυτικοῦ σκέλους. Διὰ τῶν ἀνοιχθησομένων τούτων παραθύρων ὁ ναὸς θὰ καταστῇ φωτεινότατος, ὡς κατέστη ἡδὴ εὐρυχωρότατος διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὀγκωδῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν του.

Πλὴν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τὸ προσηρτημένον βαπτιστήριον ἔτυχε τῆς δεούσης μερίμνης, στερεωθέντων τῶν τοίχων καὶ τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ του, καὶ ἀνακατασκευασθέντος τοῦ δαπέδου του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν ἀνάγλυφα θωράκια ἀνήκοντα εἰς τὸ στηθαῖον τοῦ γυναικωνίτου τοῦ κυρίως ναοῦ.

Τελευταῖαι ἐργασίαι ἀφεώρων εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς παλαιᾶς προσόψεως τοῦ ναοῦ, ἥτις κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα εἶχε τελείως παραμορφωθῇ διὰ τῆς κατασκευῆς προσθέτου τοίχου, πρὸ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη εἰς τὸ ἰσόγειον μαρμάρινον θύρωμα μπαρόκ (πίν. 298). Καθαριζομένου τοῦ νεωτέρου τούτου τοίχου εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ αὐτούσιοι οἱ μαρμάρيني ὀρθογώνιοι πεσσοὶ καὶ τὰ πώρινα τόξα τριλόβου ἀνοιγμάτων. Οἱ πεσσοὶ οὗτοι βαίνοντες ἐπὶ βάσεως στέφονται ὑπὸ κολουροπυραμιδοειδῶν ἐπιθημάτων, κοσμουμένων δι' ἀναγλύφων σταυρῶν. Ὁπισθεν τῶν τόξων τοῦ τριβήλου τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν καὶ αἱ γεννήσεις τῶν ἐκ λαξευτῶν λίθων σταυροθολίων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν νάρθηκα (πίν. 297β). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὄροφον ἀπεκαλύφθη ὀλοσχερῶς τὸ ὑπεράνω τοῦ τριβήλου τρίλοβον παράθυρον, οὕτω δὲ δύναται πλέον ν' ἀποκατασταθῇ πλήρως ἡ παλαιὰ πρόσοψις τοῦ ναοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐλπίζεται νὰ ἐπιτευχθῇ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Σημαντικὸν εὕρημα ἐγένετο ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν τοῦ κάτωθεν τοῦ τρούλλου ὀρθογωνίου τμήματος, εἰς βάθος 1.50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Εὐρέθησαν κατὰ χώραν 4 τεθραυσμένοι, ἀρράβδωτοι κορμοὶ κιόνων μετὰ τῶν σχετικῶν ἰωνικῶν βάσεων, τεταγμένοι συμμετρικῶς πρὸς τοὺς πεσσούς, προερχόμενοι δὲ βεβαίως ἐκ προγενεστέρου κτίσματος. Ὀλίγον ὑπεράνω τῶν κορμῶν τούτων ἀπεκαλύφθη καὶ ψηφιδωτὸν δάπεδον μετὰ φυτικῶν κοσμημάτων.

Προσθέτομεν ἐν τέλει, ὅτι κατὰ τὴν κατεδάφισιν τῶν μεταγενεστέρων κατασκευῶν ἀνευρέθησαν ἀρχαῖα γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφαί, ἀκόμη δὲ καὶ τεμάχια τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνος τοῦ ναοῦ, κυρίως δὲ καμπύλα θωράκια τοῦ ἐξώστου αὐτοῦ.

Γ'. ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Ἐπικουροῦσα εἰς τὸ Κράτος ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1960 τὰ ἐξῆς ποσὰ χάριν τῆς ἀνεγέρσεως Μουσείων:

α) Δρχ. 70.000 διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς τῆς ἐν **Ἀρτη** μονῆς τῆς Παρηγορητίσσης χάριν τῆς εἰς Μουσεῖον Ἀρτης μετατροπῆς αὐτῆς.

β) Δρχ. 300.000 ὡς πρώτην δόσιν διὰ τὴν ἀνέγερσιν ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐν **Τήνῳ**, ἐπὶ οἰκοπέδου παραχωρηθέντος δωρεάν ὑπὸ τοῦ Ἱεροῦ Ἰδρύματος Εὐαγγελιστρίας Τήνου. Τὰ σχέδια τοῦ Μουσείου ἐξεπονήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀναστηλώσεως κ. Χαρ. Μπούρα, ὁ δὲ θεμέλιος λίθος ἐτέθη τελευτῶντος τοῦ Δεκεμβρίου παρουσίᾳ τῶν ἀρχῶν τῆς νήσου καὶ ἀντιπροσώπων τῆς Ἑταιρείας ἥτοι τοῦ Ἀντιπροέδρου αὐτῆς Γ.Ν. Βέλτσου καὶ τοῦ Συμβούλου καθηγητοῦ Ν. Μ. Κοντολέοντος.

γ) Δρχ. 10.000 διὰ τὴν σύνταξιν καταλόγων τῶν μουσείων **Σπάρτης Τεγέας** καὶ **Δυκοσούρας**.

Δ'. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑΙ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Δι' ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων χάριν ἀνασκαφῶν ὡς καὶ δι' ἀποζημιώσεις ἰδιοκτητῶν ἐδαπάνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία τὰ ἐξῆς ποσά:

α) Διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ χώρου, ἔνθα τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τῆς Ἰωλκοῦ, καὶ ἀγορὰν ἀκινήτων ἐκτισμένων ἐπ' αὐτοῦ. . . . . Δρχ. 299.763

β) Δι' ἀγορὰν τοῦ ἀγροῦ, ἔνθα ὁ θολωτὸς τάφος Πλατυσίου Ἀχλαδίων Κρήτης . . . . . » 1.500

γ) Διὰ μικροαποζημιώσεις ιδιοκτητῶν ἀγρῶν, ἐφ' ὧν ἀνε- γερθῆσεται τὸ νέον μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας	»	683
δ) Δι' ἀποζημιώσιν τῶν ιδιοκτητῶν τοῦ οἰκοπέδου Με- γάρων, ἐφ' οὗ ἡ Κρήνη τοῦ Θεαγένους	»	60.000
ε) Διὰ δικαίωμα μεσοτοιχίας ἀγορασθείσης μυκηναϊκῆς οἰκίας ἐν Κατσαμπᾷ Κρήτης	»	1.500
ς) Δι' ἀγορὰν ἀγροῦ εἰς Περιστεριὰν Μύρου Τριφυλίας	»	1.700
ζ) Δι' ἀπαλλοτριώσεις ἀγρῶν τῆς ἀγορᾶς τῆς Μεσσήνης χάριν ἀνασκαφῆς αὐτῆς	»	40.000
η) Δι' ἐργασίας ἐκτροπῆς ρεύματος διερχομένου ἐπὶ τῶν ἀρχαίων τῆς ἀγορᾶς τῆς Μεσσήνης	»	10.745
ἤτοι ἐν ὅλῳ δραχμαὶ	»	415.891

Ε'. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη δραστηρίως καὶ κατὰ τὸ 1960 ἐποπτεία τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, τοῦ Συμβούλου καθηγητοῦ κ. Ν. Μ. Κοντολέοντος καὶ τῆς Δίδος Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου. Ἰδοὺ δὲ ποῖα δημοσιεύματα ἐγένοντο :

α) Ἐπερατῶθησαν οἱ τόμοι τῶν Πρακτικῶν τῶν ἐτῶν 1955 καὶ 1956.
β) Ἐξετυπώθη τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960.

γ) Περαιτοῦται ὁσονούπω ἡ ἐκτύπωσις τῶν τόμων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος α) 1953-4 (Γ' Μέρος), β) 1957 καὶ γ) 1958.

δ) Ἐξετυπώθησαν αἱ ἐξῆς δύο ἐναίσιμοι ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβαὶ
1) Γ. Δοντᾶ «Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλ-
ληνικὴν τέχνην» καὶ 2) Δ. Λαζαρίδης «Πήλινα εἰδώλια Ἀβδῆρων».

ε) Ἦρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ περὶ τῶν ἀγγείων τῆς Βάρης ἔργου τῆς κυρίας Σέμνης Παπασπυρίδη-Καρούζου.

Κατὰ τὸ 1960 εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τόμοι ἐν ὅλῳ 1242, ἐξ ὧν 285 δι' ἀγορᾶς, 535 ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ 442 ἐκ δωρεᾶς. Τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας ἐχρησιμοποίησαν, κατὰ τὸ 1960, 2454 ἀναγνώσται.

Ἦλθεν ἐπίσης ἀρωγὸς ἡ Ἑταιρεία εἰς τοὺς εἰς Ἑσπερίαν διὰ περαιτέρω σπουδὰς μεταβάντας ὑποτρόφους ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων: Δημ. Θεοχάρην,

Εὐαγγελίαν Πρωτονοταρίου καὶ Ἀνδρέαν Βαβρίτσαν διὰ ποσοῦ δρχ. 28.570. Διέθεσεν ὡσαύτως ἡ Ἐταιρεία δρχ. 8.000 δι' ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια τῶν αὐτῶν ὡς ἄνω ἐπιμελητῶν, χάριν ἐπισκέψεως ξένων μουσείων.

Διὰ τὸν πλουτισμὸν τῶν Βιβλιοθηκῶν τῶν Μουσείων ἐδαπάνησεν ἐφέτος ἡ Ἐταιρεία δρχ. 11.459.

Ἐνίσχυσεν ὁμοίως ἡ Ἐταιρεία α) διὰ ποσοῦ δρχ. 90.000 τὴν ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν συγγενῶν ἰδρυμάτων (Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας, Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν μελετῶν) καὶ β) διὰ ποσοῦ δρχ. 19.620 τὴν ἔκδοσιν ἀρχαιολογικῶν συγγραμμάτων.

Χάριν εὐρυτέρας διαδόσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ὡς καὶ πρὸς διαφώτισιν τοῦ Κοινοῦ ἐπὶ εἰδικῶν ἀρχαιολογικῶν θεμάτων ὠργάνωσε καὶ ἐφέτος ἡ Ἐταιρεία σειρὰν ἐπιστημονικῶν διαλέξεων μὲ ἐιδικοὺς ὁμιλητὰς ἀρχαιολόγους, ὅχι μόνον Ἑλλήνας ἀλλὰ καὶ ξένους.

Διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐπιστημονικὰς διαλέξεις ἐδαπάνησεν ἡ Ἐταιρεία κατὰ τὸ 1960 δρχ. 8.080.

Σημειώνομεν ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὸ 1960 συνεχίσθη καὶ βαίνει πρὸς τὸ τέρμα αὐτῆς ἡ ἐπιστημονικὴ ταξινόμησις καὶ ἀποδελτίωσις τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐταιρείας (ἐγγράφων, φωτογραφιῶν, ἐνταλμάτων) διὰ συνεργείου ἐξ ἐιδικευμένων ἐπιστημόνων. Χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐδαπανήθη ἐφέτος ποσὸν δρχ. 88.666 καὶ διὰ σχετικὰ ἔπιπλα δρχ. 16.040.

Α' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1960

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20 Μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑκατοστοῦ ἐξηκοστοῦ ἔτους, ἡμέρᾳ τῆς ἐβδομάδος Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 5 μ.μ. ἀκριβῶς, συνῆλθεν ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Ἑταιρείας, Ἐλευθερίου Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν ἐταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1960 ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 3 Ἀλέξανδρῳ Ὀλγα, 17 Βελουδίου Μαρία, 18 Βέλτσος Γεώργ. Ν., 19 Βερδελῆς Νικ., 28 Γιαννουλάτου Ἀρτεμισία, 32 Δημαρᾶς Ἰωάννης, 33 Δημητρακάκης Δημ. Κ., 34 Διαμαντόπουλος Ἀνδρέας, 35 Διαμαντόπουλος Διον., 38 Δουκάκη Εὐανθία, 44 Ζέπος Παναγιώτης, 51 Θρεψιάδης Ἰωάννης, 52 Ἰακωβίδης Σπυρίδων, 54 Ἰωαννίδης Ἰω. Γ., 57 Καλλιπολίτης Βασίλειος, 59 Καλιτσουνάκης Ἰωάννης, 66 Καραθανάσης Δημήτριος, 67 Καρανδρέας Ἀπόστολος, 69 Καροῦζος Χρῖστος, 78 Κονιδάρης Γεράσιμος, 79 Κοντῆς Ἰωάννης, 81 Κοντολέων Νικόλαος, 82 Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος, 83 Κορρὲς Στυλιανός, 92 Κριεζῆς Ἀνδρέας, 98 Κτιστόπουλος Κων/νος, 102 Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ., 117 Μαυρομμάτης Κων/νος Γ., 121 Μηλιάδης Ἰωάννης, 122 Μιράσγετζης Δημοσθένης, 128 Μπάρλα Χαρίκλεια, 131 Μπόνης Κωνσταντῖνος, 133 Μπουφίδης Νικόλαος, 138 Ευγγόπουλος Ἀνδρέας, 139 Ὀρλάνδος Ἀναστ. Κ., 140 Πάλλας Δημήτριος, 144 Παπαγιαννόπουλος - Παλαιὸς Ἀ., 146 Παπαδημητρίου Ἰωάννης, 148 Παπαθανασίου Παναγ., 152 Παπακωνσταντίνου Κωνστ. Δ., 157 Παπαφλέσσας Κωνστ., 164 Πετράκος Βασίλ., 165 Πετρόπουλος Ἀγγελος, 167 Φώτιος Πέτσας, 172 Πολυγένης Ἰωάννης, 173 Πουλίτσας Παναγιώτης, 190 Σπυριδάκης Γεώργιος, 193 Σταθάτου Ἐλένη, 194 Σταθάτου Χριστίνα, 197 Σταυρόπουλλος Φοῖβος, 205 Τούλ Χάρης, 206 Τραυλὸς Ἰωάννης, 207 Τριανταφυλλίδης Περικλῆς, 208 Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης, 211 Τωμαδάκης Νικόλαος, 212 Φιλιππάκη Βαρβάρα, 214 Φραγκιδάκης Ἰωάννης, 218 Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ, 219 Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ. ἦτοι ἐν ὅλῳ 59 ἐταῖροι, ἵνα, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 31 τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ, ἐκλέξωσι τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ Ἐξελεγκτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπεῖαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1960, ἀκούσωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἔκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπεῖας εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1959.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Παναγ. Πουλίτσας ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τῆς Συνελεύσεως καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους

εἰς ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανεράς ψηφοφορίας. Ἐξελέγησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Κωνσταντῖνος Παπαφλέσσας, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Ἰωάννης Φραγκιδάκις, Α' Γραμματεὺς ὁ κ. Ἰωάννης Δημαρᾶς καὶ Β' Γραμματεὺς ὁ κ. Ἰωάννης Τριανταφυλλόπουλος. Ὁ ἐκλεγὴς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κων. Παπαφλέσσας ἠὺχαρίστησε τοὺς ἐταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1959. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος ἀνέγνωσε τὴν ἐκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας, φέρουσαν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ. κ. Δ. Κ. Δημητρακάκη, Κ. Γ. Μαυρομμάτη, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιχ. Χριστοπούλου καὶ Μιλτ. Πουρῆ.

Περαινοῦσα τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προέτεινεν, ὅπως ἡ συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1959 ὡς ὀρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους τούτου 1959.

Ὁ ἐταῖρος καὶ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Μηλιάδης ὑποβάλλει τὴν εὐχὴν, ὅπως τὸ κονδύλιον τῆς ἀγορᾶς βιβλίων δαπανᾶται ὁλόκληρον κατὰ τὴν χρῆσιν, ἐὰν δὲ τυχὸν ἡ Βιβλιοθήκη ἔχει ἐμπλουτισθῇ ἀρκούντως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαιολογίαν, προτείνει, ὅπως ἀγοράζωνται βιβλία νεωτέρας τέχνης. Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας διευκρινίζει, ὅτι δὲν παραμένουσιν ἀδιάθετα ὑπόλοιπα διὰ βιβλία, ἀλλὰ τὸ κονδύλιον ἀντιπροσωπεύει παραγγελίας βιβλίων γενομένας μὲν κατὰ τὴν χρῆσιν, ἀλλὰ μὴ ἐξοφληθείσας ἐντὸς ταύτης, λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν ἀφίχθησαν ἐμπροθέσμως. Ὅσον ἀφορᾷ ἀγορὰν βιβλίων νέας τέχνης τοῦτο ἀφορᾷ τὸ ἐκλεγησόμενον νέον Δ. Συμβούλιον.

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ὁ κ. Κων. Παπαφλέσσας ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1960.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν κ.κ. Δημοσθ. Μιράσγετζη καὶ Σπυρ. Ἰακωβίδη, προσῆλθον ἀναγιγνωσκόμενου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου καὶ ἐψήφισαν ἐταῖροι πεντήκοντα ἑνέα (59), γενομένης δὲ διαλογῆς, ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον ἀνὰ ψήφους 59 οἱ κ.κ. Δ. Κ. Δημητρακάκης, Κ. Γ. Μαυρομμάτης, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιχ. Χριστόπουλος καὶ Μιλτ. Πουρῆς.

Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν παμψηφεί μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1960 οἱ κ.κ. Δ. Κ. Δημητρακάκης, Κ. Γ. Μαυρομμάτης, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιχ. Χριστόπουλος, Μιλτ. Πουρῆς.

Εἶτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Κωνσταντῖνος Παπαφλέσσας ἐκάλεσε τὸν Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1959.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸ Δ. Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην Ἑθνικὴν ἐργασίαν. Εἶτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 8 μ.μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως

ΚΩΝ. ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς

ΙΩ. ΔΗΜΑΡΑΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

ΙΩ. ΦΡΑΓΚΙΔΑΚΙΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς

ΙΩ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Οἱ Ὑποφολέκται

ΔΗΜΟΣΘ. ΜΙΡΑΣΓΕΤΖΗΣ - ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Β' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Τῇ 27 Μαρτίου 1960, ἡμέρα Κυριακῇ καὶ ὥρα 10 π.μ. ἀκριβῶς, συνήλθον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Προέδρου τῆς Συνελεύσεως κ. Κ. Παπαφλέσσα ἐν τῷ Μεγάρῳ τῆς Ἑταιρείας οἱ ἐν τῷ παρόντι ἀναφερόμενοι ἑταῖροι αὐτῆς, ἵνα συμφώνως πρὸς τὰ ἄρθρ. 7 καὶ 8 τοῦ Ὁργανισμοῦ ἐκλέξωσι τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν τριετίαν 1960 - 1962.

Τῆς συνεδρίας ἀρξαμένης τὴν 10 π.μ. ἀναγινώσκονται καὶ ἐπικυροῦνται τὰ Πρακτικὰ τῆς προηγούμενης Συνελεύσεως τῆς 20ης Μαρτίου 1960, μεθ' ὃ ὁ Πρόεδρος κ. Κωνστ. Παπαφλέσσας, παρισταμένων τοῦ Ἀντιπροέδρου κ. Ἰω. Φραγκιδάκη, τοῦ Α' Γραμματέως κ. Ἰωάν. Θ. Δημαρᾶ, τοῦ Β' Γραμματέως κ. Ἰω. Τριανταφυλλοπούλου, τῶν ψηφολεκτῶν κ.κ. Δημοσθ. Μιράσγετζη καὶ Εὐστ. Στίκας, τοῦ κ. Σπ. Ἰακωβίδη ἀπουσιάζοντος, καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας κ.κ. Δ. Κ. Δημητρακάκη, Κ. Γ. Μαυρομαμάτη, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιχ. Χριστοπούλου καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ ἀναγραφομένων ἑταίρων ὑπ' ἀριθ. 18 Βέλτσος Γ. Ν., 152 Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, 139 Ἀναστ. Ὁρλάνδος, 157 Κ. Παπαφλέσσας, 208 Ἰω. Τριανταφυλλόπουλος, 98 Κωνστ. Κτιστόπουλος, 117 Κ. Γ. Μαυρομαμάτης, 32 Ἰω. Δημαρᾶς, 96 Κριμπᾶς Βασίλ., 57 Καλλιπολίτης Βασίλ., 173 Παναγ. Πουλίτσας, 39 Δραβίλλας Γεώργ., 154 Παπασταύρου Ἰωάννης, 33 Δ. Κ. Δημητρακάκης, 74 Κεραμόπουλος Δημ. Ἀντ., 2 Ἀλεξανδρῆς Κωνστ., 44 Ζέπος Παναγιώτης, 78 Κονιδάρης Γεράσιμος, 79 Κοντῆς Ἰωάν., 168 Πίστης Νικόλαος, 174 Πουλόπουλος Ἀπόστολος, 223 Χριστόπουλος Μιχαήλ, 38 Δουκάκη Εὐανθία, 219 Χατζηκακίδης Ἀθαν., 37 Δοντᾶς Γεώργιος, 19 Βερδελῆς Νικόλαος, 192 Σταθακόπουλος Παναγ., 3 Ἀλεξανδρῆ Ὀλγα, 212 Φιλιππάκη Βαρβάρα, 164 Πετράκος Βασίλειος, 188 Σεργόπουλος Ἰωάννης, 29 Δάκαρης Σωτήριος, 220 Χατζηνικολάου Ἄννα, 211 Τωμαδάκης Νικόλ., 82 Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος, 153 Παπαῖωάννου Γεώργιος, 102 Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ., 199 Στίκας Εὐστάθιος, 144 Παπαγιαννόπουλος - Παλαῖδς Ἀ., 51 Θρεψιάδης Ἰωάννης, 87 Κουγέας Σωκράτης, 61 Καλοκύρης Κωνστ., 128 Μπάρλα Χαρίκλεια, 45 Ζυγαδινός Νικόλ. Ε., 24 Γεωργούλης Κωνσταντῖνος, 146 Παπαδημητρίου Ἰωάννης, 119 Μέγας Γεώργιος, 109 Μανούσακας Μανούσος, 80 Κοντολέοντος Εὐρυδίκη, 190 Σπυριδάκης Γεώργιος, 160 Πελεκίδης Χρύσης, 81 Κοντολέων Νικόλαος, 189 Σκάσσης Ἐρρῆκος, 122 Μιράσγετζης Δημοσθένης, 205 Τοῦλ Χάρης, 75 Κόλιας Γεώργιος, 55 Καζαμιάς Θωμᾶς, 140 Πάλλας Δημ., 214 Φραγκιδάκης Ἰωάν., 131 Μπόννης Κωνσταν-

τῖνος, 158 Παρασκευόπουλος Περικλῆς, 36 Διαμαντοπούλου Ἀγνή Ἡρ., 83 Κορρές Στυλ., 172 Πολυγένης Ἰωάνν. Κ., 108 Μακκᾶς Λέων, 67 Καρανδρέας Ἀπόστολος, 66 Καραθανάσης Δημήτριος, 68 Καράσος Χρῆστος, 43 Ζαφειρόπουλος Νικ., 92 Κριεζῆς Ἀνδρέας, 197 Σταυρόπουλλος Φοῖβος, 42 Ἐξαρχος Νικόλαος, 162 Πεσματζόγλου Γεώργιος, 159 Πελεκανίδης Στυλιανός, 187 Σεργόπουλος Γεώργιος, 218 Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ, 216 Χαρῖτος Ἰωάννης, 28 Γιαννουλάτου Ἀρτεμισία, 31 Δηλιγιάννης Ἐπαμ., 167 Πέτσας Φώτιος, 133 Μπουφίδης Νικόλαος, 113 Μαριδάκης Γεώργιος, 202 Σωτηρίου Μαρία, 191 Σπυρόπουλος Παναγιώτης, 99 Κωνσταντίνου Ἰωάννα, 184 Σακελλαρίου Γεώργιος, 25 Γιαλούρης Νικόλαος, 52 Ἰακωβίδης Σπυρίδων, 206 Τραυλός Ἰωάννης, 132 Μπότσαρης Δημήτριος, 178 Ροζάνης Σταμάτιος, 151 Παπαϊωάννου Πάνος, 148 Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας, 59 Καλιτσουνάκης Ἰωάννης, 207 Τριανταφυλλίδης Περικλῆς, 89 Κουρμούλης Γεώργιος, 86 Κοτζιᾶς Νικόλ., 70 Παπασπυρίδης Καρούζου Σέμνη, 165 Πετρόπουλος Ἀγγελος, 77 Κολοκοτρώνης Βλαδίμ., 194 Σταθάτου Χριστίνα, 58 Καλιτσουνάκης Δημήτριος, 103 Λάππας Γεώργιος, 123 Μιτσός Μάρκελλος, 60 Καλλιγᾶς Μαρῖνος, 116 Μαστροκώστας Εὐθ., 69 Καροῦζος Χρῆστος, 156 Παπαφλέσσας Γρηγόριος, 15 Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου Εἰρήνη.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκήρυξε τὴν ἐναρξιν τῆς ψηφοφορίας, καθ' ἣν προσῆλθον οἱ ὡς ἄνω 109 ἐταῖροι.

Τὴν 12ην ὥραν, μὴ ὑπάρχοντος ἐτέρου ψηφοφόρου ὁ Πρόεδρος ἐκήρυξε τὴν λήξιν τῆς ψηφοφορίας καὶ ἐκάλεσεν ὡς ψηφολέκτας τοὺς κ.κ. Μιράσγετζην Δημοσθ. καὶ Στίκιαν Εὐστάθιον, μεθ' ὃ καταμετρηθέντων τῶν ἐν τῇ κάλπῃ ψηφοδελτίων καὶ εὐρεθέντων ἑκατὸν ἐννέα (ἀρ. 109) (ἐξ αὐτῶν δὲ 1 εὐρέθη λευκὸν) ἤρξατο ἡ διαλογὴ, καθ' ἣν ἔλαβον ψήφους οἱ κ.κ. 1) Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος ψήφους 105, 2) Βέλτσος Γεώργιος Ν. ψήφους 97, 3) Κοντολέων Νικόλαος ψήφους 94, 4) Κουγέας Σωκράτης ψήφους 82, 5) Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος ψήφους 73, 6) Ζέπος Παναγιώτης ψήφους 72, 7) Καλιτσουνάκης Ἰωάννης ψήφους 71, 8) Πουλίτσας Παναγιώτης ψήφους 69, 9) Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας ψήφους 63, 10) Ἀλεξανδρῆς Κωνσταντῖνος ψήφους 49, 11) Κορρές Στυλιανός ψήφους 23, 12) Σταυρόπουλλος Φοῖβος ψήφους 11, 13) Τραυλός Ἰωάννης ψήφους 5, 14) Μηλιάδης Ἰωάννης ψήφους 3, 15) Παπαγιαννόπουλος - Παλαιός Ἀ. ψήφους 3, 16) Θερεψιάδης Ἰωάννης ψήφους 2, 17) Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ ψήφους 1, 18) Τοῦλ Χάρης ψήφους 2, 19) Κοντῆς Ἰωάννης ψήφους 1, 20) Μιτσός Μάρκελλος ψήφους 1, 21) Δραγούμης Φίλ. ψήφους 3, 22) Μπότσαρης Δημήτριος Τ. Ν. ψήφους 1, 23) Κριεζῆς Ἀντώνιος ψήφους 1, 24) Πετρόπουλος Ἀγγελος ψήφους 1, 25) Μιχελῆς Παναγιώτης ψήφους 1, 26) Μαρκεζίνης Σπυρ. ψήφους 1, 27) Μόστρας Βασίλειος ψήφους 1, 28) Δαλαμάγκας Ἐμμανουήλ ψήφους 1, 29) Κονιδάρης

Γεράσιμος ψήφους 1, 30) Κανελλόπουλος Παναγιώτης ψήφους 1, 31) Μαριδάκης Γεώργιος ψήφους 1.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. Πρόεδρος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐξελέγησαν μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου διὰ τὴν τριετίαν 1960 - 1962 κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν ἐπωνύμων οἱ ἐξῆς ἐταῖροι: 1) Βέλτσος Γεώργιος ψήφους 97, 2) Ζέπος Παναγιώτης ψήφους 92, 3) Καλιτσουνάκης Ἰωάννης ψήφους 91, 4) Κοντολέων Νικόλαος ψήφους 94, 5) Κουγέας Σωκράτης ψήφους 82, 6) Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος ψήφους 73, 7) Ὁρλάνδος Ἀναστάσιος Κ. ψήφους 105, 8) Πουλίτσας Παναγιώτης ψήφους 69.

Μεθ' ὃ ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν καὶ ὑπεγράφησαν τὰ Πρακτικὰ ταῦτα καὶ ἐλύθη ἡ συνεδρία περὶ ὥραν 1 μ.μ. καὶ 30'.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
Κ. ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς
Ι. ΔΗΜΑΡΑΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Ι. ΦΡΑΓΚΙΔΑΚΙΣ

Τὰ μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας
Δ. Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ
Κ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ
Κ. Δ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΜΙΧ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς
Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Οἱ Ψηφολέκται
Δ. ΜΙΡΑΣΓΕΤΖΗΣ - ΕΥΣΤ. ΣΤΙΚΑΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1960
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κύριε Πρόεδρε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι, ἀποτελοῦντες τὴν Ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπείαν τῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1960, προσκληθέντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 346 τῆς 17ης Ἀπριλίου 1961 ἐγγράφου τοῦ κ. Ἀντιπροέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1960, ἐκ τῶν ταμιακῶν καὶ λογιστικῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα:

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι

Α' Χρηματικόν.

Ταμείον.

α) Χρέωσις:

1.	Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν 31 Δεκεμβρίου 1959..	δραχ.	13.139.90
2.	» Ἔσοδα Γ. Προῦπ/σμοῦ 1/1/-31/12/1960 ... »		6.381.380.40
3.	» Ἔξοδα ἐπιστραφέντα	»	36.126.60
4.	» Ἀντίτιμον πωλήσεως οἰκοπέδων	»	1.072.049.50
5.	» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α'	»	6.363.055. —
6.	» » » » » Β'	»	524.000. —
7.	» Ὁμολογίας πρὸς φύλαξιν Παραγωγικοῦ 1954..	»	305.761. —
8.	» Διαφόρους λ/σμούς	»	20.179.50
9.	» Κληρονομίαν Φ. Φαρμαῖ	»	5.000. —

Σύνολον » 14.720.691.90

β) Πίστωσις. Ὅσα τὸ Ταμεῖον κατέβαλεν.

1.	Εἰς Ἔξοδα Γ. Προϋπολογισμοῦ ἀπὸ 1/1/-31/12/60..	δρχ.	4.294.796.55
2.	» Ἐπιστροφὰς χρημάτων	»	34.50
3.	» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α'	»	4.691.611.50
4.	» » » » » Β'	»	2.685.057.50
5.	» Ἐγγυοδοσίας	»	36.500.—
6.	» Ὁμολογίας πρὸς φύλαξιν	»	3.000.000.—
7.	» Διαφόρους λ/σμοὺς	»	7.692.—
8.	» Φόρον μισθωτῶν ὑπηρεσιῶν.....	»	1.521.—
Σύνολον			» 14.717.213.05
9.	ὑπόλοιπον Ταμείου 31 Δεκεμβρίου 1960.....		3.478.85
Σύνολον			» 14.720.691.90

Β' Ἀνάλυσις Ἐσόδων καὶ Ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ Χρ. 1960

I KATHΓΟΡΙΑ

α) Ἔσοδα

1.	Ἀπὸ Προσόδους ἀκινήτου περιουσίας - Μισθώματα	δρχ.	90.260.—
2.	» » κινήτης περιουσίας-Μερίσματα μετοχῶν	»	304.021.—
	» Τοκομερίδια ὁμολογιῶν	»	192.237.—
3.	» Τόκους καταθέσεων παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ καὶ δόσεων δρχ. 224.015		
	9.046	»	233.061.—
4.	» Ἀντίτιμον πωλήσεως δημοσιευμάτων	»	93.509.50
5.	» Εἰσφορὰς - Συνδρομαὶς	»	4.017.400.—
6.	» Διάφορα καὶ ἑκτακτα ἔσοδα	»	43.130.50
7.	» Ἔσοδα παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν	»	1.296.222.40
Σύνολον			» 6.269.841.40

II KATHΓΟΡΙΑ

Κίνησις Κεφαλαίων

1.	Ἀπὸ παρακράτησιν χαρτοσήμου ἐκ μισθωμάτων....	δρχ.	202.50
2.	» » κρατήσεων ἐπὶ ἀποδοχῶν.....	»	111.302.—
Γενικὸν σύνολον			» 6.381.345.90

I KATHΓΟΡΙΑ

β) Ἑξοδα τακτικά

1.	Εἰς Ἑξοδα Διοικήσεως - Μισθοὶ καὶ ἐπιδόματα	δρχ.	468.196.50
»	» » - Ἀποζημιώσεις	»	76.319.90
2.	» » Λειτουργίας γραφείων-φωτισμὸς-θέρμανσις - ὕδρευσις - καθαριὸς - τῆς γραφείων - δικαστικά - συμ/φικά	»	92.854.95 42.748.50
3.	» » Κινητῆς καὶ Ἀκινήτου περιουσίας, Συντήρησις μεγάρου, ἀμοιβὴ συντηρητῶν, ἐπιπλώσεις, ἱματισμὸς, σκεύη, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα κλπ.	»	199.736.30
4.	» » Βιβλιοθηκῶν-Συντήρ. καὶ πλουτισμὸς..	»	217.606.90
5.	» » Ἑκπληρώσεως σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας-Ἀνασκαφαὶ - ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων-ἀναστηλώσεις, ἀνεγέρσεις Μουσείων—πλουτισμὸς βιβλιοθηκῶν Μουσείων κλπ.	»	2.241.378.10
6.	» » Δημοσιευμάτων—Ἑκδόσεις Α.Ε.-Π.Α.Ε.-Ἔργου - καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων - ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	»	466.818. —
7.	» » Οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων - ὑποτροφιδῶν - ἐκπαιδευτικῶν ταξιδιῶν κλπ.	»	154.270. —
8.	» » ἔκτακτα - Ἀμοιβαὶ συνεργείου ταξινομήσεως Ἀρχείου - συνεργείου Εὐρετηρίου Α.Ε. κλπ. ἔκτακτα καὶ ἀπρόβλεπτα. . . .	»	181.228. —
9.	» » Παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν.	»	21.077.80

Γενικὸν σύνολον » 4.162.234.95

II KATHΓΟΡΙΑ

Κίνησις κεφαλαίων

1.	Εἰς Ἀπόδοσιν κρατήσεων ἐκ μισθωμάτων	δρχ.	
2.	» » » ἐκ τῶν ἀποδοχῶν προσωπικοῦ	»	96.435. —
Γεν. σύνολον			» 4.258.668.95
Περίσσευμα προκῦψαν κατὰ τὴν χρῆσιν 1960			2.122.675.95
Σύνολον			» 6.381.345.90

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν κονδυλίων τῶν Ἑσόδων τοῦ Προϋ/σμοῦ χρήσεως 1960 καὶ τοῦ ἐντύπου ἀπολογισμοῦ τῶν Ἑσόδων προκύπτει, ὅτι τὰ προϋπολογισθέντα Ἑσοδα εἰσεπράχθησαν πάντα, πλὴν τῶν τόκων, ὅτινες εἰσεπράχθησαν ἐπὶ ἔλαττον καὶ τοῦ ἐν τῷ Κεφαλαίῳ Α' Ἀρθροῦ 1 «Μισθώματα», διότι μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ μισθωτοῦ, τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1959, δὲν κατέστη δυνατὴ, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῆς Ὑπηρεσίας, ἡ ἐκμίσθωσις τοῦ Ε' ὁρόφου τοῦ μεγάρου.

Ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεόν τῶν προϋπολογισθέντων Ἑσόδων πραγματοποιηθέντος ποσοῦ ἐκ δραχμῶν 75.345.90: Ἑσοδα Πραγματ. δρχ. 6.381.345.90
Προϋ/σθ. » 6.306.000. —

» 75.345.90

καὶ τοῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ στήλῃ τῶν Ἐξόδων ἐντύπου Ἀπολογισμοῦ τῆς χρήσεως «Διαφορὰ ἐπὶ ἔλαττον» ποσοῦ δραχμῶν 2.047.330.05 ἀπετελέσθη τὸ περίσσευμα τῆς χρήσεως 1960 δραχμαὶ 2.122.675.95%.

Γ' Γενικὸς Ἰσολογισμὸς

1. Ἐνεργητικὸν

Τὸ Ἐνεργητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1960 ἀνήρχετο εἰς δραχμὰς 36.996.162.80%, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἐξῆς:

1.	Ἀπὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/60.	δρχ.	3.478.85
2.	» Ἀκίνητα Κτήματα	»	17.80
3.	» Μέγαρον τῆς Ἑταιρείας	»	19.159.669. —
4.	» Ἐπιπλώσεις	»	1.186.922.80
5.	» 405 ὁμολογίας Ἐθ. Δαν.1889-Πάγιον	»	88. —
6.	» 75 » » 1890-Σιδηρ. Λαρίσης	»	20. —
7.	» 121 » » 1907-Ἀμύνης	»	8. —
8.	» 235 » » 1914-500 ἑκατομ.	»	243. —
9.	» 1 » » 1893-Κεφαλαιώσεως	»	
		κ. ἀπόδ. φρ. 140	1. —
10.	» 30 » » Πατριωτικοῦ	»	1. —
11.	» 25 » » Προσφυγικοῦ, 1924	»	25.70
12.	» 1000 » » Ἀπαλλοτριώσεως	»	
		1919, 1929, 1931	1. —
13.	» 155 » Κτημ. Τραπ. 1930	»	205.60
14.	» 150 » Ἑλλ/βουλγαρικῆς Μεταναστ.	»	
		1923	1. —

15.	Ἀπὸ 95	ὁμολογίας	Κτηματ. Τραπεζῆς 1927 ..δρχ.	126.—
16.	» 1970	»	Παραγωγικοῦ, 5% 1954 ... »	312.781—
17.	» 7.000	»	Δ.Ε.Η. 1959..... »	1.050.000.—
18.	» 10.000	»	Δ.Ε.Η. 1960..... »	1.500.000.—
19.	» 10.000	»	Λαχ. Δαν. Οἶκον. Ἀναπτύξ. 1960, 5% ..... »	1.500.000.—
20.	» 3490	μετοχὰς	Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἐξ ὧν 100 Δωρεᾶς Ἱ. Ρώμα .... »	1.636.202.—
21.	» 760	»	Τραπεζῆς Ἑλλάδος..... »	432.772.50
22.	» 180	»	Ἐθνικῆς Κτηματικῆς Τραπεζῆς σὺν 30 ἐκ δωρεᾶς Ρώμα... »	40.35
23.	» 416	»	Ἑλλην. Ἡλεκτρ. Σιδ/μων . »	33.532.70
24.	»	Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α'...	» 6.012.414.—	
25.	»	» » » » » Β'...	» 4.167.611.50	
Σύνολον				» 36.996.162.80

2. Παθητικὸν

Τὸ Παθητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1960 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 36.996.162.80^ο /_ο, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἐξῆς:

Τὸ Κεφάλαιον	δρχ.	33.687.514.85
Τὸ Ἀντίτιμον πωλήσεως οἰκοπέδων	»	1.072.049.50
Τοὺς Διαφόρους Λ/σμοὺς: Ν. Ταρουσόπουλος		108.922.50
» » » Κληρ. Φαρμᾶ	5.000.—	» 113.922.50
Τ' Ἀποτελέσματα οἰκ. χρήσεως 1960	»	2.122.675.95

Σύνολον » 36.996.162.80

Δ' Περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

Ἡ Περιουσία τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1960 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 36.996.162.80^ο /_ο ἀποτελουμένη ἐκ τῶν αὐτῶν ὑπολοίπων τῶν ὡς ἄνω ἐν τῷ Ἑνεργητικῷ ἀναγραφομένων λογαριασμῶν.

Περαίνουσα τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσιν καὶ ἐπικυρώσῃ

τὸν Ἀπολογισμὸν καὶ τὸν Ἰσολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1960 τῆς Ἰδίας
Περιουσίας τῆς Ἐταιρείας.

Ἀθῆναι τῇ 17 Ἀπριλίου 1961

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπεία

Δ. Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

Κ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

Κ. Δ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΜΙΛΤ. ΠΟΥΡΗΣ

ΜΙΧ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΡΟΣ II

“Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως Δωρεῶν Κληρονομιῶν καὶ Κληροδοτημάτων, προκύπτουσι τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα ἐκ τῶν τηρουμένων παρ’ ἡμῖν βιβλίων:

1. Κληρονομία Ἰωάνν. Μαρκοπούλου

Τοῦτο παραμένει εἰσέτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1944 ἄνευ ἐσόδων, ἡ δὲ περιουσία αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐξῆς:

1. Καταθέσεις ἐν ὄψει παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ	Δρχ.	1. —
2. » Κεφαλ. » » » » »	»	1. —
3. Ὁμολογίαι Ἐθν. Δαν. 1922, 6,1)2% τεμ. 4.083.	»	4.028. —
4. Εἰδικὸς λ/σμός προσωρινῆς Ἀναγωγῆς.	»	672.917.20
Σύνολον	»	677.002.20

2. Κληρονομία Φοίβου Φαρμᾶ

Ἡ χρῆσις τῆς Κληρονομίας ταύτης ἄρχεται ἀπὸ 1/1/59-31/3/1960, τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς διαχειρίσεως, τοῦ Κληροδοτήματος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῶν βιβλίων, ἔχουσιν ὡς ἐξῆς:

“Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιουσίαν τῆς κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ, παραθέτω πίνακας τῆς κινήσεως τοῦ Ταμείου καὶ τοῦ Γεν. Ἰσολογισμοῦ χρήσεως 1959/60.

**Κίνησις Ταμείου τῆς Κληρονομίας Φαρμᾶ
ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1959 - 31 Μαρτίου 1960**

Α' Χρέωσις

Ἀπὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ τῆς 31 Μαρτίου 1959	δρχ.	6.292.10
» Ἑσοδα Προϋπο/σμοῦ 1/4/59-31/3/60	»	459.152.25
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α'	»	90.000. —
» » » » » » Ἀλεξανδρ.	»	1.401. —
» Ἑξοδα Προϋπο/σμοῦ ἐπιστραφέντα.	»	4.485. —
» Ἀντίτιμον 2 ὁμολ. Crédit Foncier Égyptien ...	»	2.831. —
Σύνολον	»	566.161.35

Β' Πίστωσις

Εἰς Ἑξοδα Προϋπο/σμοῦ Καταβληθέντα ἀπὸ 1/4/59- 31/3/1960	»	93.679. —
» » » μεταφερθέντα	»	4.485. —
» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Ἀλεξαν....	»	138.578. —
» » » » » Ἀθηνῶν Β'	»	15.060.50
» » » » » » Α'	»	12.710. —
» Περίσσευμα χρ. 1958/59	»	292.489.75
» Κεφάλαιον (χρέωσις 2 ὁμολογ. κληρωθεισῶν) ...	»	2.831. —
		559.833.25
Ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31/3/60		6.328.10
Σύνολον		» 566.161.35

Γενικὸς Ἰσολογισμὸς χρήσεως 1959/1960

Ἑνεργητικὸν

Τὰ ὑπόλοιπα τῶν κάτωθι μερίδων ἀποτελοῦντα τὸ Ἑνεργητικὸν τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ τὴν 31 Μαρτίου 1960.

1. Ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31/3/60.....	δρχ.	6.328.10
2. 2808 μετοχαὶ «Alexandrie Pres- sing Co»	652.860. —	» 561.459. —
3. 532 » «Société Anonyme de Nettoyage et Pressage de Cotton»	345.800. —	» 297.388. —
4. 2 ὁμολογ. «Crédit Foncier Égypt- tien	3.292. —	» 2.831. —
5. 49 » Ὑδρεύσεως Ἀθηνῶν 1925	—	» 328.300. —
6. Ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια	—	» 490. —
7. Βιβλ. Τραπ. Ἐθνικῆς - Ἀλεξανδρείας διὰ κληροδότημα διαθέτου	4.323.60	» 2.944.50
8. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθν. Τραπ. Α'	—	» 277.748.10
9. » » » » Β'	—	» 199.633. —
10. » » » » » Ἀλεξ.	292.946.50	» 251.935.05
Σύνολον		» 1.929.056.75

Παθητικὸν

Τὰ ὑπόλοιπα τῶν κάτωθι μερίδων ἀποτελοῦντα τὸ Παθητικὸν τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ κατὰ τὴν 31 Μαρτίου 1960

	Γρ. Διατ.	Δραχμαὶ
1. Κεφάλαιον	1.432.383.30	1.560.149. —
2. Κληροδότημα εἰς συγγενῇ διαθέτου..	3.423.60	2.944.50
3. Εἰσπρακτέα τοκομερίδια		490. —
4. Περισεύματα παρελθ. οἰκ. ἐτῶν ..		365.473.25
Σύνολον	1.435.806.90	1.929.056.75

Ἡ Κληρονομία Φαρμᾶ καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν 1959/60 ἐζημιώθη τόκων ἐκ τῆς μὴ ἐγκαίρου καταβολῆς ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐμβασμάτων ἐξ Ἀλεξανδρείας

Ἐπίσης ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς λ. Αἰγ. ὑπὸ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος πρὸς δρχ. 60.001 ἐκάστης ἀντὶ τῆς τρεχ. τιμῆς δρχ. 85 τὸ κληροδ/μα ὑπέστη ζημίαν. Ἡ συνεχιζομένη αὕτη ζημία μέλλει νὰ ἐξαντλήσῃ αὐτό, διότι τὰ ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐμβάσματα εἶναι αἱ κύριαι πρὸσοδοὶ αὐτοῦ.

Μετὰ σεβασμοῦ
ὁ ἐπὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ
Ὁ Λογιστὴς
ΑΝΤ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1960

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ		Είδος εσόδων	Προϋπο- λογισθέντα	Εισπρα- χθέντα	Διαφορεὰ	
Κεφ.	Αρθρ.				Ἐπὶ πλέον	Ἐπὶ ἐλάττω
Α'	1-2	Μισθώματα	218,000.—	90,260.—	—	127,740.—
Β'	1	Μερίσματα μετοχῶν	185,500.—	304,021.—	118,521.—	—
	2	Τοκομερίδια ὁμολογιῶν	110,000.—	192,237.—	82,237.—	—
	3	Τόκοι καταθέσεων παρ' Ἑθνικῆς Τρα- πέζης εἰς πρώτην ζήτησιν, κλπ.	300,000.—	233,061.—	—	66,939.—
Γ'	1-2	Ἀντίτιμον πωλήσεως ἀντιτύπων Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου κλπ. δημοσιευμάτων	50,000.—	77,925.—	27,925.—	—
	3	Ἀντίτιμον Ὀδηγῶν ἀρχαίων τόπων καὶ Μουσείων τῆς Ἑλλάδος	10,000.—	15,584.50	5,584.50	—
Δ'	1	Ὑποχρεωτικὴ ἐτησίᾳ εἰσφορὰ ἐταίρων καὶ τέλη ἐγγραφῆς	15,000.—	17,400.—	2,400.—	—
	2	Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθ. κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων	4,000,000.—	4,000,000.—	—	—
Ε'	1-5	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	16,100.—	43,130.50	27,030.50	—
Ζ'	1-5	Ὑπόλοιπον Δ' τρ. 1959 ἐκ Κρατ. Λαχ. κλπ.	1,298,100.—	1,296,222.40	—	1,877.60
		Σύνολον εσόδων	6,202,700.—	6,269,841.40	263,698.—	196,556.60
Ζ'	1	Ἐκ παρακρατήσεως χαρτοσήμου ἐκ μι- σθωμάτων	2,800.—	202.50	—	2,597.50
	2	Ἐκ παρακρατήσεως κρατήσεων ἐπὶ ἀπο- δοχῶν ἐν γένει	100,500.—	111,302.—	10,802.—	—
		Γενικὸν σύνολον	6,306,000.—	6,381,345.90	274,500.—	199,154.10

Ἀνάλυσις τοῦ Κεφαλαίου Γ', ἀρθρ. 1-3.

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων.

1)	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	Δραχ.	25,590.—
2)	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	7,180.—
3)	Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	8,351.—
4)	Διάφορα δημοσιεύματα	»	36,804.—
5)	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. «Ὁδηγὸς Δελφῶν». 1935	»	1,843.—
6)	Κ. Κουρουνιώτου. «Ὁδηγὸς Ἐλευσίνος». 1936 (ἀγγλιστὶ) ..	»	8,625.—
7)	Ν. Κοντολέοντος. «Ὁδηγὸς Δήλου». 1950	»	5,116.50

Σύνολον ..... Δραχ. 93,509.50

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31ῃ Δεκεμβρίου 1960.

Ο ΤΑΜΙΑΣ

Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ

Ο ΛΟΓΙΣΤΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΑ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1960

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ		Εἶδος ἐξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωμ. Πιστώσεις	Ἐγκριθέντα	Πραγματοποιηθέντα	Διαφορά ἐπὶ ἑλλείπον
Κεφ.	Ἀρθρ.						
Α'	1-21	Μισθοί, ἐπιδόματα προσωπικοῦ	581,507.—	—	468,196.50	468,196.50	113,310.50
	2-6γ'	Ἀποζημιώσεις ἐν γένει	260,808.—	—	76,319.90	76,319.90	184,488.10
	7α-στ'	Θέρμανσις, φωτισμός, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεφωνικά, κλπ.	141,000.—	—	95,149.15	92,854.95	48,145.05
	8	Δικαστικά, δικηγορικά, συμβολαιογραφικά	100,000.—	—	42,748.50	42,748.50	57,251.50
Β'	1-11	Συντήρησις μεγάρου, ἀμοιβὴ συντηρητῶν ἐγκαταστάσεων, ἐπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστά εἰσπράκτορος κλπ.	377,000.—	5,000.—	199,736.30	199,736.30	182,263.70
Γ'	1-3	Συντήρησις, πλουτισμός Βιβλιοθήκης κλπ. ἔξοδα	170,000.—	90,000.—	217,816.90	217,606.90	42,393.10
Δ'	1-6	Ἐξοδα ἀνασκαφῶν, ἀπαλλοτριώσεων, συντήρησις καὶ ἀναστήλωσις ἀρχαίων μνημείων, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευὴ Μουσείων, ἔξοδα πλουτισμοῦ βιβλιοθηκῶν Μουσείων	3,310,000.—	29,000.—	2,274,623.50	2,241,378.10	1,097,621.90
Ε'	1-5	Ἐξοδα ἐκδόσεως Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου, μελετῶν, διατριβῶν καὶ ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	382,000.—	170,000.—	467,195.—	466,818.—	85,182.—
Ζ'	1-6	Ἐνίσχυσις ἐπιστημον. περιοδικῶν, πρὸς σπουδὴν ἀρχαιολογίας, πρὸς ἐκδοσιν συγγραμμάτων, ὑποτροφίαι καὶ ἐκπαιδευτικά ταξίδια	250,000.—	—	154,270.—	154,270.—	95,730.—
Η'	1	Ἀποζημιώσεις συνεργεῖου ταξινομήσεως ἀρχείου, ἐκτάκτων βοηθῶν δι' εἰδικὴν ἐπιστημ. ἐργασίαν, ἐκτακτα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔξοδα	270,385.—	20,000.—	181,228.—	181,228.—	109,157.—
Θ'	1-2	Ἐξοδα μὴ τακτοποιηθέντα παρελθόντων οἰκ. ἐτῶν	10,000.—	20,000.—	21,077.80	21,077.80	8,922.20
Ι'	1-2	Ἀποθεματικά	350,000.—	334,000.—	—	—	16,000.—
		Σύνολον ἐξόδων	6,202,700.—		4,198,361.55	4,162,234.95	2,040,465.05
		Ἀπόδοσις κρατήσεων ἐξ ἀποδοχῶν καὶ μισθωμάτων	103,300.—	—	96,435.—	96,435.—	6,865.—
		Γενικὸν σύνολον	6,306,000.—		4,294,796.55	4,258,669.95	2,047,330.05

Ανάλυσις του
Κεφαλαίου Δ', άρθρ. 1-6.

- 1) Άνασκαφαι .....
- 2) Άπαλλοτριώσεις .....
- 3) Άναστηλώσεις .....
- 4) Άνέγερσις, έπισκευή,
πλουτισμός και άνα-
συνγκρότησις Μουσείων
- 5) Έξοδα άνεγέρσεως Μου-
σείου Τήνου .....
- 6) Πλουτισμός βιβλιοθη-
κών Μουσείων .....

Πιστώσεις	
Έγκριθείσαι	Πραγματο- ποιηθείσαι
755,495.—	742,545.30
394,230.50	378,103.50
800,000.—	799,270.30
10,000.—	10,000.—
300,000.—	300,000.—
14,898.—	11,459.—
2,274,623.50	2,241,378.10

Σύγκρισις πραγματοποιη-
θέντων εσόδων και εξόδων.

Α' Έσοδα	Δραχ. 6,381,345.90
Β' Έξοδα	» 4,258,669.95
Περίσσευμα τής χρήσεως »	2,122,675.95

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΙΣ 1960

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

- 1) Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἀντίτυπα 1.000
 2) ΠΑΕ 1955 , 800
 3) Γεώργιος Δοντάς· Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην , 500
 4) Δημήτριος Λαζαρίδης· Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων , 500

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας				1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσόν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1871/2	1	100	100	Ἐκ μεταφ.	43		3.640
1895	1	80	80	1937	3	80	240
1899	1	100	100	1938	1	100	100
1914	1	80	80	»	2	80	160
1915	2	80	160	1939	1	100	100
1916/9	1	80	80	»	2	80	160
1920	2	80	160	1940	1	100	100
1921	2	80	160	»	1	80	80
1922/4	2	80	160	1941/44	1	100	100
1925/6	2	80	160	1945/48	1	100	100
1927	1	80	80	» »	1	80	80
1928	2	80	160	1949	1	100	100
1929	2	80	160	»	1	80	80
1930	1	100	100	1950	1	100	100
»	2	80	160	»	3	80	240
1931	1	100	100	1951	1	100	100
»	2	80	160	»	3	80	240
1932	1	100	100	1952	1	250	250
»	2	80	160	»	1	200	200
1933	1	100	100	1953	1	100	100
»	2	80	160	»	2	80	160
1934	1	100	100	1954	2	100	200
»	2	80	160	»	5	80	400
1935	1	100	100	1955	1	150	150
»	2	80	160				
1936	1	100	100				
»	3	80	240				
1937	1	100	100				
Εἰς μεταφ.	43		3.640	Σύνολον	80		7.180

2) Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας				2) Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1956	2	30	60	Ἐκ μεταφ.	60		3.555
1957	13	50	650	1959	35	80	2.800
»	10	40	400	»	29	64	1.856
1958	23	75	1.725	»	1	65	65
»	12	60	720	»	1	75	75
Εἰς μεταφ.	60		3 555	Σύνολον	126		8.351

3) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς				3) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1837	4	40	160	Ἐκ μεταφ.	78		14.030
1858	1	40	40	1938	1	240	240
1859	1	40	40	1948/49	1	240	240
1862-63				1952	1	300	300
A- IB	12	40	480	1953/54			
1869 IIΓ	1	40	40	α' τόμος	1	280	280
1870 IΔ	1	40	40	1953/54			
1872 IE	3	40	120	β' τόμος	1	300	300
1883-1923	41	240	9.840	1953/54			
1903α	1	300	300	γ' τόμος	2	240	480
1904α	1	300	300	1956	38	240	9.120
1924	2	240	480	»	2	300	600
1925/26	1	240	240	Σύνολον	125		25.590
1927/28	1	240	240				
1929	1	240	240				
1929	1	150	150				
1931	1	240	240				
1932	1	240	240				
1937 β' μ.	1	480	480				
1937 γ' μ.	3	120	360				
Εἰς μεταφ.	78		14.030				

ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1960

Αὐτῶν ἀριθμός	Ἑπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα Σύματα	Τιμὴ Σύματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1	Ἑπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι.	1	12	12
2	» Ἑλληνικά.	1	15	15
3	» » » » » » » » » »	1	12	12
4	A. G. Lolling. Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899	1	43	43
	» » » » » » » » » »	1	45	45
5	Π. Καββαδία. Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1900. 1900	1	12	12
6	B. Στάη. Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων. 1902	3	22	66
	» » » » » » » » » »	1	17.50	17.50
7	Comptes rendus du Congrès International d'archéologie. 1905	1	21.50	21.50
8	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	1	96	96
9	Π. Καββαδία - Γ. Καβεράου. Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως. 1906-1907.	5	300	1.500
	» » » » » » » » » »	3	240	720
10	Χρ. Τσουντα. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908	10	300	3.000
	» » » » » » » » » »	2	240	480
	» » » » » » » » » »	1	150	150
11	Γ. Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων κ.λ.π. 1910	2	72	144
	» » » » » » » » » »	1	45	45
12	Κωνστ. Κουρουνιώτη. Κατάλογος Μουσείου Λυκοσούρας. 1911	1	24	24
13	Γ. Οἰκονόμου. Ἑπιγραφαὶ Μακεδονίας. 1915	1	36	36
14	Γ. Γαρδίκας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	1	4	4
15	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912-1917	1	15	15
	» » » » » » » » » »	1	12	12
16	B. Στάη. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. 1920	4	15	60
	» » » » » » » » » »	42	12	504
17	Georgius Oeconomus. De profusionum receptaculis κλπ. 1921	1	14.50	14.50
Εἰς μεταφορὰν . . .				7.048.50

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αἰθίων ἀριθμός	Ἑπιγραφή Συγγράμματος	Πολυθρόνα Σώματα	Τιμὴ Σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .			7.048.50
18	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁ ἀποτυμπανισμός. 1923	1	30	30
	» » » » » » » » » »	1	24	24
19	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου. Γραπταὶ στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	1	360	360
20	Γ. Μυλωνᾶ. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	9	75	675
	» » » » » » » » » »	5	60	300
	» » » » » » » » » »	2	37.50	75
21	Ἰωάνν. Γενναδίου. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν κλπ. 1930	1	75	75
	» » » » » » » » » »	1	60	60
22	Ἰωσ. Χατζηδάκι. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931	1	15	15
	» » » » » » » » » »	1	14.50	14.50
23	Γ. Σωτηρίου. Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	2	240	480
24	Γ. Οἰκονόμου. Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1937. 1938	1	32	32
25	Γ. Οἰκονόμου. Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1942	1	8	8
26	Ν. Κοντολέοντος. Τὸ Ἐρέχθειον. 1949	2	50	100
	» » » » » » » » » »	4	40	160
27	Φ. Σταυροπούλλου. Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950	6	40	240
	» » » » » » » » » »	1	50	50
28	Ἀ. Ευγγοπούλου. Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950	1	140	140
	» » » » » » » » » »	6	112	672
29	Κωνστ. Συριοπούλου. Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951	1	48	48
30	Κωνστ. Ρωμαίου. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	2	200	400
	» » » » » » » » » »	4	160	640
31	Μ. Μιτσοῦ. Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952	3	96	288
32	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου. Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	2	200	400
33	Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου. Ἡ Ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης. Τόμ. Α', Β' καὶ Εὐρετ.	2	400	800
	» » » » » » » » » »	5	350	1.750
	» » » » » » Α' καὶ Β'	4	300	1.200
	» » » » » Α'	1	100	100
	» » » » » » » » » »	1	175	175
	» » » » Τόμ. Α' καὶ Εὐρετ.	1	225	225
	» » » » Τόμ. Β'. 1954	1	200	200
	Εἰς μεταφορὰν . . .			15.717.—

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αριθμὸς ἀριθμὸς	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα Σώματα		Τιμὴ σόματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .				15.717.—
33	Ἀ. Ὁρλάνδου. Ἡ Ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης. Εὐρετήριον	4	40	160	
	» » » » » »	1	50	50	
34	Ἀ. Ὁρλάνδου. Τὰ ὕλικά δομῆς κλπ. Τόμ. Α'. 1955	9	150	1.350	
	» » » » » »	7	120	840	
	» » » » Τόμ. Β'. 1959-60	8	350	2.800	
	» » » » » »	2	280	560	
	» » » » » »	20	155	3.100	
35	Ν. Μουτσοπούλου. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	5	80	400	
	» » » » » »	1	50	50	
36	Γ. Μυλωνᾶ. Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσί- νος. 1957	1	270	270	
	» » » » » »	8	216	1.728	
37	Ἀ. Ξυγγοπούλου. Σχεδιάσμα ἱστορίας θρησκ. ζωγρ. κλπ. 1957	12	400	4.800	
	» » » » » »	5	500	2.500	
38	Ἰωάνν. Κωνσταντίνου. Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλλ. πλαστ. 1957	2	40	80	
39	Ν. Βερδελῆ. Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958.	2	60	120	
	» » » » » »	2	48	96	
40	Ἰωάνν. Κοντῆ. Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. 1958.	1	60	60	
	» » » » » »	1	48	48	
41	Β. Καλλιπολίτη. Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττ. σαρκ., κλπ. 1958	1	50	50	
	» » » » » »	7	40	280	
42	Χ. Μπάρλα. Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζ. κωδωνοστασίων. 1959	3	40	120	
	» » » » » »	9	32	288	
43	Β. Λεονάρδου. Ἡ Ὀλυμπία. 1901	4	56	224	
	» » » » » »	1	45	45	
Σύνολον . . .					36.804.—

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αἰξὼν ἀριθμὸς	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1	Ἄντ. Κεραμοπούλλου. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935	8	56	448
	» » » » » »	31	45	1.395
2	Κ. Kourouniotes. Eleusis. 1936	5	45	225
	» » » »	140	56	7.840
	» » » »	10	56	560
3	Ν. Κοντολέοντος. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	90	45	4.050
	» » » » » »	29	36	1.044
	» » » » » »	1	22.50	22.50
Σύνολον . .		314		15.584.50

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1.	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	Δρχ.	25.590.—
2.	Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	7.180.—
3.	Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	8.351.—
4.	Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	36.804.—
5.	Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεία τῆς Ἑλλάδος	»	15.854.—
Σύνολον . . .			93.779.—

ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας					
Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
		Ἐκ μεταφορᾶς	67	Ἐκ μεταφορᾶς	117
1859/60	4	1889	2	1929	4
1860/61	6	1890	2	1930	4
1861/62	5	1891	1	1931	1
1862/63	5	1892	2	1932	2
1863/64	2	1893	1	1933	2
1865/66	4	1894	1	1934	1
1867/68	3	1895	1	1935	2
1868/69	3	1896	1	1936	2
1869/70	5	1897	2	1937	2
1871/72	3	1898	2	1938	2
1872/73	4	1899	2	1939	2
1873/74	2	1909	1	1940	2
1874/75	4	1910	1	1941/44	2
1876	2	1911	2	1950	3
1877	2	1912	1	1951	3
1878	1	1913	1	1952	4
1879	1	1914	2	1953	4
1880	1	1915	3	1954	5
1881	1	1916/19	3	1955	111
1882	2	1920	2		
1883	2	1921	3		
1885	1	1922/24	4		
1886	1	1925/26	3		
1887	1	1927	4		
1888	2	1928	3		
Εἰς μεταφορὰν	67	Εἰς μεταφορὰν	117	Σύνολον	275

Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθῇναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	
Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1957	20
1958	27
1959	341
Σύνολον	388

ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς		
Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων	Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
1862	12	1	1920	Ἐκ μεταφορᾶς	92
1869		1	1921		3
1870		1	1922		2
1872		1	1923		2
1874		1	1924		2
1883	4	2	1925/26		2
1884	4	2	1927/28		2
1885	4	2	1929		2
1886	4	2	1930		2
1887	3	2	1931		2
1888	3	2	1932		2
1889		2	1933		2
1890	3	2	1934/35		2
1891		2	1936		3
1892	4	2	1937 Α΄		2
1893	3	2	1937 Β΄		2
1894	3	2	1937 Γ΄		3
1895	3	2	1938		3
1896	3	2	1939/41		2
1897	2	2	1942/44		2
1898	2	2	1945/47		1
1899	3	2	1948/49		1
1900	3	3	1950/51		3
1901	2	4	1952		4
1902	2	7	1953/54 Α΄		4
1903	2	1	1953/54 Β΄		15
1904	2	1	1956		21
1905	2	2			
1906	2	2			
1907	2	2			
1908	2	2			
1909	4	2			
1910	2	3			
1911	2	2			
1912	2	3			
1913	2	2			
1914	2	2			
1915	2	3			
1916	2	3			
1917	2	3			
1918	2	3			
1919		3			
Εἰς μεταφορὰν		92	Σύνολον		185

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αὐτῶν ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι 1852	1
2	» » 1855	1
3	» Ἑλληνικαὶ 1860	3
4	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899	3
5	Π. Καββαδία: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. 1900 . .	5
6	B. Στάη: Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων. 1902 .	1
7	Comptes rendus du Congrès international d'archéologie. 1905	1
8	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	5
9	Π. Καββαδία - Γ. Καβεράου: Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως. 1906-1907	6
10	Χρ. Τσουντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908	7
11	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων κλπ. 1910	5
12	Κ. Κουρουνιώτου: Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας. 1911	7
13	Γ. Οἰκονόμου: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915	4
14	Γ. Γαργίκα: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	6
15	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912-1917 . .	4
16	B. Στάη: Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. 1920	7
17	G. P. Oeconomus: De profusionum receptaculis sepulcralibus κλπ. 1921	5
18	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Ὁ ἀποτυμπανισμός. 1923	6
19	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου: Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	7
20	Γ. Μυλωνᾶ: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	9
21	Ἰω. Γενναδίου: Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀρχαιολογῆσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. 1930	6
22	Ἰ. Χατζηδάκι: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου κλπ. 1931 . .	4
Εἰς μεταφορὰν . . .		102

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰτίων ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	102
23	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	4
24	Γ. Οἰκονόμου: Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρῶτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937 . .	7
25	Γ. Οἰκονόμου: Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑτ. 1942	5
26	Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑτ. 1942	1
27	Νικ. Κοντολέοντος: Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949	8
28	Φ. Σταυροπούλου: Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηναῆς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950	10
29	Ἀνδρ. Ευγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950	6
30	Κων. Συριοπούλου: Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951 . .	6
31	Κωνστ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	8
32	Μαρκ. Μισοῦ: Ἀρχολογικὴ προσωπογραφία. 1952	5
33	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	7
34	Ἀν. Ὁρλάνδου: Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τ. Α'. 1952	
	Τ. Β'. 1954	
	Εὐρετήριον 1957	10
35	Ἀν. Ὁρλάνδου: Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τευχ. 1ον. 1955	13
36	Ἀν. Ὁρλάνδου: Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τευχ. 2ον. 1959-60	156
37	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	8
38	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνης. 1957	9
39	Ἀνδρ. Ευγγοπούλου: Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θερησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. 1957	6
40	Ἰω. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. 1957	9
	Εἰς μεταφορὰν . . .	380

3) Διάφορα Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰθών ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	380
41	N. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	12
42	Ἰω. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰ. 1958	9
43	Βασ. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογι- κῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων ρωμ. ἐποχῆς. 1958	10
44	X. Μπάργα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντικῶν κωδωνοστα- σίων, 1959	16
45	Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1894	1
46	Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος. 1872	1
47	B. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία: 1901	1
48	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935	10
49	K. Kourouniotes: Eleusis. 1936	9
50	N. Κοντολέοντος: Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	10
	Σύνολον . . .	459

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1960)

Δωρεαί. Εὐχαρίστως ἀναγράφοντες κατωτέρω τὰ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶτε ὑπ' αὐτῶν τῶν συγγραφέων εἶτε ὑπ' ἄλλων φίλων αὐτῆς ἀποσταλέντα κατὰ τὸ ἔτος 1960 βιβλία, καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα πρὸς πάντας τοὺς φιλόφρονας δωρητὰς τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

[Εἰς τὸ τέλος τοῦ τίτλου ἐκάστου βιβλίου τίθεται ἐντὸς παρενθέσεως τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Ὅπου δὲν ὑπάρχει παρένθεσις, δωρητὴς εἶναι ὁ συγγραφεύς].

1. **Αἰγινήτης, Δημήτριος Γ.** Ἀθῆναι: 1959. Ἀνατ.: «Μέγα Ἑλλην. Βιογρ. Λεξ.» (Δ. Μπότσαρης).
2. **Ἀλεξίου, Στυλ.** : New Light on Minoan Dating: Early Minoan Tombs at Lebena. Ἀνατ.: «Ill. London News» 6.8.1960.
3. **Analecta Romana** Instituti Danici 1 καὶ Supplementum. Hafniae: 1960 (Pres. Acc. d. Danim).
4. **Ἀρκουδογιάννης, Κ.**: Ὁ Σόλων καὶ αἱ οἰκονομικαὶ του μεταρρυθμίσεις. Θεσσαλονίκη: 1957 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
5. **Arsbok Kungl. Vetenskapssocietetens** 1950. Uppsala: 1951 (Göteb. Univ.)
6. **Ὁ Ἀσκληπιός.** Δελτίον τῆς Φιλαρχαίου Ἑταιρείας Τρίκκης, 1, 1959. (Φιλ. Ἑταιρ. Τρίκκης)
7. **Astrom, P.**: Rone-skopans namnstämpel. Ἀνατ.: «Fornvännen», 1956.
8. » » : Deux vases thériomorphes et une figurine de Chypre. Ἀνατ.: «Bull. Mus. Nat. Hongr.», 15 Budapest: 1959.
9. **Βασιλειάδης, Δ.**: Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Αἴγινας. Τχ. 2. Ἀνατ.: «Λαογραφία», 17. Ἀθήνα: 1958.
10. » » : Ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας τῆς νήσου Κόθνου. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Β.Σ.» 28, 1958. Ἐν Ἀθήναις: 1958.
11. **Βασιλείου, Π. Ι.**: Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 21 στὴν Εὐρυτανία. Ἀθῆναι: 1960.
12. » » » : Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ὡς γιατρός. Ἀθῆναι: 1960 Ἀνατ.: «Νέα Ἑστία» τ. 68.
13. » » » : Ἡ Παναγία ἡ Δομιανίτισσα Εὐρυτανίας. Ἀθήνα: 1959.
14. **Βέης Ν.**: Die Griechisch - christlichen Inschriften des Peloponnes. Athen: 1941 (Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
15. **Bilinski, B.**: L'antico apilto corridore di Maratona. Ἀνατ.: «Acc. Pol. di Sc. e Lett.» 8 Roma: 1960.
16. **Βουρβέρης, Κ. Ι.**: Ὁ ἐλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς σήμερον. Ἀθῆναι: 1960

17. *Bulletin du Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines*, 1958 - 1959. Paris (Unesco).
18. *Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques* 14. Paris: (Unesco) 1960.
19. Χρονικά Ἑπειρωτικά, 1 - 10. Ἐν Ἰωαννίνοις: 1926 - 1935 (Σπ. Ἰακωβίδης).
20. Condurachi, Em.: *Monuments Archéologiques de Roumanie*. (Inst. Archéol. de l'Acad. Rép. P. R.).
21. *Congrès Archéologique de France*, 116e Session, 1958, Auxerre. Paris: 1959 (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).
22. Daicovicin Constantin Omagin. Bucaresti: 1960 (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).
23. Δελιαλῆς Ν. Π.: Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη τοῦ Νικολάου Κ. Κασομούλη (1795 - 1871). Ἀνατ.: «Δελτ. Ἱστορ. Ἑθν. Ἑταιρ.» 14. Ἐν Ἀθήναις: 1959.
24. Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Περ. Δ' τόμ. Α', 1959. Ἀθήναι: 1960 (Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
25. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος. 14, 1960. Ἐν Ἀθήναις: 1960.
26. Δρανδάκη, Μ. Ν.: Mistra. Athens: 1959 (Ν. Δρανδάκης).
27. Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 29. Ἀθήναι: 1959 (Ἐτ. Βυζ. Σπ.).
28. Ἑπετηρίς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔτους 1959 - 1960. Ἐν Ἀθήναις: 1959 (Παν/μιον Ἀθηνῶν).
29. Ἑπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Περ. Β', τόμ. 8 - 10. Ἐν Ἀθήναις: 1957 - 1960 (Παν/μιον Ἀθηνῶν).
30. *Epitymbion Roman Haken*. Prague: 1958 (Arch. Ustav. Slov. Akad. Vied).
31. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1959. Ἀθήναι: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
32. Florescu, Fl. Bobu: *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*. Bucaresti: 1959 (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).
33. Γριτσόπουλος, Τ. ἈΘ.: Μονὴ Φιλοσόφου. Ἐν Ἀθήναις: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
34. Καλιτσουνάκης, Ἰ.: Ἡ ἀναβίωσις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι. Ἀθήναι: 1958.
35. Καλλιπολίτης, Β. Γ.: Τράπεζαι προσφορῶν τοῦ Μουσείου Μυτιλήνης. Ἀνατ.: «Λεσβιακά», 3, 1959.
36. Καμπούρογλου, Δ. Γρ.: Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν. 1 - 3. Ἀθήναι: 1959. (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
37. Κατάλογος τῶν εἰσαχθέντων συγγραμμάτων καὶ περιοδικῶν κατὰ τὸ ἔτος 1958. Ἐν Ἀθήναις: 1959 (Βιβλιοθ. Βουλῆς).
38. Κονοφάγος, Κ.: Μέθοδος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κυπελλώσεως τοῦ ἀργυρούχου μόλβδου. Ἀνατ.: «Π.Α.Α.» 34, 1959.
39. » » : Une methode ignorée de coupellation... Ἀνατ.: «Ann. Géol. des pays helléniques». Athènes: 1959.
40. Κουμανοῦδης Ι. Ν.: Ἡ λαϊκὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς νήσου Θήρας. Ἀθήναι: 1960.
41. Κούμαρης, Ι.: 50ετηρίδος συνέχεια. 1961.

42. **Krandzalon, D.:** Architektura Budov. Ἀνατ.: «Acta Univers. Palackianae Olomucensis» 1960, 1 (Univ. Palack.).
43. **Λάσκαρις, Γ.:** Τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας Ἑρεσοῦ. Ἀνατ.: «Δελτίον Ἑταιρ. Λεσβ. Μελ.» 3. Μυτιλήνη: 1960.
44. **Levi, Doro:** Per una nuova classificazione della civiltà minoica. Ἀνατ.: «La Parola del Passato», 71 Napoli: 1960.
45. » » La villa rurale minoica di Gortina. Ἀνατ.: «Bollettino d'Arte» 3, 1959.
46. **Majuri, A.:** Vita d'Archeologo. Napoli (Doro Levi).
47. **Μανούσικας, Μ. Ι.:** Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ. Ἀθήναι: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
48. **Μερεντίτης, Κ. Ι.:** Ἡ εἰκὼν τῆς ρήξεως τῶν πυλῶν τοῦ Ἄδου ἐν τοῖς «Σιβυλλιακοῖς χρησμοῖς» Ἀνατ.: «Πλάτων», 23/24. Ἐν Ἀθήναις: 1960.
49. » » » : Ὑπόμνημα περὶ τοῦ βίου τῶν σπουδῶν καὶ τίτλων. Ἐν Ἀθήναις: 1960.
50. **Mongait, A.:** L'archéologie en URSS. Moscou: 1959 (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).
51. **Μυλωνᾶς, Γ.:** Οἱ χρόνοι τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Α.» 1959/60. Ἀθήναι. 1960.
52. **Nath, R. M.:** A Clue to the Indus - Valley Script and Civilization. India: 1959.
53. **Νεροῦτσος, Κ.:** Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. τ. 6. Τὰ πρὸ τῆς Τουρκικῆς ἐπιθέσεως. Ἀθήναι: 1960 (Τ. Ἐπιτ. Στρ.).
54. **Οἰκονομίδης, Ἀλ. Ν.:** Ἀναγνώρισις καὶ τοπογραφικὸς ἐντοπισμὸς τῶν παρ' Ἀθηναίοις «ἐλέου βωμῶν» Ἀνατ.: «Ἀθηναϊκά», 16.
55. » » » : Ἐπιγραφικὴ. Ἀνατ.: «Λεξικὸ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν». Ἀθήναι: 1960.
56. **Ὀρλάνδος, Ἀ. Κ.:** Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 4., 1938.
57. » » » : Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀνατ.: «L'Hellénisme Contemporain». Ἐν Ἀθήναις: 1953.
58. » » » : Τὰ ὕλικά δομῆς, τχ. 2. Ἀθήναι: 1958 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρ.).
59. **Παπαγιαννόπουλος - Παλαιός, Α. Α.:** Πειραϊκὴ Ἀρχαιολογία. Ἐν Πειραιεῖ: 1959.
60. **Παπασταύρου, Α. Σ.:** Κόσμος ἐν κόσμῳ. Tuscon, Arizona: 1960.
61. **Peek, W.:** Zum Dyskolos des Menander. Ἀνατ.: «W. Z. der M.-L. Univ.» 1959, Jg 8, Ht 6. Halle-Wittenberg: 1959.
62. » » : Thasische Gedichte. Ἀνατ.: «W. Z. der M.-L. Univ.» 1959, Jg. 8 Ht 6. Halle - Wittenberg: 1959.
63. **Πελεκανίδης, Στ.:** Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας. Θεσσαλονίκη: 1960.
64. **Persson, Axel:** Swedish Excavations at Labranda 1948. Lund: 1949. (Göteb. Univ.).
65. **Φαρμακίδης, Γ.:** Ὁ ζωγράφος Ἀθανάσιος Ἰατρίδης. 1799 - 1866. Ἀθήναι 1960.
66. **Φουσάρας, Γ. Ι.:** Τὰ Εὐβοϊκὰ βιβλία. Ἀθήνα: 1960.
67. » » » : Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ πρώτου τυπωμένου στὴν Εὐβοία βιβλίου. Ἀθήνα: 1960.

68. Φραγκάκι, Εὐαγγ.: Ἡ λαϊκὴ τέχνη τῆς Κρήτης. τ. 1-2, Ἀθήνα: 1960 (Ἀρχ. Ἑταιρ.).
69. Ποταμιᾶνος, Φ.: Ἡ θάλασσα ὡς παράγων τοῦ ἑλληνικοῦ βίου (Ἐθνικὴ Τράπ. Ἑλλ.).
70. Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1955. Ἐν Ἀθήναις: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
71. *Ragguaglio delle arti*. vol. 1, 1954/58 a cura di Maria Vittoria Brugnoli. Roma Doro Levi).
72. Salac, A.: Ein Hymnus auf den Wein. Ἀνατ.: «Acta Antiqua» 7, 1959.
73. Σκαρामαγκᾶς, Ι.: Τὸ Μουσεῖον Λαυρείου. Λαύρειον: 1960.
74. Τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι. Ἀθῆναι: 1960 (Ἐθν. Μετσόβ. Πολυτ.).
75. Σπουδαὶ Κυπριακαί. τόμ. 23, 1959. Λευκωσία: 1959 (Ἑταιρ. Κυπρ. Σπουδῶν).
76. Στίκας, Εὐδοτήιος: Περὶ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων. Ἀθῆναι: 1960. Ἀνατ.: «Ν. Ἑστία», τ. 68.
77. Θεσσαλικά, τόμ. Β. Βόλος: 1959 (Φιλάρχαιος Ἑταιρεία).
78. Thompson, Dorothy Burr.: Miniature Sculpture from the Athenian Agora. Princeton: 1959 (Ἀμερ. Ἀρχ. Σχ.).
79. Τραυλὸς Ἴ.: Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν: 1960.
80. Τσερπές, Θ. Σ.: Οἱ πολιτισμοὶ τοῦ χαλκοῦ. Ἀθῆναι: 1960.
81. Τζαννετᾶτος, Θ. Σ.: Ὁ ἀναμενόμενος ἐν τῷ Πανηγυρικῷ τοῦ Ἰσοκράτους προέχων σκοπός. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ», τ. 60. Ἐν Ἀθήναις: 1956.
82. » » : Ἀνθρώπων ἀπαρχή. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Β.Σ.», τ. 23. Ἐν Ἀθήναις: 1953.
83. » » : Οἱ χαρακτῆρες τοῦ Θεοφράστου. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ» τ. 57. Ἐν Ἀθήναις: 1953.
84. » » : Τὸ ἐνδεκάζωντας ἐν τῷ κατὰ Θεοκρίνου λόγῳ. Ἀνατ.: «Πλάτων», ἔτ. 4. Ἀθῆναι: 1952.
85. » » : Ὁ «ἐξάπους κολοσσός» Μιθριδάτου. Ἀνατ. «Ἀρχεῖον Πόντου», τ. 19. Ἐν Ἀθήναις: 1954.
86. » » : Ἡ ἐβδόμη: «Ἱστορία» τοῦ Θουκυδίδου. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ» τ. 59. Ἐν Ἀθήναις: 1955.
87. » » : Νέαι παρατηρήσεις εἰς τὸ λεξικὸν Liddell-Scott-Jones. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.» 1958 - 1959. Ἀθῆναι: 1959.
88. » » : Παρατηρήσεις εἰς τὸν Λούκουλλον τοῦ Πλουτάρχου. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.» 1954 - 1955. Ἀθῆναι: 1955.
89. » » : Τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων ρωμαϊκῶν. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.» 1953-1954. Ἀθῆναι: 1954.
90. » » : Τὸ πρόβλημα τῶν ἐναγικῶν ναῶν ἐν Δελφοῖς. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ» τ. 54. Ἐν Ἀθήναις: 1950.
91. » » : Ὁ πράγματι προέχων ἐν τῷ Πανηγυρικῷ τοῦ Ἰσοκράτους σκοπός. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.» 1956 - 1957. Ἀθῆναι: 1957.
92. » » : Ἡ θάλασσα ἐν τῷ βίῳ τοῦ Εὐριπίδου. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ», τ. 63. Ἐν Ἀθήναις: 1959.

93. Τζαννετάτος, Θ. Σ.: Τὸ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰσοκράτους πρόβλημα. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ», τ. 61. Ἐν Ἀθήναις: 1957.
94.   »   »   : Ὁ Θουκυδίδης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμύνης ἐναντίον τῆς ἐπιθέσεως. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ», τ. 58. Ἐν Ἀθήναις: 1954.
95.   »   »   : Ὁ Θουκυδίδης ὡς πηγὴ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ βιογραφοῦντι. Ἀνατ.: «Ε.Ε.Φ.Σ.» 1957 - -1958. Ἀθῆναι: 1958.
96.   »   »   : Ὁ Θουκυδίδης παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ φιλοσοφοῦντι. Ἀνατ.: «Ἀθηνᾶ», τ. 62. Ἐν Ἀθήναις: 1958.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1837 - 1966)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Δραχμαί

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837 - 1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1965 (1 - 104 : πβ. πινάκιον παρὰ < Β. Λεονάρδω >, 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον	—
Περίοδος Α' : τόμος 1-16 (1837-1860) : 1837 τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), 1838-1841 (δὲν πωλοῦνται), 1842 (τεύχος 25, Ἰανουάριος-Μάρτιος τεύχος 26, Ἀπρίλιος-Αὐγουστος), 1843-57 (δὲν ὑπάρχουν), 1858 τεύχος 50, 1859, τεύχος 51, 1860, τεύχος 53· ἕκαστον τεύχος	50.—
Περίοδος Β' : τόμος 17-21 (1862-1874) : 17 (1862) : τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεύχος	50.—
18 - 21 (1869-1874) : 18 (1869) : τεύχος ιγ'· 19 (1870) : τεύχος ιδ'· 20 (1872) : τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τὸ 1873)· 21 (1874) : τεύχος ις'· ἕκαστον τεύχος	50.—
Περίοδος Γ' : τόμος 22-62 (1883 - 1923) : 22 - 62 (1883 - 1923) : 1883, 1897, 1898 - 1899 (δὲν πωλοῦνται), 1900, 1901, 1902 - 1904 (δὲν πωλοῦνται) 1905-1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος	300.—
Περίοδος Δ' : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.) : 63-75 (1924-1936) : 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/5, 1936 : εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος	300.—
76 (1937) : πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἕκαστος τόμος	600.—
γ' μέρος	150.—
77-91 (1938-1952) : 1938, 1939/41, 1942/44, 1945/7, 1948/9, 1950/51, 1952· ἕκαστος τόμος	300.—
92/3 (1953-4) : Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ α' μέρος	350.—
β' καὶ γ' μέρος· ἕκαστος τόμος	300.—
94-100 (1955-1961) : 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, ἕκαστος τόμος	300.—
101 (1962) : 1962	—
102 (1963) : 1963	300.—
103 - 104 (1964 - 1965) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	—
Ἐνδρετήριον τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ 'Αλεξάνδρου Λαμπροπούλου τόμος 1ος : 1883-1887. Σχῆμα 4ον, Σελίδες η' + στήλαι 550, 1902	240.—

Δραχμαί

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837-1964 (ΠΑΕ 1 - 118 : πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

Περίοδος Α' : τόμος 1-13 (1837-1848/9) : 1-3 (1837-1837/8, 1838/9) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

4 (1839/40) : Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840 (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

5 (1840/1) : Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

6 (1841/2) : Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

7-11 (1842/3-1846/7) : Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως . . . . . —

1-11 (1837-1846/7) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 2α>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

12 (1847/8) : Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

13 (1848/9) : Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

Περίοδος Β' : τόμος 14-25 (1858/59 - 1869/70) : 14 (1858/9) : Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859 . . . . . 15.—

15-25 (1859/60 - 1869/70) : Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1859/60, 1860/61, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλοῦνται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεῦχος . . . . . 15.—

Περίοδος Γ' : τόμος 26-74 (1870-1/1916/9) : 26-74 (1870/1 - 1916/9) : Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 - 1883, 1884 (δὲν πωλοῦνται), 1885-1894 - 1908 (δὲν πωλοῦνται), 1909-1915, 1916/9. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος . . . . . 100.—

Περίοδος Δ' : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.) : 75-107 (1920-1951) : Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44,

	Δραχμαὶ
1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον· ἑκαστος τόμος	100.—
108 (1952)	250.—
109-110 (1953-1954): 1953, 1954· ἑκαστος τόμος	100.—
111-113 (1955-1957): 1955, 1956, 1957· ἑκαστος τόμος	150.—
114, 115 (1958, 1959)	150.—
116 (1960): 1960	—
117 (1961): 1961	150.—
118 (1962): 1962	—
119-120 (1963-1964): 1963, 1964 (ὕπὸ ἐκτύπωσιν)	—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμελεία Ἀναστασίου

<i>Κ. Ὁρλάνδου</i>] κατὰ τὸ ἔτος 1954	25.—
» » » 1955 (ὕπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1956 (ὕπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1957	50.—
» » » 1958	75.—
» » » 1959	80.—
» » » 1960, 1961	120.—
» » » 1962, 1963, 1964	100.—
» » » 1965 (ὕπὸ ἐκτύπωσιν)	—

B. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες α' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . . 15.—

5. Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860 . . . . . 15.—

7. *Εὐθύμιος Καστόρχης*· *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτηῶντος*. Σχῆμα 8ον, σελίδες F + 130. 1879. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

7A. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται) . . . . . —

8. *A. G. Lolling*· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 54.—

9. *Π. Καββαδίας*· *Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

Δραχμαὶ

10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900 . . . . . 15.—
- 10Α. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) +11. (Δὲν πωλεῖται) —
11. *Comptes rendus du Congrès internationale d'archéologie, Ière session: Athènes 1905*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 50.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος· Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 120.—
13. P. Kavvadias + G. Kawerau· *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890*. Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890· Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-1907 . . . . . 300.—
14. Χρῆστος Τσοῦντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι Γ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . . 300.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . . 90.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας· Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . . 30.—
- 16Α. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
- 16Β. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . . 45.—
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . . 4.50
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917 . . . . . 15 —
20. Βαλέριος Στάης· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
21. Georgius P. Oeconomus· *De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . . 18.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923 . . . . . 30.—

Δραχμαὶ

23. **Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος**· Γραφαὶ σιγῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθεται 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928 . . . . . 450.—
24. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928 . . . . . 75.—
25. **Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος**· Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομαὶς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϛ' + 257, πίνακες 5. 1930 . . . . . 75.—
26. **Ἰωσήφ Χατζηδάκης**· Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 . . . . . 18.—
- 26A. **Γεώργιος Σωτηρίου**· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (=ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931 . . . . . 300.—
27. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 . . . . . 40.—
28. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, 9η τοῦ 23η Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14. [1942] . . . . . 10.—
- 28A. **Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937**. Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937 - 1952]. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
29. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ' + 102, εἰκόνων 1. 1949 . . . . . 50.—
30. **Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος**· Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηναίας Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950 . . . . . 50.—
31. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος**· Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλῦπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + 47, πίνακες 27. 1950 . . . . . 140.—
32. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϝ' + 131, εἰκόνες 8. 1951 . . . . . 60.—
33. **Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος**· Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες Ϝ' + 144, εἰκόνες 76. 1951 . . . . . 200.—
34. **Μάρκελλος Μισός**· Ἀργολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952 . . . . . 120.—
35. **Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου**· Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952 . . . . . 250.—

Δραχμαὶ

36. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος** Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952)+Β' (1954), σελίδες 605+κῆ', εἰκόνες 549, πίνακες Α+Β καὶ «Εὐρετήριο» τοῦ Α' καὶ Β' Τόμου (1957), σελίδες 136 . . . . . 500.—
37. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος** Τὰ ὕλικά δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα.
Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός, Σχῆμα 4ον σελίδες 154. 1955 . . . . . 150.—
» 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι, σελίδες 426 1959-60 . . . . . 350.—
38. **Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος** Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε'+238, εἰκόνες 142. 1956 . . . . . 100.—
39. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς** Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἑλευσίνος. Σχῆμα 4ον. Σελίδες ιε'+135, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α+Β. 1957 . . . . . 270.—
40. **Ἀνδρέας Συγγόπουλος** Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον. Σελίδες μς'+380, πίνακες 72. 1957 . . . . . 500.—
41. **Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου** Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοχαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ια'+58, πίνακες 16. 1957 . . . . . 50.—
42. **Νικόλαος Μ. Βερδελῆς** Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+102, πίνακες 15. 1958 . . . . . 60.—
43. **Ἰωάννης Δ. Κοντῆς** Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+120, πίνακες 17. 1958 . . . . . 60.—
44. **Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης** Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79+πίνακες 6. 1958 . . . . . 50.—
45. **Χαρίκλεια Μπάρλα** Μορφή καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασιῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52+πίνακες 14. 1959 . . . . . 40.—
46. **Γεώργιος Σ. Δοντᾶς** Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108+πίνακες 40. 1960 . . . . . 80.—
47. **Δημήτριος Ἰ. Λαζαρίδης** Πήλινα εἰδῶλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83+πίνακες 34. 1960 . . . . . 75.—
48. **Σέμνη Καρούζου** Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ις'+140, πίνακες 93 καὶ ἔγχρωμοι. 1963 . . . . . 550.—
49. **Χρυσούλα Καρδαρᾶ** Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια'+310 παρένθ. πίν. Α+Β, πίνακες 14. 1963 . . . . . 325.—
50. **Νικόλαος Δρανδάκης** Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων τοῦ σωζομένου κυρίως ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+182, πίνακες 70. 100.—
51. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος** Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII+633. 1964 . . . . . 350.—
52. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος** Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρετῆς. Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, πίνακες 30 (1-20 ἔγχρωμοι), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII 1963 . . . . . ἄδετον 600.—
δεμένον 660.—

53. Σωτήριος Ἰ. Δάκαρης· Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες β' + 169, πίνακες 5. 1964	Δραχμαὶ —
54. Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ. Ὁρλάνδον· Τόμ. Α'. 1965	400.—
Τόμ. Β' καὶ Γ' (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	—
55. Ἀριστείδης Πασαδαῖος· Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας	—
56. Στυλιανὸς Ἀλεξίου· Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπά). (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	—

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὀδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Δὲν πωλεῖται)	—
2. Κ. Kourouniotes· Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1963	56.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὀδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950	45.—

Δ. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται) . . . . .

2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται) . . . . .

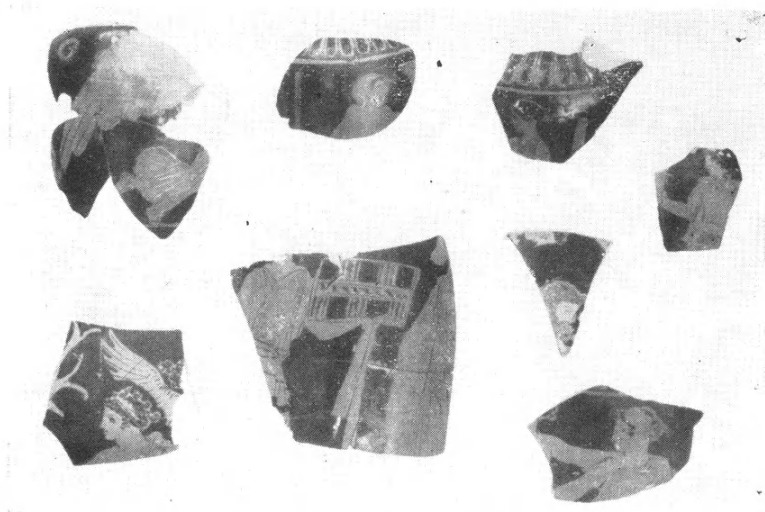
3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1959. (Δὲν πωλεῖται) . . . . .

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα:

4. Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 56.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (116) τόμος τῇ 28 Φεβρουαρίου 1966

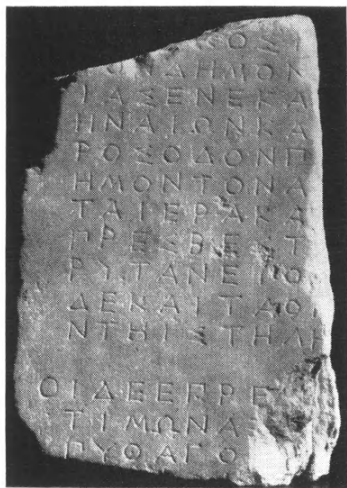
α. Τμήματα ἐρυθρομόρφων λουτροφόρων.

β. Τμήματα κλασσικῶν ἀγγείων, προσωπέων καὶ εἰδωλίων.

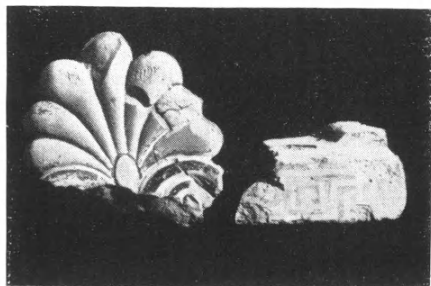
α. Τμήματα πινακίου με ἐγχάρακτον ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν Ἀφροδίτην.

β. Τμήμα ψηφίσματος πρὸς τιμὴν ἄγνωστου.

γ. Τμήμα ἐπιγραφῆς.

δ. Πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

α. Ἀποψις τῶν Ἀστυδε Πυλῶν.

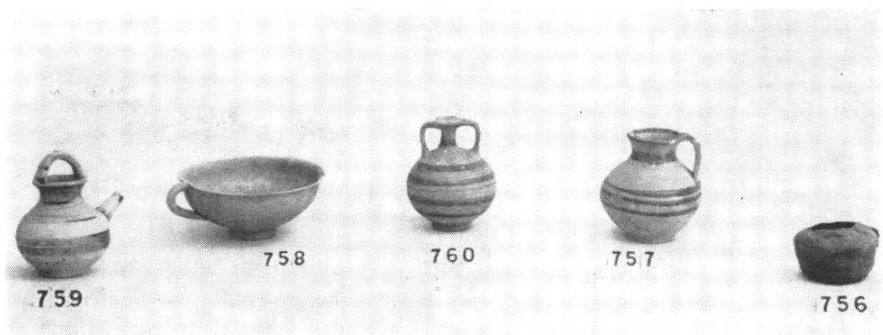

β. Δοκιμαστική ἔρευνα παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Πεισιστρατείου τείχους.

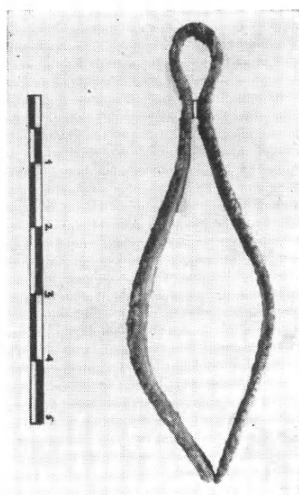
α. Τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου 104 τῆς Περαιτῆς.

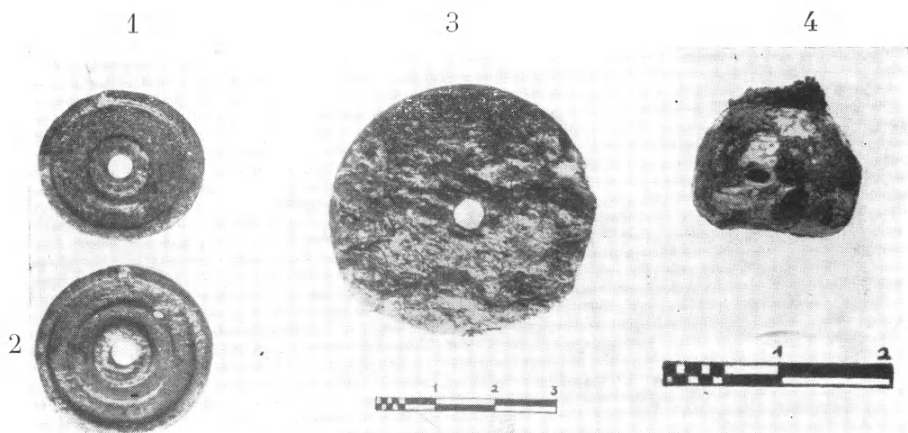
β. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου 104 τῆς Περαιτῆς.

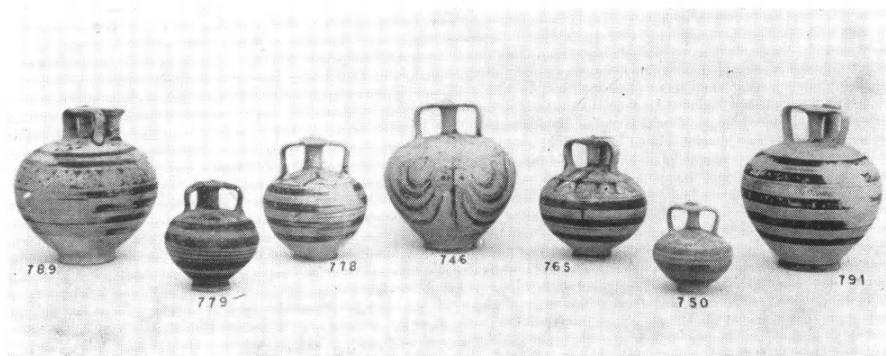
α. Χαλκούν ποτήριον ἐκ τοῦ τάφου 104.

β. Τριχολαβίς ἐκ τοῦ τάφου 101.

γ. 1-3. Ἐλεφάντινα δισκάρια ἐκ τοῦ τάφου 108 τῆς Περαιτῆς. 4. Ψῆφος ἐξ ὑαλομάζης με ὑπόλειμμα σιδηροῦ στελέχους.

δ. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Περαιτῆς.

α. Ύψος τοῦ ἀγγείου ὑπ' ἀριθ. 779.

β. Ὅστρακον ἐκ τοῦ τάφου 106.

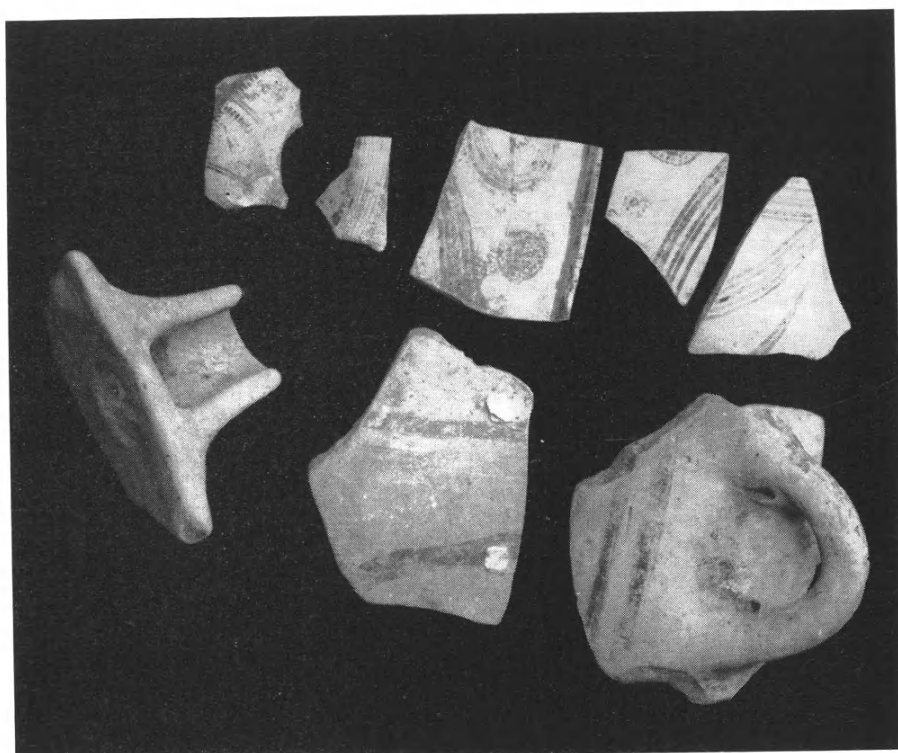
γ. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Περαιτῆς.

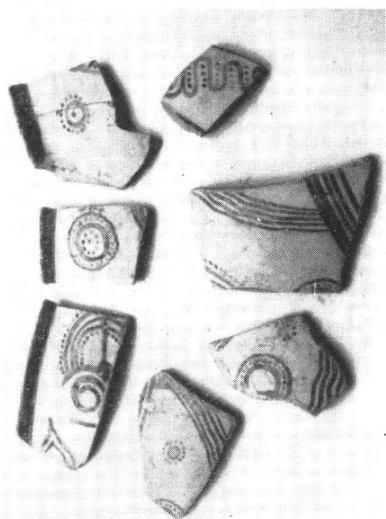
δ. Αἰγυπτιακὴ δέλτος ἐκ τοῦ τάφου 104.

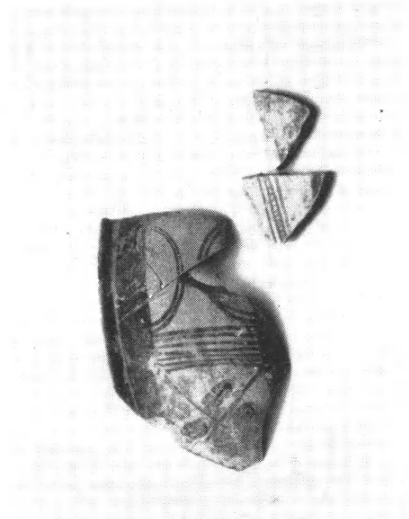
ε. Πῶμα τοῦ ἀγγείου ὑπ' ἀριθ. 761.

α. Γραπτά ὄστρακα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν θυρωρεῖον τῆς νοτίας εἰσόδου τῆς ἀγορᾶς.

β. Γραπτά ὄστρακα εὑρεθέντα πλησίον τῶν δωματίων τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου.

γ. Γραπτά ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑποστέγου τῆς βορείου πύλης τοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως.

Ἡ δυτικὴ πύλη ἢ πύλη τῆς Συκῆς καὶ ἡ λιθόστρωτος ἀντὶ τῆς δίοδου.

“Αποψη της δυτικής πύλης από το εσωτερικού της ακροπόλεως, ήτοι απ’ Ανατολίων, μετά της επικλινούσας αυτής ανόδου και του παρ’ αυτήν άψιδωτού χτισμάτος.

α. Ὁ παρά τὴν δυτικὴν πύλην μικρὸς χριστιανικὸς ναός.

β. Ἡ νοτιά εἴσοδος τῆς καλουμένης ἀγορᾶς μετὰ τὰ ἐκατέρωθεν αὐτῆς θυρωρεῖα, ἀπὸ τὰ βορειοδυτικά.

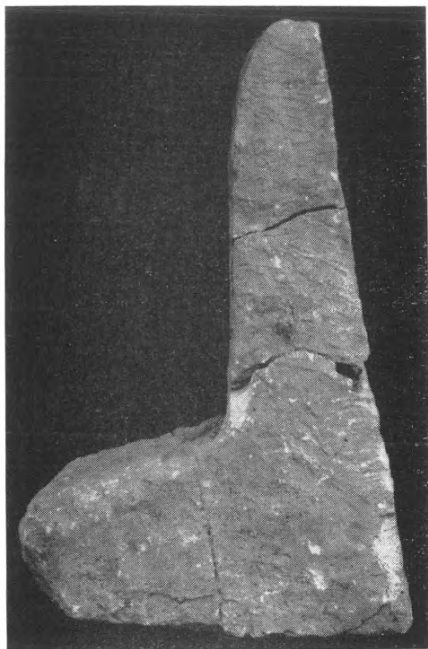

α. Ἡ νοτία εἴσοδος τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου μετὰ τοῦ θυρωρείου αὐτῆς, ἀπὸ τὰ Βορειοδυτικά.

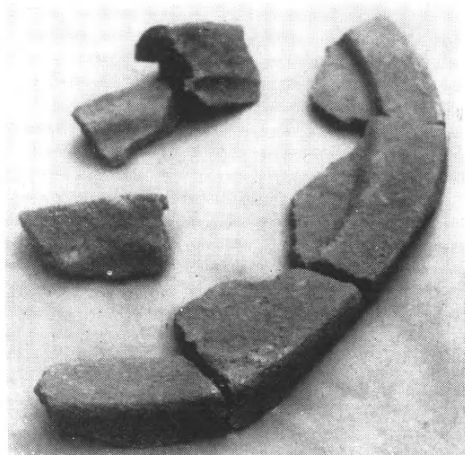

β. Τὰ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν εἴσοδον τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου δωμάτια (θυρωρεῖον καὶ ἀγγειοπλαστεῖον), ἀπὸ τὰ Βορειοδυτικά.

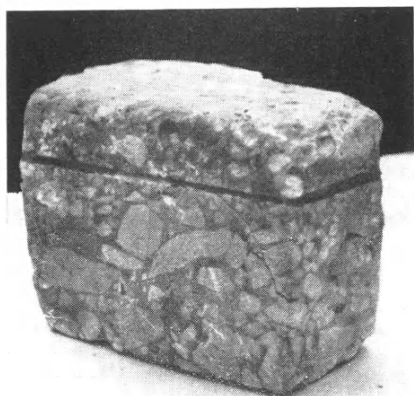

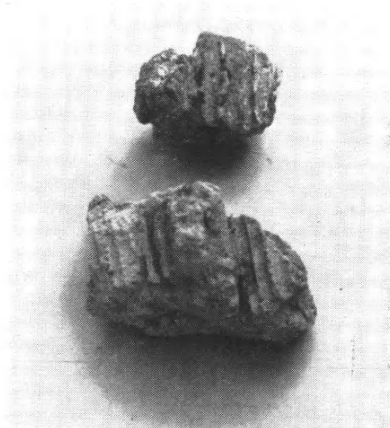
α. Τὸ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου ἀνευρε-
θὲν ἐκ πώρου λίθου κέρας.

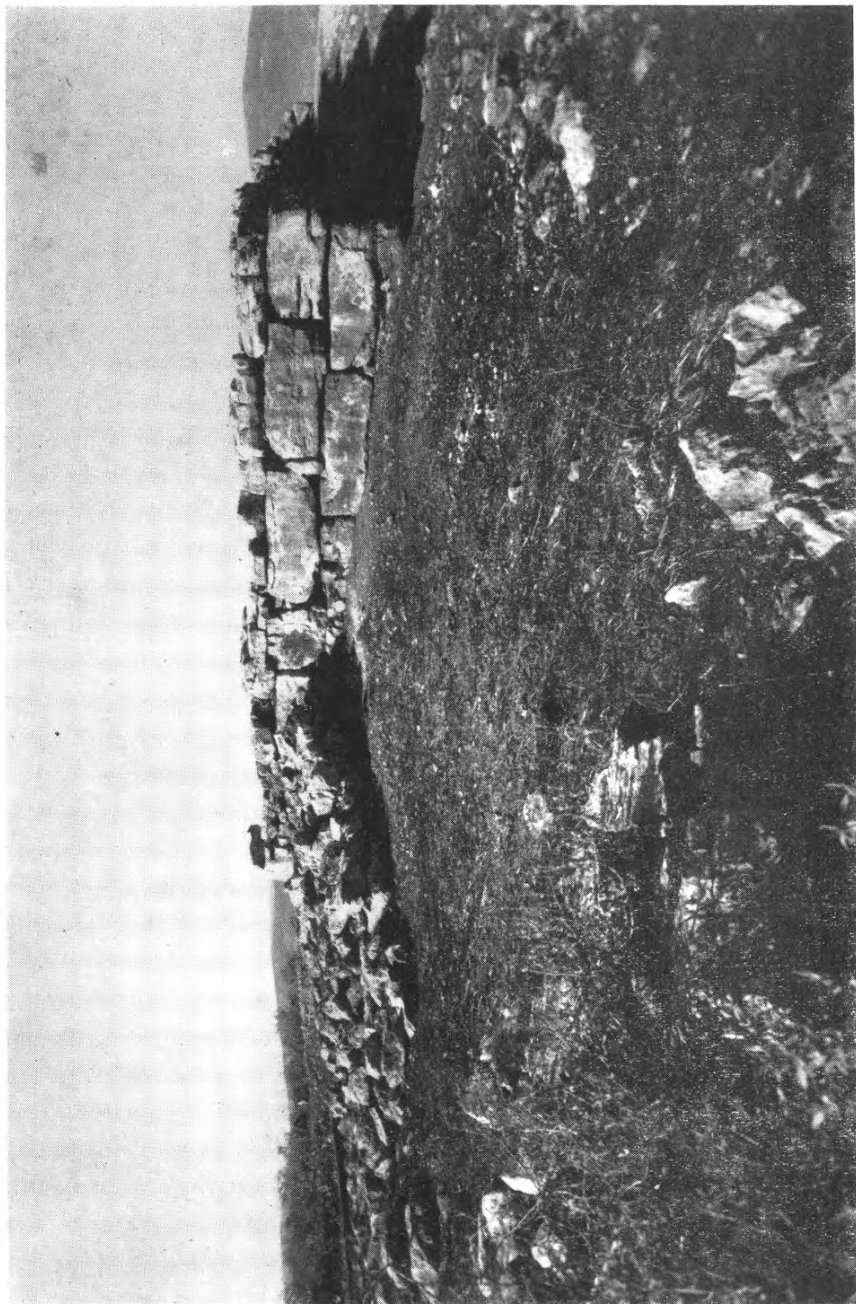
β. Τμήματα τραπέζης προσφορῶν εὐρεθέντα
εἰς τὸ πρὸς Βορρᾶν δωμάτιον τῆς ἀνατολικῆς
εἰσόδου τοῦ ἀνακτορικοῦ περιβόλου.

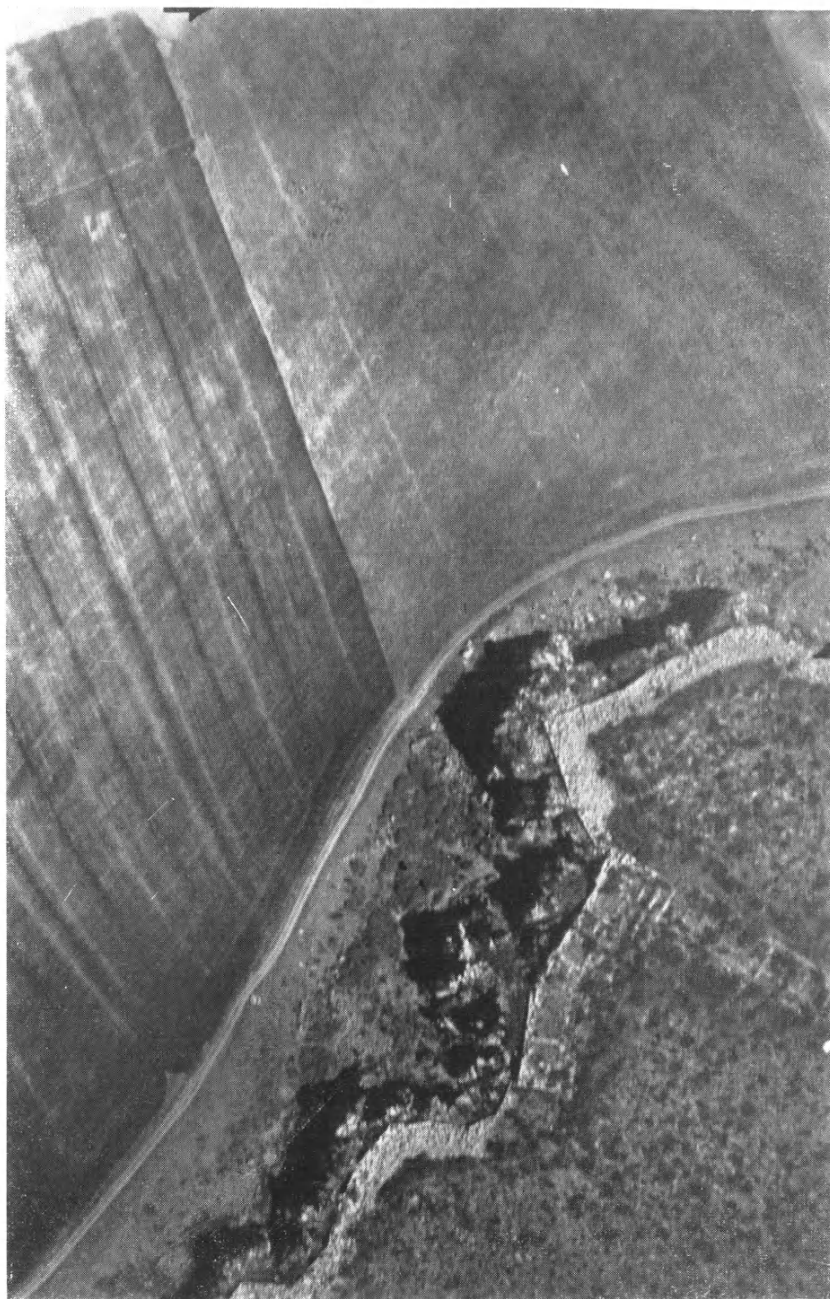
γ. Ἀμυγδαλίτης λίθος προερχόμενος
ἐκ τοῦ ἀνακτόρου.

δ. Πλίνθοι ἐκ τῶν τοίχων τοῦ ἀνακτόρου.

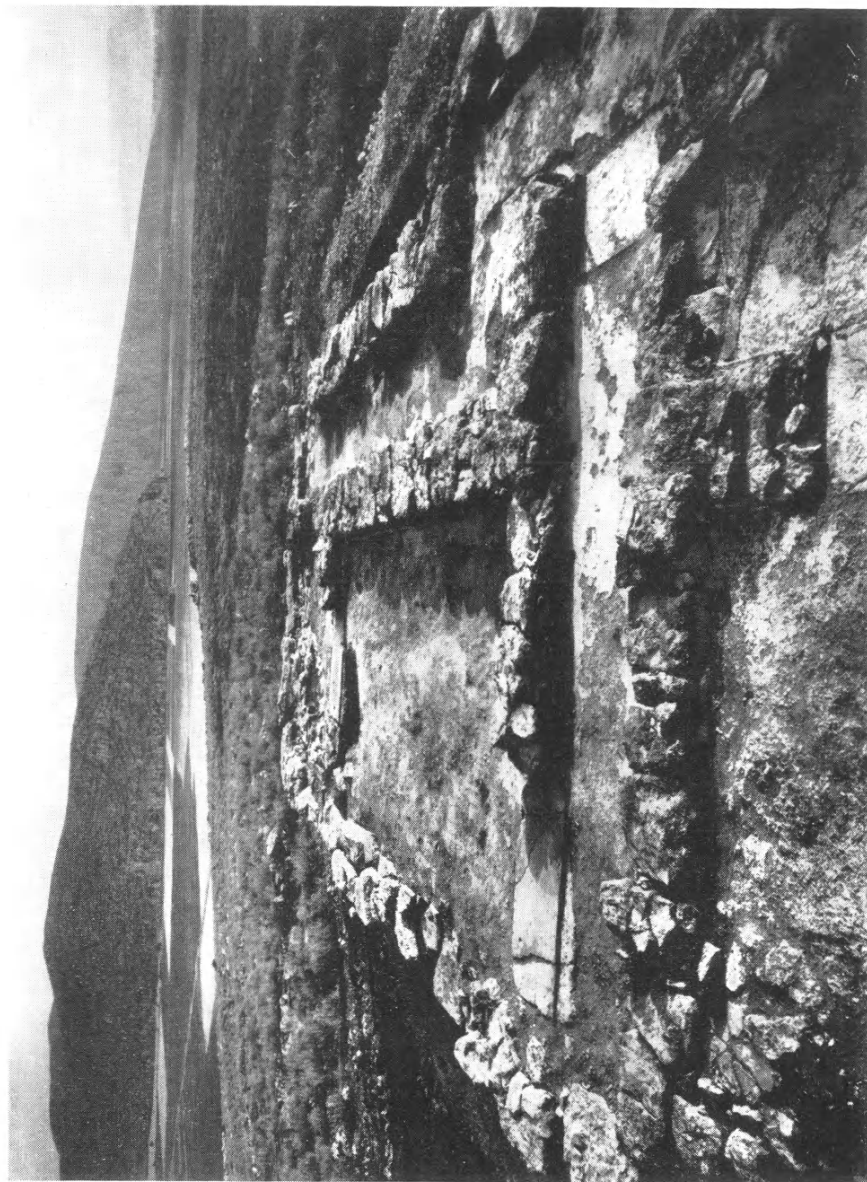
‘Η ἐπιπλυνὴ λίθινη ἄνοδος κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

Τὸ ἀνάκτορον καὶ τὰ ἐκτετέροθεν αὐτοῦ σκέλη τοῦ περιβόλου τῆς ἀεροπόσεως πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν μὲς, ἀπὸ ἀεροπλάνου.

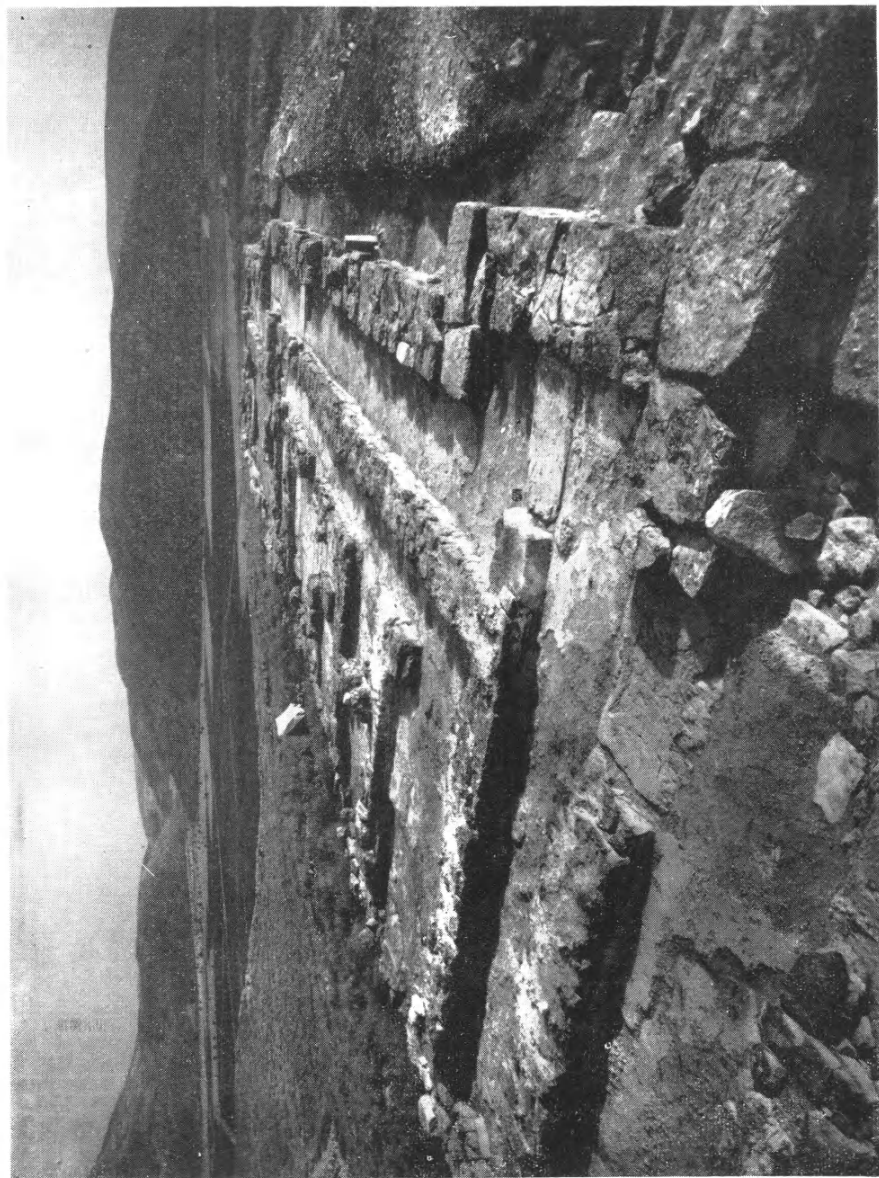

(1) διάδρομος, ο πρόδρομος και το μέγαρον της βορείου πτέρυγος μετά του κατωφλίου της τριτύρου εισόδου του. "Αποψις από Δυσιών.

Τὸ μέγαρον καὶ ὁ διάδρομος τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ἀποψὲς ἀπὸ Βορρῶ.

Ἡ ἀνατολική πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τῶν θαυματίων καὶ τοῦ διπλοῦ διαδρόμου τῆς, ἀπὸ βορρᾶ.

”Αποψίς ἀπὸ Νότου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τῶν διαδρόμων καὶ τοῦ πλήθους τῶν δωμάτων τῆς πρὸ τῆς προστατευτικῆς καλύψεως τῶν διασωθέντων θαπέδων.

α. Ἡ βόρειος πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου ἀπ' Ἀνατολῶν. Εἰς τὸ βάθος τὸ μέγαρον.

β. Ἡ βόρειος πτέρυξ τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τὴν προστατευτικὴν κάλυψιν τῶν δαπέδων. Ἐμπρὸς διακρίνεται καλῶς τμήμα τοῦ μεγάρου καὶ τοῦ τριπλοῦ αὐτοῦ κατωφλίου, καθὼς καὶ τοῦ προδόμου μετὰ τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου του.

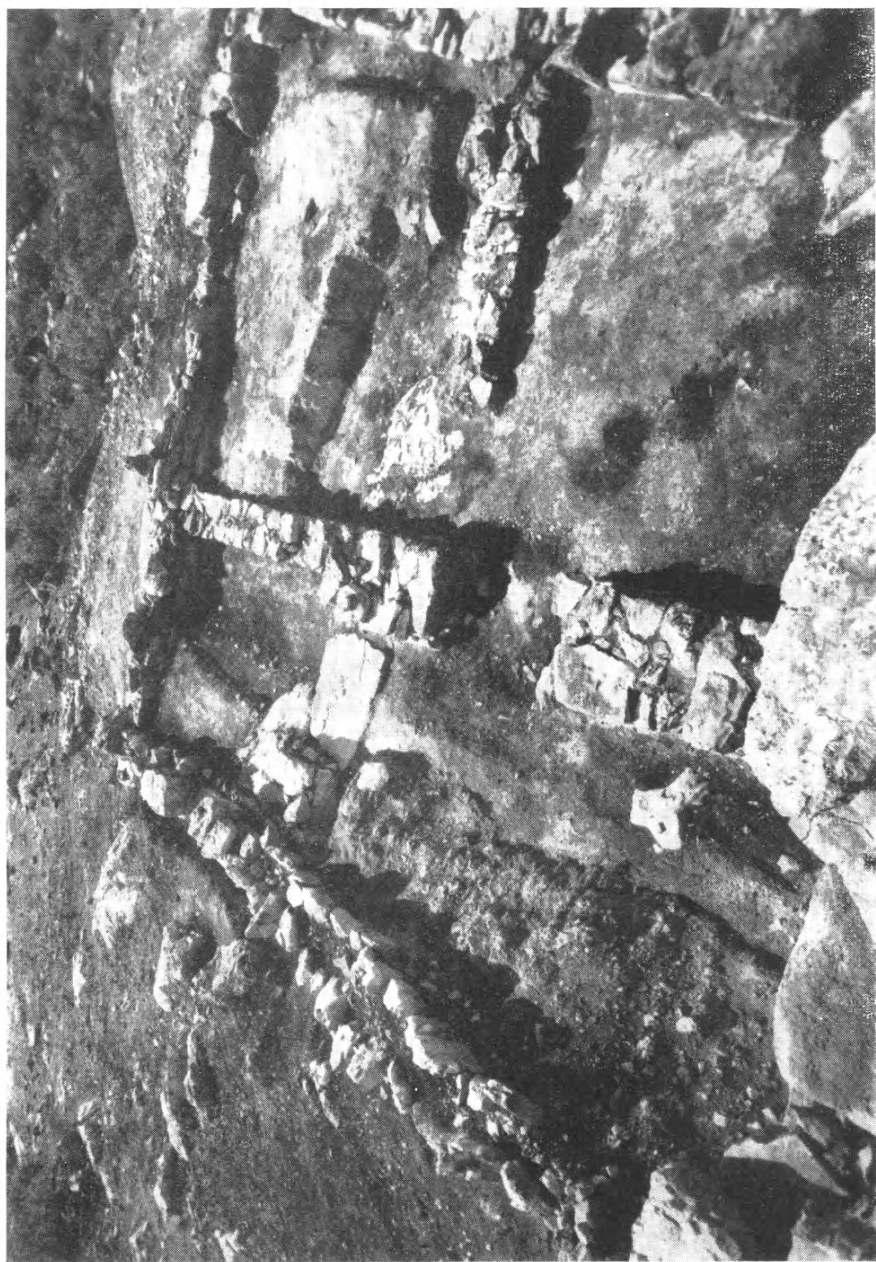

α. Οἱ ἀπογευτικοὶ ἀγωγοὶ τῆς βορείου πτέρυγος.

β. Ἡ δυτικὴ ἄκρη τοῦ ἀνακτόρου μὲ τὸν θαυμασίως διατηρηθέντα ἀναλημματικὸν τοῦ τοῖχον καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν βοηθητικὰ κτίσματα.

Τὰ ὑπὸ τὴν δυτικὴν ἄκρην τοῦ ἀνακτόρου βορθητικὰ κτίσματα, ὅπως φαίνονται ἀπὸ τοῦ ὑπὲρ αὐτὰ ὑψομένου ἀναθηματικοῦ τοίχου.

α. Ὑποψὶς ἀπὸ Βορρᾶ τοῦ ναοῦ τῆς Αὐλιδείας Ἀρτέμιδος καὶ τῶν πρὸς Νότον αὐτοῦ ἀνασκαφέντων κτηρίων.

β. Τὸ κτήριον Ν, ὅπου ὁ κεραμικὸς κλίβανος, καὶ τμήμα τοῦ κτηρίου Π, ἀπ' Ἀνατολῶν.

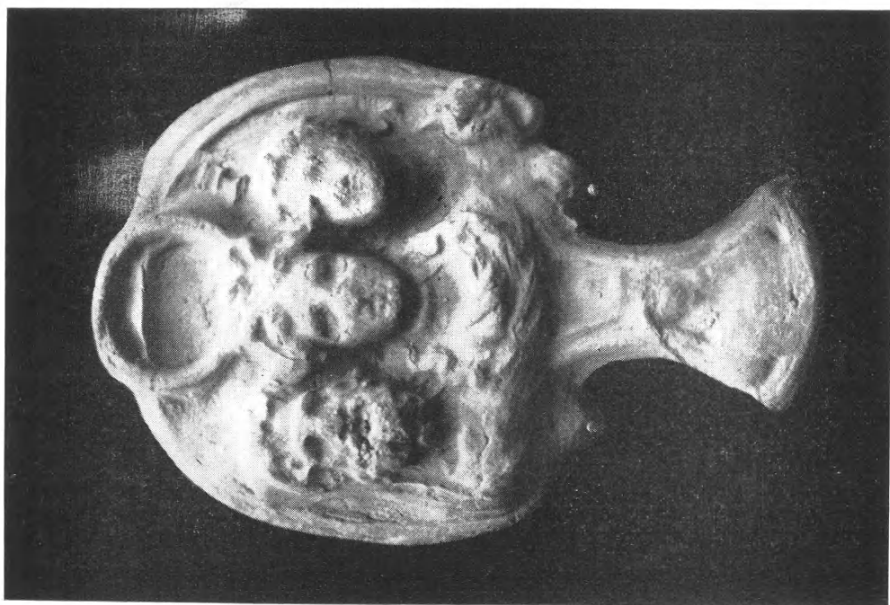

α. Τὸ νότιον τμήμα τοῦ κτηρίου N καὶ τὸ κτήριον II ἀπὸ Δυσμῶν μὲ τὸν μεταξὺ αὐτῶν μεσολαβοῦντα διάδρομον καὶ τὴν ἔναντι αὐτῶν πρὸς Ἐνατολάς ὑψουμένην προϊστορικὴν ἀκρόπολιν.

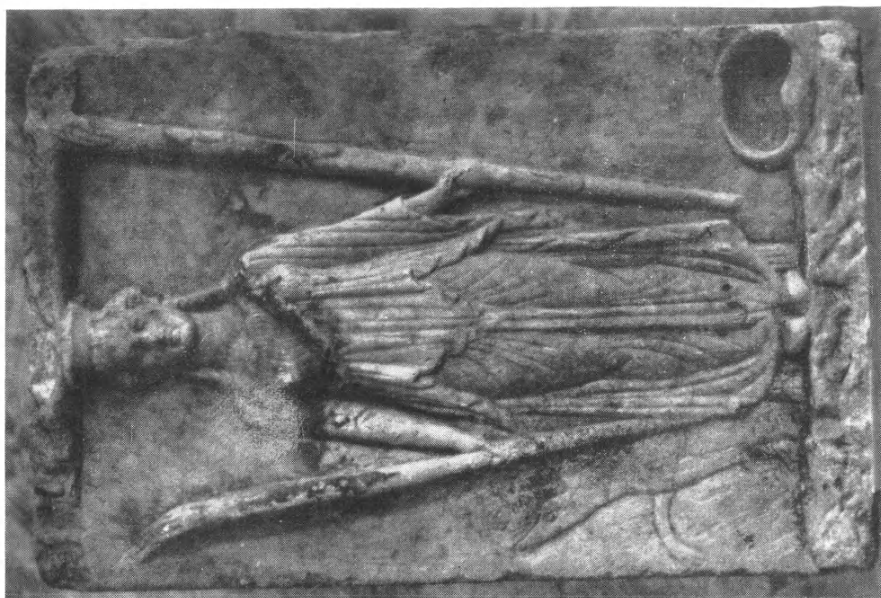

β. Τὸ κτήριον M — καταγώγιον — ἀπὸ τὰ Βορειοδυτικά.

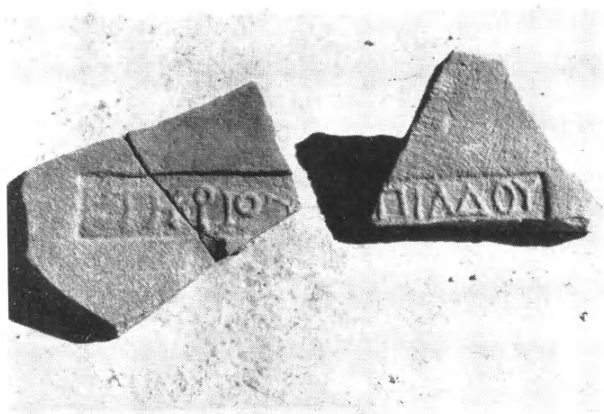

α. Πήλινον ειδώλιον ἐκτυπωθὲν διὰ τῆς εἰς τὸ κτήριον Π εὐρε-
θείσης μήτρας. Σὺμπλεγμα Ὀκεανοῦ, Σελήνης καὶ Ἐνδυμίωνος;

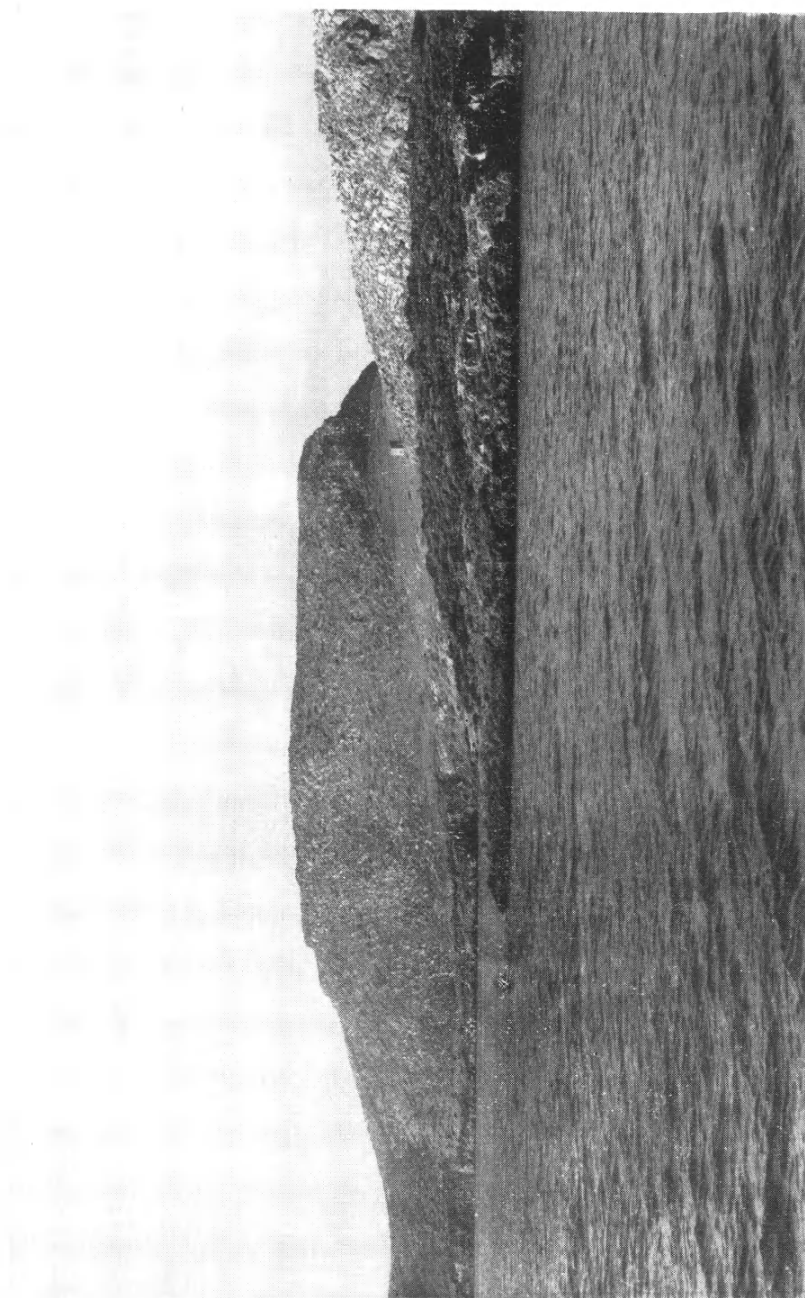
β. Ἀρτεμις φωσφόρος ἢ Ἑκάτη ἐκ τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολο-
γικοῦ Μουσείου (προεργασμένη πιθανὸν ἐκ Θήρας).

α. Τεμάχια ἐνεπιγράφων κεράμων ἐκ τοῦ κτηρίου Π.

Τὸ κτήριον Μ ἀπ' Ἀνατολῶν μετὰ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ συνεχομένου κτηρίου Π.

Η πρότυποειρήνη ἀρχαῖα τοῦ Αὐλίδος καὶ τὴν ἐπὶ τὴν ἐπίπεδον αὐτῆς κορυφὴν καὶ τὴν πρὸς Νότον διαχωρι-
μένην τριπλῶν σιφώνων τοῦ τείχους αὐτῆς, ἀπὸ θαλάσσης.

α. Ἡ εἴσοδος καὶ ὁ μυχὸς τοῦ λιμένος Μικροῦ Βαθέος καὶ τὸ ὕπερθεν αὐτοῦ, πρὸς Δυσμάς, ὑψούμενον Μεγάλο Βουνό, ὅπου ἡ ἱστορικῶν χρόνων ἀκρόπολις τῆς Αὐλίδος.

β. Ἡ δεξιὰ τῶν εἰσπλέοντι ἀπόκρημνος ἀκτὴ τοῦ Μικροῦ Βαθέος, τὴν ὁποίαν κατέφραγε τὸ Ἐργοστάσιον Τσιμέντων ἐξαφανίσαν τελείως τὸ ἐπ' αὐτῆς μυκηναϊκῶν χρόνων νεκροταφεῖον.

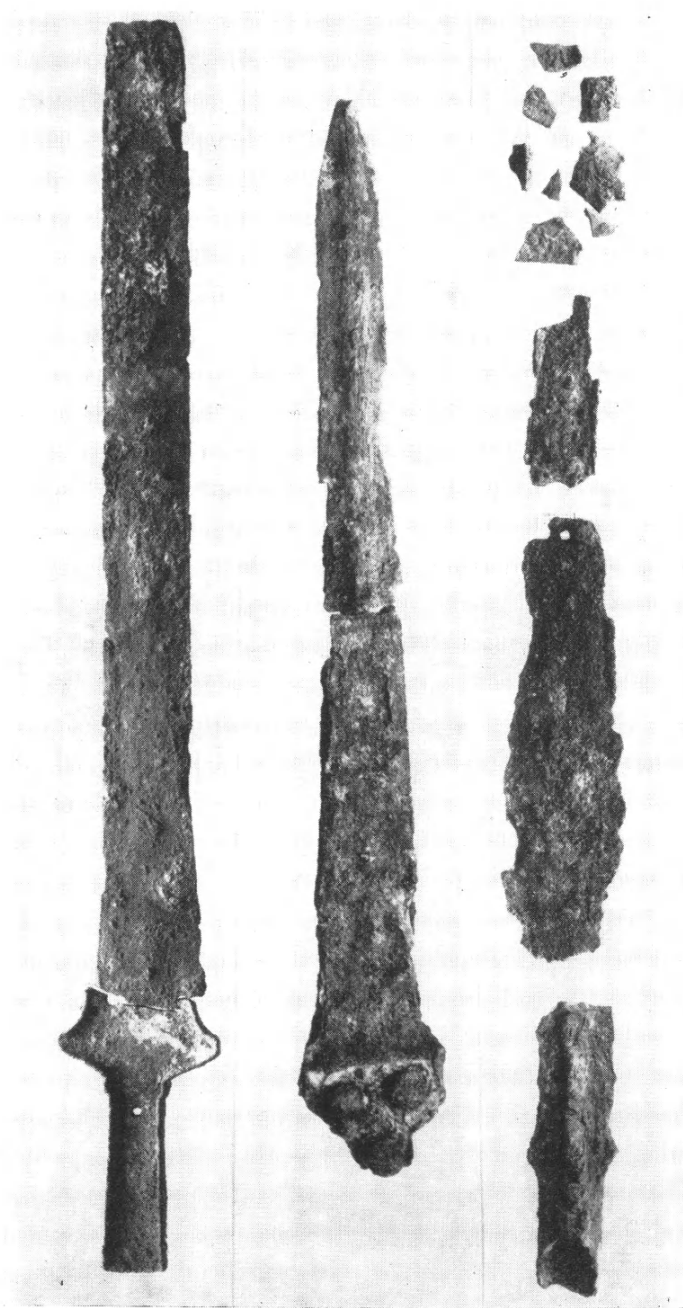

α

β

α. β. Ἀγγεῖα ἐκ τῶν διασωθέντων κτερισμάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου.

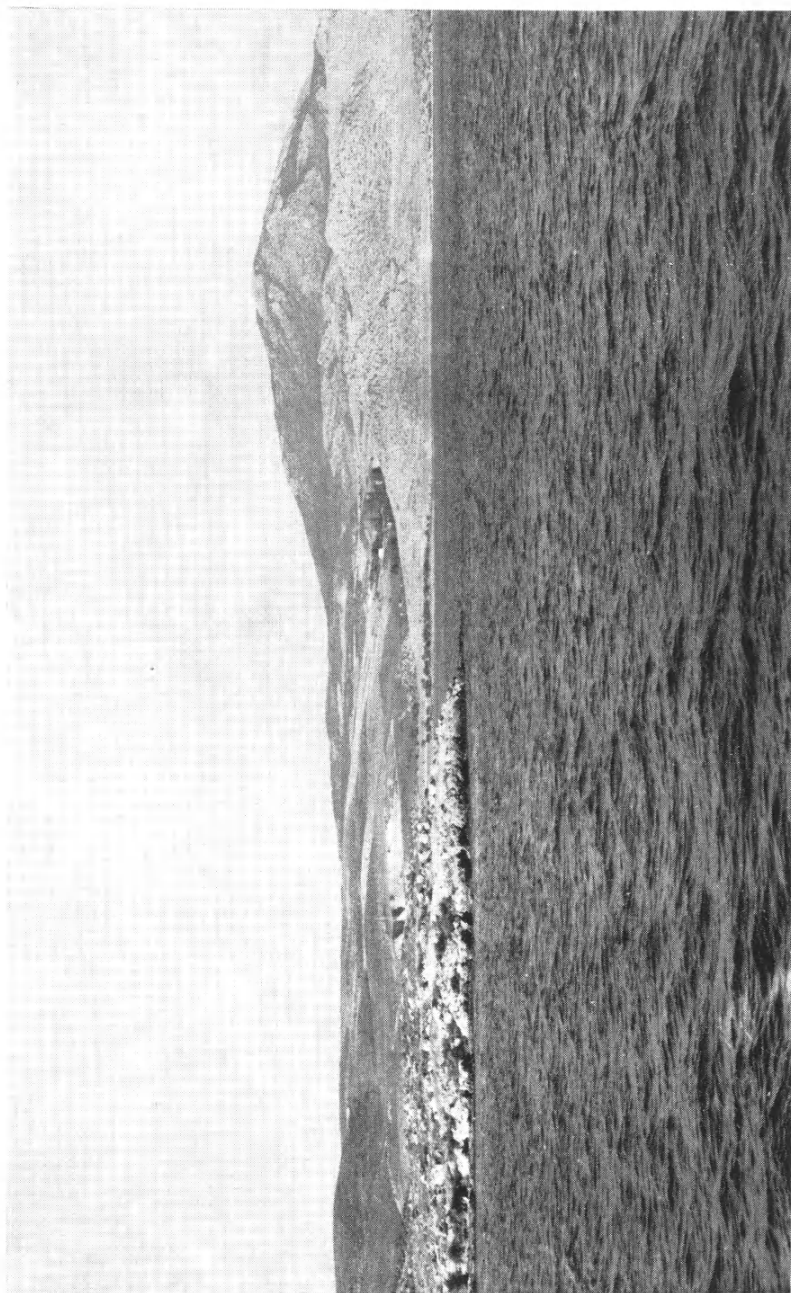
Είδη ἐκ τῶν διασωθέντων κτερισμάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου.

α. Τὸ Μεγάλο Βαθὺ μετὴν ἀμμώδη αὐτοῦ παραλίαν, ἀπὸ Δυσμῶν.

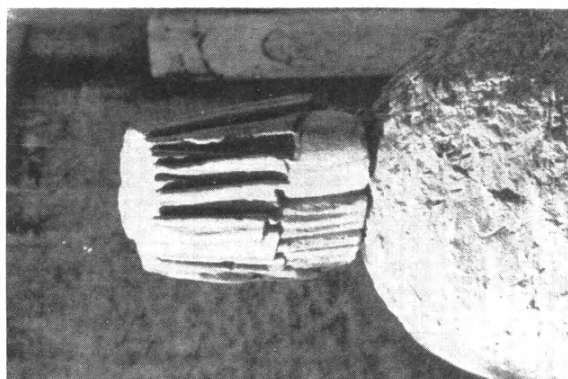
β. Ἡ βραχώδης καὶ ἀπόκρημνος ἀνατολικὴ κλιτὺς τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως τῆς Αὐλίδος, ἀπὸ θαλάσσης.

Ἡ εἰσόδος τοῦ Μεγάλου Βαθέως καὶ εἰς τὸ βάθος ἡ σύνδεστος χαράδρα μὲ τὸν βυζαντινὸν ναῖσκον τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

α. Ἀνδρικός κορμός περιβεβλημένος ἱμάτιον, με γυμνὸν τὸ στήθρον (ΠΑΕ 1956, σ. 102-104).

β. Τμήμα κορμοῦ Ἀρτέμιδος ἐκ τῶν πρῶτων ἀνασκαφῶν, μὴ δημοσιευθὲν.

γ. Τμήμα ποδὸς ἀνδρικοῦ ἀνδριάντος με κομψήν καὶ ἀσυνήθη ὑπόθεσιν.

α. Τμήμα τοῦ τείχους τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως.

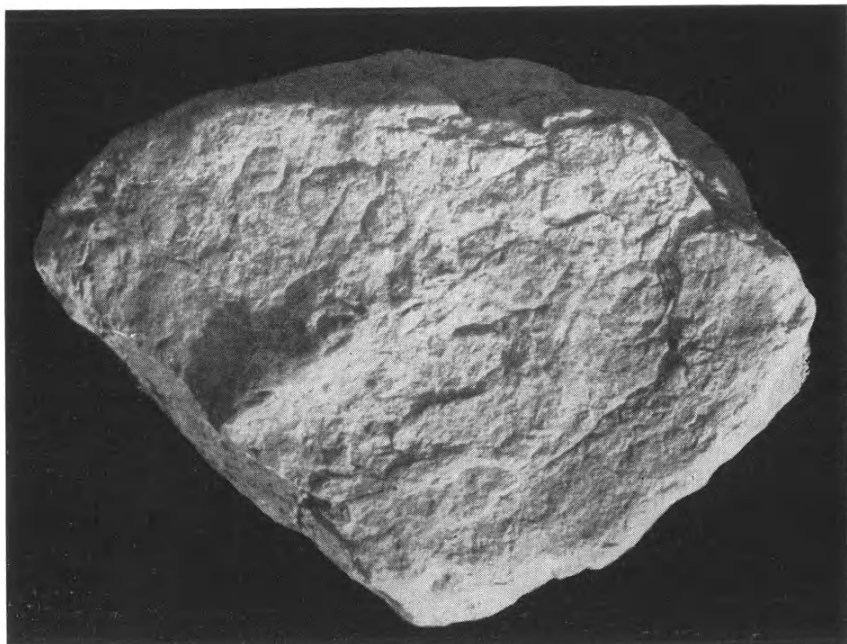

β. Τμήμα τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

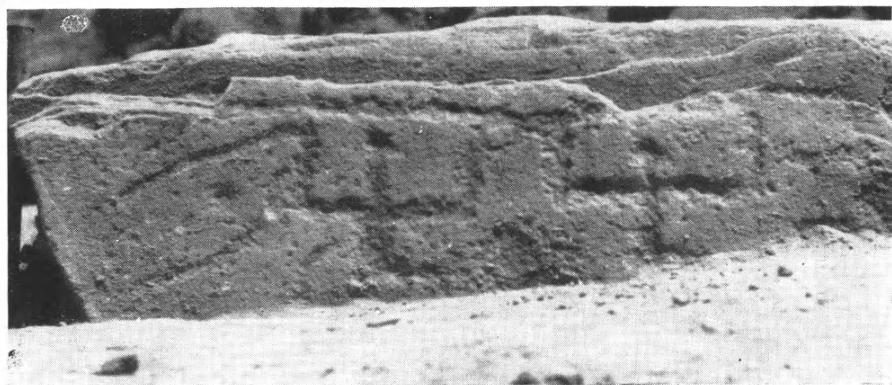

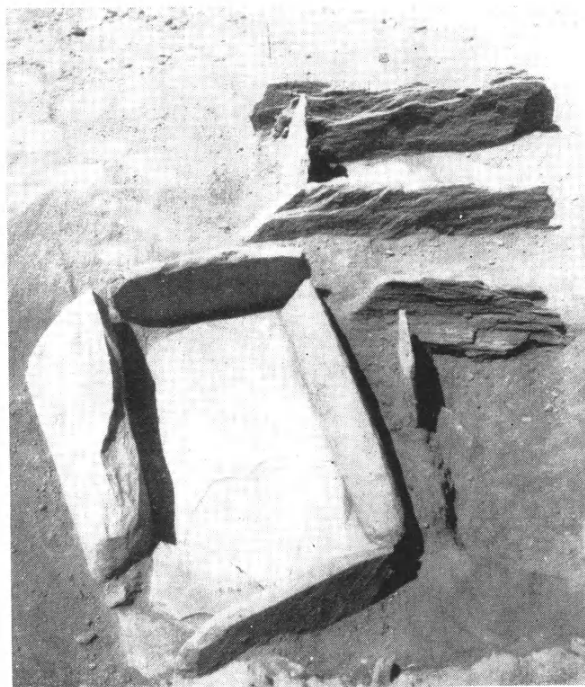
α. Τὰ πρὸς Βορρᾶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος διατηρηθέντα τμήματα τοῦ λουτροῦ τῶν ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων.

β. Λίθος εὑρεθείς κατὰ χώραν παρὰ τὴν Κρήνην φέρων τὴν ἐπιγραφὴν $\Sigma\Theta\Theta\Theta$ (ΠΑΕ 1958, σ. 48).

α. Ἐγχάρακτα (προϊστορικά) σήματα ἐπὶ λίθου πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος.

β. Πρωτογεωμετρικοὶ παιδικοὶ τάφοι Ἰωλκοῦ.

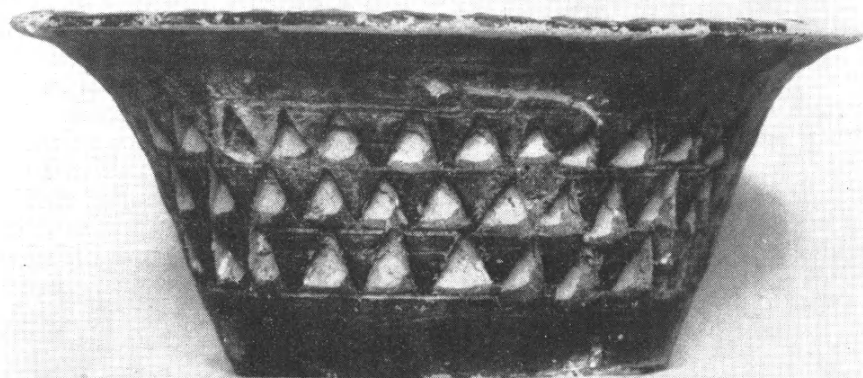
α. Πρωτογεωμετρικὸν χειροποίητον ἄγγεϊον μετὰ ποδῶν ἐκ τοῦ τάφου Ι.

β. Οἰνοχόη ἐκ τοῦ τάφου Ι.

γ. Τάφος ΧΙΙ.

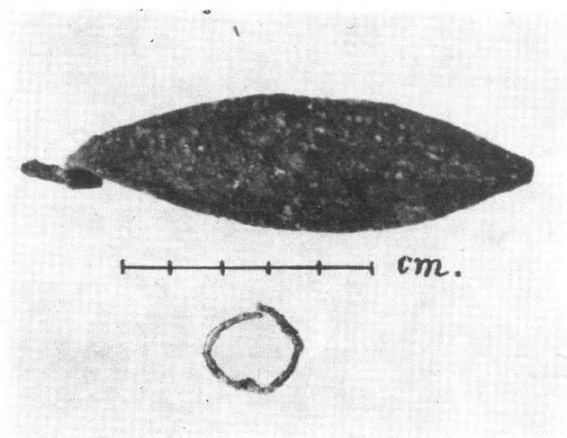
α. Κάλαθος πρωτογεωμετρικός.

β. Κύπελλον ἐκ τοῦ τάφου XII.

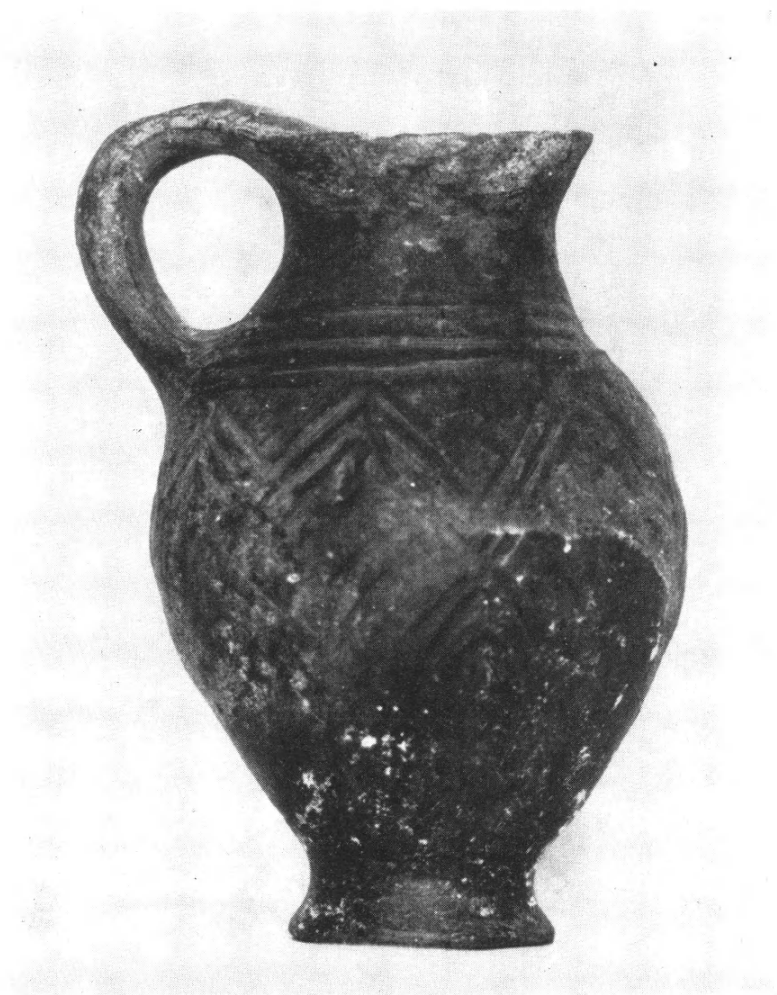
α. Πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα τάφου XII (τὸ 4 ἐκ παραμερισμένης ταφῆς).

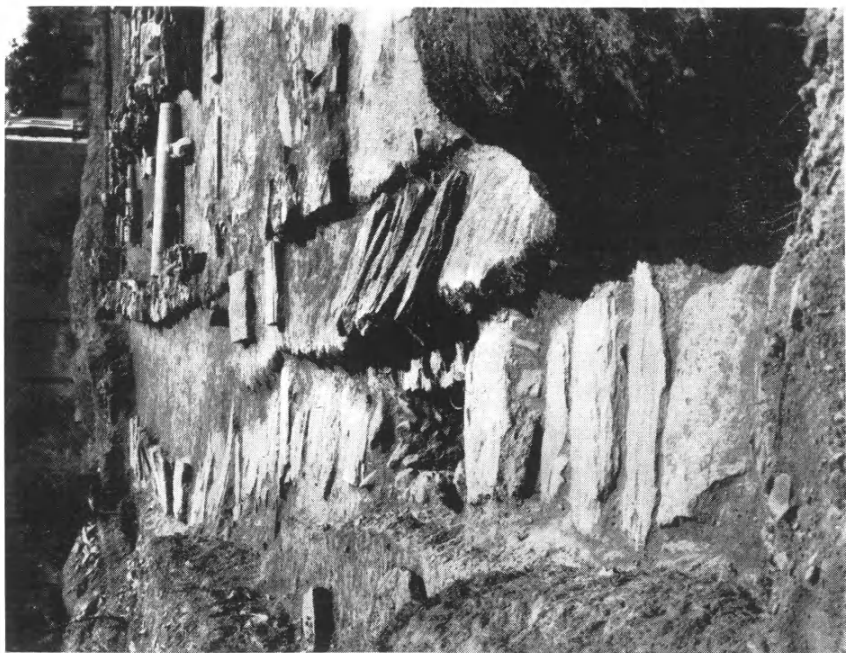
β. Χαλκῆ φυλλόσχημος πύρπη καὶ χαλκοῦς δακτύλιος τάφου XII.

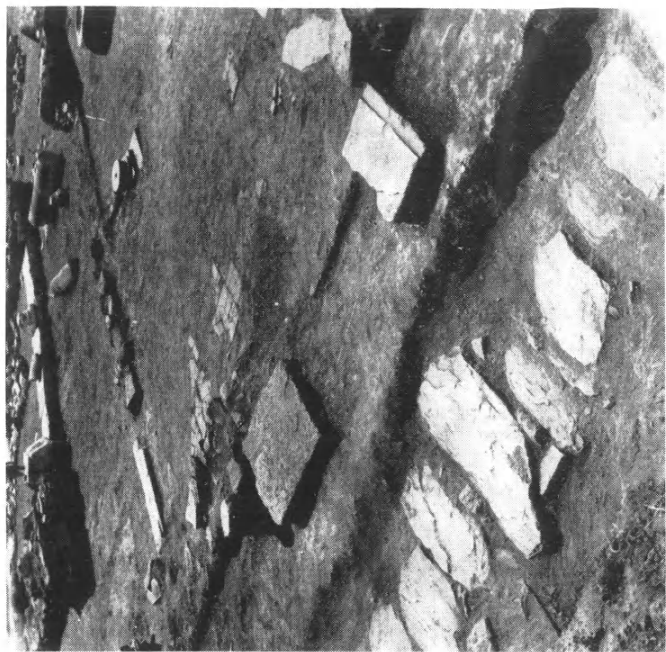
γ. Λεκανὶς ΥΕ ΠΙΒ.

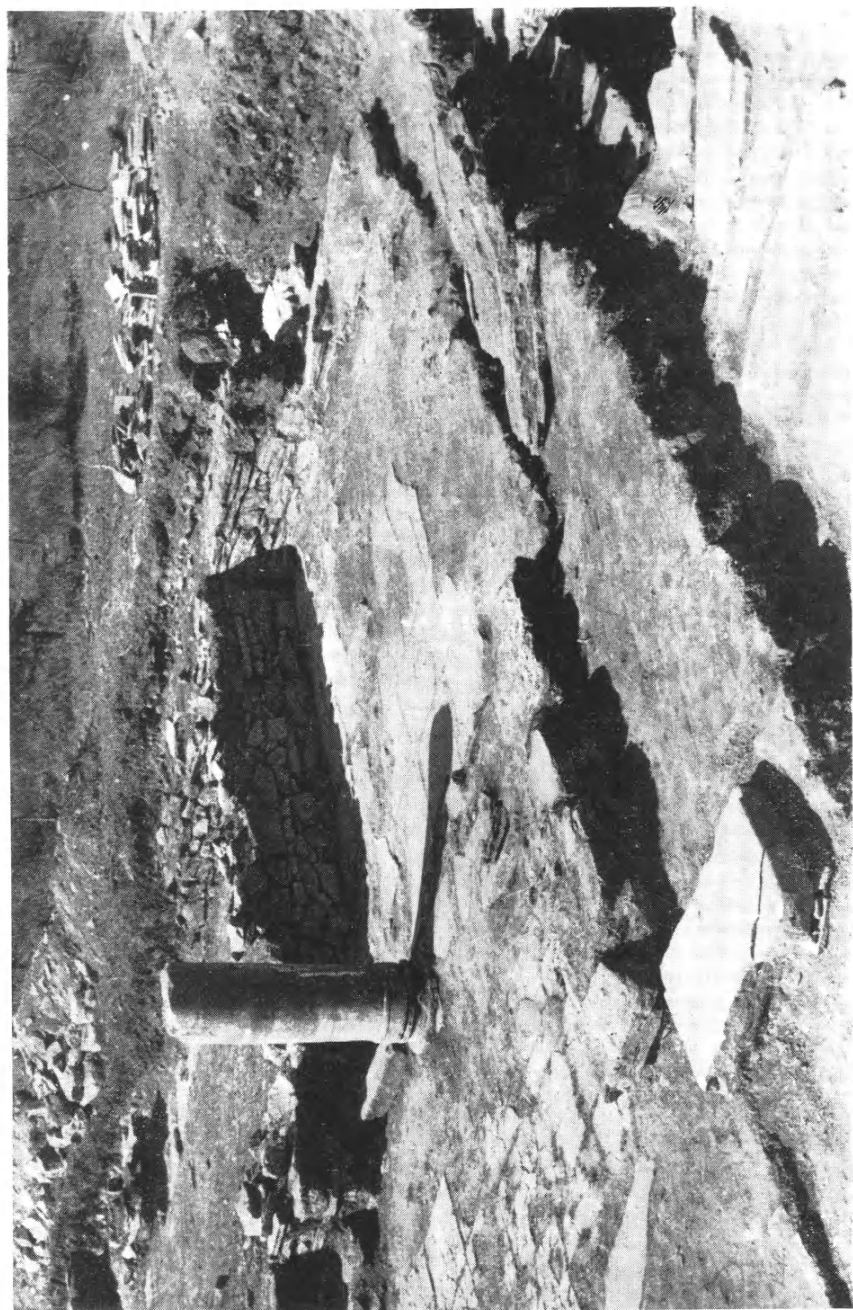
Χειροποίητον πρωτογεωμετρικὸν ἀγγεῖον μετ' ἀντακωτῆς κοσμήσεως.

α. 'Αποχευεντικός άγωγός βορείως τής βασιλικής Β.

β. Θύρα εις τήν βορείαν πλευράν τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Β.

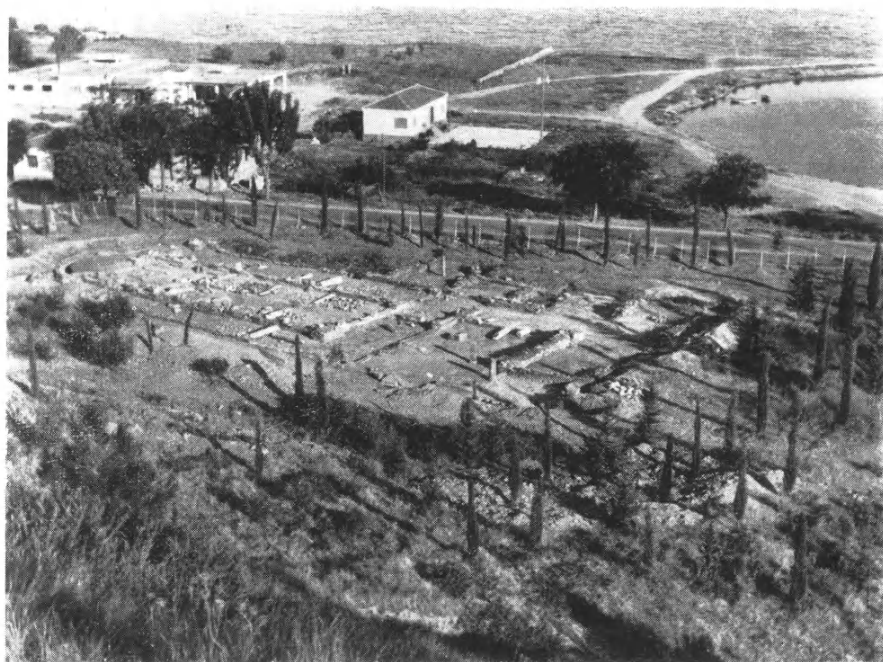

‘Ο άποκαλυφθείς βόρειος τοίχος τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς Β.

α. Ἡ βασιλικὴ Β μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἀπὸ Ἀνατολῶν.

β. Ἡ βασιλικὴ Β μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἀπὸ ΒΔ.

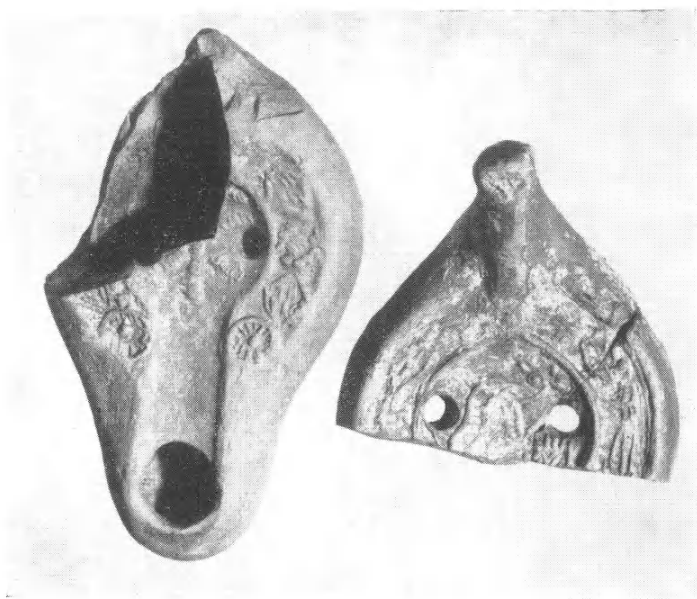

α. Κλίμαξ τοῦ κοσμικοῦ κτίσματος.

β. Δεξαμενή.

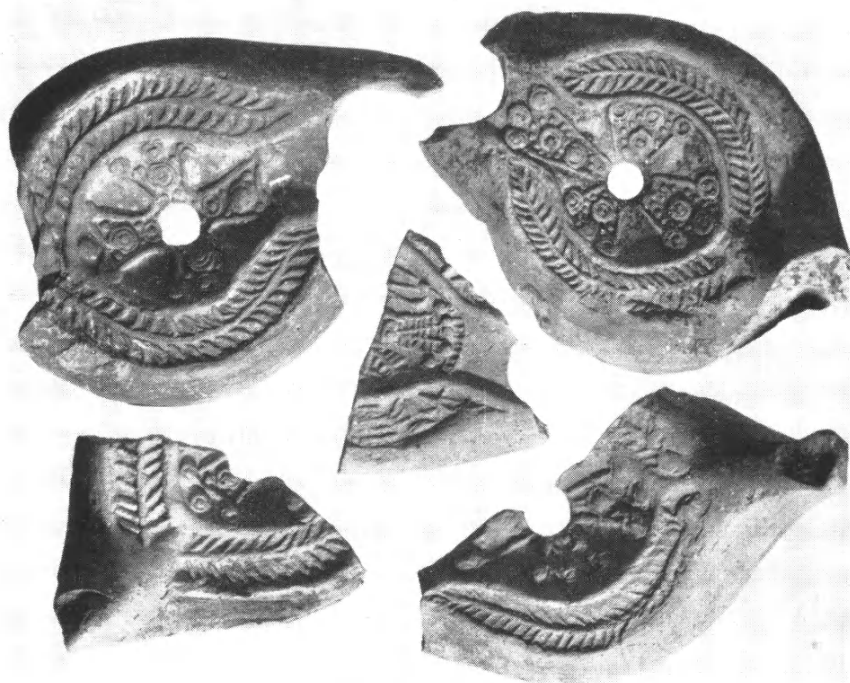

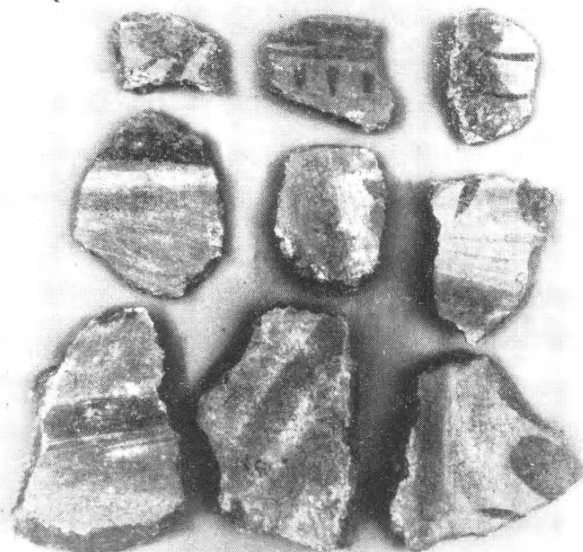
α. Παλαιοχριστιανικοί λύχνοι εύρεθέντες κατά την ανασκαφήν τῆς βασιλικῆς Β.

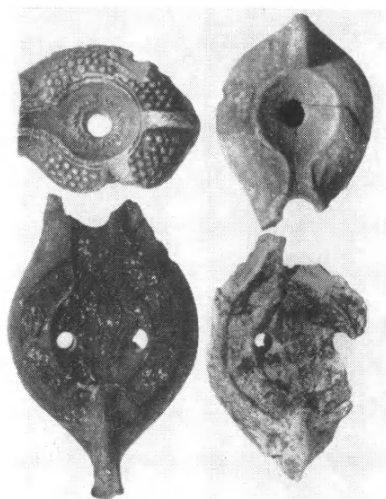
β. Τρόπος δομῆς τῆς δεξαμενῆς.

α. Λύγνοι εύρεθέντες κατά την άνασκαφήν τοῦ κοσμικοῦ κτίσματος.

β. Τμήματα τοιχογραφιῶν εύρεθέντα κατά την άνασκαφήν τοῦ κοσμικοῦ κτίσματος.

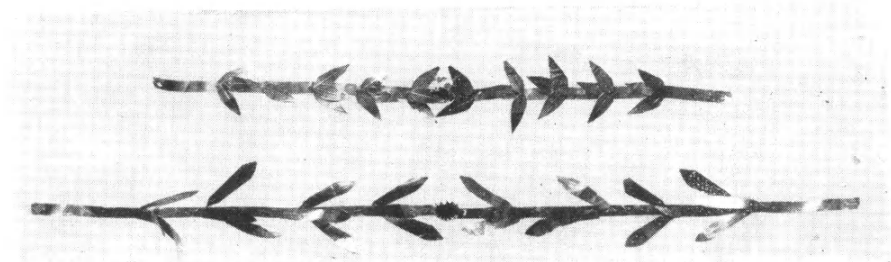
α. Λύχνοι εὑρεθέντες κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κοσμητοῦ κτίσματος.

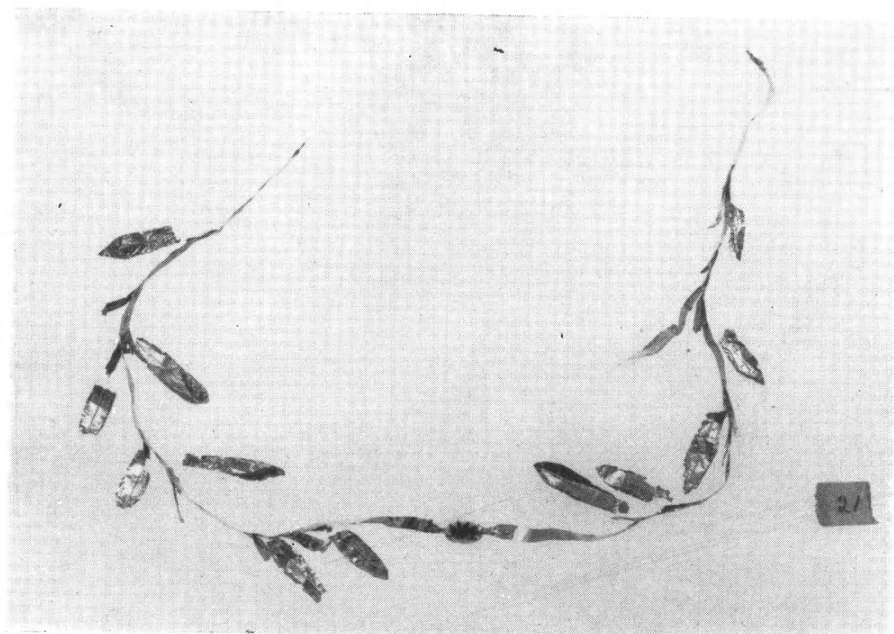
β. Λύχνος.

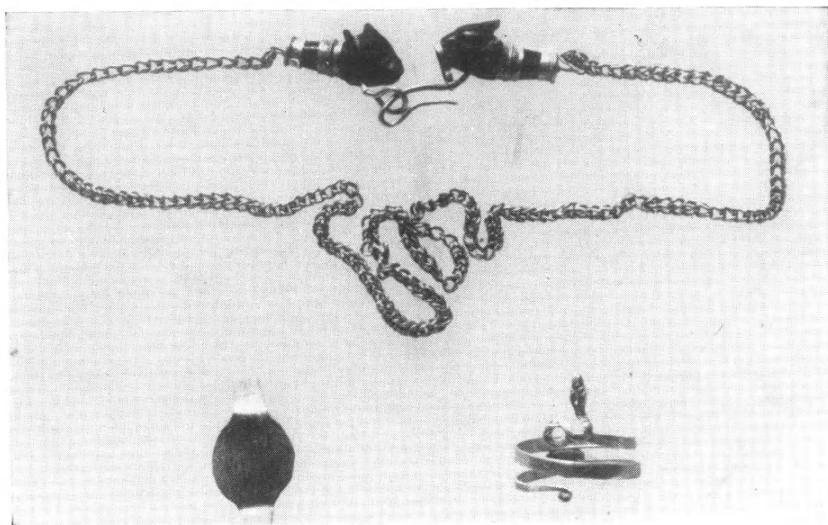
γ. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ πλίνθων.

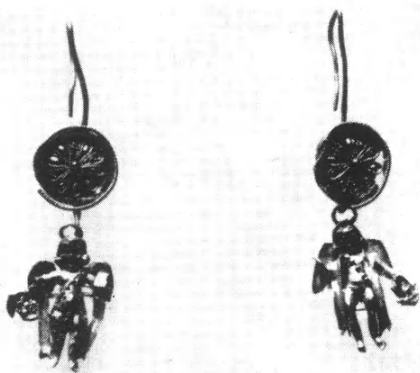
α. Δύο χρυσοῦ στέφανοι ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

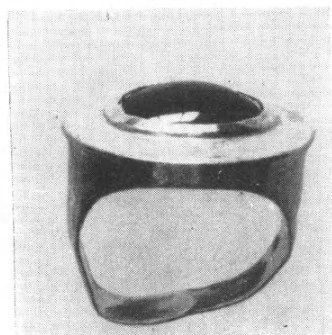
β. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

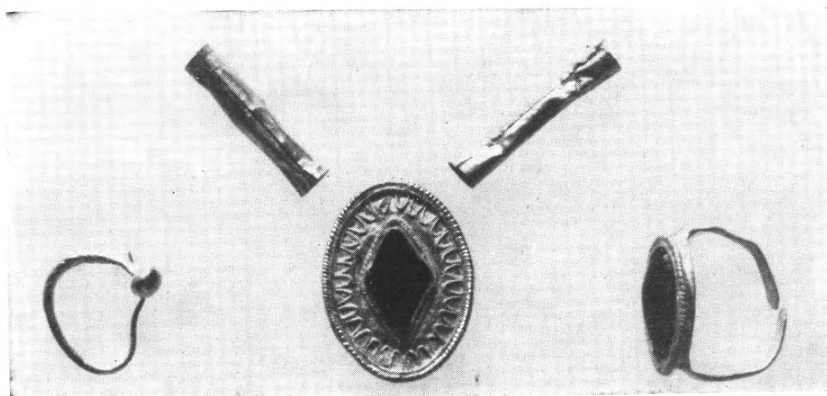
α. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

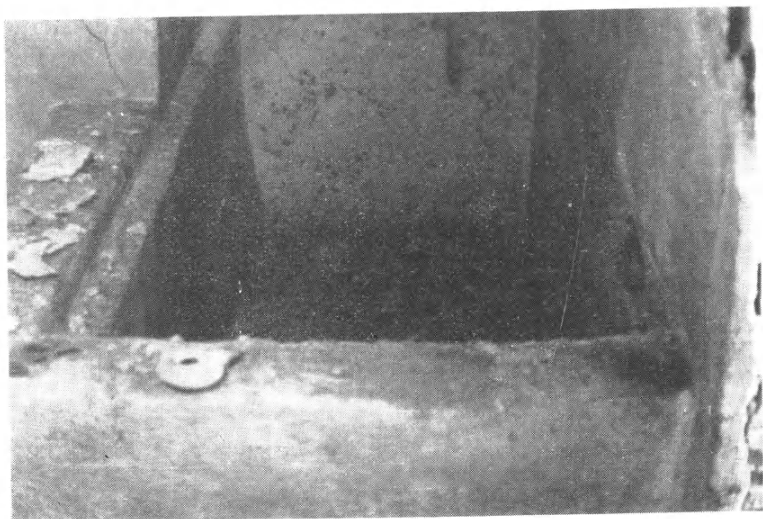
β. Χρυσᾶ ἐνώτια ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

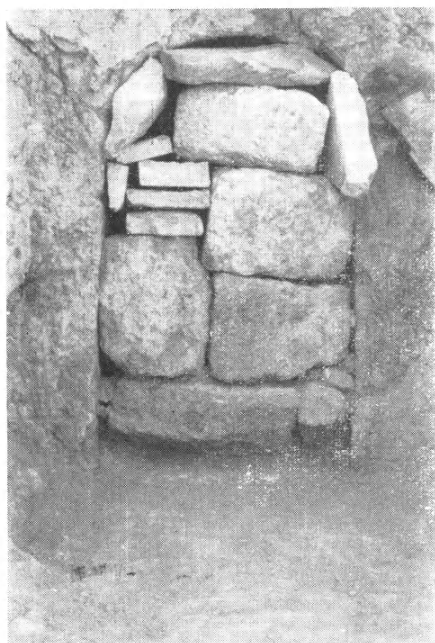
γ. Χρυσοῦς δακτύλιος ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως

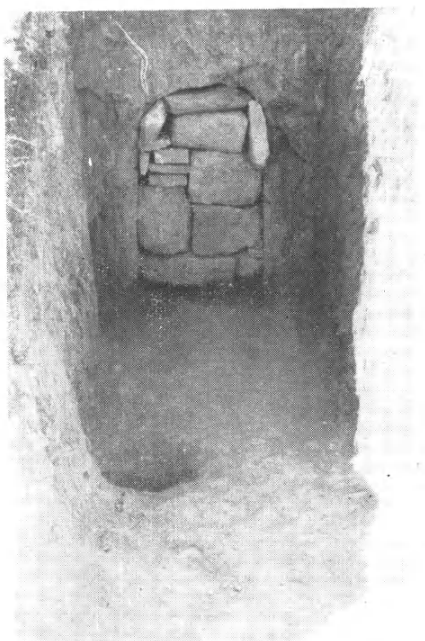
δ. Χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

α. Τάφος ἐντὸς κόγχης τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου Β₁ Ἀμφιπόλεως.

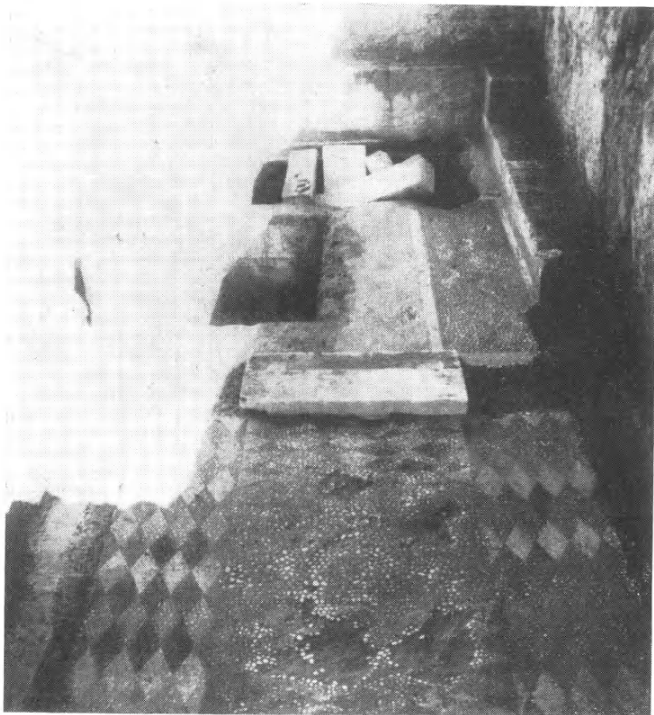

β. Ἡ εἴσοδος τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου Β₁ Ἀμφιπόλεως.

γ. Ὁ δρόμος καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου Β₁ Ἀμφιπόλεως.

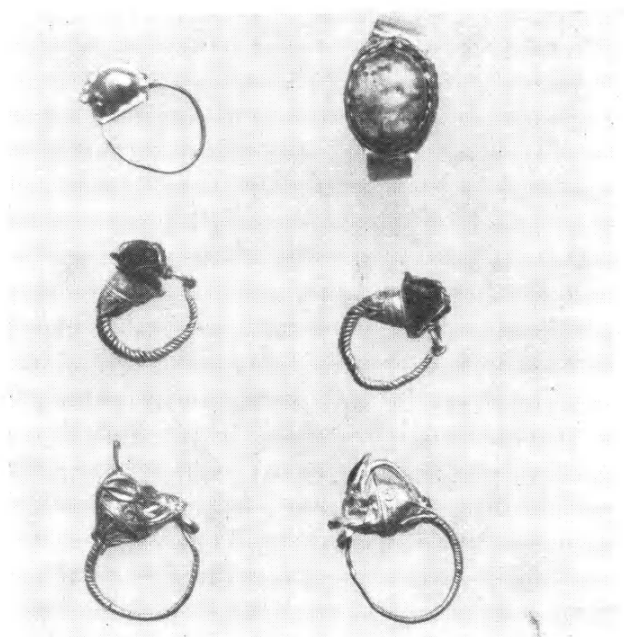

α. Μέγας τάφος έλληνιστικῆς εποχῆς παρὰ τὴν θέσιν «Καστὰς» Ἀμφιπόλεως.

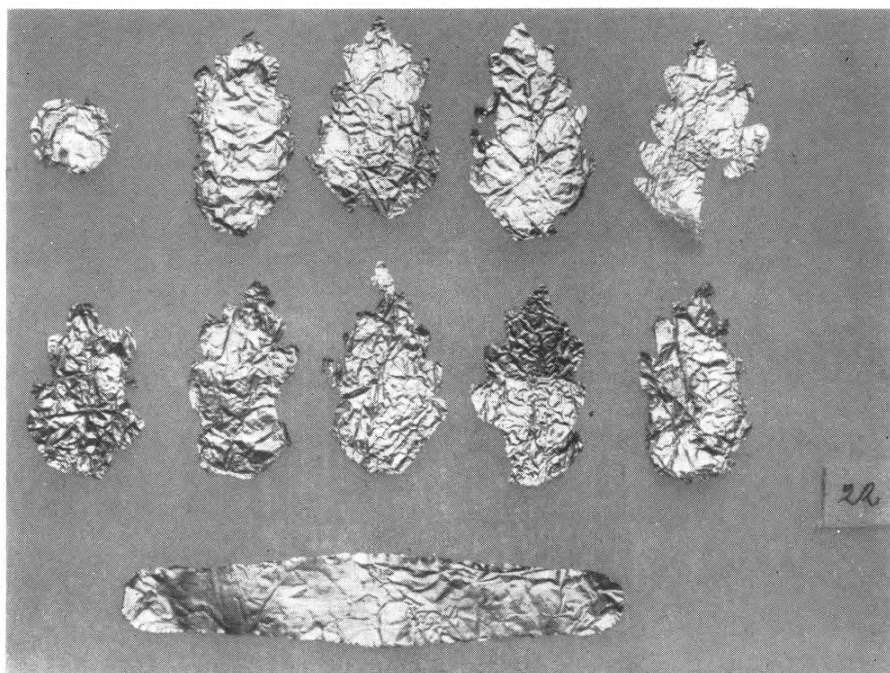

β. Ἀγγεῖα ἐπὶ ταφῆς πρὸ τῆς κόγχης τοῦ βάθους τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου Β₁.

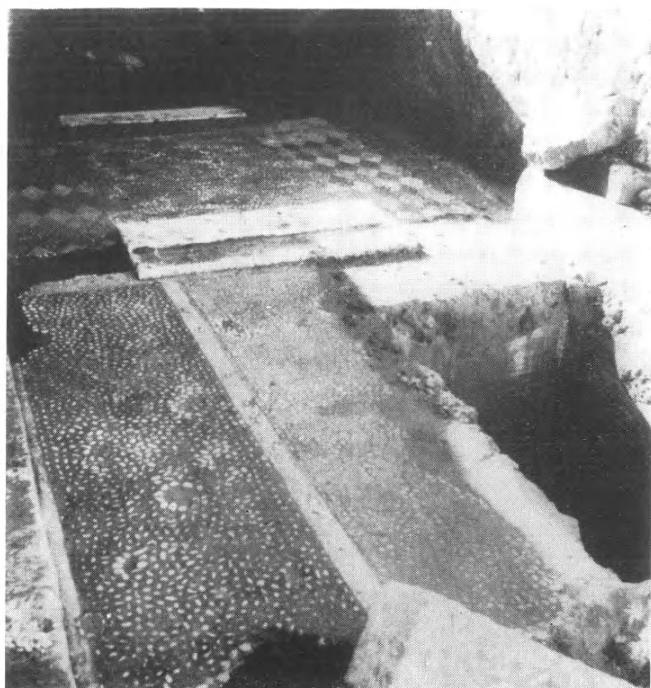

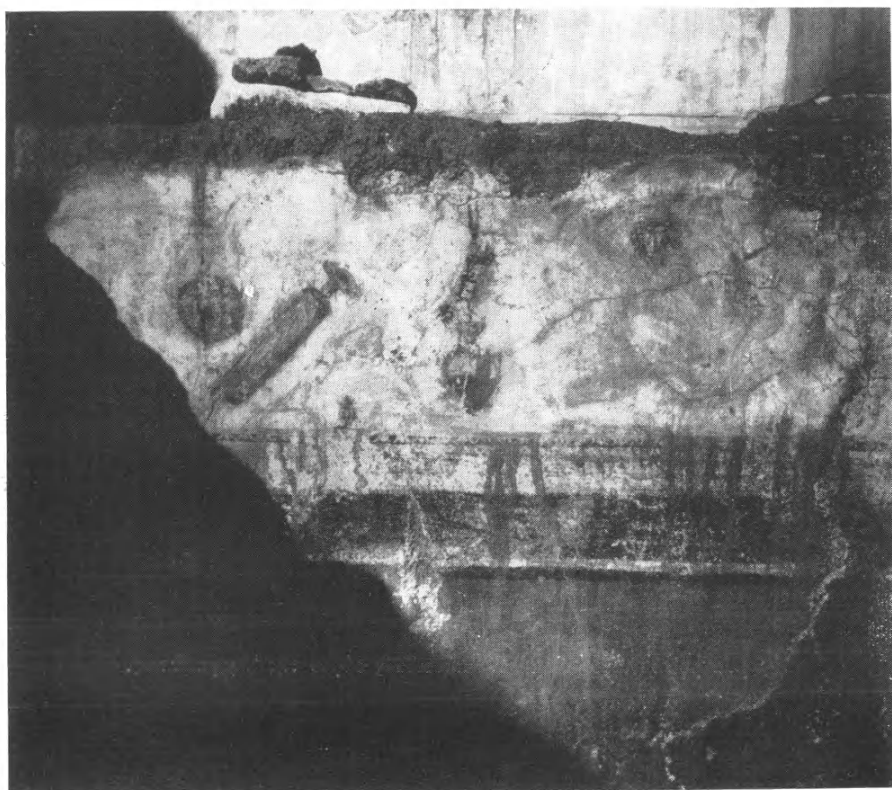
α. Χρυσά κοσμήματα ἐκ τάφων τῆς Ἀμφιπόλεως.

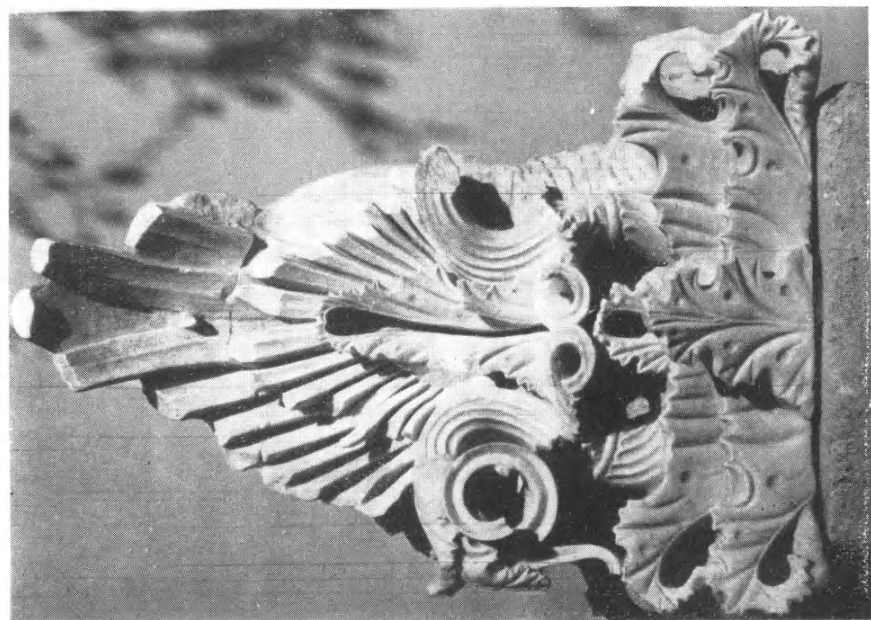
β. Χρυσά κτερίσματα ἐκ λακκοειδοῦς τάφου τῆς Ἀμφιπόλεως.

α. Τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ἑλληνιστικοῦ τάφου παρὰ τὴν θέσιν «Καστὰς» Ἀμφιπόλεως.

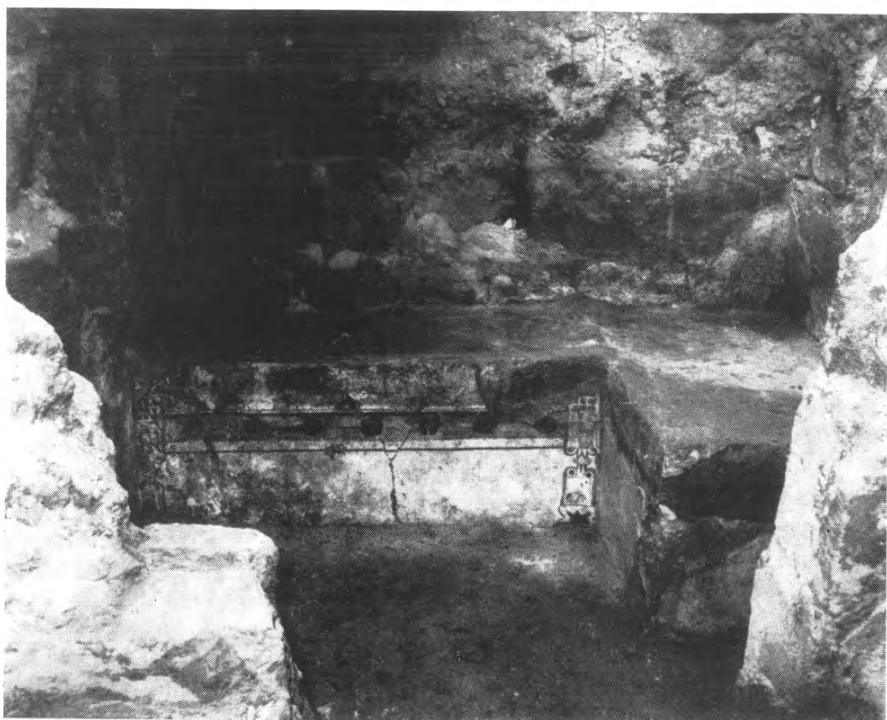
β. Τοιχογραφία τοῦ ἑλληνιστικοῦ τάφου παρὰ τὴν θέσιν «Καστὰς» Ἀμφιπόλεως.

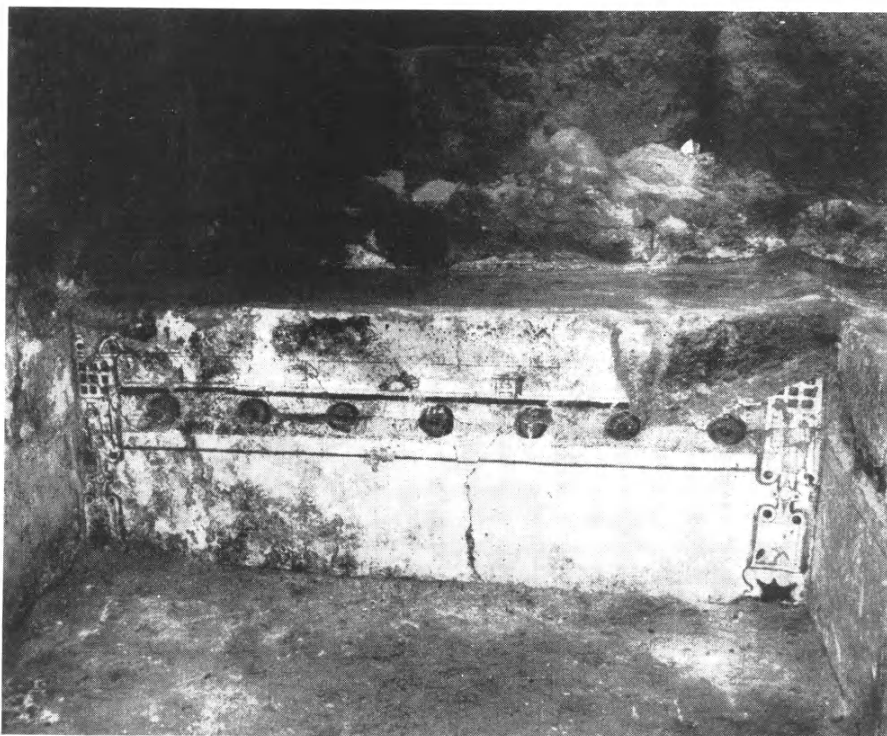
α. Μέγα ἀνθήμιον ἐπιτυμβίας στήλης, ἀνεγερθὲν ἐντὸς τοῦ ἐλ-
ληνιστικοῦ τάφου παρὰ τὴν θέσιν «Καστὰς» Ἀμφιπόλεως.

β. Ἡ εἰσοδος καὶ ὁ δρόμος τοῦ «μαχεδονικοῦ» τάφου Ἀμφιπόλεως.

α. Ὁ νεκρικός θάλαμος τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 Ἀμφιπόλεως.

β. Ἡ νεκρική κλίνη τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 Ἀμφιπόλεως.

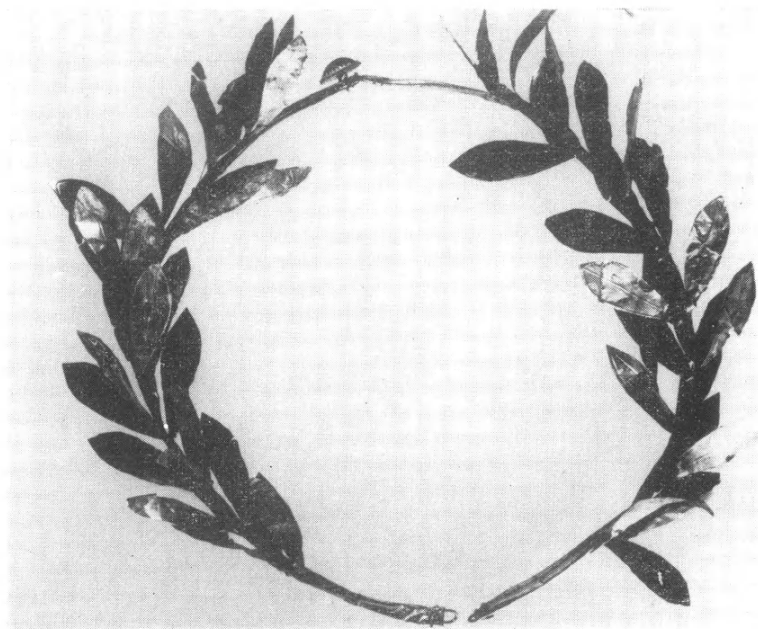

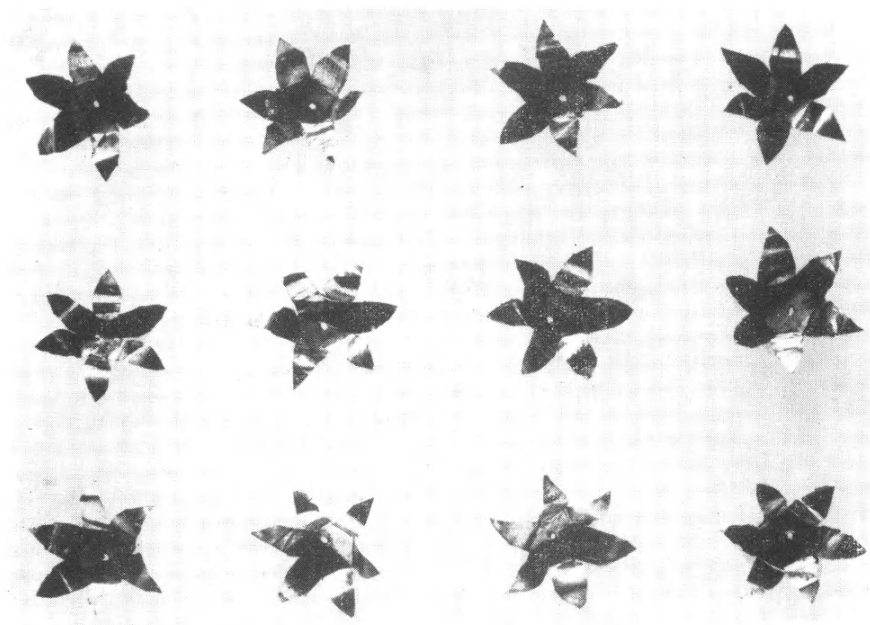
β. Ἐπιτύμβιον ἀνδρίαν γενειοφόρου ἀνδρός ἐξ Ἀμφι-
πόλεως. Τέλος 5ου π.Χ. αἰῶνος.

α. Λεπτομέρεια ζωγραφικῆς διακοσμῆσεως τοῦ «μακεδονικοῦ»
τάφου 1 Ἀμφιπόλεως.

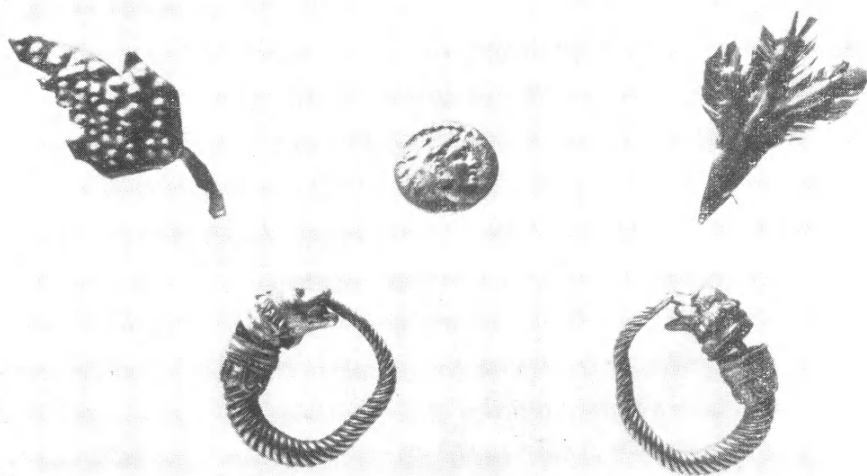
α. Χρυσοῦς στέφανος ἐκ τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 τῆς Ἀμφιπόλεως.

β. Χρυσᾶ ἄνθη ἐκ τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 τῆς Ἀμφιπόλεως.

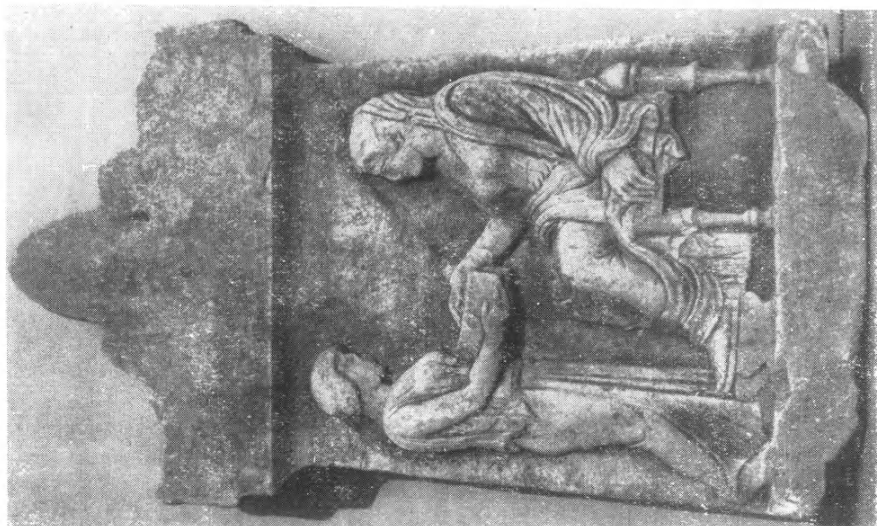

α. Μέγας δακτυλιδόλιθος με παράστασιν ἐφήβου ἐκ τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 τῆς Ἀμφιπόλεως.

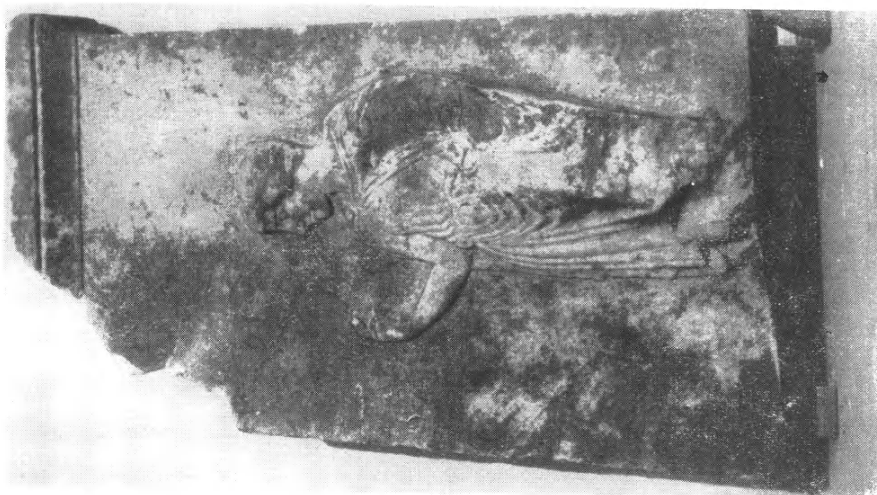

β. Χρυσᾶ κτερίσματα καὶ κοσμήματα ἐκ τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 τῆς Ἀμφιπόλεως.

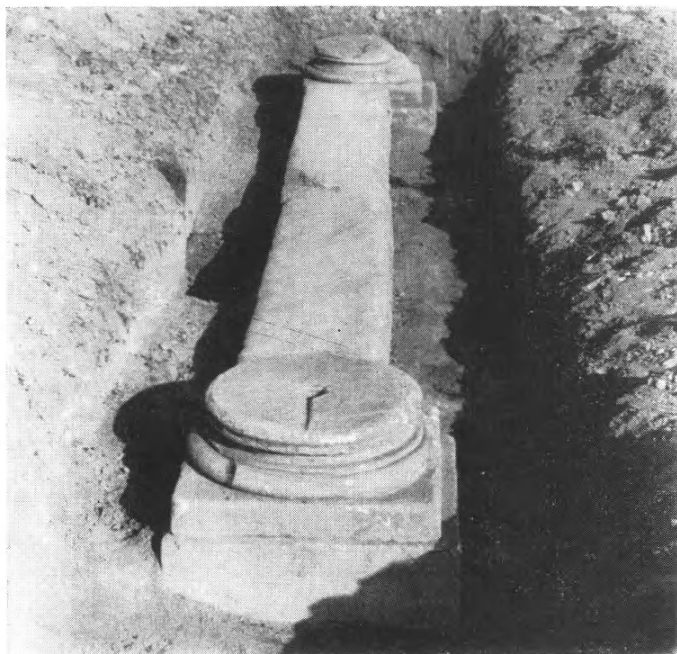

β. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον δεσποίνης καὶ δούλης
ἐξ Ἀμφιπόλεως, 4ου π.Χ. αἰῶνος.

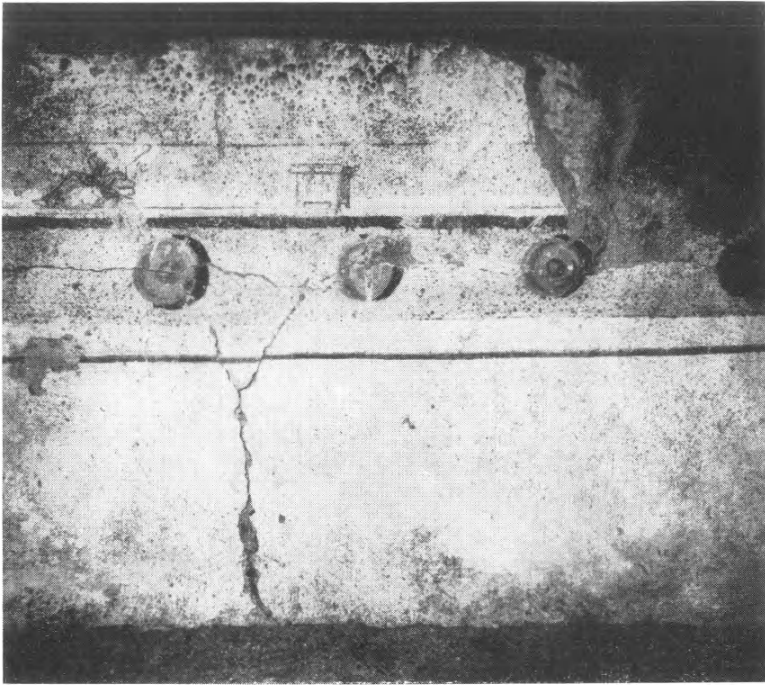
α. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐφήβου ἐξ Ἀμφιπόλεως,
Τέλος 5ου π.Χ. αἰῶνος.

α. Τμήμα στυλοβάτου καὶ βάσεις κινόνων, ἀνευρεθεῖσαι ἐν Ἀμφιπόλει.

β. Τμήμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς Ἀμφιπόλεως.

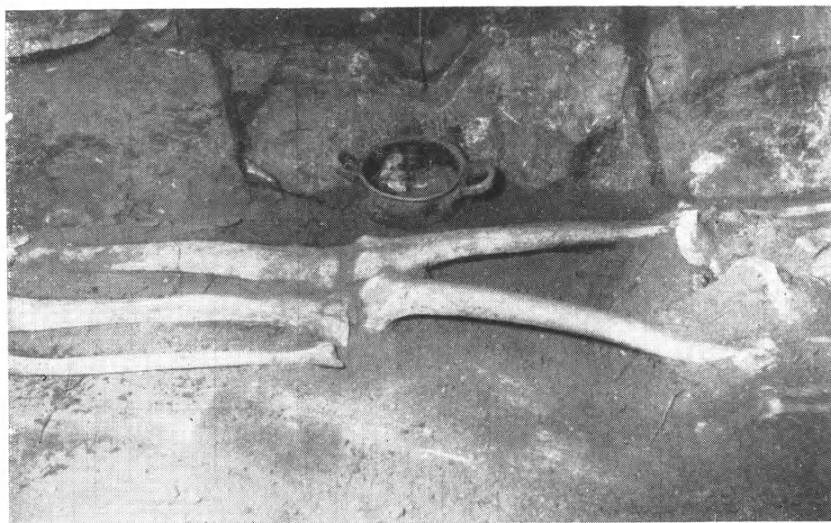
α. Τοιχογραφία τῆς κλίνης τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 1 Ἀμφιπόλεως.

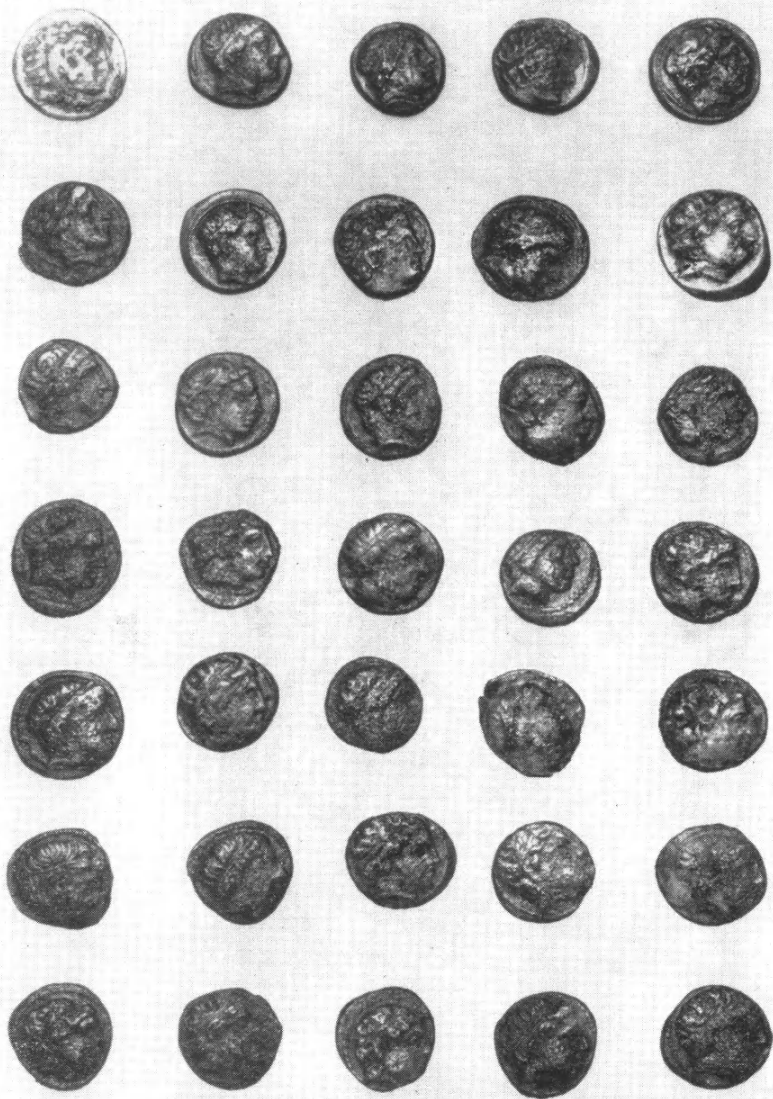
β. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τείχους τῆς Ἀμφιπόλεως.

α. Ὁ ἔκτος τάφος τοῦ τύμβου Νικησιάνης (Παγγαίου).

β. Ὁ περιέχων τὰ νομίσματα σκύφος τοῦ νεκροῦ τοῦ ἔκτου τάφου.

Χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ ἑκτοῦ τάφου τοῦ τύμβου Νικησιάνης. Τὸ πρῶτον τῆς α' σειρᾶς εἶναι ἀργυρᾶ δραχμὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

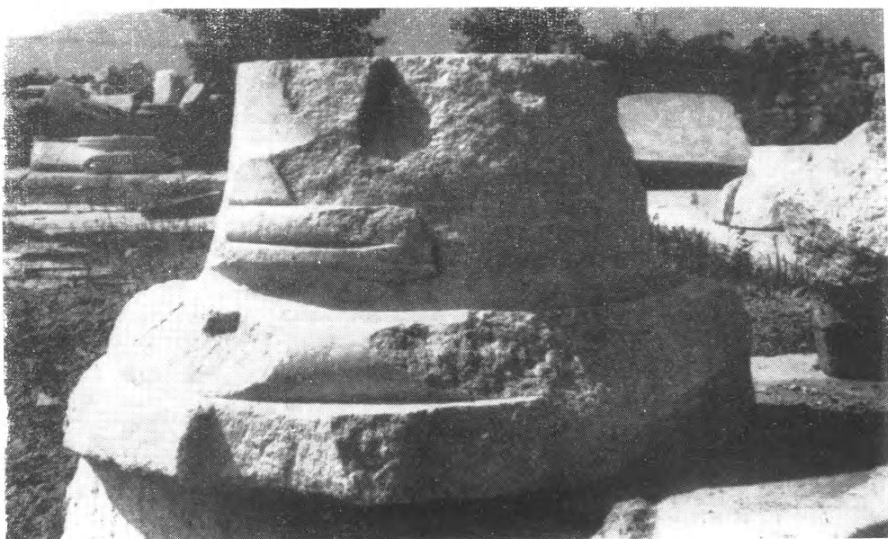

α. Ὁ ὀκταγωνικός στυλοβάτης μετὰ τοῦ στυλοβάτου τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ πρεσβυτερίου.

β. Βάσις κίονος τῆς μεγάλης κάτω κιονοστοιχίας τοῦ Ὀκταγώνου.

α. Βάσις κίονος τῆς μεγάλης κάτω κιονοστοιχίας τοῦ Ὑκταγώνου.

β. Σωρὸς κιονοκράνων κίωνων καὶ βάσεων, ὡς εὗρέθησαν μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων.

α. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐκ τῆς μεγάλης ὀκταγωνικῆς κιονοστοιχίας.

β. Πεσσόκρανον ἐκ τῶν μεγάλων μαρμαρίνων πεσσῶν.

α. Τμήματα έντοιχίων ψηφιδωτών έκ τοῦ Ὑκταγώνου.

β. Ἑδρανόν κατά μήκος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Ὑκταγώνου.

α. "Εδρανον μετ' ὀρθομαρμαρώσεως κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Ὀκταγώνου.

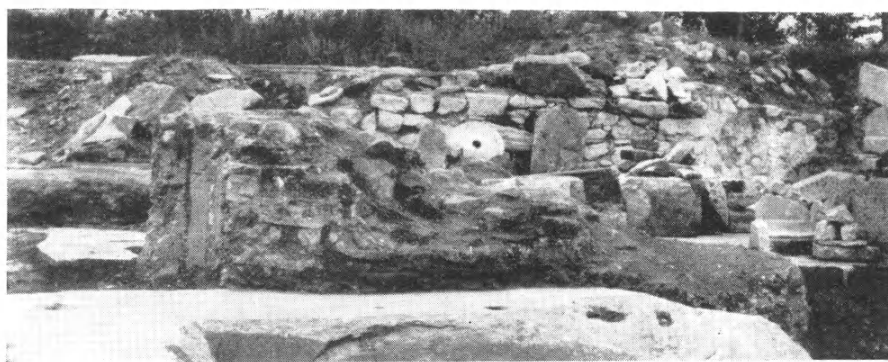
β. Ὁ στυλοβάτης τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου μετὰ τοῦ ἁμβωνος καὶ τῆς κρηπίδος τῆς Ἀγ. Τραπέζης.

α. Ὁ νότιος στυλοβάτης τοῦ κιγκλιδώματος τοῦ πρεσβυτερίου καὶ ὁ ἀκραῖος πεσσίσκος τοῦ φράγματος.

β. Ἡ κρηπίς τῆς Ἀγίας Τραπέζης μετὰ τοῦ σκάμματος τῆς καταθέσεως.

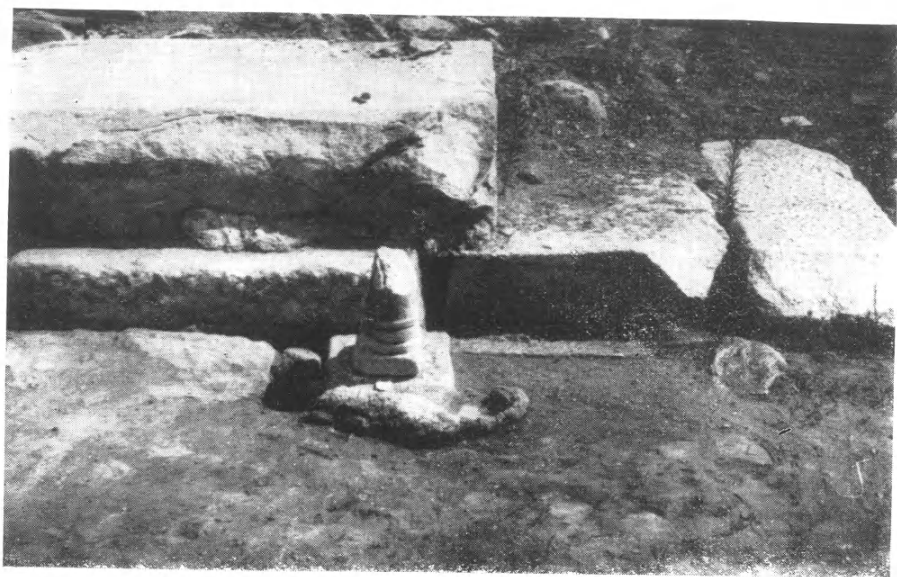

α. Ὁ πυρὴν τοῦ κτιστοῦ ἄμβωνος ὀπισθεν τοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου.

β. Τμήμα τοῦ ἐξώστου τοῦ ἄμβωνος καὶ θωράκια αὐτοῦ.

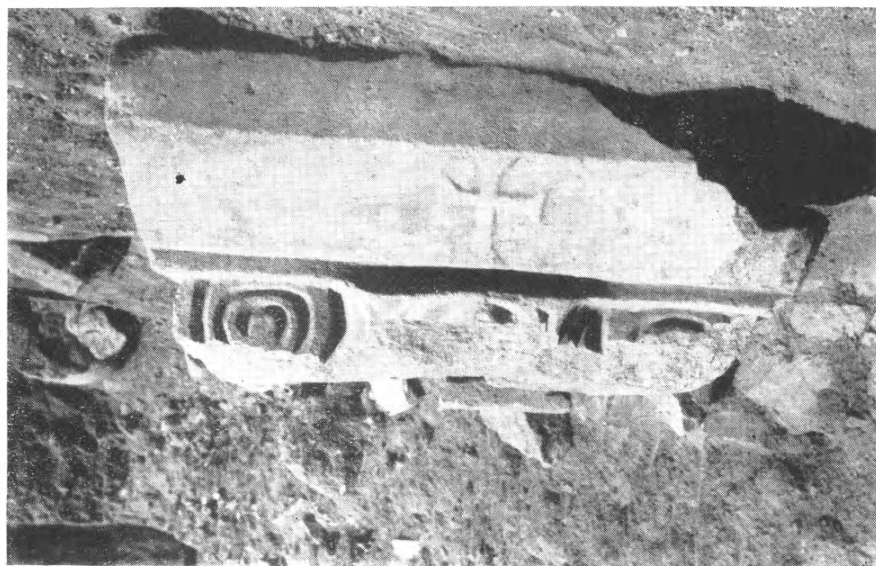
α. Τὸ διαμέρισμα τῶν λειτουργικῶν κατασκευῶν.

β. Ἡ τράπεζα τῆς Προθέσεως.

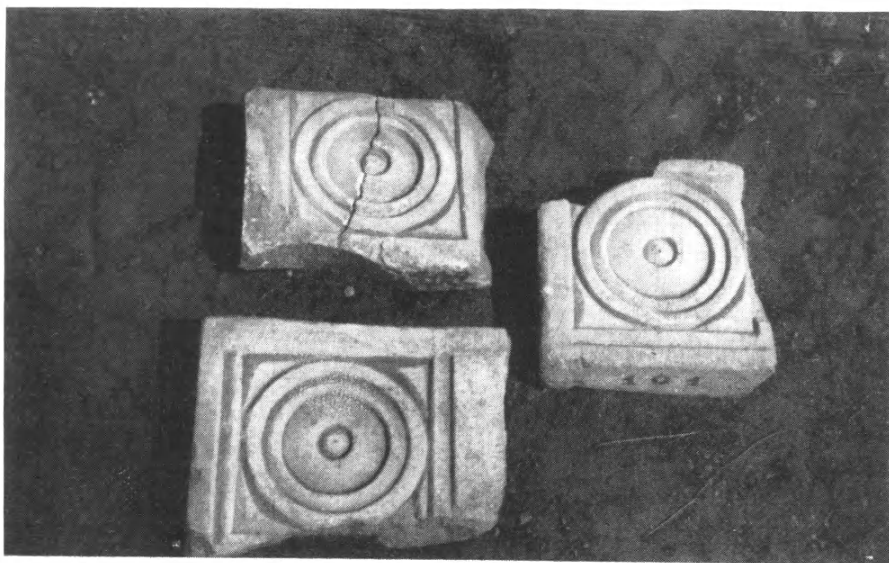

α. Καμπύλα δίδυμα θωράκια ἐκ τῆς βορείας ὀψεως τῆς στοᾶς.

β. Κιονόκρανον ἐκ τοῦ προπύλου τῆς στοᾶς.

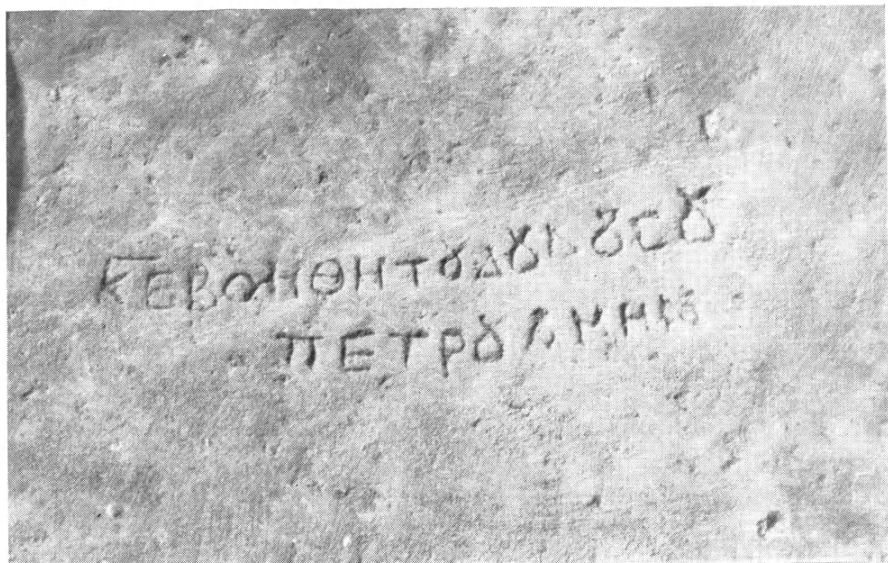

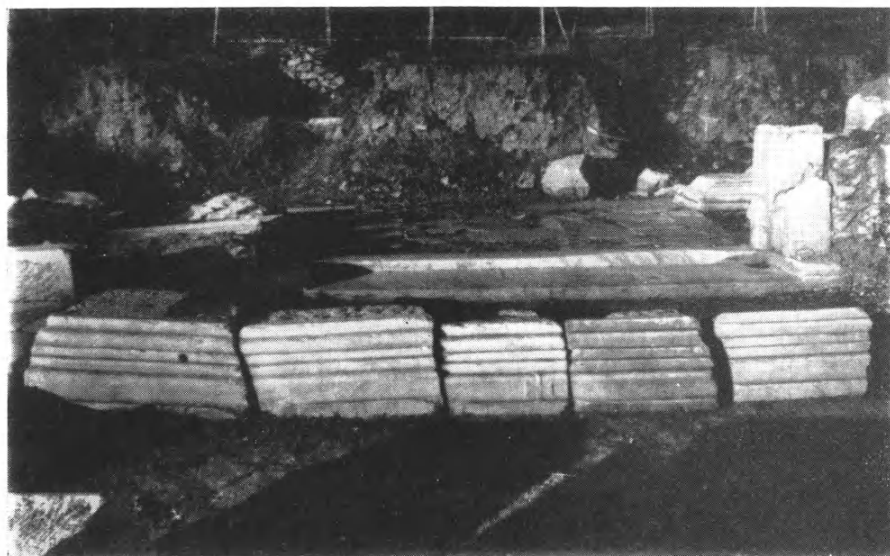
α. Φατνώματα ἐκ τοῦ προθύλου τῆς στοᾶς.

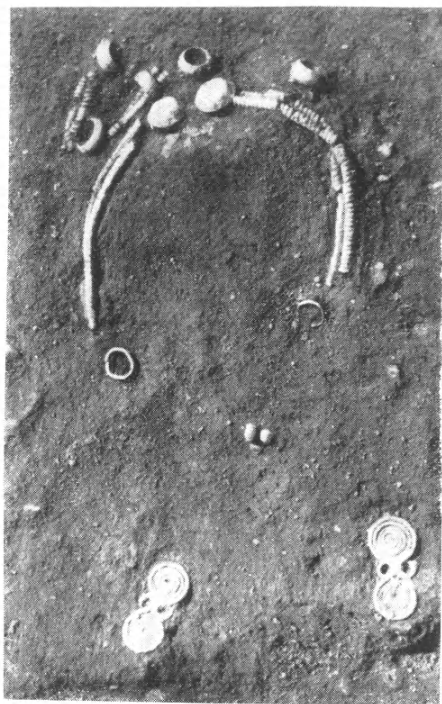
β. Ἡ κεντρικὴ πύλη τῆς στοᾶς καὶ ἡ ἡγεσινὴ ἀποψις αὐτῆς ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

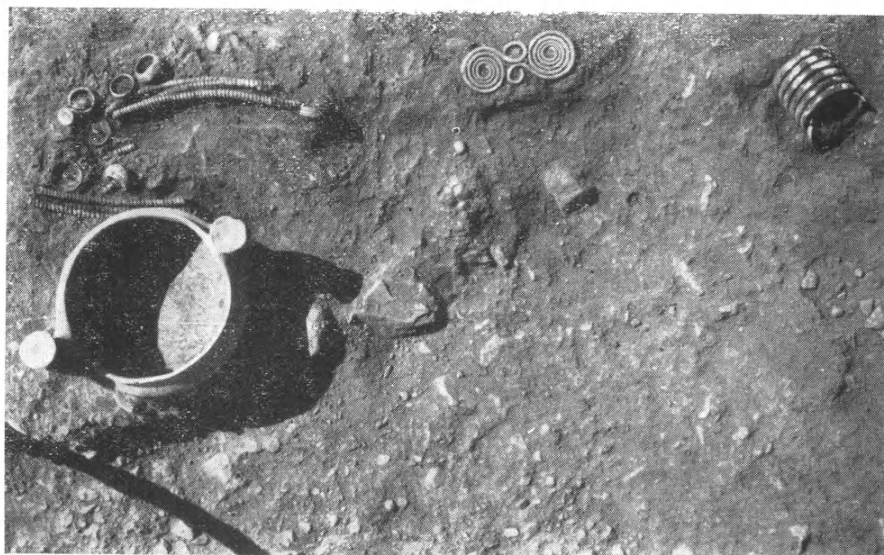
α. Χαρακτή ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου.

β. Ὑπέρθυρον τῆς κεντρικῆς πύλης τῆς στοᾶς.

α. Ταφή ΑΓΥ. (Λεπτομέρεια.)

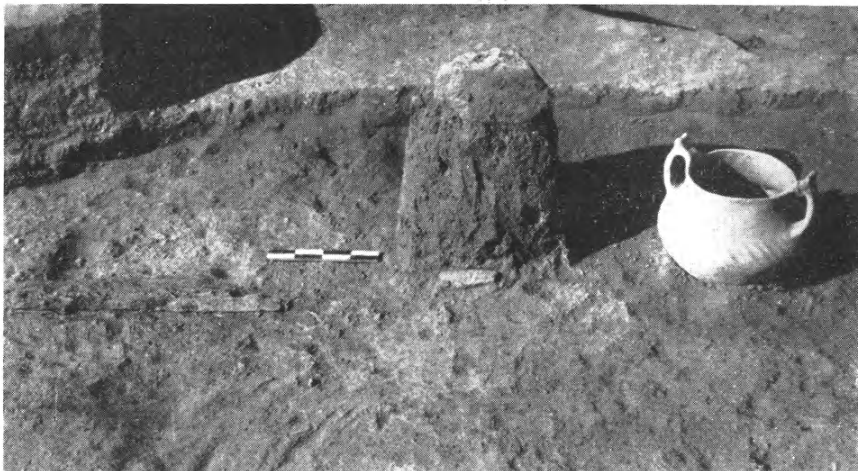
β. Ταφή ΑΒΙ. (Λεπτομέρεια.)

α. Ταφή ΑΓVIII. (Ἐνω ἡμισυ.)

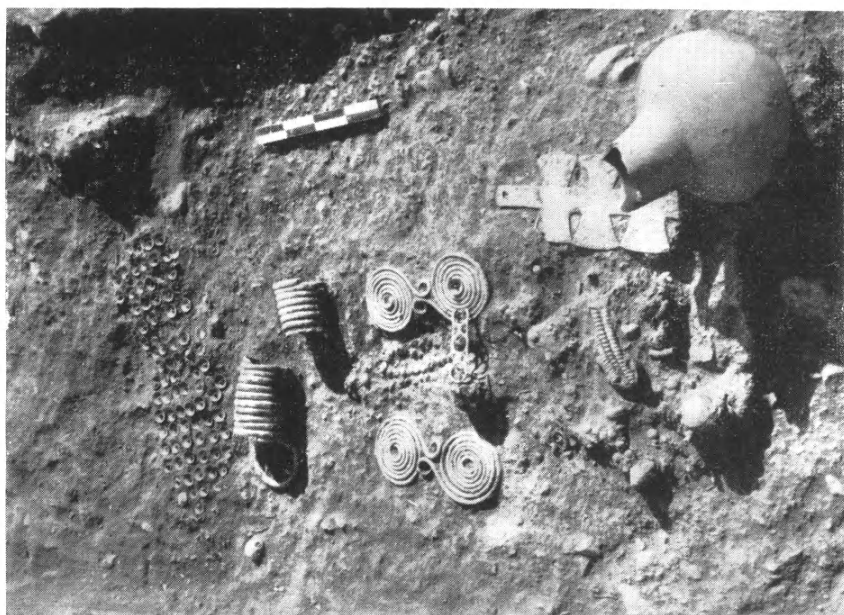
β. Κοσμήματα ταφῆς ΑΓXX.

γ. Ταφή ΑΓXI.

β. Ὁ πίθος ΑΓ'3 μετὰ τὸν καθαρισμόν.

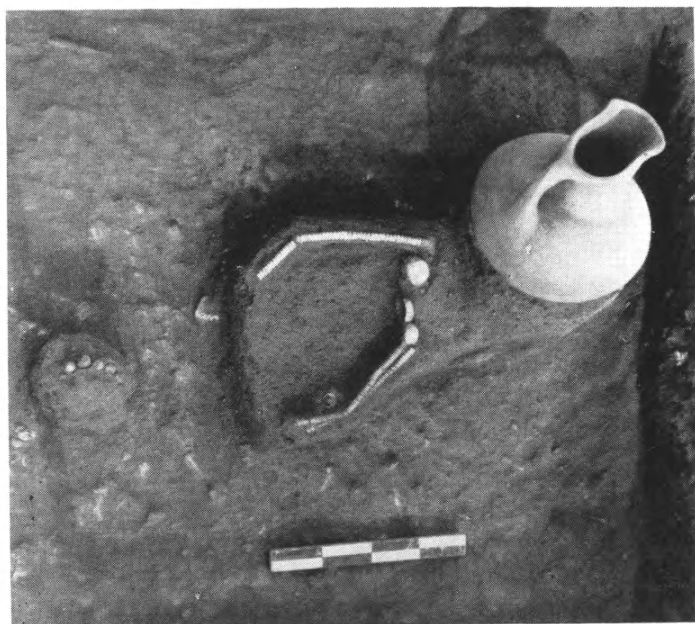

α. Ταφὴ ΑΔΙ. (Ἄνω ἕμιση.)

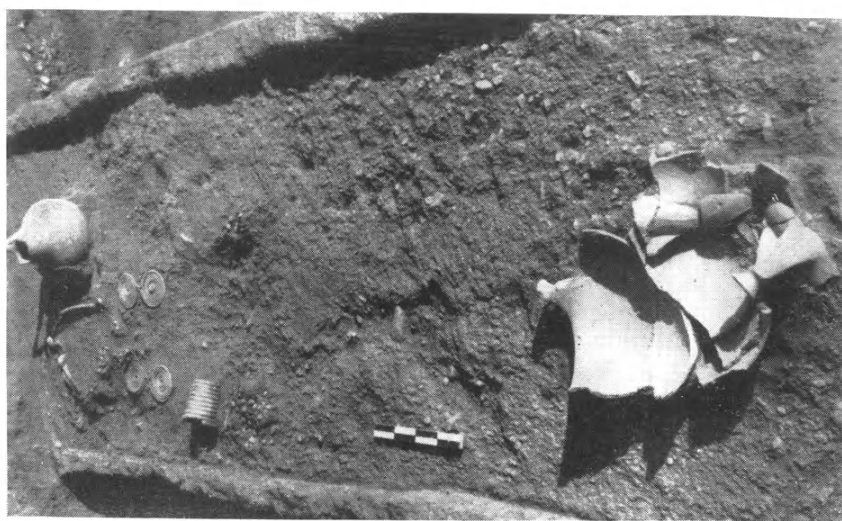

α. Ταφή ΑΔΙ. (Λεπτομέρεια.)

β. Ταφή ΑΕΙΙ. (Λεπτομέρεια.)

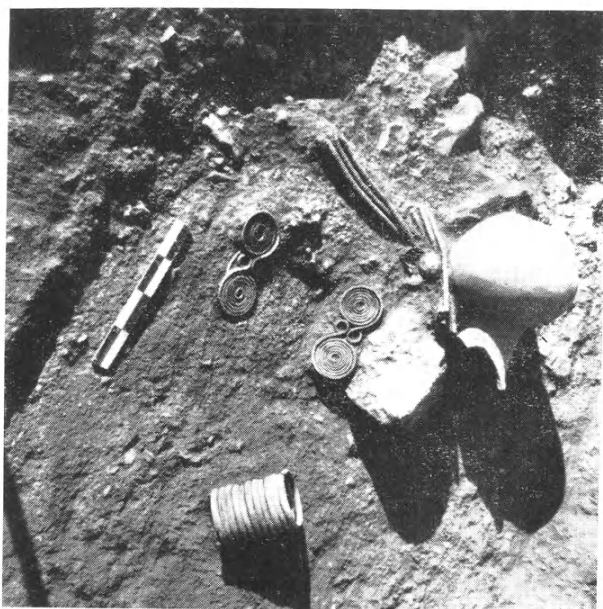

β. Ταφὴ ΑΕV.

α. Ὑλο τμήμα ταφῆς ΑΕIV.

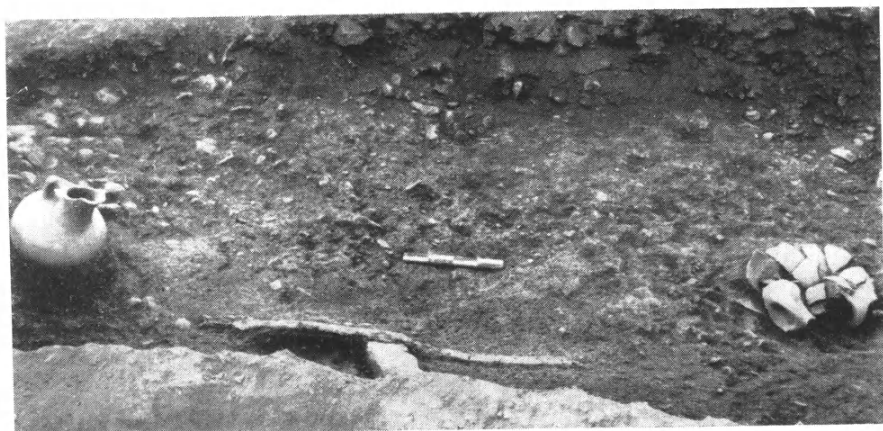
α. Ταφή AEVII. (Λεπτομέρεια.)

β. Ταφή AEV. (Λεπτομέρεια.)

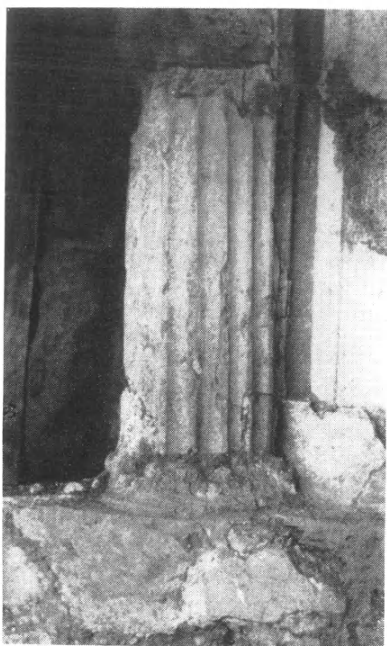
α. Ταφή ΑΕVII.

β. Ταφή ΑΕXI.

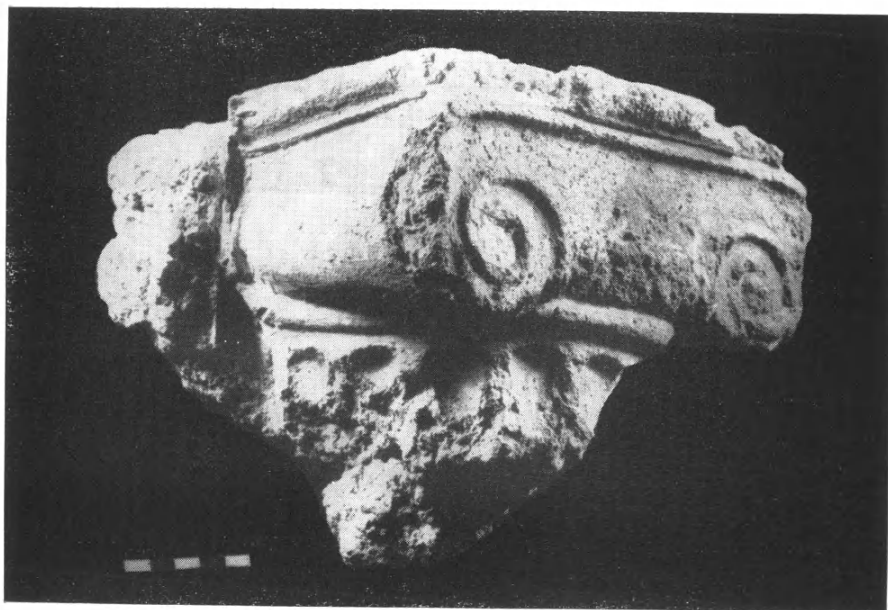
Λεπτομέρεια τῆς προσόψεως παρὰ τὴν ἄνω δεξιάν γωνίαν τῆς εἰσόδου.

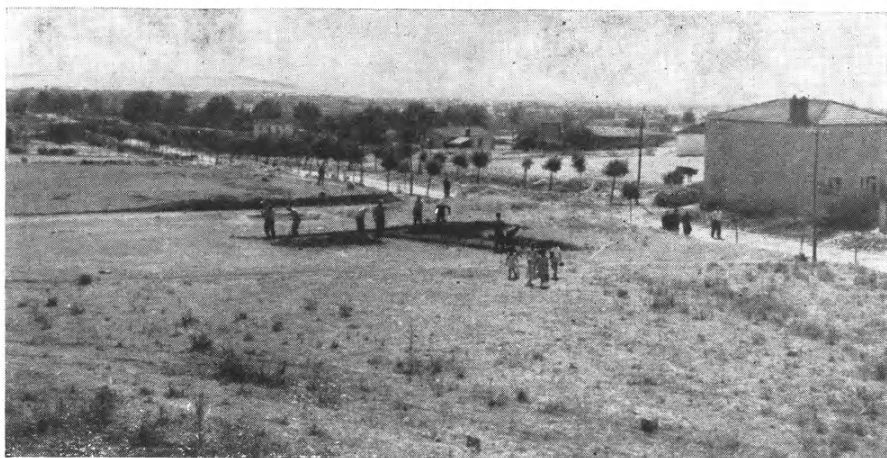
α. Λεπτομέρεια τοῦ τρίτου ἐξ ἀριστερῶν
ἡμικίονος τοῦ ἄνω ὀρόφου.

β. Ἀνευρεθὲν τμήμα ἐπικράνου τοῦ
ἄνω ὀρόφου.

γ. Κιονόκρανον ἡμικίονος τοῦ ἄνω ὀρόφου.

α. "Αποψις από Βορειοδυσμῶν τοῦ χώρου τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς τάφρου Δ.

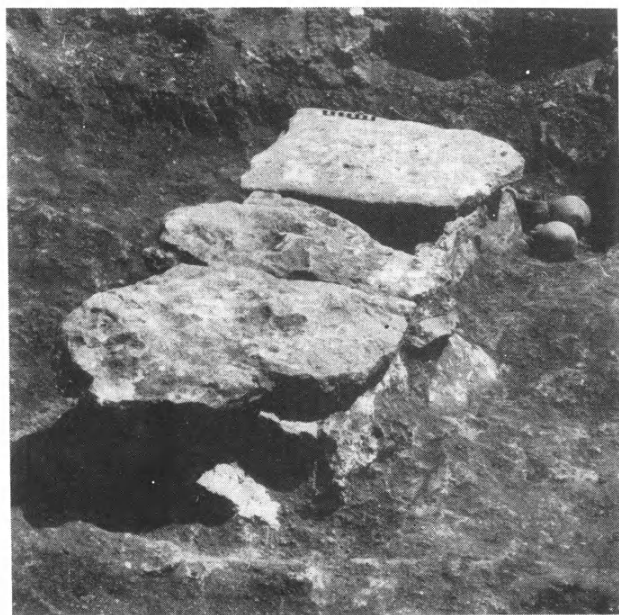

β. "Αποψις ἀπὸ Δυσμῶν τῆς σταυροειδοῦς τομῆς Δ, δεικνύουσα τὸ βάθος εἰς ὃ εὗρέθη ὁ φυσικὸς βράχος «πεταλέτσ'»,

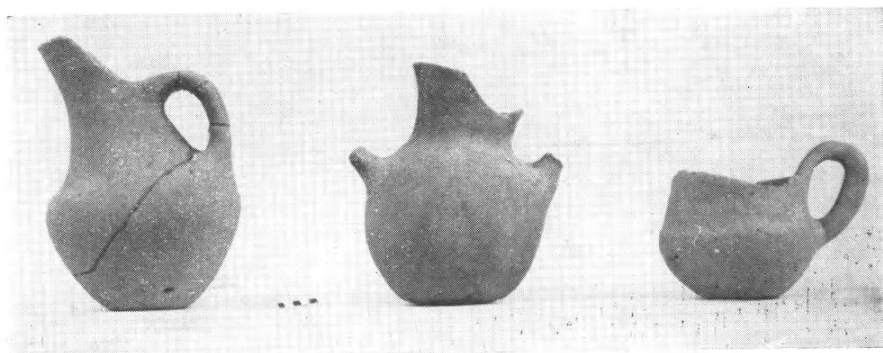
α. Ὑποψὶς τοῦ τάφου XXII ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Ὑποψὶς τοῦ τάφου XXIII ἀπὸ Νοτιοδυσμῶν.

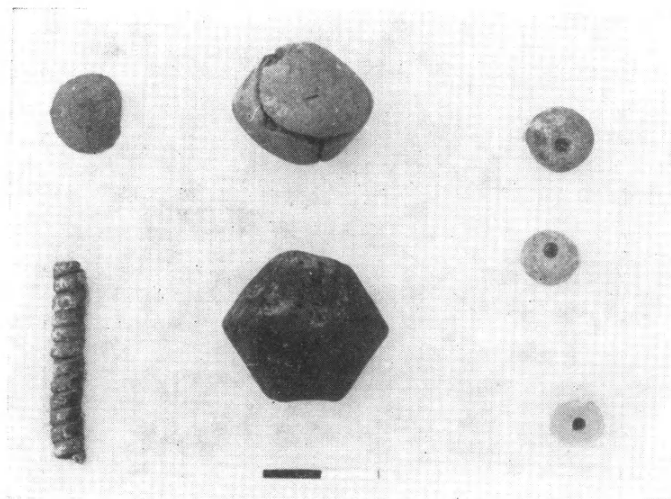

α. Ἀποψις ἀπὸ Ἀνατολῶν τοῦ διπλοῦ παιδικοῦ τάφου
XXIII μετὰ τὸν καθαρισμόν.

β. Πρόχους, θήλαστρον καὶ ἀρύταινα, εὑρεθέντα ἔξω τοῦ τάφου XXIII.

α. Ψῆφοι ἐκ πηλοῦ καὶ χαλκοῦν περιειλιγμένον σύρμα.

β. Χειροποίητα ἀγγεῖα, εὑρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου XXIII.

α

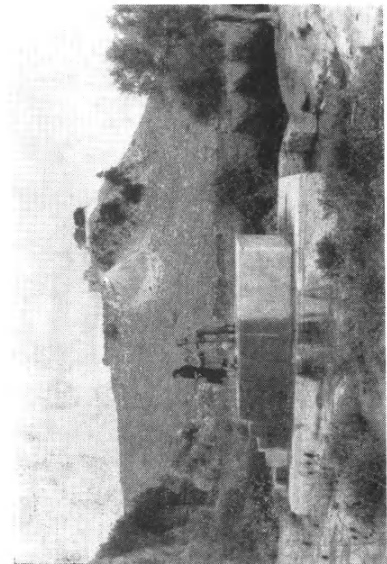

β

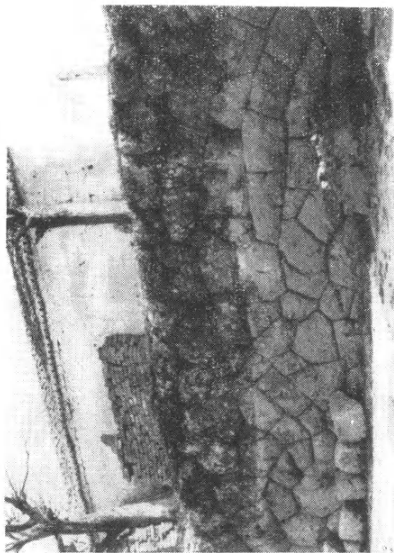

γ

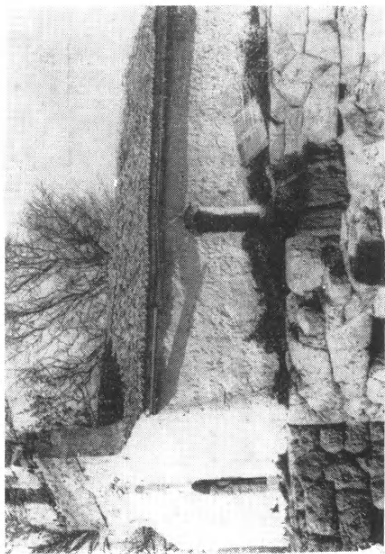
α-γ. Ὅστουν διακεκοσμημένον καὶ διάτρητον, ἐκ τοῦ παιδικοῦ τάφου XXIII.

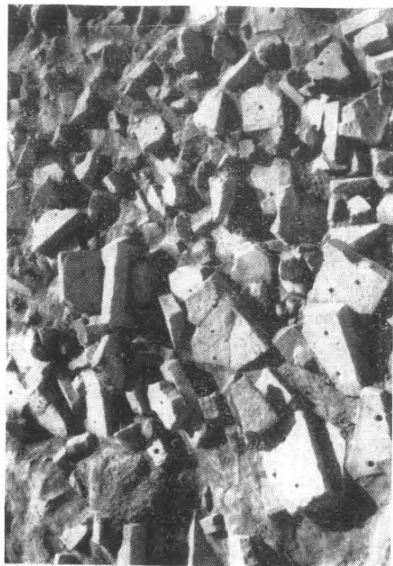
α. Τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἄδου ἐπὶ τοῦ βραχώδους λόφου,
ὁρώμενον ἀπὸ Νότου.

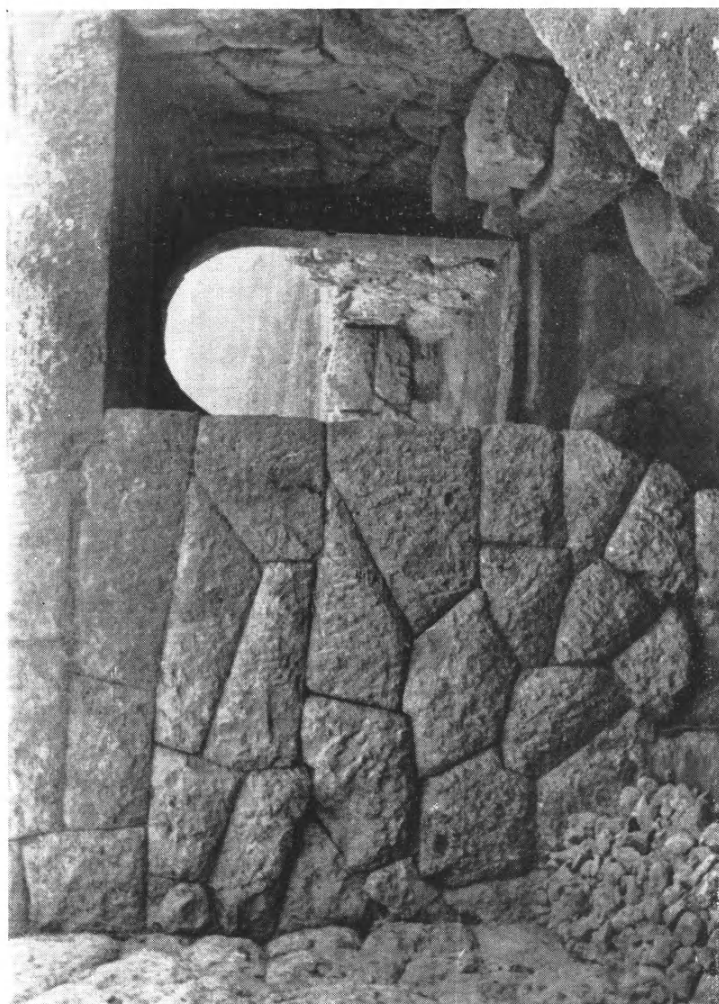
γ. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ ναΐσκου ἰδρυμένη
ἐπὶ τοῦ τοίχου Εἰς τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ Ἄδου.

β. Ὁ χριστιανικὸς ναΐσκος, ἰδρυμένος ἐπὶ τῶν τοίχων
τοῦ νεκρομαντείου, Ἀποψὲς ἀπὸ ΝΔ.

δ. Ὁ πτόλινθον ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνατολικοῦ
διαδρόμου.

‘Η γοτίζα πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ ἱεροῦ, ὀρωμένη ἀπὸ Βορρᾶ. Εἰς τὸ βάθος ἡ τοξωτὴ πύλη γ. Ἀριστερᾶ τμήμα τοῦ λιθοσωροῦ.

α. Μικρόσπερμοι κύαμοι συγγενεῖς τῆς ποικιλίας *vicia faba equina* (μέγεθος φυσικόν).

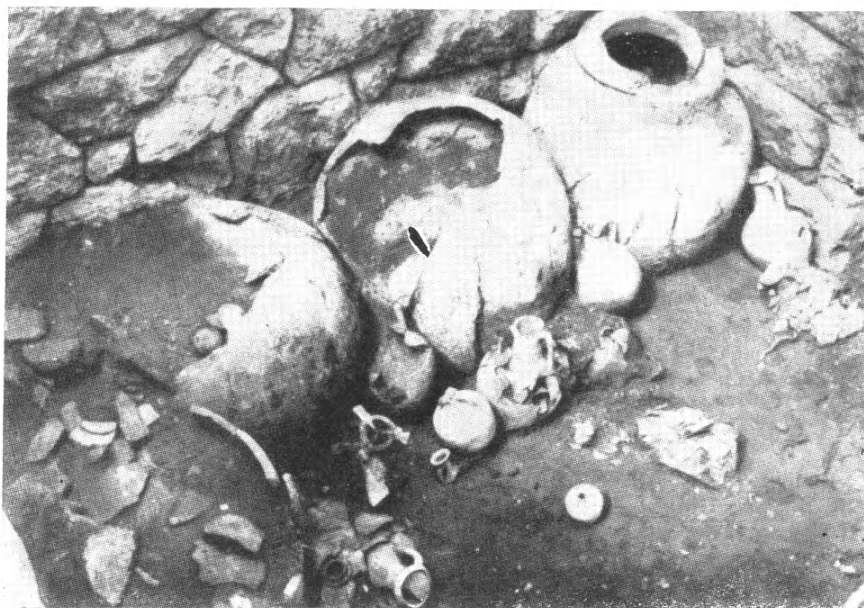
β. Τὸ δεύτερον πρὸς Δυσμᾶς δῶμα. Εἰς τὸ βάθος μύλαι.

γ. Ὅμοίωμα Κερβέρου, παράστασις ἀνάγλυφος ἐπὶ ποδὸς τριποδικοῦ σκεύους.

δ. Ἡ θεὰ τοῦ Κάτω Κόσμου Περσεφόνη.

α. Τὸ πρῶτον πρὸς Ἀνατολὰς δῶμα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου πίθοι καὶ ἀμφορεῖς περιέχοντές ποτε ὑγρὰς προσφοράς.

β. Πίθος, μαρμαρίνη λεκάνη καὶ ἀγγεῖα ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸς Ἀνατολὰς δώματος.

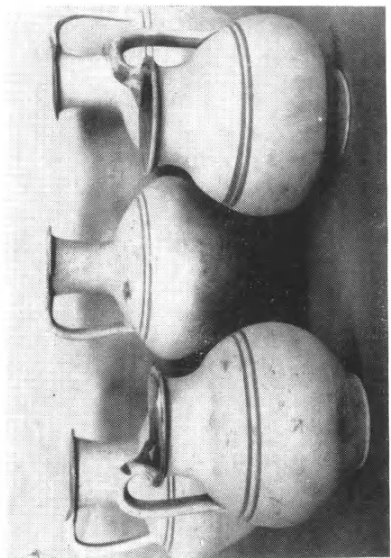

γ. Λεκάνη πηλινὴ παρὰ τὴν μαρμαρίνην λεκάνην τοῦ δευτέρου πρὸς Ἀνατολὰς δώματος.

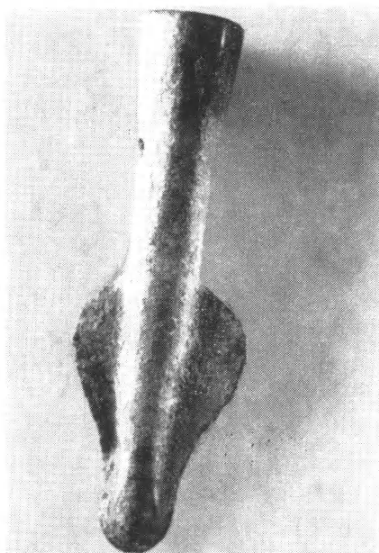

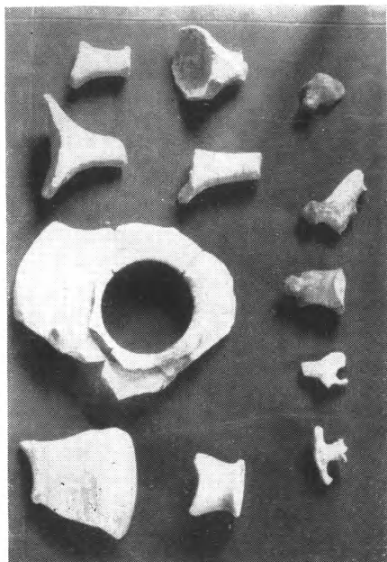
α. Ἀγγεῖα ἀνατετραμμένα ἐπὶ τοῦ δευτέρου πύρου
, Ἀνατολὸς δώματος.

β. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ δευτέρου πύρου Ἀνατολὸς δώματος.

γ. Χαλκὴ ἀίχμη δόρατος ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου παρὰ
τὴν Πάργαν (ΥΕ ΠΒ).

δ. Μικροναίκα καὶ ἐγγύρια (κάτω δεξιὰ) ὄστρακα ΠΒ
ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου παρὰ τὴν Πάργαν.

‘Ο μνησθινός θολωτός τάφος εις θέσιν Κίπερη τῆς περιοχῆς Πάργας (ΥΕ ΠΙΒ).

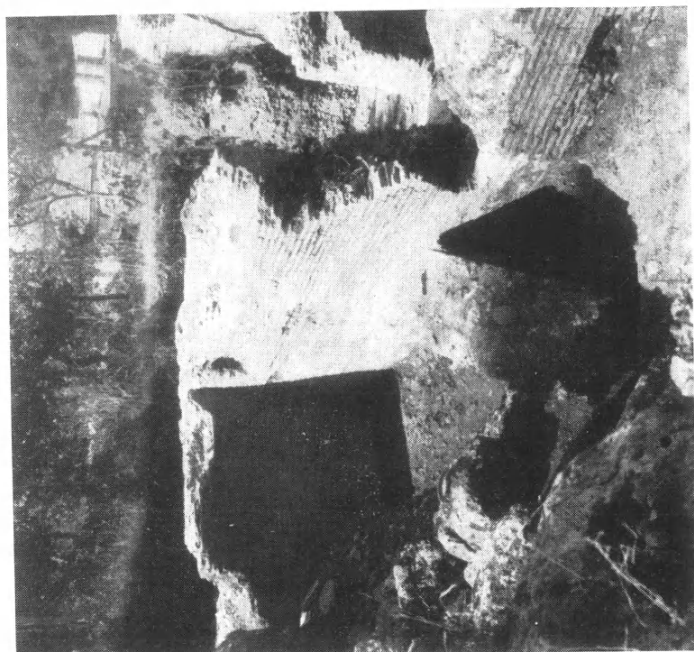
Ἀποψὺς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης.

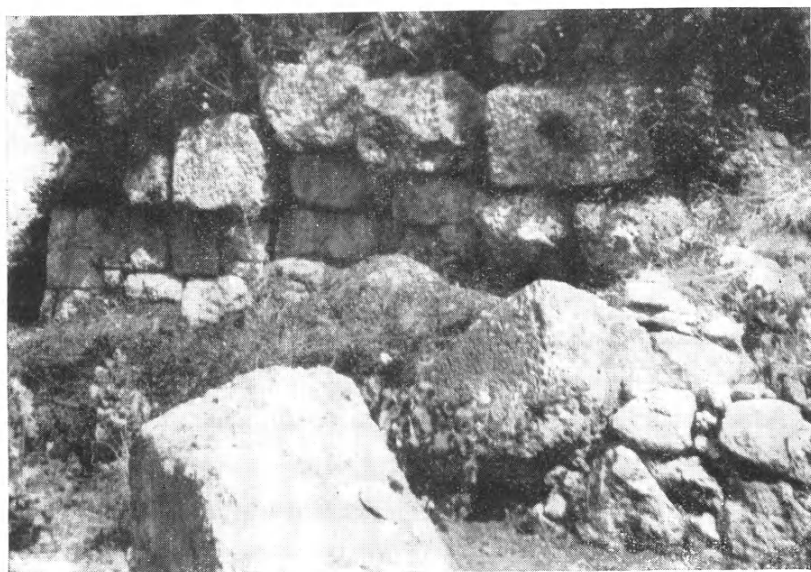
Ὑπόκυστον θαλάμου τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης.

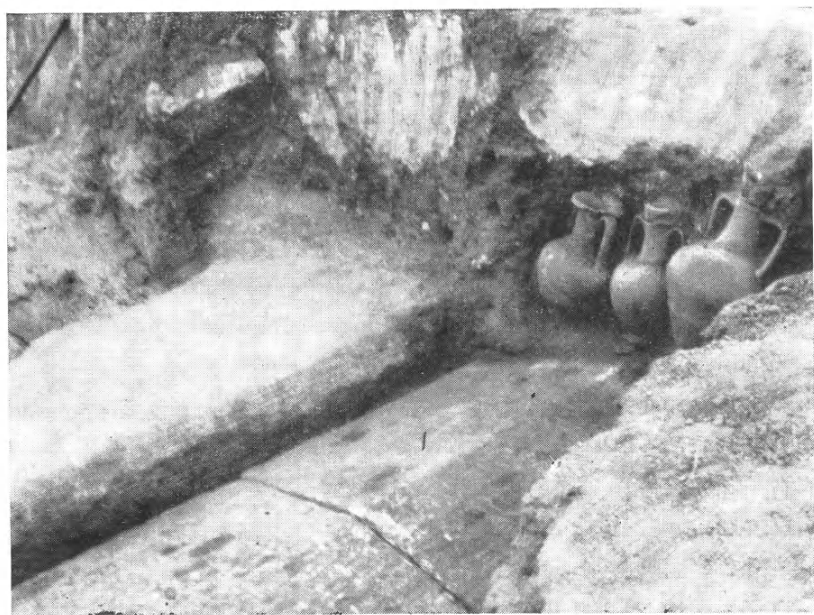
α. Οι εξωτερικοί πεσσὶ θάλαμον τοῦ βαλανείου τῆς Σίφης.

β. Τὸ πρὸς Δ. τμήμα τοῦ βαλανείου τῆς Σίφης.

α. Ἀναγλυμματικὸς τοῖχος ἀνδρήρου ἐν Σάμῃ.

β. Τάφος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἀνασκαφεῖς εἰς Κομποθεκράτα Κεφαλληνίας.

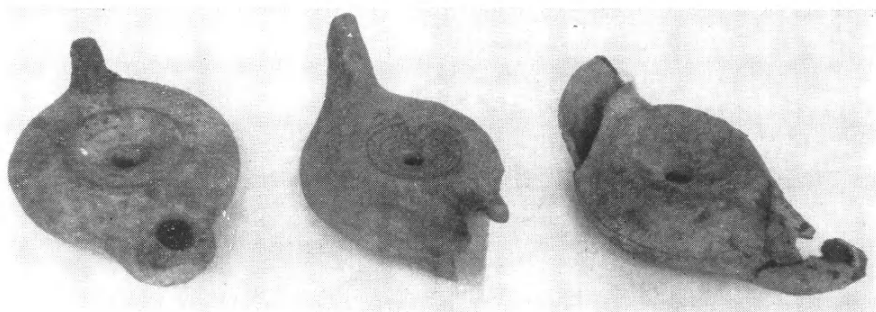

α. Τὰ ὑπὲρ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης ἀγγεῖα.

β. Ὁ τάφος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ καλύμματος.

α

β

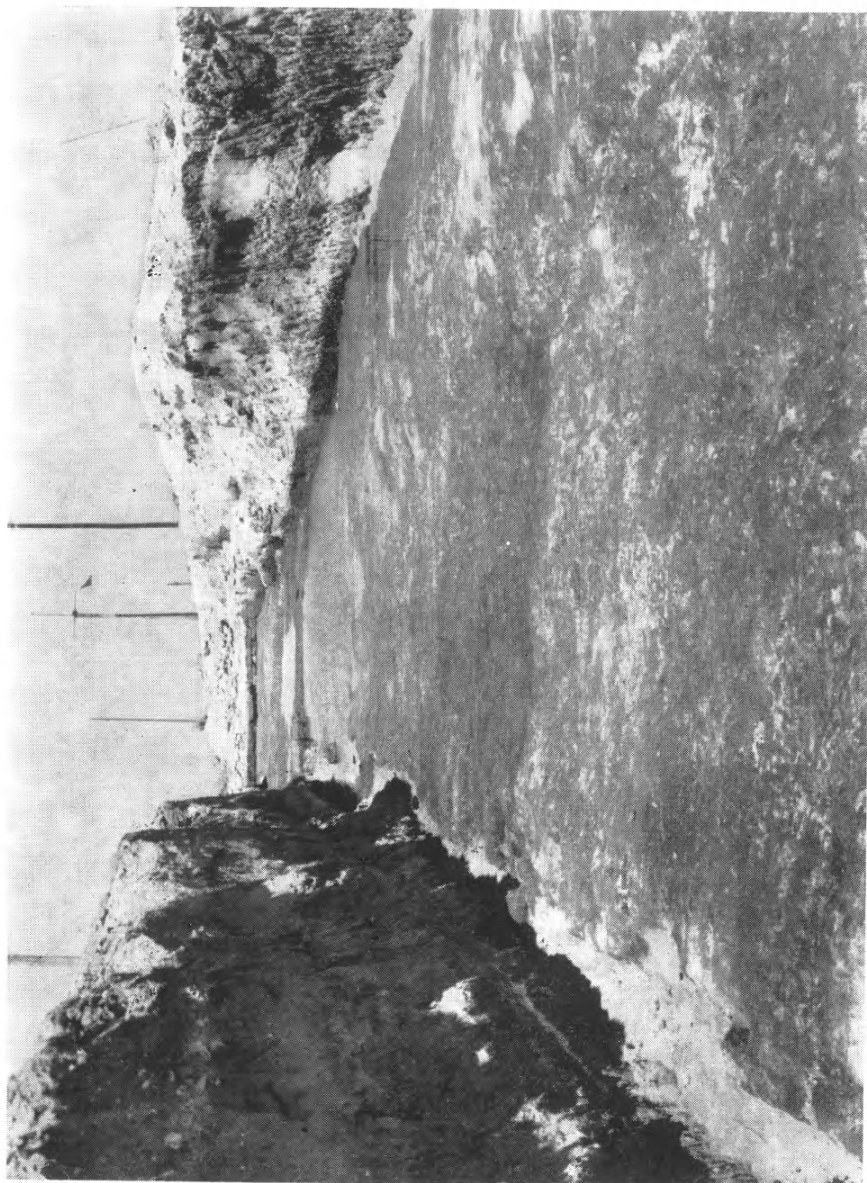
γ

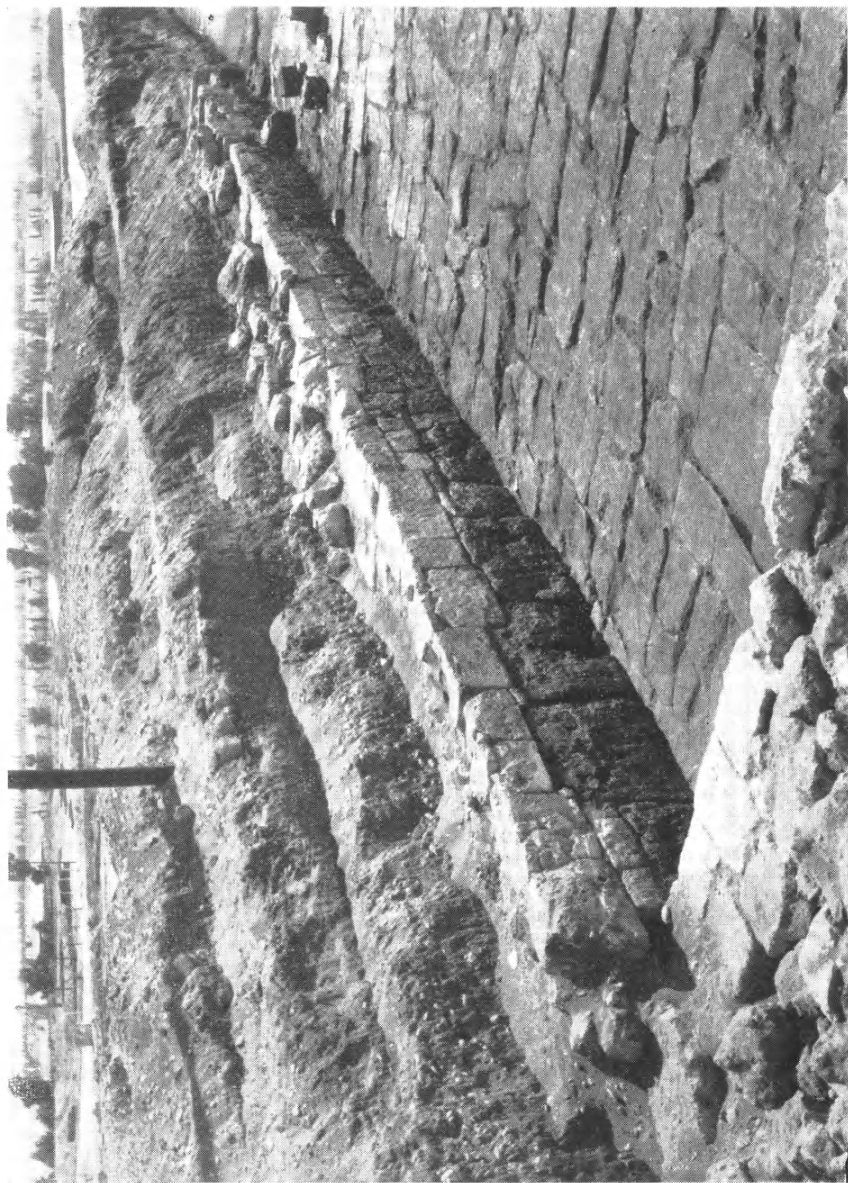
δ

α. Λύχνοι ἐκ τοῦ βαλανείου τῆς Σάμης. β-δ. Ἀγγεῖα καὶ λύχνος ἐκ τοῦ ἐλληνιστικοῦ τάφου Κομποθεκράτων.

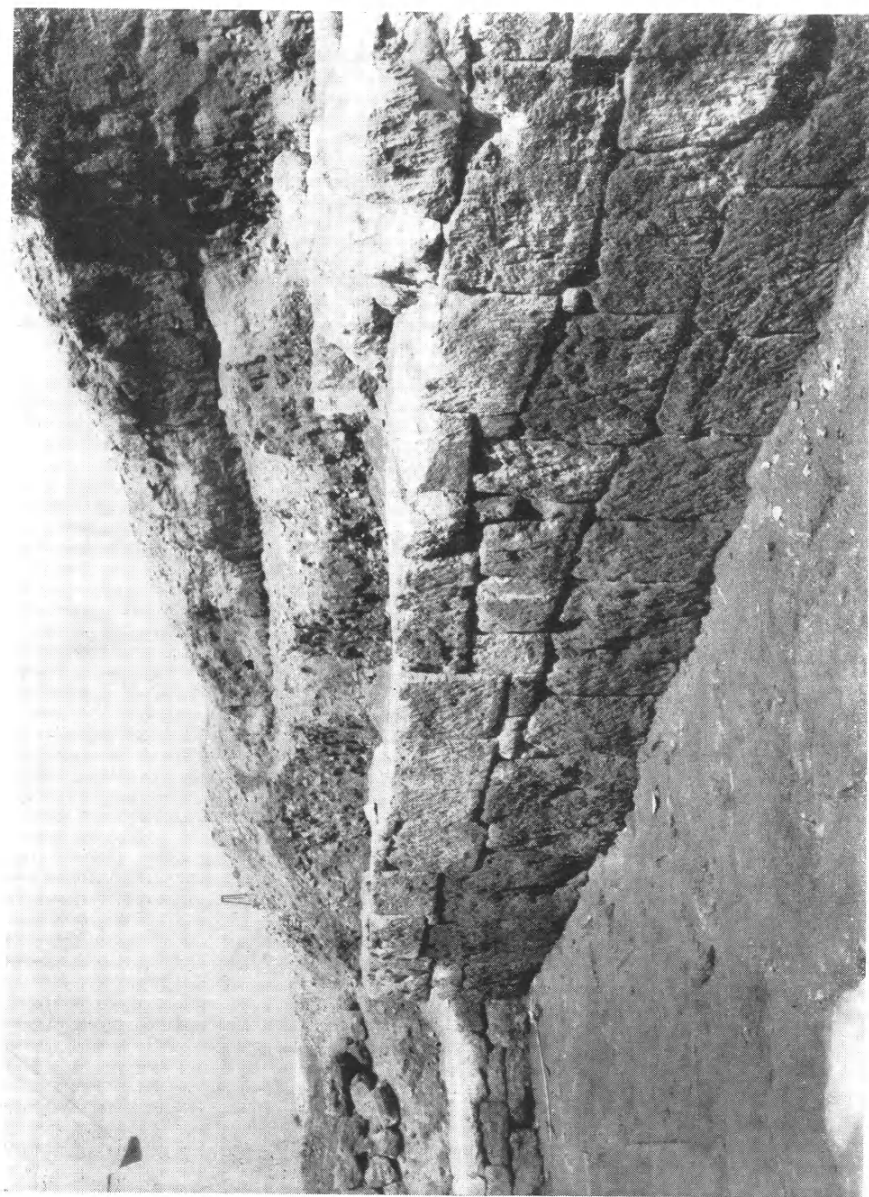

‘Η δυτική άφετηρία του Διόλκου. Είς τὸ βάθος ὁ κατὰ τὸ δυτικὸν στόμιον τῆς διώρυγος σηματοδορὲς (ἱστὸς μετὰ τῆς σημαίας πρὸς καθοδήγησιν τῶν διερχομένων πλοίων).

‘Ο βόρειος τμήχος εις τὴν δυτικὴν ἀφαιρήσαν τοῦ Διόλου μετὰ τμήματος τοῦ δυτικοῦ τμήχους καὶ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν πλακοστρώτου.

Ὁ βόρειος τοῖχος (λεπτομέρεια).

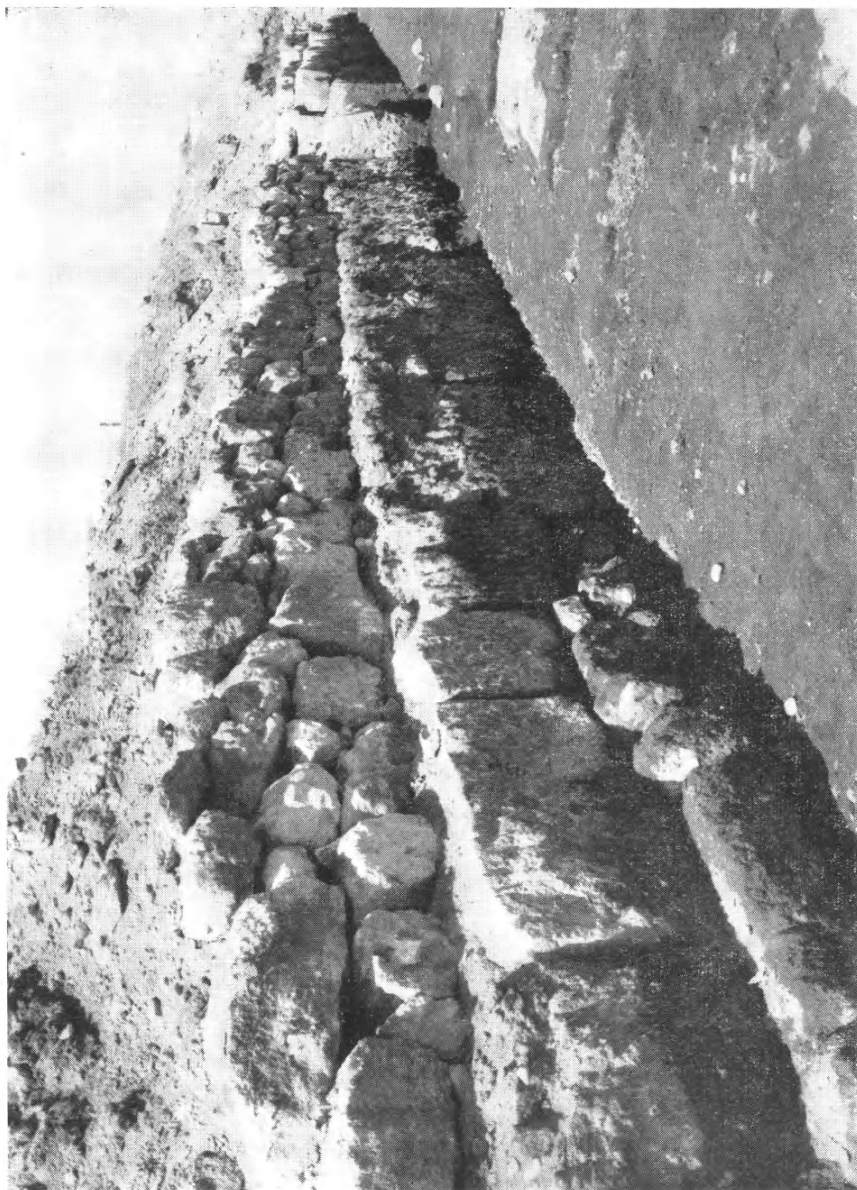

‘Ο βόρειος και ὁ δυτικός ανακλιματικός τοῖχος εἰς τὴν δυτικὴν ἀφ᾽ετραίαν τοῦ Διόλκου.

Ἡ δυτικὴ ἀφ᾽ ἑξῆς τοῦ Διόλου ἀφ' ὧν ἐκ τῆς ΒΔ. γωνίας.

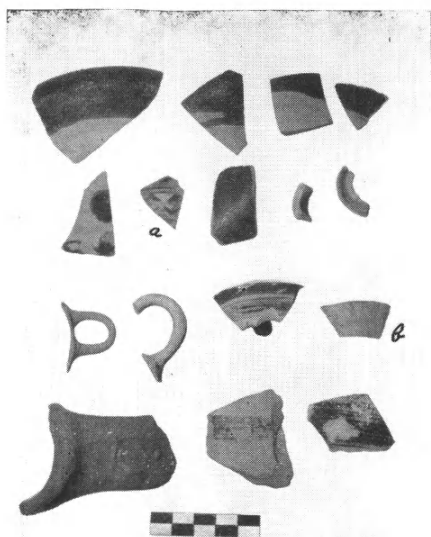

Ὁ νότιος τοίχος εἰς τὴν δυτικὴν ἀφετηρίαν τοῦ Διόλκου.

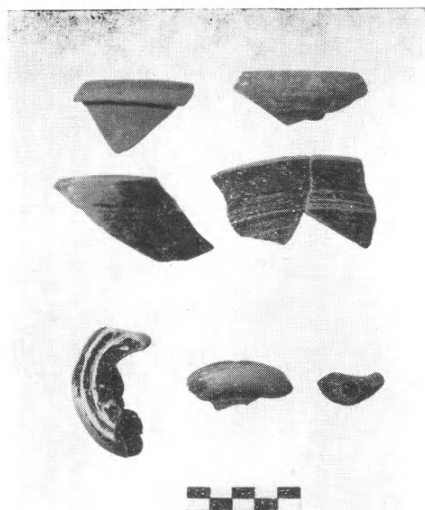

Π. Η τρίτη από τὰς ἐνεργηθείσας τομὰς ἐπὶ τοῦ πλακυστέρωτου δαπέδου παραπλευρώως τοῦ βορείου τοίχου.

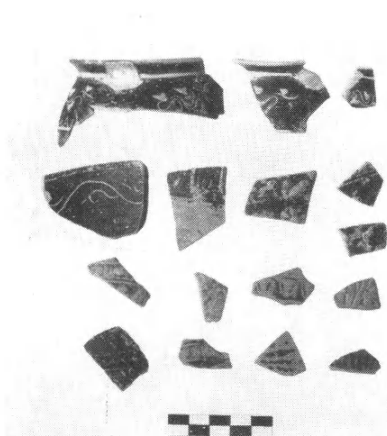

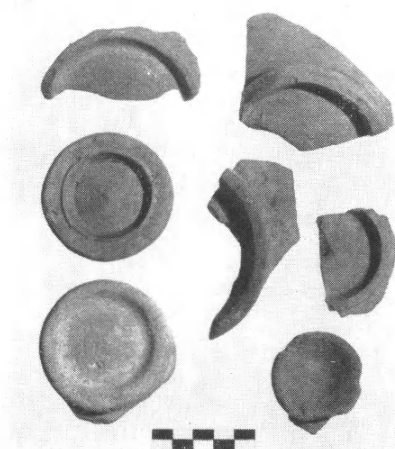
α. Θραύσματα αγγείων διαφόρων εποχῶν συγκεντρωθέντα ἀπὸ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον (δύο ἄνω σειραὶ) καὶ ἀπὸ τὸ ἀνατολικῶς τούτου (δύο κάτω σειραὶ) τμήμα τοῦ Διόλκου.

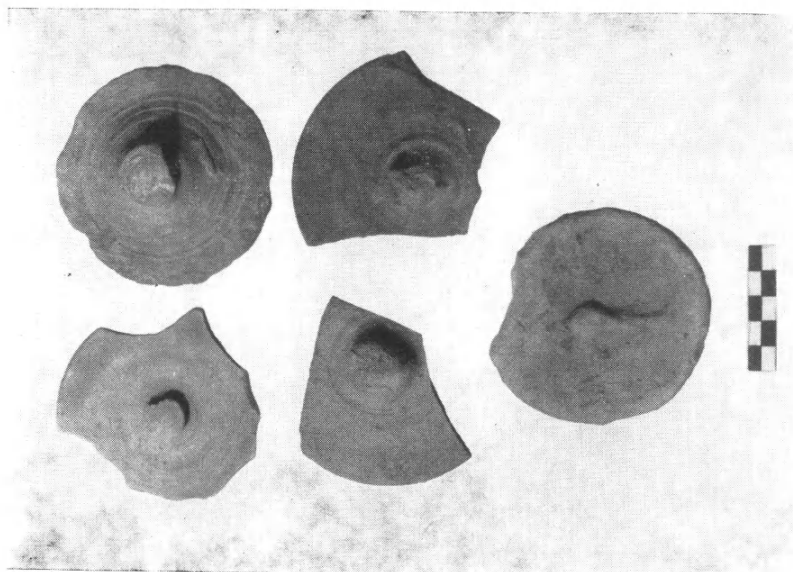
β. Θραύσματα ἀπὸ χεῖλη αγγείων καὶ λύχνους ἐκ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

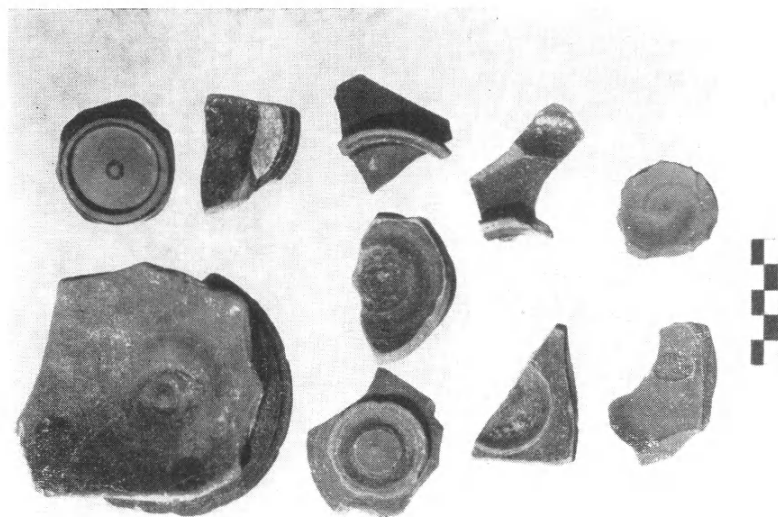
γ. Θραύσματα αγγείων συγκεντρωθέντα ἀπὸ τὸ πλακόστρωτον δάπεδον τῆς δυτικῆς ἀφιετηρίας τοῦ Διόλκου (4ος-3ος π.Χ. αἰ.).

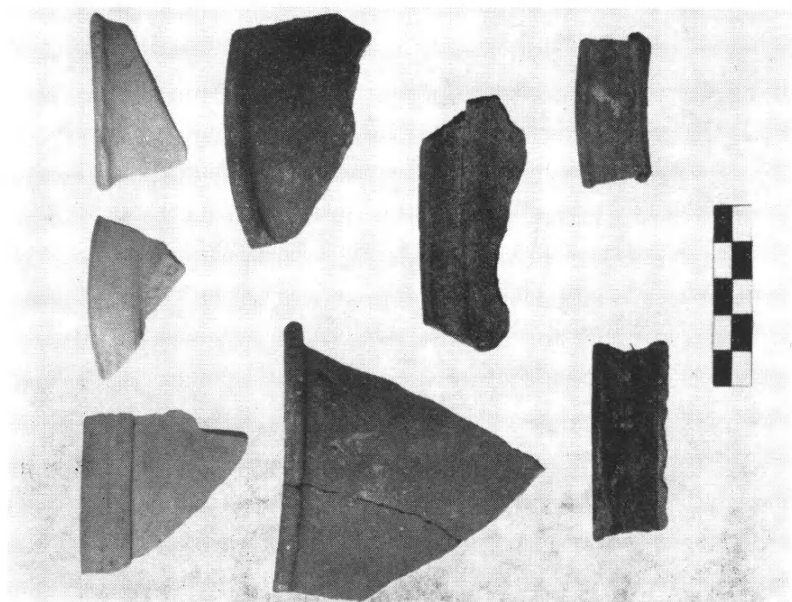
δ. Βάσεις μεγάλων διαστάσεων αγγείων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐκ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου.

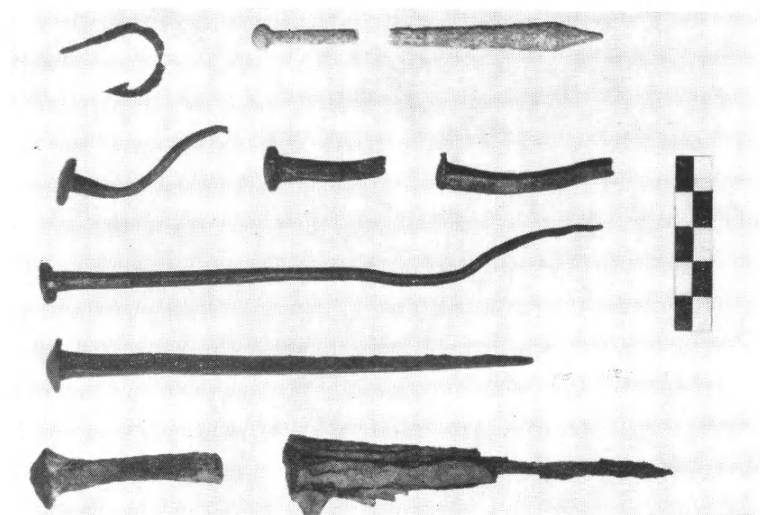
β. Πόματα μεταγενεστέρων αβυρρών ἀμφορέων ἐκ τοῦ
πλάκωστρώτου δαπέδου.

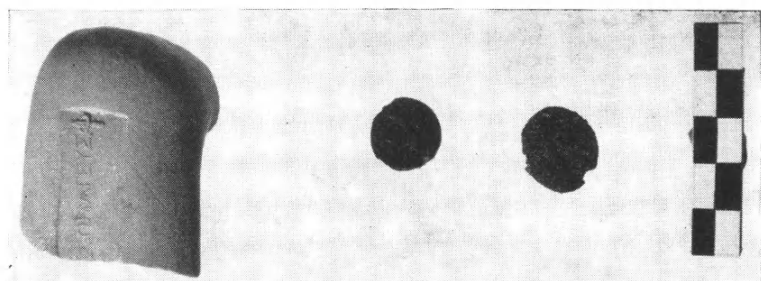
α. Βάσεις σκύφων 4ου καὶ 3ου π.Χ. αἰ. ἐκ τοῦ πλάκωστρώτου
δαπέδου.

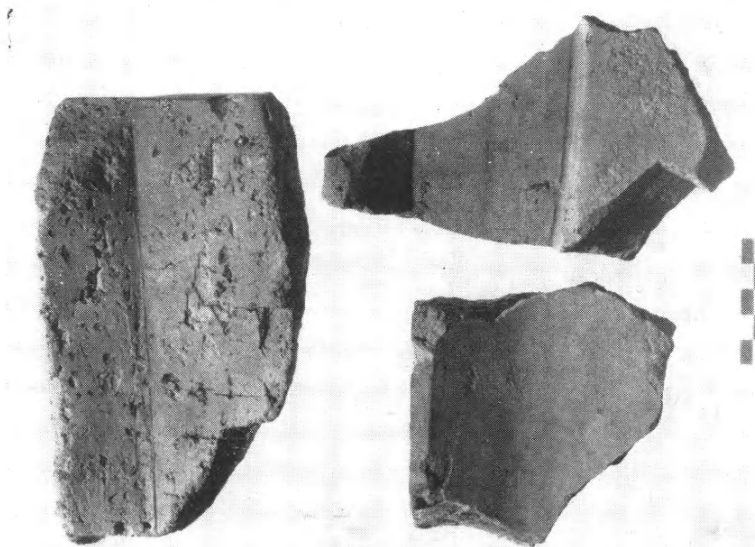
α. Χεύη από μεταγενέστερα άβραφή άγγεϊα έκ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου.

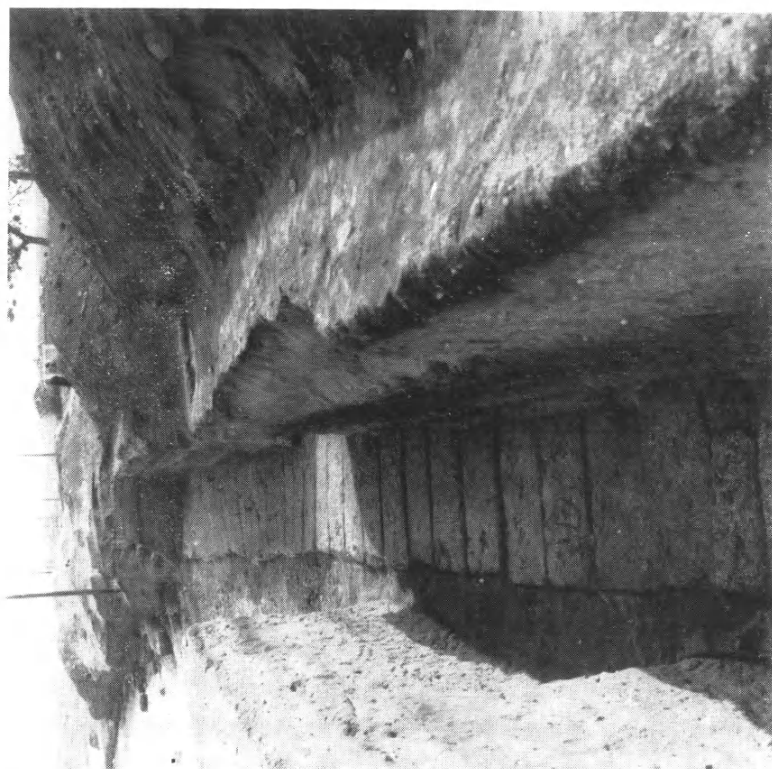
β. Σιδηροῖ, χαλκοῖ καὶ εἰς ὁστένης ἦλοι, ὡς καὶ μικρὸν άγκιστρον έκ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου.

γ. Ήνεπίγραφος λαβή άμφορέως καὶ δύο χαλκᾶ ( ) νομίσματα τοῦ 4ου π. Χ. αἰ. εἰς τὸ άνω τῆς Σκυώνος έκ τοῦ τμήματος τοῦ Διόλκου δυτικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ Περιάματος.

α. Τεμάχια κεραμίδων του κερυνθιακού τύπου εκ του πλακοστρώτου δαπέδου.

β. Από την ἐνεργηθείσαν τὸ 1959 τομὴν ὀλίγον πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ Διόλου μὲ ἐγγέγραφα γράμματα εἰς ἐκάστην σχεδὸν πλάνα τῆς στρώσεως. Φωτογραφία ληφθεῖσα ἐκ Δ.

‘Ολόκληρον τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ Διόλκου ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς Πελοποννήσου.

Κατάλογος ἐγχαράκτων ἐπὶ τοῦ Διόλκου γραμμάτων εἰς τὸ τμήμα αὐτοῦ δυτικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμείου.

Τὸ ἀνατολικῶς τῆς ὁδοῦ τοῦ πορθμεῖου τμήμα τοῦ Διόλου.

Τὸ ἐντὸς τῆς περιούχης τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ Διόλου ἐξ Α.

Τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸν πόντα 114 τμήμα τοῦ Διόλου ἐξ Α. καὶ ἀφ' ὑψηλοῦ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ Διόλκου εἰς τὴν περιόχην τῆς Σχολῆς Μηχανικῆς ἐκ Δ.

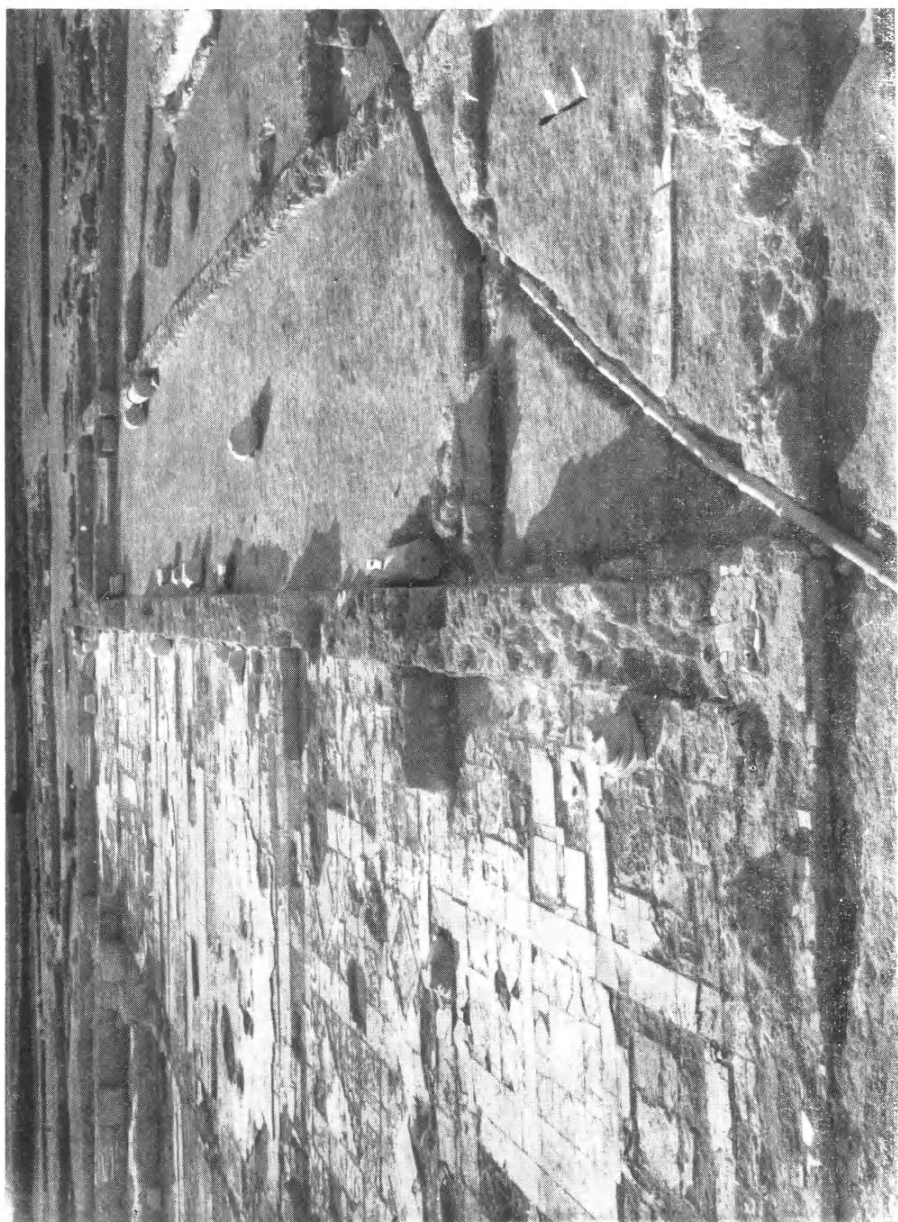

α. Τὰ πρόθυρα τοῦ νάρθηκος (ἀπὸ ΝΔ.).

β. Ὑποψὶς τοῦ αἰθρίου (ἀπὸ ΒΑ.).

Ἀπομνηστικὸν τοῦ νέου ὀχυρώματος καὶ τοῦ ἀρχαίου (ἀπὸ Β.).

Τὸ νότιον κλιμακοστάσιον καὶ κατοικία (ἐπὶ Β.Α.).

Τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τοῦ νόρθηκος καὶ τοῦ μεσαίου κλίτους (ἀπὸ Β.).

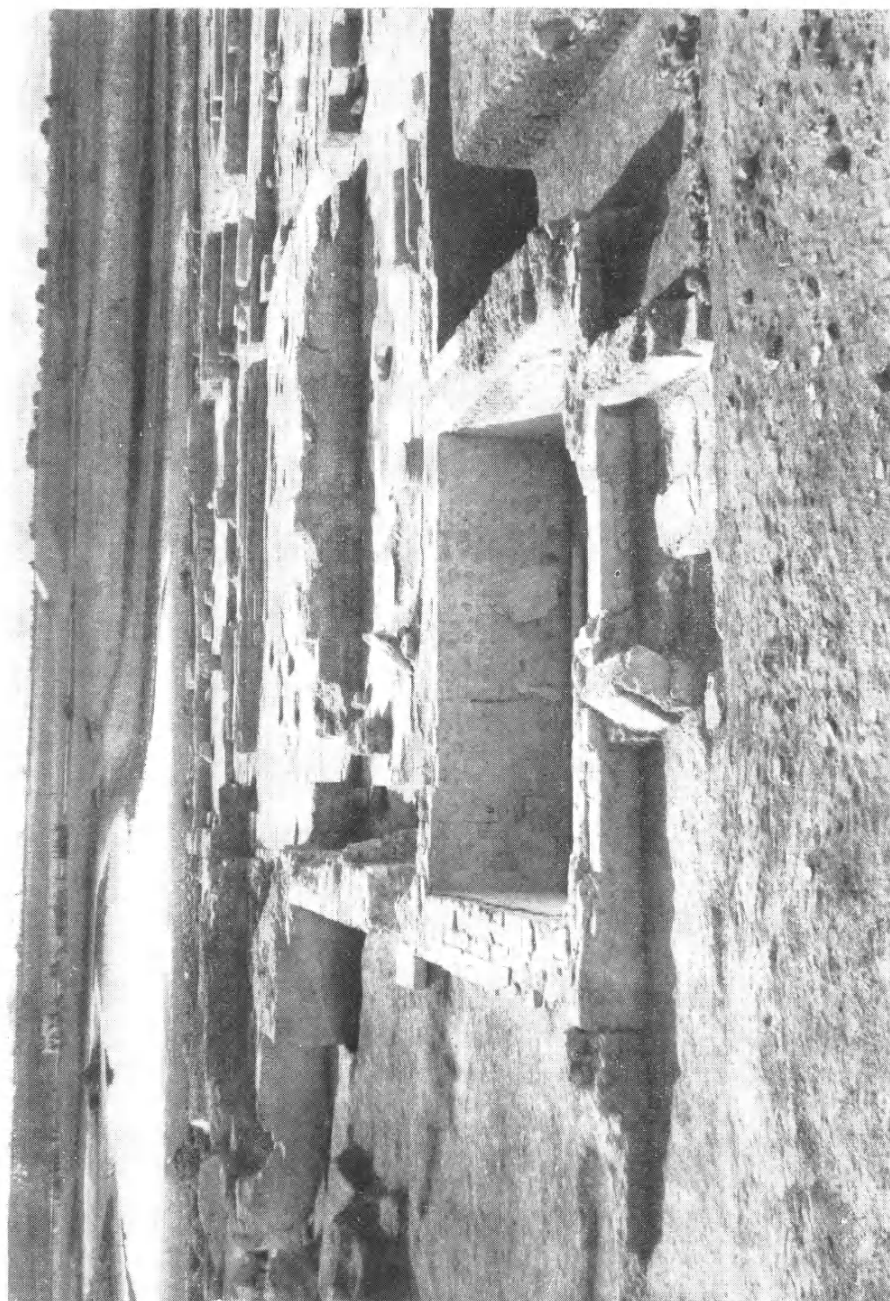
α. Ὑποψὶς τοῦ βορείου πτεροῦ (ἀπὸ ΒΑ.).

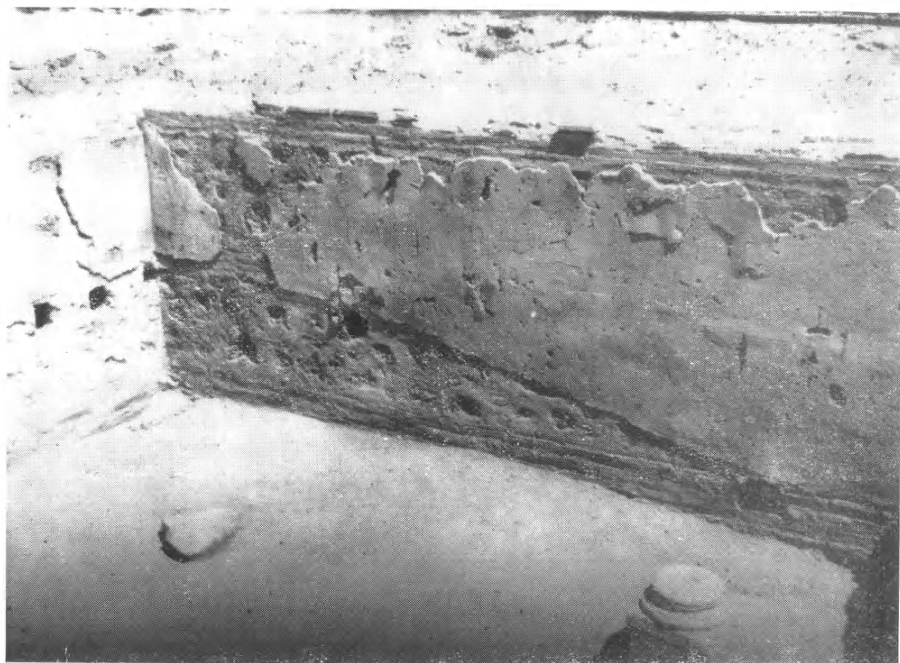
β. Ὅπτη χωνευτηρίου εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ βορείου πτεροῦ.

Ἀποψὲς τῶν δυτικῶν μερῶν τοῦ ἑγκαρσίου χλῖτους (ἀπὸ Β.).

Βορειοανατολικόν πρόσκτισμα (ἀπὸ Β.).

α. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βορειοανατολικοῦ προσκτίσματος (ἀπὸ ΝΔ.).

β. Ἀποψὶς τοῦ βορειοδυτικοῦ προσκτίσματος (ἀπὸ ΒΔ.). Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ἀριστερὰ ὁ βόρειος περίβολος.

Ἀποψὲς τοῦ νοτιοδυτικοῦ προσκτίσματος (ἀπὸ Δ.). Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τὸ νότιον τμήμα τοῦ νέκροτος.

Ἐπισημανθὲν κυλιότερες κτίσιμα διασῶζον κατὰ χώραν (ἀπὸ Ν.Α.).

Ο βόρειος περίβολος. Δεξιά το επισημασθέν οχύρωμα (ἀπὸ Β.Α.).

α. Ἐπιθήμια.

β. Τεμάχιον ἀμφικιονοκράνου.

α. Θεοδοσιανόν κιονόκρανον ἐκ τοῦ βορείου πτεροῦ.

β. Σύνθετον ἰωνικόν κιονόκρανον.

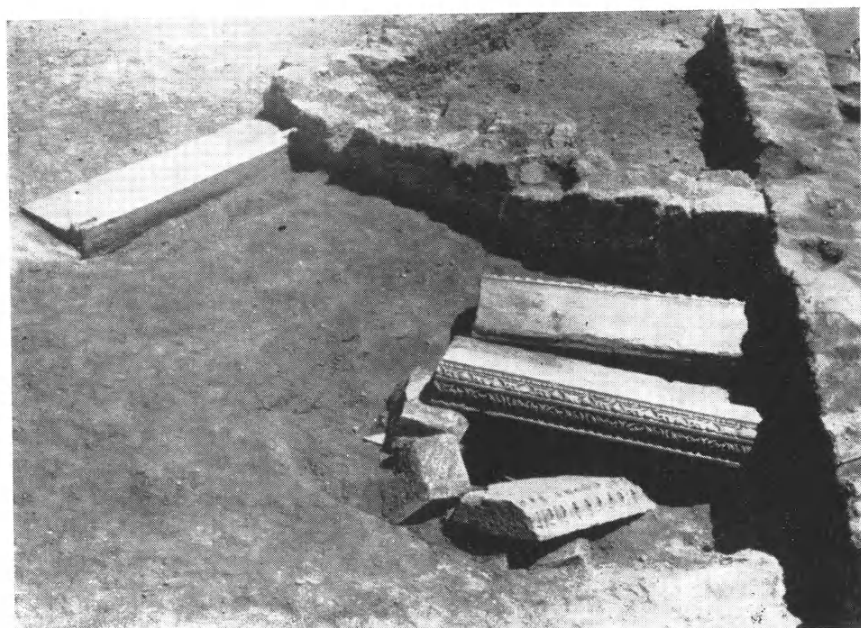
α. Ἐπίκρανον παραστάδος.

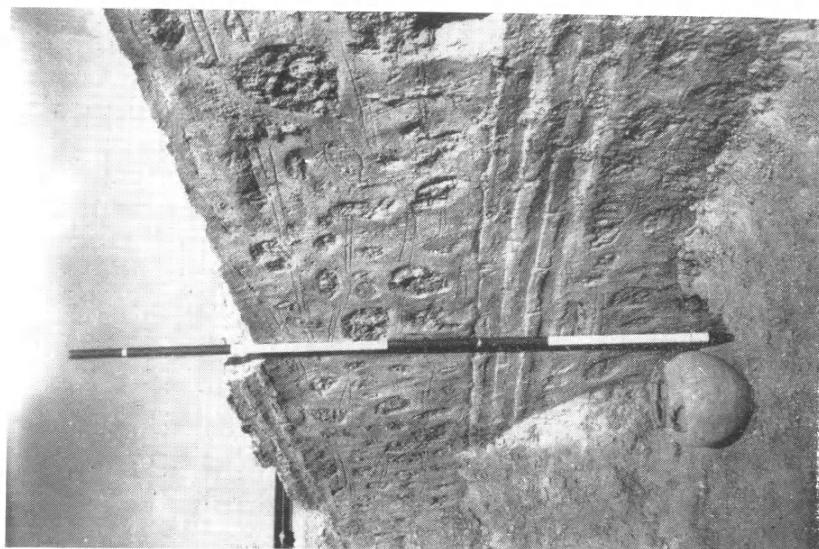
β. Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον.

α. Ὑπέρθυρον (λεπτομέρεια).

β. Γλυπτὰ χρησιμοποιοιθέντα ὡς κάλυμμα βόθρου ἐντὸς τῆς νοτίας στοᾶς τῆς αὐλῆς.
Ὁ καμπύλος τοίχος ὁ ἀποφράσσων τὸν μυχὸν τῆς στοᾶς προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρας περιόδου.

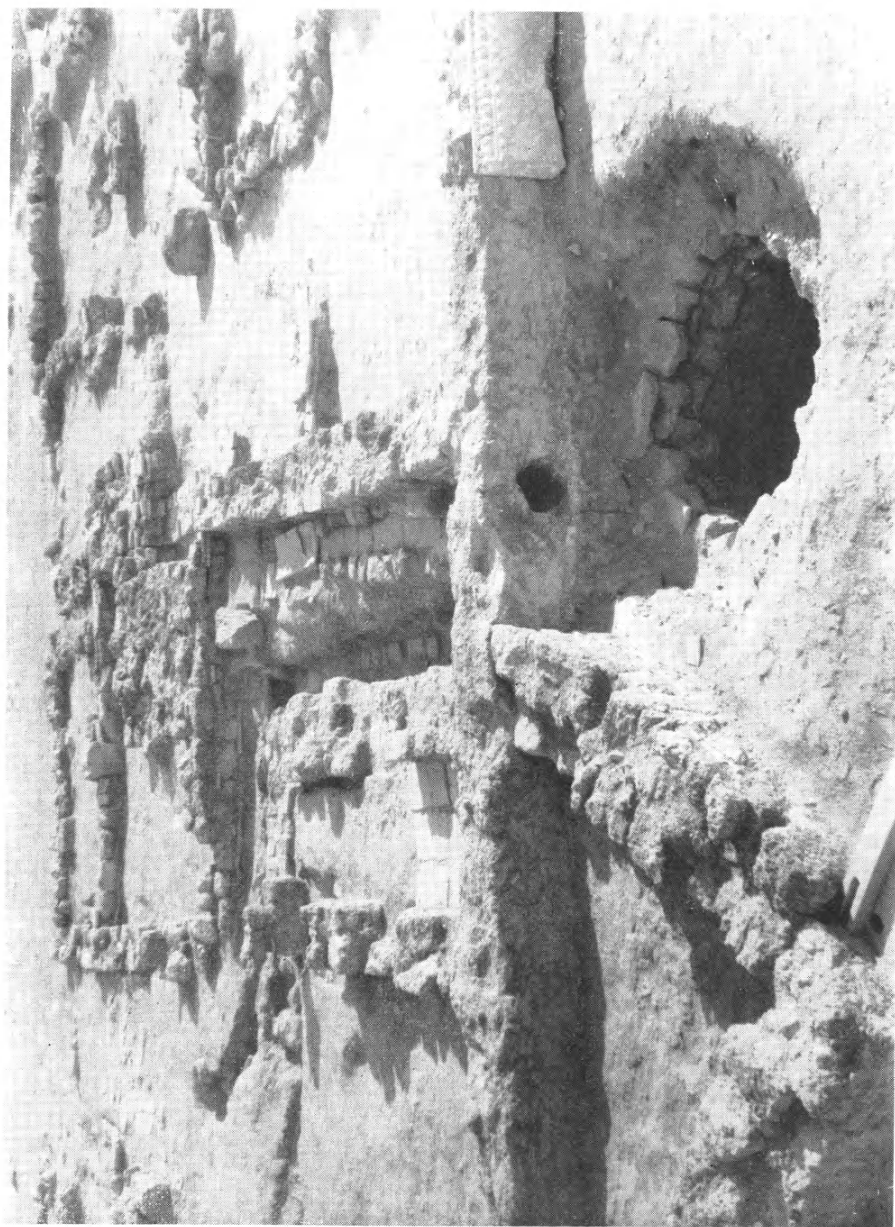

β. Ἐξωτερική ὄψη τοῦ βορείου περσῶ (ἀπὸ ΒΔ.).

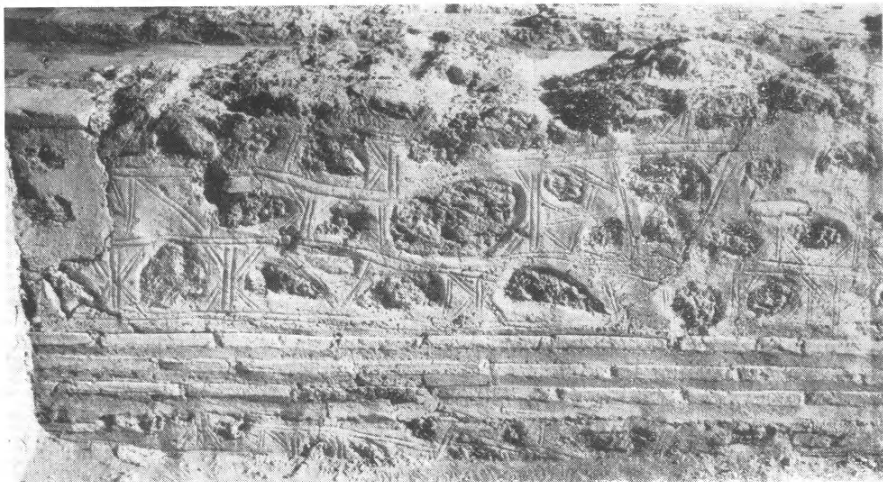

α. Ἀπόψη τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ περσῶ
μέχρι τῆς ἐδρας τοῦ θμελίου.

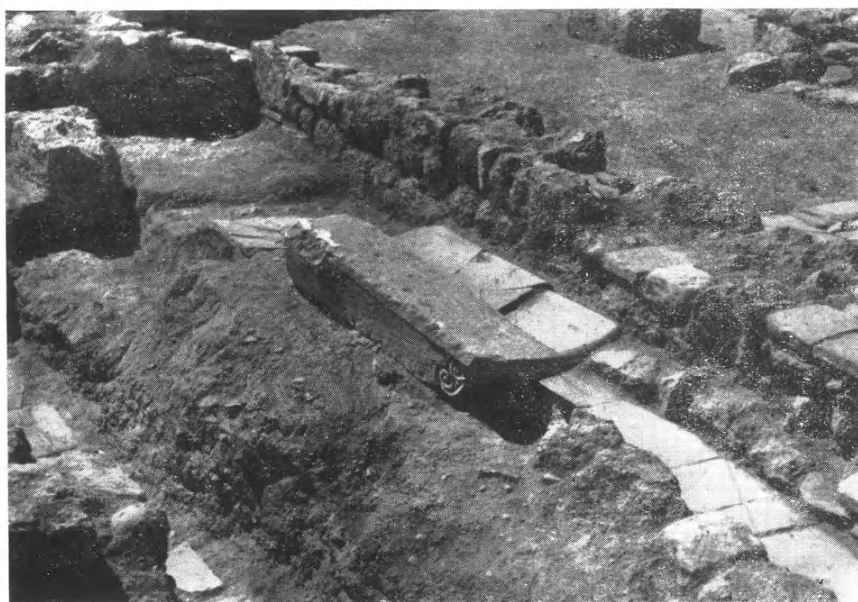

Ἡμερικὴ ἀποψὲς τῶν οἰκίδων 9 καὶ 10 (ἀπὸ Β.).

α. Διακοσμητικά μυστήρια ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ βορείου πτεροῦ (ἀπὸ Β.).

β. Ὅψετοι καὶ ἐστία τῆς ἀντικειμένης οὐκίας 9 (ἀπὸ ΒΔ.).

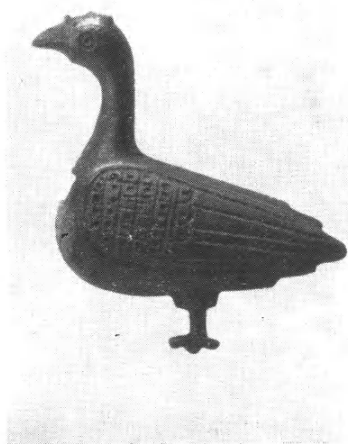

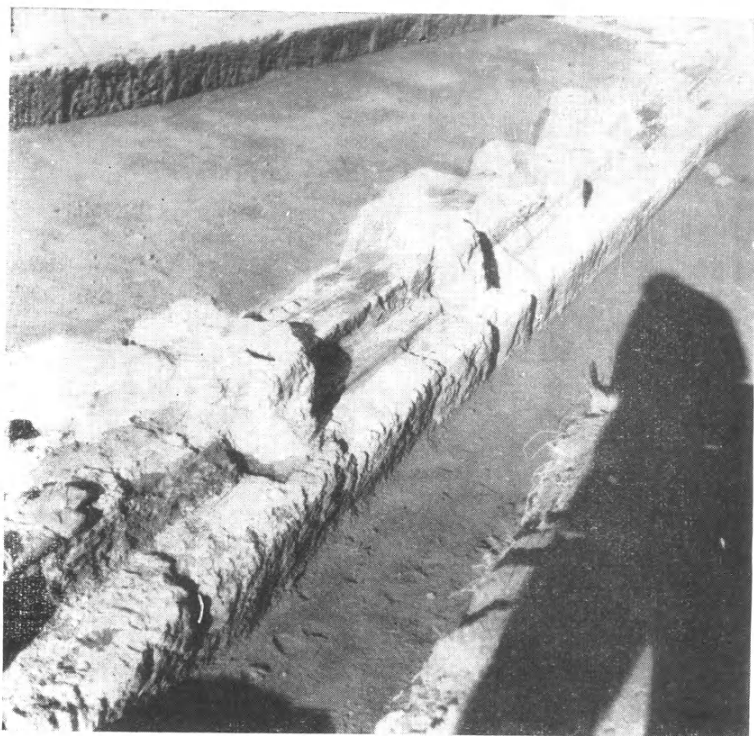
α. Τομή ἐντὸς τοῦ ἐδάφους ἐξωτερικῶς
τοῦ βορείου πτεροῦ (ἀπὸ Δ.).

β. Μετάλλινον κόσμημα (πρεπενδούλιον;).

γ. Χάλκινος χήν.

α. Ὁ τοῖχος τοῦ προσκηπίου τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

β. Ἡ ΒΑ. πάροδος τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

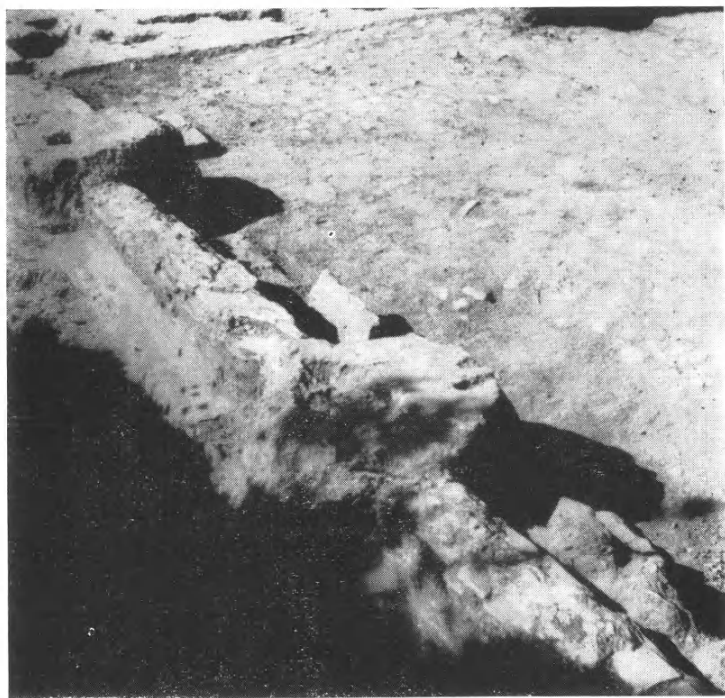
α. Γενική άποψις τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

β. Δάπεδα ἐκ ψηφίδων τοῦ ΒΑ. ἄκρου τῆς κυρίως σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

α. Ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς τοῦ θεάτρου κάτωθεν τῆς σκηνῆς.

β. Χαλικόστρωτον δάπεδον τοῦ ΝΔ. τμήματος τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

α. Τὸ παρὰ τὸ ἑκτὴριον D ρωμαϊκὸν κτίσμα.

β. Τάφος ὀπισθεν τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

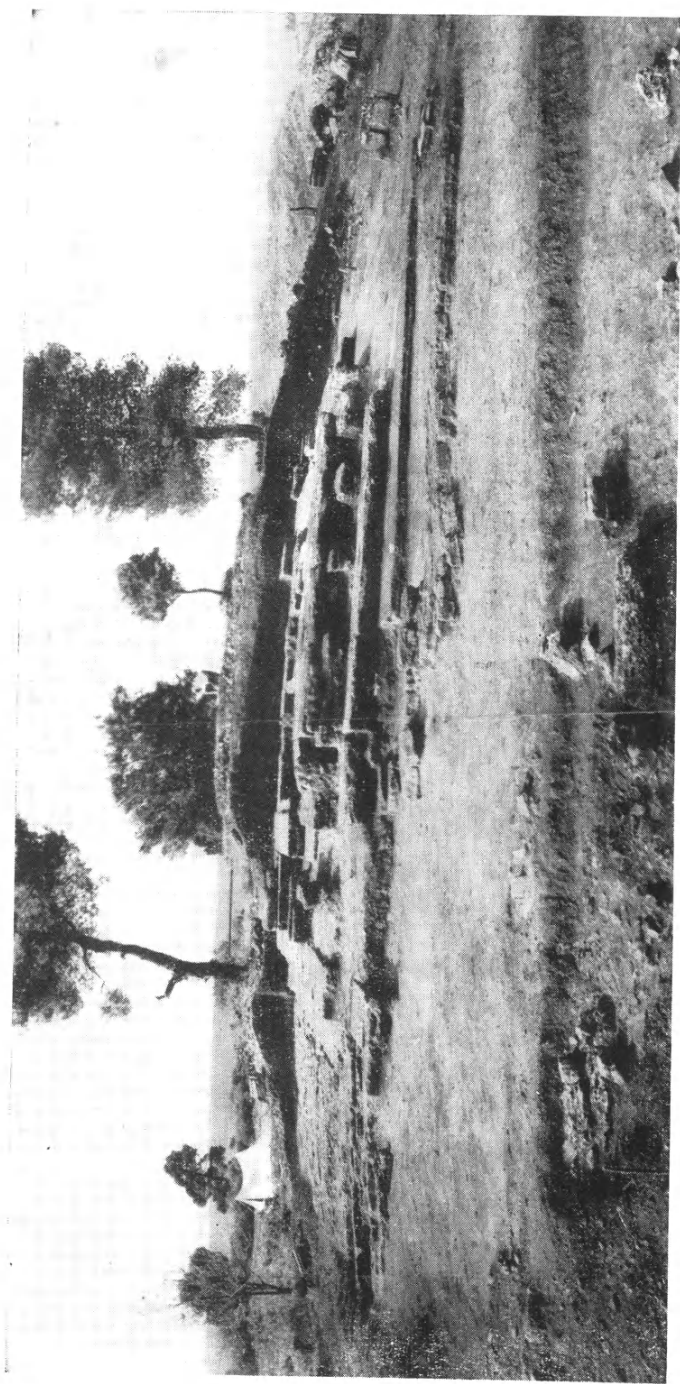

α. Τάφος Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΔ. τοῦ ἐπαρχιακοῦ δρόμου Ἀρχαίας Ἡλίδος.

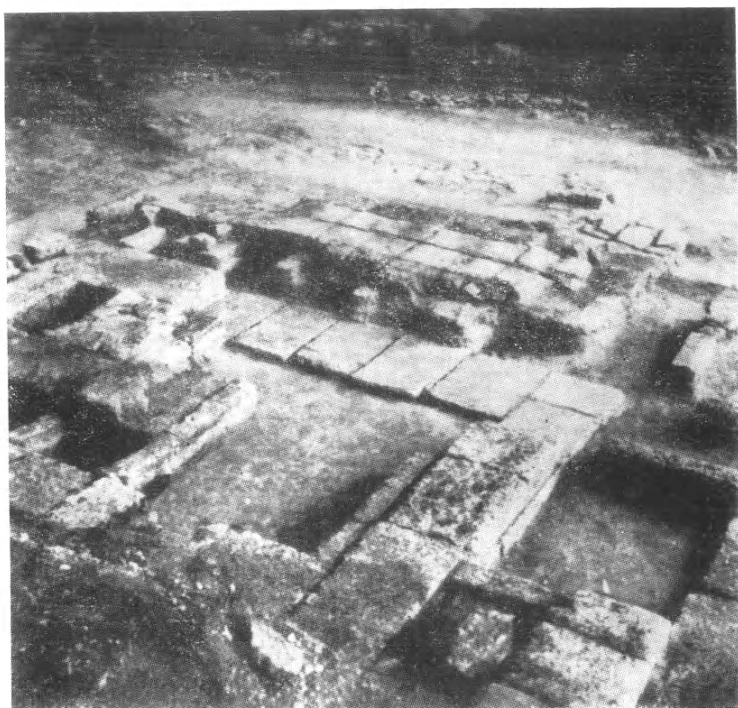

β. Τάφος Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΔ. τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ Ἀρχαίας Ἡλίδος.

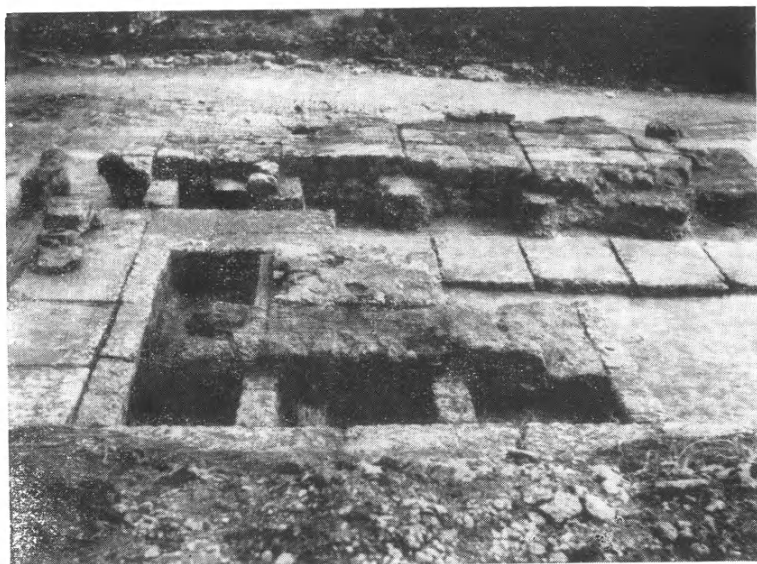

Γενική όψη του προνάου του ναού του Σκυλλούντιος.

α. Κάτοψις τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Σκιλλοῦντος.

β. Τμήμα τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Σκιλλοῦντος.

α. Κρηπίδωμα ναοῦ Μαρζίου.

β. Κτίσμα πρὸ τῆς Α. πλευρᾶς ναοῦ Μαρζίου.

α. Τομή εις τὴν περιοχὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀπὸ Β.

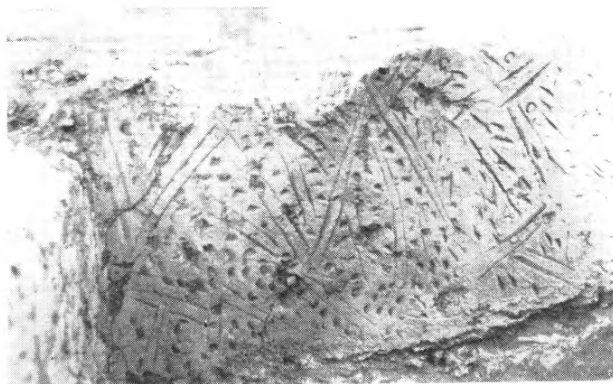
β. Τμῆμα καταπεσόντος τόξου.

γ. Κατὰ χώραν βάσεις τοῦ διλόβου ἀνοίγματος (ἀπὸ Δ.).

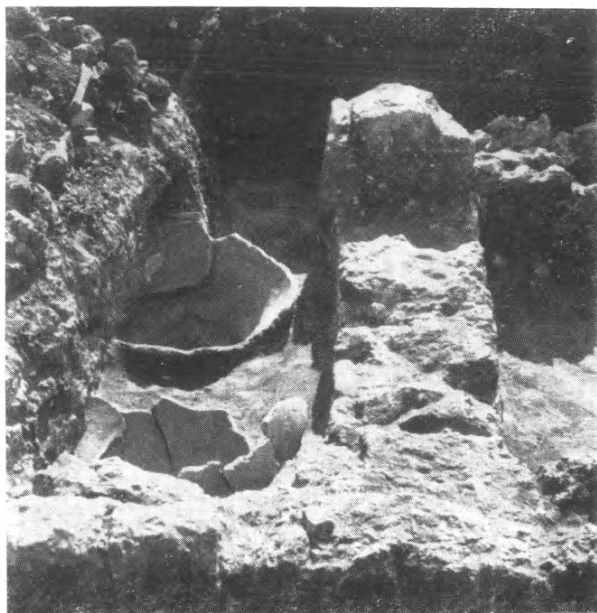
α. ᾽Αποψις τοῦ βήματος (ἀπὸ Ν.).

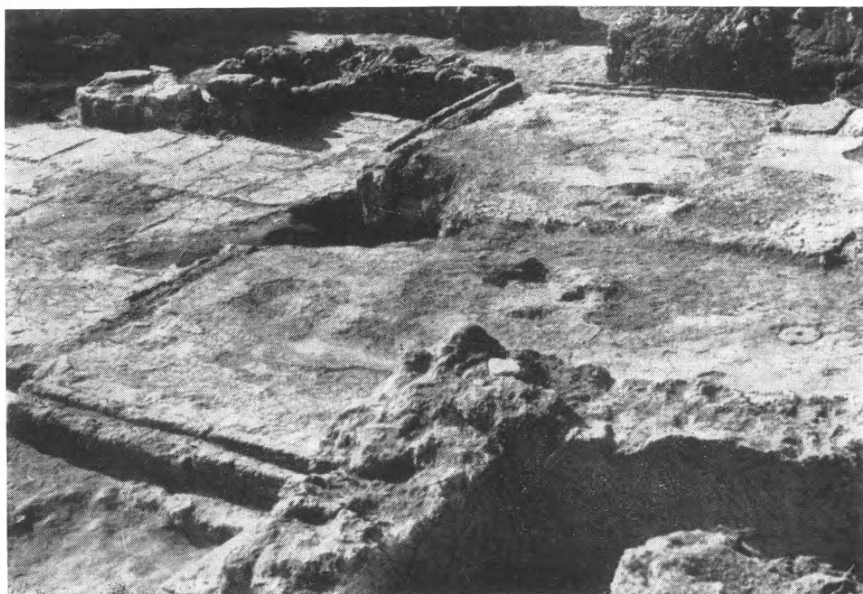
β. Διακοσμητικὰ μυστήρια ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψευς τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος.

γ. ᾽Αποψις τοῦ ἁμβωνος (ἀπὸ ΝΑ.).

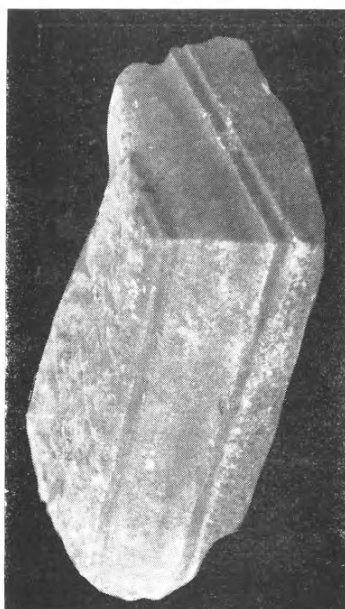

α. Πίθοι κατὰ χώραν ἐντὸς διαμερίσματος νοτίως τοῦ βήματος (ἀπὸ Α.).

β. Ἀποψὶς τοῦ βήματος μετὰ τῆς θέσεως τῆς ἁγίας τραπέζης. Ἄνω ἀριστερὰ ὁ ἄμβων (ἀπὸ ΝΑ.).

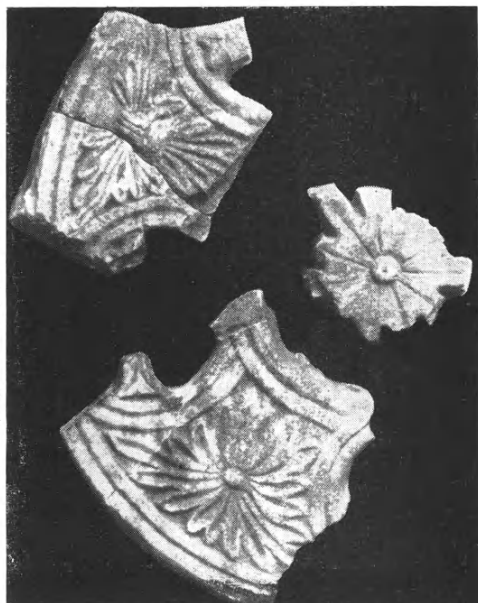
β. Ἀρχαῖος τοιχοβάτης.

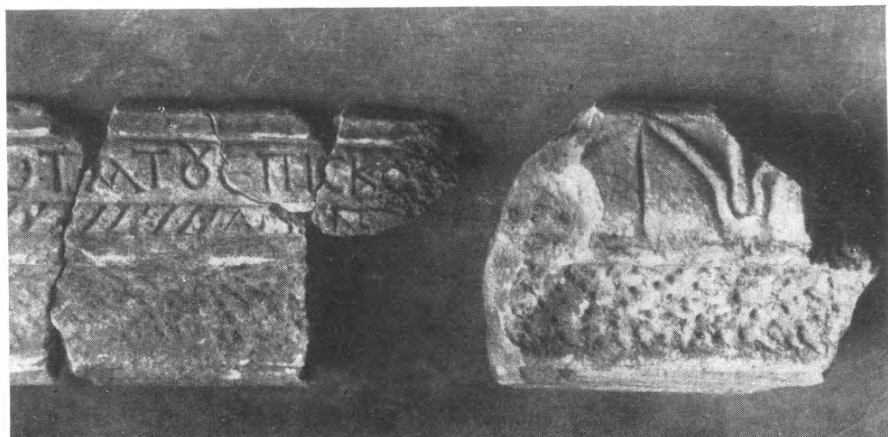
δ. Τεμάχια πλυσίων θωρακίων.

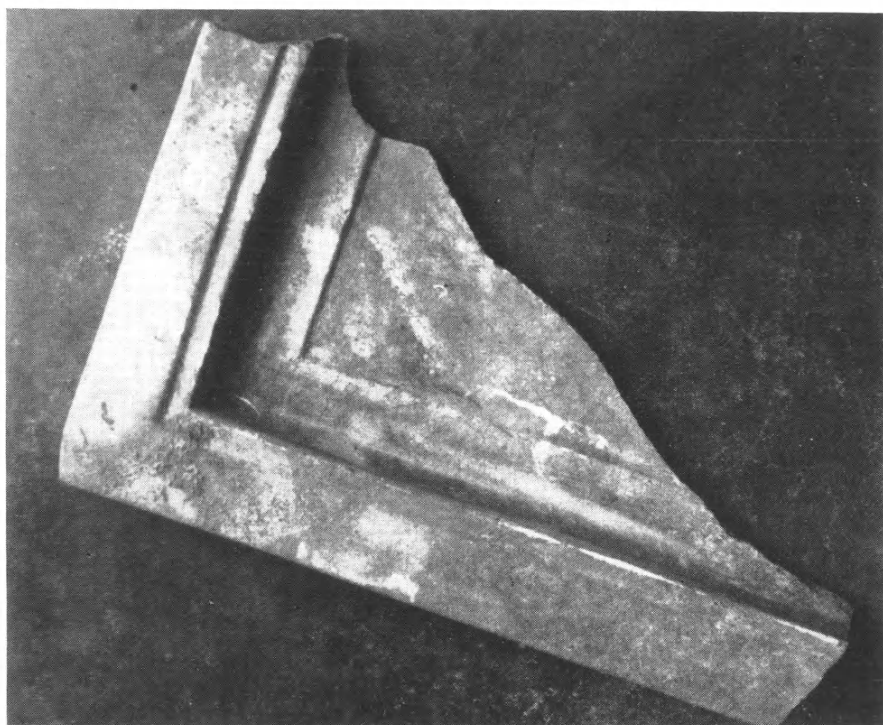
α. Τεμάχιον διατρήτου θωρακίου.

γ. Τεμάχια διατρήτου θωρακίων.

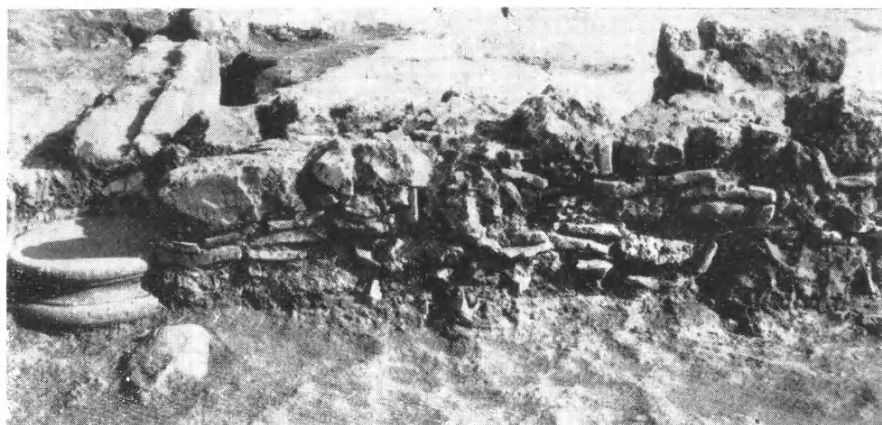

α. Τεμάχια στέψων θωρακίων.

β. Τεμάχιον ἐκ τῆς ἄνω πλακὸς τῆς ἁγίας τραπέζης.

α. Μεταγενέστερος τοίχος κατά τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τέμπλου (ἀπὸ Ν).
Δεξιὰ ὁ τοῖχος τῆς ἐκκλησίας τῆς δευτέρας περιόδου.

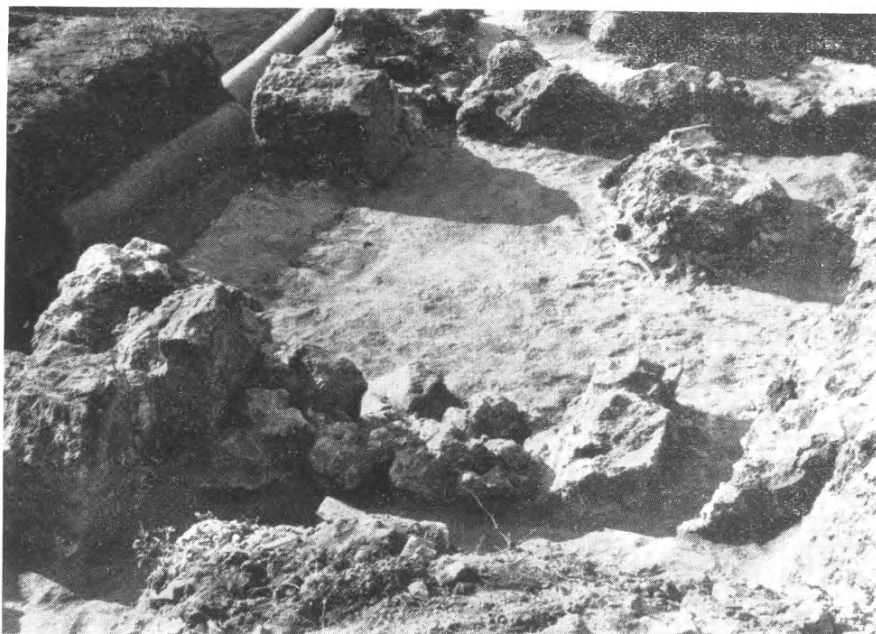
β. Ῥεῖπια ἐκκλησίας τρίτης περιόδου (ἀπὸ ΒΔ.).

γ. Ῥεῖπια ἐκκλησίας τρίτης περιόδου (ἀπὸ ΝΔ.).

α. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ βήματος.

β. Μεταγενέστερον τοιχάριον, παρὰ τὸ ὅποῖον εὗρέθη ὁ θησαυρὸς νομισμάτων (ἀπὸ ΝΑ.).

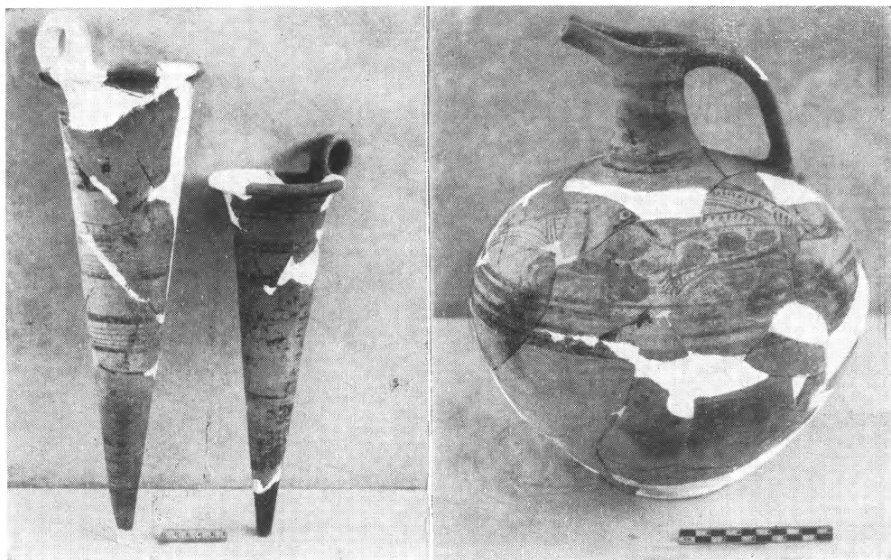
α.1. Ἀριστερά, ἀμαυρόχρωμος πρόχους (Γουβ. τ. 2, ὕψ. 0.25).
2. Δεξιά, τρίωτος πιθαμφορεύς (Γουβ. τ. 1, ὕψ. 0.65).

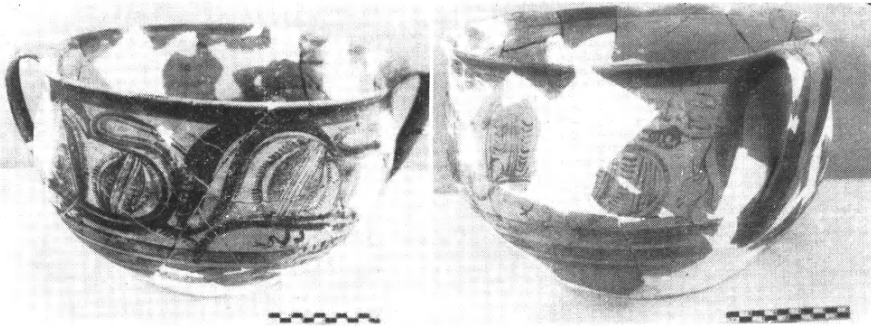
β. Τρίωτοι πιθαμφορεῖς (Γουβ. τ. 2, ὕψ. ἀριστ. 0.66, δεξ. 0.55).

α. Ἀριστερά, φιάλη (Γουβ. τ. 2). Δεξιά, πιθοκρατήρ (Γουβ. τ. 2, ὕψ. 0.355, ὅψις Α).

β. 1. Ἐξ ἀριστ. πρὸς δεξιᾶ: Πυτά, Γουβ. τ. 1, ὕψ. 0.37. Γουβ. τ. 2, ὕψ. 0.29.
2. Πρόχους, Γουβ. τ. 1, ὕψ. 0.33. ΥἚ ΠΙΑ.

α. Δύο ὄψεις κρατῆρος μετὰ παραστάσεων πτηνῶν. Γουβαλάρη.

β. Γουβ. τ.1. Ἀνατολίζουσα πυξίς ἐκ τοῦ στρώματος τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν, ἴσως ἀνατολικῆς προελεύσεως. Ὑψ. 0.25.

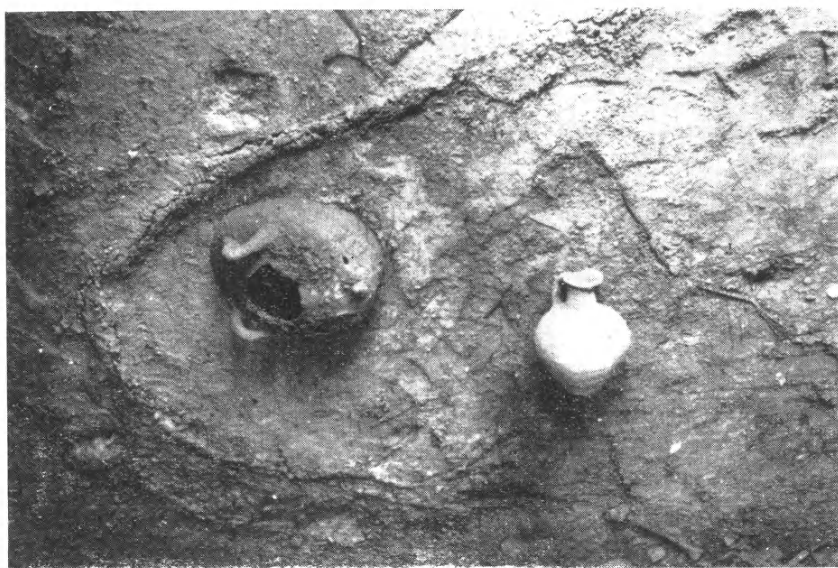
α. Παλαίπυλος (Βολιμίδια), τ. Α11. Διακρίνονται κύκλω αἱ κόγχαι τοῦ δαπέδου καὶ εἰς τὸ μέσον ὁ σκελετὸς νεκροῦ ἐλληνοιστικῆς ἐποχῆς.

β. Βολιμίδια, τ. Β6 μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς μιᾶς συκῆς ἐκ τοῦ δρόμου.

α. Βοριᾶ τ. 7. Δύο σκελετοὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

β. Βοριᾶ τ. 7. Ἀγγεῖα ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

α. Κυκλώπειος πύργος Ἑλληνικοῦ Μουριατάδας.

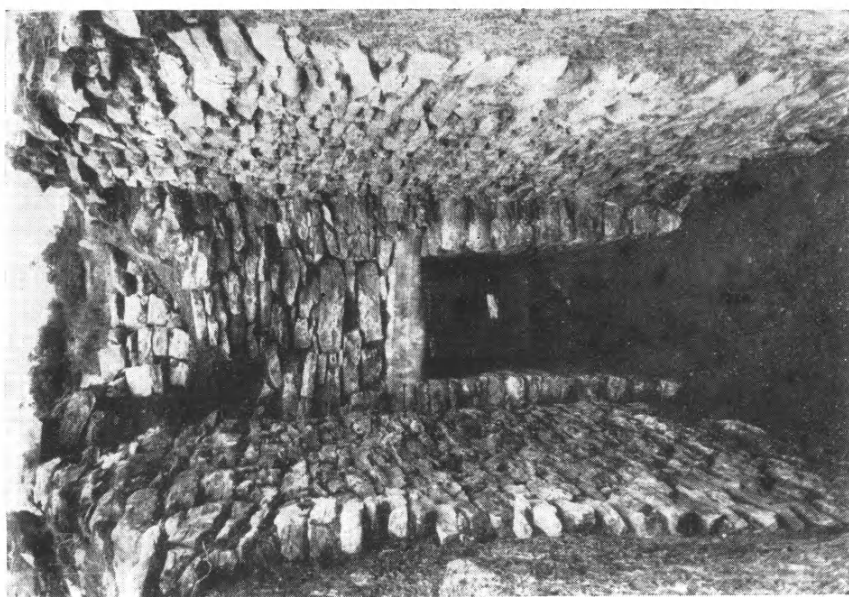
β. Ἑλληνικὸ Μουριατάδας. Πύργος ἢ ἀνάλημμα κυκλωπείου κατασκευῆς.

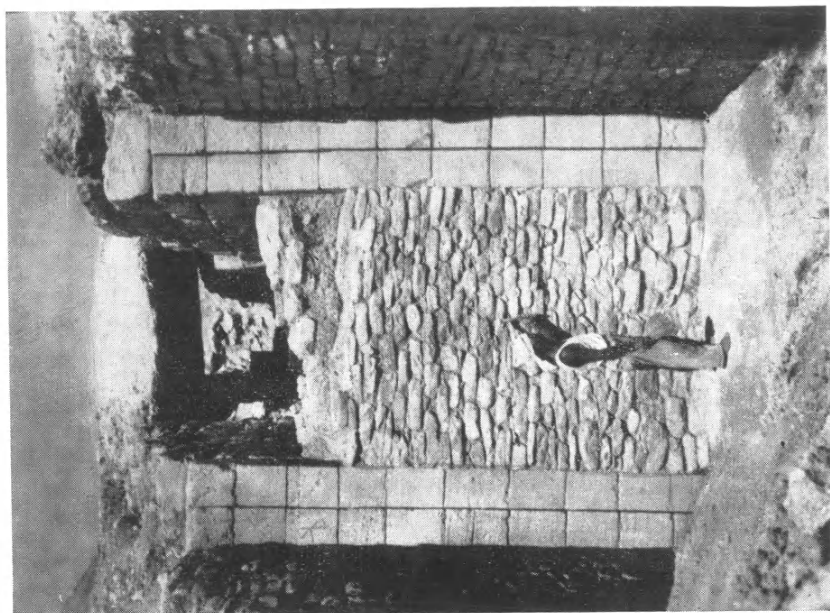
α. Ἑλληνικὸ Μουριατάδας. Τμῆμα τοῦ μεγάρου (ἐξ Ἀνατολῶν) καὶ τοῦ Β. διαδρόμου (δεξιά).

β. Ἑλληνικὸ Μουριατάδας. Κτίσμα (ναός;) μετὰ κίωνων.

α. Ἑλληνικὸ Μουρματῆδες. Ὁ θολωτὸς τάφος ἐκ Νότον.

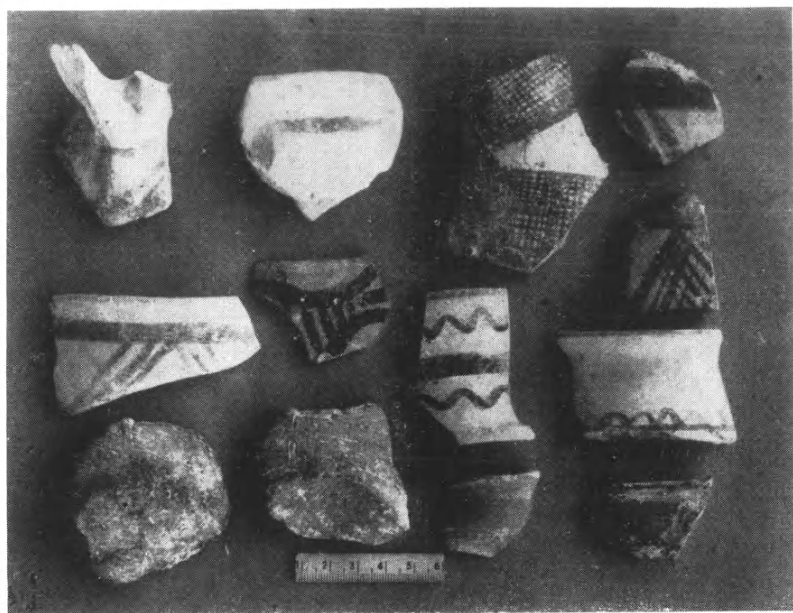
β. Περιστεριά. Τὸ στήμιον τοῦ θολωτοῦ τάφου πλήρως ἀνεσκαμμένον.

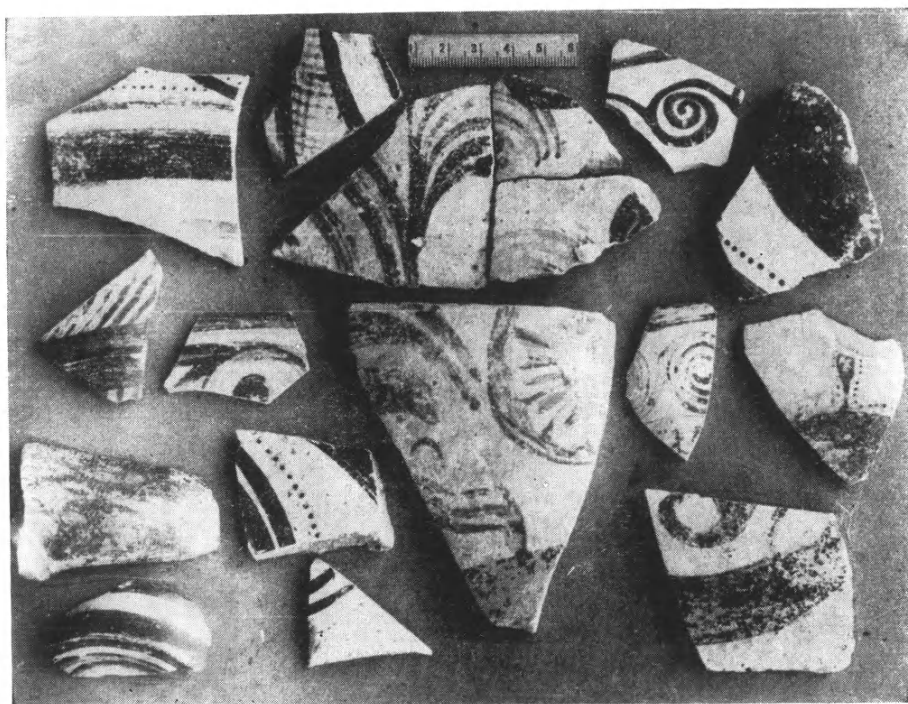
α. Περιστεριά. Τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰσόδου τοῦ θολωτοῦ τάφου. Ἀριστερά, δύο λατομικὰ σημεῖα.

β. Τομή τῆς ἐπιχώσεως τῆς θόλου ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

α. Ἀμαυρόχρωμα ὑστρακα ἐκ τῆς θόλου καὶ (κάτω ἀριστερά) χειροποίητα χονδροειδῆ.

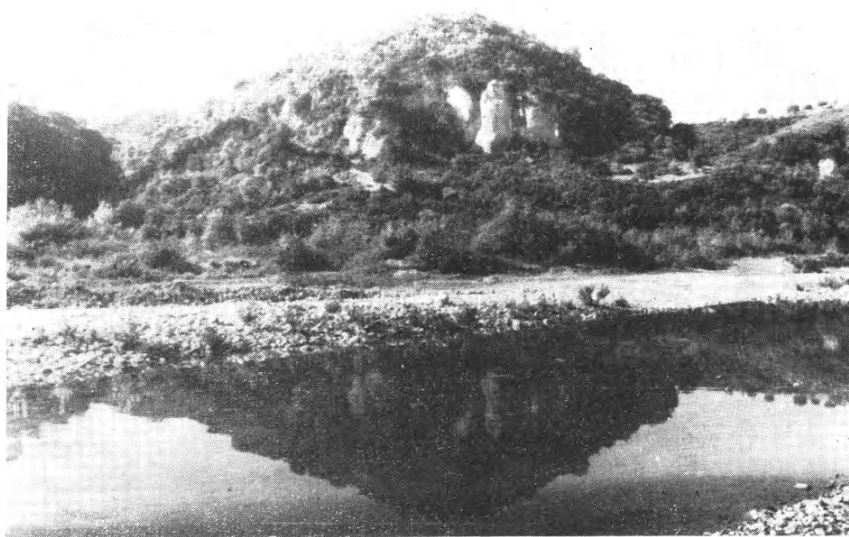

β. Κεραμεικὴ (ΤΕ I-II) ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θολωτοῦ τάφου Περιστεριᾶς.

α. Περιστεριά. Πρωτοβυζαντινή οικήα. Κάτω αριστερά διακρίνεται μικρός κιβωτόσχημος τάφος ἐπὶ τοῦ δαπέδου.

β. Ὁ λόφος τῆς Περιστεριᾶς καὶ ὁ Κυπαρισσίης.

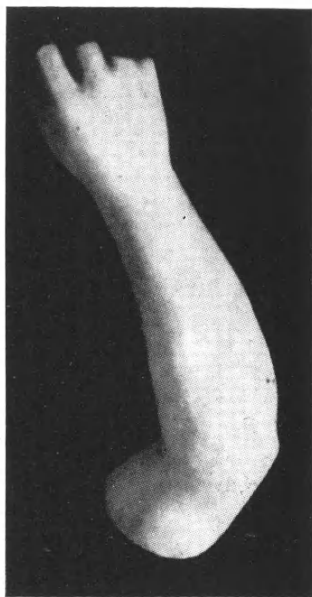
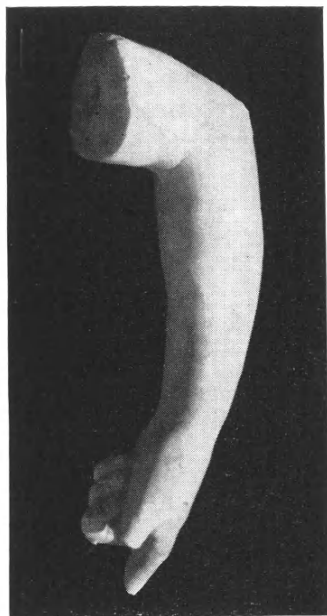

α. Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι βάσεις τῶν κιόνων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Μεσσήνης. Ὑποψὶς ἀπὸ βορρᾶ.

β. Ὁ «οἶκος» τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς μετὰ τὸν ὁλοσχερῆ καθαρισμὸν του. Ἀριστερᾶ τὸ βάθρον τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀγάλματος.

α. Ὁ ἀριστερὸς καὶ ὁ δεξιὸς βραχίον τοῦ ἐν τῷ οἴκῳ ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματος.

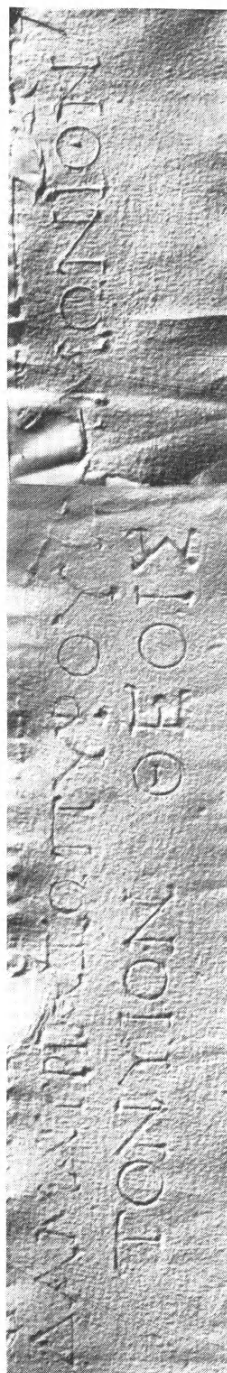
β. Ἡ μικρὰ κλίμαξ ἀνόδου ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς εἰς τὸ ὑπερθεῖν ἀνδῆρον.

α. Φωτογραφία ἐκτύπου ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης παρὰ τὴν βόρειον μικρὰν κλίμακα.

β. Φωτογραφία ἐκτύπου ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς μνημειώδους κλίμακος.

α. 'Η ἐπὶ τῆς στέψῃ τοῦ βάρου ἀνδριάντος τοῦ Ἀμμωνίου ἐπιγραφή.

β. Τμήμα γυναικείου ἀρχαϊστικοῦ ἀγάλματος.

γ. Τὸ κατὰ χώραν εὑρεθὲν λίθινον παράδειγμα λακωνικοῦ τύπου κεράμων.

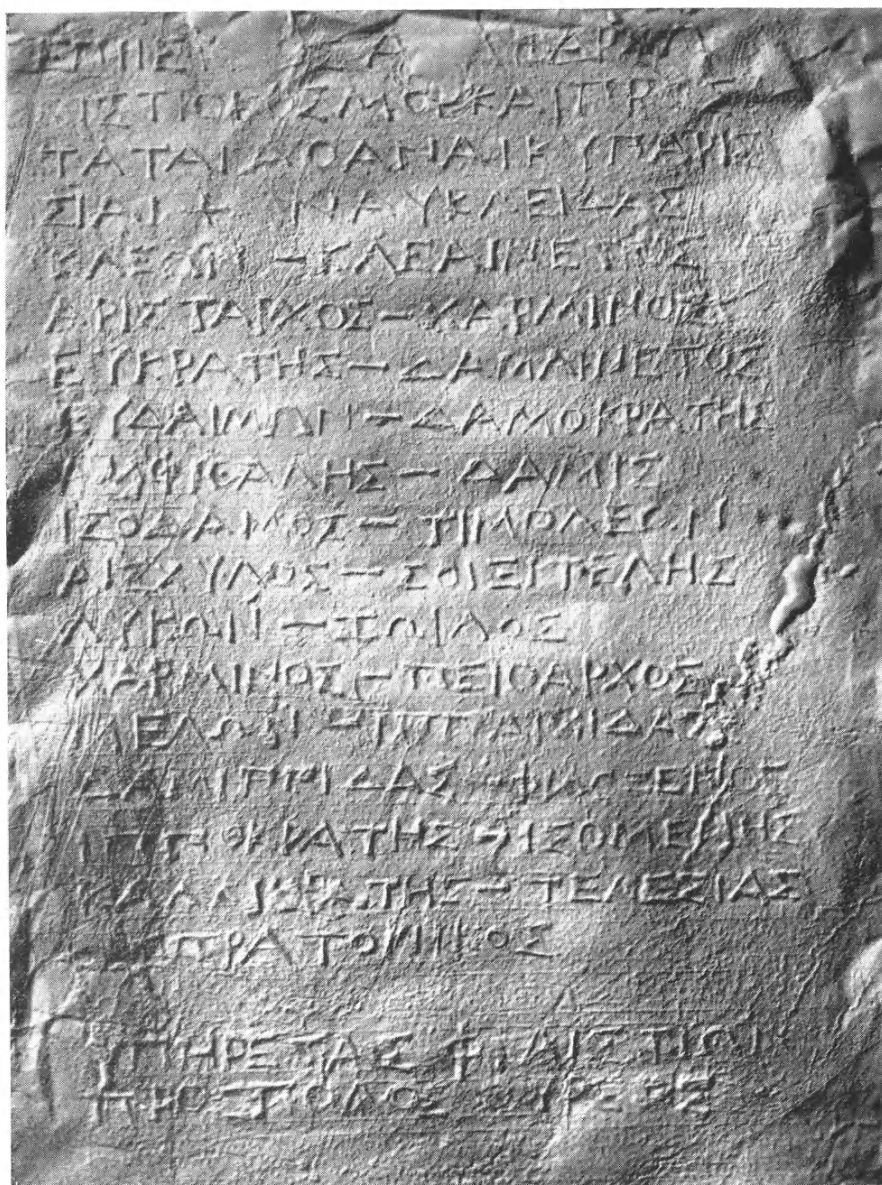

α. Τὸ μεταγενεστέρως ἐντειχισθὲν καὶ ἀνυψωθὲν κάτω τμήμα τῆς μνημειώδους κλίμακος τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς.

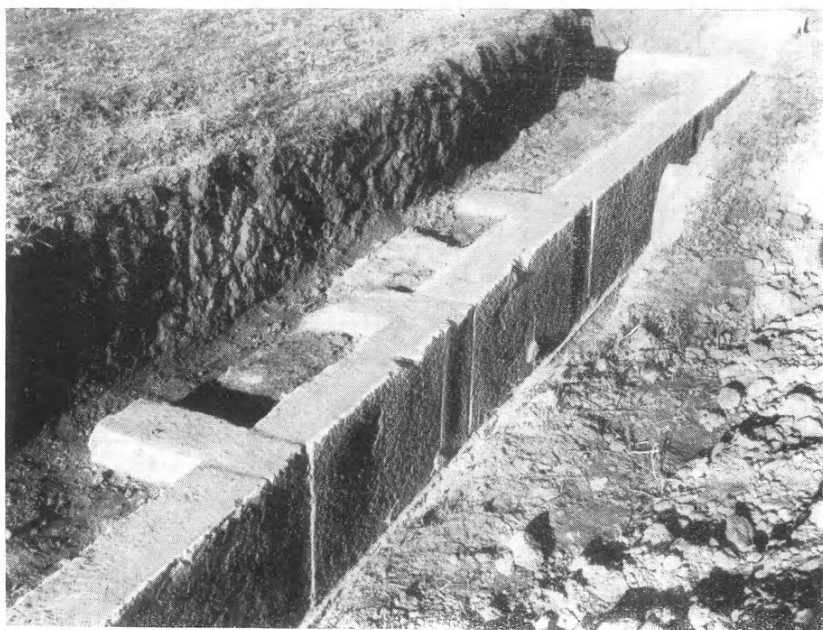

β. Ἡ κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς ἀποκαλυφθεῖσα μνημειώδης κλίμαξ ἀνόδου εἰς τὸ ὑπερθεῖν ἄνδρῶν.

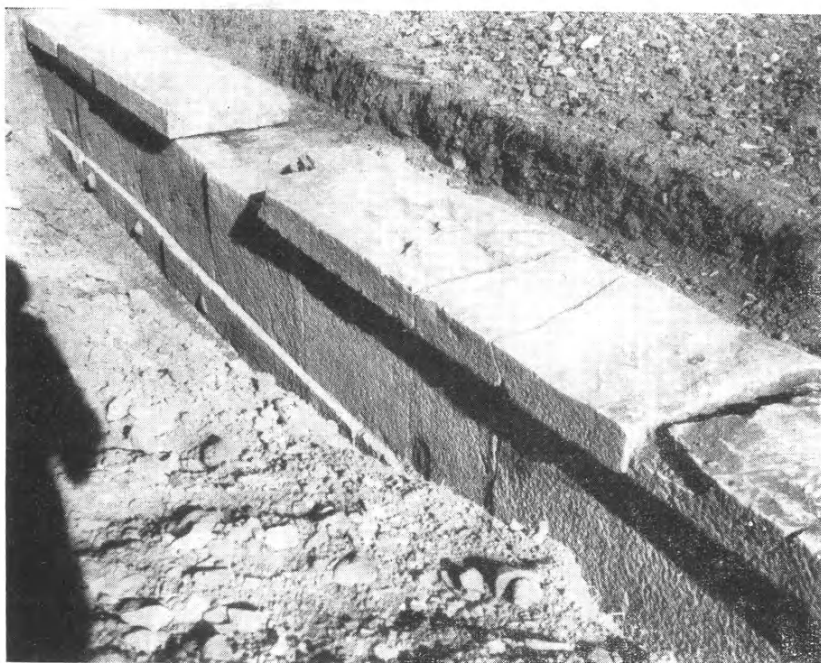

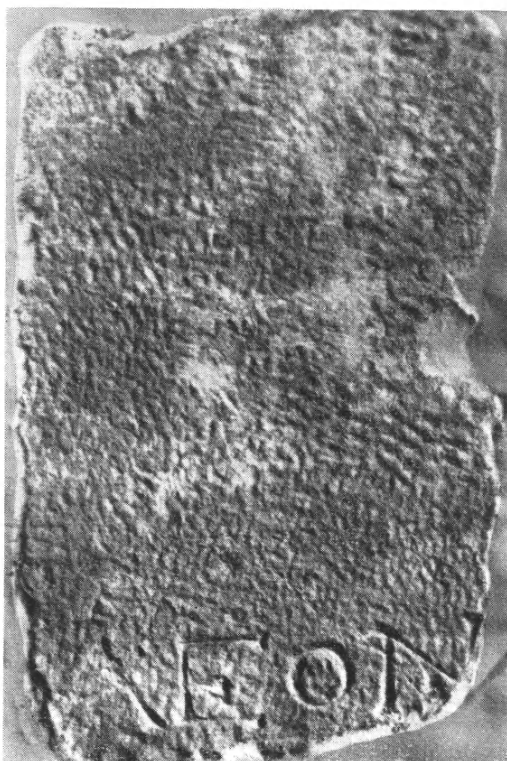
Κατάλογος τῶν κιστιοκόσμων καὶ προστατῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Κυπαρισσίας Ἀθηνᾶς.
(Φωτογραφία ἐκτύπου)

α. Ὁ πρὸς Δυσμᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ προπύλου τῆς κλίμακος τοῦ «Σεβαστείου».

β. Ὁ ἔναντι τοῦ «Σεβαστείου» ἀποκαλυφθεὶς μακρὸς τοῖχος.

α. Θραύσμα με την επιγραφήν ΛΕΟΝ....., εὑρεθὲν παρὰ τὴν μνημειώδη κλίμακα.

β. Τεμάχιον ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων εὑρεθὲν κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς μικρᾶς κλίμακος τῆς βορείου πλευρᾶς.

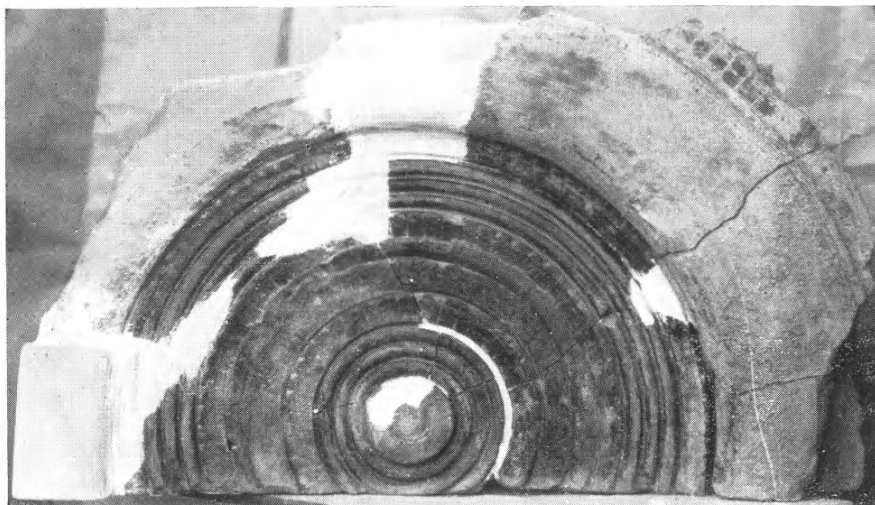
α. Πήλινον ανάγλυφον εικονίζον
καθήμενον θεόν.

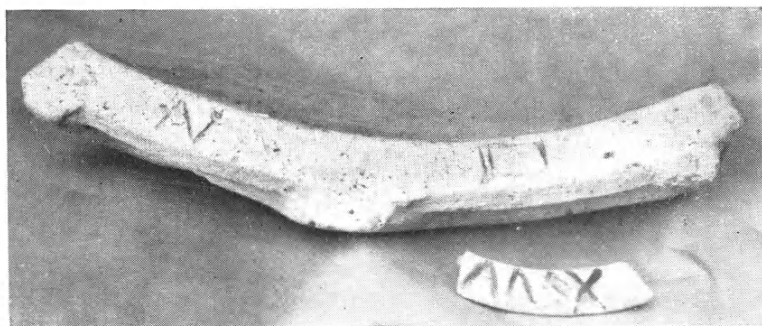
β. Πήλινον ανάγλυφον ἐνθρόνου θεοῦ
ἐξ Ἀμυκλῶν.

γ. Πήλινον ἀντικείμενον μὲ παράστασιν
Διονύσου καὶ Σατύρου.

α. Πήλινον ἡμικυκλικὸν ἀκρωτήριο.

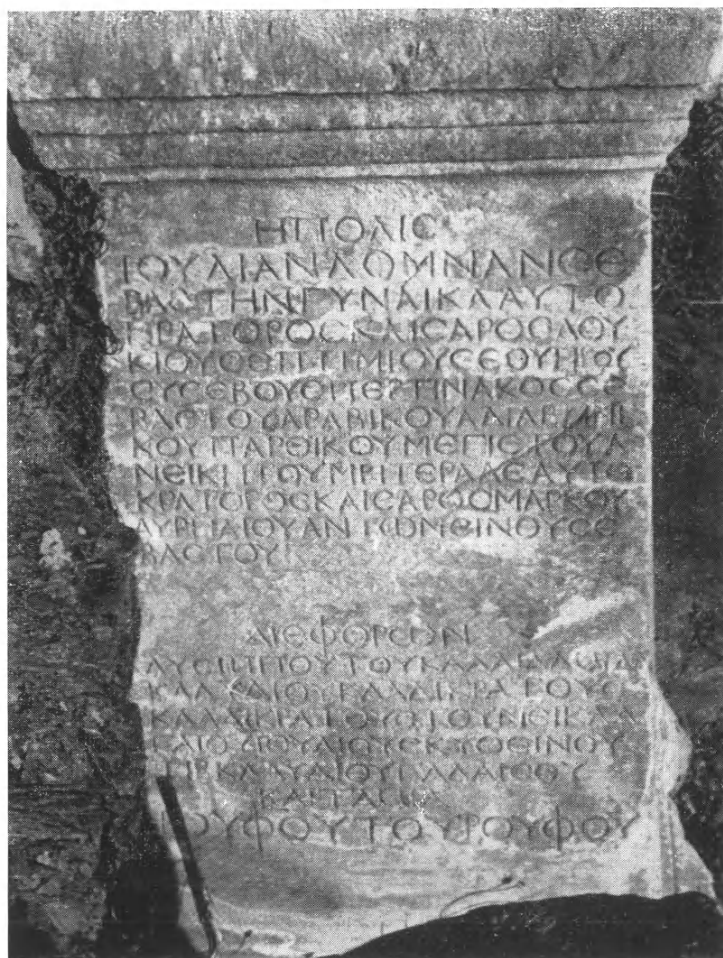
β. Τεμάχιον πηλίνου ἐπιγεγραμμένου ἀγγείου.

γ. Θραῦσμα πηλίνου ἐπιγεγραμμένου ἀγγείου.

α. Κίονες ἐπέχοντες θέσιν τέμπλου τοῦ ἐντὸς τῆς βασιλικῆς μεταγενεστέρου ναΐσκου.

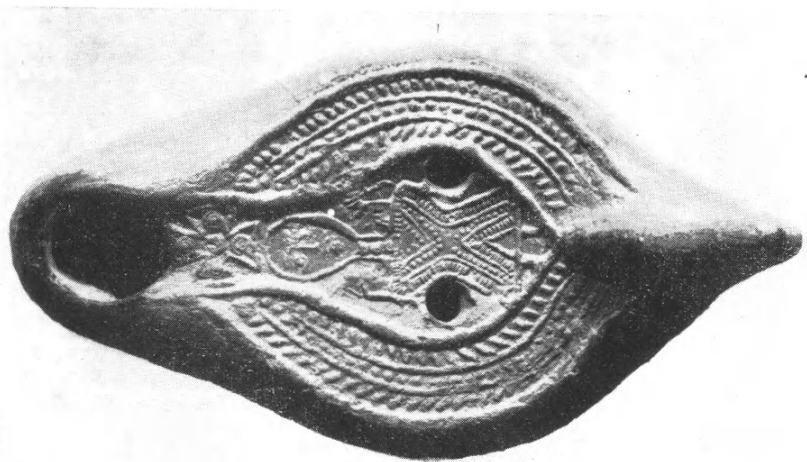

β. Τὸ πρὸς τιμὴν τῆς Ἰουλίας Δόμνας ψήφισμα.

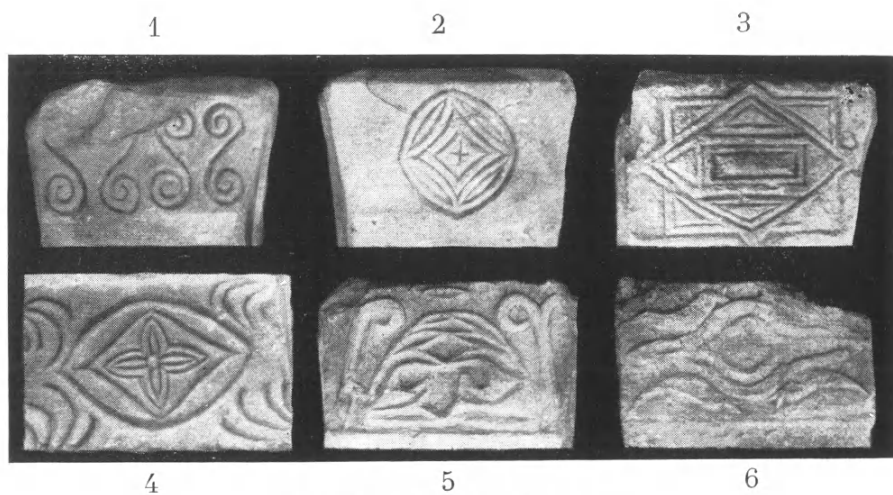

β

α - β. Ἡ ἔνω καὶ κάτω πλευρὰ παλαιοχριστιανικοῦ λόγνου.

α

α. 1 - 6. Διάκοσμος ἐπιθημάτων.

β. Ἐπιθημα.

α. Ἐπιθήμα.

β. Λεπτομέρεια τῆς διχοσμήσεως τοῦ ἀνωτέρω εἰκονιζομένου ἐπιθήματος.

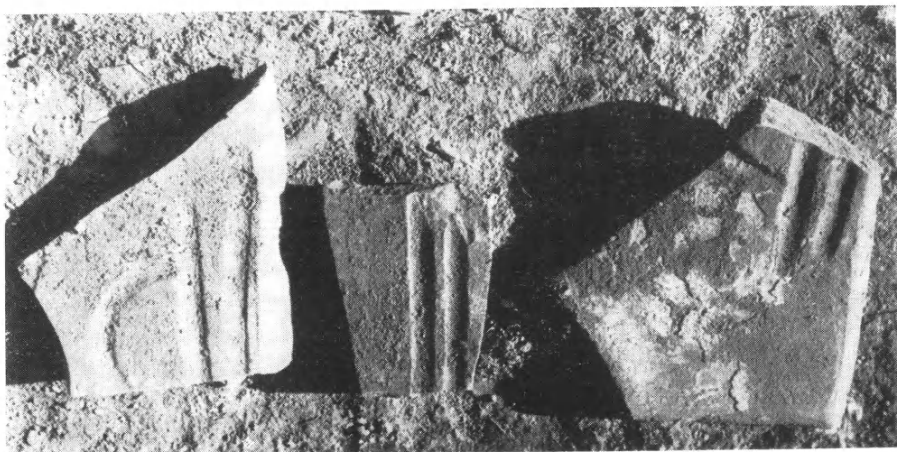

α. Τεμάχιον παλαιοχριστιανικοῦ λύχνου.

β. Κιονόκρανον.

γ. Τεμάχια κεράμων.

α. Ἐπίθημα.

β. Τεμάχιον μαρμάρου φέρον γλυφάς.

α

β

α - β. Λεπτομέρεια ἐκ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ἐν πίν. 177α εἰκονιζομένου ἐπιθήματος.

α. Παλαιοχριστιανικά γλυπτά έντειχισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Ἐλευθερίου. (Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη μετὰ τὴν κατεδάφισιν τῆς θολωτῆς στέγης τοῦ ναΐσκου.)

β. Ἡ ἄψις τοῦ ἱεροῦ ὡς διαφαίνεται ὀλίγον μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς.

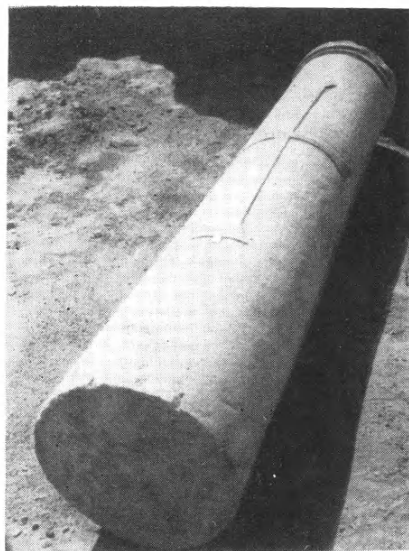
α. Μία τῶν Τριῶν ἐκκλησιῶν τοῦ 17ου - 18ου αἰῶνος ("Ἀγ. Ἐλευθέριος).

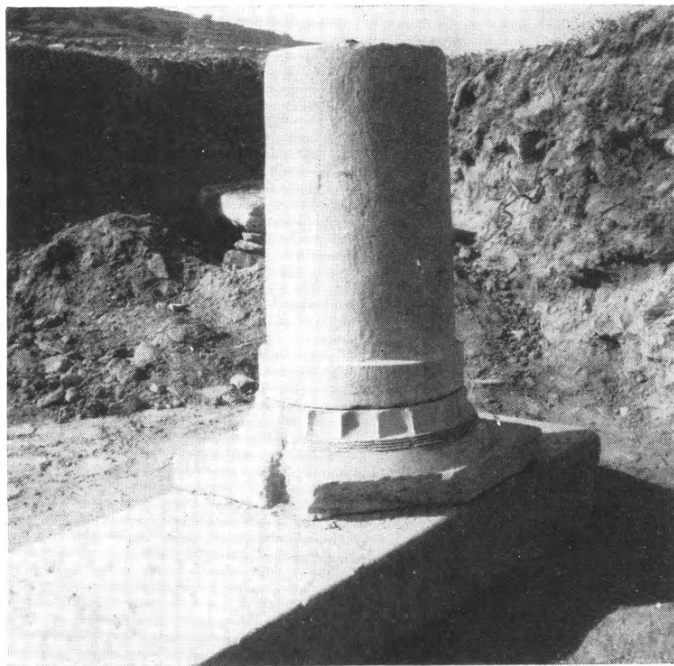
β. Ἡ εἴσοδος μιᾶς τῶν κατεδαφισθεισῶν Τριῶν ἐκκλησιῶν.

α. Βάσις λεκάνης άγιασμοῦ.

β. Κορμὸς κίονος μετ' ἀναγλύπτου σταυροῦ.

γ. Κορμὸς κίονος ἔχων βάσιν ἀντεστραμμένον ἀρχαῖον δωρικὸν κιονόκρανον.

α

β

γ

δ

ε

α - ε. Τεκτονικά κιονόκρανα ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς, φέροντα ποικίλην γλυπτὴν διακόσμησην.

α. Τεκτονικὸν κιονόκρανον με διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ρόμβου.

β. Τεκτονικὸν κιονόκρανον με διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ποτηρίου μεταλήψεως.

α. Τεκτονικὸν κιονόκρανον με διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ρομβοειδῶν κοσμημάτων.

β. Τεκτονικὸν κιονόκρανον με διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ποτηρίου μεταλήψεως.

α. Ἐπίκρανον παραστάδος μετ' ἀναγλύπτων ὠσειδῶν φύλλων.

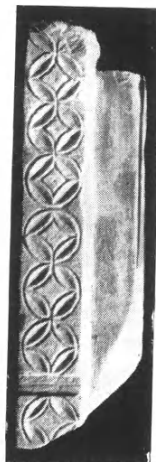
β. Ἐπίθημα παραστάδος μετ' ἀναγλύπτων παραστάσεων παγωνίου καὶ βοτρυῶν ἐκατέρωθεν ποτηρίου μεταλήψεως.

α. Ἐπιστύλιον μετὰ παράστασιν παγωνίων ἐκατέρωθεν ποτηρίου μεταλήψεως.

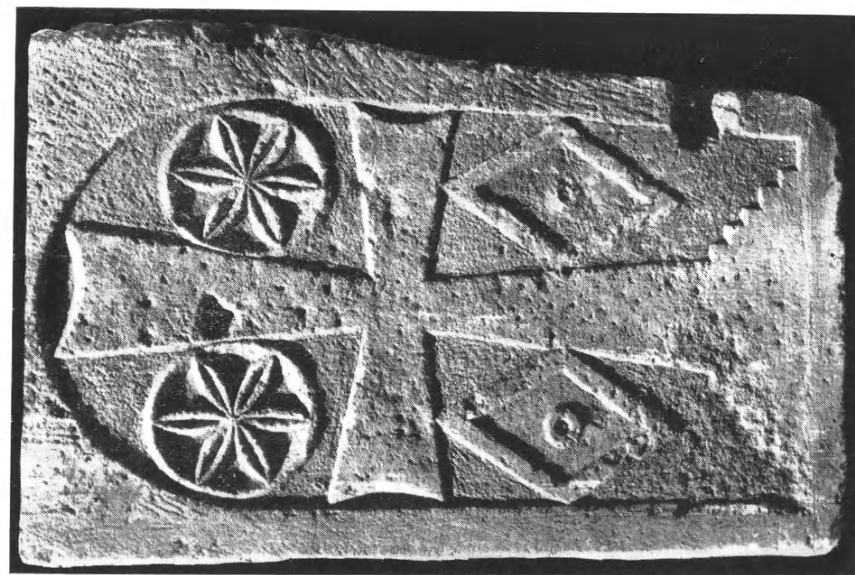
β. Ἀμφικιονίσκοι παραθύρων.

γ. Διακοσμητικὰ γλυπτὰ.

δ. Ἐπιστύλιον μετ' ἀναγλύπτων βοτράων καὶ πτηνοῦ.

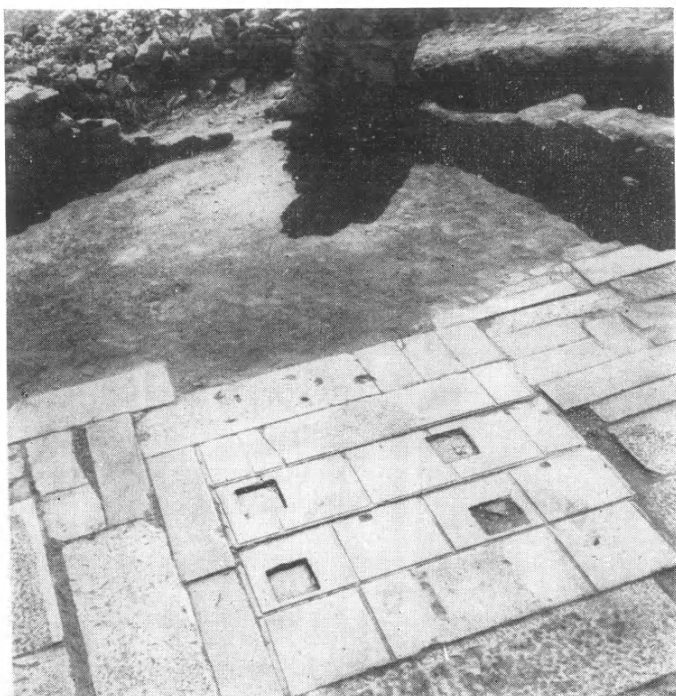

α

β

α - β. Θωράκια πόρτας μετ' ἀναγλύπτων γεωμετρικῶν παραστάσεων ἐκ τῆς δευτέρας φάσεως τοῦ τέμπλου.

α. Αί ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τέσσαρες ἐγκοπαί, εἰς τὰς ὁποίας ἐπαγκοινοῦντο οἱ πόδες τῆς ἁγ. Τραπεζῆς.

β. Τὸ κατὰ τὸ βόρειον κλίτος πρόχειρον ἀρχι-τεκτονικὸν μουσεῖον.

α

β

γ

δ

α - δ. Τεμάχια ἐκ τῶν γλυπτῶν πτερυγίων τῶν κλιμάκων τοῦ ἁμβωνοῦ.

α

β

γ

α-γ. Γλυπτά τεμάχια ἐκ τοῦ ἁμβωνος τῆς βασιλικῆς.

α

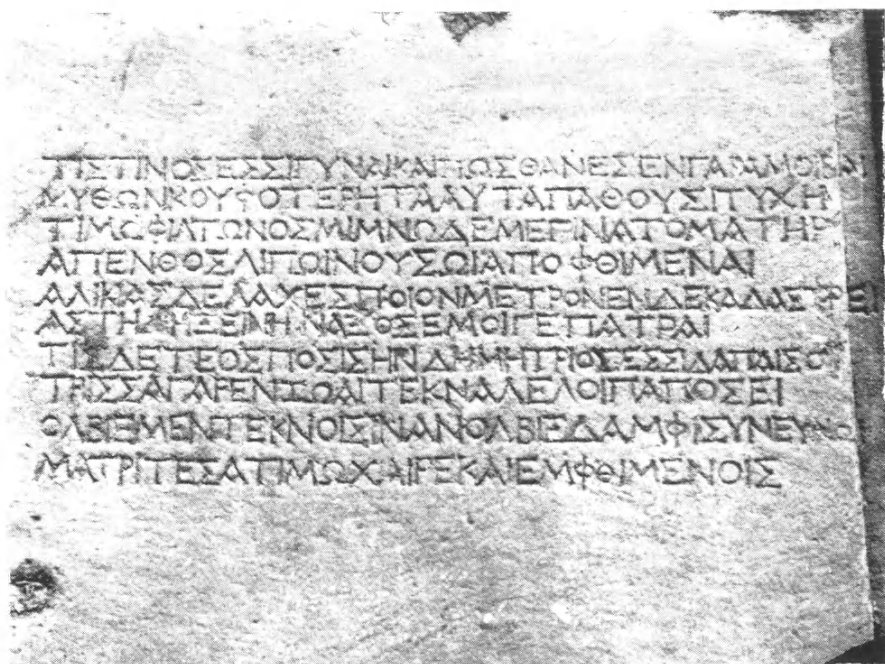
β

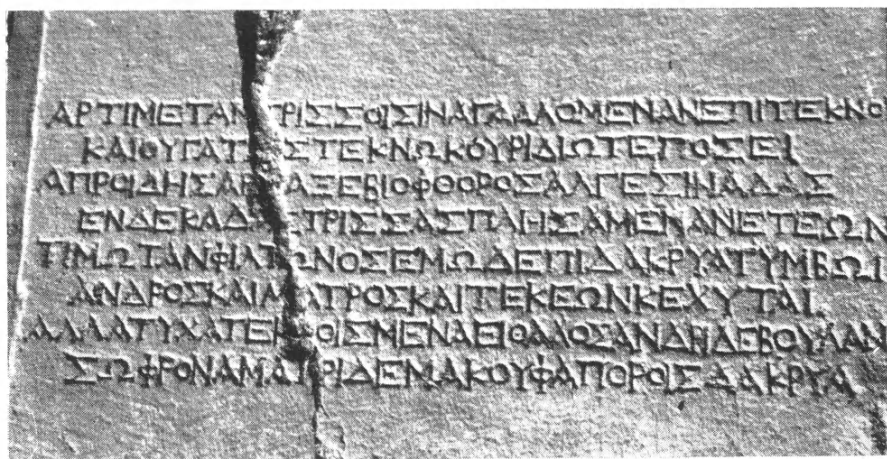
γ

α. Γλυπτὸν ἐκ τοῦ πτερυγίου τῆς κλίμακος τοῦ ἁμβωνος.

β - γ. Τεμάχια ἐκ τοῦ θωρακίου τῆς ἐξέδρας τοῦ ἁμβωνος.

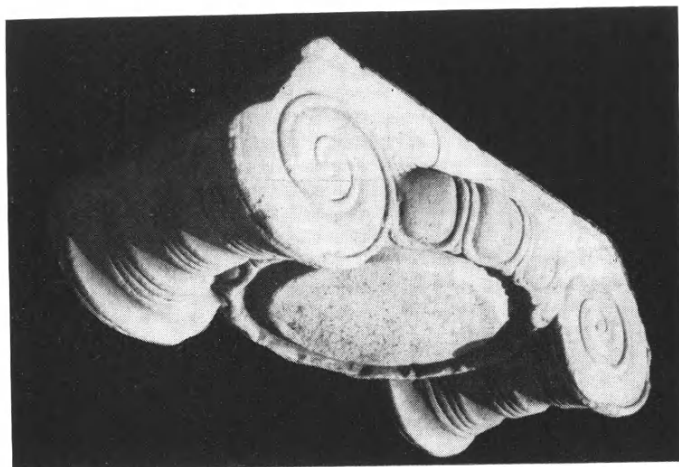

α

β

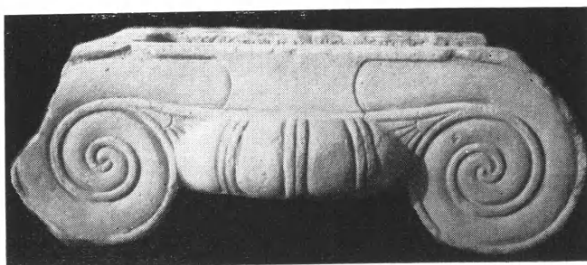
α-β. Αἱ παρὰ τοὺς πόδας τῆς ἀγ. Τραπεζῆς ἐπιτύμβιαι ρωμαϊκαὶ ἐπιγραφαὶ Α καὶ Β.

α

β

γ

α-γ. Διάφοροι ὕψεις τοῦ ἀρχαίου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Ἀρχιλόχου.

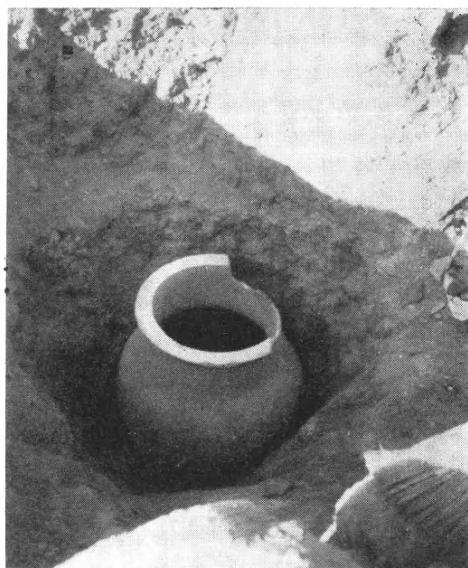
Ἡ περιοχή τῆς ἀνασκαφῆς Νάξου.

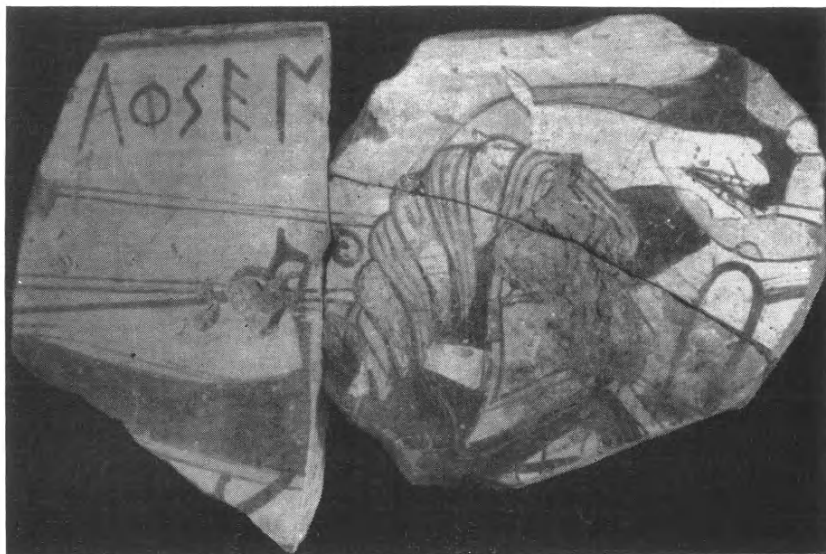
α. Πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα ἐκ Νάξου.

β. Οἰνοχόη ἐκ τοῦ τάφου 7.

γ. Πίθος κατὰ χώραν.

α. Ένυπόγραφον θραῦσμα κρατῆρος.

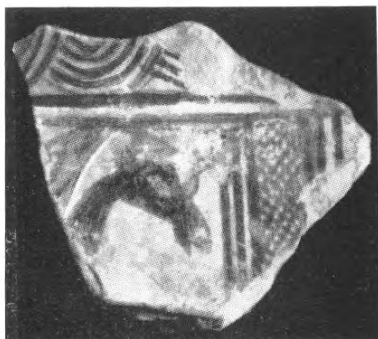

β. Θραῦσμα κρατῆρος «γραμμικοῦ» ρυθμοῦ.

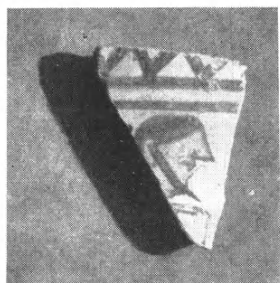

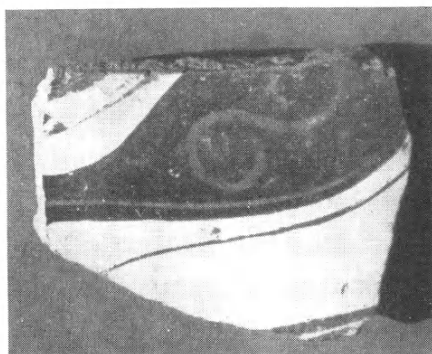
α

β

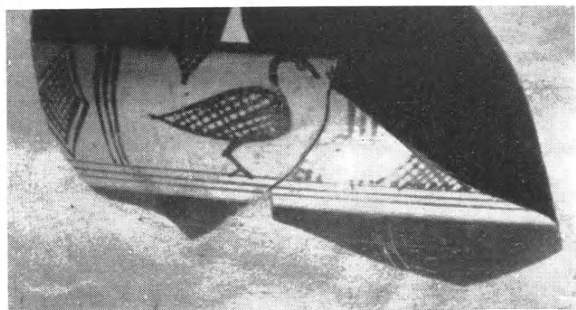

γ

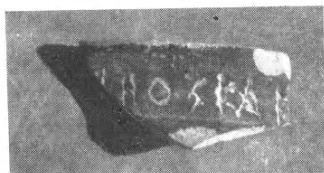
δ

α - δ. Ἀνατολίζοντα ὕστρακα ἐκ Νάξου.

ε

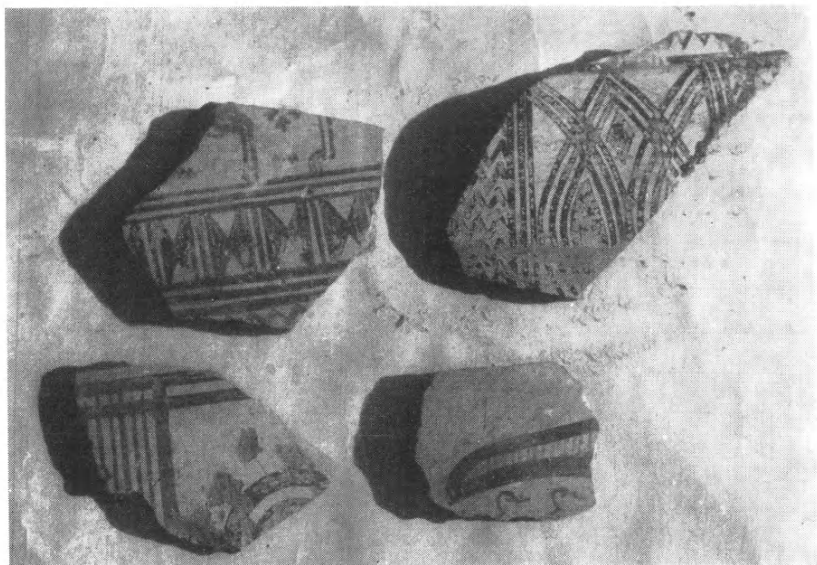
ε. Θραῦσμα Ροδιακῆς κύλικος.

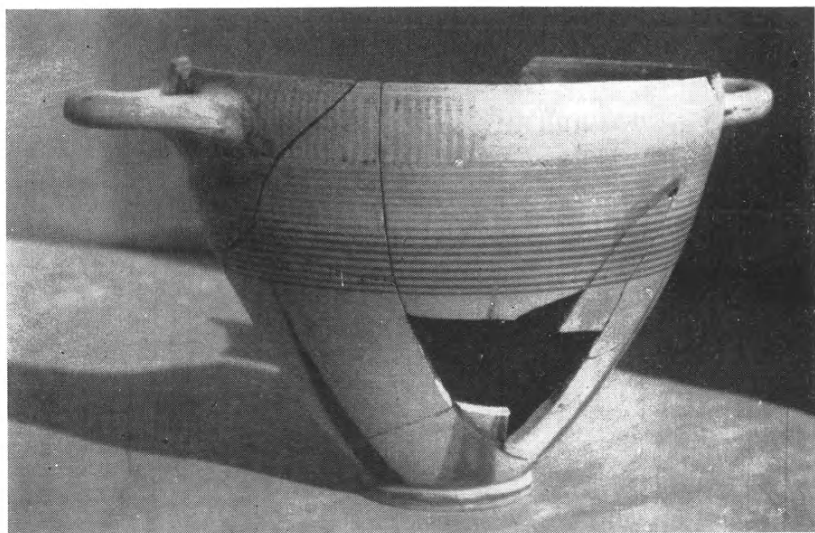
ζ

ζ. Ἐνεπίγραφον ὕστρακον.

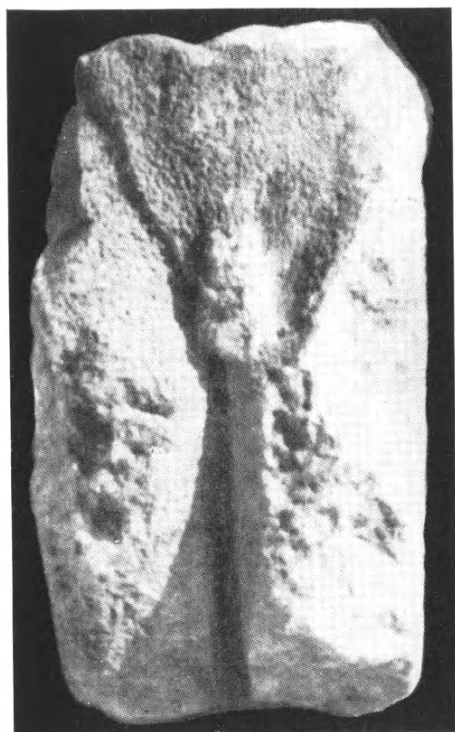

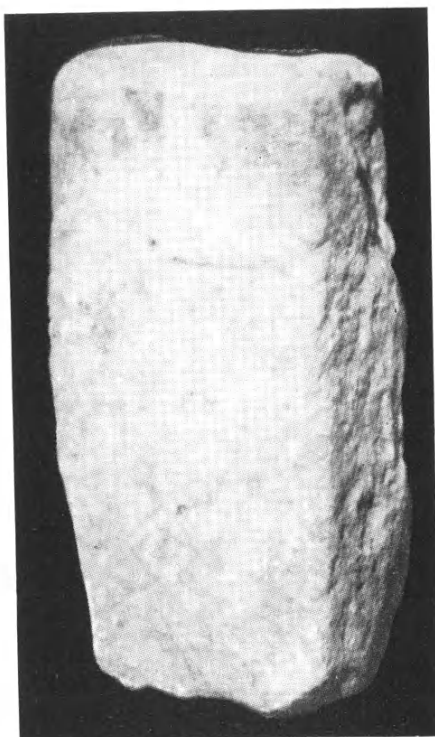
α. Γεωμετρικά ὕστρακα.

β. Πρωτοκορινθιακή κοτύλη.

α

β

α - β. Προσθία και πλαγία ὄψεις ἀναγλύφου κούρου

γ

δ

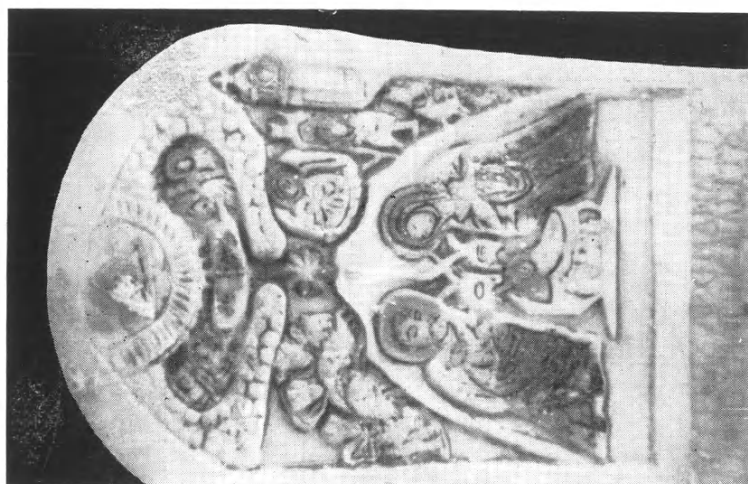

ε

γ - ε. Τρία μαρμάρινα ἀγάλματα.

β. Θεοτόκος. Ἀνάγλυφος εἰκὼν 19ου αἰῶνος
ἐκ Νάξου.

α. Ἀνάγλυφος εἰκὼν τῆς Γενήσεως τοῦ
Χριστοῦ ἐκ Νάξου (19ος αἰ.).

β. Νεός, Νεός Παναγίας τοῦ Χριστοῦ
— Ἰω. Θεολόγος — Λεπτομέρεια κεφαλῆς.

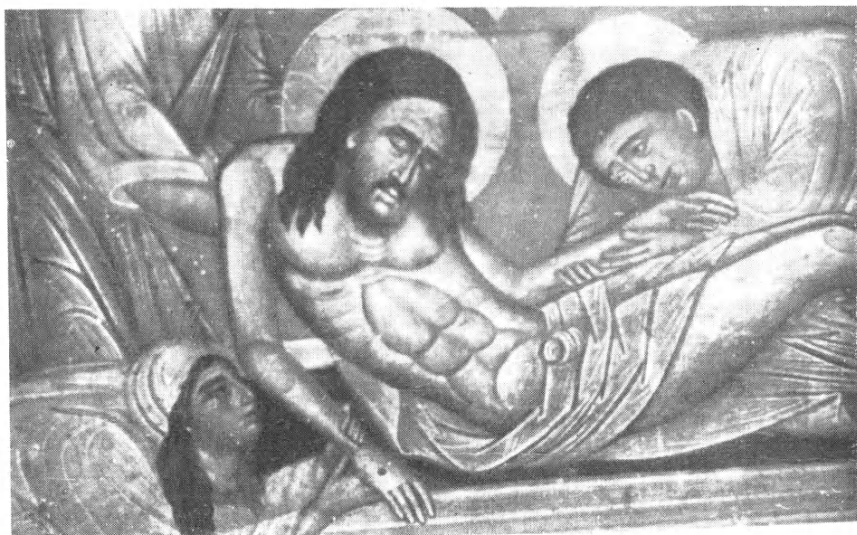
α. Νεός Παναγίας τοῦ Χριστοῦ.
— Ἰω. Θεολόγος (17ος αἰ.).

α. Φορητή εικόνα τῆς Θεοτόκου τοῦ 17ου αἰῶνος ἀποκειμένη εἰς τὸν ναὸν τῆς «Παναγίας τοῦ Χριστοῦ» ἐν Νάξῳ.

β. Ὁ ἐπιτάφιος. Εἰκὼν 17ου - 18ου αἰῶνος ἐκ τοῦ ἐν Χώρῳ Νάξου ναοῦ τῆς «Παναγίας τοῦ Χριστοῦ».

α. Λεπτομέρεια τῆς ἀναγλύφου εἰκόνης.

β. Δαμιώτισσα Νάξου. "Άγιος Νικόλαος μεταξὺ Ἰ. Χριστοῦ καὶ Θεοτόκου.

α. Ἐρείπια τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἰς Νάξον.

β. Περιοχὴ Τραχίας Νάξου. Ἡ Δαμιώτισσα.

γ. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Διασφορεῖτης εἰς Τραχίαν Νάξου.

α. "Αγιοι 'Απόστολοι εις Χαλκί (Τραγκίας) Νάξου. Νοτία άποψις.

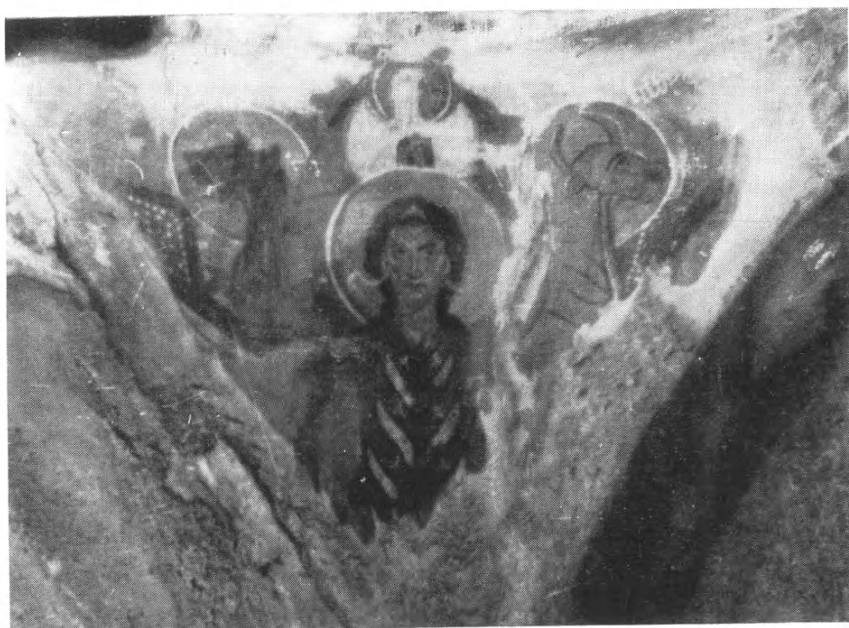
β. "Αγ. 'Ιωάννης. Μονόκλιτος τρουλλαῖος ναός με έλλειψοειδῆ τροῦλλον εις Κερκι Νάξου.

γ. "Αγιος Νικόλαος εις Σαγκρι Νάξου.

α. Ἡ Στάθωσις. Ἐκ τοῦ ναοῦ Ἁγ. Νικολάου εἰς Σαγκρι Νάξου.

β. Τετράμορφον. Τοιχογραφία σφαιρικοῦ τριγώνου τοῦ τρούλλου τοῦ ναοῦ Ἁγ. Νικολάου εἰς Σαγκρι Νάξου.

α. Ἡ Βάπτισις. Ἐκ τοῦ ναοῦ Ἀγ. Νικολάου εἰς Σαγκρι Νάξου.

β. Ὁ Μ. Βασίλειος. Ἐκ τοῦ ναοῦ Ἀγ. Νικολάου εἰς Σαγκρι Νάξου.

γ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Ἐκ τοῦ ναοῦ Ἀγ. Νικολάου εἰς Σαγκρι Νάξου.

α. Αἱ Ἁγίαι Παρασκευὴ καὶ Φωτεινὴ ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου (Θεοσκέπαστος)
Ἀπυράθου Νάξου.

β. Τμῆμα τῆς Βαΐφόρου ἐκ τοῦ ἐρειπωθέντος ναοῦ τῆς Θεοτόκου
παρὰ τὴν Ἀπύραθον.

γ. Μάρτυς. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ναοῦ τῆς Θεοτόκου.

α. Γλυπτὸν ἐκ τῆς περιοχῆς Νάξου.

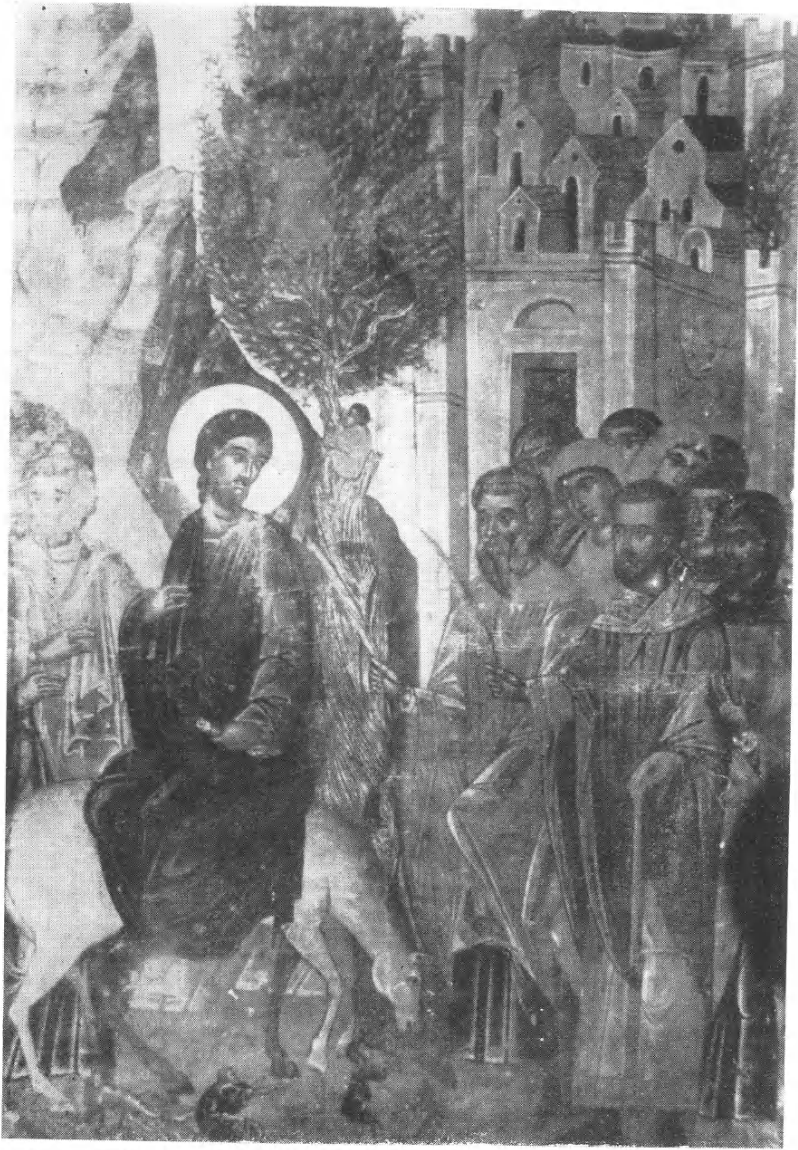

β. Ἐπιτάφιον σῆμα καὶ τμήμα θωρακίου ἐκ τῶν περισυλλεγέντων γλυπτῶν τῆς περιοχῆς Τραγαίας-Νάξου.

γ. Γλυπτὸν ἐκ Νάξου.

Ἡ Βαΐφόρος. Εἰκὼν τέλους 17ου αἰ. ἐκ τοῦ ναοῦ Ἀγίων Πάντων Χώρας Ἀμοργοῦ.

β. Ἡ Παναγία τοῦ Πάθους. Εἰκὼν ἐν τῷ ναῷ Μεταμορφώ-
σεως καὶ Ἁγ. Στεφάνου Χώρας Ἀμοργοῦ (εἰς τοὺς Ἀγγέλους
καὶ τὰ νέφη δυνικὴ ἐπιδρασις).

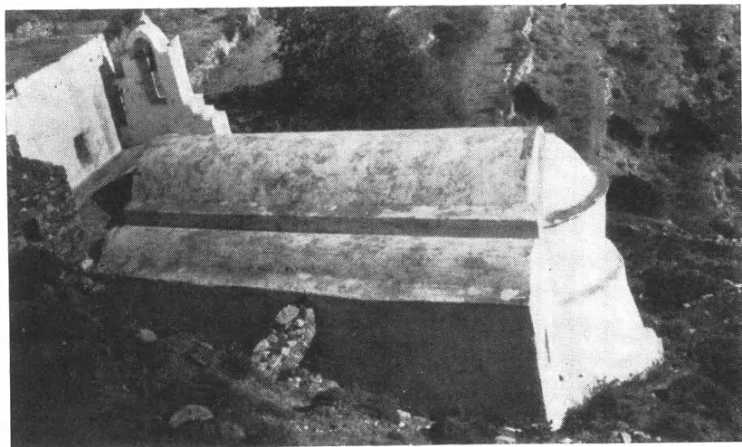

α. Λεπτομέρεια ἐκ Βαΐφόρου φορητῆς εἰκόνης
0.90 X 0.67 ναοῦ Ἁγ. Πάντων Χώρας Ἀμορ-
γοῦ τέλους 17ου αἰ.

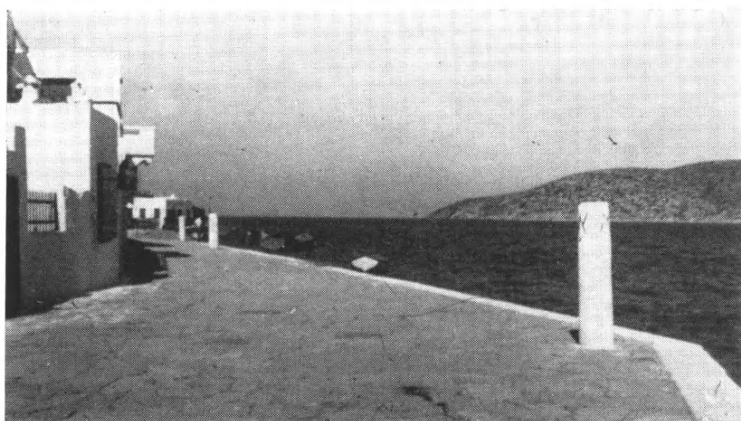

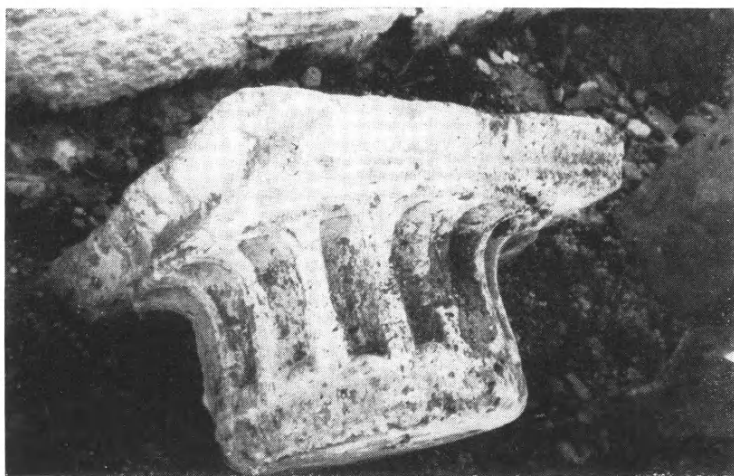
α. Παλαιοχριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ
Καταπόλων Ἀμοργοῦ.

β. Ἁγ. Γεώργιος ὁ Βαλσαχμίτης ἐν Ἀμοργῷ.

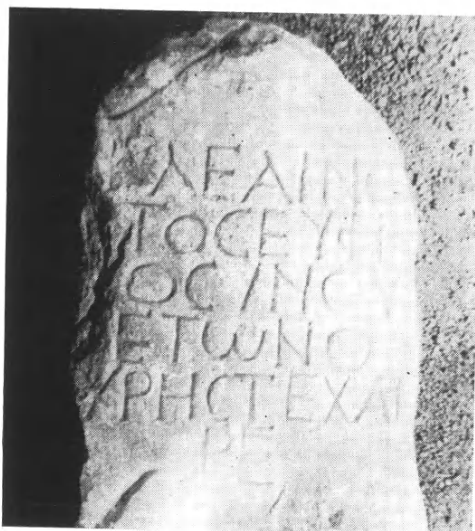
α. Κίονες τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῶν Καταπόλων Ἀμοργοῦ τοποθετημένοι εἰς τὴν προκυμαίαν.

β. Κιονόκρανον τῆς βασιλικῆς τῶν Καταπόλων.

α. Ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς. Εἰκὼν ἀρχῶν 18ου αἰῶνος
ἐξ Ἀγ. Παρασκευῆς Νάξου.

β. Χριστιανικὴ ἐπιγραφή 4ου αἰ. ἐξ Ἀμοργοῦ.

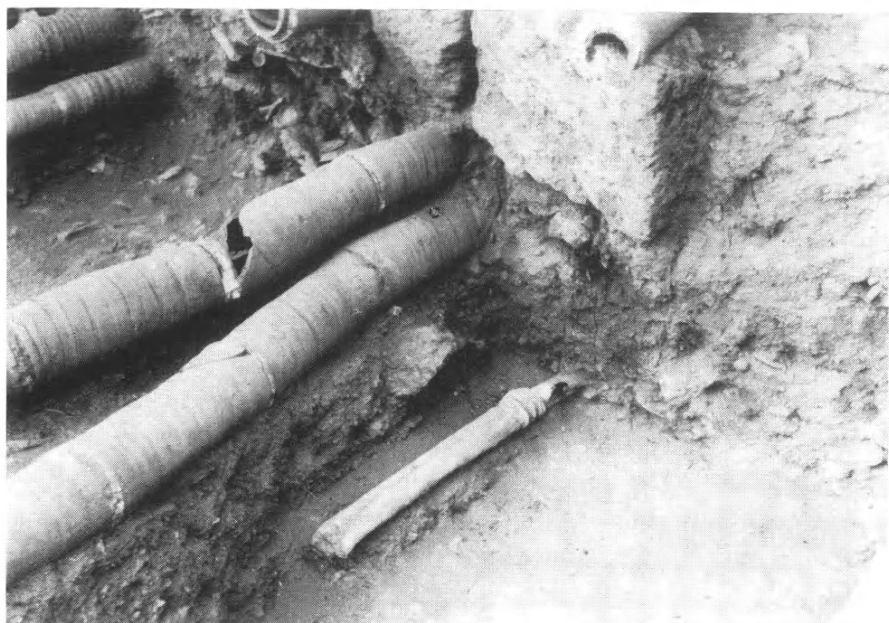
γ. Χριστιανικὸν κιονόκρανον ἐκ Χώρας
Ἀμοργοῦ.

α. Οίκ. Πλατῆ. Ὀφιοειδῆς πήλινος ἀγωγὸς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P31 καὶ πήλινος ἀγωγὸς τῆς ὁδοῦ P17.

β. Οίκ. Πλατῆ. Τοῖχος προσόψεως ἀρχαίου κτηρίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ P17. Λήψις ἀπὸ Ν.

α. Οίκ. Πλατῆ. Μολύβδινος σωλήν ὑπὸ τοὺς πετρίτους ἀγωγούς τῆς ὁδοῦ P17.

β. Οίκ. Σολούνια. Ἡ ὁδὸς P39α μετὰ τῶν πλακῶν στεγάσεως τοῦ ὑπονόμου αὐτῆς.

α. Οίκ. Σολούνια. Δυτικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ P39α.

β. Οίκ. Παπαχριστοδούλου. Ἀνατολικὸν ὅριον τῆς ὁδοῦ P39α.

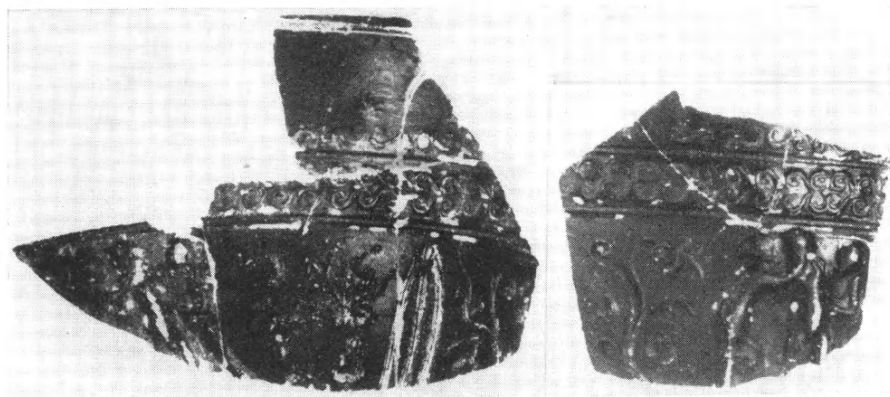

α. Οίκ. Παπαχριστοδούλου. Ὁ ὑπόνομος τῆς ὁδοῦ Ρ39α.
Λῆψις ἀπὸ Β.

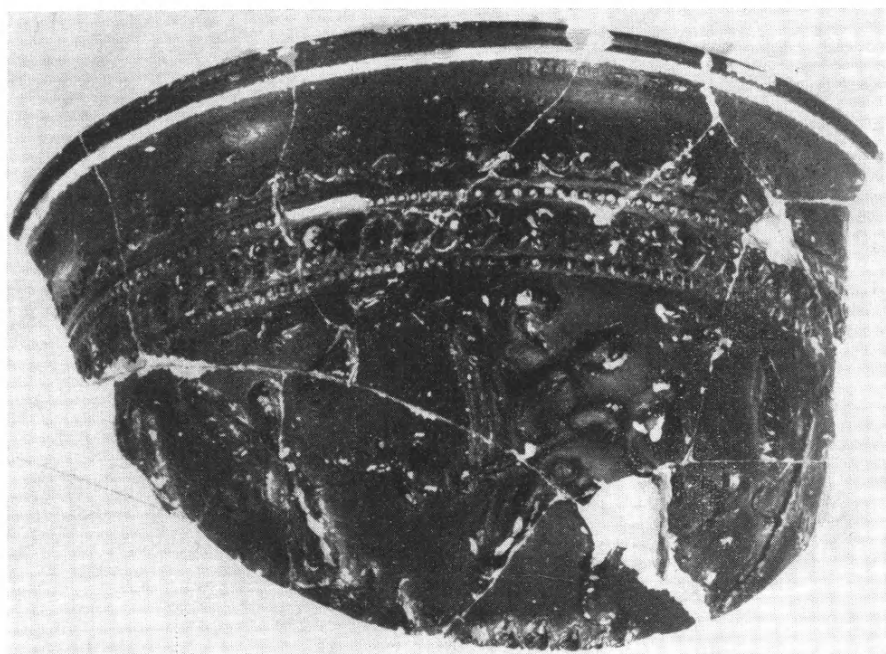

β. Οίκ. Παπαχριστοδούλου. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς ὁδοῦ Ρ3β. Λῆψις ἀπὸ Ν.

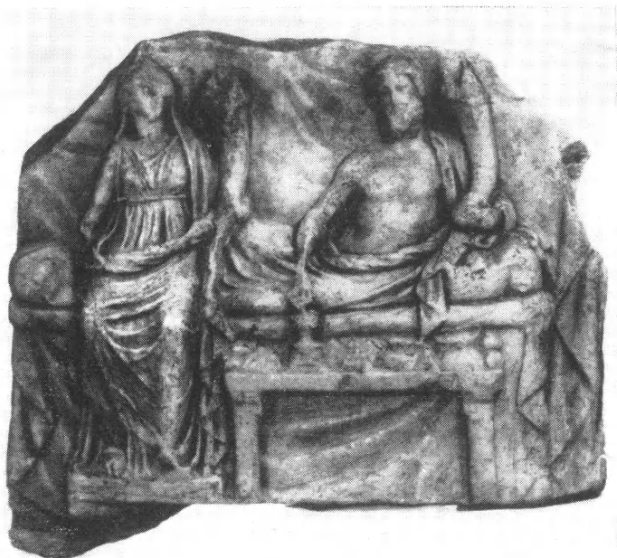

α

β

α - β. Οίκ. Σολούνια. "Οστρακα μεγαρικῶν σκύφων ἐκ τοῦ ὑπονόμου τῆς ὁδοῦ Ρ3α.

α. Οίκ. Παπαχριστοδούλου. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐκ τῆς καταπατήσεως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ3β.

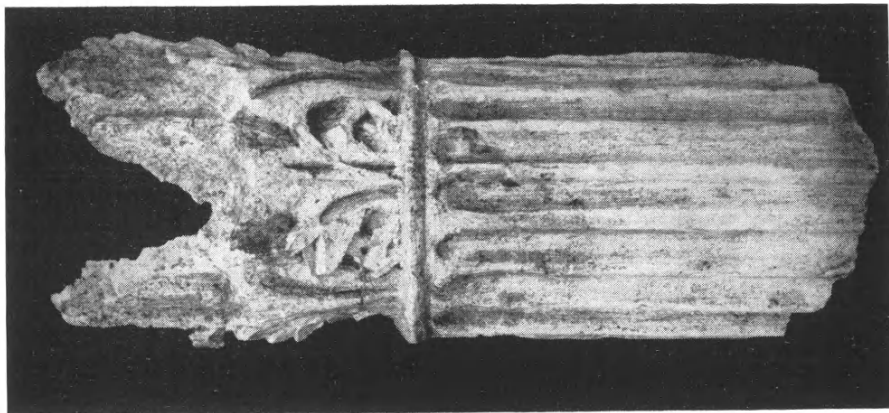
β. Οίκ. Παπαχριστοδούλου. Τμῆμα ἀναγλύφου ἐκ τραπέζης προθέσεως.

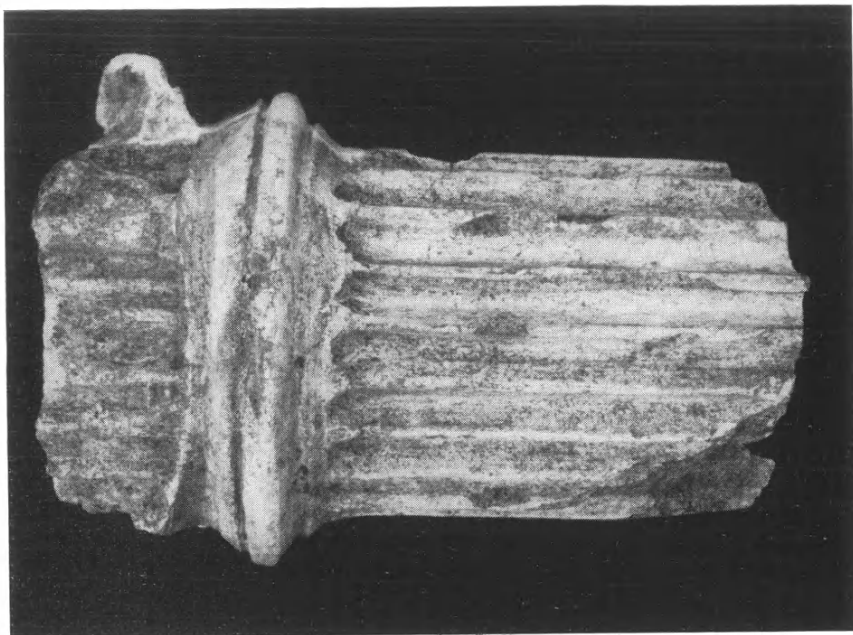
α. Οίκ. Σολούνια. Οί μεταξύ τῶν ὁδῶν Ρ3α καὶ Ρ3β ἀρχαῖοι τοῖχοι. Λήψις ἀπὸ Α.

β. Ξενοδ. «Ἡλιος». Γενικὴ ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν. Δεξιὰ ἡ ἀρχαία ὁδὸς Ρ29β. Λήψις ἀπὸ Ν.

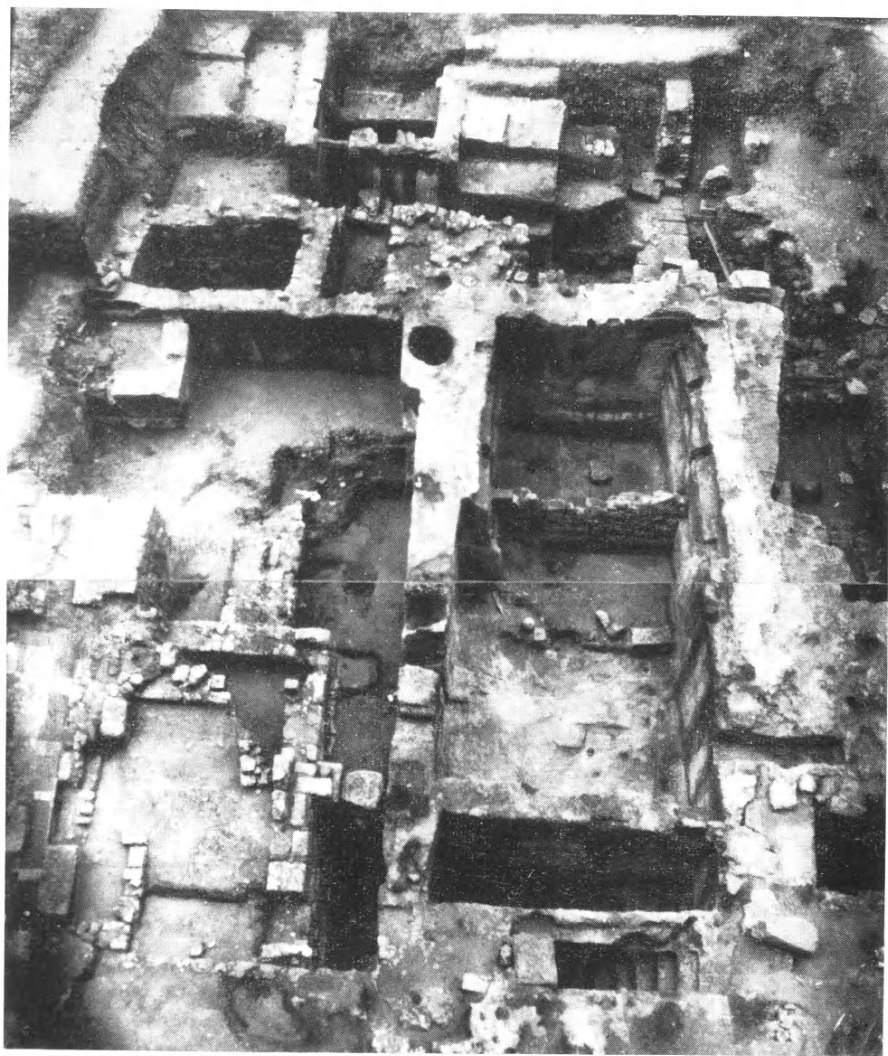

α

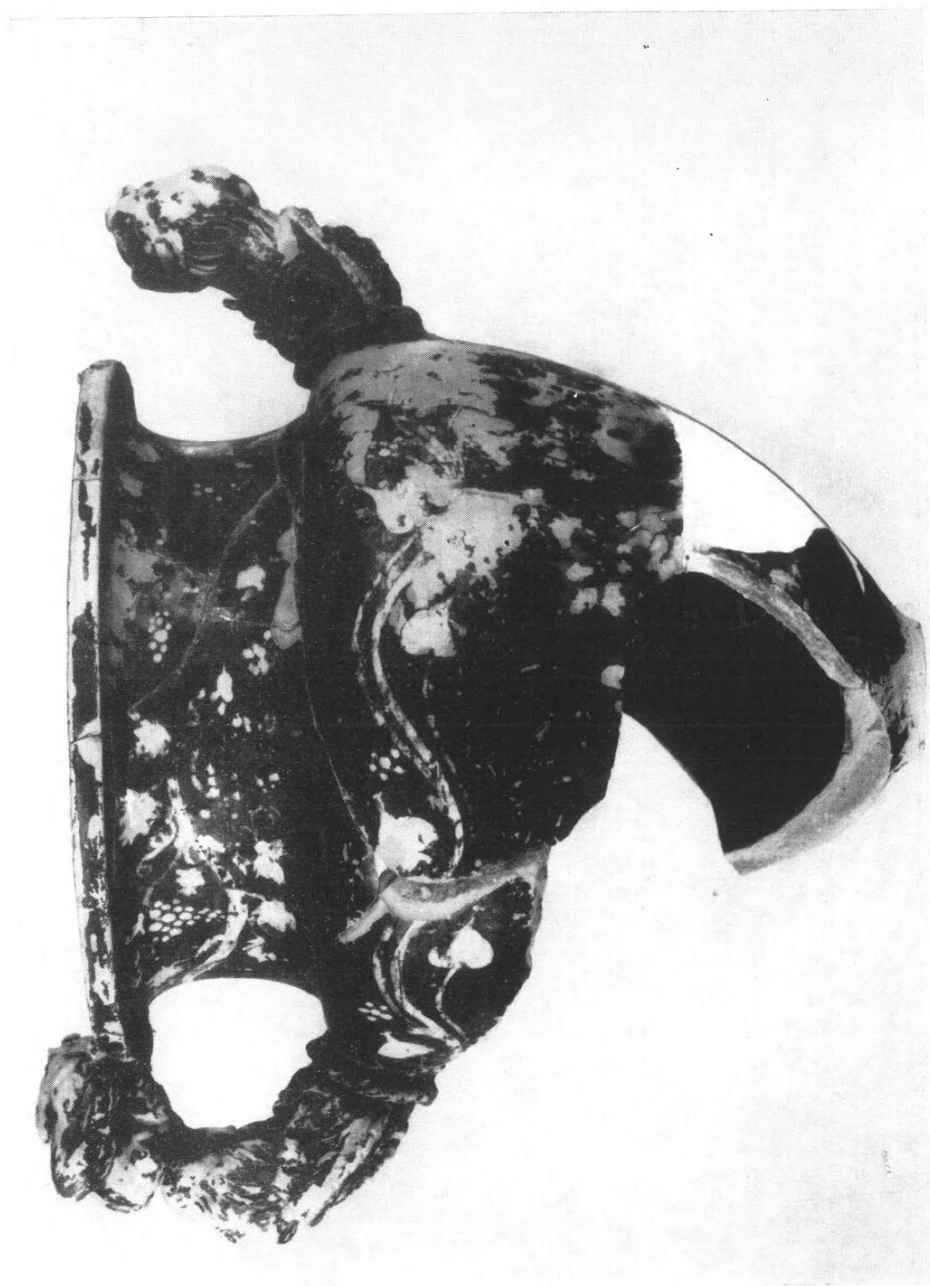

β

α - β. Οίκ. Σολομών. Κονίσματα ἐκ τῆς ὑπογείου δέξαμενῆς.

Ξενοδ. «Ήλιος». Οἱ δύο υπόγειοι εὐρεῖς χώροι τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς.

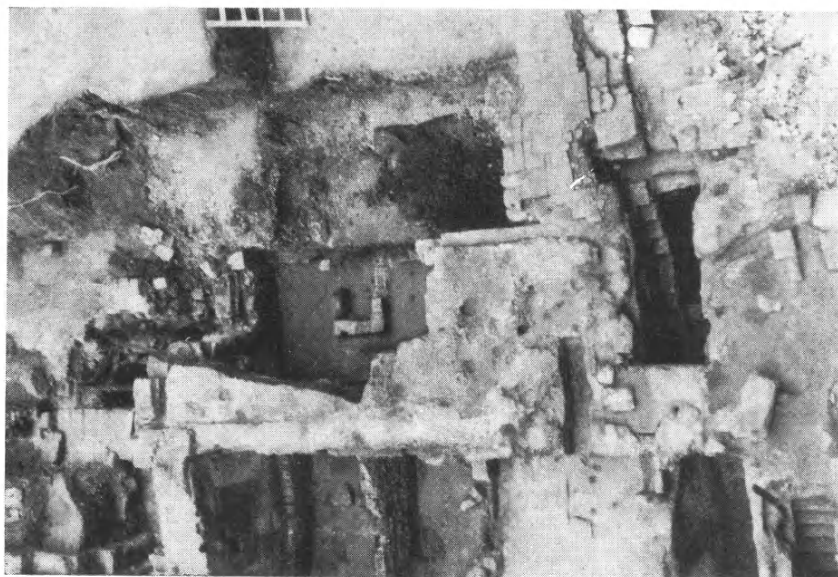

Ξενοδ. «Ηλιος». Τμήμα ελληνιστικοῦ κρατῆρος.

β. Ξενοδ. «Ήλιος». Λείψανα ἀρχαίας κρήνης.

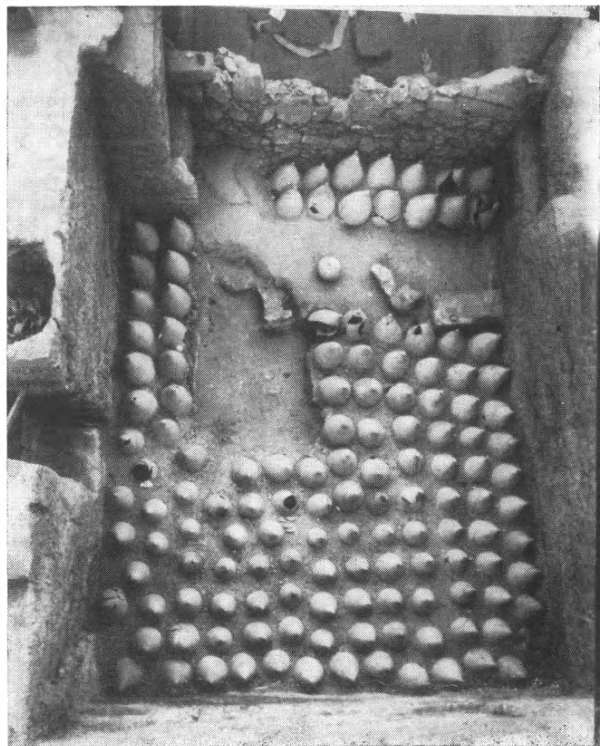

α. Ξενοδ. «Ήλιος». Τὸ βορειότερον ὑπόγειον συγγερότημα καὶ ἡ εἰς αὐτὸ κάθουσα.

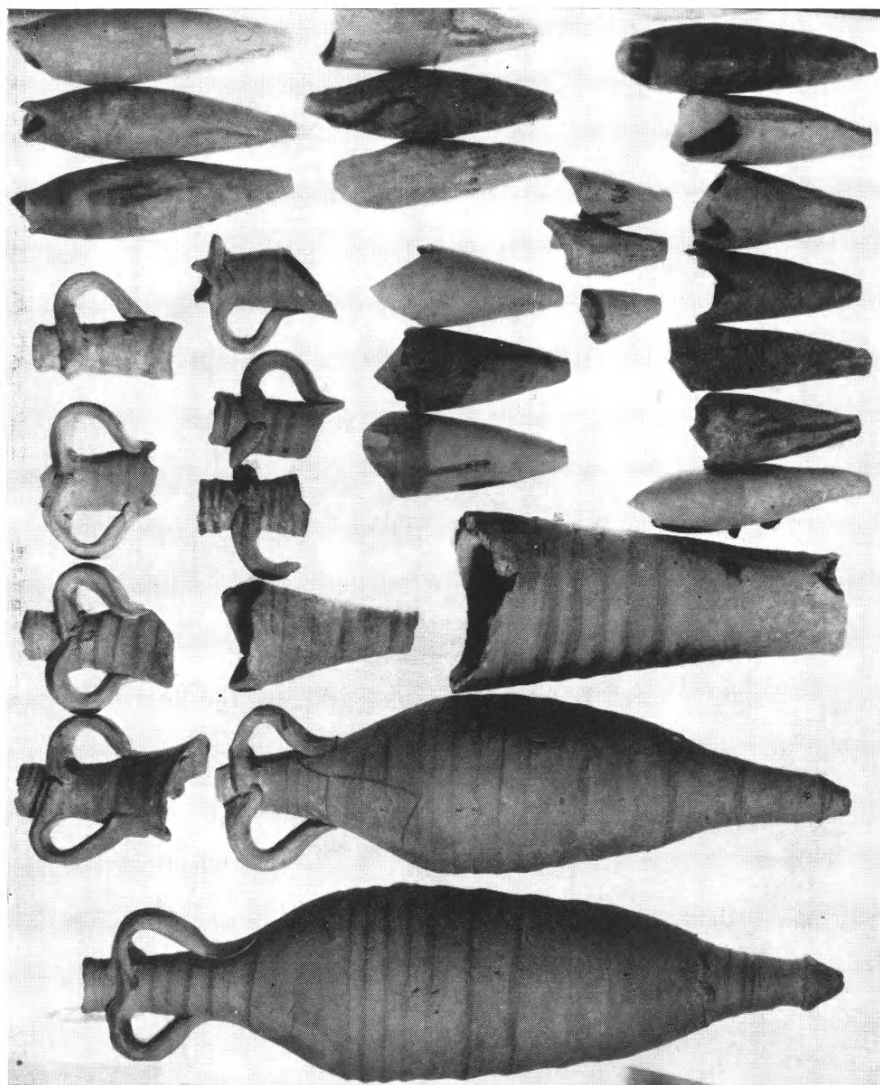

α. Ξενοδ. «Ἡλιος». Λεοντοκεφαλὴ ἐκ τῶν κονιαμάτων τῆς ἐπιχώσεως τοῦ βορειο-
τέρου ὑπογείου συγκροτήματος.

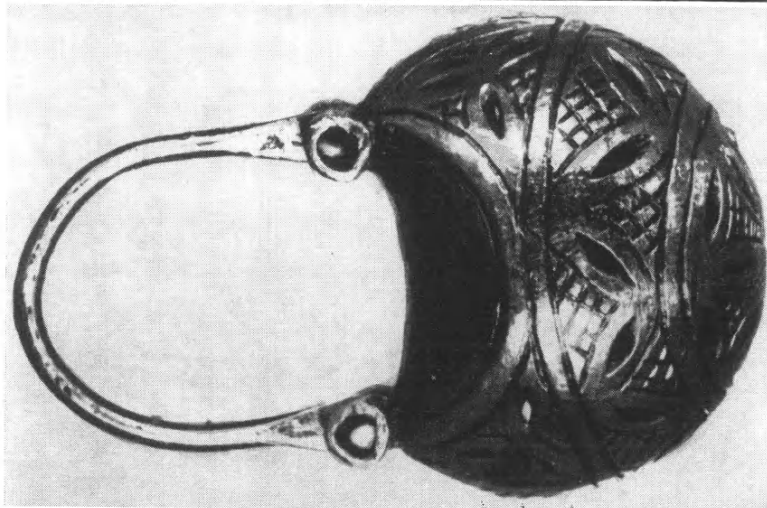
β. Ξενοδ. «Ἡλιος». Ὁ βορειότερος χώρος τοῦ ἐν πίν. 223 εἰκονιζομένου τμήματος
τῆς ἀνασκαφῆς.

Ξενοδ. «Ήλιος». Ληκύθια ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς εἰσόδου τοῦ βορειοτέρου ὑπογείου συγκροτήματος.

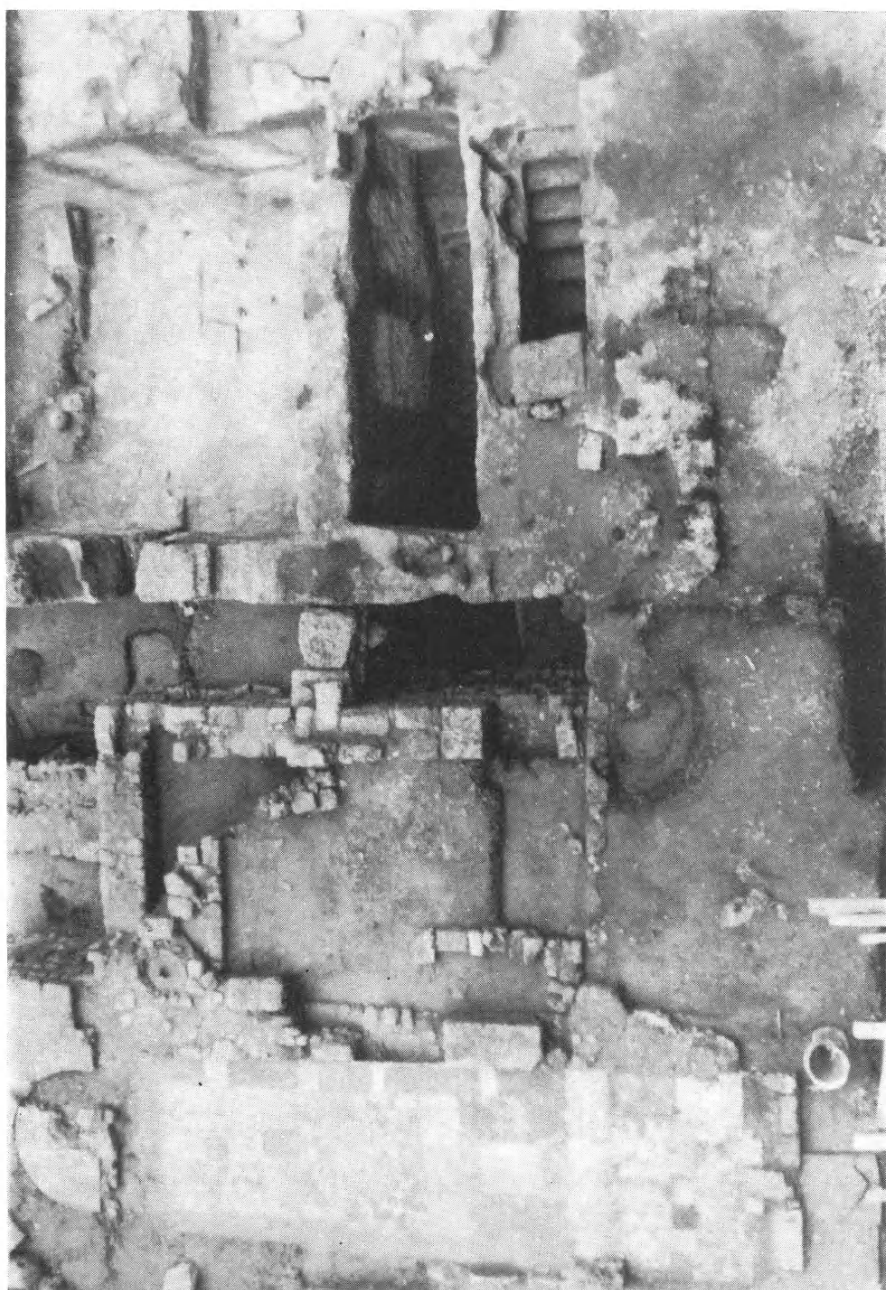
α. Ξενοδ. «Ἡλίου». Ἡ ἐπὶ ἑνὸς παλαιοχρυστιανικοῦ
ληκυθίου (βλ. πίν. 227) σφραγίς.

β. Ἀνασκαφή ἐντὸς ζώνης ἀκροπόλεως Ρόδου. Χρυσὸν ἐνώπιον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ
ἐν πίν. 229 εἰκονιζομένου παλαιοχρυστιανικοῦ
κτερίου.

γ. Ξενοδ. «Ἡλίου». Πιστός
ὑποστηρίξεως ὁροφῆς πρώτης,
δυτικῆς, δεξαμενῆς.

Ξενοδ. «Πλιος». Κλίμαξ καθόδου εἰς ὑπόγειον δεξιμενὴν καὶ δάπεδον μεταγενεστέρου κτηρίου.

Ἀνασκαφή ἐντὸς ζώνης ἀκροπόλεως Ρόδου. Ψηφιδωτὸν δάπεδον
παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου.

α. Γενική ἄποψις ὙΜ ΙΙΙ οἰκισμοῦ Κεφάλι Χόνδρου ἐκ τοῦ λόφου Κεφάλι Λαζανᾶ.

β. Προσπέλασις καὶ κυρία εἴσοδος Μινωικῆς ἀγροικίας Κεφάλι Λαζανᾶ Χόνδρου Βιάννου.

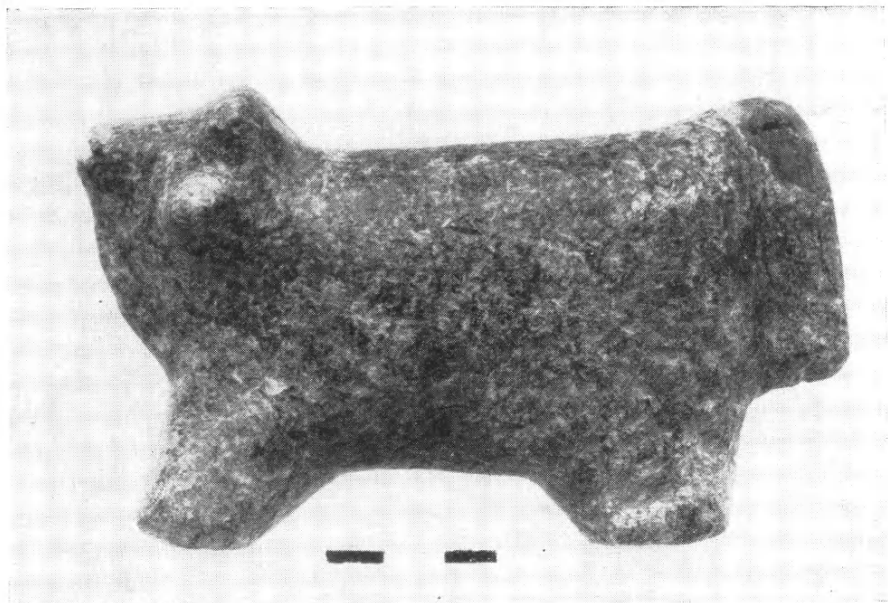

α. Ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου Γ δεξιὰ καὶ εἰς τὸ βάθος ὁ βυζαντινὸς τάφος καὶ ὁ πλακό-
στρωτος χώρος Ε τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Κεφάλι Λαζανᾶ Χόνδρου Βιάννου.

β. Πίθος ΝΑ. γωνίας δωματίου Β Μινωικῆς οἰκίας Οἰκισμοῦ Τούρκισσας
Χόνδρου Βιάννου.

α. Λίθινος παῦρος πρωτομινωικῶν χρόνων ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ Πύργου φρυκτωρίας Ρουκούνη Κορφή Χόνδρου Βιάννου.

β. Ὁ κεντρικὸς χώρος μετὰ τῆς ἐστίας τοῦ Πύργου φρυκτωρίας Ρουκούνη Κορφή Χόνδρου Βιάννου, ὡς εὐρέθη.

α. 'Ο Πύργος φρυκτωρίας εις Ρουκούνη Χόνδρου Βιάννου ἐκ Β. ὁρώμενος.

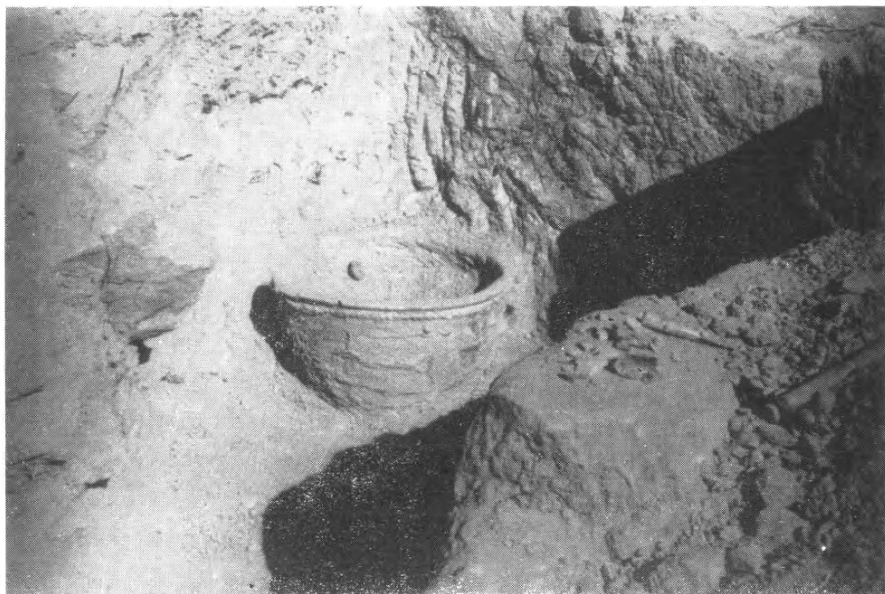
β. 'Ο Πύργος φρυκτωρίας εις Ρουκούνη Χόνδρου Βιάννου ἐκ Δ.

α. Τὰ ἀνατολικά δωμάτια τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίου Τουρτούλων.

β. Τὸ λαξευτὸν ΝΑ. δωμάτιον τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίου Τουρτούλων.

α. Πήλινος κάδος τοῦ μυχοῦ τοῦ ΝΑ. λαξευτοῦ δωματίου τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίας Τουρτούλων.

β. Ἡ καμπύλη κλίμαξ πρὸς τὸ ἄνω ἄνδρον τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίας Τουρτούλων.

α. Ἡ ὀκτάβαθμος κλιμαῖς ἢ ἀγούσα πρὸς τὸ διαιρέισμα τῆς κορυφῆς τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίας Τουρτούλων.

β. Πίθοι ὡς εὐρέθησαν εἰς τὸ δωμάτιον Β' τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου Ἡλίας Τουρτούλων.

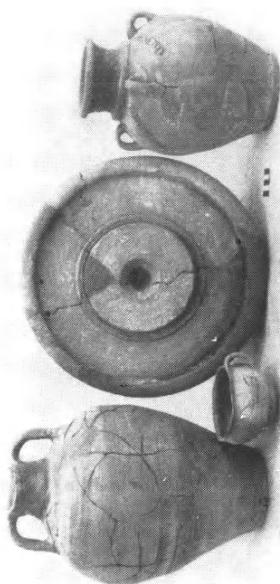

α. Πίθος με ἐμπέστον σχοινίην διακόσμησιν ἐκ τῆς Μινωικῆς ἀγρουαίας Προφήτου Ἡλία Τουρτούλων.

β. ὙΜ ΙΑ διακόσμητα ἀγγεῖα τῆς Μινωικῆς ἀγρουαίας Προφήτου Ἡλία Τουρτούλων.

γ. ὙΜ ΙΑ κεραμευτικὸς τροχὸς καὶ ἀγγεῖα τῆς Μινωικῆς ἀγρουαίας Προφήτου Ἡλία Τουρτούλων.

α. MM III κάδος και YM IA ληνός τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου 'Ηλίας Τουρτούλων.

β. YM IA ληνός τῆς Μινωικῆς ἀγροικίας Προφήτου 'Ηλίας Τουρτούλων.

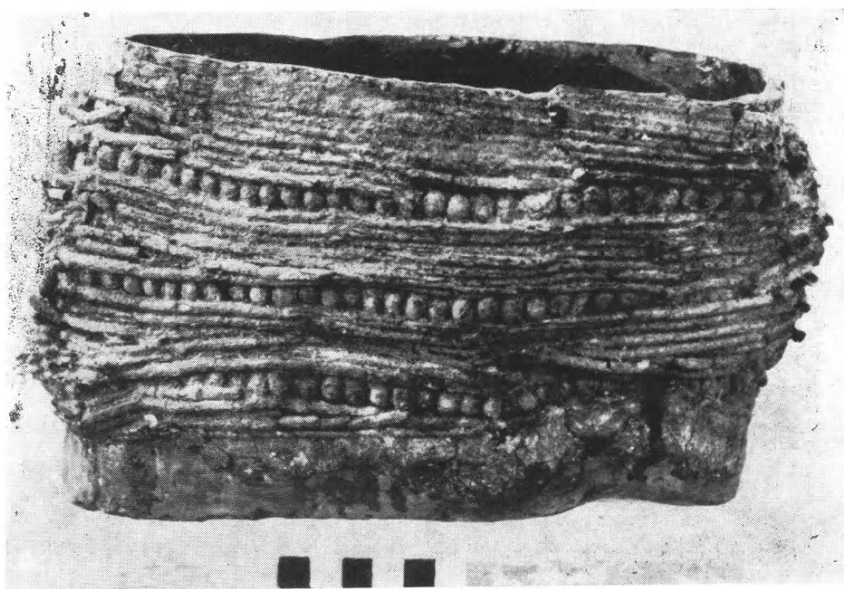
α. Μινωικόν κτήριον εἰς θέσιν Φλέγα Τουρτούλων.

β. ὙΜ ΠΠΓ θολωτὸς τάφος Φωτούλας Πραισοῦ μετὰ τὴν εἴσοδόν του τετειχισμένην.

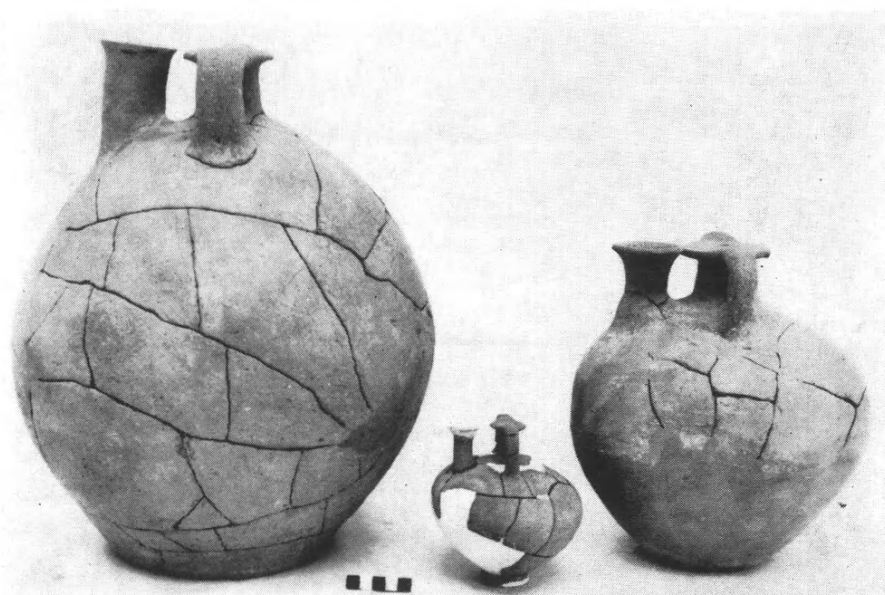
α. ΥΜ ΠΙΒ κρατήρ ἐκ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου Προφήτου Ἡλίας Τουρτούλων.

β. Ὁ χαλκεπένδυτος κάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

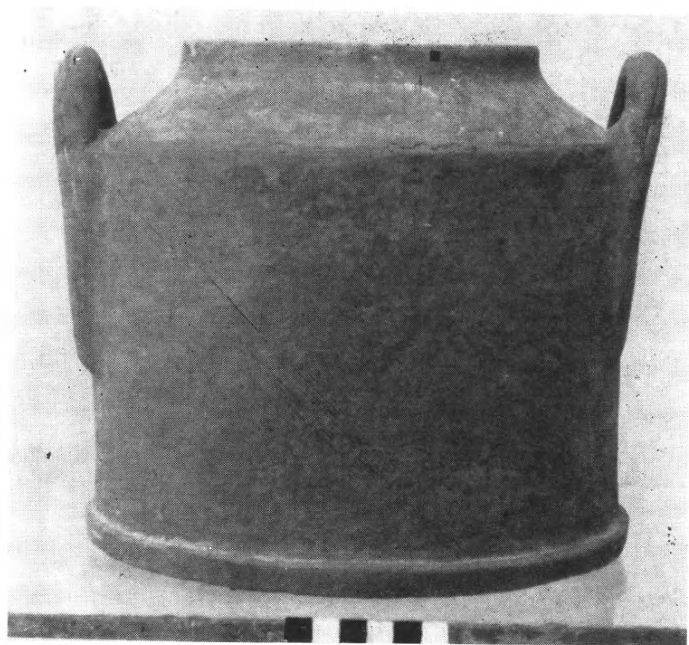
α. ΜΜ κάδος ἐκ δοκιμαστικῆς σκαφῆς παρὰ τὸν Ἀγ. Κωνσταντῖνον Πραισοῦ.

β. ΥΜ IIIΓ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

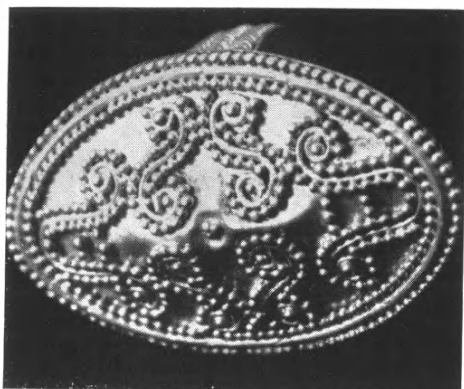
α. Ἡ λουπτηροειδὴς σαρκοφάγος τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

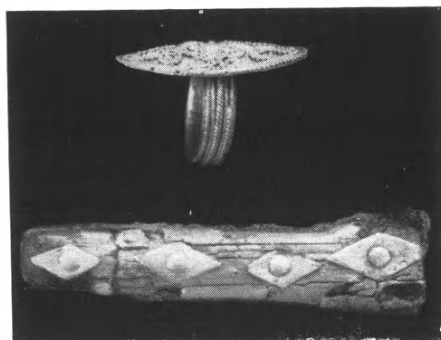
β. Ἡ κυλινδρική τεφροδόχος κάλπη τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

α. Ἡ ἐντὸς τῆς λάρνακος ταφή μετὰ τῆς κυλινδρικοῦς τεφροδόχου κάλπης τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

β. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος μετὰ τὴν κοκκιδωτὴν διακόσμησην ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

γ. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος καὶ ἡ περικόσμητος λαβὴ ριπιδίου ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Φωτούλας Πραισοῦ.

α. "Αποψις τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Σπιναλόγκας πρὸς Κρήτην.

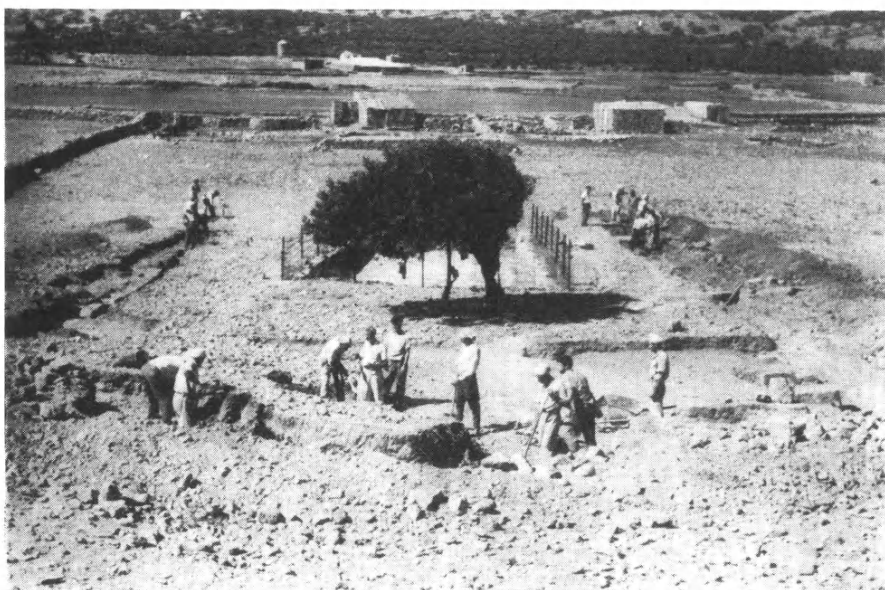

β. "Αποψις τῆς θέσεως τῆς βασιλικῆς τοῦ Ὀλοῦντος.

α. Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.

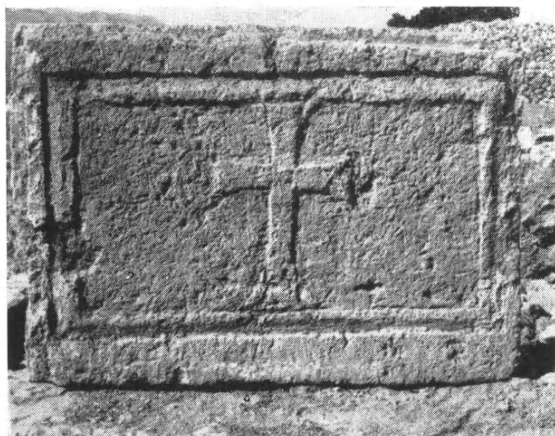

β. Γενικὴ ἀποψὶς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

α

β

α - β. Πώρινον θωράκιον μετ' ἀναγλύπτου σταυροῦ.

γ. Ἀποψις τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

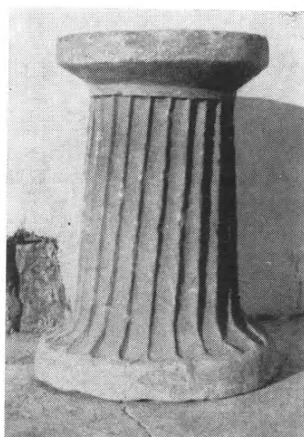
α. Θραῦσμα μαρμαρίνου θω-
ρακίου.

β. Τεμάχιον μαρμαρίνου κιονοκράνου
μετὰ φύλλων πριονωτῆς ἀκάνθης.

γ. Ἑμικιονίσκος μετ'
ἐγχαράκτου σταυροῦ.

δ. Βάσις ἀρχαίου περιρραντη-
ρίου χρησιμοποιοθεῖσα πρὸς
στήριξιν λεκάνης ἀγιασμοῦ.

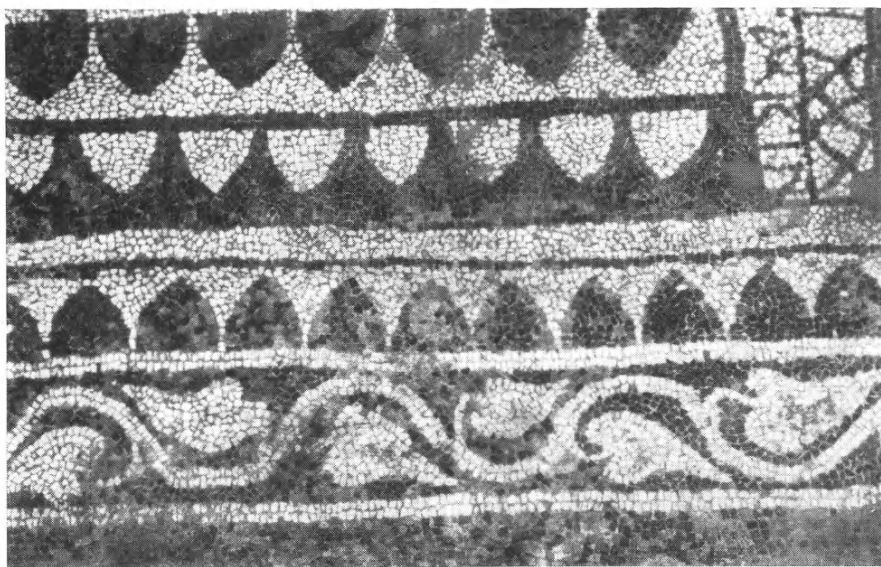
ε. Ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν
χρόνων.

ζ. Μαρμάρινος κοσμήτης μετ' ἐγχαράκτων φύλλων ἀκάνθης.

α. Συνολική ἄποψις τοῦ ἐν τῷ μέσῳ κλίτει ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς τοῦ Ὁλοῦντος.

β. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.

α

β

α - β. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου.

α. Τὸ στέγαστρον τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημείας (ἀπὸ Ἀνατολῶν).

β. Τὸ στέγαστρον τῆς Ἀρχαίας Ἀκαδημείας (ἀπὸ Ἀνατολῶν).

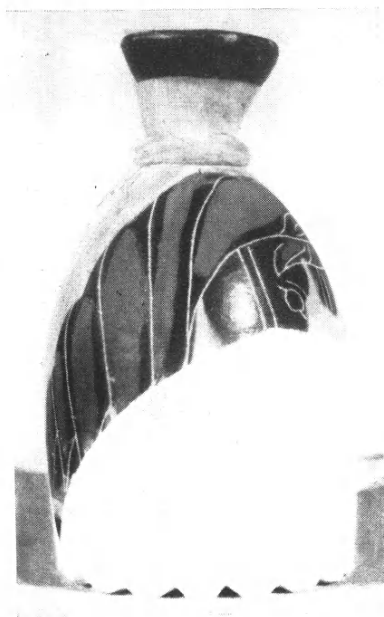
α. Ἡ νοτία πλευρά τοῦ στεγάστρου (ἔνθα καὶ ἡ εἴσοδος).

β. Ἡ ἐντὸς τοῦ Ἰππάρχου τειχοῦ ἐξερευνηθεῖσα ἔκτασις. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται τὸ στέγαστρον.

α. Ὁ ταφικὸς ἀμφορεὺς μετ' προτομὴν ἵππου.

β. Τὸ ἄνω μέρος μελανομόρφου
ληκύθου μετ' προτομὴν ἵππου.

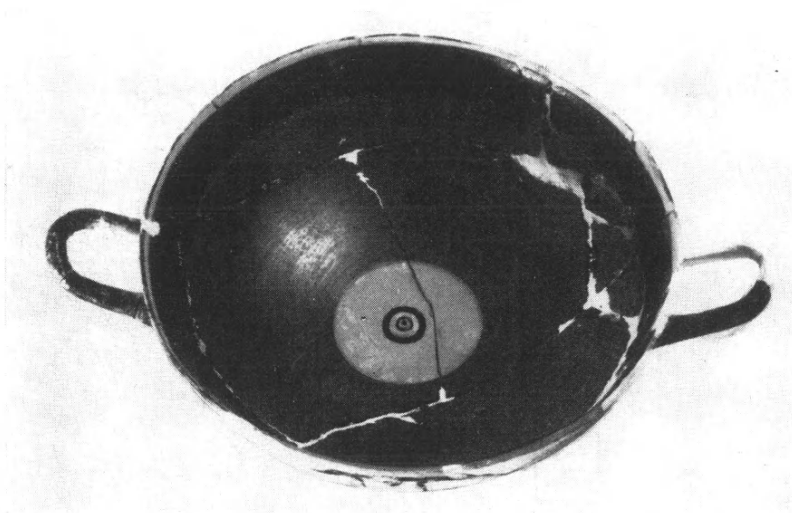

γ. Τὰ ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ ἀμφορέως εὗρεθέντα κτερίσματα καὶ ἀγγεῖα.

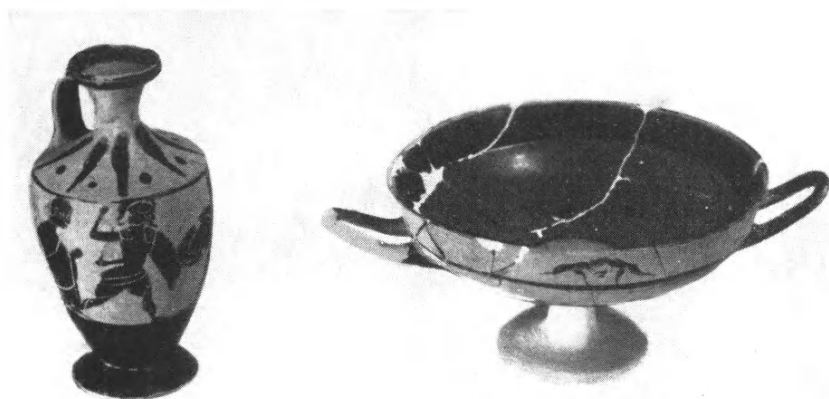
α. Τὰ κτερισματικά ἀγγεῖα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 τάφου.

β. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κύλικος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 τάφου.

α. Συγκεκολλημένα κτερισματικά αγγεία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 ὄριμου γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ τάφου, ἐν οἷς καὶ κρατηρίσκος μὲ λαβὰς εἰς σχῆμα ἀπλοῦν ἢ μετὰ διχαλωτῶν ἀποφύσεων κολούρων ἦτοι σαφῶν ἀπομιμήσεων μεταλλικῶν ἀγγείων.

β. Ἡ λήκυθος καὶ ἡ κύλιξ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7 τάφου.

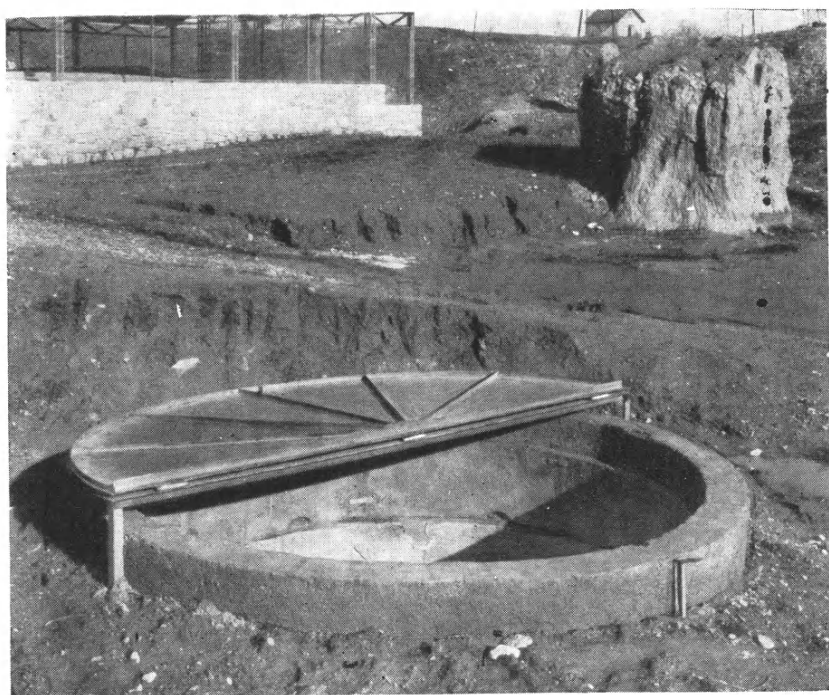
γ. Ἡ μεγαλύτερα τῶν ἐκ μαρμαρυγιακοῦ σχιστολίθου ἐνεπιγράφων πινακίδων.

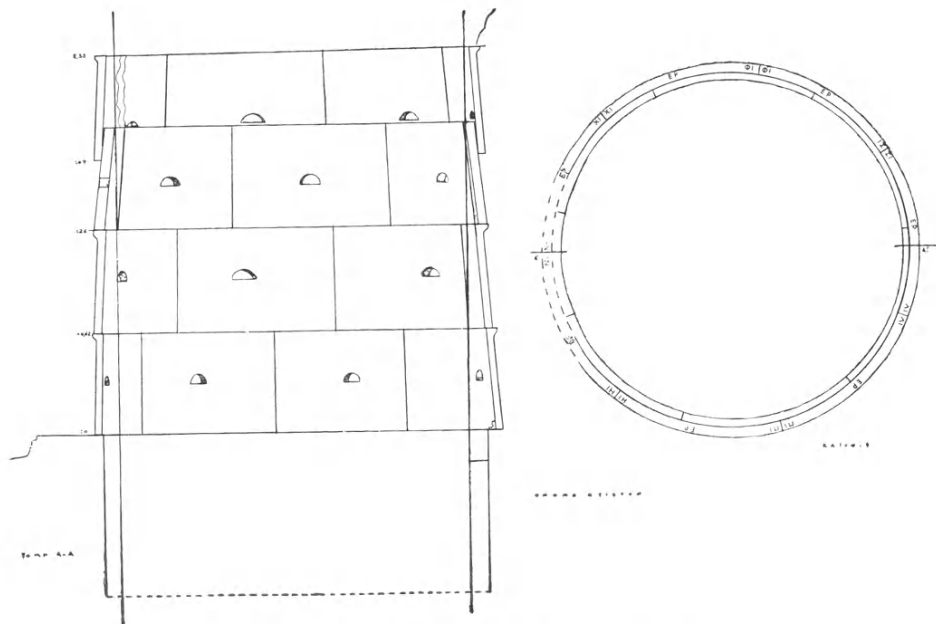
α. Ἱερὰ Οἰκία. Τὰ τυχαίως ἀνακαλυφθέντα λείψανα τοῦ δωματίου δ'.

β. Ἱερὰ Οἰκία. Ἡ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν (ἐξωτερικῶς) τοῖχον τοῦ δωματίου δ' ἀνοιχθεῖσα τάφος.

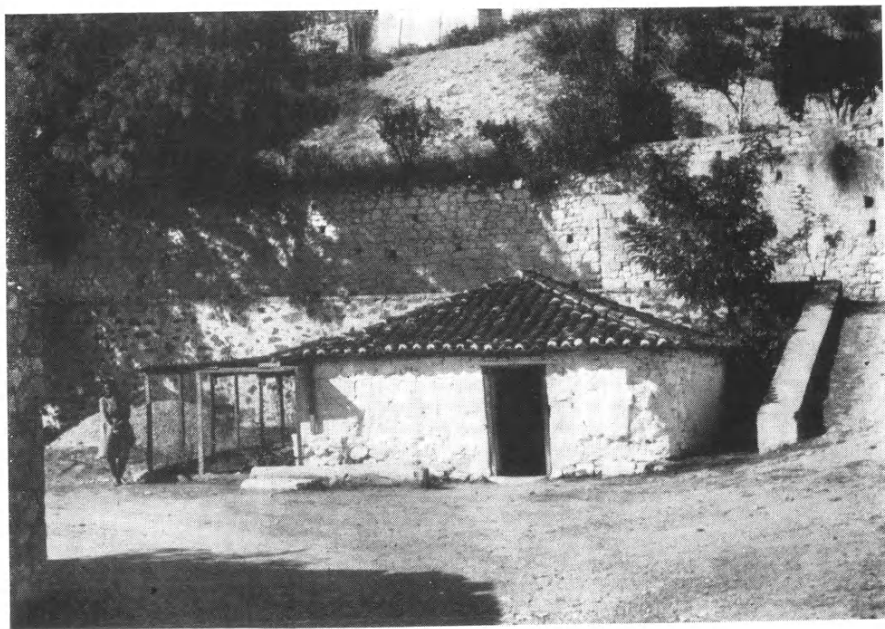
α. Τὸ μεταφερθὲν ἐξ ιδιωτικοῦ οἰκοπέδου εἰς ἀπόστασιν 150 μ. Β. τῆς σκαφῆς φρέαρ.

β. Κατακόρυφος καὶ ὀριζοντία τομή τοῦ πληνίου φρέατος.

α. Ἡ σημερινή μορφή τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς
 μέ τὸ ἀρχικὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον. Εἰς τὸ βάθος (βορεῖα πλευρὰ)
 χαμηλὴ εἴσοδος εἰς τὸν ἀψιδωτὸν χώρον Α.

β. Ἡ περιοχή τῆς ἀνασκαφῆς πρὸ τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1960.

β. 'Ο ΒΑ. ὄμιος τῆς ἀψίδος ἐκ τῶν ἄνω.

α. "Αποψις ἀπὸ Δ. τῆς ἀψίδος Α τοῦ προχείρου ἐστεγασμένου χώρου Γ καὶ τμήματος τοῦ Ε.

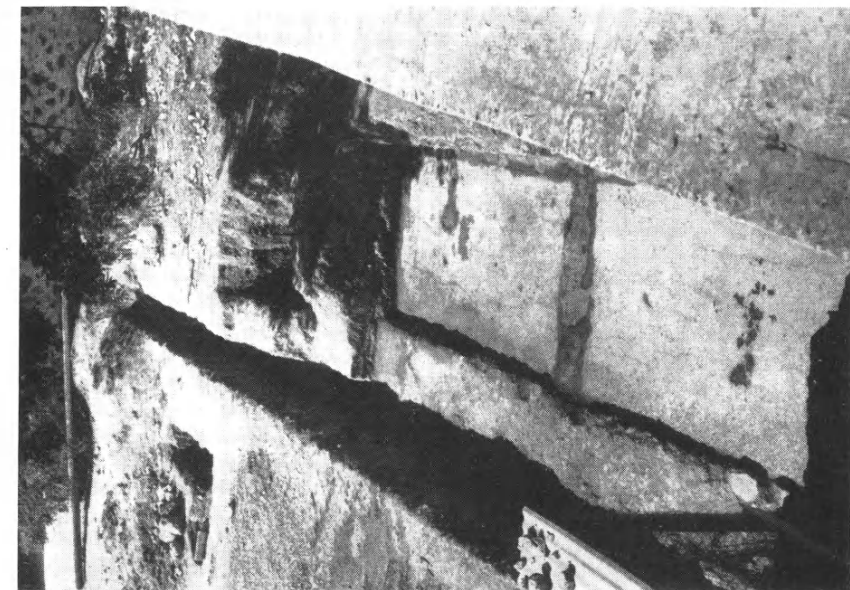

β. Τὸ τοξωτὸν ἔντοιγμα τοῦ Α πρὸς Η.

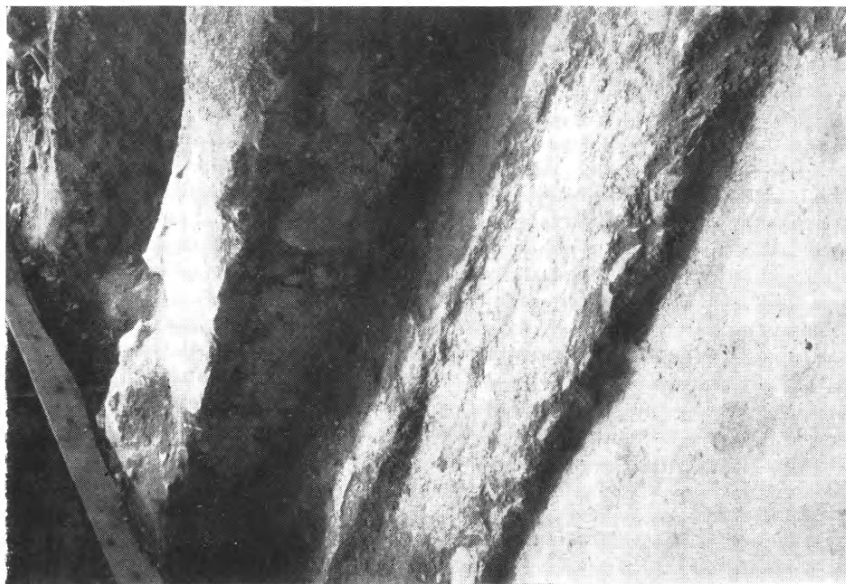

α. Ὁ ἀγωγὸς τοῦ δοματίου Ι.

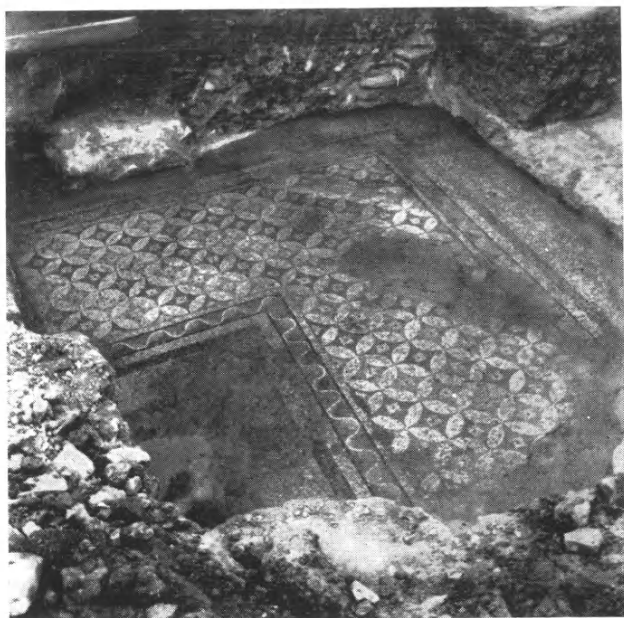

α. Τὸ δωμάτιον Ε ἀπὸ Α. καὶ ὁ διάδρομος Α.

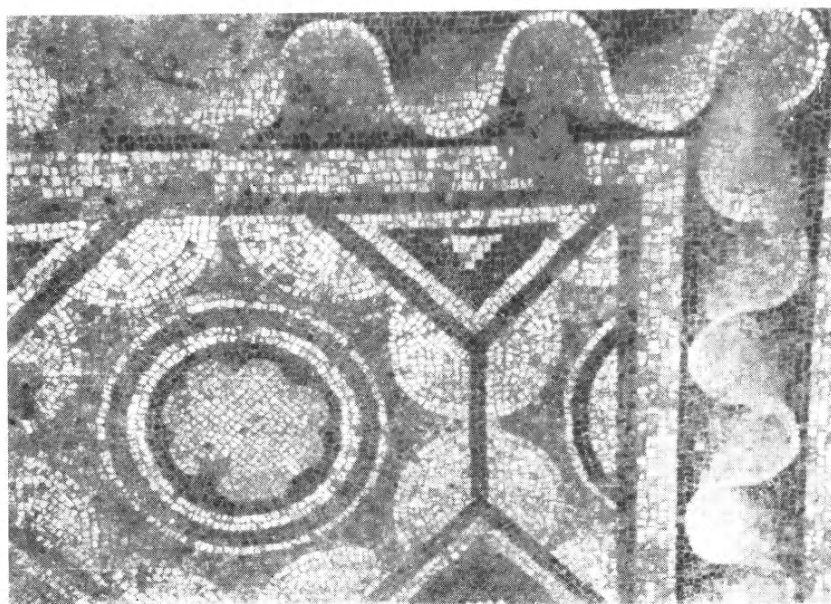
β. Τὸ διαβραθμισμένον δάπεδον τοῦ Ε. Ὁ τοῖχος δεξιὰ εἶναι μεταγενέστερος.

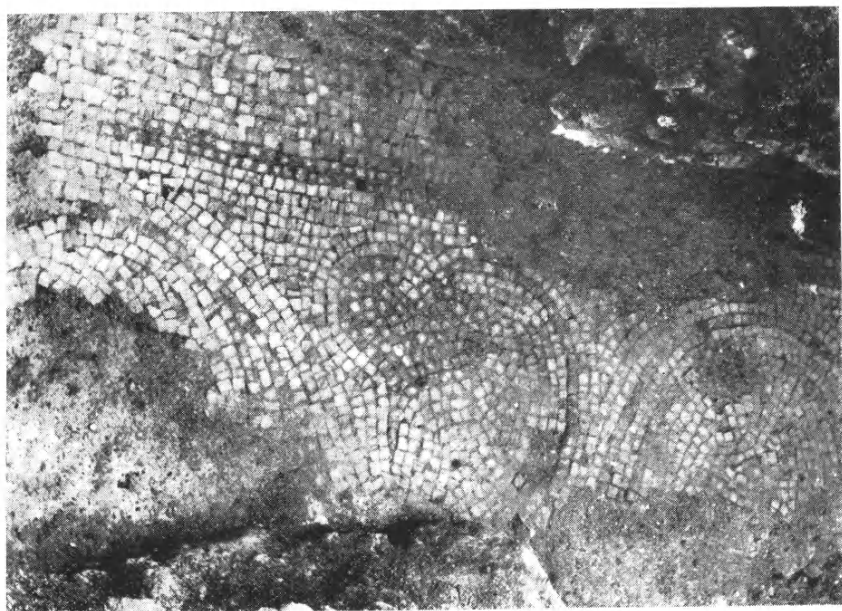
α. Ἡ ΒΑ. γωνία τῆς αἰθούσῃς Μ.

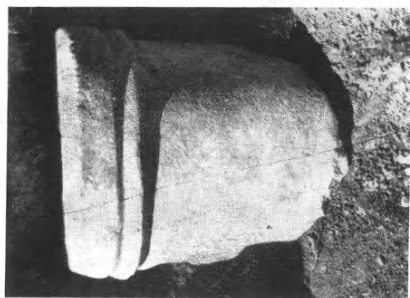
β. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου τῆς ἀψίδος Α.

α. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Γ.

β. Ἡ σωζομένη παρυφή τοῦ δαπέδου Ν.

1

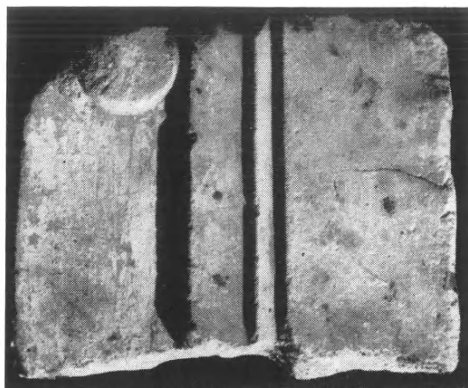
2

3

4

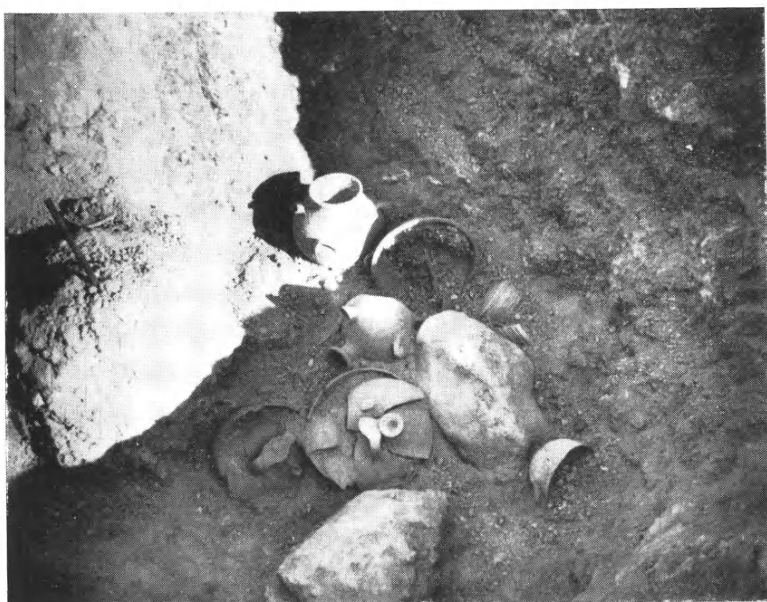

5

1 - 5. Ἀρχιτεκτονικά μέλη εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν.

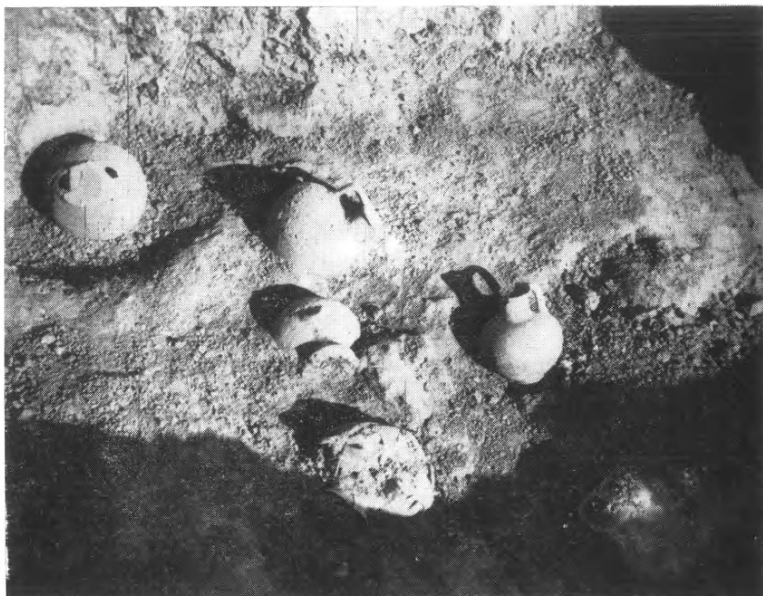

α. Κατώτερον στρώμα τοῦ τάφου Α.

β. Ὅμας ἀγγείων τοῦ τάφου Α.

α

β

α - β. Όμας ἀγγείων τοῦ τάφου Α.

α. Συγκέντρωση οστών εις τὸν τάφον Β.

β. Ἡ εἰσοδος τοῦ τάφου Β.

α

β

α - β. Ἀγγεῖα τοῦ ἀνωτέρου στρώματος τοῦ τάφου Β.

α. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου Γ.

β. Κτερίσματα τοῦ τάφου Γ.

α. Ἀγγεῖα τοῦ τάφου Γ.

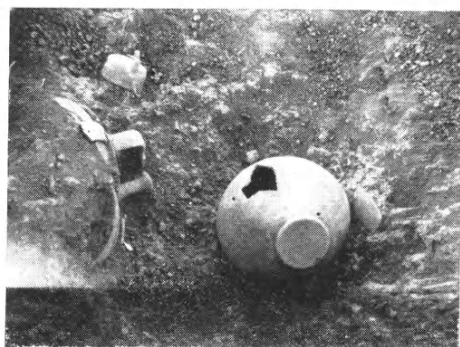
β. Ταφή εἰς τὴν πυρὰν τοῦ τάφου Δ.

α

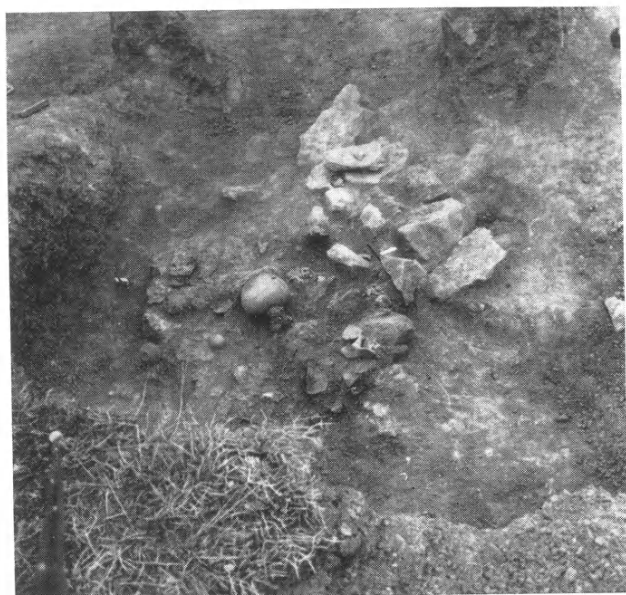

β

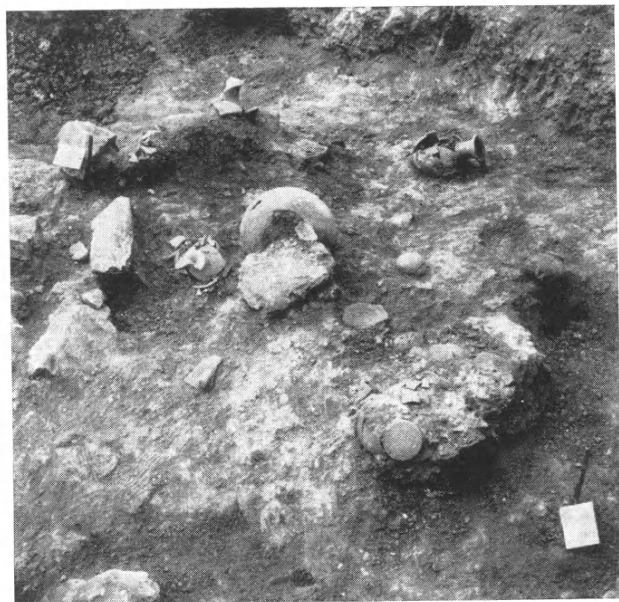

γ

α - γ. Ἀγγεῖα εἰς τὴν πυρὰν τοῦ τάφου Δ.

α

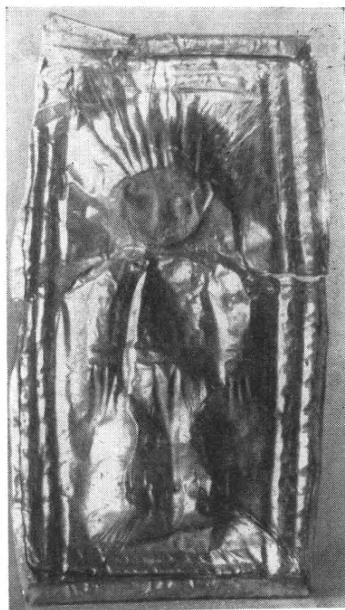

β

α - β. Ἀγγεῖα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου Δ.

α. Ὁ τάφος Ε.

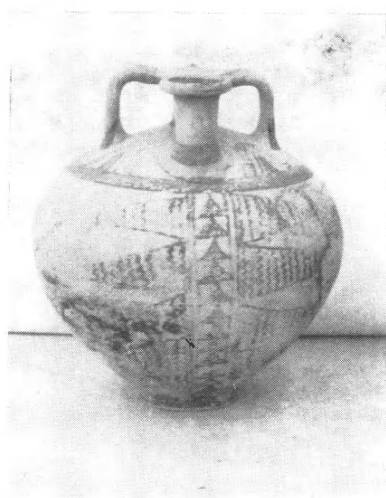

β. Χρυσούν ἔλασμα ἐκ τοῦ τάφου Ε.

α

β

α - β. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἐκ τοῦ τάφου Α.

γ. Κέρνος ἐκ τοῦ τάφου Γ.

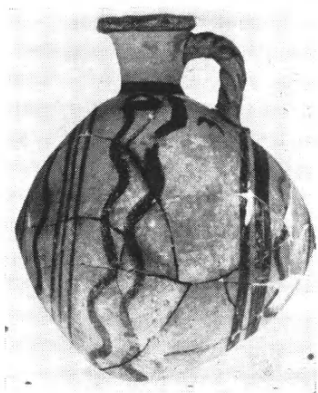

δ. Πρόχους ἐκ τοῦ τάφου Β.

α. Πτηνόσχημον αγγείον ἐκ τοῦ τάφου Γ.

β. Ἀσκός ἐκ τοῦ τάφου Γ.

γ. Ἀριστερά : πυξίς ἐκ τοῦ τάφου Ε,
δεξιά : στάμνος ἐκ τοῦ τάφου Γ.

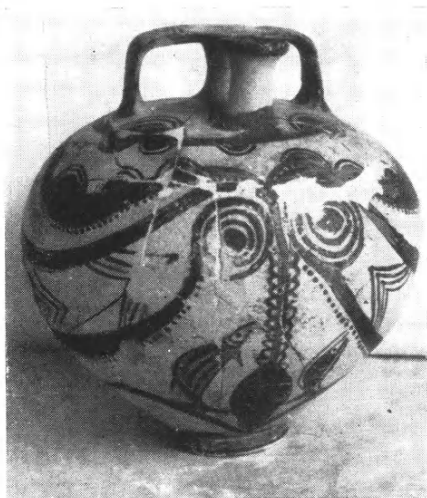
α. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου Α.

β. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ τάφου Β.

γ - δ. Δύο ὄψεις τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως ἐκ τοῦ τάφου Γ.

α

β

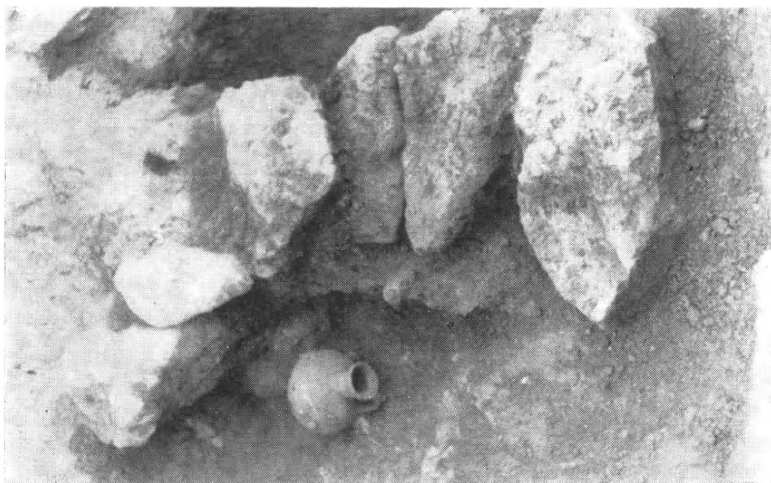
α - β. Ψευδόστομοι ἀμφορείς ἐκ τῆς πυρᾶς τοῦ τάφου Δ.

γ. Ὑδρίαι μετ' ἠθμοειδοῦς προχοῆς.

α. Ύδρῖαι ἐκ τῆς Ν. κλιτύος τοῦ λόφου.

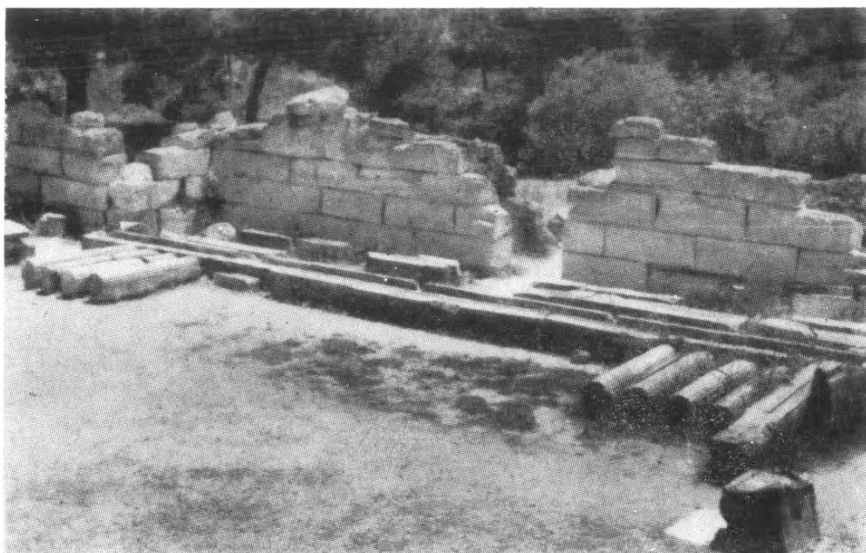
β. Ύδρῖα εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου Α.

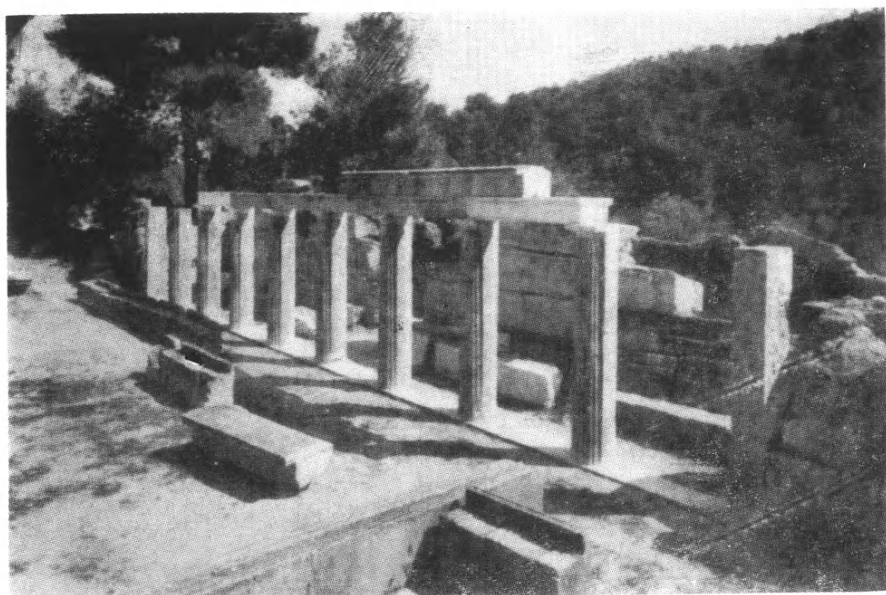
α. Μυκηναϊκά ειδώλια. Προσθια ὄψις.

β. Μυκηναϊκά ειδώλια. Ὅπισθια ὄψις.

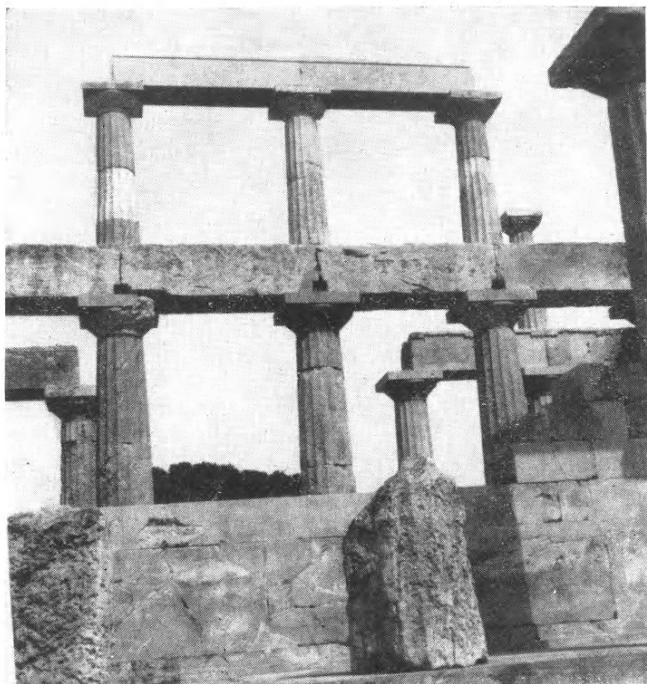

α. Τὸ προσκένιον τοῦ θεάτρου τοῦ Ὀρωποῦ πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως αὐτοῦ.

β. Τὸ προσκένιον τοῦ θεάτρου τοῦ Ὀρωποῦ μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν αὐτοῦ.

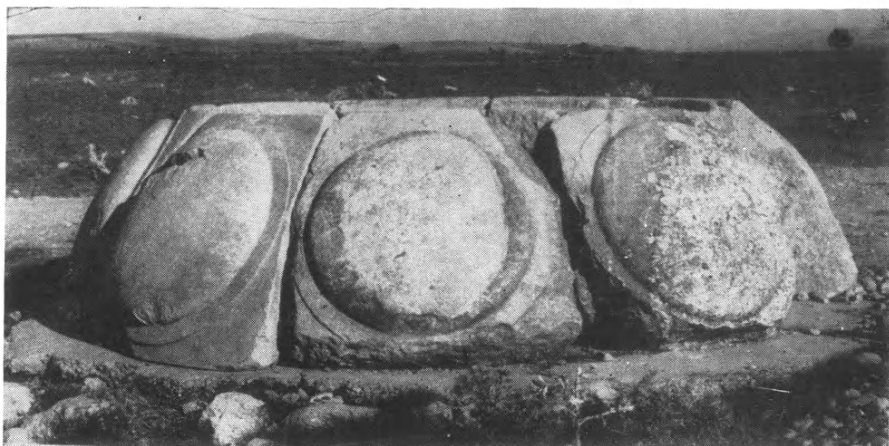

α. Αἱ ἐπ'ἀλλήλοισι κιονοστοιχίαι τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας
μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ἄνω ἐπιστυλίου αὐτοῦ.

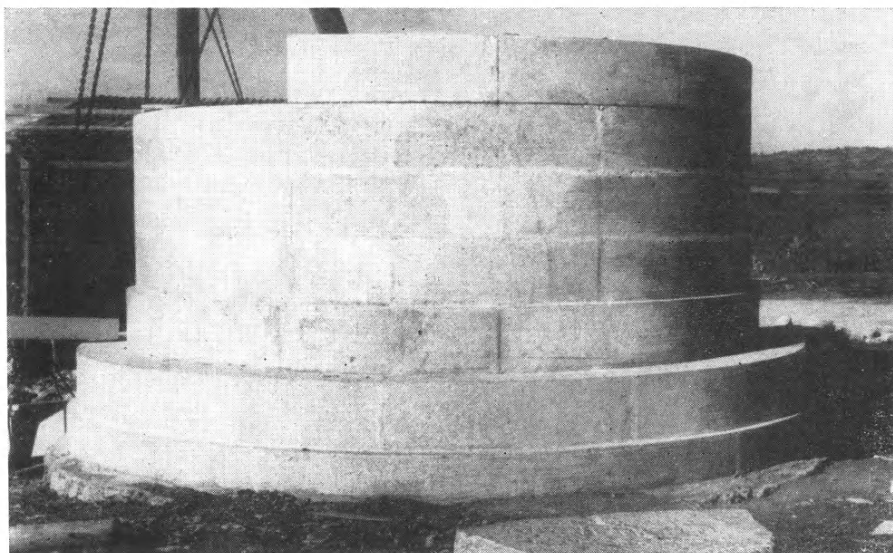

β. Ὁψις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας ἀπὸ ΝΔ. δεικνύουσα τὴν ἀναστηλωθεῖσαν ΝΔ. παραστάδα
τοῦ σηκοῦ.

α. Πρόχειρος ἀνασυγκρότησις τῶν ἀναγλύφων ἀσπίδων, αἵτινες ἔστεφον τὸ Τρόπαιον τῶν Λεύκτρων.

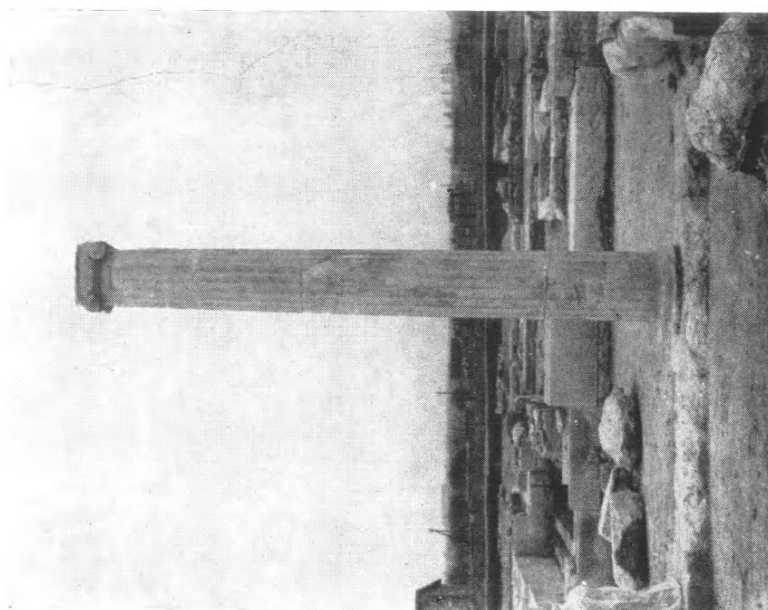
β. Τὸ κυλινδρικὸν βᾶθρον τοῦ ἀναστηλουμένου Τροπαίου τῶν Λεύκτρων.

"Αποψις τῆς ἄκρας βορείου κερκίδος τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως τοῦ 1960.

α. Τὸ δοκιμαστικῶς ἀναστηλωθὲν προσκηνίον τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου.

β. Ὁ ἀναστηλωθεὶς ἰωνικὸς κίον τοῦ περιστυλίου οὐκίας τῆς Πέλλης.

β. ᾽Αποψις τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ θεάτρου τῆς ἐπιδάου μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ἀναλήμματος τοῦ ἄνω διαζώματος καὶ τοῦ βορείου θυρώματος.

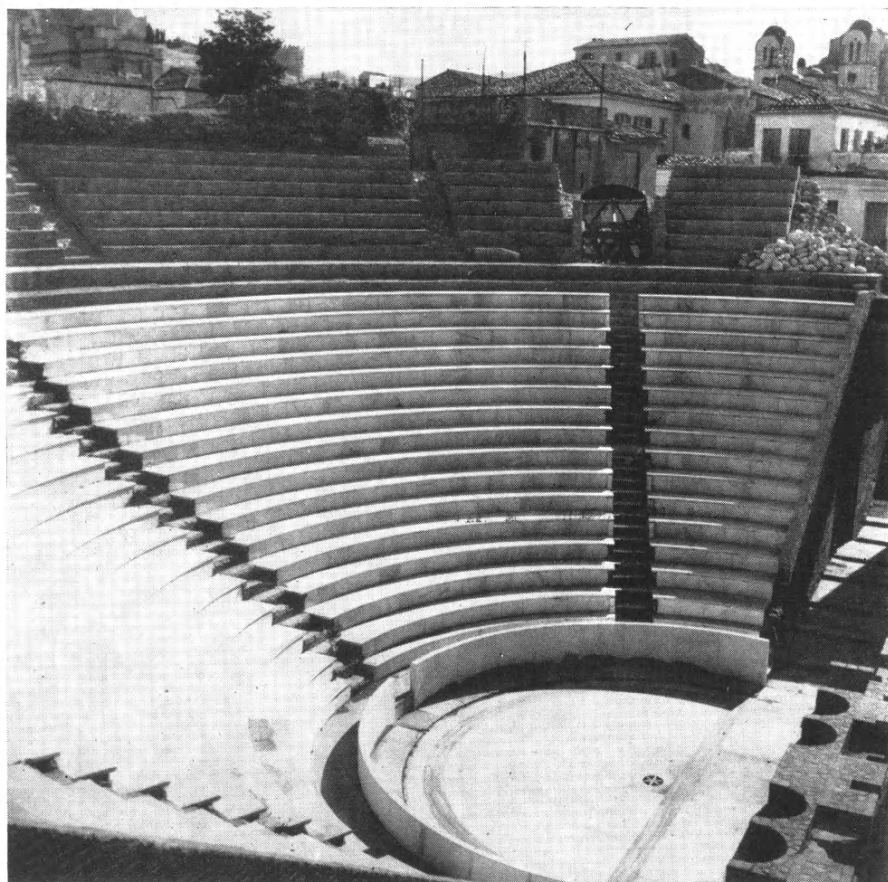

β. Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῶν Ἁγ. Ἀσωμάτων «Θησείου» μετὰ τὰ προσκτίσματα αὐτοῦ.

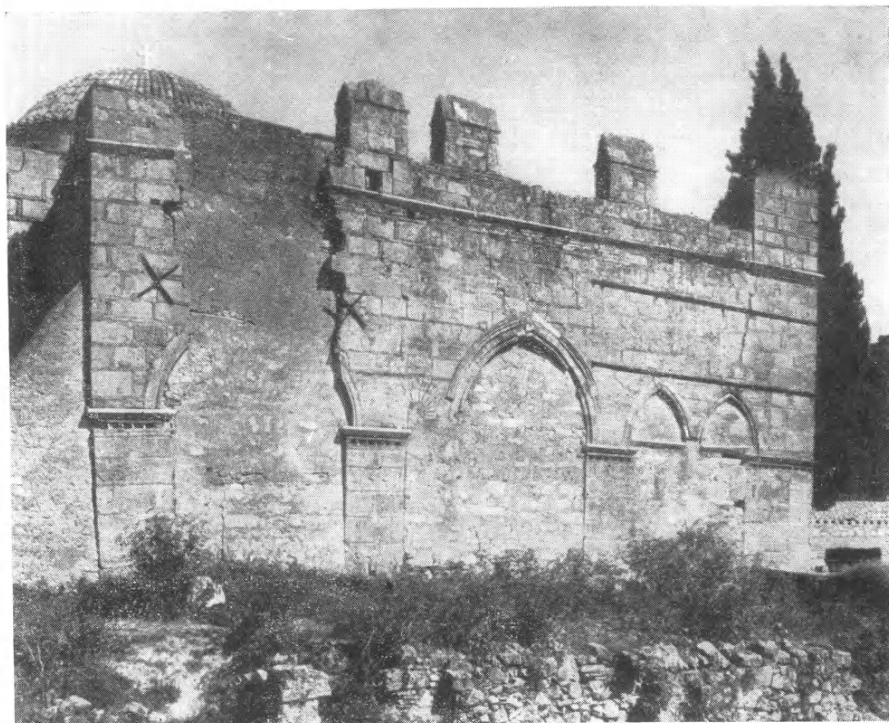

Ἐκδοχὲς ἀπὸ ΝΑ. τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων «Θησείου» μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν αὐτοῦ.

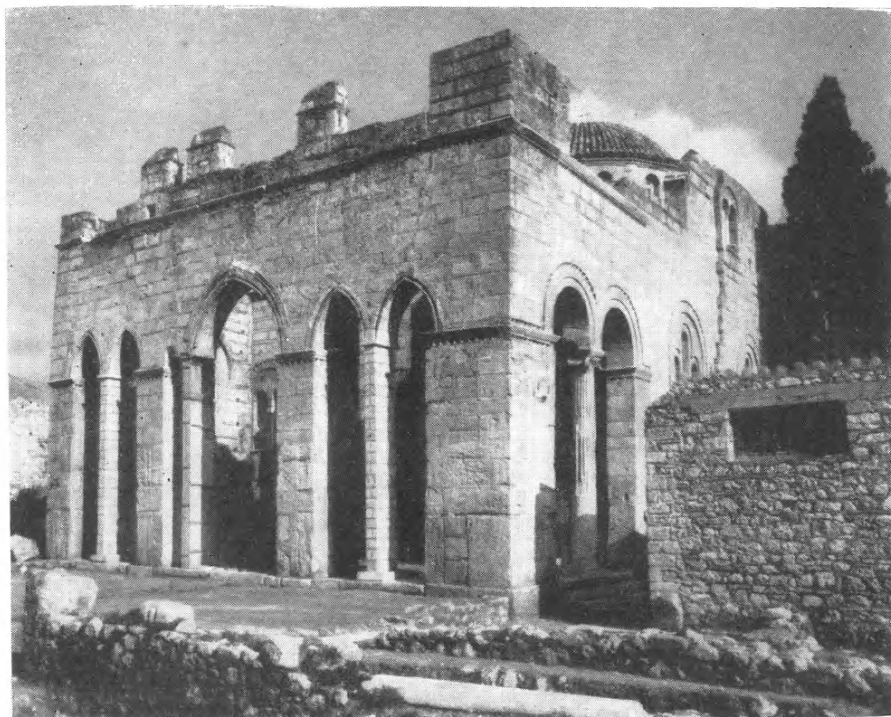

"Αποψις τοῦ ἀναστηλωθέντος ρωμαϊκοῦ Ὁδείου τῶν Πατρῶν.

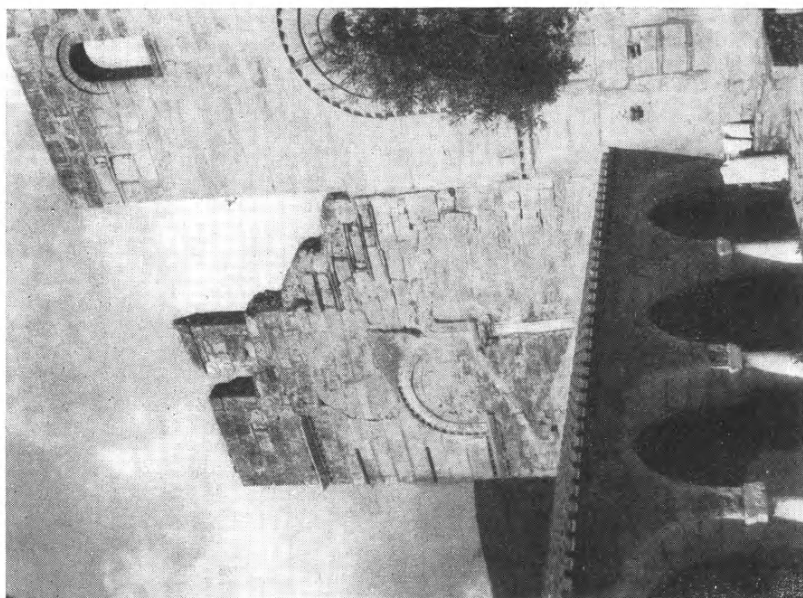

α. "Αποψις τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνίου πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως αὐτοῦ.

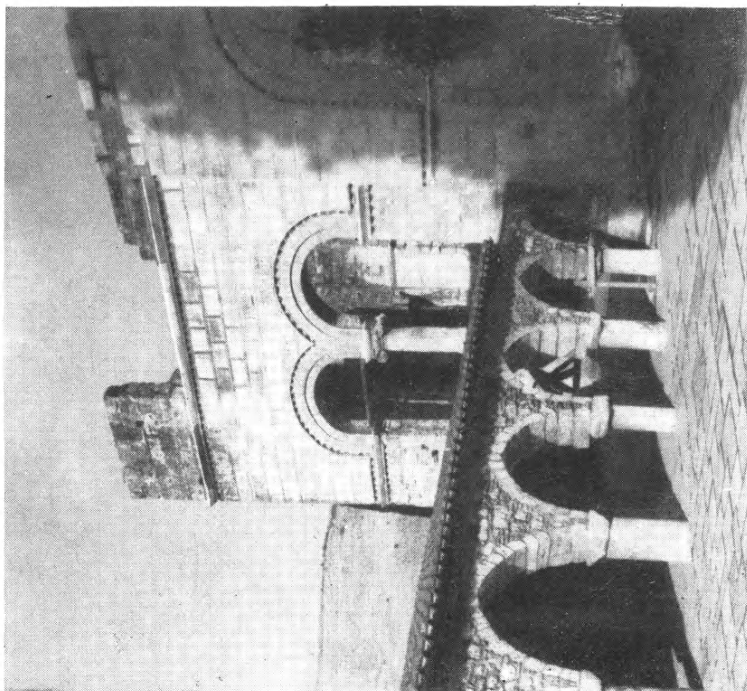

β. Ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μ. Δαφνίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ.

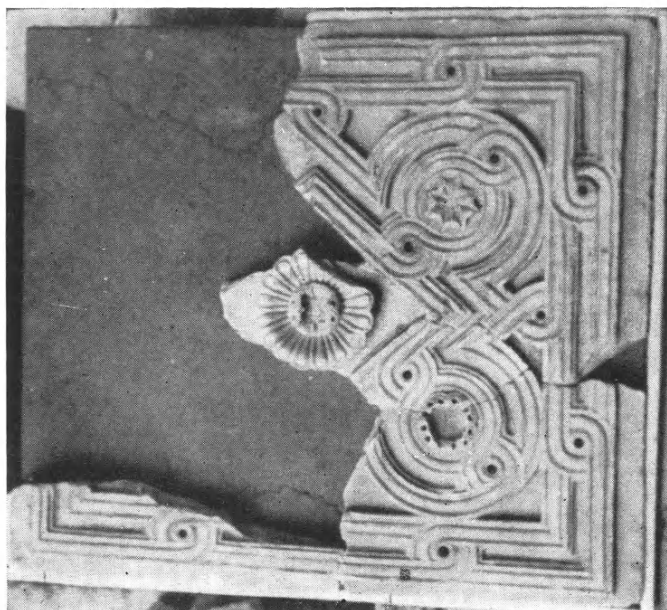
α. "Αποψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνίου, πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτῆς.

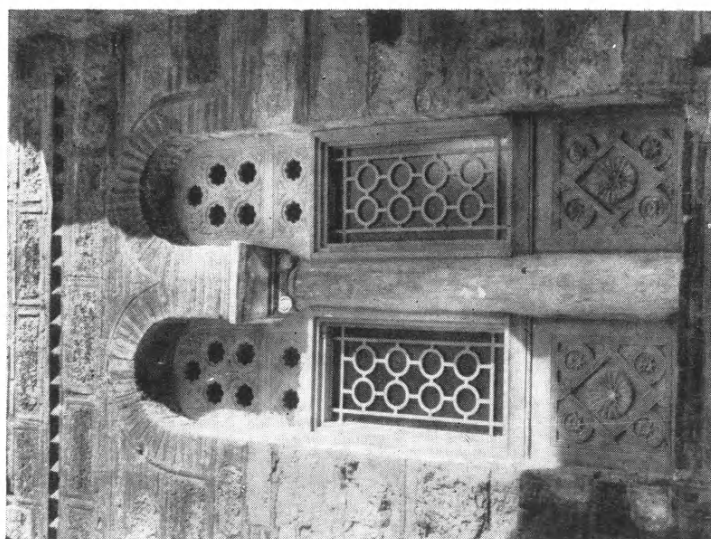
β. "Αποψις τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ ναοῦ τοῦ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

Ὅψις ἀπὸ Νότου τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἐξωνάρθηκος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μ. Δαφνίου
μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

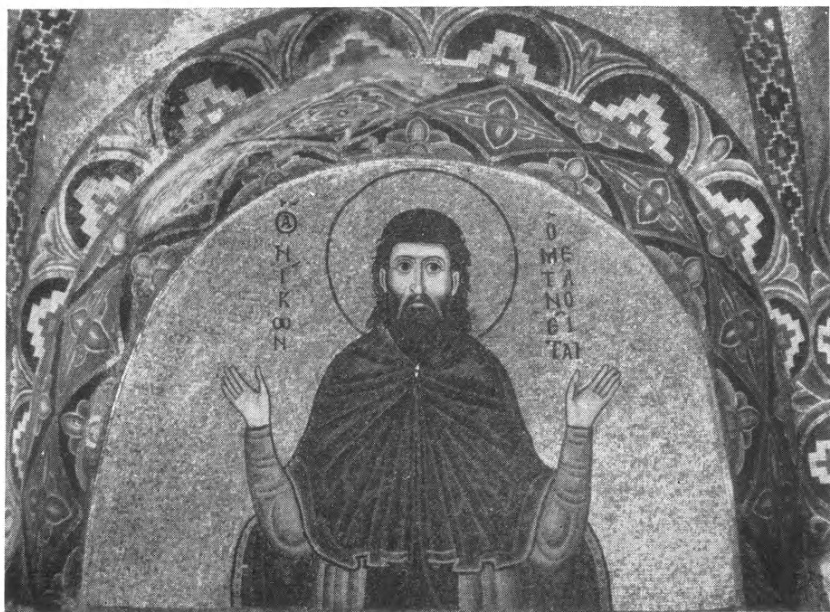
β. Ἀποκατασταθὲν θωράκιον.

α. Τὸ ἀνοιχθὲν δῦλοβον παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ καθολικοῦ τῆς Μ. Ὁσίου Λουκά.

α. Ἡ ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἀγ. Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε πρὸ τῆς ἐπισκευῆς αὐτῆς.

β. Ἡ ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἀγ. Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς.

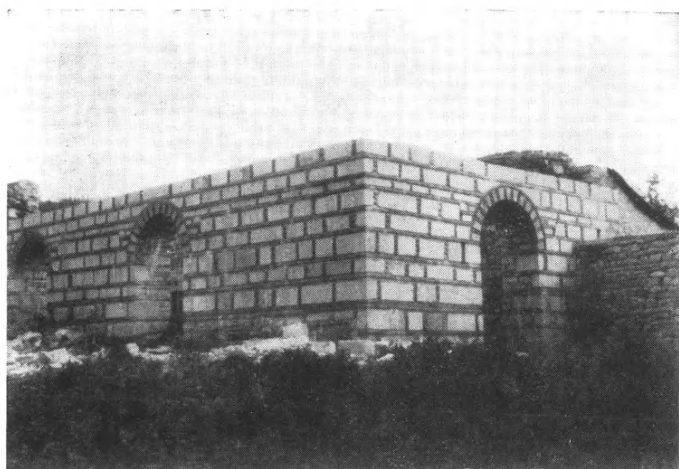
α

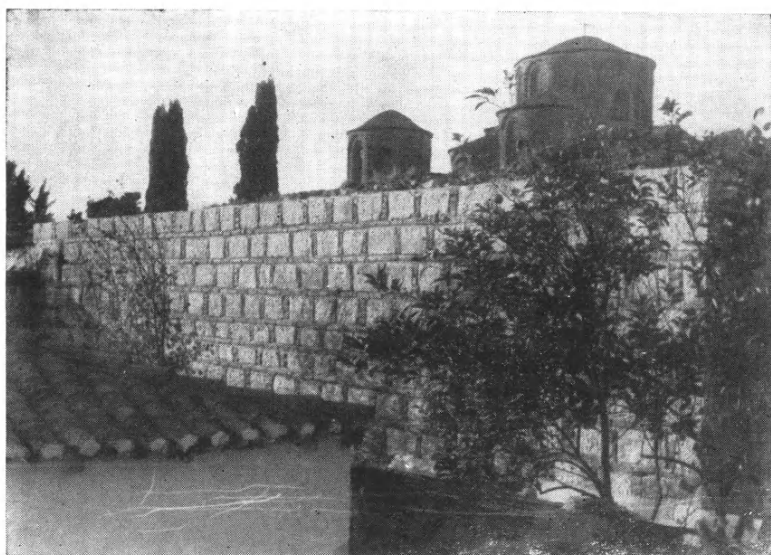
β

α - β. Ὁ ναὸς τῶν Καμπιῶν πρὶ καὶ μετὰ τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐργασίας.

α. "Αποψις τῆς ἀναστηλουμένης Τραπεζῆς τῆς Παρηγορητίσσης ἀπὸ ΒΔ.

β. Ὁ ἀναστηλωθεὶς νότιος τοῖχος τῆς Τραπεζῆς τῆς Παρηγορητίσσης.

Ἡ ἀναστηλωθεῖσα ἀψὶς τῆς Τραπεζῆς τῆς Παρηγορητίσσης.

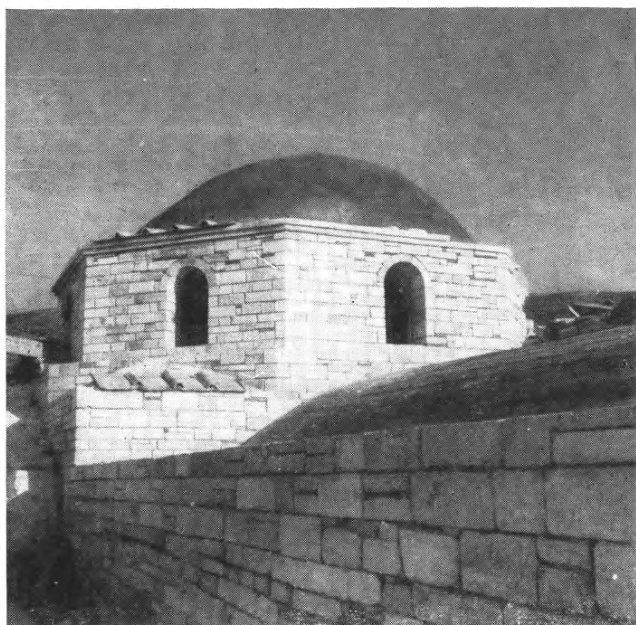

α. 'Ο ἐν Χώνικα ναὸς τῆς Κοιμήσεως πρὸ τῆς ἐκφράξεως τῆς πλαγίας θύρας τοῦ νάρθηκος αὐτοῦ.

β. 'Ο ναὸς τοῦ Χώνικα μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πλαγίας θύρας τοῦ νάρθηκος αὐτοῦ.

α. 'Ο αποκατασταθείς τροῦλλος τοῦ ναοῦ τῆς Κατάπολιανῆς.

β. 'Η πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀναπαλαιώσεως αὐτῆς.

Ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως αὐτῆς.